

8314

శ్రీ విజయ
విష్ణు చిత్రియము

అష్టాదశాక్షరము

అమృతమాల్యద

అష్టాదశాక్షరము.

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుగారి టీకాసహితము.

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుఆంధ్రసన్న్

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుగారి టీకాసహితము.

1954

All Rights Reserved.

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'VAVILLA' PRESS
Madras.—1954

1st Edition.—1869.
2nd Edition.—1886.
3rd Edition.—1909.
4th Edition.—1984.
5th Edition.—1930.
6th Edition.—1954.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు.

వావిళ్ల రామస్వామికృష్ణులుగారు.

ఆముక్తమాల్యదాకర్తృత్వము

(శ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రి)

నియతికృత నియమరహితా, మాన్వాదైకమయీ మనస్వబరతంత్రాహ

నవరసదుచితా నిర్మితి మాదధాతీ భారతీ కవే ర్ణయతి. (కావ్యప్రకాశిక.)

ఆముక్తమాల్యద యాంధ్ర ప్రబంధరత్నములలో నొకటి. ఈ పేరుగాని యీ కథ గాని భారతాది ప్రసిద్ధగ్రంథములలోనిది కాదు. ద్రావిడ ప్రబంధములనుండి గ్రహించబడినది. ద్రావిడదేశమున వైష్ణవమత ప్రసిద్ధులగు చున్నిద్దరాశువార్లలో నొకఁడగు విష్ణుచిత్తుని (పెరియాళ్వార్ల రని నీరి కొకనామము గలదు.) పెంపుడు కూతురు గోదాదేవియను పేరుగలది. ఆమె పై యాశువారులలో నొకతె. ఆళ్వారులలో స్త్రీ యీమెయే. శ్రీహరి కన్నింప విష్ణుచిత్తుఁడు సిద్ధముగావించి యుంచిన పుష్పమాలికల ఈమె ముందు భరించి యథాప్రకార ముంచుచుండునది. కావున ఆముక్తమాల్యద యను నామాంతరము కలిగెను. ఆముక్త = భరించిన, మాల్య = పూలదండలను, ద = ఇచ్చునది అని నమా సార్థము.

శ్లో. ఆముక్తమాలికా యేన విష్ణవే గోదయార్పితా

ఆముక్తమాల్యదా నామ తస్యై నే నాభవద్భువి.

అని ప్రవన్నాచ్యుతమున గోదాకల్యాణమందు గలదు. ఈమె శ్రీరంగనాయకుని బెండ్లాడినకథ. అదియే యీ ప్రబంధమున ౧-౧౪ విమునుదాల్చిన మాల్యమిచ్చున ప్పిన్నది రంగమందయిన పెండిలి' కథ యీ ప్రబంధమందలి ప్రధానకథ. దీనికి విష్ణుచిత్తీయ మని నామాంతరము కలదు. విష్ణుచిత్తుఁడు పాండ్యరాజు నభిలో వైష్ణవమత స్థాపనము చేయుటయు, తనకూతులు కాముక్తమాల్యదను శ్రీరంగనాయకున కిచ్చి పెండ్లి చేయుటయు కలదు. కాన విష్ణుచిత్తీయ మని నుప్రసిద్ధమయ్యెను.

ఇది నవరసభరితము. నవ్య భవ్య కల్పనా పరిపూర్ణము. ఇందలి గాథలును సిద్ధాంతములును పరిపాక పారమార్థిక నుభవాధున బోధకములు. మనోకావ్యలక్షణ లక్షితమగు నీ ప్రబంధమందలి కథయు రీతియు, నీతియు మున్నగునవి తెలుపుటకు ముందు కవి నామము తెలుపుట యావశ్యకము. మంత్రచక్రవర్తమునకు ముందు మంత్రకర్త నామము ముచ్చరింపట మన సంప్రదాయము కదా. అది కాక కవిస్వరూప స్వభావములు స్థితిగతులు కావ్యమున గొంతవఱకు ప్రతిఫలించును. ఆ స్థితిగతులు తెలిసినవారికి

నాకావ్యములోని యంశము నదిగా బోధపడినట్లుగా నికరులకు బోధపడుట కష్టము. అది తెలిసినవానికి గలిగిన యానందము తెలియనివానికి గలగడు. కావుననే కదా కవిస్వరూప స్వభావాదులు స్పష్టముగా దెలియనవుడు కావ్యమునుబట్టి యూహ చేయుదురు. భావనాప్రపంచస్పృష్టి చేయు ప్రతిభాకారి జనకుఁ బ్రకృతజనధనము లేని విషయములఁ గూడ మాత్స్యబుద్ధి విశేషమున గ్రహించి కల్పించుగలఁడు. కాని స్వస్వభావానుసరణమును బరిసరపప్తు దర్శనలబ్ధి సంస్కారగ్రహణమును మానలేడు. కావున గవి యెవరో తెలిసికొనుట ముఖ్యము.

ఈ ప్రబంధము రచించిన కవి నకలవిద్యాపారంగతుఁడయి స్వీయ మేధా సంపాదితాప్రతిపత్ సామర్థ్యముతో, కర్వకంఠ్ర స్వాతంత్ర్యముతో విద్యానగర సామ్రాజ్యమును విద్వత్కవితా సామ్రాజ్యమును నేలిన శ్రీకృష్ణదేవరాయలు. కథాకల్పనమందును కవితారీతియందును రాయలరీతి యెట్లు మెలియునో ముందు గ్రహించదగును.

కవి యగుటయే గాక ఈకవి తాను మహారాజయి కవులచేఁ గృతులందినవాడు. సుస్మృతకథాపల్లవ భోజివివలెనే యాంధ్రమున నికఁడు కవియుఁ గవిపోషకుఁడును. ఈతని విద్యావిషయక కవితా విషయకములను గుఱించి చెప్పిన వాక్యములును, ఈగ్రంథ మందున్న వాక్యములును పోలింకము.

పెద్దన మనుచరిత్రలో:—

5—105 “భోజిక్షమాపతి విద్యాబలిపాక”

1— 81 “నిరంకుశప్రతికలప్రాధిప్త్యియంభావృతా”

2— 79 “నిస్తుండ్రప్రతిభాసుధీసుక”

2— 1 “విద్యాభేలనభోజ, సుధీలేఖదును”

4—120 “ద్రాఘీయః ప్రతిభా విచక్షణత్రయా భర్తైకసంరక్షణా”

1— 45 “కవితాస్త్రీలాలునకు”

పారిశాతాపహరణమున ముక్కులిక్తుకవి.

1— 26 “మేధావదసాధారణతోధాశరహృదయమునకు”

1— 29 “వేదార్థ స్థాపన ప్రవీణునకు”

1— 33 “జరసకలా ధోరణి”

2—103 “ధీనిలంధన విధా సంక్రందనాచార్యు”

4— 1 “కవితా స్రావీణ్య ఫణి”

శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు బట్టాభిషేకసమయమున విరూపాక్షస్వామికి నుభయ్వింశతి భూషానమును తెలుపు కాగనమున:—

“గజపతిగజహుటపాకజేన విదిత నానావికజేన వదన విజితాంభోజేన భోజే నానారేణ కావ్యసామకాలంకార మర్జితేన ధర్మజేన.”

ఇంక జాంబవతీ పరిణయ మును సంస్కృతసాహిత్యము అమూల్యత మొకటి తంజావూరి పుస్తక భాండాగారమున నున్నది.

అందు “సకలకళా భోజరాజ విభవమూరురాయరగండ శ్రీ కృష్ణదేవ కుమారాయ విరచితం జాంబవతీ కల్యాణ సాహిత్య పంచమాంకమ్ సమాప్తమ్” అని యున్నది.

అము.—“సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌమ.”

వైవానివలన మేధావి, ప్రతిభాశాలి, సర్వవిద్యలయందును విమూఢపాండిత్యము గలవాడు, కావ్యాలంకారమర్జితాడు, కవి, లోకప్రసిద్ధిగల భోజానంతవాడు అని ధ్రువపడుచున్నది.

ఇంకను ఈ గ్రంథారంభమందు—౧-౧. “కలఁ దదంధ్ర బలశాఖఁ దిట్టవి యానతిశ్చె.”

1. పరికి తుల్పేక్షోపములు జాతి పెంపెక్క, రసికు లా నన మదాలసచరిత్ర
భావధ్వనివ్యంగ్య నేపథిగాఁగఁ జె, ప్పిలివి నత్యావధూత్రీణంబు
శ్రుతి పురాణోపసంహిత లేప్పి మార్పిలి, సకలకథాసారసంగ్రహంబు
శ్రోత్రసుచ్చటలు విచ్చుగ రచించితి నూత్తి, నైపుణి జ్ఞానదంతామణి కృతి
లే. మణియు రసమంజరిముఖ్యమధరకావ్య
రచన పెప్పించిఁజింటి గీర్వాణభాష
సంధ్రభాష యసాధ్యంబై యందు నొక్క
కృతి వినిర్మింపు మింక మాకుఁ ద్రియము గాఁగ.

కలలాఁ జంద్రవిష్ణుని యానతిచ్చిన విషయము తనయాస్థానపండితులతో వచింపఁగా వారు వ్యర్జియమమును, రాయలవంశవర్ధనమును, రాయలప్రభవమును ప్రశంసించి,

1.-44. “సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌమ

కృష్ణరాయేంద్ర కృతి వినిర్మింపు” మనిరి.

అనినట్లు రచించుటచేత. కావున విద్యవనుమతిని కృష్ణరాయలు కృతి రచించి తన వృష్టమగుచున్నది.

ఇదిగాక ప్రత్యాకావ్యమందును సంస్కృతభాషలో శ్రీహర్షుడు వైషణ్యుడు ప్రతిపక్షాంతకుండును రచించినట్లు పద్యరూపమునఁ దనపేరుకు, అకావ్యసంఖ్యయు పెప్పించియున్నాడు—

1. “కృష్ణరాయకుమారాధ్యక్షోదితామృతమాల్యద”.

2. “కృష్ణరాయమహిభూతస్సామాన్యదామక్రమాల్పద”.

3. “కృష్ణరాయస్వసంక్షాన్తశ్శ్రుతామక్రమాల్పద”.

4. “ ” ” ”

5. “కృష్ణరాయమహిభూతస్సంక్షాన్తదామక్రమాల్పద”.

6. “ ” ” ”

ఇదివఱకా యనుకొన్నాము. ప్రకృతము విషయాలు లని వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు వాయ సాహసించిరి.

7. “కృష్ణరాయమహిభూతాద్వితామక్రమాల్పద”.

మా ప్రతిలో ఆలు అశ్వాసములుగ ప్రకటించినను, అనుబంధముగా నాణవ యాశ్వాసాంతపద్యములు, వీడవ యాశ్వాసాంతపద్యము నున్నవి. వ్రాతప్రతిలో కృష్ణరాయరచిత మని కంఠోక్తిగాఁ జెప్పినది యిందఁగా నుదేహించు లనిలేదు. ఒకచో వాక్యబద్ధమో, ఛందోబద్ధమో కనబడినపుడు ఇతరమయిన బాధకప్రమాణము దొరకునఱకు నది విశ్వసించకపోవుటకుఁ గారణము గనఁబడదు. గ్రంథములయందు వీ చందమున నుండఁగా కొందఱు అందురు గదా.

“కృష్ణదేవరాయలు విద్యాకుండితుఁడును, కావ్యాలంకారమర్మజ్ఞుఁడును నని యొప్పుకొందుము. కాని “కవి” యని యొక్కడను చెప్పలేదుగాన “కవి” యని యంగీకరింప” మందురు.

‘కవిశాస్త్రి లాలనకు’ అని పెద్దనగా రసలేదా యనఁగా దాని కిందలిది వారు సమాధానము చెప్పెదరు.

కవిశాస్త్రికి కవి తండ్రిగాని వల్లభుఁడు గాఁడు. రాయఁడు కవితారసజ్ఞుఁడు గాని కవి గాఁడని యిదియే సూచించుచున్నది అని వారి సమాధానము.

బాగుబాగు—క. “కవితాకన్యకు నలుగురు, కవి జనుకుండు బట్టు దాది గణించింపంగా

నవరసనికుండు పెనిమిటి, యనివేలియ లోడఁబట్టు మనకేమనృపా.”

అను నొకచాటు వున్నది. దాని ననుసరించి యట్లని రేమో! అది కృతిపరము. అనఁగా రచితగ్రంథకరము. కవి కర్తగాన జనుకుండు. అది కన్యగా నిరూపింపఁబడినది. దాని జరుల కిచ్చుట అతఁడు కృతికన్యాపతి యగుటయు రూపింపఁబడినది. ఆ భావము లోనే “కాన్యకన్యకా నుళల కిచ్చి” అను భావము కలిగినది.

ఇటు కవిత యన కవనకర్త, పరస్పరీయాపిణి. దానిని శ్రీగా నిరూపించినారఁ అది పరింతుట యనఁగా వశ్య యగుట. ఆ కర్త యెవనిని పరింతు ననఁగా కావ్య లంకరణజ్ఞుని పరింతుఁడు. దానికి వశ భుయి యుండును. ఇతరులను కాని వానితో

జాడును. ఇదియే సుప్రసిద్ధము—విల్లూనియమున కవిత్వకన్య యెవరిని వరించు నను నందర్భమున—

హే. నైవ వ్యాకరణజ్ఞ మేలి పితరం నభ్రాతరం తార్కికం
 దూరాల్ సుఖచిత్రైవ గచ్ఛతి పునశ్చజ్ఞాలవచ్ఛాన్దసాల్
 మీమాంసానిపుణం నత్రంసక మితి క్షాత్వా నిరస్తాదరా
 తాన్ వ్యాలంకరణజ్ఞ మేత్య కవిత్వకన్యా పృణీలే న్వయమ్.

అని యున్నది—ఈభావముతోనే, భవభూతి యుక్తరరామచరిత్రలో యం బ్రవృత్తి మియం దేని వాగ్వశ్యే వానువర్తలే అని యనుట యెఱిగినదే కదా !

“వాణి నారాణి” యన్న పిల్లలమఱి వాక్యములోని భావ మేమి? వాని యెట్టిది? కవిక యనఁగా కవనకర్త కవికి వశ్య యగు భార్యవంటిది ! అనుభావము ఆంధ్రగీర్వాణ భాషలలో సుప్రసిద్ధమే కదా. కవిక కావ్యాలంకారమర్తజ్ఞుని వరించును. కృష్ణరాయల వారు కావ్యాలంకార మర్తజ్ఞుఁ డని కాసనసిద్ధము. అది యంగీకరించినపుడు వేఱుగాఁ గవి యని చెప్పలే దనుట భావ్యు కాదు. కవితా ‘స్ట్రీలోలనకుక్’ అయిచోట కవికకు తండ్రి యని సూచిత మనుట సరసము గాదు.

అది యటుండనిచ్చి తివ్యునిగారు ‘కవిత్వాప్రావీణ్యఫణిక’ యన్నారే అది చాలదా యన్న వారి సమాధాన మిక్రిందిరీతిని చెప్పుదురు. నైవెచ్చు తివ్యునిగారు రాయని ఏకచ్ఛత్రితనర్వభూషణయం దనినారు. రాయలు అంకవాడు కాఁడే. ఢిల్లీకరు హిందూగోత్రం లుండఁగా వానికా విశేషణము ఎట్లు చెల్లును? అట్టిదే యిది యందురు. పోనిండు. వాదము నంగీకరింకము.

ఏకచ్ఛత్రితనర్వభూషణయం దన్నమాటలోఁ గొంత యతిశయోక్తి యున్నది గాని శేవలాసత్య మనఁజాలము. అది కిలాక్షరసిద్ధ మగుటచే నర్వావృత్తము కాదు. అట్లే కవిత్వాప్రావీణ్యఫణికుఁ డనుదానిలోఁ గొంత యతిశయోక్తి యున్నది. ఫణికుఁ డంకవాడు కాఁడు. కవిత్వాప్రావీణ్యముగలవాఁడే యనవచ్చు. లేదా ప్రావీణ్యముగూడ తీసివేయుఁడు. ‘కవి’ యనియైనఁ చెప్పనొప్పురాదా? కవి యని యొప్పుకలిగదు.

తెనుఁగు కవిత్వమున కిదియే యాధారముగాని సంస్కృతమునఁ గవి యని జాంబవతీపరిణయము తెలుపుచున్నది.

చూ. జాంబవతీపరిణయకర్తృత్వము - అనుబంధము.

పోసి కవి యనలే దనుకొందము. సాహితీవక్రవర్తి. కావ్యాలంకారమర్తజ్ఞుఁడు. పండితుఁడు అనినఁ జాలరా?

ఒకరికి మనోమహోపాధ్యాయుడు, అభినవపాణిని, అధునాతనమర్రినాథుడు అను విరుదములున్నది యనుకొందము. వారు పాండిత్యలక్షణమున పద్యములు. రచించి గ్రంథకర్తలు నయియుండురు. కొంతకాలము కర్వాక వారి గ్రంథకర్తృత్వము గురించి ఎవరికైన సందేహము గలగవచ్చును. వారు కృత్యాదిని వారి పేరు మార్చినను బంగారపుటచ్చుతో నక్షరములు గుద్దించినను వారు పండితులు కావచ్చును; ఉపాధ్యాయులు కావచ్చును; వ్యాఖ్యాతలు గావచ్చును; గ్రంథకర్తలుమాత్రముగారు. ఎవరో రచించి వారి పేరుపెట్టి దనిన సహింపవలసినదే యగునా! వ్యతిరేకముగా ల్రల దృష్టాంతములు దొరకువలెను గంతోక్తిని నమ్రపలసినదే. ఇట్టి వింతసిద్ధాంతములు చేయుట తగదు. ఇది యంతవంత గాదు. ఇంతకంటె వింతవాద మొకటి యున్నది. చిత్తగింపుడు—న్యాయము విచారింపుడు. వేదము వేంకటరాయ కాష్ట్రులుగారు—శ్రీకృష్ణ రాయలవారికిఁ దెలుగు ఇంటిలో మాటలాడుకొనుభావ గాదట. గురువులయొద్ద నేర్పి కొన్నదియు గాదట. దీని కాధారము “ఎల్లనృపులు గొలువ యొలుగవే బాసాడి, దేశభావలందుఁ దెలుగు లెస్స” అనునదియట. వైదానిలో ‘అడి’ యనుటచే మాటలాడుటలో నేర్పినదే కాని గురువులయొద్ద నేర్పినది కాదు. ‘నృపులు గొలువ’ యనుటచే రాజులతో మాటలాడినపుడు నేర్పినదేగాని యింటిభావ కాదు అని పండితార్థముట.

అట్టి యర్థము లాగుట కవకాశ మున్నదో లేదో మీరు చింతింప సంపర్థము వివరించెదను.

తెలుగురాయుడు కన్నడరాయనికిఁ గలలోఁ గనఁబడి—

లే.మధురకావ్య
రచన మెప్పించిగొంటి గీర్వాణభావ
నర్మధభావ యసాధ్యులె యందు నొక్క
కృతి వివిర్నింపు మింక మాకుఁ బ్రియముగాఁగ.

రచించుదనిన కథ చెప్పి—

“తెలుఁగదేల యన్న! దేశంఁ దెలుఁ గేను
దెలుఁగువల్లభుండఁ దెలుఁగొకండ
యెల్లనృపులు గొలువ నెఱుంగవే బాసాడి
దేశభావలందుఁ దెలుగులెస్స” అన్నాడు.

ఈ పద్యమున ‘తెలుఁగొకండ’ అనుచో అర్థమం దభిప్రాయభేద మున్నది. దానిమాట ప్రకృతమే! ఏ, ఈ పాదములలో దాత్పర్యమేమి!

భిన్నభిన్నభావము మాటాడు రాజులు విన్నుఁ గొలుచునపుడు నీవు వారితో జరిపారి భావము మాటాడుదువు. దేశభావ లన్నిటిలో తెలుఁగులెప్పుడూ మొఱుగవ!

ఎలుగుదువు. దీనిచే రాయలవారికి నానాభాషాపరిజ్ఞాన మున్న దని తాత్పర్యముగాని తెలుగు రాజులతో మాటాడినపుడు మాత్రము నేర్పికొన్నది. ఇంటిభాష కాదు. గురు నొద్ద నేర్పినది కాదు అని తాత్పర్యమా? అట్లేయెనచో వైద్యములో ఆంధ్రభాష నీ కసాధ్యమా? అందు గ్రంథము రచింపు మన్నాడు. దీనిలో తెలుగు గ్రంథభాష గాని, గృహసంభాషణీయభాషగాని రాదని పలికినాడు.

ఇది సంగతమగునా. 'జిహ్వా మేస్త్రీవా నవా' అన్నట్లు 'అనగా నాకు నానాక యున్నదా, లేదా అని యొకఁ డడిగినాడట.' అట్లున్నది. మై గ్రంథము రచింపు మన్నాడు. క్రొవఁ బలుగుభాష రాదన్నాడు. ఇది యెవరికైన నచ్చునా? పోనిండు.

భగవంతుడు మతవాదమున పండితులను జయించుటకు విష్ణుచిత్తుని బంపునపుడు, నాకు విద్య రాదుగదా ఎట్లు జయింతు నన్నపుడు, నే నున్నాను. నీకేమి భయ మన్నాడు. అరిచిన నెక్కడఁ గూర్చులేదాయెను.

ఈ సిద్ధాంతమునకే ప్రమాణము చాలదు. దీనినిబట్టి భాషయే రానివాడు సిద్ధోపమగు ప్రబంధ మెట్లు చేయఁగలడు? గ్రంథరచన విశ్వసనీయము గా దనుట యుచితము గాదు.

ఈ వాదప్రతివాదము లిటుండ, ఆముక్తమాల్యద పెద్దన రచిత మని తెలుపు పద్యములు కొన్ని యున్న వందురు. వాని ప్రామాణ్యము పరిశీలింపుడు. ఈ క్రింది పద్యముల విషయమయి చర్చ తూర్వ మే జరిగినది. శ్రీ రామమూర్తి పంతులుగారి 'కవి జీవితములు' అను గ్రంథములో నున్నది. అది భాషాద్విపక్షిలో చర్చితపద్యముమేయైనను నేటివారుగూడ వానిలో నొక పద్యము ప్రమాణముగా గ్రహించుచున్నారుగాన కొంతము పరిశీలింపవలసినదే.

- I నీ. కృష్ణరాయలపేరు నిడి నీవు రచించి, లివి నొల్ల విష్ణుచిత్తయ మనఁగఁ గాకిన్యవర్ధంబు గ్రాహ్యంబుగాదు సా ధారణుల కని భూభవుడు పలుకఁ దరువాత మనుచరిత్రము నొనరించి తు, త్రమ కావ్యము మహాద్భుతముగఁ మీదకు తెక్కుకావ్యములు పెంపెక్కఁగా విరచించి, మంటిని రాజున్నానమునకు లే. భంగమొందిన యలరామలింగములులు, సాటిరాఁగలవార నీతోటి నార యాంధ్రకవితాపితామహ యల్లసాని, పెద్దనార్య విశేష వివేకధర్య.
- II నీ. ప్రాథ దీర్ఘ సమాసపదములుగూర్చి శ్రీ, నాథుండు గూరార్య వైషధంబు దాని తల్లిగ నల్లసాని పెద్దన తెల్పి, ముదినుది తప్పి యాముక్తమాల్య దూహించి తెలియరాకుండ నూరపరాణ, శ్రమఁ గళాత్రాష్టోదయము రచింతె నతన్నేకకృపావాణంబరం. తొప్పఁ, బడ భజింతెను మూర్తి మనుచరిత్ర

లే. విట్టి కవులకు నేను వాకట్టుకొఱకు, తెప్పికాడ మదీయకై చిత్రి పెంజయ:

పాండురంగవిజయమును బడిమదనర, విష్ణువర్ధిష్ణుడను రామకృష్ణకవిని.

ఈ పద్యమున, ఆముక్తమాల్యదూహించి యనుచోట, ఆముక్తమాల్యదూహించి అని పలికిరి. ఆముక్తమాల్యదున్నచోట, నామైకదేశే నామగ్రహణ మను న్యాయము కట్టించి, ఆముక్తమాల్యదున్న ఆముక్తమాల్యద యని అర్థము చెప్పిరి. లేకున్నచో, తత్సమాకార సంధిదోషము తగిలిపోవు నని భయము కాఁబోలు. అది స్వేష యనుచో భందోభంగ భయమున అది భిన్నపద మన్నారు. ఇదియే పూర్వకవులను, నవీనులకును పాఠమందు గల భేదము—

కొంద టిది పాండురంగవిజయములోని పద్య మన్నారు. కొందఱు పాండురంగ విజయము—కళవిషాదమువంటిది, పాండురంగ మాహాత్మ్యమునకే నామాంకర మని కొందఱు అనుచున్నారు. ఆ పాండురంగ మాహాత్మ్యములో నీ పద్యము లేనే లేదు. పాండురంగవిజయములోని దనిన యుక్తము కా దని కాఁబోలు పాండురంగకవి నీపము అందురు. కొందఱు. ఏమైనను ఇదియును చాటు వనక తప్పదు. వై చాటువులలో ఆముక్త మాల్యద ముందు రచింపఁబడినట్లున్నది—విది ప్రమాణము. వై పద్య మెవరు రచించి నాలో తెలియదుగానఁ బ్రమాణముకాదని కొందఱు అందురు. రెండవది పాండురంగకవి కర్తృక మని ప్రమాణార్హమనియు వారిభావ మగును.

ఇది గ్రంథమందు లేదు. ప్రమాణార్హ మెట్లగును? వాదార్థము కొంత యవకాశ మిచ్చి పద్యప్రామాణ్యము విచారింకము.

ఈ పద్యమందు శ్రీనాథుని, పెద్దనను, పింగళి సూరన్నను, మూర్తికవిని పేర్కొని వారి వాకట్టుటకై రామలింగకవి పాండురంగవిజయము చేసె నని యున్నది.

మూర్తికవి పింగళి సూరన్న కర్వాక రచించిన పద్య మనవలయును. నవీనులముగా కవుల చరిత్రము రచించిన వీరేశలింగము పంతులుగారు పింగళి సూరన మూర్తి కవులు పెద్దననాటివారు కానేకా రన్నారు. ఆ విషయమంతయు నిట వ్రాయుట గ్రంథవిస్తర ఫీటివే మునినాను. అది చిత్తగించినఁ జాలునుగదా? వారికర్వాక రచించిన పద్యము నకు గర్త యనుకొను రామకృష్ణకవి పెద్దనకాలమువాడు కాఁడని వీరేశలింగము పంతులుగారు ప్రమాణములు చూపిరి. నేటి విమర్శకులు ఒకచేక రామకృష్ణకవిని పెద్దన కాలమువా డన వీలులేదు. అప్పు డీ పద్యము రామకృష్ణ విరచితము గాదనవలయును. ఇది నమ్మినచో పెద్దన, పింగళి సూరన, వసుధరత్నకర్త మూర్తికవి ముగ్గురును, వారి గ్రంథములు రచించినతరువాత వారి వాకట్టుటకు పాండురంగకృతి చేసినాఁ డనవల యును. కవి కాలనిర్ణయకర్తల మతమునకు అది విరుద్ధము. వారందఱు వాకకాడ

యున్నారందులేని రాజాదరణములేని రామలింగకవి యనుయాయోః తేష్వివ పద్య మిది యనవచ్చును. రాజా చేసిన మహాకార్యము పరులయం దాలోపించుటకే పన్నాగము యిన్ని నాఁ దందురు కొందఱు. మహారాజులు చేసిన కార్యములు మహాకార్యములు లేవనుటయు, ఉన్నవని చెప్పవలసినచోఁ బరులవనియు చెప్పుట యింక సిద్ధము. ఏమైన ననుయాయగ్రస్తుని పద్యము గ్రాహ్యము కాదందురు. పాండురంగకృతి సంకవారి వాకట్టుట కర్తవ్యమైనది కాదని తలచెదను.

మఱియొక చాటు వున్నది—

క. “కవి యల్లసాని పెద్దన, కవి లెక్కనసోమయాజి గణులెంబంగా

ఁచి నేను రామకృష్ణుడ, కవి యను శబ్దంబు నీటికాకి లేదే”

ఈ పద్యములో రామకృష్ణుని పేరున్నదే. ఈరీతిని పెద్దనయందు గౌరవము చూపి నాఁడు. పెద్దన ముది మదిదప్పి చేసిరాఁడనియు వానిని వాకట్టుటకు పాండురంగ విషయము చేసినాడె యనియు ననునా! ఈ చాటువులు నమైదమనుట చాటూర్తి కాదు.

శ్రీ కృష్ణరాయల కర్వారీయఁడగు అప్పకవి విష్ణుచిత్రియ శాంధ్రకవితా పితా మహాఁడు రచించె నన్నాఁడు. అది చాలదా యందుడు. అది పరిశీలించును.

అప్పకవీయమున—౧-౨౩౦.

గ్రామ్యమైన శాంధ్రకవులు సంకేతిక, సుప్రసిద్ధ మనుచు నూత్రమునను

గలిమిఁ బూర్వముకవి కావ్యోక్తములు ప్రసిద్ధంబులైన సూర్యుఁ డలఁతు రెల్లడు.

వ. అది యెట్లునఁ గనియె ననువలసిన భూతార్థక్రియాపదైకవచనమునందు పర్వ లోపము చేసి “కనెనట” యని గ్రామ్యపదముగా వాగనుశాసనములు ప్రయోగించిరిగాన నది సాధకము చేసికొని యాంధ్రకవితాపితామహాఁడు కొనియె ననుటకుఁ గొనె నని చెప్పి నది యెన్ని యనిన.

అదిపర్వమునందు—

క. పనకన్యక యంటు నే నంటు, పనమున గాంధర్వమున వివాహంబంటు సం

దనుఁ గ నెనట మఱచితివంట, వినఁసూడునె యిట్టిభంగి వివరతోత్తర.

విష్ణుచిత్రియమునందు—

ఉ. పూని ముకుందునాళ్లఁ గనుబొమ్మనె గాంచి యశాంతభాండముతో

వానను మీఁదఁజోవ నడువంగొనె.....

తై యప్పుకవి గ్రంథభాగమునందు కనియె ననుటకు కనె అను గ్రామ్యరూపము వాగను శాసనము ప్రయోగించి రనుట ప్రమాదము. అదిపర్వములోని దని యప్పుకవి యుదాహరించిన పద్యము పిమ్మిరభక్తుని కవంతలఁబరిచియున్నది. క లె విదికవ పద్యము.

అప్పుటి భారతము వ్రాతప్రతిలో నున్నదేమో. వీరభద్రుడు చార్యము చేసినదేమో యని కొందఱుకఁ దోచుట తప్పుగాదు. కాని భారతములో నీరీతి పద్య ముండుట కవ కాళము లేదు.

భార—అది. 4-99—

క. ఏనెటు నీవెటు నుతుండెట, ఏనెన్నడు తొల్లి చూచి యెఱుంగను నిన్నుకొ

మానిను లనత్యవచనలు, నా నిట్లు లనత్యభావణం బుచితంబే—

అను పద్యము శకుంతలలోఁ జెప్పినట్లున్నది.

శకుంతలాపరిణయములో మునులతోఁ జెప్పినట్లున్నది.

ఇది భారతమున నిమిషము. అంటే కాదు. అటు యను కదము వాగనుకానయని ప్రయోగమున నుండనే యుండదు. ఆ భాషాతత్వ మెఱుంగక యట్లు భ్రాంతిపడుట సంధి విందినది. అహోబలవతి అప్పుకవి ననుసరించి ప్రమాదమే పలికినాడు.

లాక్షణికుడైన తిమ్మకవి పర్వలక్షణపారసంగ్రహమున పినవీరభద్రుని పద్య ముదాహరించి యది యాదిపర్వములోని దని చెప్పి యప్పుకవి ననుసరించుటయేగాక తైలపెచ్చు ఈ గ్రామ్యప్రయోగము నూర్చుదండి కూడ దన్నాఁ దని వాని నాక్షేపించి నాడు.

నూర్చుదండికి భారతమున నీపద్యము గనఁబడుట యెట్లు సంభవించును? పిల్లలనుట్టి వాని తర్వాతివాఁడాయె.

అహోబలవతియు తిమ్మకవియుఁగూడ నప్పకవియందలి యతిమాక్రవిశ్వాసమున నది నమ్మి భారతములోని దగునా కాదా యని యాలోచింపరైరి. అప్పుకవి ననుసరించిన వారివలె నప్పకవియు నే లాక్షికుడైన నవిమర్శముగా ననుసరింతెనో కథాసందర్భ మేక మగుటచే నట్లు భ్రాంతిపడెనో, ఏమైననోమి పెక్కం ద్రా గోలిలోఁ బడిరి. ఈ మహా వాక్యములోని మొదటిభాగమందుఁ జోరె రెండవభాగమందుఁగూడ. అంధ్రకవితా పితామహుఁడు విష్ణుదత్తీయమందు అనుటయుఁ జొరకాటే. అతఁ డే లాక్షణికుడైన వ్రాసియుంచినది చూచి గ్రహించినాఁడో అముక్తమాల్యదాదిని తెదైన పద్యము లుండుటచే నటు భ్రాంతిపడినాఁడో నిర్ణయంబు నీలలేదు. మొత్తముమీద నప్పకవి వీరభద్రుని పద్యమును భారతపద్య మని తెలిసి కనె, కొనె మొదలగు గ్రామ్యరూపము గ్రహించుకొనినట్లు, విష్ణుదత్తీయము అంధ్రకవితాపితామహాకృత మను ప్రథ కలి గించినాఁ డతఁ తప్పుడు. తనంత విమర్శనము లేకుండగ నప్పకవి నాచునామనాఁడుని యుద్దేశముతోఁగూడఁగాని పద్యము (1-78).

క. అంజీదవుగాక ననుచు, తం జేరుగనిక యొంత దటిగిన మిరియా
లుం కొన్నలు గరిపోవే, అంజతనములందు కొమిరలం గలంవనదే.

నాచనసోమనాథుని వసంతవిలాసములోని దన్నాడు. అది నమ్మి వీరేశలింగము
పంతులుగారు వసంతవిలాస మని పై పద్య మిచ్చినారు.

కళాపూర్ణోదయములోని పద్యము కకుత్స్థవిజయములోని దన్నాడు. ఇట్టి
వింకను గలవు. అట్టి పొరపాటు పడుట గొంత కలదు. అంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారి
భాండారములో ఉదాహరణముల పుస్తక మని యొకటి కలదు. అందు చిహ్నపూడి
అమరేశ్వరుని “కొలదికి మూలం బెద్దయగు కొట తనరున్న” అను పద్యంబు
కలదు. అది నన్నెచోమని కుమారసంభవమున ఆ. 7. 108 పద్యముగా నున్నది. అది
చూచి యా పద్య మమరేశ్వరుని దనవచ్చును. అప్పుకవి రాయలకర్వాత రెండువందల
సంవత్సరములకు బుట్టినవాడు. అతడు యథార్థ మెఱిగి రచించినాఁ దని శేషము
నమ్మిం బ్రమాదము బండును.

అప్పుకవి రాజకవిని గౌరవించ నిష్ఠములేక యమాయచే నట్లు కర్తృత్వము
మార్చినాఁ దనసూచదా యని నా మిత్రులు కొందఱు హింతురు గాని అప్పుకవి తిమ్మ
భూపాలుని, రామరాయభూషణుని, కంసాలిరుద్రయ్యకు కవులకు గ్రహించినపుడు
శ్రీ కృష్ణసేనరాయల విషయ మట్టిభావ మున్న దనుటకు కారణము కనబడదు.

అప్పుకవి పొరపాటు పడియుండును. అప్పటినుండియు నప్పుకవీయములోని
మాటలకు విశ్వసించి యందఱు నట్లే యని యుండురు. దీని కర్తృత్వము గ్రహించి పెద్ద
లిప్పటికైన నాయవప్రథ విడిచెదరుగాక యని విన్నవించుచున్నాను.

వ్యాఖ్యాతలు ఆముక్తమాల్యద పెద్దన కృత మనుట కొక ప్రబల కారణము
అప్పుకవి వాక్యమే నిదానము. ప్రాసదొరగారు, వానిట్ల రామస్వామికృష్ణగారు
పెద్దన రచించినట్లు ప్రథ గల దనుట యొకటి. పై సమాధానమే దీనికి కాలము.

పెద్దన రాయలవారి మరణానంతరము చెప్పిన పద్యములో ఆముక్తమాల్యదా
కర్తృత్వము తెలుపలేకుండుట యొక కారణము.

ఆ పద్య మిట్లున్నది—

నీ ఎదురైనచోఁ దన మదకరీంద్రము డిగ్గి శేలూత యొగుడి యొక్కించుకొనియె
మనుదరిత్రం బందుకొనునేకఁ బురమేగఁ బల్లకి తనకేఁ బట్టి యెత్తె
విరుదైన కవి గండపెండేరమున నె తగు దని తానె సాదమునఁ భోడిగ
కొకట ప్రమాద్యనేకాగ్రభంబు బడిననీకులందును నిచ్చె

గీ. అంధ్రకవిశాపితామహా! అల్లసాని, పెద్దన కవీంద్ర! యని నన్నుఁ బిలుచునట్టి
కృష్ణరాయలతో దివి కేగలేక, బ్రతికియున్నాడె ధీమచ్చునంబు నగుచు.

ఈ భద్రములూ రాయలు తనకుఁజేయు గౌరవమును తనకు ముందు దిక్కిమి యను
విచారమును తెలుపవలసియున్నదిగాని రాజుగారి కవితాశక్తిని చూపు నమయము గాదు.

రాయలవారు రచించినట్లు అనుకొనెడి రసమంజరి యొకటి కలదు. భానుమారి
రచించిన రసమంజరి యొకటి యున్నది. ఒకరు తమ గ్రంథమునకుఁ బెట్టుకొన్న పేరు
మఱొకరు తమ గ్రంథమునకుఁ బెట్టుకొనెదరా! భానుమారి రసమంజరిలోనుండి శ్లోక
ములు వ్యాఖ్యలొక బరాన్పృష్టములు. కృష్ణరాయని రసమంజరిలోని శ్లోకములు ఎవరును
జరామర్చింపలేదు అని యొక వాదము.

ఒకపేరు భిన్నకవులు తమ గ్రంథములకుఁ బెట్టుకొనుట వింతకాదే! “కటంతలా
పరిణయము” పెద్దాడనాగరాజు, కృష్ణకవి, వీరభద్రుఁడు శృంగారకాటంతలమును కటంతలా
పరిణయ మున్నాఁడు. దానిలోఁ దప్పేమున్నది. అల్లసాని పెద్దన రసమంజరి రచించినట్లు
ఒక్కొక్కను అముక్తమాల్యద రచించినమాత్రమున నాదోషము పోవునా? పెద్దనార్య
రచితమగు రసమంజరి కల దని కొందఱునుచున్నారే! దాని కేమి సమాధానము!
పెద్దనార్యుఁడు సత్యావధానపరిణయము రచించినట్లు ప్రపంచదర్పణ మను గ్రంథములో
నుదాహృత శ్లోక మున్నదట.

పెద్దన్నగారి లిప్తున్నగారి రాయని కావ్యకర్త యనకపోవుట యొక లోకముట.
పెద్దన కవిశాస్త్రీలోలుఁ డన్నాఁడు. లిప్తున కవిశాస్త్రావీణ్యధిశిఁకుఁ డన్నాఁడు. అనేక
గ్రంథములు రచించినపుడు ఏ గ్రంథమును చెప్పను? సముదాయముమీఁద వాని శక్తి
ప్రకటించినారు.

ప్రథమమునటి చాటువులనుబట్టి యింతదూరము వచ్చినారము. కవి కంఠోక్తిని
పరిహరించు ప్రమాణములు గనఁబడలేదుగాన శ్రీ కృష్ణరాయలే యాముక్తమాల్యదా
కర్త యని నశ్చేదము. గ్రంథస్థవిషయముల ననువరించి కృష్ణరాయ కర్తృత్వమునకు
భంగము గలిగింప యత్నించిన వాదము లున్నవి యని పరిశీలింతుము.

ఇందు శ్రుతివాక్యములు బ్రహ్మశాస్త్రములు నుదాహరింపఁబడినవి. శ్రీ కృష్ణ
దేవరాయలు క్షత్రియతరస్త్రిపుక్కు డని ప్రశీలి కలమగదా! కృష్ణరాయ రీ గ్రంథ
పెట్టు రచించినాఁ డని వీలుగలదు అని యొక పూర్వపక్షము. రాయలపంశము అను
నందర్భమున క్షత్రియాశుక్రత్యాక్షత్రియాశుక్రత్వములును ముందు వివరింపఁబడును.
ఎవరై నను క్షత్రియకన్యకలఁ పెద్దాడన ట్లున్నదికదా! దాని విషయమునఁగూడ రాయల
పంశ మున్న వివరము గలదు. అది ప్రాథమిక నందూరా! ప్రాథమిక న క్షత్రియ

కన్యకలనే పరిణయ మాడినవానికి బ్రహ్మసూత్రార్థమా దుర్లభ మయినది. అట్లుంటే రాజులు ఓ త్రియైకరులైనను, ఓ త్రియులైనను, వేదవేదాంతాదివిషయములు నేర్పినవారే. పాదజాల మని చెప్పకొనిన తంత్రాచారి ప్రభువులలోనివాఁ డగు రఘునాథభూపాలుని రామాయణమునందు దశరథుని యాగసందర్భము చదివినచో క్రొత్తమం దతని కెంత విరూఢ ప్రజ్ఞ యున్నదో తెలియును. ఈ రఘునాథభూపాలునియొద్ద యజ్ఞ సారాయణదీక్షితులను బ్రహ్మజుండు సంగీతకవిత్వములు నేర్పుకొని వానిని గురువుగా భావించినాఁడు.

అట్లుంటేవార లంత పాండిత్యము, వేదపరిజ్ఞానము సంపాదించినవారు. బ్రహ్మ సూత్రములు చెప్పవారు వారికి దుర్లభుల! వారి కాలముమాట యటుండ నిచ్చి, మత స్వాతంత్ర్యముగల నేటికాలమన శ్రైస్తవకళాకాలలకుఁ గోరి పండితులుగాఁ బోయి యచ్చట చండాలునిదౌర్బలకుఁగూడ భండ్పోదధమగు సూత్రములు తుదకు వేదభాగ ములు పాఠము చెప్పుచున్నారటే! విష్ణ్వంశసంభూతులగు రాజుల కానాటి బ్రహ్మ జులూ వేదాంతము చెప్పుకుందుట. వెష్టవస్త్రేవమత వ్యాపనమున కూర్చుల కందఱకు పరిజ్ఞానము వృద్ధి చేసినకాల మది. అంతసూత్రమున రాయలకర్తృత్వమునకు భంగము లేదు. అము—4-27.

సీ. సాంఖ్యాయనిక భిషక్సూర్యకము కాల్య, వేళఁ గారాంతుకద్విజాల గోష్ఠి
జాముపోవ నమాత్యసామంతపూర్వకం, బర్హస్పత్య కాయభగోష్ఠి
దినమధ్యమమున మర్దనమల్లపూర్వకం, బగు సూదిసూపకృత్సృగయు గోష్ఠి
యపరాష్ట్రమున దేవతార్చనాపూర్వకం, బార్హత్యరాధికృత్యకుల గోష్ఠి
లే. భుక్తిమీఁద విమాషకపూర్వకము పురాణ కవిగోష్ఠి, చారపూర్వకము సంజు,
కాము గాయకగోష్ఠి, నికల్ నుపుష్టి, పూర్వకము ప్రేయసీగోష్ఠి పానగం బలికి.
ఈ పద్యమునుబట్టి రాజునకు గ్రంథరచనకు నవకాళము లేదని యొక వాదము.

ఈ పద్యము రాజసీతానిది. సామాన్యలక్షణముగాఁ జెప్పినాఁడు. నే నట్లు చేసినా నని చెప్పు లేదు. కవిత్వము చెప్పుట సామాన్యలక్షణముగాఁ జెప్పు నిలులేదు. దానికి మూర్ఖజన్మసంస్కార మునుడు లేదా (gift) దైవదత్తకత్తియనుడు అదృష్ట మొకటి యుండవలయును. అదికాక పురాణకవిగోష్ఠి యుండవలయు నన్నాఁడు. ఆ కవిగోష్ఠి ప్రభువులు తమ విద్యానుసారముగా నుపయోగించుకొందురు.

ఎంతమంది మహారాజులు కవిత్వము చెప్పులేదు. వారి కవకాళము కలిగినదా లేదా! అభిరుచి అత్యంతముగల ప్రభావము.

సం. భోజనభోజనాభా—భర్తృహరి.

చాతుర్య సో మేశ్వరుఁడు

కేలాది బసవరాజు

అంధమున—నక్కచోడుఁడు—(కవిరాజశిఖామణి)

లిమ్మభూపాలుఁడు—పరమయోగినిలాసము.

రఘునాథభూపాలుఁడు—

చంద్రికాపరిణయము.

వ్యాఖ్యాతలు—కాటయ వేమారెడ్డి—

ఇందు రెడ్డపరిహాస మున్నదట. కృష్ణరాయలవారు తనపాలనమున నున్న రెడ్డకు గాని పీడిపోయిన రెడ్డరాజులనుగాని యట్లు పరిహసించుడు. వానికి సంతోషము కలుగు నని యితరులే యీ పరిహాసము చేసియుందురు. ఆ సత్యముతోపాటు గ్రంథమంతయు నితరులు రచించియుండు రని యొక యూహ.

క—౧౩౪.

మ. గురుగుం డెంచలి కుమ్మి లేఁ దగిరిసాకుం దిండ్రిచీకల్లువో

త్కరముం గూర్చి పొరంటి నూనియలతోఁ గట్టావికట్టారో

గిరము రైక్కి తమిం బను ల్పాలము వోఁ గ్రేపుల్ మెయిన్నాక మీఁ

కెరుత్తం గుంబటిమంచ మెక్కిరి ప్రభుత్వైకాత్తి రెడ్డజ్జడిన్.

అది ప్రకృతివర్ణనము. వర్షాకాలము వర్షించుచు వలికులస్థితి చెప్పి వారిలో ధనవంతులగు రెడ్డస్థితి చెప్పినాఁడు. అది స్వభావవిరుద్ధము కాదు. కాఁగూడదు. పరిహాసమే యందురా? ధీరోద్ధతనాయకుఁడగు రాయరి కది యుక్తమే! అది రాయకృత మని ధ్రువపఱుపఁగలదు. రాయని కిష్టములేని రెడ్డనింద పెద్దనమాత్రము చేయునా? చేసిన రాయలు హర్షించునా?

ఆ కారణమున రాయకర్తృత్వమే స్థిరపడును—

రాయనికి గోచరముకాని వర్ణనము లున్నవని కొందఱు. పెద్దనకు గోచరముకాని వున్నవని కొందఱు వాదించుదు. కొన్ని యిరువురకు గోచరముకాని వని మఱికొందఱుకు వోఁచును. ఎందఱి అది సాయముపట్టి రసవలెనో? ప్రతిభాకారి! గోచరముగానిది యుండదు. ఆ విషయ మెట్లు లాగిన నటు సాగును. ఈ యూహములు కవికంఠోత్థిని నిరసించఁజాలవు.

పరిహాసమందులేని రాయని కిష్టములేని విషయము రాయలకు తృప్తికర మని యెవరైన ననుకొందురా? బ్రాంధిపడి యెవరైన రాజాధిప్తకార్యము చేసిన నతఁడు హర్షించునా? పరిహాసమే యని ధ్రువము చేసినచో ధీరోద్ధతనాయకుఁడగు రాయఁడే యీ పరిహాసము చేసి ననుట యుచితము. అదియే రాయకర్తృత్వమును ధ్రువపఱుచును.

రాయనికి గోదరముకాని వర్ణన అన్న వండుతు. ప్రతిభావంతున కగోచరమున ననియే యుండవు. కొన్ని పెద్దన కగోచరములయినవి కలవు. వాని గతియేమి? కావున అట్టి వర్ణనలవలన వాని ప్రతిభావిశేషము గ్రహించవలసినదే. కవి బుద్ధి నిత్యానుభూత విషయములందే చొచ్చునని కొందఱు, మఱి కొందఱు కాదు నిత్యానుభూత విషయము లందు లక్ష్య ముండదు. అప్పుడప్పుడు చూచిరవనియందే బుద్ధి తగులునందురు. అట్ల మున అనేక స్థలములయందుండు వర్ణనాంశములనుబట్టి రాయడే రచించెనని తోచుట కవకాశము గలదు. ఇది యేవైపునకు లాగిన నావైపుకే సాగును. వీనికంటె కంఠోక్తములే ప్రమాణములు. 4-23—సాధాకాయనిక.....ప్రకారము రాజానకు కావ్య రచన కవకాశము లేదని యొక వాదము. సర్వరాజు, అతి సామాన్యలక్షణములు సామాన్యరాజులక్షణములు అని విశేషములు చెప్పలేదు. ఆ లక్షణములు ప్రతిరాజాన కుండవలసినవి. కవిత్వ మట్టిది కాదు. ప్రతి మనుష్యునకుఁగాని, రాజానకుఁగాని సామాన్య లక్షణ మునఁ జావవలసినదే. కావున కవిత్వము విధిగా నుండవలసిన దని చెప్పఁదగినది కాదు. అందులకే చెప్పలేదు. అందులొనను కవిబండితగోష్ఠి యుండవలె నని చెప్పినాఁడు. ఆ గోష్ఠి యుపయోగము వారివారి విద్యాకవితా సంస్కారానుసారముగా నుపయో గించుకొందురు. అతఁడు అధికతతత్త్వఁడే కాని సామాన్యఁడు గాఁడని వానివర్ణనమందు ధ్రువపడుచునే యున్నది. అట్టి పాండిత్యముగలవాఁడు రచించుదనినదే యీ గ్రంథము. మనుచరిత్రపద్యము రాముక్తమాల్యదలో నుండుటవలన పెద్దన రచిత ముందు రెంటు.

ఆముక్తమాల్యదాకృత్యారంభమున నాంధ్రవిష్ణువు కలలోఁ బ్రత్యక్ష మయి యాముక్తమాల్యద రచింపు మన్నపుడు స్వప్నవృత్తాంతము తన యాస్థానకవి బండిత విరుసముతోఁ జెప్ప వారు స్వప్నఫలము వక్కాణించి వాని వంశప్రశంసయు రాయల ప్రశంసయుఁ జేసి, కృష్ణరాయేంద్ర కృతి వినిర్మింపు మనిరి.

అందు ఇతరు లన్నట్లు రచించినాఁడుగాన నికటల పద్యములే ప్రత్యక్షముగ కృష్ణరాయలవారితో నన్నట్లు మార్చి చేర్చినాఁడు. ప్రత్యక్షప్రశంస కలుగనట్లు మార్చ వీలులేదని మానితేసినాఁడు. చూ. 1-35-36. అందులో వానిలో నెక్కుడు భాగము పెద్దనగారి మనుచరిత్రలోనిది. కొన్ని యితరులది. అందొకటి పెద్దనగారి చాటువని ప్రసిద్ధి. మిగిలినవి యితర కవులు కూర్చినవి యయి యుండును.

ప్రతి కవియు కృత్యాదిని గృతి వినిర్మింపు మని ప్రోత్సాహము గలిగించినవారు తన్నుఁ బ్రశంసించిన ప్రశంస తాను పద్యములుగా రచించుట కలదు.

ఇందు కృతి వినిర్మింపుమని ప్రోత్సాహము గలిగించినవారును వాని ప్రశం సించినవారును కవులే కావున వారు తన్ను ప్రశంసించినమాటలు విడిచివేలుట కావ

పద్యము అయి యుండుటచే నా పద్యములే గ్రహించినాడు. అది యుచితమే కదా! ఆ పెద్దననే కావు. ఇతర కవికృతములును గలవు.

ఇంక మనుచరిత్ర గ్రంథమున ౮-౯౨. విష్ణురూపవర్ణనము.

“నీల మేఘముదాలు డీలుసేనుఁగఁజాలు” అను పద్యముందలి నాల్గు చరణములు ఏర్పడి పేజుగనే యున్నది. తన స్వచ్ఛమునఁ గనఁబడిన యాంధ్రవిష్ణురూపవర్ణనకై గ్రహించినాడు.

ఆ పద్యములాని భగవత్స్వరూపవర్ణనము తనకు నచ్చియుండుటచే ఆ భావము తెలుపుట కా పద్యమే గ్రహించియుండును.

జకావతారవర్ణనములలో—

శ్రీరామబాణవర్ణనము—మిథారా—అను పద్యము.

అమోక్షమాల్యదలో—రామబాణవర్ణనము ‘స్కందన’ అను పద్యముందు యూంకారముతో నుండుటచే మిథారాది పద్యము ప్రక్షిప్త మగు నని తోఁపెడిది.

ఇంక—

జయ.....జయ.....

ఇది మనుచరిత్రలోనే ప్రక్షిప్త మయి యుండును.

అను—విష్ణుచిత్తుడు గళాపాధుడై గజగుంటలు వాయించుడు స్తుతించినపుడు తాళానుగుణముగాఁ బద్యము రచింపెను.

మూలభలోఁగూడ నాయన తాళముల వాయించుచున్నట్టి యున్నది. ఆ కారణమున భగవంతునికి ననుస్కారముగూడఁ జేయలే దని యున్నది. మనుచరిత్రలో స్వారోచిః పరమేశ్వరుడు ప్రస్థాపకమయినపుడు, సాష్టాంగననుస్కారము చేసి వర్ణించిన వర్ణనములో మొదటిదిగా నున్నది. తర్వాత ‘అవ్యయానంత విశ్వే’ అను పద్య మున్నది. ఈ పద్యమున కామోక్షలో పోలిక మెక్కుడు కలదు. పెద్దన రచించిన దని ఏ కారణ మునైన ధృవపడినచో తాళమునకు నుపడియుండుటచే అమోక్షమాల్యదలో గ్రహించఁ జదియెన్నది. ఇంతకు నది పేజు పద్యములు.

ఇంతమాత్రమున సంభయింప నీలలేదు. కథారచనలాని మార్పులనుజుట్టి రాయల కర్తృత్వమే ధృవపఱుచుచున్నది. గోదాకళ్యాణముందు గోతాడేనికి యావనాగమనా సంకరము వివాహము చేయించుట.

యామునారాధ్యునకు జీత్రియకన్యకానివాహము చేయించుట, యామునమునీలే యాభ్యము చేయించుట, రామలి కవళాళము కల్పించి రామలి ననుభవత్రార్థముగాఁ జెలుపుట. ఈ కల్పనమున కల గ్రంథమధ్యమున జొనుపుట. గ్రంథమునకి వర్ణనలతో

వర్ణించి యూరొగోన సామాన్యజనతర్యగ్గుండు స్థావరవస్తువాంశములలోని ప్రకృతిని
అవలంబించుట వర్ణించుట.

వ్యాకరణ సహస్కారము కొన్నిచోట్ల నుండుట. అది నేటివారు తప్పుడును
గాని పూర్వకాక్షణికముల యంతరములు గ్రహించినారు. ఈ గ్రంథము రచించినవాడు
వీరవైష్ణవుడు గావలయును.

రాజులు శ్రీశైలాదిక్షేత్రములు నేలించినట్లున్నది. అట్టివాఁ డిది రచించి
యొందఁ డని యొక వాదము—(చూ. ఆముక్తమాల్యద 3-15)

పెద్దన మనచరిత్రలో శివస్తుతి చేసినాఁడే. అతఁ డెట్లు భుజితమృదన్నచో
అతనికి మొదట శివభక్తిపూజ నన్నును “మదిమది తప్పి” అన్నాడుగాన వార్ధకమున
వీరవైష్ణవమునకు దిగియుండునని యొక రండురు. పోనిండు. అరీతిశే రాయలవారికిఁగూడ
తైమలకు బ్రహ్మణమతస్థులకునలె వైష్ణవము.....పూజదా. చాని శేషి! రాజా తన
శేనుతమున నానక్రియన్నను, మును పూర్వుల గౌరవరక్షణార్థము, ప్రకారంజనార్థము
క్షేత్రములను సమముగా ఆదరింపవలయును. అట్లే రాయ లాదరించియుండును. లేదా
మొదట కొంత శివభక్తియు నుండి యుండును. అతని భరమసిద్ధాంతము మాత్రము వైష్ణవ
మయి యుండును. శేవల విష్ణుపారమ్య మొప్పినవారుపూడ శివస్తుతి చేయవచ్చును.

శేవల వైష్ణవ దైన నన్నుచోడుఁడు విష్ణువైష్ణవి గావించినాఁడు. శివపారమ్యము
చూపినాఁడు. అది యనంతవము కా దని నా భావము.

ఇంక కృష్ణరాయనిజయ రాయవారకముల నా వెళ్ళుమి యొక దోషము గాదు.
అని శేవల రాజ్యనిజయసంబంధి గ్రంథములు. అది తర్వాతికాలపు గ్రంథములు—

ఇంక వ్యాకరణాది విషయములనుబట్టియు ప్రయోగపరచినిబట్టియు విచా
రితము—

కొందఁ టిందు ప్రాచీనలక్షణ విరుద్ధప్రయోగము అన్నవిగాన పెద్దన రచితము
గానేరదు. పెద్దనమనువున నిట్టి దోషములు లేవు. కావున రాయలవారిచే రచించుటదే
నందురు.

మఱికొందఁ టిని ప్రాచీనసప్తకములే. పూర్వకవులు ప్రయోగించియు యెన్న
రని సాధించ యల్పించిరి. అది మంచిదే. వాని ప్రామాణ్యప్రామాన్యములలోనికి
దిగినచో నది యగాధగాఢ. సాధువు అని సాధించయల్పించినవారుగూడ వి అక్షణము
లకును లొంగని ప్రయోగములు దిద్దిరి. అది యంతరలనే కట్టించునదీన పాతము
లందురు. ఇవివరకు దోరిన పాతముల ననుసరించి చూచి, అందులో నేది సాధు
వభావముతో యున్నది. మనకు ప్రామాన్యముగాని మనము దిద్దిచేసినచో నది ప్రమాణము అనునా!

అట్లేనచో కవిత్వభావము, కవిభోగభావము తెలిసిన శక్త్యుమా? ఉన్నదాని ననుసరించి గుఱివలసినవానిము నుచును. వ్యాఖ్యానమున్నదాని స్వరూపముచేతనేననుష్ఠించవలసినవాదు. తప్పని స్ఫుటముగా తెలిసినపుడు మొదటి స్వరూపము చూపి తర్వాత తన యభిప్రాయము చూపవలసినవాడు.

సం. నైషధమున—'ఇంగలమివాయకః పఠే' అనుచోట మల్లివాఖ్యము ఇంగల పదము చేతనే మున్నాడు. అంగరిమని నిర్వలేనివాడా? అది భర్తవిరుద్ధముగాని దిద్దిలేదు మరీయొక భూమిపు న్రాత్రుని భిన్నపాతము దొరకుచును అది కవి వివదిత మనుకొనవలసినదేకదా! ఆ మల్లివాఖ్యము దిద్దిలేదుగాని అభివమల్లివాఖ్యలు దిద్దివేయచున్నారు.

భంజియబట్టి రాయకర్తృకకము నిలయును. చూడుము. అముక్త. 1-58. 4-238, 6-75 (7-11) ప్రథరాజ్యక్షము లున్నవి. 1-58. ఇందుకు "కీమత్ గాంచు నమ్మదువుల"

యదుగం బోంచు మప్పిస్తోళ్లే..."

ఇది 'అదుగం బోంచు' అని మొదలున్న సంస్కృతాక్షరములతో యలిస్థానమున నేటి ప్రసారమునకు మూడవభాగమునకుండు నదిను ప్రసాదులు సంప్రదాయము.

చూ. సులక్షణపాఠము—రీతి-వ పేటి.

ప్రాత్రులగాను, వాల్మీకిని ప్రతులగానుగూడ 'అదుగంబోంచు' అని యున్నది. దానినిబట్టి చూచినచో మొదట వచ్చు దిగువభాగ్యదశారమునుండి, అదన యలిస్థానమున 'మాదువు' అనుచోట, 'దశార'ము మాత్రము ప్రసాదివారు. మూడవభాగములో దిగువభాగ్య దశారమునకు యిది సరిపెట్టివారు. ఇట్టివి పెద్దన దానిలో లేదు. ఇందులలోను కనబడలేదు. ఇది అప్పటి ప్రచురణలక్షణమప్ప ముగా... కనబడుచున్నది. ఇదితి వచ్చుచో పెద్దన వాదమునకు భంగము వచ్చు నని కాఁబోలు దిద్దివేసినారు.

ఇట్టివే మఱియు. 6.75. (7-11)

2 పాదము. క్షణమానోత్పాత భూకప్రకరణతిమహాలాపలస్పర్శి

1 " క్షణలృంబింబుల్ పరికొ నల్లదల బొడుపాడునున్నట్లకల్.

రెండుపాదములలోను దిద్దినారు, వ్యాఖ్యమాత్రము 'భూకప్రకర' అనుదాని మాత్రము వ్రాసినారు. దీనిలో 2 పాదమున అప్పటి ప్రయోగానుసారము

గమ్యించు కొచ్చినచో ర, ల యలి యగును. లేనిచో పూర్వలక్షణ విరుద్ధముగా సంయుక్తాక్షరముగో చేసికొనా యలి గ్రహించిరా దనవలెను.

కర్మాక—4-233 లో

‘చరవృష్టిఁ వైరిబక్షేక్షణ ముపదివము ఖ్యవృష్టేక్షణం మొదటిది ‘చ, రెండవది ‘ఓ’ మూడవది ‘ఖ్య’ ఇట్టిది. బుగ్. ఎక్కడను కనబడలేదు. ఇటువృత్త అని దిద్దిబడినది. వ్రాశరూపి ‘శస్త్ర’ అనుపాతము గనబడినది. పొంతయము. వ్రాశరూపినిబట్టి, ‘శస్త్ర’ ఇద్దిన దిద్దవచ్చునుగాని వృత్తాలైన మేమి!

‘మొత్తముదూరద నీకని మూడుచోట్ల నట్లు ప్రయోగించుటచేత ఈతడు ముఖ్యముగా పెద్దనగాడు. రాయడే కావచ్చు నంటని చక్కని సాధన మగును. 7-30 కావున, రాళ్లనే కనియి వాకిళ్లెజ్జి సవరణలో—రాలి-వ్యారాల.

1.82. హియాయ ప్యవహారానసారమున హియాయ యవచ్చునా!

1-19. కలువదావు అని సవరణ.

ఈ ప్రాసయలి పెద్దన యవయోగించుడు. రాయ దువయోగించినేమో.

తత్సమ అకౌసంధి

ఈసంధి ప్రాచీనులు ప్రయోగింపలే దియు సత్యమే కాని యేకద్రవిధభాగోదా హరణములతోనే అవోలంబపడియుండు ఈ సంధి గ్రహించిరాదు. కర్వాలిలాక్షణి గులు నామోపించిరి.

అభాగములు—

శ్రీరంగ భర్తయ. భర్త+అయ.

7-33. భృక్షాయ అని దిద్దబడినది.

2—9 గంగయకానె. గంగ+అయ . వృష్టహారక మనవలెనంట. ఇతర గ్రంథ ముల నిట్లు కలదా!

2—27—‘లఘుమదు—లఘుమకో లిగిలి’ అని దిద్దిబడినది. లఘువంద శ్రీ ర్తి యుగిలో—

3—19 పతాకన...పతాకో అని వ్యాఖ్య. పతాక అని పీఠ. రెండు సవరములు గావు.

4—16 చేస్తుడి—ఇట్టి పాతమున్న మందిచే.

నీని నిట్లు దిద్దియో క్లిష్టముగా నన్వయించియో ముడిపెట్టుటకంటె అవోదిల బుడికాదులు చేసినట్లు ఆసంధి సంగీకరింపవచ్చు. ఇతరులు దాని ననుసరింపకపోయినను, అది కామర్పణ మున్న దనవచ్చును.

కథ

అత్యవసరము—1 పాండ్యశేఖరుని నిలుబుస్తారు సగరము కలదు. అందు విష్ణు భక్తియు మాతాకారణైకార్థము చేయుచుండెను. అతడు న్యాయాధిపతియై నతి పూజ నలుపుచుండెను.

ఆ. 2. మధుకాపురమును పాండ్యమత్స్యభ్రష్టులందు పాలించుచుండెను. క్రీష్ణ కాలమున నాఁ డొకనాటిరాత్రి వెన్నెలలో భోగిసృహమునకు బోవుచుండగా నొకసోదరుని పై నొక సరశేఖ్రువాడను నుభాషికములు తోడివ్రాచ్చుఁ ఁ యుత్తోలసి చదివెను,

‘నెలలోచన్బుద్ధియుని వృద్ధిఁగాఁగో నాల్కికై కడం
బడ జరకై నయ్యున్నను నాని మంబున కిచ్చ ముద్దునా
లనువునఁ జేయఁగావలసియి’

నను కమ్మము కొను, రాజు దానిభావము క్రూరమై మ్రొవ్వడి, కడకుం దన మోసమునకు భయపడి,

‘నీకాడి రాజ్యవీధివ ను నీకాడిలోకము లేటికంద్రీయం
లీకాట! బుచ్చుకొనినమైన శరీరమున్మి మోక్షింపు
చక్క నెఱింగునంటి’

ననునది “ఇంతయూచి మనోరచందమునకు యశ్శూరపాసింతును” అని నిశ్చయించుకొని నన భిక్షునిచే నావ్రాచ్చాడరికిఁ దొంగుల మిప్పించి ననుకతుఁడయి మరునాడు కుండిగుల దిగిపించి నాచిమునా నెక్కిననాటియి అన్ధాననధిగా ప్రాణాదఁగట్టిన బంగారు నాణెములమూటనూచి నాచిమునీయఁ జేరేసిండెను.

నాచి నాచియుచేయుచుండిరి. ఆనడు గుమన విల్లులువ్రాసిననొకన్ని విష్ణుదిత్తుడు (నున్నాదిసౌమ్యప్రేరిణమున) భోగివోప్పిల్సారామున 2-3-4. విష్ణునకస్థానకై మధుర కలిగెను.

ఆ. 3. నాచము జరుగునయమున వెచ్చిన విష్ణుదిత్తుని నాచి, వాచమాటగా సేము పరాయివలెనూ నాచము కాసిందని నాచి నాచిముచేయుచుండగా నొన్ని మాటల నొకటి కాక శక్తిగలుగొని రాజు మాధ్వభక్తియు నివలందించినచో దాయకు నొన్ని మాటలు చెప్పులదిచెట్లు చెప్పి కాతానుమెదిరి సర్వమతములు జయించి విశిష్టాత్మైక మెరింబు స్థాపించి పరమేశ్వరుని నిర్దేశించి, అట్టి సామేశ్వరుఁ గలుగఁగల వెదిన మోగంబుల కేప్పుచి, భాండీకి శతధ్వజసంపాదంబు విను మని చెప్పెను.

3-89. అందుకుల కొంతకంటే ముఖ్యపాత్రంబాయోధనంబున-
 నయ్యోధ్యక్షులందు గాంధీని కుట్రకేసించిన కరణాకత ధర్మంబు నిరపాయధర్మం బని అత
 నికి మూలమంత్రభూర్వముగా ద్వయంబు ప్రసాదించి భాగవతప్రధానం గావించెను.

ఆ. 1. (భాండీశ్వరపాథ్యానము వేజుగాఁ గూర్చుటయు.)

విష్ణుచిత్తుడు వాచిమన విజయ మొంది బంగారునాగేములకాలె తెలి వానిముందటఁ
 బడెను. ఆకృతు డేవతాదులుగూడ నులిచిరి. కాని కొందఱ మూయాగ్రస్తు లనేదిధ
 ముల నాదఃకొచ్చిరి. దానిని గజమువై వెక్కిరించి యూరేగించి వాఁపురంబునకుఁ
 బంపుఁ దని కొందఱ రాజపుత్రులను బండితులను రా బాక్షాపిం నా రిటూరేగించునను
 యంబున విష్ణుచిత్తుడు శ్రీహరి ప్రశ్నింపఁబెట్టెను. ఆతఁడు శ్రీహరిని ఒకావతారి
 వస్తునలగో విలిపించెను. శ్రీహరి శివశివులను విశ్వేశ్వరులు నాచి యీ విష్ణుచిత్తుడు
 తనధనమంతయు భగవద్భాగవతార్పణము చేసి దానిద్రి మొందును. నీవు వింటవే నీవి
 భవనమును మణిమయంబును సకలసామగ్రీసూత్రార్థమును జేయు మని యాజ్ఞ యొరు
 గెను. ఆతఁ డిట్లు కొనిపెట్టెను. విష్ణుచిత్తుడు తన పురంబున కేగి తనస్మితా వైభవము
 నాచి యిదియంతయు భగవదనుగ్రహాలభి మని యుంచి దొంటికంటె శతగుణంబుగా
 భాగవతభావప్రవణుడై యుండినాడు.

ఒకాఁడు మోక్షము సమర్పించి యుండిరి బోధివారిని శ్రీహరి లక్ష్మీదేవికిఁ
 నాచి 'యూ మనాచార్యుఁ డొక్కఁడును, విమనోత్తుఁ డొక్కఁడునుగాక ఎన్నెం
 డుద్ధించి రత్నకృష్ణపాతికయమున', ఆన నతఁ డేమి యొనర్చె నని శ్రీదేవి యమిగ
 యూ మనాచార్య చరిత్రయు శ్రీహరి చెప్పెను.

ఆ. 2. విష్ణుచిత్తుడు తులసీదాసునఁ ద్రవ్వదుండఁగా కొక బాలిక గను
 బడెను. ఆననకృత్యంబు నాడు భగవంతుఁ డనుగ్రహించినాఁడు కాబోలు నని యా
 కన్యకకు దీక్షింపినది తనబల్లి కీయ నామె యీ బాలికను పెంచుచుండెను. అట్లగు
 బాల్యము జాతినది. యాననము అంకురించినది. అంకురించుటయుగాక ముదిగినది.
 విష్ణుచిత్తుఁ డైశ్వర్యపంతుఁడయ్యుం బుష్పమాలికారచన క్రౌంచ్యము మానఁ జేయు
 చుండ నామె యీ మోక్షము లాను ధరించి నూలిపిటికొం దనమొందినను చూచి
 మరల యథావ్రతారము పూర్తిలగుటకొం నుంచును. అట్లుంచి వెలికత్తెలతో 'ఏనా
 నాదీన హరిచందములే హదీగఁ దూరవచ్చు, విశదే సగులం గాపావేనాడు?' అని
 శ్రీహరి కృత్యంబు నుపాలంభించుటకుఁ బునః పునః పునః గావించుచుండె అమె
 వెలుల, అమె శ్రీహరిబద్ధావరాగ యగుటయు, విరహపేదన గొడుగులు గ్రహించి
 కొంతసేపు తేలములాడి తుదకు నీవు సత్యభామవు అని యథార్థము తెలుడగా తాత

విజ్ఞానయై వారలు నాగకన్యక లగుట వారివలన వివి, శ్రీహరిని ఈ దేహమున బొంద లే నేమో యొగక శక్తితో నీ దేహము విడిచి శ్రీహరిని బొందెద ననిగా 'అ యదువశంబ మొదల జన్మాదులు నను రంగమంద నిల్చి వేగపా లేల! యతడ నీ భుజగుటకు నర్హుని నీ నీటిలో హరిభజింపు' మనీ క్రమక్రమముగా నామెకు శ్రీరంగ కాంక్ష మొదల వలపు పోవ్చును. విరహపీడన ననుభవించి యన్తాదాష్ట్య నొందిన కూతురి నేట్లుకు దుఃఖినుడైన విష్ణుచిత్తుడు కారణంబు గ్రహించనేరక, పటపత్రకాయు స్వామితోడన కూతు నవస్థకలిపి దాసికి బలిహరమేమి స్వామి యని వైష్యమతో నడుగ శ్రీహరి యను కంపాలికయమున దచ్చుండినమునకు మండిస్తే కంటుచేసి గోదాదేవి పూర్వపుత్రాంతము జెప్పెను.

అ. రే. దాసికి నీకిగా మాలదాసరి వృత్తాంతము జెప్పవోడరా.

అ. గి. మాలదాసరియొక్క నాన ప్రభావ కథామాలమున వచనావతారమున భూకేవి మాయ పూజోద్యోగవారింబుల విశేషభలాలు గానంబు యని వైష్ణవయందు దా గావున వచనాకలన మయోహలమునం బూతున నీ వివిధ క్రలంధింకే తా గాన గాధానీ సమక గీతానంబునం బ్రస్తవపుచ్చుటగాని వేటగా ను గాదని చెప్పి శ్రీరంగంబునకు రంగేళు నేరంబు బోహినినోపించి మన నూతియ్య శ్రీరంగంబునకు బూతు దీసినింపాయు యచట నొలుపునాచి బ్రలించిన మనసి గయగొని కులకృత్తుల గాంచి, కను మాంబులు నమిచు నామక్రమాలపూజ నెలప్రాయంబు నాశీస్తాయంబుగా నాచి ఉద్విగ్ధులై తమవల నావలేక యామెకు తన యంతింపురంబునకుం దిరిగ్మనీన విడిచి జోరులకుగనుకగిజేపు, మాయాకిన్ నరట యడె. విష్ణుచిత్తుడు పక్షప్రసాదంబు గల్గించి మంబుగా నతడు వాయాకిన్ నరటగా నెక్కియగొని యంటి వచ్చి తెరి రియ గా నామె యచ్చియగొని దుఃఖినుడై 'మేల్' పక్కి బ్రహ్మజుడైన నన్నా మోసము పూట! రొగిధిర్తి యంతి చేసివాడో చూచిందా నఖులార! యని మొఱవల్లి భాగవత్తోధింబునను భివధిర్త భయపడి వారి గాంచినంబునకు గేరినీయు చున్నవార దని యతనికి జోనయట్లు 'మరి మది విప్పి మాటలాడెద వేల! మీపల్ల మీ యంటనే యున్నది. సగిగా నాచి లెచ్చు పియము. మే మొక్కటామము. వృథాగా మమ్ము దూఱెద వల యన నతిఁ దింటి కేగి తననూతుం జూచి సుతినించుయంద రంగకాయ స్వామి బ్రహ్మరుద్రానిలం బావీ 'వ్యయ తన కి మ్మన యడిగించెను. విష్ణుచిత్తు చానించున నంగగించెను గాని 'ఈపడు సంబంధపు కెనయితిగని 'మోచి తెచ్చియచ్చి ననక చుల్కని నరులు; గాన పొల్లగమునను విజయంబునీయం బుత్రికి నెత్తి' అని వారని బంక వారు శ్రీహరితో నెట్లు మనవిసేయ శ్రీహరి నమ్మించి నవరవారముగా విల్లిపుత్తూ

రికిలోయి మనరాజకుమారుడు పెండ్లికి దరిలి వెదలి యొక రాజకన్యకు లేద్దాడీ
రీరి నామెను లేండ్లియాడి శ్రీరంగమునకు నీసిగొనివచ్చి,

లే. సహ్యాకన్యా కటోద్భవ చందనదు
కుంజముల నీలకుంజలఁ గన్తొంది
కంఠ పామ్రాభ్యు మేలింది కుటుంబి
మొలయ జగముఁ బొలించునన్నవాడు.

శ్రీభావిమ్మనము

కడ ద్రాక్షప్రభాధమనాడి యొకఁ గ్రహించినాడు. గ్రహించుటలో వ్యర్థ
వృత్తాంతములు ఆమె క్తమాభ్యుదా క్షేపకై వాక్యానము పరివారిది రసాకుగుణ
ముగా కృంగార్వలంఘింకి ముచ్చివాడు. భగవంతునికి ప్రశ్నోక్తముగా నుండు నొకగాజ
వేషము కల్పించినాడు. ఆమె క్తమాభ్యుదా శ్రీనివాసాయులకు వాంఛి నాయు
నిలుగా నేర్పఱచి నాయుకు మొట్ట నరెనాడు కల్పించి కర్వాక నాయకునకు
విష్టుచిత్తసి ఛాంపనల మొత్తమిమమున నొంచెము ఎదిరెట్లు మాని చివరకు లేండ్లి
కావించినాడు. విష్టుచిత్తసి ప్రపంచధామ లేనివానిగా చిత్రించుట దిక్రముగానే
యన్నది. తన పొలదుకుంటెను పదు పరవాని. ననకు ఆమె వెలులగాని లేదా
యాకసి భాగ్యగాని తెలిపియందవచ్చు. లేదా నానే గ్రహించవచ్చు. అట్లు కాక
యది యానాది మహావి మన్నాదుగో మనవి నీకులు యాయన పంపాసింది శ్రీరంగ
స్వామియొద్దకు బొమ్మపటముల బ్రకృతికిఁ గొంచెము పెద్దపే.

ఈమె లక్ష్మీదేవ్యంశసాధూత యని భూర్విది. ఆప్రభాధముఁబాద తెలి
కత్తెలు నీవు సస్యభావపు గానా. లే. 74 యని యొ గ్రహించి ప్రత్యుత్తన్న
విజ్ఞానయైన దని చెప్పినాడు. విష్టుచిత్తడు మన్నాచస్వామిలో మనవి నీకులను
చందాలబ్రహ్మరక్షస్సంపాదయకు ఆంజనేయప్రభావమును, వననావతారమునఁ దనవలన
దన్న భూదేవియే గానోపవాసముగో దన్ను నీవింక ఆమె క్తముల దిగు వచ్చిన దని
కక మాచ్చి, ఆమె భూదేవ్యవతార మని చెప్పిన కేవలము చందాల బ్రహ్మరక్షస్సంపాద
మున కిందు నవకాళము కల్పించుట కని లోచనము. దానిప్రయోజనమిది. విమర్శలు
చదివినప్రసిక్తంబై విష్టుభక్తి గల మాలదానకి శ్రేష్ఠుఁ దనుటయే కాక మాలదానకివలన
ప్రహ్లాదునికి ముక్తి లుప్పించుట యనునదియొక బ్రయోజనము.

ననకు మాలదానకిరక్షాకర్మము చేయ విష్టుచిత్తునికే బాధితులకు నీగించు
టలో భగవంతుడు నే మన్నాద నని నిలబడిన ట్టుండుటచే నాటోవము పరిహృషకులు
నది. అట్టితికకుటనామరుదుగదా పరమేశ్వరుడు!

పెండ్లివేయటానికే విష్ణుదిత్తుడు. అమృతహస్తాపకం శ్రీరంగమునకు నొనిపాన నకు డామెను వనం నంశర్థానము సీగొన్నట్లు తెలుసుకొనినదిగా మాయా కన్యా కల్పనము, విష్ణుదిత్తుని మొఱు, మరల సత్కారు క్తహాల్యదయింతుడక బ్రహ్మాదుల ముఖమున నక్కన్య నడుగుట. చాటిల్లు మోచితెచ్చి, యాయుఃకాలము, వచ్చిన పెండ్లాదడయ్య నని కల్పించుట లాకిరిసి పుట్టుక. దాని సాధనమునకు మాయా కన్యాకల్పనము. దాని యాశక్తి తెలుపుటకై విడలుటయు రంగేళు సంతకపురమున జేర్చుటయుం గలర్చి బడినవి. అమృతహస్తాపక శ్రీహరికి ద్రియము లని తెలుపుటకై కథా కల్పనమున గొంతకాటి శ్రీ మున్నది.

మమదాశక్తి క్త హస్తాపకం శ్రీమం.

యో శ్రీ:

ఈ చరిత్ర కీ గ్రంథమునందు బ్రసక్తియే లేదు. 'విష్ణుదిత్తు' అనికను, యా మును దొంగిలు వైష్ణవసేనాసము నిలఁబెట్టి: 'చా' ని చెప్పి యామునచరిత్ర మంతయుఁ జేప్పెను. ఆదమి గొన్ని మాటలు కావించెను. ఈ చరిత్ర క్రమము సుమనోహార నీలిబోధములకై ప్రవేశపెట్టబడినది. సూమువాక్యము పాద్యవాణి సభాగీ ప్రసాదమునా సభాగీగీ నిట్లన్నది.

పాద్యవాణిసోదరియన్న పుడితుడు వాదమున సీతకుల జయించి వారివలనఁ బన్న పుచ్చుగొనుచున్నాడు. ఆతఁడు పన్ను నిమిత్తము భటులు బంధుగా యాముననిగుంపు భనము లేక వైష్ణవమున. ఆది యామునము తెలిసింది, వారి గొంతదన లన్న క్రమము చివీ పాతనైది మఱియు. పత్రికవై స వియం కివయన్తు కేవలం న వెయం కేవలముత్ర పారగా, ఆవీరు ప్రతివాదమప్తక ప్రకటాతోప విపాట నక్షమా.' అని వ్రాసి పుత్ర రాజపురోహితుడు రాజున కది తెలిసి వానిని గోడము తెప్పించి పురించెను. వానినిరాదరావ్యాసమును నిరాకరించి సూమును రాజునిర్వ మునను రోలేను. అశుడు చాల సమర్థుఁడని రాజు ని సగౌరవముగా నిలిపించెను. అతఁడు రాజుభక్తి వచ్చెను.

ప్రబంధమెందుల మూర్ఖు

రాజు వైష్ణవతాభిమాని. రాణి వైష్ణవమతాభిమాని. రాజునకు వ్యతిరేకముగాఁ బ్రసక్తిగ నిష్టములేదని. కాని వైష్ణవులకు రహస్యముగా దానభక్తియు లాచరించునది. సూమును దాపురమునకు పచ్చి, వైష్ణవుల దగుటచే రాజుభక్తిప్రవేశము గనఁజాలక ద్వారపాలముఖమునఁ దనరాక రాణి కెఱిగించి, 'వాచి గలిగినచో' వైష్ణవమతము పూరిండు

గలను. రాజు వైష్ణవవిముఖుడు గాన నాకు సభాస్రవేశము దొరక లేదు. నీ విభుడు నీకు విశేయుడు. నీధర్తలో జెప్పి నాకు సభాస్రవేశము గలిగించివేసి వైష్ణవముకము స్థాపించి నీ ధర్తను విష్ణుధర్తైవరాయణుని గావించె నని నాన్త సంపెతు. ఆమె ధర్తలో నేతమును నున్న సమయమున నెఱింగించు 'ఎట్టెట్టా తానాదుముచేసి శివముకము జయించుగా వచ్చెనే మాతముగా రావింపుము!' అన్న ముఖనాఁ డామె నానిని రప్పించెను. ప్రబంధమునవిదానికొండ బూర్వకభావము పొందునూచకముగా నున్నది. కాని విష్ణుమత విముఖుల కిదియేమార్గ మని కవి యట్లు మార్చినామో!

యామునాద్వైత రాజ్యప్రాప్తి

యామునాద్వైత సభలో నాదిముచేయఁ బోవునపుడు రాజపురోహితుడు రాణియుఁ బూద సభలో నున్నామి యామునాద్వైత పురోహితుని జయించు నని రాణి యన యామునాద్వైత జయించెనేని యర్థరాజ్య మామె కిచ్చెనని చెప్పెను. ఆసందర్భమున రాణి రాజునకు ఆజమానములు దానముచేయ నిష్ఠయు నునియె. యామునాద్వైత మున జయించిన తరువాత రాజు తన ప్రతిష్ఠాప్రకారము రాణి కర్ణరాజ్యమొనఁబోవ నామె యాయర్థరాజ్యము యామునాద్వైతమిచ్చెను. అసందర్భమున నామెను నున్నది నిరసించెను.

ప్రబంధమునవిరమము

యామునాద్వైత వారికి లింగము కట్టి నైవ మిప్పుచుట, పురోహితుఁ డోహితుఁ రాజు పరివారాత్మసహితముగ నైవము పడిచి వైష్ణవము గ్రహించుట, రాణి నీ వైష్ణవమిచ్చుచును ప్రతిష్ఠాపించును. యామునాద్వైత జయించి తరువాత రాజు విష్ణుధర్తైవరాయణుఁ డగు తనచెలియలిని యామునాద్వైత పురోహితుని పూర్వ దేశమున భాగినేయుండే చట్టాన్నియుగావున చెలియలియగు దగు యామునాద్వైత సభరాజ్య మిచ్చి, యావరాజుకేసి, సంగవేదాధ్యయనము చేసిన యాకాని కిందర్వ మేరము అధ్యస్త మని యెఱింగి వివాహప్రతిష్ఠాక యగు నాకాని నెచ్చరించి దుష్పాధయోధయూధులవై దండయాత్ర కరిగెను. ఆకరి దల్లు దండయాత్ర కేరి శత్రువుల జయించి రాజ్యము చేయించుటకు పూర్వకభావిద్యధ్యయనము కలియుగనిషిద్ధము నగు నవవర్ణస్త్రీవివాహము ఆవధర్మముగా సంకీర్తించుటచేత శత్రుదీపికయు, యామునాద్వైత పురోహితులయు ఇది యాశాస్త్రీయ మని కాని కేవలము విష్ణుమతస్థాపనకై వచ్చిన స్వామి కని అర్హిమా యని కాని యేదిధమగు గండేహమును గలిగించక స్వాభావిక కార్యమునరణము చేసినట్లు రచించినాడు.

శ్రీష్టదేవతాయలకాలమున నట్టి ఆచారమున్నట్లు చెప్ప వీలు లేదు కాని బ్రాహ్మణులు శస్త్రదేవిక యవలంబించియున్నట్లుాహించ నవకాశము కలదు. వివాహసాంకర్య పృత్తిసాంకర్యములకు మాహించి శనసంస్కరణాభిమానము వెలిబుచ్చుటకే కవి యిట్లు రచించె ననవచ్చును. రాజీప్రలాభము రచించె ననుటకూ నూడ నిది కొంత తోడ్పడుచున్న యి యనవచ్చును. మతవాదమున జయించిన బ్రాహ్మణునికి రాజ్యమును చెల్లెలకు ఇచ్చె నని రచించుటకు బ్రాహ్మణుడు సుదేహించకపోడు. రాజ్యమును పయివానికిఁ బోషిమికి యిచ్చున కిచ్చుటయు, బ్రాహ్మణ క్షత్రియుల సమేకము, బ్రాహ్మణుల శస్త్ర పరిభాషము, దానివలన శత్రుజయము బోధించ నిట్లు రచించియుండును. అట్టి సంస్కారము కేళహిణము, కర్త పెద్దనయై యెనచో ఇట్టి యనవర్థ రివాజులు, పృత్తిసాంకర్యము కల్పించుటనెనచో భర్త విరోధ మున్నది, బ్రాహ్మణ్యము పోవుచున్న దనియె, రాజ్య భోగము కురిపార్థిభింగకర ననియె మొట్టమొదట యనించుటకాని సామాన్యముగా విడిచి పెట్ట నా?

భాండియ్య కేధ్యుల సాఖ్యానము

(విష్ణుల రాము లొసడి)

పాద్యరాజునధిగో విష్ణులయై మిమ్మసిందులమై ఇది గ్రహించుటదేసి. మూలకథలో లేదు. సో సువాచిమిదిగి సిద్ధాంతమును ప్రచారముగా గ్రహించక యుండుల కేతలు మాది భిక్షులై తాత్పర్యమును శనిగాకతిధర్మమే శ్రేష్ఠమును నులభమును నని యుచుపాదించినట్లు రచించినాడు.

ఈ కథలో భాండియ్యులు కర్మసిద్ధులనాడు. కేళ బ్రహ్మసిద్ధులనాడు. ఏ బుద్ధివిక్రములు, ఏ ఋషులును, చెప్పరాని ప్రయత్నక్రమ క్షత్రియునను వెలియుటయు, నా విషయము శాసనకాండియ్యుల లంగీకరించుటయు చూపబడినది. బ్రహ్మజ్ఞానమును కేళిధర్మముడే గట్టివాడు. వానినిమిత్తముననే భాండియ్యులు జ్ఞానియయ్యె. బ్రాహ్మణిరావరములేమకాని బ్రాహ్మణులకంటె శ్రేష్ఠులు. 1. శత్రువునొద్ద నెనను గ్రాహ్యమన్నట్లును అది యెట్లయ్యును గ్రాహ్యమేయనియో, 2. శనిగాకతులకు శత్రువును బోధించక వానిశత్రువును కరిచేర్పడిన ననియో, 3. శత్రువునకు మూల రాజ్యమిచ్చి వానిని వానిస్థానమున నిలుపుట యొక్క మునిగూ నను మూడు విషయము నిందువలని గ్రహించుటకును.

తైత్తిలు: శ్రీష్టదేవతాయనిసావరణములో యన్నదే యని యెకని యవనరాజ్య స్థాపకాచార్యునిరుదము, గజపతివిజయము వానికూతుల బర్హిగ్రహించుట వానికి పురల

రాజ్యమునిచ్చుట, తెలుపుచున్నది. పరమార్థవిషయమున భగవద్గీతావ్యాఖ్యే ప్రమాణమని స్పష్టపరచినాము.

రాజనీతి—ఇందు విశేషముగా పూర్వ నీతివాక్యములతో కొన్ని సూతరములు చేసి గురిపెను. నీవివేగ్యవృత్తరాయవిరాజగిప్తవి గ్రహించవచ్చును.

చందాల బ్రహ్మాక్షయము:—ఇది వరాహపురాణమునది. ఈ కథా ప్రవేశమునకు లక్ష్యే వ్యంకితసంభాషణయని ప్రసిద్ధిగల సూక్ష్మమాల్యదా ధూజే వ్యంకితసంభాషణగా మార్చును. ఈ కథయందు బ్రహ్మణుడు సూర్యమధ్యమందు తూటాగి తాపచే వ్యంకితసంభాషణలన బ్రహ్మరాక్షస జన్మమునకు నవి మూలకమైయు. బ్రహ్మణుడు వేదకాండము లదిగిరి చివరాదిమందలి జము జనకేశవుల సీరి సైరముల మూలమున భవము సూర్యునిచే, సనకసూర్యుడు బ్రహ్మకవిత్వముచేతగా సంగిలు గొట్టిట్లు, దానివలననే యానంద చంద్రము గ్రామిదగు దొంగలకాయకుని కలం దులచే చిహ్నమును బ్రహ్మరాక్షసజన్మము జన్మార్థము దొంగిలము.

అనుచు—నానకి విష్ణుగీతం చదివించడాలుచేసి ముక్తిగాధను చదివించి
యొక ప్రశ్నయు విప్పించెను. ఇది శేషభాగమునందె విష్ణుగీత శ్రీమదమటలే. ఇందు
రామాకావ్యాన్ని ప్రాసములు కాలమ్మగొప్పననుచున్న పదాంతమునందు కావ్యము లోని
భాగము వినిపించుటలేదా! ఈ కవి కవిత్వమగు విషయముల శేష భాగము
కలిపించి యందున జోనులవాడవుట స్పష్టము.

సాంక్ష్యవాదః:—సాంక్ష్యధర్మాదు రాత్రి వివిధవిధా దని మూలభాషా
మండ భోగీనుమౌనాధర్మ నును, భోగమునకైన విత్తి కలుగుచుండును, మును
వైచిత్ర్యమును, సామ్యమును వివేచనాధర్మమునను గాని నిట్లొప్పునును కాదుచారమును
చూపుటకు నయియుండును. అది సామాన్యరాజానకు సమాజలక్షణము. రాజా వేద్య
యొంటికి రోవుట యెక్కుటియూచారము. రేఖాసాధాభ్యుదయమున రాజా శిష్యు
బునిదన త్రియచ జాతుల జేసెను. కాని యాకాంక్షను పరిపూరింపజులేదు.

బుధునిగ నము

యామసాధ్యుడు యాధ్యాయాశ్రమ బయలుదేరేటోపు వర్షాకాలము వచ్చెను. ఆ వర్షాకాలము యాధ్యాధ్యవర్షామయము. సామాన్యప్రజలకుఁ గష్టమయ్యెను. నామఁ బుత్రయో వివరముగాఁ బ్రకృతినీ పరిచితివాడు.

తర్వాత యుద్ధానుకూలముగ శరత్కృబాలు వర్ణించెను. ఆముక్తనాథుని
 సహాయమున దివానాముగకు కర్ర ముగు పరంతము పరింగుఱియెను.

కవి వర్ణమును శూచివపుడు తనకుఁ దోచిన భావములన్నియు విడువక వర్ణించు వ్యభావములవారిని గానన నవి యొక విపులము చేయుట యుక్తియే.

ఇది మునుచరిత్రగ్రంథమున మూలకథాగోరసాభాస మున్నను నట్లే యుంచి వారిని చూపు చేయనేలే దనవచ్చును. మనోరమపెండ్లి యగునప్పుడే తనసఖయు రోగబాధతో పీడనొందుచుండ నేను పెండ్లాడి సుఖము నొందగలనా యన వ్యరోచి యా పృత్యాంశము తెలిపిరి, తనయాయోగ్యద్యాప్తభావమున నాకి బాధ బాపినట్లున్నదానిని - వివాహానంతరము నాకి ప్రేమసూగను సమయమునఁ జెప్పినట్లు చూపికాదు. ఇట్టిచే మఱియొకటి చెందుమార్పు లన్నవి. ఆముక్తమాల్యదగో నట్లుగాక మార్పులు పెక్కులు కావచ్చు.

ఇందు 1. విష్ణుచిత్తవిజయము. 2. యామునచరిత్ర. 3. చందాల బ్రహ్మరక్ష పూజావిము, గానమహిమ. 4. గోదాకళ్యాణము అను నాలుగుగ్రంథములు కలవన వచ్చును.

ఈ యాత్మమప్రబంధమునకు శ్రీవేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు తానొక వ్యాఖ్యానముగఁచియుచున్నాఁదియని సీమంత్రామనవప్రవృత్తనాయకుకావలెననియు శ్రీకామరాయననాయకానాని ప్రాథమికముగా వీరున్న. 1000 విచ్చిరి. శ్రీశాస్త్రి గారు 30 వందలవ్యాఖ్యలు చెందిరి పీఠిలో సనాకకావ్యాఖ్యించిరి కాని యుండిరి కన్పింపక విడుచుచున్నది శ్రీసృష్టనాయకప్రవృత్తము హాథీపాలలేననియు సీమంత్రామన ప్రాచీనపాఠములు తారుమారు కాచిరి చెందియుటయు కాని యుండిరి తనకు కనబడలేననియు శ్రీకామరాయప్రభుధాని అభిప్రాయము. సీమంత్రామన ప్రాచీనపాఠములకు లోకము దానియొక ప్రమాదవేదములను సూక్రము తొలగించి విద్వద్వేదించి నొనర్చాడు.

ఉ పా ద్ధా త ము

[శ్రీమదేకల్ల వేంకటేశమతాచార్యులవారిది.]

ఈ ప్రబంధరాజము జగన్మోక్షమునకు దైవార్పణమునకు చేయవలసివచ్చినది. ఆముక్త = తనచే) భరించవలసిన, మాల్య = పూజించుటకు, వి = ఇచ్చునది, అని శబ్దార్థము. పోలి సరియైన ద్రావిడభాషాపదము "కూడి గొడుత్రాలో" = (భరించి యిచ్చినది) అని. ఇది విష్ణుచిత్తులపై ద్విక యగు గోదాజీవియేను. ఇందు తెల్పుట ముఖ్యకథాంశ మిగ్నంపాదమువలననే స్పష్టమగుచున్నది. దీనిలో ప్రధాన ప్రతిపాద్యము గోదావిష్ణుచిత్తులకు లగుటచే గోదాజీవియట్టి "ఆముక్తమాల్యద" యనియు, విష్ణుచిత్తులయట్టి "విష్ణుచిత్త్రయ" మనియు నీ ప్రబంధము వామద్వయముచే వ్యవహరించు లభుచున్నది. ప్రధానకథాశీరముతో విశేషసంబంధము లేనివయిన నొక రీతి సంబంధమును గల్గించి కవి యాముకాచార్యచృత్రాంశమును, భూడిగ్గ కేశవ్వల సువాదమును, చుడాల బ్రహ్మరక్షపూజాపదమును విన నుచ్చకు వచ్చినట్లు గొన్ని మాధులకుజేసి వర్ణించియున్నాడు. ఆ మాధుల విశేషమును గవలంతురు రోపు చున్నాడకు. గోదావిష్ణుచిత్తులకు గు యాముకాచార్యచృత్రమును, వైష్ణవ ప్రాసీ గురుచౌక్రమును గురుపూజకావ్రభావ మును శ్రీవైష్ణవమతాచార్యచృత్రమునుండి తీసి వీనిలోనినాడు గొంత కథాంశమును మార్చి కవి ప్రబంధరాజముగా వ్రాసెను. కావున నీగ్రంథము శ్రీవైష్ణవమతాసంబంధ కథ్యగోదాజీయము ఇది ఆలంకారకావ్య విహితోత్తమకావ్యలక్షణజేతం లగు రాజీర్ణుటయే కాక, శిష్టాద్వైతసంప్రదాయ ప్రతిపాదకం లగుటచే లరమాంధాసంభాషణము మూడం దిశ్యశిష్టానుభవ తులకరించుచున్నది. అంగముగా వాచూయత్రకరములయందు శృంగారాదీనము లనుక్రమములను యెన్నును, దీనిలో ప్రధానసము భక్తిరూపాద్యమైన కాంత రసము. విష్ణుచిత్తుల శ్రీవైష్ణవమతగురువులగు ష్టాద్వైతాచార్యులలో నొకడు. ఇతనికి పెరియాళ్వార్ల రసి ద్రావిడవామము. (పెరియ=పెద్ద, ఆళ్వార్=భక్తుడు), అందఱుకంటె భగవద్భక్తి యధికముగాఁ గలవని దగటచే నీపే రబ్బినది.

● విష్ణుచిత్తుని చరిత్రము ●

భగవదాదముయొక్క దక్షిణదిగ్భాగమున నుండు పాండ్యదేశమునలి దివ్య శేకమునందు నుండినానిన కిదిగమనాదు (దమిలవంశురము) అను నొక గాతుము

కలకు. ఈ గ్రామ గొప్పని నివాసస్థలము. అక్కట శ్రీమదాచార్యశాస్త్రి (శ్రీమదాచార్య శాస్త్రి) అను అచార్యశాస్త్రి తలమండలం లోనిచారిత్రం ద్వారా ముందుగాచార్య
 బ్రహ్మ శాస్త్రి. కట్టించే వద్ద. బోధాయనశాస్త్రము కలవాడు. యజ్ఞశాస్త్రమును.
 *పురశ్చయించు. తలవచ్చు బీజని జననకాలమున బాత్యర్థాది సుస్కారముల
 నొనరించి విష్ణుదేవుని దయనామ మితి. గర్భావ్రమముం దుపసేతునిశీలి చేదాదివృత్తుల
 గలవి. కాని యిశ్వమే బాల్యమునుండి విశేష విద్యాసంపన్నుడు కాకపోయినను పకల
 జగత్కాంతిని దైవ శ్రీమన్నారాయణునియందు విష్ణుత్వయందు నభిగ్రహిస్తాడని
 దలచుచే న్నగ్రామముం దున్న శ్రీమదాచార్యశాస్త్రి మహానిధియైన దయ భూత్వము
 సుపాదించిన పారితమమున చుట్టభూమిలో నానావిధ పుష్పపుష్పములతో నూడిన
 యొక పుష్పార్చనము చేయించి విశ్వ మాతేవునికే దులసేపుష్పమార్చకల గట్టి
 మూలాకారమివలె నమర్చించు చుండెడివాడు.

ఇట్లు విష్ణుచిత్తై దశమచలభక్తితో పటపక్షకాయస్వామి కవిచ్చిన్న ముస
పువ్వు తోకా త్రొవ్వించి సలపుచున్న కాలమునకు పాశ్చర్యదేశమునకు గాఢభావమైన
మధురగా రాజ్యముజేసినచున్న ప్రియశీలండు నకు పాశ్చర్యపాశ్చర్య గొకనాటిరాత్రి
నక పాశాలమును నుండి ప్రజలనుకొనుమాటలను వినినోరి మామమేమును
ధరించి పునఃగలమునకు సంచరించుచుండగా గొకయిటి యరుగుమీద నిద్రించు
చున్న బ్రాహ్మణుని తేలి "నీ నిద్ర దన్న? ఇయ్యది రాత్రము నిద్రవలె యొటిగా
లముడి గొన్నా" యని కన్నీడుచేతు. "అయ్యా! నేను పరదేశపుబ్రాహ్మణుడను. కాకిం
దోయిగొకప్పుడముం జేసిని నీగున్నా నేచ్చవే రామేశ్వరమునకు వచ్చుచు నిదరితి
వచ్చునని ప్రార్థనచేసి నీకటి నడిచునని బయలును మాని నిద్రవలె బండుకొంటి"
యని విన్నవించుచు విచ్చిలు. అది విని రాజు, "నిద్రాత్రమా! నీపరదేశ దేశములం
కాదని ద్వివేషము" "కాలంబం కట్టిక మిక్తతా చ" అనునట్లు మిగుల భావమున
సంపాదించి నాదక్షి గొందుచు. నీ కేక విషయములు తెలిసియుండవచ్చును నీకు
నడివడదానిలో సారవత్తర మును యొకివడుమును నాచెవి వేయి" యని ప్రార్థించగా
నాచిత్తు దాశంబు రాజులెరియఁజాలకపోయిన నెవ్వఁడో వివేక దగు పెద్దమనుష్యుం
డని కలచి, క్షణ "పరార్థమహా ప్రయతేతమాసా నిర్వికార్య మస్తి విషయ యతేత

* సవినయై: కాట్టుకల గాభయోటి వశించేల్లదైష్ట్యలగా నవ్వుటి!

చార్లెస్ హేతో ర్యయసా నవేన చర్య హేతో రిహజన్వనాచ" * ఆయ స్థితిగము
వాభూనుమిందు చనువ విని యాచాణ ఆస్థితితాశ్చర్యమును గ్రహించి చరణాక
ప్రాప్తికై తనచర్యము వాచరింక ఆయనానంతరము వ్యక్తియగా గడసి మోసవలె నని
విస్మయకనొంది తన నగరికిఁ బోయి సర్వకాస్త్రాధిపతియగు భగవద్భక్తుడు నగు శిల్ప
నందియకు సుపురోహితుని దిలిపించి యాతనితోఁ, 'ఎనకలంపు పెల్లడిచేసి బ్రహ్మ
విష్ణు శివేంద్రులగా నెవ్వఁడు భయఁదో ఎవ్వని యపాసించిన ముక్తి సిద్ధించునో
ఆసంగతిచెలి పెను నుచాయముఁ జెల్వ" మనిప్రాధింపెను. అందుల కారకుడు సమర్థునిది
కొలుపునొటమున నొక సుధము వాటించి దానినిసను బంగరు వాడెముల నంది యొకటి
ప్రేలు గట్టింది "మహాశమునం జేమతనఁ జైనను, చరణక్షయ మిది యని సిద్ధాంతము చేసి
న నొప్పించుటకు సామర్థ్యము కలవాఁ జీవరాజములుఁ బుచ్చునొన నర్హు"డని యెల్ల
చేతములనుఁ బ్రకటనచేసికల నంపు మని ఉచితేయెను. అందులకు పెల్లధిచేవరాణా
మిక్కిలి సంతోషించి తన పురోహితుడు చెప్పినట్లు కాచింపెను.

అంశుల బొద్దులు, కైఫిలు, రాపాతికలు, కాస్త్రేయలు, మాయావాదులు,
వైశేషికులు, సాంఖ్యులు, సాక్షుకతులు మొదలుగాఁగల నానామతస్థులలోఁ జేరువదలిన
సిద్ధాంత భ్రష్టతకు లగువాడు గమనము శివ్యరాములతోడ బయలుదేరి వధునకు వచ్చి
రా వాస్థానమున జేరి.

అట్టియెడ శ్రీమద్భక్తులొకఁడు (భగవద్భక్తులరము) పెల్లధిక్షామిస్తామికి నిరంశ
రము మాటాడెంకర్య మొనర్చుచు భగవద్భక్తులారాయజుడై యున్నవిష్ణుచిత్తుని
కాస్తామి యొకనాటిరాత్రి సర్వప్రసాదు సాక్షాత్కారించి "పియవిష్ణుచిత్తుడా!
మధురాపురమునకు పెల్లధిచేవుడు చరణక్షయస్థియముఁ జేయఁదనో తనయొసాన
మంటచుం దొకవిద్యాకులగ్రంథని ప్రలుఁబ్రించిగావ్వాడు. మనసిద్ధాంతకేత్ర
లనేకులు తనతమ మతములను స్థాపించి యాభవస్థానికొనివలయు నని మధురము
బోవుచున్నారు. నీ నీకేతనమునఁ జేచి యచటిఁ బోయి వారి విసిద్ధాంతములెల్ల
ఖండించి మనవిజ్ఞానైకసిద్ధాంతమును స్థాపించి రక్షు విద్యాఃపీయద సై న శే
నెక్కడ? నీ కిదిలో నీ చ మెక్కడ? నీ వివరియి నుము. నీ నీశిష్యగ్రమునకుండి

* శివ్యరాముఁ బలుపు తెలుగు పద్యము:—
నీ. వానకాలమునకు పరిసరమునెల్ల నాస్థింపవలయు చాస్తావైకమున
రాత్రిలోనదు సర్థములెన్ని యన్నిగాఁ ఘటియించవలయు లక్ష్యయద
ఆచరణయోగ్య మగు పుత్రుకాలము సాధింపవలయును జవ్వనమున
దేశముగమునకు సుసాధ్యమెయ్యదియని గడియించవలయు నీ యెడలియంద.

సర్వకార్యప్రజ్ఞానమును యిట్టి సాంపదమును, నర్హ్యవ్యక్తికిఁ దగినదిగాఁచెను. ఆమూలము తే
ముందుఁ జెప్పెను. ఆరాజు పేరు దాసు 'న' నని వ్రాసెను. అప్పుడు విష్ణుచిత్తుడు
'భవోన్మి' అని నిర్వాల్మమున భవదర్శనము నభివ్యక్తిగా చూపుచు 'భవ
వ్యభిచేష్టసి యాస్థానమును నిరసించునా వారాజు భక్తి నెఱుంగుని సమచిత్
సత్కర్మములు నభివీ సావదనముగా గావించె. విష్ణుచిత్తుడు భవవ్యక్తి ప్రజ్ఞావశే
మందు నలవల చగుటచే నుత్తరోత్తరో సంతానమునఁ బ్రతివాదుల నెఱిగించి క్రమ
క్రమముగా వారిచే నుత్తముల నుండెను. విప్రనిరత్తులు వారిచే నొప్పించి వారి
పన్నింటిని భవించి క్రమవ్యాపాయముచే పరుల దనియి, ఆశుచే ఉపాస్యం దనియి,
మోక్షప్రదాక యిదిగం సిద్ధాంతికిఁగించెను. అంతట విద్యోశులగుత్త సవ్య
ముగాఁ జెలి నేల నూరియె. ప్రతివాదు లంజు విప్రసూపిష్టచిత్తు లయి. రాజు
విష్ణుచిత్తుని సావధ్యమున నివేద్యఁగించునని సంతోషి యాకని జేయఁగలవై నెక్కించి
నాశేరించి పెక్కిని శిష్యములు గావించెను. ఆసమయముందుఁ విద్యక్షుల దగు విష్ణుచిత్తుని
చరమాధ్యక్షులును పీఠి వ్రాసి యిట్టి సాంపదము కమఁగలయీ విద్యోశులచే యంత
రిక్షమున గనుదవావాదమునంపి నూరఁగి సవధ్యములు ప్రసాదించెను. విష్ణుచిత్తుడు
భవసానుని నేరించి యతే మాత్ర వ్యాసులగో ప్రసాది భవ్యుడై రాజు వారి
కురల విద్యోశులమునఁ బోసెను.

ప్రజ్ఞాను బోధించు నృపతిగారికి నన్నమీరి నేది దివల యమిం గాణి
పుంసోనెనునులు బసవసి పదవిధిం ప్రసాదునది గోటిప్రసాదో యమ
దోకను జనులయన్ స్థాకములలో నోటిప్రసాద "మోక్షాద్వైత" అను స్థాకములు
గాణి నక్కాన గోటి బోధించు మానా విం నెనెనె, మొదల దివల లభించె ప్రప్ర
మును స్థాక ద్విధులు గాని నెల్లొప్పుముక్తిగాని నేనాలయముక్తిగాని వ్యయములతో
గిద్దరిచ్చు నెనెనె, గోనెనెను కుంబించి యెరిగివామలు మణియముగాలు
సర్వభూతస్సమృద్ధి ములచుగాలు పిల్లల మరీ నేవెన్ని యెరి విక్రొత్త వాక్యానిం
నెనెనె, విప్రసాధములో నన్నది. ఈ కుం కాకుంకం ముని నెనెనెనెనెనెనె
ములో నీయోశములు గానానె. గాణునెలో నిష్టచింతాను వరకత్తనెనెనెనె
నానమలు కేయినెనెనెనె త్రివిష్టలకొనెనెనెనెనెనెనెనెనె ముని నెనెనెనెనె
భక్తజనులవాదము మున్నె
గ్రంథము దివలము.

● యోమునాచార్యచరిత్రము ●

ಕುಡುಮ ಬಿಜ್ಜೆತ್ತಿ ಕ ಸ್ವಭಾವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಗಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವಾಗಿ
ಮುನೀ ಬಾತ್ಯುಮು. ಇದಕುಮ ಬಿಳುಮವುನಿಂತೆಲೆ ಕೂಡ ಕಥಿತಕರಮುಮ ಪ್ರತಿಮುಮು

గలవాడు. ఇతని నివాసస్థలము చోళేశ్వరమందిరి వీరనారాయణపురము. శృంగైశ్వరు సత్వరమున, ఇతని బాల్మమునఁ జోళేశ్వరము నేలు రాజుయొక్క పురోహితుఁడు అక్క యుద్ధానందమును అంకారికము పొందికొమ్మలవారై ఆకాలము దాతేశ్వరున నుండు బాహిల సంపత్తు వాడనుండు కోడించి వానివలన నిపుము గొలుచు "విష్ణుజ్ఞు ణ్ణోలాహలుడ"ను బిలిపియు నొకఁడు. బీనాదు సూముమున తననుబుధులొక్క రాతమున జమిదుయంద నారాజపురోహితుఁడు తన కీచువలనఁ గలము నిమ్మరి యామునాద్వీపి నిబిధన పోతాడు నొకఁడు. అందు పుష్కరము దగుటఁ భవమాయఁ కాలకి వైష్ణవుల కొకఁడొకఁడు నామనామం దావగ్రీకుల నాయునఁగిలునఁ జొరఁ మఱియుఁ జక్రమును బీసినది "న" వయఁ కయెప్పు కేలరాన వయఁ కేలకాశ్ర పావనఁ, అనిను క్రుతివారి ముక్తక్రుతిగఁజొనరినాడు. "న" ను "న" ము దానివై వ్రాసి ఆహారకలి కిచ్చి పెట్టెను. రాజపురోహితులు అక్కఱుగా "న" ను చూచి కలిసినుండై రాజు నేటికి క నారాజు శాపవర్తిగఁగి నో కాష్టవారు మున రించుటకు విచ్చియల నని సూమునాద్వీపి వ్రొచ్చిచేసె.

అందు రాజువ్రొక్క మునఁగించి రాజునొకఁడొకఁడు. బీనాపురం జాష్ట వాడము గలనుబుధులు చాష్టపురము పోచి చూచి నారాజేశ్వరులవాడి బాహిల రాజుల బిలి. అతని క్రీతవృత్తనశము. దాదాతీయల రాజు బాష్టపురవాడి మనపురోహితుని నా సూమునాద్వీపి బిలి పెట్టెను. అప్పుడే రాజు రాజు. సూమునాద్వీపి బిలి పెట్టెను. బీనాపురము నీ సత్వరాజు మొనఁగెను. పురఁగియుండు గర్భవంతు నారామనమలవఱు సీధి నా సూమున లోలుకలవలెదాన" నని చెప్పెను. అప్పుడు రాజు గర్భవంతు. అందు రాజులో హితుఁడు సూమునాద్వీపి నా "న" సీధి విద్యాన దిక్షకము పెట్టెను. రాజు వానించుటకు. దిక్ష కర్త లేనివాడవు రాజున మునాదు గర్భవంతులను కీచము. నేను వాని ఛండుచేసెను. తదా నేను చూచుచు గర్భవంతులను నొప్పునొచ్చె. సీధి వానిని చూచెను. తేక, ఈ పాదములగోరి బరాజినుకరియు నప్పులని"న" క్రుతిజ్ఞు తేకను. అట్లే కా నిమ్మరి సూమునోహితుడు "నిమ్మ వంధు" నాడు, ఈరాజు పాష్టపు ముందు, రాజునునొక కలివ్రత" నను మూడుచాష్టములు నాడి పీసె నిష్కంధులు మనెను. అందుల కాపురోహితుడు క్రుత్కర్త పూతాలన మునీధునొండై కలవంచు కొనినెను. రాజు మిక్కిలి సుకర్త పివచననుచు మును సూమునాద్వీపి గలిపిననో భార్యకీచ్చెన నని వాదనము జేసి అర్థరాత్రమును భార్య ప్రార్థింపఁగా సూమునాద్వీపి కీచ్చెను.

[illegible]

ఈ యామునానదీతీర్థమునకు వి యాగ్రబంధమునకు విష్ణుచిత్తులతో
నొకరిని సంబంధమును గల్గించి యానీను గ్రామవిధమున నొకమాత్ర శ్రీచిత్తులతోను
విభక్తమునకును లక్ష్యగో జేసియు చచ్చి గ. వా. మ.

విష్ణుచిత్తు జీవితమును ఈ గ్రామమున స్వామి నామమున నొకరి
యంటికి సంబంధమునకు నొక స్వామి లక్ష్యగో జేయును.

౧. "నూనూనూనూనూ జీవితమున నొకరి

విష్ణుచిత్తు నామమునకు జేయును

చచ్చియుచునుచును నొకరి

విష్ణుచిత్తు నామమునకు జేయును."

౪. ౩. 34 క.

౩ "విష్ణుచిత్తు నామమునకు జేయును" అని విష్ణుచిత్తు

శ్రీచిత్తులయొద్దను నొకరినొకరిని చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును చచ్చియుచును

సెట్టివానినైనా బెండ్లియాడ నని ప్రతిపద్యము. తనకుండ్ర పటపత్రకాయ స్వామిగొఱుకు నమర్చిపెట్టిన కుసుమమాలికల మొదటఁ దానొకటి తన కొప్పుపై ధరించి బాహ్య సౌందర్యమును జూచికొని తరుగ నాపూలదండల నెప్పటియట్లు తండ్రీకిఁ జెలియకుండఁ బూలనజ్జుల నుంచునది. ఇట్లనేకదినములు జరుగఁగా నొకనాఁ డామె మాలికను గొప్పనఁ జూట్టికొనుట జనకునికంటఁ బడెను. అతఁ డామెను నోనాడనెఱచి, “శర్ల! నేవుని కర్పింపఁదగిన మాలికల నీ విట్లు ధరించుట యంచితమగునా” యని మందలించి యాది వసమున స్వామికి మాలికాసమర్పణము మానెను. ఆనాటిరాత్రి స్వామి విష్ణుచిత్తునికి స్వప్నమందు సాక్షాత్కరించి మాల్యములు సమర్పింపక పోవుటకుఁ గారణ మడిగెను. అందుల కాతడు “స్వామి! ముగ్ధయగు నాపుత్రుక బాల్యులభచాపల్యముచే నామా లికను ధరింపఁగాఁ జూచి యది నిర్దాల్య మయ్యె నని పరిహరించితిని; మఱియొకటిఁ గట్ట బూవులు లేకపోయెను. క్షమింపుఁ”డనెను. అదివిని స్వామి సస్తిలోవృత్తులముతో నిట్లనియె. “ఓయీ! ఆమె యెవ్వరో నీ వెఱుంగనివాడ వగుటచే నిట్లాగర్పియి. ఆమె లోకరక్షార్థమయి యీ విభూతియం దిట్టిరూపముతో నవతరించిన లక్ష్మి. సీభాగ్యవశమున నీకు లభించెను. ఇటుయండి నీవు నిర్మించుమాలికల మొదట నామెకొప్పన నలంకరించి పిమ్మట మాకు దెమ్ము. ఆమె దాల్చినమాంసము మాకు స్పృహణీయము. ఆమె కలరీ సంపర్కములేని స్రజము నే నొల్లను.” ఇట్లుండే విష్ణుచిత్తుఁ డామెయందు పుత్రుక యను ప్రాకృతాభిమానము విడిచి పరవతాభిమానము నాపఁదొడఁగె. ఇట్లు క్రమ ముగా గోదాదేవి సంప్రాప్త యావఁదై గోపికలవలె విష్ణునిమీం దత్యర్థానురాగముఁ బూని అహర్నిశములు దత్వాప్తికై ధ్యానించుచుండెను. కృష్ణసంక్షేపముగొఱుకు గోపాంగనలు కాత్యాయనీవ్రతము నాచరించి రని విని యీమెయు వారి ననుకరించి ధనుర్మాసములో ముప్పది రోజులు వెకువకామన లేచి తోడిబాలికలతో స్నానముచేసి పటపత్రకాయస్వామిని నేమించుచు దినమునకొక్కొక్కగాఁ (జ్ఞోకము) ద్రావిడభావతో రచించి స్వామినన్నిధిని విన్నవించుచు వ్రతము చేసెను. ఇట్లు భగవంతునియం దీమె అత్యంతానుగ్రహము విగళితాన్యభావ యగుటఁ జూచి కౌతరవ్యతామూఢుడై విష్ణు చిత్తుఁ డొకనాఁ డీమెస్థిలిని పటపత్రకాయితో విన్నవించ నాకొరి యీమెను శ్రీరంగ మునకుఁ గొనిపోయి రంగనాథుని కిచ్చి వివాహముఁ జేయు మని ఉపదేశించెను. విష్ణు చిత్తుఁ డట్లు గావించ నీమె రంగనాథుని సాయుజ్యపదవి నొందెను.

ఇది గురుపరంపరావ్రభావములో వక్కాణింపఁబడిన గోదాదేవి కథ. దీనికిని ఈ ప్రబంధములొక జెప్పఁబడిన కథకును గొంతయు భేదముఁ గలదు. ఎట్లనఁ: ఈగోదా దేవి పూర్వభవమున భూదేవి గావున మూర్వజన్మ స్నేహమువలన మరాళిక, స్రగ్వినీ,

వికావరీ, హరిణీ, మనోజ్ఞ అనునామధేయములుగల నాగకన్యక లీమెలోగూడ నీవిల్లి పుత్రురూపములలో బ్రహ్మణ్యహములయం దవతరించి గోదాదేవికి నెచ్చెలులయి యుండి రని కవి చెప్పచున్నాడు. ఇదిగాక మఱియొక విశేషము. ఆనవత్తుడు ఛాండసుడు అని కామధేవవీహుడు నగువిష్ణుచిత్తుడు కృష్ణనియం దనురాగముగల గోదాదేవియొక్క మనోధవ పదన నెఱుంగజాలక పటపశ్చకాయినామితో సామె నుచ్చాదావస్థ బొడమిన దని వైశ్యముతో విన్నవించ నాస్వామి లోకసీలి నెఱుంగని యాతనిమాగ్యమునకు నవ్వి “తొల్లిభూదేవికి వహనసమయముందు పరాహదేవునిచే జేవబడిన చండాల బ్రహ్మక్ష సృవాద మను నొక పుణ్యకథ నాతనికిఁ జెల్పి యీ సీమిత్రిక పూర్వజన్మంబున ధాత్రీ కాంత గావున మనీయ సకల పూజోపచారంబులలో గానంబె నాకెక్కువ ప్రీతికర మనియు విశేషఫలప్రదం బనియు నక్కడలో వినియుండుటవలన నిపుడు ద్విద్వవిమై యవతరించి ప్రత్యహంబును తనకు భగవంతునియం దుండెను ననురాగమును బట్టజాలక యారీతినిఁ బాటలబాడుచుఁ గీర్తించుచున్నది పఱిండుగాదు. నీకు మేలయ్యెడు ఈమెను రంగేతు సేవింప శ్రీరంగంబునకుఁ దోడు కొని పొమ్మని నెలవిచ్చెను.

— చండాల బ్రహ్మక్ష సృవాదము —

ఈకథ పరాహపురాణాంతర్గతము. శ్రీపరాహభూసేవీ సువాదములలో భగవద్దాన మాహాత్మ్యమును బ్రతిపాదించు నలువఁ నాలుగవ సర్గలో నిట్లు చెప్పబడినది.

“శ్రీపరాహ ఉవాచ—శ్లో. జాగరేతు విశాఖాక్షీ జానతోవా వ్యజానతః, యోమే ప్రగాయతే గీతం మమభక్త్యా వ్యవస్థితః, యావంతి కష్టరణ్యత్ర గీయమానే యశస్విని, తావ ద్వర్షసహస్రాణి స్వర్గలోకే మహీయతే, ఏవం తు వచనం శ్రుత్వా తత్రసాదాద్వసుస్థరా, పరాహరూపిణం దేవం ప్రత్యువాచ శుభాననా, అహో గీత ప్రభావోవై యస్త్యయా పరికీర్తితః, కశ్చిద్గీతప్రభావేన సిద్ధిం ప్రాప్తో మహాతపాః, వదస్వ మమ దేవేశ ప్రసాదముముఖో యది.”

“శ్రీభగవానువాచ—శ్రుణు తత్త్వేన మే భూమే కథ్యమానం యశస్విని, యస్తు గీతప్రభావేన సిద్ధిం ప్రాప్తో మహాతపాః, అస్తి దక్షిణదిగ్భాగే మహేంద్రో నామ కర్వకః, తత్ర ఊరనదీ పుణ్యా దక్షిణే సాగరంగమా, తత్రసిద్ధాశ్రమే భద్రే చండాలః కృతనిశ్చయః, దూరాజ్ఞాగరణే గాలి మమ భక్త్యా వ్యవస్థితః” అని యున్నది.

ఈ చండాలుడు పరమభిక్షుడు తననివాసమునకుఁ గొంతదవ్వుగా మఱియొక యూరిలో నున్న దేవాలయమునకుఁ బోయి యచట భగవత్పన్నిధియందు నిత్యము భగవత్పూజా గుణప్రతిపాదకము లగు గీతములఁ బాడుచు భగవంతుని స్తోత్రము జేయుచుండును. ఇట్లు పవిత్రవత్సరములు గానికైంకర్యముచే గడపెను. ఒక కాలముందు

కార్తిక శుక్ల ద్వాదశినాటిరాత్రి యామముకాగా వీణసత్తుకొని మంగళకైశికాని బాడుటకు దేవాలయమునకు జనుచుండెను. “కాముదస్యతు, మాసస్య ద్వాదశ్యాని శుక్లపక్షకే. సుప్తే జనేగలేయామే వీణామాదాయ నిర్యయా.” అంతట దారిలో బలవంతుడు క్రూరుడు నైసలప్తరాక్షసుఁ డొకఁడు వీనిని బట్టుకొని “నేటికి పదిదినములకుండి నాకాహారము లభింపలేదు దైవవశమున నీవు నాకంటఁబడితివి; నిన్ను భక్షించెద” నని చెప్పెను. దాని కిమాలదాసరి భయము నొందక “అట్లే నీవు నాశరీరమును భక్షింపవచ్చును. శాశరీరము నీదియే. కాని నే నీస్రాంతమున నున్న దేవసదనమునకుఁబోయి భగవత్సన్నిధిలో మంగళ కైశికానముచే భగవంతుని రుచింపఁ జేసి సూర్యుఁడుదయంపకమునపు నీకడకుఁ దప్పక రాఁగలను నామాట నమ్ము”మని చెప్పి రాక్షసునకు విశ్వాసము బుట్టించుట కనేకవిధముల శబ్దములఁ జేసెను. ఎంత నమ్మించినను దనఱాడు సరకు గొననందున నెట్టకేలకు శ్రీమన్నారాయణుఁ నన్యదేవతలతో సమానముఁగాఁ జూచినవాని మహాపాతకమును బొందెనన నా రాక్షసుఁడు వానిని విడిచి పెట్టెను. వాఁడును ద్వారకగతి చేరవలెనకుఁ జని యారాత్రియంతయు జాగరణ మొనరించి కైశిక గానముచే సర్వేశునిఁ గీర్తించి తరువాత స్వప్రతిజ్ఞానుగుణముగ రత్నోని వాసభూత సుగు న్యగ్రోధపాదపంబు దిరిజేరి “ఇక మాడు, వచ్చియున్నాఁడు. నిన్నువృద్ధిఁజేయుట నిన్నుక భక్షించి మరల ఎలుగైతి చెప్పెను. ఆమాట విని రాక్షసుఁ డిమాలదాస సన్నిహిత మింక నున్నాఁడు నొ “అను! ఏ డెట్టి మహానుభావ! మహావాక్య! మహాబల! నీవు చుడాలుఁడా! క్షుద్ధిరారాత్రి చుడాలు మహావీరుడ! ప్రితి. ఫలం గెగస్య మే చేహి.” నీ వీరాత్రి విష్ణు సత్పథము జాగరణముచేసి వాడని పాటయొక్క ఫలమును నా కిచ్చి తరింపఁ జేయఁము. లేక తపిర్థ మున నొసగుము; అందులను సమిలించవేని యొక యామములోఁ బాడెనపాటయొక్క ఫలమునైన నా కిమ్ము; దానికి సంగీకారము లేని యెడఁ గొనపాట యగు కైశికీయొక్క మకృతము నయిన నాకు ధారపోయు”మని రాక్షసుఁడు దాసరి పాదములవైఁబడి కుబిధములఁ బ్రార్థింపఁ దుట్టకుద కాతఁడు కరుణించి కైశికీ గానఫలము నిచ్చెను. తత్క్షణాబ వానిసితాచత్వము నివర్తించెను. ఇట్లు శ్వపాకని కృపచే నివృత్తరత్నోజ్యుఁడైన,యాతఁడు బ్రహ్మణుఁడై యెదుట నిలచి తనపూర్వజన్మపుత్రాంతము నిప్పగిదిం జెప్పె. “నేను పూర్వము చరకగోత్రోత్పన్నుఁడ నైన సోమశర్మ యను విప్రుఁడ. నేను చేయఁబూనినయశ్శకర్త సమాప్తి నొందకమున్ను కులదోషముచే దీక్షాదినములలో మృతినొందితిని. దాన నీజన్మము సంభవించెను. నీదయచే నీవు దుర్లబ్ధుఁడనైతిని. పోయి వచ్చెద, నెలవిమ్ము” అని పలికి యా మాతంగుని విడిచివై తనయన్యం జగెను.

పై సువపాదింబడిన మాతంగ బ్రహ్మరక్షస్సంవాదమునకు బ్రధానకథతో సంబంధము లేకపోయినను కవి యేదో యొకవిధమున సంబంధముఁ గల్పించి కొన్ని మాధులఁ జేసి దీనిలో విశిష్టాద్వైతమునక సంద్రదాయమున, యుక్తి చాతుర్యమును, జ్ఞాన పూర్తియుం గనఁబఱచి మిక్కిలి సొగసుగా వ్రాసినాఁడు. ఎట్లనః

మాలదాసరి తనవల్లెనుండి లెరుక్కురుంగుండి యను దివ్యజేశవండున్న జేవాలయ మునకుఁ బోవుచుండ మార్గసుధ్యమున రాక్షసునిచేఁ బట్టుకొనఁబడియె. అనేక నీతులను ధర్మములను సయొక్తిగముగ బోధించినను విడువలేదు. తుద “కన్యజేశవతలతో క్రిమన్నా రాయణునిఁ దుల్యముగాఁ జూచినవాని పాపము నొందినవాఁడ నగుదు” నని ఘోర ప్రమాణముఁజేయఁగా రాక్షసుఁడు వానిని విడిచెను. దాసరి కురుంగుడినఁబి కోవెలకుఁ జని శైలిక గానముచే భగవంతు నానందింపఁజేసి లెరుగ బ్రహ్మరక్షస్సునకు పచ్చి “నా ప్రతిజ్ఞాప్రకారము వచ్చివాఁడను, నన్నిక భక్షింపు” మని నడిపి, యారక్కుసుఁడు మనః పరిపాకముఁ జేసి జ్ఞానోదయముఁ గలవాఁడై “ఓయి మహాభూవా! ఇంపై నా ఆయోగ్యుడను గణింపకుము. ఎవ్వఁడైన నీమాటి భాగవత వతంసుఁ డొకఁడు వచ్చి నన్నెన్నఁడైనఁ జూచ జేయ నా యిది వెచియుంటి. నీ విట్లాఁటిచ్చట న్యాయమా? నన్నివికాచాన్యాయుండి యుద్ధగిరులుఁ నువాయ మాఁచింపుము. ఘోరమునఁ బె నే టిగఁ ప మొనర్పలేదు. ట్టి నికే శ్రీమణిఁబుఁ జేతున్నట్లెసి నవలొత్తక దివి నొకఁ డుఁ జిగివలెనునీ భిక్షులనఁ బోయి నట్టి నట్టి పుత్రులై రక్తి గలరు. కవులఁ జేపును భావత్పన్నిధిని బాడఁజూచుచు సాకిచ్చి న్నెన్ను రక్షల” మని యనేకవిధముల మొఱివిడ విష్ణుభక్తు డైన దాసరి యొప్పునలేడు. అందుపై రాక్షసుడు గుర్వాజ్ఞ కుల్లంఘించి గోవుమనునంశ్రమును నకలజుల కుడ్డోపించి చెప్పిన శ్రీవైష్ణవసిద్ధాంత కర్తయగు శ్రీరామానుజుని వరసమృద్ధియుఁ బరోపకారమృద్ధి యునుఁ గొనియాడి నీవు నాపగిదిని నావిషయమయి యుపకరింప వలయు నని ప్రార్థించి, లెరుగ నా రామానుజమునియే మఱియొకజన్మంబున రమ్యకామాతృయోగియై యవ తరించె ననియు, నతఁడై కాలాంతరమున శతకోవుఁడై జనించి జ్ఞానపీఠు లయిన మనుజులకు జ్ఞాన ముపదేశించి భగవద్భక్తుల నొనరించె ననియుఁ జెప్పెను. ఇది శ్రీవైష్ణవమత సంప్రదాయగ్రంథ విరుద్ధము. శతగోవునికంటె రామానుజముని చాలకాలమున కీవల జన్మించినవాఁడు. శతకోవుఁడు విష్యక్సేనాంశసంఘాతుఁ డనియు, రామానుజముని శేవాంశసంఘాతుఁ డనియు, విశిష్టాద్వైతమతగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. ఇదికాక మరి యొకవిశేషము. శతకోవునికంటె తరువాతివాఁడైన రామానుజముని భూతకాలక్రియ చేతను, ప్రాచీనుఁడైన శతకోవుని తనకు సమకాలికుఁడైన వేదాంతదేశికుని భవిష్యత్కాలక్రియచేతను గవి నిర్దేశించెను.

వరాహపురాణాంతర్గత బ్రహ్మరాక్షసుఁ డెక్కడ? వానికంటె బహుకాలము తరువాత జనించిన శతకోప రామాసుజ వేదాంతనేగి కాదు డెక్కడ? అని చదువరు లకుఁ గలుగు సంశయమును, కవి “ఇట్టి యేమ్యోబులు మదియ దివ్యబోధంబున నెఱింగి యుండుదు నని” తన దివ్యజ్ఞానముతో భవిష్యత్తు నెఱింగి బ్రహ్మరాక్షసుఁ డెప్పుడొచ్చునట్లు వ్రాసి చమత్కారముగాఁ దొలఁగించెను.

విష్ణుట నీపికాచము దాసరితోఁ దనభూర్వపుత్రాంతమును జెప్పుటలో దా నొక కాలముందు పథికసామర్థ్యముతోఁ గ్రామాంతరమునకుఁ బోవుచుండ దారిలో దొంగ లడ్డగించుకొని బాటసారులను దోచుకొని రనియి, ఆనమ్మవులలో నొకఁడు తన సంచిని దీసికొనఁగా నెదిరించిన తనకుఁ గత్తితో నఱకె ననియు, కాకశక్తశ్రు నాముఁ డగు నా చోరునిఘోరరూపము దనకటైదుట ప్రేమాడ దీసికట్టుండ ప్రణవేదనచే మృతి నొందఁ దనకీ బీభత్సరూపము కలిగె ననియుఁ జెప్పెను. ఇదియంతయుఁ గురువరాహరా ప్రభావములో నుత్తము. అంత దాసరి యారక్కసునికిఁ దెలికిగాన ముక్తత ముసంగుట వలన విప్రత్వంబై కాక భాగవతశ్రీయుతుఁ గలిగి పరమానందభరితుడై సూరిష్టు భక్తునిఁ బూచించె. ముత్తసూర సంగుడై బహిరవాది పుణ్యక్షేత్రముల దీర్ఘయాత్రఁ జరింపఁబోయె.

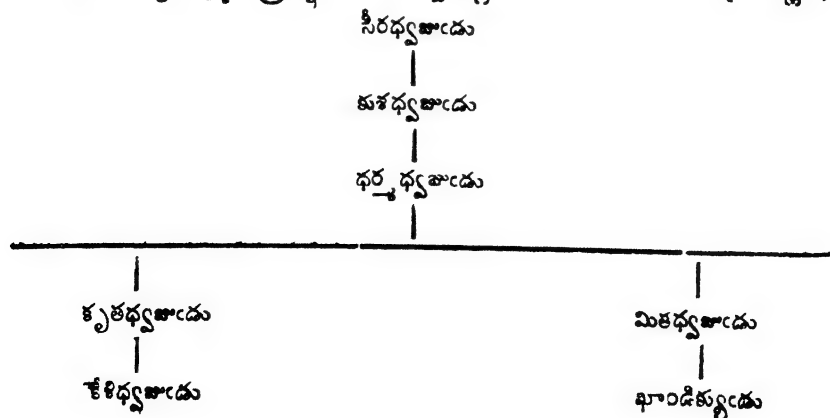
❧ ఖాండిక్య కేరేధ్వజుంబాదము ❧

ఇది శ్రీ పాశుర కృత శ్రీ శిష్టుపురాణపఠాంశముగాఁ బుష్పసక్తిమాధ్యాయ ములలోఁ బరాశరనిచే మైత్రేయబుషికేఁ జెప్పఁబడియె.

ఈకథ శ్రీమద్భాగవత నవమస్కంధముందు పదమూడవ యధ్యాయములో నించుకంత సూచన జేయఁబడినది.

“కృతధ్వజసుతోరాజ న్నాత్త విద్యావిశారదః,
ఖాండిక్యః కర్త తంత్రజ్ఞో భీతః కేరేధ్వజాద్రతః”

(20 వ్లో.)

ఈ ఖాండిక్య కేశిధ్వజాలు వైని వ్రాయబడిన వృక్షమువలన నన్నదముల బిడ్డలని నృప్తమగుచున్నది. వీరిరువురు రాజ్యామిషణీలులై చిరకాల మొకరితోనొకరు బోరాడిరి. తుదకు కేశిధ్వజుడు రాజ్యమును గెల్చుకొనగా ఖాండిక్యుడు మంత్రి పురోహిత భటవర్గముతో సర్వాయుధములను జని పర్వ కుటీరముల నివసించుచుండెను. కేశిధ్వజుడు రాజ్యము వశపఱచుకొని స్వర్లోక ప్రాప్తికై యజ్ఞముల గావించుచుండ నొక కాలమున గ్రహాద్విప్తమయి విడువబడిన యజ్ఞపశువు వ్యాఘ్రుంబుచే ధక్షిణబల్యై. ఈయజ్ఞపశుభంగమున కురుపాబగు బ్రాహ్మశ్రీతంబు నెవ్వరును జెప్పఁజాలక ఖాండిక్యునికడకుఁ బోయి తెలిసికొని రమ్మని కేశిధ్వజున కుపదేశించి.

అప్పుడు కేశిధ్వజుడు ఖాండిక్యునియొక్కకుఁ జని వినయనమ్మఁడై పశుబాహునకు నిష్క్రమిం గనుంగొని గురుపక్షిణ గ్రహింపు మని యాశని నిర్బంధించెను. ఆతఁ డందుల కియ్యకొనక నీ వాత్మవిద్యావికారమండవు గావున నా కాత్మశక్తివము నుపదేశించి యీ సంసారబంధమునుండి తొలఁగింపుము. నా కింతకంటె నెద్దియుఁ బ్రార్థితము గా జని వేఁడుకొనెను. కేశిధ్వజుడు ఖాండిక్యుని యథాప్రార్థికముగా వాత్మవిద్య నుపదేశించి యాతఁడుమారునిఁ బోడితెచ్చి తా నవహరించిన రాజ్య మాదాలని కిచ్చి పట్టాభిషేకిమఁ జేసెను.

ఈ యీ రెండు లేకములు గూర్చలేదు. శ్రీవృష్ణపురాణమునఁ బట్లన్నఁ అట్లనే వ్రాసియున్నాఁడు.

॥ పాండ్యరాజుల చరిత్రము ॥

ఈ ప్రబంధములో వర్ణింపబడిన మన్యుధ్వజుడను దక్షిణమధురాపట్టణపురాజు పాండ్యవంశజుడు, విష్ణుచిత్తని సమకాలికుడు గావున నీకనికాలమును నిర్ణయించుటయు నీ ప్రకరణములోఁ బాండియలచరిత్రమును గొంత వివరించుటయుఁ బ్రస్తావనమని యెంచి యీ వృత్తాంతము నిచటఁ బొందుపఱచుచున్నాఁడను.

ఈ పాండ్యవంశపురాజులు మిక్కిలి ప్రాచీనులు. దక్షిణహిందూజేశపు చరిత్రముఁ బట్టిచూడఁగా వీరు శ్రీమృతకమునకు ముందు నాల్గవశతాబ్ది మొదలుకొని ఐదునాఱవ శతాబ్ది కొనవఱకు రాజ్యముఁ బాలించినట్లు కానవచ్చుచున్నది. వీరిరాజ్య మొకప్పుడు మార్కండేయమండ్రతీరము మొదలుకొని పశ్చిమసమద్రతీరమువఱకును, దక్షిణమందు కన్యాకుమారిగ్రామవఱకును వ్యాపించియుండె ననియు, నిప్పుడు మధుర తిరునెల్వేలి కోయంబుత్తూరు తిరువాన్కూరు లనునవి యారాజ్యములోని వనియు, శ్రీకుఠాగోళజ్ఞుఁ డగు టాలమీ యనువాడు చరిత్రములో వ్రాసియున్నాఁడు. ఈ పాండియలరాజ్యమునకు మధుర రాజధాని. యధిష్ఠిరస్థుడగుడైన అర్జునుడు మలయ

భృగుదత్త రాజయొక్క పుత్రికయగు చిత్రకాంత యనెడు కన్యకను బెండ్లియాడె ననియు, వా రుభయులకు జరించిన సంతానమువలన నావంశమునకు పాండ్యవంశ మని పేరొదవె ననియు నొక వితిహ్యములను కాని, యిట్టిపురాణాధార సత్యత్వా సత్యత్వములను నిశ్చయించుట మనకు శక్యము గాదు. వీనివలన వాస్తవచరిత్రాశ మేమియుండెదను. ఏల యన, మనపూర్వులు తాము రచించిన గ్రంథములయందు దమ భాషాపరిశ్రమమును నిమగ్నతాచాతుర్యమును గనఁబఱచుటయందును, వర్ణనలను నాయుత్తలకు లేని మహిమల నారోపించి ప్రయుటయందు నెక్కువ శ్రమ పఱిచి గాని, వాస్తవచరిత్రమును దెలుపటయందు సుత్సాహముఁ జూపరైరి. అందుచే మన ప్రాచీనగ్రంథములవలన నీపాండ్యుల వాస్తవచరిత్రమును మనము దెలిసికొనఁ జాలము.

Vicent Smith's "Ancient History of India", Dr. S. Krishna-swamy Aiyangar's "Ancient History of India", Dr. Bhandarkar's "History of the Deccan", K. K. Pillai's "Tamil 100 Years ago" అనుగ్రంథములవలనను, సింహాశ్వమేధాగల మహావంశమును గ్రంథములవలనను, ప్రాచీనద్రావిడ వాఙ్మయము వలనను (Ancient Tamil Literature) ప్రముఖములగు మొదలగు వృత్తి కు తుంగునివరకు రాజ్యమేల వంశ దేశపు రాజుల వంశములవలనను పాండ్యచరిత్రము సవిస్తరముగా దెలియను.

అందుగాని దును వెడి భగవంతునియందె యి విశేషములు లు విదేశములను ను సూర్య బరిధార్త దివి క్రసిద్ధిగాంచిన సోక గురురాజు నుమారు రెండు వెల నూటదెబ్బ సువర్ణముల శ్రీదత్త రాజ్యముచే గురువును నునుగమం దీనినొక్క మిథరకభాగములందె దెవ్వగ మెనుమిడుట సూర్య దక్షిణమున మెనుమారు రాజ్యము దుగ్గు సిద్ధపురమువఱకు వ్యాపించి యుండెను. ఆపు డీ హిందూద్వీపకల్పముయొక్క దక్షిణగ్రభాగములొన్ని స్వతంత్రరాజ కుటుంబములచే బరిపాలింపఁబడుచుండెను. వానిలోఁ బ్రధానమయినది పాండ్యరాజ్య కుటుంబము. చిరకాలము క్రిందటినుండియు నీ పాండ్యులు క్రమ నాగరకు లయియుండి రుటకు శ్రీరామాయణము మహాభారతము వాయు మత్స్య పురాణములలో పురాణములు ప్రబల ప్రమాణములు. శ్రీరామాయణములోఁ గిష్కింధాకాండము నలువదియవపర్వములో సుగ్రహేంద్రు నీతాన్వేషణార్థము దక్షిణదిక్కునకుఁ బ పం బడిన హనుమదాది వానర పుంగవులతో "తలతో హేమమయి దివ్య ముక్తామణి విభూషితమ్, యుక్తా కవాటం పాండ్యానాం గతాద్రక్ష్యగ్వాహరణి" అని చెప్పియున్నాడు. మహాభారతముందును పాండవసన్నిధి దగు సహదేవుడు సభాపర్వములో ముప్పదియవ యధ్యాయముందు "యుయు భే పాండ్యరాజేన దివసం నకులానుజి, తం బిత్వా సమహాబాహుః ప్రయయా

దక్షిణాం దిశమ్" అనుష్ఠానములలో పాండ్యరాజుతో యుద్ధము చేసి వానిని జయించినట్లు చెప్పబడియున్నది. పూర్వోక్త వచన ప్రామాణ్యములబట్టి యీ పాండ్యులు చిరకాలపు వారనియు బలపరాక్రమైశ్వర్య సుపక్కులని యీ దెలియవచ్చుచున్నది.

పరిసరి శ్రీస్తుతమునకు ముందు నూటయేటది సంవత్సరముల నాటివాడనియు, కాత్యాయనుడు మున్నూట యేటది సంవత్సరములవాటికాడనియు, పాణిని యేడవ శతాబ్దము నాటివాడనియు పండిత భండారుకారు వ్రాసియున్నాడు. ఈ పాణిని సమకాలమునందు భరతఖండముయొక్క దక్షిణాగ్రభాగమునందు దారులు వ్రేసుండి వచ్చి స్థిరపడినట్లు గ్రంథసిద్ధాంతమువలన గానవచ్చుచున్నది. ఏలయునః పాండ్యశబ్ద నిర్వచనము పాణిని సూత్రములలో గానరాకుండుటచేతను కాత్యాయనుని వార్తికములలో గానవచ్చుటచేతను దక్షిణహిందూస్థానముయొక్క వృత్తాంతము పాణినికంటె గాత్యాయనుని కెక్కువగా దెలిసియుండవచ్చు నని యూహింపవలసియున్నది. జనపశబ్దాత్ క్షత్రియావధౌ. 4-1-168. దీనిపై వార్తికములు. క్షత్రియసమానశబ్దాజ్ఞన పదానైస్య రాజస్య పత్యవత్; పూర్వోరణ్యక్తవ్యః, పాండోర్యక్—తే తద్రాజాః 4-1-171.)

"Katyayana, however, the object of whose aphorisms called Vartikas is to explain and supplement Panini, shows an acquaintance with southern nations. Panini gives rules for the formation of derivatives from the stem of tribes of whom the names are at the same time the names of the countries inhabited by them in the sense of "one sprung from an individual belonging to that tribe," and also, it must be understood, in the sense of "King of the country." Thus a man sprung from an individual of the tribe of the Panchalas or the king of the country of Panchalas, is to be called Panchala; a descendant of a Salva or the king of the country of the Salvass, is to be called Salvaya. Katyayana notices here an omission; the name Pandya is not explained by Panini; Katyayana therefore adds, "one sprung from an individual of the tribe of the Pandus or the King of their country should be called a Pandya"

Dr. Bhandarkar's Early History of the Deccan, vi Page.

అత్యంత దేశమునకు వచ్చుకాలమునకే వీరిచట స్థిరనివాసులై యుండుటచే గొండులు వీరి ననార్య (Non-Aryans) సంతతివారని వ్యవహరించుచున్నారు. అట్లు వ్యవహరించువారు "గుండు=పూర్వము అను నర్థమిచ్చు ద్రావిడభాషాపదమునుండి యీ పాండ్యశబ్ద ముత్పన్నమయిన దని వక్కాణించెదరు. ద్రావిడభాషలో నీ పాండ్యులకు "చంచవర్, కారియర్" అని పేర్లుండుటచే గాత్యాయనుని యభి

ప్రాయము నకుర్థింపబడె నని వేఱుగాఁ జెప్ప నవసరములేదు. ఈ పుస్తకప్రచురణనే వీ రావ్యుని రుజువు చేయుటకు బుష్కలసాక్ష్య ముండఁగా బాడితు లయినవా రెవ్వరును వీ రాశ్యేభరు లని చెప్పఁ జాలరు.

సింహాద్వీపమునకు మొదటి రాజైన విజయఁ డనువాడు క్రీస్తుశకమునకు ముందు 473-వ సంవత్సరమున బుద్ధుఁడు నిర్వాణమునొందినదినమందె సింహాద్వీప మున నోడ దిగి వచ్చెను. ప్రతిసంవత్సరము తా మపాయనముల నిచ్చుచున్న పాండ్య నృపాలుని పుత్రికను బెండ్లియాడె నని మహావంశ ము బొద్ధగ్రంథమందుఁ జెప్పబడి యున్నది. ఈకథలొ నిజమేమైన నున్న యెడల పాండ్యరాజ్యము సింహామునకంటె బ్రాచీనతర మయినదని యిందువలన గ్రహింపవగు. క్రీస్తువనకుముందు మూడవశతాబ్దిగా గ్రీకురాయబారి యగు మెగస్తనీసువాఁడు పాండ్యరాజ్యావృత్తినిగుఱించి యొక చిత్రమయిన కథఁజెప్పెను. వాఁడిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు: "తరువాత పాండో వచ్చెను. హిందూదేశములొని దొకటియే స్త్రీచే నేలబడుచుండెడివారి. హెరక్లిస్సు వానికిఁ బుత్రసంతతి లేదు. ఒక కూతురు యుండెను. అతఁడు దానియందధిక ప్రేమగల వాడై దాని కొక గొప్పరాజ్య మొసఁగెను. ఆమె సంతతివారు మున్నూఱు గ్రామ ములకు నొకలక్ష యేలబడివేల వదాలి వైనవమునకు నయిదువందల యేనుగులకు నిధిపతులయి యుండిరి" పాండ్యరాజ్య స్థాపకమును గురించిన కథకే గ్రీకు దేశపు రాయబారి విశ్వశమున మరీయొకపాఠాంతరమును గల్పించె ననుటకు సందియములేదు.

క్రీస్తునకు ముందు రెండవ శతాబ్దియందలి బొద్ధమతస్థులచిహ్నము లిప్పటికి నీపాండ్యదేశము దచ్చలచ్చటఁ గానవచ్చుచున్నవి. బొద్ధభిక్షువు లిచ్చవేమతా ధ్యానా సక్తులై ముఖముగ నివసించెను గుహలు వానిలో శిలాశయ్యలు నాదేశము దిప్పటికిని ప్రతివర్షతమందును గానవచ్చుచున్నవి. సింహాదేశపు బొద్ధమతబోధకుల బోధనదార్థముచే నీ పాండ్యదేశస్థు లందఱు నాకాలమందు బొద్ధమతము నవలంబించిరి. క్రీస్తుశకమునకు ముందు నాల్గవశతాబ్దియండియొ వీరికి సింహాద్వీపవాసులతో సరిబంధ ముండుటచే నా మాతనమత సిద్ధాంతముల నెఱిగిన వారయి యుండి రని సంభావించుటకు దగిన హేతుసామగ్రి కానవచ్చుచున్నది.

ఈ పాండ్యదేశస్థులు క్రీస్తుశకమునకుముందు మొదటి శతాబ్దియండి క్రీస్తువనకు వెనుక నాఱవశతాబ్దివఱకును నాగరికతా సంపన్నులైన వడమటి జాతులవారితో ముఖ్యముగా రోమకపురీవాసులతో వాణిజ్యసంబంధము గలిగి యుండిరి. గ్రీకు, ఈజిప్టు, రోము, పార్సీకము, అరేబియా, చైనా మొదలగుదేశమున నావలు వర్తకము కొఱుకు దక్షిణ హిందూస్థానము దుందురేవులకు దఱుచుగ వచ్చుచుండెను. తామ్ర పద్మనదీగతము లయిన మాత్రికములు రోమకనగరములలో శతగుణిత మూల్యమునకు విక్రయింపబడుచుండె నని ప్లినీ (Pliny) యను భూగోళశాస్త్రజ్ఞుఁడు వ్రాసి

యొక్కాడు. మత్స్యములు సుగంధిద్రవ్యములు, ఆధీరణములు మొదలగువస్తువులను రోమకవునివణిజులు పాండ్యదేశమునుండి కొనిపోయినట్లు ప్రాచీన ద్రావిడ గ్రంథముల యందు ప్రాయ బడి యున్నది.

ఈ పాండ్యులచరిత్ర మింతవఱకును విదేశీయులుచెప్పెడి వృత్తాంతములనను, జౌధగ్రంథముల వలనను మనకుఁ జెలియవచ్చినది. ఇటువైరివీరిచరిత్రమును జెలియుటకు ముఖ్యధారములయిన ప్రాచీన ద్రావిడ గ్రంథములఁ గొన్నిటిని పరిశీలింకము. అవి యెవ్వి యనః 1. ఇరైయనా రగప్పారుళ్. 2. పత్తుప్పాట్టు 3. పురనానూర్ 4. శిల ప్పుదికారం. 5. మణిమేళలై మొదలగునవి. వీరిని ప్రాసిన ప్రాచీనకవు లిప్పుటివారివలెఁ దమకవితాచాతురిని, కల్పనలను, శబ్దజైచిత్రిని గనఁబఱచుటమాని కేవలము తాము ప్రతిపాదించఁబూతుకొనిన యంశములయొక్కనశ్శృతనే బిల్లడిచేయఁగోరి తమకు నమకాలిక్షలు పోషకులు నయిన ప్రాచీనరాజ పుంగవుల వాస్తవచరిత్రమును లోకమందుఁ బ్రకాశింపఁ జేసిరి. ఇట్లు ప్రాసిన ప్రాచీనద్రావిడ గ్రంథకర్తలలో పురుంబనరుప్పద మకుగ్రామము ప్రాసిన కడియలూరు రుద్రంగన్ననారరు గ్రంథకర్త సర్వాధికుఁడు. కాని యీగ్రంథము లేకాలమందు ప్రాయఃబడెనో ఆకాలమును నిశ్చయించుటకుఁ దగిన సాధనము లేవిధియిం గానరావు. ఈ యంశమును నిర్ణయించుటకు మనము పై ప్రమాణములని (External Authorities) సాధనముగాఁ జేసికొనవలయును. ఈవిషయమందు మిన్నమొన్నటివఱకు మనకు నహాయ మొనర్పదగిన పరిశర మేమియు లేకయుండెను. కాని యిటీవల కొలఁదిదినములక్రియకుఁ గ్రెక్కఁగాఁ గొందుఁగొలఁదిన చిన్నమనూరు శాసనములవలనను, వేళ్ళిక్కుడి శాసనములవలనను పాండ్యదేశాధిపతుల యొక్క వృత్తాంతమును సాకల్యముగాను తృప్తిగాను జెలిసికొనుటకు సమర్థులమయితిమి.

Mr. K. U. Subrahmanya Iyer, B.A., M.R. A.S., Christian College Magazine, 1914.

ఇతియకాక ద్రావిడ మహాభారతమును రచించిన పెరుండేవనా రెనునతఁడు వైరిచెప్పఁబడిన ప్రాచీనద్రావిడ గ్రంథములనన్నింటిని సంగ్రహించి యొకచోట జేర్చి వాని కన్నిటికిని వ్యాఖ్యానము నుపోద్ఘాతమును రచించెను. తనపోషకుఁ డగు నందిపోత పర్మయను పల్లవవంశపురాజు నీతఁడు గ్రంథాదినిఁ జేర్కొనుటచే నీతని కాలము నిష్కల్పప్రముగాఁ జెలియవచ్చుచున్నది. ఈ పల్లవరాజు నవమశతక ప్రారంభమందు రాజ్యమేలిన ట్టితర ప్రమాణములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. కావున నీయాధారముఁబట్టి వైరుదాహరింపఁబడిన ప్రాచీన ద్రావిడ గ్రంథములకు నాయకు లయిన పాండ్యరాజులలోఁ గొందఱు వృత్తాంతము స్పష్టముగా మనకుఁ జెలియుచున్నది. చిన్నమనూరు వేళ్ళిక్కుడి శాసనములయందుఁ జెప్పఁబడినవారును ప్రాచీనద్రావిడ గ్రంథములయందుఁ బేర్కొనఁబడిన వారు నొక్కటిమే కావున, వీరి వంశానుక్రమణికను వంశవృక్షరూపముగా నిచటఁ గాపుచున్నాఁడను.

చిన్నమనూరు శాసనమునందలి రాజులు.

1. అరికేసరి పరాంకుళమ రివర్

2. జటిలవర్

3. రాజసింహుడు

4. వరగుణమహారాజు

5. శ్రీమార శ్రీవల్లభపరచక్ర శోలాహుడు

6. వరగుణవర్

(A. D. 362.) సింహాసన మెక్కెను.

7. పరాంతకవీరనారాయణశదయన్

8. ద్వితీయ రాజసింహమారవర్.

వేల్మిక్కుడి శాసనము

1. పాల్వగనవైముడుకుడుమికాలార్

2. కడంగన్

3. మరవర్

4. నెలియన్ శేదన్

5. అరికేసరి సమనమన్ మారవర్

6. శదయన్ రణధీర

7. తెరారన్

8. కడుజడయన్

9. రాజసింహ

10. వరగుణమహారాజు

11. శ్రీమార శ్రీవల్లభ

12. వరగుణవర్

13. పరాంతకవీరనారాయణ శదయన్

14. రాజసింహ

ఒక పట్టికలోనున్న జటిలుడు మొదలుగాగల రాజులే రెండవ పట్టికలోను గూడ గానవచ్చుచున్నారు. ఈ చిన్నచూరు కాసము రెండవపట్టికలో పదు నాల్గవవాడయిన రాజసింహునికాలములో బుట్టినది. క్రీస్తువెనుక 907-933 సంవత్సరములలో రాజ్యము చేసిన ప్రథమపరాంతకుడొక పాండ్యదేశపురాజును జయించి నట్లు చోళదేశపు కాసనములవలనఁ దెలియఁబడుచున్నది. కావున చిన్నచూరు కాసనములు పదియవ వత్సరశతకమందు వ్రాయఁబడి నని చెప్పవచ్చును. ఈరాజసింహుని పితండ్రియైన వరగుణవర్మ యువవాడు శ్రీస్తుశకమునకు వెనుక 872-వ సంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తుడయ్యె ననునశము వరగుణవర్మయొక్క తమ్మునిమారుండైన రాజసింహుడు ప్రథమపరాంతకునిచే జయింపఁబడిన రాజసింహుడు నొక్కడే యని స్థిరపఱుచుటకు సహకారిగా నున్నది. ఈవరగుణవర్మయొక్క పట్టాభిషేకపు సంవత్సరము మనకుఁ దెలియుటవలన ప్రథమపట్టికలో రెండవవాడును, ద్వితీయపట్టికలో నెనిమిదవవాడు నైనట్టియొక జటిలవర్మ యను సుస్మృతనామమును, నెడుంజడయ్య (ద్విర్ణమయిన జడలుగలవాడు) అనుద్రావిడనామమును గలిగినవాడైనట్టిరాజు యెనిమిదవ శతాబ్దము యొక్క మూడవ భాగమందున్నట్లు మన మూహించుకొనవచ్చును. మధురజిల్లాలోనున్న అనైమలై (గజగిరి) అను కొండమీదఁ గట్టఁబడిన నృసింహాలయములో దొరికినదియు, 770 వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినదియు నైన యొకకాసనమువలన నీ జటిలవర్మ యనువాడు నెడుంజడయ్య ననువాడు నొక్కడే యని మనము స్థిరపఱుచుటకు గమగ్ధులమగుచున్నాము. వైష్ణవమతగురువులయిన చన్నిద్దరాళ్వార్లలో నొకఁడయిన మధురకవి యీజటిలవర్మకు మంత్రిగా నుండె ననియు నాతని యధికారమందీ దేవాలయము కట్టఁబడి ననియు నాకాసనమువలన నున్న మగుచున్నది. వేర్వీక్కుడి దానకాసనములలో గూడ నీ యంశములే చెప్పఁబడుచున్నవి.

ప్రథమపట్టికలో శ్రీమారశ్రీవల్లభ పరచక్రకొలాహలుఁ డనియు ద్వితీయ పట్టికలో శ్రీమారశ్రీవల్లభుఁ డనియుఁ జెప్పఁబడిన రాజు క్రీస్తువెనుక 912-వ సంవత్సరమున సింహాసనము నధిష్ఠించిన వరగుణవర్మయొక్క కుమార్తె. ఇందువలన నితఁడు చొమ్మిదవ శతాబ్దియందున్న వాడని మనము నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలము. గురువరంపరా ప్రభావము, ప్రపన్నాకృతము, దివ్యసూరిచరిత్రము మొదలగు శ్రీవైష్ణవ మతగురుచరిత్రములలో నికడే శ్రీవల్లభ దేవుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాడు. ఇతడే విష్ణుచిత్తుని (పెరియార్వారు) రావించి పరతత్త్వనిర్ణయము జేయించి విద్యాకులకు గ్రంథి నొసంగినవాడు.

ఇతని నీ ప్రబంధకర్త “తత్పురంబేలు పాండ్యచక్రవర్తియై” అని నిర్దేశించి యున్నాడు. మత్స్యధ్వజుఁ డనగా మత్స్యమును ధ్వజమందు చిహ్నముగాఁ గలవాఁ

దని యర్థము. జననానికి సీరధ్వజుఁ డనియు, ఆర్జునునికి గోధ్వజుఁ డనియు ధ్వజచిహ్నము లచే దిరుదములు గలిగిన ట్టితనికిఁ గూడ ధ్వజమందు మత్స్యచిహ్న ముండుటచే నితఁడు మత్స్యధ్వజుఁ డని వ్యవహరింపఁబడెను. ఇది ప్రకృతమనకు విరోధింపదు. ఈరాజుపేరు వల్లభనేవుడు కా దని సమర్థించుట కిది యుపపత్తి కానేరదు. ఈవిష్ణుచిత్తుఁ డాభ్యార్థ కోవలో నాల్గవవాఁడు.

“భూతం, సరస్వ, మహదాహ్వయ, భట్టనాథ, శ్రీభక్తిసార, కులశేఖర, యోగి వాహన్, భక్తాంఘ్రిరేణు, ఐరకాల, యతీంద్ర మిత్రా, శ్రీమత్పురాంకుశముని, ప్రణతోస్తి నిత్యమ్” ఇది శ్రీచైత్యపుల గురువరమృరాసుంధాన స్తోత్రము. మొదటి మువ్వు రాభ్యార్థయొక్క కాలమును నిర్ణయించుటకు దగిన చరిత్రాంశములుగాని శాసనములు గాని యెచటను దొరఁగనందున వారికాలము మనకుఁ జెలియదు. వారు పురాణాధిక పురుషులవంటివారు కాని (Mythical Personages) చరిత్రలో నుబంధించినవారు కారు. కలియుగము నలువదియూజుసంవత్సరము లయిన శరువాత నీవిష్ణుచిత్తుఁడు జనన మొందినట్లు మత్స్యగ్రంథములలో వ్రాయఁబడియున్నది. ఈకాలమును మన మొప్పుకొన్న యెడల నీ విష్ణుచిత్తుఁడు శ్రీస్తుతకమునకుముందు మూడువేలయేబదియూజుసంవత్సరముల క్రిందట నున్నవాఁడు కావలయును. అట్లయినచో బౌద్ధ్యు లెక్కడ? వీరి చరిత్ర మెక్కడ? పాణినిసంస్కృతము శ్రీస్తుతకముందు విడవక తాబ్దినాటివాఁ డనియు, ఆసమయ మందే ఆర్యులు దక్షిణ కొండూ స్థానముందు స్థిరపడిరినియు, శ్రీస్తుతునకుముందు నూటయేబది సంవత్సరముల క్రిందటి వాడైన కాత్యాయనునిచే బౌద్ధ్యశబ్ద నిర్వచ నార్థక మయినవార్తికమువ్రాయఁబడెను గాన నీపాండులస్థారంభము పాణిని కాత్యాయనులకాలమునకు మధ్య నయియుండవలయు ననియు, డాక్టరు భిండాడుకారుకారు తన గ్రంథముందు వ్రాసి నని యిదివఱకే చెప్పియున్నాఁడను. మనపూర్వులకుఁగలగదిన విద్యయందు (Chronology) శ్రద్ధ మంద మని లోకాడ వ్రాసియుంటిని.

కావున సమకాలికు లగు విష్ణుచిత్త వల్లభుడేవు లుభయులు తోమ్మిదవ శతాబ్దమువారిని వై చర్యచలనం జేవిన సారాంశమైయున్నది.

ఈ ప్రబంధమును రచించిన కవికి గలిగిన చిత్రమయిన కాల విషయక భ్రాంతిని (Anachronism) గనఁబఱచుట కిట్టి కాలనిర్ణయ చర్చాప్రకరణమే సముచిత స్థల మని యెంచి యాయంశమునుగూడ నిచట వివరించుచున్నాను.

చతుర్థాశ్వాసములో విష్ణుచిత్తునికథ ముగిసిన తరువాత “ఒక్క నాఁడు మధ్యాహ్న సమయ మాలికారోపణానంతరంబున మందిరంబునకుఁ బోవు నతనిం బ్రసాదమందస్మిత వళింబు లగు కటాక్షంబున పీఠించి పక్షిపుంగవకేతనుండు పుండరీకని కేతన కీటనియె.”

లే. నూమునాచార్యుడొక్కఁడు నీమహాత్ముడొక్కఁడునుగాదె మన్నతం బుధ్ధరించి
రన్నగీయ కృపాలేశయమున ననిన, నిందిరాదేవి తనధర్మ కీర్తి లనియె.

క. ఇతనికథ యెఱింగినదికా, యతఁ డేమి యొనర్చె ననిన నబ్బాత్తుం డా
శతశత్రులనియ కీర్తియ, నలిప కలం డొక్కఁడు మత్సదాశ్రీతుఁ డెలమిన్.

ఆ. ఆతఁడు చిఱువాండె యాచార్య కులమున, వేడ్క వేదశాస్త్ర విద్య లభ్య
సిండుచుండనపుడు చెలవ యిప్పటిపాండ్య, నృపతి పూర్వవంశ్యుడే యొకఁడు.

ఈ మొదలగుపద్యములను విచారించుగాఁ దేలినయంత మే మనః విష్ణుచిత్తునివలన
మహాేశమునొంది వైష్ణవమతావలంబి యయిన పాండ్యవల్లభ దేవుని వంశమందుఁ
బుట్టిన పూర్వపు రా జొక్కఁడు తైవమతమందుఁ బట్టుదలగలవాడై యుండ నీ యాము
నాచార్యుడ తనని కడకేఁగి తనయులైనచో నాతైవమతమును ఖండించి వైష్ణవమతస్థాపన
చేసి యారాజును స్వమతమందుఁ గలిపె నని చెప్పట.

“ఇప్పటి పాండ్యనృపతి” యగువాఁడు వల్లభదేవుఁడు. ఇతఁడును విష్ణుచిత్తుఁ
డును సమకాలికు లనియు, తొమ్మిదవశతాబ్దియం దున్నవారనియు మైచెప్పఁబడినది.
ప్రకృమకలాత్తుంగుఁడు (1070-1118), విక్రమనాథుఁడు (1118-1133),
ద్వితీయనాథుఁడు (1123-1146) ఈ మువ్వురు పాండ్యరాజుల రాజ్య
పాలన కాలముం దున్నవారగుచు, 1017-వ సంవత్సరములోఁబట్టి 1137 వ సంవ
త్సరమువఱకు (120 సంవత్సరములు) జీవించి వైష్ణవమతమును స్థాపించి దానిని
వ్యాపింపఁజేసినవాఁడు నైన శ్రీరామానుజమునికి సమకాలికుడైన (K. V. Ranga-
swamy Aiyangar's Ancient History of India) యామునాచార్యుఁడు తొ
మ్మిదవ శతాబ్దములో జీవించిన వల్లభదేవునికంటెఁ బూర్వుడైన ముకరాజుకాలమునం
దున్నవాఁడనట యెట్లు బాసఁగున? అట్లయినచో యామునాచార్యుఁడు విష్ణుచిత్తునికంటె
మిక్కిలిప్రాచీనుడై యుండవలయును. చరిత్రములవలనను, మతగ్రంథములవలన నట్లు
కానరాదు. ఇదియునుగాక రామానుజముని ముఖ్యసంవత్సరములప్రాయము గలవాడై
యుండ యామునాచార్యుఁడు పరమపదము నలంకరించె నని గురువరంపరాప్రభావము
మొదలుగాఁగల గ్రంథములు చెప్పుచున్నవి కావున, యామునాచార్యుఁడు విష్ణుచిత్తుని
కంటెఁ బ్రాచీనుఁ డని చెప్పట కవిశ్రుత ప్రమాదము యామునాచార్యుఁడు చోళదేశమున
నుండు వీరనారాయణపురనివాసి యని లోఁగడఁ జెప్పియుంటిని ఇతనిని వాదమునకుఁ
దిలిపించిన రాజుగూడ చోళదేశపురాజు ప్రబంధకర్త పాండ్యవంశజుఁ డని చెప్పట
మరియొక తప్పు.

❖ విష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన వేదాంతము ❖

విశిష్టాచైత్రమతము రెండుభాగములుగా విభజింపఁబడియున్నది. వానిలో మొదటిది సభలో వాదము ముగిసిన ప్రతివాదులకు జయించుటకు సాధనముయై బ్రహ్మసూత్ర భాష్యము, గీతాభాష్యము, ఉపనిషద్భాష్యము, సహస్రనామభాష్యము, సిద్ధిత్రయము మొదలగు ననేక సంస్కృత గ్రంథములచేఁ బ్రతిపాదించఁబడుచున్నది. రెండవభాగము పూర్వోక్త సంస్కృత గ్రంథముల యర్థమును సాకల్యముగ ప్రతిపాదించు నవియు, స్వగోష్ఠీశిష్యములయి కేవల గురుపరంపరా సంప్రదాయ ప్రాప్తము లయిన యర్థవిశేషములఁ దెల్పు నవియు, భక్తిప్రపత్తిజ్ఞాన వైరాగ్యములను పృథ్వి బొంపించు నవియు నగు ద్రావిడగ్రంథములచేఁ బోధింపఁబడుచున్నది. ఈవిష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన యుపన్యాసమును బట్టి విమర్శింపఁగా నీ ప్రబంధ కర్తకు సాంఖ్యయోగ మిమాంసాద్వయాది తంత్రములయందె కాక, పూర్వోక్తబోధయవిధ విశిష్టాచైత్రమత గ్రంథములయందుఁ గూడ నిరుపమాన మయిన పాండిత్య మున్న దని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవగు. ప్రధానకథలో సంబంధము లేకపోయినను ఖండికక కేళిధ్వజ సువాదముఁ దీసికొని వచ్చి యొక రీతి సంగతిఁ గల్పించి వ్రాసినది కవి తనకు యోగ శాస్త్రముం దున్న ప్రవేశమును విల్లడి చేయుటకే యని యూహింపవచ్చును. అట్లే యాముచాచార్య చరిత్రమును మాతంగ బ్రహ్మరక్షస్సంవాదమును ప్రధానప్రతిపాద్య మగు గోదాచరిత్రముతో సంబంధము లేక పోయినను సంబంధముఁ గల్పించియే సంస్కృత గ్రంథములయందును గానరాని విశిష్టాచైత్ర ద్రావిడమత సంప్రదాయ రహస్యములను బ్రకాశింపఁజేసియున్నాఁడు. ఇందు వలన నీకవి కీమతమందుఁ గల భక్తి విశేషము, నమ్మకము, శ్రద్ధ, పట్టుదల మొదలగునవి స్పష్ట మగుచున్నవి.

ఇక, విష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన వేదాంతాంశములను గొంతమట్టునకు విమర్శింపము.

“నీ జగదుద్ధతికిని బీజము ప్రధాన మన నీక్షత్వాదివీకు నశబ్దవాది

బొరిసికుండే నన భోగమాత్రే త్యాదుదాహృతిస్సూర్తి మాయావివాది

ఫలియించుఁ గ్రియయనా ఫలమతయుత్యాది సర్వేశుఁగొనని యపూర్వవాది

శాస్త్రయోనిత్యాదిసరణి నీశ్వరునిఁ దెల్పెడు ననుమాన మస్పీలువాది

లే. నిత్యులందెల్ల నిత్యుండ స్ఫుర్త్యురూక్తి, ఊణికసర్వజ్ఞ లేశ సౌగతవివాది

ననుపపత్తేర్న యను సూత్రమాదియెన, వాని నృపతీకుఁ బ్రత్యక్షవాది గలిగె.”

✱ సీనపద్యములలో మొదటిపాదమున సాంఖ్యమతము ఖండింపఁబడినది.

ప్రకృతి (సకలమునకు కారణము) సత్త్వరజస్తమగులయొక్క సామ్యవస్థ (Primordial matter) దీనికే ప్రధానము, అవిద్య, అజ్ఞానము మాయ అనిపేర్లు. దీనినుండి మహత్తత్వము (బుద్ధి) దీనివలన నహంకారము (Ego), అహంకారమువలన శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధ తత్వాశ్రయ (Primary Elements), (తత్వాశ్రయనంగా భూతపంచకముయొక్క సూక్ష్మవస్థ) పంచతత్వాశ్రయ వలన పంచభూతములు, కర్మేంద్రియపంచకము, జ్ఞానేంద్రియపంచకము, మనస్సు. ఇవి యిరువది నాలుగు తత్వములు కలిగెను. అత్తపురుషుని శబ్దవాచ్యుడగు జీవుడ డిరువదియైదవవాడు. నిత్యబుద్ధశుద్ధస్వభావుడు. బంధమోక్షములు లేనివాడు. రక్తవస్త్రసంపర్కమువలన శుద్ధస్ఫటికమునకు రక్తిమ కలిగినట్లు, ప్రకృతి సంస్కరమువలన నాత్మ సుఖ దుఃఖాదుల ననుభవించుచున్నట్లు కానవచ్చుచున్నది. అత్తకు గర్భతత్వము లేదు. తామరాకు నకు జల మంటనట్లు అత్తకు గర్భ లేవ మంటదు. ప్రకృతి జగత్సర్వముఁ జేయునది; కాని జడము. పుంగ్వంధసంయోగమువలన గమనాది వ్యాపారములు సిద్ధించునట్లు, ప్రకృతి పురుష సంయోగముచే సృష్ట్యాది వ్యాపారము లుపపన్న మగుచున్నవి. కావున, అచేత నయైన ప్రకృతియే జగత్కారణము. దీనికి శబ్దము ప్రమాణము కాకపోవుటచే నామ మానికము కావున నశబ్దమని సాంఖ్యుల సంకేతము. ఇదియే పురుషునికి భోగమోక్షముల నిచ్చునది. ఇది సాంఖ్యులతత్వము.

దీని ఖండన మిట్లు చేయఁబడినది.

ఛాందోగ్యములో “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేక మే వాద్వితీయమ్, తదై
 క్తత బహుస్యాం ప్రజాయేయః” ఓం శ్లోకేతేనవా, యాస్పత్తికంటె ముందు సచ్చట్ట
 వాచ్య మయిన వస్తు వొక్కటియే యిందెను. అవస్తువు “నేను బహుత్వావస్థ నొందు
 దును గాక” అని చూచిన (సంకల్పించెను). ఈశ్రుతిలోఁ బ్రయోగింపఁబడిన ‘ఈక్షతి’
 అను ధాతువు అచేతనమయిన ప్రధానమునకుఁ గుదురకపోవుటచేతను, లేక యాయాక్ష
 ణము అముఖ్య మనకొన్నయెడల శ్రుతిలోఁ బైన నాత్మకత్వముండుటచేతను, “తన్నిప్తస్య
 మోక్షపదేకాత్” 7. 1. 1. అని, తరువారి సూత్రములో సదాత్మకత్వావసంధాన
 నిష్పత్తికి మోక్ష ముపదేశించుటచేతను బ్రధానము జగత్కారణము కాగిరదు.

❖ రెండవపాదములో నద్వైతమతఖండనము ❖

బ్రహ్మపదార్థం బొక్కిగట్టియే సత్యము. జగమంతయు మిథ్య. శుక్తియందు రజ
తమువలె బ్రహ్మ యను నధిష్టానమందు ప్రపంచము మాయచే గల్పించబడినది. జీవ
త్వముకూడఁ గల్పితమే. జీవబ్రహ్మల కభేదము.

❖ దీని ఖండనము ❖

బ్ర. సూ. "భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ 21-4-4. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ 4-4-19. సోశ్చలే సర్వాన్గామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇత్యాది శ్రుతిసూత్ర వాక్యములచే ముక్తునకు బ్రహ్మయాథాత్మ్యైవభవ రూప భోగమునందే బ్రహ్మసామ్యము ప్రతిపాదించబడుట వలనను, జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారములలో ముక్తుని కెంతమాత్రము బాధ్యత లేదని శ్రుతిపక్కాణించుట వల నను, బ్రహ్మకంటె జీవునికి భేదము సిద్ధించుచున్నది.

❖ మూఁడవపాదములోఁ బూర్వమీమాంస మతఖండనము ❖

ఈమతమునకుఁ బ్రపంచము స్వము. జీవులు నిత్యులు. ఆకంతములు. వేదము లపాదుషేయములు. వేదవిహితములయైన యాగాదిర్వల నొనరించుటచేఁ గలిగిన ఆపూ ర్వము (స్పృశఫలము) అత్తలపట స్వర్గము నిచ్చును. చిరకాలార్థిక ఫల్యావిశేషముగల జీవులే యీజగత్తును సృజించుచున్నారు. ఇంద్రుని స్వాహా, వరుణాయస్వాహా ఇత్యాదులయందును చతుర్థ్యంత ప్రతిపాదితమైన దేవతలను బ్రహ్మము. వేదే ఈశ్వరు నొప్పురు.

❖ దీని ఖండనము ❖

ఫలనుత ఉపపత్తేః, 3. 2. 37. ముగ్ధుఁ డాన హోమాదులచేతను, అసానన చేతను ఆరాధకుఁ డైన పరిమళు, ఘృతే విహితాఽష్టిక భోగములను స్వస్వరూపా వాద్విరూపమైనమోక్షము నిచ్చునఁడుకాని యదేశమునను ఆపూర్వమున కట్టి శక్తి లేదు. "ఆహం హి స్వచ్ఛాజ్ఞానం భోక్తృచ ప్రభురేవచ", "యాలి మద్వాణిసోపి మామ్" అని భగవద్గీతావాక్యము.

❖ నాల్గవపాదమందు తార్కిక మతఖండనము ❖

తార్కికుఁ డీజగత్తునకుఁ బరమాణువు లుపాదానకారణ మనియు అనుమానికమైన ఈశ్వరుఁడు నిమిత్తకారణ మనియు, సంసార మనాది యనియు, ఈశ్వరోపాసనచే నుఖదఃఖప్రయత్నక్షానేచ్ఛాదులు పూర్ణముగా నెఱిచుటయే అత్తకు మోక్ష మనియు పక్కాణించెను. తార్కికలముక్తి పాపాణముక్తి; అనగా నాత్మ మోక్షదశయందు జ్ఞానాది రహితమయి పాపాణమువలె నుండు ననుట.

❖ దీని ఖండనము ❖

కాస్తయోనిత్వాత్, 1. 1. 3. (తెలిసికొనుటకు కాస్తము కారణముగాఁ గలవఁడై యుండుటవలన) భగవంతునిఁ దెలియుటకు కాస్తమే కారణము. ఇతర

ప్రమాణములవలన బ్రహ్మము తెలియఁ బడఁడు. అనుమానమువలన నొకరీతియైన కర్త లేఁబడుగాని, అట్టివాఁడు నిత్యుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు, సర్వశక్తి, అకర్తవశ్యుఁడనై యుండక పోవచ్చును. కావున సకలేశరప్రమాణసాధ్య సమస్తవస్తు విజాతీయుఁడు, సార్వజ్ఞ సకృసౌఖ్యత్వా ద్యనవధికోదార గుణసాగరుఁడు, విఖిల హేయ ప్రత్యేకఁడు నగు బ్రహ్మ శాస్త్రమువలననే సిద్ధించుచు గాని, యితరప్రమాణములవలన సిద్ధింపఁడు.

● బౌద్ధమతఖండనము ౧ ●

బౌద్ధుఁ డి జగము పరమాణుసూత్రమయి ప్రత్యక్షసిద్ధ మయిన దనియు, ప్రతిక్షణము జ్ఞానము మాటుచుండు ననియు, పేటొక ఆత్మ లే దనియు, స్థితశబ్దబుద్ధి సంసారమనియు, తుణికిత్వబుద్ధి మోక్షమనియు బాధివైజనాప్యనాయనియపరమాణువులు పరస్పరము మిళితములయి వృథివృక్షేజోవాయువులను సృజించుచున్న వనియు, ఆపృథివ్యాకలనుండి కఠిరేంద్రియ విషయరూపసంఘాతము లుద్భవిల్లు చున్నవనియు, సర్వసంస్కారములు తుణికిము లను జ్ఞానమువలన మోక్షము సిద్ధించు ననియు చెప్పుచు న్నాఁడు.

● దీని ఖండనము ౧ ●

ఉత్తరకాలిక ఘటము పుట్టినప్పుడు పూర్వకాలిక ఘటము నవ్వలయనందున నభావ ముట్టికి హేతు వగుటచే సర్వఘటములు సర్వకాలములయందు ముప్పొంగుములు కావలసివచ్చును. నిన్నటినందును మన మహాకోపించిన గొప్పక్తిని మరల నీదినమందుఁ జూచి నిన్నటిగోవని యానవాలు కట్టుచున్నాము. జాత్తులొ ముడు సర్వవదార్థములు తుణికిములే అయిన యెడల నిట్టి ప్రత్యభిజ్ఞానశక్తిలోకులకు లేకపోవలసి వచ్చును. అందువలన బోకప్రవృత్తి జరుగదు. కావున బౌద్ధమతమందు తుణికిత్వము తుడురదు.

సీ. "అపినారాయణుం డాయె నొక్కడ బ్రహ్మ లేడు మహేసుండు లేడు లేదు రోదసిలేడు సూర్యుండు లేడు చంద్రుండు లేవు నక్షత్రము లేవు నీర్లు లే దన్ని యట్లుండ లీల నేకాకిత చనదు వెక్కయ్యెడ నుచు నయ్యెఁ జిదచిద్వయంబు సొచ్చి యని ఘంకోగ్యంబు జెలపెడునంతరాదిశ్యవిశ్వతే. నర్కులొ బుండరీకాక్షుం డలండ యగుట, కక్షీణీయని యద్వైత్తక్రమ దేశత తాతవిధిరుద్రశక్రదులందు నొకఁడు, కామి కాశ్రుతియే విలక్షణతఁ జెలిపె."

ఈద్యమందు "ఏకహవై నారాయణ ఆసీత్ న బ్రహ్మ నే శానః", "నతత్ర సూర్యభావో నచప్రతారకం, నేమావిద్యతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః" (సృష్టికిందె ముందు బ్రహ్మ, రుద్రుఁడు, సూర్యచంద్రాదిగ్రహములు, తారకలు మొదలుగునవి లేవనియు, శ్రీమన్నారాయణుఁ డొక్కఁడేయుండె ననియు, "స ఏకాకి న రమేత" (ఆ పర

బ్రహ్మ యగు నారాయణః డొంటిగా నుండలేఁ దనియు) “ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రకాయేయ” (నేను వెక్కిరియ్యెద నని ఆతఁడు సూకల్పించె ననియు) “తత్సప్తవైశ దేవాను ప్రావిశత్” (దానిని ఆప్రపంచకమును సృజించి దానిలోఁ జొప్పె ననియు) నర్థ మిచ్చు శ్రుతులు మొదటి నాలుగుపాదములయందు వివరింపఁబడినవి.

పద్య శేషముచే “అంతరాదిత్యవిద్య” తెలుపఁబడియె 1. 121 నూ. “అంత స్తద్ధర్మోపదేశాత్” సూర్యమండలాంతర్వర్తియై యిం దెడువాఁడు పుణ్యవిశేషము గల గరుడోరగ యక్షగంధర్వాదులలో నొకఁడా? లేక రుద్రుఁడా? యని వెనుక సూత్రములయందు శంకించి యీసూత్రమునకు విషయవాక్యమయిన శ్రుతి “ఆదిత్య మణ్డలాంతర్వర్తిని” ఆపహతపాప్త తాదీవిశిష్టఁ డనియు గంభీరాంభస్సునుహృతనుమృష్ట నాశరవికర వికసిత పుండరీకదళామలాయ లేక్షణః డనియు శిష్యుఁడచే నధికాక్షిత్వ విరూపాక్షత్వ విశిష్టలయిన బ్రహ్మ రుద్రేంద్రాదులకు చెల్లదని నిషేధించెను.

“మ. తులలేకుండు స్వరూపరూపగుణభూతుల్ దోచె నేతచ్చులికె
దలమై లోపిలె దానె యున్ని దెలిపె న్నారాయణం బారుణం
బుల సామాన్యవిశేషరీతి నిఖిలంబు నృబ్ధికాలంబు ని
ర్మలనారాయణశబ్దమందునె తుది స్పర్శాప్తమయ్యెన్ శ్రుతిన్.”
ఈ పద్యములో “యచ్చకించి జగత్సస్తిక్ జగత్సలే శ్రాయలేఽపివా. ఆస్తర్మ హిశ్చ తత్సర్వం వ్యాకృత నారాయణస్థితక” అను తైత్తిరీయోపనిషచ్చులి వివరింపఁ బడెను.

రామానుజ బ్రహ్మసూత్ర భాష్యనిర్వాహము మఱియొకటి పద్యశేషంబునఁ బ్రతి పాదించఁబడియె. ఎట్లనః

“పశునా యశేత” (పశువుచే యజ్ఞముఁ జేయవలయును) అను దానిలోనే పశువు యజ్ఞమందు వినియోగింపవలయు నని సూత్రయ మొదవఁగా, “ఛాగన్యవపాయా మేదసః”, “ఛాగోవా మస్త్రవర్ణాత్” అను పూర్వమీమాంసాన్యాయము ననుసరించి సామాన్యవాచకమయిన పశుశబ్దమునకు విశేషవాచకమైన ఛాగ (మేక) మర్థ మయినట్లు ఉపనిషత్తులలోఁ గారణవాక్య ప్రతిపాదితము లయిన “సద్భిష్కత్వాది” సామాన్య శబ్దములకు దేవతాంతరభ్రాంతి జనకములగు “శివశంభు హిరణ్యగర్భాద్వి” శబ్దములకు, “ఆపహతపాప్తాదివ్యో దేవ ఏకోనారాయణః” అను శ్రుత్యుక్త విశేషవాచకమగు “నారాయణ” పదమందు పర్యవసానము.

“తొల్లి కామదగ్నిధియంబునఁ బరిత్యక్తరాజ్యాండై” ఇత్యాది వచనమందు రామానుజసూత్ర భాష్యాంశములు పెక్కులు వివరింపఁబడినవి. అవి విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతమున కాధారభూతములు.

బృహదారణ్యోపనిషత్తులో పంచమాధ్యాయ సప్తమ బ్రాహ్మణమును:—

“యః పృథివ్యాం లిప్తన్...యస్య పృథ్వీశరీరమ్”

“యోఽపులిప్తన్...యస్యాపశ్యరీరమ్”

“యోఽగ్నలిప్తన్...యస్యాగ్నిశ్యరీరమ్”

“య ఆదిత్యేలిప్తన్...యస్యాదిత్యశ్యరీరమ్”

“య ఆత్మని లిప్తన్...యస్యాత్మాశరీరమ్”

ఇత్యాది వాక్యము లనేకములు గలవు. పరబ్రహ్మ సర్వచిద చిద్వస్తువుల కంత ర్యామిగా నుండుటచే “సర్వం ఖర్విదం బ్రహ్మ, ఐతరాత్మ్యమిదం సర్వం, అన్తః ప్రవిష్ట శ్చాస్మా జనానాం సర్వాత్మా, జగత్సర్వం శరీరం తే తత్సర్వం వై హరే స్తమః” ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిప్రామాణ్యములంబట్టి చేతనాత్మక సర్వజగము యరబ్రహ్మకు శరీరము. భగవంతుడు శరీరి. శరీర వాచక శబ్దములు లోకములో శరీరిని బోధించుట మన మెఱుంగుదుము. ఎట్లనః దేవదత్తుడు పరుగిడుచున్నాడనుచో దేవదత్త శబ్దము శరీర మనకు బేరుగాని ఆత్మకుగాదు. ఆత్మ రహితముగా దేవదత్త శరీరమునకు ధావన ముప పన్నముగాదు. కావున దేవదత్తుని యాత్మకుఁగూడ చెల్లును. అట్లే కాషీకశీబ్రాహ్మణోక్త ప్రతర్దనసృష్టయందు దివోదాసాత్మజుడైన ప్రతర్దనుఁ డనువాఁ డిందుని యుద్ధకుఁడోయి “త్వమేవ మే వరం పృణీష్వ, యం శ్వం మరుష్యామ హితతమం మన్యవే” (ఎని నీవు మరుష్యునికి మిక్కిలి హితమయినదని కలంచెదవో దానిని నీవే నాకుఁ గోరి పెట్టుము.) అనిప్రార్థింపఁగా “ప్రాణోఽస్మి ప్రక్షాత్తా”, తం మా మాయా రమృత మిత్యుపాస్వ” (నాదీవుని అమృతమాని యుపాసించుము) అని ఇంద్రుఁ డుపదేశించెను. ఇవట నింద్ర జీవశబ్దనిర్దిష్టుఁడు కేవలజీవుఁడో లేక పరబ్రహ్మమా? యని చర్చ రాఁగా నీశ్రుతియొక్క ఉత్తరవాక్యమునందు “అనందోఽమృతోఽజరః” అని జీవుని కసంభావికము లయిన అజరత్వామృతత్వాదు లుపన్యసించుటచే నింద్రజీవి నిర్దిష్టుఁడు “ఇంద్రజీవశరీరకుఁ డైన పరమాత్మగాని కేవలజీవుఁడు గా దని తాత్పర్యము. ఇది యనుభవ విరుద్ధము గాదో ఎక్కడనైన నిట్టి యుపదేశ ముండునా యనఁగా:—

“శాస్త్రదృష్టౌ తుభదేవో వామదేవత్” సూ. 31.1. 1. ఇట్టి యుప దేశము నింద్రుఁడు తొంటి వామదేవునివలె శాస్త్రదృష్టిచేఁ జేసెను. “మా ముపాస్వ” అని స్వాత్మ శబ్దముచే బరమాత్మోపదేశము విరుద్ధముకాదు. ఎట్లనః తొల్లి పరమాత్మ జ్ఞానసంపన్నుఁ డైనవామదేవుఁ డను నొకఁబుద్ధి స్వాత్మశరీరకుండైన పరమాత్మను జూచుచు “నేను మనువను, సూర్యుఁడను, కక్షీవంతుఁడను విప్రనినియిలి” ననెను.

విధి శివ పావక వ్యాస భాను భార్గ వాష్టవ విలేకాది దేవతలు భగవచ్ఛరీర భూతు లయిన సహంకారయుక్తజీవుల నధిష్ఠించి యందుటచే ముముక్షువుల కను పాన్యులు.

“పితాచ రక్షక శ్రీషీ భర్తా జ్ఞేయా రమావతిః, స్వామ్యాధారోయమాత్రాచ భోక్తాచాద్యమనూకతః” అని జీవునికి ఈశ్వరునకు నవవిధ సంబంధము లున్నవని విశిష్టాద్వైతసంప్రదాయము

— ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సువాసి విమగ్ధనము —

ఆ. ఆత్మగాని మేన నాత్మబుద్ధియను నె, స్వంబునందు మిగుల స్వత్వమలియు
నవనివర యవిద్య యును మహాకరవు ను, తప్పితికీవలయంబు చిత్తుమొదిలు. ౩. 65.
విష్ణుపురాణము 6 అంశము. 7 అధ్యాయము.

అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యా అస్మీ స్వ మితియానుతిః,
అవిద్యాతరునంఘ్రాని బీజమేతద్విధానీకమ్.

ఆ. ప్రాణికోటికల్ల బాధంబు మోక్షంబు, చేరుటకును మనసు కారణంబు
విషయసంగియైన విను బంధకారి నిర్విచయమైన ముక్తి విభవకారి.
మనసిన మనుష్యాణాం కారణం బన్ధ మోక్షయోగః,
బన్ధాను విషనూనంగి ముక్త్యై స్విచ్ఛయం మనకి. వి. పురా.
దిగవ ప్రాయఃబడిన క్షికములకుఁ బైవన్యములు సరియైన యరువాడిము.

— యోగము —

యోగ మనగాఁ జిత్తమయొక్క రజస్తమోవృత్తులను నిరోధింపుట. దీనికి
యమము, సియమము, ఆసనము, ప్రాణాయామము, ప్రత్యాహారము, ధారణ,
ధ్యానము, సమాధి అనియెనిమిది అంగములు. వీనిలో ధారణాదులు సమాధికి సాక్షా
దుపకారములు; అహింసా స్తేయ సత్యాదులు ప్రతిపక్ష భూత హింసాన్యస్తాలన
ద్వారముగా సమాధి కుపకారకములు.

యమములు:—అహింస, సత్యము, అస్తేయము, బ్రహ్మచర్యము, అపరిగ్రహము.
పరుల నెర్పిధమునను హింసించకుండుట అహింస; యథార్థభవము సత్యము;
ఒరులెఱిగినగాని యెఱుంగకుండినగాని పరద్రవ్యమును హరించకుండుట అస్తేయము;
జితేంద్రియత్వము బ్రహ్మచర్యము; జేహధారణ కపేక్షితమైనదానికంటె నెక్కుడుగ
స్వభోగముకొఱుకు స్వీకరింపక పోవుట అపరిగ్రహము.

నియమములు:—శౌచము, సంతోషము, తపస్సు, స్వాధ్యాయము, ఈశ్వర
ప్రణిధానము.

కౌచము బాహ్య మని ఆభ్యంతర మని చెందువిధములు. మృజ్జ లాదులచే శరీర ఖాళనము బాహ్యకౌచము; మైత్రీ, మునిత, కరుణ, ఉపేక్ష అను నాల్గు భావనలచే చిత్తమలమును బోనడచుట అంతర కౌచము ; ప్రాణధారణ మాత్రముచే దుష్టినొందుట సంతోషము; శీతోష్ణ సుఖదుఃఖాదుల సహించుట తపస్సు; ప్రణవాభ్యాసము స్వాధ్యాయము. సర్వకర్మల నిశ్చరునియందు సమర్పించుట ఈశ్వరప్రణిధానము.

స్థిరసుఖముఁ గలుగజేయునది ఆసనము.

శ్వాసప్రశ్వాసముల గలిసిరోధము ప్రాణాయామము.

ఇంద్రియములను బాహ్యవిషయములనుండి మరలించుట ప్రత్యాహరము.

సృదయకమలమందు ధ్యానింపఁబడు శుభాశ్రయమును దీర్ఘ కాలము నిలుపుట ధారణము.

తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్థితి సంతానముతో శుభాశ్రయమును జీరించుట ధ్యానము.

ఆతిస్వచ్ఛమైన చిత్తవృత్తియొక్క ప్రవాహరూప మయిన ధ్యానమే అర్థస్వరూపముగా నిర్భాసింపట సమాధి యనఁబడును.

ఇట్టి అష్టాంగయోగం బభ్యసించు యోగికి, భావశాస్త్రయ విమర్శనం బయిన బ్రహ్మసామయే ధ్యేయంబు.

భావశాస్త్రయ మనఁగఁ గర్తృభావన, బ్రహ్మభావన, ఉభయభావన, అనునవి. కర్తృభావన యనఁగాఁగర్తల నానందంబులను నెడియొద్దేశము. బ్రహ్మభావన యనఁగాఁ బ్రహ్మమును పాసింపట ఉద్దేశము. ఉభయభావన యనఁగాఁ బూర్వోక్తభావనమందు సుద్దేశముఁ గలిగియుండుట సందేహములు బ్రహ్మభావనాపరులయ్యెను బ్రాక్రమింబుల సంపరించినవా రగుటచేభావనాబద్ధలే గాన యోగికి ధ్యేయంబు గారు. పారణ్య గర్భాదు లుభయభావనాబద్ధులు గావున వాయును శీఘ్రులు గారు.

“ద్వేరూపే బ్రహ్మణస్తస్య మూర్తం చామూర్తమేవ చ,

క్షరాక్షరస్వరూపేతే సర్వభూతేషు చ స్థితే.

విష్ణుశక్తిః పరా ప్రాక్తా తేత్రజ్ఞాఖ్యా తథాపరా,

అనిత్యా కర్తృసంక్షాన్యా తృతీయా శక్తి రివ్యతే.

యయా తేత్రజ్ఞ శక్తిస్సా వేప్రితా నృప సర్వగా,

సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతి సంకతాన్.”

క్రిష్ణపురాణము ఖండిక్యకేధ్వజసంవాదము ౮ అం. ధారణ సిద్ధించుటకై శుభాశ్రయమును జెప్పటకు పరబ్రహ్మను విష్ణువుయొక్క

శక్తి యని చెప్పబడినది రెండు రూపములను మూర్తామూర్త విభాగముతోఁ జెలియఁ జేసి, మూఁడవశక్తి కర్మ మనెడి యవిద్యచేత నావరింపబడిన యచేతనముతోఁ గూడిన తేత్రజ్ఞుఁ డనెడి మూర్తవిభాగము భావనాశ్రయముతోఁజేరి యుండుటచే నశుభ మని చెప్పి కర్మ మనెడి యవిద్య లేనిదియును ఆచేతనముతోఁ జేరకఁగఁగి జ్ఞానమాత్ర స్వరూప మైన అమూర్త మనెడి రెండవవిభాగము యోగము సిద్ధించినవారలచే ధ్యానింపఁ బడఁదగినది కాదని నిషేధించి ప్రధానాది విశేషాంతచేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూలరూపం బుపక్రాంత యోగునకుఁ జింతింపవలయు బని చెప్పబడినది.

సీ. “శ్రీవిష్ణు నీగతి జింతింప వలయు” నను నీ పద్యమందు యోగాభ్యాసముఁ జేయుపురుషుఁడు భగవంతుని యీ విధమున ధ్యానింపవలయు నని యొప్పజేయుటచేసి యున్నది

మొదట నొక ఆవయవమును ధ్యానింపఁదొడఁగి అది ధారణలో స్థిరపడిన పిదప మఱియొక ఆవయవమును ధ్యానింపవలయును. అది పశుమయన మొక నింకొకటియు నిట్లే క్రమక్రమముగా ధ్యేయమూర్తి అంతయుఁ దా నేయవస్థలో నున్నను చిత్రమందు స్థిరముగా నిలుచునట్లభ్యస మొనర్పవలయును. ఈ యంశము శ్రీమద్భాగవతమున ద్వితీయస్కంధములో ద్వితీయాధ్యాయమునందుఁ జెప్పబడినది.

8 శ్లో. “కేచిత్స్వదేహోన్మర్త్యదయావకాశే ప్రాచేశమాత్రం పురుషం వసంతం,
చతుర్ముజం కంజ రథాంగ శంఖ గదాధరం ధారణయా స్మరంతి.

9 శ్లో. ప్రస్ననవక్త్రం నలినాయలేక్షణం కదంబశింజల్మశిశంగవానసమ్,
లసన్త హరత్నహిరణ్మయాంగదం స్ఫురన్త హరత్నకీరీటకుండలమ్,
ఈతేత చింతామయమేవ మీశ్వరం యావన్తనోధారణయావతిష్ఠతే.

13 శ్లో. ఏకైకశోభాగిని ధియానుభావయే త్వాదాతి యావద్ధిశింగదాభృతః,
జితం జితం స్థానమపాహ్యధారయే త్వరంబరం శుద్ధితి ధీర్యభాయభా.

శ్లో. విభేదజనకే జ్ఞానే నాశ మాత్యంతికం గతే,
ఆత్మనో బ్రహ్మణోభేద మసంకం కః కరిష్యతి”

విష్ణుపురాణము. 6-7 అ.

(భేదముఁ గలిగించు జ్ఞానము బొత్తిగా నశించుగా నాత్మకును బ్రహ్మకును లేని భేదము నెఱవఁడు గల్పించును) మై నుదాహరింపబడిన సీసపద్యముయొక్క లేట గీతియం దీ శ్లోకార్థ మిరియిగ వివరించుకొన్నాఁడు.

“సురాది భేదసంజనకాజ్ఞానమేదఁ బిదప, నలము కల్యాణగుణముల హరికిఁ దనకు, లేని భేద మెవ్వాఁడు కల్పించఁగలఁడు.”

విశిష్టాష్టైత్యమతసం గ్రహము ౭౦

ఈమతమంది, శివు (శీవుడు), ఆచిత్త (ప్రకృతి), సుందరుడు, తత్త్వములు మూడు.

చిత్తు:—అనగా జీవస్వరూపము శరీరేంద్రియాదులకంటె విలక్షణము. జ్ఞానానంద మయ మయినది నిశ్శము. అణు పరిమాణము. ఈశ్వరునికి నిరూప్యము. శేషము నయినది మోక్షదశయం దీశ్వరసాధర్మ్యము నొందునది.

ఆచిత్తు:—దీనికిఁ బ్రకృతి యనియు, మాయ యనియు, అవిద్య యనియు నామాంతరములు గలవు. ఇది జడము. వికారాస్పదము. భగవద్విచ్ఛ చే నానావిధముగాఁ బరిణమించును. భగవంతునికిఁ గ్రీడావృత్తభూతము సంసారమున కిదియమూలము.

ఈశ్వరుడు:—ఇతఁడు నిత్యుడు, నిఖిలహేయత్రత్యనీకుడు, సకలకల్యాణకారకుడు. జగత్సర్గస్థితి సంహారకర్త. చేతనాచేతనముల కంతర్యామి వైని చెప్పబడిన చిదచిత్తులతని కప్పగిసిన విశేషములు (వేఱుగాని విశేషణములు) కారణావస్థయందు (సృష్టిలేని కాలముందు) పరమాత్మ సూక్ష్మవస్థ నొందిన యీ చిదచిత్తులచే విశిష్టుడై యుండును. కార్యావస్థయందు (సృష్టికాలముందు) స్థూలవస్థనొందిన చిదచిత్తులచే విశిష్టుడై యుండును. కానన నిట్టి ఉభయవిధ మయిన పరమాత్మల కైక్యమును బోధించుటచే నీ సిద్ధాంతమునకు విశిష్టాష్టైత్య మని పేరు.

ఈశ్వరుఁ దఖల పదార్థములకు సంతర్యామి యై యుండుటచే వైని వ్రాయఁబడిన ప్రకారముగా శరీర శరీర భావ నిబంధన సామానాధికరణ్యముచే సర్వకల్పవాచ్యమతనికి సిద్ధించుచున్నది. పరమ, పూహము, విధవము, అంతర్యామి, అర్చయని ఈశ్వర స్వరూప మయిదు నిధములు. జ్ఞానము, భక్తి, ప్రవృత్తి, ఆచార్యోపవృత్తి అను నవి మోక్షసాధనములు. “శ్వపచోపి మహిపాల విష్ణుభక్తాన్వజాధికః,” “విప్రాద్విషడ్గుణాయతా దదేవిదనాభ పాదారవింద విముఖాచ్ఛవపం పరివ్రం, మన్యే తదస్మిత మనోపదనేహితార్థప్రాణః పునాతి సకులం నతు భూరిమానః” ఇత్యాది ప్రమాణ వచనములచే జ్ఞానభక్తివైరాగ్యములు గలవాఁ డెట్టివాఁడైన నాదరణీయుఁడను సంశయం గవిచండాల బ్రహ్మరక్షస్సంవాదముందుఁ గనఁబఱచెను. ముఖ్యముగా నీయంశము సుదాహరించుటకే యీకథ యీప్రబంధ మందు వక్కాణింపఁబడిన దని యూహించెద. వైని వ్రాయఁబడిన విశేషాంశము లన్నియు నీప్రబంధమున నచ్చటచ్చట బూర్ణముగాఁ జూపింపఁబడినవి.

ఇందువలన నీగ్రంథకర్తకు విశిష్టాష్టైత్య మతమందుఁ గల భక్తివిశ్వాసములు, నిరుపమానమయిన జ్ఞానము, పాండిత్యము మొదలగునవి వెల్లి యగుచున్నవి.

ప్రబంధకథాపురుషుల శీలవర్ణనము
(CHARACTER-DELINEATION)

తాను రచించిన నాటకములయందు దానియొక్క ప్రకరణముల కనుగుణములయిన రసములతోఁ జాత్రలయొక్క లక్షణములను గుణదోషములను శీలమును లోకస్వభావమునకు సరిపడునట్లు వర్ణించి సామాజిక కాంతక్షకరణవృత్తులను శోకభయాది రసవీధి కలహముచుట కాంగ్లేయ కవులు సమర్థులు. వారిలో ముఖ్యముగా షేక్స్పియర్ (Shakespeare) మహాకవియు నుత్సాహమును శ్రమను చాతుర్యమును బూనినట్లు మనవారిలో సాంద్రకవులె కాక, ప్రసిద్ధులయిన సంస్కృత కవులు గూడ నిట్టిపనికే బ్రయత్నించినవారుకారు. కావ్యనాటకాదులయందు వర్ణింపఁబడునట్టి పురుషపాత్రలు నిజముగా నెట్టివారైనను వారికలయుం దలంకార శాస్త్రములో నేర్పరుపఁబడిన లక్షణములు గల ఖండితాది నాయుకాత్మమును ధీరోదాత్తాది నాయకత్వము నారోపించి గతాను గతికముగా వారినిఁజూచి వీరు, వీరినిఁజూచి వారువర్ణించుచు తమకుఁ గవిత్వమందు గల శక్తిని సూపుటకప్పు, నాయకలకు నాయకులకును దక్కిన పాత్రలకును వారి చర్యను బట్టి విలక్షణస్థితి నీయఁ జాలరు. కవితా మాధుర్యచాతుర్యములకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవని వ్యవహరింపఁబడు సంస్కృతనాటకములు నాటికలు నొక తీరుననే వ్రాయఁబడినవి. రాజశేఖరుఁడు వ్రాసిన విధిపాలభృజిక, శ్రీగర్భ కృతములయిన రత్నావళి ప్రియనిర్మలఁడు, రాజచూడామణి దీక్షితుని కమలినీకలహంసయుఁ, గాళిదాసుని మాళవికాగ్నిమిత్రమును బోలి యున్నవి. వీనిలో వీని కే ఓషసుమందును లేకయును వైలక్షణ్యము గానరాదు ఇరుగుపనుండి మల్లికామారుతము భవభూతి విరచితమాలతీమాధవమునకును మురారి ఆనర్థ రాఘవము మహా వీరచక్రమునకును పాతాళరము లని నమ్ముదు. ఒకటి చువినచో నింకొకటి నిస్సారముగా నగపడును. అట్లే మన తెలుఁగు ప్రబంధములుగూడఁ జాలవట్టుకు నీలిన ధర్మమును బోధించు కథా సందర్భముగాని, వర్ణనాయకుల శీలవర్ణనగాని లేనిది యయి యున్నవి. వానిఁగూర్చిన కవులదఱు నేఁగితిగాఁదమకు స్పష్టమందు సాక్షాత్కరించిన పరదేవతయొక్క ఆజ్ఞచేఁ గావ్యరచనకుఁ దొడంగితిమని ప్రతిజ్ఞ చేసి తమ కిచ్చి వచ్చిన పర్వనల కెడమిచ్చునేదో యొకగుణి భూతమయిన కథకు దీసికొని దానియందు పురుషును, చాతుర్యర్థమును, పుష్కలవికాసమును, పురాధిపతిని, ఋతువులను, నాయకుని, ఆనాయకుఁడు జూచి మోహించిన స్త్రీరత్నమును, వారి వరప్రరాసురాగమును, తుదికు వారి వివాహమును వర్ణించి కావ్యమును ముగింతురు. దీని కుదాహరణముగాఁ గూచిమంచి తిమ్మ కవరచించిన రసికజననోభి

రామము. రెంటూరి రంగరాజు భానువలీ పరిణయము, కాకమానిమూర్తి రాజవాహన విజయము మొదలగునవి పై యాశ్లేషము లోబడిన పుటకు సువియము లేదు. ఈ కవుల వ్రాతలలో సంవాదము (Harmony) పరస్పరానుగుణ్యమును (Proportion) మృగ్యములు. దీని కుదాహరణముగా నొకదానిని జెప్పెన వినుడు. కూచించిచి తిప్పుకవి రచించిన రుక్మిణీపరిణయములో గథానాయకి యగు రుక్మిణి కృష్ణసూప్తాపి కొఱకత్త్యం తార్తి గలది యుని కృష్ణుని శీఘ్రముగాఁ గోడి తెచ్చుని పాసిన విప్రకుమారుడు ద్వార కకుఁ బోవు సుధ్యూర్ధ్వంబున నొక శివాలయముం బొడగాంచి యందుండు శివుని దండకాదులతో దీర్ఘముగ స్తుతించినటుల వర్ణింపఁబడి యున్నది. గ్రంథకర్త తానెంత శివభక్తుడైనను శివస్తుతిచేసి తనభక్తి ప్రకర్షను గఁబఱచుట కిదియో సమయము? ఇది బోచిష్టసూపాదక మగునా? నాయక ప్రాణవల్లభుని సంక్షేమముకొఱకుం బరమోత్కృతిత యుని యొక శ్రుటికాలము నొక యుగముగాఁ గడుపుచు వెతల గుండు చున్నవనిని బ్రయుని సుదేశము నతిత్వర గాఁ జెచ్చి యామె విరహబాధకు శమింపఁ జేయుట సమయోచితముగాను రసోచితము గాను గన్పట్టును. విచారింపిన నిట్టి వెన్నియో ప్రబాధములయందుం గలవు. గ్రామివస్త్ర భీతిచే వ్రాసు నుడిగిలిన.

ఏది యెట్లున్నను బూర్వోక్త సూషణగంధసృష్టికము లయిన గ్రంథములు మనలోఁ గొన్ని లేకపోలేదు. మితముగా నున్నవి. ఆంధ్రకవులకంటఁబడిన సమకాలిను సుదాహరణభూతము నగు నాంధ్ర భారతములో ముఖ్యుల నిజములక జేపము, న్వభాషము, వారి శలంపులు చక్కగా నర్థింపఁబడినవి. దానిమార్గము ననుసరించిన కొందఱు మహాకవులు నటులే వ్రాసిరి. శ్రీరాధుండు, పెద్దనార్యుండు నకలంకమయిన చరిత్రము, దృఢవ్రతము, యోగ్యతముగల మహాపురుషులను (Characters, పాత్రములుగా నృజించిరి. శ్రీరాధుండు హరవింశతిములో శివుండు జుగమువేదము ధరించి చిటుకొండరాజునొద్దకుఁ బోయి వాని నిశ్చల భక్తిని పరీక్షించుటకు “నీకుమారుని జుపి వానిమాంసమును భక్షించుటకు నాకి”యని యడుగఁగా, నారాజు దృఢవ్రతము నవలంబించి వెనుదీయక పుత్రుని జుపి యాజంగమున కిచ్చెను. ఆహ! యీ రా జెట్టి మహాసాహసం దనవచ్చును! ఎంతదైవభక్తియున్నను నిట్టిపనిఁజేయుట దుష్కరముకదా?

పెద్దనార్యుని స్వార్థోచితమునసంభవమందు వర్ణింపఁబడిన ప్రవరాఖ్యుండునట్టి సచ్చరిత్రుడే. కపస్వ్యాధాయనిరతుఁడు, నిత్యాన్నిహోత్రి, దేవతిభిక్షాకాపరాయణుండు, ఏకపత్నీవ్రతుఁడు. ఇట్టి సద్గుణకదంబమునకు శిరోశ్శిఖరం బగు సింద్రియ సుయమమును గలవాఁడు “జాతాస్వాదో వివృతజఘనాం శో విహతుం సమర్థః, అను నట్లు లోకోత్తర సౌందర్యముగల దివ్యాపురన మోహించి మీఁదఁ బడఁగా మనస్సునందు కామవికార

మనకు లేకమునెడిమియక చిత్రదర్శములవాడై పరాజ్ఞుభవ నొంది మిగులు మిక్కిలి స్వగాత్రము తచ్చరీర సాస్పర్శచే దూషితమయ్యె నని దిగులాం శుద్ధబల స్నానపూతుడై యింటికి జనెను. అతడు “తా నులే వ్యభ్యసా నక్తస్సాతా ద్ధర్మోన రాకృతిః” అను శ్లోకమున కుదాహరణభూతుడు.

ఏతత్ప్రబంధకర్తయుఁ బూర్వోక్తమహాపుల మార్గమునే యవలంబించి విశిష్టా నైవేద్యకవతగురు చరిత్రమునుండి కొందఱు మహాశయాలను గీసిగొని వారిగుణగణమును, సచ్చరిత్రమును జక్కఁగా జిల్పించి యున్నారు.

అట్టివారిలో నగ్రగణ్యుడు విష్ణుచిత్తుడు ఇతని భగవద్భక్తి, కైంకర్యధరంధ రత్వము, భాగవతజననపర్యాశ్రద్ధయు మిక్కిలి శ్లాఘనీయములు. “శాస్త్రజ్ఞానం బహు క్షేత్రం బుద్ధేశ్వలనకారణం, ఉపదేశాధరిం బుద్ధ్యావిరమేత్సర్వకర్తను” అనునట్లు శాస్త్ర వాదంబులను మాని తొల్లిరహూగణం డను సావీరదేశపు రాజున కాత్మజ్ఞానం బుప దేశించిన జడధరతునిభంగి, యరులచే దుర్విభాష్యం బయిన జ్ఞానసంపత్తి గలవాడై పరమ పదంబునందు సముతము ముక్తుఁ డనేక దేహంబులఁ బరిగ్రహించి భగవత్కైంకర్యమే నలుపుచుండుం గావున, భగవత్పరిచర్య సేయుటయ పరమ పురుషార్థం బని నిశ్చయించి, శ్రీవిల్లపుతూరు (నవ్యధన్విపురము) వటపత్త్రశాయస్వామికి మాలాకారునిపలి మాలికా కైంకర్యంబు సేయఁ దొడంగె.

“క. న్యాయార్థితవిత్తంబున, నాయోగీశ్వరుడు వెట్టు నన్నం బాప్రా

లేయబటిరాచలప, ద్యాయాతాయాతవైష్ణవాపలికెల్లన్.” 1. అ. 79.

అవిష్ణుచిత్తుఁ డుత్తరము మొదలుకొని దక్షిణమువరకు పచ్చుచుఁ బోవుచుండెడి శ్రీవైష్ణవులకుఁ దాను న్యాయముతో నార్జించిన ధనమును వ్యయపఱచి అతిథ్య మిచ్చువాడు.

కా. “అస్థిప్రానిధిగేహసీమ నడుచే యాలింఁచినన్దోయు నెం

లే నాగేంద్రశయానుపుణ్యకథలుం దివ్యప్రబంధానుసం

ధానధాన్యము నాప్తికాకబహుతా నాన్యుష్ణతా నాస్త్యపూ

హా నాస్త్యోదనసౌవ్యవం చ కృపయా భోక్తవ్యమన్యబలుకన్” 1. అ. 84.

అవిష్ణుచిత్తునిగృహముం దర్ధరాత్రి వేళచని వినినను భగవద్గణానుసంధానము, దివ్య ప్రబంధానుసంధానము, కూరలులేవు, భక్ష్యములులేవు, అన్నసౌకర్యములేదు, అన్నము వేడిగాలేదు, భాగవతులారా, మీరు నాయందుఁ గృతచే నారగింపుఁ డని అతిథులతో నావిష్ణుచిత్తుడు చెప్పెడు సుపచారవాక్యములును వినవచ్చెడివి.

వటపశ్రుతాయి యితని దిలిచి “నీవు పాండ్యరాజు సభకుఁ జని పండితులతో
వాదించి మనఃపిష్టపైవైతసిద్ధాంతమును స్థాపించి ర”మని యాజ్ఞాపించుగా నీతఁ డొసంగిన
సవినయప్రత్యుత్తరము వేనోళ్లఁ బొగడఁదగి యున్నది.

కా. “స్వామీ నన్న నితఃపురాపతితశాస్త్రగ్రంథాశ్రయంథు నా
రామత్యాఖననక్రియాకరఖనిత్రగ్రాహితోద్యత్కిణ
స్తోమాస్త్రిగ్ధకరు స్ఫవద్భవనదాసు శ్వాదిగాఁ బంపుచోఁ
భూమిభృత్సభ నోటమైన నయశంబు స్త్రీకు రాకుండునే. 2. ఆ. 81.

మ. గృహసమ్మర్జనమో జలాహరణమో శృంగారవల్యంకికా
వమానంబో వనమాలికాకరణమో వాల్మభ్యలభ్యధ్వజ
గ్రహణంబో వ్యజగాతపత్రధృతియో ప్రాగ్దీపికారోపమో
నృపారీ వాదము లేల లేకె యికరు బ్ధీలీలకుం బాత్రముల్.” 2. ఆ. 82.

మొదట విష్ణుచిత్తుఁ డింత వినయమును, స్వాజ్ఞతను, స్వవైచ్యమును గనఁబఱచి
మాటలాడినప్పటికిని, కొనకు రాజసభలో నీతఁడు గొప్ప వక్తృత్వముతో సకలశాస్త్ర
ముల నుపన్యసించి వాదముగాఁ బండితులఁ జేలిచి స్వమతమును స్థాపించె నని చెప్పటలో
సంభవించిన స్వవచనవ్యాఘాతమును (Inconsistency) కవి “దేవుఁ డనుగ్రహించి
యితని కింత శాస్త్రజ్ఞానముఁ గలిగించె” నని చెప్పటచేఁ దొలఁగించుకొనెను.

తన పుత్రికయైన ఆముక్తమాల్యద రంగనాథునియం దనురాగము గలది యయి
విరహవేదనచే బాధనొందుచున్నపు డీమెయనన్గ ను వటపశ్రుతాయితో వర్ణించి చెప్పిన
మాటలవలన నీతఁడు కేవలము భగవత్ప్రేంకర్యనిమగ్నమానసుం డనియు, నవిదిత
విషయాంతరం దనియు స్పష్టమగుచున్నది.

ఈమె జన్మకథారహస్యము మనకుఁ దెలియదు. కవి ఈమె కీలమునంత పరిణ
మింకుఁ జేయలేదు. తక్కిన కవులు తమతమ ప్రబంధములయందు వర్ణ్యులైనస్త్రీల
యావనము వర్ణించిన ట్టితఁడు నీమె యావనమును వర్ణించెనుగాని యీమె చిన్న నాటి
యాటపాటలను ముద్దు పల్కులను వర్ణింప లేదు. క్రమముగా నీమె ప్రాక్తయావన
యయి విష్ణువునం దనురాగము గలది యయి తన యుక్తంతాతిశయమును చెలులతోఁ
జెట్టటను, తనవలె నతనియం దనురక్తలయిన స్త్రీల నందఱు నాకొరి యవతారముల
యందుఁ బూర్ణమనోరథలం జేయలేదని యాశని దూఱుటను, కవి మిక్కిలి సొగసుగా
వర్ణించియున్నాఁడు. కొన కీమె మనోరథానుగుణముగా శ్రీరంగనాథునిం బెండ్లియాడెను.
రంగనాథుఁ డీమెను హతాత్తుగాఁ దనలోనికిఁ దీసికొనినపుడు తండ్రి యేడువసాగెను.
ఈమె భగవంతునియం దానర్త చిత్తురా లయిననుఁ జిన్న నాటకుండి పెంచి సకల

విధముల సంరక్షించిన తండ్రివిషయ మయి తగినవిశ్వాసమును జూపించినట్లు కానరాదు. ఇది యొక్కటియే యీమెయందు దుండు లోపము. ఈవే భూదేవియొక్క యవతారమని చెప్పుటకుచున్నది. అట్టి దేవతాచిత్రమునకీలము కవి యీమెయందున్నట్లు వర్ణింపలేదు.

❖ ఖండిత్యుడు ❖

ఖండిత్యుడు తనరాజ్య మపహరించి త న్నరణ్యమున కంపిన పరమశక్త్రు వగు కేశిధ్వజుడు పశులోపమునకుఁ బ్రయత్నిత మడుగ నిల్లు జొచ్చుననిరాఁగాఁ దన మంత్రిపురోహితాద్యాప్రజనులు,

“క. పాలుగలవాఁడు మన కొక, జాలియిడక తానె తారసానకు వచ్చెన్

వేళయెడ లెమ్మనృప కృప, చాలు స్థారాకు మేపి చంపకు ప్రజలన్.” 3 ఆ. 32.

“క. అతనిపనిదీర్చ రాజ్య, ద్విత్వము నును జేరు నెట్టి వెఱవున నైనన్

క్షీతిపులకరిజయముధన్, న్నతియుఁ ప్రజానీతిరక్షణము ధర్మబున్.” 3 ఆ. 33.

క. “అన్యాయంబున దుస్సహ, మయ్యం దగు ప్రబలిపుని మడియించిన ధ

ర్మన్యకృత్తి కగునిష్కృత్తి, సన్యాయంబుగఁ బ్రజాళి సురక్షింపన్.” 3 ఆ. 36.

అని వానిని జంపవలయు నని బోధించినను వివర,

“క. పరలోకసుఖము కాశ్వత, మరయ మహిరాజ్యసౌఖ్య మల్పానేహః

పరిభోగ్యంబిందులకై, దురితము కావించి తొలఁగుదునె పరమునకున్.” 3 ఆ. 49.

“క. బద్ధాంజలిపుటదీయన్, గ్రుద్ధతఁ దన మఱుగు సారంగఁ గూల్చుట కడుకీ

దుద్ధతి పరలోకార్జన, బుద్ధికి నను కల్పవాక్యములు దలఁపరాకొ.” 3 ఆ. 50.

తనమంత్రుల కీరీతిని బ్రత్యుత్తరమిచ్చి కేశిధ్వజునికి దర్శన మిచ్చి యాతఁ డడిగిన దానికి ననుకూలముగా నదుత్తర మొసంగి పంపెను. ఇట్లు శక్త్రువు దనచేతఁ జిక్కినపుడు వానిని తమతోఁ జూచుటయేగాక మఱింత వాని కుపకార మొనర్చుట సామాన్యని లక్షణమా? ఇతఁడు మహాసుభావుఁడు; పితరాగుఁడు; విహికమా దపేక్ష లేనివాఁడు; మహాజ్ఞాని. ఇతని కీలసంపద మిక్కిలి ప్రవసీయము.

❖ కేశిధ్వజుడు ❖

కేశిధ్వజుడు ఖండిత్యునిపట్ల నుపకారస్త్పూరి గలవాఁడై తా నపహరించిన యాతనిరాజ్య మాశ్రని కుమారుని కిచ్చి నీటుణుఁ డయ్యెను. ఇదియును స్తోత్రార్థ మే.

❖ మాలదాసరి ❖

మాలదాసరి, ముప్పు వామరుఁడు నివసించిన సిద్ధాశ్రమమున కామడ దూరమందున్న యొక పల్లెటూరిలో జీవించువాఁడు. ఇతఁడు, జాతిచేఁ జండాలుఁ డైనను కీల

నంబవచే నధికుఁడు. చరిత్రుధాంతగరఁజుఁడు, పరమభాగవతోక్తముఁడు, నిరంతర భగవద్గూణసంధానపరుఁడు. తనకు బ్రహ్మరాక్షసుఁడు మ్రింగుట కుద్యమించినపుడు నిర్భయఁడై స్వప్రాణవ్యయముఁగూడ సరకుగొనక,

“అ. హీన జన్మములు యెవ్వఁడే ప్రాణి, సంకసిలుట ముక్తి పొంతకనుట

మేలెకాదె శివీయ మేల్పుంలిగాఁడె నశ్వరపుజేహమమ్మి పరముఁగొనుట.” 6. అ. 39.

అని జవాబు చెప్పెను. తాను రాక్షసునితోఁజేసిన ప్రతిష్ఠాప్రకారము మరలి వచ్చి భక్షింపు మని తనశరీరముకు రక్తముని కొనఁగెను. పరులకొఱకుఁ దమజేహ మర్పించిన శివి, నాగానందపాటక నాయకుఁడైన జీమాతవాహనుఁడు, కపోతము, మొదలగు మహామనీయులలో నితనిఁగూడఁ జేర్చవలదా? ఇతఁడు తనకుఁ బ్రాణాపాయముఁ దలంచిన వానికే స్వాధిష్ఠిత పుణ్యఫలముఁ గొంత ధారవోసి యుత్తీర్ణుని జేసె. ఇది మఱింత ప్రశంసనీయుము.

— పాంధ్య రాజు —

వేద్యాగ్రహంబునకు జరుచున్న పాంధ్యరాజు పరదేశబ్రహ్మజుఁడు చదివిన “పర్వార్థమప్తా ప్రయలేత మాహాన్” అను ఙ్గోకమును విన్నతోడనే జాతవైరాగ్యుఁడై పరమార్థ చింతలేక యూరక కాలముగడపుచున్న తనస్థితిని దలంచుకొని నిశ్చేదమునొంది పెంటనే పరతత్త్వనిర్ణయముకొఱకు సభగావింపఁ ప్రయత్నించె నని కవి వ్రాసియున్నాఁడు. ఇంత మహా విధవ సంపత్తిలోఁ దులఁదూఁగుచు వైపికభోగలంఛముఁడై యున్నవానికి ఙ్గోకక్రవణ మాత్రమున విరక్తి జనించి భగవదుపాసనయం దాభిముఖ్యము కలిగె నని చెప్పట యాశ్చర్యకరముగాఁ గానవచ్చును. కాని, భగవత్కటాక్షమూలముగాఁ గల్గినచోఁ గల్గవచ్చును.

యామునాచార్యుఁడు వైష్ణవునిగా నొనర్చిన శైవపాంధ్యరాజు భార్య మఱియొక నుకీల. ఈమె చాతుర్యము మిక్కిలి కొనియాడఁ దగినది లోకములో దంపతు లిరువురు విరుద్ధమతావలంబులు. విరుద్ధ మనోవృత్తులు నయినచోఁ బరస్పరానురాగ ముండుట దుర్లభము. ఈమె యటువలెఁగాక తన భర్త ఆపమార్గమం దుండె నని చింతిల్లుచు,

సీ. “వింగడందైనట్టి ముంగిట నెలకొన్న బృందావనికి మ్రగ్గుఁ బెట్టుదాన

దశమినాఁ డేకధర్తముఁజేసి యవలినాఁ డోర్చి కాగరమతో నుండునిట్లు

బారసి పోనీదువైనిద్రఁబాటుటక్కలువాడు మత్పుణ్యకథల ద్రోయ

నేమంపుమూనాళ్లు కామింప దధిసాగు మఱునాఁడు కన్నులు మనసు దనియ

లే. నారజపువన్నె బ్రతిసెజ్జకరుగుఁ గూర్చినరుగుచో నాభిఁ దుడిచి కప్పురపునాభి

బెట్టు నిట్టులుమన్నక్తి పుట్టియును నిజేశునెడభక్తి చెడఁగఁమనవ్రతుగుట." 4 అ. 50.

అను పద్యమునందుఁ జెప్పఁబడినట్లు తన నియమములను నెఱవేర్చుకొనుచు భర్తయై ప్రతురా లయి మెలఁగుచు రహస్యమందు యామునాచార్యుని వృత్తాంతం బాతని కెఱిగించి యతని రప్పించి మెల్లగ రామానుజమతమునకుఁ ద్రిప్పెను. కవి యీమె పాలివ్రత్యమును బాగుగ వర్ణించెను.

— క థ —

ఈ ప్రబంధములోఁ బ్రధాన ప్రతిపాద్యము గోదా విష్ణుచిత్తుల కథ. గోదా దేవికథనుబట్టి "ఆముక్తమాల్యద" అనియు, విష్ణుచిత్తునికథనుబట్టి "విష్ణుచిత్తీయ" మనియు సీగ్రంథమునకు నామపద్యయ ముద్దేశించి. తక్కిన ప్రబంధములయందు వఠిఁ బూర్వోక్త సందర్భములలో ననుసూత మయి యవిచ్చిన్నమగు నొక కథ కాదు. శ్రీ విష్ణు పురాణాంతర్గత ఖండిక్య కేళిధ్వజ సువాదము, వరాహపురాణస్థమాతంగ బ్రహ్మరక్షస్సంగదము, గురుపరంపరాప్రభావ (శ్రీవైష్ణవుల ద్రావిడమతగ్రంథము) గత మయిన యామునాచార్యచరిత్రము నను సీమూఁడు కథలకుఁ బ్రధాన కథలో నెంత మాత్రము సుబంధము లేకపోయినను గవి యొకరించి సందర్భమును గల్పించి ప్రబంధ ప్రతిపాద్యమగు ముఖ్యకథలో నతికెను. వీనిలో మొనటికథ యగు ఖండిక్యకేళిధ్వజ సువాదముందుఁ గవి హర్షు లానర్పకపోయినను కొన రెండు కథలలోఁ దనయిచ్చును వచ్చినటులు మార్చి యేమే ప్రకరణములయందు బెట్లు వ్రాయవలయునో అట్లాయాయి ప్రకరణములందు రసాచిత్యమును భావోచిత్యమును, గనఁబఱచి తనకు సర్వతంత్రముల యందు దున్న నిరంకుశ జ్ఞానమును బ్రకాశింపజేసికాడు. ఆయావికథలయొక్క మార్పులను నే సీత్యాసను యొక్క మొదటనే గూర్చిని. కవి ప్రబంధీకరించిన యొక్క కేవలము మహిమయుక మయినది. వేదాంతమత సిద్ధాంతమునందుఁ బరిచయము లేని వారి కీకథాసూచిత్వ మంతగా రుచింప దని నాయభిప్రాయము. చదువురాని విష్ణుచిత్తుని పండితసభలోఁ గెలిపించట, ఆమచవ్యసంభూత యయిన కన్యకను బెడ్డియాడుట మొదలగునవి లోకాతిగము లయిన దైవవర్తలు. ఇట్టివానిలో విశ్వాసము లేనివారి ప్రబంధ ప్రతిపాద్యాంశముయొక్క మర్తమలను గ్రహింపఁజాలరు.

— ప్రబంధశైలి, గుణములు, దోషములు —

ఆంధ్రీనాట్యయములో నింతప్రాథమికప్రబంధ మిదియ కాని మఱేదియు లేదు. వ్యంగ్యప్రధానమయిన ఉత్తమకావ్యము. దీనిలో నంగముగా శృంగారాదిరసము లనుప్రవిష్టము లయియున్నను ప్రధానరసము కాంతరసాంతరూపక భక్తిరసము. కవన

పాకము ప్రచురముగా నాకికేళపాకము. అచ్చటచ్చట ద్రాక్షపాకస్ఫురణము గల పద్యములును విరళముగాఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఇందలికల్పనలు వర్ణనలు నత్యద్భుతములు, నపూర్వములు. అన్యకవిసజాతీయకల్పనలు వెదకినను గాన రావు. శైలి ఓజోగుణభూయిష్ఠము. ఓజ స్వరంగా దీర్ఘసమాసము లను గలిగియుండుట, ఓజోగుణలక్షణమును గుఱించి ఆచార్యుడండి కావ్యాదర్శముం దిట్లని శిష్యునిన్నాడు.

“గీజస్సమాసభూయస్త్య మేతద్దిద్యస్య జీవితమ్, పద్యే ౭ పృథాక్షీణాత్యానామిద మేకం పరాయణమ్. తద్గరూణాం లమూనాం చ బాహుళ్యాల్పత్వమిత్రైః, ఉచ్చాసవప్రకారం తద్దృశ్యమాఖ్యాని కాదిష ఇతి పశ్యేఽపి పారస్యా బధ్నంత్యో జన్వీసీర్గిరః, అన్యేత్వనామ లం హృష్య మిచ్ఛంత్యోజోగిరాం యథా.” - ౧0, 81, 83.

(ఓజ స్వరంగా సమాసప్రాచుర్యము. ఇదిగద్యమునకుఁ బ్రధానము. గౌడరీతి నవలంబించుకవులు పద్యమునందుఁగూడఁ దీని నుపయోగింతురు. మార్వచ్యత్రా ద్యాఖ్యాని కలయుం దిది బాహుళ్యాల్పత్వ విశిష్టములయిన గురు లఘు వర్ణములయొక్క వరస్పర సంమేళనమువలన ననేకప్రకారములుగా వ్రాయఁబడుచున్నది. కాని, మఱికొందఱు దీర్ఘ సమాస మెప్పుడును కీర్ణాద్రప్రతీతికి భంజకము కావున, తాము రచించు సమాసములను నాలిదీర్ఘములుగాన, అనుచ్ఛత్వైర్లోపేతములుగా, సహృదయ మనోరంజకము గాను వ్రాయుదురు.)

మొదటఁ జెప్పఁబడిన ఓజోలక్షణ మీ కవిపద్యములయందుఁ బూర్ణముగాఁ బట్టినది.

ఉదాహరణము:—

కా. “కాంచె నైష్ఠ్యవుఁ డర్థయోజనజటాఘాటోత్థకాఘోషకా
ఖాంచగ్ఘటచరన్తరు త్రయ దవీయఃప్రేషితోద్యచ్ఛవో
దంచత్క్రిటకృతప్రణచ్ఛలన లిప్యాపాదితా ధ్వన్యని
స్పంచారా త్తమహాఘోషమఫలస్థాయుద్వటత్ప్రజముః.” 6. ఆ. 15.

కవిత్వసరణి నైదర్శమార్గము, గౌడమార్గ మని రెండు విధములు. వానిలో ప్రసాదము, నుకుమారత ఆర్థవ్యక్తి, ఉదారత్వము మొదలగు గుణములతోఁ గూడినది నైదర్శమార్గము దీనికి విరుద్ధయ మయినది గౌడమార్గము.

“ఏహం విపర్యయః ప్రాయో దృశ్యతే గౌడపర్జని, కిష్టమ స్ఫుప్త శైథిల్య మల్పప్రాణాక్షరోత్తరమ్, అపప్రాసథియా గౌడై స్తదిష్టం బన్ధగౌరవాల్” అనుప్రాసము మొదలగు శబ్దలంకారములు దీనిలోఁ గాన రాకున్న, బంధగాఢత్వమును బట్టిచూడఁగా

మై న్రాసిన లక్షణముగల గౌడరీతి నవలంబించె నని నిస్సంశ యముగాఁ జెప్ప వచ్చును. ప్రసాదమాధుర్యాది గుణములతోఁ గూడిన పద్యములును కాదాచిత్రముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి.

ఉ. “ఎక్కడి రాజ్యవైభవము లెక్కడి భోగము లేటిసంభ్రమం
బక్కట బుగ్గనివ్రలిను మైన శరీరము నమ్మి మోక్షఫలం
జక్కి గణింపకుంటి యుగసంధుల నిల్వియుఁ గాలుచేలి బత్
దొక్కుల నమ్మచు ప్రభృతులం దుద రూపముండ నేర్పిరే.”

2. ఆ. 78.

వసుచరిత్ర కారునికవలె శ్లేషయమకానుప్రాసాది శబ్దాలంకారములయం దీకవి కిష్ట మున్నట్లు కానరాదు. అర్థాలంకారము లగునుపమ, ఉల్లేఖ, అతిశయోక్తి, అపహ్నాది, అర్థాంతరన్యాసము, పరిసంఖ్య మొదలగువానిని విశేషముగా వ్రాసి యున్నాఁడు.

అనేక నిఘంటువ్యాకరణసహకారముచే నిరూఢ మగుసంస్కృతభాషా పాండిత్యముగలవారికిఁ గాని సామాన్యజ్ఞానము గలవారికిఁ గాని పర్జనలలోను గల్పనలలోను గూడుకొన్న పద్యములు దుష్టేయములు. కథాభాగమును వెలుపు పద్యములు గొన్ని సామాన్య జ్ఞానముగలవారి కర్థమగును. మహాకావ్యమున కపేక్షితము లయిన పురచాతుర్వర్ణ్యరాజ ఋతు వివాహాదిపర్జన లిందులో నున్నవి. గ్రీష్మవర్షాశర ద్దసంతము లిందులో పర్జింపఁబడినవి. ఇన్ని ఋతువులు మఱి యేప్రబంధమందును పర్జింపఁబడి యుండలేదు. చంద్రసూర్యోదయాదిపర్జనలులేవు. అయ్యలరాజు రామ భద్రకవి రామాభ్యుదయమందును, పింగళిసూరన రాఘవపాండవీయమందును, పుష్పగిరి తిమ్మన సమీరకుమారవిజయమందును, తక్కు కవులు తక్కుప్రబంధములందును ఋతు పర్జన జేసిరిగాని, యిట్టి యత్యద్భుతకల్పన లెందును గానరావు. కల్పనలయందును సంస్కృతభాషాప్రాచుర్యమందును దాదాపుగా దీనికి సరివచ్చునది చంద్రికాపరిణయ మొక్కటియే యని యూహించెద.

దీనిలో ద్విధాన గుగు కైలి కానవచ్చుచున్నది. పర్జనలో నుపయోగింపఁబడిన బంధకార్కశ్యముగల కైలియొకటి; ఉదాహరణము,

కా. “తారుణ్యలింగచూత నూత్నఫలయఃకైలాశిసూరస్వన
ధారాధూపితకుష్మదంబుహృతమాత్యృచ్ఛేదపాకోద్ధతో
ధారంపుంగన రార్పు భోగులకు సంధ్యావేళలం గేళికాం
తారాభ్యంతరవాలుకాసితహిమాంతరన్నారీకేళాంబువుల్.”

2. ఆ. 68. ఇత్యాదికము.

ప్రకరణానుకూల సౌలభ్యముగలది యయి రసవంత మయి కథాభాగమును జెల్పునపుడు కవిచే నుపయోగింపబడునది మఱియొకటి.

దీని కీ దిగువవ్రాసిన పద్యములే సాక్షి.

చ. “గగనము నీరుబుగ్గ కెనగా జడిపట్టిననాల్గు భార్యక
న్నొగసారకుండ నారికెడపుంటాటియల్లవులించి వండ న
య్యగపల ముంచి పెట్టు గలమాన్మము నొల్పిన ప్రప్సనాలుగే
నొగిపినసారలు న్వడియము ల్వరుగు ల్పెరుగున్ ఘృతపులిన్.” 1. ఆ. 90.

మ. “గృహసమార్జనమో జలహరణమో శృంగారపల్లంకికా
వహనంతో వనమాలికాకరణమో వాల్లభ్యలభ్యధ్వజ
గ్రహణంతో వ్యజనాకపత్రధృతియో ప్రాగ్గీకారోపమో
నృపారీ వాదము లేల లేక యితరుల్ నీలీలపం బాత్రమున్.” 2. ఆ. 91.

రామరాజభూషణుడు, కాకమానిమూర్తి, పున్నగిరితిమ్మన, కంకంటిపావరాజు మొదలగువారి కవనము సుస్కృతశబ్దబహుళముగా నున్నదిగాని యీగ్రంథకర్తవలె నింత గాఢసంస్కృతము నెవ్వరును వాడుక చేయలేదు. ఈయంశమున కీ ప్రబంధమంతయు నుదాహరణముయి యుండినను నొకటి రెండు పద్యముల నిచట గనబఱచుచున్నాడను.

“నీ. న్యందనస్థితబిడౌజఃత్వత్ప్రజాద్యకృష్ణంర్నూమరుద్గరుష్ణాత్కృతములు
క్రవ్యాశిరాద్ధాత్రకసదస్యగాహనస్ఫుటశల్యహవ్యభుక్పాశ్చక్రకృతములు
యోధవర్తితవృత్తుతోత్పాంతనిజపాతసాలాశ్చకృతముమాప్తాత్కృతములు
పతితోగ్రరక్షఃకబంధభారభృతార్తిభుగ్నభోగఫణీంద్ర పూత్కృతములు

“లే. శ్రాంతరథ్యనిరంతరచ్చాయదములు, దివ్యతావకకార్మకోత్పేరితములు
శలమము లడంచు గాత లంకాపురాంగ,ణాంబరచరక్రలంబకదంబకములు.”

“క. ఆధావాగ్విబుధ మ్మహోపచన కవ్యాహర మాహవచ
స్సిద్ధమూకృతతాంగతః కలిరితి శ్రీమూక్తి విద్యాధర
మిద్ధౌద్ధత్య మగా ల్లయం హి కుథియామిక్థంవదత్కిన్నర
మద్ధీరాగ్రణి గెల్పుటుత్సవమనందయ్యో న్నధిమంతయన్.” 4 ఆ. 6.

“మ. చని కాంచె స్వీరజాభిధాంతరవపున్యహోద్భవాచీరనం
దనవాటివలయద్రుమావళి దళాంతర్దృశ్యపాపాదం
జనచాంపేయ సుమాయమాన విషమస్వర్ణావృతివ్రాత ర
శ్చి నధస్సుకృతిభారాదీ దీపకశిశ్నాంగము శ్రీరంగమున్.” 6. ఆ. 91.

ఈ ప్రబంధకర్త న్యాయవైశిషికములందును, భూర్వోక్తర మీమాంసల యందును, సాంఖ్యయోగ తంత్రములయందును, నిరంకుశ పాండిత్యము గలవాఁ డని రుజువుచేయుట కీ ప్రబంధమే నిదర్శన మని యిదివఱకే వ్రాసియున్నాడను.

“లే. ఎండ్ర రవిశేర మూడవయెడకుజేరు

తరణిధరణిం బ్రమోదనంధాయి గాడె.”

4 ఆ. 77.

“మ. మునుపే చంద్రబలంబుగల్గి మలయంపుంగవ్వలేగాడువే

రున నేతెంచు లతాంతబాణునకు సూర్యుడు న్నహిం గ్రస్తగా

ననుకూలించె”

5. ఆ. 101.

ఈవైవాసిన వాక్యములబట్టి మూలోఁబించుగా నితనికి జ్యోతిశ్శాస్త్రమందుఁ గూడఁ బ్రావీణ్య మున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది

ఈకవి యిట్టివర్వతంత్రస్వతః తుఁ డైనను గ్రంథముం దచ్చుటచ్చుటఁ గొన్ని స్థలికముల నొనరించుట కెద్దియు నుపపత్తి కానగాదు. “ప్రమాదో ధీమతా మసి” అను న్యాయ మన్నదికదా! ఇందుకిరణ సంకోహముండు డిందుకందువలె గుణదా హుళ్యమందు దోషలేకమున్న నడఁగిపోవును. ఏతాదృశాల్పదోషము లిట్టి యుక్తమ కావ్యశోభకు భంజకములు గానేరవు.

పాండ్యరాజు సభలో విష్ణుచిత్తుడు వివర్తులను జయించుటకు జేసిన ఉపన్యాస ములో,

“ సీ. జగదుద్గతికిని బీజము ప్రధాన మన నీక్షత్యాదివిశు నశబ్దవాది,

దారి నీకుఁ డేనన భోగమాత్రేత్యాద్యుతాహృతి సూక్తి మాయావివాది

... ..”

ఇవట రెండవపాదములో “భోగమాత్ర సామ్యులింగాచ్చ” (4 ఆ. 4 పా 21 నూ.) అను సూత్రముచేత, మాయావాది ననఁగా నదైవులని ఖండించె నని కవి చెప్పవచ్చును. ఈసూత్రము రామానుజ బ్రహ్మసూత్రభాష్యములో జగద్వ్యాపార వర్తాధికరణములోనిది. ఆ యధికరణముయొక్క తాత్పర్య మేమనఁగా ముక్తిసొందిన జీవుని కీశ్వరునివలె జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారముల నొనరించుటకు శక్తి కలదా లేదా యని శంకించుకొని “ ఈశ్వరుని కొక్కనికే జగత్సృష్ట్యాదులను జేయుటకు శక్తి కలదు గాని, అట్టివనులలో ముక్తజీవుని కెంతమాత్రము వంతు లేదని సిద్ధాంతీకరించిరి. “భోగ మాత్ర సామ్యులింగాచ్చ” అను సూత్రముచే మైనిచెప్పబడిన యర్థమే బలవంతులబడినది. ఎట్లనఁ: ముక్తునికి బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూప భోగమందె బ్రహ్మసామ్యముగాని ఇతరమందు బ్రహ్మసామ్యము లేదు. కావున, జగత్సృష్ట్యాదులతో ముక్తుని కవసరము లేదని

యర్థము. కావున నీయధికరణము జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారములయందు ముక్తుని కెంత మాత్రము సంబంధములేదని తెలియఁజేయుటకు బుట్టినదిగాని “జీవుఁ డీశ్వరునికంటె భిన్నుఁడు” అను సంశయమును సాధించుటకై ప్రవర్తిల్లినది కాదు. జీవబ్రహ్మలకై కృమ సద్ధించును. “జీవుఁడు వేఱు, బ్రహ్మ వేఱు” అనుసంగతిని సమర్థించు మాత్ర కదం బును ప్రమాణ్యాయ ప్రశమపాద ద్వితీయపాదములలోఁబ్రతి పాదించఁబడెను. ఎట్లన ; ఆసందేహయోగభ్యాసాత్.

1. 11. 3

1. తెలిరీయక శ్రుతియందు శతగుణితోత్తరముగా నాప్యైతి జేయఁబడిన నిరతిశ గూనాదిము జీవునికి సంధించుపడు గావున శ్రుతిలోనానందమయశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడిన వాఁడు జీవునికంటె భిన్నుఁ డైన ఈశ్వరుఁడు.

2. తథేవ్యవచేశాచ్చ. 1. 11. 15

ఈశ్వరుఁ డానందహేతు వని శ్రుతి చెప్పటచే జీవునికంటె భిన్నుఁ డు.

నేతరోఽచుపవర్తే, 1. 1. 17. బహుభవనసంకల్ప సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తి త్యాదులు జీవుని కుపన్నములు కావు గనుక జీవునికంటె నీశ్వరుఁడు వేఱు.

3. కర్తకర్తృ వ్యవచేశాచ్చ. 1. 2. 4.

ఈశ్వరుఁ డుపాస్యఁ డటచేఁ గర్తయనియు, జీవుఁ డుపాసించు వాఁడగుటచేఁ గర్త యనియు శ్రుతి చెప్పటచే జీవేశ్వరులు భిన్నులు.

ఇత్యాది జీవేశ్వర భేదసాధన మాత్రగణము మాయావాది మతఖండనమందుఁ గవి వ్రాసినచో బాగుగ నుండు నని యూహించెద.

సవిష్టచిత్తుఁడు శ్రీవిష్టపురాణమునకు వ్యాఖ్యానము చేసి నట్లు కవి వ్రాసి యున్నాఁడు. ఇదియు భ్రాంతిమూలక మే. విష్టపురాణవ్యాఖ్యాత యగు విష్టచిత్తుఁడు వేఱు. ఇతఁడు రామానుజుల వారి శిష్యుఁడు. ఆచార్యాజ్ఞచే నీపురాణమునకువ్యాఖ్యా నము వ్రాయుచున్నా నని వ్యాఖ్యానప్రథమశ్లోకమందె ప్రతిజ్ఞ చేసియున్నాఁడు.

“ తే. అలసత బరున్నచునుజుండు గలియుగంబు

ద్వాపరం దెన్నఁగూర్చున్నవాఁడు ప్రేత

యధికుఁడు యాయి మరి కృకయుగ మటన్న

నముచిదమనోక్తి ఋగ్భాషామన వినవె.”

[7 కందికా, 3 ఆధ్యాయము.]

“ కలిశ్యయానో భవతి సంజీవానన్తు ద్వాపరః, ఉత్తిష్ఠం శ్రీతా భవతి కృకం న్ముద్యతే చరణ్”, ఐతరేయ బ్రాహ్మణము. 7 కందిక, 3 ఆధ్యాయము.

ఈ కవిమార్గము తక్కిన కవులమార్గమువలె గాక కొన్ని విషయములయందు శేవల విసశాలీయముగఁ గానవచ్చుచున్నది.

1. కొన్ని చోట్ల సంస్కృతమునందువలె విశేషణములకు లింగ వచనాదుల యందు విశేష్యవిఘ్నత కానంబడుచున్నది.

“ఉ. ఆయత యుష్మదాకృతి కరాగ్రనగాంచలవాంశవారిధా

రాయతచంద్రకాంతఫలకావళి దింబిశయై...”

4. ఆ. 29.

ఇచట “అకృతిశబ్దము” (క్రిస్తుంక మగుటచే స్త్రీలింగము గావున దాని విశేషణ మగు “దింబిత” యనునది గూడ స్త్రీలింగ రూపములో నుంపబడెను.

“...సాత్త్వికపు మనోగతి యెయ్యది గలదు దాని

బ్రహ్మసంబంధినిగఁజేయు ప్రాధిపత్య...”

3. ఆ. 74.

“కవచిత కుఠాకర్పూరలగు కరివర కరేణుకంధరలన్.”

ఇట్టివి మఱికొన్ని వైవిధ్యమునకు కుదాహరణములు.

2. కొన్ని స్థలములయందుసంస్కృతశాలీయమును (Sanskrit idiom) కలదు.

“ఉ...ఉరువిద్యుద్ధిపకళికలుమిసిన ధూమస్ఫురణ.....” 4. ఆ. 138.

ఇచట “నిష్ప్రయోగోద్ధిగ్ధివాంతాదిగౌణవృత్తి వ్యపాశ్రయమ్, అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకఘ్రిం విగాహలే” అను ఆచార్యుడండి వచనానురోధముగాఁ గడి ఉమిసిన” అను శబ్దమును, నిష్ప్రయోగకర్తృత్వ మందు గౌణవృత్తిలోఁ (Metaphorical sense) బ్రయోగించెను

3. మఱికొన్ని తావులయందు ద్రావిడశాలీయము. (Tamil idiom).

“క. ...మీరు నాకనురక్తు ల్పరికించి పదింబదిగా నిరయము మది నెద్దిమేల ప్రార్థించుటకున్.” 3. ఆ. 55

ఇందులో “పదింబదిగా” అనునది ద్రావిడములో “పత్తుం పత్తాగ” అనఁగా పది-పదిగా పదిలోనొక్కటియుఁ దక్కువ గాకుండ-సరిగా అని తాత్పర్యము.

4. కొన్నిచోట్ల ద్రావిడశబ్దప్రయోగము.

(1) “...ఎండ గాలి పసితాఁకుం జాడఁగా ప్రాప్తమున్.” 6. ఆ. 7

ఇచట “పసి” = ఆకలి.

(2) “...వెండి యెఱంగుమెత్తిన వెఱగుపడును” 4. ఆ. 43

ఎత్తిన=స్తులించిన. ద్రావిడము “ ఎత్తు=స్తులించు.

(3) భక్తిద్రోవకు సాధ్య పరికరములువెట్టి కట్టిన బారివిశంగాయగములు ..”

ఇచట విశంగాయ = నెలగ కాదు.

2. ఆ. 97

(4) "...కడుమ్రాతపెనిరువడిం గని రాఖగరాజముపునన్..." 4. ఆ. 10.
 పెన్దిరువడి-పెరియ లిరువడి, పెద్ద కి పాద పీఠి-యక్కయి ఇది గరుడునా ద్రావి
 దవైష్టనుక పరిభాషానామము. గరుడుడు భగవంతునికి పాదస్థానియుడు

"... ఉద్రామపితృప్రసూప్తవగిదైస్యరులోత్థ రఖాంగపాతచిం
 తామయనిద్రలంబోలసి తాపమునీయఁదోడంగ నింతిన్." 5. ఆ. 7.

ఇచట సుధ్యాసమయము విరహిణుల కుద్దిబక మను సంకము చెప్పబడినది.
 ఇది ద్రావిడ కవిసమయ సిద్ధముగాని సుస్కృతకవిసమయసిద్ధము కాదు.

ఈకవిపుంగవుండు గూర్చినసంధులును, బ్రయోగించిన ప్రయోగములును,
 కొంతమట్టుకు లక్షణాపేతములయి గానవచ్చు చున్నవి.

1. లే. "నింగిటుత్రిశుకుతన మాతంగవాటి యయ్యెనిక నుండఁదగదని..." 2. ఆ. 53.
 నింగి+ఇటు- ఇకారమునకు సంధి.

2. చ. "...నిట్టతాడువంటివరమించె దా మువలియయ్య రహిన్..." 5. ఆ. 53.
 తాడువంటి+అలివ.

● తత్సమము లం దకారసంధులు ●

3. "...ప్రాశ్నెదని కడంక దంచనపుజేతులు గంగనుకానె దూరగా..."
 గంగ+అనుకానె. 2. ఆ. 9.

4. "...వడఁకుటెకాక చేప్పడిగ వక్షము పక్షుఁజానువుల్ నొరన్." 4. ఆ. 118.
 చేప్ప+ఉడిగ.

5. "...ఈబ్రక్కం ద్విజాఁ జాడరయ్య నభవా రీరంగభర్తంచ దుఃఖాబ్రాశిం
 బడి..." 6. ఆ. 108.
 శ్రీరంగభర్త+అంచు.

● క్షార్థకసంధి ●

6. సీ. "తమనేగిజెప్పలో దయమిరవిని చీర జించిచ్చువారి దీవించువారు"
 చించి+ఇచ్చు క్షార్థకసంధి.

7. "...నీదుక అత్తుట్టందీనదస్త్రాలకాంతారాంతర్మృకపాలకుండ..." 6. ఆ. 25.
 అంది+కాన్ - క్షార్థకేత్తునకు సంధి. 6. ఆ. 85.

8. "కొంగవల్లరుకు లంగురుల బట్టుక బట్టలంటగుట్టిడ వెజ్జా నరయువారు..."
 బట్టుకొని యనుటకు పట్టుక. [వారు...] 6. ఆ. 85.

9. "...తలబడ్డ గుదియ దెబ్బలఁ బాతమనియిడి యంబలి గంజిండ్ల నడుగు
 గంజి+ఇండ్లన్.

10. "...పుట్టనీగద దీని నానొదవి యెఱుఁగెదన్ యెట్లంటివే" 6. అ. 54

పుట్టన్ + ఈగెద = పుట్టనీగద అని యుండవలయును.

మఱిగొన్ని చిత్రమయిన ప్రయోగములు గలవు.

1. "ఇంక రెడ్డాల్లు చూచి..." 3. అ. 39

2. "...కళిందకాశటక్షితి దున నేటికి..." 4. అ. 23

3. "కల్లాన కూర్పవాత ఘట్టనల బాదు."

ఈకవికి ర్హుటశబ్దమును (సమూహవాచి) దిటుచుగా వాడుక చేయునలవాటు గలిగియున్నది.

మ. "ఆకు లేకవ్వద నేందురాగమిల నాప్రాదుర్భవల్లో రకాబుల లేనెఱుఁగల చు..."

5. అ. 132.

ఈపద్యముయొక్క ప్రథమ పాదముదలి యతి విచారణీయము, వ్యాఖ్యాత "ప్రా" అనుచోట "అక్ష" ఉపశ్లేషము చేసి యతి నిర్వహింప వలయు నని వ్రాసి యున్నాడు, ఉపసర్గ లనియు గతునియు సుపసర్గలకు చెడు పేర్లు. "ఉపసర్గా క్రియాయోగ" 1. 4. 59. 'గతిశ్చ' 1. 4. 50. ప్ర, పరా, అక్ష. ఆపి, అధి మొదలగునవి ఉపసర్గలనియు; ఊరి, ఉరీ, అంగీ, ప్రాదుః, ఆవిః, లిరిః మొదలగునవి గతు లనియు వాడుక. ఇచట "ప్రాదుః" అనునది వ్యస్తపదముగాని సమస్తపదము కాదు. అందుచే 'ప్ర' అను వానివై "అక్ష" సుప్రశ్లేషముచేయుట కవకాశము లేదు. ఇందులకు అప్పుకవి లే. గీ అంధ్రీమునకఁ జేరని పరాపలులు (పరా+అక్ష+ఆపి) మూఁడు, గాక తక్కిన యుపసర్గముల తలలవ్వరము లలికినవాని కవ్వలన నిలుచు నచ్చయిన హల్లయినఁ బ్రదియతి యనంగ."

134 పుట. 132 ప

— యామునాచార్యుఁడు గుమారుని కుపదేశించిన నీతి —

ఈ నీతినిబట్టి విమర్శింపఁగా రాజ్యపాలనానుభవమందుఁబండిన బుద్ధిగల రాజుఁ డట్లు వ్రాయఁగలుగునుగాని, కేవలగ్రంథాధ్యయనమువలన నీతికాస్త్రమందుఁ బండిత్యము గుంపాదించిన బ్రాహ్మణుండును డట్లు వ్రాయఁజాలఁ దనియు, దీనిచే నీగ్రంథకర్త రాజ్యపాలనమం దారి లేరన క్షత్రియుఁ డనియు నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

— అలంకార విమర్శ —

ఈ ప్రబంధమందుఁ గవి ఉపమ, ఉల్లేఖి, రూపకము, అలికయోక్తి, సహోక్తి, అర్థాంతరన్యాసము, న్యూభాషోక్తి, పరిసంఖ్య మొదలగు నలంకారములను వాడుక చేసియున్నాడు.

ఉపమ

“లే. సామరదిదృశ్యభివ్యక్తమితిశాచ, పుజమహిభువ్యత త్తప్త భాజనములు

సోక వెలుబాటెఁగల్గినకూర్పనాత, ఘట్టనలబాటుపెయ్యలకట్టుపాలె.”

కల్లములలో బోసిన ధాన్యరాశిఁ జేటలచే విసరఁగాఁ గట్టిఁజింజ నిలిచి ధాన్యపు పొల్లు తెఱకెగిరి పోయినట్లు స్వామిని నీవించుటచే నచ్చిన దేవతలతోఁ గలసిన రక్షః పితాచసంఘములు గరుడునిపక్షానిలముచేఁ దూలిపోయి రని తాత్పర్యము. కాళి దాసుని యుపమవలె నీయంపమ యెంత సౌష్ఠవము గలిగియున్నదో ఎంతసమయోచితముగా నున్నదో చిత్తశింపుఁడు. ఇట్టి వచనములు గలుపు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే న్రాయఁ జాలకు.

చ. మునునసీమ చేసికొని ముల్లిడిగుద్దట వెండిచేని మె

త్తనకయువేరువెల్లకియుఁ ద్రవ్వెడుకర్నకునట్లు శత్రుతో

నెనసియయైన దుర్గలలమేకొనియైన నిజాత్మచింతలే

ః నెగడఁజేసి గొనమరి కంటకశోధనజేయుటొప్పుగుఁ. 4. అ. 219.

ఇదియు నట్టినియే.

స్వభావోక్తి

మనపూర్వకపులు గోరంతకు కొండంకజేసి యుల్పేక్షాతి శయోక్త్యక్తులచే వర్ణించుట దివ్య యథావస్థిత వస్తువర్ణనచే వాస్తవమును చెల్పి జనమనోరంజన మొనర్చుట కలఁగుటపడినవారు కారని యిప్పుటి యిరువదియవ శతాబ్దమునందలి యాంగ్లేయ కావ్య రసభావనాపరిపక్వత్వాదియం లగు మననారు కొందఱాక్షేపించుచున్నారు. ఇట్టి యాక్షేపణకు బాత్రు లయినవారస్తత్వాబ్ధిన కవులలోఁ గొందఱు లేకపోలేదు. ఉన్నాఁడు కవి, చిక్కన, శ్రీనాథుఁడు సూరసార్యుఁడు మొదలగు కలివయ కవిశిరోవణులు సకలజనమనోహరములయిన స్వభావోక్త్యలంకృత సూక్తులను మొందుగ వ్రాసి గున్నారని ఈకవిమాద నట్టినాఁడె. ఇందుల కుదాహరణముగా “ద్రావిడాంగ నలు కొండలలో స్నానముచేసి నివ్యప్రబంధ నను సంధించుచు నభిషేకజఃపూర్ణ ఘటముల గట్టిప్రచేశములయందు ఘటించి తోటలలో నడిచెన” రని వర్ణించినద్య మెంత సొగసైన స్వభావోక్తియో చూడుడు.

“మ. శయపూజాంబుజము ల్లుటిం దడబడక జ్ఞానోయి లేఁగొన్నవై

దయదప్ప న్నసపాడి పాగడపు పాదం బొప్పక జెంగల్వడి

గ్నియ నీరచ్యుత మజ్జసార్థము గట్టిక గీలించి దివ్యప్రబం

ధయుగావ్యత్ ద్రవిడాంగత్ నడుతు రుద్యానంబులొ త్రోవలక.” 1. అ. 56.

— ఉత్పేక్ష —

“మ. కలయ్ నీలవయంపు నల్లియొడదాకం జేటనీరొప్పుర
 క్కలకూపంబుల మీలఁ జూచి వలభీవ్యాసంగితుంగద్రుకా
 ఖలలో నాడి గబాలునక లకుముకు ల్కొండై పడుక లేచు మ్రు
 చ్చిలి గేహందిర ద్రావీడిరిచిలిం జెండాడు చందంబునక.” 1. ఆ. 57.

వీధులయందలి నూతులలోఁ గనఁబడు మత్స్యములఁ జూచి యింద్రచూరుల
 యందు వ్యాపించియున్నతరుకాఖలలో జెక్క లాడించి యాబావులలో దుముకుచు
 లేచుచున్న లకుముఃపిట్టలు గృహలక్ష్మీ పరులకుఁ గనఁబడకుండనుండి ఆడుచున్న బంతుల
 వలె నున్న పనియుత్పేక్ష.

— భ్రాంతిమదలంకారము —

“మ. తలఁబడుచుట గ్రుక్క బాతువులు కేదారంపు గుల్బారతర
 ఫలి నిద్రింపఁగఁ జూచి యారెకు బఁపసాక ప్రయాతకద్వికా
 వలి పిండికృతకాటుల న్ననిఁ దదావాసంబుఁ జేర్చంగరే
 వుల దిగ్గ స్వస్ బాగువాని గని నవ్వుక కాలిగోప్యాఘముగ్.” 1. ఆ. 65.

ఆపట్టణ సమీపమందున్న పరిమళ్యకు బాటు కాలువలయందు బాతులు వాని
 వృధావగుణముచేత దలలు జెక్కలలోఁ బెట్టుకొని నిద్రించుచుండఁగా గ్రామముఁ
 గాపాడువారు వానిని జూచి ప్రాతః కాలమందు స్నానార్థమై యాకాలువలకు వచ్చిన
 బ్రాహ్మణోత్తములు తమ ధౌతవస్త్రముల నచట మఱచినారని తలంచి మరల వారిగృహ
 ములలో వాని నొప్పగించుటకై రేవులలో దిగఁగా నాపట్టులు పఱచుటఁ జూచి
 యచ్చటఁ బైరుగాపాడుచున్నస్త్రీ లాకలవరులను హసించురు. జెక్కలలోఁ దల పెట్టుకొని
 నిద్రించుబాతులు తెల్లగా నులికి పెట్టినవస్త్రము లనుకొనుట భ్రాంతి.

— పరిసంఖ్యాలంకారము —

“నున్న మెత్తులయుఁ బట్టుకారుల బట్టుటయు సౌధసౌవర్థ భూషాది నిర్మాణంబుల
 యంద, కాసెమట్టుటయు గత్తిగట్టుటయు గృకవాకుకలమాంబులయంద, ధాతువాదం
 బులు కలచగుట కాట్టికుల యంద” ఇత్యాదులు.

— గ్రంథకర్తనిరూపణము —

ఈ ప్రబంధ ప్రామాణ్యముం బట్టియు ప్రబంధశైలిని బట్టియు విచారింపఁగాఁ
 గృష్ణదేవరాయలే దీనిని రచించినట్లు నిష్కృష్టముగాఁ జెప్ప వచ్చును. ఈతఁడు చంద్ర
 వంశోత్పన్నుఁ డగు పరిసంహరాయని కుమారుఁడు తుంగభద్రానదీతీరముననుండు ఆనె

గొందె యను నా మాంతరము గల విజయనగర మీతని రాజధాని. పూర్వకాలమునందు
 మాలవేశాధీశ్వరుడగు భోజరాజు సంస్కృత భాష నెట్టాదరించెనో, అట్లే
 యీశ్వరదేవరాయ లాంధ్రభాష నాదరించి కవుల సమ్మానించి గ్రంథరచనము
 చేయించుటచేత నీతఁ డాంధ్రభాషఁ దని ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు దన యాస్థా
 నము దనేక విద్యత్కవుల నునిది వారిచే గావ్యములను జేయించుట మాత్రమే కాక,
 సంస్కృతాంధ్రభాషలయందు సాధారణ ప్రజావిశేషముఁ గలవాఁ డగుటచే దాను
 స్వయముగా నుభయభాషలయందును గావ్యముల రచించుటకుఁ దగిన దక్షత యుండెను.
 ఇతఁడు, కవులను బ్రోత్సహ పఱచి కావ్యములు చేయించియు, దాను స్వయముగాఁ
 జేసియు, నాంధ్ర భాషకు మహోపకారము నొనరించి యున్నాఁడు. దక్షిణ హిందూ
 దేశమును బాలించిన రాజులలో నితఁడేశమును జయించి యేలిన వాఁడును, ఇంత ప్రసిద్ధి
 నొందినవాఁడును మఱెవ్వఁడును లేఁడు.

ఇతఁడు, తెలుఁగున రచించిన గ్రంథము విష్ణుచిత్రియ మను నామాంతరముగల
 ఆముక్తమాల్యద. ఇతఁడు సంస్కృత భాషయందుఁ గూడఁ గొన్ని గ్రంథములను రచించి
 నట్లు విష్ణుచిత్రియమునందలి యీ పద్యము నెలనఁ జెలియ వచ్చుచున్నది.

సీ. “పరికి తుల్పే”ఖోపమలకాలిమెంపెక్క సరసుశాసన మదాలసచరిత్ర
 భావధ్వనివ్యంగ్య నీవధిగాఁగఁజెప్పిలివి సత్యావధూప్రీతినంబు
 శ్రుతిపురాణోపసంహిత లేర్పి గూర్చితి నకలకథాసారసంగ్రహంబు
 శ్రోత్రఘృచ్చటలు విచ్చుగరదించితి నూక్తివైపుణి జానచింతామణి కృతి

లే. పఱియు రసమంజరీముఖ్యుడుధరకావ్య, రచనమెప్పించుకొంటి గీర్వాణభాష
 నంధ్రభాష యసాధ్యంబై యందునొక్క, కృతి వినిర్మింపు మిఁకమాకు బ్రియ
 [ముఁగాఁగ.” 1. ఆ. 13.

ఈ పద్యమునం దుదాహరింపఁ బడిన సంస్కృతగ్రంథము లెవ్వియు నిప్పుడు
 గానరావు.

ఈతని కాలముననె క్రొత్తగాఁ బ్రబంధరచన మారట్ల మయ్యెను. ఆపఱ
 కుండెను నాంధ్రకవులు, పురాణములు మొదలగు సంస్కృత గ్రంథములను మృదు
 మధుర నైతిని నాంధ్రీకరించియున్నారు గాని, నూతనముగా స్వాతంత్ర్యము నవలం
 బించి క్రొత్త ప్రబంధము లను రచించినవా రెవ్వరును గాన రాదు ప్రథమమందుఁ
 బ్రబంధరచనకు మార్గమును జూపించినవాఁడు కృష్ణరాయల యాస్థానకవులలో నుప్ర
 సిద్ధుఁ డగు నల్లసాని పెద్దనార్యుఁడు.

అల్లసాని పెద్దన, నందిలిమ్మన, మాదయ్యగారి మల్లన, అయ్యలరాజు రామభద్రకవి పింగళసూరనామాత్యుడు, రామరాజ భూషణుడు, తెనాలి రామకృష్ణుడు, భూర్జటి కవి అని యెనమండ్రు కవులు కృష్ణరాయల యాస్థానముం దుండి రనియు, వారి కష్ట దిగ్గజము లని పేరనియు, లోకములో వాడుక కలదు గాని కడపటం దేర్పొనం బడిన మువ్వరుకు కృష్ణరాయని యాస్థానమున నున్నవారని ధారాళముగాఁ జెప్పటకుం దగిన ప్రమాణములు గానరావు. ఒకవేళ నాతని కాలముం దున్నను మిక్కిలి బాల్యదశలో నున్నవారు గావలయును గాని యాతని యాస్థానకవులు మాత్రము గాఁ జాలరు అందుకు గుఱించి తెలిపెడు కథలు నష్టదగినవి కావు.

ఈ దిగువ వ్రాయఁబడిన హేత్యాభాసలుఁ బట్టి కొందఁ జాముక్తమాల్యద పెద్ద శార్వకృత మని వాదించెదరు. కాని యది విచారవిధుర మయిన యంశము.

1. కృష్ణరాయవరచిత మగు నాముక్తమాల్యదలోని పీఠిక యందు మనుచరిత్ర ములో నుదాహరింపఁ బడిన పద్యములు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. అందుచే నిది పెద్ద శార్వకృతముగాని కృష్ణరాయ వరచితము గాదు.

కృష్ణరాయుడు భగవదాజ్ఞ జే నీయాముక్తమాల్యద యను మహాకావ్యమును రచింప నుకట్టి కృత్యాదియందు గ్రంథకర్తృవింశమును వర్ణించుట పరమావశ్యకము నాచారము గావున నాప్రకారము తన పంశమును వర్ణింపఁ బూనును. రాయలు "అవికల్గనఁ జూచు వా నలిగంభీరో మహాసత్త్వః, నీయాన్నిసాధమానోధీరోదాత్తో దృఢవ్రతః కశితః" అను కారికలోఁ జెప్పఁబడిన ధీరోదాత్తలక్షణములు గలవాడు గావున, దత్తుఁ దన పంశంబులను జ్ఞాపించుకొనుట కిష్టములేక, తన యాస్థాన కవికరుఁడు తన కాంతరంగికుఁ డైన పెద్దనార్యుఁ డితకు మున్ను రచించిన మను చరిత్రములోని స్వరంశవర్ణనాపకము లయిన పద్యములనే యిచట దిరుగ నాడినచో నేమి కోపము? ఇతమాత్రముచేఁ గృష్ణరాయని పాడిత్యమునకు లోభమా! ఇందు వలనఁ బెద్దనార్యుఁడే యీకృతిని రచించె నని నిమగ్ధించుట కది సాధన మగునా?

2. కృష్ణసేవరాయ లల్లసాని పెద్దనను రామరాజభూషణుని బ్రబంధముల రచించి తెచ్చుని యాజ్ఞాపించె ననియు, దనాజ్ఞానుసారముగా నాయుద్దము కవులు గ్రంథములను రచించి రాయల కడకుఁ జేగా రాయలు చూచి పనుచరిత్రముకంటె మను చరిత్రము కొంచెము లేతపాకముగా నున్న దని చెప్పఁగా నందువై పెద్దన కుపితుఁడై అలి కాశిస్థములో నాముక్తమాల్యదను రచించె ననియుఁ జెప్పుదురు.

ఇది కేవల మనంగతము. మనుచరిత్రము రచింపఁబడిన తరువాత, మఱికొంత కాలమునకు పనుచరిత్ర ముత్పన్నమయిన దనియు, రామరాజభూషణుఁ డను గ్రంథ

కర్తయే కృష్ణరాయని యాస్థానమందు లేఁ దనియు, ఋజువుచేయుటకుఁ బ్రబల ప్రమాణములు గలవు. వసుచరిత్రము కృష్ణరాయల దిగ్విజయ యాత్రకుఁ దరువాతను రామారి ముట్టిడిఁ బూర్వమందును రచింపఁబడి యుండుట స్పష్టము. అనఁగా శ్రీస్తుతకము 1516-వ సంవత్సరమునకును 1520-వ సంవత్సరమునకును మధ్యకాలమున రచింపఁబడినది. వసుచరిత్రము శ్రీస్తుతకము 1577-వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే రచింపఁబడిన దని మనము నిర్ధారణజేయఁ గలము. వసుచరిత్రమును గృతినందిన తిరుమలదేవరాయలు 1567-వ సంవత్సరమున దన రాజధానిని బెయ్యగొండకు మార్చుకొనెను. ఈతడు పెయ్యగొండను రాజధానిగాఁ జేసికొనిన తరువాత మహమ్మదీయులతో జేసిన యుద్ధమును గుఱించి వసుచరిత్రములోఁ గవి యివిధముగఁ జెప్పియున్నాఁడు.

“చ. తిరుమలరాయ శిఖరుని ధీరచమూభట రాజియాజి ధీ

కర యవనేశ్వర ప్రహిత ఖానబలంబులఁ జక్కనేయ ని
ద్ధరఁ బెయ్యగొండ కొండలును దద్దివచర్చక పాలమాలికా
పరికర భూషితంబులయి బల్విడి గాంచె గిరీశభావమున్.”

శ్రీస్తుతకము 1577-వ సంవత్సరమునందుఁ దురుష్కులు తిరుమలదేవరాయని పెయ్యగొండనుండి చంద్రగిరికిఁ దరిమిసట్లుగా మహమ్మదీయచరిత్రకారులు న్రాసి యున్నారు. ఇంతియకాక, వసుచరిత్రమును గృతినందిన తిరుమలరాయఁడు శ్రీరంగరాజు కుమారుఁడు. ఈ శ్రీరంగరాజునకు తిరుమలరాజు గాక కోనరాజు, తిమ్మరాజు, రామరాజు, వెంకటరాజు నని మఱి నలుగురు పుత్రులు గలరు. వీరిలో రామరాజు కృష్ణరాయని యల్లుఁడు. ఇతని కళియరామరా జనిపేరు.

“క. శ్రీరంగరాజునుతులు ధరారంగత్కర్తులళియరామాధిపుడున్...”

అయ్యలరాజు రామధర్మకవి రామాభ్యుదయము.

కృష్ణరాయనియనంతర మితఁడు 1547-వ సంవత్సరమున విజయనగర రాజ్యము నాక్రమించుకొని యేలె నని సరపలివిజయమందును జెప్పఁబడియున్నది.

“గీ. సలకవిభుతిమ్మరాజుసేవలను ద్రుంచి, గుత్తి పెయ్యగొండ మఱి గండికోట కంద
నోలిపురమాడ లేనవలీలగెలిచి, లోలుదొలక రామన్నుపతి దోర్బలము మెరసె.

ఉ. అపటుకీర్తిరామ వసుధాధిప చంద్రుఁడు కృష్ణరాయధా
త్రీపతిసార్వభౌమ దుహితృప్రియుడై వితతరైతావసా
తాపితకర్తుడై యల సదాశివరాయనిరంతరాయ వి
ద్యాపుర రాజ్యలక్ష్మీని దానము దానయి మించె సెంతయన్.”

కాబట్టి, వసుచరిత్రము 1570-వ సంవత్సరమునకు దరువాతనే ప్రారంభమయింది. ఇందువలన వసుచరిత్రమును రచించిన రామరాజ భూషణుడు డనునామాంశరముగల భట్టుమూర్తి కృష్ణరాయల ఆస్థాన ముందుండేడు కవికాండనియు, వసుచరిత్రము రచింపఁబడిన కొంతకాలమునకుఁ గాని వసుచరిత్ర ముత్పాదితము కాలేదనియు, గృష్ణరాయల కాలమునకుఁ గృతిపతియగు దిరుచులగాయఁడు బాల్యదశలో నుండె ననియు స్పష్టమగుచున్నది. కావునఁ బ్రసిద్ధిఁబడిన ఆముక్తమాల్య దోత్పత్తి అసంభవముగాని సందేహకము కాదు.

“సీ. కృష్ణరాయలపేరు నిడి నీవు రచియించితివి తొల్లి విష్ణుచిత్రియ మనఁగ
గాతిన్యమధ్ధంబు గ్రాహ్యంబు గాదు సాధారణుల కని భూభవుఁడు బలుకఁ
దరువాత వసుచరిత్రము నొనరించి తుత్తమకావ్యము మహావ్యక్తముగఁ దీవఁ
బెక్కుకావ్యములను బెం పెక్కువిరచించి మంటివి రాజసన్మానమునను
భంగమొందిన యలరామలింగముఖులు, సాటి రాఁగల వారె నీతోటిసార
యాంధ్రకవితాపితామహ యల్లఁచి, పెద్దనార్యునిశేష వివేకధుర్యు.”

3. ఈపద్యము మెవరు రచించియున్నారో ఏగ్రంథములందునో ఎవ్వరికింజెలియదు ఇట్టి యప్రమాణమయిన పద్యముబట్టి మన వారు కొందఱు విష్ణుచిత్రియము పెద్దనార్యకృత మని వాదించెదరు.

దీనిప్రామాణ్యమును గొంచ మరయందము. ఇంగులో నీకవి మొదట నాముక్తమాల్యదయొక దీవఁ వసుచరిత్రమును వ్రాయఁబడినట్లు చెప్పియున్నాఁడు కాని భూర్జముందు వసుచరిత్రము, దరువాత నాముక్తమాల్యదయు రచింపఁబడె నని యీగ్రంథద్వయ సాక్ష్యమువలననే మనము నిర్ణయింపవచ్చును. కృష్ణరాయలు రామారుముట్టడించి ఎడోహు జయించె ననియు, బీజపురనుగ్రాహణముమీదికి దండెత్తిపోయి కలుబర్గ సాగరు మొదలగుపట్టణములను వైకొని తరుప్పులఁ బాఠులొలె ననియు, వసుచరిత్రములోఁ జెప్పియుండకపోవుటను పై యంధృవృత్తాంతముల నాముక్తమాల్యదలో నుదాహరించి యుండుటను జూడఁగా నాయంధములకుఁ బూర్వమునందు వసుచరిత్రమును, దరువాత నాముక్తమాల్యదయు రచింపఁబడినట్లు స్పష్టమగు చున్నది. పద్యశేషముందు “భంగమొందిన యల రామలింగముఖులు, సాటి రాఁగలవారె నీతోటిసార” అని పెద్దనార్యునిసంబోధించుటజూడఁ గా నీపద్యమునువిమర్శణానము లేనివాఁ డెవఁడో రచించినట్లుగానవచ్చుచున్నది. రామలింగకవి కృష్ణరాయల యాస్థానమందలి వాఁ డనుట మృషాపద్యమ మని నే నిదివఱకే వ్రాసియున్నాను. విభిన్న కాలికుఁడైన రామలింగకవి యాతనిచేఁ బరాభవము నొందుట యెట్లు సంభవించును? కావున, నీచాటుధారపద్యము విశ్వసనీయము కాదు.

4. ఆముక్తమాల్యద కవిత్వము మిక్కిలి కఠినముగా నుండుటకును, అచ్చటచ్చట కొన్ని స్థానిత్యంబులు గలిగి యుండుటకును గారణంబుజూడ నీ గ్రంథంబు పెద్దనశ్రికంబు గాదనియు, రాయలు రచించె ననియు లోకులకుఁ దోచుటకై పెద్దన బుద్ధిపూర్వకంబుగాఁ గొన్నితప్పులును వ్రాసి యంతకఠినముగా నాముక్తమాల్యదను రచించె ననియు లేదా, వైది వ్రాసినపద్య ప్రకారము విష్ణుచిత్తీయము మరుదరిత్రకంటె మొదటి వ్రాయఁబడినయెడల, బ్రహ్మరచిత గ్రంథంబు గావున తప్పు లుండుట సహజం బనియుఁ గొందఱయభిప్రాయము.

ఇది విచారసహము కాదు. సామాన్యముగా పండితుఁ డైనవాఁ డెవ్వఁ డైన పరులకొఱకు స్వగౌరవమును బోగొట్టుకొని యిట్లు తప్పులు వ్రాయునా? దానిలో విశేషించి పెద్దనపంటి నహంపండితుఁడు లక్షణవేత్త మఱియొకఁడు దీనిని రచించినాఁ డని లోకులను నమ్మించుటకు వ్యాకరణదోష దుష్టముగా నీ గ్రంథమును రచించె ననుట పండితుల యినవారు విశ్వసించురా?

ఈ ప్రబంధమును రచించినవాఁడు క్షత్రియుఁ డై యుండవలయుఁ గాని బ్రాహ్మణుఁడు గాఁ డనుట కీ గ్రంథమందె కొన్నిసాక్ష్యము లున్నవి.

“కా. తారుణ్యార్థిగ చాతనూక్ష ఫలయుఁడైలాభిహారస్వన
ద్దారాధూపిత శువ్యదంబు హృతమాత్స్యచ్ఛేదపాశోద్ధతో
ద్దారంపుం గనరార్పు భోగులకు సంధ్యాకేళిలం గేళికాం
తారాభ్యంతర వాలుకాశ్చిత హిమాంశరూరికేళాంబువుత్.” 2. ఆ. 68.

ఈ పద్యములట్టి విచారించఁగా గేవలము మశ్యమలను దిను వాఁడును, అందులోఁ గూడ రాజభోగ్యముగా దానిని పుచ్చము చేయు విధముం దెలిసినవాఁడు గాని యిట్టి వర్ణనము చేయఁజాలఁడు. కావున నీయాముక్తమాల్యద మత్స్యమంస భోజి యగు క్షత్రియునిచేఁగాని లేక, అతనికి సమానుఁడగు మరియొక వర్ణమువానిచేఁగాని రచియింపఁ బడియుండవలెను గాని, మత్స్యభుక్కులు కాని బ్రాహ్మణు లగు పెద్దనాదులవలన రచియింపఁబడలే దని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

5. కృష్ణరాయనితండ్రి యగు నరసింహరాజు ప్రకృతమందు ‘కనరా’ యని వ్యవహరింపఁబడు తుఱుపదేశమునుండి బయలు వెడలి కావేసినదిని దాటివెల్లి శ్రీరంగ పట్టణమును ముట్టడించె నని మైసూరు శాసనములలో నున్నది. దీనికిఁ దార్కాణముగా నాముక్తమాల్యదలో “వాని పంశంబు తుఱువాన్వ వాయమయ్యె” నని చెప్పుబడి యు న్నుది. ఇలియ కాక “కన్నడరాయ యగ్నిండువ గవ్యప్రియా పరిభుక్త భాక్కుధన్” అను పద్యములో నీతఁడు కన్నడరాయఁ డని సంబోధింపఁబడెను. ఈ తులుభాష కన్నడ భాషలో నొకకాఖ. అందుచే నీతఁడు కన్నిసరు (4-175) = శేత్రక్షమ;

హిండికములు. (3. 93) = కలుపబడినవి; మొదలగు కన్నడ శబ్దములను ప్రయోగించి యున్నాడు.

ఇది కాక మరియొక విశేషము. పాండ్యరాజు తన కనిష్ఠసోదరిని యామునా చార్యున కిచ్చి వివాహముచేసె నని ప్రబంధములో వ్రాయబడినది.

ఈ యంశము కేవలము కవి కల్పితము. మూలగ్రంథమందు లేదని మున్నే చెప్పియున్నాడను. బ్రహ్మణునిలో యానసంబంధము జేయుట క్షత్రియుని కుక్కన్న హేతువు. బ్రహ్మణుడు తనపిల్లను క్షత్రియుని కిచ్చుట తన కవకర్ష మని కలంచును. ఈ గ్రంథమును రచించినవాడు క్షత్రియుడు గాని యెడల నిట్లు వ్రాయడు. మేనల్లనికి రాజ్యమిచ్చుట (మరుసుక్కల్ దాయమ్) (మరుమగన్). అనగా ద్రావిడములో మేనల్లనికి చేరు. ఈయాచారము మలయాళదేశముం దిప్పటికి నున్నది. యామునాచార్యుడు కుమారునికి జేసిన నీత్యపదేశము మొదలగు సంశయములు విమర్శించుగా నీగ్రంథకర్త క్షత్రియుడై యుండక తీరదు.

వేమల; ప్రతిరసీకుడును స్వానుభూతిచేఁ బరికించిన బోధనుగును. మనుచరిత్ర నొకచేలిలోను, ఆముక్తమాల్యద మరియొకచేలిలోను, బట్టుకొని వరుసగాఁ పద్యములఁ జదివిన, మనుచరిత్ర పద్యముల కున్న శ్రావ్యత, (music) మాధుర్యము, ప్రసాదము, సరళత మొదలగు గుణములు ఆముక్తమాల్యదా పద్యముల కున్నచో ఈ తారతమ్య జ్ఞానమును గలిగియుండుట కెవ్వనికిని విశేష పాండిత్య మక్కఱ లేదు. మనుచరిత్ర పద్యములు చదువువారికి విువారికిని హృదయమునగు దమృతము జీలికిన ట్లుండును. ఈ స్వర్ణపరీక్షకు శ్రవణేంద్రియమే నికపోవలము. ఆముక్తమాల్యద యన్ననో పాహణ కల్పము. పాకమా నారికేళపాకము. శబ్దగ్రగ్ధనమా దీర్ఘసమాస జటిలము. ఇందుఁ బ్రయోగించబడిన “తృణతా” (ధువు) మొదలగు సంస్కృత పదములుగాని, “తొడి” (శయనించి) మొదలగు నాంధ్రపదములు గాని మాఱుమూలవి. వీరిఘంటువులయందును గానరానివి, సామాన్యముగాఁ గవులెవ్వరును వాక్త్రయం దిట్టిపదముల నుపయోగించుట గానరాదు. “కపి రసిత కాపికాయన మదమల్తో వృద్ధికేన సందప్తక” అనున ట్లందువైఁ బ్రతిపాద్యము విశిష్టాద్వైత మతసంప్రదాయైక సమధిగమ్యము ఇందలి వేదాంత ఘట్టములు రామానుజ బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమును గూలంకషముగా వ్యాసంగము జేసిన శ్రీవైష్ణవం డితునికిఁదక్క యాసంప్రదాయ మెఱుంగని యద్వైతపండితులలో విశిష్టాద్వైతపండితు లలో గొప్ప వారైనవారికిఁ గూడ దుర్జేయము. ప్రబంధమంతయు విశిష్టాద్వైత సంప్రదాయములో నిండియున్నది.

పెద్దనాద్యుని ప్రజ్ఞయు సర్వతోముఖమయినది. పాండిత్యమందును గవిత్వమందును కని కితండే సాటి. ఇది నిర్వివాదమయిన యంశము. మనుచరిత్రములలో గృత్యాది యందు,

క. “కొలుతు న్నద్గురువిద్యా, నిలయు న్గురుణాకటాక్ష నిబిడజ్యోత్సాన్ని
దళితాశ్రితజనదురిత, చ్ఛలగాఢధ్వాంతసమిలి శతగోప యతిన్.”

అని యితఁ డొనర్చిన గురువందనము వలన నితఁడును విశిష్ట ధైర్యతనూప్రదాయ వేత్తయనియు, రామానుజ మతావలంబి యనియు, శ్రీవైష్ణవశిష్యుఁ డనియు స్పష్టమగుచున్నది. కావున, పెద్దన యిట్టి శ్రీవైష్ణవమత సూత్రదాయ విశిష్టంబగు గ్రంథంబును వ్రాయుట కసమర్థుఁడని యెవ్వ రనలేదు. కాని, యితఁ డొరులకుఁ దెలియకుండ మిక్కిలి కాశిన్యముతో గ్రంథమును రచింపవలయు నని సంకల్పించి పూనిక వహించినను, దా నిదివఱకు రచించియున్న గ్రంథములలో దినకు సహజముగాఁ బట్టువడిన కైలి, అభిప్రాయసాంకర్యము, పదప్రయోగసరణి, కవిత్వయొక్క స్పృగత్వము మొదలగునవి లేకము గానిరాకుండ నొక్కపండితుఁడె తా జన్మాంతరము నొందినవనిచెడిది, కేవల విశాలీయముగాఁ గణనము జెప్పఁగల్గె ననుట స్వభావవిరుద్ధమును, అనుభవాసంపేద్యముగను గానవచ్చును. సంస్కృతకవులలో శిఖాగుణు లనఁదగు కాళిదాసు భవభూతులును, తక్కు సంస్కృత కవీశ్వరులును గతినికైలితోను సులభకైలితోను కావ్యములను నాటకములను చంపూప్రబంధములును రచించియున్నారు. వారివారి కవిత్వములలోఁ గన్పట్టు నభిప్రాయములంబట్టియు, బదప్రయోగములంబట్టియు, నాగ్రంథము సీగ్రంథమును రచించినవాఁ డొక్కఁడే యని సులభముగా నూహింపవచ్చును. అందులకుదాహరణము బాణకవి, కానింబరీ హర్షచరిత్రలను వ్రాసెను. వీనిలో హర్షచరిత్ర మొదిట వ్రాయఁబడినది. కావున కతిన పాకముగలది. కవిత్వ పాండిత్యములు పరిపాకావస్థ నొందినపిదిప విరచితమగుటచేఁ గానింబరీ మిక్కిలి రసవంతముగాను సులభముగా నుండెను. అయిన, సీగ్రంథద్వయమందు నభిప్రాయైక్య మెట్లు కానవచ్చుచున్నదో చూడుడు.

❖ హర్ష చరిత్రము ❖

ప్రథమోచ్ఛ్వాసము, నలువదియవపుట. (Bombay Edition), చ్యవనముని దౌహిత్రుఁ డైన దక్షిణి యనువానిని జూచి మోహించిన సరస్వతితో వాని దూతి యగు మాలతి యిట్లు చెప్పుచున్నది.

“దేవి కిం వా విఞ్ఞాపయామి, అనురూపాఁ దేవ్యా ఇత్యాత్మనఃభావనా, శీలవానిని ప్రకమనిరుద్ధమ్, ధీర ఇత్యవస్థానిపరీతమ్, సుభగ ఇతి త్వదాయత్రమ్, జా నాతి నేనితు

మిత్యస్యమిభావోచితః, త్వం తస్య మృత్యురిత్యప్రియమ్, స్వప్నేఽన్యబహుళః కృత
ప్రసాదాసీత్య సాక్షికమ్, వారితోపి బహు దాగచ్ఛతీతి పరిభవః, తదేవ మగోచరేఽ
రామసీతి, “శ్రుత్వా దేవీ ప్రమాణమ్.”

—ॐ కా దం బ రి ॐ—

కాదంబరి పూర్వభాగముయొక్క చివరపంక్తులు చూడుడు. కాదంబరి చంద్రా
పీఠునికీఁ బంపిన సందేశముగా “బాలాజీహేమి కింవా నందికామి అతిప్రియోఽసీతి
పూనరుక్త్యమ్, త్వయి గరియా నినురాగ ఇతి వేశ్యాబాపః, త్వయా వివా నజీవామి
త్యక్షభవ నిరోధః, ఆపశ్య మాగంశవ్య మితి సౌభాగ్యగర్వః, స్వయ మాగచ్ఛామితి
స్త్రీచాపలః, అనన్యరక్తాయం పరిజన ఇతి స్వగీతీనివేదనలాఘవమ్, జ్ఞాన్యసీ మరణేన
ప్రీతి మిన్యసంభాషామేవ.”

తెలుఁగు ప్రబంధమునూడి మరియొక యుదాహరణము.

కూచిమంచి తిమ్మకవి, రాజశేఖరవిలాసమును రుక్మిణీ పరిణయమునుగూడ
రచించెను.

రాజశేఖరవిలాసము (వాఙ్మలీవారిప్రతి) ప్రథమాశ్వాసము, 17-వ పుట
రీగ్ పద్యము, పురీవాణి పద్ధతము.

“చ. గుఱుతుగ నవ్వగిం గలుగు ఘోటకసంఘముతోడ నెంతయున్

బరువిడనోడి వేగ వారిణంబులు వాయునిశాధినాథశం

కరులను జేరి యైన నధికం బగు వైరము దీర్పలేక యా

కరణిన యుండె దగ్గ మిది కాదన వానికి నట్టులేటికిన్.”

రుక్మిణీపరిణయము ప్రథమాశ్వాసము 17-వ పద్యము. పురాశ్వవర్ణనములూఁ
బై పద్యమందున్న కల్పనయే యిందులూ నున్నది. పృథ్వుమాత్రము భిన్నము

క. “హరిణము లవ్వరమునఁగల, తురగంబులతోడఁ బోరి తుది నోడి మహా

త్వరితమునఁ బవనహిమకర, గిరిజేతుల శరణు నొందె కేవలభీతిన్.”

ఇట్లేకకర్తృకము లగు ననేకసంస్కృతాంధ్ర కావ్యములయందు గ్రంథకర్తృక
సాధకలింగములు బహుళముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. అయినను, స్థానిపులకన్యాయాను
సారముగ నొకటి రెండిటినిమాత్రమే కనఁబఱచితి. ఏతాదృశ గ్రంథకర్తృక సాధకలింగ
ములు (పీఠికలొని పద్యములు తప్ప) మైనికనఁబఱచిన ట్లుభయసాధారణముగా మరుచరి
త్రాముక్తమాల్యదలలోఁ గానవచ్చునా? లేదు సరియే కదా, మీఁదు మిక్కిలి పెద్ద
సార్యుఁడు మఱచి తప్పినను స్వభూమందైనను పరిహాసమునకైనను జేసి యెఱుంగని విషయ
మొల్లంఘనముతోఁ గూడిన ప్రయోగములు మొందుగా నాముక్తమాల్యదలోఁ గాన

వచ్చుటం జేసి, అముక్తమాల్యద కృష్ణరాయకృతముగాని, పెద్దనార్యవీరచితము కాదని ఘంటాఘోషముతోఁ జెప్పవచ్చును దీనియందు మరుచరిత్రములాని పదవిన్యాస రాలిత్యముకాని రసపుష్టిగాని యంతగా లేదు. ఏల యన; కృష్ణరాయఁడు మహారాజగుటచే పెద్దన మొదలగు వారివలె గురూపదేశ పూర్వకముగా విద్యల నభ్యసించిన వాఁడు కాకపోవచ్చును. అయినను, నిరంతరము పండితగోష్ఠి నుండువాఁడగుటచే ముందు శ్రుతి పాండిత్యము విశేషముగ సంపాదించి గూఢల శాస్త్రసంప్రదాయముల నేర్చి యసాధారణ శీమషీ సువర్ణుండు గావున గణకర్మముఁ జెప్పఁ దొడఁగె. విద్యలఁ గ్రమశీఘ్రుండుగాఁ డగుట కీతని పదబంధాజ్ఞల్య మే మనకు సదర్శనము. భాషము గంభీర మయి దానికి సమృత్త మయిన పదములఁ బ్రయోగించునయెడల నాభాషము సులభముగాఁ బ్రకాశింపను. ఇష్టానుసారముగఁ బ్రయోగించిన పదము లగుటంజేసి శీఘ్రముగా భాషనివేదకములు గావు. కావునఁ జైనచెప్పిన యుపపత్తులచే నీ గ్రంథము పెద్దనార్యకృతము గాదనియుఁ గృష్ణరాయకృత మనియు స్పష్టముగాఁ జెప్ప నగు.

ఇదికాక మరియొక విశేషము. రాయల కాలములో గొప్ప కవులలో నొకఁ డగు ముక్కులిమ్మనార్యుఁడు, తాను రచించి కృతి యిచ్చిన పారిజాతావహరణములా నీ కృష్ణరాయని గుఱించి,

క. 'శ్రీవేంకటగిరివల్లభ, సేవావరకంత్తహృదయ చిహ్నుచేపి
దేవితనాయక కవితా, ప్రాచీణ్యఫణీక కృష్ణరాయమహీకా.'

అని వ్రాసియున్నాఁడు. "కవితాప్రాచీణ్యఫణీక" అను విశేషణమును బట్టి కృష్ణ రాయఁడు కవిత్వముం దలి సమర్థుఁ డని యూహింపవచ్చును. ఇతఁడును ప్రత్యా క్యాసాంశముందును నైషధకారకుఁ డగు శ్రీహర్షనివలెఁ దాను రచించిన ట్టాక్కొక పద్యమును వ్రాసియున్నాఁడు. "స్థితస్య గతి శ్చింతనీయా" అనుశ్లోకము ననుసరించి శబ్దప్రముఖసిద్ధిఁ జైన కర్తను బరిత్యజించి అనుమానాదులచేఁ గర్తృంశరమును సాధింప నుద్ద్యమించుట సత్కర్మలక్షణము గాదు. అట్లయినచో భోజకృత మగు చంపూ రామాయణము, కులశేఖరవర్చ విరచిత మగు తపతీసంవరణము, హాలాపరనామక కాలి వాహనప్రణీత గాథాసప్తశతి, శూద్రకవి రచిత మృచ్చకతికము మొదలగు వాని గలి యేమగును? మహిపాలకు లైన వారిలో నెవ్వనికి గ్రంథకరణ సామర్థ్యము లే దనినచో నీపూర్వోక్తగ్రంథము లన్నియుఁ దమ తమ యాస్థానపండితులు రచించి యాయాయి రాజులపేరు పెట్టి నారసవలయును. ఇట్టివాడుక మనవారిలో లేకపోలేదు. కాని, మైసి పెప్పిన రాజులందఱు గ్రంథరచనా సామర్థ్యము గలవా రని ప్రమాణాంతరములచే పత్యముగాఁ జెలియవచ్చుచున్నది. అంత ప్రాచీనులైనవారి గ్రంథ కర్తృత్వము తథ్య

మనీ మన మొప్పుకొనినచోఁ బ్రబలతరలేఖన ప్రమాణవిదిత సర్వవృత్తాంకుడు నవీనుడు వాస్తవచరిత్రాంశములచేఁ బూర్ణముగఁ జెలియఁబడినవాడైన కృష్ణరాయని గ్రంథకర్తృత్వమును మన మేల యొప్పుకొనఁ గూడదు? ఇట్టి వాడివిప్రతిపన్నాంశములు కేవలము “విద్యావివాదాయ” అనునట్లు వివాదాధ్యాసితములుగావున తుపావనానన కల్పంబగు నీ ప్రసంగమునుండి విరమించుచున్నాఁడను.

— బుధవరుల కొక విజ్ఞప్తి —

పాతకమహాశయులారా! చెన్నపురీనివాసులను మాప్రియ మిత్రులు నగు భాషాధారక శ్రీవావిళ్ల వేంకటేశ్వరులుగారు నే నేమో విశేషజ్ఞాఁడ నయకొని యీ యాముక్త మాల్యద కుచాద్ధాతము వ్రాయునట్లు నన్నుఁ బురికొల్పిరి. ఇంకవఱకు నముక్తి కము లైన సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను ముద్రించి, వారు లోకమున కొనరించు కొన్న మహాపకారమును దలంచి యిట్టి లోకోపకర్తల కొకపాటితోడ్పాటుగావించుటకు దైవవశమున ని స్పాల్గకు నాకు లభించిన యీమంచియపకారమును బోగొట్టుకొనుట కిష్టములేక సేతురచనోద్యత చిక్తోడన్యాయము నవలంబించి తగిన యధికారము లేనివాడ నైన నీవడికిఁ బూనుకొంటి. దినమంతయుఁ గళాకాలాధ్యాపన కర్తవ్యగుఁడనై యుండుటఁ జేసి చాలినంత యపకారములేకపోవుటచే రాత్రులయందుఁ గొంతమట్టునకు శనైశ్చరాపిత్వవారములయందు మఱికొంతమట్టునకు వ్రాసి యెట్టెట్టో రెండుమాసములకు ముగించఁగలిగితి. నాచే నైనంతమట్టుకు గొన్ని కొన్ని యంశములను విమర్శించి వ్రాసిరిని కాలము చాలదు. స్థితములు మొడుగ నుండు నని సాధయము. నాయందు దయ యుంచి సాతప్సలను తీమించి యొప్పులను గ్రహించుటకు మిమ్ము వేడుకొనుచున్నాఁడను.

ఈవ్యాసలేఖనమందు శ్రీ గాడిచెల్ల హరిసర్వోత్తమరావు గారు, శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు వ్రాసినగ్రంథములు నాకనల్పమయిన సహాయము నాచరించినవి గావున వారికిని, నన్నీ విషయమునఁ బ్రోత్సాహపఱచిన మాప్రియమిత్రులగు శ్రీ గురు బాడ అప్పారావుకుంతులు బి. ఏ, యఫ్. యం. యూ., గారికిని నా నతకులు.

ఇట్లు,

విజయనగరము.	}	మేడేఁల్లి వేంకటరమణాచార్యులు,
4 నవంబరు, 1914		విజయనగర మహారాజ సంస్థాపితాండ్లయ పాతకాలా సంస్కృతోపాధ్యాయులు.

ఆముక్తమాల్యద

రాజచరిత్రవిశారద

రావ్ సాహెబ్ శ్రీ సి. హయవదనరావు,

బి. ఏ., బి. యల్., యం. యల్. సి., బెంగళూరు.

ఆముక్తమాల్యద అను ఉత్తమప్రబంధము స్వరణకురాగానే శ్రీవాల్మీకి రామస్వామికావ్యలు అండ్ సన్స్ అనుసంస్థయు దాని కిప్పు డబ్బవలియైన భాషాద్ధోరక శ్రీవాల్మీకి వేంకటేశ్వరకావ్య గారును తప్పక స్వరణకు వచ్చిలీరుదురు. శ్రీరామస్వామి పండితుల పుత్రరత్నమే శ్రీవేంకటేశ్వరకావ్యలుగారు. శ్రీరామస్వామికావ్యలవారిదివఱలో వ్రాతప్రతులరూపముననే లభ్యుగచుచుండెడి ఈ యుత్తమప్రబంధమును పరిష్కరించి వ్యాఖ్యానముతోముద్రింప నచుకట్టిరి. మహాత్మమస్థిలిలో విజయనగర సామ్రాజ్య మున్నదినములలో నిది రచింపఁబడుటచే దానిచరిత్ర కిది యెంత యుపకరించునో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱ లేదు. శ్రీరామస్వామికావ్యలుగారు వికాలము స్వతంత్రము నగు దృశ్యముగలవారు. ఆయన పండితమాత్రులే కాదు. పదిరూకలు సుపాపింతువన్న సామాన్యపుటూహలతోఁగాక ఆంధ్రప్రకాశమున కుత్తమగ్రంథముల నచ్చొత్తించి యిత్తమపవిత్రసౌకల్యముతో నొకముద్రాకాలపు శ్రీ. శ॥ ౧౫౫౪ వ సంవత్సరమున నెంబరు 490 తిరువత్తియూరుపైకొడ్డు తండ్రియారేప్పటలోని గృహమున అదిసరస్వతీనిలయుముద్రాక్షరకాల యనుపేర స్థాపించిరి. అదియే నేటి వాల్మీకి ముద్రాక్షరకాల. చెన్నపురిలో ముద్రణవ్యాపారముగనే కాక పరిశ్రమగఁ బెంపొంది తీవ్రమగుచోటి నెదుర్కొనవలసినదినములలో నితవక్కాంగ నింత సంకృష్టికరముగా నాథునికపథతులపై ముద్రాయంత్రమును స్థాపించి సర్వతోముఖవృద్ధినిఁ జూడఁగన్న యాతండ్రిపుత్రులగొప్పదనమున కిది యొకమచ్చుతునక. ఈముద్రాకాల త్వరలోనే శతవార్షికోత్సవమును జరపికొని యితోధికముగాభాషింప ప్రకాశింప చేయఁగలుగుఁ గాక! ఆత్మాధునికపథతులపై నపూర్వముద్రణమున నాటిలేటి యిన్నాళ్లనుండి ఆంధ్ర సారస్వతవికాసమునకుఁ దోడ్పడిన ఈముద్రాకాల శ్రీవేంకటేశ్వరకావ్యులవారి అభ్యర్థమున నింకను జేగీయమాన మగుఁగాక!

తెలుగుగ్రంథములను వ్యాప్తిచేసి తెలుగుభాషను వృద్ధిపఱుచుటకే శ్రీరామ స్వామికావ్యలుగా రిముద్రాకాలను స్థాపించినది. చెన్నపురి ఆంధ్రులకు ఆరవలకు నా

వానసానమైనది. కాని, పదునాలుగవ శతాబ్దమునుండి విజయనగరరాజులయొద్దనుండి
చెన్నపురి లక్ష్మీ ఆంధ్రులరూపభేదావిలాసములనే యెక్కువ చూడఁగొన్నది. ఈ నగర
వాసులలో నెక్కువమంది ఆంధ్రులకు ఆరవభాషవైసి, అట్లే యెక్కువమంది యవ
వారికి ఆంధ్రభాషవైసి, గౌరవప్రతిపత్తులు గలవు. ఆకారణమున ఈ మద్రాసు
చెన్నపురిలో స్థాపిత మగుట ఆచటివా రెల్లరికిని వరప్రసాదమే యైనది. దీనివలన శ్రీ
రామస్వామికాస్తులవారి స్వతంత్రత, నిపుణత, కార్యదీక్ష తెలియఁగలవు ఈ
యంత్రప్రకారము మఱికవిజయవంశముగఁ గొనసాగించి తండ్రి పేసినపునాదివై
నుత్తమసాధమును నిర్మించి విజ్ఞానిగనే కాక విజయవంతుఁడగు వ్యాపారస్థుఁ డన్న
కీర్తియు గడించుచున్న శ్రీమంజునీశ్వరకాస్తులవారి ప్రజ్ఞాపాటనము మఱిక
స్తుతింపఁదగినది.

పండిత శ్రీవావిళ్ల రామస్వామికాస్తులుగారు ముద్రించి ప్రకటించిన యుక్తమ
గ్రంథములలో ఆముక్తమాల్యద మొకటి. ఇది 1863, 1884, 1909, 1914,
1930. సంవత్సరములలో నైదు ముద్రణయలందు నిపు డాణవముద్రణ మంద నున్నది.
కాని, శ్రీ. క. ౧౮౬౯ లోనే యెంతోకాలము యెంతోశ్రమ యెంతోధనము
వ్యయించి ఈయుక్తమగ్రంథమును ముద్రింపఁ దలఁపూని విజయముగన్న శ్రీ రామ
స్వామికాస్తులవారిదీక్ష వారి స్వతంత్రపుటాహ చాల ప్రశంసనీయుములు. వారి
ద్వితీయముద్రణప్రతి ఖీకలో తప్పులు మప్పులుగా నున్నవ్రాతప్రతులను సరిచూచి
చక్కని ప్రతినిఁ దయారుచేసి ముద్రించుటయే తమకోరిక యని శ్రీరామస్వామికాస్త్రి
గారు పేర్కొనిరి. “మూలమును లేఖకప్రమాదాదులచేత నానావిధపాతములుగ
నుండెను ఈ హేతువుచేతనే దీని నిడివఱి కెవ్వరును ముద్రింపఁబూనరై” అని వారు
వ్రాసిరి. వారు దేశము నలుమూలలనుండి యెన్నియో ప్రతులు తెప్పించి సరిచూచి
సర్వజనాదరణీయములగు పాఠములనే యేర్పికొని తమప్రతిని ప్రకటించిరి. ఇంతే
కాక దానికిఁ దాము వ్రాసిన “రుచి” యను వ్యాఖ్యానమును జేర్చి ముద్రించిరి.
ఎందఱో మహాపండితు లంతకుఁ బూర్వమే దీనికి వ్యాఖ్యానములు వ్రాసియున్నను
నొక్కొక్క ప్రకమునూడ పూర్తిగ వారికి లభ్యము కాలేదు. వీరిప్రథమముద్రణపుప్రతులు
శివునిముగాఁ జెల్లిపోవుటచే మఱిగొన్ని వ్రాతప్రతులను బరిశోధించి శ్రీ. క. ౧౮౮౪లో
దీనిని మునర్దుద్రించి తమపాండితీభవమును వారు చూపుటకాక తన కీకార్యమున
సాయపడిన మహాపండితులు దొరతనమువారి సార్వల్ సూకులలో నుపాధ్యాయులు
యైన శ్రీ చదలువాడ సీతారామకాస్త్రిగారిని లోకమున కెఱుకపఱచి వారు తమకుఁ
జేసిన సాయమునకుఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగ వారిపేరునూడ ముఖపత్రముపై ముద్రిం

చుట శ్రీరామస్వామికాస్తులయాదార్యమునకుఁ దారకాణ. శ్రీసీతారామకాస్త్రుగారు శ్రమ యని వెనుదీయక భాషాసక్తి విజ్ఞానరక్తి కారణములుగా శ్రీరామస్వామికాస్తులు గారికి సాయపడుటయుఁ బ్రసంశనీయ మగువిషయమే. దీనితోఁ గీర్తి గని రాజధాని కళాశాలలోఁ జేరిన శ్రీసీతారామకాస్త్రుగారే సహృదయులై శ్రీకాస్తులుగారికి సాయ పడుట నిక్కువమేకాని వారిసాయము శ్రీరామస్వామికాస్తులుగారికిఁగిడిఁ లైఁబడిన దని కొందఁ జెప్పుట సాహసమును, అన్యాయమును.

నెల్లూరు నవాబుపేట వాస్తవ్యులగు శ్రీమాన్ వింజమూరి నరసింహచార్యులు గారు ఆముక్తమాల్యద వ్రాసే ప్రతులకు గొన్నిటిని దాము సుపాదించినసంగతి నెల్లూరు పండితగోష్ఠిలో నొకమాటు చెప్పఁగా విని శ్రీవాల్మీకి రామస్వామికాస్తులుగారు వీని సుపాదించి శ్రీచదలువాడ సీతారామకాస్త్రు పండితులసాయమునఁ బ్రకటించి రని శ్రీవేదము వేంకటరాయకాస్త్రుగారు ౧౯౨౭ వ సం॥ లోఁ దాము ప్రకటించిన ఆముక్తమాల్యద వీతికలఁ దేహ్ని యున్నారు. శ్రీసీతారామకాస్తులుగారు తమకు సహాయపడి రని వారికిఁ గృతజ్ఞత తమ గ్రంథముఖముననే శ్రీరామస్వామికాస్తులుగారు చెప్పుకొనియు న్నారు. కాన పరిశుద్ధ మగు ఆముక్తమాల్యదాప్రతి వెలువడుటకు శ్రీనరసింహచార్యులు, శ్రీసీతారామకాస్త్రుగారలకుఁ గొంతగౌరవభాగ మున్నమాట యథార్థమే కాని యితశ్రమపడి తమ మన్ననకయు దానిపై వినియోగించి పరిష్కరించి టీకవ్రాసి ప్రకటించిన శ్రీరామస్వామికాస్తులువారికే చెందిన గౌరవ మత్యంత ముట నిస్సంశయము. శ్రీవేదము వేంకటరాయకాస్త్రుగారే యావిషయమును “ఆముక్తమాల్యదను రుచివ్యాఖ్యానముతో శ్రీవాల్మీకివారు ప్రకటించినప్పటినుండి యది కాంచినవ్యాఖ్య నిరుపమానము. విద్యార్థిప్రపంచమున కది కామధేయవ్రుగా విరాజిల్లుచున్నది. అంతే కాదు. ఇది గూనానాడు ప్రకటింపఁబడకయే యున్న యేనాఁడో ఆముక్తమాల్యద రూప రేఖలేక నశించియుండెడి దనుటలో నాశ్చర్యము లేదు.” అని వ్రాసియుండిరి. కాని, యీరుచివ్యాఖ్య శ్రీరామస్వామికాస్తులుగారిది కాక యితరుల దనుకొనుట మాత్రము ఉంతవ్యము కాదు. ఆసూయాపరు లేకాలమున నైన నుండుటయు వారు వట్టి అభూతకల్పనములను జేయుటయు నెప్పుడును గలదు. కావున, శ్రీరామస్వామికాస్తులుగారు ఆముక్తమాల్యదాసుపాదన పరిశోధనవ్యాఖ్యానించనావిషయములలో ననంతశ్రమతో కాశ్వత మగు గ్రంథము నాంధ్రసారస్వతప్రపంచమునకేకాక భారత సాహిత్యరంగముననే నిలిపిన కీర్తికాలు రన్నది నిస్సంశయవార్త. సంతకస్తుతిపాత్రము.

శ్రీనరసింహచార్యులవారికడ గల ప్రతులేకాక యితరములగు ప్రతుల నెన్నిటినిో శ్రీకాస్తులవారు సంప్రదించియుండి రని వారే వీతికలఁ దెల్పుటచేతనేకాక మూల

చీమ్యుకగ్రంథములబట్టియే మనకు తెలియవచ్చుచున్నది. ఇందు శ్రీకామలవారు గైకొన్న యుచితరపాఠములు, పాఠాంతరములు, శ్రీకామలవారు నిర్మించిన యాశ్వాస సామ్యుధికము గమనార్హములు. ప్రాచీనులు తలచినట్లు ఈగ్రంథమున అతాశ్వాసములే కలవనివారు నిర్ణయించి గ్రంథాంతమున, “కొన్ని ప్రతులలో అజపయాశ్వాసము మాల దాసరి బ్రహ్మరక్షస్సపూర్వచరిత్రము నడుగుటలో సమాప్తమయి బ్రహ్మరాక్షసుడు తనచరిత్రమును బ్రారంభించుటలో నేడపయాశ్వాస మారంభము తుదిపద్యములలో నంతమయినది. కాని, ప్రాచీనవ్యాఖ్యాత లెవ్వరును సప్తమాశ్వాసాంతపద్యములకు టీక వ్రాసి యుండనికారణమున నిది యాతాశ్వాసములగ్రంథముగనే నేను ముద్రించితిని అని వ్రాసియున్నారు. దీని తరువాతి ముద్రణములలోను 1930-వ సంవత్సరములో వెలువడిన విదవముద్రణములోను టీక లేకయే అజపయాశ్వాసాంతమున నీయధికపద్యములు ప్రక్షిప్తములుగ చూపబడినవి.

అందుచే నాటికి తెలుగుసారస్వత ప్రచురణమునకును తెలియవచ్చిన ప్రతుల నన్నిటిని శ్రీరామస్వామికామ్రులుగారు పరిశోధించి రచుట విస్పష్టము. లేనిచో వైవాక్యములు వా రెట్లు వ్రాసియుండగలరు? అదికాక నాటికే చెప్పెపురిలోనున్న ప్రభుత్వమువారి ఓరియంటల్ మ్యూసిక్ ప్రెస్ లైబ్రరీలో నున్న ప్రతులను సైతము శ్రీకామలవారియంతటి దీక్షాశాలి చూచియుండ రచుట సత్యము కానేరదు. ప్రయాణసౌకర్యములు లేనియాదినములలో నెల్లూరు నవాబుపేట వెళ్లి వ్రాత ప్రతులను శోధించి శ్రీకామలగారు ఊరిలో నున్న ఓరియంటల్ లైబ్రరీలోని ప్రతులు చూడకుండురా? అందు నప్పటికి సి. పి. బ్రాహ్మదొరయంతటి శ్రద్ధాభువు పండితుడు జాగ్రత్తపడి యుంచిన వ్రాత ప్రతులను వీరు చూచియుండుదురు. బ్రాహ్మదొరకు గల ఆంధ్ర భాషాభిమానమును అముక్తమాల్యదవై గల ప్రత్యేకాభిమానము ఓరియంటల్ లైబ్రరీలోని 392 నెంబరుగల అముక్తమాల్యదప్రతిలో గోదాదేవి చరిత్ర మాయన వ్రాసియుంచుటయు, అదేగ్రంథము మఱియొక ప్రతిలో (నెం 405 రు) నది జాలూరి ఆభుయ్య పండితశిఖరునిచే 1034 లో పరిష్కరింపబడిన దని వ్రాసియుంచుటయు, అంతేకాక “అముక్తమాల్యదాశబ్దనాది” యనుపేర (నెం 423 రు గల గ్రంథము) అముక్తమాల్యదలోనిశబ్దముల నేరి 1849 లో బ్రాహ్మదొర ప్రభుత్వభాషాంతరీకరణ కర్తగా నున్నపుడే తూర్తిచేయించియుంచుటయు, ఈపదములకు ఆశ్వాససామ్యయు పద్యసామ్యయు నొసంగుటయు మున్నగువిషయములు సాక్షిభూతములు.

అందుచే శ్రీవావిళ్ల రామస్వామికామ్రులుగారి రుచివ్యాఖ్యకు మార్వము అముక్తమాల్యదవై నెన్నియో సమగ్రములు కొన్ని యనుగ్రములు కొన్ని

వ్యాఖ్యానములు కలవు. అందు గుడిపాటి వెంకటకవీంద్రుడనైన “తాత్పర్య బోధిని” యొకటి. ఇది క్రీ.శ. 1848 కి బూర్వమే విరచింపబడిన ట్లొక ప్రతిపలనఁ జెలియుచున్నది. ఇదికాక “బుధవనస్తోషిణి” యను పేర మఱియొక్క రెవ్వరో క్రీ. శ. 1813 ప్రాంతమున రచించినట్లు కోఁడున దింకొకటి మూడవది. గట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవి వ్రాసిన “మహాటీక” యింకొకటి. ఇదియు సుమారు క్రీ. శ. 1800-వ సం. ప్రాంత మున రచింపఁబడినదే. శ్రీవావిళ్ల వారి “రుచి” వ్యాఖ్యానము, ఇదికాక యసమగ్రములు ముప్పదియొక్కటివరకుఁ గలవు. ఇం దాయావ్యాఖ్యాతల పేర్లునైత మెన్నింటిలోనో లేనే లేవు.

ఇన్ని ప్రతులు గల మఱియొక గ్రంథము (ఇలిహాసపురాణాదులు తక్కు) ఆ రైల్వరీగా లేనేలేదు. దీనినిబట్టి క్రీ. శ. 19 వ శతాబ్దారంభమునుండి యీ గ్రంథ మునకు సారస్వత దృష్టిని మతదృష్టిని మిక్కిలి పే రుండె నని స్పష్టము. ఆకాలముననే తాటిమూకలపుస్తకములనుండి తెల్లకాగితములపుస్తకములలో గ్రంథములు వ్రాసియుంచు టారంభము. సెం. 392 రు గల గ్రంథము ననుసరించి (1) కృష్ణదేవరాయలే యీ గ్రంథకర్త యనియు (2) ఆత్మాశ్వాసములే యిందుఁ గల వనియు (3) మొదటి యైదాశ్వాసముల చివరగ్రంథకర్త ఆశ్వాసాంతపద్యములు వ్రాసినాఁ డనియు, ఆఱవ యాశ్వాసాంతమునఁ గల పద్యభాగము శాలవయ్యాశ్వాసాంతపద్యభాగమే మరల లిఖింపఁ బడిన దనిము మనకు స్పష్టముగాఁ జెలియును. ఈవైవిధ్యములలో నభిప్రాయభేదములు గలవా రెండఱో యున్నారు. ఈ సెం. 392 రు గలప్రతి 1847-1850 నాటి దని మనము తెలిసికొనవచ్చును. సెం. 393 రు గల ప్రతికూడ ఆకాలమునకుఁ జెంది ననే యైయుండవలయును. సెం. 394 రు గలప్రతిలో ఆశ్వాసాంతపద్యములు సరిగా వ్రాయఁబడలేదు. అంతేకాక మనుచరిత్రలోనిపద్యము లాముక్తమాల్యద ఉపోద్ఘా తములో నున్నవానికి జేసికొని టీక లేదు. సెం. 396 రు గలప్రతి రెంటాల దానన్న ప్రాసెనట్లు అంగీరసాధికామధకుంధ చతుర్దశినాడు పూర్తిచేసినట్లు కలదు. అనఁగా క్రీ. శ॥ 1812 జూలై నెల సెం. 397 రు గలప్రతి సమగ్రమైనది. కాని, యిందు మొదటి నాలుగుపుటలలోఁ గొన్నికఠినపదములు వానికర్థములు వివరణములు కలవు. సెం. 398 రు గలప్రతిలో మొదటి రెండాశ్వాసములే కలవు. ఇది నందినాడ వీరరాఘ వులు (వికృతి. మాఘ. బ. 10 క్రీ. శ॥ 1821 ఫిబ్రవరిలో) వ్రాసినది. సెం. 399 రు గలప్రతిలో తుదినాలుగుపద్యములుమాత్రము లేవు. సెం. 400 రు గలప్రతిలో మొదటియాశ్వాస మొక్కటి కలదు. సెం. 401 రు గలప్రతిలో ఆఱవయాశ్వాసము లొని కొంతభాగము కలదు. ఇందలినిశేషము కఠినపదముల కెక్కడికక్కడ అధస్సుంచి

కలా నర్థము లిచ్చుట. ఇది శ్రీ.శ॥ 1834 లో వ్రాసినట్లు కలదు. వీరనమ్మిటినిబట్టి చూడ ఆముక్తమాల్యదకు గలదిఖ్యాతి విస్పష్టము. సెం. 395 రు గలప్రతి ననుగ్రమే కాని నడుమనడుమ నెన్నియొప్పుటలు లేవు. కొన్ని పుటలు తెల్ల కాకితములుగనే విడువబడియున్నవి. ఆఱవయాక్వాసములోను దుదియాక్వాసములోను చివరిమూడు పద్యములు ఆక్వాసాంతములు లేవు. తుదియాక్వాసము ఏడవయాక్వాస మని యున్నను ఆఱవయాక్వాసాంతపద్యములు కానరావు. సె. 402, 403, 404 రు “తానృత్య తోధిని” యనువ్యాఖ్య గలవి. సెం. 402 రు ప్రతిలో మొదటియాక్వాసము రెండవ యాక్వాసములో 27 పద్యములు గలవు. మూలము వ్యాఖ్య యంతవఱకే యిందుఁ గలదు. సెం. 403 రు లో 1 మొదలు 6 వఱకు మొదటియాక్వాసపద్యములు, మూడవయాక్వాసము పూర్తిగను, 1 మొదలు 105 వఱకు నాలవయాక్వాసము, విడవ యాక్వాసము పూర్తిగను ఆఱవయాక్వాసములో 1 మొదలు 19 వఱకుఁ గల పద్యములు వ్యాఖ్యానముతో నైత మిందుఁ గలవు. సెం 404 రు గలప్రతిలో మూలములేదు. మూడవయాక్వాసవ్యాఖ్యయే కలదు. తరువాత ఈప్రతి పరిశోధితమై తే 2-2-1843 దీని పూర్తిచేయబడినది. ఈ వ్యాఖ్యానకర్తపేరు ఆచార్యులు మాత్రుడు, హరికగోత్రుడు నగు కిచ్చనామాత్యపుత్ర గుడిపాటి వేంకటవీరుఁడని గలదు. ఈతఁడు సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథము లెన్నియో వ్రాసినట్లు చెన్నప్పప్రధాని కుమారుఁ డగు నిశ్శంకవేంకటప్రధాని యాశ్రితుఁడ ననియు ఆలేయగోత్రుడు నంద వరీకబ్రాహ్మణుఁడు నగు శృష్టపతి ఛాయాపతి సోదరుఁడ ననియు నీవ్యాఖ్యాత యిందుఁ బెంపుకొనియున్నాఁడు. ఈవ్యాఖ్య విఫలము సమగ్రమేకాని యిందు వాడినభాష వ్యావహారికము.

సెం. 405 రు మొదలు 411 వఱకుఁ గలప్రతులు “బుధమనస్తోషిణి” యను వ్యాఖ్యతో నసమగ్ర మగుభాగములు కలవి. ఇందులో సెం. 405 రు గల ప్రతిలో ఒక్క మూడవయాక్వాసముతక్కు మిగిలిన గ్రంథమంతయు వ్యాఖ్యతోఁగలదు. సెం. 406 రు గల ప్రతిలో ఆఱవయాక్వాసములోని కొంతభాగము వ్యాఖ్యానము కలవు. సెం. 407 రు గలప్రతిలో ప్రథమాక్వాసమంతయు వ్యాఖ్యతోఁగలదు. సెం. 408 రు గలప్రతిలో నాఱవయాక్వాసములోని కొంతభాగము వ్యాఖ్య గలవు. సెం. 409 రు ప్రతిలో వీరిక తొలుతటి కొన్నిపద్యములు గలవు. సెం. 410 రు ప్రతిలో మూలము లేదు. మూడవయాక్వాసమునకుఁ దక్క అంతటికి వ్యాఖ్య గలదు. సెం. 411 రు గలప్రతి వైప్రతిపండితే. ఈబుధమనస్తోషిణివ్యాఖ్య వేంకటపతిరాజు రాజమాంబల కొడు కగు ఉప్పుపాటి బోగీజగన్నాథరాజు వ్రాసినది. ఆతఁడు సూర్యవంశక్షత్రియుఁడ

ననియు కందాళకృష్ణమాచార్యశిష్యుడ ననియు జెప్పకొనెను. ఈవ్యాఖ్య యాతడు శ్రీముఖ మాఘ శు. ౨ నాడు (ఫిబ్రవరి 1813) భూరిచేసినట్లు గలదు : దీనికి సకల ప్రతిమాత్రము 1822 వ సం. మే నెలలో వ్రాసినట్లు గలను. ఈరాజు గురుప్రేరణచే ఈవ్యాఖ్య వ్రాసినట్లును, తనగురువు మహామేధావి యనియు నూతనకావ్యము వ్రాయుట కంటె ఇట్టి యుత్తమకావ్యమునకు వ్యాఖ్య వ్రాయుటే మేలని యాతడు డాచీంపి ననియు చెప్పకొనెను. ఈతడు తనవంశమును జెప్పకొనుచు తనపూర్వికుల డగు అప్పలరాజును జేర్కొనెను. అతనికొడుకు వేంకటరామరాజు; అతని కొడుకు వెంకటాధిపుడు; అతనికి రాజమృతలనకు గలిగినకొడుకే యీవ్యాఖ్యాత. సెం 495 రు గలప్రతిపై బ్రాహ్మదొర కాకిత మొకటి యంటించి “ఇది విమర్శశిరోమణి జాలూరి అప్పయ్య 1834 లో పూర్తిగఁ బరిష్కరించిన” దని వ్రాసియుంచెను. ఇందు ఆటాశ్వాసములే కలవు కాని ఆటవయాశ్వాసాంతమున “ఇది నీలాచల...” అనుపద్యము క్రొత్తగా జేర్పఁబడినది. దీనినే వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి గారు తమప్రతిలో “షష్ఠమం” అనుచోట “సప్తమం” అని దిద్ది ఏడవ ఆశ్వాసాంతపద్యముగా జేర్చి ఆటవయాశ్వాసాంతపద్యము గట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవి ప్రతిలోగల “ఇది నైరామన...” అనుపద్యమును జేర్చిరి. ఈపద్యము నాటవయాశ్వాసాంతముననే శ్రీనివాసకవి పేర్కొనెను. దాని నట్లు వేదమువారు మార్చిరి. “ఇది నీలాచల...” అనుపద్యము శ్రీ. శ. 1613-వ సంవత్సరమునకుఁ జేరిన జగన్నాథరాజు ప్రతిలోనిది. దీనికిఁ బూర్వపుప్రతులలో “ఇది సింహచల...” అను పద్యమునే యుంచి ముద్రించుచున్నారు.

సెం. 412 మొదలు 417 రు వఱకుఁ గలప్రతులు గట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవి రచించిన వ్యాఖ్యానము గలవి. ఈ శ్రీనివాసకవి ఆముక్తమాల్యద పెద్దగార్యకృత మనియు, ఇం దేడాశ్వాసములు కల వనియుఁ జెలిపెను. “ఇది నైరామన...” అను పద్య మితనిప్రతిలోనే ఆటవయాశ్వాసాంతపద్యముగా గలదు. దీనినే వేదమువారు మార్చిరి. శ్రీనివాసకవి సప్తాశ్వాసము లాముక్తమాల్యదలో గలవని తానే యూహించి సృష్టించెనో లేక యాధారము లేవైనఁ గలవో తెలియకుకాని, అన్ని యాశ్వాసాంతపద్యములకు టీక వ్రాసిన యీకవి ఆటవయాశ్వాసాంతపద్యములకు మాత్రము వ్రాయకుండుట గమనార్హము. దీనినిబట్టి గట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవియే యీ పద్యమును సృష్టించియుండవచ్చు ననియు నందుచేతనే దాని కాతడు టీక వ్రాయలే దనియు ననుకొనుటలో దోషము లేదు. శ్రీనివాసకవి తిరువలి వేంకటాచలపరిభ్రష్టడ

నని చెప్పుకొని తనటికకు తొలుతనే వేంకటేశస్తోత్రము చేసెను. ప్రసిద్ధిగన్న గట్టుపల్లి వంశజుడ ననియు గురూపదిష్టమగు శాస్త్రజ్ఞానము కలవాడ ననియు లోక సంగ్రహార్థమే ఆముక్తమాల్యదకు మహాటీక వ్రాయుచున్నాననియు నీతఁడు చెప్పుకొనెను. వైదేర్బొనఁబడిన యాబ్రహ్మకథలలోను నెం. 412 రు గల ప్రతిమే మూలవ్యాఖ్యానమగ్రము: మిగిలిన వసమగ్రములు. 413 లో మొదటిమూఁడాశ్వాసములు, 414 లో వ్యాఖ్యాతపీఠికగాని, మొదటియాశ్వాసములోని 2-6 పద్యముల వ్యాఖ్యగాని లేవు. ఈ ప్రతిని క్రీ. శ॥ 1808 సం. లో నకలువ్రాయఁబడిన దని కలదు. నెం. 415 రు ప్రతిలో మొదటిరెండాశ్వాసములకు మూఁడవయాశ్వాసములోఁ గొంతభాగమునకు వ్యాఖ్య గలదు. మిగిలినభాగమునకు మూలముమాత్రము గలదు. 416 లో మూఁడవయాశ్వాసము మధ్య నాసిపోయి చంచమాశ్వాసాంతముఁ బ్రారంభమయి షష్ఠాశ్వాసమధ్యమున నాసిపోయినది. నెం. 417 రు గలప్రతిమాత్రము సమగ్రము. 418, 419 లు ససమగ్రము. 420 లో పీఠిక, ఆశ్వాసాంతపద్యములు లేవు కాని మిగిలినభాగమంతయుఁ గలదు. ఇందులోని విశేష మే మనఁగా వ్యాఖ్యానము శ్రీనివాసకవిదే కాని, ప్రతిపుటపైని “రామేశ్వరీయ” మనుపేరు గలదు. శ్రీనివాసకవి టీక కిది వేటొకనామమో యేమో తెలియదు. నెం. 421 రు గల ప్రతిలో నైదాతాశ్వాసములకు టీక గలదు.

గట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవిప్రతి (ననుసరించి యీగ్రంథ మెన్ని యాశ్వాసములది యన్న బయలుదేఱినది. ఆఱవయాశ్వాసమునే రెండాశ్వాసములుగా విభజించిన దీతఁడా యచుసంశయము కలుగుచున్నది. “ఇది నైరామన...” అన్నపద్య మెవరిది? అది ప్రాచీనమైనచో ఇతఁడు దాని కేల టీక వ్రాయలేదు? ఇది ప్రాచీనము కాదనియు గ్రంథమున నాతాశ్వాసములే కల వనియు వావిల్లి గామస్వామిశాస్త్రులుగారు విశ్వసించిరి. వ్యాఖ్యాతలు చాలమంది విదవయాశ్వాసాంతపద్యములకు టీకయే వ్రాయలేదు. 1980 వ సంవత్సరమున వావిల్లివారు ప్రకటించినప్రతికి పీఠికవ్రాయుచు మేడేపల్లి వేంకటరవ గాచాద్యులుగారు ఈగ్రంథ మాతాశ్వాసములదే యనియు శేడాశ్వాసముల దని నప్తుకుండుటకుఁ గారణము ఈతుదిపద్యములలోఁ బదపోషములు నుండుట యనివ్రాసిరి. పూర్వవిభక్తములగు వ్రాతప్రతులలో నిట్టిదోషము లెన్నియో యున్న వనుకొన్నను, పెక్కురవాణ్యాశ్వాసములనుబట్టి యాతాశ్వాసములే యున్న వని యెన్నవచ్చును.

ఏడాశ్వాసము లున్నవనుకొన్నవక్షమున ఈయాశ్వాసాంతపద్యము లెట్లు నిర్ణయింపవలె నన్నది గద్దె సమస్య. ఈన్నయాశ్వాసాంతపద్యము లిట్లున్నవి.

అంశం	తూది పద్యము	ప్రాత ప్రతులు	మొదటి ప్రతులు 1. వావిళ్ల వారిది. 2. వేదం వారిది.
1.	“ఇది కర్ణాట ధరాభృతి...”	అన్నిట సమానము	సమానము.
2.	“ఇది భూమండన”	”	”
3.	“ఇది పాత్ర ప్రహరేశ్వర...”	”	”
4.	“ఇది సింహచల దంభకేశరి...”	”	”
5.	“ఇది యుద్ధోక్తి యథార్థనామ...”	”	”
6.	...	అన్నిట భేదము గలదు	రెండిట భేదము గలదు
7.	...	”	”

వావిళ్ల వారి ప్రతిగా ఆజ్ఞాపయ్యాసాంతపద్యము “ఇది సింహచలదంభ కేశరి ..” వేదము వారిదనిగా “ఇది నైరామన ..” అనియు. విదవయాశ్వాసాంత పద్యముగా “ఇది నీలాచల నీలచేలక...” అనియుఁ గలదు. “ఇది నీలాచల...” అన్నపద్యమే శ్రీ. శ. 1813 సం॥ లో ఉప్పలపాటి జగన్నాథరాజు వ్రాసినదియు 1834 లో జాలూరి అప్పయ్య పరిష్కరించినదియు నగు మాతృకలానిది. ఇందలి “వృత్తము” అనుమాటకు “సర్వము” అని మార్చి దేవమువారు విదవయాశ్వాసాంత పద్యముగా తీర్చి ఈపద్యమే శ్రీ. శ. 1809 సం. ప్రాంతమువాడైన గట్టుపల్లి శ్రీనివాసవిప్రులొకరి ఆజ్ఞాపయ్యాసాంతపద్యముగా నున్నది.

ప్రాత ప్రతి నెంబరు	ప్రాత ప్రతి యెవరిది?	కాలము	నకలు ప్రాత కాలము
44	గట్టుపల్లి శ్రీనివాసాచారి వ్యాఖ్యానముల ప్రతి	సరిగా తెలియదు కాని శ్రీ. శ. 809కి పూర్వము	1809
396	అముక్తమాల్యద మూలపు ప్రతినికలు	సరిగా తెలియదు కాని శ్రీ. శ. 1812-కి పూర్వము	1812

“నైరామన” అన్నపదము జగన్నాథరాజు ప్రతినిబట్టి వేదమువారు తీసికొని యుందురుగదా! కాని! “నైరామన” అన్ననగరము కాని, రాజా పేరుకాని ఉన్న

ట్టాధారము కానరాదు. అది యొక తురుష్కప్రభువురాజధాని యని వేదమువారన్నారని దాని కాధారము చూపరైరి. అది వారియూహ కానోవు. లేదా న్యూనిజు పేర్కొనిన “మేదర్ మెల్గో” (Mader Melgo) అను తురుష్కసేనాని— 1520 లో సాగువలివ్వునిచే నోటువడ్డ యతఁడు—ఇతఁడా? లేదా బీజపురవాసి తురుష్కసేనాని కొండపల్లికడఁ బట్టువడ్డ గోల్కొండనవాబు బిడ్డేఖానా? ఏమైనను కృష్ణరాయ లాముక్తలో తనిజనుములను రెండుపర్యాయములు పేర్కొన్నస్థలములు గలవేమో చూతము. మొదటి యైదాశ్వాసముల యంత్యవద్యములలోను ఏ ప్రాంత ప్రతులకు ముద్రితప్రతులకు అభిప్రాయభేదము లేదు.

1. “ఇది కర్ణాట ధరాధృతి...” i. ఉదయగిరి విజయమును పేర్కొన్నది.
2. “ఇది భూతమండన కొండనీడు...” ii. కొండనీటి విజయమును ,,
3. “ఇది పాత్ర ప్రహరేశ్వర...” iii. కొండపల్లి విజయమును ,,
4. “ఇది సింహచలమండపేశ్వరి ..” iv. సింహచలముకడ పొట్నూరున విజయ స్తంభము నాటుటను ,,
5. “ఇది యాంధ్రోక్తియధార్థనామ...” v. కేటవి? కొట విజయమును ,,

దీనినిబట్టి యొక్కొక్కయాశ్వాసాంతవద్యములో కవి వేఱువేఱు దిగ్గయమే పేర్కొనెను కాని యొకపరిః దేర్కొన్నది మరలః దేర్కొనలేను. అందుచే ఆఱు ఏమి ఆశ్వాసములు కలవనుకొన్నప్పుడు రెండిట మొదటియైదాశ్వాసములలోను దేర్కొని క్రొత్తవిజయములను దేర్కొనవలయునుకదా! మఱియుఁ బూర్వవద్యము లన్నిటిలో కృష్ణరాయలచే నోడివీయినరాజుల పేర్లు గలవు. అట్లే రణాణవయాశ్వాసాంతమున బీజపురసేనాని ఇస్లాముల్ ఆదిల్ షాయీ, ఏడవయాశ్వాసాంతమున నీలాచలాధిపుఁ డగు గజపతియుఁ దేర్కొనఁబడి యుండవచ్చును. ఈవిధముగా నికకు పరిశోధించుటకు సమస్య లేనొ యీ గ్రంథముక. గలవు. ఉత్తమపాఠములు, ఆశ్వాస సూక్ష్మానిర్ణయము, వ్యాఖ్యానములు, వ్యాఖ్యాతలనామములు, కాలము మున్నగున వన్నియు జాగ్రత్తగా పరిశీలింపవలయును. లభ్యమైనవ్యాఖ్యలన్నియు 18, 19 శతాబ్దములమధ్య నసిమాత్రము నిప్పుకయవలగాఁ జెప్పవచ్చును. కృష్ణచేపరాయల కాలమునుకొన్న పరిశ్రమయు సమగ్రముగ సేకరించుటకు ఈ గ్రంథ మత్యంతోప యోగకారి యనుట సక్యము.

క్రీ. శ. 1869 సం. లో వావిళ్ల రామస్వామికాపులుగా రీ గ్రంథ పరిష్కరణమునకుఁ బూనుకొన్నప్పుడు వివిధము లగు ప్రతులను దిలకించుటలో సక్రమ పాఠముల నేరుకొనుటలో పడ్డశ్రమ యనంత చురుటయు సస్యము. వారికి లభించిన ప్రతులు తప్పలకుప్పలు. 1886 న ప్రకటించిన క్రతి పీఠికలో వా రిట్లు పలికిరి. లేదిదికి భూర్వపండితులు రచించిన టీకలు పెక్కులుండిన నొకటియైనను మొదటయండి ‘డవణస సేకరూపముగా నుండునదికాదు. ఆదియును లభించుట యరుదు. మూలమును కభకప్రచుదానులచేత నానావిధపాఠములుగా నుండెను. ఈ హేతువుచేతనే దీని

నిదివఱు కెవ్వరును ముద్రించు నూనరైరి. ఇట్టి యాగ్రంథములు జాలినంత ప్రయాసపడి భిన్న దేశపు స్త్రీకములకు చెప్పించి వక్రమైనంతవఱకు పోధించి యెల్లవారి కిందులూని విషయము చుగమ మగునట్లు రుచి యును నొకటిక వ్రాసి దానితోడ ముద్రించినాడను."

ఇంత క్రమించి యాయుత్కర్పవృత్తము నందించిన శ్రీ రామస్వామి శాస్త్రులుగా రెంత ప్రతిపాత్రలూ వారి యుత్సాహము, దీక్ష, శక్తి పుణికిపుచ్చుకొని తండ్రిని మించిన తనయొడ దనిపించుకొనుచు తెలుగు తెలిసినవారెల్లరిచే దేశము నలుగడల నుండి విస్తారముగ్గిరిని సంపాదించుకొనుచున్న శ్రీ వేంకటేశ్వరశాస్త్రులవా రెంత ప్రతిపాత్రలూ చెప్ప నలవిగాదు. ఆంధ్రభారతి నారాధించువారు ఆనశ్వరమగు శాంధ్య భారతి నిత్యంతము గౌరవించువారు అందఱును శ్రీ శాస్త్రులుగారు చిరంజీవులై హితోధిక సేవ చేయుచుండురు గాక యని సర్వశక్తిమతుః డనుపరమేశ్వరుని కొరి ప్రార్థింతురు గాక !

[ఇది త్రిలింగరత్నోత్సవ ఆంగ్లసంపుటిలో 89-193 పుటలలో రాయచరిత విశారద రావుసాహేబ్ శ్రీ పి. హయనదనరావు, బి. ఏ., బి. యల్. సి, యం. ఆర్. సి. యస్., గారు వ్రాసిన ఆంగ్లవ్యాసమునకు అనువాదము.]

ఆముక్తమాల్యద ప్రచురణములు

1950 సం॥ డిసెంబరు తే 12 వీ త్రిలింగరత్నోత్సవము

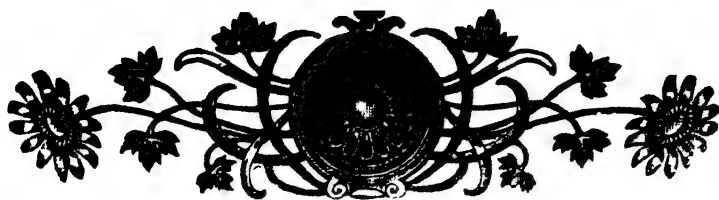
రామమూర్తి అర్జునశాస్త్రిగారు నుండిన నా చిరకాలమిత్రులును సుప్రసిద్ధ శాస్త్రీకులు నైన శ్రీమాన్ సముద్రాల అప్పలచార్యులుగారు, వేద సెలెక్షన్ల నానో గడిచేవారు వీరు శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రి గారికిఁగూడ పరిచితులు; అప్పడపుడు శ్రీ వాని కిలిసికొనుచు విన్నవించుగా వారితో సుభాషించుచుండెడివారు. వీరు హాస్యమునకు పుట్టి నిల్లు. శ్రీ శాస్త్రులవానికిని గాకును మనస్తాప మందుట వారికి ప్రాణసంకటముగఁ గాండెను. బి. రోజు నా తో భోజనమయమున మఱునా దుదయము శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రి గారు ఒక కనిపించు నామొద్దగు పత్తు రనియు, ఆని చక్కలెట్టి వారిని పువపలసిన పక్షయు చెప్పిరి. మాటలు నాకొక్కర్చుము పుట్టింజెను. శ్రీ శాస్త్రులవానికిని గానును ఎన్నఁడును పొత్తు కూడర దని చెప్పిరిని. మఱునా దుదయమున శ్రీ అప్పలచార్యుల రవృత్తిలైరి. కాపీ త్రాగకయే వెళ్ళి రని వంటవాడు చెప్పుచుండినమయమున శ్రీ శాస్త్రి గారు, శ్రీ ఆచార్యులుగారును వచ్చిరి గతమును మఱచి గౌరవ పురస్కరముగ సభ గులకును ఆనన ములు జేయించిరి. అంత కూర్పుండి ఆచార్యులవారు రాత్రినేను తనతో ముందలిం చినకార్యముమీద శ్రీ శాస్త్రి గారు వచ్చియున్నారు అనియు చెప్పిరి. మిత్రులమాట ల్లో సివేయరాని దయ్యెను.

శ్రీ శాస్త్రి గారామీద ఆముక్తమాల్యదలో నిరుపదిఫారము లచ్చుగాక మిగిలి యున్నవనియు, నగరముననే ముద్రాకాలవారును, ఆఫారములకు ముద్రింప వీలుగా దని

నిరాకరించి రనియు, చెప్పదు దానిని ఒక నెలలో భూర్తిచేసియాయవలసినదిగా కోరిరి. అందులకు సమ్మతించి దానిని భూర్తిచేసియిచ్చిరిని ఆఫారముల ముద్రణమునకుఁగాని, కాగితములకుఁగాని, శ్రీశాస్త్రులవారు నాకోక రాగిగమ్మిడియైన నీయలేదు. ఆమీద కొన్నిరోజులకు శ్రీ అప్పలాచారిగారు, నేనప్పటికి ముద్రించిన గ్రంథములలో నొక్కొక్కదానిలో నొక్కొక్కప్రతి శ్రీశాస్త్రులవారు కోరుచున్నా రనిచెప్పి 150 గ్రంథములుపట్టుకొనివెళ్ళి వారికిచ్చిరి. * వానికై శ్రీశాస్త్రులవారు నాకేపామ్మను పంప లేదు. ఆమీద శ్రీకట్టమంది రామలింగారెడ్డిగారు శ్రీశాస్త్రులవారికి గోడ్డేహాలున మహా పాథ్యాయదిరుదముకు, ప్రసాదించినపుడు 1116 రూ. అచ్చట ప్రముఖులు సమర్పించిరి. నేను కూడ నందులకు 116 రూ. యిచ్చితిని

శ్రీ శాస్త్రిగారు రెండవవారు ముద్రాశాలను నిర్మించి అక్షరలపాలై కష్టపడు చుండినపుడు శ్రీబైవాడ రామచంద్రారెడ్డిగారు రాయప్రోలు తీర్పు సంకల్పించి కొందఱు రెడ్లయొక్క చందాలు పుచ్చుకొనివచ్చి నన్నుఁగూడ నొక పెద్దమొత్తమును విరాళముగ నిచ్చుకొరిరి. వారికోరిక విఫలముచేయ వీలుగాక, గొప్పమొత్తమును వారిచేతి కిచ్చి కొన్ని నెలలకర్వాత తమ రొక గొప్పపద్దము, శ్రీ గునుపాటి యేనాదిరెడ్డిద్వారా వారి కందించిరిని. ఈ వైసందర్భములను తెలిసికొనక శ్రీవేంకట రాయశాస్త్రిగారికి సహాయ పడిన రెడ్లకుమాత్రమే వారిమనుమఁడు తనగ్రంథమున ప్రశంసించియున్నాఁడు. ఏ ఫలమునుగోరక ఎందఱికో ద్రవ్యసహాయమొనర్చినట్లే శ్రీవేంకటరాయశాస్త్రులవారికిని కొంత సొమ్ము నిచ్చితిని గావున నాకేపాటివిచారము లేదు.

* నెల్లూరిట్రాయహాలులో శ్రీశాస్త్రిగారి ఆముక్తమాల్యదటికేను, శ్రీ రేబాల లక్ష్మీనరసారెడ్డిగారికి కృతిగా సమర్పించిన సందర్భమున, ఒక సభ నేర్పాటుగానించిరి. సభకు ముందురాదు నావద్దకు శ్రీవేంకటరాయశాస్త్రిగారు వచ్చియుండి మఱునాటి సభకై తమతో నాటిరాత్రియే నెల్లూరికి రావలసివదని కోరిరి. పనుల తొందరవలన నేను రాలే నని యెంతచెప్పెను వినక నన్ను నిర్బంధించి వెంటబెట్టుకొని నెల్లూరికి ప్రయాణమైరి. అర్థరాత్రికి నెల్లూరుచేరితిమి. సభకునేర్పాటు చేసిన పాఠులు వారి నాహ్వానించి పురమున కొన్నివిధులలో గుఱ్ఱపుబండివై నూరేగింపచేయదలచితిమని చెల్లిరి. నన్నుఁగూడ వారిప్రక్కన కూర్చుండుమని నిర్బంధింపగా సమ్మతించి కూర్చుంటిని. నాల్గవీధులు తిరిగి ట్రాహాలు చేరితిమి. కృతిసమర్పణసభ జయప్రదముగనే జరిగినది. సభ ముగిసిన యనంతరము శ్రీ శాస్త్రులవారియొద్ద నెలవుపుచ్చుకొని వేటపను నెల్లూరు వదలి చెన్న పట్టణము చేరుకొంటిని. శ్రీశాస్త్రిగారిని కృత్తికముటలకై నాకిష్టముగాకున్నను కొన్ని పనులను గానించినాను ఆను విషయము వైవారికి తెలియుటకై యావృత్తాంతము నిట ఉదాహరించితిని.

శ్రీ రస్తు

ఆముక్త మాల్యద

స వ్యాఖ్యానము

ప్రీతిక

ఉ. శ్రీకమనీయ హారమణిః | జెన్నుగఁ దానుచు గొస్తుభంబునం
దాకమలావధూటియు నుదారతఁ దోఁపఁ బరస్పరాత్మలం
దాకలితంబు లైన తమయాకృతు లచ్చతఁ బైకె *దోచ న
స్తోకత నందుఁ దోచె నన | శోభిలు వేంకటభర్త గొల్పెదన్. 1

టీక. శ్రీకమనీయ హారమణి - శ్రీ=లక్ష్మీయొక్క, కమనీయ = మనోహరం
బగు, హార = హారమని, మణి = విష్ణుమగన (నాయకమనియొకరుట), జెన్ను
గఁ = బద్ధునట్లు. తాను = వెంకటభర్తను, గొస్తుభంబునందుఁ = హస్తభంబున
యందు, దాకమలావధూటియు = అలక్ష్మీదేవియు, ఉదారతఁ = ఆతిశయకూటచేత,
దోచఁ = ప్రతిబింబించు, పరస్పరాత్మల మఁ = ఒకరికొకరునందులందు. దాకలితంబు
లైన = (ప్రేమాతిశయముచే) నిలిచిన, తమ = తమయొద్దయొక్క, ఆకృతులు = ఆకార
ములు, అచ్చతఁ = శరీరస్వచ్ఛ చేతను, పైకె = ప్రకాశములుకాగా, అస్తో
కతఁ = అధిక్యముచేత, అందుఁ = అర్చనములందు, తోచెఁ = కానవచ్చెను, అనఁ =
అనునట్లుగ, శోభిలు = (లక్ష్మీతో) బ్రకాశించుచున్న. వెంకటభర్త = వెంకటేశ్వర
స్వామిని, గొల్పెదన్ = సేవించెను.

తాత్పర్యము. లక్ష్మీదేవియొక్క సుందర మగు హారమణియందు వెంకటేశుం
డును, నతనికొస్తుభము దాలక్ష్మీయొక బ్రతిబింబించుగాఁ బరస్పరమనంబులందుఁ
ప్రేమాతిశయముచేత నిలిచియున్న తమయొద్ద యాకారములును శరీరము స్వచ్ఛ

* దోచి యు.

ఒకసమయమున, సిగ్ = లక్ష్మీని, కన్యోత్తర = కన్యోత్తర, భక్ = తమ్ము, చేరక్ = కదియంగా, ప్రహస్ని = కడుపుబ్బ నొసరుచున్న, ఉర్వరభక్ = భూమికి, సి. 'ఉర్వరా సర్వసస్యాధ్య' యని యమరము. ఇ చనక్ = చనక్, కూడంగా = పొందగా (గుప్తదేవ జేయునిమిత్త ముకు), కలుగు = సిద్ధించినట్టి, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న, చంద్రశాలా = ఉప్పుగలయొక్క, పరపరులు = గు, య్యే = ఆయనో, దాంతుక్ = ఇంద్రియనిగ్రహము గలనుట్టిని, ఆత్మ = స్త్రీమి పబడన, ప్రహకలాంతునిక్ = ప్రహస్యశయములుగల, ఆయనాతునిక్ = ఆశేషుని. సిర = సముక్ = ఎల్లప్పుడును, భజితుక్ = కొల్చెదను. సి. 'చంద్రశాలా నిర్విగ్రహమ్' సియి, 'శేషఽనన్తః' అనియు నమరము.

తా. ఎల్లప్పుడును, చంద్రాదేవాయనుడెబిలక్ష్మీని స్వామి యొకసమయమున మఱుగుపఱచి కదియంగా నాశ్రీహతో గుప్తదేవ జేయదలంచినభూదేవికి నెవ్వని యొక్క శిశువులు తైనపడగలు మేడల చాల్చాయనో. నిత్యుడై యింద్రియనిగ్రహము గలవాడైనయోశేషుని నిరంతరమును సేవ చేస నను.

సీ. ఖ నట త్వయోబ్ధివీర్య సాతలానోన్యన్య

పిండిక్య తాంగ భీతాండజములు

ధృత కులాయాఘ ఖండిత సమిల్లన రూప

చరణాంతకభ్రమర త్తరువములు

ఘన గుహా ఘటిత ధూంకిరణ లోకైక ద్వి

దందుభీకృత మేరుమందరములు

చటుల ధుంపాతరస్వ నగరి వికరిత

పాతితాశాశోణపరిబృహములు

తే. ప్ర బలతర బాడబీకృతేరవృదములు

భాస్వరేరవృదీకృతబాడబములు

పతగ సమ్రాట్పతత ప్రభంజనములు

వృజినతూలౌఘములఁ దూల విసరుంగాత.

3

టీ. ఖనటల్ ... జములు - ఖ = ఆనమందు, నటల్ = ఆడుచున్న, పయః = ఉ.

కముగల, అధి = సముద్రమునకు, వీర్య = చూడదగిన, రసాశల = పాతాళమందు, అన్యోన్య = ఒకటితో నొకటి, పిండిక్య = ముద్దులుగాఁ జేయబడిన, అంగ = అవయవములు గలవై, భీత = భయపెట్టబడిన, అండజములు = నర్మములుగలవియు (తనగా గరుడనితొక్కల గాలిసోకుటచేత సముద్రమునందలి నీళ్ళాకాశమున కెగసిపోగాఁ బాతాళద్వారము

బట్టబయలై కనువడఁగ నచట పాములు తమకుఁ బక్షిరాజగు గరుత్మంతుఁడు నిత్యశత్రుఁ
డై యుండఁ భయపడి యుండునులఁ గఱచికొని ముద్దులు... నణిగింపఁజే ననుట).

పుత్ర...చరిములు-పుత్ర = భరించబడిన, మలాయార్థి = సూటికొఱకు, ని.
'మలాయో నీడ ముద్దియావ' అని యమరము. ఖాడి=పెఱుగుట. సమిల్=సమి
ధలయొక్క. లవ=తొంటలయొక్క. రూప=ఆకారములగుట, చరణ=(గరుడుని) పాద
ములకు, అంతిక=సమీపముగా, స్రమిల్=తెచ్చగుచున్న. తరుమరములు=పెరువైనవలు
గలవియనుట. (నందఱు జెప్పఁజూపఁగొప్పవ్రాతములు పెల్లగి యతనిపాదముల
పెంబడి నానుడి కొనిపోయి కన్నులు ముగ్ధము వడి ముగ్ధులై నీమిక్తమై కాళ్ళ
నిటికొనిపోవు నన్నకట్టియలఁజెంగుననుట.)

ఘన...చరము - ఘన=ఘనమైన, చరము=గుహలయందు. ఖాడి=చేర్చబడిన,
రూపాకరణ=రూపాకారము చేత. సమిల్=సమీపమున, ఏక=యొక్కముగా, ద్విగుమధి
కృత=రెండుభేదములు చేయఁబడిన. మేఘములములు=మేఘముల రకవ్యవధులుగలవి
యనుట. (నందఱు జెప్పఁజూపఁగొప్పవ్రాతములు పెల్లగి యతనిపాదముల
పెంబడి నానుడి కొనిపోయి కన్నులు ముగ్ధము వడి ముగ్ధులై నీమిక్తమై కాళ్ళ
నిటికొనిపోవు నన్నకట్టియలఁజెంగుననుట.)

చలుల...చలుల=చ చలమా, ఘనము=మడియుటయొక్క, తరః=
పేకము చేయు. స్వ=శ్రమయొక్క. నల్=చట్టరాములగు డి, చరత=పుత్రులగునట్లు,
సాతిర=త్రోయబడిన, ఆశాంతి=శాంతియుటయొక్క, వశిష్టములు=ప్రభువులు
గలవనుట. (చలులు చలముగా విసమట చేయు చుండునట్లుగా మూలల
యొక్కరూపాలగుట చేతమహావృణగలయి నిలుచుటకు వలయుగాక త్రోవపడి
మఱియొకవిషయము జరిగఁ బఱచి చరుట).

ప్రభు...చలుల=ప్రభులను=క్రిష్ణ ప్రాంతములు, బాడనిక్య=బడబాగు
లను జేయబడిన, ఇరవ్యుడు=మెఱుపులగువిధము, (మేఘములతోడ పలువు
లను మిఠిగుడి సముద్రములతోడ సులభమైన ననుట), భాస్వర...బములు-
భాస్వర=ప్రజ్వలించుచున్న, ఇరవ్యుడు=మెఱుపులగుజేయబడిన, బాడబాగులు=
బడబాగులు గలవియనుట. (సముద్రములయందు బడబాగులను మిఠి కెగయఁజిమ్ము
ననుట.)

ఇట్టికై న. పతగస మ్రాట్-పతగ=కతులకు, స మ్రాట్=ప్రభు వగుగరుత్మంతుని
యొక్క, పతత్ర=తొక్కలవలని, ప్రభుజనములు=వారములు, వృజిన=పాపము లని
యెడి, తూల=దూదిపింజెలయొక్క, పీఠములకే=గుంపులను, తూలకే=తూలిపోవునట్లు,
విసరుగాత=వీచుచుగావుత. ఇట్టిమహాబలముగల గరుత్మంతుని తొక్కల వలని గాడ్పులు
నాపాపము లనియెడు దూదిపింజెలను జెడరిపోవునట్లు వీచుచుగాక యని గ్రంథకర్త
ప్రార్థన చేయుచున్నాడు.

డి. పూని ముకుందునాజ్ఞఁ గనుబొమ్మనె కాంచి యజాండభాండముల్
వానసు మీఁదఁ బోవ నడువ న్దొనె ద న్నన నగ్గనిశ్చల

1 త్యానుచలత్వనిష్ఠలే సమస్తజగంబుల జాడ్యచేతనల్

గా నుతి కెక్కు నై న్యపతి ॥ కాంచనవేత్రము నాశ్రయించెదన్. 4

టీ. ముకుందునాజ్ఞఁ = నారాయణనియాజ్ఞను, కనుబొమ్మనె = భూసంజ్ఞ
చేతన, కాంచి = గ్రహించి, పూని = ప్రసన్నుడై, జాండభాండముల్ - జాండ =
బ్రహ్మాండము లనియెడి, భాండముల్ = కుండలు. వానసు = రూపులవిగాఁ జేయు
కొఱుకు, మీఁదఁ = ప్రళయమాదు, పోవనడువ = పోవున స్థితుచుకొఱుకు,
తన్దొనె = తన్ను (నడచు వేత్రము ననుట), దొనెనె = ప్రాంచె ననగా, అగ్గ
నిశ్చలత్వాచుచుత్వనిష్ఠలే - అగ్గ = నడచునయొక్క, నిశ్చలత్వ = కదలకుండుట
యొక్కయు, అనుచలత్వ = కదలుటయొక్కయు, నిష్ఠలే = నియమములే, సమస్త
జగంబుల = అల్లజగతులయొక్క. జాడ్యచేతన - జాడ్య = లయ మొనడుటయు,
చేతనల్ = తోవొనడుటయు. కలన్ = కలఁగా, నుతికెక్కు = కైతెల్ల బడుచున్న,
నై న్యపతి = సేనానాయకుని (విష్వస్థుని) యొక్క. గా చనవేత్రమున్ = బాగారు
వేత్రమును, అశ్రయించెన్ = ధరించెను.

ల. విష్వస్థుడు భగవత్కార్య సమర్థుఁడగు కరుణ భగవత్ప్రాయము
గుణముగ లీలావిధాంతి యగు ప్రకటమనిని స్థాపనములఁ గాచింప జూనఁగాఁ
గులాలదండము ఘటాదీలకుఁ గారణ మైనట్టి విష్వస్థుని ప్రేమ ప్రాప్తిదేవులకుఁ
గారణ మైన దనియు నా వేత్రము కదిలించుటకు లోకవ్యాపారము లే
దనియు కదలినప్పుడు లోకవ్యాపారము కల దనియు భావించు.

చ. అడరుగళాస్త్రధారులు మహాముఖవాంతసుధాంబుధారలున్
బొడ వగువహ్నికీలములు ॥ పొంగునుగాఁ బెరివైత్యకోటికిన్

బెడిదిపుంగిన్తో నెసరు ॥ పెట్టినపెద్ద పసంతివోలె నె

క్కుడువెస రాహుమస్తకము ॥ గొన్న సుదర్శనదేవుఁ గొల్చెదన్. 5

టీ. అడరు = ప్రసన్నుఁడగుచున్న, గళ = కంఠముయొక్క, అస్త్రధారలు =
రస్త్రధారలు, మహాముఖ = వెడలునోరవలన, వాంత = వెడలఁగ్గ్రహబడిన, సుధాం
బుధారలున్ = అమృతోదకధారలును, పొడవగు = గీర్ఘములగు, వహ్నికీలములు =
అగ్నిజ్వాలలు, పొంగునుగాన్ = ఎసటిపొంగును గాఁగా, పెరివైత్యమున, వైత్య
కోటికిన్ = రాక్షసులను హమునకు, బెడిదిపుంగిన్తో = తీవ్రతవనతో, ఎసరు
పెట్టినపెద్దపసంతివోలెన్ = ఎసరెక్కించినపెద్దకుండవలె, క్కుడువెసన్ = అధిక

1. త్యానుచలత్వ. 2. కరించి.

వేగముచేతను, రాహుమస్తకముక్ = రాహు వసురాక్షసునిశిరమును, కొన్న = గ్రహించిన, సుదర్శనదేవుక్ = విష్ణుచక్ర మనుదేవుని, కొల్చెనక్ = సేవించెదను.

తా. తొల్లి రాహు వసురాక్షసుడూ మాయచేత దేవతావేషధారియై యమృతము త్రాగునప్పుడు విష్ణుదేవుం డెఱింగి శనసుదర్శనముచే వానిశిరము ద్రూచినప్పుడు కంఠమునుండి వెడలెడి చక్రధార లడుగున ముండెడిమంటలుగాను నమృతమును మ్రొగకమునుపే తునిసెను గావున నాయమృతము మఱుల నోట గ్రమ్మించుడ నదియె కుండవయిపోగుగా గానబడిచు డెను గాన నప్పు డాశిరస్సు ప్రాప్తమింద సెనరి. పెట్టిన పెద్దపంటిలై చూచె ను భావము.

మ. హరివ్రారింపం దదాస్యమిరుతసుగంధాకృష్ట మై నాభిసం
కరువాక్రోడమిళిందబృంప మెదు రెక్కం దుష్క్రియాపంకసం
కరవైత్యాసుపంపం గముచు రేఖంబొల్పురాకానిశా
కరగౌరవ్యుతి పాంచజన్య మొసంగుం గళ్యాణసాకల్యమున్. 6

టీ. హరి = నారాయణుని, హరివ్రారింపం = హరివ్రారింప, దదాస్యమిరుత = దాస్యమిరుత, సుగంధాకృష్టమై = శుక్ = ఆహారయొక్క, ఆస్య = ముఖమందలి, మాయ = వాయువు యొక్క, సుగంధ = ముఖమునందు, ఆకృష్టమై = ఆకర్షించబడినది, నాభిసంకరువాక్రోడమిళిందబృంప = నాభి = పొట్టయందు, పంకసంకరువాక్రోడ = మధ్యమందలి, మిళింద = తుమ్మెదలయొక్క, బృంప = సముహము, ఎదురెక్కం = ముఖమందలిమున నెదురు రాగా, దుష్క్రియాపంక = సుకరకైత్యాసుపంపంక = దుష్క్రియా = దుష్కార్యములయందు, పసి = పాపముల తోడ, పంపం = హరిగన్న, ప్రకృ = రాయములయొక్క, అను = ప్రాణముల యొక్క, పరదక్షిణ = దక్షిణ, పంపం = ఆర్పించెడిది, రేఖ = రీతిచేతను, పొల్పు = ఒప్పుచున్న, రాకానిశాకరగౌరవ్యుతి = రాకా = పున్నమనాటి, నిశాకర = చంద్రునిపిత, గౌర = భవళి మగు, ద్యుతి = కాంతి గల, పాంచజన్యము = హరి శౌభము, గళ్యాణసాకల్యముక్ = గళ్యాణ = మంగళములయొక్క, సాకల్యముక్ = సమృద్ధిని, ఒసంగుం = ఇచ్చును.

తా. శ్రీపతి పాంచజన్యమును బురిచు నప్పు డాహరిముఖవాయువు దివ్య సుగంధము గలిగి వాసించుటవలన నాభిసంకరువా దున్న తుమ్మెదల గుం పుచ్చుట వలన యక్కములవాసనకంటె మిగుల సొగయఁజేయుమొగముతావి కెగయుచున్న పప్పుడు శత్రుజంబుల హృదయ విదారణంబగు నాదంబునకు బాదగు శంఖంబు

దుష్టులగు రక్కసుల మలీమసగులు లగుననువుల బిల్పుచున్నదో యన్న ట్లుండె నని భావము. అట్టి శ్రీవిష్ణునిచేతిలో నుండెడిపాంచభన్య ముశంఖము మాకు సామూర్థము లగుమంగళముల నిచ్చుచుండును గాక.

ఉ. యాదవసార్వభౌమభయదాయతబాహునియుక్త జేసి యెం దే దనుజేంద్రసాశ్వపురహేమచణీపరణంబు సంగళం బై దివి నాత్మకంకణములం దొకకంకణ మయ్యె నట్టి కా మోదకి మోదకీలితసరముజ్వలకల్పకచూల్యం గొల్చెనన్. 7

టీక. యాదవ... జేసి - యాదవ = యాదవశబ్దము, సార్వభౌమ = రాజైన శ్రీవిష్ణునియొక్క, భయదే = భయదోతయైన, ఆని = పాదదండ, బాహు = భుజము యొక్క, నియుక్తజేసి = పరుగుటచేత (బాహు క్క చంద్రాగ్రాగ్ర పరిబ్రువించుట నని యర్థము), ఎదేనిక్త = ఏయాకాశమున నుచును చున్నదనియందు (ఇటులు నప శబ్దార్థకా బగునేని శబ్దము, నికాశప నకు నైతియును బని యెందునని. దయ... గాబు - ముజేంద్ర = రాక్షసుడు యైన, సాశ్వ = సాశ్వ దేవతనియొక్క, పుర = కట్టణముయొక్క, హేమ = స్వర్ణముయొక్క, చణీ = రక్షమయిన, పరణంబు = కోట, సి. 'ప్రాకార' పరణ స్థాన' అని యుచును. సంగళంబు = పరిసరి గొన్నదై, దివిక్త = దివియును, అత్త = అత్తయిన బాహుకొత్త = పరియొక్క (హేమోదయొక్క), మోదకీలిత = రెలలమెలలమున, మోదకీలితయొక్క = కంకణ మయిన, మోదకీలితములయొక్క ల్య = మోదకీలితములయొక్క, కీలిత = హర్షబడిన, సమస్తము = ప్రకాశమైన, చూల్యంబు = చూల్యములయొక్క పూలయొక్క, మాల్యంబు = మాల్యంబు, అట్టి మోదకీలిత = అట్టివిధమున, కొల్చెనన్ = భజించెను.

తా. తొలుత సాంధ్యం దయ రక్కసులు రామోదవ మైనన పట్టణ ముగ్ధం గూడ మధురానగరమును ప్రాంత ప్రభుత్వము నుండి తెచ్చి రాజు గొప్పండు కొమోదకి యుత్తరము నాపట్టణముపై ప్రయోగించగా గనకరక్ష మయ్యెన యీ నగరమును గూడ కొమోదకియొక్క దొడివిన కంకణములతో గూడ నొకకంకణమై కనపట్టినది గాని బాధము తో దాయెను. అట్టి సర్వశక్తి నిరాసము బగునాకామోదకి మనయశక్తి నిరాసముగా గావించుట నని యభిప్రాయము.

చ. విడికెడుకొనుం గొప్పం గని శ్రీమే త్రివక్త సమాంగి జేసి తే బిడికెడుకొనుం గొప్పం బయి శ్రీ *బెచ్చుగుణంబును గంటి నంచునే

* జేయు; జేయు.

1 రృదంగ నిజత్రివక్రతయుఁ బాపగ మొక్కెడు నా సుమాలిపైఁ
జడిగొన నమ్ము లీనుహరి ॥ శార్వభనుస్థిత గాచుఁ గావుతన్. 8

టీక. విడికెడుకొనుకొ - విడికెడు = విడికెటిలో నడఁగెడు, కొనుకొ = నడు
మును, కొప్పుకొ = ధమ్మిల్లమును. కను = చూచి, ప్రేమకొ = ప్రేమచేతను, త్రివక్రకొ =
(మూడువంకరలుగల) కుబ్జును, సమాగికొ = చక్కనిగానినగా, చేసితి = చేసినివి.
ఏకొ = నేను, విడికెడుకొను = విడికెటి నడచువ యగు లస్తవమును, కొప్పుకొ =
ధనురగ్రమును, పముఁదెచ్చు = పొక్కిన్న పొక్కిముగా గుఱచును = అల్లెత్రాటిసి (శబ్ద
చట్టమువలన ముగిసిగొని మనియు లభించుచున్నది). 3 టి సంచుకొ = పొందితి ననుచు,
వీరృదంగకొ = స్ఫుటమగునట్లు, నీకొ = తరలెట్లు, త్రివక్రముకొ = మూడు
వంకరలు గలగుటను. - పంగకొ = పోకొట్టి తిను. మొక్కెడు = మొక్క
చున్నదియో యిందుట్లు. సుమాలిపై = సుమాలి పైనను నున్నది, జడిగొనకొ =
సురభిభారగా వున్న చున్నట్లు. నమ్ము = నామము లెన్నెను. శార్వభనుస్థిత - హరి =
నారాయణునియొక్క. శార్వ = శార్వభనుని పేరు. స్థిత = స్థిరపడివిట్లు,
గాచుఁగావుతన్ = తీసుచుఁగావు.

రా. శ్రీకృ. సుమాలి యనునామముల మహానీలో యున్నను సేమునప్పుడు
శార్వభనుడనునొక్క వాడుకనల. నొకచోటిను జేరనట్లు నాని కదియూ దివ్యు
గా గుప్తావతారమనగ గుఱచు జూచి నీని విడికెడుకొను కొప్పుచున్న పని దాని
జక్కనిదానిని జేసిని నానిని విడికెడుకొను కొప్పుచు విశేషించి గూము చున్నది
కాబట్టి నమ్మును జక్కనిదానిని జేసి కట్టుచు మన శరద్రావణసమయముగా నమ్రమై
యాదిట్లు మొక్కచున్నది నొప్పుట్లు జేయ.

మ. ప్రతతోద్ధృధరభాగవీతయుగవీర భాస్వత్స్వరు స్తంభ *సం
స్థితః దీప్తించెడుజాళువామొసలివా ॥ దీప్తార్పిగాఁ గజ్జలా
న్వితధూమానితరేఖ పైయలుగుగా ॥ విజ్ఞానదీపాంకుర
కృతి నందం బగుసందకం బఘలతా ॥ శ్రేణిచ్చిదం జేయుతన్. 9

టీ. ప్రతత = పుస్త్రీకములగ, ఉద్ధృధరభా = మిండిక్రింది ప్రదేశములయగు
దరి, వీర = వీరములయొక్క, యగవీ = క్షౌర్యముననుచు, భాస్వగ్ = ప్రకాశియెడి,
త్వరు = విడికెటిప ట్టనియెడు, స్తంభ = కంబమున, సంస్థిత = ఉన్నచేతను.
దీప్తించెడు = కలంగుచున్న, జాళువా = స్పర్శమయమైన, మొసలివా = మకరవక్త
మును భగ్గదంగవిశేషము, దీప్తార్పిగా - దీప్త = ప్రజ్వలింపుచున్న, అర్పిగా = జ్వాల
గాఁగా, సు. ఉచ్చిచ్ఛేరి శిఖా స్త్రీయా' మన యమరము. పైయలుగు = మొగ

కజ్జలాన్వితధూమాశితరేఖగాఁ - కజ్జల = కాటుకతో, అన్విత = కూడికొనిన, ధూమ = పొగయొక్క, అశిత = నల్లనైన. రేఖగాఁ = గీటుగాగా, (ఇచ్చట నర్థక్రమంబున నన్వయము). విజ్ఞానదీపాంకురాకృతిఁ - విజ్ఞానదీప = జ్ఞానదీపముయొక్క, అంకుర = మొలకయొక్క, ఆకృతిఁ = ఆకారమునకు, అంకురంబు = సుందరమైన, నంకురంబు - విష్ణుభిక్షుము, పులరాశ్రేణిచ్ఛివం - ఆశు = పాపములనియెడు, లతా = తీగలయొక్క, శ్రేణి = పంక్తులయొక్క, శివం = శేషనాథుడు, శివశివం = చేయగల.

తా. నాచి క మువిజ్ఞానదీపమునకు బుజు సేవస్తంభ మనియును, బుగారు మొసరించు సేవాశీక యనియును, నంకురంబు సేవపుగొడి లనియును భావము.

మ. అలపన్నిద్దటసూరులందును సముదవ్యక్తిల గా పున్న వె
గ్గలపుందాపముం బాప నా నిజమనగళకంజాతంబాతపు
ష్కలమాధ్వీకర్పరి స్తురారి సోగియంగఁ జొక్కి ధన్యాత్తులె
నిలపన్నిద్దటసూరులందలఁతు మోక్షేచ్ఛామతిందివ్యులన్. 10

లేక. అలపన్నిద్దటసూరులందును = అలపన్నిద్దట అలద్వాదాదిత్యులందును, (సూర్యుడు డలము నారాయణుని సేవ ప్రసాద ప్రసాదము) సముదవ్యక్తిల = సముదమున విలసనముచేయు. గాపున్న వెగ్గల పాపము = సునిశ్చయము చేసినయధిక రాపమును, పాపముగాఁ = పాపగొట్టుటగాఁ అనఁబట్టుగా. నిజ = స్వకీయములు. మనః = మనస్సు అనియెడు, కంజా = కంజములయందు. సజా = అట్టివట్టియిం, పుష్కల = సమృద్ధి మగు, మాధ్వీక = మకర దిముయొక్క, స్తురారి = ప్రవాహముచేతను, మరారి = హరి. సోగియంగఁ = సుఖముగా, చొక్కి = ఆనందించి, ధన్యాత్తుల = కృతార్థులందు, ఇలపన్నిద్దటసూరుల = భూమియందలి పన్నిద్దటైన యానందారులు, దివ్యులన్ = దేవతామూర్తులవారిని, మోక్షేచ్ఛామతిన్ = మోక్షేచ్ఛిలాషుల మనస్సుతో, శలఁతున్ = సంపదించెదను.

తా. నారాయణుడు సూర్యమండలమధ్యనర్తి యగుటజేసి సూర్యుని సంబంధ మగుతాపమును బోగొట్టుకొనుటకై భూమియందు బన్నిద్దటానందారులై యవతరించినమహాత్ముల మనఃపట్టి ములందుం జేరి నిలిచి సుఖించె ననియును, పన్నిద్దటానందారులు ద్వాదశాదిత్యులకంటెను బరిశుద్ధు లయి నిమయాశోరంగమలయందు నారాయణుని నిలంపుకొని యాస్వామిశరీరతాపము నడచి సుఖపఱచి తా మనం దించువా రనియును భావము. ఫలోత్పేక్ష.

వ. అని యిష్టదేవతాప్రాధనంబు జేసి మున్నే గలింగదేశవిజిహ్వా మ
నీషక దండెత్తిపోయి విజయవాటిం గొన్ని వాసరంబు లుండి శ్రీకా

కుళనికేతనుం డగు ¹నాంధ్రమధుమథను సేవింపం బోయి హరివాస
రోపవాసుం బచ్చటఁ గావింప నవ్వణ్యరాత్రుచతుష్టయామంబున. 11

టీ. ఆనిఁబట్టు (ప్రియదేవతాప్రార్థనముఁజేసి), మున్ను = పూర్వము, ఏకొ = ఏను, కళింగదేశ = కళింగ ముదేశముయొక్క, విజగీషా = విజయముఁ జేయవలయు ననునిచ్చగతి, మనీషకొ = యిష్టిచేయు, చూడెత్తి పోయి = చూచుకొనిపోయి, విజయ వాటికొ = దెజవాడయందు, కొన్నిదానములు లుండి = కలిపియనినాబులు నివసించి, శ్రీకాకుళాచికేతుం డగు = శ్రీకాకుళ మునెఱుపెట్టెట్టి శ్రీమద్గుహమి నాఁగల, ఆంధ్రమధుమథుని = తెలుఁగువల్లభునియందొకమహిమ వారి, నెదిఁగ బోయి = భరింప నేగి, హరివాసరోపవాసుం = విఠలికిరొగోపవాసుం, చచ్చట = ఆ శ్రీకాకుళమండ, కాడ వకొ = యొక, అప్పుడాంధ్రమధుమథునిమఁదనకొ = ఆపుణ్యమైన రాత్రియొక్క నాలుగవవాదినాఁడు.

నీ, నీలమేఘముఁడాలు ॥ డీలు నేయంగఁ జాలు
మెఱుంగుఁజామనచాయ ॥ మేనితోడ
సరవిందములకెచ్చు ॥ అడఁగించుజిగి హెచ్చు
నాయతం బగుకన్ను ॥ దోయితోడఁ
బులుంగు రాయనిచట్టుపలవన్నె నొరఁబట్టు
హొంబట్టుజిలుగురెంపఁబెంబుతోడ
నుదయార్కబింబంబునొటపు విడంబంబు
దొరలంగ నాడుకొ ॥ స్తుభముతోడఁ
తే, దమ్మికే లుండఁ బెఱకేల ॥ దండ యిచ్చు
లేము లుడివెడింలేజూపు ॥ లేమరొడఁ
దొలకుదయఁ దెల్పుచిటునవ్వునతోడఁ గలఁ ద
దంధ్రజలజాతుఁ డిట్లని ॥ యాన తిచ్చె.

12

టీ. నీలమేఘముఁడాలు = నల్లని మేఘములకొనిన, డీలునేయంగఁ = బల పీనముగాఁ జేయుటకు, చాలు = సమర్థముగ, మెఱుంగుఁజామనచాయ = నిద్రమై నిగ నిగలాడుచామనచాయగల, మేనితోడఁ = శరీరముతోడను, అరవిందముల = తామర పువ్వులయొక్క, కచ్చులు = గర్వములను, అడఁగించు = ప్రకృతమునను, చిగి = కాంతి చేతను, హెచ్చు = అతిశయించుచున్న, ఆయన బగు = నిడువాలిక యగు, కన్ను దోయితోడఁ = నేత్రయుగళముతోడను, పులుంగురాయనిచట్టుపలవన్నె = పక్షిం

ద్రుడగుగరుత్మంతునితొక్కలవర్ణమును, ఒరబట్టు = ఒరయికడేనెడు, హంబట్టు = బంగారుపట్టు గలగిన, బిలంగు = నన్నపునేతగల, తొటెంబుతోడకొ = వస్త్రముతోడను, ఉదయార్కబింబులు = బాలసూర్యబింబముయొక్క, ఒఱపు = ఒప్పదముయొక్క, విడబంబు = సామ్యమును, తొరలగ నాడు = తూలనాడెడు, కాస్త్రధముతోడకొ = కాస్త్రధ మనియెడుగరుత్మంతుతోడను, కమ్మచేలొడకొ = కమ్మములబట్టినహస్త మటుండగా, పెఱకేలకొ = ఇశ్వరహస్తములతను, పడలుచ్చు = కైదాడ లుచ్చెడు, లేములుడి పెడు = దాసిస్వధ్వసక మను, లేఱాపు = లేఱహాపు గు, లేమతోడకొ = తరుణి యగులక్ష్మీచేతోడను, తొలకొ = శరగమను, కయకొ = కృపను, తెలపు = ఎఱిగించెడు, చిలువస్వతోడకొ = ముక్తితపంతోడను, కలకొ = స్వప్నముగ, తదంధ్ర జలజాతుండు = కల్లతెలుగువల్లభరాయుండు, ఇట్లసి = పశ్చిమాణప్రకారముగా, అనతిచ్చెకొ = నెల హాసంగు.

తా. గ్రంథమున నిర్వచనముడైన స్వప్నమున స్థలశరచ్చయ గలగి, తామరతోటల తొటెంబుతోడకొ గలగి, పంబును కాస్త్రధమాణిక్యంబు గలగి, శనహస్వివము ము విచిత్రలక్ష్మీచేయెడు కమలంబును, కైదపకలకొ దన హస్తంబును గోచరియడల బిలంగుపలము చేతనగు గలవయ తొలయించుడ నాయాంధ్రవల్లభస్వామి కుమారులచేచ్చబోధింపినచోక నని భావము.

సీ. పలికి తుట్పేఁగోపమల జాతించెం వెక్క

రసికు లౌ నన మదాశలసచరిత్ర

భావధ్వనివ్యంగ్యశరేవధి గాంగఁ జె

ప్పితవి సత్యావధూప్రీతానంబు

శ్రుతిపురాణోపసంగహిత లేర్చి కూర్చితి

సకలకథాసారసంగ్రహంబు

శ్రోత్రఘచ్చటలు ¹విశచ్చుగ రచించితి సూక్తి

నైపుణి జ్ఞానచింతామణికృతి

తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్యమధురకావ్య

రచన మెప్పించికొంటి గీర్వాణభాష

సంధ్రభాషశయసాధ్యంబె శయందు నొక్క

కృతి వినిర్మింపు మింక మాకు శబ్దయము గాంగ.

టీ. ఉల్లేఖిత్వాపలక్ = ఉల్లేఖిత్వాలంకారముచేయు సువసూలంకారము చేతను, జాతిక్ = స్వభావోక్తిచేతను, పెంపెక్కిక్ = లిశయించునట్లు, రసకులు = రసజ్ఞులు, బొననక్ = బిచ్చుకొనునట్లుగా, మదాలసనశ్రక్ = మదాలసనశ్రయను ప్రబంధమును, పరికిరివి = రచించిరివి. భా... గాగ్ = భా... ఆభిప్రాయమునకును, ధ్వని=ధ్వనులనును. ప్యశ్య = ప్య జనాపిత్తిసి, సేగ్గిగాగ్ = సేకేపము అగునట్లు, సత్యభా... ప్రణనాబుక్ = సత్యభా... చరిత్రయ మున్న ప్రణమయ, చెప్పిరివి = రచించిరివి. శ్రుతి = శేకములు. పురణ = పురాణములు. ఉగ్రస రాతలు = పాంచరాత్రాగమాలలో వివృతస్వరూపమైనవి. ఏప్ = ఏ ఏ చి, సకల కథాసాగ్రసక్రమాబుక్ = సకలకథాసాగ్రసక్రమా ముక్రమయ. మోక్షితి = అనుమోక్షించిరివి. ప్ర్య = వినియెడునొకప్పుడు. ఆఖ = సావములయొక్క, భటలు = పాపము, విచ్చుగ్ = విచ్చునొకప్పుడు. సూక్తిభుశి = భాషాచాతుర్యముచేత, భానచి... తామణికిరిక్ = భానచి... తామణి యనియెడు ప్రాధమ్యము, రచించిరి = రచించిరి. మణిమిక్ = మణిమి. రసమజరి = రసమజరి యనియెడు, ముఖ్య = మొదలగు. మధు = మనోహరము. రాన్ = రిప్పియలయొక్క, రచనక్ = రచనచేతను, గీర్వాణభాషక్ = సామర్థ్యభాషయందు, మెప్పుమొటివి = మెప్పుమొటివి. ఆధ్రభాష = తెలుగు భాష. ఆనాభా = నాభి నాభి... రావయిననా, ఆంక్ ఆయాధ్రభాషయందు, మణిక్. ప్రయమనాగ్ = ఆయా మగనట్లు. ఇక నొకప్పుటి నిస్త్రి... ము = ఇక నొకప్పుడు ప్రయమనాగ్.

తా. ఎల్లభాషలను బట్టి యనునస్వభావమును మదాలసచరిత్ర, సత్యభాష చరిత్రయందు, సకల కథాసాగ్రసక్రమాబుక్, భానచి... తామణికిరియను, రసమజరి మొదలగు శృంగారకావ్యములును పరికిరిసి గాధ్రభాష యొక్కము కాదు గాఢన నాయాధ్రభాషయందును మనః ప్రయ మగునట్లు ప్రబంధము రచియింపుమని తెలుగువల్లభరాయణుడు పోక నని భావము.

ఉ. ఎన్నియె గూర్తు నన్న విను 1 మే మును దాల్చినమాల్య మిచ్చున
పిన్నది రంగంమం దయిన 2 పెండిలి నెప్పుము మున్ను గొంటి నే
వ న్ననదండ యొక్క మగవారి డిడ నేను దెలుగురాయడగ
గన్నడరాయ యొక్కదువశగప్పు ప్రియాపరిభుక్తభాక్కథన్. 14

టీ. ఎన్నియె = ఎన్నియు, గూర్తునన్నక్ = గూర్తు నొకటిపని, వినుమ. ఏక్ = నేను, మును = (తాను) ముందుగా, తాన్ = ధరించిన, మాల్య మిచ్చు = దండను సమర్పించిన, అపిన్నది = అపిన్నదియ, తాను (చూడికుడు త్రనాచా రును), రంగముడిక్ = శ్రీరంగ మందు, రంగు = చేకొనిన, పెండిలి = పవాహమును, చెప్పుము = రచింపుము. మున్ను = పూర్వ

మారు. నన్నుండ = పుష్పమాంకము. ఒక్కనుగూడిక = ఒక్కపురుషుండేగా,
 ని = సూక్ష్మచేతము. తిరిసి = తిరిగిచితిని. నేను. తెలుగురాయుండ =
 తెలుగువల్లభుండయినను, కన్నకరాయు = బిడ్డకరాయా! ప్రయాణభక్తుభాక్త
 భావ = ప్రయాణ = ప్రయాణభావము. పుష్ప = పుష్పము. పుష్పము = పుష్పములమును,
 భావ = పుష్పములముననున్నది. సూక్ష్మము. కన్ = కన్య, అన్యమున =
 అన్యములమును. కన్నము = అన్యములమును.

తా. శ్రీరంగమాయకాన్యార్పణ. తారముల = నేనుగూర్చుకొనునదిగా
 చిన నిన్ను సాగ్రహముకాదు గూర్చు నతివేరి పురుషు. నేనును. పూలగుండలను
 దొలుకుచునే పుష్పచితియు. నది నాకు సమర్పించినదిగనె యగుమాడినదంత
 నాచూచుచునుపొలచియు శ్రీరంగమాయకాన్యార్పణము జెప్పము. పూర్వము
 కృష్ణావతారమును నొకపురుషుడగు మాలాకాయుండొనగిన పుష్పమాలికను మే
 పుష్పము లేక ప్రహేళికచేయుము. నాపున నట్టికొనునది గిడునట్లు ప్రయాణములము
 గూర్చుకొని చింతించునొకరైనను శ్రీతిచేత ప్రయాణముచేయుచునున్నవా
 డగు రంగమన్నులకుం జెప్పము. దానిచేతనాని పురుషులకావలయును మను
 పాచ్చెను. మును నీ భావము.

మరలగరమును మరలదన్నయెవ విష్ణుచిత్తుడని యన్వయించి కృష్ణమన్ని
 కమాల్య మిష్టములేక ప్రహేళికచేయును. అన్యములము ప్రయాణభక్తుభాక్త
 భావ నాచాచ్చిదిపు మరలకట్లును నొనగించినపుడుగా నానిమిదున్నది.

ఆ. తెలుగు దేల యన్న దేశంబు దెలుగు గేను
 దెలుగువల్లభుండఁ దెలుగుగొకండె
 మెల్లవృపులు గొలువఁ నెటుగవే బాసాడి
 దేశభాషలందుఁ దెలుగులెన్న.

టీ. తెలుగుదేలయన్న = తెలుగుకావ్య సేలయంటివేని, దేశంబు = నేనివ
 సింఛియిన్నదేశము. తెలుగు తెలుగుని, ఏను. నేను. తెలుగువల్లభుండ = తెలుగు
 రాయుండను, తెలుగుగొకటియు. (అనగా నది వింతగా నునుట). ఎల్లవృపులు గొలువ =
 సకలరాజ్యములు సేవింపగా, బాసాడి = నిన్ను సూక్ష్మమించి, ఎటుగవే = కాన్యార్పణము
 పలన సకలదేశభాషల నెటుగుదు ముట. దేశభాషలందుం దెలుగులెన్న.

తా. ఇన్ని సామ్రాజ్యముల వ్రాసిన నన్ను దెలుగున సేల ప్రబాధము
 వ్రాయు మని నెలవిచ్చుచున్నా వనవలదు. ఏ మనగా నేను నివసింఛియిన్నదేశము
 తెలుగుదేశము. నేను దెలుగువల్లభుండను. తెలుగు గొత్తది గాదు. సకలసామంత

రాజులును గొలుచుచుండగా నీవు నకలదేశభాషలును మాటలాడుచుండుట లేదా? నువ్వు మైన దేశభాషలలోను జాలుగే కదా చక్కని బస.

క. అంకితమో యన నీ కల, వేంకటపతి యిష్ట మైన నీ వేల్పుగుటఁ దదీ
 1. యాంకితము సేయు మొక్కొక, సంకేతము కాకతడఁదర నీ సన్నఁగానె.

టీ. అంకితమో యనె = ఎవ్వరిపేర నాంకిత మొనర్చు నాటివని, నీకుక. అల వేంకటపతి = ఆవేంకటరమణుఁడు, ఇష్టమైనవే = ఇష్టదేశ భాషన, తదీ యాంకితము = ఆవేంకటరమణసంబంధి యగునాటికి ను, చేయుము = జనుము. (అట్లు చేసిన నీ కేమిలాభ మని శ కింహర నాశంకరు బ్రహ్మరూపుచున్నాఁడు.) ఒక్కొక్క సంకేతము కాక = ప్రత్యేకనామ భేదమే కాక. దసక = భూమియందు, అతడఁ = ఆవేంకటేశ్వరుఁడే, నేనె = నేను గానా.

తా. నేను బ్రాయము ప్రబంధ మొనరి కంకితము చేయును నగువేమో వియును నీ కల్లవేకకేశ్వరస్వామి యిష్టమే చేయ నవనిపేర నాంకితముచేయుము. నాకును నతనిని జేరుమాత్రమే భేదముగాని నేనే యుండును, అడే నేను.

తే. పాశ్చ మిటు సేయ నీ కుత్తరోత్తరాభి

వృద్ధి యని పోవ మేల్కని నీ వెఱుగుతోడి

భక్తి దద్దహగోపుర నీ ప్రణతి జేసి

వేంకటయుఁ గల్గకఁదీయ నీ విధులు దీర్చి.

17

టీ. పాశ్చము = పుస్తకము (ప్రబంధ మునుట.) ఇటు = ఉత్తమముగా, చేయక = చేయగా, నీకుక. ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధి = బహువర్ధింక నొ. నాటి కభివృద్ధి (అగును), అని. పోక = పోచియుం. మేల్కని = (నేను) నిశ్చలమై, వెఱుగుతోడి = ఆశ్చర్యముతోఁగూడి. భక్తి = భక్తచేయ, దద్దహగోపురప్రణతి = ఆయాధ్రు నాయకస్వామియొక్క యాలయగోపురప్రణామ మాచరించి, వేంకటయుక = ప్రభా తము గాఁగానే. కల్గ = ప్రత్యక్షకాలమందు, కఁదీయ = చేయఁదగిన, విధులు = సంధ్యావందనాదివిధులను, తీర్చి = నెఱవేర్చివని.

తా. నేను జెప్పినచొప్పునఁ బ్రబంధము వ్రాసిలివేసి నీ కుత్తరోత్తరము నభివృద్ధి యగు నని చెప్పి స్వామి యాతర్థానము గాఁగా నేను మేలుకొని యాశ్చర్య పడుచు భక్తితో నాస్వామియాలయగోపురమునకు సమస్కారము చేసి తెల్లవాఁడ గానె నిత్యకృత్యములు నెఱవేర్చివని.

వ. నిం డోలగం బుండి దండనాథసామంతసందోహంబులం బిలిపించి పెం దలకడన మందిరంబుల కనిపించి వివిధవేదాగమవిదు లగువిద్యజ్ఞసంబులఁ

1. యాంకితమే సేయు మొక్కొకసంకేతముగాక యతడ సరిసేగానా? 2. వితతి.

గాన్పించికొని నమస్కరించి యాశుభస్వప్నంబు వినిపించిన హర్షించి వారును సవిస్తయస్వాంతులయి, దేవా! దేవదేవుండు విజయంబుఁ జేసిన యాస్వప్నం బనేకశోభనపరంపరలం దెలుపుచున్నయది, యెట్లనినఁ బ్రథమ మప్పక్షేక్షణ స్వప్నసాక్షాత్కారం బితోధిక భక్తియు, నతండు ప్రబంధనిబంధనంబుఁ గావింపు మనుట యితోధికా గాధ సాస్వతోద్బోధనంబును, నతనిదేవీసమాగమం బితోధికాఖండ భాండాగారసమృద్ధియు, నతనియాసతీచేతివిశదశతతచ్ఛదం బితోధికాద్వితీయసితచ్ఛత్రతయు, నతం డశేషనృపనేనం దత్తద్భాష లెటుంగవే యనుట యితోధికసమస్తసామంతసమాజసమాకరణం బును, బ్రయోగభోగపరిశిష్టభోగం బిం పనుట యితోధికబహుప్రేయసీపాప్తియు, నీగుం గృతి నెప్ప నుత్తరోత్తరాభివృద్ధి యగు ననుట యితోధికావత్సవరమాయురవాప్తియు నగు నఖ్యవహి మాతిధూర్వహం డగుతుర్వసువంశంబున బుట్టినట్టి నీ కిట్టిశోభ నంబు లే మద్భుతంబు లవధరింపుము.

18

టీ. నిడు=పరిపూర్ణము, ఓలగము=సభయాగుండి. వడనా = సేనా నాయకులయొక్కము, నామాల = సామంతరాజ్యులయొక్కయు, స వోహంబు లక = సమూహములను. పెంబులడన = జేపకడనే. ముర్రుల కసి = ఉసికపట్లను జన నెల వొసగి. వివిధ=వలంకెలు లు. ము=మెములను, ఆకమ=పాంచరత్తా ద్యోగములను, విల్ల = ఎజ్జి గిన. విల్లబులు = విద్వాంసులు. కాన్పించికొని = దర్శనము చేయించుకొని, నమస్కరించు = (వందన) మ్రోక్కి, ఆశుభస్వప్నంబు = తాగన్న కలను, వినిపించినకొ, వారు = ఆదిర్వాంసులు. హర్షించి స తోషించి. సవిస్తయ ఆశ్చర్యముతోఁగూడిన. స్వాంతులై = చిత్తములవాడై. దేవా = ఓగానా. దేవదేవుండు = దేవ తలకు దేవుఁ డయిననారాయణుడు, విజయంబుఁజేసిన = విచ్చేసిన, ఆస్వప్నం బనేక శోభనపరంపరలం దెలుపుచున్నయది = ఆకల పెక్కుశుభపరంపరల కానుదంబై యున్నది. ఎట్లనిన, ప్రథమంబు = మొదట. అప్పక్షేక్షణ = ఆకమలాక్షునియొక్క. స్వప్న సాక్షాత్కారము = కలలోఁ బ్రత్యక్షదర్శనము. ఇతోధికభక్తియొక = ఇంతకుంటె సధిక భక్తియును, 'దృశ్యతే భగవాన్' యస్య స్వప్నైర్య శుభావహా, తస్మన్నేవ పృథా భక్తిర్దాయతే 'స్య సంతతమ్' సకలమంగళములను గలిగించు విష్ణు వనగా నెవనికలలో భగవానుడు కనుపడునో వాని కెప్పుడును నాభగవానునియందె దృఢమైన భక్తిగలు గును. (అనియుండుటచే స్వప్నమందు భగవత్సాక్షాత్కారము భక్తిసాంతత్యకారకము),

అశంకుఁడొకఁడు, ప్రబాధనిబాధనముకొనుచున్నప్పుడును, కామిపు మరుటఁ
చేయు మరుటఁ, ఇతోధికఁబ్రాశంభుతమగు, ఆకాశం = గంభీరమగు, సారస్వతఁవిద్య
యొక్క, ఉద్వృత్తమును = భానమును, అతనిచేసినమాగమము = అవిష్కృతమైనదిగా, ఇతో
ధికఁబ్రాశంభు మిక్కిలియగు, అఖండఁబడతానని, భాండగార ధనమునిలువ చేయునిష్ఠ
యొక్క, సమృద్ధియొక్క = సంపూర్ణత్వమును, అని = అవిష్కృతమైనదిగా, అసతిచేతి = అలక్ష్మి
చేతనున్న, విశదశతచక్రమును = విశద = శుభ్రమగు, శతచక్రము = శతపత్రము, (తామర
పువ్వు) ఇతోధికఁబ్రాశంభుతమగు, అద్వితీయ = ఏకమైన, సితచక్రత్రయము =
శ్వేతచక్రము గలగుండుయును, అతఁడు = అదేమఁడు, అశేషవృష = నకలరాజులయొక్క,
సేవ = భజించుట చేతను, తత్త్వాదులు అయాదేశభాషలు, ఎటుగ వే యరుట =
తెలిసికొనవా యరుట, ఇతోధిక = బ్రాశంభుత నధికులగు, సమస్తసామంత = ఎల్ల సమాన
రాజులయొక్క, సమాజ = సమాహముయొక్క, సమాకర్షణము = రాబట్టుట గుండు,
ప్రియ = ప్రీయురాలయొక్క, ఉపభోగ = ఆనందమునుండి, పరిశిష్ట = శేషించిన
(మాల్య ము) పవనమయొక్క, భోగము = ఆనందము, ఇంపము = ఇష్ట మరుట, ఇతోధిక =
బ్రాశంభుత నధికులగు, బహు = పలువు రగు, ప్రేయసీ = ప్రీయురాలయొక్క,
ప్రాప్తియొక్క = లాభమును, కృతిఁ జెప్పుచుత్తకోత్తరాభివృద్ధి యగు నరుట = ప్రబాధనిష్ఠా
మును జేసినచో సేరు నొకనాటికి నొకనాటికి శ్రేయస్సును నరుట, ఇతోధికాపక్య
పరమాయురవాప్తియొక్క = బ్రాశంభుత నధికులగు సంతానము, సామూహ మగు నాయువు
లభించుటయు, ఆగు = కలుగును, అని శోధనపరంపరల జలపుచున్న దని పూర్వ
ముతో నన్వయము. అభిర్య = కుమారుఁగాని, (అధికమైన) 'భరి' పూర్వస్థివాచనం
అని అమరము. మహిమ = మహత్త్వము చేతను, అతిశయార్థముగాడగు = మిక్కిలిధురంధరు
డైన, తుర్వగు = తుర్వగుఁడగుచున్నదియొక్క. మంజు = మలమునందు, పుట్టి
నట్టి = జనించుచున్నట్టి, సేవ = సేరు, ఇట్టి భవములు = ఇటువంటిశుభములు,
ఏమిద్యుక్తములు = ఏమాశ్చర్యకరములు. (ముఖములు కా వరుట,) అపధరింపుము =
చిత్తగింపుము.

సీ. కలశపాథో రాశిగర్భవీచిమతల్లి

కడుపార నెవ్వనిఁ గన్నతల్లి

యనలాక్షుఁడునజటావనవాటి కెవ్వని

వన్నె వెట్టుననా ర్థవంపులువు

సకలదైవతముభూతౌ పూర్తి కెవ్వని

¹పుట్టు కామని లేని మేట్టునంట

1. పుట్టగా నని.

కటికిచీకటితిండికరములగిలిగిత

నెవ్వఁడు దొంగకన్నె శ నవ్వఁ జెనకు

తే. నతఁడు పొగ డొందు మధుకైటవభారిమఱుది

కళల నెలవగువాఁడు చుక్కలకు తేఁడు

మిసిమిపరసీమ పలరాజుమేనమామ

వేవెలుంగులదొరజోడు శ రేవెలుంగు.

19

టీ. కలశపాథోరాశి = ధీరసముద్రముయొక్క, (ఆమృతప్రాప్తికై దేవాసురులు మధుమనెడఁ గలశప్రాయ మగుటచే నమస్తము కలశపాథోరాశి యనఁబడినది.) గర్భ=లోపల, వీచిమత్స్య = పరగల్గేద్రుము, కడుపాఠ్=గర్భము పరిపూర్ణమగునట్లు, ఎవ్వనికొ = ఏచంద్రుని, కన్నకన్య = ప్రసవించిన జననియో (అనగా జంద్రుఁడు ధీరసముద్రమందు బుట్టినవాఁడు గనుక నిచ్చటిపరగమునకు మాతృత్వము తోచుచున్నట్లు), ఎవ్వఁడు = ఏచంద్రుఁడు, అనలాక్షు = ఫాలాక్షుఁడగుశివునియొక్క, సున=పట్టమైన, బటా = పడయినెడు, పనవాటికొ = పనప్రదేశమునకు, పన్నె పెట్టు=శృంగారింపెడు, ఆనాటనిపు = బురుసునబుధికాని. పుష్ప = పుష్పమో (అనగా శివుఁడు శిరస్సనధరించినాఁడట.), ఎవ్వనిలబ్ధక = ఏచంద్రునిజన్మము, నకలదైవత=ఎల్లవిల్లులయొక్క, బుద్ధుఁడొ=పరాజితియొక్క, పూర్తికొ = తీరుటకు, ఆమనిలేని = నుతిపిడికాలములేని, మెట్టిపంట = దేవప్రభులమో, (ప్రళమాంపిబలే విహ్వలై అను మొదలయినవ్రతమాణము ననుసరించి యుండు.) ఎవ్వఁడు= ఏచంద్రుఁడు, కటికి = కరిసమగు, చీకటి = అంధకరమునకు, తిండి=భక్షణముగాఁగల, కరముల=కిరణములయొక్క, గిరిగిరికొ = చుక్కగిరిత చేరకు. దొంగకన్నెకొ=కలువ తీఁగయనియెడు కన్యకను, నవ్వకొ=నవ్వనట్లు, చెనకుకొ = స్పృశించునో, మధుకైటవభారిమఱుది = మధుకైటవు లగురాక్షసులకు శత్రువగు విష్ణునకు మఱుదియు, కళల = పోదశకళలయొక్క, నెలవగువాఁడు = స్థానమైనవాఁడు. చుక్కలతేఁడు = నక్షత్రనాథుఁడు, మిసిమిపరసీమ-మిసిమి = కాంధి, పరసీమ = ఎక్కువగు పొలిమేతయైనవాఁడు, పలరాజుమేనమామ = మన్మథునిఁ బ్రియఁడైనవాఁడు. వేవెలుంగులదొర= సహస్రకిరణములు గల దొర యగు సూర్యునియొక్క, జోడు = ఉద్దియగువాఁడు, రేవెలుంగు=రాత్రియందుఁ బ్రకాశించువాఁడగు. అతఁడు = ఆచంద్రుఁడు, పొగ డొందుకొ=నులింపబడుచు.

తా. కృష్ణదేవరాయలవంశంబునకు మూలంబగు చంద్రుఁడు పాలసముద్రంబునం బుట్టినాఁడనియును, శివునిబటాజూట మలంకరించినాఁడనియు, సమస్తదేవతలకును, దున్నక, చల్లక, కోయక, నులువక, కాలనిర్భయములేక, ఆకటి కొది

గెడుసుకరమగునాడల మైనదాఁ డనియుఁ (మహాపకారియగుట) దనకిరణములచేతఁ గలువతీగ యుకన్యకు నవ్వజేయు ననుటలన మహారసిమఁ డనియును, విష్ణునకు మఱియి యుటవలన మిక్కిలి యాభిగామ్యము గలదాఁ డనియును, కళానిధి యనుట వలన గాఢమిత్రుఁ డనియును. చుక్కలతోఁ దులువలన రాజ్యపరిపాలనకింకఁ డని యును. మిసిమివరసీమ. ఇలరాజు మేళమామ యనుటలన లావణ్యసౌందర్యాదిగుణ ములు గలదాఁ డనియును. గ్రామ్యస్థుఁ డనుటవలన బ్రతాపగుణముగలదాఁ డని యును. తేజెలు గనుటవలన స్వయంప్రకాశుఁ డనియును భాషము.

తే. ఆసుధాధామవిభవమహాంబురాశి

కుబ్బు మీఱంగ నందరుం శ దీపయ మయ్యె

వేదవేదాంగశాస్త్రానిశదవాస

నాత్తధిషణాధుంధరుం శ దై నబుధుడు.

20

టీ. ఆసుధాధామ = ఆల్లచంద్రునియొక్క, విభవ = సంపద యనెడు, మహాంబురాశి = మహాసముద్రమునకు, ఉబ్బుమీఱంగ = సంతోష మతిశయించు నట్లుగా, నందరుం = సమాధుం డు, వేద = వేదములయొక్కయు, వేదాంగ = వేదముల కవయము లగు శిక్షావలయొక్కయు. శాస్త్ర = వివాహసాదిశాస్త్రములయొక్కయు, అత్త = తల్లియులయొక్క, నిశ = స్వచ్ఛమగు, దాసనా = సుస్మారము చేతను, అత్త = పాండుబడిన, ధిషణ = బుద్ధియొక్క, ధుంధరుండైన = భారవాహి యగు, బుధుడు = బుధగ్రహము. ఉదయమయ్యె = జనించెను.

తా. బుధుడు చంద్రునకుఁ దనహుండై సమస్త వేదశాస్త్రములయర్థంబులు లెస్సగాఁ జెలిసికొనియె ననుట.

క. వానికిఁ బురూరవుడు శ్ర

జ్ఞానిధి జనియించె ¹సింహాసన్మౌళుడు గద్దూ

జానికి వాయువు తనయుం

²దాన్యపతికి దనయుండై యశయాతి జనించె.

21

టీ. వానికి = ఆబుధునకు, ప్రజ్ఞానిధి = మతిమంతుఁడును, సింహాసన్మౌళుడు = సింహాసమానవిక్రముఁడును అగు, పురూరవుడు = పురూరవుఁ డనుచక్రవర్తి, జనియించె = పుట్టెను. తద్దూజానికి = ఆపురూరవచక్రవర్తికి, తియువు = తియు వనుపేరు గలరాజు, తనయుండు = కుమారుఁడు, అన్యపతికి = తియాయువసురాజునకు, యయాతి = యయాతి యనుమహారాజు, తనయుండై = నందనుండై, జనించె = జన్మమొందెను.

1. శక్ర. 2. దై నెడె నతండు గనె యయాతినరేంద్రుఁ.

తా. బుధునకు బురూరపుండును, బురూరపునకు నాయువును, నాయువునకు యయాతియు సుతులై పాదమి రసి భావము.

క. అతనికియదుతుర్వసులను, సుతులుచ్చరమందిరహిత శ సూదనులుకళా
న్వితమతులు వారిలోవిశ్రుతకీర్తివహించెద్వారముడు గుణనిధియై.

టీ. అనికీ = ఆయనూనిమహారాజునకు, యదుతుర్వసు లనుసుతులు = యదువు. తుర్వసుడు సమరసమియ, అహిరసూదనులు-కళా = శత్రువులను, సూదనులు=మద్దించువాడను, చూడగొడుతులు - కళా = విమృలతోడను. అన్విత = కూడు కొన్న, మతులు = బుద్ధిగలవారు, ఉచ్చరమందిర = పుట్టిరి. వారిలో = ఆయదు తుర్వసులలో, తుర్వసుడు, గుణనిధియై = గుణునిధివాడై, విశ్రుతకీర్తి వహించె = ప్రశస్తమైన యశస్సును బొంతెను.

తా. ఆయయానికి యదుతుర్వసులను నిర్వృత చరణులు గలిగి రనియును, వారిలో దుర్వసుడు కీర్తిమంతుడై యె సనియును భావము.

తే. వాని వంశంబు తురువాన్వర వాయ మయ్యె
నందుఁ బెక్కుంపు నృపులు శయంబు నొంది
నిఖలభువాభివృద్ధిని శ్రీచక్రకీర్తి
నధికులైరి తదీయాన్వర యమున బుట్టి.

23

టీ. వాని = ఆతుర్వసునియొక్క, వంశంబు = వంశము, తురువాన్వరవాయమయ్యె = తురువనల మయ్యెను. పెక్కుంపు = అనేకులకు, నృపులు = రాజులు, ఉచయంబునొంది = ఉచించి, నిఖల=సమస్తములగు, భువన=లోకములకు, అభివృద్ధి = నిండిపాడెను. నిశ్చ = ప్రతి శించెను, కీర్తి = కీర్తిచేరను, అధికులైరి = అధికమును పొందెరి. తదీయాన్వరయమునకొ-రణియ = ఆరాజులసంబంధియగు, అన్వయమునకొ = వంశంబునకు, బుట్టి = జననమంది. ఇది ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

తా. ఆతుర్వసుని వంశము తురువవంశ మని పేర్పడినది. ఆవంశమును పెక్కుమందిరాజులు పుట్టి సులలోకములయందును నిండిన కీర్తిచే గొప్పవారయిరి. అటు వంటి రాజుల వంశమును చూచుచు;

మహాస్థగ్ర. ఘనుడై తిప్పిటీతేశా శ గ్రణీశతకమతగ్రావసంఘాతవాతా

శనరాడాశాంతదంతి శ స్థిర కిరుల జం శ ఝాటము ల్లాన్ని యిమ్మే

దిని దోదం డైక వీరి శద్ధిము పటిచి కీర్తిమృతు ల్రోదసిం బ

ర్వనరాతులమ్రులై పా శర్వములంగొలువచీ శ ప్రతాపంబుజూపెన్.

1. సప్తపూర్ణ.

టీ. తిమ్మకీతేశ్వరణి = తిమ్మభూపాలశ్రేష్ఠుడు. ఘనుడై = అధికుడై, శత
... ఘాటముల్ - శతఃసాధనప్రియకారియగు. కమఠ = కూర్చున్నయొక్కయు, గ్రామ =
పర్వతములయొక్క, సాధూః = సమూహములయొక్కయు, వాతాశనరాట్ = వాత =
వాయువే, ఆశన = ఆసనముగాఁగలసప్తములయొక్క, రాట్ = రాత్రినశేషనియొక్క
యు, ఆశాంతవారి - ఆశాంత = చింతములయమలి, పరితి = గజములయొక్కయు,
స్థవర = పృథ్వీయన, కిరి = ఆదివరాహముయొక్కయు. (శతశబ్దముమొనలగాఁ గిరి
శబ్దమువలన ద్వంద్వసమాస మగుటచే నసామంధ్యము నుపాపవనాప
మైనది). జంఘాటముల్ = జంఘలులగు, హున్వి = మునియి. ఇమ్మిదినిక్ = ఈ
భూమిని. దోడ్పడెక వీర - దోడ్పడ = సేవించుట మనియెడిది, ఏకముఖ్యమగు,
వీర = వీరమందు, తిరుగుకొని = స్థిరముగా నిలిచి, క్షీర్ణమై = యశశకారులు,
రోదసిక్ = భూమ్యాకాశములందు, చుట్ట = చుట్టించుగా, రాతులు = శత్రువులు,
నమ్మతి = తప్పనదాతై, పార్శ్వములగుండు = చెరులఁ జేరి సేవింపగా, తీవ్ర
ప్రతాపము = తీవ్ర ముఖ్యములు. మాపెక్ = పనుచుకొను.

తా. ఆదేశమునందు బుట్టి ఘనుడైన తిమ్మదేవరాయుడు మున్ను భూమిని
భరించుచున్న యాదిగర్భ, సప్తముగర్భ, కేసు, దిగ్గజులరాహులయందు వివరగా
గలిగిన శతశబ్దకావ్యవాతాశన సమాసనివాసితప్రృథ్వీయు లయతోమమలఁ జూచి యట్టి
కమకామలతోడికొనిన భూమికి లేకుండు దానే తగ్గుబాటున భయించి శత్రువులు
నమ్మతి తప్ప సేవించుచుండు దన క్షీర్ణ ప్రతాపము భూమ్యుం తరితుంబులయందు
వ్యాపింపజేసి భూమి కనికసాధ్యములు గలవఁజేసి నని భావము.

క. వితరణఖనియాతిన్మక్షితపగ్రామణికి దేవ శ దేవికి నం

చితమూర్తియాశ్వరప్రభుఁ, డతిపుణ్యుడు పుట్టె సజ్జనావనవరుడై .

టీ. వితరణఖని = దానసిధియగు, ఆతిష్ఠకీతిపగ్రామణికి = ఆతిష్ఠ
భూపాలశ్రేష్ఠునకు. దేవశీదేవిక్ = దేవశీదేవి యయవనిభార్యకు, అచితమూర్తి -
అచితశబ్దవిష్వచుండెడి, మూర్తి = ఆకారముగల, డతిపుణ్యుడు = మిక్కిలిపుణ్యముగల,
ఈశ్వరప్రభుడు = ఈశ్వరదేవరాయుడు, సజ్జనావనవరుడై = సాధుజనసంరక్షణశ్రద్ధ
గలవాడై, పుట్టె = జనించెను.

తా. తిమ్మభూపాలనకును దేవశీదేవియును సీశ్వరదేవరాయలు పుట్టె నని
భావము.

చ. బలమద మత్తదుష్టపుర శ భంజనుడై పరిపాలితార్కుడై
యిలవయి దొంటియాశ్వరుడేయాశ్వరుడై జనియింప రూపతొక

జలరుహనేత్రులం దొఱగి శ శైలవనంబుల భీతచిత్తులై

మెలగెడుశత్రుభూవరులు శ మేనుల దాల్చినమన్న థాంకముల్. 26

టీ. బల...జనుడై-బల = బలముచేతను, మద=గర్వముచేతను, మత్త=మది-
చిన, దుష్ట = దురాత్ములైన శత్రువులయొక్కయు (రాక్షసులయొక్కయు), పుర=పట్ట-
ణములను (త్రిపురములను), భుజుడై=భుగపముచువాడై, పరి...ర్యుడై, పరిపా-
రిత=సరక్షణములేయబడిన, ఆర్యుడై = పెద్దలుగలవాడై, (పార్వతిగలవాడై),
తొంటియాశ్వరుడై = మొదటి యాశ్వరుడై (నంగా శిష్యుడై), ఇలవయిల్ =
భూమిమీదను, శశ్యుడై = శశ్వరుడై, జనియింపక = పుట్టినగా, జలరుహనేత్ర-
లక = స్త్రీలు, తొఱగి = విడిచి, శైలవనములక = పర్వతారణ్యములయందు, భీర-
చిత్తులై = భయపడినమనస్సుగలవాడై, మెల...దుల-మెలగెడు = నవ్వించెడు,
శత్రుభూవరులు=శత్రురాజులు, మేనుల=మేహములకు, తాల్చి...కముల్-తాల్చిన
=ధరించిన, మన్నథాంకముల్=మననలొంగుదులు, రూపజ్ఞుల = రూపుమానెను.

తా. అనగా నాయాశ్వరరాజుశక్తి లభించితి ననియం బాలక ప్రియు-
డొద్రువు విడిచి కొండలయందు నదృశ్యులయందు భయము వడుచుచు నపుడు
వారి దేహములందలి మన్నన చిహ్నములు గానె ననియం నీశ్వరసంరక్షనమున మన్నన
చిహ్నములు మాయయి రుద్ర మనియం భొదవను.

ఇందలి శేషమానులు, విభవములు, కాగమములు నన్వయించుటలన-
శ్లేషాలకారము.

సీ. నిజభుజాశ్రితధారుణీవజ్రకవచంబు, దుష్టశిజంగాహితండ్రికుండు
వనజేశుణామనోధనపశ్యతోహరిం, డరిహంససుంహరిభౌగమంబు
మార్గణగణవికరమధుమానవినసంబు, గుణవత్సరోహణాత్మోణీధరము
బాంధవసంధోహావర్తవనీహేళి, కానుణ్యరసనిమ్మగకశత్రుఁ

తే. డన జగంబుల మిగుల బ్రహ్మాతే గాంచె

ధరణిధవద త్రవివిధోపదావిధాన

మారితశ్రీవినిరితనిగరాల

యేశ్వరుడు తన్మధూపతీయీశ్వరుండు.

27

టీ. నిజ...చంబు - నిజ = స్వకీయముగు. భుజ = బొహువులు, ఆశ్రయ = ఆశ్ర-
యించిన, ధారుణీ=భూమికి, విజ్రకవచంబు=మగకాలమైములుమైనవాడును, దుష్ట...
కుండు, దుష్ట=దుర్మార్గు లనియెడు, భుజంగ = నర్మములకు, అహితండ్రికుండు = పాము
లు బట్టెడువాడును, వన...హరిండు - వనజేశుణా = కమలలోచనలగు స్త్రీలయొక్క,
కున=మనస్సు లనియెడు, ధన=ధనములను, పశ్యతోహరిండు = ప్రత్యక్షచోరుడును,

అరి...మంబు-అరిశత్రువు లనియెడు, హంస = అంచలయొక్క, సంసల్ = సమాహమునకు, ఆభ్రాగమంబు-ఆభ్ర=మేఘములయొక్క. ఆగమంబు = కాలమును, (వర్షర్తువకుట), మార్గ...సంబు - మార్గణ=యాచకులయొక్క, గణ = గుంపులనియెడు, పిక=కోయిలలకు, మధుమాస = వసంతమాసముయొక్క, దివసంబు = దినముపాటివాడను, గుణరత్నరోహణశోభిభవము-గుణ = గుణములనియెడు, రత్న=మణులకు, రోహణశోభిభవము=రోహణవర్షవృక్షమైనవాడను, బౌధ...హాళి - బౌధ...సూదోహ = బౌధసమాహమనెడి. వద్దపని = కమలదననకు, హేళి = సూర్యుడను, కాచ...శత్రుడు-కాచాధ్యక్ష = కరుణయనుచుకలనను. నిర్ముగాశశత్రుడు=నదీభర్తయగునముద్రుడును, ఆనక=ఆనక, ధర...మిడు - భుజిష = రాజులచేత, దిల్ల=కబజిన, వివిధ = పలుతెగలు, ఉపదా = కాసులయొక్క. విభా=ప్రకారముచేత, సమాజిత=సంపాదించబడిన, శ్రీ=సంపదచేత, వినిర్జిత = జయించబడిన, సిద్ధరాలయ = స్వర్గమునకు, శాశ్వరుడు=ప్రభుగనిర్ముడుగల. తిష్ఠాపాపియాశ్వరుడు = తిష్ఠాపాపాలపుత్రుడగునీశ్వరదేవతాయెడు, జగములక = జగత్తులయందు, మిగులక=అతిశయించునట్లు, ప్రఖ్యాతిగలదెక = కీర్తిబోధించు.

తా. తిరుమలదేవరాయలకుమారుడగు నీశ్వరదేవతాయెడు రాజులపలని కప్పుబులచే నధికసంపద గలవాడయి ప్రసైశ్వర్యమును సిద్ధుని జయించుచు దనభుజమునాశ్రయించినభూమిక పైకకంచు బగ దద్దుజులను బాములను బాములవానివలె జేండాడుచును, మిగుల సొగసగువాడగు గాఢచ మగవలననాబుల దనచక్కదనంబుచే నాకర్షించుచు గానకాలవగ హ సలగు కఠిమిశ్టని శత్రువులను నడుముచు గోయిలలకు వసంతర్తుపట్ల యాచకులగు దాని శాతోషకగుడై రత్నములు రోహణవర్షశాఖనందుంబలె గుణంబుల సకలగోళముల నొకటై గాంచినవస్త్ర వసంబువదాబున దత్తుం గాంచి చుట్టబులు ముడిబులు బొడల సుంద్రమున నెడల బడనిబలంబు శనహృదయంబున గారణ్యధనా బూతుగది నెలచున్నా డని లోకాబులదా విఖ్యాతి వహించెను.

క. ఆయాశ్వరసప్రపతికింబుణ్ణాయతమతి యైనబుక్కుమాంబకు దేజస్తోయజహితులుదయించిరి, ధీయుతులగునానసింహాతిష్ఠనరేంద్రుల్.

టీ. ఆయాశ్వరసప్రపతి = ఆయాశ్వరదేవరాయలకు, పుణ్ణాయతమతి యైనపుణ్యములయందు ఏకాలము మనస్సుగల, బుక్కుమాంబకు = బుక్కుమృత్యుకు, లేజ...తుల-లేజి=లేజముచేతను. తోయజహితులు = సూర్యులును, ధీయుతులు=బుద్ధిమంతులును, ఆగు = అయిన, నారసింహాతిష్ఠనరేంద్రుల్ = నరసింహదేవరాయలును తిరుమలదేవరాయలును, ఉదయించిరి=జననమందిరి. శాపద్యమున రెండవచరణమందు

బుక్కమాంబ యనుచోట నంబాశబ్దభవ మైనయమ్మ యనునది లేలబలికిన నమ యైనది గనుక బుక్కమ యని యుండఁ గా దనివైని మరల నంబాశబ్దము ప్రయోగించి నందునఁ బానకు క్షమగాఁ గానఁబడుచున్నది. ఇందుకు 'అర్ఘ్యంబాదికశబ్దా స్పృశ ధృత శ్చేష్టార్థగోచరాః, తతః ప్రదానశబ్దేభ్యో వైవశ్రేష్టార్థగోచరాః' అని యధర్వణ వచనము. ఈతీరున యన్నును సీప్రకారముగాఁ బ్రయోగించుటయే బాధ్యకవిప్రయోగ ములుగూడఁ గలవు.

తా. అటువంటి యీశ్వరరాజునకును, బుణ్యాత్మరాలైన బుక్కమ్మకును, సూర్యునివంటి తేజశ్శాలుకును, బుద్ధిమంతులకు నగు న.సింహరాజును, తిమ్మరాజును బుట్టిరి.

క. అందు నరసప్రభుఁడు హరి

చందనమందారకుంఠ శ చంద్రాంశునిభా

స్పందయశ స్తుంపిలచి

కృందరుఁడై ధాత్రి యేలేఁ శ గలువము లడఁగన్.

29

టీ. అందుఁ = హరిరూపుఁడనును. న.సప్రభుఁడు = నరసింహదేవరాయఁడు, హరి...రుండై-హరిచందన = శ్రీకంఠమాతోడును. మందార = పారిజాతపుష్పములతో డను, కుండ = మల్లెపువ్వులతోడును, చంద్రాంశు = చంద్రకిరణములతోడును. నిభ = సమానమైనట్టి, స్పృశు = చుఁచునది, యశః = కీర్తిపదము, తుంపిల = పెన్నెకడుపుగల, చిక్ = చిక్కులయొక్క, కిందరుండై = గుహలుగలవాడై, లఱవములు = పాకు ములు, అడఁగన్ = విడిచునట్లు, ధాత్రి = భూమిని, ఏలేన్ = పాలించెను.

తా. వార్షిధిని నరసప్రభుఁడను హరిచందనమందారకుంఠతో సమానమైన శుభ్రమైన తన కీర్తి దిగితలలయొకటి వ్యాపించుచుండఁగాఁ బాపము లడఁగిపోవునట్లు భూమిని పాలించెను.

సీ. అంభోధివసనవి శ శ్వంభరావలయంబు

ఘనబాహుపురి మర శ కతముఁ జేసె

గకుబంతనిఖిలరా శ జ్ఞికరంబుఁ జరణమం

జీరంబు సాలభం శ జికలఁ జేసె

మహనీయనిజవిని శ ర్పలయశస్సరసికి

గగనంబుఁ గలహంస శ కింబుఁ జేసె

నశ్రాంతవిశ్రాంత శ నాసారలక్ష్మికి

గవికదంబముఁ జాత శ కములఁ జేసె

తే. సతిశతకృపాణక్మత్తమ శ తారివీర
మండలేశసకుండల శ మకుటనూత్న
మస్తమాల్యపరంపరా శ మండనార్పి
తేశ్వరుం డగునారసిం శ హేశ్వరుండు.

30

టీ. ఆతి...రుండు - ఆతిశిత = మిక్కిలివాడియగు, కృపాణ = భద్రము చేతను, కృత్త = నశుకంబున, మత్త = మదిమన, తారివీర = శత్రులనువీరులగు, మండలేశ = రాజులయొక్క, సకుండలమునట = కుండలకిరీటములతోగూడిన, నూత్న = నూతనములయిన, మస్త = శిరస్సులనియెడు, మాల్య = విసరములయొక్క, పరంపరా = సమాహమచేశకు గరిగిన, మండన = పులకారముచేయు, అర్పిత = పూజింపబడిన, ఈశ్వరుండు = సర్వేశ్వరుండు గరిగినవాడు, గు = అయినట్టి, నారసింహేశ్వరుండు = నరసింహచేవరాయుండు, ఆంభో...య్యుండు - ఆంభోధి = సముద్రము, వన = వస్త్రముగల, విశ్వాభరా = భూమియొక్క, పలయంబు = పలయమును, ఘన...కలకు - ఘన = గొప్పచైన, బాహుపురి = కేయూరమగురి, మరకకముండేనె = మరకముచేసిన. కన...రుంబు - కన = దిక్కులయొక్క, అంత = చెఱుగులయందలి, నిఖిల = సమస్తమైన, రాట్ = రాజులయొక్క, నికరంబు = సమాహమము, చర...కలకు - చర = చలించుచున్న - చరణ = పాదములయొక్క, మాజీరంబు = గండపెండేరముయొక్క, సాలభంజికలకుండేనె = ప్రతిమల చేసెను, మహ...సికి - మహాసీను = అధికమైయున్న, నిజ = స్వకీయునయిన, వినిర్దల = మిక్కిలి శుభ్ర) మగు, చురక = కత్తియనియెడు, సరసి = సరస్సునకు, గగనంబు = ఆకాశమును, కలహంసకంబుండేనె = హంసవిశేషమును చేసెను, ఆశ్ర...లక్ష్యకి = ఆశ్రయ = పడతెగని, నిశ్రాణ = విశ్రాంతి మనియెడు, ఆసార = ధారానూపాతముయొక్క, లక్ష్యకి = సమృద్ధికి, కవిరంజనంబు = కవిశ్వరసమాహమును, చాలకముండేనె = చాలవత్సము చేసెను.

తా. నరసింహరాములు యుద్ధరంగమును బహిరంగముగా నెదిరించినశత్రు వీరులతలలు మకుటకుండలంబులతోగూడఁ బరభద్రంబున ఖండించి, అట్టి శిరంబులను విరులసరములచేఁ గఱకంతుడు కపాలమాలాధరుండు గనుక నతని నలంకరించుచు జతుస్సుమద్రముప్రభూపలయంబు ననాయాసంబుగ వహించి పాలించుచు సమస్త దేశాధీశ్వరులచే మ్రొక్కులు గైకొనుచు భూమ్యంతరిక్షంబులయందు దనయశంబు నింది యెల్లప్పు డెడతెగనిదానంబులచేతఁ గవిశ్వరులకుఁ దృప్తి కేయించుండె నని భావము.

తే. ఆనృసింహప్రభుండు దిపాంబవలన
నాగమాంబికవలన నందనులఁ గాంచె
వీరనరసింహరాయభూవిభుని నచ్యుత
తాయతాంశజు శ్రీకృష్ణరాయ నిన్ను.

31

టీ. శ్రీకృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయా ! ఆనృసింహప్రభుండు = ఆనరసింహ దేవరాయుండు, దిపాంబవలన = తిప్పమ్మాదేవలన, వీరనరసింహరాయ భూవిభుండు = వీరనరసింహరాయలకు, నాగమాంబికవలన = నాగమ్మవలన, అచ్యుతాయతాంశజు = అచ్యుత = శ్రీకృష్ణసియొక్క, ఆయన = పూర్వమును, అంశ = కళలులను, జు = పుట్టినట్టి, నిన్ను = నిన్నును, నందులకు = పుట్టెనుగా, కాంచె = చూచెను.

ల. ఆనరసింహరాయలకు భూలగు తిప్పమ్మ, నాగమ్మ యనునవిలోని కష్టమును వీరనరసింహరాయలకు, నాగమ్మకు కృష్ణాశనభూతుండగు కృష్ణదేవరాయలకు నుచులై.

క. వీరనృసింహుండు నిజభుజదారుణకవాలవరుషధారాహత వీ
గారి యగుచు నేకాత్మకవారణముగ నేలే నకనకవారణముహిమన్.

టీ. వీరనృసింహుండు = వీరనరసింహరాయుండు, నిజ...యగుచుకొ - నిజ = స్వకీయమును, భుజ = భుజమున, దారుణ = భయంకరమైన, కవాల = భద్రము యొక్క, వరుష = కంఠమును, ధారా = గుచ్చుచేయు, హత = సంహారించబడిన, వీర = వీరులైన, ఆరియగుచుకొ = శత్రువులగులవాడగుచు, అనిమముహిమన్ = వివారణ = అత్రునిహతమైన, మహిమన్ = మహత్త్వముచేయు, భుకొ = భూమిని, ఏకాత్మకవారణముగకొ = ఏకచ్ఛత్రము గలుగునట్లుగా, విలెకొ = పొరించెను.

ల. వీరనృసింహరాయుండు కనకభద్రముచేత నెడమించినవీరులగు శత్రువుల నఱియడ్డములేని విజృంభణముచేత నేచ్ఛత్రాధిపతియై భూమిని బాంధవెను.

క. ఆవిభుననంతరంబ ధ
రావలయముఁ బూని తీవు శరహిమై దిరుమ
ల్దేవియును నన్నపూర్ణా
దేవియుఁ గమలాబ్జముఖులు శరదేవీరులుగాన్.

33

టీ. ఆవి...రంబ - ఆవిభు = ఆవీరనృసింహరాయలయొక్క, ఆనంతరంబ = తరువాతనే, ఈవు = నీవు, తిరుమల్దేవియొకొ = తిరుమలయమయ్య, అన్నపూర్ణాదేవియొకొ = అన్నపూర్ణయు నను, కమలాబ్జముఖులు = కమలములవంటియు, చంద్రునివంటియు ముఖముగలవారు, శరదేవీరులుగాకొ = పట్టపుదేవులుగాగా, భరా

వలయముకొ = భూవలయమును, రహితైక = సంతోషముచేతను, పూనిలివి .
వహించిలివి.

తా. జ్యేష్ఠుఁడగు నానృసింహరాయలపిత్తుట గృష్ఠదేవరాయలు భూభారమును వహించె ననియును, మిరుపల్దేవి, యన్నపూర్ణాదేవి యతనికే బట్టపుడేపు లనియును భావము.

సీ. తొలగెను ధూమకేతుక్షోభ జనులను
నతివృష్టిదోషభయంబు వానె
గంటకాగవధీతి శ గడచె నుత్తరభూమి
భృత్యుటకం బెల్ల శ నెత్తునడిచు
మానె నఘస్ఫూర్తి శ మరుభూములందును
నెల మూడువానలు శ నిండె గురినె
నాబాలగోపాల శ మఖిలస్వర్జిజమును
నానంద మగుమన్ని శ నతిశయిల్లె

తే. బ్రజలకల్లును గను రామరాజ్య మయ్యె
జానునత్వాశ్శయ ! యీశ్వర నానృసింహ
భూవిభునికృష్ణరాయ ! యశస్వినయ మొంది
వెంపుతో నీవు ధాత్రి బోలంపఁగాను.

31

టీ. చాచునత్వాశ్శయ - చాచ = బిచ్చముగ, నత్వా = సాత్త్వికగుణము చేతను, బలముచేయు, అశ్శయ = గుఱుడవై...గానా! యీశ్వర...రాయ - ఈశ్వరనానృసింహభూమిభు = ఈశ్వరరాయలపుత్రుడగునానృసింహరాయ నగు రామరాజును, బిచ్చరాయ = బిచ్చముచేయువాడు! నీవు, భూమియమొ = శ్రీగుంపునుజేర్చి, ధాత్రిక = భూమిని, పాలింపఁగాను = పాలించుచుండఁగా, బలముకొ = ప్రబలము, ధూమ...క్షోభ - ధూమకేతువుతోకలుక్కవలసి, తోభ = దుర్భుజము, తొలగెను = లేచియెను. నతివృష్టిదోషభయంబు వానెకొ = అధివృష్టిదోషమువలన నతిపు ననలెను. కంట...భీతి - కంటక = వృద్ధుడైతిరాజులయొక్క, అగమ = రాకవలసి, భీతి = భయము, కడచెకొ = అతిక్రమించెను. ఉత్తర...బెల్లకొ - ఉత్తర = గర్వింపిన, భూమిభృత్ = రాజులయొక్క, కంటకంబెల్లకొ = రాజ్యపెల్లను, ఎత్తునడియెకొ = బలహీనుమయ్యెను. అఘస్ఫూర్తి - అఘ = పాపములయొక్క, స్ఫూర్తి = ఆత్మశయము, మానెకొ = రూపునడిచెను. మరుభూములందును = నిర్జలభూములందును, నెల మూడువానలు = నెలకు మూడేసివానలు, నిండెకొ = వరపూర్ణమగునట్లు, కురిసెకొ =

వర్ణించెను. ('మరుభూములందును' అనునముచ్చాయక శ్రుతసారస్వమువలన ఫలవద్యాములందు నైతము పడినముల కొక్కవర్షము గురియు ననుట). ఆబాలగోపాలము - బాలురు గోపాలులు మొదలుగా, 'ఇ...ములు - ఆఇల = సమస్తములగు, సత్ = సజ్జనుల యొక్క. ప్రజమును = సమాహారును, ఆనందు మగు = సంతోషముల, మస్కి = బ్రహ్మచర్యము, ఆతిశయశ్లేః = అధికమయ్యెను. ప్రబలకల్లు = సమస్తములను, కడుక్ = మిక్కిలి, రామరాజ్యమయ్యె = బాలమరణానందములేని శ్రీరామరాజ్యమువలె నయ్యెను.

తా. కృష్ణదేవరాయల శ్రేయస్సు గలది కాబట్టి మేలుచూడఁ గా, భూమిపై బతులకు దుష్టియధమును, అవిష్కృష్టిభయము ననావృష్టిభయము మొదలగునీతిభయ లేదనియును, విశిష్టకాలములయ ను గాని సమస్తముల గురియుచుండె ననియును, రాజులు గాడి కేయ నెనుచు, బాలుర వృద్ధుల గోపాలు మొదలుగా నెల్ల వారలను నిరంధరణ తోషించు గాఁతు లేనియును, బాలమరణానందములు లేక శ్రీరామరాజ్యమై యుండె ననియును భావము.

క. తునియలల మొమ్మిదియంట వడు

నెనమండ్రంట మోచువా పర నేపకటికూ

ప్రసాదము 1 లేనిగాదను

లని గావక బాహువివాహం యచని భరించెన్.

35

టీ. తునియల = భూభాదములు, మొమ్మిదియంట = న:సంఖ్యాకంబులంట, మోచువా = మోచెదవా, పరనెనమండ్రంట = అప్రాదేశసంఖ్యానులంట. అనే ...నాలు - నేపక = (నీరుంటానము చేసెడి) ఇగ్గజను లేనిమిడియును, (టి = అక్షరము మొక్కొందును, కూర్చు = అక్షరము మొక్కొందును, సగ = కపలనిల వర్తనము లేదును, అటాలు = శేషుడొక్కొంటును. (స్వయంబులమున బహువచనము) వీరు, వీటి లావరులు = విపాటిబలవతులు అని, అవక = నీచుబుధ మగు, బాహు వివాహం = భుజ మొక్కడే, అచని = భూమిని, భరించెన్ = పూసెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలభుజము మున్ను భూభారమును వహించియున్నవారగు గడి, అరాహ, కలవర్తన, శేషులను లెక్కించి పునెనమండ్రని యెఱింగి భూభాగములు లెక్కించి భరతభూదానినవిభాదంబు లని తేసి యొక్కొక్క భాదం బిష్టిబిష్టులు వహించుచున్న ట్లాహించి వార లెట్టిబలవతులు లని యెఱింగి యట్టితోమ్మిది భాదంబులు గలభూమండలం దాతయు దాని వహించె నని భావము. ఈ వర్ణనంబు సందర్భ 'యంట' శబ్దప్రయం బనంగీకారార్థకమై యున్నది.

1. లెంతలావరు. 2. వాకటి.

సీ. తొలుదొల్ల నుదయాద్రి శిలఁ దాకి ¹తీండ్రించు

నసిలోహమున వెచ్చనై జనించె

మఱి కొండవీడెక్కి శిమారొక్కని నలియెన

యలకసవాపాత్మ నంటి రాజె

నట సాగి జమ్మిలో శయఁ బడి¹వేగి దహించె

గోనఁ బిట్టెచ్చె గొట్టానఁ బవిత్రె

గనకగిరిస్ఫూర్తి శివరచె శౌతమి గ్రాచె

నవల నాపాల్గొన - రఘుకొనియె

తే. ²మాండెముఁ బేల్చె ³నొడ్డాది మసి యొచ్చె

గటకపురి గాల్చె గజరాజి శివలగి వలనఁ

దోకి చిచ్చన నొక సీత దురహగాహ

భేలను గ్రహతాపాగ్ని శశ్వతరాయ.

36

టీ. కృష్ణరాయ = కృష్ణరాయహంసాలా. సేద... నాన్న - సీ = యొక్క, దురహగాహ = ప్రహేళికాశ్వాసుగానియట్లు, శేల = శ్రీహిమచున్న, ఈగ్ర = తీర్థమగు, ప్రహా = ప్రతాపవంశమున, అన్ని = సిద్ధు. తోడచిచ్చ = తప్పునన్న భావాలాగా యన్నట్లు, తొలుదొల్ల = ప్రప్రచుమన, ఈ మూలము = ఉదయాద్రియందు మనియెడు చెరువవలెనని, గొట్ట = గొట్టెన, తీర్చ... నా = తీర్చుచు = భవించు చెడు, అసి = భిక్ష మనియెడు, రాహమన = అన్నిజనశాంతి మనుయవశ్రీయయ, వెచ్చనై = వెడమిగలబడెను, జనించె = జన్మించెను, (శిఖమధోబంధు భూహవత్రి కయు నొరసినవృత్తి నివృత్తు ననుట), మఱి = పిమ్మట, కొండవీడు = కొండవీటి దుర్గమను, ఎక్కి = అక్క, గాంచి, మారొక్కని = ప్రశ్నాడించి, నలియెన = నలగియున్న, అల = ఆప్రసిద్ధుడగు, సవాపాత్మ దహనాని, (నలియెన = నలగిన, సవాపాత్మ = కనవాపాత్మదహనము), అంటి = తాకి, రాజె = పొగనెను, (అనిచ్చ నలగిన కనవుడై బడివృత్తు రాజు ననుట), అట = అచ్చట, సాగి = వెడలి, జమ్మిలోయబడి = జమ్మిలోయ యనుప్రదేశము ప్రవేశించి, (జమ్మిచెట్టు గల బొటెయలొక బడియును), వేగి = వేగినాడును, దహించె = కాల్చెను. పరి = ప్రకాశించి, (కాల్చె ననుట), కోన = కోననీమను, బిట్టు = కఠినముగా, ఏర్పి = కాల్చి, కొట్టానఁ బగలె = ఘోరంగా మనుదేశము దంటవనియెను. (జమ్మిచెట్టు గార్చి రూయగ్ని కొట్ట ముగి కాల గార్చన దాని నటించె ననుట), కనకగిరి =

1. తెరలనీ, యసిలోహ. 2. పెగ. 3. మాడుగలచెల్చె నొడ్డాది మసియొనర్చె.

4. నొడ్డాడి.

సర్వత్ర = అన్నిచోటములరాజులు. నిరంపకామియనవాడను = అప్పురస్థిలవాడను, (అనగా స్వర్ణమున కనుక, యగ్నిముఖం బచ్చినవారు స్వర్ణముచేరి యచ్చరల యిష్టము బోధించు రసి వర్ణించుట కవిసామర్థ్యదాయము). కాపురు వోదగు = కాపురముగా బోవుట. నీచున = నీచబుద్ధియును, కాటె = కాడివెట్టుటను, బీచి = భయంపడి, ఉత్క...లెల్లె = ఉత్కల = పీచుచేయుట, ఉత్రియపాత్రులెల్లె = పాత్రనామధేయి లు. రాజులయెల్లెలు. కనుగొని = లేనినామనెడనుచుట్టి, (కనువుచేతం గొనిని యని మఱియొక యర్థము). మేంబు = శరీరములచేతను. నిరంపకామియల = చేరాస్థిలయెక్క. వాడను = వట్టెదను కను, కాపురవోదగు = కాపురము లేనిదను. తొంటిపెద్దలు = పూర్వమునెప్పుడు, బలహుతినిట్టి = ఇంట్రి పట్టణ ము. స్వర్ణమునకును, పొడవీటి = కొండవీడకునట్టామునను, ఏసూత్రము = ఏటిసూత్రమును. వన్ని నారా = గర్భాచారము. చిత్తము = ఆశ్చర్యము.

తా. కృష్ణరాయనృపశేఖరా! నీవు దాడి పెట్టినప్పుడు ముగ్ధులచేపు రాజులు భయపడి గఱచిట్టినకరములతోడన చేతరాస్థిలున్నవట్టెదనును కాపురములు వోయెదరు; స్వర్ణమునకును, కొండవీటిని పూర్వమునెప్పుడేమిసూత్రము బన్నిరొకదా! ఇది చిత్తము - అనగా లోకముగా రెండుగలదు చేసెదగు శత్రుశరముల వలనితోమ్మగాయకలతోడికలిపి లిగ్గుట పడివివదారితే పరస్పరము గలుగుగాక! పిఱచుచున్నది బలవిహార. స్వర్ణ సౌఖ్య పట్టెప్పుడు? సకలశత్రు పట్టుగల్గు నని కల రాజుల గృహరాజులదాడి వెన్నమాత్రముననే ఉత్కలచేయు లను రాజులు పూరి గఱచి నాయ పడసి సోమతోడ కొండపడిచుచు రాజుమహేంద్ర వరమునకు సమీపము నొకచోట సేలకట్టెను గాపురంగా బో రని భావము. కనువు గఱచినది ని గొట్టెనూడ నని చెప్పవచ్చును. నీచపద్ధతు. 'నాన్ని లిమ్ము' కిరా శత్రు' యనియు, 'నీచిక్క' 'కేలక' లనియు గాని సమీపములను చేపతాత్రమును, గిరారాత్తము నధిగమింపి యాశ్రయముమీదను బలహుతినిట్టి దనుకలము మీదను క్లేషునిగి యిట్టి యర్థము పడునట్లు చెప్పగొరబడియెను. ఇట బల సూచకుడైనగా సమీపము మని కొంద అందరు.

ఉ. కూరిమి గృహరాయనృపశేఖర చేరె గళింగరాజ్యల
 ట్టిరమణీలరామ నిను १ మిన్నులు ముట్టినమోహనాలతో
 గారణ మట్లు లట్టి గనుగొందనివేడుక గృహరాయని
 జేరునకాక వావి १ నెడం १ జెంబునె నోదరు డైనదరునిన్. 33

టీ. కృష్ణరాయనృపశేఖర = కృష్ణరాయభూపాలశ్రేష్ఠుడా! కళింగరాజ్య లట్టిరమణీలరామ = కళింగదేశరాజ్యలట్టియనెడుపాలలిమిన్న, కూరిమి = ప్రేమ

చేతను, మిన్నులుముట్టిన=ఆకాశమంటిన, మోహనాలతో = వీరుగలతో. (కళింగ పతి గజపతి గారు నని భావము. మోహనా లగంగా గోటమిదత్తకృత్రినిరసన సాధనము అని కొందఱు అందును. ఆపదముగా నని యెరి తెచ్చిగాఁ దని భావము). మోహనాలతో = మోహములతో, నిరూతేరణ = నిన్నుఁబొంకారు, కారణముట్ట = ఆక్రమమునగు హేతువు. లక్ష్మి = శ్రీదేవి, కృష్ణరాయనీ = శ్రీకృష్ణదేవుని, కనుగొందని=చూచుకొని, పెద్ద = ప్రీతి నీయ. సోదరా = పొందుకేసారు, సోదరులైన=సహోదరులగు, దుర్జని = దుష్టదేవుని, నామెదక = మన చెడపోవునట్లు, చెమసె = చెమగనా. చెమ నీ నీట.

తా. కృష్ణరాయా ! కళింగరాజ్యలక్ష్మి యతిక్రమచేరను నిన్నే చేరకు గాని ప్రలామప్రసరి చేరబడియె. వీల యగంగా నాంకింగరాజ్యలక్ష్మి లక్ష్మి యరునామ సంయ దుగొనుటాకేసి నగు బ్రయం దగుకృష్ణనామము ఒహించిన నిన్నే చేరకు గాని నను సోదరుల దగుదుర్జనిగామము ఒహించిన ప్రలామప్రసరి బొయ దని భావము. లక్ష్మీదేవి దుష్టదేవుడు నీకును గోట యాగమప్రసన్నము.

సీ. కచసక్తస్థానికంచూకము మాళి వీరకే
దారంపుఁబాగచంకంబు నొంపె
గలయ నంగమున మర్కటకీటకృత మైన
మగ్గంబు నేత్రసంకట వహింప
ధ్వంతిగహ్వరశిఖితాడితాళికచిక్క
తాస్త్రపంకము చంద్రశ్రమై పొసంగ
దసుభృశక్రాంతవేష్టనలగ్నబర్హిబ
హంబు మువ్వనై చుంకొనై చెలంగ

తే. నిర్జమేల్కాంచి నెలయేట శ నీడఁ గాంచి
గోపవేషంబు నెడి లొంటి శ భూపవేష
మగుట యవ్వనమహిమఁగా శ నలికి యచట
విడుచు గజరాజు నీధాటి శ¹ వింధ్యవాటి.

39

టీ. కచ = జుట్టనందు, సక్త=చగులుకొన్న, స్థానికము = పాఠశుబునము, మాళిక = శిరస్సనందు, వీరకేదారంపు = వీరకేదారమనియెడిపేరుగల, పాగ = ఉష్ణీషముయొక్క, చందంబు = రీతిని, ఒందక = పొందగా, కలయ = కలియునట్లు, (అంతట ననుట), అంగమున = శరీరమునందు, మర్కటకీట = సాలెపువ్వు

చేతను, ని. 'లూతాస్త్రీతప్తవాయోర్జనాభమర్కటకాస్సమాశి', కృత = చేయబడిన, మగ్గంబు = తుతురచన, నేత్రసంపదక్ - నేత్ర=వలె పెంపువలువయొక్క, సంపదక్ = సంపత్తును, వహించక్ = తాల్చుచు, ని. 'స్వాజ్జటాంశుకయోర్నేత్రమ్', ధ్వాంత... కము - ధ్వాంతగహ్వర = చీకటిగుహయందలి, శిలా = తాలిచేతను, తాడిత = పొడువబడిన, అశిక = నొసటియందలి, ని. 'లలాటమశికంగోధిశి', చిక్కణ = చట్టము యిన, అస్త్ర=రక్తముయొక్క, చాకము = బురుడ, చూద్రమై = చెందిరమై, (సిందూర మై యుట), పాసంగక్ = ఒప్పుచుండగా, తమ...ర్హులు - తమ = శరీరముయొక్క, భృశ = అధికమగు, క్రౌంచ = బడలికచేతనైన, వేప్తన = పొర్లాడుటచేతను, లగ్న = కఱచుకొన్న, బ్ధి బ్ధులు = నెన్నిపులి, మువ్వనైచుగై = మూడుపల్లము లనగా నీలరక్త పీతపల్లములు గల యుత్తరీయపుంజెఱుగై, చెలంగక్ = ప్రకాశించుచుండగా, నిద్రమేల్కొంది = నిద్రమేల్కొని, సెలయేటక్ = కొండవాడయందు, నీడగొంది = నీడజూచుకొని, గోపజేషులు = తాచు గుంచిన గొల్లనిజేషము, చెడి = పోయి, తొంటి = పూర్వము పునవన్న, భూవజేషము = రాజజేషము, ఆగుట = సంభవించుట, అవ్వనమహిమంగాక్ = ఆదనసంభాధించుచున మహిమచేత నని, (శంకించి యుట), అరికి = భయపడి, గజరాజు = గజుని, నీధాటిక్ = నీదాడిచేతను, వింధ్య నాటిక్ = వింధ్యపర్వతస్థానమందు, చట = తాచుచున్నయాస్త్రదేశమును, విడుచుక్ = వదలును.

తా. నీవు దాడి వెడలినప్పుడు గజవలె భయపడి కలిగదేశము విడిచి వింధ్య పర్వతమునకు వెలస పోయి యచ్చట బసుల గాచువానిరూపముతో గోకయరణ్య ములోని చీకటిగుహలో బ్రవేశించి వడివడిగా బోధించుడ నాగుహలో నున్న యొక్కతాయి నొసలు దాచెను. దానివలన గ్రోత్రనైత్త రొరికి చేరుకొనియెను. తప్పిదేశంబుననే యాయాసముచేత నిదురించి మెలకువ యాసమివలన బ్రతి పించెడుసెలయేటిసీటిలో నీడ జూచుకొని తాచు నిద్రవోపుచుండగా నాగుహలో నుండెడుపాదపకుబుసము జుట్టినకు గఱచుకొనెను గావున నది యతడు గానక భయభ్రాంతిచేత నుట్టిష మనియును, దాచు నిద్రించునప్పుడు తద్గుహలో నొక్కసాలె పుర్వ తనమిద మగ్గపునేత నేయంగా నది రవసెల్లా యనియును, మున్ను చెప్పఁ బడిననొసటిగాయము సిందూరపుంగిలక మనియును, ఆగుహలో దాచు మిక్కిలి బడలికచేత బొర్లాడుటంజేసి చెమ్మి యున్నతనశరీర మెల్ల నంటికొన్న నెమలిపింధము చిత్రవస్త్ర మనియును, భీమాత్తికజ్ఞానమును బొంది తాను గుహలో బ్రవేశించు నప్పుడు ఒహించి యున్నగోపాలజేషము రూపుచెడి తొల్లిటిభూపాలవేషము వచ్చెనే యిది యీషనమాహాత్మ్యముచేత గాబోలు ననియు వగచి యావేషముతో నచ్చట నివసించుటకు నీవలనిభయముచే నిచ్చగించక యావల గదలు నని భావము.

చ. అభి రతిః గృష్టరాయ విజయాయాంకము లీవు లిఖించి తాళన
 నిర్భముగఁ బొట్టునూరికడఁ నిల్పింకింబము సింహభూధర
 ప్రభుతిరునాల్గఁ గుం డిగునుఁ క్రమకరంబు కళింగమేరినీ
 విభుసవకీర్తికజ్జలముఁ వేసుఱుఁ బెట్టి వరించు నిచ్చలున్.

40

టీ. కృష్టరాయ = కృష్ణదేవరాయా, విజయాంకములు - విజయ = గెలుపునకు
 సంబంధించిన, అంకములు = దీరుదములకు, ఈవు = నీవు, లిఖించి = వ్రాసి, పొట్టు
 నూరికడన్ = పొట్నూరినమీపమునందు, తాళనన్నిభముగఁ = తాటిచెట్టుపొడవునకు
 సమానముగ నట్లు, నిల్పిన = నాటించిన, కంబము = స్తూభము, సింహ...భూకుఁ -
 సింహభూధర ప్రభు = సింహచలస్వామియొక్క, లిరునాల్గఁ = బ్రహ్మాంశ్వరమునకు,
 డిగు = దిగివచ్చెడు, సురప్రకరంబు = దేవసమూహము, కళింగమేరినీవిభు = కళింగ
 దేశాధీశ్వరుం డగుగజపతియొక్క, అవకీర్తి = అపరాధస్మరెడు, కజ్జలము = కాటుక
 నీరు, వేసుఱుఁ = పలుమాలులు, పెట్టి = కప్పవేసి, నిచ్చలున్ = నిత్యమును, అభి
 రతిన్ = ఆనందాచేతను, వరుచున్ = చదువును.

తా. నీవు విజయశాసనమును వ్రాయించి పొట్నూరియొద్ద నాటించినజయస్తూ
 భమునందలి యక్షరములు తెన్నగా నగవడమీ రేసె గజపతియవకీర్తి యనెనునల్లని
 కప్పవేసి దేవతలు సింహచలస్వామితిరునాల్గకు పచ్చినప్పుడెల్ల మిక్కిలి యానందాచేతఁ
 జనువుదు రని భావము. (తాటియూలమీద వ్రాయఁబడిన యక్షరములు స్పష్టముగా
 నగవడనిచో నల్లని రంగుపూసి చదువుచుండుట ప్రసిద్ధము.) అట్లే శాసనములను గూడఁ
 బరికింతు రని భావము.

సీ. సనకాదిదివిజయఁ క్కరిఘాలగోపదం
 దనపుండ్రవల్లకఁ క్కరి నాకి నాకి
 సెలసి హాహాహలాహలుఁ క్కరి వులదండీయలతంత్ర
 ద్రెన్వ సేగిణులుగాఁ క్కరి దివిది తివిది
 సత్తరి కృతవియఁ క్కరి జ్వరవాలుకాటంగ
 సమితి ముచ్చెలకొళ్ళఁ క్కరి జమిరి చమరి
 రంభాప్రథానాపుఁ క్కరి గగిపుసూరోజకుం
 భంబు లెచ్చటఁ గన్నఁ క్కరి బట్టి వట్టి
 తే. తిరుగు హరిపురిసుగతకుఁ క్కరి సుగల మరగి
 బహుళహాళహాళిభరితకఁ క్కరి ల్పరిగనగర

సగరపురవర పరిబృథః ॥ జవనయవన

పృతన భవదసి ననిఁ దెగి ॥ కృష్ణరాయ.

41

టీ. కృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయా ! బహు...తన - బహుళ = దట్టమైన, హళ
హళి = హలాహలచేతను, భవదసి = పరిబడిన, కల్బురిగనగర = కల్బురిగపట్టణముయొక్కయు,
సగరపురవర - సగర = సగరముయొక్క, పురవర = పట్టణశ్రేష్ఠ మగు నయోధ్య
యొక్కయు, పరిబృథ = దొరలయన, జవన = పేముగల, యవన = తురకలయొక్క,
పృతన = సైన్యము, అనిఁ = యుద్ధమునందు, భవసిన్ధి-భవత్ = నీయొక్క, అనిఁ =
భిద్ధముచేతను, తెగి = ఖండింపబడి మృతినొంది, హరి...రలక్-హరి = దేవేంద్రుని
యొక్క, పురిక్ = పట్టణముగు నమరావతియందు, సురళయ = కల్పవృక్షములయందలి,
సురలక్ = మధ్యములను, మరగి = అలచాటు చేసికొని, సన...వర్ణకల్ - ననకాది-సనకస
నందనాదులగు, దినిజనుస్కరి = దేవమునులయొక్క, సి. 'భిక్షుః పరివ్రా ట్కర్తనీ
పారాశర్యసి మస్కరీ'. ఆము. - సాలలలాటములయందలి, గోపించన = మృష్టిశేషము
యొక్క, పూర్వవర్ణకల్ = తీగెలపంటి యూర్ధ్వపూర్వములను, నాకినాకి = మాటి
మాటికిని నాలుకలతోనాకించెచి, హళ...హళి - హళాహళాహళులు = హళః
హళాహళువు లెఱచుచుండుగాయనులయొక్క, మండియల = వీణలయొక్క, తంత్రి = తంతు
వులు, త్రైవర్ణక్ = తెగిపోవునట్లు, సెలసి = గుఱుని, సింగిణులుగాఁ = ధనుస్సులగు
నట్లు, తివిచితివిచి = ఆకర్షించి యూర్పించి, సప్త...సమితిక్ - సప్త = సప్త
మహర్షులచేతను, కృష్ణ = చేయబడన, వియత్ యుర = ఆకాశగంగయందలి, వాలుకా
లింగ = సైకతలింగములయొక్క, సమితిక్ = సమూహమును, ముచ్చెలకాల్గక్ =
ముచ్చెలుదొడిగియన్న కాల్గచేరు, చమరిచమరి = తాచి తాచి, రుభా...భంబుల్ -
రుభాప్రభాన = రుభమొదలుగాఁగల, ఆప్సరః = అచ్చరలయొక్క, పృథు = పెద్దవి
యగు, ఉరోజమంభులు = కుండలపట్టిస్తనములను, ఎచ్చట గన్నక్ = ఎక్కడఁ
జూచినను, పట్టిపట్టి = పట్టుకొనెట్టుకొని, తిరుగక్ = సంపరించును.

తా. కృష్ణరాయా ! ఆధిక కోలాహలధ్వని గలకల్బురిగపట్టణముయొక్కయు,
నయోధ్యయొక్కయు నాథులగు తురకలసేనాజులు యుద్ధమునందు నీభిద్ధప్రహరము
చేత మృతులై స్వర్గమును జేరియును దొడ్లి చారు భూమిపై నున్నప్పటివలెనే
యచ్చటను గల్పవృక్షమద్యములు సానము సేయుచును దేవములగోపించనపుండ్ర
ముల నానుచును మొఱుపదనముచేత గంధర్వులవీణలు దాము లాగిని విండ్లువంచి
నట్లు వంచుచును, సప్తమహామును లాకాశగంగాతీరముల జేయుచున్న సైకతలింగముల
రూపుమృతులను, రుభ మొదలగునచ్చరలగర్భిగుబ్బల బట్టుకొనుచు బూర్వప్రకృతి
వాసన వదలక తిరుగుచున్నారని భావము.

మ. అలుక నోటకధట్టికాఖుగపుటోహల్య స్తురాసానిపు
 చ్చలు వో దున్ని చలచ్చుమాగజమదోపారఫతి స్తీర్తి పు
 మ్మలనస్యం బిడి యేకధాటి భలిరా కట్టించి తో గట్టి కే
 దులఖా నోగ్రకపాల మధపహరి దుభజంగలక్రేణికన్. 42

టీ. అలుక = కోపముచేతను, ఘోట...హల్వ్ - ఘోటక = గుఱ్ఱముల
 యొక్క, ధట్టికా = దండుయొక్క, ఖుగపుటి = దోపులచుట్టి గట్టలనియెడు, హల్వ్ =
 నాగళ్లగుంపుచేతను, ఖురా...చ్చలు - ఖురాసాని = ఖురాసానిదేశస్థులగు స్లేచ్చులని
 యెడు, పుచ్చలు = పుచ్చచెట్లు, (ఖురాసానిపుచ్చ లనగా దురకల కభీష్టము లైనయా
 దేశపురుచ్చెట్లనియును జేపుచుచ్చును), పోదున్ని = చెడదున్ని, చల...పులిక్ -
 చలల్ = నడుచుచున్న, చమా = సేనయందలి, గజ = విరుగులయొక్క, మదాసార =
 మదధారానుపాతమనియెడుధారావర్షముచే, పులిక్ = చడుపుటచేత నయినవదను
 చేతను, కీర్తి...స్యంబు-కీర్తి = యశస్సనియెడు, పుచ్చుల = నమృద్ధును, నస్యంబు =
 ప్రేతును, ఇడి = ఉనిచి. ఏకధాటి-ఏ = ముఖ్యమును, ధాటిక్ = దాడిచేతను, దృష్టి
 క్ = వెఱబొమ్మగీతను, ఏదు...లముక్ - ఏదులఖాన = ఏదులఖాను డను స్లేచ్చుని
 యొక్క, ఉగ్ర = భయంకరమును, కపాలము = పురుకను, ఆర్ధ...ణికన్-ఆర్ధప
 కుజేరినియొక్క, హరిల్ = విక్రమయొక్క, భూ = భూమియాదలి, జాంగల = మెట్టచేల
 యొక్క, శ్రేణికన్ = పట్టియాడు, కట్టిచిత్ = కట్టిచిలిచి, భలిరా = ఆశ్చర్యము.

తా. కృష్ణదేవరాయా ! నీ పుత్రదేశమందు గల్లులు నాడుతో వెడలి ఖురా
 సాను లను స్లేచ్చుల నశింపజేసి యచ్చట నీకీర్తి నిలిపి యేదులఖాను డను పేరు గల
 స్లేచ్చునితల నటికి ప్రేల గట్టిచిలిచి గావున నది యాదేశమందు మొలవవేయబడిన
 నీకీర్తి యనెడుపైరుగల మెట్టచేలను దృష్టివహారార్థముగా నెత్తించిన తలపుటి
 యవలె నుండెను; విమాశ్చర్యము !

చ. సుమతి. బునగిపునారచిత్రపోడశదానపరంపరావసం
 తముల ననంతవిత్తముననంత నసంతమహాగ్రహరబృం
 దమును నొసంగుని నొఱిసిరా రెన రాక కదా నిలిం భూ
 జములు వహించు దుర్బలము క పట్టుదకోకిలకై తనంబునన్. 43

టీ. సుమ...ముల్ - సుమతి = మంచినరస్యచేతను, పునగపునః = మాటిమాటి
 కిని, రచిత = చేయబడిన, పోడశదాన పనియాటుదానములయొక్క, పరంపరా =
 సమాహమనియెడు, వసంతముల్ = వసంతకాలములయందు, ఆనం...ముల్-ఆనంత =
 కడలేని, విత్తముల్ = ధనమును, ఆనంతన్ = భూమిని, ఆనంత . దమును-ఆనంత =

నశించి, మహల్ = గొప్పవగు, అగ్రహార = విప్రవృత్తులయొక్క, బృందము = సమూహము, ఒసగు = ఇచ్చునట్టి. నిన్ను, ఒఱసి = కలహించి, తారు = తాము, ఎనరాక కదా = సరిరాకకదా, (ఇది హేతువుగా నున్నది), నిలిపహంజములు = కల్పవృక్షములు, పట్టు...బునకొ - పట్టువ = తుష్కెన లనియెడు, కోకిల = కోయిలలనియెడు, కైతవంబునకొ = సైవముచేతను, దుర్మశముకొ = అవశీర్తిని, చహించుకొ = మోయుచుండును.

తా. కృష్ణదేవరాయలు నేయు యోడకదానపక్తియను చసంతకాలములయందు మిక్కిలి ప్రవృత్తము బుడమియు మహాగ్రహణము లొసంగగా చసంతకాలములయందు దాతృత్వమును పొందించెను కల్పవృక్షము లందులనే విత్తాదు లీయలేక తుష్కెదలు కోయిలలు ఆచమిషానక నష్టిగ్ని పొందించెను. పృక్షములయిది శాఖాంతములు లతాంతములు మొదలయినకావున ననారములుగా నియ్యజాల పనియును చసంతకాలములయందు దుష్కెదలు గోయిలలు పృక్షములమీదఁ జేరి యుండుట స్వభావ సిద్ధంబగుటజేసి యవి యవయశస్సాచకంబులై యున్న పనియును భావము.

తే. ప్రబలరాజాధిరాజ పీఠస్రతాప

రాజపరమేశ్వరార్థ దుర్గానటేశ

సాహితీసమరాంగణసార్వభౌమ

కృష్ణరాయేంద్ర కృతి వినిర్మింపు మనిరి.

44

టీ. ప్రబలరాజాధిరాజపీఠస్రతాప, రాజపరమేశ్వరార్థదుర్గానటేశ, (ఇది బిరుదాంకములు), సాహితీసమరాంగణసార్వభౌమ - సాహితీ = సాహిత్యమందును, సమరాంగణ = యుద్ధరంగమందును, సార్వభౌమ = చక్రవర్తివైన, కృష్ణరాయేంద్ర = కృష్ణరాయ భూపాలా, కృతి - ప్రబంధమును, వినిర్మింపు మనిరి = రచింపుమని చెప్పిరి.

తా. సులభము.

వ. అని విన్నవించిన బ్రహ్మహంతరంగుండ నై.

45

టీ. అని = ఈవిధమున, విన్నవించినకొ = మనవిచేయఁగా, (మహాప్రభు పగుటజేసి పండితులును విన్నవించి రచుట), ప్రహృ...డనై - ప్రహృష్టః = సంతసించిన, అంతరంగుండనై = మనస్సు గలవాడనై యని ముందటి కన్వయము.

— పవ్యంతములు —

క. అంభోధికన్యకాకుద, కుంభోంభితఘ్రస్పృణగురువత్సునకుఁ జంభారిముఖాధ్యక్షున, కంభోజాక్షునకు సామిహర్యక్షునకున్.

46

టీ. అంభోధి...నకు - అంభోధి = సముద్రునికి, కన్యకా = పుత్రికయగు లక్ష్మి యొక్క, కుచకుంభ = కలశములపంటి కుచములయందు, ఊభిత = పూయబడిన, ఘనృణ = కుంభముమచ్చిత, మనృణ = స్నిగ్ధమగు, గురువిశాలమగు, పక్షునకు = పక్ష స్థలముగలవానికి, జుభారి...నకు - జుభారి = సేపేర్పడు, ముఖ = మొదలగువారికి, అన్యత్తునకు = నాభుడగువానికి, అంభోచాతనకు - అంభోబ = కమలముల పంటి, అత్తునకు = సేత్రములుగలవానికి, సామిహర్షత్తునకు - సామి = అర్థభాగము, హర్షత్తునకు = సింహముగలవానికి, 'సామిత్యర్థ' యిది యమరము (సంసృజ్యతి కలిగినవాడవు).

తా. కులభము.

కి. మద్దితకాలియఫణికి గ, వద్దపువజబింబి కాపుష్పపక్షిమృణికి
దోర్దండశాక్షికి కి ఘ, కద్దిమిదనముణి దుజుజ కిరిమసృణికిన్. 47

టీ. మద్ది...శికి - మద్ది = మద్దిశబ్దము, కాళియ = కాళియగడయ పేరగల, పుష్పికి = సర్పముగలవానికి, (కాళియగడయనాగేంద్రునిరస్యమిదిగృహ్యుడు తాండవము నలవె ననుట), కద్ది...శికి - కద్ది = జటాజూటముచు, భృణి = భరించిన శివునిచేరగు, అజ = బ్రహ్మదేవునిచేరు, బింబిత = ప్రతిఫలించునట్లు, అచ్చ = పరిశుద్ధములగు, పద = పాపములయొక్క, నభ = గోళ్లయొక్క, గృణికి = కాంతులు గలవానికి, (పంచాస్యచరణాస్యలక్షణునిపాపములను నమస్కరింతు రనుట), దోర్దండ...శికి - దోర్దండ = దండముపంటి భుజముంబలి, శార్ద = శార్ద మనుపేరు గల ధనుస్సయొక్క, కిరికి = కాయలగలవానికి (శార్దోదండమనొంటిపలనక గాయలు గాచిన బాహువు గలవాడవు). అగు...మరకి - అగు = పాపముల నెడు, కర్దమ = బురదకు, దినమణికి = సూర్యుడగువానికి, (అనగా సూర్యుడు బురద నెండించినట్లు పాపములను శోషించు జేయుచుని కనుట), దుజు...సృణికి - దుజుజ = రక్తము లనియెడు, కరివర = గజశ్రేష్ఠములకు, సృణికి = అంతుశముగువానికిని.

తా. కులభము.

క. గుహపుష్కరిణీతటఘన, గహనగుహాభేటవంచ శ కపుళిందునకున్ [న్.

ద్రుహిణాండతుంకనకయా, వహదీర్ఘాపాంగకరుణా శ వాస్పన్నందునకు

టీ. గుహ...నకు - గుహపుష్కరిణి = కుమారి పుష్కరిణియొక్క, తట = దరియందు, ఘన = దట్టమగు, గహనగుహా = గుహవ. టివనమందు, అభేట = వెంటయందు, వంచకపుళిందునకు = మాయచెంచువాడగువానికిని, ద్రుహి...నకు - ద్రుహిణాండ = బ్రహ్మాండములు, తుండునకు = కడుపునందుగలవానికి, అయా...నకు - అయ = శుభములను, అహ = ఆహ్వానించుజేసెడు, కీర్ణ = చాచిలగు, అపాంగ = కడ

గన్నులయందు, కరుణవాః = దయారసముయొక్క, స్వందునకుఁ = జాటుటగలవాని కిని, (నేత్రాంతములయందుఁ గరుణారసము దొరంగుచున్న దనుట).

తా. సులభము.

క. బంధురరథాంగధారా, గంధవహస్తజ్వలచ్ఛిఖాపటలపున
స్సంధుక్షణఘృతరాహుః, లాంఛోస్పక్సృతికి వేంకటాచలపతికిన్.

టీ. బంధుర...తికి - బంధుర = ఘనమైన, రథాంగ = చక్రముయొక్క, ధారా = అంచుయొక్క, గంధవహస్త = వాయుసఖుఁడగునగ్నిహస్తముయొక్క, జ్వలత్ = మండుచున్న, శిఖా = జ్వాలలయొక్క, హుః = సమూహముయొక్క, పునస్సంధుక్షణః = పునస్సంధానకర్తయందు, ఘృత = ఆభ్యమైన, రాహుః = రాహు దినము, పలాంధః = పల = మాంసమే, అంధః = అశనముగాఁ గలరాక్షసునియొక్క, అస్పక్ = రక్తముయొక్క, స్రుతికి = స్రావముగల, వేంకటాచలపతికిన్ = వేంకటాచలరమణునకు ఈవేంకటాచలపతికి నను విశేష్యమునకుఁ సూర్యోక్తములగు షష్ట్యంతశబ్దములు విశేషణములు.

తా. సుదీర్ఘ చక్రధారాన్నియందు రాక్షసులు హోమము చేయుట కా యగ్నియొక్క పునస్సంధాన కర్తమునందు రాహునియొక్క కంతరక్త స్రావ మాజ్యమై యుండెను.

— కథా ప్రారంభము —

వ. నా విన్నవించు బూసు నాముక్తమాల్యదా మహాప్రబంధంబునకుఁ
కథాక్రమం బెట్టి దనిన.

50

టీ. నావిన్న...నకు - నావిన్నవించుబూసు = నేను రచించి మీకు విన్నవించు కొనఁదలచిన, ఆముక్త...నకు - ఆముక్త = అనుభవించి విడువబడిన, మాల్య = విరులసరాలను, దా = ఇచ్చినచూడికుడు తనాంచా రను నామె కథ కలిగిన యీ ప్రబంధమునకు, కథాక్రమంబు, ఎట్టి ఓసన - ఎటువంటి దనఁగా.

తా. సులభము.

మ. లలితోద్యానవరంపరాపిక శుకాశలాపప్రతిధ్యానము

¹ల్యలభీనీలవారిచ్చణీకేశుకనస్వానభ్రమం బూన్పమి
న్నులతో రాయుసువల్లసాధముల నందరుం జూడఁ జెన్నొంది శ్రీ
విలుబుత్తురు నెలంగుం బొండ్యనగరోద్వీరత్నసీమంత మై.

51

టీ. శ్రీవిలుబుత్తూరు = శ్రీవిల్లిపుత్తూరుపట్టణము, పాండ్య...సీమంతమై - పాండ్య = పాండ్యదేశమందలి, నగర = పట్టణమును మధురయొక్క, ఉర్వీ = భూమికి, రత్నసీమంతమై = మానకపుణ్యపటబొట్టై, లలితో...మతో - లలిత = ఒప్పుచున్న, ఉద్యాన = ఎలదోటలయొక్క, పరంపరా = గంపులయందలి, పిత = కోయిలల యొక్కయు, శుక = చిలుకలయొక్కయు, ఆలాప = పలుకులయొక్క, ప్రతిభావన = ప్రతిభవము, పలభి...శ్రమాబు - పలభి = ముగిసినయందలి, నీల = నీలయొక్కయు, పాండ్రి = గరుడపచ్చలయొక్కయు, ఎక కోయిలలయొక్కయు, శుక = చిలుకలయొక్కయు, స్వాన = పలుకులయొక్క, శ్రమము = బ్రౌతిసి, ఉన్నె = పహించుజేయగా, మిన్నులతో = ఆకాశముతో, కాయ = ఒరియుచుండెడు, సుజర్మసాధములకే = బుర్రుమేడలకు, ఎంగుజాడకే = ఏదియైన జూచినను, చెన్నొంది = శృంగారమై, చెరుగు = ప్రసాదించును. (విల్లిపుత్తూరు అనుటయే సాధువు.)

తా. పాండ్యదేశమందలి భూమి యనెడిది నాకొక బాహు బొట్టువోలే నొప్పుచున్న శ్రీవిల్లిపుత్తూరునమీకముగ నీడు ముచ్చాములగుండ కోయిలల చిలుకల గూయుచుండగా నీటి కామడలు ప్రతిభవము నెరుగెట్టెట విష్ణులతో నేగెడు మార్గముల తల దెట్టి మాడగా నర్చున్నములగు మేడలయొక్క వాచూరులయందు నీలములతో జెక్కబడియున్న కోయిలలను మరకలంబులకె జెక్కుబడిన చిలుకలను గానరాగా నీవత్తులే యాధ్యతులు చేయుచున్న పన్ను ట్టుడు ననియును నావిల్లిపుత్తూరిలోని బాగారుమేడలు మిన్నటి యున్న పనియును భావము.

చ. మలచి పయోజకోశములమాడ్కి నొనిర్చినపద్మరాగపు
గలశపుటెట్టడాల్పొనిడికంబులతో నపరంజియోడుచి
ల్లల నలవై జయంతము జలంబున గెల్వంగ దంశితంబు లై
నిలిచినయట్లు మాడిపు లనెకము లుల్లనీలు బురంబునక. 52

టీ. మలచి = నొనిచి, పయోజ...మాడ్కి - పయోజ = కమలముల యొక్క, కోశములమాడ్కి = మొగ్గలవలెను, ఒనర్చిన = చేసినట్టి, పద్మ...లతో = పద్మరాగపు = కెంపులయొక్క, గలశపు = కలశము లనియెడు, ఎట్టడాల్ = రక్త కాంతిగల, బొనిడికంబులతో = శరస్రాణములతో, (ఇచ్చట బద్ధరాగపుగలశపు టెట్టడాలునుచోటను, 'సుష్మాత' శ్రమములను బవర్తగరబగు నుకారంబున కంటె బరంబున నుమాగమున మగువూర్చు దువును, 'సామానాధిరణ్యమాదంతా నాం టుగాగమోచిస్యాత్' అనుసూత్రమువలన గలశశబ్దనంబు యగుచుపర్వ మనకుం బరమందు టుగాగమంబును వచ్చినది.) అపరంజియోడుచిల్లలకే = మేలివన్నెబరగారు

కవ్వదిశ్శలచేతను, ఆల = ఆప్రసిద్ధమగు, వైజయంతముక్ = ఇంద్రసౌధమును, చలంబున్ = చలముచేతను (ఇచ్చటఁ దృతీయాంధమున సప్తమి.) గెల్వంగ్ = గెల్పుటకు, దంశితంబులై = మైముఱువులు దొడగినవై 'దంశితో' పూర్వధకంకట' యని యమరుడు, నిలిచినయట్లు = నిలిచియున్నవనగా, మాహులు = గృహములు, అనేకములు = పెక్కులు, పురుబున్ = శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు. ఉల్లసిల్ = ప్రకాశించును.

తా. శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందలి గృహములు మైవైన దామరమొగ్గలవలె వ్యంగియున్న కెంపుల కలశములనెడు పాణ్డమంటి శివస్థానములు గలిగి బుగారుచేరి జేయఁబడిన యోడుబిళ్లలనెడు కవచముఁ దొడిగి స్వర్గమందలి ఇంద్రుని మేడయగు వైజయంతముతో యుద్ధము చేయుటకు సిద్ధపడి నొచ్చి యున్నట్లుండు నని భావము. యుద్ధమునందు లెఱువట్టిపస్త్రములు చలలకుఁ గట్టుకొని కవచములు దొడిగికొనుట ప్రసిద్ధము.

సీ. పాథోధిజలయుక్తిఁగఁ బ్రాచిచ్ఛిన దిశా

కరులు నాఁ డగు మరకతపుంగరులఁ

గరులతోడము సిక్కిఁగఁ గఱింపి మ్రొగిన

హరులు నాఁ దొండ మొప్పుగుఱెదత్త

హరులఁ దాపినతాపఁగఁ లము నేసకదోయి

నీరార్పు నపరంజీనీటి వ్రాత

శ్రీలు దత్పర్వవచిత్రతశంఖచక్రముల్

రత్నపుడిన్నెలఁగఁ బ్రతిఫలించు

తే. బెఱపురాని గృహశ్రీలఁగఁ బెండ్లియాడ

భవనరాజులు గట్టినబాసిక మనఁ

దనరు మణితోరణములతోఁగఁ ద్వారవితతిఁ

బరఁగు వీధులు పురి సూత్రపట్టినట్లు.

53

టీ. పాథోధిజలయుక్తిక్ - పాథోధి = సముద్రముయొక్క, జల = జలముయొక్క, యుక్తిక్ = సంయోగముచేతను, ప్రాచిచ్ఛిన = పాడుడువట్టిన, దిశాకరులునాక్ = దిగ్గజములనగా, తగు = తగునట్టి, మరకతపుంగరులక్ = వచ్చలయేనుగులను, కరులతోడముసిక్కిక్ = ఏనుగులతోడముహస్తము మిగులునట్లు, కఱించి = ఆహరించి, మ్రొగిన = మ్రొగినట్టి, హరులునాక్ = సింహములనునట్లు, తొండమొప్పుగు = తొండముచేఁ బ్రకాశించుచున్న, తదత్త = అమరకతవికారములగు, హరులక్ = సింహములను, తాపిన = చెక్కిన, తాపలు = సోపానములు, అమరక్ = అమరుడుడఁగా, వీసకదోయి = గజద్వంద్వము, నీరార్పు...శ్రీలు - నీరార్పు = స్నానము

చేయించెడు, ఆవరణిసీటి = బుగారుసీటియొక్క, ద్రాశ = చిత్తరువుయొక్క, శ్రీలు =
 లక్ష్మీప్రతిమలును, శతావృద్ధ్య...ముత్ - శతావృద్ధ్య = ఆప్రతిమలయొద్దయ పార్శ్వము
 లయందు, చిత్రిత = చిత్రించబడిన, శంఖచక్రముత్ = శంఖచక్రములును, రత్నం
 పురిస్సైలన్ = రత్నమయముగవేదలయందు, ప్రసిఫ్ఫరింపన్ = ప్రతిబింబించగా,
 పెఱ...శ్రీలన్ - పెఱ = ఇర్రములగు, పురాశి = పట్టణసమాహమయొక్క,
 గృహశ్రీలన్ = గృహసావధ లనియొడుస్త్రీలను, పెఱ్డిమాడన్ = వివాహమగుటకు,
 భసనరాజులు = శత్రుగృహము లయలజులు, కట్టిన = కట్టుకొన్న, బాసిక మనన్ =
 పట్టబంధ మయనట్లుగా, రసన్ = ప్రకాశించుచున్న, మణితోరణములతోన్ =
 మాణిగ్రోరణములతోగూడిన, ద్వావింశతిన్ = ద్వావింశతిసమాహమనెనను, వీధులు,
 బ్రుత్ = శ్రీవిగ్రహులయొద్ద, సూత్రపట్టెట్లు = సూత్రముపట్టెట్లుగా, వరంగున్ =
 దివ్యును. సూత్రపట్టెట్లున్నచోట, ప్ల. 'మిదసాశి శక్తేష పృథ్వీ బిందుభావకా,
 చక్రకన్యాత్రకథితో' యిచ్చి తుకవి నమ్మలే' అని యధ్యక్షాచార్యసూత్రము ప్రమాణము.

తా. ఆప్రతిమలము లెల్లప్పుడు సుంద్ర ప్రసక్తములయందే యుండుటవలన బ్రాచి
 కట్టిన పన్నట్లు తోచెడు పచ్చక తియేచుగలను, ఆయేచుగలతొడము మాత్రము
 గనబడుచుండు స్థితిగలము గానరాచుండుటా జేసియును, నల్లతుండుబులు పచ్చతాతి
 సింహముల నోళ్లతోనుండి వెడలెట్లుండుటాజేసియును, ఏరుగుల శరీరమెల్లను మ్రొగి
 తుండుబుల మిగిలించినట్లు కనవడు సింహబులను జెక్కిన పలుకతాలు పయకదిక్కున
 బ్రకాశించుననియును, ఇట్టి సోపానములకుం బ్రేగా గొడలయందు లక్ష్మీదేవి కథిషేకము
 జేయుచున్న ప్లవరాజిసీటితో చిత్రించబడిన యాలక్ష్మీప్రతిమలను గజబులును లక్ష్మీ
 ప్రతిమల యొద్దయపార్శ్వములయందలి శంఖచక్రములును దిగువను రత్నమయవేదికల
 యందు నీడలు దోచుచుండగాం బ్రతిగృహద్వారమున మణితోరణములు ప్రకా
 శించగా నాగృహారంబు లితర పట్టణ గృహశ్రీలను వివాహము జేసికొనుటకుం గట్టి
 కొన్న బాసికము లనునట్టావ్వు ననియును వీధులు వంకరలు లేక సూత్రముపట్టి కట్టినట్లు
 ప్రకాశించుచుండును.

చ. పగడపుఁజాయచెందిరముఁ १ బ్రామినపాండ్య పథాకుచంబులన్
 నగునరుణంపుబొండ్లముల १ నారికెడంబులు వజ్రకుప్తిముం
 బగుపథముం జెలంగు భవ १ నాహృతశేషితరత్న¹రత్న క
 భగతరుసంతతిం బ్రథమ १ భార్యుఁ బురిన్ గిజవుంచె వార్ధి నాన్. 54

టీ. పగడ...మున్ - పగడపుఁజాయ = విద్రుమకాంతిగల, చెందిరమున్ =
 కుంకుమమును, ప్రామిన...బుల్ - ప్రామిన = అలదిసట్టి, పాండ్యపథాకుచం
 బుల్ = పాండ్యదేశశ్రీలగుబ్బలను, నగు...బులు - నగు = పరిహసించుచున్న,

అరుణంపు = ఎఱ్ఱనగు, బొండ్లముల = వెక్కిరించు ఒలువనికాయలుగల, నారికెడంబులు = నారికేళపు పూకులును, వజ్ర = వజ్రములచేతను, కుట్టిమంటగు = కట్టిమంటబడిన, షాముక్ = మార్గమును (ప్రమాంశముమీద ద్రుతము సముచ్చయార్థకము.) భవనా...నక్ - భవన = గృహములకొఱను, ఆహృత = వ్యయము జేయబడినవాని నూడి, కేషిత = మిగిలిపడబడిన, రత్న = రత్నములయొక్క, రత్నకు = కాపాడుటను, చాన్ది = సముద్రుడు, అభ్రగ = ఆకాశగర్వములగు, తరు = వృక్షములగు మందారాదు లనియెడు, సునిక = సంతానమును, ప్రమధార్థ = మొలచిపెద్దమగు గంగానదిని, పురిక = శ్రీవల్లిపుత్తూరిలో చూడెడు గృహములను, పుష్పమయములైనని గానన నా గృహములను వినియోగము కాఁగా మిగిలిన రత్నములను గాపాడెని నని రత్నకటరాడగు సముద్రుడు పూటపడి మూరత్నములు తీసిగొని చూచి లక్ష తనసంతాన మగు కల్పవృక్షములను బెద్దభార్య యగుగంగను దుష్పట్టణమునగు నగువ యొకచో యన్నట్లు సంతక మెడతెగని యెఱ్ఱబొండ్లములతోడి నారికేళపుపూకులను వజ్రములచేత గట్టిగఁజేసి రాజమార్గమును ప్రకాశించును. నారికేళములు కల్పవృక్షములవలెను మార్గము తెల్లనికాని గలగి గాపాడుటలేని గంగానదియొంటితె వెలుగుచున్నకతంబున నట్లు ప్రేక్షింపబడియెను.

క. కోరకటనారికేళ

త్వారహములు రత్నకుట్టి శ్రీ మంబుల దోచుకొ

ద్వారము లయత్నకృతశృం

గాంబుగ సలికి మ్రుగ్గు = ఘటియించి గనన్.

పం

టి. ద్వారములు = నాకిళ్లు, కోరకట = సంచారకోరికములు గల, నారికేళ త్వారహములు = దైవకాయపూకులు, రత్నకుట్టిమంటకు = రత్నములచేతగట్టిమంటబడిన భూములయందు, అయత్నకృత = యత్నముచేత జేయబడిన, శృంగారంబుగక = శృంగారము గలుగునట్లు, అలికి = గోచయరిష్టముజేసి, మ్రుగ్గు ఘటియించి రనక = రంగవల్లిక యుంచి రచనట్లు, తోచుకొ = ప్రతిబింబించును.

తా. శ్రీవల్లిపుత్తూరిలో నాకిళ్లు మూడఱి రత్నమయము లైనభూములయందు మొగ్గులు వచ్చనియారులు గల నారికేళములు ప్రతిభరిమగా నాయుద్ధవారు యత్నముచేత సింగారింపయే శృంగారము గలుగునట్లు ఆములనీడ యరికినట్లును మొగ్గుల నీడ మ్రుగ్గులు పెట్టినట్లు నూడె నని భావము.

1. దోచుకొ. 2. శృంగారముగను.

మ. శయపూజాంబుజముల్ ఘటిం దడబడన్ శ జన్మోయి లేఁగొన్నవై
దయ దప్పన్ బస పాడి పాగడపుఁబా శ దంబోప్పు జెంగల్వడి
గ్గియ నీ రచ్యుతమజ్జనాప్తము కటిం శ గీలించి దివ్యప్రబం
ధయుగాస్మల్ ద్రవిడాంగనల్ నడుతు రుద్యానపులోత్తోవలన్.

టీ. చెంగల్వడిగ్గియన్ = ఎఱ్ఱలువపూలు గలకొలనియందు, పసపాడి = హరి
ద్రాలేపపూర్వకముగా స్నానముజేసి, అచ్యుత...తము...అచ్యుత = తీపతియొక్క, మజ్జ
నాప్తము = అభిషేకముకొఱచు, నీరు = తీగము, కటిక = రొండయందు, కీలించి =
ఉనిచివోసి, శయ = హస్తముడి, పూజాంబుజముల్ = పూజకొఱచిన కమలములు,
ఘటిన్ = తీర్థపుబిడయొంటి, దడబడన్ = పోటు కడుచుండగా, చన్మోయి =
సంచర్యుత్వము, లేఁగొన్నవై = లేతనడుమముమీది, దయతప్పన్ = కృపాహీన
మగుచుండగా, దివ్య...స్మల్-శివ్యప్రబంధ = ద్రావిడప్రబంధముతోడ, యన్ =
కూడుకొన్న, ఆస్మల్ = కత్తములు గల, ద్రవిడాంగనల్ = ద్రావిడస్త్రీలు, ఉద్యా...
లన్-ఉద్యానపు = ఎలగోటయొక్క, లోత్తోవలన్ = అంతర్ద్యుతములయందు,
పాగడపుఁబాదము = పానీయకనీయయెడి భాషణము భరిచినపాదము, దివ్యన్ =
బహుచుండగా, నడుతు = పోవుచుండిరి.

తా. విల్లపుత్తూరియందు ప్రవిడస్త్రీలు ద్యానంబులలోని చెంగలువలుగలకొల
కులలో బసపుతో స్నానముజేసి స్వామి చిరుమజ్జనము నిమిత్తము తీర్థంపుబిడ
యాదేశచారిత్రాంతిగా అంటియందు భరించి సుహస్తములయందు నాశములు గడిగి
పూజాగ్రము లైనకమలములు తద్ఘటములయందు దొట్టిల్లచుండ గుచభారముచే లేత
నడుము లనియాడుచుండ దివ్యప్రబంధానుసాధానము చేయుచు నుద్యానంబుల
లోపలిలోవలయందు బాపడాలు భరించిన పాదములు గదల నడుచుచుందు రని
భావము.

మ. కలయన్ నీలమయంపుదల్లియొఱదారకం దేటనీరొప్పు ర
ధ్యలకూపంబుల మీల జూచి వలభీరవ్యాసంగితుంగద్రుశా
ఖలలో¹ డాగి గుభాలన్ లకుముకుల్ శ్రీందై పడున్ లేచు న్ను
చ్చిలి గేహేందర ద్రావిడిపరిచిత్ శ జెండాడుచందంబునన్. 57

టీ. గేహేందర = గృహలక్ష్మి, ద్రావి...లన్-ద్రావిడి = ద్రవిడస్త్రీలయొక్క,
పరిచిత్ = పరిచయముచేతను, న్నుచ్చిలి = మించి (ఎవ్వరికిని గనుపించక యనుట),
చెండా...నన్-చెండాడు = కందుకక్రీడ నలిపెడు, చందంబునన్ = రీతిచేతను, లకు

ముకుల్ = పక్షివికేషములు (లకుముకిపిట్టలు), కలయక్ = నిండునట్లుగా, నీలమయగవు = నీల
మణివికారమగు, రద్దయొత్తదాకక్ = బొడ్డుబొత్తదనుకరు (మైగుడెడు పెద్దయొత్తయ
నుట), లేటనీరు = నిర్మలాదకము, ఒప్పు = ఒప్పుచున్న, ర్యలకూబులు = వీధుల
బావులయందలి, మీలక్ = మోసములకు, చాచి = పట్టించి, చలభి... లాక్ = చలభి =
చూరులయాడు, వ్యాసంగి = కూడియాన్న, కుంగ = పొడవులగు, స్రు = పృష్ఠముల
యొక్క, శాఖలలోక్ = గొట్టలలో, డంగి = పొడి, గుభాలనక్ = గుభాలకు
శబ్దము గలుగనట్లు, స్త్రై = సరిదిండి, డమిక్ = గుమ్మరు, లేచక్ = చురల
నుద్రమించు.

తా. వీధులలోని యొత్తలబావులలో రద్దయొత్తదాకక్ అయిన నీటిలో గల నీరును లేటనీరు
నీటిలో గల నీరును సరిదిండి చాచి పట్టించి, చలభి... లాక్ అయిన చూరులయాడు
పెద్ద తరుశాఖలయందు బొంబియబాడి చూచి, మనకు లేటచూర్చుటకు
పిట్టలు ద్రవడిస్త్రీ పచయము గలన గృహలక్ష్మీ సనకీయము గాగలచూడవహస్య
ముగా జెండు గొట్టుచుండగా నట్టి పుట్టచెడ్డపతి నుండె నని తాన్వ్యము. లయముకులు
చేవల బట్టి కొనుటకు నీట దుముకుట ప్రసిద్ధము.

మహాస్రగ్ధర. స్వనిలింపావాసన త్వారశనదతలమిథాస్థితమ్యంబు లీరెం
డును దీనుల్లంచునహారాదాపులనయడుగంగోడోగునుద్యుద్ధితోన్లే
శనసిద్ధద్వంద్వబృందాశలయ తటవిల కరల్యాగామంథాద్రులో నా
వనజాక్షస్యందనద్వంద్వము లిఖితనరావార్త దాంపత్య మొప్పున్.

టీ. లిఖిత... శ్యము-లిఖిత = చిత్రింపబడిన, నర = మరువ్యక్తతమలచేర,
అవార్త = పోదబడిన, దాంపత్యము = మిథునములగుట, వనజాక్షస్యందనద్వంద్వము -
(వనజాక్షీచ - వనజాక్షశ్చ-వనజాక్షో - వనజాక్షయోస్యందననే - నయోర్ద్వంద్వం-పు
మాక్ స్త్రీయాం యను సూత్రముచలన స్త్రీవాచకమగు వనజాక్షశబ్దము లప్తమై పురుష
వాచకమగు వనజాక్షశబ్దముమాత్రము శేషించుటజేసి యట్టిరూపంబు వచ్చెన గావున),
వనజాక్ష = స్త్రీప్రీతరులయొక్క, స్యందన = తేరులయొక్క, ద్వంద్వము = జోడు,
స్వనిలింపా...బలు—స్వ = తమయొక్క, నిలింప = చేవతలకు, అవాస = నివాసము
యొక్క, దత్వ = ఇచ్చుటయొక్కయు, అశన = ఆహారముయొక్క, దళల = ఇచ్చుట
యొక్కయు (ద్వంద్వంబమునభహంత్వము), మిగ = ఒండొంటియొక్క, తారతమ్యం
బులు = ఎచ్చుతగ్గులు, ఈశండు = ఈయశనవాసములు, దినుల్లంచు = రిక్తులపొందు
చున్న, అమ్మాడుపులన = ఆమాడుగులనే (ఆమాడుగులయందు నివాసభుక్తి దానములు
విస్తరించి కల వనుట). (మలయు 'కవచి ద్దకారో ప' యనుసూత్రము కలిమిం జేసిమాడు
గులు మాడుపులవియను గలదు). అడుగక్ = పొడుకొనుటకు, డోగు = ద్రులూ నాక్.
డోగు = వివయ పూర్వముగా మోకాళ్లమీద నడచినచ్చిన, ఉద్యత్ = ఒప్పుచున్న

రతఃసురగ మందలి, ఉన్మేళనః కూటములుగల, సిద్ధ సిద్ధులకు దేవయోగులయొక్క ద్వంద్వమిగునములయొక్క, బృంద = సమూహములకు, ఆలయ = నివాసస్థానములకు, తట = పరిధులు, బిల = గుహలుగల, సత్యజిహ్వః ధాన్యం = హేమాస్త్రి మండరాద్రుగో, (మేరుమండపరవ్యతముగో యగుట. సత్యజిహ్వ మన బాహురము, మగ్ధ మన గన్ధము గాన నాకళ్యాణమగ్ధశబ్దము లన్విశబ్దముతోడ స బాధించి ద్వంద్వం మందు బహువచనమగు చున్నది). నాక = ఆరుగట్టు, ఒప్పక = ప్రకాశించుచు.

తా. మానవ సువశులరూపములుగా జెక్కబడిన బొమ్మలు గల శ్రీశ్రీ సతుల రెండు లేదులు దేవరస సేవాస మిచ్చినమేదిపర్వమును నాకల మగు నమృతమిచ్చిన మందరపర్వతమును నమను పుణ్యతారపర్వతముల నడిగి తెంపిననులగును నని పచ్చి శ్రీవిగ్నిపుత్రునితో నెఱుంగు నివాసములును నాకలము లెచ్చెడి నాకృహములవగఱు జేరి తమ పితులనుగను గుహలనుగను గురగములయును నమరవృక్ష సిద్ధ మిగు నములతోడ సుప్రసాదో యన్నట్లు ప్రకాశించుచున్న పని భాము. లేదులమోది బొమ్మలు సిద్ధమపతులబోలి యున్నవి. శివస్వమునందు 'దీప్తిలాంచు' ననుచోట 'మిన్ను ల్లాంచు' ననియుఁ గొంచు సమప్తుచు నచ్చట నాకాశమునొఱయుచున్న యమృతాదువు లని యన్వయింతురు.

సీ. సవలయధ్వని గాంగ १ సాలిప్రేయ నవల్పు

యతి నైన గుండెర్పు २ ల్లనఁ గలంపఁ

సుడిసిన మొగమెత్తి ३ చూడకుండు పరాకు

కుసుమబాణుని నైనఁ ४ గుడియఁ జేయ

శ్రీకార్యపరులఁ గాం ५ చిన లేచిమ్రొక్కు నం

२ జటికి నిండ్రుండు న ६ కొలువుఁ గోర

హరిగృహవసంశం ७ ఖాక్ష్ణకుఁ ద్రిప్ప

కడగంటిజిగిప్రజఁ ८ గాడిపాఱు

తే. గవతి లుంకించి ప్రేయఁ గొ १ ప్పువియ నవలి

కరమున నమర్పఁ బైటలో २ మరుని బటువు

బిల్లక్రియఁ బట్టుకంచెల ३ బిగువుఁ జన్ను

నిక్కఁ దిన్నెల ४ బాత్రముల్ ५ నెత్తమాడు

59

టీ. సవలయధ్వనిగాంగ = కంకణధ్వనికలుగుట్లుగా, సాలి ప్రేయ = పాచి కప్రేసిడు, అదల్పు = అదలిచుట, (ఇచ్చట సారప్రేయనవ ల్పని కొండ అందురు. అను ఎకారయుత రేఫాంశబ్ద మయ్యెనేని దానిబహువచనమందు సాగ లని నిల్వలయు.

1. సారవేయ, 2. బలికింద్రుడైన. 3. బాత్రాళి.

నట్లుగాక మహాభారతంబున నడ్డసాళ్లనియు నడ్డసాకులనియు బ్రయోగంబుకలిమించేసి యుచ్చట నికారయుత లకారాంతశబ్దముగా నుడుటయే సమీచినంబు.) యతినైనన్ = సన్న్యాసి నైనను, గుండెప్పుల్లనన్ = హృదయము జలదగించుగా, కలంపన్ = కలుషముజేయుచుండగా, సుదీనినన్ = ఎదురైనప్పుడు, మొగమెత్తి = ముఖముపైకెత్తి, చూడకుండు = ఈక్షింపకుండెడు, పూకు = గరువచూడము, కుసుమబాణునినైనన్ = పూవిలుతునైనను, కువిటున్ చేయన్ = నీచవిటునిజేయగా, శ్రీకార్యవరుల్ = భగవత్కైర్యవరులను, కాంచినన్ = చూడఁగానే, లేచి = ప్రత్యుత్తానముజేసి, మ్రొక్కు = మ్రొక్కెడు, అంజరికి = దోసిలికై, ఇంద్రుడున్ = దేవేంద్రుడును, అగ్నిలుపున్ = అభగవత్కైర్యమును, కోరక = అపేక్షింపగా, హరి = నకున్ - హరి = స్వామియొక్క, గృహ = ఆలయముగాని, అచనగ = ఆయాసమయములయొక్క, శోభ = శంభునాదముయొక్క, ఆర్జునమన్ = విరుటకు, త్రిప్ప = మరల్చెడు, కడగంటి = నేత్రాంతములయొక్క, జిగి = బెళుకు, ప్రజన్ = చూచెడుగాని, కాడిపాఱన్ = ఉచ్చిపోవగా, (అంబ పాడి యుట.) కపటలు = అడ్డసాళ్లు, ఉంకించి = తప్పించి, ప్రేయన్ = వ్రేయగా, కొప్పుచియిన్ = యజుము వదలగా, ఆవళికరమున్ = రెండవపాస్తముచేటను, అమర్పన్ = సవరింపగా, పైటలోన్ = పద్యముచేటను, మరుని = స్వరసయొక్క, బటువుబిల్లక్రియన్ = తొడక్రింద నునిచింపు చుట్టునిడువలెను, పట్టుకంచెల్ = పట్టురవికయందు, బిగువుజన్ను = బటువుగుబ్బ, నిక్కన్ = నిట్టవొడఁగా, పాత్రములు = పేశ్యాగ్రానలు, తిన్నెల్ = పేదికలయందు, నెత్తము = ద్యూతమును, అడున్ = క్రీడింతురు.

తా. ఆశ్రీవిల్లపుత్తూరియందు నరుగులమీద వేశ్యకాంతలు యతీశ్వరుని హృదయమైన గలంగునట్లు విలాసము గలిగి యుంచి కంఠములు కలిగి ధ్వనిసేయు నట్లు పాచిక ప్రేయించును, మఱియు నెట్టివా కదలిక పచ్చినను మొగమెత్తి చూడక పరమం జేయుచు గరువము గలిగియును, స్వామి యాలయము కైర్యము జేసెడువారి జూచినను ప్రముఖనే లేచి మ్రొక్కుచుండగా నట్టి మ్రొక్కు తనకు గలగ వలయు నని దేవేంద్రుడును స్వర్గమునలి యప్పురీగణములు కొల్వ గలప్రభుత్వము నైన హరి యాదేవాలయమందు దా నొక్కసేవకు డైయుండవలయు నని కోరుచుండగా నట్టి సౌందర్యము గలిగి యప్పుడప్పుడు స్వామి యాలయమందలి కొలువుల సమయమలగాని శంభునాదములు వినఁగానే బెరుబెరు చూచుచును పాచిక లూనికజేసి దొరలించగా గొప్ప వీడఁగా నాటయందలి స్వరపాటుచేతను రెండవచేత నాకొప్పు సవరించుటకు జేయెత్తినప్పుడు పైటలోని పట్టురవికలో నిక్కవొడిచెడు బటువుగుబ్బ కాసరాగా నిట్టివిలాసములు గలిగి చూడసాగు లాడుదు రని భావము.

సీ. వీడెంపు¹ బలుకెంపు² విరిసి వెన్నెల గాయ
 వరిగింజ నొకటం బల్వరుసు దోమ
 నొఱసి యొత్తినమణుం³ గొండుక మేన ని
 గ్గులు దేఱు⁴ బసవిడి⁵ జలక మాడ
 ముదుక గాకుండ⁶ బయ్యెదలోన⁷ గే లార్చి
 కలయ⁸ నొంటను జంటం⁹ గలక మలద
 రతిరయచ్చిన్న సూత్రమున¹⁰ జిక్కక ముత్తై
 ములు రాల గఱగఱికలు వహించ

తే. 4వాలసినను నెట్టివరునైన¹¹ గ¹² గులముం దెలియం
 బ్రభుత నెడి వల్లవుడు¹³ పేద¹⁴ పడిన నేద
 నృపతి వెలి యంతిపురముగా¹⁵ నెన్న మెలగ
 బాస గృతి జెప్పవలతు¹⁶ లప్పర్చముఖులు.

(10)

టీ. వీడెంపుబలుకెంపు = తాంబూలసంబాధియగు నరుణకాంతి, విరిసి=విచ్చిపోయి, వెన్నెలగాయకొ=శుభ్రవర్ణమేర్పడగా, వరిగింజనొకటం = ఒక్కకాలినిజము చేతనే, పల్వరుసు = మలపక్షిని, దోమ = భావనముజేయుటకు, ఒఱసియొత్తినకొ = తాచియొద్దినను, మణుంగొండుక = తెలివలుచుటకు, మేనకొ = శరీరమందే, నిగ్గులుదేరకొ = మిసిమిగచుచున్నట్లు, బసవిడి = పసుపుబూసికొని, జలకమాడకొ = స్నానముజేయుటకును, ముదుకగాకుండకొ = ముదుగుచునములేకుండ, పయ్యెదలోనకొ = ప్రైటలోనే, కేలార్చి = హస్తమాడించి, కలయకొ = వ్యాపించునట్లు, జంటకొ = ఒడలియందును, చంటకొ = కుచములయందును, కలపమలదకొ = పరిమళప్రసృప్త్యుమిశ్రితచందనమును బూయటకును, రతి...మునకొ-రతిరయ = పురుషాయుతసురతవేగముచే, చిన్న = త్రెస్సిన, సూత్రమునకొ = త్రాటియందు, చిక్కక = చిక్కపడక, ముత్తైములురాలగకొ = మాత్రికములు రాలచుండగా, గఱగఱికలు = సొగసులను, వహించకొ = తాల్చుటకును, ఒలసినను-సమాపించినను, ఎట్టివరునైనకొ = ఎంతధనరూపాదులు గలవానినైనను, కులముం దెలియకొ = నర్థముడిగి తెలిసికొనుటకును, ప్రభుతనెడి = ప్రాభవములేక సుపరిగోలుపోయి, పల్లవుడు = తనమునుపటిలిటకాడు, పేదపడినకొ = దరిద్రుడైనను, ఏదకొ = పోషించుటకును, నృపతివెలియంతిపురముగాకొ = నరపాలనియొక్క బహిర్గతమైన మఱియొక్కయంతశ్శత్రువనగా, ఎన్నకొ = గణించగాను, మెలుగకొ = సంచరించుటకును, బాసకొ = ప్రతిభావయందును, కృతిజెప్పకొ = ప్రబంధనిర్దాణముం జేయుటకును, అప్పర్చ

1. నును గెంపు. 2. పసపాడి. 3. కలయజుమును నొట్ట; (జంటను నొంట.)
 4. బొలసినకొ. 5. పేదపడిన నేల.

ముఖాలు = ఆహారవినితలు, వలతులు = సామర్థ్యముగలవాడు, వలతు లనువదము పల్వసుడోమ ననువదిమొలలుగా గృహిణిజేపు ననుదానివఱకు నెనిమిదిపరులకు నన్య యించుచున్నది.

తా. విడిసము పెక్కుచూటులు నమలుట దేసి మిక్కిలి కౌపెక్కిన తమ దంతములయందలి యటణిమ విరిసి తెల్లనగున ట్లావారవనిత లొక్కవరిగింజ వేతనే దంతధావనము జేయును రసియును, స్నానము లేనినుప్పుడు పూసిన్న పసుపు పరిక్షకైనను చెల్లనిదస్త్రముతో నాచినను పస్త్రము నంటి వారి నెట్లెరులచే నిగనిగ లాడుచున్నయును, వారు చురుగవ బయల్పడనిక వైపుగానే కాస్త్రీర కస్తూరి కర్పూర ములు మొలగు చానలు గల కుంబము మిక్కిలి పలుచనగా బూసి కొనుదు రనియును, సురళమందు తమశరముల ముద్రియములు తెన గూత్రంబున నుండక పరువెత్తు నను విడిగా నుపరలి జేయును రనియును, ఎట్టిసూర్యుండైన నెట్టిసూర్యుండైన దిమ్ము వలచెనేని యుపని కలము చెరియక కేవల ప్రవ్యాపేక్షచేరనే యనితో గూడ రనియును, మున్న దమతోడ జెనిమిచేసిన విటుడు ధనహీను డయ్యె నేని యతని నాదరింతు రనియును, రాజాంశక్తుర స్త్రీజనునకు గలిగినంతపరుడ గలిగి నుచరింతు రనియును, మిగల విగ్వావతులు గావున బహుభాషలలో గావు రచన జేయుటకైనను నేర్పు గలవా రనియును భావము.

ఉ. అంచితహారవల్లివలరయాభరణంబుల తక్క ద్రోయుఁజి

ల్లంచుఁ బిండి యేణమద శ మంగముఁ జేర్చుట తక్క రోయుఁ జి
డ్డంచు జవాది ధూపితమ శ యందుట తక్క విదుర్పు బూవుఁ జి
మ్మంచు జిలుంగ తక్క నగు శ యౌవత మొత్తు నటంచు నన్యమున్

టీ. యౌవము = యువతీసమూహము, అంచిత...బుల-అంచిత = సొగసు హారవల్లి=పల్లకలపాటి ముక్తాహారములచేతజేసిన, వలయాభరణంబుల=వలయభూష ములే, తక్క = తప్ప, పిండి = బాగారము, చిల్చించుకొ = చిలుమువట్టుననుఁ ద్రోయుకొ = పరిహరించును. ఏణమదము=కస్తూరి, అంగముఁజేర్చుట=త మందు నలంకరించు తప్ప, జవాది=సంకుమదమును, చిడ్డంచుకొ = చమురుతోడిమి మని, రోయుకొ = విడగించును, ధూపితమయందుటతక్క=శిరోజముల కగరు న బ్రాణిమొదలగువస్తువులధూమధూపము బొందుటయేతప్ప, పూవుకొ = పుష్పము చెమ్మించుకొ = తడి యుంచు, విదుర్పుకొ = విసర్జించును. జిలుంగతక్క = నన్నెఁపుఁ యేతప్ప, అన్యముకొ = పెరసరిగ చీరనైనను, ఒత్తునటుంచుకొ = ఒత్తుకొనుచుచ నగుకొ = పరిహరించును.

తా. ఆపురిజ వరాండు మిగుల సుకుమార శరీరములు గలవా రగుటం జేసి రంగగుబంగరుకన్న మిన్న యగు వన్నియగల తమ సెష్టేనుల ముత్తెయంబుల సొమ్ములు ధరింతురేకాని పసిడి సొమ్ములు చిలుము వట్టు నని త్రోసి వేయుదురు. పురుగు జిడ్డు గల దని దానిఁ బూసికొనుట వదలి కస్తూరియే పూయుదు రనియును, తుఱుములయందు విరులఁ దురిమిన నని చెప్పుగిల్లు నని వాని విడిచి ధూమధూపములచేతనే వెండ్రుకలకు వాసన లెక్కింతు రనియును, సరిగ మొదలగు వానిచే నెక్కుడు వెలగల పలుపల నేని యవి కఱకుగ నొఱయు నని దానిఁ బరిహసించి జీలంగు పలువలే కట్టుదు రని యును నిట్టి నాగరకంబు గలవా రని భావము.

ఉ. వేనిన మేడపై వలభి శ వేణికఁ జంట వహించి విప్పఁగాఁ
బూవులు గోటమీటుతఱిఁ శ బోయెడు తేటులమ్రోత కామిశం
కావహ మాఁ గృతాభ్యసన శ లౌటను దంతపుమెట్లవెంబడి
జేపడి వీణ మీటుటలుఁ శ జిక్కిడలించుటలు న్సరింబడన్. 62

టీ. వేనిన = ప్రభావముకాగానే, ('కృచిద్దకారో వః' అనుసూత్రముబట్టి పేగిన యుపశబ్దము వేనిన యనియును గలదు.) మేడపై = సాధారణమీఁదను, వలభి = లోపయందు, వేణిక = జడను, చుట = కుచముదను, వహించి = ధరించి, విప్పఁగా = ఉద్వేగముఁజేయుటకొఱకు, పూవులు = పుష్పములను, గోట మీటుతఱి = నభిముచేత విదుర్చునమయమునందు, బోయెడు...మ్రోత-బోయెడు = విచ్చిచుచున్న, తేటులమ్రోత = భీమరములధ్వని, కృతాభ్యసనలౌటను - కృత = చేయబడిన, అభ్యసనలౌటను = అభ్యాసముగలవారౌటచేతను, దంతపుమెట్లవెంబడి = వీణకు వేనియన్న దంతపుమెట్లవెంబడిగా, చేపడి = హస్తలాభముచేతను, వీణమీటుటలు = వీణవాయింపుటలును, చిక్కిడలించుటలు = శిరోజములచిక్కుఁ దీయుటలును, సరింబడ = సదృశము లగుచుండగా, కామి...మా - కామి = కాము కులకు, శంకావహ మా = సంకయాస్పదమగును. (ఈపద్యమునందు వారస్త్రీలని యధ్యాహారముఁ (హాహ)జేసికొనవలయును.)

తా. ఆపట్టణమందు వారస్త్రీలు తెల్లవాఱగానే మేడమీఁద జూరువెంబడిఁ గూర్చుండి తమ వేణి కుచోపరిభాగము మీఁద ధరించి యాజడ విప్పచు నందలి పుష్పములు గోట విడిచించునపుడు పరిమళార్థ మయి ముసరికొని మరల విచ్చి పోవు తుమైదలు రొదఁజేయుచుండగా నా ఝంకారము విని వీణిబడి బోవుచున్న కాము కులు నిలిచి యాస్త్రీలు చేతులు పడిపడిగా నాడించుట వీణవాయింపినట్లుండఁగాఁ బుష్పములు దంతపుమెట్లవలే నుండగా జడ వీణవలే నుండగా నాస్త్రీలు వీణాభ్యా

నము గలవా రగుట వలన నవ్వుడు జడ విచ్చట వీణవాయిచుటకా యని సంకయింతు గని భావము. సందేహాలకారము.

క. ఆలీచగకార్పణ్యం, బా లేమల చెవులు సోక ॥ దధమాన్వయ జీ ర్ణాలావణ్యులపిలుపునకై లాభముఁ దెలి పెనేని ॥ యవి శ్రీలగుటన్.

టీ. ఆళిర...ణ్యంబు - ఆళి=చెలికత్తెలయొక్క, వచః = వాక్కులయొక్క, కార్పణ్యంబు=బుద్ధిశ్లక్షణము, అధమా . కై - ఆధమాన్వయ = తక్కువజాతియొక్కయు, జీర్ణ = ముసలిదాండ్ర యొక్కయు, ఆలావణ్యుల = సౌందర్యహీనులయొక్కయు, (ద్వంద్వోశమున బహువచనము) పిలుపునకై = పిలుపుకొఱకు, లాభముఁ దెలిపే నేని=ఆదాయ మెఱిగించెననియు, అవి = ఆస్త్రీలచెవులు, శ్రీలగుటన్ = లక్ష్మీస్వ రూపములగుటచేతను (శ్రీకారములబోనవనుట), ఆలేమల = ఆసాగసుకత్తెలయొక్క, చెవులు సోకదు = చెవిజొరదు.

తా. జవ్వనముగల యాచారకాండల దాపున నుండు చెలులు కొందఱు బురు షులఁ దార్చు వాడై యాపురుషులు మిక్కిలి ధన మిచ్చెద రని చెప్పినను నవ్వాఁ కౌతలఁ పురుషులు తక్కువకులము వారయినను ముసలి వాడైనను సొగసు లేని వాడై నను వారిని చెరియఁజేయు చెలుల పలుకులు విని రసించును సామాన్యులు కేవల విత్తా పేష గలవాడైన నచ్చటి వార లుత్తమ కులీనులై యావనము గలిగి ముందరులైన పురుషునేకాని హడ రనియు భావము.

చ. ద్రవిడ కుటుంబిచు ల్పసపు ॥ రాచిన రత్నపుఁదాపక్రింద నం బువు దెరవాఱుగా నిదుర ॥ వోయి గరు త్తతి పచ్చబాఱినన్ భవనసరోమరాళములు ॥ భర్తమయచ్చద గుచ్చవిస్ఫుర ద్దివిజధునీమ రాళవితోతిభ్రమఁ బూన్పుఁ బురి స్థమించుచున్. 6

టీ. భవన ..ళములు - భవన = గృహసంబంధులగు, సరో = కొలఁకు; యందలి, మరాళములు = హంసలు, ద్రవిడకుటుంబిచున్ = ద్రావిడస్త్రీలు, పస.. క్రిందఁ-పసపురాచిన = పసపుఁజాచినట్టి, రత్నపుఁదాపక్రిందన్ = రత్నసోపానవ క్రింద, అంబువు తెరవాఱుగాన్ = ఉదకము తరంగితమగుచుండఁగా, నిదురవోయి నిద్రించి, గరుత్తతి - గరుత్ = తెక్కలయొక్క, తతి=గుంపు, పచ్చబాఱినన్ హరిద్రావర్ణము గలదికాఁగా, పురి = శ్రీవిల్లిపుత్తూరును, భ్రమించుచున్ = తిరుఁ చుచు, భర్తమయ...భ్రమన్ - భర్తమయ = స్వర్ణమయములగు, ఛద=తెక్క యొక్క, గుచ్చ=గుత్తులచేతను, విస్ఫురల్=ప్రకాశించుచున్న, దివిజధునీ = ఆకాశగ

యందలి, మరాళ = హాసలయొక్క, విశలి = సమాహము, భ్రమక్ = భ్రాంతిని, భ్రాన్తు = వహింపజేయును.

తా. ద్రావిడస్త్రీలు గృహముల వెనుక నుండెనుననినా రత్నసోపానములమీఁదఁ బుష్పగుచ్ఛము నరుగఁదీసికొని పసుపాడి స్నానము సేయఁగా నా రత్నసోపానముక్రింద నిన్ద్రబోవుచుండిన హాసలయొక్కల కా పసుపు సీరాటుకొని పచ్చబడియొ గావున నా హాసలే పట్టణమందుఁ దిరుగఁగా బాగారుత్కెలుగల స్వర్గమందలి హాస లని చూపఱ భ్రమింపజేయు ననియు నచ్చటికొలఁకుల సోపానములు మణిమయము లనియును భావము.

మ. తలఁ బక్షచ్చటఁ గ్రుక్కి బాతువులు కేదారంపుఁ గుల్యాంతర
స్థలి నిద్రింపఁగఁ జూచి యారెకు లమఃస్నాతప్రయాతద్విజా
వలిపిండికృతశాటుల న్సవిఁ దదావాసంబుఁ జేర్పంగ రే
పుల డిగ్గ న్వెను బాటు వానిఁ గని నభవు న్కాలిగోప్యేఘముల్. 65

టీ. బాతువులు = బాతులనియెడుజలపక్షులు, తలక్ = తమతలను, (కాత్మేక పచనము), పక్షచ్చటక్ = టెక్కచాలునందు, క్రుక్కి = క్రుచ్చి, (క్రుచ్చి యను పాఠమంగలదు) కేదారంపు...స్థలిక్ = కేదారంపు = పరిమల్లసంబంధులగు, కుల్యా = కాలువలయొక్క, అంతరస్థలిక్ = మధ్యప్రదేశమందు, నిద్రించుగఁ = నిద్రపోవు చుండఁగను, చూచి = కాంచి, ఆరెకులు = ఊరికావలులు, అమఃస్నాత...లు = అమః స్నాత = ప్రాతస్నానముజేసినట్టియు, ప్రయాత = చనినట్టి, ద్విజావళి = బ్రాహ్మణ సమాహముచేతను, పిండికృత = పిడుచలుగాఁజేయఁబడిన, శాటులు = వస్త్రములు, ఆకేసవిక్ = అను భ్రమచేతను, తదావాసంబుక్ - తత్ = ఆ బ్రాహ్మణులయొక్క, ఆవాసంబుక్ = గృహములను, చేర్పంగక్ = చేర్చుటకొఱకు, రేవులక్ = రేవుల యందు, డిగ్గక్ = దిగఁగా, వెనక్ = పేఁగముచేతను, పాటు = పరుగెత్తెడు, వానిక్ = ఆబాతులను, కని = చూచి, కాలిగోప్యేఘముల్ - కాలిగోప్తీ = మైరుకాఁపరులగుస్త్రీల యొక్క, ఓఘముల్ = సమాహములు, నభవుక్ = హాసించును.

తా. ఆ పట్టణసమీపమందు పరిమల్లరు దిద్దినకాలువలయందు బాతులు వాని స్వభావగుణముచేతఁ దలలు టెక్కలలోఁ దూర్చికొని నిద్రించుచుండఁగా దలవరులు వానిఁ జూచి యుపగళికలమందు స్నానార్థమై యాకాలువలకు వచ్చినబ్రాహ్మణులు తమవస్త్రములను బిండి యచ్చట నుంచి మఱిచి పోయి రని తలచి వాని మరల వారి వారి గృహములలో నొప్పగించుటకై రేవులలో దిగఁగానే యాపక్షులు కలుచుటఁ జూచి యచ్చట బైరులను గాపాడుచున్న గరితలు తలవరులను బరిహసించు రని భావము. భ్రాంతిమదలంకారము.

మ. సారిదిం బేర్చినతీగెమల్లియలు ఖరద్దూరంబులు న్బుచ్చమం
జరులు న్నామిడిగుత్తులు న్నసుమమూల్యం వెంగలు న్బుచ్చగ
న్నెగు*లు న్నాళెలు గల్గి రాజవము కాంతిం దారు ముల్కాసి చే
లరుదార న్నగుఁ బువ్వుదోటల బలాకానీకదంభంబునన్. 66

టీ. చేలు = కేదారములు, ('బహువచనే కుశ్ర చిత్తులొకశ్చ' యను నన్నయ భట్టియనూత్రమువలన జేపబ్బబహువచన మారూపమయ్యెను.) సారిదిక్ = వరుసగాఁగ, పేర్చిన, తీగెమల్లియలు = తిల్లమల్లెలును, ఖరద్దూరంబులు = ఖరద్దూరపుఁబూవులును వర్ణితమి, పుష్పమంజరులు = పుష్పలగిత్తులును, మామిడిగుత్తులు = రసాలగుసెచ్చములును, కుసుమమల్ - పుష్పములును, సుపెంగలు = చువకములును, పచ్చగన్నేరులు = పచ్చపూలకరవీరములును, పాళెలు = పాళెలపూష్పవిశేషములు, కల్గి పువ్వుదోటల = పుష్పద్యానములను, (తీగెమల్లియలు, ఖరద్దూరంబులు, పుష్పమంజరులు, మామిడిగుత్తులు, కుసుమమల్, సుపెంగలు, పచ్చగన్నేరులు, పాళెలు అను పేరుగల ధాన్యవిశేషములు), కల్గితమనగా గలిగి, రాజవము = రాజవమును పేరుగలకాలివిశేషమయొక్క, కాలిక్ = ప్రకాశముచేతను, తారు = ఆత్మ శబ్ద బహువచనము (చేలనుట), ముల్కాసి = ముల్లుగూపి, (రాజవమునకు ముల్లుగలిగియుండుట సహజము. త్రాసున దూచునప్పుడు భారమగుకొస్తపు దిక్కున ద్రాసుముల్లువ్రాలును గాన దమతమసామ్యవిమర్శయందు దామె హెచ్చయ్యెనుట), బలాకా...నన్ - బలాకా = బెగ్గుపిట్టయొక్క, అనీక = సమూహ మనియెడు, దంభంబునన్ = సెవము చేతను, అరుదారన్ = ఆశ్చర్యమగునట్లు, నవ్వు = ప్రహసించును. (ముల్కాసి యనుచోట 'ప్రకృతైక వచనమాత్రే వికృతానాం తాదయోపకర్యంతే' యను సూత్రమాకరము).

తా. అచ్చటి పరిచేలు పువ్వుదోటలయందుఁ గలతీగెమల్లియలు మొదలుగాఁ బాళెలను పడమువఱకుఁ జెప్పబడిన పేరులు గలధాన్యవిశేషములు దమయందుఁగలిగి తోటలయందుఁ గలుగనిరాజవము విశేషముగాఁగలిగి యారాజవమునకుఁ గలముల్లనియెడు త్రాసుముల్లుఁ జూపి తాము హెచ్చగుటవలన నాపువ్వుదోటలను దమమీదఁ దిరిగెడు బెగ్గురుపులుగుల తెలిచాయ లనియెడి సెవమున నవ్వుచున్న పని భావము. అనఁగాఁ బువ్వుదోటలకంటె నధికతరశృంగారము లై పరిచేలు ప్రకాశించు నని తాత్పర్యము.

చ. బలిసినవొల్లకచ్చటలరైఁదమ జంజరుముండ్లు రాయఁగాఁ
గలవము లుండుఁ బండి యొలుగంబడి నీ చెడలింపఁ దృష్ణలోఁ

దలకొన వంగి ముఁ జలముఁ ధ్రావెడుక్రిందటివేళ్లు మీఁదటన్
నిలిపి మరంద మానుకరగి నిక్షిటోపహనిలాహతిన్. 67

టీ. కలమములు = పరివైరులు, పండి = వ్యవస్థలై, నీ రెడలింపన్ = కట్టి
యన్ననీరు పరిపాకార్థమై వెడలఁజేయఁగా, శృన్వ = నీరువట్టు, లోఁదలకొనన్ =
అంతర్వ్యవకముగాఁగా, వంగి = నమ్రములై (బడలికచేత నుట), ముఁ = పూర్వ
ముదు, జలముఁద్రావెడు = ఉపకపానముఁజేసెడు, క్రిందటివేళ్లు = క్రిందనున్నమూల
ములను, మీఁదటన్ = ఉపరిభాగముదు, నిలిపి = ఉనిచి, బరిసిన = పుష్టిగల, హల్ల
కచ్చటలపైఁ-హల్లక = చెంగలుపపువ్వులయొక్క, చటలపైఁ = గుంపులమీఁది,
మరందము=మకరందమును, ఆంకరణిన్ = పానమునీయురీతిగా, నిక...తిన్-నికట=
సమీపముదలి, ఉపవన = ఉద్యానవనములవలని, అనిల = గాలియొక్క, ఆహతిన్ =
వీచుటచేతను, తమజూజూరుముండ్లు = తమయొక్క ధాన్యమాజరికంటకములు,
రాయఁగాన్ = ఒఱిసికొనుచుండఁగా, ఒలుగంబడి = దైవ్రాఁ, ఉండున్ = ఉండును.

తా. పరివైరులు వ్యవస్థ గాఁగానే కోత నిమిత్తమై మళ్లలో నీ రుండనీక
కర్వను రెడలింపిన నెల్లప్పు డుపకపానము నేయుచున్నయవి గావున నప్పుడు నీరు
లేమి జేసి డప్పించిత నామళ్లలోఁ బుష్పించి యన్న చెంగలువ పువ్వులమీఁద వ్రాలి
మున్ను నీరు ద్రావెడు వేళ్లవలెనున్న ముండ్లు రాచు కొనుచుండఁగా బువ్వులదేసె
యాసిన ట్లుండె ననియును, వాయువశముచేతఁ గదలుచుండఁగా దృష్టాభరమువలని
బడలికచేత సోలుచున్న పెన్నట్లుండె ననియు భావము. కేదారములయందు బైరులు
పండి యొఱియిండు నని ముఖ్యతాత్పర్యము.

చ. అడుగునఁ బండి వ్రీలి యసఁ లై మధు*పుట్టఁగఁ ద్రావఁ దేంట్లు మ
ల్లడిఁ గొనిచుట్టి రాఁ బనసల నొప్పలుచు న్లలుగుండ్లతోడ నీ
డ్వడు పెనుబండ్లు భిన్నతటఁపాంసుల భూరిమదాంబునేచనా
జడదృఢశృంఖలాయుతవసంతఁ మదద్విరదాధిపాకృతిన్. 68

టీ. కలుగుండ్లతోడన్ = తాలిగుండ్లతోడ, ఈడ్వడు = సమానములగు, పెనుఁ
బండ్లు = పెద్దఫలములు, అడుగునన్ = భూమిలోనే, పండి = ఫలించి, వ్రీలి = బద్దలై,
అసలై = బురదయై, మధుపుషసలన్ = (వేరు) పసనచెట్లయందు రసము, ఉట్టఁగన్ =
కాఱఁగా, త్రావన్ = పానమునీయుకొఱు, లేంట్లు = భింగములు, (ఇచ్చటఁ దేఱి
శబ్దమునకు బహువచనమందు లువర్ణము పరముగాఁగా దేటు లని రూపము వచ్చెఁగావున
'కో'లోఁదటాముదితాంతస్య చవాలుకృలోలాశ్చ' యనునాంధ్రశబ్దచింతామణిసూత్ర

మునుబట్టి యలలేటి శబ్దాంతమందలి టివణ్ణేశ్వరము వికల్పకముగా లుప్తగ బగుంజేసి
 లేట్లనిలువలసియుండినను లేట్లని పూర్ణబిందుయంతముగా బహుప్రయోగముల
 కలిమిజేసియును, 'కాస్తప్రయోగవచసో శ్వాస్త్రంబలవదుచ్యతే, అసిష్టన్నే పదే తేన
 ప్రయోగాశ్రయణం హితమ్' అను వికృతి వివేకసూత్రము కలిమిబలిమిం జేసియును
 నీట్లే బోంట్లుమొదలగు శబ్దములు గానంబడు చుండుటాజేసియును దేట్లని యుండుటే
 సాధువుగాఁ దోచుచున్నది. మల్లడింగొని = పెనంగొని, చుట్టిరాజ్ = చుట్టికొనిరాగా,
 భిన్న = పగిలినట్టి, కట = చెక్కులయందలి, పాంసుల = పరాగితమైన, భూరిమదాంబు =
 అధిక మదబలముయొక్క, సేచన = లేచుపుగలట్టియు, అబడ = కదలుచున్న, దృఢ = గట్టి
 యైన, శృంఖలా = సూత్రంతోడను, యుర = కూడికొన్న, వసాత...కృతిక్ = వసంత =
 వసంతునియొక్క, మదర్విరదాధిప = మహపురోహగు మిన్నలయొక్క, అకృతిక్ =
 ఆకారముచేతను, పౌలుచుక్ = ప్రకాశించును.

తా. వేరిచునన పట్టు భూమిలోనే వండి పగులగా నారినను పగిలిన భూమి
 లోనుండి వైకివచ్చి బురుదకాఁగా నవ్వాసనను దుమ్రేతలు పెనంగొని చుట్టుకొనిగా
 నాపండ్లే వసంతుని మదపులేను గులపలే నున్న పనియును, మదాలిశయమువలన భిన్న
 ములైన చెక్కులవలన దొఱుగెడు మదధారలతోఁ గలసిన సుమ్ముతోడి బురుదవలే
 నాఫలరసమున్న దనియును గదలుచున్న యిరువసంకలవలే జుట్టుకొన్న తుమ్రేద లున్న
 పనియు భావము.

ఉ. చాల దళంబుగాఁ బృథులఁచంపకీలనఁ బొల్పు బొందుఁ దో
 కూలె లనంగఁ బండి మహిమండలిఁ జీలుచు వ్రాలి గంధమూ
 ర్చాలసయైన భృంగతలేనా దుద క ప్పమర న్ఫలావళి

శ్రీశ్రీలి గెల ల్గుగంధి కడలేవనపజ్జుల నొప్ప నప్పరిక్. 69

టీ. అప్పురిక్ = అపట్టణమందు, సుగంధ...జ్జులక్ = సుగంధికదళి = సుగంధ
 లను పేరుగల యరఁటిచెట్లయొక్క, పన = తోటలయొక్క, పజ్జులక్ = గుంపుల
 యందు, గెలల్ = గుళుచ్చములు, చాలక్ = మిక్కిలియుం, దళంబుగాఁ = దట్టముగు
 నట్లు, పృథుల...లనక్ = పృథుల. గొప్పలగు, చువక = సుపరిపూలయొక్క, కీలనక్ =
 కూర్చుటచేతను, పొల్పు = ఒప్పుచున్న, బొందుఁదోమాలెలనంగ్ = లావుగలతో
 కూలె లనునట్లు, పండి = ఫలించి, ఫలావళులు = పండ్లవరుసలు, వ్రీలక్ = పగులగా, మహి
 మండలిక్ = భూమండలమందు, చీలుచుక్ = తొడిగొనుచు, వ్రాలి = సుపరిపూల

మీదవ్రాలి, గంధ...లన-గంధ=పరిమళమువలన, మూర్ఖా=కోపచేతను, అలస ఐన=వివశమైన, భృంగతలినాక్ = భృంగసమూహ మనంగా, తుదకప్పు-తుద = తమకొనలయందలి, కప్పు = నీలిమము, అమరక్ = కనుపడంగా, విష్ణుక్ = ప్రకాశించును. (ఈపద్యము మూడవపాదమందు స్తోత్రము.)

తా. ఆపట్టణము దిరుటితోటలయందు సుగుంధులనియెడు నరటిపొద్దు గెలలు యందు లెస్స పండి విసిసి కొనలయందులనలుపు గరిగి భూమివృక్షము బరాడుచుండగా నాపట్టణము సుపొగపూల బొందు తోమాలెలవలె నున్న పనిమును, బుగ్గల వికసించిన సుపొగ పువ్వులవలె నున్న పనిమును, బుగ్గలనల నున్న సీలకాంతి యాసంపెంగ పువ్వులనియెడ వ్రాలి మూర్ఖ వోయిన తుష్పలవలె నున్న పనిమును, నట్టిగెలలు తోమాలెలవలె బొడవు గరిగి యాదోళ పాటుగా నున్న పనిమును భావము.

చ. మన కనురక్తి హెచ్చునిదేశమందని కంఠముఁ గొంగిలించి నిక్కిన ఫణిరాజునల్లె యెఱిఁగి గింపఁగనోయనఁ బూగము ల్పూరింబునఁ బడుమట్టచేఁ జెఱకు శ్రమ త్రియము ల్చిటిలించి తద్రసంబనిశము వండు నంతికత శ్రాంతిక జూర్ణముఁ జేయు నప్పరిన్. 70

టీ. కంఠముక్ = మెడను, కొంగిలించి = ఆలింగనముజేసి, నిక్కి...ల్లెనిక్కిన = (ఎగవ్రాకి) నిగిడినట్టి, ఫణిరాజునల్లె = తమలపుడిఁగి యులతకునాన, మనకుక్ = మనలొద్దఱకును, (తమలపాకునకును బోకచెట్టున కుటు.) ఆనురక్తి = (అరుణిమ) హెచ్చుక్ = హాశయించుటకు, ఇదె = ఈచూర్మమే, మందని = బొడవ మని, ఎఱిఁగింపనో = తెలియజేయఁగానో, అనక్ = అనునట్లుగా. పూగముత్ = పోకచెట్టు, భరణునక్ = పోకలభారముచేత, పడు = పడనమగు, మట్టచేక్ = పోకగెలలచేతను, చెఱకుముత్రియముత్ = సమీపమందున్న చెఱకులలోనిముత్తైములను, చిటిగించి = రాల్చి, తద్రసంబు = ఆచెఱకురసమును, నిశము = నిరసము, వండు...క్ = వండు = పాకముఁ జేయుచున్న, అంతికత = సమావస్థలమందిరి, శ్రాంతిక = ప్రాయ్వియందు, చూర్ణముఁ జేయుక్ = నున్నముఁజేయును, అప్పరిక్ అని మొదటికన్వయము క. 'జలధర ఫణిఫణి కీచక, జలచర కరిమస్తకేళ్ళ శంఖవరాహా, జ్వలదాప్త శుక్తిజాతం, బలుముత్తైము లొప్పు వర్ణముల వివీధములై.' అని చెప్పబడిన రత్నశాస్త్రపద్ధతిసేతఁ జెఱకులయందును ముత్యము లుండుట ప్రసిద్ధము.

తా. ఆపట్టణమందుఁ జెఱకు తోటలలోనే తమలపాకు తీగెలును బోకచూకులును నాటుబడి యున్న పనియును, ఆచెఱకుపా లచ్చటనే వండు చున్నా రనియును, పోకలమట్ట లచ్చటప్పటికిఁ బరివర్ణములై చెఱకులమీఁదఁ బడఁగా నందలి ముత్తైములు

చెదరి ప్రాయ్యిలో బడి నున్న మగుచున్న దనియును, నట్లు నున్న మగుటకు బోలె చెట్టినియెడు పురుషుల కంతములను ఏమలపుడదీ గెయ్యవలెనని యెల్లకొనుట యనియెడు కవులెంతటిజేసి మన కిద్దఱకు ననురాగము కల్గుటకు నీనున్నయు మం దని తెలుపఁగా దాని వలన నాపోకచెట్లే నున్నముఁ జేయుచున్న పనియును, ఆనపోకలకు నున్న మెఱుపు తెచ్చునది యనియును భావము.

చ. అలరుఁ బురంబునం దొగల శ నంతరదామరఁ బ్రాచి గప్రపుఁ
వలపులు ¹మీట లో వలద శ వాలుగమొత్తము వోర నీరుకో
²భోళభోళ యంచుఁగ్రుంకు మెడగుంపులవంపులదోఁప మామితోఁ
పుల విరుల న్పయి న్నడువఁ శ బొల్పు పురాతనతీర్థ కుండముల్. 71

టీ. పురంబున = ఆపట్టణమందు, తొగల = కలువలచేతను, అంతరదామరః = జలవల్లిచేతను, ప్రాచి = తైవామముచేతను, గప్రపుఁవలపులు = కర్పూర వాసనలు, మీఱ = అతిశయించఁగా, లోక = లోపలు, ఇందు = మెదడునగు, వాలుగమొత్తము = వాలుగచేపలగుంపు, పోర = కలహించఁగా, నీరుకోట్ల = జలకుక్కుటములు, ('సలోశ్చ' యనునూత్రమునుబట్టి నీరుకోడి యనుశబ్దమునగు బహువచనమగు నీరుపమువచ్చును.) భోళభోళయంచుకొ = భోళభోళధ్వనిజేయుచు, గ్రుంకు = మునుగునట్టి, మెడగుంపుల = కంఠసమూహములయొక్క, వంపులు = నమ్రాకరణములు, తోఁప = కానరాఁగా, మామితోఁపుల = మామిడితోఁపులయందు, విరుల = పువ్వులచేతను, పయి = ఉపరిభాగమందు, నడువఁబొల్పు = నడుచుటకు వల నగు, పురాతనతీర్థ కుండముల్ = ప్రాతనీటిగుండములు, అలరు = వివర్ణు.

తా. ఆపట్టణమందు మామిడితోఁపులలోనఁ బ్రాతబావు లుండు ననియును, నాబావులయందుఁ గలువలు మెదలయిన దానినానలు కర్పూర వాసనలవలె నుండు ననియును, లోపల వాలుగచేపలు చెఱలాడు ననియును, నీరుకోట్ల మునుగుచు లేచు యుండు ననియును, బైని నిండిన పూలచేత నవి బావు లని తెలియరాక నడిచి పోవచ్చు ననిపించు ననియును, భావము.

శా. సాయంకాలములం దదీశమురజి శ త్పద్మస్వనద్దండుభి
స్సాయత్కహళికాప్రతిస్వనతదోఁప స్తంజగర్భంబుల
స్త్రియం గేళీవని గులాయగవన శ ప్రోత్తిష్ఠ దస్తస్పర
స్థాయిశ్వేత గరుద్గరుత్పటపటా శ త్కారంబుఁ గ్రంకారమున్. 72

1. మీఱఁగా. 2. కొలకల. 3. త్పద్మధ్వనద్దండుభి.

టీ. (ఆపురమందు) సాయంకాలములకు = సూర్యాస్తమయకాలములయందు, కేళిపనిక్ = లీలాద్యానమంద, కులాయ...బుక్ - కులాయ = గూండ్లనుగూర్చి, గమన = పోవుటకొఱకు, ప్రతివత్ = లేచుచున్న, అంరస్య = పొలములలోన, స్థాయి - ఉన్నట్టి, శ్వేతగరుత్ = హంసలయొక్క, గరుత్ = తొక్కుచలనముజేసిన, పటపటాత్కారంబుక్ = పటపటాత్కృతియును, క్రౌంచముక్ = కంఠక్రొచ్చితియును, తదిత...త...రత్ = ఆశ్రీవిల్లిలత్తుగిరి, హిత స్వామియగు, మరణత్ = మన్నార్కృష్ణునియొక్క, ప్లు = కోవెలయందు, స్వనత్ = మ్రోయుచున్న, దుందుభి = భేరులయొక్కయు, స్ఫాయత్ = పృథ్వియగు, కాహారం = బాగుగలయొక్కయు, ప్రశస్వనత - ప్రధ్వనులగుట, తోవత్ = తోచునట్లు, దుండగర్భయుక్ = పొదిగొడ్డలగుట, మ్రోయక్ = ధ్వనిజేయును.

తా. సాయంకాలములయందీ విల్లిలత్తుగిరియందుండి నుద్భావనములలోని సరస్సులయందు హంసలు పహరించుచు చాలించి సూర్యుల బోవుటను లేచునప్పుడు వానితొక్కుచలనము జేసిన ధ్వనులు గుండధ్వనులు ననబడగా నప్పుడే యాపట్టణమందు స్వామి యగు మన్నార్కృష్ణునితోనెల సూర్యులువులతో మ్రోసెడు భేరుల ధ్వనులు గాహారముల ధ్వనులు వ్యాపించి పొదిగొడ్డలలో ప్రతిధ్వను లిచ్చుచున్నట్లు దోచు ననియు నప్పుడు పటపటాత్కారము భేరి ప్రతిధ్వనిగాను క్రౌంచము కాహార ప్రతిధ్వనిగాను దోచు ననియు భావము.

మ. *పాలయుం గాడ్పులునజ్జహాలయవదంభోజాక్షవక్షస్తుల

స్యలఘునజ్జకరందబిందువుల బరణ్యారంపులబుణ్యంపులగం

పుల దాపత్రయి మూటి వీట నటనప్రదోగ్యగనజ్జీభవ

ల్లలనావర్జితకై శిశురీతకర్ణురాళి నల్లార్పుచున్.

73

టీ. వీటక్ = ఆప్పుణముందు, ఉప . లక్ - ఉపక్ = ఉత్తరదిశయందు మహత్ = గొప్పదియగు, ఆలయవత్ = కోవెల గలిగిన, అంభోజాక్ష = మన్నార్కృష్ణునియొక్క, వక్షః = ఆకునెంపి, తులసీ = తులసీదళములయొక్క, ఆలఘు = గొప్పలగు, న్రక్ = మాలికలయందలి, మకరందబిందువులక్ = మకరందకణములచేతను, పుణ్యారంపు = అపూజనంబుధులగు, పుణ్యంపు = పవిత్రములగు, కంపులక్ = వాన నలచేతను, తాపత్రయిక్ = ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికము లనుతాపత్రయమును,

* (ఇది పడమైదుం గోవి లండయాక్ అను నతివ వ్యవహారమునకు సంస్కృతము.)

మీటిఁబాడిచి, నటన...చిన్ - నటన = నాగవాసమనెడు. ప్రోద్ద్యోగ = ఉద్ద్యోగమునకు, సజ్జధవల్ = ఆయుతముచున్న, లలనా = చారలొలలచేతను, ఆవర్జిత = చెరువబడిన, కైశిక = కొప్పులవలన, షగిత = జాతిక, స్వల్లరానిక = చెంగలువ పూలచాలును, అల్లార్పునుక = మెల్లన గడిగి పుడ, గాడ్పులు = నానీపులు, పాలయుక = వీచును. సహ్యాభ్యానము = సహ్యాభ్యానమునకు ప్రోద్ద్యోగముయందు—సడపెరుంగులు లవలర దని నూ మున్నానా స్పృహి కేవడి యున్నదని వలన గలిగినది.

తా. ఆప్టణమందు స్యామి కోవెలధ్వజస్తంభము దున్న బంగారు మువ్వలమువ్వలమునకు మోకల మురద విడిచి మొదల నొకటిని యాత్రైస్యము, సమకమున స్యామి కోవెలయందు యపూర్వమునైగా వీచు కేవల పుణ్యసౌరభము, సడయాటకత్తెల కొప్పుల చెంగలువల స్వల్లనలన గల్గుచు మున్నూను నూని సౌరభము గలిగి నంచరించు నని భావము.

చ. మలయప్రగాలి రేలు వళమాలి విమోనసతాక ఘల్లుమం

చులియం బసిండిమువ్వగమి ॥ నొక్కొక్కమాటు గదల్చు నుల్కి మి
న్నలము తడియ హేమవరణాంచలదంపకశౌఖలానగ బ
తులు రొద నేయ వేగె నని ॥ కూడుదు రల్కలు ॥ దేరి దంపతుల్

టీ. (ఆపురమాను) మలయప్రగాలి = మలయపర్వతము, రేలు = రాత్రులయందు వన...తాకత్ = చనమాలి = స్యామియొక్క, విమాన = కోవెలము, పతాకత్ = ధ్వజమును, పసిండిమువ్వగమి = బంగారుచిలుకలగుపురు, ఘల్లుమంచులయన్, ఘల్లుమని ధ్వనియేయట్లు, ఒక్కొక్కమాటు = ఒక్కొక్కసారి, గదల్చుకత్ = కదిలిపోగా మిన్న...గుకత్ = మిన్ను కలము = ఆకసమునకెడు, చదలు = ఆకోవెలనబుధియగి హేమవరణ = బంగారు ప్రకారముయొక్క, అంచల = అంచలమును, చలపశౌఖలాదుకత్ = సుపేగకొప్పులయందు, పశులు = పులులగును, ఈక్ = అదరిపాటుజేంది, రొదనేయకత్ = కలకలబలుకగా, గదపతులు = ఆప్టణమందలి క్రీపురుషులు, వేగె నని = తెల్లవారె ననుకొని, అల్కలుదేరి = ప్రణయకోపములను మాకూడుదురు = సుభాగింతురు.

తా. ఆప్టణమందు స్యామి కోవెలధ్వజస్తంభము దున్న బంగారు మువ్వలము రాత్రులయందు మలయపర్వతము సోకి కదలి ఘల్లు మని యొక్కొక్క సా

చున్నాడు కాని నాకును అందు ప్రాధాన్యము వలననే నున్న సామెత కొద్దియందు నిద్రించుచున్న పక్షమున భవించు జీవముగా విని పక్షములు గూర్చుచున్నవి తెల్లదాటుచున్న నని భ్రమించి ప్రణయ కలహములు పొందుచున్న దంపతులు కోపములు మాని యప్పుడ రమితము సేసి భావించు.

చ. కలమపు లెండుగు ధ్విడకన్యలు ముంగిట గాచి యుండి త
జలమనానాభ గోపరురక్షణము సారెకు బొక్కులాడఁ గొం
డెలవయి క్రమ్మ గ్రామ్యశివశతలి డించి పేవగంపలం
1దల మగుచున్న చెంగల పదండుల దోలుదు రెప్పుంబునన్. 75

స. కలమపు లెండుగు = అద్దపు లెండుగు, ధ్విడకన్యలు = గ్రామ్యకన్యలు, కలమపులెండుగు = రామపుష్ప విశేషము పొగులను, ముంగిట = గృహపురో భాగమున. గాచియుండి = కనిపెట్టియుండి. క్రమ్మ-ము-తల్లి = అపట్టణమునది, జలరు హనాభ = స్వామియై, సారె = శాంతయై, కలమపు = ఇట్టిపిల్ల, సారెకు = మాటిమాటికిని, బొక్కులాడఁ = ఆయెడఁబోసివడ్లు దినుచుండగా, కొండెల వైకి = తమకొండె నికలవారినిగా, అద్దకు = అద్దయించుటవై, గ్రామ్యశివశతలి = పల్లెలస్త్రీలసముహము, డించు = అక్కడ నిడుకొనియున్న, పేవగంపలం = పేమలచే నల్లనగలయ, 1దల మగుచున్న = నిడియెన్ను, చెంగలపదండుల = ఎఱ్ఱకలువపదండులచేత, తోలుదురు = పోజోపుదురు.

తా. అద్దపులెండుగు ముంగిట్ల నెడబోసియున్న పద్ధతుల గానలియుండగా నచ్చటి స్వామివలెను వెల్లడు నిశ్చల యావద్దు మాటిమాటికి బొక్కుచుండగా నా పిల్లల పరిమళముబాసి గొట్టి నొచ్చు ననియెడు నాన్యశంకముచేత, దిమిందెనిలవైకిగానెచ్చి విక్రయార్థ మచ్చట దినుకొని యున్న గ్రామ్యస్త్రీల సముహమున కలుచుండల చేతనే తోలుదు రని భావము.

సీ. ఎదు రేగి సాష్టాంగ శ మెరగి పాద్యం బిచ్చి

నారికేళకటాస శ నముల నునిచి

నునుబోడపాత్రి గు శ ట్టిన దొప్ప గమితోడ

రంభావిశాలప శ నములు వటిచి

కాల్యన్న సూపాజ్య శ కుల్యాబహువృంజ

నక్షరదధులర్ప శ ణంబు జేసి

1. కలముగ నున్న. 2. స్త్రీణనము.

వార్చినపిదప సంగవాహన మంఘ్రిల

కొనరిచి తాంబూల శ మొసగి కుశల

తే. మగిడి పోయెద మన్న ద శ వ్యనిచి సిరికి

దగినసత్కృతి జేసి భేదమునామగిడి

యర్చు గావించు రెపుడు ని శ ట్లతిథు లైన

భాగవతులకు శివపూరిభాగవతులు.

7

టి. అప్పుడే = అప్పుడామందిరి. భాగవతులు = భగవద్గోవిందములు, అతి. లైన = అభ్యంతరలైన, భాగవతులకే = భగవద్భక్తులకు, ఎదురేగి = ఎదురుగాబోయి సాష్టాంగము = కిరసాని సాలవక్ష భజములనియెడి గుహ్యములయందులతో గూడునట్ల ఎరగి = ప్రణమిల్లి (ఇ. 'ప్రప్తవ. వైష్ణవో స్త్రావ్య డ్దానం' శమేదభవ' యన్నట్లు దం ప్రణామము జేసి యును), పాచ్చు బిచ్చు = పాచ్చిప్రక్షాళనముజేసి, నారితలకటా నములకే = నారితలకటా నముల నిర్వచనములయందు, ఉసిది = మార్చుడండ్రే (సానాద్యసంహారములు మున్నే తీర్చివేసి వచ్చినారినను), యువోకపాత్తిక - యు మ్మదువగు, పోకపాత్తిక = పోకవచ్చుచేర, కట్టిన = కట్టిన, దొప్పగమితోడక దొన్నెలగుంపుతోగూడ, సంభావితాలవర్ణములు = శాసనములయందును, వటిచి ఆస్తీర్ణముజేసి, శాల్యన్న...ల = శాల్యన్న = మియన్నములు, కాప = వప్పులు, అ కుల్యా = నేతికాలవలయు, బహుస్కృంభ = పెక్కుపరివర్తములు, క్షీరదగ్ధులు పాలుపెరుగులును, అర్పణముజేసి = అర్పణముచేసి, భాగనానరమ, వార్చి పిదప = హస్తప్రక్షాళన పాచ్చిప్రక్షాళనములయొక నాచమనముజేసిన యనంతరమంది లంఘ్రిల = వారిపాదములకు, సంగవాహనము = మద్దినము, దివించి = చేసి (సా ముల దిసిక యును), తాంబూల మొసగి = విడిమిచ్చి, కుశలముడిగి = వారిప్పటికి కే జేరి యుండగా గుశలప్రక్షాళన, పోయెద మన్నకే = వారే పోయెద మని చె రేని, (వీరు బలాత్కారముగా నింపుటకు స్వాతంత్ర్యములేనివారగునను వెంబడిం దవ్వనిచి = దూరముగ ననిచి, సిరికదగిన = తమ కలిమికి దగిన, సత్కృతి జేసి = సతా రముజేసి (సంభావన యిచ్చి యును), భేదమునకే = ఎడబాసిన దుఃఖముచేత మగిడి = తిరిగి, ఎపుడును = ఎప్పుడు, ఇట్లు = ఈచెప్పినట్లు, వార్చగావించురు = పు శేయుదురు.

తా. సులభము. ఇచట భాగవతు లతిథులం బూజించి రనుట విష్ణుచి డీరీతిని భాగవతులం బూజించు నని సూచించుచున్నది.

శా.అం దుండుం ద్వయస్తద్దపత్తనదనుం ॥ డద్వండుం డక్రాంతయో
గాందూబధమధుద్విషద్ద్విర్దుం డగ్నగ్ధాభిధానుం దురు
చ్ఛందోబృందతదంతవాగతనాసంజాతజన్య ని
ష్పంవదై వ్యతసుసంవిదాలయుండు నిశ్చ నిష్ఠుచిత్తుం డనన్. 77

టీ. ద్వయ...నుండు - ద్వయ = ద్వయమనుశ్రీవైష్ణవమంత్రమునను, స్తద్ద =
గృహమైనట్టియు, పత్త = కమలగువ టి, వరచుండు = ముఖముగలయట్టియు,
అద్వంద్వండు = శీతోష్ణ గుణసంఖ్యాదులు లేనియట్టియు, అక్రా...ండు - అక్రాంత =
ఎడతెగని, యోగ = న్యాయయోగమనెడు, అందూ = సంగీతచేత, బధ = కట్టబడిన,
మధుద్విషత్ = మధుగూడిచుండనియెడు, ద్విర్దుండు = ఏనుగు గలయట్టియు, దురు...
డు-దురు = బంగువిధములయిన, ఛందః = మేదములయొక్క, బృంద = సమూహము
యొక్కయు, తదంత-ల్ = ఆపేములయొక్క, వాగత = వాగములగు నుపనిషత్తుల
యొక్క, దాన్ = దాన్యములయొక్క, అపతనా-చక్రం మిచేతనే, సంజాత=పుట్టినట్టియు,
జన్య = ఆమపేదాంతజన్య మగుట్టియు, నిష్ఠు = సమీపనియట్టి, వైష్ణవ =
చిదిచిరీశ్వర భేదమైన, సుగంధి = మందజ్ఞానమునను, అలయండు = గృహమగునట్టి,
నిష్ఠుచిత్తుం డనన్ = నిష్ఠునందు చిత్తుము గలవా డనగా, అగ్నగ్ధాభిధానుండు =
సార్థకనామధేయుం డగు దరమనాగి, నిష్ఠ = సదాచారు సవత్తిచేయు, అందున్ =
ఆశీర్వాదప్రసాదమును, ఉపాన్ = ని.సిండును.

తా. ఆ శ్రీనిల్లపుత్రునియందు నిరంతరము ద్వయహుసంధానము జేయుచు
సుఖదుఃఖములు శీతోష్ణములు సుగంధ చలములు దివ నిరంతర యోగముచేత శ్రీప
తిని వశపఱచుకొని మేదపేదాంతములు చదువకయే వాటివలన గలుగవలసిన నిశ్చల
వైష్ణవజ్ఞానమునకు దాను నివాసభూమియై విష్ణుచిత్తుండవసార్థకనామధేయముగల
యొకమహాయోగి నిష్ఠ గడియుండు నని భావము. (ద్వయ తిరుమంత్ర చరమ స్లోక
ములు వైష్ణవ సాంప్రదాయకములు).

వ. అష్టహీనురవరుండు ప్రకృతికంటె బరుండుగు దన్నును, దనకంటె
బరుండుగు పరమేశ్వరుం, బరమేశ్వర ప్రసాద బహుజననకృత సుకృత
ఫలరూప యగు నాచార్యకృపగు ప్తదానంబు నిధానంబు దెలిసిన
గతిం దెలుపఁగా, నాత్మీయతదీయశేషశేషిత్యసంబంధం బనాద్యంబుగా
దెలిసి యీతెలివి గలిగి యఖర్వనిర్వృతిం గాంచి సుఖించు పరమ
యోగికి బహుక్లేశదంబులగు చదువులం బనియేమి యీవివేకంబు

లేనివాని హేతువాదంబు ధాతువాదంబు, కాణాదంబు స్రాణాదంబు, కాపిలంబు చాపలంబు, మీమాంస హింస, వ్యాకరణం బశరణం బటుగాక చదువ దొరకొనిన నరునకుఁ గాలంబు నాలంబు విఘ్నంబు లఖిలోద్యమఘ్నంబు లందులకు సామగ్రి గిటకిటన, గొంతెఱుంగ నగు మదంబు పుటపుటన, దుదముట్టు జదివెనేనియు సముత్పన్న విజ్ఞానం దై త్రైగుణ్యావిషయంబులగువాని నానీతధాన్యండు నిష్ఫలం బైన పలాలంబును నాల్భరుధుండు శిక్తికంబును విడుచుచుండువున విడువ వలయుఁ గావున శాంతిదాంతిపంతంబు¹ బరమైకాంతియైన నాకు మొదల నివి యధిగమింపం దుద విసర్జింప నేమిప్రయోజనంబు ; వాచిభంజనంబు రాజరంజనంబును జేయుచుఁ బునర్జననంబులకు విసువనిజనంబులకుఁ గానిష్టు మాదృశులకుఁ దదీయఖ్యాతి యీతి, లాభంబు, ఊహంబు, పూజనం బుద్వేజనం బని వితర్కించి యుర్వరఁ బూర్వంబున సౌవీరపూరమణునకు గౌరవం బంగీకరించి బోధించి ముక్తికనిచిన భరతభూమి సురవతంబునుబోలె దుర్విభావ్యబోధంబై పరమ పదంబునను భాగవతుల కప్రాకృతంబులగు బహుభద్రమూర్తులు భరియించి భగవత్పరిచర్య నేయటగియుఁ బరమపురుషార్థం బగుట యెఱిగి యచటి రథచరణపాణిమాలికాకరణకైంకర్యంబున కంకురితకౌతుహలుం దై చేయుచుండె, మఱియును.

78

టీ. అమృహిసురవరుండు = ఆబ్రహ్మహోత్రముండు (విష్ణుచిత్తుండు) ప్రకృతి కంటె = ఇరుపది నాల్గు శత్రుములకుల యచిత్తురై, పనుండగు = పేదైన, తమ్ములు = జీవు ననుట, తనకంటె = బరుండగు పరమేశ్వరుండు = బ్రహ్మమును, ఆనంగా = శివ. 'శివోరస్పర్శభూతానాం హృద్యేక్షేర్జ్ఞానస్థితి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యస్తారూఢాని మాయయా.' అను తెఱుగునఁ దనకంతర్యామి యగు పరమేశ్వరు ననుట. పరమే... రూప = పరమేశ్వరప్రసాద = భగవద్వక్రహమపలన నైన, బహుజన = పెక్కుజన్మముల యందు కృత = చేయఁబడిన, సుకృత = పుణ్యములను, ఫలరూప యగు = ఫలస్వరూప మగు, ఆచార్యకృత = గురుకృత్యాము (ఇది కర్తృపదము), గుప్తదానంబు = పూర్వ జన్మందుఁ జేసిన యేకాంతదానము, నిధానంబు = చెరిసినగతికై = సదోజన్మందు నిశ్చేపమును చెరిసిన తెఱుగున, తెలుపఁగాక = తెలుపఁగా, అను. గా సకలమేవ శాస్త్రపురా

1. పరమైకాంతికునకు; పరమైకాంగి నైననాకు. 2. (య) పరమ,

శరీరములకు సారభూతమైన చిదచిదీశ్వర తత్త్వత్రయజ్ఞానమును బహుజన్మకృత
సుకృతలబ్ధమైన యాచార్యకృప తేటపఱచిన నకుట. శ్రు. 'ఆచార్యదేవోభవ' యని తైత్తి
రీయశ్రుతియందును, 'ఆచార్యవాక్ పురుషోపే' యని ఛాందోగ్యమందును, 'యస్యదేవే
కరాభక్తి ర్యథాదేవే' ధాగురా, తస్యైతేభితాహ్యథాః ప్రకాశులే మహాత్మనః.' అని
కఠవల్గయందును, 'దేవతాయాగురోత్తైస్స మాత్రస్యాపి ప్రక్షీర్తనాత్, ఐహికాముష్మి
కాస్థిద్విజహ్నోస్తి నహశనః?' అని పురాణముచ్చయమందును, 'యస్మా ద్దేవోజగ
న్నాగో కృత్వా మర్త్య మయూరమపి, మగ్నా నుష్ఠగలే గోకాత్ కారుణ్యాచ్చాప్త
పాణినా, తస్మా ద్భక్తి ర్ధకా కార్యా సాసారఫలభిరర్హః.' అని పాంచరాత్రమందలి
జయార్ణవ సూక్తియందు, 'చంద్రస్యానుభవ త్యక్త్యా తాస్త్రగమ్య తు యస్సచేత్,
సాస్తస్థ ముతా స్తత్త్వ సుభుధం నోఽభివా నతి. సులభతు గురు త్యక్త్యా మర్లభం
యఉపాసతే, బద్ధం శ్రుత్వ నరం మూఢో గుప్త మన్వేషతి క్షితౌ' అనునీమొదలగు
ప్రమాణములచేత నాచార్యకృపయే ప్రధాన మని యెఱుంగఁదగినది. ఆత్మీయ...బు -
ఆత్మీయ = తనసాబుధము, భక్తియ = ఆపరమేశ్వరసాబుధ మను. శేష = భృత్యత్వ
సాబుధము, శేషిత్వసాబుధము = స్వామిత్వసాబుధము, అనామ్యుబుధాఁ జెరిసి=అనాది
స్థితి మని యెఱింగి. ఈతేవిధిగి = ఈజ్ఞానము గఁగి, అభివృద్ధి=అభివృద్ధిమగు, నిర్వృత్తి
గాంచి = సుఖమునుజెంది, సుఖించు=సొగసుడు. పరమయోగికే=మహాయోగీశ్వరునకు,
స్థితి. 'తాస్త్రజ్ఞానం బహుంశం బుద్ధే శ్చ సకారణోద్భవన్నట్లు, బహుశేషములగు = బహు
ప్రయాస కరమలగు, చదువులు వినియేమి=చదువులచేనేమిపని, 'ఇవి వేకుబులేనివాని =
ఈజ్ఞానములేనివానియొక్క, హేతువాదము = కారణవాదము, ధాతువాదము =
లోపఁదిమాత్రణ్రియ, కారణాదము = తర్కశాస్త్రము. ప్రాణాదము = ప్రాణహారము,
కాపిలము = సాంఖ్యమతము, చాండము = సేశ్వర నిరీశ్వరభావభేదములచేత
బుద్ధి చాంచల్యకరము, మిథ్యాస = అగ్నిప్రేక్షించి కర్త కాండవిషయము, హింస =
పరప్రాణావహిణి, వ్యాకరణము = శబ్దశాస్త్రము, ఆశరము = రక్షించునదిగాదు,
చదువు దొరకొనినక = పరమము కువప్రమించెనేని, కాలము నాలము = కాలము
చాలదనియు, అనయకాల మనియును, విఘ్నములు = అంతరాయములు, సకలోద్య
మఘ్నములు = సర్వకార్యనాశకములు, లింగదులను = శాస్త్రాభ్యాసమునకు, సామగ్రి =
సాధనసంపత్తి, కిటికిటను = మిక్కిలి కొంచెము, కొంతెఱుంగనగుమదింబు పుటపుటను =
కొంతచెలియఁగానే గర్వము పుటపుటన పొడమును; పలాలము = ఉడుకుపాట్టు,
సిగ్గకంబు = మైనము, ఈతి=ఈతిబాధ, ఉద్వేజనము = భయంకరము, గౌరవంబు =
గురుత్వమును, రక్షచరణపాణి = చక్రపాణియగు మన్నారికుత్స్థుని. కడమది సులభము.

తా. సులభము.

క. న్యాయాస్తి తవి త్తంబున

నాయోగీశ్వరుడు వెట్టు 1 నన్నం బాప్రా

లేయ పటిరాచల ప

ద్యాయాతాయాత వైష్ణవవావలి కెల్లన్.

79

టీ. ఆయోగీశ్వరుడు=ఆచిష్టుచిత్తుడు, న్యాయాస్తి తవి త్తంబున = న్యాయా
స్థిత ధనముచేతను, ఆప్రాలేయ పటిరాచల పద్యాయాతాయాతవైష్ణవవావలి కెల్లన్ =
హిమాచల మలనూచలముల మధ్యహస్తానై వచ్చుచు బోవుచుండెడు వైష్ణవ సము
దాయమున కెల్లను, అన్నము పెట్టుకొ. 'సరశి ప్థతిః పర్యా' యని యమరుడు.

తా. సులభము.

చ. గగనము నీరుబుగ్గ కెనగా జడివట్టిననాళ్లు భార్య క

న్యోగ సొరకుండ నారికెడపుంబొటియ 1ల్లవలించి 2వండ న

య్యగపల ముంచిపెట్టు గలమాన్నము నొల్పినప్రప్స నాలుగే

న్బొగిపినకూరలు న్నడియనం ల్వగుగు ల్పెగుగు స్ఫుత్య తిన్. 80

టీ. కర్తృప్రప మధ్యాహ్నము. ఆయోగీశ్వరుడు, గగనము = ఆకాశము,
నీరుబుగ్గ = పర్వతాశ్రితయందుండి సుతరభారగా నీరు పై కుప్పి పచ్చెడియాటకు
ఎనగా = సప్తశముకాకగా, జడివట్టిననాళ్లు = పర్వతమువట్టిన దినములయందు, భార్య =
తనయిల్లాలు, క = శేత్రములాంటి, పొగసొరకుండ = ధూమము ప్రవేశింపకుండ,
నారికెడపుంబొటియ = నీరు వెడలించి యెండించిన యెడనీటిటెంకాయబొండ్లములు,
తవులించి-ప్రాయ్విలో నంటించి, వండ = పాకము చేయుగా, అయ్యగపల =
ఆటెంకాయ చిప్ప యబకలచేతనే, కలమాన్నము = పరియన్నమును, ఒల్పినప్రప్స =
ఒల్పుప్రప్సను, నాలుగేన్బొగిపినకూరలు = నాలుగైదుపొరటిన కూరలును, వడియ
ములు = వడియాలను, వరుగులు = శుష్క-శాకములను, పెరుగు = దధియును,
స్ఫుత్యతిన్ = ఆజ్యసిక్త మగునట్లుగా, ముంచిపెట్టు = స్ఫుత్యతిదధికి బూర్వ
మన్వయించునది.

చ. తెలినులివెచ్చయోగిరము 1 దియ్యని చారులు దివ్వనంబులు

బలుచనియంబళు ల్చెఱకుసా లెడనీళ్లు రసావళు ల్ఫలం

బులును సుగంధిశీతజలము ల్నడపించెలు నీరు జల్లయు

న్వెలయగ లెట్లు భోజనము 1 వేసవి జంపనచర్చ మున్నుగన్. 81.

1. ల్లలించి. 2. వడియ.

టీ. వేసవి = గ్రీష్మర్తువందు, చందనచర్మ = చందనాలంకారము, మున్నుగ = మొదలుగా, (ముందు చందన మిచ్చి యుట), తెలియనివెచ్చయోగిరము = తెల్లనై ముదోష్ణమగు నన్నంబును, తియ్యనిచారులు = తియ్యజారులును, తివ్వనంబులు = ముట్టిగవులును, వలచని యంబులు (అంబుజబహువచన మంబులనియునుగలదు), చెఱకుపాలు = ఇత్తురసములు, ఎడనీళ్లు = లేతలెంకాయనీళ్లు, రసావళులు = విశేషములును, ఫలంబులు = కడళీరసాలాదిఫలములును, సుగంధిశీరజలములు పట్టి పేర్లు మొదలగునానివలన బలిమించు చల్లనగు నుదకములును, పడవీంజెలు = పడను బోగొట్టనట్టి ఊరవేసిన లేతమామిడి వీరియలు, నీరుజల్లయు = నీరుమట్టిగయును, వెలయంగ = ప్రసిద్ధమగునట్లు, భోజనము బెట్టు = ఆహార మొసంగును. రసావళులు భక్ష్యవిశేషము లనుటకు బొసఁగినదిగా రిచ్చినయందాహరణము:—
క. తనముట కప్పు డాయిల, మొనరించిన కన్యకాధిపతి గాలుకురసావళులు మినపవడలును జూడ, ట్లును గోమమండిమటలుగ్ గలవెనెను” (విష్ణు. 3. ఆ. 377వ.) ఆతిరసములు గావలయు. రా. సుగమము.

మ. పురుగుందావి నవోదనంబు మిరియంపుంబొల్లతో జట్టిచు
య్యను నాదాటనికూరగుంపు ముకుమం శ దై యేర్చునావం జగు
గొను పచ్చల్లను బాయసాన్నములు నూరుంగాయలుగ జేసులు
క్కును నేయుం జిలుపాలువెల్లువుగ నాహారం బిడు స్సీతునన్. 82

టీ. సీతున = శీతకాలమందు, పురు...బు-పురుగుందావి = పురుగుదావులను పేరుగల కలము విశేష సంబంధియగు, నవ=నూతన మగు, ఓదనంబు = ఓగిరమును, (వేడివేడి యన్న ముట - పురుగు రాజనము లుష్ణప్రధానము లని వైద్య శాస్త్ర మందుఁ బ్రసిద్ధము గనుక నాశీతకాలమున కుచితములు), మిరియంపుంబొల్లతో = మిరియముల పొడులతోడ, చట్టి=భాండ విశేషము, చుయ్యునాదు = చుయ్యుచు మ్రోసెడు నాదము, అఱిని = నళింపని, కూరగుంపు = కాకసమూహము, (మిరియాల పొడితోఁగూడఁ దిరుగఁ బోసిన నాదము వదలకమున్నే యుట), ముకుమంబై = ముక్కులోని జుబ్బును మాపు నొషధమై, ఏర్చు = చుఱచుట మనియెడు, అవ = అవాలిండి చేతను, చిగుగొను = స్రుచ్చియైతిన, పచ్చల్లను, ఊరుంగాయలును = ఊరుగాయలును, చేసులుక్కునునేయు = చేతిమీదఁబడఁగానే యుష్ణత గనుపించెడు ఘృతమును, చిలుపాలు = నగ మివ్వరఁ గాచినపాలును, వెల్లువగ = సమృద్ధి యగునట్లుగా, ఆహారం బిడు = భోజనమువెట్టును, ఈషద్యంబునందు, ‘నుమ్రోతక’ అము ౪—5

అను సూత్రబలమువలన బురుగుదాని యరునెడఁ బూర్ణబిందువును 'సంస్కృతపదేన పరిమిత మాంధ్రపదం కర్తృధారయో భవతి' యను సూత్రమువలనను, 'అంధ్రం పడవ్వర్ణ పర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే' యను నధర్వశోక్తివలనను, పురుగుదానినబోదనంబు కర్తృధారయనమానంబును బ్రయుక్తంబు లయ్యెను. తా. సుగమము.

చ. కదలిగభీగపుష్పపుటికాచ్చటఁ జేతుల నిప్పిండిపైఁ

గుదురుగ నిల్చి యోపుగతి ॥ గూనల నూనియ నించి త్రాట ము
న్నదికినశాటి వ్రేల నది ॥ నొక్కటఁ గ్రుంకిడి వత్తు రెందతే
వదలక యాతనింట శనివారమున స్పృహదేశివైష్ణవుల్.

63

టీ. ఆతనింట = ఆవిష్టుచిత్తునింటను, (ఇచ్చట వస్తువర్ణమున నిష్కృతాధి), పరదేశివైష్ణవుల్ = అభ్యాగతు లగువైష్ణవులు, శనివారమున = ముదాచారమునాఁడు, కదలి...టక = కదలి = ఆరటియొక్క, గభీర = లోఁదగు, పుష్పపుటికా = పూదొన్నెల యొక్క, ఛటక = సమూహమును, చేతులక = హస్తములయందు, ఇప్పిండిపైక = తలఁ బులిముఠొనుటకు నూఁచిన మధుకశిష్టముమీఁదను, కుదురుగక = తొలఁగకుండునట్లు, నిల్చి = పాదుకొల్చి, ఓపుగతిక = చాఁచనీతిగ, గూనలనూనియ = గూనల = ముఠాభాండముల లోని, నూనియ = తిలతైలమును, నించి = నిండించి, త్రాటక = దారమందు, మున్నది కిన్ = పూర్వభాత మగు, శాటి = వస్త్రము, వ్రేలక = వ్రేలుచుండఁగా, నదిక = ఏటి యందు, ఒక్కటక = ఒక్కసారిగా, గ్రుంకిడి = స్నానము జేసి, ఎందతే = అనేకు లనుట, వదలక వత్తురు = విడువక తిరిగి వత్తురు.

తా. ఆవిష్టుచిత్తునియింట శనివారమునాఁ డనేకు లగు పరదేశివైష్ణవులు తమ తమ యభ్యంగన స్నానముకొనుట నిప్పిండి నూఁచి యాముద్గ పేతిలో పెట్టుకొని దానిమీఁద నరటిపూవు దొన్నెలు పెట్టుకొని పనిలోఁ దమనకు గావలసినపక్షి కాచిష్టుచిత్తుని యింటిలో హనలకు బోసి యున్ననూనె తామే పోసికొని స్నానానంత రము ధరించుకొనుటకై భాతవస్త్రములు త్రాడునకుఁ గట్టి తాఁకక యొకచేతఁ బట్టు కొని నదికిం బోయి యచ్చట నభ్యంగన స్నానము జేసి వత్తు రని భావము.

శా. ఆనిష్ఠానిధిగేహసీను నడురే ॥ యాలించి న స్తోయు నెం

తే నాగేంద్రశయాన(ను) పుణ్యకథలుం ॥ దివ్యప్రబంధాసును

ధానధాన్యము నాస్తి శాకబహుతా ॥ నా స్తుష్ణతా నా స్త్యపూ

పో నా స్తోదనసౌష్ఠవం చ కృపయా ॥ భోక్తవ్య మన్నాటలున్. 84

టీ. ఆని...మన్ = ఆనిష్ఠానిధి = సదాచారమునకు నిక్షేపమున యాచిష్టు చిత్తునియొక్క, గేహసీమక = గృహసీమయందు, నడురేయి = అర్ధరాత్రమందు,

అలింగితః = విన్నను, ఎంతే = మిక్కిలి, నాగే...లు = నాగేంద్రశయాన = శేషశాయియగు స్వామియొక్క, పుణ్యకళలు = పవిత్రకళలు, దివ్య...ము = దివ్య ప్రబంధ = ద్రావిడ ప్రబంధముయొక్క, అనుసంధాన = పారాయణముయొక్క, ధ్యానము = ధ్యనియును, శాకబహుతా = కూరలబాహుళ్యము, నాస్తి = లేదు, ఉష్ణతా = వదారములందు వేడిమి, నాస్తి = లేదు, అపూషః = పక్ష్యారము, నాస్తి = లేదు, ఓషణస్సౌష్ఠ్యం చ = ఓషణ = ఓరిమయొక్క, సౌష్ఠ్యపంచక్కుడనము, నాస్తి = లేదు, కృపయా = దయచేతను, భోక్తవ్యం = ఆరిగింపదగినది, అన్తాటలు = అనియెడు వాక్యములును, మ్రాయు = ధ్వనిసేయును. ఈవ్యమండలం గేవలసంస్కృతవాక్యములుండి నను ననియెడు సుకురణము గలిగినది గావున, 'అనుకృతేస్తవాక్యంతు' అనుసూత్ర బలమువలన జెల్లును. భోక్తవ్య మనుచోట 'అహమాదీనాం ద్విత్వ' మను సూత్రముం బట్టి ద్విత్వంబు రావలయును. ఐనను, ఙ్గి. 'శబ్దానా మన్యభాగేషు యోగసంస్వారిక ప్రదృశ్యతే, తస్యా విపరీతమస్యా స్పృష్టత్ర కవినప్తుతే' 'పదేశు తద్య దాద్యంతే వాద్విత్వం హరినప్తుతే' అను నధర్వణోక్తులవలన ద్విత్వాభావమై యునున్నారమునకు మకారము వచ్చెను. మూడవపాదమందు నిత్యసమాసపదముల జేరిన నాస్తిపదమున కనునాసికయలి.

తా. అవిష్టుచిత్తుని గృహమందు బగటిపూటలయందే కాక అర్ధరాత్రమందు వినబోయినను శేషశాయిపుణ్యకళల జెప్పుకొనువారి కంతనాదములును, దివ్యప్రబంధముల రవములును, భోక్తలతో నావిష్టుచిత్తుడు కూరలు లేవు సాచము వేడిగాలేదు భక్ష్యములే దన్నముకూడ నొప్పిదముగా లేదు, కృపచేతనే యారగింపవలయు నని చెప్పెడి యుపచారవాక్యములును వినంబడు నని భావము.

తే. ఇత్యైతంగున నవై వైష్ణవోత్తముండు

జాగరూకతః తైర్ధికభాగవతుల

కితర మెటుగక యెవ్వ రేమేమి వేడి

రలయ కవి పెట్టి సుతుష్టి సలుపు చుండె.

85

టీ. అవై వైష్ణవోత్తముండు = వైష్ణవశ్రేష్ఠుడగునా విష్టుచిత్తుడు, జాగరూకతః = హెచ్చరించేత, తైర్ధికభాగవతులకు = తీర్థయాత్రాపదులగు భగవద్భక్తులకు, అలయక = ఆయాసము నొందక, ఎవ్వ రేమి వేడిరి = ఎవ్వ రేమి యడిగిరో, వారికి. కదమ సులభము.

తా. సుగమము.

శా. బాలార్కాంతువిజృంభితామల శరరత్నద్భాష పద్మాక్షమా
 నీశాజాంబవతీశ యీశబలభిన్నీరేరుహోద్భూతది
 క్షాపూమూల్యశిరోమణిద్యుతికనశ్చాదాబ్జ పాదాబ్జపా
 లాలంకారకచావలీమకరదీప్యత్కుండలంచన్దుఖా.

86

టీ. బాల...క్ష - బాలార్క = లేతసూర్యునియొక్క, అంశు = కిరణముల
 చేత, విజృంభిత=వికసింపజేయబడిన, ఆమల = నిర్మలములైన, శరత్ = శరర్కాల
 మందలి, పద్మ = కమలములవంటి, అక్ష = నేర్పములు గల్గినట్టివాడా, (ఇది మొద
 లుగా శ్రీవేంకటేశ్వరునకు విశేషణములు), పదా...శ-పద్మా = లక్ష్మీదేవికి, యమా =
 భూదేవికి, నీశా=నీశాదేవికి, జాంబవతీ = జాంబవతీదేవికి, ఈశ = నాథుడా, ఈశ
 ...బ్జ-ఈశ = శివునియొక్కయను, బలభిః=ఇంద్రునియొక్కయను, నీరేరుహోద్భూత -
 నీరేరుహ=కమలమందు, ఉద్భూత=పుట్టిన బ్రహ్మయొక్కయను, అమూల్య = వెలబెట్ట
 రాని, శిరోమణి = శిరోరత్నములచేత, కనల్ = ప్రకాశించుచున్న, పాదాబ్జ = పాద
 పద్మములగలవాడా, (శివుడు మొదలగు దేవతలచే నమస్కరింపబడియెడువా
 డుట), పాదా...ఖా - పాదాబ్జ=చదివినాటి చుగ్గరివంటి, 'పాదారక్ష్యప్తి'
 తుర్వాంశా' అని యనునెడు, ఖాల = లలాటమునకు, అలంకార = అలంకార మగు,
 కచావలీ = ముంగురులచేతను, మకర = మకరాకారములచేత, దీప్యత్ = ప్రకాశించు
 చున్న, కుండల = కర్ణభుషణములచేతను, అంచత్ = నివ్వచున్న, ముఖా = నెమ్మెగము
 గలస్వామి. తా. సుగమము.

క. జలచరకిటిహారివటుభృగు, కులరఘుకులనీరిబుద్ధఘోటి ప్రముఖి

జ్వలజనికృతజనరత్నా, యలమేల్తంగాభిధేందీరాలయవత్నా. 87

టీ. జల...త్నా - జలచర = మినహార్తములును, కిటి = పరాహమను, హరి=
 సింహమును, వటు = బ్రహ్మచారి యగువామచుండును, భృగుకుల = వరశురాముం
 డును, రఘుకుల=శ్రీరాముండును, నీరి = బలరాముండును, బుద్ధ=బుద్ధుండును, ఘోటి =
 అవతారములచేత, కృత = చేయబడిన, జనరత్నా = ప్రజాసరత్సణము గలవాడా,
 అలమే...త్నా - అలమేల్తంగా=అలమేలుమగ యనెడు, అభిధా=పేరుగల, ఇందిరా=
 లక్ష్మీదేవికి, ఆలయ-నివాసమగు, వత్నా=వక్షాభలముగలవాడా. తా. సుగమము.

భుజంగప్రయాతము—

బలద్విద్వినిర్దిష్టపాథోధరోరూ
 పలాసారథారాతపశ్రీకృతాద్రి

ఫలన్యర్థచాణూరభంగోగ్ర¹ బాహు

కళాకృత్తకంసా శిఖిండావతంసా.

88

టీ. బల...గ్రీ - బలద్విత్ = దేహస్రనిచేత, వినిర్దిష్ట = నియోగింపబడిన, పాదోధర = మేఘములయొక్క, ఉరు = గొప్పలగు, ఉపల = పాహుములయొక్క, ఆసాః ధారా = ధారావర్షమునను, ఆశప్త్రీవృత = గొడుగుగాఁ జేయబడిన, ఆగ్రీ = గోవర్ధన గిరిగలవాఁడా, ఫుల్ = పగులుచున్న, మూర్ధ = శిరస్సుగల, చాణూర = చాణూరిమల్లునియొక్క, భంగ = సంహారముచే, ఉగ్ర = వాడిమి గల, బాహు = బాహువులుగలవాఁడా, కళా = కళాసంభాగం యల్పరమకాలమందు, కృత్త = నటుకఁ బడిన, తంసా = తంసుడు గలవాఁడా, శిఖి...సా - శిఖిండ = నెమిలిపింఁగము, ఆవ...సా = తోర్రాగముగాఁ గలవాఁడా, బాహుర్ధా = యనుపాతమున గడియప్రానుల పుట్టి భుజములచేత నని అర్థము. 'విష్వక్ష్మ-మృత్యుర్గళాననా' యని యమరుఁడు; ఆపక్షమునఁ గృత్తకంసా యనియే ప్రైవము. తా. సుగమము.

మ. ఇది కర్ణాటధరాధృతిస్థిరభూజాహేవాకలభే భరా
దుదయోర్విధర తత్పత్ప్రవృత్తకృతసంవ్యాపాయనోష్ణీష ర
త్నదృగంచత్పద కృష్ణరాయ పసుధాభ్యుదీతముక్తమా
ల్యదినాశ్వాసము హృద్యపద్యములనాద్యంతైమహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది = కర్ణాటధర్మము, కర్ణాట...దన్ - కర్ణాటధరా = కర్ణాటభూమియొక్క, ధృతి = ధరించుటయందు, స్థిర = నిశ్చలమైన, భూజ = బాహులయొక్క, హేవాక = విరాసముగలయట్టియు, లభ = పొందబడిన, ఇభరాట్ = గజపతియగు దుర్జునియొక్క, ఉదయోర్విధర = ఉదయగిరియందలి, తత్పత్ప్రవృత్త - తత్ = ఆయననియొక్క, విశృవ్య = వినతృప్తియగు ప్రహరేశ్వరినిచేత, కృత = చేయబడిన, నవ్య = నూతనమగు, ఉపాయన = కానుకయగు, ఉష్ణీష = కిరీటముయొక్క, రత్న = రత్నములయందలి, దృక్ = దృష్టిచేతను, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, పద = పాదములగల, కృష్ణరాయపసుధాభ్యుదీత = భూమిశ్వరుఁడగు కృష్ణరాయలచేత, ఉదిత = చెప్పబడిన, ఆముక్తమాల్యదన్ = ఆముక్తమాల్యద యనుగ్రంథమునందు, హృద్య = మనోజ్ఞములగు, పద్యములన్ = పద్యములచేత, ఆశ్వాసము, ఆద్యంతై = ప్రగమమై, మహిన్ = భూమియందు, బొల్పగున్ = ఒప్పుచు.

1. బాహుర్ధా.

తా. కృష్ణరాయలుగజపతి పినతండ్రి యగుప్రహరేశ్వరుఁ డుదయగిరిదుర్గము మీఁద నుండఁగా నచ్చటి కేఁగి యతనితలఁ ద్రొక్కక స్నానము సేయ నని ప్రతిఘటనఁ గావున, సేనలు లగ్గలు వట్టఁగా నాప్రహరేశ్వరుఁడు భయపడి తనతలకు బదులుగాఁ గిరిటము రాయలకుఁ గానికఁ జేయుటవలన నది చూచి త్రొక్కె నని భావము.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తి మూర్తీపాసనాసమాసాదితాఖండ సాహితీ ధురీణుండు నాల్గేయగోత్రవవిత్తుండును వావిళ్లవంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాయబోధించి రచింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదావ్యాఖ్యానంబునఁ బ్రగమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము

ద్వితీయాశ్వాసము

క. శ్రీనయనకునలయుగళా

నూనబోల్కొన్నయితస్థితోజ్జ్వలముఖ ! దై

త్యానీతసురశ్రీపున

రానయనక్రమణ ! వేంకటాచలరమణా !

1

టీ. శ్రీ...ఖ - శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, నయనకునల = కలువలవంటికన్నుల
యొక్క, 'నునలచాసితాంబుజే' అని వైజయంతి, యుగళ = రెంటికి, అనూన = అధిక
మైన, బోల్కొన్నయిత = వెన్నెయైన, స్థిత = చిఱునవ్వుచేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించు
చున్న, ముఖ = పడనముగల ట్టివండా! (అనగా స్వామియొక్క చిఱునగవు మహాలక్ష్మీ
కన్నులను సంతత వికాసహేతువై యున్న దనుట), దైత్య = రాక్షసులచేత, అనీత =
ఆపహరింపబడిన, సుర = దేవతలయొక్క, శ్రీ = సుపదయొక్క, పునరానయన = మరలఁ
కొచ్చునట్టి (అనయనశబ్ద మిచట ధర్మపరము), క్రమణ = పాపవిశేషముగలయట్టి
వండా!, వేంకటాచలరమణా = పాకకోశ్వరుడా యని సంబోధనము.

తా. గ్రంథంబు యాశ్వాసాది యగుటజేసి, 'మంగళాదీని మంగళమధ్యాని
మంగళాంతా' నీత్యాదిప్రమాణపచనముచు బట్టి యిట్లదేవతా స్తురణాత్మక మంగళా
చరణ పూర్వకముగా శ్రీ వేంకటాచలపతి నవధరింపు మని పఠించుచున్నాఁడనుట.

వ. అవధరింపు మాసమయంబున బౌండ్యమండలంబున.

2

సీ. వీవీట (టి) సతులపాలిండ్లపై గంబూర

నవహారములచిప్పకవులచు మాన్పు

మలయజల బేవీట ౧ దొలుచెక్క దులిచి మే

డలకడ్డ మిగుల భూములకు డిగ్గం

గలఁచు నేవీట (టి)సిం శ హాళగజంబులగాలి

చైత్రవేళ నుదగ్గి శాగజంబు

దాల్తు రేవీటిస్తా శక్తనభూపనిర్దాల్య

మరకతంబులు పెరి శ ధరణిపతులు

తే. కపివరనియుక్తగిరిసదృశ గృహననిలయ

గాత్రగాహితకనకము శక్తాకవాట

గోపురావేదితోచ్చతా శ్చోభ్యవప్ర

దనరు దక్షిణమధుర సాం శ ద్రుమధుర.

3

టీ. ఏవీట = విశట్టణముందు, సతుల = స్త్రీలయొక్క, హారిద్ధతై = పునః
ములమీఁది, గంబూరి = (లఁదిని) కర్పూరము, నట...చు - నట = నటనములైన,
హారముల = ముక్తావళిములయొక్క, చిష్పఃపుచు = శుక్తిసంగ్రహమును, మాన్సుక్ =
చోగొట్టుచున్నదో (అనఁగా ముప్పులఁజేప లంపటి యయ్యెడి తామ్రవర్ణినిపక సమాప
మున నుండువాగుగాన నప్పటికప్పుడు తెచ్చినకొంచు వదలని ముత్యాలహారములు ధరించు
చున్నా రని భావము), ఏవీట, మలయజంబు = శ్రీగంధపుష్పములు, తొలుచెక్క
దులిచి = మొదటిచెక్కెడిసి, మేడలకిడ్డ = మేడలకుఁదెట్టఁగా, మిగులు = మిగిలి
నవి, భూములకు డిగ్గ = ఇరవైశేషములకు దిగుమలి యగునో (అనఁగా నాపట్టణమందలి
మేడలన్నియు నుత్తమ శ్రీగంధములచే గట్టబడియున్నవనుట), ఏవీట, సింహాళగజం
బులగాలి = సింహాళదీప్తమనందు బుట్టినయేనుగులయొక్కవాయువు, చైత్రవేళ =
వసంతకాలములయందు, ఉ...బుక్ = ఉత్తరపునెమ్మనంగున్న యేనుగును, కల
చుక్ = చెవరఁజేయునో, (అనఁగా నాపట్టణమందలి గజంబులు సింహాళదీప్తమనఁ
బుట్టినవంటివి సింహాళరీరవాసనపంటి వాసన గలవి యనుట), ఏవీటి...లు - ఏవీటి,
ప్రాక్తన = పూర్వములగు, భూప = రాజులయొక్క, నిర్దాల్య = ధరించినదవేసిన, మరక
తంబులు = వచ్చులను, పెరిధరణిపతులు = ఇతరరాజులు, తాల్తు = ధరించు
చుందురో (అనఁగా నుత్తమరత్నములకాపట్టణ మునికివట్టుగా నుండెనుట), కపి...వప్ర
కపివర = సుగ్రీవునితో, నియాక్త = నియోగించబడినట్టి, గిరి = చర్వరములతో, సదృక్ =
సరిపోలునట్టి, గహననిలయ = కళులయొక్క, గాత్ర = శరీరములచేత, గాహిత = ప్రవే
శించబడిన, కనకముక్తాకవాట = స్వర్ణ యుతమైన ముత్యాల తలుపులగల, గోపుర =
పురద్వారములచేత, అవేదిత = తెలియఁజేయబడిన, ఉచ్చత = పొడవుచేత, అతోభ్య
శోచుచున్నశక్తంబైన, వప్ర = కోటగలట్టియు (అనఁగా సుగ్రీవుడు సీతాన్వేషణార్థ

ముగ హనుమదాదులు పక్షిలావులిమ్మనను నగువుచూ తొలుతఁ దాను దెలిసివచ్చెడు గనుఁ నానూరిమ్మలఁ గలు తావులఁ దెల్పుచును, ఇట్లే, 'ముక్తాకపటం పాణ్డ్యానాం శత్రుద్రక్ష్యగ వాసరాః' అని పుక్కిరించినతెలుగన నావాగులు కొండలపల్లెనే తమ శరీరములతో నాపట్టాము వాళ్ళలోఁ జొచ్చి యిటువలన నావాళ్ళ కత్యున్నతస్వమును గోటమ నక్షోభ్యమును దెలిపిపట్టాయును). పాన్డ్ర = దృష్టులైన, ధ్రు = పృథ్విముల చేయు, మధుర = మనోహరమైనట్టి, పక్షిణమధుర = మధురాపట్టణము, తనరుక్ = ఇష్టము. పక్షిణమధుర యెఱుఁగిన నుత్త మునఁగాఁడ నొకమధుర యున్న దని తెలియు నది.

క. శమనదిపుత్రిపుంభిభో, ద్యమవద్దోష్వర్జ్యవలయి శతస్వర్గగిరి
ప్రమిలంబై కాంచనవ, క్రము దిప్రం బగుచు నవ్వలంబున నొప్పన్.

టీ. శమన...దై = శమనము = పరివర్తనము, ప్రపుంభిభా = ప్రపుంబులు
భోవిరాటా యనియెడి, ద్యమవ = ద్యమవ్యంధుఁడ, దోః = భుజములున, పర్వ =
విడువఁగనట్టియు, పులయ = పులయముగాఁజేయునది, స్వర్గగిరి = మేరుపర్వతమని
యెడు, భిమదాదై = బ్రాహ్మిన్యమునై, కాంచ పత్రము = బుగామికోట, దిప్రం
బగుచుక్ = ప్రకాశమునను, దిప్రంబునక్ = ఆమధురాపట్టణమును, ఇష్టక్ =
కలిగియుండును.

తా. ప్రపుంబులు గోచి యిష్టులు డు కడపను మేరిగిరి ధను స్సయనటుల
నామధురాపట్టణపుగు గురికోట యెఱుఁగార సై యుండె ననుట.

తే. సారిది గనుఁబ్టి (ట్టు) హేమం శత్రులు నెలంగఁ
బొడవుకతమున సూక్ష్మమై శపొల్పుఁ జూడఁ
బట్టణము కోటకొమ్మల శపంక్తి గగన
మండలశ్రీ (స్త్రీ) కి సంపంగి శదండవోలె.

5

టీ. పట్టణము కోటకొమ్మలపట్టి, సారిక్ = బాగుగాను, హేమరశ్మిలు = సువర్ణ
ప్రభలు, కనుఁబ్టి = కనుపించి, హేమం = బృహదాకా, పొడవుకతమునక్ =
కోటపొడవైనందున, సూక్ష్మమై = కొమ్మలచాలు ఎఱుఁగెముగా నున్నదియై, మాడక్ =
చూడఁగా, గగనమండలశ్రీకిక్ = ఆకాశదృశికి, సంపంగిదండవోలెక్ = సంపంగి
దండవలెనే, పొల్పుక్ = ప్రకాశించును.

తా. మధురాపట్టణపు గోట మిగలఁ బొడవైనందున నతి సూక్ష్మముగఁ గను
పడుచున్నదై సువర్ణకాంతులు విజృంభించువేడఁ జూడఁగా కోటకొమ్మలపంక్తి యాకాశ
లక్ష్మీ ధరించిన సంపంగిదండవలెఁ బ్రకాశించె ననుట.

మ. పరిఖం దత్తుర కామినీజననం లంభభగళి సల్పంగం న
ద్దురువత్సోరుహాలి హ్సంకుమదక శస్తూరీమిళచ్ఛందనా
గురుపంకింబుల సౌరభంబులం జుమీ శక్తుభీషసావాసని

రక్తక్లౌలిని కందు భోగవతి నా: 3 జన్మజ్జ గలె నగన్.

6

టీ. పరిభాష = అగడ్తగా, రెప్పురకామినేజనుములు = అనుధనాపురస్థాయి, అంభగకేళి = జలశ్రీదల, నల్వంక = చేయంగా, తద్దుమ...లక = చుమి-తల్ = అస్థి, లయొక్క, గురు = గొప్పవైన, పత్తిరహ = సునములయగు, రిప్త = పూయబడిన, నంకుము = జంబురతోడను, కర్తారీ = కర్తారితోడను, మిళక = కూడకొనియున్న, చుచిన = శ్రీగంధముయొక్కయు, లగురు = అగరుగుండుయొక్కయు, పగుబల = బురదలయొక్క, సౌరభంబులజుమి = వానరలహసే, ముగ్ధనసా...కొ = ముగ్ధనన = సర్పములకు, అవాన = ఉనికొట్టెను. నాగులకమరిసన్న, స్వేదకగ్రానినీకొ = దేవగం గకు, అందుకొ = అపాతళ...కమరిన, భగవతివాకొ = భాగవతి యనంగా, చకొ = విప్పనట్టి, సన్న = అన్నర్థనామము, పరకొ = గెనలల, కలైకొ = కలగెను. ట్టొ. 'నది నగిరొక్క' యైనానా భగవతి యని యనురుడు.

తా. ఆమధురార్పరస్థిలు కుచమధములకు నలచిన పరిమళములు హతాశము పఱచు వ్యాపించి యన్న యగ్రద్వస్త్య జలక్రీడ లాడునటయందు నిడిగబడినదిగాన నాగంధానుభవముగల నాగలోకమాదులి గంగకు నక్కారణముబునుజేసి భోగపతి యు నామము గల్గె ననుట, ఇచట నిరుక్తలంకారము. 'ద్వ'. నిరుక్తి రిశ్యతో నామ్నా మన్యార్థశ్చ ప్రకల్పనమ్' అని లక్షణము.

తే. కాద్ర వేయులు భూమియుఁ ॥ గైకొనంగ

నురగలోకంబు పెడలి తత్పురిఖనీడు

నెగసి తోడనె కుంకుదు ॥ ర్నిలువ లేక

తత్తటాబద్ధగారుత సతముల కుప్పకీ.

7

టీ. కాద్రపేయులు = నర్మదులు, ఘోమియో = ఘోమియోలు, కైకానా
గే = అగ్నిమియోలు, ఉరగలొకొలు = పొలొకొలొలు, నడగ = తరలి, నత్తు
రిఖినీట్ - తల్ = అపురముయొక్క, పుఖినీట్ = అగడ్తనిటు, నెగసి = లంఘించి,
తత్తలు...లకు - తత్తట = ఆవిభదరులయందు, అబద్ధ = అంతటా బెక్కబడిన, గారు
త్తములకు = గరుడపచ్చలకు, ఉలికి = భయపడి, తోడనె = వెంటనే, నిలవలేక =
ఉండజాలక, క్రుంకుదురు = మురుగుదురు (నెగసి యనుచోట నీటిలో నుండి భీముడు
నెగయుచుచే నని భారత ప్రయోగమును హాలాదిగా గలది).

తా. సర్పములు భూమినిగూడ నాక్రమించుటకై నాగలొకమును వదలి
యాయాగ్ధృతిట నెసేదిచ్చి యాగం గట్టించుకొన్న గంధపచ్చలను వెఱచి నిలువం
జాలక వెఱచిన ముహుగు ననగాని బొలాశుచితము నాయగ్ధృత వ్యాసించియున్న
దనియు, సర్పములు గంధున కావలెము గాని బట్టిదర్శనమాత్రజన్యభయముచే
నెఱచిన పనియును, పరిమలులగుడ రక్షణచేయై యన్న పనియును దాత్పర్యము.

తే. తరుణశైవాలజలజగ్రస్తములు వాడువ
మరకతెచ్చాయం బొల్పుచు తత్పరిభిజలము
కోట బంగరు నేయుటకోటకు ముహు
బ్రహ్మపడిచిన మందాకుపసనంక.

8

టీ. తరుణ...ములు = తరుణశైవాల = తేతనాచుతీగలును, జలజగ్రస్త
ములు = తామరములును, వాడువ = ప్రస్తుతనంగా, మరకతెచ్చాయం = పచ్చ
రాకెన్నెనెక, తత్పరిభిజలము = తయగ్ధృతి, ముహు = ఆప్తనిర్వాణకాలమునందు,
కోట = ప్రాకారము, బంగరునేయుటకోటకు = పనకమయముగాఁజేయుటకై
బ్రహ్మ = చతుర్భుజుడు, పడిచినమందాకుపసనంక = పిండిన మందాకుపసరో
యనునటల, పొల్పు = పువ్వు.

తా. అనఁగా మహారాష్ట్రణపుకోట బ్రహ్మనిర్మితమై స్వర్ణమయముగా నున్న
దని తాత్పర్యము.

చ. అడుగుననుండియు నృదితమై చుచు లంకెడుకోట నొప్పు ప్రా
ప్రేడనికడంక చంచనపుర జేతుల గంగను కాసె దూఱగా
నడుమన యున్ని జేసి యలనాకపురికి సరికై వెనంగి లా
వెడలంగఁ బట్టవేయుటకు నెత్తె ననన్జను శివులుపోరునన్.

9

టీ. అడుగుననుండియొక = అడుగునండియును, నృదితమై = దృఢమైనవై,
చుచు = ఆసనును, లంకెడు = లాఁకుచున్నట్టి, కోట = ప్రాకారముచేత, చిప్పు =
ప్రకాశించుచున్న, ప్రాటలు = పట్టణము, చెడనికడంక = పొలిపోనిబలిమిచేతను,
చంచనపురజేతుల = భరంగు లనియెడి చేతులచేతను, గంగను = గంగ యనియెడు,
కాసె = చట్టికోకను, దూఱగా = ప్రపేక్షింఁగా, నడుమన = మధ్యముననే, ఉన్ని
జేసి = ఉండుటచేతను, అలనాకపురికి = అస్వర్ణమును, సరికై = దీటెయిండుటకై,
వెనంగి = వెనగులాడి, లావు = బలిమి, ఎడలంగ = పోవునట్లుగా, మల్లుపోరు

నక్ష = మల్లయుద్ధమునందు, పట్టివేయుటకు = పట్టిబట్టిక్రిందపైచుటను, ఎత్తె = ఎత్తెను, అనక్ష = అనగా, చనుక్ష = చివ్వను. (గంగనుకాసె ననుచోట సంస్కృత శబ్దాంతమగునచ్చునను వైకృతాచ్చువరముకాఁగాఁజ్ఞు. 'వృద్ధి'చిత్త సమ్రాజ్యోపాపి ప్రాణోఽప్యప్రచ్యుతోభివృద్ధ్యు సభర్వోక్తి ప్రమాణము.)

తా. ఆకాశగంగ స్వర్ణమును పలయాకారమై చుట్టినది యుడువగున స్వర్ణ మనుజెట్టికి గంగ కానెవలె చూడె ననినది, తత్త్రభువనార్థముగ నప్రాగ్రమా దుచిన దంచనము అనగా నిరుప గతియులతోఁగూడిన పాపాదోశేషములు పైతులవలె నిడువు గానఁ బురమనుజెట్టికి టచనములు పాతములవలె నుండె ననియు, నామధురాపరమను జెట్టి తనతో స్వాశ్వమినిను పడగించును నాయాకాశగంగ స్వర్ణప్రసేపిమోచి యుండుటవలన మల్లయుద్ధమున నుండెదనై ననినది. ఇట్లుగానే గంగయును కానెకా దుఁబానఁగలది జెట్టి బోమిడిపి నుట్టుకొని పైచుటను, పైచో యనునట్లు నొప్పుచూడె ననగా నాకాశగంగయును గోల్పోయి ననినది, సవ్యాఖ్యము స్వర్ణము కంటె విశేషమై సమృద్ధిపై నిగలన భువనమై యుండె ననినది నభిప్రాయము.

తే. ఉడుటుగుబ్బలు గలతల్పురటుము సూచి

గంధపట్టుల సూచి బంగారు సూచి

వీటివాకిటిచోటనే १ విడువ కెప్పుడు

సుట్లు వెట్టుచు నుండెరు १ సోమరవులు.

10

తీ. సోమరవులు = చంద్రసూర్యులు, ఉడుటుగుబ్బలు - ఉడుటు = నిక్కంబొడిచియున్న, గుబ్బలు = గుబ్బలనుపేర బరహి ములుగలసియున్నవలెనది, కలు=కరిగినట్టి, తలపుటురము = కవాటమనియెడు సురభస్మము, హాచి=హియలు, గుంబపట్టెలు సూచి = కవాటలివ్వడారవిశేషమునయె ఁ గుంబపట్టెలయూచి, బంగారుసూచి = కవాటభుచిసర్వమునుసర్వభూషణములుజూచి, వీటివాకిటిచోటనే = డోనివాకిటిగఱిసే, విడువక=పడక, ఎప్పుడు=ఎల్లప్పుడు, సుట్లు వెట్టుచు నుండెరు = చుట్టుకొనియుండురు.

తా. సోమరవులను విలులు గొప్పలైనగుబ్బగోళ్లను సనముల చేతను గందపటై లనియెడు మైపుఁతలచేతను కవాటమొదలి బంగారపురట్టులను సర్వభూషణములచేతను నామధురాపట్టణ మొకస్త్రీవలె సుడఁగా వాని జూచి బానివాళ్లు విడువక చుట్టిచుట్టి తిరుగుచుందు రని భావము. దీనియందు శ్లేష.

మ. స్థిరసౌధాగ్రపీఠోరయకావతరతఃచిన్నాచ్చహరస్సుర
ద్గురుముక్తావలిః జేటిక ల్విరులతోఁ १ గూడంగఁ ద్రోయ న్నిజో

దరలగ్నం బగుదాని నెవ్వెగు లభస్థనై తటిక్ రాల్ప నా
కర మభ్రం బని యంస్తుగా కుదధిః దళక్ న్బుట్టునే ముత్తైముల్.

టీ. నెవ్వెగులు=మేసుము, అభస్థనై = క్రియవస్తువై, స్థిర...లిక్ - స్థిర= నిశ్చలమైన, సౌధాగ్ర = మేడకొప్పులయందు, విహార=సంచరించుచున్న, యావత = యువతినమూహముయొక్క, రతి = సురతమునాగ, భిన్న = తెగనట్టియు, అచ్చ = స్వచ్ఛమైనట్టియు, హర=వండలయందు, స్ఫురత్=ప్రకాశించునట్టి, గురు=ఘాలములగు, ముత్తై=ముత్తైములయొక్క, అనిక్ = బుద్ధిని, చిటికల్ = పరిచారికలు, విరులతోఁ గూడంగల్ = పుణ్యలతోఁగూడ, గ్రోయక్ = పాఠశాలగా, నిబోవర...గు - నిజ= మొగులుయొక్క, హర=గర్భమునందు, లగ్నంబు=లగ్నసౌనిరట్టి, దానిక్=ఆహ్వానిక పుట్టి, తటిక్=తటస్థులవేళ, అచ్చిక్ = పట్టించగా, అభ్రాయి = మేసుము, ఆకరమని = మువ్వములగు జన్మస్థానమని, అచ్చిగార = వచ్చివుంచేకాని, ఉదధిక్ = గముద్రముగు, క్కొక్=కాక, ముత్తైములు=చూర్తిరములు, పుట్టునే = జనియించునే, జనియింపవలెట.

తా. మేసుముచలాతీరయియున్న పుష్పరాజపుమేడలయందు యావనస్త్రీలు సురత క్రీడ నటపుట్టి శ్రేష్ఠి కాగమమస్తియనులు నిచారింపు కనవులైయువేళఁ బుష్పములతోఁగూడఁ బిమ్మి గ్రోయగా మేసుములయందుఁ బడుచుగాన వర్షాకాల మును భూమియందు సామ్యము బుడబుడచేసి మేసుములగూడ మణ్యాకరములని చెప్పుదురే కాని సముద్రభిన్ను బొట్టియును మణిజన్మస్థానముగాను. దీనియం దత్తుక్తి.

మ. ఘనసౌధాలి వియధునీజలధి వీరక న్నావలై నీడ దోఁ
ప నెలంత ల్వణిగాకృతి న్నకు మాశ్వు న్గోలల న్నట్టియి
చ్చునిజద్వీపవిచిత్ర పట్టవననస్త్రీ మంబు నాఁ బొల్పుచె
ల్లనిలానోన్యవీమర్మితన్న గరనాకానేక కేతుచ్చటల్. 12

టీ. ఘనసౌధాలి - ఘన=గొప్పలైన, సౌధాలి = మేడలసమదాయము, వియధు నీజలధిక్ - వియధునీ=ఆకాశగంగయనెడు, జలధిక్ = సముద్రమునందు, వీరక = స్పష్టముగాను, నావలై=పడలై, నీడ = మేడలనీడ, తోవక్ = కనుపింపఁగా, నెలం తల్ = ఆమేడలమీదనుడువనితలు, వణిగాకృతిక్ = వర్తకులవలె, సరకుమార్పక్ = భాండప్రతిభాండముఁజేయుటకై, కోలలక్ = గడలచేత, కట్టి=బాధించి, ఇచ్చు ..ము

- ఇచ్చు = ఇచ్చునట్టి, నిజ = తమయొక్క, ద్వీప=నీవియందలి, విచిత్ర=వన్నెవన్నె
లైన, పట్టవన=పట్టువస్త్రములయొక్క, స్తోమంబు = సమూహము, నాకొ=అనునటుల,
అనిలా...టర్ - ఆనిల=వాయువుచేత, అన్యోన్య = ఒకటితోనొకటి, విమృశించు
చున్నట్టి, తన్నగర = ఆపురమునందలియు, నాక = స్వస్థమగుచులియు, అనేక = అసంఖ్యా
కములైన, కేతు = తెక్కిములయొక్క, ఛాట్ = గుంపులు, పెల్లు = తలుచుగా,
పొల్పుకొ = ప్రకాశించు.

తా. ఆకాశగంగ యను సముద్రమున మేడలనీడ గనుపించుగా నోడలవలె
నుండె ననియును, పప్పు చా నీడలమీదను మిట్టలు జేర్చునాడ్రుగనె నుండి రనియు,
గడలయందున్న తెక్కిములకు గట్టిన పసనాములు గానినీ గడలుటండేసి యాస్త్రీల
చేతఁ దమనీవియందలి పట్టువస్త్రములను ద్వీపాంతరములకు భాగదప్రతిభాంశరీతిచే
విక్రయింపఁబడుచున్నవో యనునటులఁ బ్రకాశించె ననియుఁ దాత్పర్యము.

ఉ. సోరణగండ్ల రాఁ గొవము శ చుక్కలు పట్ట సతు ల్కవాటముల్
చేరుప మాత్తైకంబు లని శ చిల్లులు వుత్తురు ద మ్మటంచుఁ బొ
ల్వారువితానహారముల శ యందొగిహారత వ్రేలి ప్రొద్దు వొం
గా రతి డస్సి గాడ్పులకు శ గాఁ దెఱవ న్జను విచ్చి మేడలన్. 13

టీ. కొదమచుక్కలు = విన్ననడకములు, సోరణగండ్ల = గదాక్షములవలన,
రాకొ = రాఁగా, పట్టకొ = ఆసక్తములఁ బట్టుటొనఁగ, సతులు = యవతులు,
కవాటములు = రంపులును, చేరువకొ = మూలంబుగాను, మ్మ=ఆనడకములను, మాత్తైకం
బులని=ముత్తైములని, చిల్లులువుత్తురు = రృగ్రములుపేనుదురు, టంచాకొ = పట్టుచు,
పొల్వారు...దుకొ - పొల్వారు = గుంపరమైన, వితాన = మేలకట్టయొక్క, హారముల
యందుకొ = సరములందును, ఒగి = క్రమముగా, హారకొ = హారరూపమున,
వ్రేలి = వ్రేలాడి, ప్రొద్దు = విశేషకాలము, పొంకాకొ = గతిహఁగా, రతికొ = క్రీడ
చేత, డస్సి = అలసి, గాడ్పులకుఁ గాకొ = చాయుసంచారమునొనఁగు, తెఱవకొ =
తల్పించెఱవఁగా, మేడలకొ = సౌధములందుండి, విచ్చి = విడచి, చుకొ = వెడలి
పోవును.

తా. అనఁగా మేడలు నక్షత్రమండలమును ముట్టిపోయిన పని భావము.

ఉ. ఆపుర (రి) సౌధపీఠి నధ శ రాధరభూముల గర్జ మున్నుగా
నాపయికి నివసంబడని శ యట్లుగఁ గ్రా(వ్రా)లుఘనాలిఁ దాల్చి లీ
లాపరతకొ ఘటించుదురు శ లాస్యము సేయఁగ మేఘగంజనా
లాపముఁ జేసి పోషితక శ లాపిఁ గలాపికలాపకుంతలల్.

టీ. కలాపి...లు-కలాపి = నెమలేయొక్క, కలాప = బర్హమునటి, మంతల =
 కురులుగలస్త్రీలు, ఆపురసాధపీఠిక = ఆపుర = అపట్టణముయొక్క, సాధ = మేడల
 యొక్క, పీఠిక = పాక్షియంగ, అధరా...లక్ = అధరాధర = క్రిందటిక్రిందటి,
 భూములక్ = ప్రదేశములయందు, గర్జమున్నగాక్ = ఊములుమొదలుగా, అప
 యిక్ = ఆమేడలమీదికి, వినుబడెయట్లగక్ = వినుకాయటుల, క్రాలుఘనా
 లిక్ - క్రాలు = బిప్పుచున్నట్టి, ఘన = మొగులుయొక్క, ఆరిక్ = సమాహమును,
 మేగురుజనాలాచముఁదేసి = మేగురుజన మురురానిము నాలాచముఁ దేసి, తార్చి =
 క్రిమియన్న మేగుములగా మేడలపైకి పోయి, పోషికల్యానిక్ = పోషిక = మొదలుబడి
 నట్టి, కలాపిక్ = నెమలేని, లీలాగర్జుక్ = లీలాగర్జుక్తికము, లాప్యమునేయంగక్ =
 నృత్య మొనర్చునట్లు, గుటిపుము = సమర్థులయందును. ఇతర నాపురమందలి
 యువకులు గాననృత్యములను సేవించుటాశేసి యామేడలు మేగుముడలాతీతం
 బులైతలన్నును మేగురుజనాలాచముఁ దేసి మొగిలించుటైకొనిచుచున్నారని యభి
 ప్రాయము.

చ. అనిమిషపట్టణంబు పురహర్ష్యపతాకలు ముచ్చమ్రాతతోఁ
 దనగృహపంక్తివై కలశత తామరసంబుల గప్ప గ్రింప నుం
 డును నిజలక్ష్మీ చేసరికరణల్ మొఱయంగ దదీయలక్ష్మీ శం
 కను మొగ మెత్తినూచుతటిక గన్నులు కేటకి మూయఁగా బలెన్.

టీ. నిజలక్ష్మీ = మధురాపురలక్ష్మీ, కరణజల్ = కరణేరున్న సరిహంగొలుసులు,
 మొఱయంగాక్ = మ్రాయఁగా, తదీయలక్ష్మీ = అమరావతీపురలక్ష్మీ, శంకను = కంచప్ప
 దేముశంకచేతులు, మొగమెత్తి = ముగమునువైకెత్తి, చూచుతటిక్ = వీక్షించునను
 యమాన, రన్నులు = నేత్రములు, కేళికక్ = విన్నోమునను, మూయఁగాలెక్ =
 మూయుచున్నట్లులై, అనిమిషపట్టణంబు = అమరావతీపట్టణంబు, పురహర్ష్యపతాకలు-
 పుర = మధురయొక్క, హర్ష్య = మేడలయందలి, పతాకలు = టెక్కెములు, ముచ్చ
 మ్రాతతోక్ = చిఱుగజ్జెలధ్వనితోఁగూడ, దనగృహపంక్తివైక్ = అమరావతి గృహ
 పంక్తియందలి, కలశతామరసంబులక్ = తామరమొగ్గలవంటి కలశములు, కప్పక్ =
 మూయఁగా, గ్రింపనుండును = మధురాపట్టణపుఁ టెక్కెములకు దిగుపనుండును.

తా. మధురాలక్ష్మీ వసరిహంగొలుసులయొక్కమ్రాతను విని యిదేముశంకచే
 నమరావతీలక్ష్మీ లనమొగమును వైకెత్తి చూచునమయమున మధురాలక్ష్మీ యాయమరా
 వతీపురలక్ష్మీయొక్క కన్నులను వేడుకలై మూసెనో యనురీతి మధురాపురపు మేడల

యందలి పతాకలు గజ్జెలమ్రాంతలోఁ గూడవచ్చి తనగృహకుండ్లిపై నున్న తామర మొగ్గలమంటి కలశములఁ గప్పించుడగా నమరాఽలీలరము మధురానగరపుఁ డెక్కి ములకుఁ గ్రింద నుండు నని తాత్పర్యము.

చ. ఘనగతశంఘం గంచ మిడి శ కాటుకఁ దీర్చి, పుచుం గినోష్ఠం ద
ట్టినది యలంది, కై శికము శ లేవఁ బ్రభాతశశాంకుమోఽప వి
చ్చిననవపాల్ల కాలిం గయి శ నేసి సతు ల్పతితో రమింతు, ర
మ్మనిజరతాంగన ల్కలహా శ ము ల్కృప నేడ్వరుఁ దీర్ప మేడలన్.

టీ. మేడలన్ = అచ్చటణాల్ల మేడలయందు, పతులు = స్త్రీలు, ఆమ్మనిజరతాంగనలు-ఆమ్మని = ప్రసిద్ధి లగ్నకర్తవ్యయొక్క, జరతాంగనలు = పృథ్విభార్యలు, (పుథ్వులు గావుననే వంశతులహములని దీర్చుచున్నా నని చెప్పబడియె.) పృథక్ = దయ చేతను, కలహములు = సహితములప్రయోగములనా, తీర్చన్ = విడంట్టగా, ఘన గతశంఘం - ఘన=మృదుములను, గత = పోయితిచ్చి, శంఘం = చెలువపెడిదీవముందు, కంచము=పల్లెమును, ఇడి=ఉంచి, కాటుకఁ దీర్చి = ఆపల్లెమునుండి గరిగినకాటుకును గన్నులఁ దెట్టుకొని, ఇనోష్ఠం దట్టినది - ఇనోష్ఠం = మూర్ఛనపడిమి చేతను, కట్టినది = కరిగినట్టి, పుచుం గు = చట్టపుచుం గుచు, అలంది = భూసంసి, కై శికము = కొప్పును, లేవన్ = రీతిచేత, ప్రభాత=ప్రాతఃకాలమునందలి, శశాంకు = చుట్ట్రుని, మోఽప = మోఽపగా; తగిలింపగా, (ఇచట రాత్రియందుఁ బ్రణయకలహముననే ప్రాక్షుపువ్వు బడినది గావున కల్ల వాణువచ్చె నని సూచింపబడియె.) విచ్చిన=వికసించిగట్టి, నవ... లిక్-నవ=క్రొత్తలగు, పాల్లకాలిన్ = చెంగలలు, కై నేసి = శృంగారించుకొని, పతితోన్ = పెనిమిటితోడను, జాత్యేవచనము. రమింతురు = క్రీడింతురు - అనగా సప్తమండల పర్యంత మామేడలు గట్టబడియున్న పని భావము.

చ. రవి యనుదివ్వెఁ గేతువుచోఱంగున మూసి¹భృతో²న్ధ్యయంత్రవా
రవిరళభుక్త యై కలరగవార్షా³రవోత్తుల వాంతధూపరా
జివరసిశ స్తనన్దదనో⁴చేతుల చాతురి నెయ్యపుంగురుం
జువిదలు దార్ప విష్ణుపద శ మొత్తు⁵బురిక్ గృహలక్ష్మి నూత్న⁶తన్.

టీ. పురిక్ = పట్టణమందు, గృహలక్ష్మి = గృహలక్ష్మియనెడిస్త్రీ, నూత్నతన్ = నవోఽఘోషముచేతను, కనన్ = చూడఁగా, మదనచేతులన్ = మదనచేతులనియెడి చేతుల యొక్క, (మదనచేతు లనగా గృహమున కమర్చిన యంగదారువు), చాతురిన్ =

నైపుణ్యముచేతను, నెయ్యపు...లు - నెయ్యపు = ప్రేమగలిగివట్టి, కురుంజు విదలు=కురుంజు లనియెడిచెలులు, తార్పణ్ = పెనిమిటి యగువిష్ణునికడకు చేర్చుకొను, రవి యనుచివ్వే = సూర్యుం డనుచీసమును, కేతువుచెఱుగునకొఱుంసి = తొక్కిపుగుడ్డ యనెడు మైటచెఱుగునకొప్పి, ధృతోర్ధ్వ...యై - ధృఢ=ధుఃపంజిన, ఊర్ధ్వ = ఉపరి ప్రదేశమందున్న, యంత్ర = జలయంత్రములయొక్క, వాః = ఉదకములనియెడి, ఆవిరళ = ఎడతెగని, ఘర్షయై = చెమటగలయై, (సాత్త్వికోదయ మాయె ననుట) కలరపాల్పరవోక్తలకొ - కలరప = పావురములయొక్క, ల్పరప = కొంచెపుధ్వజులని యెడు, ఉత్తులకొ = పలుకులకొ, చాగ్గ...నిశకొ - చాగ్గ = గవాక్షములనుండి ఎడతెడు, ధూప = ఆగటశ్రీగుఢాధిగూఢావములయొక్క, రాజి = సమూహ మనియెడు, పర = శ్రేష్ఠమైన, నిశకొ=రాత్రియందు, విష్ణుపదముకొ = ఆకాశ మనియెడు విష్ణుపాద మును, ఒత్తుకొ = సంచారము చేయును. కనర్పదన - కనల్ = ప్రకాశించుచున్న, మదన = కామము కలదై (ఉదయతొక్కిమయై), ఉరులకొ = హస్తములతో (కనిశ్లేష), ఒత్తుకొ=వట్టుచున్నది. (ఆకాశమును ప్రోయించున్న పని శ్లేష.)

తా. ఆపట్టణమందు ధ్వజపటములు సూర్యుని గవ్వకొ, మదనచేతులతో గురుంజులు మిన్ను ముట్టకొ జలయంత్రములు న్నమిష పుష్పహమములు మెఱయఁ బురలక్ష్మి యాకాశమును స్పృశించెను. మఱియు, పురలక్ష్మి విష్ణుపద మనియెడి పదవ్యయ స్వారస్యముచేత న్ధౌతరముం దొడచుచున్నది. సూర్యస్త్రీకి జెలల ప్రేరణముచేతం దెనిమిటిని బొందుట, దీపము మఱుగుపఱుచుటయు, స్వల్పధ్వనితో సుభాషించుటయు, భోగ్యహమందు ధూపహాసనలు నిడు బుతిచరణములొత్తుటయు, స్వభావముగానఁ బురలక్ష్మి యనుస్త్రీ సూర్యహమము లనియెడి రాత్రియందు రత్నము కూల సుభారముగలదియై విష్ణుపదము నొట్టె ననుట. సమాసోక్త్యలంకారము. శ్లో. 'సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతే ప్రస్తుతస్యచేత్' అని దానిలక్షణము.

చ. గిటికొనుగోపురాగ్రపరిరేఖితపంకజ రాగర్పితగ

టైట యగుచాయఁ బొల్చు దివనంద్రుడు సక్కనమింట బోవుచో మఱచి విధాత పాటలిమ ౩ మధ్యమసంధ్యకు జేయ లేనియా

కొఱుతయుఁ దీర్చుకోఁ దొగరు ౩ పొల్పిపకై వడిఁ బట్టఁబునన్. 18

టీ. పట్టణమునకొ = మధురయుండ, దివనంద్రుడు = సూర్యుడు, చక్కన మింటబోవుచోకొ = చక్కఁగానాయూర నాకాశమధ్యమున బోవునపుడు, విధాత = కుత్తుఖుడు, పాటలిమ = రక్తిమను, మధ్యమసంధ్యకుకొ = మధ్యాహ్నమునకు,

చేయలేని = నిర్దిష్టమైనది, ఆకొఱులయ్యున్ = ఆకొడువను, తీర్పుకోన్ = తీర్పు
కొనుటకు, తొగరు = రక్తిమను, కొట్టిన = చేసిన, కైవడిన్ = రీతిగా, గిటికొను =
నిబిడమైన, గోపురాగ్ర = మేడలమీద, పరికిరెత = చెక్కబడిన, పంకజరాగ =
పద్మరాగమణులయొక్క, రశ్మిన్ = కాంతులచేత, కట్టెయగు చాయన్ = మిగుల
నెఱ్ఱమైనకాంతిచేత, పొల్పున్ = ఒప్పును.

తా. మధురాపురగోపురములకు సరిగ్గా నంతఃక్షమున బోవుసూర్యుడు
సృష్టికాలమున బ్రహ్మ ప్రాతస్సాయంకాలములకే రక్తిమ గలుగఁజేసి మధ్యాహ్నము
నకు జేయనేర కున్న కొఱుల దీర్చికొనుటకు రక్తిమను గలుగఁజేసిన విధమున బుర
ద్వారములయందు జెక్కబడిన పద్మరాగమణుల ప్రభలచే మిగుల నెఱ్ఱమైన చాయ
చేత నొప్పె నని తాత్పర్యము.

— పుష్పలావికలు —

సీ. వెలఁది యీసీదండ శ వెల యెంత నాదండ
కును వెలఁ బెట్ట నెవ్వనితరంబు
కలువతావులు గాన శ మలికదంబకవేణి
కలువతావులు నాడకయ కలుగునె
కడివోడు నాకిమ్ము శ పడఁది యీగేదంగి
ననకడివోమి ముందటికి జూడు
జాతు లే వంబుజేక్షణ పద్మినులు నై త
మును నున్నయెడ జాతు శ లునికి యరుదె
తే. యనుచు దొలి నుడి నభిలాష శ లెనయ మూగి
పలుకుతోడనె నగ్గ గోర్బంబు గాఁగ
నుత్తరము పల్లవశ్రేణి శ కొసగు చలరు
లమ్ముదురు పుష్పలావిక శ లవ్వరమున.

1

టీ. వెలఁది = ధీయింఁబడి, ఈసీదండ = ఈసీయొక్క పుష్పమాలికకు (బాహువునః
అనియు) వెల = క్రయము, ఎంత = ఏమాత్రము, అని విలుఁ దడుగు నావెలఁది చెవ
నుత్తరము, నాదండకును = నామాలికకు (నాబాహువునకు - లేక నాసమీపమున నిలుం
టకు), వెలఁబెట్ట నెవ్వనితరంబు = మూల్యమింత యని నిర్ణయింప నెంతవానికైన
వశంజే, (వశము గా దనుట), అలికదంబకవేణి = భీమర సమూహమువంటి జడగలదె
యింఁబడి, కలువతావులుగానము (తావు లనఁగా వాగులకును స్థలములకును జేరగుటంజే

కలువదండవాసనలు గాన మేమి యనియును బ్రశ్న, కలువతావులు = కలువవాసనలు, (కలువస్థాన సాదృశ్యముగల నాభులును), వాడకయె = వాడుజూపకయె, (పరిచయము లేకయె), కలుగునె = సిద్ధింప వనుట, వడలి = ఓడ్డీ, కడివోడు = వాడుబాటడు, హగేదంగినన = హమెగలిజేసు, దానిమటి రహస్యప్రదేశమును, నా కిమ్ము, కడివోమి ముందటికిఁ జూడు = వాసన చెదరుడుడు మును ధరించిచూడుము, తనతోఁ గలసి యెడబాసినప్పుడు కబళము నోటికిఁ బోకయూదూనని మురుగుఁ జూచెన వనుట), అంబుజే టఁజేపద్మాక్షీ, జాతులేవి=జాబిపువ్వులేవి, (జాతి యే మని ప్రశ్న), పద్మినులు సైతము= తామరపువ్వులును, (పద్మినిజాతిస్త్రీలును), రతిరహస్యముందుఁ బద్మినిజాతిలక్షణము. 'కమలముపరమృద్ధీపుల్లరాడచగంధి స్ఫురతవయసి యస్యా సౌనరభం దివ్యమక్షే, చకితమృగదృగాభే భ్రాంతరక్షేచ నేత్రే నయంగళమన్యు శ్రీఫలశ్రీవిడఁబి. ప్రజతి మృదులలీనా రాజహంసీ చ తస్య త్రివళిలితమధ్యా హుసవాణీసువేహ, మృదుకుచిలఘు భుక్తే- మానీనీగాఢలజ్జా ధవళమసమసో పల్లభా పద్మినీస్యాత్.' అని. ఉన్నయెడఁ = ఉన్నచోటను, జాతులుని = జాబిపూవులు (చాపిని శృంగనిచిత్రిణీకాతులు) ఉండుట, ఆరుదే = ఆశ్చర్యము, (ఆశ్చర్యముకాదునుట), ఆరుచుక = ఇట్లనివచించుచు, తొలి నుడిక = మొనటిమూటచేతను, అట్టిపలు = పుష్పములమొది (పుష్పలాలికలమొది యనియు)కోరికలు, ఎవయక=స్ఫుటమగునటుల, మూఁగి = క్రమ్ముకొని, పలుకుతోడనే= పలుకులువచించుగానే, నర్తగర్భాబుగాఁగక - నర్త = శృంగారచేష్ట, గర్భాబుగాఁగక = అంతస్థమై యుండఁగా, ఉత్తరమ = ప్రతివాక్యమును, పల్లవశ్రేణిక = విటుల సమూ హమునను, పిసగుచుక = ఇచ్చుచును, పుష్పలాలికలు = పువ్వులఁగోసి విక్రయించెడి స్త్రీలు, అలరులు = పుష్పములను, అపవరమునక = అపట్టణమును, అమ్మదురు = విక్ర యుతురు.

తా. ఆమధురయందు విలాసవంతులగు విటులు విహరించువేళ నీవప్యపాద చతుష్టయమున మొదటఁ జెప్పబడియున్న తెలుగునామయభిజాపలు స్ఫుట మగునటులఁ బ్రశ్న లడుగుచుఁ జాట్టుగాని పలుకఁగా దెలిసే నర్తగర్భాబుగ నావిటులఁగూర్చి ప్రత్యుత్తరము రిచ్చుచు రసికశిఖామణు లగుపుష్పలాలికలు పుష్పా లమ్మదు రని భావము చ. సరసులనర్త మింపుల నొ శ సంగఁ గదంబపునండఁ గట్టుచోఁ

గరఁగుటఁ దెల్పుదృక్తరళ శ కాంతులు సుత్తర మిచ్చునంతరాం తరముల నవ్వులు స్థలున శ తండము మొల్లులు నంచ మిన్ను గ్రుచ్చి రహిని రి త్తనూ లోషగి శ సిగ్గు వహింతురు పుష్పలాలికల్.

టీ. సరసుల = రసికు లగువిటులయొక్క, నర్తము = శృంగారము, ఇంపులక్ = ఇష్టములను, ఒసంగక్ = కలుగఁజేయుచుండఁగా, కదంబపుదండగట్టుచోక్ = కదంబపు సరముగట్టెడువేళ, కరంగుటక్ = ఆవిటుల సరసాపుబలుకులకు దమమవములు గరంగుటను, తెప్ప...లు - తెప్ప = తెలియఁజేయుచున్నట్టి, దృక్ = నేత్రములయొక్క, తరళ = చంచలములగు, కాతులు = ప్రభలు, ఉత్త...లక్ - ఉత్తరము = ప్రత్యుత్తరమును, ఇచ్చు = ఒసగుచున్నట్టి, తాతరాంతరములక్ = నడుమనడుమను, నవ్వులుక్ = నవ్వెడునవ్వులును, కలువతండము = ఉత్పలములు, మొల్లలు = మొల్లలును, ఆంచుక్ = నిశ్చయించుకొని, మిన్నగుచ్చి = బయలుగూర్చి, రహిని = విలాసముగఁ, రిత్తనూలొనగి = వట్టినూలుచేతికిచ్చి, పుష్పావికలు = పుష్పములమ్మవారలు, సిగ్గుపహింతురు = లజ్జపడుదురు. ఆ మధురార్థమందుఁ బుష్పముల విక్రయించు స్త్రీలు మిగులఁ జమత్కారిణులై యొన్నను రసికశిఖామణులగు విటులు సరసోత్పలచేత నట్టి చాతుర్య యు క్తస్త్రీలనుగూడ మోహింపఁజేయుదు రని ముఖ్యాభిప్రాయము.

సీ. పద్మాస్య పురి నను శ *భవితకు నీవ యె

త్తులు వెట్టు దనఁగ రా శ వలనె నిటకు

దెలుపుమా జాముండు శ నల రింపొ ఘటికాద్వ

యం బుండు నల రింపొ శ కంబుకంఠి

యే వేడుటకు నీవు శ ఋతు వేల చెప్పెద

పువిద మే మందాఁక శ నోర్వఁ గలమె

చేరఁగా రాదె బాసకము గే లోన్చెన

యంతనే చెడునె యేణాయతాఱి

తే. యనుచుఁ బరిభాషవోలె ద శ మ్మాస దొరల

నాడ మోవిఁ జెఱంగిడి శ యాగు నవ్వు

కంట నిగుడ విరు ల్నాన్పు శ కరణి జల్లు

సరసపుజలంబె జాణల శ మరులుకొల్పు.

21

టీ. పద్మాస్య = పద్మముఖి, పురిక్ = హనుధురలో, అనుభవిత(వము)కుక్ = అనుభవించువానికి, నీవ = నీవే, ఎత్తులు వెట్టుదు = పుష్పముల యెత్తులువెట్టుదువు (క్రీడకొఱకు త్వేనెదురు వెచ్చము వెట్టుదు పనియును) (ఎత్తులనఁగాఁ బ్రయత్నములని కొందఱుండురు), ఆ సంగఁ = పచింపఁగా, ఇటకుక్ = ఇచ్చటికి, రావలనెక్ = వచ్చుటకుఁ గారణం

బాయెను, కంబుకంఠీ=శంఖమువంటి మెడగలయోపనితా, జాముండు=యామమువలన
వాసనచెడకుండు, ఆలరు = పుష్పము, (సంతోషమునియు) ఇంబా = బాగైనదో, ఘటి
కాద్యయంబుండు = చెడుగడియలు వాసనచెడకుండు, ఆలరు = పుష్పము, ఇంబా =
బాగైనదో, (అదియానందమునకును నామమగుటవలన) యామపు సురతానందమిష్టమో
లేక గండుగడియల సురతానందమిష్టమో, తెలుపుమా=తేటపఱుపుమా, ఉవిద=ఓయింటి,
ఏవేడుటకు=నేను వలయుననిశోరనపుష్పమిచ్చుటకు (నేను నిన్ను గోరినందుల కనియు)
బుతువు=బుతుకాలమరావలయునని, ఏల=ఎందుకు, నీవు=నీవు, చెప్పెదవు=నుడివెదవు,
మేమందాక= ఏమదివఱకు, ఓర్వంగలమె = ఓర్వంగలమా. (ఏమనీతోడిసంస్కర్త
మును గోగిన బుతున్నానముజేసిన దివసమున నయ్యెడుమని చెప్పెదవు. మేమందాక
నోర్వలేమరుట), ఏణాయతాక్షి-ఏణ = ఇట్టియొక్క, ఆయన = దీర్ఘములైన, అక్షి =
కన్నులవంటి కన్నులుగల యోలనా, సరంగారాజె=దగ్గఱ జేరగూడదా, బాసికమనగా
బుష్పమాలిక రచనావిశేషమునకును, శోరుమూలమునకును నామమగ్రావున, బాసికము =
బుష్పమాలికయు, నీయూరుమూలమును, కేలసోకినయంతానె = నాచేసోకిన మాత్రము
ననె, చెడునే=చెడి పోవునా, అనుచు=ఏలస్మృతిపనియ్య వనుచు, పరిభాషవారె=
సంకేతపుమాటలాడినటుల, ప్రస్తు=పిచ్చు, అనదొర= అభిలాషవెడలనటుల,
కడ= పలుకగా, మోవి= అభ్యోషమున, చెఱిగిడి = వైరిటొంగు మూసికొని,
కెగునవ్వ - ఆగు=నిలిపిన, నవ్వ = హాసము, కుట= నేత్రములయందు, నిగుడ=
కెదలి రాగా, విరులు=పుష్పములను, నాన్పు=రడుపునట్టి, కరణి=రీతిచేత, చల్లునరపు
లంటె - చల్లు = చల్లెడు, సరసపు జలంటె = రసయుక్తమగు నువకమే, జాణల=
టులను, మరులుొల్పు= మోహపడజేయును.

సీ. ఇంద మంతరి దంతోకుందాధర గూడి ని

శ్చలపుంజాపులు మున్ను శ సుభ్రమింప

వెల యొప్పు కవల బోవిలుచుమోవియు గోప

మొద వెడుచూపు మోమోట ద్రిప్ప

దిరిగిన సస్తితోక్తియు జాపుటొయ్యార

ములు నగు గా దనుపలుకు లుడుప

నవి గాని కావొ నీకనుపరాసాపత్నీ

సంపాదనంబుల (బుబ్బు) శ నింపు బెనువ

తే. జత్తురవచనవిలాసాంగసౌష్ఠవముల

బట్టి డా సిచ్చినట్టియోగ్యుణతి మఱవ

బలికిఁ గైదువ లందిచ్చు ర తివిధమున

విటుల కిత్తురు మఱి వారు ర విరులు పురిని.

22

టీ. ఇందము = ఇదిగో, అంతటికే = అంతవేళ, దంతకుందాభక్ = మొల్లల వంటిదంతములకాంఠిని, కూడి = చేరికొని, నిశ్చలపుజూపులు - నిశ్చలపు = కదలకుండు నట్టి, చూపులు = చూడ్కులు, మున్ను = తొలుతనే, సూత్రమింపజే = తొట్టుపడగా, వెల = క్రయము, ఒప్పుక = సప్తలింపక, ఆవలబోకే = ఆవల మఱియొకయొగడికిఁ బోగా, విఱుచు మోచియు = మడవఁబడినయధోష్టమును, కోవమొస పెనుచూపు = కోవమును గనుపఱుచుచున్నదృష్టియును, మోమోట్లద్రిప్పుక = మొగ మోటుమీద నాతఁడు వెనుకకు వచ్చునట్లు చేయగా, తిరిగినకే = ఆవిటుఁడు మరలరాగా, సస్తితోక్తియుకే = చిఱునవుతోఁగూడినట్లయ్యును, చూపుటాయ్యారములును = గర్వపుజూపులును, అగుఁగానిచుపలుకులు = బేరుకొనిన వాక్యములను, ఉడువజే = మాన్వఁగా, అవిగాని = ఆమౌలికలేగాని, అస్త్రీలేగాని, కావోనిను = నీతివములుగావా అను = అనునట్టి, పరాసాపక్ష్యసంపాదనంబులు - పరా = ఇతరస్త్రీలకు, సాపక్ష్య = తమలో సపక్ష్యభావమును, సంపాదనంబులు = సంపాదించుచున్న పలుకులు, ఇంపుకే = ఇష్టమును, పెనువకే = పృథ్విజేయఁగా, (ఆవిడపువ్వేగాని నాపువ్వ పనికిరాదాయ భావార్థము), చతురవచన...లకే - చతురవచన = చాతుర్యపుమాటలచేతన విలాస = చేష్టలచేతను, అంగసౌష్ఠవములకే = సౌందర్యముచేతను, పసిండి = వైకము తానిచ్చినట్టి యప్పణఁతికే = తానిచ్చిన యాస్త్రీని, మఱివకే = మఱివిపోగ పలికే = పెనిమిటికి, కైదుపలు = ఆయుధములు, అందిచ్చురతివిధమునకే = చే కందిచ్చునట్టి రతీదేవివలె, పురిని = మధురయందు, వారు = పుష్పములఘ్న యువతుల విరులు = పుష్పములను, ఇత్తురు = ఒసఁగుదురు. మన్నభునికి రతీదేవి యాయుధము శేరికందిచ్చునటుల మధురాపట్టణమందలి పుష్పాంకితుల విలాసచాతుర్య సౌందర్యముల మోహింపజేయుచు విటులకుఁ బుష్పము లఘ్నదు రని యభిప్రాయము

చ. దల మగుచంద్రఖండములు శ దారలు సాంకవ మొప్పుపాణిపా

టల మగుదంతపుంగరవోటంబు శ శాంకుఁడు గుంకుమైనచీ

రలజిగి కెంపుగా బయటిరథ్యల నొప్పుదు గిందుకాంతవే

దులహయి సంధ్యయే బహుతఃకోదోచె నన న్బురి గట్టివా ల్పతుల్.

టీ. దళ...ఖండములు - దలమగు = సౌంద్రమైన, చంద్రఖండములు = కన్నారంపుఁడునుకలు, తారలు = చుక్కలు, సాంకవము = పుష్పగుచ్ఛేతను, ఇ

దృతీయార్థమందు ప్రథమ. ఓష్ఠ = ప్రకాశించుచున్న, హాణి = హస్తముచేతను, పాటల మగు = తెలుపు ఎఱుపువర్ణము గల. దంతపు గరవటంబు = దంతపుబరణి శకాంకుడు = చంద్రుడు, కుంకుమైనచీరలజిగి = చెందిరమంటిన కోకలకాంతి, కంపు గార్ = ఎఱుపు గాఁగా, ఇందుకాంశపేదులపయి = చంద్రకాంతపుఁ దిన్నెలమిఁ దను, సంధ్యయే = సంధ్యాకాలమే, బహుశ్ = బహుత్వముచేతను, తోచె నన = కానఁబడియె ననునటుల, పురి = పట్టణమగుచి, బయటిఁగ్యల = వెలుపటిపీఠుల యందు, గట్టివాల్ నతులు = పరిమళద్రవ్యములమై యున్న స్త్రీలు, ఓష్ఠమరు = ప్రకాశించు చుందురు.

తా. ఆపట్టణమందుఁ బరిమళద్రవ్యము లష్టమచున్న స్త్రీలు, బైటిపీఠులయందున్న చంద్రకాంతమణిమయమగు పెదకలవైఁ చమచేతుండు పురుగుచే నిండింపఁబడి హస్తకాంతిచే నెఱుఁగైన దంతపుబరణి చంద్రుడుగాను, ఆకరాటమందున్న కప్రపుఁ దుకుకలు చుక్కలుగాను, కుంకుమచేఁ దుడుపఁబడిన చీరలకాంతి ఎఱుగుచుండఁగా సంధ్యాకాలక్షణ మొప్పుచుండెనుగాన ననేకరూపంబులఁ బొందిన సంధ్యయో యను నటులఁ బ్రకాశించుచు నుండు రస తాపస్వము. (గట్టివాల్సతులు ఆపవదము భారత ప్రసిద్ధము).

సీ. ఉపరిస్థ జనవారణోక్తికిఁ జెవిఁ బార్చి
యమైగంటె బయఁ శ్చిమ్మి చిమ్మి
గవని వెన్నోజయ మిశ్నవియ దట్టించుతో
త్రధరు బంచపుదాంట్లఁ శ్చి దళిమి దళిమి
చలువచే ద్వారవేదు లెఱింగి నిల్చి త
జ్జనజిఘ్నుక్షుఁ గేలు శ్చ సాచి సాచి
డిండిమంబుల కుచ్చి శ్చ గండాల్పదాన మే
టులుగఁ దద్వహు తాల శ్చ టువ్వి టువ్వి

తే. వేణుకాహతులకు వీడు శ్చ వెడలి వెడలి
పరపథగజధ్వనికిఁ బోక శ్చ తిరిగి తిరిగి
¹దృక్పటలు వైరులకుఁ బంపుకృత్య లన వ
రానుగతిఁ జేరు వెలిఁ గరు శ్చ లగ్నలికల.

1. దృక్పటలవైరులకుఁ బంపుకృత్యలన వ.

గూడిన, తూణ = పాదులయందు, అనల్ప = విస్తారమైన, అహివ = సర్పరాజములతో, కల్ప = తుల్యముగ, కాండ = బాణములయొక్క, తతులక్ = సమాహములయందు, తారక్ = ప్రసరింపఁగా, ఘేనహన మిడి - చురుగనునవ్వుగలదై, కైజామోర లల్లార్పుచుక్ = కైజాచేసినముఖములనూచికొనుచు, (కైజా అనఁగా గల్లెము వైకెత్తి బిగియఁగట్టుట), ఆజానేయంబులు = జాతిగుఱ్ఱములు, ('ఆజానేయాః దలీనాన్యుః' అని యమరుఁడు), పురిక్ = మధురాపట్టణమందు, పొల్చుక్ = ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందలి వేగశీలంబులగు జాతిగుఱ్ఱములు కల్లెములచే బిగింపఁబడిన ముఖము లల్లార్పుచు ప్రక్కలఁ జూచుచుండ మాకు మునిశాపంబున ఔక్కలుపోయి నవి మీకు ఔక్కలున్నవి. ఉండిన నుండనిండు త్రిశుక్రనిరంజనము రూదనిప్రక్కలఁ గట్టియున్న పాదులనుండి సర్పతుల్యంబులగు బాణముల బిలుచుచున్నవో యను నటుల నొప్పుచుండు నని తాత్పర్యము.

చ. చలమున సింగిణీతఱక శ సంబులు గట్టక మాన, రంపపె

స్సెలగతి మాగతి న్నెనుకఁ శ జిక్కక మానదు, తప్పి దారి పె

న్నొలసిన దారు వెన్నెఱుంగ శ కుండుట నొచ్చెము సాదిగోటి కం

. చలమినచింతఁ ద్రవ్వొకొను శ సంప్రి తుద స్ఫురిలోనివాహముల్. 27

టీ. పురిలోనివాహముల్ = ఆపట్టణమందలి యుక్తమాశ్వములు, చలమునక్ = ఈనుచేత, సింగిణీతఱకసంబులు = శార్దూలాణీరకంబులను, కట్టకమానరు = బంధింపక విడువదు, అంపపెస్సెలగతి - అంప = బాణములయొక్క, పెను = పెద్దదైన, సెల = ఆలుగుయొక్క, గతి = గమనము, మాగతిక్ = మావేగమునందు, వెనుకఁజిక్క మానదు = వెనుకఁజిక్కకయుండదు (అదాణాబు తెదిగి గాలే వచుట), తప్పుదారి = ఒక పోతు, వెన్నొలసినక్ = వీపుదాఁగినను, తారు వెన్నెఱుంగకయిండుటక్ = తాము వెన్నెఱుంగకయిండుటచేత, మాఱువీచనియొకపాఠము. సాదిగోటిక్ = గొతులను, ని. 'అశ్వారోహస్తు సాదిన' యని నిఘంటువు. ఒచ్చెము = తక్కువ, అంచుక్ = అనుచును, అలమినచింతఁ = కప్పుకొన్నచింతచేతను, అంప్రితుదక్ = కాలిగొరిసెచేత, త్రవ్వొకొనుక్ = భూమిని ద్రవ్వచుండును.

తా. గుఱ్ఱములకుఁ గాలిగొరిసెలచేత నేలద్రవ్వకు స్వభావముగావున నాపట్టణమందలి యశ్వము లాక్రియ లొనర్పుచుండ రోషంబులు గలరాతులు శార్దూలాణీరంబులగట్టి శత్రువులపై శరములఁ బ్రయోగింప నాశరములగమనము ద్రవ్యచేగముననే వెనుకఁ జిక్కును గాన వీపెఱుంగని సాదులకు వెన్నున దగులుననియెడి యొచ్చెము వచ్చె

గదా యనుచింతో నేలత్రవ్వచున్న పరుగులు చుడు నని తాత్పర్యము. లోకమునం దొకానొకచింత గలిగినయెడ మరుజులలో నేలఁ ద్రవ్వట ప్రసిద్ధము.

ఉ. అంజ సమానవాయుగణః మంతయు ఖంజతః జిక్కు, నజ్జవో
ష్టం 'జనియించుచిక్కనిస' మానపువాయువులో నొకండు గ
ల్పిం జనియించు ద్రవ్యశమ' మేల్కని లేహనవేళ వాజు లూ
ర్పం జెడుమాణిబంధ ముకు' రంబులఁగాలిమపేరఁ గార్కొనున్. 28

టీ. అంజ = ఒక యంగులోపలనే, సమాన = సరియైన, వాయుగణమంతయు = వాయుసమూహంబెల్లను, ఖంజత = వేగములేమి చేత, చిక్కు = పట్టుపడఁగా, అజ్జవోష్ట = ఆ వేగపు వేడిమివలన, జని...ల్పం - జనియించు = పుట్టుచున్నట్టి, చిక్కని = స్వాధీనముగానియట్టియు, సమానపు = సమానంబనియెడి, వాయువు = గాఢపు, (తమకు సాటి యైనవారి) లో = దేహములోపల, ఒకండు = ఒక్కఁడు, కల్పి = ఉండుటవలన, జనియించు = సరియైనదియొకటియూడెననిపుట్టిన, ద్రవ్యశము = అపకీర్తి, మేల్కని = తెలిసి, లేహనవేళ = గుఱ్ఱములు కవణముచేసినసమయమున, వాజులు = గుఱ్ఱములు, 'వాటివాహర్య గుంధర్వహయనైంధవనప్తయ' యనియమరుండు. ఉర్ప = ఆఘ్రాణింపఁగా, చెడు = చెడిపోవుచున్నట్టి, మాణిబంధముకురంబుల = అద్దములవంటి నైంధవలవణపుచిల్లలయొన, కాళిమ = నైల్గమనియెడి, పేర = వ్యాజముచేత, కార్కొనున్ = నల్లనగును.

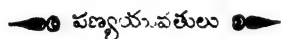
తా. అచట నుడు నశ్వముల లేహనవేళలయం దుంపబడిన నైంధవ లవణపుఁ జిక్కుల నాగుఱ్ఱము లాఘ్రాణింపఁగా దానియం దేర్పడిన నైల్గము సమానవాయువుల నెల్లగెలిచి సమాన మనుపేరు గలిగి తమనాభిస్థానము దున్నవాయువును గెలువమైతి మను నపకీర్తి జనియించెనో యరుగుటల చూడె ననుగా నాగులవేగముల నతిక్రమించెడి వేగముగల యశ్వము లని తాత్పర్యము.

మ. ఇలఁ బాదద్వయి రాయ నల్కొనుగు నెం' దేబాలుచోనంకవ
న్నెలు రెండై'లఘుమం దకీర్తి యిడు మున్నే యెక్కుచోనిందుచెం
దుల కే మాదు మటంచు సాదు లల'యక'రూపోచ్చము ల్వాజు లం
దలరు' బాహ్నిక సారసీకశక'థా' రారట్టఘోటాణముల్. 29

టీ. ఎండే = ఎక్కడనైనను, పాలుచో = పరుగుడునపుడు, పాదద్వయి = తమమీఁద నారోహణముఁజేసి యున్నవారియొక్క, రెండుపాదములును, ఇల = భూమి

యందు, తాయో = ఒలియంగా, ఆశ్క = భయమును, ఒసగు = ఆ యారోహకులకు నిచ్చును, మున్నే = తొలుతనే, ఎక్కుచో = ఎక్కువపుడు, అంకవస్థైలు రెండై = రెండంకవస్థలచేతగాని యెక్కుట కసాధ్యంబై, లఘుమందు = లఘుత్వమందు, ఆక్తిర్తి యిడు = ఆపక్తిర్తి నిచ్చును, ఇందు = ఈ రెంటియందు, ఎందులకే మాదుము = దేనికి నెటుల జేయుదుము, అటంచు = అట్లని, సాదులు = గుఱ్ఱపురాతులు, అలయ = వేనటపడంగా, రూపాచ్చము = రూపములచే గొప్పనువహించియున్నట్టి, బాహిక పారసీక శకధారా ఆరట్ట ఘోటాణములు = ఈదేశములయందు జనించిన వాఱులు = జాత్యశ్వములు, అందు = ఆపట్టణమందు, అలరు = విప్లు.

తా. పట్టణమందున్న యశ్వములు బాహికాదిదేశ సుభవము లగుటచేసి మిగుల బాడవైనవిగాన రెండంకవస్థలతోగాని యెక్కుగూడకపోవుటయు, పరుగిడెడి సమయమున సాగి నేలకు వంగునపుడు నటుచరాటవలన రాతులపాదము నేలతాచుకొనుచుండగా నీయపక్తిర్లు కేమి నేయువార మని గుఱ్ఱపురాతులు నిత్యము చితాచరులై యుండ నశ్వములచే నాపట్టణము ప్రకాశించు నని తాత్పర్యము. వేవంతాబు లగు నుత్తమాశ్వములు పరుగిడునపుడెల్ల నేలకు వంగుటయు, మరల హెచ్చుటయు గొప్పగుఱ్ఱములకు రెండేసి యంకవస్థలు వేయుటయు లోకప్రసిద్ధము.

నీ. ముడివిప్ప నడుగు ¹దమ్ములనె వ్రాలుట దేంట్ల
 నెఱికురు లగుటసం శ దియము గలదె
 కన నెంతవాని లోక గొనుట నాదర్శంబు
 నెవ్వెగం బగుట సం శ దియము గలదె
 ఇళిగొను మింటిపై శ మెఱియుట ²బక్రద్వి
 తయి చన్ను లగుట సం శ దియము గలదె
 పాలసు దొర్లగఁ జూచు శ కలికిమాపులమీలు
 దెలిగన్ను లగుట సం శ దియము గలదె

తే. పాలసిననె తావి బుగులుకోసలరుదీగ
 తిన్ననిశరీర మగుట సంశదియము గలదె
 యనగఁ జెలువొంది సురతవై శయాత్యనిధులు
 పర్యాయపాదము పాలుతు రశప్పట్టణమున.

టీ. ముడివిప్పక = కొప్పువిప్పగా, అడుగుదమ్ములనె = పాదములనుకముల
ములవైననె, వ్రాలుటక = పడుటచేత, లేట్లు = తుమ్మెదలు, నెఱికురులు = (కాయంగ
నల) యందమైన పెద్దకులు, అగుటక = అగుటయందు, సందియము గలదె =
సందేహము గలదె = సందేహము గలదా (నిస్సందేహ మనుట, తఱుచుగా గమలముల
మీద వ్రాలునవి తుమ్మెదలుగాన నిట్లు వర్ణింపబడియె), కనక = చూడగానే, ఎంత
వానిక = ఎట్టికొప్పుమనుష్యునిని, లోగొనుటక = ఐశవణుచుకొనుటచేత, తనలో
నిమిడిచికొనుటవలన, నెమ్మెగంబు = ముఖము, ఆదర్శంబు = ఆద్రము, అగుటక =
అగుటయందు, సందియము కలదె, ఎంతటిధీరుడైనను పురుషు డాస్త్రీలముఖసౌందర్యము
జూచిన వారికవత్సరం డగు ననుట, ఇటిగొను = నూత్నమైన నడుమనియెడి, మింటివైక
= ఆకాశముపై, మెఱయుటక = ప్రకాశించుటచేత, చన్నులు = స్తనములు,
చక్రద్వితయి = జక్రవద్యాయి, డొటక = డొటయందు, సందియముగలదె, (మధ్య
ప్రదేశమాకాశమువలె తాన్యముగనుండుటవలన నందువైసుండునది చక్రద్వితయి యని
యూహింపబడియె), పొలనుదొర్లంగక = మత్స్యగంధముకొటిల్యమును పొద్దనటుల,
(పొలను మత్స్యగంధమునకు, కొటిల్యమునకును బేరు), చూచుకలికిచావులక =
చూచునటువంటిసాగైన దృష్టలచేతను - సాగసుగా గనబడుటచేతను, మీలు =
మీనములు, కన్నులొటక = నేత్రములొటయందు, సందియముగలదె, (తమయందు
బొలసుండుటవలన మీనములు గన్నులొటకు సందేహము లేదనుట). పొలసిననె =
సుడిసినప్పడే, తావి = సుగంధము, బుగులుకొక = గమ్మనగా, తిన్నునిశీరము, అలరు
దీగ = పూదీగ అగుటయందు సందియము గలదె, (పరిమళించునది పూదీగగాన
సుగంధ ముండుటవలన నదియని యుల్పేక్షింపబడియె), అనంగక = అనునట్లు,
చెలువొంది = ఒప్పి, సురళ = రతియందు, వైయాత్య = ప్రాధత్వమునకు, నిధులు =
స్థానములగు, పణ్యయువకులు = వెలజవరాంబు, అప్పట్టణమునక = ఆమధురయందు,
పొలుతురు = ఒప్పుచుండురు.

తా. సుగమము.

మ. ప్రతతప్రాంతపిశంగకుంకుమజటాపాళీకురంగీమదా

సితవీణాళికలస్వనంబు లెసంగం శ జెన్నారుకర్పూరపుం

జతతు ల్కంటికి నారదత్వమున మింప న్నామినీకామిసం

తతి కేలా యెడ త్రెచ్చు గంతుకలహాస్తాదంబు లాప్రోలునన్. 31

టీ. ప్రతత...లు-ప్రతత = విస్తారమైనట్టియు, ప్రాంత = సమీపమున (కాంతి
ప్రసరించుటచేత ననుట), పిశంగ = కుచ్చకైన, కుంకుమజటాపాళీ = కుంకుమపూవు

దాసులను జడల సమూహములును, కురంగీమదాసితపీఠా = కస్తూరియనునట్లైన వీణె
యందలి అళికల స్వనంబులు = తుమ్మెదలఘుంకారములవలె నవ్యక్తమధురము లైనవీణా
నాదములు, ఎనంగ్ = ఓప్పచుండగా, చెన్నారు = మనోహరములయిన, కర్పూర
పుంజతలు = కప్పరపురాసులు, కంటికి = కన్నులకు, నారదత్వమున = నారద
భావముచేతను, మించ = అతిశయించగా, కామినీ కామిసంతతికి = కాముకులగు
స్త్రీపురుషులసమూహమునకు, కంతుకలహాస్తాదిబుత్ = మున్నగయుద్ధ మనియెడి
యుద్ధాదములు (సురతము లనుట), ఆప్రోలున = ఆపురమున, ఏలా = ఏమిటికి,
ఎడత్రెచ్చు = ఎడబడును.

తా. ఆమధురయందు చమనమీదమున గర్భూరకాంతులు ప్రసరించుట
వలన గొంచెము పచ్చనై జడల కాంతివలెనున్న మృదుమరాసులును, వీణెవలె నల్లనై
యున్న కస్తూరియు, అవ్యక్తమధురమైనతుమ్మెదల ఘుంకారములును గూడియుండ
బ్రకాశించుచున్నట్టి కప్పరపురాసులు నారదభావముచేత గాటి కగజడగా నార
దుడు కలవాప్రియుడుగాన దస్థర్థముగల కర్పూరపురాసు లడగ నాకాముకులగు
స్త్రీపురుషులకు మున్నగయుద్ధమేల మాచ ననగా దాదృశకర్పూరపురాసులనాడగా
గామోదైకమున మోహితులై నిత్యము సురతక్రీడలయు దాసత్వలైయుండు రని
తాత్పర్యము.

తే. నిం గిటు త్రిశంకుతన మాతంగవాటి

యయ్యె నీక నుండదగని శ యవదని ¹కెఱిగి

నట్టి నక్షత్ర తారాగ్రహలి యనంగ

గాంతనవరత్న రాసు లంగళ్ల బొలుచు.

32

టీ. ఇటు = ఈ ప్రకారము, నిగి = ఆకసము, త్రిశంకుతన = త్రిశంకుడు
ప్రవేశించుటచేతను, మాతంగవాటియయ్యె = వెలివాడయాయెను. ని. 'మాతస్థో
గజినయో' అని వై జయంతి. ఇకనుండదగదని = ఇకమీద నుండగూడ దనుచు,
అవనికి = భూమికి. ఎఱిగినట్టి = వ్రాలినట్టి, నక్షత్ర = నక్షత్రములు, తారా = అల్ప
న్యాదీతరతారలు, గ్రహ = సూర్యాదిగ్రహములు, వీనియొక్క, అలియన = సమూహ
మనుటలు, కాంత = రమ్యములైన, నవరత్నరాసులు, అంగళ్ల = పణ్యగ్రహముల
యందు, బొలుచు = ఒప్పును.

తా. ఆమధురాపట్టణమందలి యంగళ్ల యందున్ననవరత్నరాసులు ఆకాశము
త్రిశంకుచే నాక్రమింప బడినదిగాన జండాలవాటి యయ్యె. ఇంక నుండ

గూడ దని యభిప్రాయముగలవై భూమికి వచ్చియున్న సూర్యాదిగ్రహశివ్యాది నక్షత్రములును విజ్ఞాతనామములగు జ్యోతులునో యనునటుల వెలుంగుచుండు నని తాత్పర్యము. నక్షత్రతారలను భేదము రఘువంశమందు, 'శ్లో'. నక్షత్రతారాగ్రహసంకులాః అని యున్నది.

చ. చిరసముపాశ్రితాగ్ని తడిఁగ జెంది నశించునటంచునో, కృతా
ధ్వరతఁ దదగ్ని మైసునికి దాన నొకంగము దాచుచేతనో
పురధరణీసురు ల్నిగమభూధరము జ్వయజ్ఞశీలు రా
హరిధనదేశులైన వల హస్తము చాచరు హరిధారకున్. 33

టీ. చిరసముపాశ్రితాగ్ని-చిర = బహుకాలమునుండి, సముపాశ్రిత=ఆశ్రయించి యున్న, అగ్ని = వైశ్వానరుడు, తడిఁజెంది = లేమదాకి, నశించు = చల్లారును, అటంచునో = అనియో, కృతాధ్వరతఁ - కృత = చేయబడిన, ఆధ్వరతఁ = జన్మము గలవారాటచేత, తదగ్ని = ఆయజ్ఞాగ్ని, మై = దేహమందు, ఉనికిఁ = ఉండుట చేతను, దానఁ = దానియందు, ఒకంగము = ఒక్కవయవమును, దాచుచేతనో = ఇముడ్చుకొనియున్నందుచేతనో, పురధరణీసురులు - పుర = పట్టణమందలి, ధరణీసురులు = బ్రహ్మణులు, నిగమభూధరములు = పేదపర్వతములు, జ్వయజ్ఞశీలురు = జ్వయజ్ఞ పరులై, ఆ హరిధనదేశులైనఁ = అయింద్రువదేశులు, వా రిచ్చెద నన్నప్పటి కిని, హరిధారకుఁ = దానార్థమగునుపకధారకు, వలహస్తము = దక్షిణహస్తము, చాచరు = చాచెడువారు గారు.

తా. బ్రహ్మణులదక్షిణహస్తమున నగ్ని యుండుట నిగమసిద్ధంబు గావున నాయగ్ని దానోపకముచేతఁ జల్లారు ననియో, లేక, యెల్లరు సోమయాజులగుటచేఁ దమ యందగ్నియుండును గాన దానియొకయంగమును దాచవలయు ననియో యాపట్టణమున వసించుచున్నబ్రహ్మణులు దేవేంద్రులవంటి వారిదానోపకమునైనను గ్రహింపకయుండు రనఁగా బ్రతిగ్రహపరాక్షికులై వేదాధ్యయన జ్వయజ్ఞ పరు లగుచు నొప్పుచుండు రని తాత్పర్యము.

చ. ఉరవడిఁ బోరికై కవచ హస్తములందు దక్క సు
స్థిరనిజశక్తి నైదుపది హస్తయరు దత్తినతక్క, మంటికై
పొరల రథితఁ డీ కమలబుద్ధి ఖళారిక దక్క, వజ్రదోగ
పరిఘవశీకృతాన్యనరపాలకు లప్పురి రాకుమారకుల్. 34

1. దానధారకు. 2. మంత్రములందె తక్క.

టీ. అప్పరిక్ = ఆమధురాపురమునందు. వజ్రదోగపరిసువశీకృతాన్యనరపాలకులు - వజ్ర = వజ్రాయుధతుల్యమైన, దోగ = భుజమందలి. పరిసు = పరిసుయను నాయుధవిశేషముచేత, వశీకృత = స్వాధీనులుగాఁ జేయబడిన, అన్య = ఇతరులైన, నర పాలకులు = మనుజువతులు గల, రామమారకులు = రామచోమకులు, ముత్రములుదుర్ = జపకాలంబున నుచ్చరించెడు మహామంత్రములయందు, క్కర్క్ = తప్ప, ఉరవడిక్ = బలముగా, పోర్తిక్ = యుద్ధముఁ జేయుటకై. కవచమొల్లరు = కవచముఁ దొడుగరు, సుస్థిరభుజక్తిక్ - సుస్థిర = స్పృహమగు, భుజక్తిక్ = బాహుబలముచేతను, దత్తిన తక్కిన్ = దానకాలమందుదక్క, విదువరిసేయరు = వెనుకంజపేయరు (అయిదు పది సేసె వెనుక ముందయ్యె, జూరిగెనని ఆంధ్ర నానుశేషము.) ఖిరారికర్క్ = గరజీలయందు వివాగా, ని. 'ఖిరారీఖురళీసమే' యని గరజీవర్యాయము. అమలబుద్ధిక్ = సస్పృహగల వారుగాన, అధీశుడు = ఏలుచున్న ప్రభువు, ఈక = ఇయ్యకము, ముట్టిక్ = ఎత్తి ముట్టిక్ - భూమికొఱవ, పారలరు = పార్లాడరు.

తా. మిగుల బలశాలురగు నప్పట్టణమందలి రామచోమకులు కవచము దొడుగ కయే యుద్ధముఁజేయుదు రనియు, ముత్రపాపప్రానపరులుగాన నుపాననారాలమందే కవచాదులు పరింతు రనియు, దృఢమైననిజక్తిగలవారుగాన దానకాలమున నైదిచ్చుచోఁ బదిగా నిచ్చునట్టి దానశీలు రనియు, యుద్ధమునందు వెనుకంజపేయ రనియు, సాముఁజేయు టయందలిసమర్థు లనియు, విమలమతులు గాన రాజు పిలిపించియుచ్చవఱకు భూముల నాపేక్షించక యుందు రనియును దాక్షర్యము.

శా. దంభాపేతవిత్తిర్ని తోయములు రసభ్యం దొట్టి హట్టిసిత

స్తంభంబు ల్విగురించుచున్నవి యనఁ సరై కనిణ్యాస్తనన్

సంభూతం బగువైడి కోటి కొకటై నానాటికి న్నైచ్చు చ

య్యంభోదావలి గప్పకేతువుల వైశ్యశ్రేణి పాలుపు స్ఫురిన్. 35

టీ. దంభా...ములు - దంభ = దంభమువలన, అపేత = తొలగినట్టి (అనఁగా దంభము లేనట్టి), విత్తిర్ని = దానసంబంధులగు, తోయములు = ఉదకములు, రసభ్యన్ = నగరమధ్యమార్గమందు, తొట్టి = ప్రవహించి, హట్టి...బుల్ - హట్టి = అంగళ్ల యందు, స్థిత = ఉన్నట్టి, స్తంభంబులు = కంబములు, చిగురించుచున్నవి = సంజాతవల్లవములగుచున్నవి, అనన్ = అనునటుల, ధర్మైకనిత్యాస్తనన్ - ధర్మ = ధర్మము చేతనే, ఏక = ముఖ్యముగాను, నిత్య = ఎల్లప్పుడును, ఆర్జనన్ = సంపాదించుటచేత, సంభూతంబగువైడి = లభ్యపడినట్టి ద్రవ్యముయొక్క, కోటి కొకటై = కోటి కొక్క

పడగయై యనుట, నానాటికి = దినదినమునకు, హెచ్చుచు = వృద్ధిబొందుచు, ఆయ్యంభోదావళి = ఆమేనుపం కని. కప్ప = కప్పచున్నట్టి, కేతువుల = బెక్కములచేత, వైశ్యక్రేణి = కోమటలగుంపు, పురి = పట్టణమందు, పొల్పు = ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందు దాహ పారమాగ్నిరదంగ నిచ్చుదానజలంబులు వీధులయందు దొట్టియుండు దానిచే నంగళ్లకంఠములు చిగురించుచున్నవి యనునటుల భర్తము పదలక యాజ్ఞించిన ప్రకృతులతో బడగవై నానాటికి హెచ్చుచుండ మేనుబృంహమలఁ గప్పవట్టి బెక్కములచేత గోమట్లగుంపు నిప్పుచుండు నని తాత్పర్యము.

తే. నృపులపదహాలరేఖలకెల్ల హాథు

జాగ్రహాలరేఖలే మూల పాదముల గోటి
కొండలుగ ధాన్యరంసులు పడ(డు) వీట
సుజనభజనై కవిఖ్యాత శ శూద్రజాతి

36

టీ. నృపుల...కెల్ల = నృపుల = భూపతులయొక్క, పద = పాదములయందలి, హాలరేఖలకెల్ల = హాల...రేఖలకెల్లను. హాథుజాగ్రహాలరేఖలే = హాథుజములమీఁద నున్న నాంగళ్లరేఖలే, మూలపాదము = మొదలయచు, గోటికొండలుగ = కొండలుగాను కొట్టుగాను, ధాన్యరంసులు, పడ(డు) = భరింపఁగా (పండించుకొనుచు ననుట), వీట = కట్టరావలయు, సుజన = సత్పురుషులయొక్క, భజన = సేవ, ఏక = ముఖ్యమైన, విఖ్యాత = కీర్తిగాల, శూద్రజాతి = శూద్రకులము, పొలుచు = ఒప్పును. పాదముల ననుమాను పూర్వవ్యముచుండి యధ్యాహార్యము.

తా. ఆపురమున నున్న కెల్లలు తామ నాంగళ్లపట్టి దున్నుటచేతనేగదా రాచవారిరాచటికపుసాగ నని యెంచుకొనుచు నున్న కొండలుగ కొట్టుగ నానావిధ ధాన్యములఁ బండించినని సత్పురుషులని సేవ చేయించు సుఖమున బండించుదు.

చ. ఉమియంగల నన్ను నవ్వ ననరొచ్చెము గాంచినకొన్నిమూతు లా
ప్రమదల నప్పగింపుఁ డని శంజి మనోలు గన్న చెట్టుకు
దమ కలిశ్రౌఖిల న్నెచ్చచి శ సవ్యము బుంబుం గంతునై
నయముఁ గొని నా వెలికి శుకపాకముల కేళివనాళి పొల్పుగున్. 37

టీ. పుష్పింహజేసిడి పుష్క్రియలు హాథుల ననుబడును. అందు-ఉమియంగల = ఉమియంగాను, తన్ను = తన్నుకొను, నవ్వ = నవ్వకొను, అన = పల్కరింపఁ

1. ముట్టె. 2. శుకపికాదుకుల.

అము క—7

గాను, ఒచ్చెముఁగాంచిన = అడమానముఁబొందిన, కొన్ని మ్రాకులు = కొన్నివృక్షములు, ఆప్రమలంక = ఆయడమానపటిచిన స్త్రీలను, అప్పగింపుఁ డని = తమకు నొప్పింపు డని, రంజిలు సేరలుగన్నచెట్లను = శగిరచేట్లలుగల వృక్షములను, (తక్కిన యాంరిగనాచి కమనీయ దోహదములుగల మ్రాకులకు ననుట), నమకు = నమకును, ఆశిశృంఖలంక = తుమ్మెదలను సంకిరిసి, పెరచి = తగిలించి. నర్తుక = అప్పటికిని నర్తుకము చాలక, కంతునైననము = చుట్టబలము, పాసి = పోనినబచ్చి. పట్టణంబు = పురమును, చుట్టెంక = ముట్టడించెను. నాంక = నంక, వెంకె = వెలువటును, శుకపిక = చిలకలు కోయిలలు మొదలగుపక్షిజాతుల శిశు, ఆకుల = సుందరించుచున్నట్టి, కేళిదనాళి = శృంగారవనములపండ్రి, దొంగుంక = పురుషునాను, పు. 'పురుగుల్పలతాగీనా మూలే కుశలైః కృతమ్. పుష్పాగృతానాంకం ప్రసృత దోహదం స్వాత్మ శక్తియా. అగిధ నాత్మరవక స్త్రీలకో వీక్షణవచ. కరస్పృశ్యేన మంగ్ధోముఖాగేణ చమ్యకః. నల్లాపతః కర్తికార స్పృశ్యకారో ముఖానికాన్. గీర్వా ప్రయాసశ్చిరాం నమేర్హు సితేనచ.' అని దోహదకాస్తమం డన్న.

తా. ఆదోహదములు గల్పాక్షులు తుమ్మెదలు చుట్టకొని తిరుగుటవలన సంకిర్ణ గాఁగాఁ దొలఁగెనెయ నుత్తరబలముఁ గూర్చొనివచ్చి యుమియట మొసలగు నడమానంబుల చేసిస్త్రీలను నమకు బట్టియిచ్చుని యడమానపడినచెట్లు తక్కిన చెట్లు ముట్టడిచేసెనో యనుటలం జిలకలు కోయిలలు తొట్టుకొన శృంగారపుఁ దోటలు పుర మాచుని సుందరముగా నుడును.

నీ. మదగంధకాంతరవృక్షము యామ్యకరికిఁ న
 త్కరం గు గడబలె శ గటము లొఱిపి
 సుగతశ్రమజ హతాట శ జూషోవకయుబలె
 గామినీమదగంధశుక్ల ముడిపి
 పరిమళవాహేచ్ఛ శ బ్రామిబలె జించు
 మృగనాభిచ్ఛ భ్రష్ట్రీకలు దూఱి
 అహితపన్నగభేదు శ లనిబలె గృహవిటం
 కపుఁగలాపుల నొయ్య శ గటులు నిమిరి

తే. వీటిసామగ్రి గనుఁగొన శ వేగపడక
 నడవఁ దనదిక్కుఁపుష్పసంతతిద్వింబు
 నెక్కెనో యన జడగతి శ నెప్పుడూ బొలయు
 నందుఁ జందనశిఖరిమందానిలుండు.

టీ. మద...ము - మద = మదముయొక్క, గంధ = వాసనయొక్క, తారత
 మ్యము = హెచ్చుతగ్గులను, యామ్యకరికే - యామ్య = యమదిక్ష్వాబుధియైన,
 కరికే = వామన మరుగజమునకును, శక్త్యదలనై = ఆపట్టణపుటేరుగలవను, కన
 బలై = చూచుకొనుటలై, కటములు = గండ్లకలములను, ఒఱసి = త్రాచికొని,
 సురతశ్రమజము - సుర = రతియందు, శ్రమజము = బడలికచేతను పుట్టినది,
 టౌట్ = ఐనందువలన, నూపోజరముబలై = చూడలేకవలె, కామినీ...ము-
 కామినీ = స్త్రీలయొక్క, గంధ = వాసనయైన, గంధ = లెక్కెళ్ళునూపలి, ఘర్తము =
 చెమటను, ఉడిపి = పోయెట్టి, పరి...చ్చక్ - పరిమళ = సుగంధమును, వాహ =
 వహించెడి, ఇచ్చక్ = కాంక్షచేత, ప్రాణమిగలై = ప్రాణమిచ్చుటకొనుటలై,
 చించు...లు-చించు = చివరినట్టి, మృగ = సురగములయొక్క, నాభి = బొడ్డు
 యొక్క, చర్మభస్మికలు = చర్మములనులను, దూఱి = ప్రవేశించి, అహిత...లై-
 అహిత = తనకు శత్రువులైన, పన్ను = సాములను, భేదలనిబలై = భేదించెదనవి
 (భక్షించునవి) యన్నట్టవలె, గృహ...లక్ - గృహ = గృహమందలి, విటాక =
 కొణిగలమీద నన్ను, కల్యాణం = కెమిళ్ళను, ఒయ్యక్ = తిన్నగా, గలులు =
 తెక్కలను, నిమిరి = తొడిసి, నీటిసామగ్రి...చీటి = ఆపురముయొక్క, సామగ్రి =
 పరివారములను, కరుగొనక్ = చూచుకొనుటను, వేగవడ = త్వరపడక, నడవక్ =
 సుచరించగా, తనదిక్కు = జాయచ్చుపురినున్న పన్ను, పన్నుదండవలె = పుష్పదంత
 మనునేనుగను, ఎక్కెనో యనక్ = ఆరోహణము చేసినో యనుటలు, జడగతి =
 మందగమనముచేతను, ఎప్పుడు = నిశ్చయము, చంద...డు - చందనశిఖరి = చందన
 పర్వతమందలి, మందానిలుగడు = తిన్నగాలి, అంబుక్ = ఆపురమునందు,
 పాలయక్ = విసరును.

తా. యమునిదిక్కునందలి సేనుగనకును మరుగజములను మసగంధ తారత
 మ్యము జూత మనునటు లయ్యెనుగల గంధముల నొఱసి యొ దున్నపరిమళం
 బుల గ్రహించి రతిశ్రమవలన బట్టిన చెమట నాకున్నట్లు స్త్రీలచెక్కెళ్ళు బ్రసరించి
 తగ్గంధముల సుగ్రహించికొని దించినబొడ్డు గలిగి ఉడికున్న కస్తూరీమృగములకు బ్రాణ
 ముల గల్పించుదానివలె వానిబొడ్డు చర్మపుడియులగా బొచ్చి యాసుగంధమును దీసి
 కొని గృహములయందున్న నెమిట్ల సమకు శత్రువులగుసాముల భక్షించునవి యని యా
 ప్తచేత దువ్వెనో యనునటుల వానితెక్కల నిమిరి పట్టెను సకలసమృద్ధి జూడ నిచ్చ
 గలదై వేగిరపడక మెల్లగానే పరగియైన చున్న పుష్పదంత మను గజము నెక్కి సుచరిం
 చుచున్నదో యనునటుల నాపట్టణమందు మందహాసితము గమ్మన వాసించుచు విసరు
 చుండును.

మ త్వస్య ధ్వజాదు

సీ. ద్విద్వయోపాయధీవిద్వత్వతంసంబు

పాహ్యచాతురీచక్రవర్తి

శ్రీడాచక్రీతశ్రీఖండగిరిరాజు

కనకాద్రిముద్రణగ్రంథకర్త

యందూనిబద్ధబ్రహ్మచర్యవేదండాళి

వనవిధిస్తుంభనాధునికరఘువు

తామ్రవర్ణమలపాశధగిరీహంసంబు

లంకేశ్వరమైత్రీప్రియంగురండు

తే. స్వస్తికృద్వాప్తసస్తుత్యగస్తి మఘా

మకుటమోటనశఃకోటిమంత్రభృత్య

భూతభూతాంతశాంభవభూమికుండు

దత్పురం బేలు బాండ్వమతస్వధ్వజండు.

39

టీ. ద్విద్వ...బు - ద్విద్వయ=నాలుగైత, ఉపాయ = సామ-దాన-ధేద-దండము
 లనియెడి యుపాయములయొక్క, (సి. 'సామ దానే ధేద దణ్డా విత్యుపాయా
 చతుష్టయే' వ్వుని యమగండు.) ధీ = బుద్ధియును, ద్విద్వత్వతంసంబు = పండితశ్రేష్ఠుడు,
 పాహ్య...ర్తి-పాహ్య = సూది విక్రహ యాన ఆనన ద్విధీభావ సమాశ్రయము లని
 యెడి పద్ధతిములయొక్క, చాతుర్య = నిపుణతయ యు, చక్రవర్తి = సార్వభౌముడు,
 (ని. 'సస్థిర్వా విక్రహో యావ సూననః కైష్టవ మాశ్రయః, పద్మణాః' అని
 యమగండు.) వ్యా. 'పద్మణాః ఏక పాద్మణ్య' యని చాతుర్వర్త్య - త్రైలోక్య మన్నట్లు
 సార్థమందు వ్యుత్పత్యయము. శ్రీడా...జు - శ్రీడాచక్రీత = నిలాసార్థమైన
 పర్వతముగాఁ జేయబడిన, శ్రీఖండగిరిరాజు = మలయపర్వతముగలవాడు, కనకా...ర్త
 కనకాద్రి = మేరుపర్వతమును, ముద్రణ = ముద్రించుటయందు, గ్రంథకర్త = తన
 గెలుపు లిఖించినవాడు, (స్థి. 'ఉదీచీ' నిశ మాక్రమ్య పాణ్డ్యః పరమధార్మికః
 ప్రాప్య మేరుగిరిం త్తక్ రిలేఖ విరుదాన్ స్వకాన్' అని హాలాస్యమందు నతని
 గెలుపులు మేరుపర్వతమున వ్రాసినకథ వర్ణింపబడియున్నది.) అందూ...ళి-అందూ =
 శృంఖలలచేతను, నిబద్ధ = బంధింపబడిన, ఆబ్జబృద = మేఘసమూహమువంటి, వేదం
 డాళి = గజసమాజముగలవాడును, వన...వు-వనవిధి = సముద్రముయొక్క, స్తుంభన =
 కట్టుటయందు, అధునికరఘువు = నూతనరాఘవుడు, ('అధునా భవః అధునికః' అని

కాలవాచకముమీద తక్ ప్రత్యయము.) ('వితర్కిసంప్రతివాసీ మధునా' యని యమ రుడు.) తామ్ర...బు-తామ్రప్రక్క = తామ్రప్రక్క యునునయొక్క, అమల = నిర్మల మగు, పాశి = ఉడుకుమడు, కేళి = క్రీడించుట గల, హంసంబు = హంసప్రాయుడు, లంకే...డు-లంకేశ = విభీషణునితో, మైత్రీ = చెలిమియగు, ప్రియంకరుడు = ఇష్టముజేయువాడు, స్వస్తి...స్తి-స్వస్తికర్త = ఆశీర్వదించెడి, వాస్తవ = సత్యమైన, స్తుతి = స్తోత్రముగల, ఆగస్తీ = ఆగస్త్యుడుగలవాడును, ('వస్తువధియావాస్తవీ' 'వాస్తవీస్తుతిర్యస్యవాస్తవస్తుతి' అని వ్యుత్పత్తి, ఆగస్త్యశబ్దమున కగస్తీశబ్దమునుం గలదు). మధు...డు-మధుని = దేహేంద్రునియొక్క, మధు = కంటమును, మోటన = సుగ్ధ సేయనట్టి, శరకోటి = బాణముల సమూహము గలవాడు, ముద్రశక్తిచేతను, భీష్మభూత = కంకరలయిన, భూత = భూతములుగలెడి, ఆత్మ = పొందుబడిన, శాంభవ = రుద్రసంబధియగు, భూమికుడు = పాదముగలవాడును సైనిక, పాండ్య మత్స్యధ్వజుడు = మత్స్యధ్వజుడు పాండ్యదేశపురాజు, కల్పవృక్షము = ఆమధురా పట్టణమును, ఏలుకొ = పరిపాలించును.

తా. పాండ్యదేశమునేలేడు మత్స్యధ్వజుడు రాజు మేరువర్షకముందు దన గెలుపుకలను వ్రాసినవాడై వాసపుసింహమును యగ్గునుగ్గుగావిచునట్టి శరసమూహము గలవాడై భూతములను ముద్రశక్తిచే బంధించుచుంటులన నవి శక్తు సేవించుచుండ రాడవమధునిలే యుడవాడై సామ్రాజ్య పాయములయందును, సుధి విగ్రహవిహంగులైన విచారణయందును నతికుశలడై, విలాసకాంక్షులయందు మలయపర్వతముననే విహరించుచు నసాఖ్యాతంబులగు శేనాగములగలడై, సమస్తబంధములేసినవాడై, శుద్ధోదకములుగల తామ్రవర్ణియుమీద క్రీడించువాడై, విభీషణునితో జెలిమిచేసి యతని కిష్టముల సీనువాడై, నిత్య మగస్త్యాశీర్వాదులు జొంగుచు నావట్టణమును బాలించుచుండును.

ఉ. ఇందుకులావతంస మతః శ్చ దేతటి నేతరిగాఁ, డరిం బ్రజ
ల్కందఁ గొనం, డొరుం డొరుతల్ల నిన్వినిపించినమాట డెందముం
జెంద ముదంబు దక్కి చెడఁగ జేయఁ డొరు, నిన్వితాస్యుడౌనుతిం
పం దనుఁ, బందసుం గొఱతొవల్కుడు శౌంత దానుమించియున్.

టీ. ఇందుకులావతంసము = చంద్రవంశభూషణుడగు, అతడు = ఆమత్స్య ధ్వజుడగురాజు, ఏతటికొ = ఎప్పటికిని, ఏతరిగాడు = నీతిపవ్వవాడుగాడు, అరికొ =

చన్నును, ప్రజలు = మనుష్యులు, కిరీడ్ = నొచ్చునట్లుగ, నోనాడు = గ్రహించడు,
 ఒరుడు = పరుడు, ఒరుడిల్ = మణియొకసెయ్యి, సీరిని = విన్నవించిన, మా =
 కొండెపుమాట, డెవిముక్ = పొయ్యి, చె = పొయ్యిగా, ముగారు దక్కి =
 సంతసము విడిచి, ఒరు = పురి, చెడజేయ = చెడవడు, చె = నన్ను,
 నుతింబ = ప్రజలు ప్రశంస చేసినా, వింతయ్య = ముఖము చువచు
 డాను. ఆనగా నిరాజు ధీరాని వానిని గురించి (9) 'కొర్రుప్రపణప్రశానిని
 నమద్ భ్రష్టతే పాదిన' (స) ప్రతి ప్రయత్నం ధీరాని దాహించును,
 (స్థ) 'మహతా క్షణాదానాం ముక్తయోక్త' (స) పుష్కలభావమును
 నుడు కీతిగా నాప్రకటించునదియు లేనిదా డెరుగు తుంటి యి =
 శూరత = కొర్రముచ, చె = ముచి = పశులగుచును, పద =
 సోమరియగునానిని, కొలు = లగ్నము = 'గ్రము' నెవడు.

తా. ఆముక్తము శేలుమ నైర్వృత్తి మిరాజు ప్రబల నోవించి పన్నునయక,
 కొండెపుమాటలు విని పరుల చెడినట్లు, ప్రతి ప్రయత్నం జేసినప్పుడు,
 భరాక్రమముచేసి క్షణాదానాం ముక్తయోక్త లాభ, ముక్త శమనకు భూషణ
 ప్రాయుడై సగణముల నెప్పుడు పుట్టిన సేతి లేవు యుండెను.

సీ. పాటి 'రిగన్' వాని ప్రీతిచేగ

నహిభయం బెటుగల డాక నెగిగెయి

నత్యంతమితభావం నెప్పటిం జేయన్

ఒకటి శేషమున భంగంబుచు

ప్రీతి దా దామ్రు కన్యకీ నాథు డెయ్యిని

సద్గోష్ఠిచే ననంగ జరి మెలగ

మహనీయమహిమ దాకవిధులొప్పుదం డయ్యు

రావణ్యకలసి సుకల్లాస మొం

తే. విషధిలహాభిదోత్పతే త్వప్రతజల

వలదురుక్రమతిమెర శి వాంఛిత

తులితపబలకంబు శి నైలమగ్ధ

ఒహళముక్తా ముక్తాని శి పాతించెదతెడు.

టీ. పాటీ...టి - పాటీరగి = మలయపర్వతమండలి, వనీపాటీ = వన
 వీధి, క్రీడిలియన్ = క్రీడనల్పము, ఆహారయన్ = ఆహారజాతయైన, ఆహార
 యాబు = సర్వభయము, ఎ-బుగ-డు (శ్రీచంద్రనామలయందు సర్వములున్నను తద్భ
 యా బెట్టెయిగుండ దని విరోధముగలుగగ నిశ్చయ క్రీడాపరుడైపోయినను స్వపక్షభయం
 బెట్టుగండ దని పరిహారము. సి. 'మహాశూరామహాభయ. స్వపక్షప్రభవభయ' మ్మని యమ
 రుడు. ఆశ్చర్య...పక్ష - ఆశ్చర్యం = మిగిలినది, మిగిలినది = అల్పభాషచేత, అని
 కథనాడయ్యున్ = ప్రల్లసముండనివాడయ్యును, కేరడముగ = దరిహరముచేత,
 పులకన్ = ఆనందము, భగవంతుడు = వివాహముచేయు. అల్పభాషిణి గౌరవము
 మని విరోధము గల్గగ కేరడశతముగ భగవంతుడు నని పరిహరము. కేర
 డమహాశూర కేరడ కథేపము - వివాహమున కేరడము కేరడముగిరిగి కేరడ చేకపు
 రం కేరడి కేరడు. క్రీతిన్ = ప్రేమము, రాన్ = రాను, రామప్రతిన్ =
 రామప్రతియు నాడయిపోగునను, నానా పద్మము = ప్రసాదము, సప్తాష్టిపక్షన్ =
 సప్తనానామముచేత, అనంజనన్ = (అనంజన భవతీ పునః - సృభావ - అనం
 జనతా) అనువృత్తిచేతను అంజన ముగ్ధముగాక, మెలగున్ (రామప్రతి యను
 పేరు గల దిక్కుణికి బెసిమిటియై పోయిపోయి అంజన ముగ్ధముగా మెలగునాకావోయె
 నని విరోధము జనింపగా - రామప్రతియును పేరు బిచ్చముగిరిగి అంజనముగిరిగి
 సదిక అంజన సర్వాష్టిచేత, అంజనం అంజనం సామం యస్యసః సృభావః, అంజనత
 యనువృత్తిచేత పావరహితుడుగా మారుచు నని పరిహరము. మహా...మన్ - మహా
 నీయ = అపరాధము, మహామన్ = మహాత్ముడు, రాన్ = రాను, మధురాన్న
 మండయ్యున్ = తియ్యదనమునను స్థానముగా చుడియును, అంజనకలన్ = అంజన
 భావసంగతిచేతను, ఉల్లాస మొందును. మధురాన్నముడైనవాడు అంజనభావకాంతిచేత
 నెట్లుల్లాసమొందు నని విరోధమువల్ల, రా మధురావట్టణమగునందు అవయవకాంతి విశేష
 ప్రాప్తిచేత నల్లాస మొందు నని పరిహరము. శ్లో. 'మృత్యులేషు తారభ్యం మనోజ్ఞం
 నృత్యలే యథా. ఉద్వేగాలేషు లోకానాం లావణ్యం దృశ్యలే బుధై' అని లావణ్య
 లక్షణము. సీసపాదములు నాలుగింటిని విరోధాభాసాలంకారము. శ్లో. 'ఆభాసత్వేవిరో
 ధస్య విరోధాభాస ఇవ్యలే' యని లక్షణము. అందు = అమృత్యువ్యభావ దమరాజు
 విషధి...డు - విషధి = సమస్తముయొక్క, లవారి = ప్రవాహముయొక్క, భిదా =
 భేదించుటచేత, ఉత్పతన్ = ఎగురుచున్న, పృథక్ = విడుపులయందు, జటిల =
 ముప్పిరిగా, పలన్ = చుట్టుకొనిపోయిన్నట్టియు, ఉమ = విస్తారమును, క్రిమ = సుచా
 రముగల, తమి = పెద్దచేతయొక్క, పర = శ్రేష్ఠమైన, చలన్ = తోలయొక్క, పరన్

కతనములోడను, తులిత = తుల్యమైన, పరబల = శత్రుబలములయందలి, కరి = ఏనుగుల యొక్క, శీర్షస్థల = కుంభస్థలములవలన, సముక్త = ఎగిరినట్టి, ముక్తా = ముత్యముల యందు, ఆవిముక్త = విడువబడని, ఆసి = ఖడ్గముయొక్క, పాతుడు = పతనముగల నాడు.

తా. పరబలము సముక్తములైన నేనుగల కుంభస్థలములు కరుణవలెను ముత్యములు జలబిందువులవలెను ఖడ్గము తిమివాలమువలెను నుండే నని యంతటను ఉపమానంబుగా రము.

శా. దానత్యాగపత్రప్రమై తోలుపత్రం ద్రుం బంబుధాన న్నదా
నానం, దత్తితకీర్తిహంసి చు మిం బొ, గ్రోత నా నేల, నా
నానీరాద్రితత్రయశ్చ వశి మిం బొం బాటుతజ్జాతి కే
లా నిల్పు న్గతి యన్యక ప్రగతే బ క్త ప్రదేశ్యా తన్. 42

టీ. దానత్యాగపత్రప్రమై = దాన మన ముఖ్యారావులముగ నిచ్చుచి, త్యాగమన నడుగుబడకయే మునున్నతన ముచ్చుచి, పత్రప్రమై = దానత్యాగములు రెండును 'రెండుబెక్కలుగాకల', తన్...న = ఆరాజుయొక్క, సిత = తెల్లనైన, కీర్తి = యశ మరయెడ, హంసి = పెట్రికా న, నానీరాద్రిత్రయ = మొదటి తొక్క, 'పత్రప్ర' చరనూరుహాద్వయమయిండు. 'బంబుధాన' = ఉపకారచేత, సనా = ఎల్లప్పుడు, నాన = నానగా, మింబొ = ఆరసమంది, చు = పోవును, గ్రోత నా నేల = ఇది గ్రోతయన 'చేట్', నానా...న = నానా = సకలములన, సీర = ఉడకమలచేతను, ఆద్రి = రడుపబడిన, పత్రప్రయమ్మ = తొక్కలవైనను, వజ్జి = పేగముచేతను, మింబొ = ఆకాశమంది, హటు = తిరుగుస్వభావమున, తజ్జాతికే = ఆహంసజాతి. అన్యకప్రగతే = ఇతరపక్షవలె, పత్రప్రదేశ్యాత్ = పత్ర = తొక్కయొక్క, ఏకప్రదేశ = ఒకప్రక్క, ఆప్లు = శశియుటచేతను, గతి = గమనము, ఏలా = ఏమిటికి, నిల్చున్ = విరమించును.

తా. అనగా 'రెండుబెక్కలు' బడినను హంసగమనమున కవిరోధమనియు, దదితరజాతిపక్షు లునయెడ నాద్రిమగు తొక్కలలో నెగిసిపోవంజాల పనియు నారాజుయొక్క కీర్తి దానత్యాగము లనుబెక్కలుగల హంసీస్వరూపమై తడిసిన 'మొదటితొక్క'లోనే యాకాశమునందు చూపించి సుఖించుచున్న దనియు భావము.

సీ. శుకకదంబము గొలుక సులచే నిబద్ధమై

వాచాంగనాగారక కారణ బడంగ

గిరి కానికాయంబు ॥ లరిశూన్యబహుపుర

హక్కువాటికలఁ జెంపి దాడు చుండఁ

గ్రంథుగా నితరేత స పంఖి వాయిడి నేయు

రాజులు దననూపు & రమణ నోడ గ

నెగడు ననాన్మస్తి శ నిజబలేభ.ప్రతి

సమదానగ్నిని తీ గం శ దములం జే

తే. దానవేళల నటవృష్టి తనదు హ

గతము గాంగె బ్రతాపాన్ని గ్రాగిపోవు

కంటకులయందే (2) శలభం & గలయ నడంగ

నేల నానాంశ్యము వహి నిరతిగాగ.

43

డీ. శు. పాఠాను = విజయనగరపు, గొండుల పేజీ = కృష్ణలలితపేజీ, బిబ్బ =
 కట్టబడిన పేజీ. గొండు... రోజు = అక్షరములు యొక్క. గొండు = కృష్ణము
 లలియెడు, కంఠ = చెఱునలము, కంఠ = ప్రవేశముగా, గిరికొండయందు
 బులు = చిట్టెలగుట్టలు, గొండు... = శక్తిగలమునుగిరియందు, గొండు
 పాడుపడియెన్ను, బహుపుర = అనేకపురములు యందు, హర్షిణిపాటిలక్ = మెడల
 వరుసలయందు, చెండాడుచుండ = గొంతులు పడియె చుండగా, గొండుగా = సుంద
 డిగా, ఇర్రేతరంబు = తమలో దామ. గొండు = జగదాన, చిట్టె = చివరించునట్టి
 గాఢము = పడమిత్తేడ్డు, తన = తనయొక్క, సుపురము = వానకలమునాటి, చిట్టె
 గ = ఆ గిరియందు గొండుగొండులై తమ గొండులు చుండగా, గొండు =
 మిక్కిలిపెట్టున, గొండుపుట్టి = పట్టున తోడోహరి, విజయ = స్వయమైన, గొండు = సేవల
 యందు, ఇద = పియ్యలలోడు, స్పృ = కలసిగొనిన, సమ = సుఖముతోగాడి,
 అన్యకరణి = ఇతరజనులయొక్క, గొండుముల = చెక్కిలై యుండు. చెంఠ =
 ప్రవేశముగా, అలివట్టి = అలివట్టిము, దానపేజీల = దానము జేయునమయము
 లను, తనదు = తనయొక్క, హస్తగతిము గాగ = హస్తమున ప్రవేశించ, శలభత =
 శలభదోషము, ప్రతాపాగ్ని = ప్రతాప = తనప్రతాప మనియెడి, అగ్ని =
 అగ్నియందు, గొండుపాపు = మాడిపాపుచున్న, కంటకులయందు = కంటకశ్రువుల
 యందు, కలయ = కలియునటుల, అదగ = అదగిపోగా, ఆ పాండుడు =

I. పేటాదువుండ.

అపాద్యరాజు, మహిన్ = భూమిని, నిరీలి గాంగన్ = సతిపట్నరహితముగాఁ
ఏలున్ = పాలించును.

తా. స్థి. 'అలివృష్టి రనావృష్టి ర్నాచికా శ్వలభా శ్శుకాః, అత్యాసన్నాశ్చ
రాజాన వృడేతా' ఈయ స్తోత్రా' అయనట్టి పద్మాభలను స్వరాష్ట్రమున లేసుడు
నటు, నిరర్థలముల నిర్మి యాపాద్యధూపతి రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసెను.

వ. అష్టహీవల్ల భుం డివ్వడంబున సామ్రాజ్యవై భవంబు లనుభవించు
1 చుండఁ గొంతకాలంబున. 41

టీ. అష్టహీవల్ల భుండు = అష్టహీవల్లులు, ఇష్టభవంబున్ = సంతోష,
సామ్రాజ్య వైభవంబున్ = సామ్రాజ్యసమృద్ధిలను, అభివృద్ధిచుండన్, కొంత కాలం
బున = కొన్నిదినములన.

తా. సుమము.

లే. పాటల వసుంధ రాసుహా భాగ ధేయ

హుతతమరిదికాంబువర్తాగమంబు

ధరణిః పాదసూపే నంత నిబాఘనమయ

2 ముదురుతో శాల్మలీఫలవివిధనంబు. 42

టీ. అంత = అంతః, పాటల... ధేయము = పాటలవసుంధరాసుహా =
పాదిరిచ్చెట్లు, భాగధేయము = భాగ్యహావమైనట్టిను, అ. త... ర్తాగమంబు = అంత
జిస్తారమగు, మరిచికా = ఎండమావు లొడుగిడి. సి. 'మృగ్యృష్టా మరీచికా' యనఁ
యమరుడను. అంత = ఉదకమునకు, వర్తాగమంబు = వర్తాకాలమైనట్టియొ, శాల్మలీ
ఫలవివిధనంబు = శాల్మలీ = బూరుగుచెట్లయొక్క. ఫల = ఫలములను. నివిధనంబు
వగులగొట్టునట్టిం. రు. నగు, నివాఘనమయము = గ్రీష్మర్తువు, ఉరుటుతోన్ =
ఉద్ధతితోడ. ధరణిన్ = భూమియందు, పాదసూపే = నలబడెను.

తా. పాదిరిచ్చెట్లు బుష్మింప జేయుచు నెండమావుల గలుగఁజేయుచును
బూరుగుకాయల బగులగొట్టునట్టి గ్రీష్మర్తువు ఉద్ధతిచేత భూమియందుఁ గనిపించెను.

సీ. నిర్మలప్రబలవేణిక లింకఁ జట్రుల

బేరినప్రాచి వెనస్పీట లెగనె

నెటుకులు పడియనీరివుర గువ్వల బట్ట

. బోయునీ రాదాడఁ బోలము వెలసె

సురగాలి దవదగ్ధతరుహ తతి రేఘు
బావురా లని డేగగ్రహదుపు దూతె
నిన్రితదు చ్చాయ శ నిలువక జరుగ వెం
బడినయధ్యగపంక్తి శ పొరలువెట్టె

తే. శ్మేత్రపాలున కుడిచేచీగ లాటు
చాకిరేవులగము లయ్యె కలకలము
దెలుపులగ దోచె నెడమాపుల బయల్లు
గగనె నివి మొండ నన దిబ్బుభములు రాజె.

46

శీ. సర్పరక్తబలహి - సర్పగ = సర్పయ్యుక్త, ప్రబల = విస్తారమైన, పేణికలు = ప్రవాహములు, ఇంకో = ఇంకొకటి, చక్రాలకే = చక్రాలయము, పేస = పేయ్యునట్టి, గ్రాహ = పెన్నింటలు = పట్టుకున్న, ఎగనె = రెవరు, ఎటు రలు = ఎటువలయునట్టి, వడలు = వడిమలయందు, నిరు = ఉరుగు, ఇవర = ఇదిరి పోగా, గువ్వలబట్టె = ఎట్టలబట్టె, పో = పోయెను, నీరు = ఉడకము, అదాదె = ఎక్కడ, పొలము = గ్రామము, నెటనె = వ్యాపించు, సుర గాలి = నుడిగాడు, దుప్పి = దుప్పి, పం = కారుచెచ్చు, దిగ్ధ = కాలినట్టి, రు = మ్రోగులయ్యుక్త, పుగి = అలగు పులు, రెంకో = ఎరుగొల్పగా, పావురా లని = పాతములను, డేగగ్రహపు = స్వేదముహము, దూతె = అడ్డ ముక దూతలు, నిన్రి . యెకో - నిన్రి = లోని సర్పబోగ, ప్రి = పుట్టవలయుక్త, గానన = నీడ, నిలువక = నిలిచినది, బు = అవలంబించి, నుడికో = అవలం బిన, అధ్యగపంక్తి = అధ్యగ = పాంథులయ్యుక్త, పంక్తి = నమనము, పొరలువెట్టె = పొద్దుదండములు పెట్టెను, నకలిదిశలు = అన్నిదిక్కులును, శ్మేత్రపాలనకో = శ్మేత్ర పాలనకు 'త్య' థైరవ సమాగమ్య పుష్కలైలాళి పాలయ, శ్మేత్రపాల ఇలిక్కినకో త్రిపు లోకోపు విక్రత' యని స్కాందమున మన్నది గనుక శ్మేత్రపాలు దనగా శైవుడు, ఉదిన = ధౌతముజేసిన, చీరలు = వస్త్రములు, అటు = అటుగట్టినట్టి, చాకిరేవులగము లయ్యె = చాకిరేవు లాయెను, ఎడమాపులకో = ఎడమాపులచేతను, బయల్లు = బహిః ప్రదేశములు, తెలుపుగదోచెకో = తెలుపులెలోచెను, ఎడకో = ఎడచేతను, ఇని = ఈదిబ్బుభములు, కంబెకో = వాడెను, అనకో = అనగా, దిబ్బుభములు = దిక్కులమొగ ములు, రాజె = ధామితము లయ్యెను.

తా. గ్రీష్మర్షు ప్రవేశించగానే నెలయులు ప్రవాహము లొకొకగానఁ జక్రాలి యందుఁ జేయును చాలి పెనుటలేగను. పడియలయందు నీ రింకియును

దునఁ బిట్టల బట్టుటకై యెఱుకవాండ్రుచేరఁ బోయబడిన యుదకము పోలములయందుఁ గనుపించును. నుడిగాడ్చి లెండితూకు లెగురునటుల వీచుచుండ జేరలు చూచి చాపురము లని యెదురుదూఱుచుండును. త్రోవనుడుచువారు వేడిమిచేగ వృక్షములక్రిందఁ గురించి నిద్రించుచుండ నావృక్షములసేద ప్రాప్తుతోఁ గూడ జుగునపుడు వెంటనే వారును పొల్లాడుదురు. నలుదిక్కుల నెండమావులు వ్యాపించియుండ నవి భైరవుఁడు దిగఁ బరుండు గరుక సేకరి తదికి యారవేయించినవీరఁ యనునటులఁ జెల్లనై యుండును.

చ. సరియగు నిట్టివెట్టలను శ సర్వము నం చటమిచ్చిన్పిక్కికై
శరధిప దిక్తుజ్జ్వలిత శ చండత (క) రాతపవహ్ని నాఱఁగాఁ
గరువు ల విండు వీనివయిం శ గట్టె ననన్ గనుపట్టె వెచ్చల
నగ్గిరికానరాంగములు శ గప్పన రొంపులు నంకి (దె) యాఱఁగన్.

టీ. 'వెచ్చల' = ఉడుకులంపులు, కాకి...ములక = కి = ముంగుల
యొక్కంపులు, కి = ఇరాహములయొక్కంపు, కానర = పసుకొలులయొక్కంపు, వి.
'వాహద్విషత్సానరైరిభా' యని యమరము. అంగములక = బేహములంపు, కప్పన
రొంపులు = ఆచ్ఛాదించినసుకాబులుకూడ అంటి = పేరుకొని, అఱుగన్ = పా
డఁగా, ఇట్టివెట్టలను = ఇట్టివేనదియందు, సర్వముక = సర్వమును, సరియగున్ = నవ్వు
మగును, చటమ = ఆముగని, అటమిచ్చిన్పిక్కికై = భావిన్పిక్కికై, ఆజుడు =
బ్రహ్మ, శరధిప = సముద్రముల కధిపతి యగురుణనియొక్క, కన్ = విశయైవ పడమటి
దిక్కుయొక్క, మరున్ = వాయువ్యదేశము, జ్వలిత = ప్రజ్వల పడతేయబడిన, చండ
తర = మిక్కిలి ప్రచండమైన, అతపహ్నిక = అతప మునగ్నిచేరను, అఱుగన్ =
పండునటుల, వీనివైక = ఈకానరాదులవై, గరువు = మూసలు, గట్టె ననన్ =
కట్టెనో, యనునటుల, కనుపట్టెన్ = కనుపెచ్చెను.

తా. నాడిను నెచుగఁగిని నగూహములు ఎగుబోతులు వీనిదేహములయొద్ద
జేరుకొనియున్న బురుడ లెండఁగా నిట్టివేనదియందు గానరాదులు నవ్వుమగు నని వైస్య
ప్రీతి చిచ్చువాటి పడమటిగాడ్చున నాఱుచుండ జరుక్తు ఖుండు వీనివైగరువులు
గట్టెనో యనునటుల గనుపడుచుండును.

మ. దవధూమంపుఁదమంబులోఁ దమరస శ ద్రవ్యంబు బంకజబాం
ధవభాను ప్రతతుల్వ రింపఁ గుయివెంటన్వెళ్లు శూనోర్మరుకూ
పవితానం బనఁ జూడఁజూడఁ బుడమి శ న్బాటిల్లి వైవిష్ణులై
యవసం బంచుల వాడఁగా నెగనె వా శ త్యాభి స్రవశ్శక్తిములన్.

టీ. దవ...బులో - దవ = గ్రీష్మసంబంధి యగుకాశ్చిచ్ఛయొక్క, ని.
'దవోవనశూతాశనః' అని యమరుడు. భూమంపు = పాగలనియెడి, తమబులో =
చీకటియాడు, హాకేజభాగవభావప్రతుల్ = సూర్యకిరణసమూహములు, రవ...
బు - శమ = శమనశక్తి (నంగా పాశ్చలయొక్క యనుట), రస = ఉడకములని
యెడు, ద్రవ్యములు = ధవములు, హరిషత్ = గ్రహంవగా, హుమెటత్ = మొఱ
యసెడుకార్యమునైన నంగా మొఱవెట్టుటను, వెల్ల...విధానము - వెల్ల = వెల్లిపోవు
చున్నట్టి, శూన్య = పాడైన ఊరు = బహుళములగు, హావవితానములు = సూతుల
గుంపులు, 'ప్రతువితారయారస్త్వివితాన'మని యమరుడు. అనత్ = అనంగా, వాత్యా
ఖే = చాయుసమూహము చేత, ('వాతానాం సమూహో వాత్యా' యని పాశాది
కము గురు శమూహోమాదు యప్రయము) వైవిష్వలై = వివిధిగలవై, యవసంబు =
కనువు, అంచులత్ = కొసలను, ఆడగాత్ = చుట్టితిరుగగా, చూడజూడత్ =
వీక్షించు చూడగా, పుడమిత్ = పూమియందు, పాటిల్లి = విస్తరిల్లి, రజశ్వక్రముల్ =
చక్రాకారపులరాములు, ఎగెత్ = ఎగిగు. ఇగురెడమపాదమున నున్నారనం
బాధమతి శిష్టవిమమున సెనుతిలక్షణ మిట్లు కలదు. "చది పూర్వయితములై టత
వర్గాన, రములు సుమగల్గు వ్రాలు పుట్టె. బొసగు నొటి భువనస్వారసం, బాధ
యెటలు నాం బ్రబాధములను'.

అ. సూర్యకిరణములు శమయొక్కరసము లనియెడి ద్రవ్యములను హరిషగా
మొఱవెట్టుట వెల్లమున్న పాడుబొప్పలను పుటో యునుటల సుడిగాలి మమ్ము కనువు
లతో సెసి చక్రాకరముగం "ఎగమెడును.

చ. పడమరవెట్టె సమ్యమికుః శ బ్రాశన మొల్లక కూటి పేరలై
బడలిక నూడి సచ్చిలున శ ప్రగములత్ రవియాజ్ఞ మాటికి
స్థుడియిడఁ బిచ్చుగుంటు పథ శ ము న్నిలున స్వయంచంబు సాంగమిత్
జడను వహించె నాంగ దిన శ సంబులు దీప్త ము లయ్యె¹న త్తల్²న్ 49

టీ. పడమరవెట్టె = పశ్చిమదిక్కుయొక్క వేడిమిచేత, అయ్యుడును బ్రాశ
నము = ఆయెడుకుటలన్నము (నంగా వెడిగాలి ననుట), పిల్లక = శిశునొల్లక, కూటి పేరలై
= కూటికినొచ్చినవై, బడలిక = ఆయాసము చేతను, డొడు = వీడిపోవుచున్న అచ్చి
లువప్రగములత్ = ఆపాము లనియెడు ప్రగములను, రవియాజ్ఞ = సూర్యనియాజ్ఞ చేతను,
మాటికి = ప్రతిపదమున, ముడియిడత్ = ముట్లవేయుటకు, పిచ్చుగుంటు = అనూ

రుండు, రోముక్ = ఆరవమును, నిలువక్ = నిలువగా, పయనము = ప్రయాణము, సాంగమిక్ = సాంగమముటచేత, జడమ పగించెక్ = జాడ్యమును బొగచెను, నాంగక్ = అనగా, అత్తతీక్ = అగ్రీష్టకాలమును. దివసములు = నానరములు, దీర్ఘములయ్యెక్ = పొడవునాయెను.

తా. గ్రీష్మకాలమున నహస్స పృథ్వి సొంగటను గారణమును జెల్పుచున్నాడు. పటమటిగా వేడియగుటలకు నానరము మొట్టకొన్నము లేనివియై యున్నందులకు నాచటనే మళ్ళి వీడిపోవుచున్నట్లు రోములను గట్టినిలుపు నర్థములను దివసేశ్వరినియాజ్ఞ చేత మాటిమాటికి ముడుచుట కనూహించు దరహము నిలువల ప్రయాణము సాంగమిహేతువుచే జడవ్వము జగించెనో యనుటల నాగ్రీష్టసమర్థి యగు దివసములయందు హస్స పొడుగయ్యెను.

క. తరణిఖరకిరణశిఖ జగ, మెరియింకంగం బొడమి గావ్ర నెగసినభసితో

త్కర మనంగ శాల్పతీతరు, పరిణతఫలతూల ముక్తపథమున కెగనెన్.

టీ. తర...ణి - తరణి = నూర్చునీయొక్క, ఖర = తీర్థమైన, కిరణ = కిరణములను, శిఖ = అగ్ని. జగము = జగత్తుగా, ఎ...ంకంగం = పహి వగా, ని. 'స్వమణిస్తరణిస్త్రక్, తక్కు తీడు ఖర' వల్ల 'నీ' వదులుట. పాచమి = జుమ్మిది, గాలం = బుముపువేరు, ఎగసినభసితోక్తము = ఎగసినట్టిభస్మసమాహము, అనంగక్ = అనగట్లు, శాల్ప...ము - శాల్పతీతరు = బూరుగుచెట్లయొక్క, పరిణత = పరిపక్వమైన, ఫల = ఫలములయందు, తూలము = దూది, ముక్తపథముననంగం = సూర్యమార్గమునగ, ఎగనెన్ = ఎగిరినా.

తా. బూరుగుకాయల దగ్గర యుండు చున్నవలె యానమున కెగయగా సూర్యకిరణము లగునగ్ని జగమునకొక నానమయింబున జనించి గావ్రత సెగసినభస్మ సమాహమై యునుటల చుడును.

చ. భరితనిజాంబుబింబితవిభాకరబింబవిజృంభితప్రభాం

కురముల నభ్యసీనకృతకూపకపంక్తులు వొల్చె నభిరా

ద్వీపవాభరంబున నొడ్డములపెచ్చకు శాంతి యొనర్చి వాహినీ

తరుణులు మేన దట్టముగం శ దాల్చినముక్తిపుణ్యేతులో యనన్. 51

టీ. భరిత...లక్ - భరిత = సుపూర్ణమైన, నిజ = సమయొక్క - చెలమలయొక్క యనుట, తూలు = నీళ్లయందు, బింబిత = ప్రతిఫలించు, విభాకరము =

సూర్యనిబంధముయొక్క, విజృంభిత = ప్రకాశితములగు, ప్రభా = కాంతులయొక్క, అంకురములకొ = మొలకలచేతను, అధ్వ...పద్మములు - అధ్వనీన = పథికులచేతను, కృత = ఉపక సానసిమిత్రముగాఁ జేయబడిన, తూకకపద్మము = చెలదలచాట్లు, సి. 'తూకకపద్మ' యని యనుబడును. 'భి...నన్ - అభిరాట్ = సముద్రుని యొక్క, విరహభంగబుగ్గ = విరహభంగముచేత, పాదముపచ్చగుల్ = జనియించిన పేడిమికి, శాంతియొనర్చుకొ = ఉపశమనముజేయుటకు, హాసినీమములు = హాసినీ = నవలసియెడ, పరిణామములు = పుట్టులు, అంక = శరణుగాడు, అభిమతి = నిశ్చారము, తోపున = ధరించిన, ముత్తయ్యదేవతామయక = ముత్తయ్యదేవతామయచతుల, దొల్పుకొ = ఒప్పును.

తా. ఉపకసానముఁ జేయుటకై పథికులచేత నవలయుండు జేయబడిన స పూర్ణములగు చెలదలచాట్లు సమయము సూర్యప్రభామరములు ప్రతిభంగముగా నిజ నాథుఁ డగునమ్మసిగో గ్రీష్మకాలముందు శరణుఁబడుట యన విరహముచే జనియించిన పేడిమికి శమనముఁ జేయుటకు నగు అనిమము పుట్టులు స్వశరీరములందు నివాహరణగా పుట్టిన ముత్తయ్యదేవతామయచతుల ప్రకాశింపఁబడును.

పా. అతివృష్టి పుట్టిన వాధికి సూర్యునెడ కాకడౌటం 1 ముం సూర్యున
 పుట్టి అందగుగ హేమటంకములు మింటం బొల్పుపజ్వర్యచే
 వత కీ నెత్తినకేలనాఁ బొలిచె నీర్వారిప్రవంతి స్థియ
 శ్చుత్తి నప్రచ్ఛనదృశ్యకర్ణి కములై శయన్నాశనాశీకముల్. 52

టీ. అతివృష్టి = అనుభవము లగు వాదలచేతను. ము = మురుపు, వాధి = నమ్మనునది, సూర్యు = పొంగించునట్టి. ఎడకాడౌటం = తుంటెన కాడవుటచేతను తము = తమము, సూర్యుకొ = పొంగించును, అకొ = అనునట్టి, వతికొ = బుద్ధి చేతను, అందగుగ = ఉత్కృష్టముగ, హేమటంకములు = స్వర్ణటంకములు, మింటకొ = అంధరితమున, పర్జనదేవతకొ = పర్జనదేవతము, దయదేవతకు, అకొ = ఇచ్చుకొనుట, ఎత్తినకేలు అనాకొ = ఎత్తినహస్తమనగా, నిర్వా = ఉదకములేని, ప్రవంతికొ = నదియందు, పయశ్చుత్తికొ = నీర్లుతలుగుటచేతను. నప్ర...వై - నప్ర = వంగిన, ఛద = తేకులమీఁద, దృశ్య = కనబడుచున్న, కర్ణి కములై = దుద్దులుగలవై, ఉన్నాశనాశీకముల్ - ఉత్ = వైకి నిగిన, నాశ = తుండ్లు గల, నాశీకముల్ = కమలములు, పొలిచె = ఒప్పును.

తా. పూర్వ మతశయంబుగ వర్ణించి మేముడు సముద్రమునకును నదులకును సాధానముఁ జేసెఁ గాన మరల నాలాగు జేయు మని వేడి పుష్పమునకు లంచ మిచ్చుటకై బుగారు నాశెములఁ జేత లా బట్టి మొత్తినవో యునులుల పాడునదులయూ దున్ననీ రిరుకఁగాఁ గాడలు హస్తములఁ లేచు జేతులు ప్రస్థఁ లేచు నుద్దులు పడాలవలె నొప్పు చుండును.

సీ. చులివాడునాచు¹వల్లుల గొంతొగర్చి లే

బొలవల్లుగాలి²వే³ బోక యొడిగి

కడకువెల్లంగ నొక్క కడకుండి ప్రొక్కుచు

నులుచలఁ జిలుతగుల్లల నమలుచు

నెండ్రి కా లిజీననెగసి యొక్కించుక

తొలగి శిత్రోటికి⁴ మాఁకి తిరుచు

దడి యింకునిలఁ జేమమడివోసితచ్చ గుం

పులచు జీలుగుల నెండలు గడపుచు

తే. దనరుబకకంపులకు జూచు కి పిమ్ము మ మెద్దఁ

జెలువుగమి, యుదుములన లేర్పేరికెఁ గుక్క

వసికి బావులఁ బడటకుఁ కి బసులయొప్పు

తెలులకు మొల్ల⁵; నులుగుమీ⁶ కి నొజ్జియు దూతె.

53

టీ. చులి = చులివాడునాచు = చులివాడిన నాచులేగయొక్క, వల్లుల¹ = బొబ్బలచేత, గొంతొగర్చి = గొంతొగించి, లేబొలవల్లుగాలి² = లేత మాంసపువాడన గలవాడనుచుచేత, వే³ బోక = స్త్రీముగఁ జూచి, ఒడిగి = శరీరము వంచి కొని, ఒక్కకడకుండి = ఒకచోటపూడి, కడకువెల్లంగ⁴ = తుదముట్టునట్లుగ, ప్రొక్కుచు⁵, కలచల⁶ = కలచ లచుచేరు గల వేదలచు, చిలుతగుల్లల⁷ = చిలుత = పిన్నలైన, గుల్లల⁸ = నల్లగుల్లలచు, నమలుచు⁹ = భక్షించుచు, ఎండ్రీ = ఎండ్రకాయ, కాలిజీన¹⁰ = తన కాలవట్టుకొన్న. ఎగసి = ఒక్కించుక తొలగి, శిత్రోటికి¹¹ = వాడి ముక్కున, తూటి = పొడిచి, లిపచు¹² = నమలుచు, సి. 'చుచ్చుట్టితిరుభేస్త్రీయా' మ్మని యమరుడు. తడి యింకునిల¹³ = లేదు యింకునట్టిభూమియగును, చేమమడివోని¹⁴ = చేమ కూర మడివంటి, నమ్మిగుప్పలచు = నామరగుప్పలయందును, జీలుగుల¹⁵ = జీలుగుచెట్ల యందును, ఎండలు గడపుచు, తనరు = ఒప్పుచున్న, బకపాపులకు¹⁶ = కొంగగుంపు

లకు, చెఱువుగమి = చెఱువులగుంపు, జారుదన్నమయ్యెన్ = మోకారిబంటినాయెను, ఉడుములనన్ = ఉడుములనెనె, మొసళ్ళు = మురములు, పసులయెరవు = పశువుల యెరవు పంటలలాని, ఎఱులన్ = ఎఱులు, స్కంపనీన్ = స్కంపమును పుచ్చుట, బొవులం బంటుగన్ = కూపలయందును బతుకమగుటను, చెన్ = రాత్రిలయందు, తిరిగెన్ = సంచరించెను, మలుగుమిన్ = మలుగుచుండుట చేడ, బొఱియన్ దూఱెన్ = బొఱియన్ దూఱెను.

౧౦. ఆగ్రీష్టపాసరాబులముగను మరొకదేవానిని గొను యొకకెక్కి లేతమాంసపుగానన గల మోకర వేగముగా బోక యొదిలి కడముట్ల ద్రోష్టమిని పోయి యొకచోట మన్న యెంచలను నత్తగల్గెలను నమనెని, యొద్దకాయ శ్రకాలు పట్టు కొనగా నెగసి మోడులమున స్పృహమృగం బొడిచి దానిని భక్షించి, చేమ కూర మళ్లవలె నడియూన తామరగుంపుల క్రియను జేసుకుబెడుచెట్లక్రియను నెండలను దానియన్ని కొంఠలను జేయిపుల బాచుదప్పుము లాయె ననియిది గుంపులను వెఱచి మొసళ్ళు బొవులగాం బంటులం బసరముల యెరవులలో యెఱులమునా సంచరించె నని యును, మలుగుమిను బొక్కులం బ్రవేదించె ననియును దానన్వము. అలంకృతావోక్తి.

ఉ. మీ టగుమిల నెల్ల మును క్షమించు క్రమంబున నైనయెడవె
 న్నీటికొండు దోచుటగెన వేరుబడి న్నొడుపై చెలంగఁగాఁ
 ద్రోటికె గర్దమద్రనమున తోనె నశించిన బొమ్మదాయ డా
 *తూటకులంబులం ననె బరకొటకులంబు జలప్రాసంబులన్. 54

టీ. బొటకులంబు = పెద్ద కొంగలగుంపు, ని. 'బొటకులమునా' యని నిఘంటువు, మీటగు = గొప్పలైన, మీల కల్గెన్ = చేపలొన్నిటిని, మునుమ్రాగి = మునుము మ్రాగి, క్రమంబునన్ = మునుగా, నెన్ = మెట్టి, ఎడవెన్నీటికొండు = ఎడవెన్నీటి కొండులైన పెద్దనీటిలచాయన, తోచు = పుచ్చుచేసి, తిరిగిపెనుడిన్ = పలువచనం బెంచుట, కొడుపై = కొడుపువలెనై, వెలుగ గాన్ = విప్పుగా, ద్రోటికెన్ = ముక్కు చేతను, కర్దమద్రమముతోనె = యదు ద్రోసి, నశించిన = చనిపోయిన, బొమ్మదాయ = బొమ్మదాయ లభింపగల చిన్న గోపలయొక్కయు, దానొక్కట = చేమ చేపల యొక్కయు, నలంబులన్ = గుంపులను, ని. 'బొమ్మదాయస్సృష్టమతోన్వీదాతూటాస్తీ త్తమన్వీక' యని విశ్వము. జలప్రాసంబులన్ = మడుగులందున్, తిరిగెన్ = భక్షించెను. (క్రమంబున నానె ననుపాఠమున ఆనెను ప్రాగె నని యర్థము = దానొక్కటనులంబు 1 లేకైన ననుపాఠమున జైన యనగా మౌర్యులని ర్తవోక్షము.) అలంకృతావోక్తి.

1. నో కెనుమిని 2. కూటగుంపు చేకైన.

తా. పెద్ద కొంగలగుంపు మడుగులయందు దొరిత గొప్పచేపల నెల్ల భక్షించి గ్రీష్మకాలము రాగా నీల్లింకిన పిమ్మట నేల వగులుటవలన బొరియలలో గలువవేళ్ల వెంట గొడుపువలె నొప్పుచున్న బొమ్మడాయ లనిమెడి పిన్నచేపలను, బురుదలోగూడ నెరిస చేదుచేపలను భక్షించెను.

శా. ప్రాతర్వేళల నట్టిపెట్ట సొగసై ॥ పాటిల్లె గుంభోంభనో
దూభతాంబుధ్వనివాద్యమై మరుదభగి ॥ పుంజీభవత్పాటల
వ్రాతామ్రేడితసిక్తభూసురభిళా ॥ రామా(మ)ంబుకుల్యాబహు
స్తోతస్సంధుల నంధుయంత్ర నతకృత్రోద్గీతగేయాఘముల్. 55

టీ. ప్రాతర్వేళల్ = ప్రాతఃకాలములయందు, అట్టిపెట్ట = అటువంటి గ్రీష్మమునందు, మరుద...ల్ = మరుత్ = వాయువుచేతను, అభి = చెట్లక్రిందను, పుంజీభవత్ = రాసులుగావడిన, పాటలన్ = కలిగొట్టుపువ్వులచేత, ఆమ్రేడిత = రెండుమూడుపరుసలుగా, సిక్త = తడువబడిన, భూ = భూమియందు, సురభిః = సౌరభ్యముగల. ఆరామ = ఉద్యానవనముయొక్క, అంబుకల్యా = నీటికాలవలయొక్క, బహు = ఆనెకములైన, స్తోత్ర = ప్రవాహములయొక్క, సుధులన్ = మధ్యప్రదేశములయందు, అంధు...త్ = అంధు = బావులయొక్క, యంత్ర = ఏకములయొక్క, నతి = వంగద్రొక్కుటను, కృత్ = చేయుచున్న జులచేతను, ప్రోద్గీత = ఎత్తిపాడబడినట్టి, గేయ = గానములయొక్క, ఓఘముల్ = సమూహములు, సుభో...ధ్వని = కుంభ = ఘటములయొక్క, ఉంభన = మురుగుటచేతను, ఉద్యుత = పుట్టినట్టి, అంబుధ్వని = నీళ్లచప్పుడు, వాద్యమై = వాద్యధ్వనివలెనై, సొగసై = సొంపుగను, పాటిల్లె = ఒప్పెను. ని. 'ఆమ్రేడితం ద్విస్త్రీరుక్తం, కుల్యాల్పకృత్రిమాసరిత్, పుంజీవాఙ్ఘ్రీ ప్రహింహవ' యనియు నమరెడు. అలం. నృభావోక్తి.

తా. వాయువుచే రావబడిన కలిగొట్టుపువ్వులచేత రెండుమూడు మాటులు తడువబడినదై యున్న భూమియందు బరిమళించుచున్న యుద్యానవనములయందలి పుష్పములకు నీళ్లగట్టుటచే యేకములు ద్రొక్కుచున్నవాండు గానము జేయగ బొక్కెనల ముంచునపుడు జనించిన నీళ్లచప్పు డను తాళధ్వని గలదియై సొగసుగా నుండెను.

తే. మెందుమీఱిన పగటి బీతెండ దాఁకి
యెల్లఁబోయిన లేఁబొందుమలైపాదల

తుదలఁ జప్పటలై కడఁగొడ్డలగుచుఁ

బొడమె మొగ్గలగము లగ్గిబొబ్బలట్లు.

56

టీ. మెండు...రెండ- మెండుమీతిన=పట్టమైన, పగటి=పసటియొక్క, బీతెండ=మిడియెండ, తాకి=కొట్టి, ఒల్లఁబోయిన = మూర్ఛపోయిన, లేబొండు...లక=లేబొండుమల్లెపొదల = లేచబొందుమల్లెపొదలయొక్క, తుదలక = కొనలయందు, చప్పటలై = పడఁగినవై, కడుదొడ్డలగుచుకొ = మిగులొప్పలై, అగ్గిబొబ్బలట్లు = కాలినబొబ్బలవలెను, మొగ్గలగము = మొగ్గలగుంపులు, పొడమెకొ = పుట్టెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా. ఆవేసవియందు పట్టమైనపేరెండ దాకి వాడినబొందుమల్లెపొదల కొనలయందు నణఁగినవై మిగుల గొప్పలగుచు నగ్గిబొబ్బలవలె నామొగ్గలగుంపులు పుట్టెను.

మ. సుడి నాభిచ్ఛలన న్సరోజములు చక్షుగప్రక్రియ న్నాచుక్రొ

మ్ముడిదంభంబునఁ జక్రఘనపటలంబు ల్చున్నులు న్నవ్వుగా

నడరంజేసి నిదాఘభీతి సలిలం బ బాగామిబీజాఘమై

కడవం బెట్టినవారిదేవతలు నాఁ గాంతాళి యొప్ప(ప్పె) న్సృజన్.

టీ. సుడి...లనకొ - సుడి = నీళ్లసుడి, నాభిచ్ఛలనకొ = బొడ్డు లనియెడి వ్యాజముచేతను, సరోజములు = పద్మములు, చక్షుగప్రక్రియకొ = సేత్రములరీతిచేతను, నాచు = ప్రాచి, క్రొమ్ముడిదంభంబునకొ = కొప్పుచువ్యాజముచేతను, చక్ర...త్ - చక్ర = చక్రవాకములయొక్కయు, ఘన = సురుగుయొక్కయు, పటలాబుత్ = సమూహములు, (క్రిమముగా) చున్నులు = చురువోయి, నవ్వుగాకొ = మందఘనముచుగా, అడరంజేసి = ఆనురునట్లు నేసి, నిదాఘభీతికొ = గ్రీష్మమువలని భయముచేత, ఆగామి = ముందటికి, బీజార్థమై = విత్తశకముకొట్టె, సలిలంబు = జలమును, పడకొ = పుడలా, పెట్టిన = ఉనిచినట్టి, వారిదేవతలు నాఁ = ఉదకాధిదేవతలొ యనుటలు, ప్రపకొ = చలిపొదిగ్గలయందు, కాంతాళి = స్త్రీసమూహము, పిప్పకొ = పొల్లుగును. అలం. సావన్నావోత్పేక్ష.

తా. జలదేవతలక్షణములు స్త్రీలయవయవములగు జెప్పబడెను గానఁ జరిపొదిగ్గలయందు నీళ్లు పోయుచున్నస్త్రీలు గ్రీష్మమునందు నకలమున పద్మము నని భయపడి ముందటివిత్తనముకొట్టు నీళ్లు కడవల నిందికొననవలె నుండును, సరోజములు, నాచు, చక్రవల, సురుగు చురువోషములను చక్షుగరీరములయందే నాఘలు, కన్నులు,

క్రొమ్మడి, స్తనములు, హాసము నరుమిషచేత కుంచుకొని యుండెడివారిచేవతలో యను నటులఁ బ్రకాశించుచుదురు.

సీ. నెగ కుల్కి మటుంగుఁ జొచ్చినజహ్నురవిజల

సరణి మల్లెలతోడిజడలు మెఱయ

వలిచన్నుకొమరు మ్రుచ్చిలిన ది వ్వుసుతెఱం

గున ముంచుగరిగ కాఁగుల ముసుంగ

ధారలో(ల)ఁ దోచు కన్దభుక్కులు వాసితో

త్పలపత్త పతనసంభ్రాంతి నొసఁగఁ

దెలిమోముపస మెచ్చి తలయూచు తెఱిగి మా

నక నవ్వునేర్పు డెందములఁ గరఁడు

తే. దెఱవ లిటు నీరు వోయుపందరియ చేరి

యవలఁ గొఱగాక పిచ్చుగుంటై యనంగుఁ

డనువుగొనఁ జొచ్చెఁ గల్లగుట్టమర వారి

కధ్వగులు లాచి యిడువిడియములపేర.

58

టీ. నెగక = గ్రీష్మ మునకు, కుల్కి = భయపడి, మటుంగు...ణిఁ = మటుంగు జొచ్చిన, జహ్నురవిజలసరణిఁ = గంగాయనునలరీతిని, మల్లెలతోడిజడలు = గంగవలె మల్లెలు, యమునవలె జడలు, మెఱయఁ = ఒప్పఁగా, వలిచన్నుకొమరు = వట్టువలెన తమ స్తనముల సౌందర్యమును, మ్రుచ్చిలినది = హరించినది, ఇవ్వుసుతెఱంగునఁ = అది మరల నివ్వునుకరణిని, ముంచు = ముసుంగఁజేయునట్టి, గరిగ = కడపముంత, కాఁగుల ముసుంగఁ = నీళ్ల కాఁగులలో ముసుంగఁగా, ధారలోఁ = పథికులకుఁ బోయు నీటి ధారలో, తోచు...లు-తోచు = ప్రతిఫలించిన, కన్దభుక్కులు = నేత్రప్రభలు, వాసి... తొఁ-వాసిత = వాసించుచున్న, ఉత్పలపత్త = కలునఱేకులయొక్క, పతన = పడుచున్న పనియెడి, సంభ్రాంతిఁ = భ్రమను, విసఁగఁ = కలుగఁజేయఁగా, తెలిమోముపస = అస్త్రీలముఖసౌందర్యమును, (నీరుఁ గ్రొగుచున్నవారు సూచి), మెచ్చి = ఆనందించి, తలయూచు తెఱిగి = వాయుభిప్రాయముఁ గని, మానక = నీరుపోయుట చాలింపక, నవ్వునేర్పు = నవ్వెడు చమత్కారము, డెందములఁ = పథికులమనంబులను, కరఁబఁ = కరఁగింపఁగా, తెఱపలు = స్త్రీలు, ఇటు = ఇట్లు, నీరుపోయువందరియ చేరి = నీళ్లు పోయించుండెడివందలిఁ బ్రవేశించి, అవలఁ = మఱియొకతావునకు, కొఱగాక = పనికి రాక, పిచ్చుగుంటై = పంగువై, అనంగుడు = మన్మథుడు, కల్లగుట్టమర = అబద్ధము గనబడకుండ, వారికిఁ = అస్త్రీలకు, అధ్వగులు = తెరువదులు, లాచియిడు = క్రితితో

నిచ్చునట్టి, విడియములచేరే = తాంబూలము లనువ్యాజముచేతను, అనుభుగోన = సుంకముఁ దీసికొనుటకు, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెను. అలం. సాపహ్నువోత్పేక్ష.

తా. మల్లెపూదండలు గలకొప్పలు గలగాయమునలు రెండును నెండకు వెఱచి స్త్రీలమఱుంగు జొచ్చెన్ యనునటుల నొప్పె ననియు, నీళ్లకాగులలో ముంచెడి ముంశలు మాచక్కదనమును మీరు దొంగిలినారుగాన మరల నిమ్మని చున్నులు కడవలలో జొచ్చి బాధించునట్లుండె ననియు, సిగ్గుపోయగ నాధారయందుఁ గనుపించుచున్న కన్నులకాంతులు పరిమళమునకుఁ గాఁ గట్టినకలుచున్న యనునట్లుండె ననియు, పథికు లా స్త్రీలముఖసౌందర్యముఁ జూడ కలయూచుగా నాచారబట్టి సిగ్గుత్రాగుచుఁ జాలు నని యూచిన ట్లాహించక మానక సిగ్గుపోయిచు నవ్వడున్నే పథికులమనంబులఁ గరగించగ స్త్రీలకుఁ బాఠులు మించినమునకై యుచ్చువిడియములు విచ్చుకుంటై మఱి యొకచోటికిఁ బోక పడియున్న మన్నభుండు తీసికొను సుంకమువలె నుండెను.

చ. తొడిబడ నమ్మ¹లక్క లని² తూలుచు దీనత దోయి లొగ్గుచున్
వడ మఱి తేరందేర నలవాక్యము లెన్నక మోము గుబ్బులున్
గడుకొనుకక్ష దీధితు లెగాదగఁ గన్గొనుచిట్టకంపుఁద్రా
గుడుఁ గని సన్నల న్నగిరి³ కిందెలు పాంథుఁ బ్రపాప్రపాలికల్.

టీ. తొడిబడ = దాహత్వరచేత వైనతొట్టు పాటుచేర, తూలుచున్ తూఁ గాడుచు, అప్పులు అక్కలు, అని = అనుచు, దీనత = దైన్యముతో, దోయిలొగ్గుచున్ = దోసిలిపట్టుచు, వడ మఱి తేరన్ = సిగ్గు ద్రాగుటచే నట్టి వెట్ట దీరగా, అలవాక్యములు = మనుషన్నమాటలను, ఎన్నక = విచారింపక, మోముగుబ్బుల్ = ముఖములను, కడ...థికులన్ - కడుకొను = బయలొఱసిన, కక్షదీధికులన్ = చంకలమెఱపులను, ఎగాదగన్ = వైనిఁ గ్రిందను, కన్గొను = చూచుచున్నట్టి, చిట్టకంపుఁద్రాగుడు = చేష్టలుగలత్రాగుటను, చిట్టక మన, కపట మనియు నర్థము గలదు. కని = చూచి, పాంథుఁ = పథికుని, సన్నలన్ = సుజ్ఞ చేతను, కొందలు = కొందఱైన, ప్రపా ప్రపాలికలు = చలపండితయందు సిగ్గుపోయిచున్నస్త్రీలు, సగిరి = నవ్విరి అలం. సూక్ష్మము.

తా. తొలుత నమ్మ యక్క యనుచు దీనభావముతో వచ్చి దాహత్వరచేఁ దూలుచు దోసిల్లయందు సిగ్గు పోయగఁ ద్రాగి బడలిక దీరగా మనుషటిమాటల విచారణకు సిగ్గుపోయి స్త్రీలయొక్క కన్నులు, మోములు, న్ననములు, చంకలు వీని

నెగాదిగఁ జూచి వికారముతోఁ ద్రాగుచున్నపథికునిఁ గని యాస్త్రీలు సైగతో నవ్వి రనియు, బాంధుఁడు కాముకుఁ డనియు, దొట్టుపాటుచేతఁ దొలుత నమ్మ యక్కయని వచించె ననియుఁ దాత్పర్యము.

తే. ఎనఁగు కట్టావిక్రియ నావీరెగయఁ బగటి
గొండ యుడు కాఱకుండు భూమండలమునఁ
బొలిచె మాపటఁబండువెన్నెల చకోర
పోతవిత్తెడి జాపట్టు శ వోసినట్టు.

60

టీ. ఎనఁగు = పెనముమీఁదఁ బిండిఁ బోయఁగఁ జుట్టు నెగసినట్టి, కట్టావిక్రియ = కట్టవలె లేచెడియావిరిపాగవలెను, అవిరెగయ = అవిరి యెగురుచుండఁగా, పగటి యెండ, ఉడుకాఱకుండు = పేడి యాఱకుండు నట్టి, భూమండలమున = కాలిన పెనమువంటి భూమండలముమీఁద, మాపట = రాత్రియందు, పండువెన్నెల = ముదురువెన్నెల, చకోరపోత విత్తెడి = చకోరపుఁబిల్లలగుంపులకు, చాపట్టు = పలుచని దోనెలకు, పోసినట్టు = పోసినట్టువలె, పొలిచె = ఒప్పెను. అల. వస్త్రాత్పేక్ష.

తా. పెనముమీఁదఁ బిండిఁబోయఁగ నెగసినయావిరిపాగవలె నావిరి యెగయు చుండఁగా, బవటియెండ యుడు కాఱకుండెనుగానఁ గాలిన పెనమువలె నున్న భూమండలమునందు రాత్రియందలి ముదురువెన్నెల చకోరపుఁబిల్లలగుంపులకుఁ బలుచని దోనెలను బోసినట్లుఁబుచ్చుచుండెను.

సీ. పవలెల్ల దీర్చి కాంబువుచల్లుపోరాట
నలసి మృణాలికాజడము లైన
బాహువుల్లమడుకూ శర్పరముల కెదురుగా
మలచి మూపులఁ గరతలము లునిచి
ప్రల్లాలి మిగులనా శర్పనకన్తు క్రొమ్ముడి
దనిమొగ్గవిరవాది శదండవిరియ
ధౌతగంధామోచి శీతల స్తనములు
వాందఁ గొగిల్లతో శ బోరగిల్లి

తే. నారికేళాసవపుచీపు టటూరు పొలయ
వలిపెయింటొల్లెతో నుం శ స్థలులఁ గూర్చు

1. చల్లుపోరాడ సొలసి మృణాలిశోజ్వలము లైన. 1. నార్కమి గమ్మర్లు
డి. పాకాం.

ప్రియల వేకువఁ దొడ లేచ్చు రించి కలసి
రెలమి ధన్యులు దఱపివె న్నెలబయళ్ల.

61

టీ. పవల్లె = పగటివేళల నెల్లను, 'క్వచిద్గకారోప'యనుసూత్రమున గవర్ణ
మునకు పవర్ణము, దీర్ఘి...డ - దీర్ఘి కా = డిగ్గియలయొక్క, అంబువు = నీటి
యొక్క, చల్లపారాట = ఒండొరులవై నీరుచల్లుటయ నెడి పారాటమునందు, అంసి =
బడలి, మృణా...లై - మృణాళికా = తమ్మితూడులవలె. జడములు = చల్లనివి, ఐన =
అయినట్టి, బాహువుల్ = భుజములు, తమ...కు - తమను = తమయొక్క, కూర్పు
రములకు = మోచేతులకు, ఎదురుగా = మరలించి, మూపుల =
భుజములవై, కరతలములు = అఱచేతులను, ఉనిచి = ఇడిపిని, ప్రాల్లాలి = బద్ధగించి,
మిగుల = మిక్కిలి, ఆర్పని = తడిమాఱుజేయనట్టి, క్షుక్ష్మక్షి = పరిమళించు
చున్నకొప్పునందు, తని...డ - తని = త్రొత్తగు, మొగ్గ = మొగ్గలచేతగట్టిన, విరవా
దాడ = మల్లెపువ్వులదాడ, విరియ = వికసింపఁగా, ఛా...లు - ఛాత = కడుగఁ
బడిన, గంధ = పరిమళద్రవ్యములు గలవియయ్యు, ఆమోది = పరిమళించుచున్న, శీతల =
చల్లనైన, స్తనములు = చప్పులు, పొంద = తగులునట్లుగా, కాగ్లతో = ఆలింగన
ములతోడ, బోరగిల్లి, నారికేళాసవపు = నారికేళమద్యమయమగు. తీపుటూరుపు ఒల
య = తీపుగలనిట్టూర్పు వెడలఁగు, పరిపె = సన్నమైన, ఒంటాల్లతో = ఏక
పస్త్రముతోను, ఉరస్థులుల కూర్పు = అొమ్ములవైనిద్రించుచున్న, ప్రియల్ =
ఇష్టులగు స్వస్తీలను, వేకువ = వేకువజాములయందు, తొడలు = డోరుపులను, ఎచ్చ
రించి = కదలించి, తఱపివెన్నెల బయళ్ల = పండువెన్నెల గలబయళ్లను, ఎలమి =
సంతోషముచేత, ధన్యులు = భాగ్యవంతులు, కలసి = రమించి. తఱపివెన్నెల యను
పదమునకు లక్షణచేత బంధువెన్నెల యనుపదము సిద్ధించును.

తా. వేడిమిగలిగియుండుటచేత బగ్గెల్లెను నడబావులయందు జలక్రీడలుసేసి
తూడులవలె జల్లనైయున్నహస్తముల దనుమోచేతుల కెదురుగ మరలించి భుజ
ములవై జేతుల నుంచిని ప్రాల్లాలి తడిపావున ట్లూర్చబడమి వానించుచున్నకొప్పు
నందున్న త్రొత్తగువిరవాదిమొగ్గులు వికసింపఁగా కడుగఁబడిన పరిమళద్రవ్యములు గలవి
యయ్యు వానగలిగియున్న చల్లనైయున్న స్తనములు దాకుచుండున ట్లాలింగనముతో
బోరగిల్లి పానముసేసిన నారికేళా సవముచేత దీపుగలనిట్టూర్పు వెడలఁగా సన్నమైన
యొంటిపస్త్రముతో దమఅొమ్ములవై నిద్రించుచున్న ప్రియరాండ్రను వేకువజాముల
యందు తొడలపంజరచేత తేడి పండువెన్నెల బయళ్లను చారితో భాగ్యవంతు లగుపురు
షులు రమింపుచుండుదురు.

వ. అట్టిసమయంబున.

62

చ. హృదయము లేప్పుడు న్దదియ ఓ కే తఱచో వెడకొగిలింతలుకొ
గదిరెడుమేలు(ను)కార్యములఁ గల్గక మాటలయందె కల్లుపె
న్జడరులు న్బట్టితై త్యములుఁ జాలఘనంబయి మండుపేసవికొ
బోదలఁగ నిల్చె చంపతుల ఓ పొందు అనార్యులపొందకై వడిన్. 63

టీ. మాడుపేసవికొ = గ్రీష్మమందు, దాపతులపొందులు = సతీపతుల సువర్కములు, అనార్యులపొందుకై వడికొ = దుర్జయలకూటమివలె, హృదయములు = బ్రోష్ములు, ఎప్పుడుకొ = ఎప్పుటికిని, కదియకే = సూకకయే (ఉద్బుధముచేత ననుట), తఱచో = మొదైన, వెడకొగిలింతలుకొ = వెట్టికొగిలింతలును, మనస్సుగములేక యని యర్థాంతరము. కదిరెడు = ప్రాప్తమైన, మేలుకార్యములకొ = రతిక్రియలయందు, మంచిపనులయందు అని అనార్యపరము. కల్గక = లేక, మాటలయందె = ఒకప్రయోజనములేక మాటలనేర్పనందే, కల్లు = కలుగుచున్నట్టి, పెన్జడరులు = గొప్ప చాతుర్యములు, వాగాదంబరము అని యర్థాంతరము. పట్టితై త్యములు = పట్టిచల్లదనములు (క్రియలచేత లే పనుట), చాలఘనంబయి = మిగుల గొప్పయై, పొదలఁగకొ = పొందునట్లుగా, నిల్చెకొ = ఉండెను.

తా. గ్రీష్మమందు సతీపతుల సువర్కములు గుర్తులకూటమివలె నెప్పుటికిని మనస్సుగము లేక మొదైన పట్టికొగిలింతలచేత ప్రాప్తమై మేలుకార్యముల లేక మాటలయందు మాత్రమేగల్గు చాతుర్యములచేతను జల్లదనముచేతను మిగుల గొప్పయై పొందు నట్లుంబలె నుండెను.

ఉ. తీలగు కంఠువెంబడిన ఓ తెమ్మెరలు న్రవిదీప్తి కల్గి పా
తాళముఁ బట్టుచుండఁ దమ ఓ తావులు మ్రుచ్చిలఁ బట్టి యోషధీ
పాలున కప్పగించె ననఁ ఓ బై సురభిశ్వసనంబు నించె గాం
తాలసవక్త్రసీమ విటు ఓ లార్పు సుశీరపుఁదాళవృంతముల్. 64

టీ. విటులు = చల్లవులు, కాంతా...మకొ-కాతా = ప్రియలయొక్క, అలస = బడలినట్టి, వక్త్ర = ముఖమయొక్క, సీమకొ = ప్రదేశమునందు, అర్పు...ల్-అర్పు = విసరునట్టి, ఉశీరపుఁదాళవృంతముల్ = పట్టివేళ్లవినుకళ్లులు, తీలగు = బలహీనుడైనట్టి, కంఠువెంబడిన = మన్నభసించెటనే, తెమ్మెరలుకొ = శీరవాయువులును, రవిదీప్తి కల్గి = సూర్యప్రతాపమునకు వెఱచి, పాతాళముఁ బట్టుచుండకొ = పాతాళలోకముఁ జేరఁబోవుచుండగా, తమ తావులు = తమవాసనలను, మ్రుచ్చిలకొ = అభ్యసరింపగా, బట్టి = పట్టుకొని, ఓషధీపాలునకుకొ = చంద్రునికి, అర్పుగించె ననకొ = అర్పించె నను

నటుల, పైకో = ముఖముమీద, సురభి = వాసించుచున్న, శ్వసనంబు = గాలిని, నింపేకో = నిండించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా. గ్రీష్మమందు బలహీనుడై పాతాళమునకు వెళ్లెనున్న మన్మథుని వెన్నంటి సూర్యగ్రీష్మికి వెఱచి వలసపోవుచున్న వాయువులను, దమవాసనల దొంగిలికొని పోవు చున్న పని వట్టి తా మోషధులు గనుక దమకు బ్రభువైన చంద్రునికి నప్పగించెనో యనునటుల విటులు స్త్రీలముఖములయందలి చెమటాఱవినరెడు పట్టిపేళ్లవినకఱ్ఱ లొప్పుచుండె నని నొక, నప్పగించిన సురభిశ్వసనము మలయమారుతము. స్త్రీలముఖములు చంద్రుడు. వాయువు దొంగ యనియును భావము.

చ. సమసి కథా(భా)వశిష్ట మగునందరినెల్లైలసమీరణంబుఁ గృ
త్రిమగతి నింద్రజాలమునఁ గ దేదొడఁగె న్భువి దాళవృంతజా
లము లది మాయయాటకుఁ దలంపఁ దదీయమయూరపింఛికా
భ్రమణమె సాక్షి గాదె నగ్రశంబున నట్టికడిందివేసెన్. 65

టీ. నగ్రశంబునకో = మధుగాపురమున, అట్టి = అటువంటి, కడిందివేసెన్ = కడిదివేసెన్. మగు గ్రీష్మకాలమునందు, సమసి = సప్తమై, కథా...బుకో - కథావశిష్టమగు = కథామాత్రమందు మిగులనట్టి, చందనకైలసమీరణంబుకో - చందనకైల = మలయ పర్వతమునందలి, సమీరణంబుకో = మందమారుతమును, భువి = భూమియందు, తాళ...లు - తాళవృంత = వినకఱ్ఱలయొక్క, జాలములు = సమూహములు, ఇంద్రజాలమునకో = ఇంద్రజాలవిద్యచేత, కృత్రిమగతి = మాయచేతను, ని. 'వ్యజనం తాలవృంతక, చక్రం జాతం చ జాలక'మనియు నమరము. దేదొడఁగె = తెచ్చుట కారంభించెను. అది = ఆవాయువులఁ దెచ్చునది, మాయ యాటకుకో = కపటమాటకు, తలంపఁగె = విచారించుగా, తదీయ...మె - తదీయ = ఆతాళవృంత సంబంధమైన, మయూరపింఛికాభ్రమణమె - మయూర = నెమలియొక్క, పింఛికా = పింఛముయొక్క, భ్రమణమె = తిరుగుటయే, సాక్షిగాదె = గుఱుతుగాదా.

తా. మిగుల కఠినమగు గ్రీష్మమందు మలయమారుతము నప్తమైపోగా దానిని మాయతో గారడవిద్యచేత వినకఱ్ఱలు దెచ్చె ననియు, నది గారడమగుటకు దాళవృంత ముల చుట్టును గోనలయం దున్న నెమలిపింఛికయే సాక్షి యనియు, దాఁ గనుపింఛక యుండి యిట్టివిద్యను జేసెననియును భావము. ఇంద్రజాలమగు నెమలిపింఛము పోవలయు ననుటకుఁ బ్రయోగము. 'శ్లో. భ్రామయన్ బర్హి బర్హణి మోహయన్ జు తునంతరి, విస్తారయన్ సభా కల్పి దాయయా వై రద. జాలిక' అని.

లే. అట్టివేసు బడిదంపుర వెట్టకతన

హస్తము సెమర్పర్పిసారెకుల స్తకంబు

దసికిలంగంగాచె సవరింప న వసము గాక

పుష్పబాణుని చెఱకువిల్పుడమిం బడియె.

66

టీ. అట్టివేసువి = అట్టిగ్రీష్మమందు, బడిదంపురవెట్టకతన = కఠినమగువెట్ట
చేతను, హస్తము = (మన్మథుని)చేయి, చెమర్చు = చెమటఁబోయంగా, సారెకు =
వలుమాటున, లస్తకంబు = ధనుర్వధ్యము. ని. 'లస్తకస్తధుర్వధ్య'మని నిఘంటువు. దుసి
కిలంగంగాచె = పిడికిటనుండక జాఱిపోవఁగఁదూ, సవరింక = చక్కఁజేయుటకు, వసము
గాక = వశమగాక, పుష్ప...త్ - పుష్పబాణుని = మన్మథునియొక్క, చెఱకువిల్ =
ఇత్తుధనున, పుడమి = ధూమియందు, వడియె = వడనఁపాయెను. అలం. హేతుఁ తేప్రిక.

తా. అనఁగా నది ధూమియందు జెఱకు పుడమికాల ముట.

మ. 'తరుణుల్ ద్వియోజుల నుచంబు లునువం న దిచ్చెల్లముల్ దీములై

పెరఁచెం జనుచెంచె గాక రవిదీప్తిం గ్రంకి పాతాళగ

హ్వముం దూఱినవారి నీయదుకుద్రాల్లా తెచ్చు' నా దీర్ఘత

చ్చిరకృష్టిం గనునట్టితైత్వ మలరించె న్నూతులం దత్తః. 67

టీ. తరుణుల్ = యువకులు, త్వియోజుల్ = నూతులవై గట్టియున్న పెద్దయిర
మీఁదను, కుచంబులున్ = నీర్లుచేదనువ్వుడు స్తనములనింపఁగా; తచ్చెల్లముల్ -
తల్ = ఆకుచములయొక్క, తైత్వముల్ = చలువలు, దీములై = ఆకర్షములై-పాటిగువ్వలై,
(పాటిగువ్వయనగా స్వభావివత్తుల నాకర్షించుటకు బెంపబడినవత్తి. ఉదకతైత్వమున
కాకర్షకంబులైయునుట), పెరఁచెన్ = ప్రేరేపింపఁగా, చనుచెంచెగాక = తైత్వము
వచ్చెగాక, అట్లు గాకుండేనని, రవిదీప్తి = సూర్యప్రతాపముచేతను, గ్రంకి = అణగి,
పాతాళగహ్వరము = పాతాళబిలమును, ని. 'దేవఘాతదీర్ఘహా, గహ్వర' మని
యమరము. దూఱినవారి = చొచ్చిఁగున్నజలమును, కుయదుకుద్రాల్లా = కుముళ్లుపెరిన
త్రాడులా, తెచ్చు = లేగలవు, నాన్ - అనఁగా, దీర్ఘ...ప్తి-దీర్ఘ = పొడవైన,
తల్ = ఆత్మలయొక్క, చిర = తడవైన, కృష్టి = చేదుటచేతను, కనునట్టి తైత్వములు =
పొందునట్టిచల్లదనములు, అత్తః = ఆగ్రీష్మమున, నూతులందున్ = చేదుడుబావుల
యందు, అలరించెన్ = సంకోపపెట్టెను. అలం. హేతుఁ తేప్రిక.

తా. శ్లో. 'కూపోదకం పటచ్చాయా తాంబూలం తరుణీకుచా, కితఖాలేభిర్భ
ద్రుష్ట ముష్టకాలేభిః కితల'మను న్యాయముంబట్టి బావులయందు - నీర్లుచేదది తరుణుల

యొక్క కుచములు తల్లియొఱి మోపంగ నాకుచైత్యములు పాటిగువ్వలై సూర్యకిరణములకు వెఱచి పాతాళము దూఱుకొనియున్న జలమును రేపంగఁ జనుచుండఁగాని యాముట్ల పేసిన త్రాళ్లు తెచ్చునా యనునట్లు నూతులయందున్న సీళ్లచల్లఁదన మట్టి గ్రీష్మమునందు మిగుల సంతోషము పెట్టె నని తాత్పర్యము. నూతులలో సీళ్ల పాతాళము నంటె నని భావము.

మ. స్వ నిదానోగ్ర నిదాఘవై ఖరిన యూష్మ స్తల్లిక ల్కామిసీ
కనదాసీలకచాగ్రపక్షి నెఱియల్గఁ బాపఁగాఁ, బాటల
ల సతం దేనియసోనఁ గూర్చునది యాతగా నాభియు నిర్విషం
బును దోఁబుట్టువులయ్యు వేర్పడ గుణంబు ల్పాపఁగాఁ జూడమే.

టీ. స్వని...న - స్వ=తమను, నిదాన = కారణమైనట్టి, నిదాఘవై ఖరిన = పేసవివరెనే, మల్లకర్=మల్లెలు, డాష్టక్ = వేడిమిచేత, కామిసీ...న్ - కామిసీ = స్త్రీలయొక్క, కనత్=ఒప్పుచున్నట్టి, అసీల = సర్పము నల్లనైన, కచాగ్రపక్షిక్ = తలవెండ్రుకలొసలను, నెఱియల్గఁ = చీలికలుగా, పాపఁగాఁ = పాపముజేయుగా, పాటలత్ = కరిగొట్టుపుష్పములు, 'పుష్పే క్లి జేపి పాటలా' అని యమరము. ఘనతక్ = దట్టముగా (అధికతచే అనఁగా ఔదార్యముచేత ననియు) తేనియసోన = మధుస్రవముచేతను, కూర్చున్ = ఆకచాగ్రపుబ్రద్ధిలను మరలఁ గలియునట్లు చేయును, అది యాగా = ఒక బుతువునందుఁబుట్టినద్వివిధాబులగు పుష్పములను విరుద్ధముగ నుండు రెండుగుణము లెట్లు గల్గు ననఁగా యుక్తంబే, నాభియుక్ = విషమును, నిర్విషంబును = అమృతమును, తోఁబుట్టువులయ్యుక్, గుణంబులు = నైజగుణంబులను, వేర్పడక్ = వేరుపడునట్లు, చాపఁగాఁ = ఆగవఱుపఁగను, చూడమే = చూడలేదా (చూచితి మనుట.) అలం. వికస్వరము.

తా. గ్రీష్మమున మల్లెలు పాదిరిపువ్వులను మెండుగ నుండుటవలన మల్లెలు ధరియింపఁగా నవి విచ్చుటవలన స్త్రీలతలవెండ్రుకలు వదులు ననియు పాదిరిపువ్వుల ధరియింపఁగా నందున్న దేవెసోనచేత విచ్చియున్నకచాగ్రములు మరలఁ గదిసియుండు ననియు దోఁబుట్టువులైనను భిన్నగుణంబులు గల్గియున్న విషామృతములంబలె మల్లెలు పాదిరిపువ్వులు నొకబుతువునందుఁ బుట్టినవైనను భిన్నగుణంబులను బ్రకాశింపజేయుచుండెను.

శా. తారుణ్యాతిగచూతనూత్న ఫలయుక్తైలాభిఘోరస్వన
ధారాధూపితశుష్కదంబుహృతమాత్స్యచేదపాశోద్ధతో...

ద్వారంపుంగన రాఘ్వు భోగులకు సంధ్యావేళలం గేలికాం

తారాభ్యంతరవాలు కాస్థితహిమాంతర్నారీకేళాంబువుల్. 69

టీ. కేళి...ల్ - కేళికాంతార = శృంగారవనములయొక్క, ఆభ్యంతర = నడుమ నున్న, వాలుకా = ఇసుకయందు, స్థిత = ఉంచబడిన, హిమాంతక = అంతశ్శీతముగల, నారీకేళాంబువుల్ = టెంకాయనీళ్లు, తారుణ్యా...రు-తారుణ్య = తరుణత్వమును, (పిందె, య, దోర, పండు ఆమ నాలుగుదశలలో నాయదశను) అతిగ = అతిక్రమించిన (దోరపండుదశలోనున్న), చూశ = చూమిడిచెట్లయొక్క, సూత్యఫల = బోరపండ్లతోడను, యుక్ = కూడినట్టి, తైల = నూనెయొక్క, భిసూర = తిరిగబోతచేసెను, స్వనల్ = ధ్వనించుచున్నట్టి, ధారా = అవిచ్ఛిన్నముగ, భూపిత = పాగవబడినట్టి, శుమ్యత్ = కొప్పించుచున్న, అంబు = ఉదకముగలప్రదేశమువలన, హృత = లేబడినట్టి, మాత్యు = మత్స్యనృబాధి యగు, భేద = శకలములయొక్క, పాక = దీర్ఘకాలమందు, ఉద్గత = ఉద్గర్భముగవెల్లింపుచున్నట్టి, ఉద్ధారము = ప్రేపులయొక్క, కనరు = కనరువాసనను, భోగులకు = భోగానుభవశాలరకు, సంధ్యా వేళల్ = సంధ్యాకాలములందు ఆర్పు = పోయెను.

తా. ఒకనా నాగ్రామమును భోగపరులగు పురుషులు మామిడికాయలతో పండుచున్ననూ నెవలన గమ్ముచునున్న దిరుగబోతచేసినచేపలతో భోజనము జేసిన ప్రేపులు విడువగ నది కనరుగ నుడును గాన నాకనరు మట్టుపడుటకుగా శృంగారవనములయందొ యసుకలో స్థాపించియుండుటవలన నతిశీలమగు టెంకాయనీళ్లు సంధ్యాకాలములయందు ప్రోగుచుందురు.

క. గ్రామగ్రామంబున నొక

సామంతున కిడినచలువచప్పరములు 1త

నై మేదినిఁ గుంపటిలోఁ

దామరలుంబోలె నట్టితటి నొప్పారె. 70

టీ. గ్రామగ్రామంబున = ఊరూరనున్న, ఒకసామంతునకు = ఒక్కొక్క దొరకుగా, ఇడిన = దట్టముగ పేసిన, చలువచప్పరములు = చలువపందిళ్లు, మేదిని = భూమియందు, తనై = తనయజేయునవియై (తనై యను పాఠమునకు మొదై యని యర్థము.) అట్టితటి = ఆవేసవియందు, కుంపటిలో = కుంపటిలో నున్న, తామరలుంబోలె = కమలములవలెను, ఒప్పారె = ఒప్పెను. అలం. అభూతోపమ యని కొందఱు. ఉత్పేక్షయే యని మఱి కొందఱు.

తా. ప్రతిగ్రామమునం దుండెడి దొరలకుఁగా వేసిన యనేకములగు చలువ పంది ఖ్లాగ్రీష్టకాలమందుఁ గుంపటియందలి దామరపూవులవలెఁ జలువలు వెదజల్లుచు దనియఁ జేయుచుండెను.

తే. తోట బగ లుండి మల్లెలు १ దుటిమి కావు
లమర మా వైన నిత్యుయం త్రముల కొయ్యఁ
జేరు ప్రజ వొల్చె భావివృష్టికిని గ్రుడ్డు
తో మధురిమేచ్చ డిగునెఱ్ఱచీమ లనఁగ.

71

టీ. తోట = తోటయందు, బగలుండి = పవలెల్ల నుండి, మాపు ఐన = ప్రొద్దుగ్రంథకంగా, మల్లెలు దుటిమి = మల్లెపువ్వులు శిరంబున ముడుచుకొని, కావుల మర = చంద్రకావినస్త్రములు ధరియించి, ఇత్యుయం త్రములకు = చెఱుగుగానుగల సమీపమునకు, ఒయ్యజేరు = మెల్లగఁబ్రవేశించుచున్న, ప్రజ = జనము, భావి వృష్టికి = ముందు గాఁగలవర్షమునకు, గ్రుడ్డుతో = గ్రుడ్డు మోచికొని, మధురి మేచ్చ = తీపుమీఁది కాంతచేతను, డిగు = దిగివచ్చునట్టి, ఎఱ్ఱచీమ లనఁగ = రక్తసిఠీలిక లనునట్లు, పొల్చె = ఒప్పెను.

తా. పవలెల్ల ను దోటలలో నుండె యస్తమీపవగ మల్లెపువ్వులను శిరంబుల ధరియించుకొని చెఱుగుగానుగల సమీపములను మెల్లగఁ జేరుచున్నప్రజల జూడఁగా ముందువర్షమునకు సూచకమై గ్రుడ్డుతోఁగూడఁ దీపువస్త్రపులమీఁదియాశచేత దిగి వచ్చుచున్నయెఱ్ఱచీమలో యనునటుల నొప్పుచుండెను.

— ప ర దే శి వి వ్రు డు —

క. అప్పెనువేసని విభవము

విప్పగఁ దన్నగఁనికటవృషగిరి హరికిం

దెప్పతిరుణాళ్లు రా ముద

మొప్ప న్భరదేశివివ్రుఁ १ డొక్కఁడు భక్తిన్.

72

టీ. అప్పెనువేసవి = ఆగ్రీష్టమందు, విభవము = వైభవము, విప్పగ = విస్తరింపఁగాను, తన్న...కి = తన్నగర = ఆ మధురయొక్క, నికట = సమీపమందలి, వృషగిరిహరికి = ఆశ్రమయందుండి సుందరబాహుస్వామికి, తెప్పతిరుణాళ్లు = ఉడుపాతృవము, రా = రాఁగా, భక్తి = ప్రియభక్తిచేతను, ముద మొప్ప = సంతసము పొల్చునటుల, ఒక్కఁడు = ఏకాకియైనట్టి, పరదేశివివ్రుడు = వైదేశికుఁ డయిన బ్రహ్మణుడు.

తా. సుగమము.

క. సేవించి పోవుతఱి మధు

రావిభవముఁ జూడ వచ్చి శ్రాంతిమెయి న్నా

పా వై ఘనీటఁ గృతసం

ధ్యావిధి యై నృపపురోహితావాసమునన్.

73

టీ. సేవించి = (సుందరబాహుస్వామి) భజించి, పోవుతఱి (మరల తనదేశమునకు) పోవునపుడు, మధురావిభవము = మధురాపట్టణపుశృంగారమును, చూడవచ్చి = కన్గొనుటకు వచ్చి, శ్రాంతిమెయి = బడలికచేతను, మాపు = సాయంకాలముందు-
ఆ వై ఘనీటఁ = ప్రసిద్ధం బగు నావైఘ యను నదీతీర్థంబులందు, కృత... ..విధియై, కృత = చేయఁబడిన, సుధ్యావిధియై = సుధ్యానుష్ఠానముగలవాడై, నృపపురోహితావాసమునన్ = రాజపురోహితుస్సహముండేరి యందు. తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

తా. ఆ విప్రుఁడు సుందరబాహుస్వామిని సేవించి పోవునమయమున నామధురాపురవైభవంబులఁ జూడ నిచ్చ గలవాడై వచ్చి బడలి సాయంకాలము దాప్రసిద్ధంబులగు వైఘ యను నదీతీర్థంబులయందు సుధ్యావందనాద్యనుష్ఠానములం బరిసమాప్తి నొందించి రాజపురోహితునియొక్క యిల్లు సొచ్చి యని యభిప్రాయము.

సీ. పరిపక్వసురభిరంభాఫలంబులతోడ

దలమెక్కు పనసపెండొలలతోడ

ఘృతపిండనిభకర్మరీఖండములతోడఁ

బలుదెఱంగుల మావిపండ్లతోడ

గోస్తనీమృదుగుళుఁచుస్తోమములతోడఁ,

గళ్ళులేఱిన వడసప్రప్సతోడ

సుమధురస్థూలదాడివీచీడములతోడఁ

2దనుపారు రిసదాడిగనెలతోడఁ

తే. బానకం బతికుల కిడ్డఁ దాను గ్రోలి

యర్చనాదత్తచందనచర్చఁ దేలి

విరులు సిగఁ దాల్చి కర్పూరవీటిఁజేరు

గొట్టుచు ద్విజండు వెన్నెలబిట్టు గాయ.

74

టీ. పరి...తోడఁ - పరిపక్వ = క్రమముగఁ బక్వమై, సురభి = పరిమళించు చున్న, రంభాఫలాంబులతోడఁ = అరటిపండ్లతోడను, దలమెక్కు = బలవీయున్న, పనస,

పెందొలతోడ = వనసతోలతోడను, ఘృత...తోడ = ఘృతపిండనిధి = నేతికరు
 డులవంటి, కర్కరీఖాడములతోడ = దోసపాడ్ల బ్రద్దలతోడను, ని. 'ఉర్వాదు,
 కర్కరీస్త్రీయా' స్తుని యమరము. చలు...తోడ = చలుచెఱుగుల = అనేకవిధము
 లయిన, మావిహ్లాతోడ = చూతఫలంబులతోడను, గోస్తనీ...తోడ = గోస్తనీ =
 ద్రాక్షయొక్క, ని. 'మృద్వికాగోస్తనీద్రాక్షా' యని యమరము, మృదు=మలంబులగు,
 గుళుచ్చ = గుత్తులయొక్క, స్తోమంబులతోడ = సమూహములతోడను, కప్పు లేఱిన
 వడపప్పుతోడ = పల్లనిగింజలు, పొట్టు లోనగునాని నెత్తి తీసివైచివట్టి వడపప్పు
 తోడను, సుమధుర...తోడ = సుమధుర=మిక్కిలియృదీప్యే, ధూల = గొప్పలైయున్న
 దాడిమబీజములతోడ = దానిమ్మగింజలతోను, తన ..తోడ = తనపారు=తృప్తికరములైన
 రసదాడిగ నెలతోడ = రసదాడిచెఱుగుడలతుంటలతోను, పానకంబు = పానకమును,
 అతిఘనము = అతిఘన లై నబ్రాహ్మణులకు, ఇడ్డ = అయింటిబ్రాహ్మణుడీయంగా, తానును,
 శ్రోత = పుచ్చుకొని, అర్చ...న్ = అర్చనా = పూజాకాలమందు, దత్త =
 ఇయ్యబడిన, చందన = శ్రీగంధముయొక్క, చర్చ = పూజచేత, తేరి = తోఁగి
 విరులు = పుష్పంబులు, సిగ్ = శిఖయందు, తావ్వి = ధరియించి, కర్పూరవీటి =
 కర్పూరమతిశయించినవిడియమును, చౌరకొట్టుచు = నమలుచు, వెన్నెల, బిట్టు =
 మిక్కిలిగా, కాయ్ = ప్రకాశించుచుండగా, ద్విజాండు = ఆపరదేశిబ్రాహ్మణుడు.

తీ. పండిన యరటిపాడ్లు పెద్దవిగా నున్న వనసతోలు దోసపాడ్ల బ్రద్దలు
 ననేకవిధములైన మామిడిపాడ్లు ద్రాక్షగుత్తులు తీపుగలదాడిమవిత్తులు తృప్తికొచ్చు చెఱుగు
 తుంటలు వీనితో నాయాంటిబ్రాహ్మణు డతిఘనము బానకంబిచ్చు నెడఁ దానును బానము
 నేసి తొలును నిచ్చియున్న చందన ముడికొని పుష్పముల సిగయందు ధరియించి కర్పూర
 యుక్తమైన తాంబూలము వేయుచు మంచి వెన్నెలయు దాపరదేశిబ్రాహ్మణుండుం
 డఁగా; అలం. గృభావోక్తి.

తే. మాత్రసంచి తలాడగా ॥ మార్గవేది
 నొక్కఁ డార్యులు గీత లాం ॥ డొకఁడు దా ను
 భాషితంబులుగాఁ దోడి ॥ బ్రాహ్మణౌఘ
 ముబుసుపోకకుఁ జదువఁ బ ॥ రున్న వేళ.

75

టీ. మాత్రసంచి = అసిమిసంచని, తలాడగా = తలగడబిల్లిగాఁబెట్టుకొని,
 మార్గవేది = ప్రోవయందున్నయరుగుమీఁదను, ఒక్కఁడు = ఒకబ్రాహ్మణుండు,
 ఆర్యులు = ఆర్యావృత్తములను, ఒండొకఁడు = మఱియొక్కఁడు, గీతలు = భగవద్గీత
 లను, తా = తాను, సుభాషితంబులు గా = నీతిప్రకంబులుగా, తోడిబ్రాహ్మణులు.

ఘము = తనతోబరుండియున్న బ్రాహ్మణులు, ఉబుసుపోకకు = ప్రాద్దుపుచ్చుకొనుటకు, చదువక = పఠింపఁగా, పరున్నవేళక = పరుండియున్న సమయమున, ముందటి కన్వయము.

తా. అసిమిసంచి దలగడబిళ్ళు జేసికొని మార్గములో నున్న తిన్నెమీదనొక డార్యావృత్తములును మఱియొకండు గీతలును, దాను నీర్థిక్ములు నిట్లు తనతోగూడ నున్న బ్రాహ్మణులను బ్రద్దుఁబుచ్చివొనుటకుఁ బఠింపఁగాఁ బరుండి యుండఁగా.

— రాజు భోగినికడకుఁ బోవుట —

సీ. పన్నీటితోఁ గదంఁ బముఁ జేసి పూసిన

మృగనాభిపస రాచ నగరు దెలుపఁ

పాటలానిలము లా నర్పఁగఁ దపారపుజుంగు

లలరుఁదావికి మూఁగు ననభులఁ బోవఁ

గర్జఁడోలామాక్తి నకచ్చాయ లెగఁబ్రాఁకుఁ

నురుహారదులఁ ద్ర నస్తరికిఁ దన్న

శశికాంతి చెంగావి నదసిలి మించినకేల

స్వర్ణతృపువాడి నవాలు మెఱయ

తే. మెలఁత యడపముఁ దే జర నేరు వనఁగఁ

దలవరులు గొందఁ టొలసి ముం నదఱఁ (గల)జనంగ

నర్థి రథ్యాంతరాంతగపు నరాంతరమున

భోగినిసంగతికి రాజు నపోవు చుండి.

76

టీ. పన్నీటితో = పన్నీటితోడను, కదంబముఁ జేసి = పరిమళ ద్రవ్యముల నన్నిటిఁ గలిపి, పూసిన...పస - పూసిన = అలఁదినట్టి, మృగనాభి = కస్తూరియొక్క, పస = మేలిమి, రాచనగరు = రాజ్యహమును, తెలుపక = కనుపఱుపఁగా, (కస్తూరి రాజుగఁదక్క సామాన్యులకుఁ జిక్క దనుట), పాటలానిలములు - పాటల = కలిగొట్టుపు వులయొక్క, అనిలములు = గాడ్పులు, అర్పఁగ = ఆడించుచుండఁగా, తపారపుఁ జుంగులు = తలను జుట్టియున్న వస్త్రపుఁ జుంగులు, అలరుఁదావికి = పుష్పవాసలకు, మూఁగునభుల = మూఁగు = చుట్టుకొనునట్టి, అభుల = తుమ్మెదలను, చోవక = తోలఁగా, కర్ణ...లు - కర్ణ = శ్రోత్రములందు, డోలా = కదలుచున్న, మాక్తి = ముత్త్యములయొక్క, గాయలు = కాంతులు, ఎగ...ల = ఎగఁబ్రాఁకు = పైకెగయు, నట్టి, ఉరు = అధికమైన, హర = ముత్యాలదండలయొక్క, రుచుల = కాంతులను, శ్రస్తరికి = మెకకుకు, తన్న = కాలఁద్రోయఁగా, శశి...లు - శశి = చంద్రుని

యొక్క, కాంతి = కాంతిపాటికాంతిగల, చెంగావిదసిలి = చెంగావిరుమాలు, మించిన =
 మీఱిన, కేలి = చేతబట్టిన, స్వర్ణతన్మవు = బాగానుపిడితోడి, వాడివాలు = తీక్ష
 ణద్రము, మెఱయి = ప్రకాశింపఁగా, మెలఁత = ఒకస్త్రీ, అడపము = దేజ్ = అడ
 పుబుడఁగా, చరన్మేవు = నడచుచు మేరవర్వతము, అనగఁ = అనునటుల, తల
 పరులు = తలారులు, కొందఱు = కాపుగాఁ నుడుకొందఱు, ఒలసి = కనిపెట్టి, ముంద
 ఱ్ = పురోభాగమునందు, చనగఁ = పోఁగా, యిగ్గి = ఆసక్తిచేతను, రథ్యాంత
 రాంతగపురాంతరమునఁ - రథ్యాంతర = సూక్ష్మమధ్యమందలి, అంతగపురాంతరమునఁ =
 రెండవయంతగపురమువలె సన్నగృహవలనను, భోగినిసగతికిఁ = భోగస్త్రీని భోగి
 చుట కొఱకు, రాజు = సాంధ్యుడఁ, పోవుచుండి = వెళ్లుచుండి. ముందటి కన్వయము
 తా. సూర్యము.

చ. వినియె, నెల ల్పశుద్ధయిని శ వృష్టిదినాలిక్కి, రాత్రికై దివం
 బున, జరకై వయస్సునను, శ బూని, పరంబున కిప్పు యుద్యమం
 బనువుగఁ జేయఁగా నలయనసంచుం బురోహితధర్మ మాత్మ గీ
 ల్కొన నలవిపురి డాన్నిజులలోన సుభాషితము నృతింపఁగఁ. 77

టీ. వృష్టిదినాలిక్కి = వర్షాకాలమైన నాలుగుమాసములకు, నెలల్ చతుర్ద
 యిని = స్కనయెనిమిది నెలలయందును, రాత్రికి, దివంబునఁ = పవటియందును,
 ఒరకై = ముదిమిత్తై, వయస్సునను, పూని = ఆర భిచి, పరంబునకుఁ = పరలోక
 మునకు, ఇప్పుడు = శిశరీరమందే, ఉద్యమంబు = క్రయత్నము, అనువుగఁ = లెస్సగా,
 చేయఁగావలయుఁ = చేయవలయును, అయి = ఆయచును, పురోహితధర్మము
 పురి = ముందటికి, హిత = శేమరూపైన, ధర్మము = న్యాయము, అత్తై = బుద్ధి
 యందు, కీల్కొనఁ = నాటునట్లుగ, అలవిప్రండు = అప్రహ్మణ్యుడఁడు, ద్విజులలోఁ =
 విప్రులలోపల, సుభాషితముల్ = నీలి ప్రతిపాదకశ్లోకములను, పతింపఁ = చదువఁగా,
 వినియె = విన్నవాడాయెను.

తా. 'వర్షార్థ మష్టా ప్రయతేత సానాన్నిశార్థ మర్థం దివసే యతేత, వార్ధక్య
 హేతో ర్వయసానవే పరత్ర హేతో రిహ జన్మనాచ' అని ధర్మకాథముచొప్పున వర్షా
 కాలమైన నాలుగుమాసములకు వలయుపస్తసామగ్రులను మిగత యగు నెనిమిది మాసముల
 యందును, రాత్రికి బవటియందును, జరకు వయస్సునందును, పరలోకమునకు వర్తమాన
 శరీరమందును, చేయందగిన ప్రయత్నములను బాగుగా జేయవలయు నని ముందటికి
 హితమగు న్యాయము మనంబున కంటునట్లుగా నాబ్రహ్మణుండు విప్రుల నడుమనుండి
 నీతిశ్లోకములఁ బఠింపఁగా నపూర్వధ్యరాజు వినియె నని యశీప్రాయము.

క. విని, తద్గ్రాంథాగ్రము నె

మనమున నూహించి తెలిసి యానప్రతి కడకుం

దనమోసమునకు భయపడి

జనపతి యటు చనక నిలిచి యంతాపమునన్.

78

టీ. విని, తద్గ్రాంథాగ్రమున్ = ఆనుభాషితముయొక్క యభిప్రాయమును, నెమనమున్ = నిండుమనస్సునందు, నూహించి = అనుచించి, తెలిసి = ఎఱిగి, మానప్రతి = స్తబ్ధ చిత్తుడై, కడకున్ = చివరకు, చన = చనయొక్క, మోసమునకున్ = ప్రమాదమునకు, భయపడి = భీతిగ, జనపతి = రాజు, యటు చనక = భోగినీగృహమునకు బోక, సంతాపమునన్ = పరితాపముచేత. నిలిచి, వైపర్యమునక్రియ.

ఉ. ఎక్కడిరాజ్యవైభవము యెక్కడిభోగము లేటిసంభ్రమం

బక్కట బుద్బుదప్రతిమ యెన్నెనశరీరము నన్ని మోక్షపు

జక్కి గణించుకుంటి యుగసంధుల నిల్చియుం గాలుచేతిబల్

త్రొక్కుల నన్యసంభ్రమములన్ రూపక కుండ నేర్చిరే. 79

టీ. ఎక్కడిరాజ్యవైభవము = రాజ్యమేమిశాశ్వతము, ఎక్కడిభోగములు = తనభోగమేమివిశ్వము. ఏటిసంభ్రమము = ఎక్కడిసంతోషము, అక్కట = కటకట, బుద్బుదప్రతిమయైన = నీటిబుడగతో సమానమైన, శరీరము నన్ని = దేహమునిత్యము నిన్ను, మోక్షపుజక్కి = మోక్షమార్గమును, గణించు = లక్ష్యపెట్టక, ఊటి = ఉన్నవాడనైతిని. యుగసంధులన్ = యుగములందుమాత్రమే కాక యుగసంధులందును, నిల్చియున్ = ఉండియును, గాలు...లన్ = కాలంచేతి = యమునిచేతనైన, బల్త్రొక్కులన్ = విశేషముగ త్రొక్కులచేత, అన్యసంభ్రమములన్ = ప్రసిద్ధులైనవను మాంధాత్రాదులును, నుండున్ = శరీరత్యాగకాలమును, రూపక = రూపు నష్టమున కుండగ, ఉండనేర్చిరే = ఉండగలగిరా.

తా. ఆవిప్రభు నెప్పిననీతిగోకముల యభిప్రాయమును గ్రహించి మనంబున మిగుల విచారించి స్తబ్ధచిత్తుడై చివరకు దనకు గలిగెడు ప్రమాదమునకు భీతిగ యపూర్వరాజు భోగినీగృహమునకు బోక మార్గమందే నిలిచి పరితాపముచేత రాజ్యమేమిశాశ్వతము భోగమేమి నిత్య మెక్కడిసంతోషము కటకటా నీటిబుడగతోసమానంబగు నీశరీరమును నన్ని మోక్షమార్గము విచారించనైతిని యుగములకొలది జీవించి యుండ నాభూమిని బాలించినవన్వాదులు దమతమశరీరములను నిర్వంగలిగిరా లేదు గదా యని విచారయ్యుండై యుండె నని తాత్పర్యము.

క. ఉన్నట్ల యుండ నద్దరి

కి న్నరులను నావ చేర్చుకీయ మెన దా బో

కున్నట్ల యుండి కాలం

బు న్నరులకు వయసు బుచ్చి మోసముం దెచ్చున్. 80

టీ. ఉన్నట్లయుండన్ = లోనివానికి దనయొక్క గమనము తెలియరాకుండ - ఉన్నదానిబలెనుండి, నావ = ఓడ, నూ. 'స్తోవాకానావో' యను సూత్రముచేత గౌశన్ధిమున కీరు పులు వచ్చెను. అర్చిగిన్ = ఆహారీరమునగు, నరులను = మనుష్యులను, చేర్చుకీయన్ = చేర్చులాగున, తాన్ = తాను, వెన బోకున్నట్లయిండి = వెగిరము జరిపిపోవునట్లుగా ముడి, కాలువా = గాలము, నగులన్ = మనుష్యులకు, వయసు బుచ్చు = ఆయువుబోంట్టి. నూ. 'సాంతావయో ప్రభృతే స్తోవాకానావో' యనుసూత్రముచేత ద్విత్వాభావము, మోసముం దెచ్చున్ = భంగపాటు గలిగించును. అలం. ఉపమ.

అ. నావి మోక్షంగా నచటనే యున్నట్లు గమనముచు చరికి మనుష్యులఁ జేర్చిరితనిఁ గాలుబును నరులవయసు దెలయగుచున్నట్లుగఁ జేసి పోగొట్టి కడవటికి మోసముం దెచ్చు నని తాత్పర్యము.

చ. సగరు నలుం బురూరపుఁ త్రిశంకుసుతు న్నుగుకుత్సు గార్తవీ
ర్మ్య గయఁ బృథుం భగీరథ సుహోత్రు శిబిం భరతుం దిలిపుని
భృగుకులు యావనాశ్వ శశిబిందు ననంగుని సంబిషు బూ
రుగురుని రంతి రాఘవు మగకుత్సని గాలము కోలుపుచ్చదే? 81

టీ. పట్నప్రవర్తులగు సగరుని, నలుని, పురూరపుని, త్రిశంకుని సుతుడగు హరిశ్చంద్రుని, పురుకుత్సుని, కార్తవీర్యుని, మఱియు మహారాజులగు గయని, పృథుని, భగీరథుని, సుహోత్రుని, శిబిని, భరతుని, దిలిపుని, పరశురాముని యావనాశ్వపుత్రుడగు మాంధాతను శశిబిందుని, అనంగుని, అజరీషుని, యమాతని, రుతిదేవుని, రాముని, మరుత్తుని, అగు వీరులను, కాలము కోలుపుచ్చదే = కాలము మోసపుచ్చలేదా. అలం. అప్రస్తతప్రశంస.

తా. సుగమము. ఇచ్చట పేర్కొనబడిన మహారాజులు పోడశనుహారాజులు.

క. కానఁ దటిచ్చుల మగురా

జ్యోనందము మరగి యింద్రియా రాముడనై

పో నితనుండి పరలో

కానందంబునకె యత్న మోసాదింతున్.

టీ. కాన్ = కావునను, తటిచ్చుల మగు = మెఱుపువలె ననిత్యమైన, రాజ్యానందము = రాజ్యసుఖము, మరగి = తగిలి, ఇంద్రియారాముండనై = ఇంద్రియపరవశుండనై, పోన్ = పోవను, ఇంతనుండి = ఇదిమొదలు, పరలోకకానంసమునకే = పరలోకసుఖమునకే, యత్నము = ప్రయత్నమును, ఆపాదింతున్ = జనరింతును.

తా. కాలము చక్రవర్తులు మొదలగువారినిగూడ మోసపుచ్చినది. కావున మెఱుపువలె నతిచంచల బగురాజ్యానంద మపేక్షించి యింద్రియపరవశుండనై యుండక యిదిమొదలు పరలోకసుఖమునకు వలయు ప్రయత్న మొనరించెదను.

క. వర్తయపరత ముహూ

స్వస్థైర్యమధ్యమాధ్వజజ్ఞాలకతా

ద్యుతియు నొల్ల; మఱి యప

వర్తదుఁ డే వేల్చెఁగి १ వాని భజింతున్.

83

టీ. వర్తయపరతన్ = ధర్మార్థకామాసక్తిచేత, ముహూః = పలుమాఱును, స్వర్గ...యున్-స్వర్గ = త్రివిష్టపముయొక్క, త్వ=భూమియొక్క, మధ్యమ = మధ్యప్రదేశమందలి, అధ్వ = మార్గమునందు, జాఘాలతా = సత్వరగమన మనియెడు, ద్యుతిన్ = నరకమును, 'నిరయో ద్యుతిస్త్రియా' మని యనుచుండు. ఒల్లన్ = ఇష్టపడను, మఱి = మఱి యేమనగా, అపవర్తదుఁడు = మోక్షము నిచ్చువాఁడు, ఏవేల్చు = ఏదైనామో, ఎఱింగి = తెలిసి. చానిన్ = ఆదైవమును, భజింతున్ = సేవింతును.

తా. ధర్మార్థకామాబులనియెడి పుగుషార్థశ్రయాసక్తిచేత బలుమాఱు స్వర్గమునుండి భూమికి భూమినుండి స్వర్గవంసమును బోవుచుండు మార్గమునందు సత్వరగమన మయనరక మొల్లను. మఱి యే మన నపవర్తప్రదుం డగునట్టివాఁ డెవ్వఁడో వాని నెఱింగి సేవించుచున్నాఁడను.

క. అని తలచి మెచ్చి యవ్వి

ప్రసకు న్విటీకగండమున ముద్రిత మై

యునిచినయొకముడు పార

మునిచే నిప్పించి నగరరసాచ్చి నిశి చనన్.

84

టీ. అని తలచి = అట్లని యూహించి, మెచ్చి = తన కిట్టి జ్ఞానము గలుగఁజేసి నందులకై సుతసిద్ధి, అష్టిప్రసకున్ = అబ్రాహ్మణునికి, విటీకగండమునన్ = వక్కలాకుల బరణియందు, 'గడుకరక్షా'లగుడో పరబ్రహ్మశ్రీశోభుణియని పులింగవిశేషమునందమరుండు, ముద్రితమై = ముద్రింపఁబడి, ఉనిచిన = ఉంచఁబడియున్న, ఒక ముడుపు = పరాలములైయొకటి, ఆరక్షనిచేత్ = (తలపరిచేత నగరు వెలువడుగానే తలపరు

లీరాణులు గలిసికొని రని 75 లో నున్నది.) ఇప్పించి, నగరు = రాజగృహమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, నిశి = రాత్రి, చనన్ = వెళ్లెగా. ముందటి కన్వయము.

తా. అపాంధ్యరాజు పూర్వోక్తప్రకారంబుగ నూహించి తన కిట్టి జ్ఞానముఁ గలుగఁజేసిన యద్విపునివిషయమై యానందమొంది యతనికి దాంబూలకరండుంబున ముద్రింపఁబడి యుంచియున్న పరాలముడు పొకటి యాతలవరిచేత నిప్పించి తాను నగరు ప్రవేశించి తెల్లవాఁన పిచ్చట.

క. కొలువై బహుసమయంబుల

మెలఁగెడుకోవిదులఁ జూచి 1 మీమాశాస్త్రం

బులలో నెవ్వఁడు మోక్షం

1 బెలయించునో చూచి నిశ్చయింపుఁ డటండున్.

85

టీ. కొలువై = ఆస్థానమందుఁగూర్చుండి, బహు...లన్ - బహు = అనేకవిధంబులగు, సమయంబులన్ = సిద్ధాంతములయందు, ని. 'సమయా శృంగధార కాల సిద్ధాంతసూచి' యని విఘంటువు. మెలఁగెడుకోవిదులన్ - మెలఁగెడు = సవరించుచున్న, కోవిదులన్ = పండితులను, చూచి = వీక్షించి, మీమాశాస్త్రంబులలోన్, ఎవ్వఁడు, మోక్షంబు = ఆపవర్గమును, ఎలయించునో = పొందుచునో, చూచి నిశ్చయింపుఁడు = పరిశీలనఁజేసి నిర్ణయింపుఁడు, టండున్ = ఆరాగిసి, మైపుములలో క్రియ.

తే. వాచ మొనరించి గెలిచి తత్త్వంబు దెలుపు

వాని కని బీజపువ్వులఁబోని టంక

నాలవాటులు నించి యాస్థానిఁ గట్ట

గాలసర్పముగతి వ్రేలుజాలె జూచి.

86

టీ. వాచమొనరించి = ప్రసంగముసేసి, గెలిచి = జయమునొంది, తత్త్వంబుఁ దెలుపువాని కని = ఇదియ సత్యం బని కనుపఱచువాని కనుచు, బీజ...లు-బీజపువ్వులఁ బోని = బీజపువ్వులవంటి, టంకనాలవాటులు = క్రొత్తముద్రలువేసినమాడలను, నించి = విండఁబోసి, ఆస్థానిన్ = సభయందు, ని - 'ఆస్థానీ క్షీబమాస్థాన' వుని యమరము. కట్టన్ = కట్టఁగా, కాలసర్పముగతిన్ = కృష్ణసర్పమువలె, వ్రేలుజాలెన్ = వ్రేలాడుచున్న జాలెను, చూచి = వీక్షించి.

తా. ఆస్థానము దాపాంధ్యరాజు గూర్చుండి యున్నవాడై యనేకశాస్త్ర సిద్ధాంతములు తెలిసికొనియున్న పండితోత్తముల రావించి వారిని చూచి మీమాశాస్త్రములయందుఁ జక్కఁగా విచారించి మోక్షప్రదులైనదేవుఁ డెవ్వఁడో యెఱింగింపు

1. బెలయించు చూచి.

వలయు ననుచుఁ బ్రసంగమొనరించి గలిచి తత్త్వముం జెలిపినవానికి నిప్పించెద నని మాడలచే నింపబడిన జాలెను చెప్పించి సభయందుఁ గట్టింప నావరాలజాలెను జాలి యప్పండితులు.

క. హరు నొకఁ డన నుమ నొకఁ డన

హరి నొకఁ డన శిఖి నొకఁ డన న నర్కు నొకఁ డనన్

గరిముఖు నొకఁ డన రజని

శ్వసు నొకఁ డన సజు నొకఁ డన న వా దై నతఱిన్.

87

టీ. ఒకఁడు = ఒకవిద్వాంసుఁడు, హరునన్ = శివుఁడు మోక్షప్రదుఁ డనఁగా, ఒకఁడు = మఱియొకఁడు, ఉమనన్ = శక్తి మోక్షప్రదాత్రియనఁగా, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, హరిన్ = ఇంద్రుని, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, శిఖిన్ = అగ్నిని, ఒకఁడు = ఇంకొకఁడు, అర్కున్ = సూర్యుని, ఒకఁడు, కఃముఖున్ = విఘ్నేశ్వరుని, ఒకఁడు, రజసేశ్వరున్ = నిశాపతిని - చంద్రుని, ఒకఁడు సజున్ = బ్రహ్మను, (వీరలు మోక్ష ప్రదాతలని) వాడు = ప్రసంగము, ఐనతఱన్ = ఐనసమయమందు.

తా. సుగమము.

తే. విల్లిపుత్తూరిలో నల్లరిష్టవిష్టుఁ

డతులతులసీసుగంధిమార్గమును మూల

మంత్రమున నర్కు¹నేర్చుచో న మన్ననారు

దామధురోక్తి² ని ట్లని న యానతిచ్చెను.

88

టీ. విల్లిపుత్తూరిలోన్ = శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, అల్లవిష్టుచిత్తుడు = అవిష్టు చిత్తుడు, అతుల...ను - అతుల = శ్రేష్ఠమైన, తులసీ = తులసీచేతను, సుగంధి=పరిమళించుచున్న, మాల్యమును = పుష్పమాలికను, మూలమంత్రమున్ = శ్రీమదష్టాక్షరి యను మహామంత్రముచేత, అర్కునేర్చుచోన్ = పక్షస్థలమందు సమర్పించునపుడు, మన్ననారు = మన్నానుస్వామి, ఉదార = గంభీరమైన, మధురోక్తి = తియ్యని మాటలచేత, ఇట్లని = ఇవిధముగ, ఆనతిచ్చెన్ = నెలవిచ్చెను.

తా. శ్రీవిల్లిపుత్తూరులో నున్న యావిష్టుచిత్తుం డుత్తమంబగు తులసీదళము లచేఁ బరిమళించుచున్న పనమాలిక నష్టాక్షరి యను మహామంత్రంబగు మూలమంత్రమును జపించుచు పక్షస్థలమున సమర్పించుగ నాసమయంబున మన్నానుస్వామి గంభీరమైన తియ్యనిమాటలచేత ని ట్లని యానతిచ్చెను.

ఉ. 'నేడు మహామతీ! మధురసీపురయంబున జొచ్చి యందుఁ బాం
డీడు దివాణము న్నెఱయి నీ నించిన బ్రేలెడుదుర్తదాంధులన్
బోడిమి మాన్చి పున్నహిమముం బ్రకటించి హరింపు శుల్కమున్;
వాడును రోసినాఁ డిహము న వైష్ణవుఁగా నొనరింపు సత్కృపన్.'

టీ. మహామతీ = మహాజ్ఞానము గల విష్ణుచిత్తుఁడా, నేడు = ఈ ప్రాప్తు, ఈవు =
సీపు, మధురన్ = మధురపురమును, జొచ్చి = ప్రవేశించి, అందు = ఆమధురయందు,
పాండ్లీడు = పాండ్లరాజు (ఇది దేశ్యక్తి), దివాణమున్ = ఆస్థానమును, నెఱయన్ =
నిడునట్లుగా, నించినన్ = నిండగా, బ్రేలెడు = నానావిధములుగఁ బలుకుచున్న,
దుర్తదాంధులన్ = దుర్తదములచేత నభయపెట్టినవారైనను, బోడిమిమాన్చి = గర్వ
మఱచించి, మన్నహిమన్ = నాయొక్క మహత్త్వమును, ప్రకటించి = ప్రసాదించునట్లు,
శుల్కమున్ = విద్యాశుల్కమును, హరింపు = గ్రహింపుట. వాడును = ఆపాండ్లరా
జును, ఇహము = ఇహలోకమును, రోసినాడు = అనహృదయనాడు, సత్కృపన్ =
దయచేత, వైష్ణవుఁగాన్ = విష్ణుభక్తునిగా, ఒనరింపుము = చేయుము.

తా. మహాబుద్ధికారి వగు విష్ణుచిత్తుఁడా యని స్వామివారు సంబోధించి నేటి
నీనమున నతిపగముతో మధుర కేటించి యుండున్న పాండ్లరాజు దివాణము నిండఁ
గూర్చుండి నానావిధములుగఁ బలుకుచున్న దుర్తదాంధులయొక్క కైపు మాన్చి నా
మహిమలను గొరలఁచెడి విద్యాశుల్కమును గ్రహించి యాలోకమును రోసియున్న
పాండ్లరాజు గృహచేత వైష్ణవుఁగావించు మనీ మన్నుటస్వామి విష్ణుచిత్తునితో నెల
విచ్చెను.

తే. అనిన వడవడవడఁకి సాష్టాంగ మెఱిగి

సమృదాశ్రులు పులకలు నీ ముష్టరముగ

వినయవినమితగాత్రుడై నీ విప్రవరుడు

వెన్నునకు భక్తి నిట్లని నీ విన్నవించె.

90

టీ. అనినన్ = అనగా, విష్ణుచిత్తుడు, వడవడవడఁకి = మిక్కిలికంపించి, సాష్టాంగ
మెఱిగి = సాష్టాంగప్రణామముచేసి, సమృదాశ్రులు = అనందాశ్రులు, పులకలు =
పులకాంకురములు, ముష్టరముగన్ = అతిశయింపగా, వినయవినమితగాత్రుడై = విన
యముచేత వంకరబడిచేహము గలవాడై, విప్రవరుడు = బ్రాహ్మణోత్తముండగు విష్ణు
చిత్తుడు, వెన్నునకున్ = విష్ణునకు, భక్తిన్ = భక్తిచేతను, ఇట్లని = వివిధముగా, విన్న
వించెన్ = విన్నవము నేసెను.

తా. మన్నురస్వామి యారీతి నాజ్ఞాపించుగా భయమునొంది విష్ణుచిత్తుండు సాష్టాంగనమస్కారముం జేసి యానందబాష్పములు బులకాంకురములును విస్తరిల్లగా వినయముచేత నస్తుండై విష్ణునకు పక్ష్యమాణక్రమంబుగా భక్తిచేత విన్నవించెను.

శా. 'స్వామీ! నన్ను నితగపురావతితభాస్త్రగ్రంథజాత్యంధు, నా

రామత్వైఖనక్రియాఖగఖనిత్రగ్రాహితోద్యత్కణ

స్తోమాస్త్విగ్ధకరు, స్థనద్భవనదాసు, న్వాసి గౌర బంపుచో

భూమిభృత్యభ నోట మైన నయశంబు ల్లికు రాకుండు నే. ౧1

టీ. స్వామి = రక్షకుడా, ఇతిగ...ధుక్ - ఇతగపురా = ఇతరు మున్ను, అపతిత = చదువబడని, శాస్త్రగ్రంథ = శాస్త్రగ్రంథములయందు, జాత్యంధు = పుట్టుగ్రుడ్డివాడ నైనట్టియు, ఆరామ...రుక్ - ఆరామ = ఉద్యోగవనముయొక్క, త్వ = భూమియొక్క, ఖననక్రియా = త్రవ్వట యచకార్యమనాదు, ఖర = తీక్షణమైన, ఖనిత్ర = గుద్దలియొక్క, గ్రాహిత = గ్రహించుటచేత, ఉద్యగ్ = ఏర్పడన, ఉద్యోమ = కాయల సమూహము చేతను, అస్త్విగ్ధ = బిరునైన, కరుక్ = హస్తములు గలయట్టియు, భవ...సుక్ - భవత్ = మియొక్క, భవనదాసుక్ = గృహసేవకుడైనట్టియు, నన్నుక్ = నన్ను, వాచిగాక్ = ప్రసంగించువానిగాజేసి, బంపుచోక్ = ఆనీనయపుడు, భూమిభృత్యభక్ = ఆ పాండ్యరాజుయొక్క సభయాదు, ఓటమైనక్ = ఓటమియైనను, అయశంబుత్ = అప కీర్తి, మీకు రాకుండునే = మీకు పెచ్చునుగదా.

తా. ఇతరుమున్ను శాస్త్రము జనువక జ్ఞానమునందు బుట్టుగ్రుడ్డినైనట్టియు, బులతోట నేల ప్రవృత్తుల గా గుద్దలి బట్టుటచేత గాయలు కాచి బిరునైన హస్తములు గలయట్టియు, మీచేలను దాసుడైనట్టియు నన్ను వాదమున కనిపిలిచేని యారాజసభయందు గెల్పు లేక యోటమి పెట్టినయెడల దేవరకే యపకీర్తి వచ్చును గదా యని విష్ణుచిత్తుండు విన్నవించెను.

మ. గృహసమూర్జనమో జలాహరణమో శ శృంగారపల్యంకికా

వహనంబో వసమాలికాకరణమో శ వాల్మభ్యలభ్యధ్వజ

గ్రహణంబో వ్యజనాతః త్రధృతియో శ ప్రాగ్గీషికారోపమో

సృహరి వాదము ² నేల లేరె యితరు శ లీలీలకుం బాత్రముల్? ౧2

టీ. సృహరి = సృసింహస్వామి, గృహసమూర్జనమో = మీ శోపేయందుఁ బరిహర్జనముజేయుటో, జలాహరణమో = తీర్థంబుఁ దెచ్చుటో, శృంగార పల్యంకికా

పహనంబో=విలాసార్థము దేవరవా రారోహణముఁ జేసినట్లొక మోచుటయో, వనమా
లికాకరణమో = తులసిదండలు గట్టి సమర్పించుటయో, వాల్ల...బో - వాల్లభ్య =
ప్రభుత్వమునకు, లభ్య = పొందఁదగిన, ధ్వజగ్రహణాబో = బెక్కెములు మోచు
టయో, వ్యజనాతపత్రధృతియో = వినకఱ్ఱ గొడుగుమున్నగువానిం బట్టుటయో,
ప్రాక్=ముందఱు, దీపికారోపమో=దీపముఁ బెట్టుటయో, వాదములేల=వేఱవాదులేల,
ఇతరుల్ = అత్యులు, సీలీలమన్ = సీవిలాసమునకు, పాత్రముల్ = తగినవారు, లేకే
లేరా, ఉన్నా రనుట. 'కవచిద్ధర్మవిశేషేతు క్లిబేవ్యుధయరూపతా' యు నధర్మణోక్తి
చేత బాత్రము లని యమహద్రూపము.

తా. సుగమము.

❖ మన్ననార్థ విష్ణుచిత్తు ననుగ్రహించుట ❖

లే. అనినఁ దద్భక్తి కెద మెచ్చి యచ్యుతుండు
మొలకనగ వొప్ప శ్రీదేవి మోము సూచి
వా దితని¹ చేత గెలిపింతు నాదుమహిమ
మువిద కను మని ప్రాభవం న బొప్పఁ బలికె.

93

టీ. అనిన=అనఁగా, తద్భక్తికిన్=ఆవిష్ణుచిత్తునిభక్తికి, ఎదమెచ్చి = మనంబున
మెచ్చి, అచ్యుతుండు = శ్రీహరి, మొలకనగవొప్ప = చిటునవ్వంపురిఁచఁగా, శ్రీదేవి
మోముసూచి=లక్ష్మీముఖము వీక్షించి, వాదు = వాదము, ఇతనిచేతగెలిపింతున్ = అనా
ఘ్రాతశాస్త్రగంధుడైన యీవిష్ణుచిత్తుని చేతనే గెలిపింతును. నాదుమహిమము = నా
ప్రభావమును, ఉవిద=పీయవతీ, కనుమని = చూడుచుని, ప్రాభవము = ప్రభుత్వము,
బొప్ప=పొల్గునట్లుగా, పల్కెన్=మఱియు నొక్కవాక్య మానతిచ్చెను.

తా. ఇట్లనఁగా నావిష్ణుచిత్తునిభక్తికి మెచ్చి మన్ననార్థము చిటునవ్వ
వెడలుచుండ శ్రీదేవిముఖము చూచి యితనిచేతనే వాదము గెలిపించెద నామహిమముం
బాదు మని ప్రభుత్వ మొప్పునటుల మఱియొకవాక్య మానతిచ్చెను.

క. నీయిచ్చయో? మిన్నక పో

వోయి; మునిప్రవర! నిన్ను నొప్పింతును(నె) భూ

నాయకసభ నిందులకై

నీయత్నము వలవ దవల న నే నున్నాడన్.

94

టీ. మునిప్రవర=మునిశ్రేష్ఠుడా, నీయిచ్చయె=నీయిష్టమా, మిన్నక = ఊరిక, పోవోయి=చనుము, భూనాయకసభ=పాండ్యునిసభయందు, నిన్ను = నిన్ను, ఒప్పితు = సభ్యులు క్లాఫించునట్లు చేయుదును, ఇందులకై = ఈకార్యమునకై, నీయత్నము = నీప్రయత్నము, వలనదు = అక్కఱ లేదు, అవల = ఆవలనడుచుకార్య విషయమై, నే నున్నాడను.

తా. మునిశ్రేష్ఠుడ వగు నోయి విష్ణుచిత్తుడా నీయిష్టప్రకారమా? ఊరిక వెళ్ల మహ్మద్యారాజుయొక్క సభయందు నీకు మెప్పు గలుగజేసెద నిందులకై నీ పేమియుం జేయవల ఎచ్చటి కార్యముల నెఱపెచ్చుటకై నే నున్నాడ నని స్వామి యానతిచ్చెను.

ఆ. ఆనన మాటు వలుక శ నలికి యయ్యాభవ

రియ్యకొనియె బోవ శ నింతలోన

బర్తనయచు డతనికయనంబు దూరింపు

మనుచు నంబితోడ శ నానతిచ్చు.

95

టీ. ఆనన=ననగా, మాటువలక = ప్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు, అలికి=జెంచి, అలక్కాగువారు = పెద్దయోధ్యులు, పోవ = స్వామిసన్నిధిచూడ యాజ్ఞ విహించి వెళ్ళుటను, ఇయ్యకొనియె = సమైక్యము, అతనిలోన = ఆనయమున, బర్తనయచుడు = మన్ననస్వామి, అతనికయనంబు = ఆవిష్టచిత్తుని ప్రయాణమును, తూరి పుము = సాగింపుము, అనుచు = ఇట్లుచుచు, నంబితోడ = ఆర్చకునితో, ఆనతిచ్చె = ఆజ్ఞాపించెను.

తా. సుగమము.

— విష్ణుచిత్తుడు మధుర కేగుట —

క. ఆనతి బడి శ్రీభండా

రాన స్సంబడమునందు శ ప్రాయందలము

స్థానికు డొసంగి పనుపం

గా నానతి బడిన నిమిత్రకాంక్ష వహింపన్.

96

టీ. ఆనతిబడి=స్వామి యాజ్ఞనుపొంది, స్థానికుడు = పాదుపత్తెకాడు, శ్రీ భండారానక = ఉగ్రాణమునుండి, సంబడము=బత్తెపుసుబళము, తన...ము = తనదు = తన సంబంధియైన, ప్రాయందలము = పురాతనమైన యందలమును, ఒసంగి = ఇచ్చి,

1. ప్రాయందలము.

పనుప = అనుపంగా, అనలిబడి = నెలవువెంటనే, నిమితకాండ్రు = మోతకాండ్రు
పహింప = మోయంగా. ముందటి కన్వయము.

తా. ఆకోవెలపారుపత్తెకాండ్రు స్వామి యానతిచ్చినతెలుగున సుగ్రామమునుండి
బత్తెపుసంబళము గీసియిచ్చి పురాతన మగునందలము నొసగి పంపగా నెలవొందిన
మోతకాండ్రు మోయుచుండగా.

క. లావు గల¹యట్టగుట్టపు

జావడములమీద మాత్రసంచులు దూలక

గ్రేనల నేకాంగులు రా

వీధముల నరిసె వనశిఖిసకుఁ గొనుచున్.

97

టీ. లావు...మీదక - లావుగలయట్టి = బద్దసియున్నట్టి, గుట్టపుజావడముల
మీదక = గుట్టపుపట్టువులమీద, మాత్రసంచులు = ఆసిమిసంచులు, దూలక =
ప్రలాడుచుండగా, ఏకాంగులు = కోవెలయధికారు లగునేకాంగులు, (ఏకాంగులనఁ
గాఁ బుత్రమిత్రకళత్రాదులం బెఱ్యజిచ్చి భగవత్క్రొక్కర్యమే పరమప్రయోజనమని
పావప్రములు గట్టుకొని భగవత్క్రొక్కర్యార్థము శరణమును బ్రాణము నర్థమును
తృణముగాఁ జూచు విరక్తులు.) గ్రేనల = ఇనుప్రక్కల, రాక = రాగా, వీధ
ములక = రావళ్లలో, అరిసెలు = ఆనేకవిధములగాఁ జేయంబడిన యతిరసములు, అవని
విధునపక = భూపతికి, కొనుచున్ = పట్టించుకొని.

తా. మిగుల బలిసియున్న గుట్టపుపట్టువులమీద నసిమిసంచులు ప్రలాడు
చుండగాఁ గోవెల యధికారు లుభయపార్శ్వంబులఁ జనుదేరి భగవత్ప్రసాదంబులయిన
యతిరసంబులు రాజున కిచ్చుటకుఁగాఁ గావళ్లలోఁ బట్టించుకొని.

సీ. భక్తి ద్రోవకు సాధ్వి १ బరికరంబులు వెట్టి

కట్టిన పారివిశంకగాయగములు

నెసటిపోతలు గాఁగ १ నేర్పి నించినచిరం

తనప్రళాలిక్షేమతండులములు

వడిఁబెట్టి లో⁴జీర १ గుడము సాబా లూన్పు

జెలగు సంబారంపురజితపండు

పెల్లలోహండికావళ్ల కొమ్ములవ్రేలు

గిడ్డి మొత్తము నేతిలడ్డిగలును

తే. బెరుగువడియంబులును బచ్చివరుగు బేడ

లురుతరాచ్యుతపూజోపకరణపేటి

కలునుసాత్తిన సాత్తనికులము బలసి

విధినిషేధము లెఱిగి లేక మధుర కరిగె.

98

టీ. సాధ్య = ఆవిష్టచిత్తునిభార్య, భక్తి = భక్తిచరమ, త్రోవకు = మార్గము నకు, పరికరంబులవట్టి = పరికరంబు లుంచి, కట్టిన = మూటగట్టిన, పారివిళంగాయ గములు = పారివిళంగాయలవణ్యరములును, ఎనటిపోలలుగాగె = ఆతీరుననే వండు కొనడగినవై యింక లేకుండునట్లుగా, ఏర్పి = ఏటి, నించిన = నిండించిన, చిరుతరపు = ప్రాతలైన, కాలిక్షేమరండులములు, లోక = లోపలక, పడిపెట్టి = పోధించి (నలు నులు లేకుండునట్లు), డిర = డీలకట్టును, గుడము = బెల్లమును, సాబాలు = సరి వాటుగా, హిస్పి = ఉంచుగా, చెలగు = బిచ్చుచున్న, సంబారంపుణితండు, పెల్లు...లక = పెల్లు = మొదైన, లోహండికావల్ల = లోపలహండిలకావల్ల యొక్క, యొక్క = ఆగ్రములందు, ప్రేలు...ము-ప్రేలు = ప్రేలాడుచున్నట్టి, గిడ్డి... ను - గిడ్డిమొత్తము = ఆవులసంబంధియైన, నేతిలడ్డగలు = నెయ్యిపోసిన లడ్డగలును (లడ్డగ లనగా మూలహించిచుండుపదార్థము), పెరుగువడియంబులును, బచ్చివరుగు = వేయింపనివరుగులు, బేడలు = బలుపులబిచ్చు, ఉరు...టి - ఉరుతర = గొప్పలైన, అచ్యుత = శ్రీవష్టనియొక్క, పూజోపకరణపేటికలును = ఆర్యనోపయోగివస్తుపూరితము లగు పెట్టెలును, చాత్తిన = శ్రీవైష్ణవులయొక్కయు, చాత్తని = చాత్తాదులయొక్క, కులము = సమాహము (చాత్తినవారనగా ద్రావిడ ప్రబంధమధికరించియు భగవత్సన్నిధి యందు సమర్పితముజేసిన బ్రాహ్మణోత్తములైన శ్రీవైష్ణవులు, చాత్తనివారనగా ద్రావిడ ప్రబంధమధికరించియు భగవత్సన్నిధియందు సమర్పితముజేయు నధికారము చాలని యితరవర్ణవైష్ణవులు.) విధినిషేధము లెఱిగి లేక = ఎవ్వరెవ్వరేమేమియుంజెచ్చుట కర్హులొక వార లాయావస్తువులఁ జెచ్చుచుండగా, ఆవిష్టచిత్తుండు, మధురకరిగె = మధురాపురంబునకు జనెను.

తా. ఆపెరియాళ్వారుయొక్కభార్య పతివ్రతాశిరోమణి యగుటజేసి మిగుల భక్తితోఁ గూడినదై యతని త్రోవకు బరికరంబు లుంచి మూటగట్టినపారివిళంగాయలు మిక్కిలియు పరిపోధింపఁబడిన షేమరండులములు, సంబారంపుణితండు, హండి కావల్లకొనలయందు ప్రేలాడుచుండెడి యావునేతిచే నింపఁబడిన కూచిమూలపిడత లును పెరుగు వడియంబులు వరుగులు చాయలబిచ్చు శ్రీవైష్ణవపూజోపయోగివస్తులని

బృందపూరితంబు లగుపేటికలును వీని శ్రీవైష్ణవులు చాత్రాదులు స్వస్వయోగ్యతాను రూపంబుగ వెంటఁ జెచ్చుచుండ నానిష్ఠుచిత్తుండు మధురానగరమునకు వెళ్లెను.

చ. యమనియమాదిలభ్య ద్రుహిణాది*జన్మ రుదిభ్యః, సంస్కృతి
శ్రమహరనామకీర్తన, మురప్రవికర్తన పాతకాపరి
రమన రమాంగనాకమన * తామరసాయతనేత్ర భక్తహృ
ద్భ్రమితృణదాత్ర, భూయువతీరంజన, వర్ణజితౌభ్రఖంజనా. ౧౧

టీ. యమ నియమాదిలభ్య = యమ, నియమ, ఆసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధ్యాన, ధారణ, సమాధి లనియెడు సప్తాంగయోగములచేత బొందదగినవాఁడా, ద్రుహి...భ్య - ద్రుహిణ = బ్రహ్మ, ఆది = మొదలగు, జరత్ = వృద్ధులైన, మరుత్ = దేవతలను, ఇభ్య = ప్రభువైనవాఁడా, ని. 'ధాతాబ్జయోనిద్వి'హిణః, ఇభ్యఅధ్యోధనీ స్వామీ, మరుతో పదనామరా' యని యమరుండు. సంస్కృతి...న - సంస్కృతి = జన్మ మరణాదిరూప సంసారమందలి, శ్రమ = ఆయాసమును, హర = హరించునట్టి, నామ కీర్తన = నామసంకీర్తనముగలవాఁడా, మురప్రవికర్తన = మురాసురునిభంజించినవాఁడా, పాతకాపరీదమన = పాపముల హరించువాఁడా, రమాంగనాకమన = లక్ష్మీకాముక, 'కమనోకామనోభిక్' యని యమరుండు. తామరసాయతనేత్ర = తామరజేకులవలె వెడల్పులైన కన్నులుగలవాఁడా, భక్త...త్ర-భిక్త=భక్తులయొక్క, హృత్=మనఃబలంబు, ద్రుమ = శ్రమలనియెడు, ర్భణ=క్షణి, దాత్ర = లబితమైనవాఁడా, ని. దాత్రం లాత్ర' వునియమరుండు. భూయువతీరంజన-భూయువతి = భూమియనుస్త్రీని, రంజన = సుతోషపెట్టెవాఁడా, వర్ణ...నా - వర్ణ = దేహకాలిచేతను, జిత = గెలువబడిన, నిశ్చి = మేధుమును, ఖంజనా = కాటుకనీట్టయనుగలవాఁడా. ని. 'ఖిష్టరీటస్త్ర ఖిష్టనః, షష్టి ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ, ఆత్రంసేఘో వారివాహ' యనియు నమరుండు. ఇందు లభ్య, దిభ్య యిత్యాదు లంత్యానుప్రాసములు కలవు.

తా. యమ నియ మాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యానధారణ సమాధి లనియెడియప్తాంగయోగములచేత బొంద సాధ్యమైనట్టియు, చతుర్ముఖుండు మొదలగు బృందారకబృందంబులకుఁ బ్రభువైనట్టియు, జననమరణాదిరూపసంసారజన్మ శ్రమ నివారకంబైన నామకీర్తనముగలయట్టియు, మురాసురుని పభించినట్టియు లక్ష్మీదేవికిఁ గాముకుడైనట్టియు, తామరజేకులవలె వికాలంబులైన నేత్రంబులు గలయట్టియు, భక్తజనహృదయస్థితంబు లగుభక్తు లనియెడిగడ్డికి లబితమైనట్టియు, భూవల్లభుండై

నట్టియు నిజదేహకాంతిచేత గలుపబడిన మేఘఖాజనములయొక్క కాంతిగల యోగ్రహరీ యని గ్రంథకర్త గ్రంథమధ్యమందుఁ జేయుచుగిన మంగళం బొనరించుచున్నాఁడనుట.

క. దోహార్థ్యతద్ధర్మగో, వర్ధన! రాధాసురంగరవర్ధన! లీలా

వార్ధషికా! యిషికాకృత, వార్ధశ్రవసై కనేత్రవైశ్కృతినిపుణా! 100

టీ. దోహార్థ...న-దోహ = భుజములయొక్క, ధా = భారముచేతను, భృత = ధరియింపబడినట్టి, దుర్ధర = ఆత్మలచే ధరియింపఁగల్గవుగాని, గోవర్ధన = గోవర్ధనవర్షతముగలవాఁడా, రాధా...న-రాధా = రాధయొక్క, ఆసురాగ = ప్రీతిని, వర్ధన = వృద్ధి బొందించువాఁడా. లీలా...కా-లీలా = విలాసముచేతను, వార్ధషికా = పక్షి పుచ్చుకొనువాఁడా, యి. 'పుష్క్యాజీవో వార్ధషిక' యని యమనము. (మేకలేశ్వరుఁడు వర్ధికాసులఁడనుట.) ఇషికా...ణ-ఇషికార్థ = పృథముచేతఁ జేయబడిన, వార్ధశ్రవస = ఇంద్రపుత్రుఁడయిన కాకాసురసియొక్క. విగ = ఒక్కటైన, నేత్ర = కంటియొక్క, వైశ్కృతి = భంగముచేతను, నిపుణా = సమర్థుఁడా. పుష్కరుప్రాసము.

తా. ఇలలించే ధరియింప నశక్యం బైనగోవర్ధనవర్షతమును భుజముచేత ధరియించినట్టియు, రాధను దనయందుఁ గలప్రీతి సభిషృద్ధిచేయుచున్నట్టియు, విలాసార్థము జనులచే పక్షిబుచ్చుకొనునట్టియు, తృణముచేత కాకాసురము వహించి సీతాస్తనవిధారణముచేసిన కాకాసురుని యొకంటియొక్క వికారమును బొందించుటయందు సమర్థుఁడవైనట్టి యోగ్రహగ్రహరీ; యని పూర్వముచేత మంగళం బొనరించుచున్నాఁడు.

మాలినీ. ద్రుహిణజముఖమాసీస్తోమని స్తంద్రభాస్వ

ద్దహరవిహరమాణోతామ్రపాదాంబుజాతా

బహిరబహిరపారప్రాణికోటిప్రపూర్ణా

మహిమవినుతవాణీమాధురీవేద్యపర్ణా

101

టీ. ద్రుహిణజ...తా-ద్రుహిణ = బ్రహ్మచలన, జ = పుట్టిననారదుఁడు, ముఖ = మొదలగు, మానిస్తోమ = మునిబృందముయొక్క, నిస్తంద్ర = మఱపులేని, భాస్వల్ = ప్రకాశించుచున్న, దహర = హృదయకాశముడు, విహరమాణ = విహరించుచున్న, ఆతామ్ర = ఆంజలి నెఱుగె, పాదాంబుజాతా = కమలములమఱి పాదములగలవాఁడా, బహి...ర్ణా - బహిః = వెలుపలను, అహిః = లోపలను, అపార = పారములేని, ప్రాణికోటి = జంతుకోటియందు, ప్రపూర్ణా = సంపూర్ణుడైనవాఁడా, మహిమ...ర్ణా-మహిమ = మహత్వముయొక్క, వినుతి = స్తోత్రరూపమైన, వాణీ = వాక్యములయొక్క, మాధురీ = మాధుర్యమును, వేది = తెలిసిన, అపర్ణా = పార్వతిగలవాఁడా.

తా. బ్రహ్మవలన జనియించిన సారదుండు మెసలగువారి సమాజముయొక్క నిశ్చలమై ప్రకాశించుచున్నదహరాకాశమందు సంచరించుచున్నట్టి మిగులనెఱ్ఱనైయున్న కమలమలహాటి పదయుగళము గలవాడా! వెలుపలను లోపలను పారములేక యసంఖ్యేయంబు లగుజుతువులగుండు బరిపూర్ణుడా, పార్వతీదేవిచేతఁ జరియఁబడిన నిజమాహాత్మ్యముయొక్క స్తోత్రవాక్యమాధుర్యము గలలక్ష్మీనాయకా, ఆసి.

మ. ఇది భూమండనకొండవీడుధరణీభృద్ధ్యస్తూర్వార్వాద్రిభా

స్వదిభేశాత్తజన్మభద్రజనజీవగ్రాహ రాహుళాయమా

ణదృధాంచదృఢజకృష్ణ గాయ మహిరాణ్నామాస్తదాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యము ద్వితీయంబై మహింబొల్గును.

టీ. ఇది, భూమండన...దక్-భూమండన = భూదేవిభూషణంబైన, సి. 'భూషణంస్యాదలక్రియా, నుద్దానంచ' యని యనురము. కొండవీడుధరణీభృద్ధ్యస్తూర్ = కొండవీడు కొండమర్గమునందును, పూర్వార్వాద్రి = ఉదయగిరిమర్గమునందును, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఇభేశాత్తజ = గజపతిమహారుండైన, వీరభద్ర = వీరభద్రసామ్రానియొక్క, జన = ప్రజయొక్క, జీవగ్రాహ = ప్రాణముతో గ్రహించుటయందు, రాహుళాయమాణ = రాహువువలె నాచరించెడి, దృఢ = బద్ధమైన, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, భుజ = భుజములు గలయట్టి, కృష్ణరాయమహిరాణ్నామ = కృష్ణరాయభూపతియను పేరుగల, ఆస్త్వత్ = నాయొక్క, ఆముక్తమాల్బదక్ = ఆముక్తమాల్బదయందు, హృద్యపద్యము = మనోహరపద్యములుగల, ఆశ్వాసము, ద్వితీయంబై = రెండవదియై, మహిక్ = భూమియందు, పొల్గునుక్ = ఒప్పుగును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమూర్తీసాననాననానాదితాభండసాహితీమణింబుడు నాల్గైయగోత్రపవిత్రుండును విశ్వవంశ పయోరాశిరాకానుభాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచినమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్బదావ్యాఖ్యానంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము

తృతీయాశ్వాసము

క. శ్రీక్షీతి సీళావర! దను

జోక్షప్రాణహర! దంష్ట్రోక్షోత్కృతహిర

ణ్యాక్షక్షపాచర! కృపా

వీక్షాదృతబాహులేయ! 1 పేకటరానూ.

1

టీ. శ్రీ...వర - శ్రీ = లక్ష్మికి, క్షీతి = భూమికి, సీళా = సీళాదేవికిని, వర = నాభుడైనవాడా, దను...ర - దనుజోక్ష = పృథ్వీరూపుడైన రాక్షసునియొక్క, ప్రాణ = ప్రాణములను, హర = హరించినట్టివాడా, దంష్ట్రీ...ర - దంష్ట్రీకా = చేత, ఉత్కృత = ఖండించబడిన, హిరణ్యాక్ష = హిరణ్యాక్షుడయినట్టి, క్షపాచర = నిశాచరుడుగలవాడా, కృపా...య - కృపా = నయతోగూడిన, వీక్షా = కటాక్షముచేత, ఆదృత = ఆదరించబడిన, బాహులేయ = కుమారస్వామిగలవాడవైన, పేకటరానూ = పేకటేశుడా.

తా. కమలాక్షీతిసీళాదేవులకు భర్తయైనట్టియు పృథ్వీసురుని జీవమును హరియించినట్టియు పరాశువతారమందు దన దంష్ట్రీకచేత ఖండించబడిన హిరణ్యాక్షుడు గలయట్టియు గృపాకటాక్షముచేత కుమారస్వామి నాదరించినట్టి పేకటరానూ! యని గ్రంథకర్త దన యిష్టచైవం బగు పేకటేశుని సుబోధించి మంగళ మొనర్చెను.

వ. అవధరింపు మట్లరిగి యవ్విష్టుచిత్తుండు.

2

టీ. అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, అట్లరిగి = అత్రైత్యుగన వెడలి, అవ్విష్టుచిత్తుండు

1. పేకటరమా.

❖ విష్ణుచిత్తుడు రాజసభ కేగటం ❖

శా. నిత్యంబు నృతిహారి వాద మగుట నన్విజ్ఞప్తి లే కంఘ, దా
సత్కూర్జస్వలుఁ డౌట భూపతియు సభ్యవ్రాతయు న్నంకమైః
బ్రతున్మృతానముఁ జేసి ¹ మ్రొక్కంగ, సభాభాగంబు సొత్తొంచి యా
న్నత్యప్రోజ్వలరాజద త్తవరరత్న స్వర్ణ పీఠముఁ దై . 3

టీ. నిత్యంబు = ప్రతిదినమందును, వాద మగుట = విద్వాంసులకుఁ బరస్పర
సంవాదము గలిగియుండుటచేత, ప్రతిహారి = ద్వారపాలకుఁడు, విజ్ఞప్తిలేక = ప్రభువు
వను విన్నవింపకయే, అంఘ = అనుఘం, తా = తాను, (అనఁగా విష్ణుచిత్తుఁ డగుట.)
అన్మృతానముఁడు = మిగులఁదేజముగలవాఁడు, డౌట = అగుట చేత, భూపతియు =
ప్రభువును, సభ్యవ్రాతము = పండితసమూహమును, నంకమై = శంకచేత, ప్రతున్మృ
తానముఁ జేసి = లేచి, మ్రొక్కంగ = నమస్కారము సేయఁగా, సభాభాగంబు = సభా
ప్రదేశమును, సొత్తొంచి = సొచ్చి, బొన్నత్య = పొడవౌటచేతను, ప్రోజ్వల = ప్రకృప్త
ముగఁ బ్రకాశించుచున్నట్టియు, రాజ = విలికచేతను, దత్త = ఇయ్యబడిన, వర = శ్రేష్ఠ
ములగు, రత్న = రత్నములు దానిన, స్వర్ణ పీఠముఁదై = బంగారుపీఠయందుఁ గూర్చుండి
యున్నవాఁడై. ముదఱి కన్వయము.

శా. నిత్యమును విద్వాంసు లేతొచి ప్రసంగుటఁ జెలిసియున్నవాఁడు గాన
ద్వారపాలకుండు రాజాజ్ఞఁ బొందకయే లోపలి కనుపఁగాఁ బ్రవేశించిన విష్ణుచిత్తుడు
మిగులఁ దేజోవంతుఁ డగుటఁజేసి యాభూపాలుండును బండితులును మహాత్ముఁ డగు
శంకచేత లేచి నమస్కరింప సభాప్రదేశము సొచ్చి గాజదత్తంబైన రత్నఖచిత్రసింహాసన
మందుఁ గూర్చుండి యున్నవాఁడై.

క. ఆతిథ్యము గొని, హరి తన

చేతోగతి నొలయ రంతుసేయని విద్య

ద్వ్యాతంబుఁ జూచి 'లాఁతుల

మా తరవా యుడుగ మాటకీలాడుం' డనుచున్ . 4

టీ. ఆతిథ్యముగొని = అతిథిపూజను గ్రహించి, తనచేతోగతి = తనయొక్కచిత్త
వృత్తిని, హరి = శ్రీహరి, ఓలయన్ = విహరింపఁగా, రంతుసేయని = చప్పడుసేయకున్న,
విద్యద్వ్యాతంబు = పండితసమూహమును, చూచి = వీక్షించి, తరవా = ఉపక్రమ
మును (మీరు ప్రారంభించినదానిని), ఊడుగ = నిలుపుటకు, లాఁతులమా = క్రొత్త
వారమా? మాటలాడుండు = ప్రసంగముఁ జేయుండు, అనుచున్.

1. నిలగ. 2. లాడుఁడటంచున్.

తా. సుగమము.

తే. కలిపయోక్తులకే¹ వారి ప్రతిభఁ దెలిసి

నగవు దళుకొత్త రాజునెఁమైగముఁ జూచి

‘యీవు మాధ్యస్థ్యమున నున్న నేముఁ గొన్ని

నొడివెదము మాట’ లని తదసనుజ్ఞ వడసి.

5

టీ. కలిపయోక్తులకు² ఏ, కలిపయ = కొన్నియైన, ఉక్తులకే = మాటలకే, ఇం = ఆసక్తులయొక్క, ప్రతిభ = బుద్ధిని, తెలిసి = ఎఱింగి, నగవు = నవ్వు, తళుకొత్త = అంకురింపఁగా, రాజు = రాజుయొక్క, నెమైగము = ముఖమును, చూచి = కని, ఈవు = నీవు, మాధ్యస్థ్యమున = తటస్థభావమునందు, ఉన్న = ఉన్నయెడ, ఏము = మేము, కొన్ని మాటలు = కొన్నియుక్తులను, నుడివెదము = వచించెదము, అని = చెప్పి, తదనుజ్ఞ వడసి = ఆరాజునుమతి నొంది.

తా. విష్ణుచిత్తు డా సభ్యులు వచించు చున్న కొన్ని మాటలు వినుటచేతనే వారలబుద్ధిని తెలిసికొని చిటునవ్వుతోఁ గూడినవాడై రాజుయొక్క ముఖమును జూచి నీవు మాధ్యస్థ్యమునందున్నయెడ మేము కొన్ని యుక్తులు చెప్పెద మని రాజునుమతి నొంది.

సీ. అందులో నొకమేటి ప్రకభిముఖుండై యాతఁ

డనిన వన్నియును ము ప్రన్ననువదించి?

తొడఁగి యన్నిటి కన్ని ప్రదూషణంబులు వేగ

పడక తత్సభ³యొడఁగ బడఁగఁ బల్కి;

ప్రక్కమాటల నెన్నఁగొక్కొక్కమాటనె

నిగ్రహస్థాన మ ప్రసంగహించి;

క్రందుగా రేఁగినం గలఁగ కందఱఁ దీర్చి

నిలిపి యమైదలివా నికినె కిమిగిడి

తే. మఱి శ్రుతి స్మృతి సూత్రస మాజమునకు

నైకకంఠ్యంబు గల్పించి యాత్మమతము

జగ మెఱుంగఁగ రాధాంత ముగ నొనర్చి

విజితుఁ గావించి దయ వాని విడిచి పెట్టి.

6

టీ. అందులో = అందులలో, ఒకమేటికి = ఒకప్రార్థనానికి, అభిముఖుడై = ఎదురుగా నున్నవాడై, ఆతడనినవన్నియును = ఆతడు నెప్పినయుక్తుల నన్ని

1. అనె ప్రతిభ దెలిసి. 2. యెడఁబడఁగ జెప్పి. 3. మగిడి.

టిని, మున్నుచువదించి = ముం దనువాదముఁ జేసి, లోదగి=ఉపక్రమించి, అన్నిటికిఁ = అతఁడు నెప్పినయుక్తుల కన్నిటికిని, అన్నిదూషణంబులు = అన్నిదోషంబులు, వేగ పడక = త్వరపడక, ('ప్రమాదైభక్తికమోర్బిందుశ్చ మహస్పత్రిక్రియాధేషు' అను సూత్రముచేత మువ్వకలాభము.) తత్సభ = ఆసభ్యులు, ఒడబడఁగఁ = సమ్మతించు నట్లుగ, పల్కి=సంభాషించి, ప్రక్కమాటలఁ = పార్శ్వములనున్నవారు నెప్పునట్టి యాయుక్తులను, ఎన్నక = గణన చేయక, ఒక్కొక్కమాటనె = ఒక్కొక్కయుక్తిచేతనే, నిగ్రహస్థాన ముగ్రహించి = నిగ్రహస్థానమును బొందించి యుగ్రహించి, (నిగ్రహ స్థాన మనఁగాఁ బ్రసంగదోషములకుఁ బేరు) క్రందుగా రేఁగిన = దొమ్మిగాఁబ్రసంగింప రాఁగా, కలఁగక = తొట్టుపాటు పడక, అందఱుఁ = ఎల్లరను, తీర్చి = సమాధాన పఱచి, నిలిసి = ఉంచి, అమొదలివానికినె = అమొదలివిద్వాంసునకె, మగిడి = తిరిగి, మఱి = మఱియు, శ్రుతి = వేదవేదాంతములు, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములు, సూత్ర = శాస్త్రసూత్రములు మొనఁగని దర్శనసూత్రములు, వీరియొక్క, సమాజమునకుఁ=సమా హమునకు, సకలంత్వము = ఏకగ్రీవత, కల్పించి=గేసి, ఆత్మమతము = స్వమతము, జగ మెఱుంగఁగఁ = లోకమెఱుంగునట్లు, రాధాంశనగఁ = సిద్ధాంతముగా, చిన్న = చిని, విడితుఁ గావించి = విడిచి, దయఁ=కరుణచేతను, వానిఁ=అతనిని, విడిచిపెట్టి.

తా. ఆవాదులలో నొక ప్రాథవాది కభిముఖుఁడై యతఁడు నెప్పిన యుక్తు లను ముం దనువాదముఁ జేసి యుపక్రమించి పిమ్మట నాయుక్తుల కన్ని దూషణంబు లును దాను త్వరపడక సభ్యులు మెచ్చునట్లులఁ బల్కి యిరుప్రక్కల నున్నవారు నెప్పుచున్నమాటల నెన్నక యొక్కొక్కయుక్తిచే నిగ్రహస్థానము లొదవిన నుగ్ర హించి సభ్యులు దొమ్మిగా వచ్చి ప్రసంగింప రాఁ దొట్టుపడక యందఱు సమాధాన పఱచి యుంచి యామొదలివిద్వాంసునకే మరల వేద శాస్త్ర బ్రహ్మ సూత్రములకు నేక వాక్యతఁ గల్పించి చెప్పి పిమ్మట స్వమతము సిద్ధాంత మని లోక మెఱుంగునట్లుగాఁ జేసి యొడిచి దయచేత వాని విడిచి.

క. 'నీ వే మంటివి'రమ్మం

చావలివానికిని మగిడి యట్లనె(న)వానిం

గావించి ; యొకఁ డొకఁడు (డ) రా

నా విప్రుఁడు వాదసరణి నందఱుఁ గెలిచెన్.

7

టీ. నీవేమంటివి=తొలుత దొమ్మిగఁ బ్రసంగింప వచ్చినవారలలో నొక్కనిం జూచి యీపు వల్గినదేమి, రమ్మంచుఁ=రమ్మని యొడిచి, అపలివానికిని = అపలనున్న సుఱియొకనికిని, మగిడి = అభిముఖుండై, వానిఁ=ఆవాదిని, అట్లనె = మొదలివాది

వలెనే, కావించి = చేసి, మఱియు సీ ప్రకారముగఁ, ఒకఁడొకఁడు = ఒకని వెంట
వొకఁడుగా, రాన్ = రాఁగా, ఆవిప్రుఁడు = ఆవిష్టుచిత్తుఁడు, వాచనరణిన్ = వాచ
ముఖమున, అందఱన్ = వాదుల నెల్లరు, గెలిచెన్ = జయించెను.

తా. మఱియొకనితట్టు తిరిగి నీ వేమఱివి రమ్మని ప్రసంగించి యోడఁగొట్టి
యావలివాని కెదురై వానిని నోడఁ గొట్టి యారీతి నొక్కొక్కఁడుగా రాఁగా నావి
ప్రుఁడు ప్రసంగించి యందఱు బ్రసంగించునమయమున నోడఁ గొట్టె.

—॥ ఆన్యమత నిరసనము ॥—

సీ. జగదుద్గతికిని బీజము ప్రధాన మన నీ
క్షత్యాది వీశు నశబ్దవాదిఁ
బారి నీశుఁ డేనని నా న భోగమాత్రే త్యాద్యు
దాహృతిస్ఫూర్తి మామూనివాది
ఫలియించు గ్రియయ నా న ఫలమత యిత్యాది
సర్వేశుఁ గొనని యభూర్వవాది
శాస్త్రయోనిత్యాదిసరణి నీశ్వరునిఁ దె
ల్పెడు ననుమాన మనస్పీలువాది

తే. నిత్యులం దెల్ల నిత్యుఁ డశస్ఫుత్త్యూక్తి
క్షణికసర్వజ్ఞ తేషి సోగత వివాది
ననుపపత్తేర్న యనుసూత్ర న మాది యైన
*వాని నృపతీశుఁ బ్రత్యక్ష న వాదిఁ గెలిచె.

8

టీ. జగదుద్గతికిని-జగల్ = జగంబులయొక్క, ఉద్గతికిని = ఉత్పత్తికి, బీజము =
కారణము, ప్రధానము = ప్రకృతి, అనన్ = ఇట్లని వాదించుగా, వీశున్ = విగతేశుఁ
డనగా నీశ్వరుండు జగత్కారణము గా దనునట్టి, అశబ్దవాదిన్ = సాంఖ్యుని, ఈక్ష
త్యాదిన్ = ఈక్షత్యాదిసూత్రోక్తులచేతను, పారిన్ = మిక్కిలి, ఏను = నేను, ఈశుండు =
ఈశ్వరుండు, అనన్ = అనఁగా, మాయావివాదిన్ = మాయకుఁ గారణత్వముఁ జెప్ప
చున్నట్టి యదైవతిని, భోగ...ర్తిన్ - భోగమాత్రే త్యాది = భోగమాత్ర అనునది
మొదలుగాఁగలసూత్రముయొక్క, ఉదాహృతి = ఉదాహరణముయొక్క, స్ఫూర్తిన్ =
ప్రేరించుటచేతను, క్రియయ = అగ్నిప్రోమాదిసత్క్రియయే, ఫలియించున్ = ఫల
ముల నిచ్చును, నాన్ = అని వాదించుగా, సర్వేశుఁగొనని = సర్వేశ్వరునిఁ గొన

నూడనట్టి, అపూర్వవాదిక్ = మిమాంసకుని, ఫలమతయిత్యాది = ఫలమత యను మొదలగుదానిచేతను, ఈశ్వరునిక్ = జగదీశుని, అనుమానము = 'క్షీత్యంకురాదిగంసకర్తుంకార్యత్వాద్భుటవత్' అనునట్టి యనుమానమే, తెల్పిడుక్ = ఈశ్వరసద్భావమందు ప్రమాణము, ిక్ = ఆనియెడు, పీలువాదిక్ = పరమాణుకారణవాదిని, శాస్త్ర... శిక్ - శాస్త్రయోనిత్వాది = శాస్త్రయోనిత్వాత్తమనది మొదలగు, సరశిక్ = రీతిచేతను, నిత్యులందెల్లనిత్యుండు = నిత్యవస్తువులలోనిత్యుడేశ్వరుండు, అక్ = అనునట్టి, స్రుత్యుగూర్తీక్ - శ్రుతి = వేదముయొక్క, ఉరు = గొప్పయైన, ఉర్తీక్ = వాదముచేత, ఊణికసర్వజ్ఞతేషి = ఊణికత్వసర్వజ్ఞత్వాదు లీశ్వరలక్షణంబులనియెడు, సౌగతవివాదిక్ = బౌద్ధుని, ని. 'సౌగత శూన్యవాదిని' యని యమరము. అనుపపత్తేర్న యను సూత్రము, ఆదియైనవానిక్ = మొదలగువానిచేత, నృపతీశుక్ = సిగ్రహనుగ్రహమధుం డగురాజే యాశ్వరుండనునట్టి, ప్రత్యక్షవాదిక్ = ప్రత్యక్షమే సత్యమని వాదించువానిని, (అనఁగా జూర్యాకుం డనుట.) గలిచెక్ = సభయందుఁ గ్రమముగ నందఱు నోడించెను.

తా. పరిదృశ్యమానం బగు నీ జగత్తునకుఁ బ్రకృతి కారణం బని వాదించునట్టి యాశ్వువాది యగుసాంఖ్యుని ఈక్షత్వాదిసూత్రములచేతను, నే నీశ్వరుండ నని వాదించుచున్న యదైవ్వితిని భోగమాత్రేత్వాది సూత్రములచేతను, కర్తృబ్రహ్మవాది యగు మిమాంసకుని ఫలమత ఇత్యాది సూత్రములచేతను, పీలుపాకవాదిని శాస్త్రయోనిత్వాది సూత్రములచేతను, ఊణికత్వసర్వజ్ఞత్వాదు లీశ్వరలక్షణంబులనియెడు బౌద్ధుని నిత్యోనిత్యానా మనుశ్రుతిచేతను, సిగ్రహ సామర్థ్యము గలిగి కంటికి విషయుం డైయున్న రాశీశ్వరుం డను నట్టి ప్రత్యక్షవాదిని అనుపపత్తేర్న యను సూత్రముచేతను, నితైః. గున నా విష్ణుచిత్తుండు సభయందు వాదించి, వారల నెల్లఁ గ్రమంబుగ నోడఁగొట్టెను.

వైసి చెప్పఁబడిన సూత్రముల యర్థములను శ్రీరామానుజాచార్య విరచిత బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమునఁ గనం దగు.

శా. విద్వద్వందితుఁ డాతఁ డిట్లు సుఖ సంపత్త్యైత్వబోధైకచం

చుద్వైపాయనా సూత్రసచ్చితుల నీశు స్తున్నిరూపించి, వైః

దద్విష్ణుత్వము దాని కన్య దివిషదావ్యావర్తనంబు న్విశి

ష్టాద్వైతంబును దేటగాఁ దెలుప మారటాడె న్భూమాణంబులన్. ౧

టీ. విద్వ...డు - విద్వత్ = విద్వాంసులచేతను, వందితుండు = నమస్కరింపఁబడు, ఆతఁడు = ఆవిష్ణుచిత్తుండు, ఇట్లు = ఈరీతిగా, సుఖ...లక్ - సుఖ = సుఖ

స్వరూపమును, సంవిత్ = జ్ఞానస్వరూపమునైన, శత్రువు = పరప్రహ్లాదులయొక్క, బోధ
కచుంచు = జ్ఞానమునకు ముఖ్యసాధకంబైన, 'లేనవిత్తశుంచుప్పణపా' అనిసూత్రము.
వైపాయనసూత్ర = వ్యాససూత్రములచేతను, సచ్చితులక్ = పేదములచేతను,
ఈశుక్ = సర్వేశ్వరుని, ముక్ = మున్ను, నిరూపించి = తెప్పి, ప్రే = పిమ్మట, తద్విష్ణు
త్వము - తత్ = ఆసర్వేశ్వరునికి, విష్ణుత్వము = వ్యాపకత్వమును, "విష్ణువ్యాప్తా"
దానికి = ఆవిష్ణుత్వమునకు, అన్య...సంబుక్ - అన్యవిషయ = ఇతర దేవతలకు,
వ్యావర్తనంబుక్ = లేకుండుటచు, విష్ణువైపాయను, లేటగా = ప్రత్యక్ష
ముగా, తెలుపక్ = తెలుపుటకు, ప్రమాణంబులక్ = ప్రమాణాకృతములచేతను,
మాటాడక్ = సంభాషించెను.

తా. విద్వాంసులచే ననుసక్రమింపబడుచున్న యా విష్ణుచిత్తుడు జ్ఞానస్వరూ
పమును, సుఖస్వరూపము నైనపరప్రహ్లాదులయొక్క బోధకు ప్రకటింపజేయునట్టి ప్రహ్లా
దసూత్రములచేతను ముములచేతను నీశ్వరుని మున్నుగా నిరూపించి సిద్ధాంతమునజేసి యా
పిమ్మట నాయాశ్వరునికి వ్యాపకత్వమును సదితర దేవతలకు వ్యాపకత్వమును విష్ణు
వైపాయను ప్రమాణములచేత ప్రత్యక్ష మగునటుల చెలుపుటకు సంభాషించెను.

సీ. ఆదినారాయణుం డాయె శ నొక్కడ; బ్రహ్మ
లేడు, మహేశుండు శ లేడు, లేడు
రోదసి, లేడు సూర్యుండు, లేడు చంద్రుండు
లేవు నక్షత్రము శ లేవు నీళ్లు,
లే దగ్ని, యల్లుండ లీల శ నేకాంత
చనదు పెక్కయ్యెద శ ననుచు నయ్యె
జిదచిద్దవయంబు సోచ్చి యని ఛాందోగ్యంబు
దెలిపెడు సంతరాదిత్యవిద్య

తే. సర్కులోఁ బుండరీకాక్షుం శ డతడ యగుట
కక్షిణీ యని యష్టద్రుక్త్ర్యక్షదశశ
తాక్షవిధిద్రుక్త్రాదులందు నొకడు
కామి కాశ్రుతయే విలక్షణతఁ దెలిపె.

10

టీ. ఆదిక్ = సృష్ట్యాదియందు, నారాయణుండు=విష్ణువు, ఒక్కడ=ఒక్కడే,
అయిక్ = అయియుండెను. బ్రహ్మ = చతుర్ముఖుండు, లేడు. మహేశుండు =
శివుండు, లేడు. రోదసి = భూవ్యంధరితప్రదేశము, లేదు. సూర్యుండు, లేడు

చంద్రుడు, లేడు. నక్షత్రములు = చుక్కలు, లేవు. అన్ని, లేదు. అట్లుండకో = అరిచి నుండేగా, లీలకో = విలాసముచేత, ఏకాకిత = ఒక్కడై యుండుట, చనదు = యుక్తముగాదు. వెక్కయ్యెడకో = అనేకములయ్యెడను, అనుచుకో = సంకల్పించి, చిదచి...సాచ్చి - చిత్ = చిత్తు, అచిత్ = అచిత్తు, వీనియొక్కవ్యయము = తెంటిని (అనగా జీవులయందును జడములయందు ననుట), చొచ్చి = ప్రవేశించి, అయ్యెకో = తాను బహుగూపము లాయెను, అని=ఇట్లని, ఘాదోగ్యము = ఘాదోగ్యం బనుచునని పత్తు, తెలిపెదకో = బోధించుచున్నది. అంతరాదిత్యవిద్యకో = అంతరాదిత్యవిద్యయందు, అర్కులోఁ బుండరీకాక్షుఁ డతఁడ యగుటచుకో = సూర్యునియందున్నపుండరీకాక్షుండు శ్రీమన్నారాయణుం డాటకు 'క'పాఠానా పుష్కరీకాక్షా పుష్కరీకే ఇవ 'షీణి' యని ద్వివచనముచేతను, అచ్చ...దుకో - అచ్చనృకో = ఎనిమిదికన్నులుగలయట్టి, త్ర్యక్ష=త్రిలోచనుడైనట్టి, దశశతాక్ష = సహస్రలోచనుడైనట్టి, విధి రుద్ర శక్రాదులందుకో = బ్రహ్మేశానాద్రాదులందు, ఒకఁడు = ఒక్కఁడును, కామికికో = సూర్యమండలాలతర్వరికాకపోవుటకు, ఆశ్రుతియే, విలక్షణకో = వైలక్షణ్యమును, తెలిపెకో = సవరించెను.

తా. సృష్ట్యాదియందు శ్రీమన్నారాయణుం డొక్కడై యుండుటండేసి యేకాకిత విలాసమునకు యుక్తము గామి సనేకరూపములం బొందెద నని సంకల్పించి చిదచిద్వియాత్తకం దైన ప్రపంచమందు దాను ప్రవేశించి బహురూపము లాయె నని ఘాదోగ్య మనుచుననిపత్తు బోధించుచున్న దనియును, నివియునుగాక యంతరాదిత్య విద్యయందు సూర్యునియందున్న పుండరీకాక్షుండు నారాయణుం డనుటకు నక్షీణి యను ద్వివచనము ముఖ్యసాధకం బనియు, బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదులలో నెవ్వఁడు గా వుటకు నాశ్రుతియే వైలక్షణ్యమును దెలుపుచున్న దనియు భావము.

మ.తుల లేకుండు స్వరూప రూప గుణ భూత త్తోఁచు నేతచ్ఛ్చుతి,
స్థలమై లోవెలి దానె యున్కిఁ దెలిపె ॥ న్నారాయణం; బారుణం
బుల సామాన్యవిశేషరీతి నిఖిలంబు నృబ్ధజాలంబు ని

ర్థలనారాయణశబ్దమందునె తుద ॥ స్వరూప్త మయ్యె స్ఫురితిన్. 11

శీ. తుల...లో-తులలేకుండు=సమానములేనట్టి, స్వరూప=నారాయణునియొక్క, స్వస్వరూపమును, రూప = దివ్యవిగ్రహమును, గుణ = అనంతకల్యాణగుణములును, భూతులో = దివ్యైశ్వర్యంబును, ఏతచ్ఛ్చుతికో = ఏవేదముచేత, లోఁచుకో = కానబుచ్చుచున్నది, దలమై=తఱుచుగా, లోవెలికో = లోపలనుపైటను, తానెయున్కిని=శ్రీమన్నారాయణుండే యున్నవాఁ డని (తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు), నారాయణుండు =

నారాయణమును వైదివన్నము, తెలిపెన్ = తెలుపుచున్నది. శ్రుతిన్ = మునుదిని, ఆరుణంబున్ = ఆరుణములందు, సామాన్యవిశేషరీతిన్ = సామాన్యవిశేషన్యాయముచేయు, నిఖిలంబున్ = సకలమైన, శబ్దజాలంబు = శబ్దసమూహము, నిర్మలనారాయణశబ్దమందునె = కేవలనారాయణశబ్దములొకటనే, తుదిన్ = చివరకు, పర్యవర్తమయ్యెన్ = పర్యవసన్నమాయెను.

తా. సాదృశ్యము లేనట్టి శ్రీ వారియొక్క నివృత్తరూప అవ్యవిగ్రహనంప కల్యాణ గుణ దివ్యైశ్వర్యములు నీ శ్రుతియందు స్పష్ట హామన్న ననియు, నారాయణుడే సర్వాంతర్వహిర్యోపమ డై పలుచుగా నున్నవాడని తైత్తిరీయబ్రాహ్మణ నారాయణ మను వైదివన్నము చెలుపుచున్నదినియు, నారణంబులందు సామాన్య విశేష న్యాయముచేత ప్రచ్ఛేదంబు సకల శబ్దములందు గలదు నారాయణ శబ్దమొక పర్యవసన్నము లాయె ననియు భావము.

క. వా'దపహతపాప్తా ది, వ్యోదేవ' యనంగం బరంగుసూక్తులమొదలం బాదగు నారాయణపద, మే దేవాంతరము లేమి నీ నీత్రుతిదీ చెప్పెన్.

టీ. ఈ శ్రుతిన్ = ఈ గ్రాహ్యోపశ్రుతులందు, అపహతపాప్తా దివ్యోదేవ యనంగన్ = శ్రు. 'అపహతపాప్తాదివ్యోదేవ ఏనానారాయణా' అనునటులు, ముందు = ఒప్పుచున్న, సూక్తులమొదల్ = వేదవాక్యములమొదలు, పాదగు = గుర్తులొన్నట్టి నారాయణపదము, ఏదేవాంతరములేమిన్ = అంతకుంటే పట్టేదైవమం లేకుండుటకు, వాదు = వివాదమును, తీర్చెన్ = పోగొట్టెను.

తా. 'అపహతపాప్తే' త్యాది శ్రుతివాక్యములమొదల నుండి గొన్నయూ నారాయణ పదమే శ్రీమన్నారాయణసంహిత బరంగ నేదైవమును లే దనిసిస్సందేహ మగునటులు భ్రమత్తకక్షానజన్యవివాదమును దీర్చెను.

వ. "తొల్లి జామదగ్న శ్రీభయంబునం బరిత్యక్తరాజ్యం డై వైరాగ్యం బున దివోదాసాత్తజం డగు ప్రతర్దనుండు జన్మాదు నెటుంగక యపవర్గకాంక్ష నిండు నారాధించిన నతండు సన్నిహితుం డై 'మా ముపాస్య' యనుటయు, ముందు గర్భమునం దుండియు నఖండిత తప స్సులితవామదేవుం డగు వామదేవుండు సూర్యోహం మనురహం కక్షీవానహ మ్ను శరీరవాచకశబ్దంబు శరీరపర్యంతంబు పోవుటం జేసి చిదచిచ్ఛరీరకుం డగు నప్పరమాత్మం గొల్చి యనుసంధించె ననియుఁ దెలిసి, చేతనుం డైన జగత్కారణంబు గామి విబుధులం

దెల్ల విజ్ఞానవృద్ధుం డగు నావృద్ధశ్రవుండు తదనుసంధానన్యాయంబున నుపదేశించె నని శ్రుతి సూత్రముఖంబుల నిగమాంతశాస్త్ర ఫక్కికఁ జాల వక్కాణింపంబడు నాత్మగూ నవనియు ననల పవన గగన కాల మృత్యు ప్రభృ త్యఖల చిరదిష్టికృపాచంబు లతనిశరీ రంబు లనియు నందె వివరింబడు, నట్లుగుట నశేష గివిషచ్ఛరీరంబు లన్నారాయణ శరీరంబులే కదా యని ముముక్షువున కిష్టంఁడరి కాత్ముఁ డక్క నేవ్వ క్షీనె నె సుపాసించి వచ్చునే? ఘోరకుండ త్రత్యాల విగ్రహంబు లగుటం బ్రహ్మ రుద్రాదుల వ్యాస భాసుభాగవాదిభజ నంబు త్రైవర్తి కునకుఁ గాక యవస్థ కాంతుల కయుక్తం బని స్మృతి చెప్పు, సమయంఁగాక యీశ్వరునకుఁ జేతననకు నిత్యసం బంధంబు 'మాణా క్షణా భ్రాంతా' సేవాన శ్శరణం సుహృద్దతి 'ర్మా గాయణ' యని నమ స్తుంబునకుఁ బరాయణంబుగా నతనిం బ్రతి పాదించు శ్రుతిస్మృతంబు గల దట్టి కనిమేశ్వరం గనుటకుం దగిన యోగంబుఁ జెప్పెన; ఖండిక్యకేధ్వజ సంవాదంబు విను మని యిట్లనియె.

13

టీ. సోష్టి=పూర్వకంబునాదు, జామగ్న్యశ్శియోజనక = కరకురామనిలని శియమున, పర్యంతాజ్ఞానై = రాజ్యము నిర్వహించినవాడై, ప్రైరాగ్యంబునకొ = ప్రైరాగ్యమునకే, దివోదాసాస్తాజ్ఞానై = దివోదాసామిగులు నుండెనె, ప్రార్థయడు = ప్రార్థముచేయువాడని, బసార్దనక = శ్రీహరిని, ఎతుంగక = తెలిసినక, ఆవపగ కాంక్షక = మోక్షేచ్ఛుచు, ఇన్ద్రక = పాకశాసనని, ఆరాధించినక = ఉపాసనసే యంగా, అతడు=అయ్యుండెను, నన్నుసాతుండై = సమీపించినవాడై, ముముషాస్వ = నన్నునారాధింపుము అనుటయు, (తొలుతఁ దన్ను నారాధించుచున్నవానితో మరలఁ దన్నె యారాధింపుముటచేత నశనియంతర్వామి యగు నారాయణుని నుపా సన సేయు మన్న బ్రథము సిద్ధించె ననియెల్లనిన), మున్ను = పూర్వమగున, గర్భమునం దుండియు = ఉపరమునందుండియె, ఖండిత = భేదింపబడని, కపః = తపంబుచేతను, తులిత = సరిసేయబడిన, నామదేవుండగు = రుద్రుండుగలవాడైనట్టి, వామదేవుండు = నామదేవుం డనుజడవారి, సూర్యోహ = సూర్యుండునేను, మునరహం = మనువునేను, కక్షీవాహం = అగ్ని నేను, అని = అందు, శరీరవాచకశబ్దంబు = శరీరవాచకంబైన యన్నచ్చబ్దంబు, శరీరవర్గంతంబు = శరీరము గలజీవవర్గంతంబు, పోవుటంజేసి = పోవుట

1. ఖండిక్యజనకసంవాదం బును నితిహసంబు విను మని యి ట్లనియె.

నేతను, చిదచిచ్ఛరీరమాడగు-చిత్ = జీవుడు, అచిత్ = శరీరము, శరీరమాడు = శరీరముగాఁగలవాడు, చిత్త్రపాచి గ్రూపదేహముగలవాడనగా వర్వశరీరముగ డనుట. అగు = అగునట్టి, ఆపురమాత్మగూర్చి = ఆపరమానుజేవునిగూర్చి, అనుసాధించెను = చింతించెను, అనియు = అట్లని, తెలిపి-ఎఱిగించి, తేజోగ్నైవతాన్ = జీవుడైనతాను, జగత్కారణముగానికొ = ఆకాశాదిజగత్తునకు మేళువుగాకపోవుటను, విబుధులొకల్ల = దేవతలయుకల్లను, విజ్ఞానపుష్పండుగు = విశేషజ్ఞానముచేత బెన్నయైన, పృథ్వీశ్రవుడు = దేవేంద్రుడు, తప...న్ - తత్ = అనుష్ఠముయొక్క, అనుసాధాన న్యాయమునకొ = చింతనయు న్యాయముగను, అవశేషించెను = అరాజునకు పాశములేసెను, అని = అనుకొని, శ్రుతిసూత్రముఖములకొ = ముఖములచేతను న్యాయసూత్రములచేతను, నిగమాంతశాస్త్రస్ఫిక్తకొ = పెదమాతశాస్త్ర నాశ్యరీతులచేతను, మిగులకొ = విశేషముగ, వక్కాణింపబడుకొ = న్యాయజ్ఞానముసేయబడుచున్నది, అశ్చయు = జీవాత్మయును, అవనియుకొ = భూమియును, అనల జ్వల గగన కామ్యుత్పప్రభృతి = అగ్నివాయ్వాకాశ కాలపుత్పపులు మొదలగు, చిదచిచ్ఛరీరమాడులు = చిదచిత్తులయొక్కవిస్తారము, అశని = ఆపురమాత్మనియొక్క, శరీరము అనియుకొ = దేహములని, అంబువనంబడు = అవేదముంబువనంబును, అట్లగుటకొ = అలాగగుటచేత, అశే...లు - అశేష = సమస్తమైన, దివిమత్ = బ్రహ్మది దేవతలయొక్క, శరీరములు = దేహములు, అన్నారాయణుని శరీరములే కదా యని, ముముక్షువునకుకొ = మోక్షేచ్ఛగలవానికి అష్టాదశకాండకర్తకొ = ఆనారాయణుండుగాక, ఏష్టక్తియైనను = ఏశరీరముయైనను, ఉపాసింపవచ్చునె = ఉపాసనసేయఁబడునా? ఏష్టనకుకొ = పరమాత్మనకు, తత్తత్కాల విగ్రహములగుటకొ = సమయోచిత దేహములొట చేతను, బ్రహ్మరుద్రార్జున వ్యాస భాను భార్గవ వీరులు, అది = మొదలగువారియొక్క, భజనము = ఉపాసన, త్రైవర్గీయగుగాక = ధర్మార్థకామాపేక్ష గలవారలకేగాని, అపవర్గకాంక్షులకుకొ = ముముక్షువులకు, అయుక్తం బని = తగదని, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రము, చెప్పకొ = తెలుపుచున్నది, అదియునుగాక, ఈశ్వరనకుకొ, చేతనునకుకొ = జేవునకును, నిత్యసంబంధము, మాతా = తల్లి, పితా = తండ్రి, భ్రాతా = తోబుట్టువు, అవశేష = అధిష్ఠానము, శరణా = రక్షకుడు, సి. 'శరణా గృహరక్షిత్రో' యని యమరము. సుహృత్ = మిత్రుడు, గతి = ప్రాప్త్యము, నారాయణః = నారాయణుడై, అని = అట్లని, 'నారాయణ'ను అనికే వివర్తస్య' యను సూత్రముచేత వివర్తలాపము, సుబుద్ధులగుతః బరాయణులుగాకొ = నిఖిలమునకును బరమపదముగాకొ, అలీనికొ = ఆనారాయణుని, ప్రతిపాదించు = తెలుపునట్టి, శ్రుత్యంతరంబుగలదు = మఱియొకశ్రుతి గలదు, అట్టిపరమేశ్వరుం గను

టర్క్ = తాదృశశేవుని తెలిసినట్లు, తగినచోగలనిచ్చెదన్ = అనుకూల మైన యోగమును వచించెను. ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సాహచర్యం, వినుమని = ఆకర్షించు మని, ఇట్లనియెన్ = విద్యనాణ్యమగుగాని కౌగెను.

తా. పూర్వకాలమున బహురాములు వలది ప్రాశస్త్యము నొందినట్టి దివో దాసాక్షిజుం డైన ప్రతర్దను డగునాడు మోక్షేచ్ఛ గల యై జనార్దనుని గానక ముందు నారాధి ప నతాడు ప్రత్యక్షమైన నల్లు పంసన సేయు మనఃగా మదాతర్యామి సుపాసన సేయుమన్నట్టియట్లు యుగా పుబడినెను, నెట్లనగా మున్న గర్భమును డుండి యుం డవలెనని దిశ్వదసితోఁ దూర్పు డైన చందేష్ఠు డనుమని సూర్యుడు నేను జుద్గుడు నే నన్నియు నే నను శరీరవిచిత్రము శరీరవర్మలము వోవుచిత్ర సుధయశరీరగు డైనపరమాత్మ గూర్చి యుచసాధాన మొనర్చు నని తెలిపి జీవుండైన తా నుపాహ్నుడను గానని స్థానపుష్టిగా డుని ప్రాణుం డు సుచసాధాన న్యాయంబున బవదేశించె నని నెడలను ప్రవేదనాశాస్త్రమలయగు వివరింపబడియె ననియు, ప్రస్తా శిధియు ఘామి మొదలగు పంచభూతములు కాలమృత్యుప్రభృతి నిఖిలం బగు చిదచిన్ద్రావనిస్తారాబు లనెనెరిగింబు లనియు, వైనను శుద్ధి బగు నారాయణ స్వరూ పమును ఏక్కి మఱియొకశ్వరూపమును భజింపగలడ నినియు, బ్రహ్మలను ధర్మార్థ కామకాంక్ష లుపాసన సేయుదురు గాని మోక్షేష్ఠి లుపాసన సేయ రని స్త్రుతులు చెలుపుచున్నదియు, జీవత్వలకు నిత్యసంబాధునియు, వంతా సీతా భ్రాతావాసశ్చర ణం సుహృద్గతి ల్నితాయణ యని నిఖిలంబు నా నారాయణుం డని తెలుపునట్టి కొన్ని శ్రుతు లన్న నియు, నట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకు సాధకులైనయోగంబు గలదు, ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సాహచర్యం చెప్పెన విను మని యిట్లనియెను.

— ఖాండిక్య కేశిధ్వజసంవాదము ౨ —

మ. జనకాఖ్యాఖిలరాజ మొప్పు నిమిషంశం బందు ధర్మధ్వజం
డనుభూజాని మితధ్వజాఖ్య వసుధాధ్వజుం జగద్రక్షణా
వనజాతాతుం గృపధ్వజాఖ్యుం గనియె శ న్వారిద్దలు స్వర్గతుక్
ఘురవిజ్ఞానుం శ్రమంబునం గనిరి తత్తాండికుం కేశిధ్వజన్. 14

టీ. జనకా...జనక - జనక = జనకుడను, ఆఖ్య = పేరుగల, ఆఖిలరాజము = సమస్తరాజులగల. నిమిషంశంబు = నిమి యను రాజాయుక్తమంశము, డివ్యుక్ = తనయను (అనగా నా నిమిషంశంబున బుట్టినరాజుల కెల్ల జనకులను నామము గల యిటు), అందున్ = ఆ నిమిషంశమందు, ధర్మధ్వజం డను=ధర్మధ్వజుండనునట్టి, భూజాని

వెలువడి = రణమునకు వెళ్లి వచ్చి, ఇళ్ళమలివేడిక = ఇళ్ళమలివనది, విసిగిగాంగ్ = ఎల్ల గాంగను, వీంగుచుక్ = విక్రమించుచును, తలవడ్చుచుక్ = తగులు పడుచును, పెనంగంగ్ = పోరంగా, కృత...కిక్-కృతధ్వజనాగరు = శేషిధ్వజనియొక్క, నైనిక = సేనాపతులయొక్క, ఆవళి = సమూహముయొక్క, హాళహళిక్ = రా...డికి, ఆర్తిక్ = ఆరుదచేత, మితధ్వజనందనుడు = ఖాండివ్యుడు, ఆసెక్ = యుద్ధమందు, చెడనివీగె = పాటిపోయెను.

తా. ప్రతిదివన మందును జెల్ల వాఱగానే యుద్ధమతీవని నెల్ల జేసికొని పాజులు దీర్చుకొని జగడము నేయంగా శేషిధ్వజుని సేనాపతుల ధాటికి నిలువజాలక వెఱచి చెడవిటిగి ఖాండివ్యుడు యుద్ధమందు బయిడిను.

క. చెడవిటిగి యడవిఁ బడి యెడ

నెడ గట్టులతుదలఁ గోటి శ యిడి లోఁ గడకుక్

దడుకుఁ బొడిపించి యాకుల

గుడిసెల వసియించె మంత్రి శగురుభటయుతుఁ డై.

17

టీ. చెడవిటిగి = పాటిపోయి, అడవిఁబడి = ఆరణ్యముఁ బ్రవేశించి, ఎడనెడక్ = అక్కడక్కడను, గట్టులతుదలక్ = కొండలమీఁదను, గోటి యిడి = వేగు ఉంచి, లోక్ = లోపలను, కడకుక్ = తుదవెళ్లను, తడుకుఁబొడిపించి = కంపపాతించి, అకుల గుడిసెలక్ = పర్వతాలయందు, మంత్రి...డై - మంత్రి = ప్రధానులతోడను, గురు = గురువులతోడను, భట = బుట్లతోడను, యుతుడై = కూడినవాడై, వసియించెక్ = ఉండెను.

తా. పరువిడి యరణ్యముసొచ్చి యక్కడక్కడ నున్న కొండల కొనలయందు వేగునుంచి లోపల జుట్టును గంప నాటించి పర్వతాలయందు నాఖాండివ్యుడు మంత్రి పురోహిత భట సహితుడై వాసము నేయుచుండెను.

శా. ఆశేషిధ్వజుఁ డంత నా నృపునిరాజ్యం బెల్ల జేర న్ఫలం

బాకాంక్షింపక గెల్తు మృత్యువు నవిద్య ¹స్ఫుట్టకుండం దుదక్

జా కుండ న్వలె నంచు యోగనిరతిం శ జ్ఞానాశ్రయుం డై మఖా

నీకంబు లచ్చియించు చం దొకటికిం శ దీక్షించి తా నున్నచోన్. 18

టీ. అంతక్ = పిమ్మట, ఆశేషిధ్వజుఁడు, ఆనృపునిరాజ్యంబెల్లక్ = ఖాండి వ్యుని రాజ్య మంతయును, చరక్ = తనకు రాగా, ఫలుబాకాంక్షి పక = యాగాది

కర్త ఫలంబులం గోరక, మృత్యువు = సంసారరూపమృత్యువును, గెల్తు = జయించును, అవిద్య = అజ్ఞానముచేత, పుట్టకుండ = మరలజనింపకుండ, తుడ = కడపట, చాకుండవల్ల = చావకుండవలెనుచును, యోగనిరతి = యోగాసక్తిచేత, జ్ఞానాశ్రయముడై = జ్ఞానము నాశ్రయించినవాడై, మఖానీకంబు - మఖ = క్రతువులయొక్క, ఆనీకంబు = సమూహమును, రచించుచు = జనించుచును, అందు = ఆ క్రతువులయందు, ఒకటికి = ఒకనొకరునగు. గీక్షించి = గీక్షించుకొని, తా = తాను, ఉన్నచో = ఉండగా.

తా. పిమ్మట నా ఖాండిమ్యుని వాఙ్మయంతయును సనస్సాధీనమై యుండగా గర్తఫలంబుల నపేక్షింపక మృత్యువును గెలువలె నగుచు అజ్ఞానముచేత మరల బుట్టక కడపట జాఫు లేకుండవలె ననియు నపేక్షించుచుగన్ధితి చేయు జ్ఞానము నాశ్రయించి యగుభేద్యులు లగు క్రతువులు జేయుచు సమీకృతమగు గీక్ష వహించి యున్న సమయాబున.

చ. పులు మఖశాలికానికటభూముల మేయుచు నేటివెంట బె

ల్లలమెడునీటముం బడిసి మామ్యుపతాకన ఘ(ధ)ర్మధేవు వా

కెలవుల నాడు వాలభుజంగిం గని గోండ్రని యంగలార్పుచు

గళగతఘంట మ్రోయ నులుకం బిడుగుం బలె దాకి యుద్ధతిన్.

టీ. ఘ(ధ)ర్మధేవు = యాగధేవుడు, మఖశాలికానికటభూముల = యజ్ఞశాలాసమీపభూమిలయందు, పులు = కసవును, మేయుచు = పోషించుచు, నీటివెంట = గడివెంట, వెల్ల...న్ - వెల్లలమెడు = మిగులబట్టమైన, హణము = పొదరింటిని, మా. 'సస్సాద్ధర్మోత' యని తద్ధర్మార్థకేమమున కచ్చవరమైనప్పుడు నకారాగమము రాగా నలమెడునీట మని యాయెను. తఱిసి = సమీపించి, యామ్యు...కన = యామ్యు = యమసంబధియైన, పతాకన = ధ్వజపట మనగా, ఆకెలవులనాడు = ఆపార్శ్వమునందు గదలుచున్న, వాలభుజంగి = (పులియొక్క) పామువంటితోకను, కని = చూచి, గోండ్రనియంగలార్పుచు = గోండ్రనిమిడుకుచును, గళగతఘంటగళగత = మెడనున్న, ఘంట, మ్రోయ = ధ్వనించుచుండగా, ఉలుక = పరువెత్తగా, పిడుగుంబలె = అశనివలె, తాకి = స్పృశించి, ఉద్ధతి = వడిచేతను.

తా. యాగధేవు యజ్ఞశాలాసమీప ప్రదేశములందు కసవు మేయుచు నేటివెంట ఎట్టమగు పొదరింటి నానుకొని యమ సంబధియైన ధ్వజపట మను నటుల నా పార్శ్వమునం గదలుచున్న పామువంటి పులితోకను జూచి గోండ్రని యంగ

లార్పడు మెడ నున్న ఘట మ్రాయునటుల బరువడినను వదలక పిడుగువలె వెంబడించి వడిచేత దాకెను.

ఉ. గబ్బు సమక్షికం బయి మొగంబడువ, స్వరుప్లము ల్పడక
ద్రొబ్బుచు, గార్తొగిల్ల రొదతతోఁ బురణించెడు బొబ్బరింతగా
డ్వబ్బి విసంజ్ఞ గాఁగఁ జెవులూఁదిన వల్లవుఁ డుర్విఁ గూలఁగా
బెబ్బలి గొంతుక్రో ల్లఱచి న పెల్లుర మార్తెడఁ ద్రెల్లిదాఁటుచున్. 20

టీ. గబ్బు = దుర్గంధము, సమక్షికంబయి = హఠగలతోఁగూడినదై, మొగం
బడువన్ = ముఖమునఁ గొట్టుచుండఁగా, స్వరుప్లముల్పడక = చెట్టునున్న నూతులురాలు
నట్లుగా, ద్రొబ్బుచున్ = త్రొక్కుచుచు, గార్తొ...తోఁ = కర్తొగిల్ల = వర్షాకాలపు
సేఘములయొక్క, గొంతుక్రో = ధ్వనితోడను, పుర...గాడ్పు = పురణించెడు = సమా
నమగునట్టి, బొబ్బరింత = బొంబుటయొక్క, గాడ్పు = గాలి, ఊబ్బి = ఉల్బణమై, విసం
జ్ఞ గాఁగన్ = ఒడలెఱుంగకుండునట్లుగాను, చెవులూఁదినన్ = కర్ణములఁ బ్రవేశించఁగా,
వల్లవుఁడు = గొల్ల, ఉర్విఁ = భూమియందు, కూలఁగాన్ = వడఁగా, బెబ్బలి = పెద్ద
పులి, గొంతుక్రో = గొంతుక్రంది, కఱచి, పెల్లునన్ = అతిశయముచేత, మార్తెడన్ =
మాటుమెడతో, త్రెల్లిన్ = పడునట్లుగా, దాఁటుచున్ = లాఘించుచును. ముందఱి
కన్వయము.

తా. హఠగలతోఁ గూడిన దుర్గంధము ముఖమునకుఁ గొట్టుచుండఁ జెల్లయుండు
న్ననూతులు రాలునటుల నూఁగుచును సేఘధ్వనివంటి రొదచేత నిండియున్న తొవ్వు
వలని గాలి యుద్బి స్ఫులి దప్పనట్లుగా, జెవులూఁదినఁ బసులకాపయైన గొల్లవాఁడు
నేలఁ బడఁగాఁ బెద్దపులి ధేనువు మెడ గొఱికి మాటుమెడతోఁ బడునటుల దాకెను.

ఆ. తనువుఁ గొమ్ము గొరిజఁ న గొనకుండ మలఁపుచుఁ

జప్పు డెసఁగఁ దోక న సప్పించి

శోణితంబుఁ క్రొలుచునె నేర్పుమై ఘ(ధ)ర్త

గవిని గవికి నీడ్చునవసరమున.

21

టీ. అన్యాయము, కొమ్ము = అగోవుయొక్క శృంగమును, గొరిజన్ = గొరి
సెను, కొనకుండన్ = తాకకుండ, తనువున్ = దేహమును, మలఁపుచున్ = మరలించుచు,
చప్పుడెసఁగన్ = ధ్వనించునటుల, తోకన్ = చాలమును, అప్పించి = లాటించి, శోణి
తంబున్ = రక్తమును, క్రొలుచున్ = పానము సేయుచు, నేర్పుమైన్ = నేర్పుతోను,

1. జెలుదెడు. 2. వ్రాఁగా.

భుర్త గవిక్ = యాగధేవును, గవిక్ = కొండగుహను, ఈశ్వనవనరమునక్ = ఈశ్వనవనరమునకు. మూడటి కన్వయము.

తా. ఆ పులి యాగోవుయొక్క కొమ్ములు గొరిసెలు దాకకుండ దానిశరీరము మరచి తన తోతను జాడించుచు రక్తహీనము నేసి తన సామర్థ్యమున గొండగవికి నీడ్చుచున్న సమయము.

చ. పాలమరు¹లంగుఁ గూత లిడఁభూసురు లన్నది ²వార్చివార్చి మ్రాకుల తుద లెక్కి, చప్పటలు 3 గొట్టి యగల్పంగ, సాహిణీలు మావుల బఱవంగ, వైచి నెలవపు ల్దేస నాకుచు బోయె వృక్షముం దలికయి ⁴తూలుచు న్నుటఘటస్థని సారె మలంగి మాచుచున్. 22

టీ. ఆందుక్ = అక్కడ, పాలమరులు = పాలముకాపరులు [పాలమరి యనఁగఁగావును విశమరి దోఁచు(ఆం. భా. నానా. 41.)], మూత = మూతలుపెట్టఁగా, భూసురులు = బ్రాహ్మణులు, అన్నదిక్ = ఆనదియందు, అగ్నివార్చి = సాధ్యవార్చి, మ్రాకులతుద లెక్కి = కొనఁపూకుల లెక్కి, చప్పటలుగొట్టి = చప్పట్లుగొట్టి, చప్పటలుగ = ఆదిలింగగా, సాహిణీలు = రౌతులు, మావులబఱవంగ = గుడ్డముల నెక్కివచ్చుచుండు. వైచి = ఆ ధేవును ఓడిచి, నెలవులు నాకుచు, వెస = గొట్టున, వృక్షముందలికయి = చెట్లమెండుగ నుండుచోటికి, తూలుచు = తూగుచు, ఘటఘటస్థని = ఘటఘటధ్వనిచేత, సారె = టిమాటికిని, మలంగిమాచుచు = మరలతూచుచు ముని తీకన్వయము.

తా. ఆ ప్రాంతములందు బోలవల విరుగుతలు నూచి నూతనగా ఓసి బ్రాహ్మణు లానదియందు సాధ్యవార్చి చెట్లవైకెక్కు చప్పట్లు గొట్టి యగల్గుచుచుండ నంతలో రౌతులు గుడ్డముల నెక్కివచ్చి తఱుముగా నా పెద్దపురి నెలవులనాకుచు శీఘ్రముగా మిగులచెట్లు గఱియన్నచోటికి ఘటఘటధ్వని జేయుచు బయటము వెనుక దిగి మాచుచు వెళ్లెను.

క. చుటుచుటుకున నెత్తురు వెలి

కలుకుచు రొద నేయ, 4నటితియొడపిన యూర్పుల్

కఱవోమిడి గుడ్లు వడఁకంగ

గొఱప్రాణముతోడఁ దన్ని(న్ను) 3 కొను నమోదవున్. 23

టీ. చుటుచుటుకునక్, నెత్తురు = రక్తము, వెలికి = వెలుపటికి, కలుకుచు = బయలుపెడుచు, రొదనేయక్ = చప్పడునేయఁగా, అతితియొడపిన = మెడగండి

1. లంది, రెండుగూ. 2. లానవార్చి. 3. లేలుచు. 4. నలుత నొడవన్.
5. మిడిగుడ్లవలకుచు.

పలననె, డోర్పులు = నిట్టూర్పులు, పఱవన్ = వెడలఁగా, మిడిగ్రడ్డు = మిట్ట
గ్రడ్డు, పడఁకఁగన్ = పడఁకుచుండఁగా, కొఱప్రాణముతోడన్ = కొనయునురుతోడ,
తన్నికొను = తన్నుకొనుచున్న, అమైదవున్ = ఆగోవును.

తా. సుగమము.

సీ. విన్నవించుటయు ఋ శ త్వజులఁ బ్రాయశ్చిత్త
మడిగె రా, జడిగిన శ నడుగు మనిరి
వారు కనేరువుఁ శ దా రెఱుంగక పోయి
యతఁడును శునకుని శ నడుగు మనియె
నతఁడు దాను నెఱుంగ శ నని పల్కి, ¹నృప విను
మా ఋత్విజులపిండు శ నాకనేరు
వేసు నెఱుంగలే, శ మి-క నొక్కయేమెకా,
దిల మఱి యెవ్వఁడు శ నెఱుంగఁ, డెవ్వఁ

తే. డేని సప్తాంగములు నీకు శ ²నిచ్చి చెట్లు
వట్టి పెగ్రాలతిప్పలు శ వట్టి తిరుగు
నట్టిఖాండిక్కుఁ డొక్కడ శ యరయ నెఱిగె
నే నెఱుంగు; వేడు మది కర్జ శ మేని' యనిన.

24

టీ. విన్నవించుటయున్ = భేరువుకన్న రాజునకుఁ జెలుపఁగా, రాజు, ఋత్వి
జులన్ = ఋత్విజులను, ప్రాయశ్చిత్త మడిగెన్, అడిగినన్ = అడుగఁగా, వారు,
తా రెఱుంగకపోయి = తా మెఱుంగక, కనేరువున్ = కనేరువను ఋషిని, అడుగు
మనిరి, అతఁడును = ఆకనేరువును, శునకుని = శునకమహ్నాని, అడుగుమనియెన్,
అతఁడు = అశునకుండు, తానున్ = తానును, ఎఱుగఁ = ఎఱుగఁను, అనిపల్కి =
అట్లని చెప్పి, నృపా = ఓరాజా, వినుము = ఆలకింపుము, అఋత్విజులపిండును = ఋత్వి
కృమానామును, ఆకనేరువును, ఏనున్ = నేనును, ఎఱుంగలేము = ఎఱుంగఁజాలము,
ఇకనొక్కయేమెకాను = ఒక మేముమాత్రమెఱుంగనివారముకాము, ఇలన్ =
భూమియందు, ఎవ్వఁడును = ఎట్టివాఁడును, ఎఱుగఁడు = తెలిసికొనఁడు, ఎవ్వఁ
డేని = ఎవ్వఁడైన, నీకు, సప్తాంగములు = సప్తాంగమాత్ర సుహృత్తో-క రాష్ట్రబల
దుర్గము లనియెడి సప్తాంగములను, ఇచ్చి = ఒసంగి, చెట్లువట్టి = వృక్షములంబట్టి,

1. కృప. 2. నిచ్చవిరి చెట్లు చెన్నుళ్ల తిప్పలు వట్టితిరుగు.

ఆము క—11

పెన్రాలతిప్పలువట్టి = పెద్దతాలి గుట్టలుబట్టి, తిరుగున్ = సంచరించుచున్నవాడో,
అట్టి ఖాండిత్యుడు, ఒక్కండ = ఒకడుమాత్రమే, ఆరయన్ = విచారింపగా,
ఎఱిగెనేని = ఎఱింగియుండెనేని, ఎఱుంగున్ = ఎఱింగియుండును, అది = అడుగుట,
కర్ణమేని = కర్తవ్యమాయెనా, వేడుము = అడుగుము, అనినన్ = అనగా.

తా. అఖర్ష ధేనువుయొక్కవృత్తాంతము రాజునకు విన్నవింప నశఁడు ఋత్విజు
లను బ్రాయశ్చిత్త మడుగఁగాఁ దమకుఁ జెలియదుగానఁ గనేను వరుబుష్పి నడుగు మనిరి.
నాని నడుగఁగ నాకనేనువు శునకుని నడుగు మనియె; నాశునకు నడుగఁగా నశఁడు నాకుం
చెలియ దని పక్కి, ఋత్విజులకును గనేనువునకును నాకును చెలియదుగదా, భూమియుం
దెవ్వరికిని చెలియదు, తెలిసియున్నయెడ నెవ్వఁడు సప్తాంగముల నీ కెచ్చి యడవిపాలై
చెట్లు గుట్టలువట్టి తిరుగుచున్నవాడో యట్టి ఖాండిత్యునిఁగి చెలిసియుండవచ్చును గాన
ప్రాయశ్చిత్త మడుగుట యవశ్యముగాఁ గర్తవ్యమాయెనేని యలని నడుగవలయు నని
చెప్పెను.

చ. నరపతి ¹పల్కె, 'మానివర' నారిపు నిష్క్రూతి ²వేడఁబోయిన

స్థ హతుఁ జేసెనేని సర' సంపుఫలం బొడఁగూడు; గాక మ

త్సరగతిఁ జెప్పెనేని మఖ'తంత్ర మతంత్రముఁ గాక పూర్ణమా;

నిరుదెఱుగు న్నదీప్సితమె' యే గెద నంచు రథాధిరూఢుఁడై. 25

టీ. నరపతి = రాజు, పల్కెన్ = ఆశునకునితో ననియెను, మానివర = ముని
శ్రేష్ఠుఁడా, నారిపున్ = నాశత్రువును, (ఖాండిత్యుని) నిష్క్రూతిన్ = ప్రాయశ్చిత్త
మును, వేడఁబోయినన్ = అడుగఁబోలినేని, అశఁడు నన్ను, ధరన్ = నేలపై, హతుఁజేసె
నేని = చంపెనా, సవసఫలంబు = యజ్ఞఫలంబు, ఒడఁగూడున్ = సిద్ధించును, కాక =
అట్లుకాక, అమత్సరగతిన్ = మత్సరపుమార్గము విడిచి, చెప్పెనేని = ప్రాయశ్చిత్తము
వచించినయెడ, మఖతంత్రము = యజ్ఞకృత్యము, అతంత్రముగాక = క్రమము తప్పక,
పూర్ణమాన్ = నెఱివేరును, నిరుదెఱుగున్ = రెండువిధములును, మదీప్సితమె = నాకుఁ
గోరఁబడినవే, ఏగెద నంచున్ = పోయెద నని, రథాధిరూఢుఁడై = అరదము నెక్కిన
వాడై.

తా. ఆకేశిధ్వజుం డనుగాఁజు శునకునితో నోయిమునిశ్రేష్ఠుఁడా! నాయొక్క
శత్రువగుఖాండిత్యునిఁ బ్రాయశ్చిత్త మడుగఁబోయిన సమయంబున నేలపైఁ జంపెనేని
యజ్ఞమధ్యంబున శరీరము విడుచుటచేత యజ్ఞఫలము చేకూరును. లేక మాత్సర్యము వదలి

ప్రాయశ్చిత్తము నెప్పేనేని యజ్ఞానుష్ఠానము పరిసమాప్తి నొందును. కాన నీశుడు విధాబులు నా మనోరథంబు లగుటచేత బోయెద నని చెప్పి రథము నెక్కిను.

క. హరిణాజినోత్తరీయుండు

నిరాయుధుండు నగుచు నతనినెల వగునడవి

జొరఁ గొట్టికాండ్రు టెక్కిముం

బరికించి యెఱింగి కలయఁబడి కూత లిడన్.

26

టీ. హరి...డు-హరిణాజిన = జింకచర్మము, ఉత్తరీయుండు = ప్రైవస్త్రముగాఁ గలవాడును, నిరాయుధుండును = ఆయుధము లేనివాడును, అగుచున్ = ఐ, అతని సెలవగు = ఆఖండిక్యుని స్థానమైన, అడవిన్ = అరణ్యమును, చొరన్ = ప్రవేశించు గా, కొట్టికాండ్రు = అచ్చటనున్న వేగువాండ్రు, టెక్కిముం బరికించి = టెక్కిమును జూచి, ఎఱింగి = కేళిధ్వజుడని తెలిసి, కలయఁబడి = హాడి, కూతలిడన్ = కూతలు పెట్టుగా. ముందటి కన్వయము.

తా. జింకచర్మము శుత్తరీయుంబుగా ధరించి నిరాయుధుండై యా ఖండిక్యునకు నివాసస్థాన మగునడవిఁ గొచ్చి దోచుగా నచ్చట నుండి వేగువాండ్రు టెక్కిముం జూచి కేళిధ్వజరా జని యూహించి కలసి కూతలుపెట్ట సాగిరి.

ఆ. వలస బెదర నృపతికలంగక ప్రజవగ

లార్పఁ బనిచి కనుమఱలందు నిలువ

వేటు వేట యేర్పిర విలుమంది బనిచి తా

దడుకు పెండె మలుక ర వొడమ వెడలి.

27

టీ. వలస బెదరన్ = వలసవచ్చియున్న జనము భయపడఁగా, నృపతి = ఖండి క్యుండు, కలంగక = చలించు, ప్రజవగలు = జనులచింతలు, అర్పన్ = మాన్పుటకు, పనిచి = కొందఱు బంపి, కనుమలందు నిలువన్ = గండ్లుకాచుటకు, విలుమందిన్ = విలుకాండ్రను, వేటువేటయేర్పి = ఏర్పఱచి, పనిచి = పంపి, తాన్ = తాను, అలుక = కోపము, పొడమన్ = అంకురింపఁగా, తడుకుపెండెము = తెట్టువాకిటి తలుపు, వెడలి = వెళ్లివచ్చి. ముందటి కన్వయము.

తా. వలస వచ్చియున్న ప్రజలు బెరుఁగా నాఖండిక్యుండు చలించక ప్రజల గోడు మాన్పుటకుఁ గొంపఱు నియమించి గండ్లు కాచుటకు విలుకాండ్రు నేర్పఱచి పంపి తాను గోపయుక్తుండై తడికపెండెము వెడలి వచ్చెను.

1. కొట్టికాండ్రు. 2. ప్రజపాక.

క. వచ్చు రిపుఁ జూపులనె చుఱఁ

బుచ్చుచు సిరిఁ గొనుట మగుడఁబొడముట రుషము

చ్చిచ్చునను వెచ్చమరి వి

ద్యుచ్చలచావజ్యఁ దూపుఁ १ దొడుగుచుఁ బలికెన్. 28

టీ. వచ్చురిపుఁ-వచ్చు = తనదిశకువచ్చెడి, రిపుఁ = శత్రుడైనకేశిధ్వజుని, చూపులనె = చూపులచేతనే, చుఱఁబుచ్చుచుఁ = దహించుచు, సిరిఁగొనుట=రాజ్యముఁ దీసికొనుట, మగుడఁబొడముట = మరలవచ్చుట, రుష = రోషము గలుగుట (యనునీ), ముచ్చిచ్చునను = మూఁడగులచేతను, వెచ్చమరి=వేడిగలిగి, విద్యు...జ్యుఁ-విద్యుత్ = మెఱపువలె, చల = కదలుచున్నట్టి, చావజ్యఁ = వింటియల్లెయందు, తూఁపుదొడుగుచుఁ = బాణముఁదొడుగుచు, పలికెన్ = పచించెను.

తా. తనదిక్కునకు వచ్చుచున్న కేశిధ్వజుని ఖండిక్కుండు చూపులచేతనే దహించుచు రాజ్యముఁ దీసికొనుటయు మరల వచ్చుటయు రోషము గలుగుటయు నీ మూఁడు విధము లైన యగ్నిచేత వేడిమిని బొంది మెఱపువలె జలమైనట్టి వింటియల్లెయందు బాణముఁ దొడుగుచుఁ బలికెను.

మ. 'ధన ధాన్య ద్విర దాశ్వ గోధనసమేతం బెల్ల సామ్రాజ్యముఁ

గొనియుం జాలక తాటకేయ పల భుక్కూటాకృతిం జింకతో

లున నాచ్చున్నుండవై ప్రశాంతుగతి మాఱులో జొచ్చిప్రాణంబులుఁ

గొన నేతెంచితె దుర్జీ! కెడపెడన్సూరంపుభల్లంబున(ల)న్.' 29

టీ. ధన...బు - ధనము. ధాన్యము, ద్విరద = ఏనుగులు, అశ్వములు, గోధన = గోవు లనెడి ద్రవ్యములతో, సమేతంబు = కూడిన, ఎల్లసామ్రాజ్యముం గొనియున్ = సామ్రాజ్య మంతయుఁ దైకొనియును, చాలక = తృప్తినొందక, తాట...లే = తాటకేయ = తాటకాపుత్రుడైన, పలభుక్ = మాంసభక్షకుడైన మారీచునియొక్క, కూటాకృతిఁ = కపటాకారముతో, సి. 'మాయానిశ్చల యంత్రేష కైతవానృతరా శిషు, ఆయోధునే తైలశృణ్ణే సీరాణ్ణే కూటమస్త్రీయాం' అని యమరము. జింకతోలు నఁ = కృష్ణాజినముచేత, అచ్చున్నుండవై = కప్పబడినవాడవై, ప్రశాంతుగతిఁ = శాంతునిబలె, మాలో = మాలోపల, చొచ్చి = ప్రవేశించి, ప్రాణంబులుఁ గొనన్ = ప్రాణములనుం దీసికొనుటకు, ఏతెంచితె = వచ్చిలిచా, దుర్జీ = ఓరిదుర్బుధ్దీ, సూరంపుభల్లంబునన్ = ఘోరమైనయముచేత, కెడపెడన్ = పడవేసెదను.

1. జూచుటయు మఱి. 2. ముచ్చిచ్చున లా వెచ్చగ. 3. గణ. 4. సామగ్రి 5. నేతెంచెద.

తా. ధనధాన్యాది సకల సామ్రాజ్య సమృద్ధం బగు రాజ్యముం గైకొనియును
సృష్టి లేక మాయావేషము ధరియించిన మారీచునిం బలె జింకలోలుం గవ్వకొని
వచ్చి మాలోఁ జొచ్చి మదీయ ప్రాణంబుల హరింప వచ్చితివా దుర్బుధ్ధి! నిన్ను బెడి
వపుబాణమునఁ బడ వేసెద నని ఖండిత్యుండు వచ్చిచెను.

మ హా ప్ర గ్ధ ర

అనినం జేయెత్తి “యోహో! యలుగక విను; కానాతతాయి స్మృ
మాదంబునవైకల్యంబు యాగంబునకుఁ బొడమ నేభూసుశ్రేణివేడఁ
నిను నావేదించి పంపె నీ ‘న్నప్రయతఁడెటుఁగఁగొనిష్కృతిన్వేడుపాపా’
వ్వుని కోప మైనరోపవృత్తున విడువు, మే నీ టైన మే లింక”నన్నన్. 30

టీ. అనినఁ = ఇట్లనఁగా, కేశిధ్వజుండు, చేయెత్తి = హస్తముఁ బ్రయత్నించి, యీహో,
యలుగక = కోపంబుక, వినుము = ఆకర్షింపుము. అతతాయిన్ = వనోద్భవుఁడను, (వధా
ర్థం డనియుఁ జెప్పవచ్చును), కాన్ = కాను, స్తో. ‘అన్నిదో గరదత్వైవ శస్త్రపాణి
ర్ధనాపహః, శ్మేతదారావహర్తారా షడేతే హ్యతతాయినః, అతతాయినమాయాం
తం హన్యానేవావిచారయన్’ అని మునుస్మృతి ప్రమాదింబునఁ = మాంద్యముచేత,
యాగంబునకున్ = యజ్ఞమునకు, వైకల్యంబు = వికలత్వము, పొడమన్ = పుట్టఁగా,
నిన్ = నేను, భూసురశ్రేణిఁ = విప్రసంఘమును, వేడఁ = ప్రాయశ్చిత్త మడుగఁగా,
నృపఁరాజా, అతఁడు = ఖండిత్యుండు, ఎటుఁగొన్ = తెలిసినచోడు, నిష్కృతిన్ =
ప్రాయశ్చిత్తమును, వేడుము = అడుగుము, పా పావ్వుని, నినున్ = నిన్ను, ఆవేదించి =
నిరూపించి, పంపెన్ = వైసము సేసెను. కోపమైనన్ = కోపమునైనను, రోపవృత్తునన్ =
బాణమునైనను, ని. ‘పత్రీ రోప ఇఘర్షయోః’ అని యమరము. విడువుము, ఎట్టైనన్ =
ఏనిధంబైనను, ఇంకన్ = ఇకమీఁదను, మేలు = శ్రేయము, అన్నన్ = అనఁగా.

తా. ఖండిత్యుండు పంపెద ననఁగా విని కేశిధ్వజుండు చేయెత్తి “యోహో
కోపింపకుము. మఱి ‘హన్యాదేవావిచారయన్’ అను మునుచనప్రకారము విచా
రింపకయే వధించుటకు నే నాతతాయిని గాను. బుద్ధిమాంద్యమువలన జన్మమునకు వైక
ల్యమొదపఁగా, విప్రసంఘమును ప్రాయశ్చిత్తము వేడ నందులకు, ‘నోయి రాజా!
యాఖండిత్యునకుం దక్క నెవ్వరికిం జెలియదు గాన, నతని వేడుము పా’వ్వుని
నిన్నావేదించి చనిచిరి గాన వచ్చితిని. రోపమును వనలి ప్రాయశ్చిత్తము సెప్పినను
లేక బాణమును విడిచి వధించినను, నికముం దేనిధం బైనను శ్రేయంబే” యని పలికెను.

వ. అనిన నతండు తరుపండంబు సొచ్చి, మంత్రి పురోహిత ప్రభృతి సుహృజ్జనంబులకు దవ్యత్తాంతం బంతయుం జెప్ప, మంతనంబునకుం జొచ్చినమంత్రు లిట్లనిరి.

టీ. అనిన = ఆకేళిధ్వజుఁ. డిల్ల = చెప్పఁగా, తరుపండు = ఆఖండిన్యండు; తరుపండంబు సొచ్చి = చెట్లగుఱులలో పరికింపఁబడి, మంత్రి పురోహిత ప్రభృతి సుహృజ్జనంబులకు = ప్రధానులు పురోహతులు మొదలగు నాప్తజనంబులకు, దవ్యత్తాంతంబు = ఆకేళిధ్వజుయొక్క వృత్తి, చెప్పఁ = చెప్పఁగా, మంతనంబునకు = ఆలోచించుటకు, జొచ్చిన = ప్రవేశించిన, మంత్రులు = ప్రధానులు, ఇట్లనిరి.

తా. సుగమము.

క. 'పాలుగలవాడు మన కొఁ

జాలి యిడక తానె(న) తారసానకు వచ్చెన్ ;

వేళ యిదె, లెమ్ము, నృప! కృప!

చాలు న్నారాకు మేటి చంపకు ప్రజలన్ .

32

టీ. పాలు గలవాడు = దాయాదుఁ డయినవాడు, మన కొఁజాలి యిడక = మన కొక వ్యభిచారికియ, తానె, తారసానకు వచ్చెన్ = లంపడుట కేతానెను. 'విప్రీతౌ క్వచిచ్ఛలోపా' మోర్ధ్వి కావ్రత ఆదిమన్య భాష' త్తయ సూత్రముచే మూలపమున బూర్వశర్త దీర్ఘంబున గలిగె. వేళయిదె = సమయమిదె, నృప! = రాజా, కృప చాలును = పయచేసినది చాలును, ప్రజలను = మీప్రజలను, కాదాదుమేటి = ముదికూరఁ దినిపించి, చంపకుము = వధింపకుము, లెమ్ము.

తా. మంత్రులు 'దాయాదుఁ డైనవాడు మన కొకశ్రమసియ్యి తానే తార సమునకు వచ్చెఁ గాన నీదె సమయము; రాజా! శత్రుసే విషయమును మీదయ చాలును, మీసేవకు లగుప్రజలను ముదికూరఁ దినిపించి చంపకుము, శీఘ్రముగ యుద్ధమునకు లెమ్ము.

ఉ. అంటలు గట్టి ¹చేలకును నాండ్రును బిడ్డలు గూరఁగోయఁబో,

గంటకము ²లపదాగ్రములఁ గాడఁగ దూసిననొప్పి గూయిడన్

గంటికి నిద్ర గాన కొదు న గంబడి వేగెద మిందు; నొక్కమా

కంటయ కాదు, నీవు వడు నట్టియవస్థ వచింప శక్యమే.

33

టీ. అండ్రును = భార్యలును, 'సత్యం దారాదేశ్య స్యాన్తోర్థలయో రుకా' చ తత్తస్త' అను సూత్రముచేత నాండ్రు, బిడ్డలు, అంటలుగట్టి = గుంపులు గట్టుకొని,

1. చెల్మెలకు, చెల్మలకు. 2. పదాబ్జములఁ గాడ నొదర్చిన నొప్పి గూయిడన్.

ఫేలకుక్ = త్రిత్రములకు, కూరగోయబోక్, కంటకముల్ = ముండ్లు, పదాగ్రములక్ = కాళ్లకొనలయందు, కాడగక్ = నాటంగా, దూసిననొప్పిక్ = విడదీసిననొప్పిచేత, కూయిడక్ = కూతలువెట్టగా, కంటికినిద్ర గానక = కంటికినిద్రయెఱుంగక, ఒడుగంబడి = ఒదిగి, వేగెదము = వేగుచున్నారము, ఒక్కమాటయకాదు = మాకుమాత్ర మనులే కాను, ఇందుక్ = ఇక్కడ, నీవు పడునట్టియవస్థ = నీవు పడుకష్టము, వచింపక్ శక్యమే = చెప్పదరమా.

తా. అంద్రుడు బిడ్డలును పొలములయందుఁ గూరలు గోయి బోవుతఁజి గాళ్ల ముండ్లు నాటిసం గీయఁగానే నొప్పిచేతఁ గూతలెడఁ గంటికి నిద్ర పట్టక యిచ్చట నొదిగివొని వేగుచున్నార మిట్టిత్రమ మాకుమాత్రమే కాని నీవు పడునట్టియవస్థయుఁ జెప్పదరము గాకున్నది గదా.

తే. స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశజనపదబల

ద్యుత్తములు స్వామి గలిగినఁ ॥ 'దొలుతఁ గలవు

అంగి సుఖయైన నంగంబు ॥ లటకు మునుపె

చాల సుఖు లొట మనకు ॥ దృష్టంబు గాదె!

34

టీ. స్వామ్య...లు-స్వామి = రాజు, అమాత్య = మంత్రిలు, సుహృత్ = ఆవులు, కోశ = భండారము, జనపద = దేశము, బల=చతురంగబలము, ద్యుత్తములు=కోటలు, ఇవి, స్వామి = ప్రభువు, కలిగినక్ = కలిగినట్లాయెనేని, తొలుతఁగలవు = అమాత్యాదులు ముందే కలరు, అంగి = శరీరి, సుఖయైనక్ = సుఖముగలవాడాయెనేని, అంగంబులు = కరచరణాదులు, అటకుమునుపె=అంతకుముందఱి, చాలసుఖు లొట=మిగుల సుఖముగల నొట, మనకు దృష్టంబుగాదె = మనకు దృష్టాంతముగావా? అలం. అప్రస్తుతప్రశంస, అర్థాంతరన్యాసము.

తా. స్వామ్యమాత్యాది సప్తాంగములు రాజుగలిగెనేని యటకు మున్నె యమా త్యాదులుం గలరు. శరీరి సుఖయైన యెడఁ గరచరణాద్యవస్తువములు మున్నె సుఖంబులం బడసి యుండుట మనకు దృష్టాంతముగా నుండ లేదా యని నుడివిరి.

క. అతనిపనిఁ దీర్ప గాజ్య

ద్వితయము నినుఁ జేరు నెట్టివెరవున నై నఁ

క్షీతిపుల కరిజయము ధనో

న్నతియుఁ బ్రజానీతిరక్షణము ధర్మంబుల్.

35

టీ. అశనిపనిదీర్చు = ఆకేశిధ్వజునిం జంపితివేని, రాజ్యద్వితయము = మీ యుధయుల రాజ్యములు, నిరుక్ = నన్ను, చేరుక్ = పొందును. ఎట్టివెరవున నైనక్ = ఏయుపాయముచేతనైనను, అరిజయము = శత్రుసంహారము, ధనోన్నతియుక్ = ధనమాణ్డించుటయు, ప్రజానీతిరక్షణము = ప్రజలయొక్క నీతి చెల్లించుటయు, ఇవి, క్షీతిపులకుక్ = రాజులకు, ధర్తంబుల్ = ధర్తములు.

తా. ఆ కేశిధ్వజుని వధించితి వేని మీ యిరువుర రాజ్యములు నిన్నుజేరును. ఎట్టి నేర్పుచేత గాని శత్రుసంహారము సేయుటయు ధన మాణ్డించుటయు ప్రజలను నీతి ప్రకారముగఁ బాలించుటయు నివి క్షత్రియ ధర్తంబులు.

క. అన్యాయంబున దుస్సహ

మన్యుం డగు ప్రబలరిపుని ఓ మడియించిన ధ

ర్తన్యక్కృతి కగు నిష్క్రృతి

సన్యాయంబుగఁ బ్రజాళి ఓ సురక్షింపన్.

36

టీ. దుస్సహమన్యు డగు = సహించరాని యాగ్రహముగలవారైన, ప్రబల రిపునిక్ = బలవంతులైన శత్రువులు, అన్యాయంబునక్ = అనీతిచేత, మడి...డిక్ = మడియించిన = మడియించుటవలన, ధర్తన్యక్కృతిక్ = ధర్త తిరస్కారమునకు, ప్రజాళిక్ = ప్రజలసంఘమును, సన్యాయంబుగక్ = న్యాయముక్తముగా, సురక్షింపన్ = పరిపాలింపఁగా, నిష్క్రృతి = అది ప్రాయశ్చిత్తము, అగున్.

తా. మిగుల రోషయ్యుడైన డైన శత్రువు నన్యాయముగ వధించిన పక్షమున ధర్త తిరస్కారముగ నందలకు న్యాయముగా దయతోఁ బ్రజాపాలన మొనరించిన యెడ నదియె ప్రాయశ్చిత్త మగుఁ గా; సిరాయుధుఁ డైవచ్చిన పక్షవాసి జూపినయెడఁ బ్రాయశ్చిత్త మొనరింప వచ్చు నని చెప్పిరి.

క. తనరాష్ట్రము చెడ వచ్చిన

ననిమిషసతి విప్రై డనక ఓ యాచార్యుఁ ద్రిశీ

ర్షుని దునుమఁడె విడువుము దయ

నిను నమ్మినప్రజలు నవయ ఓ నీ దయ యేలా?

37

టీ. తనరాష్ట్రము = తనరాజ్యము, చెడవచ్చినక్ = హానిజెందరాఁగా, అనిమిష సతి = దేవేంద్రుఁడు, విప్రై డనక = బ్రాహ్మణుండనక, ఆచార్యుక్ = గురువైనట్టి, త్రిశీర్షుక్ = విశ్వరూపుని, తునుమఁడె = వధింపఁడా, దయక్ = శత్రునిమిది కృపను, విడువుము = వదలుము, నిను నమ్మినప్రజలు, నవయక్ = కష్టపడఁగా, నీదయ = నీకృప, ఏలా = ఏటికి.

క. జనవర ! తపమునకుం జొ

చ్చిన గన్నులు ¹మూసికొంటు నెల, వింతియకా

క నిదిధ్యాసకు బ్రహ్మం

బెనయునె పరిధవము(పు)శల్య ² మెఱిలో మెఱుమన్. 40

టీ. జనవర = రాజా ! పరిధవము(పు)శల్యము = అమాన మనెడి యిలుగు, ఎదు
లో = హృదయమున, మెఱుమన్ = మెఱుమించుడగా, తపమునకు = తపస్సు
నకు, చొచ్చినన్ = ప్రవేశించుచు, గన్నులు మూసికొంటు = కన్నులు మూసికొనుటయే,
నెలవు = ప్రతాపజనము, ఇంతియకాక = ఇంతేకని. నిదిధ్యాసకు = ఏకాగ్రధ్యానము
నకు, బ్రహ్మంబు = పరబ్రహ్మము, ఎనయునె = సందృఢించునా?

తా. ఓ రాజా ! తపా బోధనకుల పఠించిన గన్నులు మూసికొనుటే ప్రయో
జనము గాని తిరస్కార మనయెడియగు హృదయమందు మెఱుమించుడగా బ్రహ్మను
సంధాన మచుకొలుపదు.

క. అవమతిఁ బితృష్టు లగుభూ

ధవుల వెదకి పిల్లపిల్ల తరము దునిమి థా

ర్గవుడు ముని యయ్యె; మఱి నై

భవము వలదు శాంతి కైనఁ బగ దెగ కగునే. 41

టీ. అవమతి = అవమానముచేత, పిల్లపిల్లలగు = చుట్టిన జరిపనట్టి, భూధ
వుల = రాజులను, వెదకి, పిల్లపిల్లతరము = పిల్లలను సముతము పరుసగా, దునిమి =
చంపి, భార్గవుడు = వరశురాముడు, మునియయ్యె = జడగారి యయ్యెను, మఱి =
మఱియును, పైభవము = ప్రభుత్వము, వలదు = అవలంబ లేదు, శాంతికైన = ఉప
శాంతికైనను, పగదెగక = పగదీర్చుకొనక, కగునే = సిద్ధించునా, సిద్ధిప దనుట. అప్ర
స్తుతప్రశంస, అర్థాంతరన్యాసము.

తా. వరశురాము డవమానముచేత దనశుద్ధిని బాపిన రాజులను వెదకిపిల్లపిల్ల
తరము చంపి పిట్టలు నాని యయ్యెను. కాన నటువలె ప్రభుత్వము వలదు. పోనీ,
శాంతికైనను పగ దీర్చకయే సిద్ధిప దని పక్కిది.

తే. పగయు పగయును లేక యేపాటి గన్న

నలరు సామాన్యసంసారి యగుట మేలు

మది (తే త) దగిలె నేని శాంతిచే మఱువ దగదు

రాజ్యభూమిక దాల్చిన రాజున(ల)కును.

42

టీ. వగయక్ = ద్వేషమును, వగయను = విచారమును, లేక, ఏపాటికన్నక్ = ఏమాత్రము గలిగినను, అలరు...రి - అలరు = సంకరించునట్టి, సామాన్య సుసారి అగుట - మేలు = పరిపాటి సుసారి యగుటయు మేలు, రాజ్యభూమిక - రాజ్య = ప్రభుత్వ మనెడి, భూమికక్ = భేషమును, తాల్పినరాజునకును - తాల్పిన = భరించిన, రాజునకును = భూపాలనము, మనిక్ = బుద్ధిని, తగిలెనేని = శస్త్రకృత తిరస్కార మంటినట్టాయెనా, శాంతిన్ = శమముచేయు, మఱివదగదు = మఱువరాదు.

తా. ౧. సితో ద్వేషమును శంకయు లేక ఏపాటి కఠినము సంకరించు నట్టి పరిపాటి సుసారి యగుటయు మేలు. రాజ్య మను భూమికను భరించిన రాజునకు శస్త్ర కృత తిరస్కారము మంటిలట్టాయెనా శాంతిచేయు మఱివదగదై సమాధిమై నుట దుష్కరము.

క. పులిమల డిగి యూల్లకు స

పొలియనో? యూరే గుయరేగి ౧ పొడుచునో? చెపుమా. 43

¹నెలకొన సురియలు గొని చని

పొలియనో? యూరే గుయరేగి ౧ పొడుచునో? చెపుమా. 43

టీ. పులి = పృష్ఠము, (పొడిపుడు) అక్షులరుజక్ = కన్నులకలకచేత, మల డిగి = కర్వణము డిగి, డోల్లమక్ = గ్రామములకు, రాక్ = రాణా, జనము = ప్రజ, మాన్యుకోరినిది = దయచే మాన్యుకొన నిచ్చి, విక్ = గుహాయందు, నెలకొనక్ = స్వస్థమైయు. డాగా, దానిహియ, సురియలుగొని = చుఱుకత్తులను గొని, చని = పోయి, పొలియనో = దానిచేత బచ్చునో, లేక, డోల్లమక్ = కన్నుల నొప్పితో వచ్చినప్పుడు గ్రామమందు (జనము), కుయరేగి = గుంపు లయి హోదలు పెట్టుచు, పొడుచునో, చెపుమా = వచింపుమా. అలా, ఆప్రస్తప్రశంస.

తా. పులి యాసినప్పుడు కన్నుల కలకతో గొండ దిగి గ్రామములకు రాణా నందఱు ప్రోగై కూత తిడుచు వచ్చి యపాయము నొందిన పులిని బంపుమరో, లేక దాని నేత్రవ్యాధిని దయచేసి మాన్యుకొన నిచ్చి, దానికి నెలవగు గవియందు స్వస్థ ముగా నుండు తఱి జన మాయోధములం బట్టిపోయి యా పులిచేత బచ్చునో వచింపుము.

క. ఈవేళ బలియు నతనిం

బో విడిచితి పొమ్ము ²వాడు ౧ పోయిన రాజ్యం

1. నెలవగు గవిని; నెలవగు సురియగని. 2. పాడి తో.

జేవిధిఁ గ్రమ్మలు నావెర

వీవెర వని ప్రేలు మడచి 1 యేర్పడఁ జెప్పుమా.

44

టీ. ఈవేళ = ఈసమయమున, బలియునశనిక = బలవంతుడగు నా కేశిధ్వజుని, పోవిడిచితి పొమ్మ = పోవునట్లుగ విడిచిపెట్టితివి పో, వాడుపోయినకొ, రాజ్యంబు = సామ్రాజ్యము, వివిధిఁ గ్రమ్మలుక = వివిధ కారము మరలపచ్చును, ఆవేరవు = సామ్రాజ్యము వచ్చెడి యా యుపాయము, ఈవెర వని = ఈయుపాయ మని, ప్రేలు మడచి = అంగుళముచూచి, ఏర్పడక = తెలియనటంబు, చెప్పుమా = వనింపుమా.

తా. ఈ సమయమందు మిగుల బలవంతుడగు కేశిధ్వజుని విడిచి పెట్టితివిపో వాడు పోయిన పిమ్మట సామ్రాజ్య మేవిధంబున మరల పచ్చునో యా యుపాయంబిది యని ప్రేలు మడచి చెప్పుము.

తే. అలసతఁ బరున్న మనుజుండు 1 కలియుగంబు,

ద్వాపరం బెన్నఁ గూర్పున్నవాడు, శ్రేత

యుత్థితుడు, యాయి మఱి కృతయుగ మటన్న

నముచిదమనోక్తి ఋగ్వాహ్నిహ్నిమన విసవే(మె).

45

టీ. అలసత = అయాసపడుటచేతను, పరున్న మనుజుండు = పండినరుండు, కలియుగంబు = కలియుగము పుట్టివాడు, కూర్పున్నవాడు, ఎన్నక = విచారింపఁగా, ద్వాపరంబు = ద్వాపరముపుట్టివాడు, ఉత్థితుడు = లేచినవాడు, శ్రేత = శ్రేతయుగముపుట్టివాడు, మఱి = మఱియును, యాయి = సూచించువాడు, కృతయుగము = కృతయుగముపుట్టివాడు, అటన్న = అట్లునట్టి, నముచిదమనోక్తి = ఇంద్రుని వాక్యమును, ఋగ్వాహ్నిహ్నిమనక = ఋగ్వేదమందలి బ్రాహ్మణమందు, విసవే = విసవాడవురావా. (అనఁగా నిరుద్యోగుండుగా నున్నవాడు పరమ నికృష్టఁ డగుట.) అం. అప్రస్తుతప్రశంస.

క. చిద్రప్రహరి రాష్ట్రో

పద్రవపరిహరి యాప్తభాషణుచి వే

లోద్రిక్తుఁ డనన్యవేళ

నుద్రిక్తుఁ డనల్పకాల 1 ముర్వి 2 భరించుకొ.

46

టీ. చిద్రప్రహరి - చిద్ర = తన రాజ్యమందుఁ బట్టిన దోషంబులను, ప్రహరి = పోగొట్టువాడును (శత్రువున కేదేని యిక్కట్టు వచ్చినప్పుడు సమయించువాడును),

రాష్ట్రోపద్రవపరిహారి = రాజ్యమునకు శత్రువులవలని యువద్రవమును బోగొట్టు
వాడును, ఆత్మ = ఇష్టములనువారియొక్క, భోషణ = జాక్యములయందు, రుచి =
ప్రీతిగలవాడును, వేశా = శత్రువును పధింపఁదగిన సమయముబొరకెనప్పుడు, ఉద్రిక్తుఁడు
= త్వరపడినవాడును, అన్యవేశ = సమయము కానియప్పుడు, అుద్రిక్తుఁడు =
త్వరపడక యుండువాడును, అనల్పకాలము = బహుకాలము, ఉర్వి = భూమిని,
భరించు = వసించును.

తా. తనరాజ్యమునకు బుట్టిన బోషములను పెంపనే పోగొట్టుచు, దనరాజ్య
మునకు శత్రువుల వలని యువద్రవము లంటపండఁ జేయుచు, శత్రు భోషణవాసరము
సిద్ధిచినపు డాత్మల ప్రీతి జాక్యముల విని ప్రయత్నపడుచు నాసమయములయందు
ఉద్రిక్తపడక నిన్బుళించుచు, నిత్యైజుగునఁ బ్రసర్తించు జా బహుకాలము పుడమి
బాలించును.

ప. లే లే మ్మనుటయుఁ బ్రధానులకు భూనాథుం డిట్లనియె. 47

క. మీ నొడివినయది కార్యం

బో; నిప్పని నేయ రాజ్య స మంతయు మనకు

వానికిఁ బరలోకము జిత

మా నొక్కట, నిందు వాసు స లరయంగ వలయున్. 48

టీ. మీనొడివినయది = మీరన్న వాక్యము, కార్యం బో = కర్తవ్యమవును, ఇప్పు
నినేయన్ = ఈకార్యము నేయఁగా, బిక్కుటన్ = ఏకకాలమునో, రాజ్యమంతయున్ =
ఎల్లరాజ్యము, మనకున్, వానికిన్ = ఆరేశిభ్యజ్ఞునకు, పరలోకము = స్వర్గము, జితమాన్ =
గెలువఁబడిన దెను, (అనఁగా గలుగు నుట). ఇందున్ = ఈరె టియందును, వాసులు =
ఎక్కువతక్కువలు, అరయంగవలయున్ = విచారింపవలయును.

తా. మీ రన్నది చేయఁ దగినది యాను. ఈలాగునఁ జేయఁగా నేకకాలములో
మనకు నెల్లరాజ్యమును వానికిఁ బరలోకమును సిద్ధించుచున్నది యును నీ రెంటియొక్క
తారతమ్యము విచారింప వలయు నని చెప్పెను.

క. పరలోకసుఖము శాశ్వత

మరయ; మహి రాజ్యసౌఖ్య స మల్పానేహా

పరిభోగ్యం; బిందుల కై

దురితము కావించి తొలఁగుదునె పరమునకున్. 49

టీ. అరయ్ = విచారింపఁగా, పరలోకసుఖము = పరలోకానందము, కాశ్య
తము = నిత్యము, మహీరాజ్యసౌఖ్యము = ధూపాలనముపలనిసుఖము, అల్పానేహావరి
భోగ్యంబు = స్వల్పకాల ముభయపడఁగినది. సి. 'కాలోదిష్టోఽప్యనేహావీ' యని
యమరము. ఇందులకై = ఈ యల్పసుఖమునకై, దురితము = పాపము, కాంచించి = చేసి,
పరమునకు = పరలోకసుఖమునకు, తొలగెనునె = దూరమగుచునా. అలం. కావ్యలింగము.

తా. విచారింపఁగా బరలోకానందము నిత్యమును, రాజ్యానంద ముత్కమును
గాన నల్పకాలానుభవయోగ్యుడైన రాజ్యమునకై పాప మొనగ్ని పరలోకమునకు
దూరీభూతుడను కా నొల్ల ననియె.

క. బద్ధాంజలిపుట దీనుక్

¹ గ్రుద్ధతఁ దనమటుంగు సొరంగఁ ॥ కూల్చుట కడుఁ గీ

డుదలి పరలోకార్జన

బుద్ధికి నను ² కండువాక్యములు ॥ చలఁప రొకొ.

50

టీ. బద్ధాంజలిపుట = ముఠిలహస్తమునట్టి, దీనుక్ = చైతన్యమొందినవానిని,
తనమటుంగుసొరంగఁ = తన్నుశరణుఁజొచ్చినపుడు, గ్రుద్ధతఁ = కోపయుక్తడై,
ఉద్ధతి = గర్వముచేత, కూల్చుట = కఠియింపఁగా, పరలోకార్జనబుద్ధిక్ = పరలోకము
సంపాది చేడ నుచునాబు గలవానికి, కడుఁ గీడు = ముక్తినిసాధము అను = యునట్టి,
కండువాక్యములు = కండుమహర్షి వాక్యములు, తలఁపఁగొ = పఠించుచు. అలం.
అప్రస్తుతప్రశంస.

తా. బద్ధాంజలి యును దీనశ్వుము వఱుంచి శరణుఁ జొచ్చినవానిఁ బరలోక
బుద్ధి గల పురుషుడు శోభయుక్తడై గర్వముచేత యధియుచెగేని యునని మహాపాపకం
బని కుడిమహర్షి సెప్పినవాక్యములు విచారింపరు కాలబోలును.

ఆ. అనుచు వెడలి వచ్చి, ॥ యారాజు నడిగి, త

ద్ర నై చికివధక్రమంబు

దెలిసి, తగిన నిష్క్రృతి వచింప, నాతండు

³ మగుడఁ గ్రతువు సాంగముగ నొనర్చి.

51

టీ. అనుచు = ఇట్లుచు, వెడలివచ్చి = వెండ్రముబయలు వెళ్ళివచ్చి, ఆరాజు =
ఆకేశిధ్వజుని, అడిగి, ధర్మనైచికీవధక్రమంబు = ధర్మసంబంధ ప్రకారమును, సి. 'ఉత్తమ
గోష నైచికీ' యని యమరము. తెలిసి = ఎఱింగి, తగిననిష్క్రృతి = సరియైన ప్రాయ

1. గ్రుద్ధుడై శరణు చొరగ; గ్రుద్ధుడై మటుంగుసొరంగ. 2. కణ్వ. 3. మగుడి.

శ్చిత్తమును, వచింపఁ = చెప్పఁగా, ఆశుడు = ఆకేశిధ్వజుండు, మగుడఁ = మరలివచ్చి, క్రతువు = యజ్ఞమును. సాంగముగఁ = సంపూర్ణముగా, ఇన్చి = చేసి. మూడటి కన్వయము.

తా. ఖండిత్యుండు మంత్రులతో నాహించి యిట్లనుచు బెడెము వెడలి వచ్చి కేశిధ్వజునివలన యజ్ఞధేను వధక్రమం బెరింగి తగిన ప్రాయశ్చిత్తము విచారించి చెప్పఁగా నా కేశిధ్వజుండు మరల యజ్ఞశాలకు వచ్చి క్రతువును సాంగోపాంగముగ నొనర్చెను.

ఆ. అవభృథాశ్చ తో త్రమాంగుఁడై, ఋత్విక్స

దస్యగణముఁ బూజఁ శ దనిపి, విదప

సూత మగధ వంది శ వైతాళికప్రభృ

త్యర్థికోటి కభిమతార్థ మొసఁగి.

52

టీ. అవ...డై-అవభృథఁ = అవభృథ ముయజ్ఞదీక్షాసాన్నివముచేతను, ఆప్లుతఁ = చక్కఁగాఁ దడువబడిన, ఉత్తమాంగుడై = కిరముగలవాడై, ఋత్విక్...ముఁ-ఋత్విక్ = ఋత్విజులయొక్కయు, సదస్యఁ = సభ్యులయొక్కయు, గణముఁ = సమాహమును, పూజఁ = దక్షిణాంతపూజచేసి, దని = తృప్తి నొందించి, విదపఁ = విద్యుట, సూత... కిఁ - సూత, మగధ, వంది, వైతాళికప్రభృతి = వీరలుమొదలగు, అర్థికోటికిఁ = యాచక సమాహమునకు, కభిమతార్థము = కఠినవస్తువులను, ఇసఁగి = ఇచ్చి. మూడటి కన్వయము.

తా. కేశిధ్వజుండు యాగము ముగియఁగా నవభృథసాన్నికుఁడై ఋత్విజులకు బూజనీయులగు సభ్యులకును దక్షిణాంతపూజ లొనర్చి తృప్తి నొందించి సూతమాగధాది యాచక సమాజమునకుఁ గోరిన వస్తువుల కెల్ల నెచ్చెను.

తే మఱియుఁ గోరినవారి యక్కఱలు తీర్చి

యును మనగిపూర్తి చాల కొరయ్యనఁ దలంచి

‘యకట గురుదక్షిణ యొసంగ శ నయితే’ నంచు

మగుడఁ జని శంక నతఁడు సంభ్రమపడంగ.

53

టీ. మఱియుఁ = ఇదియునుగాక, కోరినవారి యక్కఱలు తీర్చియును = కోరినవారికోర్కులన్నియు నెచ్చియును, మనగిపూర్తి చాలక = మనస్సునకుఁ దనివీరిక, ఇయ్యనఁ = మెల్లగా, తలంచి = తలచుకొని, అకట, గురుదక్షిణయొసంగనైతిఁ = గురుదక్షిణయాయనైతిని, అంచుఁ, మగుడఁ = మరలను, చని = పోయి, అతఁడు = ఆఖండిత్యుండు, శంకఁ = అనుమానముచేతను, సంభ్రమపడంగఁ = తొలుపడఁగా.

తా. మఱియు నాకేళిధ్వజుండు గోరినవారి మనోరథముల నెల్ల బూరించి యును మనస్తృప్తిలేక యానొచ్చించి గురుదక్షిణ యాయవముతినని మెల్లగఁ దలచివొని యాఖాండిక్యుఁ డున్న నెలవుఁ గూర్చి వెళ్ళి యాఖాండిక్యుఁడు తొట్టుపడఁగా.

క. వారించి 'నీకు నెయ్యది

కోరిక? యేతెంచినాడ' గురుదక్షిణ యీ

భూరమణ వేడు' మనుటయు

నారాజన్యుండు మఱియు 'నాపులతోడన్.

54

టీ. వారించి = నీకు శాక వలన దని తొట్టుపాటుననిచ్చి, గురుదక్షిణ యీ = గురుదక్షిణ యిచ్చుటవొనరు. ఏతెంచి నాడ = పట్టనాడను, భూరమణ = ఓగాణా, నీకు = నీకు, ఎయ్యది కోరిక = ఏ ఏమియ పేక్షిశ్రుతి, వేడుము = వేడుగుము, అనుట యుం = అనఁగా, ఆరాజన్యుండు = ఆఖాండిక్యుఁడు, మఱియు = మఱియు, ఆపుల తోడ = ఇప్పులతోడ.

క. 'గురుదక్షిణ యిచ్చుట కీ

నరవరుఁ డేతెంచె; మీరు 'నా కనురక్తుల్;

పరికించి పదింబదిగా

నరయుండు మది నెద్ది మేలు 'స్థానించుటకున్.'

55

టీ. గురుదక్షిణ యిచ్చుటకు, నరవరుండు = శేషిధ్వజుండు, ఏతెంచె = వచ్చెను, మీరు = మీరలు, నాకు = మిమ్ము, స్థానించుటకు = అది గుటకు, ఎద్ది మేలు = ఏది యుష్టములు, మది = మనస్సున, పరికించి = వెదకి, పదిం బదిగా = విస్తారముగ, నరయుండు = విచారింపుండు. అందు. కావ్యలేగము.

తా. గురుదక్షిణ యిచ్చుట కై శేషిధ్వజుండు పచ్చి యున్నాడు, మీరలు నాకాపులు కాన నెయ్యది యుష్టము బచేక్షించుటకు దాని బరికించి మనమునఁ బదింబదిగా విచారింపుఁడీ యని పలికెను.

ఉ. నావుండు వార లప్పునుజనాథున కిట్లని రుట్టి; 'నేడుగా

దైవము గల్గె; వేగ గురుదక్షిణగాఁ జతుర్థవీవృతో

ర్వీవలయం బశేషమును 'వేడుము భూవర; మమ్ము నందఱన్

బ్రోవుము; బాంధవా ప్రజనశోషణకంటెను ధర్మ మున్నదే? 56

టీ. నావుండు = అట్లనఁగా, వారలు, అప్పునుజనాథునకు = ఆఖాండిక్యు నకు, ఉట్టి = పొంగి, ఇట్లనిరి = ఈవిధముగా నొడివిరి, నేడుగా = నేడుగదా,

దైవముకల్గె = అదృష్టము కలిగెను, జేగ్ = గొబ్బన, చతు...బు - చతురర్థవీ
 పృత = నాలుగు సముద్రములచేతఁ జుట్టబడియున్న, ఉర్వివలనంబు = భూమండ
 లము, అశేషము = సమస్తము, గురుదక్షిణగాఁ = పెంచుము = ప్రార్థింపుము,
 భూపర = రాజా, మమ్మనందఱి, ప్రాపుము = రక్షింపుము, బాంధవాప్త జనపోషణ
 కంటెను = బంధుమిత్రవర్గ రక్షణకంటె, ధర్మము = పుణ్యము, ఉన్నచె = ఉన్నదా,
 లే దనుట.

తా. ఆ ట్లనఁగా వారలు హర్షముచేత నుబ్బి నేడుగదా యదృష్టము గలిగెను.
 నాలుగు సముద్రముల మధ్యంబున నున్న యశేష భూమండలమును దక్షిణగాఁ గోరి
 మమ్ముం గాపాడుము. బంధు మిత్ర జన రక్షణకంటెను వేతే ధర్మము లేదని భూషిష్య
 నితో విన్నవించిరి.

ఉ. ఎన్నఁడు లావు గూడు మన? శ కెన్నఁ డగు న్దటి? యయ్యె నేని పో
 రెన్నిక యానె? పోరిన! జరయింప నశక్యము; నీదుభాగ్యసం
 పన్నతఁ జేరఁ గార్య మిటు: శ బంధు సుహృత్తతి కొక్కకీడు రా
 కున్నటులుండఁగానె; సిరు శ లూరక చావక నోవ కబ్బునే. 57

టీ. ఎన్నఁడు = ఎప్పుడు, లావు కూడు = బలిమిగల్గును, మనకు, ఎన్నఁడు =
 ఎప్పుడు, తటి = సమయము, అగు = డె, య్యెనే = సమయము సిద్ధించినను,
 పోరు = యుద్ధము, ఎన్నికయానె = శ్రేష్ఠమగునా, శ్రేష్ఠము, కాదనుట, పోరిన =
 యుద్ధమొనరించినను, జయింప = గెలుచుటను, అశక్యము = శక్యముగాదు, నీదు =
 నీయొక్క, భాగ్యసంపన్నత = భాగ్యతిశయముచేతను, కార్యము = ప్రయోజనము,
 ఇటు = ఈవిధంబుగ, చేర = జనగూడెను, బంధుసుహృత్తతి = బంధుమిత్ర
 వర్గమునకు, కీడు = చెఱుపు, రాక = కలుగఁ, ఉన్నటులుండఁగానె, సిరులు = సంప
 దలు, చావక = మరణము నొందక, నోవక = నొప్పిబడక. ఉరక, అబ్బునె =
 సిద్ధించునా, సిద్ధింప వనుట.

తా. ఎప్పుడు బలిమి గలుగు నెన్నఁడు సమయ మగును సమయము కల్గినను జగ
 డము శ్రేష్ఠముగాదు కదా? అయినను జగడ మొనర్చినిమిపో జయింప నశక్యంబు,
 నీదుదృష్టమువలన నిట్టి ఘనకార్య మొనగూడెను, బంధుమిత్రవర్గముల కపాయము
 సంభవింపకయే సంపదలు సిద్ధింప వనిరి.

చ. అనవుడు నల్ల నవ్వి మనుజాధిపుఁ డి ట్లను మీర లర్పనా
 ధనపరతంత్రకోవిదులుదక్క మహాసుఖదాయి మోక్షమా

1. జయింపఁగ చెప్పెరె.

అము క-12

నయచిహ్నకోవిదులుగా రతిచంచల రాజ్యలక్ష్మియే

మని చని వేడువాడఁ బరమాత్ము వేడక యమ్మహామతిన్. 53

టీ. ఆనవుడు = చా రిట్లనఁగా అల్లనవ్వి = మెల్లగా నవ్వి, మరుజాధిపుడు = ఖండిస్యూడు, ఇట్లు = శిష్టకార మనియెను, మీరలు = మీరు, అర్థసాధక పరతాత్రకోవిదులు దక్క = అర్థసాధక తాత్రవేత్తలుగాని, మహామతి = అఖండానందము నిచ్చునట్టి, మోక్షమార్గ నయచిహ్నకోవిదులు = మోక్షమార్గ విచారపరులు, కారు, ఆతిచంచల = మిగుల నస్థిరమైన, రాజ్యలక్ష్మి = రాజ్యసూపదను, ఏ మని = ఏమిపదార్థ మని, పరమార్థము వేడక = పరమపురుషార్థము గోరక, అమ్మహామతి = ఆజ్ఞాన నిస్పందగు కేశిధ్వజుని, చని = వెళ్ళి, వేడువాడ = ప్రార్థితుడు.

తా. వార లిట్లువేక్షింప మరుజాధిపు డుఖండిస్యూడు విని నవ్వి మీర లర్థ సాధక తాత్రవేత్తలుగాని పరమ పురుషార్థ సాధక తాత్రవేత్తలుగా రమ్మహామతియైన కేశిధ్వజునియొద్దగు బోధ మోక్షసాధక మార్గము గోరక ముగ్ధులు బగు రాజ్య సూపద నెట్లు వేడుదు నని పల్కెను.

క. నిమివంశోత్పన్నుల మంట

మముబోటుల కకట రాజ్యమా లక్ష్మ్యము వాఁ

డమలినయోగశ్రయఁ డు

త్తమయోగము గొనుట యుజివో శ ధరఁ గొను టుజివో. 54

టీ. నిమి = నిమిచ్చప్రవర్తియొక్క, మంశ = కులమందు, ఉత్పన్నులమంట = పుట్టినవారమంట, అకట = అయ్యో, మముబోటులమంట = మామటివారికి, రాజ్యము లక్ష్మ్యము = రాజ్యము విషయము, వాడు = ఆకేశిధ్వజుండు, అమ...డు-అమలిన = శుభమైన, యోగ = యోగమునకు, ఆశ్రయఁడు = స్థానమైనవాడు, అతనివలన, ఉత్తమయోగముగొనుట, ఉజివో = ఉచితమో, ధర = భూమిని, కొనుట = గ్రహించుట, ఉజివో = యుక్తమో.

తా. అయ్యో! నిమిచ్చప్రవర్తిమహాబుధుఁ బుట్టిన మామటి వారలకు రాజ్య మొక విషయమా! వా డుత్తమయోగి గాన అమలిన సవర్గప్రదం బగు సుత్తమ యోగంబుఁ గొనుట యుత్తమబో, లేక, భూమిని గొనుట యుత్తమబో యని పచించె ననుట.

సీ. విడుఁ డని ¹వీడు వెల్వడి వచ్చి ఖాండిక్కుఁ

దారాజుఁ గనుఁగొని १ గారవమున

'గురునిష్క్రమియంబు నిక్కువముగా నొసఁగెదే'

యని ²పల్కి, 'యిత్తుఁ దశభ్యముగ' నన్న

'నవనీతలేంద్ర! నీవధ్యాత్మరతుడవు

దక్షిణ గురున కీదలఁచితేని

సకలభవక్లేశశంఖయం బెయ్యది

యవ్విద్య బోధింపు' १ మనిన నవ్వి

లే. ³యహహా నిష్క్రంతుకాస్తదీయాధిరాజ్య

మడుగ నొల్లక యిది యేటి १ కడిగి తివుడు?

క్షుత్రియుల ⁴కెల్ల రాజ్యంబుకంటె మఱి ప్రి

యంబు గలదె?' యటన్న నిట్లనియె నతఁడు.

60

టీ. విడుఁడని = ఈమాటనఁ బ్రయోజనములుగావు విడుపుండని, వీడువెల్వడివచ్చి = పాశేమువిడిచివచ్చి, ఖాండిక్కుడు, దారాజు = కేళిధ్వజుని, కనుఁగొని = చూచి, గారవమున = ప్రేమచేత, గురునిష్క్రమియంబు = గురుదక్షిణ, నిక్కువముగా = నిజముగా, ఒసఁగెదే యని = ఇచ్చెదవామని, పల్కి = పించి, ఇత్తు = ఇచ్చెదను, దశభ్యముగ = సత్యముగా, అన్న = అనఁగా, 'నవనీతలేంద్ర = రాజా, నీవు = ఈవు, అధ్యాత్మరతుడవు = బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠుడవు, దక్షిణగురునకీదలఁచితేని = గురు దక్షిణ యాచిలఁచినయెడల, సకలభవక్లేశశంఖయం బెయ్యది = సాంసారికసర్వశనాశ కంఠేదో, అవ్విద్య = అట్టివిద్య, బోధింపుము = ఉపదేశింపుము, అనిన = అనఁగా, నవ్వి = నానించి, అహహా = అశ్చర్యము, నిష్క్రంతు...ము-నిష్క్రంతుక = శత్రురహిత మైన, అస్తదీయ = నాసంగిధియైనట్టి, అధిరాజ్యము = ప్రభుత్వమును, అడుగ నొల్లక = వేడవలదు, ఇతియేటికడిగితివుడు = అధ్యాత్మమ్య నిపు డేల యడిగితివి, క్షుత్రియులకెల్ల = రాజులకెల్లను, రాజ్యంబుకంటె = ప్రభుత్వమునకంటె, మఱి ప్రియంబుగలదె = అతిశయమైనయిష్టముగలదె, అట్లన్న = అట్లనఁగా, నతఁడు = ఖాండిక్కుడు, ఇట్లనియె = ఈప్రకార మనియె.

తా. ఈమీమాటలు శ్రవణములుగావు విడుపుండని ఖాండిక్కుడు పాశేము వడలివచ్చి కేళిధ్వజుని క్రితతో గురుదక్షిణ నిచ్చయముగ నీయఁదలఁచితివా యని

పక్కి సత్సముగా నిత్తు నన్న 'నోరాళా నీ వధ్యాత్మవిద్యయును దక్షుండవు గాన సాంసారిక సర్వశ్లేశ నాశకం బగునది యేగో యట్టి విద్యను బోధింపు' మనఁగా నవ్వి యాశ్చర్యమొంది 'నిమ్మంటకం బగునానాజ్యము నడుగ నొట్లక యీ యధ్యాత్మవిద్య నిపు డేల యడిగితివి? గాజుల కెల్ల బ్రభుత్వముకంటె గొప్పకార్యముగలదే?' యనఁగా నాఘాండికుండు వత్సమాణప్రకారంబుగ నిట్లనియె.

మ. 'ఏను కేశిధ్వజ! ఛాత్రి వేడమికి నావేసించెద న్నేతు వ

జ్ఞానకుం గాక వివేకి కేల జనియించుకొ లొల్య మొదుకొ! రణం
బున బాడికొ రిపుగెల్పువాడియుఁ బ్రజాపోషంబు ధర్మంబు రా
జున కౌ, నైన సత్య త్వద్విజితరాజ్య స్థ *న్నఘం బంటునే 61

టీ. కేశిధ్వజ = కేశిధ్వజుడా, యము = ఆరణ్యము, ఛాత్రి వేడమికి = భూమినిఁ బ్రార్థింపకయుండుటకు, హేతువు = కారణమును, ఆవేసించెద = తెలిపెను, ఎదుకొ = ఎదురెను, లొల్యంబు = చాపల్యము, అజ్ఞానకుం గాక = అవివేకిఁడక్క, వివేకికొ = జ్ఞానికి, ఏల జనియించుకొ = ఎదులకుం బుట్టును? రణంబునకొ = జగద మందు, పాడికొ = ధర్మముచేత, రిపుకొ = శత్రువును, గెల్పువాడియుకొ = జయించు నట్టి బంటుతనమును, ప్రజాపోషంబుకొ = ప్రజల రక్షించుటయును, రాజునకుకొ = ప్రభువు నకు, ధర్మంబొకొ = న్యాయమగును, ఐనకొ = అట్లయినను, త్వద్విజితరాజ్యకొ = త్వత్ = నీచేత, విజిత = జయింపఁబడిన, రాజ్యకొ = రాజ్యముగలయట్టిచోట, ఆశక్తుకొ = అవిమిలెనియట్టి, నన్నుకొ = నన్ను, అఘంబు = పాపము, అంటునె = స్పృశించునా, అంట దుట.

తా. ఓయి కేశిధ్వజుడా! రాజ్యము వేడకుండుటకుం గారణముఁ దెలిపెద వినుము. ఏవస్తు పండునను చాచల్య మజ్ఞానకుం గలుగు గాక జ్ఞానికి నేల జనియించును? యుద్ధమాదు ధర్మముచేత శత్రువును గెల్పుటయుఁ బ్రజల రక్షించుటయును రాజులకు ధర్మంబొక నును నీచేత నవహరింపఁబడిన రాజ్యము గల్గి యశక్తుడ నైయన్న నన్ను అఘంబులు స్పృశింప వని చెప్పెను.

సీ. నరనాథ! యీ రాజ్యశ్రపరిపాలనారాతి

హాసనాదికృతరూప ర యగునవిద్య

యనధికారికి విసర్జనముఁ గావింపంగ

గలుపంబు రా; దధిశకారియైన

వాడు విస్మయపడుచు నాచార్యుని
లోపంబుచే నగు పాపలేప;

మన నేనిట్లు గోమనఁ గొను ధరణి భో
గమునకుఁ గాక ధర్మమున కగునె

తే. కాన స్వత్త్రియులకు భైరవంబు కీడు
మత్స్యధానులు వేడు పాపరాజ్య మనెడు
పలుకు ధర్మచులంపులోభం బయుక్త
మిది యెఱిగి రాజ్య మడుగ నేర నిచ్చగింప.

(2)

టీ. నిరవా = శిష్యుఁడౌగా, పాపజ్యము = పాపము, నిరవా
హన = శత్రుసహనము, అని = మొదలగువానిచేత, పృ = చేయుటచేత, నిరవా
యగు = స్వరూపము గలవైన, ఆచార్యు = ఆశ్వాసము, అనిధికారి = అధికారిము
లేనివానికి, విస్మయముఁ గావించుట = విడచిపెట్టుగా, కలమబురారు = పాపమొద
లదు, అధికారియైనవాడు, విస్మయింప = విడువఁగా, నిరవాచార్యులంబుచేత = శత్రు
యవశాచార్యముచేత, నిరవా...ము-అగు = విసర్జి, పాప = క్రిష్టముయొక్క,
లేపము = పూత, పచ్చు = కలుగును, (అనఁగా బాపప్రాప్తి యనవలయు), విసర్జ =
విసర్జ, పాప = నేను, ఇచ్చు = ఒకఁ గెదను, నిరవా అని = గ్రహించువనఁగా, కొను =
గ్రహించినట్టి, ధరణి = భూమి, భోగమునకుఁగాక = అనుభవించుటకొని, ధర్మమున
కగునె = ధర్మమునకగునా, కాక = గనుక, సోత్తత్త్రియులకు = పుడమిపేదలకు,
భైరవంబు = అడిగిపుచ్చుకొనుట, కీడు = పాపము, మత్స్యధానులు = నామస్త్రులు,
వేడు నామస్త్రము = రాజ్యముకొనుము, అనెడు = అనియెడు, పలుకు = మాట,
ధర్మ...ము - ధర్మచులంపు = ధర్మమయజ్ఞముగల, లోభంబు = లోభగుణము,
అయుక్తము = యుక్తముగాదు, అనియెఱిగి = అనితెలిసి, రాజ్యముకుగ = ప్రభు
త్వము పెడుటకు, ఇచ్చగింప = అపేక్షంపను.

తా. ఓయి శిష్యుడా! యారామ్యపాపము శత్రుసంహారము మొదలగు
వానిచేత జేయబడిన పాపము గలయట్టి యాచార్యు యధికారి యగువాడు
గ్రహించక పడచెనేని పాతకము గాదు. అధికారి యగువాడు పడచెనేని శత్రుయ
వంశాచార్యము మగుటచేని పాపలేపంబును. విసర్జ నేనిచ్చెద. నిరవాచార్యు
గ్రహించినట్టి నామస్త్రము భోగమునకేకొని ధర్మమునకుఁ గొని. కావున రాజులకు
యాచార్యుత్తిచేత బుచ్చుకొనుట మిగుల పాతకము. నామస్త్రులు రాజ్యమును

గోరు మన్నమాట ప్రసాదించుటకు అనుభవము బయ్యెను. ఇది తెలిసి నేను రాజ్యమును మునుక ప్రస్తావింప నడిగితి నని ఖండిత్యుడని పలికినను.

తే. 'అసపదురె బుధులు' రాజ్యమున మమత

మానని జడాత్తుల? ట్లహంమానపాన

మత్తులకెకాక యది యేల? మాద్యశులకు?

ననిన పార్వించి మెచ్చి యజ్ఞసకుఁ డనియె.

63

టీ. బుధులు = పండితులు, మమకారము = మమకారము విడువనట్టి, జడాత్తులట్లు = అజడాత్తులట్లు, జడమునకే = అజడమునకే, అసపదురె = అసపదురె, అది = అది, అది...కాక = అది...కాక, హంమాన = అహంమానమనియ్యు, పాన = మగ్గు పానమువలన, మత్తులకెకాక = మత్తులకెకాక, మాద్యశులకు = సూపాటి గారికి, ఏల = ఎందుకు, అసనకే = అసనకే, పార్వించి = సహించి, మెచ్చి = మెచ్చించి, అజ్ఞసకుడు = అజ్ఞసకుడు, పలికెను.

తా. ప్రాజ్ఞులైనవారు మమకారము విడువని మహాలలలై రాజ్య మపేక్షంపరులు గాన యహంమానపానమత్తులై యిన్ని వారలకె కాక మమకారముల కేల? అనగా నజ్ఞసకుడు హరించి పైతికజేసి యొకటని నెప్పుడు.

ఆ. 'ఏ నవిద్యవలన? మృత్యువుఁ దరియింప

ననఘ రాజ్యమును ముఖాదికములు'

జేయు చున్నవాడ? ట్లహంమాన జేయుదుఁ

బుద్ధాఫలము భోగభుక్తివలన.

64

టీ. అసనకే = అసనకే, ఏల = నేను, అసనకే = అసనమువలన, మృత్యువుకే = సంతారమున, అసనకే = అసనమున, అజ్ఞమును = ప్రభుత్వమును, ముఖాదికములు = యజ్ఞాదిసత్కర్తములు, ఏలచున్నవాడకే = ఎందుచున్నాడను, బుద్ధాఫలముకే = యజ్ఞాదిసత్కర్తలఫలమును, భోగభుక్తివలనకే = భోగానుభవము వలన, ట్లహంమానకే = అహంమానమున.

తా. అహంమానకే అగు నోయి ఖండిత్యుడ! నే నజ్ఞానమువలన సంతారము దొంటుటకు ప్రభుత్వమును, యాగాది సత్కర్తములు జేయుచున్నాడను, భోగానుభవమువలన బుద్ధాఫలములు ట్లహంమాన జేయుదు నని వచించెను.

క. మన యీ నిమిషంకము పా

వన మగుభాగ్యమున మనుజులవర! తత్త్వవివే

1. రాజ్యపు మమత; రాజ్యమును. 2. చేత.

చనచింత నీకుఁ బొడమెఱు;

నిను మిఁక వినుపింతు నీ కరవిద్యావిధమున్.

65

టీ. ముజవర = కాదా! మన...ము - మన = మనయొక్క, కనిమివంశము = నిమిచ్చవృద్ధివాశము, సాచ...క - పాపనమగు = పవిత్రమగునట్టి, భాగ్యమునకే = పుణ్యముచేత, తత్త్వవివేచనచింత - తత్త్వ = తత్త్వముయొక్క, వివేచన = తెలిసికొనునట్టి, చింత = చింతము, నీకుఁ, పొడమెక = పుడ్రెము. నీకుఁ = నీకు, ఆవిద్యావిధముకే = ఆజ్ఞానముయొక్క ప్రకారమును, వినుపింతుకే = తెలియఁ జెప్పెను. ఇఁక, వినుము = ఆలకింపుము.

తా. ఓ నంద్రేష్ఠుడా! మన యీ నిమిచ్చవృద్ధివంశము హాశుద్ధులగునట్టి పుణ్యవంశముచేత నీకు విద్యవివేచనచింత కలిగెను గాని నీక నీకు నే విద్యామార్గమునిలమె నాకర్ణింపు మనిరును.

ఆ. ఆత్మకాని మేనఁ నాత్మబుద్ధియును స

స్వంబునందు మిగులఁ న్నత్వమతియు

నవనివర! యవిద్యఁ న్నయను మహాతరువును

త్వత్తి కీద్యయంబు న్నిత్తు మొదలు.

66

టీ. ఆపనివర = భూనాగుడగు నో... భాండ్యుడా! ఆత్మకాని = జీవుఁడుగానట్టి, మేనకే = పరిమందు, ఆత్మబుద్ధియును = జ్ఞానమును, ఆస్వంబునందు = తనదిగాకుండునట్టి గృహదులయందు, స్వత్వమతియు = తనది యను బుద్ధియు, సత్త్వయంబు = సారెండును, ఆ...కే - ఆవిద్య యను = అజ్ఞాన మనియెడు, మహాతరువు = గొప్పస్పృశ్యముయొక్క, త్వత్తికే = జననమునకు, 'షష్ఠాక్షతోఽదిమమే' అను సూక్తముచేత నుమాగమము. ముందు = అదియైనట్టి, నిత్తు = విజము.

తా. ఓ భాండ్యమహర్షి! తానుగాని దేహమందు తాననుజ్ఞానమును, తనదిగాక సారెండెడి గృహదులయందు తనది యనెడి బుద్ధియు, సీరెండు సజ్జానమును మహాస్పృశ్యమనకు నాదియైన నిజంబు. ఆవిద్యమనను ముఁలమైన విష్ణుపురాణ శ్లోకము: 'అనాత్మ న్యాత్మబుద్ధి న్యా అస్మే స్వ మితి యా మతి, ఆవిద్యా తరునంభూతి ఏజ మేత ద్విధా స్థితమ్.'

క. నరనాథ! పాంచభౌతిక

శరీరమున దేహి మోహసాంద్రతమతమః

పరివృత్తుఁడై 'యే నిది నా

పరికర' మని యవధిలేని న్నభ్రమబడి తిరుగున్.

67

టీ. సరిసాగ్ = రాజా ! దేహ = జీవుడు, పాంచ...నక్ = పాంచభౌతిక = పంచ భూతపరిణామంబైన, శరీరమునకే = యమునందు, సాంద్ర...తై-సాంద్రతము = మిగుల దట్టమైన, తమ = అమృతము, పరివృత్తుడై = ఆవరింపబడినవాడై, ఏక్ = నేను, ఇది, నాపరికరము = నాసొమ్ము, ఆని = నిశ్చయించికొని, అవధిలేని = పరిమితిలేని, భృమక్ = అజ్ఞానమునందుపడి, తిరుగాక్ = ప్రమథముఁ జేయుచుండును.

తా. ఓరాజా ! పంచభూత పరిణామంబగు దేహమందఁ మిగుల బలిసియున్న యజ్ఞానముచేత నామరణమునకుఁ బడితి గాన జీవుఁడు నే ననియు, నాపరికరంబు లని యను దులెని భ్రాంతిఁ జెంది తిరిగిచుండును.

క. జలవసుధాంబరపవన

జ్వలనంబులకంటె దా నజస్రంబు వెల్లె

వెలుగొందునాత్మ యుండఁగ

గళేబరము నెవ్వఁ డాత్మ శ గాఁ చలపోయెను.

68

టీ. జల...క్ = జల-ఉదరము, పనుభా = భూమి, అంబర = ఆకాశము, పవన = వాయువు, జ్వలన = అగ్ని, హవనభూతములకంటె, తాక్ = తాను (ఆనఁగా నాత్మ యనుట), అజస్రంబు = నిరంతరమును, వెల్లెక్ = కడఁపు, వెలుగొందు = ప్రకాశించు నట్టి, ఆత్మ = జీవుఁడు, ఉండఁగక్ = ఉండఁగా, గళేబరముక్ = దేహమును, ఎవ్వఁడు = ఎట్టివాఁడు, అత్తగాక్ = తానుగా, చలపోయెక్ = నిశ్చయముఁ జేయును.

తా. పృథివ్యక్షేపజ్వాలావాయ్వాకశాంబు లను హవనభూతములకంటెను దా నిరంతరము వెలువటఁ బ్రకాశించు చున్న జీవుడై యుండియు శరీరము నెవ్వఁ డాత్మ యని చలించును.

సీ. వపు రుషభోగ్యముల్ శ నృప గృహక్షేత్రాదు

లవి బొంది పొంగక శ యాత్మ వగునె

యట్లన పుత్ర పౌత్రానీకములు నాత్మ

గాని మైఁ బుట్టుట శ గావు తనవి ;

గాన మృత్యువుఁ గను శ కాయంబున జనించు

పుత్రాదులెడ స్వత్వబుద్ధి దగదు ;

నిపుడేని యాత్మ వేతే యనునప్పుడే

యడరు భోగంబు లీయాత్మ కంట ;

తే. వట్టుగా కేయిడలె యాత్మరయన్న నంటు ;

మృద్ధహము నిల్పు నెట్లు మృజ్జలాది

నట్లు భౌతిక భోగాశనాది భౌతి

కాంగములు నిల్పు ; భోగ మిందాత్మ కెద్ది ?

69

టీ. నృప = రాజు, పురుషభోగ్యముల్ = శరీరముచే సుఖభవించునట్టి, గృహశ్చేత్రాదులు = ఇండ్లు భార్య మొదలైనవి, ని. 'శీత్రం పట్టి శరీరయో' అని యమరము. అవి = క చేయుటచేనవి, బొందివి = చేహనుబంధులైనవి, డౌగాక, ఆత్మవగునె = ఆత్మసంబంధులైన చునునా, అట్లు = అరీతిగానే, పుత్ర...ము - పుత్రపాత్ర = కొమారులు మునుమునీరియై గ. అనితయింక = స. సుఖములును, ఆత్మగాని = జీవుడుగాని, మైక = దేహమగు పుట్టుకతో = జన్మముచేత, ననవిగావు = ఆత్మవిగావు, కానక = అట్లుగాన, మృత్యువుగనుండుననక = మృత్యువును బొందునట్టి శరీరమందు, జమించు = పుట్టింపు, పుత్రమైకడక = స. మాయలు మొదలగుదలయందు, స్వత్వబుద్ధి = న. సుఖానము, తగదు = నుడదు, ఎప్పుడేసి = ఎప్పుడైనను, ఆత్మ = జీవాత్మ, వేట = భిన్నమే, తుక = అయిననో, అప్పుడే, తదు = పృథియగుచున్న, భోగంబులు = స్రవ్యమనాదులు, ఆత్మకుక = తనను, అంటు = స్పృశింపవు, అట్లుగాక = అటుగాక, కేయిడలె = శరీరమే, ఆత్మ = నేను, ననక = అన్నట్లాయే నేని, అంటుక = ముట్టుకు, మృన్మహము = మృత్యుయనికేతనము, అల్కుమృజ్జలాదిక = అలికి పూసినట్టి మన్ను నీట్లు మొదలగువానిచేత, ఎట్లు = ఏప్రకారము, నిలుచుక = ఉడునో, అట్లు = ఏప్రకారముగ, భౌతిక = భూతసంబంధులైన, భోగ = సుఖము, ఆశన = ఆన్నము, అదిక = మొదలుగాక గలవానిచేత, భౌతికాంగములు నిల్చుక = పంచభూతాస్తవ శరీరములు నిలుచును, ఇందుక = దీనియందు, భోగము = సుఖము, ఆత్మకుక = జీవునకు, ఎద్ది = ఏది.

తా. ఓయీరాజా ! దేహోపభోగ్యులైన గృహశ్చేత్రాదులు శరీరసంబంధులుగాని యాత్మసంబంధులు గావు. అత్తెఱుగుననే పుత్ర పాత్రాదినమూహము దేహమందు జనించుటచేత నాత్మవిగావు కాన, మరణము నొందునట్టి శరీరమున జనించిన పుత్రాదులందు స్వత్వబుద్ధి కూడ దనియు నెపుడేని యాత్మకు దేహము భిన్నంబని భేదజ్ఞానము గలుగుచున్నదో యపుడు భోగంబు లాత్మ కంటవు. అటుగాక శరీరమే తానని తలంచినయెడ భోగంబు లంటుచున్నవి; మంటితోఁ గట్టుబడియున్న గృహము మృజ్జలాదులచేత నెట్లు నిలుచునో యత్తెఱుగున పంచభూతసంబంధులైన సుఖము, ఆశనము మొదలగువానిచేత భౌతికాంగములు నిలుచును. దీనియందు దాత్మకు భోగ మెక్కడిది?

తాను సుఖపడినవాడై. ఆ నవ్యాతిశయము = అనన్యతా సంతోషము లేనట్టిదిగాను,
అబాధము = దుఃఖరహితమైనదాయు, ఆనంద = సంతోషము, నిర్వాణము = మానసగుణమును, అనుభవించుట = భోగించుట.

అ. పాదరహితుండగు నో రాజా! యతః పాదాభ్యాం జన్మన్తందే
కాన దాదృశం యః నజ్జన్మ మసియేడి యానంసము నీతి. ఇ. వ్రుండు సుఖము
ర్యోస్తమంబును దుఃఖరహితము వైనది యనునట్లగు ప్రకారముచేయు యానంద
మనుభవించును.

వ. విను జనేశ్వర! జలం బృష్టవృదహనం బశుశ్చః సవీయ యోగం
బునా గలగోదాంబులను నీటిలో దూకి పోయిన బయ్య సుడికి, శబ్దం
ప్రేక్షానాం ధర్మంబుల బొంబస ప్రకృతి సంబంధంబున
సహస్త్రిణానాది దూషితంబులై స్థావరంబు లగు ధర్మంబులం బొందు;
వీని కిత్యంత విలక్షణంబు నక్షయంబు నాత్మ; యట్లగుట నింత
యన్తఃకూలం బగు నీయవిద్యాబీజంబు నీ కెఱింగించిత; నేవం
విధంబు లగు సకల క్లేశంబులకును సంక్షయ కరంబు యోగంబు
దిక్కు విఱియెం నుపాయము లే"దనుటయుఁ బ్రేతుం డై ఖాండి
క్యంబును 'మహాశ్చ! యిన్నిమివంశంబున విజ్ఞాత యోగశాస్త్రా
ర్థుండ వీవు, కాను నయ్యోగంబు సమస్తంబు విస్తరింప వలయు
ననినఁ గేశిధ్వజంబు కృపాళుం డై "మహీపాలా! విను మొదేని
సంస్థితుం డై ముని మఱి పునర్భవంబునకు రాక బ్రహ్మసాధర్మ్యంబు
బొందు నట్టియోగంబు జెప్పిన సావధానంబు నై విను మని
యిట్లనియె.

72

టీ. నిను = వినుము, జనేశ్వర = రాజా, లను = నీటి, అస్పృష్ట పహనం
బయ్య = అన్ని నానకములందును, నజ్జన్మ = జన్మము = ఆయుర్విహారియైన,
యోగంబున = సంపర్కములే, కలగోదరంబున = ఘటోదరమునగు, ఉన్మి =
ఉండుట జేసి, తా = ఉదకము, అతిశీతలంబయ్య = మిగుల జల్లునైయుండియు,
ఉడికి = కాగి, శబ్దోచ్చేదాది ధర్మంబుల = సలసలయను శబ్దము పొంగు మొదలైన
గుణములను, పొందునట్లు = ఆశ్రయించినట్లు, ఆత్మయ = శీవుఁడును, ప్రకృతి
సంబంధంబున = శరీరసంబంధముచేత, అహమ్మనాదిదూషితంబులై = అహంకార
మమకారాదులచేత మలినంబులై, స్థావరంబులగు ధర్మంబులం బొందు = ప్రకృత

తా. సకల జ్ఞాణులయొక్క సాధారణబంధమునకును మోక్షమునకును మనందే కారణ మనియు, నామనము స్రక్ష్మవనాదివిషయముయొక్క ప్రవేశించే నేని బాధయును, విషయములయొడల సగులకుండేనేని యపస్వ్యాశియగు బహుమోక్షంబును గలుగఁ జేయును.

సీ. విజ్ఞానమునఁ జేసి శ విషయాదివలన నె

న్దున మాహరించి బ్రహ్మాముఁ బరేశ్వర
జింతింపవలయు శ నిశ్చేయసుఖము; కట్లు
చింతింప నతఁడు తఱచింతకును
నాత్మభావం బిచ్చు శ నాక్షకము వికా
రశ్చ సారముఁ దాఘ్నేనట్లు; యోగ
మన యమాదికవిషయంబైన యాత్మ ప్ర
యత్నంబున కధీన శ యైన సాత్త్వి

తే. కవుమనోగతి యెయ్యది శ గలఁ దాని
బ్రహ్మసంబంధినిగఁ జేయుఁ ప్రాగ్భి సూచె;
యిట్టి వైశిష్ట్యధర్మ మందేని గలుగు
నట్టి యోగంబు గలిగిసయతఁడె యోగి.

74

టీ. విజ్ఞానమునఁజేసి=విశేషజ్ఞానముచేతను, విషయాదివలన = స్రక్ష్మవనాది విషయములు మొదలగువానివలన, నెఱ్ఱనము = మహర్షులు, ఆహరించి = మరలించి, పరేశ్వర = పరమేశ్వరుడైన, బ్రహ్మాము = పరబ్రహ్మము, నిశ్చేయసుఖము = మోక్షమునకై, చింతింపవలయు = ధ్యానము సేయవలయును. అట్లు చింతింప = ఆలాగు ధ్యానము సేయఁగా, అతఁడు = ఆ బ్రహ్మము, తచ్చింతకును = ఆ ధ్యానము సేయువానికి, ఆక్షరకము = ఆక్షరకమైనట్టి సూదంటుకాలు, వికారి = రూపాంతరముగల, ఆత్మసారము = బాహమును, తాఘ్నేనట్లు = ఆక్షరమునట్లు, ఆత్మభావము = తనస్వరూపమును, ఇచ్చు = పొందును, యోగ మన = యోగ మనఁగా, యమాదివిషయంబైన = సుమనియమాదివిషయకములన, ఆత్మప్రయత్నంబునకు = జీవునియొక్క పృథుసాయమునకు, అధీనయైన = తగులైన, సాత్త్వి...గతి - సాత్త్వికపు = సత్త్వగుణప్రధానమైన, మనోగతి = మనోబుద్ధిసారము, ఎయ్యది గల = వివిధ కలహా, దారి = ఆమనోబుద్ధిసారము, బ్రహ్మసంబంధినిగఁ = బ్రహ్మమును బొందినదానిగా, చేయుఁ ప్రాగ్భి సూచె = చేయుఁ ప్రాగ్భిమచుమీ, ఇట్టివైశిష్ట్యధర్మము = విశేషభావముగల ధర్మము, ఎందేని

గలదు=ఎక్కడఁ గలదో, అట్టియోగంబు గలిగినయతఁడేయోగి=అట్టియోగము గలవాఁడే యోగి.

తా. విశేషజ్ఞానముచేత విషయాదులకు హరించి బ్రహ్మసంధానము జేయువాని కాపరబ్రహ్మము సూదాటుకాయ వికారము గలయునుమును దనయందు గ్రహించినట్లు ఆత్మస్వరూపము నిచ్చు ననియు, యోగ మనగా యమనియమాది విషయకంబయిన తనప్రయత్నమున కధీనమైన సర్వగుణప్రధాన మగుమనోవ్యాపారమును బ్రహ్మసంబంధిగాజేయునట్టి ప్రాధీనుచుమీ యనియు, నిట్టివైశిష్ట్యధర్మ మొందుగలదో యడే యోగ హయోగము గలవాఁడే యోగి యనియు భావము.

వ. మఱియు బ్రహ్మచర్యుడు లగుయమంబు లేనును స్వాధ్యాయాదులగు నియమంబు లేనును నిష్కాముం డై యోగియగువాఁడు మనోనైర్మల్య సంపాదనకు నాచరింపవలయు నివి కామ్యంబు లైన విశిష్టఫలదంబులు నిష్కాములకు ముక్తిదంబు లగునట్టి యమనియమంబులు వదలక భద్రాసనామలందు నొకటి నవలంబించి ప్రాణాభిధానం బగు పవనంబు నభ్యాసంబున వశంబు నేయవలయు నదియె ప్రాణాయామ మనంబడు నట్టి ప్రాణాయామంబు సబీజాబీజ సంజ్ఞలం బరగు నదియె ప్రాణాపానంబుల మిథోనురోధంబుల సుభయ నిరోధంబున రేచకాదిత్రైవిధ్యంబునం బొందు మొదల నా చెప్పిన సబీజ సంజ్ఞలందు సంతస్థులయాపావలంబి యగుచుదియ సబీజం బితరం బబీజంబు మఱి శబ్దాదివిషయంబులం బ్రవణంబు లగు నింద్రియంబులం ద్రిప్పి మానసంబున కధీనంబులు నేయుట ప్రత్యాహారం బిట్టి ప్రత్యాహారంబు ముముక్షున కవశ్యకత్వంబు దీనివలన నతిచంచలంబు లగు నింద్రియంబులకు నాత్మవశ్యత గలుగు నో గన నశ్యంబులు గాకూడిన నాయోగియోగ సాధకుడు గానేరండు ప్రాణాయామంబునం బవనంబులు ప్రత్యాహారంబున నింద్రియంబులు వశంబు లైన పిమ్మట జిత్తంబు శుభ్రాశ్రయఁబడనం దిడునది యనుటయు భాండికుఁ డిట్లనియె.

ఓ. పఠి=మఱియును, బ్రహ్మచర్యుడు. లగుయమంబు లేనును = బ్రహ్మచర్యము మొదలైన నియమంబులేదను, స్వాధ్యాయాదులగు నియమంబులేనును = 'పేదపారాయణము మొదలైన నియమంబులేదను, యోగియగువాఁడు, నిష్కాముం డై = కోరికలేని

వాడై, మనోవైర్ల్యసంపాదనకు = మనశ్శుద్ధిని సంపాదించుటకొరకు, ఆచరింప
 పలయు = ఆచరింపవలయును, ఇతి = ఇయమనియమములు, కాన్యూబులైన = శారీరక
 వేతన జేయబడినందుక, విశిష్టఫలదాములు = సకల ఫలప్రదములు, నిహ్మాములకు =
 శారీరకలేనివారలకు, ముక్తిదాములు = మోక్షమిచ్చునగు యగును, అట్టియమనియ
 ములు, వచనక = విషయక, భ్రాసనానులయగు = భ్రాసనసాసనశీషముల
 యగుదు, ఒకటి నవలూబించి = ఒకటి నాన్రముంచి, ప్రాణాభిధానం బగు = ప్రాణమను
 పేరుగల, వచనాబు = వాచనపును, అభ్యాసంబున = పశుబుసేయవలయునై =
 వాడుకచేత వశకముచేసవలయును, అనియె ప్రాణాయామ సంబంధం, అట్టిప్రాణా
 యామంబు, సవీజానీశసంస్కార బరం = సవీజప్రాణాయామం బవీజప్రాణాయా
 మం బని నామద్వయము చేత నొప్పును, అనియె = ఆ ప్రాణాయామము, ప్రాణాపా
 నంబులు = ప్రాణాపానములను కెందు వాచనపులయొక్క, మిశ్ర = మిశ్రము, అని
 ప్రోధములకై = అనుచున్నది, ఈభాగనిర్వహణ బున = అనియె ప్రాణాపానములను,
 రేవంబు ప్రవేశ్యములు = రేవక భూతక భూతకం బనియెడి త్రివిధస్వమును,
 పానం = పానమును, మొదల వాచెన్ని = అనియె నే దెన్నిన. సకలవిశేష
 లు = సకలవిశేషములయందు, అనియె = అచలము, భూతరూపములయందు
 నిబియ = భూతస్వరూపము వాన్రయించుననియ, సనిజంబు = సవీజప్రాణాయామంబు,
 అనియె = సూక్ష్మస్వరూపంబులయందు, నిజంబు = సవీజప్రాణాయామంబు,
 మఱిశబ్దాదివిషయములకై = అది స్వరూపంబున గుంభాదులను విషయములందు,
 ప్రాణాంబులగు = ప్రపంచాన్తలైనట్టి, ఇంద్రియములకై = శ్రుతి, స్మృతి, చక్షుః, జిహ్వ,
 ప్రాణాంబు లనుపదేంద్రియములను, శ్రుతి = మరలించి, సవనంబు కధీనంబులు
 సేయుట = మనమునకు వశమునీకై, ప్రత్యాహరణంబు, అన్తప్రత్యాహరణంబు, ముము
 త్యనకు = మోక్షేచ్ఛగలవానికి, అవత్యక్త దృష్ట్యాంబులకై = పునఃపయదగినది, శివలన =
 ప్రత్యాహరణమువలన, అచలంబులు = మిగిలజుండునై న. ఇంద్రియం
 బులకు = పంచేంద్రియములను, అన్తప్రత్యాహరణంబు = అన్తప్రత్యాహరణంబును, అని =
 ప్రాణాపానంబులు, కనక = మంచుకా, పశ్యంబులు కామండిన = పశవర్తిలు
 అనియె నేని, అనియె = అనియె ప్రాణాపానంబులు, అనియె = అనియె ప్రాణాపానంబులు,
 పశవంబులు = పశువులు, ప్రత్యాహరణంబున = ప్రత్యాహరణమునకై, ఇంద్రియం
 బులు = శ్రోత్రములు, పశంబులైన = అధీనములైన, విమృతం = విమృతము, చిత్తంబు =
 చిత్తమును, శుభాశ్రయంబునందు = శుభాధార మగువర్తమానమునందు, ఇడువది =

పొందింపవలయును, అనుటయున్ = ఆనఁగా, ఖాడిశ్యుండు, ఇట్లరియెన్ = మూడు చెప్పచున్నాఁడు.

తా. బ్రహ్మచర్యము మొదలగు యమము లైదును, స్వాధ్యాయము మొదలగు నియమము లైదును జిత్రశుద్ధిగోఱ కనుష్ఠింపవలయును. ఇవి గోరికచేతఁ జేసిన పక్షమున విశేషఫలముల నిచ్చును. కోరిక లేక గేసినయెడ మోక్ష మబ్బును. భద్ర ముక్తపన్న సిద్ధ పీఠ ముక్త పన్న మును నివి మొదలగు నాననములఁగో నొకటి నవలంబించి వాయువును రేచక పూరక కుంభకాభ్యాసముచేత పశుపతుచుకొనవలయును. ఇట్లు ప్రాణవాయువును పశోఽఱిచుకొనుటయే పాఠిగాయామ మనగాఁడును. అది సునిజా బనిజం బని ద్వివిధంబు. కన్ద స్పర్శ సూత్రంబున గుంధము లను పంచవిషయములనుఁ బోవు త్రితత్వస్వ త్కృష్టికాస్త్వస్థానము లనుపంచేంద్రియాబుల మరలఁచుకొనుట ప్రత్యాహారంబు. ఇది ముముక్షున కవశ్యంబు చేయఁదగినది. ఇట్లొనరింప గ్రహింపములు మనస్సున కధీనము లగును. కిమ్మట శుద్ధం బగుచిత్తమును పరబ్రహ్మమందుఁ జేర్చవలయును.

క. మనఃకున కెది శుభాశ్రయ,
మనఘ! యెఱింగింపు, మఱి సమస్తాధారం
బనఁ జను యద్యస్తువు? య
త్తునన మశేషోరుదుగభిరమండలిఁ జెలుచున్?

76

టీ. అనఘ = పశుశుద్ధుఁడా, మనమునకున్ = మనస్సునకు, ఎది=ఏవస్తువు, శుభాశ్రయము = శుభమైనస్థానము, మఱి = మఱియును, సమస్తాధారంబు = సకలమును ధరించునది, అనన్ = అనునటులు, యద్యస్తువు = ఏవస్తువు, చనున్ = చిహ్నము, యన్తనము = ఏదేవుని చిహ్నము, అశే...లిన్ - అశేష = సకలమైనట్టియు, ఉరు = విస్తారమయిన, దుగభిరమండలిన్ = గోకసమూహములను, చెలుచున్ = నట్టముఁ జేయునో, ఎఱింగింపుము = తెలుపుము.

తా. మానసంబున కేది శుభ మైనస్థానము, సకలాధారంబగు చుట్టవేది, ఏదేవుని మననము సకల దుగభి సమూహంబులం బోగొట్టునో, పశుశుద్ధుండ పగు నోయి శేషధ్వజుఁడా! యెఱింగింపు మని పలికెను.

తే. అనినఁ గేశిధ్వజుండు వాని క కనియె, 'బ్రహ్మ
మాశ్రయంబు మనంబున; క కదియ పరము
సపరము సనంగం బొలుచు, నం క చపక మనగ
మూర్తము, పరం బనంగ సమూర్త మనఘ!

77

టీ. అనినా = ఇట్లనగా, కేశిధ్వజాండు = జనకుండు, వాని కనియో = అఖాండి కృష్ణకు జెప్పెను, అనఘా = పరిశుద్ధుండవగు నోయిరాజా, మనంబునకు = చిత్తంబు నకు, బ్రహ్మము = పరబ్రహ్మము, ఆశ్రయంబు = స్థానము, అదియ = ఆపరబ్రహ్మమే, పరమనా = పరమనియు, అపరమనా = పరమనియు, అనానా = అనునటులు, పాలు చు = బిప్పలు, అందు = ఆరెంటియందు, అపరమనానా, మూర్తము, అనగా రూప ముకలది, పరంబనానా, అనూర్తము, అనగా రూపము గాకుండునది.

తా. అట్లనగా కేశిధ్వజాండు పరబ్రహ్మమే చిత్తమునకు నాశ్రయం బనియు, నా పరబ్రహ్మము పరాపరభేదంబుల జెంది యుండు ననియు, నపర మనగా రూప పశ్చదార్థ మనియు, పర మనగా రూప త్తనీయ నాఖాండికృష్ణకు జెప్పెను.

మ. మును నాచెప్పిన రెంటిలో బర మనానా ముక్తాత్మ; దూరం బుపా సరం గావింప నమూర్త; మింక పరసంజ్ఞం, బబ్బగ ర్భాది బ ధ్ధనికాయం బది మూర్త మైనను బరిత్యాజ్యంబు శశ్వత్త్రిభా వనలం గూడుట నారురుక్షున కసేవ్యం బీద్యయంబు న్నదన్. 78

టీ. మును = ముందు. నాచెప్పిన = అది జెప్పినట్టి, రెంటిలో = ద్వయములూ, పరమనా = పరమనగా, ముక్తాత్మ = విముక్తుడైన బ్రహ్మము, అమూర్తము = ఆకారము లేనిది, గనుక, ఉపాసన గానింపక = గ్యానముచేయుటకు, దూరంబు = శక్యము గాదు, ఇంక = ఇంకను, అపరసంజ్ఞంబు = అపరమమనముకలది, అబ్బగ ర్భాది = బ్రహ్మమొద లగు, బద్ధనికాయంబు = బద్ధజీవుల నికాయము, అది = ఆయపరము, మూర్తమైనను = రూపపశ్చదను, శశ్వత్ = మాటిమాటికిని, త్రిభావనల = భావనాత్రయముతోడను, గూడుట = కూడియుండుటచేత, పరిత్యాజ్యంబు = నేవించదగినదికాదు, ఆరురుక్షు నకు = సాధకునికి, తుద = కడపట, బీద్యయంబు = ఈపరాపరములు రెండును, అసేవ్యంబు = విడువదగినది.

తా. పూర్వము నాచేతర జెప్పబడిన పరాపరములలో బరము నిరూపకము గాన ముముక్షువు లగుజీవుల రూపసనాశక్య మనియు, నపర మనుసంజ్ఞ గల చతు ర్ముఖాది బద్ధజీవ సంఘరూపము సాకారమైనను భావనాత్రయవిశిష్ట మగుటజేసి పరిత్యాజ్య మనియు, నారురుక్షున శరీరత్యాగకాలమందు నీరెండువిధము లుపాస నకు దగినవి కావనియు చాత్పూర్వము.

వ. ఆభావనాత్రయం బెద్ది యనిన జెప్పిన బ్రహ్మభావనయు గర్త భావనయు బ్రహ్మకర్తృభయభావనయు నందు బ్రహ్మభావనాయు అము క—13

తులు సనంధనాదులు, దేవాది స్థావరావరు లగుప్రాణు లందఱు కర్మభావనాభావకులు, హిరణ్యగర్భాదు లుభయభావనావరు, లీ మూఁడు తెఱఁగులవారు భావనాత్రయాన్వితులు గావున నీత్రివి ధాత్తక రూపంబు సేవ్యులు, ససంపదాదులును బ్రాగ్భక్తివ్యా కల్పంబుల సంపరించుట భావనాబద్ధులై; యిష్టావనాత్మకం బగు విశ్వంబు సాస్థితీకి ననధి; దేవమనుష్యాది విశేషజ్ఞాన కర్తవ్యులు ఊఁగించుటయ; యత్తి విశ్వంబై యోఁడు హిరణ్యగర్భాదులకంటె నవ్యంబు పరాఖ్యం; చిది ముక్తరూపం బమూర్తంబై యుండు నని మొదల సూచించితిం గదా; తదాకారంబుఁ దేటఁజెప్పెన; పూర్వోక్త దేవాది భేదహితంబై తద్భేదరాహిత్యంబున నిట్టి దట్టి యని వదించుటకు గోచరంబుగాక యవతయాది రహితంబును సచ్చిజ్ఞవాచ్యంబును నాత్మసంవేద్యంబును నై జ్ఞానైకనిరూపణీయం బగుచు జ్ఞానశస్తి వాచ్యంబునం దానయై బ్రహ్మశక్తిం బగుట బ్రహ్మ సంజ్ఞయుం గాంచి యొప్పు; పక్షో భావనాత్రయాత్మక విశ్వవైలక్షణ్యంబై లక్షణంబుగాఁ గల యీరూపం బభ్యస్యమాన యోగుం డగుయోగికిఁ జూతంప నశక్యంబు. చూత యపరం బని చెప్పంబడిన హిరణ్యగర్భంబు వాంఛించును ప్రజాతులు మరు త్తులు వసువులు రుద్రులు ఆదిత్యులు శౌకంబులు గ్రహంబులు గంధర్వ యక్ష కటో దైత్యాది సమస్త దేవయోనులు మనుష్యులు పశువులు అద్రులు సమస్తంబులు ద్రుమంబులు వౌషిణు సేవక ద్విపాద ఒహంపాదాంశంబు లగు నితర భూతంబులుం దదు త్పత్తి హేతువులునుగా విలసిల్లునట్టి ప్రధానాదివిశేషాంత చేతనా చేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూలరూపం *బుక్తాంత యోగు నకుఁ జూతంప శక్యంబు. శక్యమేనియూ దద్యావనాత్రయాత్మకం బగుట, నశుభాశ్రయంబు గావున ముక్తిసాధనంబుగా నీ చ్యోబహివ సకల ప్రపంచంబును విష్వశక్తి సమర్పితంబై యతనికి శరీరంబునై యుండు నట్టి విష్ణుశక్తులు మొదల నోజెప్పిన పరాపరాఖ్యలను దద తిరిక్తయగు కర్మాఖ్యనుం ద్రివిధములై గూండు నందుఁ గర్మాఖ్యశక్తి

చేత వేష్టితయై యపరాఖ్యయగు తేత్రజ్జశక్తి జన్మ జరామరణా
ద్యనేక సంసారతాపంబు లనుభవించుచు దత్తతత్కర్మానుగుణ శరీ
రంబు లెత్తి విజ్ఞాన తారతమ్యంబుల నొందు దత్ప్రకారం బాక
ర్నిపుము. 79

టీ. ఆభావనాశ్రయం బెద్ది యనిన=ఆభావనాశ్రయం బే యనిన, చెప్పెదన్=
వచించెదను. ప్రహ్లాదావనయు కర్తభావనయు, ప్రహ్లాదోభయ భావనయు నని
మూడు ప్రకారములు. అందున్ = ఆమూటియందు, సంపదనామలు = సంపదనుడు
మొదలగు మహామోగు లెల్లను, ప్రహ్లాదనాయకులు, దేవాదిష్టాపరావరులగు=దేవ
తలు మొదలు పర్వతపాహణములుతుదగాగల, స్త్రాణు లుపలు = జీవులందఱును,
కర్తభావనాభావకులు = కర్తభావనానుకులు, హిరణ్యగర్భాదులు, ఉభయభావనా
వరులు = కర్తప్రహ్లాదభయభావనావరులు, ఈమూడు తెలుగులవారు =
ఈమూడు విధులులవారు, భావనాశ్రయార్థులు = త్రిభావనలతో గూడి
యున్నవారు, కావునన్ = అట్లొంటులన, ఈత్రివిధాత్మకరూపంబు = మూడువిధంబు
లగురూపంబులు, అసేవ్యంబు = సేవించునదికావు, సంపదనాదులు = సంపదనుడు
మొదలగువారును, ప్రాబ్ధిక్ష్మ విష్ణులున్ = మునుటి ప్రహ్లాదులుమొదలు
సూచించుటన్ = జన్మము లేకుట నేరను, భావనాబద్ధులు = ప్రహ్లాదావనచేత
బద్ధులైనవారు, ఈ భావనాత్మకం బగు = భావనాస్వరూపమైన, విశ్వంబు = జగత్తు
యొక్క, స్థితికిన్ = ఉనికికి, అవని = మర్యాద, దేవమరుష్యాది = దేవతలుమరుషులు
మొదలగు, విశేష = కానాదిధర్మచరముయొక్క, జ్ఞానకర్తృంబులు, తీరించుట =
నష్టమాట, ఇట్టి = ఈప్రకారమైనట్టి, విశ్వమై = జగత్తై, తోచు = కరుపించునట్టి,
హిరణ్యగర్భాదులకంటెన్ = చతుర్విధానకంటెను, అన్యంబు = ఇతరమైనది.
పరాఖ్యంబు = పర మనుషేష గలది, అని, ముత్తరూపంబు = రూపము
లేనిది, ఆమూర్తమైయుండునని, మొదల = తొలుతనే, గూచించితిగదా = భావము
సేసితిగదా, రదాకారంబున్ లేటపఱచెదన్ = స్వరూపంబు గానైన, పూర్వో
క్తమై - పూర్వోక్త = మున్ను చెప్పఁబడిన, దేవాని భేదరూపంబు = దేవాది
భేదంబులు లేనిదై, తద్భేద రూపిత్యమునన్ = ఆభేదము లేకపోవుటచేత, ఇట్టిదట్టిదని
వచించుటమన్ = ఈప్రకారంబు తాదృశం బని పలుకుటకు, గోచరంబుగాక=విషయము
గాక, అపక్షయాది రహితంబును, అపక్షయ = నాశము, అని = మొదలగు విచారము
లేచే, రహితంబు=విడువఁబడినది, సచ్చబ్రహ్మచ్యంబు - సత్=సత్తును, శబ్ద = శబ్దముచే,
వాచ్యంబు = చెప్పఁబడినది, అత్త సంవేద్యంబును - అత్త = జీవునిచేత, సంవేద్యంబు =

శ్రిలియందగిననిగము, జ్ఞానైకనిరూపణీయములు = జ్ఞానముచేతనే నిరూపించదగినది
యను, అగుచుకొ, జ్ఞానశబ్దవాచ్యములు = జ్ఞాన మనుశబ్దముచే జెప్పదగినదియను,
తానద్రొ, బ్రహ్మకృతగుట = బ్రహ్మస్వరూపగుటచేయు. బ్రహ్మస్వరూప్యం =
బ్రహ్మమనునట్టి నామమును, కాంచినపొంది, బిష్ణు = బిష్ణును, మఱి, భావనా...
దె - భావనాశ్రయాత్మక = త్రిభావనాస్వరూపమైన, నిష్ఠ = బంతుకంటె, జైలక్ష
ణ్యంబి = వేరగుట, లక్షణముగాగల = చిహ్నము గాగల, ఈ హులు = ఇట్టి
రూపము, ఆభ్యస్యమానయోగుండగు = అభ్యసించువలె యోగముగల, యోగిన్ =
యోగుండునని, చింతింప నశక్యులు = సుసాధానము చేయ నశక్యులు గాదు, మఱి
యవరం బి చెప్పబడిన, గిరణ్యోగ్యుండు = చతుర్ముఖుండు, వానపుండు = ఇంద్రు
డును, మొదలుగ్రహంబులు = విషాదాదీశరథూతంబులును, తదుత్పత్తి హేతువు
లుగాక = ఆధారతాని జన్మములకుం గారణములుగా, విలసిల్లునట్టి = బిష్ణుచున్నట్టి,
ప్రధానాది విశేషాగ్ర = ప్రధానము మొదలు పుట్టివిశేషములు తుల్యగాగల, భావనా
చేతనాత్మ = జ్ఞానాజ్ఞానజీర్ణరూపమైన, ప్రపంచభావము = ప్రపంచభావము కలదునట్టి,
స్థూలసూక్ష్మంబు, ఉపద్రావతయోగననుక = యోగమున కుపద్రావించినయోగిని, ఈ విష
యశక్యులు = భావనాస్థానము, శక్యమనియెను = భావనాస్థానముచేత, తత్ = ఆ, భావ
నాశ్రయాత్మకంబగుటకుకొ = భావనాశ్రయ స్వరూపమున చేత, శుభాశ్రయంబు =
శుభాశ్రయముగాదు, కావునకొ = కాన, ముక్తిసాధనంబుగాదు = మోక్షసాధనంబు
గాదు, ఈవిష్ణుబడిననకల ప్రపంచంబును, విష్ణుననుస్వంపై, అతనికికొ = అదేవునికి,
శరీరంబు నైయుండుకొ, అట్టి విష్ణుశక్తులు = విష్ణుసామర్థ్యములు, మొదలనేజెప్పిన =
అందుకొ నాచేజెప్పబడిన, వరావరాఖ్యలు = వర ఆవరణము నామములచేయు, ఏ
తిరియగు = వానికివేక్షెన, కర్తాఖ్యము = కర్తృశక్తియనునట్లుగా, త్రివిధమలైయుండును,
ఆంకుకొ = వానియందు, కర్తాఖ్యశక్తిచే పేష్టియై = కర్తృమును చేరుగలశక్తివేరకొ జుట్ట
బడినదై, ఆవరాఖ్యయగు = ఆవరణము చేరుగల, తేత్రజ శక్తి = పురుషశక్తి, జన్మ...
లన్ - జన్మ జరామరణాది = జననము ముదిమి చచ్చుట మొదలగు, అనేక సుసార
తాపంబులకొ = బహువిధములగు, సుసారమువలని వేదనలను, ఆనుభవించుకొ, తత్క...
లు - తత్కర్మ = ఆనూకర్తలకు, ఆనుగూణ = సరియైనట్టి, శరీరంబులు = దేహములు,
ఎత్తి = పొంది, విజ్ఞానతారకస్యంబులకొ = విశేష జ్ఞానంబులయొక్క వాసులను, పొం
దుకొ = చెందును, తత్ప్రకారంబు = తత్ప్రకారము, అకర్ణిగపుము = వినుము.

సీ. ఉండు నస్రాణులం ఓ దొక్కించు కాశ్శు ;

సావరశేణిః దశజ్ఞాతికంతుః ;

నెట్టి రోకటిబండ శ జెట్టి మద్దిండి ము
 న్నగు సరిసృవములం శ దంతకంటె ;
 భగముల ¹మఱి వాని శ కంటె మృగావలి
 యందు మాహింపంగ శ నంతకంటె,
 దంతి గోముఖ పశు శ తతి నంతకంటె మా
 స్త్యకపింబకములయం శ పింతకంటె,
 తే. యక్ష గంధర్వ నాగాళి శ నంతకంటె,
 నంతకంటె నిలింపులం, శ దంతకంటె
 హరిహాయనియందు, దక్షుసం శ పింతకంటె,
 నాద్యుడు హిరణ్యగర్భునం శ దింతకంటె.

80

౧. ఆశక్తి = ఆశక్తి శక్తి, 'ప్రాణలండు' = ప్రాణరహిష్టజాలమందు,
 పిక్కుచు = పిండుచు, 'కొండు' = కొండుచు, 'జ్ఞాతికంటె' = ప్రాణరహిత వస్తు
 జాతికంటె, 'స్థావరప్రాణి' = స్థావరవస్తువులను పర్వతపుష్పము లయందు, ద్విగుణం
 బగ నుండును, (ఇవద్యమునం గొరగాలంబుడన స్థావరప్రాణిశబ్దము మొదలు
 హిరణ్యగర్భశబ్దమువఱకు యథాక్రమముగా నిర్వచ్యబ్రహ్మచర్యము లగు భూతముల
 యందు నొకదానినొక నొకదానియం దుండునట్టి ద్విగుణము హెచ్చుగా నుండు
 నని యూహింపవలయు), జ్ఞాతికంటె = ఆస్థావరజాతికంటెను, పల్లలు, రోకటి
 బండలు, జెట్టిపోతులు, మద్దిండి = మున్నుడినుట్టికణదురు, మున్నగు = మొదలయిన,
 సరిసృవములందు = సర్పములందును, అంతకంటె, భగముల = పక్షులందు,
 పిండుకంటె, మృగావలి = మృగసమూహమందు, హింపకంటె = గ్రహింపకంటె,
 అంతకంటె, దంతి...న = దంతి, గో = ఆవు, ముఖ = మొదలగు, పశు
 తతి = చతుస్సంస్థమందును. అంతకంటె, మస్త్య...దు = మస్త్య = మను
 ప్యసంబంధియైన, పింబకములయందు = గుంపులయందును, అంతకంటె, యక్ష
 గంధర్వనాగాళి = యక్షులయందును, అంతకంటె, నిలింపులందు = నేతల
 యందు, అంతకంటె, హరిహాయనియందు = దేవేంద్రునియందు, అంతకంటె,
 దక్షునియందును, అంతకంటె, ఆద్యుడు = మొదలివాడైన, హిరణ్యగర్భునందు =
 చతుర్ముఖునియందు, శ్త్యకశక్తి యుండును.

ఆ. ఇట్టియాచకోటు శ లెల్ల నవ్విప్పుని
 తనుచయంబు సుమ్మ శ ధరిణినాథ !

యతః ఉచిత్యశక్తిః కలభూతముల నా

కసమువోలె నిండి యెరుగు గాన.

81

టీ. ధరణినాథా = రాజా! ఆతఁడు = ఆదేవుఁడు, అచిత్యశక్తిః = చింతింప నశక్యమైన సామర్థ్యముచేత, కలభూతములన్ = కలభూతములయందును, ఆకసము వోలెన్ = ఆకాశముంబలె, నిండి = సుపూర్ణమై, ఎరుగుగానన్ = ఒప్పుచుగాన, ఇట్టిమహాబలెల్ల = విచిత్ర ప సహస్రములన్నియును, విష్ణుని = ఆదేవుని యొక్క, తుల్యమగునునము = సహసమాంశమునుమీ.

టా. ఓ ధరణినాథా! ఆవిష్టా ఉప్రమేయా బగు నిజసామర్థ్యముచేత నిఖల భూతములయందు దాకాశవలూడ్కు నిండి ప్రవేశించుచుండును గాన సుపూర్ణముగ నేతాదృశరూప సహస్రము లాదేవుని శరీర ప్రాణబలులు చుమీ! యని కేశిధ్వజుఁడు పలికెను.

సీ. మున్నెన్నిసపరాఖ్య కమునకు ద్వితీయమై

విష్ణుసంజ్ఞ గను నుర్వితలేశ

యోగిహృద్ధ్యమై యెప్పు సమూర్తరూ

పం బొందు; సత్సంజ్ఞ క బ్రాజ్ఞకోటి

దాని వచించు; నేతద్రూపమే సమస్త

శక్తుల కెల్ల నాశ్రయత నొంది

ప్రాగుక్త విశ్వరూపవిలక్షణతః గాంచి

కల్యాణ గుణభూతి క గరిమఁ దనరి

తే. యతిమహత్త్వంబుచే వెల్లునట్టి శక్తి

నలరు బ్రహ్మంబు దేవతీర్యజ్ఞనుష్య

నామచేష్టావదవతరణముల నాత్మ

లీల జగదుపకృతికి గల్పించుచుండు.

82

టీ. ఉర్వితలేశ = రాజా! మున్నెన్నిస పరాఖ్యమునకున్ = మునుపు చెప్పినట్లు మనియెడు పేరుగల బ్రహ్మమునకు, ద్వితీయమై = రెండవదియై, యోగిహృద్ధ్యమై = యోగిచిత్తములచేత ధ్యానము చేయఁబడియై, ఒప్పు...బు - ఒప్పు = ఒప్పుచున్న, అమూర్తరూపంబు = మూర్తభిన్నరూపంబు, ఒందు = ఒకటి, విష్ణుసంజ్ఞ = విష్ణువసు పేరును, కనున్ = పొందును. బ్రాజ్ఞకోటి = పండితసమూహము, ని. 'ధీరో మనీషీ జ్ఞః

ప్రాజ్ఞస్సృజ్యవాస్పద్యజ్ఞః కవిః' యని యమరము. ఓనీక్ = ఆగ్రహమును, సస్సంజ్ఞక్ = సత్త్వసామముచేత, వినియమక్ = వలసము. పశ్యద్రూపసు = పశ్యద్రూపము, సమస్తశక్తల కల్గి = నానావిధమందిన సామ్యములను, ఆయితక్ = స్థానమగుటను, విని = పొంది, ప్రాగు...క్ - ప్రాగుత్ = ముందు చెప్పబడెను, వికల్పావ = జగద్రూపముగఁబడి, విలక్షణక్ = ప్రత్యేకమును, కావ = కవి, కల్యాణగుణభూతి = కల్యాణగుణ సమన్వితయుక్కు, నిరహక్ = నిరహముచేయు, అనన్.బి.స, ఆతిమహత్త్వవై మిదక్ = సత్త్వత విశిష్టమును, కల్గి = ప్రకాశించును, అట్టి, శక్తిక్ = సామర్థ్యమును, అలరు...బ. లరు = వివృతమున, ప్రహు = చరప్రహును, దేవ...లక్ = దేవదేవతలయందు, తిర్యక్ = మున్నగు సత్త్వవస్తువులయందు, మరుద్రు = మరుష్యులందు, నామద్రావిక్ = సైనికము వలన మున్నగు విద్య విద్యానామ కృష్ణా నామ ములయందు గల సత్త్వములకు, అని నిజములకు = ఆవిరూపములను, ఆత్మీయక్ - ఆత్మీయ యుక్కు, లీలక్ = విలాసముచేయు, వినియమరీక్ = వినియమరమునను, కల్పించు చుండుక్ = కల్పించుచుండును.

తా. ఓయి శ్వాసాన యమర ! మున్ను నే జెప్పిన వరప్రహు మనయెడఁబ్రహ్మ మునఁ గాడుకొనెను యోగుల విత్ వినియమరము ప్రసాదమునైక్కును పం బొక్కటి విష్ణు ముసామములు బోలుచున్న వినియమ, బడితు లట్టిరు ముము సత్త్వ సంగ్రహము వలించు మన్నా రెయు, సేవిపూరి నానావిధసామర్థ్యముల వాత్సల్యము బొంది భూర్వము చెప్పబడిన జగద్రూపములను ప్రత్యేకము గాంచి కల్యాణ గుణ సువర్ణవిష్ణుముచే నొప్పి యత్సత విశిష్టము గలిగి ప్రకాశించుచున్న సామర్థ్యముచేత నొప్పును. అట్టి కల్పప్రహు నిజవిలాసముచేత దేవలైక్యము పుల్లయొక్క నామముల వ్యాపారములుగా గలరామకృష్ణాద్వైతవిలాసములను వినియమ కారమునకై కల్పించుచుండును.

ఆ. కర్తృభుక్తకౌఠసుః శ గా ద్విత్తైస్త్రిలః;

యితఁడు సెలజాతులందుఁ బుట్టు;

బుట్టినట్టి యతని శ భూరిచెప్పితము ల

వ్యాహతములు రావణాదివలన.

83

టీ. ఇట్టితల్లల - ఇట్టి, తల్ = ఆదేవునియొక్క, లీల = విలాసక్రియ, కర్తృభుక్తి కౌఠసుః గాదు = కర్తాసభముకౌఠసుః గాదు, అతఁడు = ఆదిష్టుడేవుండు, సెల జాతులందుక్ = శ్లేషమునువ్యతిర్యగాది సమస్తజాతులయందును, పుట్టుక్ = జన్మము

నొందును. పుట్టినట్టి=జనియించిన, అతని = ఆదేవునియొక్క, భూరిచేష్టిశములు=అధికములైన వ్యాపారములు, రావణాదివలన = రావణుండు మొదలగు దుష్టులవలన, అవ్యాహతములు = భగ్నుములు గావించిన నశకకృణములు.

తా. ఆవిష్టుదేవునియొక్క విరాసక్రియ స్వకీయ కర్తృయభవము హితముగా జనియ, నాచండ్రు తిగ్మిది నిజల జాతులయందు ఒట్టినను నీని వ్యాపార విస్తరములు దుష్టులగు రావణాదులవలన భగ్నుములు గావించిన సహధ్యుంబు లనియును తా.

వ. ఆట్టి పరమేశ్వరునకు బర్హనులక్తాది రూపంబు లనేకంబులు గలిగిన ముముక్షునకు జ్ఞానస్థితికి బ్రాప్త్యాహవిభవాదిరూపంబులే చింతనీయంబులు; ప్రజ్వలితశిఖుం డగువనసఖుండు నీరస నికుంజంబు నెట్లు ఏహించు నట్లు చిత్తస్థుం డగునవిష్టుండు యోగిజనంబుల సకల కీర్తిపంబులు నిర్దహించు గావున సకలశక్త్యాశ్రయుండైన యప్పురమాత్మనియందుఁ జిత్తంబు నిల్పుట విరుద్ధ యగు ధారణ యనంబడు; సర్వసంగంబునఁ జలాత్మకం బగుచిత్తంబునకుఁ ద్రిభావభావనాతీతుం డగునదేవుండు శుభాశ్రయుండై ముక్తికరుం డగు; నేతన్వ్యతిరిక్తు లగుప్రక్షుదిదేవతలు కర్తయోను లగుట సశుద్ధులు గావునఁ జిత్తంబున కలంబనీయములు గారు; మఱి నిరవలంబ ధ్యానంబు పొందుపడదు గావున, ధారణాధ్యాన విషయంబై శుద్ధంబగు స్థూలరూపాంతరం బయ్యనంతునకుం గలదా, దానిసవిస్తరంబు గాఁ జెప్పెద నాకర్ణింపుము. 84

టీ. ఆట్టిపరమేశ్వరునకు, బర్హ, ముక్త. ఆది = మొదలైన ఓ పంబులు, అనేకంబులు గలిగిన = పత్కులుగలిగియుండినను, ముముక్షునకు = సాధననీతి, జ్ఞానస్థితి = జ్ఞానము సిద్ధించుటహితము, బరి...లే - పర = ప్రేమంతవామడైన పరమానందేవుండు, వ్యాహ = సంకర్షణ ప్రద్యుమ్నసిరుద్ధులు, విభవ = రామకృష్ణగ్రహతారంబులు, ఆది = మొదలగు, గూపంబులే = స్వగూపములే, సహధ్యుంబులు = ధ్యానవిషయంబులు, చిత్తస్థుండు = మనంబున నిల్చినట్టి, విష్టుండు = విష్టువు, ప్రజ్వలిత శిఖుం డగు = మిగల ముండుచున్నజ్వాలలుగల, వనసఖుండు = అగ్ని, నీరసనికుంజంబు = ఎండినపొదను, ఎట్లుదహించు = వివిధంబుగఁ గాల్చునో, అట్లు = ఆవిధంబుగ, యోగి...లు - యోగిజనంబుల = యోగులయొక్క, సకల కీర్తిపంబులు = సమస్తపాపములను, నిర్దహించు = కాల్చును, గావున = కాన, సులశక్త్యాశ్రయుండైన = సమస్త సామర్థ్యముల

కాధారమైన, అప్పరమాత్మనియందుకొ, చిత్తంబు సిలుపుట = మనం బుంచుట, విశుద్ధ
యగు ధారణ యనంబడు, సర్వసంగంబునకొ = సిఖిలప స్తుసంబంధములచేత, చలాత్మకం
గుచిత్తంబునకుకొ = చంచలరూప మైనమనంబునకు, త్రిభావ...డు-త్రిభావ = మూడు
భావములుగల, భావనా = భావనముగను, తీతుం డగు = వెలిగా నున్నట్టి, అజ్ఞేవుండు,
శుభాశ్రయముండొ = శుభస్థానమై, ముక్తికరుండగు = మోక్షమునిచ్చువా డగును, ఏకతద్యధి
తిరిక్తులగు = కవిష్టనకుభిన్నులైన, బ్రహ్మాదిదేవతలు = చతుర్బ్రహ్మంబు మొదలగు నిలం
పులు, కర్మయోగులగుకొ = కర్మయోగాలంబుగాగలవారి, రాటచేత, ఆశుద్ధులు =
అపవిత్రులు మరలను లభింపక, పుష్కలము = పుష్కలమునందుండువారు = మనస్సున
కాశ్రయముగలవారి నామము. కర్మ... = నిరవలంబ = ఆధారములేని,
మనంబు, పొందకండొకాధారం = స్థితిగలగాన, భారణాధ్యానవిషయంబై = ధార
ణాధ్యానములగు గోచరము, ఉద్భవము = నిర్భవము. ఉపాలూపాంతరము = మఱి
యొకస్థూలము. పరిమళము = అపరబ్రహ్మమున, కలదు = ఉన్నది. దాని
సంస్తరంబు లు తెచ్చును నాకర్మ ప్రము.

సీ. శరదందుచకచక్రస్థయశిత్ప్రసన్నాస్యై,
దొడ్డకెంబడికళిందోయివాని,
నతకమ్రగల్గభోగభోగపాలాఘ్య,
మకరాంకరత్నకర్ణికలవాని,
గాంబవోద్యచ్ఛ్రీవిడంబిచ్చత్తశిరోధి,
సిరిపాల్పుమచ్చపేరురమువాని,
నతనాభియుతవళిత్రితయశాతోదరు,
జానులంబిచతుర్భుజములవాని,

తే. గరివరకరోరురుచిరజగః*ఘరమణీయు,
సమతబొందినపదవల్లవములవాని,
హైమావసనుఁ, గిరిటహారాంగదాది
కలితు, శంఖరథాంగాదులలరువాని.

85

టీ. శర...స్యై - శరదందు = శరత్కాలచంద్రునియొక్క, చకచక = భాశ
భళ్యముయొక్క, స్థయ = గర్వమును, జిల్ = గెలిచినట్టి, ప్రసన్న = ప్రసాదముగల,
ఆస్యై = ముఖముగలవానిని, దొడ్డ...నికొ-దొడ్డ = గొప్పలైన, కందమ్మి = ఎఱ్ఱదామర
లవంటి, కర్ణోయివానికొ = కేత్రయగళముగలవానిని, అతి...ధ్యై - అతికన్య = మిగు

ల గమనీయమైన, గడ్డ = పెక్కిళ్ల యొక్క, ఛోగ = ప్రదేశమున, ఆభోగ = వాగ్భాగం, ఛాల = నొసటిచేత, ఆధ్యక్ష = సామంతుడైనవానిని, మర...సిక్ - మర... మొసట్ల, అం = పక్షముగాగల, రన్న = మ...చి...ములను, కర్మకలహం = పోరులగులవానిని, కాంబ...ధిక్ - కాంబ... శరణునందుకల, ఈస్యో = విలసిల్లుచున్న, శ్రీ = పంపియొక్క, పడవి = పోయి గొనెట్టి, పృథ్వి = పల్లవైన శిరోధిక్ = పెడగలవానిని, సిరి = లచ్చ, పొల్పు = పేరిరములలో - పొల్పు = చిప్పనట్టి, మచ్చు = శ్రీవల్లభ మునుచ్చు గల, పేరురములలో = గోవిందామృతగలవానిని (లక్ష్మీదేవియు శ్రీవల్లభ మునుచ్చులను స్వామిసంపత్తులగు పంపి... ప్రసీద్ధిబు), నత...దక్ - నత = అడవైన, నాధ = పంపి...చేయ, యు = పోయి యున్న, పశిత్రియ = మూడునులగునని, శా = నాల్గవైన, జిహ్వాక్ = బోధగలవానిని, అం...సిక్ - జాలరాని = మోక్షకర్తృత్వమును ప్రసాదించు, చతుర్భుజములవానిక్ = నాలుగుచేతులగుల, సిరి...యొక్క - సిరి = గజశ్రీమయొక్క, కర = తుండముపంటి, పిరు = అడల, పురి = మునగానొట్టెక, జగ్గు = పక్కలచేత, రమణీయాక్ = సుందరుడైనవానిని, అమ...సిక్ - అమ... బోధన = సహమైనట్టి, డం పల్లవములవానిక్ = చిగురు...కులపంటి పాదములగులవాని, హైమ...య = హైమ = సువర్ణసూర్యుడైన, అనుక్ = పస్త్రములగుల, అం...తు = కిరీట, అం, ఆంగడ = బాహుపురి, అది = మొలైనవానితో, పరిచు = పోయియున్నవానిని, శ...లు-శంఖ = శంఖము, రథాంగ = చక్రము, అంబు = ముందుగాగల పంచాయుధములు, అలరువానిక్ = చిప్పచున్నవానిని.

తా. శరత్కాల చంద్రునియందలి భాగభ్యుదయం భిక్కురించుచు లగ్నమై యున్న ముఖము గలట్టియు, గొప్పవైన ధౌర్జన్యమువలనపంటి నేత్రముగలము గలగనట్టియు, మిగుల సుందరమగు చేతగల్గి పరమాగలవానిని విశేష సహృదయై ట్టియు, మకరాంకములు రత్నభరితములు ప్రాగ్భ్రమగులగుట్టి శంఖాంతి నకురెగించు వట్టువగానున్న పెడగలవానిని, లక్ష్మీదేవుని శ్రీవల్లభుని మచ్చుచేతను చిప్పచున్న అమృతగల మిగుల అడవైన నాభితోగుండల పశిత్రయముగల పాత్తముని, బోధగల యట్టియు, మోక్షకర్తృత్వము ప్రాప్త చతుర్భుజములగులట్టియు, నేరుగు తుండముపంటి తొడలచే నతిరమణీయంబగు పిక్కలచేత సుందరుడైనట్టియు, చిగురుబాకులపంటి పాదములగల్గి హైమవననము గలట్టియు గిరీంజురంగచేత సూక్తుడైనట్టియు, శంఖరథాంగాది పంచాయుధములచే నొప్పుచు నుత్తనలలక్షణాలక్షితం డై యున్న బగదీశ్వరుం డగు శ్రీహరి దివ్యమంగళ విగ్రహమును సాధకుండు వక్ష్యమాణక్రమంబున భాగ్య మొనర్చువలయును.

సీ. శ్రీనిష్ఠు నీగతిః ॥ జింతింప వలయుఁ 1ద
 ద్దయుఁ డగు యోగి క్రమంబుతోడ
 నొక్కయంగమే మున్ను ॥ చిక్క లో భావించి
 యది దృఢం బగుటయు ॥ నవలీయంగ
 కము చుటి చింతింపఁ ॥ గాఁ దగు నట్టి య
 భ్యాసంబువలన శివయ్యనయవములు
 నడచిన నున్న మానక యెద్దయేనియుఁ
 జేయఁచున్నను మది ॥ బాఁయఁడేని;

తే. యెఱిగి సామ్యంబు గని ముచ్చు ॥ డగు; సురాచి
 భేదంబునకాజ్ఞాన ॥ మేది పదివ
 నలము(రు)కల్యాణగుణముల ॥ హరికిఁ దగకు
 లేని భేద మెవ్వఁడు కల్పించఁగలఁడు?

66

టీ. శ్రీనిష్ఠుఁ = శ్రీహరిని, శివగతిఁ = పరమహంస ప్రకారముగ, చింతింప
 వలయుఁ = శివసముపేయవలయును. ద్దయుఁడగు = ఆవిష్టాస్త్వోప మయ్యెడి,
 యోగి = యోగపట్టుడు, క్రమంబుతోడఁ, మున్ను = తోలఁ, ఒక్కయంగమే = ఒకయ
 పయవమునే, చిక్కఁ = గుఱుతుచిక్కునట్లుగ, లోఁ = లోపల, భావించి = చింతించి,
 అది దృఢం బగుటయొక్క = ఆయంగము దృఢముగ వనంబులో నిలచినట్లుట, ఆవలి
 యంగకము-అవలి = ఆవలనున్న, అంగకము, చుటి = చుటియును, చింతింపఁగాఁదగుఁ =
 భ్యాసము సేయవలయు, ఆట్టియభ్యాసంబువలనఁ = అటుపగిటివాడుకచేత, అయ్యవ
 యవములు = ఆయంగములను, నడచినఁ = గవన మొనరించినను, ఉన్నఁ = స్థితుండైనను,
 మానక = పదిలక, ఏదియేనియుఁజేయఁచున్నను = ఏదనిసేయఁచుండినను, మనఁ = బుద్ధిని,
 పాఁయఁడేని = తొలగఁజేయఁడ జేసినేని, అట్లాచరించిన సాధకుడు. ఆతనిసామ్యంబు -
 ఆతని = అప్పురమత్తనియొక్క, సామ్యంబు = సాగు వ్యము. కని = కంటి, ముచ్చుఁడగుఁ =
 మోక్షమందును, సురాచి... మ-సురాచి = సురలు ముదిలగు, భేద = భేదమును, సంజ
 క = అట్టింపుచున్న, ఆజ్ఞానము = అవిద్య, పదిక = నివర్తించఁగా, పదివక = పిమ్మట,
 అల... ములక - అలము = ప్రాప్తమగునట్టి, కల్యాణగుణములక = సౌఖ్యల్యాది శుభగుణ
 ములచేత, హరికిఁ = విష్ణునకు, తనకక = యోగిని, లేనిభేదము = ఎన్నఁటికిలేకుండు భేద
 యను, ఎవ్వఁడు = ఎట్టివాఁడు కల్పించఁగలఁడు = నిర్వాణము సేయ నమర్థఁడను?

తా. శ్రీయశోమయ్యోగ్మ నామిహ్వం బువేక్ష్యమిహారే ప్రేక్షకం మధ్యసము
 సేయవలయును. ఎల్లనిన, మున్నెక్క యసయమహు మహామన పంతుకట్టుగా మిగల
 భావన యొకటి యిది వృథామగ్గి పగిలిపోవుట మాత్రముక యొకమహు భావన
 చుచు నిత్రైతిగిన నవయసముల నల్ల భక్తులచే తా మాత్రమును లేక గమనావల్య
 పారంబులు పడక యొన్నును మఱియు నెట్టి యుత్తమ సాధ్యమును భక్తిము మహా
 యుండిన నాయగియును ముందు విడిచి పోయి మును ప్రభునపాటప మునచ్చి నేని
 యతిసాధనము, శ్రీహరి మా కృపము నొనరింప నగును. దేవులు పలుకరిం
 రభేదవలన గల్గించుచున్న యజ్ఞానములచేత నా ను గలముగ నభిమన్వేతుకడ
 యాద్యునకుండును లేన భేదం బొద్దే పేరికల గల్గించును.

క. నరవ! యిటు బంధచ్యుతి

1కొలు కగు నంగాప్తకాఖ్య(శక్తి) శ గురుసోగము వి

స్త్రమగం జెప్పితి నింక

గరణీయం బెద్ద నాకు శ గల్పింపు మనక.

87

టీ. నరవర! జా! ఇటు = ఇచ్చికారము, శ భక్తులకొలు = గురుసోగం బంధ
 మోచనముననట్టి, అంగ...ము = అంగాప్తకాఖ్య = అంగాప్త మునపేరం బరగిన,
 గురు=అతీతయంబగు, సోగము = సమాధిని, స్త్రమగం=పురుషునగుట్లు, చెప్పితి =
 వచించితిని, ఇంక = ఇంకను, నాకు = కరణీయము = చేయవలసినది, ఎద్ది = ఏది,
 కల్పింపుము = చెప్పుము, అనక = అనంగా.

తా. ఓయీ రాజా! ఇచ్చికారముగా న నర రు. బంధ మోచనమునన
 యంగాప్తకాఖ్యం బు నుత్తమ యోగము నెక్కితి నను నే జేయం యనను యెద్దియె
 తెలుపు మనగా నాఖ్యాంధత్యుడొ మోరిం పులచుచున్నాడనుట.

తే. 'నృప! కృతార్థుండ నైతి నా శ కింతకంటె

నర్థనీయంబు మఱి యెద్ది? శ యసుచు నతని

కర్పణ గావించి వల చిన్న శ నతం డొసంగు

తనదు తొంటి రాజ్యంబునం దనయు నిలిపి.

88

టీ. నృప = శేషభజుండా! కృతార్థుండ నైతి = భక్తుడనైతిని, నాకు,
 ఇంతకంటె = ఈయోగముకంటెను, అర్థనీయంబు = శోరదగినది, మఱియెద్ది = మఱి
 యొకటి యెద్ది, అనుచు, అనకి = శేషభజనము, అర్పణగావించి = పూజయొక్క,

1. కర మగునంగాప్తకాఖ్యమనయోగము.

వలదన్నను = వలవదన్నను, ఆత్మడు = ఆశీర్వాదజుడు, ఒనగు = ఇచ్చినట్టి, తనదు...
 నక్ = తనకు = తనయొక్క. తొంటిరాజ్యంబునక్ = పూర్వపు రాజ్యమునందు, తన
 యొక్ = పుత్రుని, ఉనిచి, మూడటి కన్వయము.

రా. ఓము శీర్షజుడా! ధన్యుడనై నీ యోగంబుకంటె వేడదగినది
 యెద్దియును లేకుచు నాశీర్వాదజునగు బూజు గావించి వలవదన్నను శీర్షజు డిచ్చిన
 తన పూర్వపు రాజ్యమునందు దన పుత్రుని నియమించి.

వ. పురోహిత ప్రధానుల సప్తాక్షయావసుం డగు నతని మెలపికొం
 డని నియోగించి, వాల్ దానసమ్రానాటలం బోవు మని కుమా
 రునకు సప్పించి, గోవిందచక్రావంతు విశ్వస్తమానసుండై ఖాం
 డిక్కుండుభయకర్తంబులు డులిసి, యన్వంబ తపోవనంబుగా
 గొంతకాలంబు శీర్షజుతోవత్సభక్తియోగానుసంధానంబున మధు
 మథన సాధ్యులంబు నొండె; శీర్షజుండును దత్తుత్పుని దత్పు
 ధానుల దదీయ రాజ్య సరిపాలన కనిచి మగుడి మిథిలాపురంబు
 ప్రవేశించి యోగాశ్రమంబునై భోగంబులం బుణ్యంబులు తదితరం
 బుల దరిణింబులు హస్తీంబులుగా ఊరేతలం జేలుచుండె,
 గావున ముముక్షున కుపాశ్రయణీయుం డధోక్షజుండు, పాండ్యక్షి
 తీశా! నీ వతని భజియింపు మనియె భక్తి యోగంబు, దీనియందు
 నొక్క కొఱతగల, దంతరాయంబు నొందిన బుచ్చవంబు బొం
 దించి మఱి ముక్తి జేర్చు, నట్లుగుట నింతకంటె సులభోపాయం
 బాయోధనంబున నయ్యధోక్షజుండు గాండిని కుపదేశించిన శర
 ణాగత ధర్మంబు నిపాయధర్మం బని పరిణతాంతరగణం డగు
 నతనికి మూలమంత్ర పూర్వకంబుగా ద్వయము ప్రసాదించి భాగ
 వత ప్రధానుం గావించిన

౬౩

టీ. ఖండిత్యుడు, పురోహితులను, ప్రధానులను, అప్తాక్షయావసుం డగు =
 ఐయసురానివడైయున్న, ననక్ = ఆరుమానసి, మెలపికొండని = తీర్చికొండని,
 నియోగించి = ఆశ్వాపించి, వారలక్ = అనుమ్రిపురోహితులను, దాన...లక్ =
 దాన = హవులు, సత్తాన = బహుమానములు, ఆదలక్ = మెడలగవనిచేత, ప్రోవు
 మని = రక్షింపుమని, కుమారున కప్పగించి = పుత్రుని వశము గావించి, గోవింద...డై-
 గోవింద = శ్రీహరియొక్క, చరణారవింద = పాదపద్మములయందు, విశ్వస్త = ఉంచు

బహు, మానసాదై = మనుష్యులనాదై. ఖాడిశ్శూదు, ఉభయకర్తృబులు దులిపి =
 పుణ్యపాపముల ముల్లంగుట, అక్షరాలు = తానున్న యక్షణమున, తపోవనంబుగా =
 తపోమొనరించుట యొక్క మునుగా. కొలకాలాబు = కొన్ని వాళ్లు, కే...నక =
 కేళి...నక = కేళి...నక సుపదే దుబిష, భక్తియోగాను సుధాకర్ముగా =
 భక్తియోగాను సుధాకర్ముగా. మను...నక = మనుష్యుల = శ్రీమన్నారాయణుని
 యొక్క సాధర్మ్యము = సాధర్మ్యము, పి...నక = పాపము, కేళిశ్శూదును,
 తత్పుష్టినీ = ఆహారమునీ పుష్టినీ = పుష్టి = పుష్టి మృగముల, సమయ
 రాజ్య పరిపాలననిది = రాజ్యపరిపాలనము నేలుటయని, మను...నక = మరల,
 మిథిలాపురాబు ప్రవేశించి = రామ మిథిలాపురాను సాచ్చి, యోగాశ్రయమునై,
 భోగంబులక = సుఖానుభవములచేత, మిథిలాబులు = పుణ్యక్షేత్రములు, చదివరంబు
 లక = ...నకవేదన మగభావసమయమున, మిథిలాబులు = పాపములు, ప్రతీ
 ణంబులుగా = నశించుటయన, 'పాప'కర్తృత్వా భోగా 'వేద'ను' యనునట్టి
 న్యాయావలంబియై, తోడినల యేచుండెక, కావున = అందుగా, మముశునకుక =
 ఉపాశ్రయణీయుండు = ఆశ్రయించుటగనఁడు, అయ్యోక్షజుండు = అవిష్టుండె
 పాండ్యక్షీతీకా = ఓయిరాజా! నీవు, 'అవిష్టు' = అవిష్టుని, భజిపుము = భజన
 సేయుము, ఇది భక్తియోగంబు దీనియందునొక్కకొఱగలదు. అంతరాయంబు =
 విఘ్నము, ఒంపినక = పొందినయెడల, పునర్భవంబుబొందించి = పునర్జన్మ మొత్తించి,
 మతి = మితి, ముక్తిజేర్పుక = పరమపదమందుజేర్పును, అట్లగుట = అలా
 గగుటచేత, ఇంతకుంటె సులభోపాయంబు, ఆయోధనమనక = తొల్లభారతముధమందు,
 అయ్యోక్షజుండు = అశ్రీకృష్ణుండు, గాడిటికి = అర్జునునకు, ఉపదేశించిన శరణా
 గతధర్మంబు = శ్రీభగవద్గీతా చరమస్థాన కథనమునై, నిరపాయధర్మంబు = అపాయ
 రహితమైన ధర్మము, అని = ఇట్లని, హరిహరార్చనార్చనంబు = పరిపూర్ణమనుష్టుండైన,
 లతనికీ = అపాండ్యరాజునకు, మూలమంత్రచార్యంబుగా = శ్రీమద్వేదానుగ్రహంత్ర
 సహితంబుగా, ద్వయంబు = వాక్యద్వయంబును, ప్రసాదించి = అనుగ్రహించి, భాగవత
 ప్రధానక = భాగవతోత్తమనిగా, కావించినక = చేయగా.

మ. వకుళాలంకృత యోగిహృన్నిలయ భాస్వత్పాండుభాస్వత్సయాం

బక నాభీజలజాతసూతవిధిసంప్రాప్త్య గారిష్ట ము
 ప్లికతో రావణకర్కటిస్థలితకేశశ్రూర రక్షోంగ కా
 కృకవాకుధ్వజ దీప్తి కాష్టవతఃశ్రీ ఛోత్యవాద్యశ్శుకా.

టీ. వకుళా...య - వకుళ = పొగడపువ్వులచేతను, అలంకృత = అలంకరింపబడిన, యోగి = నమ్మాళ్వారయ్యయొక్క, హృత్ = హృదయము, నిలయ = గృహముగలవాడా! భాస్వ...క - భాస్వత్ = సూర్యునియొక్క, పాడు = తెల్లనైన, భాస్వత్ = కాంతిగల వస్తువునియొక్క, మను = స్వయంమైన, అంబ = నేత్రద్వయముగలవాడా! ని. 'స్వాభావకమిహ' అని నిఘంటువు. నాభి...స్థ - నాభిజలంబున = బొడ్డులొమలయందు, మూ = పుట్టిన, విధి = చతుర్ముఖుని చేతను, సుప్రాప్త = పొందిన, సర్ = మృగముని, అర్చ = శాస్త్రవైదిక విధులు గలవాడా! (విష్ణువు వెలస ప్రాచీనము గలనదిలన దుష్టయందు మృతముట) ముష్టి...కా - ముష్టి = పిడికిలియొక్క, పాత = నిష్కర్తైన, అర్చ = పూజించువాడు ముష్టిపూతమున కుటుంబగృహీతుడై = దోహదముగా చేయబడిన, ని. ఉద్వారక 'కర్మరీక్షిణా' వ్రని నిఘంటువు. వి = విత్తమునట్టి, ప్రవరణ = కర్మగుడగునకనునియొక్క, అంగకా = దేహముగలవాడా, పృథ్వీవర్షజ = పిడి తెక్కుమందుల గల పసులస్వామియొక్క, స్థితి = సరస్సునకు, వర్ష = తెలుగునగు. తదగ్రీడా = గ్రీష్మకాలమునదలి కేళియొక్క, ఉన్య = ముగియును, ఆ = మొలగు నిమిత్తం, ఉత్సవ = ఆనందముచేయునది.

తా. భాగవత ప్రామాణ్యము నమ్మాళ్వార హృదయమునందు గ్రుచ్చుటచున్నట్టియు సూర్యచంద్రులు నేత్రములగాగలయట్టియు దేవాలయములందు ముట్టికట్టి చతుర్ముఖుని ముందు ముట్టిన చంద్రుడు గలయట్టియు గతోర మగు ముష్టిపూతముచేత దోస పిడియలె బుల్లబడిన కేళిపరుజుడు గలయట్టియొక గ్రీష్మర్తుమయ సుందరపుష్కరిణిని సేదగులాడుట యను ముగ్ధమున గుఱునడవ వైసినవాడా! చుని తాత్పర్యము.

ఊరీకృతసాండవరథ, సాధ్య నియమాధ్యగోపకాబకసహకే

లీరత భక్తప్రణామ, దారచితప్రోక్షపులకీతాంబితగాతా. 91

టీ. ఊ...స్థ - ఊరీకృత = అరీకరింపబడిన, సాండవ = అరునియొక్క, అర = అరునియొక్క, సార్వ = సూర్యముగలవాడా! సయ్యా...ర - సయ్యా = చెవికాంచైన, గోపకాబక = గొల్లపిన్నవాడప్రోక్షుడు, ని. 'స్వాభావకమిహ' అని నిఘంటువు. సహకేళి = సుదృగ్గీడించుచుండు, ర = అంగకీలవాడా! ...తాభక్త = ఆరురన్నులైన, ప్రణామ = ప్రణమనిచేత, అరచిత = విశేషముగా పంపిన, ప్రోక్ష = స్తుతిచేత, పులకీత = సూర్య పులకమైన, అంబిత = ఒప్పుచున్న, = దేహముగలవాడా.

తా. అట్లుచని రథమునకు సారథియైనట్టియు, వయస్కులగు గొల్లలతోడి క్రీడల యందు దాసత్వముగలయట్టియు, భాగవతుండుగు ప్రహ్లాదునిచేతఁ జేయఁబడిన స్తోత్రముచేత నైన రోమాంచముచే నొప్పుచున్న జేహముగలవాఁడా యని తాత్పర్యము.

సగ్విణి. ఆస్థితాహీంద్రశరయ్యా దవీయస్తర
ప్రస్థితాంఘ్రి శ్రిత ప్రాతఃచతోఘదా
కస్థలప్రస్థుశరత్కాలియత్వేళ(లి)మూ
రస్థలీన్వత్తమత్తలివాల్లీసకా.

92

టీ. ఆస్థితా...య్యా - ఆస్థిత = అధిష్ఠింపఁబడిన, ఆహీంద్ర = శేషుఁడనెడు, శరయ్యా = పాపుగలవాఁడా! దవీ...ఘ్రి - దవీయస్తర=మిగులపొడుపుగ, ప్రస్థిత=నడచిన, అంఘ్రి = పాపములు గలవాఁడా! శ్రిత ప్రాతః=ధర్మసమూహముయొక్క, చేతః = మనంబులందలి, ఆశు = పాపములను, తా = భుజించువాఁడా! (దో = అవఖండనేని ధాతువు). కస్థల...కా - కస్థల = ఉపద్రవశేషములు, ప్రస్థుత్ = స్పృశించుచున్నట్టి యనుఁగా చుండుచున్న, కాళియ = కాళి గుఁడును సర్పముయొక్క, త్వేళ = నిషయముకైమైన, మూర్ధన్యతీ = శిశుప్రవేశమందు, నృత్త = ఆడఁబడిన, మత్తలి = మత్తలి నృత్యమును, హల్లీసకా = హల్లీసక మను మఁడల రాండవమును గలవాఁడా.

తా. శేషకారులైనట్టియు వామనావతారమునందు గల దూరముగ నుంచఁ బడిన యఘ్రియు గముగలట్టియు నాశ్రిత జనపుంజ శిశువలగు పాపముల బోగొట్టవట్టియుఁ గాళియుండును శిరంబున నృత్తమునచ్చినట్టి యోక్తీహరీ యని గ్రంథకర్త యొనర్చినభావము.

మ. ఇది పాత్రప్రహరేశ్వరప్రభృతి బంహిష్ఠాత్కలానీక గు
స్త దివిస్పృక్షటుయంత్రకొండపలి హృద్భావసీ కద్రూజీ
వ్యమదారోద్యమకృష్ణరాయనృప సంజ్ఞాస్తత్కృతాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యము తృతీయంబై మహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది, పాత్ర...దత్ - పాత్రప్రహరేశ్వర ప్రభృతి = పాత్ర ప్రహరేశ్వరులు మొదలైన, బంహిష్ఠ = మిక్కిలి యధిపతయియుండెడి, ఉత్కల = ఒడ్డెరాజులయొక్క ఆనీక = సమూహముచేత, గుస్త = రక్షించఁబడిన, దివిస్పృక్షటుయంత్రకొండపలి హృద్ = అకాశము నొరయుచుండెడు సమర్థమైన యంత్రములు గలిగియుండెడి కొండపల్లదుర్గమును హరించుచుండుండెడి, బాహ = భుజమందలి, అసి = భద్ర మనియెడు

క ద్రూజ = సర్పముయొక్క, దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచు నుండెడి, ఉదారోద్యమ = మహోద్యోగముగలిగిన, కృష్ణరాయనృపసాక్షాత్ స్మృత = కృష్ణరాయలనియెడి పేరుగలిగిన నాచేతఁ జేయఁబడిన, ఆముక్తమాల్యద = ఆముక్తమాల్యద యనియెడు ప్రబంధమునందు, హృద్యపద్యము = మనోహరపద్యములుగల, ఆశ్వాసము, శృతీయూరై = మూడవదియై, మహిత్ = భూమియందు, పాల్పగుత్ = బిప్పుగఱత.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాచితాఖండ సాహితీధురీణుండు నాట్రేయగోత్రపవిత్రుడగు వావిళ్లచుర పయోరాశిరాకానుభవకరుడగు నగు రామస్వామిశాస్త్రి చేత సనేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయముల బర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచినమఘానం బగు నాముక్తమాల్యద వ్యాఖ్యానంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు ఆముక్తమాల్యద

స వ్యాఖ్యానము

చతుర్థాశ్వాసము

క. శ్రీమందిరభుజవధ్యమ!

గోమండలకర్ణి వేణుగంధస! ద్విప్య

ద్వైమాహృతసురజనయి

శ్రీమణితాటంక! వృషగిరిస్థ! ఖగాంకా!

1

టీ. శ్రీ..మ-శ్రీ=లక్ష్మీదేవికి, మందిర=నివాసస్థానమగు, భుజవధ్యమ = పక్షి
స్థలము గలవాడా! గోమ...న-గోమండల = ధేనునమూహమును, కర్ణి = ఆకర్ణించు
చున్న, వేణు = శిల్లగ్రోవియొక్క, గుంధన-పూరించుటగలవాడా! ద్విప్య...-
ద్విప్యల్ భౌమ-పృథ్వీ = గర్వితుండగు, భౌమ = భూసుతుండగు నరకాసురునివలన,
ఆహృత=అవహరింపబడిన, సురజనయి శ్రీ = దేవతామాత యగు నదితియొక్క, మణి
తాటంక = రత్నమయకర్ణ భూషణములు గలవాడా! వృషగిరిస్థ=వేంకటాచల నివాసా!
ఖగాంకా=గరుడకేశనా!

తా. నరకాసురుఁ డతివృత్త తాటంకములు తనవరాక్రమమువలనఁ జెచ్చియుం
డెను; వానిని శ్రీకృష్ణుఁడు మరలఁ గిసికొనె నని శ్రీభాగవత ప్రసిద్ధము. తక్కినవి
వేంకటరమణస్వామికి విశేషణములు.

ప. అవధరింపు మాసమయంబున.

2

టీ. ఇది గ్రంథకర్త స్వామికి విన్నవించెడు మాట. ఆసమయంబునకే =
విష్ణుచిత్తుఁడు పరతత్త్వనిరూపణముఁ జేసిన సమయమందు.

విష్ణుచిత్తునిజయము ౨

మ. బలిమిం ద్రెంపంగఁ బోలెఁ బాయ వసుచుగఁబక్యాయ! భంగంబునఁ
గలనూల్లెలు శిసంచ మోవఁ దెగి రాఁగఁ గొంత నేపుండి తాం
బెలుచ న్గంటు పుటుక్కనం దునిసి వేఁ పృథ్విగ బడె న్జాలె మి
న్నల మ్రొసె స్ఫురద్దుఁ ఘ ట్టరిసెఁ బెఁ న్నోనై విరుఁ తోబ్బనన్.

టీ. బలిమి = బలాత్కారముచేత, త్రెంపంగబోలెన్ = త్రొచివేయుట
నన్నట్లు, పాయపడుచున్ = విచ్చిచ్ఛింపుచు, పక్యాయభంగంబునన్ - పక్యాయ =
ప్రముఖుగా, భంగంబునన్ = తెగుటచేత, కలనూల్లెలు = ఆనూత్రముగఁ గలిగి
యున్న నూలంకాయలు, అంచ మోవఁ = చివరదనుక, తెగిరాఁగన్ = తెగివచ్చు
చుండఁగా, గొంతనేపుండి = గొంతకాలమచ్చటనుండి, తాన్ = జాలె యనుట, పెలు
చన్ = కగినముగా, గంటు = పుడుపు, పుటుక్కనం దునిసి = పుటుక్కునశబ్దము గలుగు
నట్లుగా భిన్నమై, వేఁ పృథ్విరముగా, జాలె = చరణాలనుచి, పృథ్విన్ = భూమి
యందు, పడెన్. అంత, మిప్పులన్ = ఆకాశమున, నురదుండుభుల్ = దేవతల
భేదలు, మ్రొసెన్ = భవించెను, విరున్ = ప్రస్ఫుములు, పెన్నోనై = పెద్దనన్నమై,
బోరనన్ = బోరనిభవని గలుగునట్లు, ట్టరిసెన్ = న్నించెను.

తా. విష్ణుచిత్తుడు పరశక్తినిహుఁడగు సేయఁగా నంతకుమున్ను విద్యా
శుల్కముగా ప్రేలగట్టించియున్న మోక్షం నూచి జుట్టినున్న సూత్రమందలి
హంకారమును దినకు దానే తెగి యంచునకు వేడఁగఁగా మడుపు పుటుక్కునభవని
సేయుచు సూత్రమునుండి తునిసి జాలె గ్రొందఁ బడె ననియును, ఆపరశక్తి నిర్ణయ
మునకు దేవతలు సంతోషించి దుండుభులు మ్రొయిచి పుష్పపర్వములు గురిపించి
రినియు భావము.

శా. ఆవేశ నృతి పారితోషికము లీ శ నందంద పంకజ, భ్రమ
తేనీవ్రాతముచే ద్రుతస్థలిత యై శ నీవ్యర్చణిస్త్వభూ
పావాసచ్ఛటజానుదగ్ని యగుచు శ న్గుణవృతుశ్శాలికా
రై వేత్తాంతరపదతి న్నొసె గోత్రాచిగ్రమాంబు బనన్. 4

టీ. ఆవేశన్ = ఆసమయమందు, పతి = పాండ్యరాజు, పారితోషికములు =
సంతోషపు బహుమతులను, పంకజ = ఇచ్చటకై, అందంద = అచ్చటచ్చటనే, పు
ంకజ = సేవకులను బంపఁగా, భ్రమ...చేత్ - భ్రమల్ = తొట్టుపడుచున్న, సేవి = సేవకుల

యొక్క, వ్రాసుచేత = సమూహముచేత, ప్రతస్థలితయై = త్వరితముగా జాతిన
 యై, దీప్యన్తణిస్వగ్ధూపావాసచ్ఛట (ఇది కర్తృకదము), గీవ్యత్ = ప్రకాశించు
 చున్న, మణి = రత్నములు చెక్కిన, స్వర్ణభూపా = బంగారు సొమ్ములయొక్కయు,
 వాసో = విస్త్రులులయొక్కయు, ఛట = సమూహము, సస...తిక్-సంసక్ = సభా
 సంబాధినియును, సతుశ్శాలిహా=నాలుగు శాలలుగల చుడపము యొక్కయు, చైవేత్త
 = బొక్కసపుటింటియొక్కయు, పార = మధ్యప్రదేశమందలి, వద్ధతిక్ = మార్గ
 మందు, జానుషస్మి యగుచుక్ = మోహించి టి యగుచు గోత్ర...జనక్-గోత్ర=
 భూమియొక్క, చిక్ర=నానావర్ణములగు, హల్యం బనక్=మారికాలంకారమోయు
 నట్లు, నరనెక్=నర్తకుడు.

తా. పాండ్యరాజునమయమగు సుతోషించి విష్ణుచిత్తుడు మొదలగు
 దారికి బహుమతు లొసగుటచే వైవై సేవకులకు బొక్కసములకు బావగా
 వారాయుగ్రాణమునుడి రత్నములు చెక్కిన కనకభూషణములకు విస్త్రములకు నవ్వా
 రిగాఁ బెచ్చునప్పుడు వ్రాపాటుచేల వారిచేతులలో నుడి జాతినయి రాజు
 మొదలగువారు నూరించునై సభామఠము మొదలుగొని బొక్కసములకు మార్గ
 మధ్యమందు మోహించుటకు సిరియై డె నని భావము. దీనిచే జాతినయి రత్నా
 భరణాదులే యాశ్రమస్కరములగుచుండ నబహుమతులచ్చిన రత్నాదులను లెక్క
 యేలేచుట. అలాగెతిశక్తయొక్కచిత్తుత్పేక్షల.

అ. పేదపేద్య మైన సేవకులత్వం బిట్లు

వాదు గెలిచి తెలిసి సేవకులతీతు

భక్తి నోలలార్చి స భగవత్సేవయుగాం

జేసి లోకహితము స నేయుటయును.

5

టీ. ఇందు విష్ణుచిత్తుడగు చిత్తుడు మధ్యాహ్నము. పేదపేద్య మైన = పేద
 ములచే దెలియదగిన, విష్ణుత్వము=నాథాయణతత్త్వమును, ఇట్లు, వాదుగెలిచి
 =వాదమున గెలిచి, తెలిసి = బోధించి, పాపమతీతుక్ = పాండ్యరాజును, భక్తిక్ =
 భక్తిరసమందు, ఓలలార్చి = లేలజేసి, భగవత్సేవయుగాం-భగవత్ = శ్రీమన్నా
 రాయణునియందు, ప్రపన్నుగాక్ = ప్రపత్తిగలవానిగా; చేసి=జనరించి, లోకహి
 తము - లోక = లోకములను, హితము=ఉపకారమును, చేయుటయును = చేయుగానే.

శా. అద్ధావాగ్విబుధ స్తుహోవచనకరవ్యాహార మాహావచ

స్థిర్ధ మాగ కృతతాం గతః కలి రతి స శ్రీసూక్తివిద్యాధర

ప్రిధాన్యత్య మగాల్లయంహి కుధియా శ మిథం వద త్కిన్నర
మృగీరాగణి గెల్పుటుత్సవమునం శ దయ్యో న్నభ ముతయున్. 6

టీ. నభమృతము = ఆరాశమెల్లము, "ధి...దుక్" - ఆధీరాగణి = ధీరాగ్ర, సరుడగు నావిష్టుచిత్తునియొక్క, గెల్పుటుత్సవమునందు = విజయోత్సవమునందు, ఆధాన్యబుధము - ఆధా = యథార్థమనెడు, (ఆధా యన్నది సత్సాధ్యమైన యవ్యయము.) వాక్ = మాటలుగల, విబుధము = (జేబులు) గలదియ, "హో" అనెనక హ్యహారము - అహో = అగృహత మను, అనన = పలుకుట గల, కల్యూహము = విశృంభేప తలుగలదియ, 'హవ్యకవ్యేతైః శ్రేయే' యని యమరము, ఆహారసప్తస్థము - ఆహా = చిత్రమునెడు, వచః = పలుకులుగల, సిద్ధము = సిద్ధులుగలదియ, ఆహారా గణః కరి గితి శ్రీ సూక్తివిద్యాధరము - కరి = కరియలము, క్రితా = పుత్రయగమాటను, గణః = పాఠము, ఆ = ఆచార్యము, ఇతి = ఇట్లు, శ్రీ సూక్తి = శుభవాక్కులుగల, విద్యాధరము = విద్యాధరులు గలదియ, ఇద్ధోద్ధృత్యమగాల్లయంహి కుధియామిశ్చంపద త్కిన్నరము - కుధియామ్ = మల్లికార్జునులు గలవాడయొక్క, ఇద్ధోద్ధృత్యమ్ - ఇద్ధ = వృద్ధిబొందియన్న, బేధత్యమ్ = భార్యమ, లయమ్ = నాచును, అగాధి = పొదగు గదా, ఇట్టేవిదిత్ = ఇట్లుచెప్పుచున్న, క్షేరార్చు = స్నానముగలదియ, ఆయ్యో = ఆయెను. ఆధాన్యబుధమునది మొలకలైదు చేయ నెలల స్మృతములవలన గన్గ బడు వాక్యములనడుమ యన్న యధాదిపదములు వానికి మొఱతొ బరమందున్నవా గాదనస్మృతశబ్దములతోడ నన్వయించుచుండ వివిధాదిశబ్దములు సమాసాంతగత ములై తత్సమాజు లగుచు నుడుటవలన నవదాన్యవృత్తి నుక్తి త్వమునా మను సూత్రాబునను విరుద్ధము గాకుండుటజేసి సున గతము లయ్యును.

తా. ఆవిష్టుచిత్తుడు వాచమున జయించినప్పు డాకాశమందుఁ జేయున్నదేవ తలు సత్య మనియును, విశృంభేవత అహో యనియును, సిద్ధు లాహో యనియును, విద్యా ధరులు కరియగము కృతయుగ మాయె సిది యెంత మింక యనియును, క్షేరరులు దుర్జులబిగ వడఁగెననియును, మెచ్చి సంస్థి పలుకుచుండే రని భావము.

సీ. నెలపులు వాడుచు శివేలియరుంగులు సూచి

కిరిగి పాదూవాహు శివరయువారు;

తమమ్రోల నుండునందలముఁ గానక దాటి

పేరెలుంగున బెస్తః శివరవారు;

నగరు వెల్వడొందాడి శివర వోయి మఱి నిల్చి

తోడిపిద్వాంసుల శివర గూడువారు;

నెదురైన తమవాని గృహకృత్య మడిగి వాఁ
డనునవి తప్ప నూఁగొనెడివారు;

తే. 'వాడ మే మాయె?' నన్న 'భూచరునికడు

పాత మాదానికి గల్గి బ్రతక' ననెను

వారు, 'నౌ లెని, డిటు విమృశ్యదూమైర

వాకిం నెనించు నెవ్వ' డనవారు నగుచు.

7

టీ. ముందు నెచ్చెడు మృత్యుమృత్యునుడు విద్వాంసు లనుకర్తృమ మధ్యా
హర్యము. ఇదివఱకు వాడును సేయించును ముతరవిద్వాంసులు, నెలవులు = ఉత్తరా
ధర్మసాధిగోణములను, నాఁకుచుకొ = విన్నవనమున నాఁకికొనుచు, వెలియరుగులు =
నగరు వాకిట నున్న తిన్నెలను, చూడక = వీక్షింపకయే, అరిగి = ఆపలబోయి,
పాదూవాహుకొ = పాదుకలు చెచ్చువానిని, అరయువారుకొ = పెదకెడువారు, వాకిటి
తిన్నెలమీద నున్న తమ పాదుకలు చెచ్చెడు సేవకులను గానక యాపల నరిగి నెమి
చుండి రనుట. తమమ్రోలకొ = తమయెదుటనే, ఉండనందలముకొ = ఉన్నయాదోళి
కను, కానక = చూడక, దాటి = అతిక్రమించి, పేరెలుగునకొ = పెద్దకంతనాదము
చేత, బెస్తకొ = బోయిని, ఎరువారుకొ = పిగిచెడువారును, నగరువెల్పుడుదాకకొ =
రాజగృహము విడుచువఱకు, తెగిపోయి = కేడిచిపోయి, మఱి = పిమ్మట, నిల్చి = నిలు
చుండి, లోడివిద్వాంసులకొ = తమలోడిపండితులను, కూడువారుకొ = కలిసికొనువా
రును, రాజభయముచేత నొడోరు లచ్చట గలియక నగరు దాటిపోయి యొకరితో
నొకరు గూడి రనుట. ఎదురైన = తమకెదురుపడిన, తమవానికొ = తమకు సుబంధించిన
నానిని, గృహకృత్యము = తమయింటివార్తను, అడిగి = ప్రశ్నచేసి, వాడు = ఆయడుగ
బడివవాడు, అనునవి = చెప్పెడు మాటలను, తప్పకొ = మనస్సునకు దగులనియట్లు,
ఊగొనెడువారు = ఊగొనెడువారును, తమయింటనుండి వచ్చినవాడు తమ
కెదురుపడగా వాని దమ యింట్లవార్త యడిగి వాడు నెచ్చెడు పల్కులయందు
మనస్సులేక జరిగిన వాదమందే మతి గలిగి యూరక యూఁగొనుచుండి రనుట.
వాడుమెమయెకొ = వాడునెల్లనివిధమెమి, అన్నకొ = అని ఎవరేని యడుగగా, భూవ
రుని పక్షపాతము = రాజయొక్క పక్షపాతము, ఆదాసరికొ = అవిష్టుచిత్తున
కనుటకు బదులుగా దిరస్కారోక్తిగ నాదాసరివాని కని రనుట. కలిగి = ఉదయించి,
బ్రతికకొ = ఆదాసరి జీవించెను, రాజు పక్షపాతమువలన నావిష్టుచిత్తుడు బ్రదికనే
కాక నిక్కమునకు మేమే జయించితి మని చెప్పి రనుట, అనేడు వారును = అని

చేప్పెడువారును, టౌలెండు = టౌ నుదమింపుండు, ఇటు = ఈవిధముగా, విమర్శదూరమైన = విచారణకు దూర మగు, వాక్టెట్ = ద్వారమందు ఎవ్వండు వసించుకొ = ఎవ్వండు నిలుచుచు? అకొవారు నగుచుకొ = "ని పలికెడువారు నై, కరసి యని మూడటిపద్యమున కన్వయము. ఇట్లు న్యాయవిమర్శలేని రాజు ద్వారమందు ఎవ్వండును నిల్వఁగూడ దని రచుట. ఇక్కడఁ బరాజితలఁచిన విద్వాంసుల స్వభావము వర్ణింపఁబడెడి గాన స్వభావోక్త్యలంకారము.

తే. కలిసి యొకకొంతసేపు శృంగాటకముల

నగరు దెను జూచుచునె మంత్రసంబు లాడి,

చనిరి విద్వాంసు లిండ్ల కజ్జనవిభుండు

రూఢి కతని మహాగజారూఢుఁ జేసి.

8

టీ. విద్వాంసులు = ఆపండితులు, శృంగాటకములకొ = నలుమ్రోవలు గలి నెడు చోటులయందు, కరసి = కూడకొని, నగరుకెనకొ = రాజగృహములట్టు, చూచుచునె = వీక్షించుచునె, మంత్రసంబులాడి = రహస్యములాడి, ఇండ్లకుఁ జనిరి = తమ గృహములకుఁ బోయిరి. అజ్జనవిభుండు = ఆపాండ్యరాజు, రుఢిఃకొ = ప్రసిద్ధి కొఱకు, అకనికొ = ఆవిష్టచిత్తుని, మహాగజారూఢుకొ - మహాగజ = పెద్దయేనుగు మీద, ఆరూఢుకొ = ఎక్కినవానిగా, చేసి = బసరించి; పురి నేగించి యను మొదటి పద్యముతో నన్వయము.

మ. 'పురి నే(యే)గించి తదీయ మైననగరంబుం జేర్చు'డంచు న్వ(బ)డికొ దొరలకొ రాజకుమారులకొ బనుకొగొకొ దూర్భాగ్యసంబు ల్నిరం తరవందిస్తుతులుం ¹జెలంగ గజఘంటావార కాంతాంఘ్రినూ పురము ప్రియంగు, గొల్పి వా రిరుగడంబో మార్గవిధ్యంబునన్.

టీ. పురికొ = మధురాపట్టణమందు, ఏగించి = మెఱపఁడె జేయించి, ఊరేగించి యనుట, తదీయమైన = ఆవిష్టచిత్తునిసంబాధియైన, నగరంబుకొ = పట్టణ మగుశ్రీవిల్లి పుత్తూరిని, చేర్చుకొ డుచుకొ = ప్రవేశపెట్టుకొ డని, పాండ్యరా జనుట. దొరలకొ = రాజులను, రాజకుమారులకొ = రాచకొమారులను, బనుకొగొకొ = బనుకొగా, రూర్భాగ్యసంబులకొ = వాద్యధోవములను, నిరంతరవందిస్తుతులకొ = ఎడతెగని బట్టలకైవారము లును, జెలంగకొ = విస్తరిల్లుచుండఁగా, గజ...ల్ - గజఘంటా = ఏనుగులకుఁ గట్టిన గంటలును, వారకాంతాంఘ్రినూపురముల్ = ఆటకత్తియలయొక్క పాదములయందలి

యందియలును, మ్రోయఁగాఁ = ధ్వనిసేయుచుండఁగా, వారు = రాజులు, రాజకుమారులు, వందిమారుగఁగులు, వారకాంతలు మొదలగువారు, ఇరుగఁడఁ = పార్శ్వద్వయముందు, ద్విగుసమాసము, పోఁ = పోవుచుండఁగా, మార్గమధ్యంబునఁ = నడితెరువునందు, క్రియ ముందటి పద్యమును దున్నది.

తా. విష్ణుచిత్తునకు భగవంతుఁడు సాక్షాత్కరించుట

ఉ ఇంగిలీకంబునం పడిపిఁమెత్తు కనీపురెంటెమో యన

న్నింగి గరుత్మంతుని నిగ్గున లేదొగ రెక్కు(కె)నంత వీ

చం గల శాన్తిమీఁగడలఁజి దైఁజిఁగించెడు కమ్మగాడ్పు; నిం

డెం గడు మ్రోత పెద్దిరువఁజిం గసి; రాఖగ రాజు మూపునన్. 10

టీ. నిఁగి = ఆకాశము, ఇంగిలీకంబునఁ = హింగుళశబ్దార్థమును నిగిలికము చేతను, తడిసి = అర్చిముఁజేసి, ఎత్తు = వైకెత్తిన, కనీసపురెంటెమో = నీలవస్త్రమో, అనఁ = అనునట్లుగా, గరు...నిగ్గునఁ - గరుత్ = ముందు చెప్పబడు పెరియ తిరువడి టెక్కలయొక్క, వర-వరలఁ = పాస్తలయొక్క, నిగ్గునఁ = కాంతిచేత, లేదొగరెక్కుఁ = శరణార్థిగానిది గలిగెను, నంతఁ = వెంటనే, గరుత్మంతుని టెక్కలెఱ్ఱసివిగావున వాసికాంతుల. నాకాశ మెఱ్ఱనయ్యె ననుట. కల...జిడ్డు - కలకాభి = పాలసముద్రముయొక్క, మీఁగడల = మీఁగడలయొక్క, జిడ్డు = జిడ్డువాసనను, ఎఱిఁగించెడు = తెలిపెడు, కమ్మగాడ్పు = సుగంధివాయువు, వీచెఁ = విసరెను, గరుత్మంతుఁడు కదిలఁగానే యాయన టెక్కలపలనఁ బుట్టిన వాయువు ఊరసముద్రపు మీఁగడలవాసనను రేపఁగా నావాసన లాపయివులొక గూడ పచ్చె ననుట. మ్రోత = పెద్ద ధ్వని, కడుఁ = మిక్కిలి, సిడెఁ = సుపూర్ణ మయ్యెను. పెద్దిరువఁజిం = పెరియ తిరువడి యని ద్రవిడభాషయందు శ్రీవైష్ణవసంకీర్తనమైన నామముగల వైనతీయిని, కనిరి = ఆరాజులు మొదలగువారు సూచిరి, ఆఖగరాజు మూపునఁ - ఆఖగరాజు = అపతీంద్రుఁడగు గరుత్మంతునియొక్క, మూపునఁ = స్కంధముందు, క్రియ ముందటి పద్యమును దున్నది.

తా. విష్ణుచిత్తునకు బ్రత్యక్ష మగుటకు శ్రీ ఊరసముద్రమునుండి స్వామి వెడలఁగానే గరుత్మంతుని టెక్కల యెఱ్ఱకాంతిచేత నాకాశ మింగిలీకముతోఁ దడిసి యెత్తిన నీలగడ్డవలె నీలలోహితవర్ణము గలిగియుండె; నంతలోనే పాలమీఁగడ జిడ్డు వాసనలతో వాయువులు విసరె; నంతలోనే గరుత్మంతుని టెక్కల ధ్వని విసంబడె; నంతలో నతివేగవంతుండగు గరుత్మంతుండు గానబడియె; నంత నతని వీపుమీఁద స్వామియుఁ దోచె నని భావము.

సీ. చిగురుబొట్లపుదోయిఁ శ జెందమ్ములనఁ దార్చు
హస్తోదరముల దిశవ్యాంఘ్రములమర
నునుగప్పుమేనఁ దోఁచిన తదర్పచాయ
లీలఁ దాల్చునసిండిచేల మెఱుఱు
వ్రాలిన యోగిచర్యము నిల్చులాంఠగక
రణములువోలె హాసములు గనర
సిరికి బుట్టించి నెచ్చెలు లోట మనవికి
డాసె నా మకరకుండలము లమర

తే. శ్రీత సిత మగాళ వాత్యాభిమాత పరాగ
వలయమండిత కల్పశాఖలో యనంగ
శంఖచక్రాంచితోరుహస్థములు దిశనఁ
దోచెఁ గమలేక్షణుండు చరణార్పణంబు.

11

టీ. చిగురు...న-చిగురుబొట్ల = చివుళ్ళపొట్లముయొక్క, దోయి - ద్వంద్వ
మందు, చెందమ్ములన = ఎల్లదామరపువ్వులనునట్లు, తార్చు...ముల - తార్చు
గరుత్మంతునియొక్క, హస్తోదరముల = పరతలపుటములయందు, నివ్యాంఘ్రములు =
శ్రీసాదములు, అమర = పొందవడఁగ, నునుగప్పుమేన = సిద్ధ మగునెడర్పము
గల దివ్యమంగళవిగ్రహమాదు, దోచిన = ప్రతిఫలించిన, తదర్ప = ఆ హాసమగు
గరుత్మంతునియొక్క, యాలిల = కాయలిల, తాల్చు...చేల - తాల్చు =
ధరియించిన, పసిండిచేల = కనకాంబరము, మెఱుఱు = ప్రకాశించుచుండఁగా, వ్రాలి
న...లె-వ్రాలిన = చేరినట్టి, యోగిచర్యము = యోగిశ్వర సమాహముయొక్క, నిర్వ
లాంఠకరణములువోలె = నిష్కళంకములగు అంబరంగములవలెను, వ్రాలిన యను
శబ్ద మంతఃపరణశబ్దముతో నన్వయించునది. ఇది సమస్తపదము. హారములు = ముక్తా
హారములు, తనర = జిహ్వచుండఁగా, సిరికి = శ్రీదేవికి, పుట్టి...ట-పుట్టిటి = జనక
గృహసంబంధులైన, నెచ్చెలులాట = స్నేహితులాటచేతను, మనవికి = విన్నవిం
చుటకు, డాసెనా = సమీపించెనో యనునట్లు, మకరకుండలములు = మకరాకారకర్ణ
భూషణములు, అమర = శ్రీదేవియును మకరములును సమద్రమునదే జనించుటజేసి
లక్ష్మీకి బుట్టినయి టి స్నేహములు గలవి గావున మిక్కిలి చనవు గరిగి శ్రీయశస్వి
వీనుల సమీపమునకు జేర నవట. శ్రీ...లా - శ్రీ = చేరియున్న, సిత = తెల్లనైన
మగాళ = హాసచేతను, వాత్యా = నుడిగాడిపు చేతను, అభిమాత = రేవఁబడిన, పరాగ =

1. తదూర్ధ్వచాయ. 2. శ్రీనితశ్చ మ

కెంధూశియొక్క, వలయ=వలయముచేతను, మండిత = ఆలంకరింపబడిన, కల్పశాఖా-
 యనంగ్ = కల్పవృక్షపుగొవ్వులో యనునట్లు, శంఖ...లు-శంఖ=పాంచజన్యము
 చేతను, చక్ర = సుదీర్ఘముచేతను, ఆండిత=విష్పచున్న, ఉరు=దీర్ఘములైన, హస్త
 ములు=భుజములు, తనరే = ప్రకాశింపఁగా, శంఖము హంసవలెను, చక్రము పరాగ
 వలయముపలెను, భుజములు కల్పశాఖవలెను నున్న పురుట. కమలేక్షణంబు=రమ్యు టి,
 చతుర్భుజుండు = నాల్గుభుజములు గలగిసన్నామి, తోచెత్ = ప్రశస్తిమయ్యెను.
 ఉత్పేక్షలొనఁబరము.

కి. ఎప్పుడు హరి గని : మగులు

మొప్పవెయ్యును మూడుకోట్లమునిఁ గనుగొనువా

ఎప్పుడు తక్కుములతో

విష్ణున గొడుగులును మిట శి వేగమ మొగిడెన్.

12

టీ. ఎప్పుడు=ఏక్షణమందు, మనిగనుగొనువారు = విష్ణుచిత్తుని నేవించెడివారు,
 ముప్పవెయ్యును మూడుకోట్లు=శ్రయస్త్రీశతోక్తిసాక్ష్యగల, అమరులు = దేవతలు,
 హరిన్=స్వామిని, కని=చూచిరే, ఆప్పుడు = ఆక్షణమాదు, తక్కురములతో =
 వారిహస్తములతోడ, విష్ణున=తెఱవబడిన, గొడుగులును = దేవల చక్రములును,
 మిటన్=ఆకాశమందు, కెగమ=శీఘ్రమే, మొగిడెన్=ముకుళితమయ్యెను.

తా. ముందే స్వర్గమందలి ముప్పదిమూడుకోట్ల దేవతలు విష్ణుచిత్తుని జూడ
 వచ్చియుండిరి గావున వారల స్వామి మేచేసి కనే యగివఱిలో తెఱవబడియున్న
 గొడుగులు ముడిచి హస్తములు మొగిడ్చి నమస్కరించిరి. అలా. సహోక్తి.

తే. 1 సామరదృష్టుఖడ్గశతపిశాచ

పుంజ వహిభుక్వత్త్రైశ్చభంజనములు

సోకి వెజు బాతె గల్లెనశూర్పవాత

ఘట్టనల 2 బాటు పెనుబొల్ల శిట్టువోలె.

13

టీ. సామర...లు - సామర = దేవతలతోఁగూడిన, దిదృక్షు=చూడఁ (గోరిన)
 ఖడ్గ=ఆకాశమ దు నిలిచియున్న, రక్షశశాచపుంజము=రక్కసులయొక్కయు పిసా
 సులయొక్కయు సము హము, రక్షశ శాచాదులు దేవరౌగాను లగుటంజేసి స్వర్గమం
 దుందు రనుట. ఆహ...ములు - ఆహాభుక్ = సర్వభక్షకుఁ డగు గరుత్మంతుని
 యొక్క, వత్త్ర = తొక్కలవలని, ప్రభంజనములు = పెరుగాడ్పులు, సోకిన్ =

1. సప్తద. 2. బాటి చనుపొల్ల.

స్పృశిండుగానే, వెఱ్ఱ=వెఱ్ఱపుచేతను, కళ్ళాన=కళ్ళమునందు, శూర్ప...ల= శూర్పవాత=చేటల గాడ్పులయొక్క, ఘట్టనల=బరిశిల్లచేత, పాటు...న్-పాటు= ఎగసిపోవుచున్నట్టి, పెను=పెద్దదియగు, పొల్లకట్టువోలె=తఱకలవలె, పాటె= పరుగెత్తెను. ప్రశమపాదమా దున్న సామరసముయొక్క ప్రశమపర్ణమును రక్షశృబ్ద మయొక్క యంతిమపర్ణముతోడ సబాధపడుకొల్లు హల్పుభానముగా సుభయపథుల గోలిదిగా సాబాధశృబ్దములతో నిశ్చయము జెప్పినాడు. సప్తపదిశృక్కు అను పాఠమున సుతోషమున జూడగోలదు అని యర్థము. కళ్ళాన ననుచోట, 'వికృత' వ్యచిచ్ఛాసో మోక్షీర్ణశ్చాక ఆదినుస్యభవ'త్తను సూత్రానుసరణముగా, 'కం. ఎ.నుక' పురరాష్ట్రండు ప్రా, గానా గలుగగ' ననియెడి భారతప్రశాసమువలె సంగతమైనది. అనామము సంగత మున్నదేవరతోడ జేరి యున్న రక్షశిశువ సము తనుజాతికి విరోధి యగుస్వామి? వాహ్యమైన గరుత్మతుని తొక్కలగాడ్పు లేమువై వీడగానే భయపడి పరుగెత్తెను. దేవులు మాత్రము నిలచి యుండిరి; ఎట్లులేని, కళ్ళమందు ధాన్యమునొకటి తేలవచే విసరగానే గట్టి నిచ్చి పాట్లు చెవిరి పోయినట్లని భావము.

క. నీరగ్రధనుసుమధాగా

సాచిరచ్చంపరీకరంకులకలర్థుం

కారాచుకారి సంతన

కారి మునిస్తోమసామిగానం బెరుగెన్.

14

టీ. నీరగ్ర...బు - నీరగ్ర = దట్టమైన, కుసుమధారా = పుష్పధారల యొక్క, ఆసార = షర్దమాదు, చరత్ = సంచరించుచున్న, చందరీక = తుమ్మెదల యొక్క, ఇద్దివిరశ్చిచ్ఛరీక' యని యమరము. సుకుల = అధికమైన, కల = అన్యక్త మధురములగు, ర్థుంకార = ర్థుకృతులను, అనుకారి = అనుకరించుచున్న, సంతన = స్తోత్రములను, కారి=చేయుచున్న, ముని = నారదాదిమునులయొక్క, స్తోమ=సమాహము యొక్క, సామగానంబు = సామపేదముయొక్కపాట, ఎగగె= విస్తరిల్లెను, స్వామితోగూడ నారదాది మునీంద్రులు సామగానములు కేయించుడగా నది పుష్ప షర్దమున బడి తిరిగెడు తేటల మ్రోతవలె ఉధుంపై వీతె చె నని భావము.

తే. ఉట్లు ప్రత్యక్ష స్త్రీసంపత్తియు సంత

రిక్షీమున గొంచి, ముని ప్రయోవాక్షిజలము

నిగుడ బులించి, కుటిఘంటికల తొళ

ములుగ నిట్లని యమ్మహత్తుని సుతించె.

15

టీ. అట్లు = పూర్వోక్తరీతిగా, ప్రత్యక్షమైన = సాక్షాత్కరించినట్టి, వద్దా
 ట్ను = తామరలవంటి నేత్రములు గల స్వామిని, లేక, లక్ష్మీదేవియే నేత్రములయందు
 గలస్వామిని, అంతరిక్షమనకొ = ఆకాశమందు, కాంచి = చూచి, ముని = విష్ణుచిత్తుడు,
 ప్రమోదాక్షిజలము = ఆనందబాష్పములు, క్షినిగుడకొ = వెలికుబుకకగా, పులకించి =
 గగుర్పాటుచెంది, కరటిఘంటికలకొ - కరటి = తానెక్కి యున్న సేయగుయొక్క,
 ఘంటికలకొ = ఇరుప్రక్కలున్న గంటలే, తాళములకొ = వాయిదెడు తాళములు
 గాగా, కమ్యనత్తునికొ = ఆమరమాత్తుడు డగుస్వామిని, ఇట్లని = విశ్వసూత్రప్రసముగా,
 నులించెకొ = తీసివేసెను.

— విష్ణుచిత్తుడొ శ్రీమహావిష్ణువును స్తుతించుట ౧ —

కవిరాజవిరాజియు.—

జయ జయ దానవదారణకారణ శ్రీ శాన్తాంగగదాసీధిరా
 జయ జయ చంద్రసింహేంద్రశతానుభవహంసశరీరమహాగ్రహరా
 జయ జయ తామరసోదరహంసశవాహనదోర్జయగంగర్పురా
 జయ జయ కేశవ కేశవ పూర్ణచంద్రశౌర శ్రీ జ్ఞానాంబు హరి. 10

టీ. దానవ...రా - దానవ = రాక్షసులయొక్క, దారణ = ఛేదనమునకు,
 కారణ = హేతువులగు, శాన్తా = ధనువున, శాన్తాంగ = పక్రమున, గదా = గ. ౧.
 అసి = నదక ముఖద్వారమున, సరా = ధరించినస్వామి! జయజయ = సర్వోత్కృష్టాడవు!
 బ్రహ్మర్షిమహా. దరా = అనుభవతమగు శతానుభవము గలవాడొ యని యర్థము.
 దానవదారణకారణ యని ప్రత్యేక విశేషణముగాను జెప్పవచ్చును; జయజయ యని
 నాల్గు పాదములయొందు పచ్చును. చంద్ర...రా - చంద్ర = చంద్రులయొక్కయి.
 దిశేంద్ర = సూర్యులయొక్కయి, శతాయుత = అయుతశతసంఖ్యలయొక్క వలెనే,
 సాంద్ర = తఱచైన, శరీర = దివ్యమంగళ విగ్రహమయొక్క, మహా = కాంతుల
 యొక్క, ప్రసరా = వ్యాప్తికలవాడొ, తామ...రా-తామరస-తామరపువ్వులయొక్క,
 ఉదర = అంతర్భాగమనకు, సందర = తోబుట్టువును, చారు = సుందరము నగు, సవ =
 పాదముచేత, ఉద్భుత = విషవ బడిన, గంగ = గంగానదీనబంధియను, ఝరా =
 ప్రవాహము గలవాడొ! కేశసింహాదన = కేశి యువరక్కనుని సంహరించినవాడొ,
 శరజ్జులజాతు - శరత్ = శరత్కాలమందలి, జలజ = కమలమున టి, అక్ష = కన్నులు గల
 వాడొ! కేశవ = బ్రహ్మరూపుల కుత్సప్తస్థాన పైసస్వామి. 'క ఇతి బ్రహ్మణోనామ క
 శోహం సర్వదేవినామ్, ఆచాంతవాక్తేసుభూతో తస్మాత్కేశవనామవాక్.' అని

ప్రమాణము, శౌరి = హరి, అని ముగళాశాసనము చేసెను. భగవంతునకు జీవోటి యాశీర్వాదము చేయవచ్చునా యనిన బూర్వ మట్టిగూచారము కలదు. 'పూర్వాం దిశా మృగ్యో దక్షిణాం పాశు తే యమః, పక్షిణః పశ్చిమ మాశా మధేరస్తాత్త రాదిశ' మ్మని నీరస్తువాట శ్రీరాములవారికి ముగళాశాసనము చేసియున్నారు.

మత్స్యవతారము ౧౫

మ. దివిజద్వేషి సుహృదాచరమూర్తి రిన్ద్ర(జి)ంచి, చాతుర్మయే
పృథగ్విజౌఃపుండ్రైశ్చ కౌశిగమి సుభం బొంద మై దాల్చి, వే
దవిశుద్ధాత్మసజ్జ్ఞైర్గ్రన్తఃక వేదం జేర్చుదో నాగః, ద
న్భువనం బద్ధిశితాంబుబిందు లలమంబ్రోద్యద్రుచిం దాటవే. 17

టీ. దివిజద్వేషి = వేదచోరకుఁ డగు సుహృదాచరమూర్తి - ఉ
దార=కొలది తెలియరాని, వాచర = మినముయొక్క, మూర్తి = శరీరముచేతను
స్మరించి = భాడించి, చాతుర్మయ = విన్నాణము, పృథక్ = తరపునట్లు, పండి = వేము
నేక, పృథక్... మ - పౌరుష = చురుకు, తెల్లము = ధవళకాంతిగల వైపొట్టు
యొక్క, సమి = సమానముననుకొని, సభా = వ్యాజము, పండి = పొందునట్లు,
మై = శరీరమున, తాన్ద్ర = ధరించి, వేద... క్షిప్త - వేద = పెంపులయొక్క,
విశుద్ధ=శుభ్రములగు, అక్షర = అక్షరములయొక్క, పక్షిణ = శ్రేణిని, గ్రన్తఃక =
మరల, వెధవ = ప్రస్తుతేవుని, చేర్చుదో నాగ = చేర్చుదో యనునట్లు. తన్భువనంబు =
ఆబ్రహ్మలోకమున, బద్ధి... లు = అద్భుతముననుకొని, సిత = తెల్లనైన, అంబు = ఉద
కములయొక్క, బింబులు = బిందువులు, అలమ = వ్యాపింపగా, ప్రోద్యద్రుచి =
ప్రోద్యత్ = వృద్ధిపొందుచున్న, రుచి = రుచిచేత, దాటవే = ఆలిక్రమింపవా.
'ఉదారోదక్షిణేఖ్యాతే దానశాస్త్రే మహాస్వపి'యని రత్నమాల. 'స్త్రియాంమూర్తి
స్తనస్తనః' అనియును, 'కపటోస్త్రీవ్యాజ దమోహుయశ్చన్ద్రకైతవ' యనియు
గృహరము. నీవు మత్స్యరూపమున ధరించి వేదచోరకుడగు రక్కసుని వధించి చాడ
'హరి'చిన పెంపులు నేర్పుతో నప్పుడే బ్రహ్మకిచ్చుటకై పోయెదవో యనునట్లు నీవు
సంచరించు చుండుట వలన నముద్రోదకములు సత్యలోక మాక్రమింపుచుండగా
నీ చాలాకమును గాటిలి వనియు నప్పుడు నీమినశరీరమందలి తెల్లనిపొలను పరిశుద్ధ
ములగు వేదాక్షరములొ యన్నట్లుండె ననియు భావము. కైతవాపహ్నుత్యసప్రాణిత
మైన యుల్లేఖిలంకారము.

చ. ఎలమి యుగాంతవారి కెదురెక్కుతటికొ పడి దాలుగహ్వారం
బులఁ జనుఁ టివెల్లిబడిబోవు సవత్సరగోరువాశ్చర్యం
బులు దనుఁ దాఁడి దగ్గతత్రాఁయు నజాండమ దైత్యువేదప
బ్బులుగొని కూల్చి*నట్టి జనులకుండుభిం జేరితి కా మురాంతకా.

టీ. మురాంతకా=మురానునుసహగించినవాడా! ఎలమి=సంతోషముచేతను, యుగాంతగారికి=ప్రళయోదకమునను, ఎదురెక్కుతటికొ=ఎదురుగాఁ బోవునమయమందు, పడికొ=పేకముచేతను, తాలుగహ్వారబులక=దవుడలనెడు గుహలయందు, చను = పోవునట్టి, నీటివెల్లిబడికొ=జలస్నానముమెట్టు, పోయెడు, నను ..లు-సవత్సరం = తొక్కనొక గూడి పొన్న మైనాకాక చర్మములును, గురు=గొప్పలగు, వాశ్చర్యంబులు=తిమితిమిగిలములు మొదలగు జలచరములును, తనుకొ=బ్రహ్మాండము ననుట, తాడకొ=తగులఁగా, తగ్గతత్రా=అదవుడలను పొందియుండుటచేతను, మ్రోయు=ధ్వని జేయుచున్న, అజాండమ=బ్రహ్మాండమే, దైత్యుకొ=పోవకాసురుని, వేదపంతులు గొని=వేద సమూహములను దీసిగొని, కూల్చినట్టి=సహగించినట్టి, జయముంధుభిక్ = జయభోగిని, చేసితికా = ఒనర్చితివిదా! ఇచ్చట నజాండమ యని ప్రమాదిభక్తి. 'ఇతరత్రచర్చితీమా తస్యా ప్రమాద బడవహుగా స్థానో' యుక్త మనునవి యప్రాణి వాచక మగు జయముంధుభియునని ద్వితీయకుం దుల్యమైవది. మఱియు, 'కర్తాదే కర్తృత్వ' మిత్యాది దూర్ఘప్రణివేశన జయముంధుభియుండు కూల్చినట్టి యుపద మన్వయించుట సరిగా నున్నది.

తా. మినము పన నై జగుణముచే నీటి కెక్కుట ప్రసిద్ధము గావున, నీమన్వయము ప్రళయోదక ప్రవాహమున కెదరెక్కుచుండఁగా నాపేదనునను నిలువలేక యానీటి పొబడి మైనాకాది చర్మములును దమిప్రముఖము లగు మహాజలచరముల నవకాబులై దొర యాహినపయొక్క దవుడలలో బడిన పనియను, జలప్రళయమందు బ్రహ్మాండము నెడమండ నాదుగన్వయమునై తనదవుడలను పికిని యున్నాడనియును, పామైనాకాద, లాపేకముచేత నాబ్రహ్మాండము దగులఁగా నది ధ్వనిజేసెనగావున బ్రహ్మాండమే స్వామిమెములు దీసిగొని రక్కసుని ప్రక్కగించిన దానికి జయభోగిని యుడె ననియు భావము. అలా అనుభయతాద్రువ్యగోపనాలాపరము.

చ. మిత గడవం దిమింగిలతి శ మెయ్యెయి బెంచిన నీడు వాతం గు
త్సితపలలాశి యైనచిలుకజే పది దైత్యుట నీవు మ్రొంగుటే?
శ్రుతు లగునూరుపు ల్గుడఁజొచ్చుతఁచి న్భవదేధనైధనై
ధిత జవత క్తి నీప్పికొని శ తెచ్చుటకాక తనల్పశాల్పతన్.

టీ. మితి = పరిమాణము, కడపల్ = మీఁద — కల్పము ముగియఁగా ననుట, తిమిగిలక = మహామీనత్వమును! పెద్దయి = పవిత్రముగా, పెంచిన = పెంచినట్టి, నీదు = నీసంబంధియైన, వాత = వస్త్రమునాదు, కుత్స్ని...చ-కుత్స్నిపలలాశియైన = కుత్స్నిగాక్షుకు డనియను, మీనములు మాంసము భక్షించుట ప్రసిద్ధము కావున నట్టి పలలాశియగు, చిఱుచే పంచినచేద, అది = మన్యుతారోపముచేత సమహర్షాచకము, రాక్షసు డనుట, త్రెల్లట = పడుట, నీవు మ్రింగలే = నీవు కబళించుటయూ యని ప్రశ్నార్థకము. శ్రుతులగు = వేదమయములగు, హింపుల్ = ఉచ్ఛ్వాసవాయువులు, మగుడ = మరల, హిచ్చుత = వస్త్రమునందు ప్రవేశించునప్పుడు, శ్రవణ తాల్పక = అపలలాశియొక్క, తాల్పక = తాల్పకమునకాటచేయు, భవ...భవ = నీయొక్క, ఏదనెభవ = అతిసమృద్ధిచేతను, ఏదీ = వృద్ధి చేయబడిన, జవ = వెగముయొక్క, శక్తి = సామర్థ్యముచేతను, ఈడ్చినాని తెచ్చుటకాక = తీసికొనివచ్చుటయేక, మ్రింగుట కావలయుట, తిమిగిల = పెద్దయి యుచోట నిగారము లోపించుటను విరాటపర్వమున మ. “మగ్గుడ గీచకు బట్ట బాడును బాల్కా దింబున న్బాహుగ, ర్వగిచ్చు డగునాహిడిబిచ్చు దిన్మ్రుం దై వట్టి బె, ట్టు గం ప్రోకాడగ నిద్దలు క్కుజులాటాడ మమె నొడొరు, నిగులు జాలక కొంత సేపుపడి పెద్దెం బో రుప్రతి.” అన్నప్పుడు జతుర్థపాదంబునను, నిర్వచనోత్తరమామాయణమున, ఉ. “అటున మూర్ఖమోనప్రమాదు గనుగొని యింక డాకన, క్లితడగుచు నద్దురుడొ కేటించే యని భీచిత్తులై, మేటిమగ ల్బలు బెడ పెద్దెయి మార్గొన లేక పాటిర, గ్లాటుకొడవోలి చశకంతుం డొచ్చె మహిమహేంద్రుని.” “సింహ పర్వమున వృత్తియ పొందుచును, దిక్కున నొనరూఁగ ప్రయోగంబు లొమిడేసి యింక బ్రతాగి ప బడియె.

తా. ఇంతల యని చెప్పఁగుండని యత్తున్న శరీరములో మన్యుమూర్తి విహరించు చుండగా నాయన యుచ్ఛ్వాసవాయువులు మగిడి ముఖమున ప్రవేశించునప్పు డావాయువులవెబడి నీమహామీనము ముదల నశ్వలృతము డనుట ట్లున్నయారక్కసుండు పసకు దానే త్రెల్లెను గాక యాకుత్స్ని మది యొకయత్తుముగా వాని మ్రింగ లే పనియను మహామన్యుమయిను బగ్గతాదులును బ్రవేశించెడు నావస్త్రము పిమిల్నికపలభితుక మగురాక్షసు డనుచిన్న చేప పడిపోవుట చిత్రము గాదు. అలం. హేత్వపహ్నుత్యలంకారము.

— కూర్మమూర్తి —

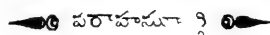
మ. జలపూర్ణవమానమృగ్మయమహీసంరక్షకై గార యీ
బలె ముక్తామణిశుక్తిశంఖనికురుంబం బెల్లం జూర్ణంబుగా

బలభిద్వజ సన్మజ్జీ బోపరిఁగి భాగ్యమృత్యు హామందరా
చలచంఘ్మష్టిసుట్ట మైనామతస్వామి ప్రియం గొల్పెదన్.

20

టీ. బల...కై - బలపూర = నీటిప్రవాహమందు, ప్లవమాన = తేలుచున్న, మృచ్చాయ = మృత్తికావికార మగు, మహీ = భూమియొక్క, సరత్తకై = రక్షణముకొఱచు, గారయిబలె = గచ్చనేయటకొఱచువలె, ముక్త...బు - ముక్తామణి = ముత్తెములయొక్కయు, శుక్తి = గల్లయొక్కయు, శోభి = సుకులయొక్కయు, నికురుంబుబెల్లె = సమూహమంతయును, చార్తాబుగా = సున్నమగునట్లు, బల...ము - బలభిద్వజ = దేవేంద్రుని వజ్రయుధముతోడ, సమ్మక్ = సమానమైన. నిబోపి = స్వకీయమైనవైభాగమందు, పరిభాగ్యుల్ = తిరుగుచున్న, మహత్ = గొప్పదియైన, మందరావల = మందరపర్వతముతోడ, సాఘ్మష్టి = ఒరిసిపోయటను, ఘరట్టమైన = ఊడుగు తిరుగలియును, కమతస్వామి = కూర్మరాజైన, నిరుక్ = నిరువు, గొల్పెదన్ = సేవించెదను.

తా. సమస్తమగనకాలమందు మందరాచలముక్రింద గమతమూర్తియొక్క కర్పర మొరసికొనుచుండగా సమస్తమందలి ముత్తెములు ముత్తెపుంజిప్పలు శోభిముల్లె నాఁర్చుకర్పరములసందున బడి నగి చార్తమగుచుండె గావున సమస్తములయందు మృత్తికార మగుమామి నాని కరగు నని దాని గట్టిపటుచుటకై గారకొఱచు న్నామి సన్నము నూలుచున్నానో యన్నట్లుండె నని భావము. అలఘాఘాఘేక్ష. సాఘ్మష్టిఘరట్ట మనుచో గుఱవము.

చ. ఒకమఱి బుడ్డగింప విలయోదకము ల్పయి కుబ్బి, చిప్ప ప్ర
చ్చుకొని మహాభ్రవీధి జన, స సూకరత నైయి వెంచి, వెండి క్రిం
డికిఁ గయి వ్రాలు తత్సలిలనిర్మలధార నదగిరముగ
త్పక్వతీకి నీ యజాండమునుబంగరు మంగరంగా నొనర్పవే? 21

టీ. ఒకమఱి = ఒకతొరి, బుడ్డగింప = పూత్యారముసేయగా, ఇది వరాహచేష్ట, విలయోదకముల్ = ప్రళయజలములు, పయికుబ్బి = పైకివదిలి, చిప్ప = బ్రహ్మాండకర్పరమును, ప్రచ్చుకొని = భేదించుకొని, మహాభ్రవీధి = మహాకాశముయొక్క వీధియందు, చనక్ = పోగా, సూకరత = పరాహత్యమునందు, మెయివెంచి = శరీరమునువెంచి, వెండి = వరల, క్రిందికి = అగోభాగమునకు, కయివ్రాలు = దిగజాలుచున్న, తత్స...ధార = తల్ = మున్నుచెప్పబడిన, సలిల = ఉదకముయొక్క.

నిర్మల = తేటయైన, ధారక్ = ధారచేతను, అవిశర = బ్రహ్మాండమునకు బరమై నట్టియు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రతిత్ = చూయ యనెడు స్త్రీకి, ఈయబొడము = ఈ బ్రహ్మాండమును, బాగరుముగఱాన్ = గుచ్చర్థమయ నాసాభూషణముగాఁగ, వివర్ణవే = చేయచా.

తా. పరాహిత్యతారమందు నొగ్గసారి ప్రముఖము ప్రచుదలి యుండు ముఖానాదివరాహము నూతి నుచి బుడ్డిగొనుగాని యాసలమును బ్రహ్మాండకర్షణము వాటి యావలంబైక పోయి మగిడి పచ్చుచుండగా నానందానందానందానందమునకులైగా నున్నప్రతి పునెడన స్త్రీయొక్క మున్నగున నున్నన్న కాండవలె నుండె ననియును, బ్రహ్మాండ మాకాండకు విడి నున్నబుగాయముగరచ నుండె ననియు నట్లొసా బుడ్డిగించివరచనే నముక్తములు బ్రహ్మాండమును వాటంజేయునంద నుము గలిగివరాహానందమును పొంది ధరించె ననియును భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్షిలంకారము, అతిశయోక్త్యనుప్రాసము.

● సృసిహామం ౧ ●

మ. అనురేంద్రాశయకుండికాచ్ఛగధరవ్యావృత్తకచ్ఛాయం గాం
చి సముద్యత్ప్రతిసింహముత్సరం శిశుప్తేష్టానిదుద్ధామదీ
ర్ఘుసటారూటముం బెల్లగించుగతి నాంత్రశ్రేణి గిన్నం బెం
జుసితక్రూర భవన్నఖావళులు ప్రోచు వృత్త్యచంచాననా. 22

టీ. మర్త్యమంచననా = పీనముగా నున్నది. శిశుప్తేష్టా = శిశుశ్రేష్ట = రాక్షసేశ్వరుం డగుసింహాశ్రయియై, అశయ = అశయము మనెడు, ఉండికా = నుండికయందలి, చచ్ఛ = తేట యైన, గధర = నెత్తుబీయైన, వ్యావృత్త = ప్రతిబింబియైన, స్వర = స్వీయమైన, గాయక్ = నీడను, గాచి = గూచి, నము...న్ = నముద్యత్ = విజృంభించుచున్న, ప్రతిసింహ = శ్రవసింహ మనెడి, మన్ర = ఈలోడను, మిశత్ = కూడుకొన్న, చేష్టా = చిట్టముచేయు, శను...న్ = శత్రు = ఆ ప్రతిసింహముయొక్క, ఉద్దామ = గొప్పలగుగట్టియు, దీర్ఘ = నిడుంగున, సట = నాలుకెడ్డు కలయొక్క, రూటముం = సమాహమును, బెల్లగించుగతి = వెంటచునట్లుగా, అంత్రశ్రేణి = ప్రేగులయొక్కపంక్తిని, కిన్నం = పావములెడ, పెరంజు...లు = పెరంజు = తెమల్చుచున్నట్టి, సిత = తెల్లనైన, ప్ర = తీక్షణములైన, భవన్నఖావళులు = సిగోళ్లయొక్కవట్టులు. ప్రోచు = (మమ్ము)రక్షించును.

తా. స్వామి సృసింహానతార మెత్తినవృద్ధి గారణకళిపుసిహృదయము. జన్మయారత్తమందు నీడ గూచి ప్రతిబింబించిన తనరూపును మఱియొసింహము రూపము క—15

మచి మత్సరించి యాశోపముచేతఁ దల్పిహముయొక్క నటుల పెల్లగించెనో యన్నట్లు హిరణ్యకశిపునిప్రేగులు బైటికి లాగె ననియు, స్వల్ల లాగిన తెల్లనితీక్షణము లగుగోళ్లు రమ్మ రక్షించు నని మంగళాశీర్వచనము చేసి ననియు భావము. అలం. భ్రాంతిగును ప్రాణిలోత్పేక్షాలంకారము.

ఉ. మునుము న్దెల్పును దూఱఁదూఱ మఱి కెంపు న్నెగ్గడియుం దూఱ గం
దనగాయం గలనల్పుఁ డోప సఖకోణశ్రేణిచే విక్రమం
బున వాఁడు గ్రతఁ గొన్న యట్టి విలసచ్చూర్తిత్రయీతేజముం
గొనుతీల న్విదళింపవే యసురచక్షోభిత్తి మిక్తాహరీ ! 23

టీ. మిక్తాహరీ = మాయాసింహాసావధాని మును నృసింహస్వామి యని స.
బుద్ధి. మునుముక్ = మొదలను, తెల్పును = భావశక్తును, దూఱఁదూఱ = ఉచ్చి
పోతగా, మఱి = మఱి, కెంపు = ఎప్పుడు. నెగ్గడియుం దూఱ = ఇంకను,
దూఱిపోతగా, కందనగాయం = గుండెయయింక, గ్రత = కలిగినట్టి, నల్పుం =
నీలవర్ణమును, తోడ = కరువడఁగా, చూర్తిత్రయీ = వహ్యత్రయము చేయు, వాఁడు =
ఆహిరణ్యకశిపుఁడు, ఉక్త = బెట్టించుచేయు, చూర్తిత్రయీ = ప్రసాదించు.
విలస...ముక్ - విలస = పిచ్చుచున్న, చూర్తిత్రయీ = సుచూరన చేయుచు.
జనార్దవు లనియెడు ముగ్గురు మూర్తులయొక్క, తేజము = లేజస్సును, చూర్తిత్రయీ =
మరలప్రహించునట్లు, నఖ...కోణ - నఖ = గోళ్లయొక్క, కోణ = కొనలయొక్క,
శ్రేణిచేత = పక్షిత్వత, అసుర... - అసుర = రాక్షసునియొక్క, చక్షోభిత్తి =
గోడపంటి పక్షిశిలమును, విదళింపవే = పీల్చునా?

తా. హిరణ్యకశిపుని వక్షస్థలము శోధించినప్పుడు మువటిభాగము తెగఁగానె
తెల్లగా నుండె ననియును, మఱియొక తెగఁగానె ఆబంస మెట్లగా నుండె ననియు,
కడకుఁ జెగఁగా గుండెయొ దవిలి నల్లగా నుండె ననియును, ఆ మూడు మూర్తులు
దోచుట దొడ్లి వాడు విక్రమించి శివుని తెల్లనిలేజస్సును బ్రహ్మదేవుని యెఱ్ఱనిలేజ
స్సును విష్ణుదేవుని నల్లనిలేజస్సును ప్రసాదించు గావున నవి వానిశరీరముతో నుండఁగా
స్వామివారు వానిని మరల బైటికిఁ దీయుచున్నట్లుండె ననియు భావము. అలం. స్వభా
వోక్తనుప్రాణిలోత్పేక్షాలంకారము.

—ॐ వా మ న మూ ర్తి ॐ—

మ. బలిదై తేయభయాంధకారభరిత బ్రహ్మాండగేహంబులో
పలఁ బై మండెడుతత్ప్రతాపమయదీపజ్వాల డింద న్నడుం

దలమై మింటికి గ్రక్కున న్నెగయునుద్య త్తన హాచ్ఛాయ నాఁ
గలనీలాంగము శింశుమార మొరయంగఁ బెంపవే వామనా! 24

టీ. వామనా! బలి...లక్ - బలి = బలిచక్రవర్తి యనెడు, దైతేయ=రాక్ష
సునివలని, భయ = భయ మనియెడు, అంశకార=కటికిపీడకటివేత, భరిత = నింపబడిన,
బ్రహ్మాండ = బ్రహ్మాండ మనెడు, గేహాబూగోపలక్ = ఇంటిలోపలను, వైక్ = ఉపరి
భాగమందు, మండెడు...ల - మండెడు ప్రజ్వరిల్లెడు, తత్ప్రతిపాదము = ఆ బలిచక్ర
వర్తియొక్క పరాక్రమరూపమైన, దీపశాల్వల = దివ్యవెలంగు, డిందల్ = మఱుగు
పడునట్లుగా, కడుక్ = మిగుల, ఒలపై = దట్టమై, మింటికిక్ = అకాశమునను,
గ్రక్కునక్ = పోకముగా, నెగయు...య - నెగయు = ఉద్గమించుచున్న, ఇది
నానారాని పదము, ఉద్యత్ = ప్రవేశించుచున్న, శక్ = అదీప్తప్రభానివారణానంతర
యైన, ము = బంధించు నాక్ = పెట్టెనీడయో యనగా, కలనీలాంగము - కల=ఉన్నట్టి
నీలాంగము = కల్లని శరీరమును, శింశుమారము = శింశుమారచక్రము, ఒరయంగాక్ =
అంటునట్లు, పెంపవే = పెరుపవా?

తా. బలిచక్రవర్తివలని భయమును పొంది బ్రహ్మాండ మనునీలాంగమును బంధించి
యందె ననియెడు. దానిమీఁద ననగా నుండు ఉద్యత్తును బలిచక్రమించి ముఠని ప్రతాప
మనియెడుదీపము వెల్లుచుండె ననియును, దీపశాల్వల యదుగగునట్లుండుకంఠం
దైగా శింశుమారచక్ర మంటుపట్టి స్వామిని నల్లనిశరీరముం బెంపగా నది
పదమున కడ్డ నుగ్గురాయవలె నుం డె నియెడు భావము. అ. రూప ముక్రూడితోత్రే
దేలం...రము.

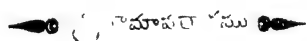
— పరశురామానంతరము —

మ. శమితక్షత్రకళత్రనేత్రజలవహ్రావేళ నీకీర్తిహం
సము క్రోంచస్ఫుటతావకాంబకసుషింశ జాంగంగ నీక్షించి వ
ర్షము రా నంచలు నంద నేడుం జను నోచ్చన్నాటి తచ్చేష్ట వా
యమిం దిర్యక్తతి దా గతానుగతికంశ జాంగా కుతారీహరీ. 25

టీ. సుతారీహరీ = పరశుధారి పగుస్వామి! యని సంబుధి. శమిత...శ-శ
మిత = నశింపబడేయబడిన, త్త = రాజులయొక్క, కళత్ర=భార్యలయొక్క, నేత్ర
జల=కన్నీళ్ళనియెడు, క్రోంచవేళక్ = వర్షాలమందు, నీ కీర్తిహంసము = నీకీర్తి
యనెడునంద, (ఇచ్చట సమాసాంతమగుటవలన మువర్ణకము వచ్చినది.) క్రొంచ...న్-
క్రొంచ=కొంచగుబ్బలియందు, స్ఫుట = పక్షమైన, తావక = నీసంబుధియగు, అంబక=
బాణమువలని, సుషిక్ = బిలమందు, 'రంద్రం శ్వద్రం పపా సుషి' యని యమరము.

చాగంగ్ = కదలిపోగా, ఈడించి = చూచి, నర్ల మరాణ్ = వానరాగానే,
అంచయ్ = హాసలుచు, ఇచ్చయ్ = రునస్సునకు, తన్నెచ్చ - తల్ = ఆనీర్తిమంసము
యొక్క, వేద్య = గమనవ్యాపారము, నాటి = పాపకొని, పాయయి = ఎదుటయను
దుటచేత, అంద = ఆం చదిలముదే, నేడున్ = నేడలమందును. చరున్ = పోవుచు,
తిర్వత్తి - తిర్వత్ = శుభక్షీప్రముఖిత్తి తాముకొన్న, తి = సహాహమి, తిన్ =
తాను, గతానుకొని పోగా = ముంట. జీయిననునిమిటనే వీధుచున్న.
అలం, అధాంక్షన్యానము.

తా. ఓ పరశురామావతారా! నీవు -- జాలరు సహించుటలన -- తిర్వత్తి
దుగ్ధించుచుండ గా -- తన్నెచ్చ రునస్సుకాలమందు సీగ్ధిగా నుండు, తన్నెచ్చ నీవు
కుమారస్వామివలెనే శీఘ్రాద్ధ -- లుచ్చి నేర్చినిన చరిత్రము గ్రామపర్వ
మను నీ నామమున నేర్పించితివి చివున, నాటిలమున ముట్ల నుండునీ వేద్య పోవు
ననియును. ఆపోవుట గూడ భూమియందు అంతరహాసము చర్లకాలము గాగానే
ఆ బిలువాను ముచ్చిని ముచ్చటిని మానససర్వశక్తి బోవు ననుచు, తిర్వత్తి
యొకదానివలె నొక్కడు చివునేకాదు బిలుచ్చి ననియును భావము. సాంసక
పర్లకాలము గాగానే ప్రాచకర్వ బలముచూపమన మానససర్వశక్తి బోవున
ప్రస్థిము. పరశురాముడు ప్రాచకర్వమున నేర్పించె ననుటకు 'భృగువత్తి'ను
వచ్చయత 'గ్రాచరత్త' వుని కాళిదాసప్రాసము.

మ. పవిధాగాపతనంబు గైకొననియరప్పాలస్త్యమై సప్తధా

తువులం దూఱు బరిశ్రమంబునకు సురదోర్భిగించె నా సప్తసా

లవిభేదం బొనరించి నిల్వక సీలీలంజన్న యుష్మద్రు

జ్జవనాస్త్రం బొనగు నిర్మల రఘుకులస్వామి! రమావల్లభా! 26

టీ. రఘుకులస్వామి = రఘురాజనాయకా! రమావల్లభా = శ్రీసీతానాథా!

పవి...బుక్ - పు = ప్రాయుషముయొక్క, పుగా = అంచయొక్క, పున్,
బుక్ = ప్రశంసమును, వై...బుక్ = వై...నని = నరసునీయసి, అప్పాలస్త్య = అప్పలస్త్య
వంశజుడైన రాజునానురనియొక్క, ప్రా = శరీరముయొక్క, సప్తధాతువుల = త్వగ
సృగస్థిన్నాయు శుక్లవసామజలనిమిషు నేడు భాతువులను, తూఱు = ప్రవేశించు
టకై, పరిశ్రమాబునకు = అలవాటునకు, ఉద్యోగించె నాన్ = అరంభించెనో యు

నట్లు, సప్త...బు-సప్త = ఏడైన, సాల = కిష్కింధాప్రాంతమంటలి మద్దిచెట్లయొక్క,
విశదంబు-నచ్చుటను, ఒనరించి=చేసి, సిల్వక=విరమింప, సటలక్=క్రీడాగా, చన్న=
పోయిన, యొక్క...బు - యొక్క = సీయొక్క, మరుత్ = వాయువువలె,
సహ = వెళ్ళు గరిగన, స్తంబు = బిచ్చు, (వామనశ్వాస్త్ర మనిషినియం
జెప్పించుచు.) సిరుత్ = శ్రీంతు, సహగుత్ = ఇచ్చిగాన.

తా. చేపరేసి పుయ్యంబుచేసెఁ బ్రహారింబుడగు లక్ష్మము సేయని
వా. సాగునని కనిపెట్టెన శరీరము నిగ్రహితువులకు నేదియటకై చున్న యలపటు
యొక్కనుల సప్తంబుగల సాలపుష్పలమి, సగ్రివుని సమకముకొఱకు
క్రీరామనిష్ఠులగు బాంబము ప్రయోగింపగా నది యాసాలమలలో దూఱి యావల
బోయె ననియి. నట్టి బాణము గాదు సేరు లాసాగు మనిషి య భావము.

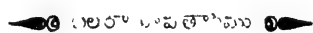
సీ. స్యందనస్థిరబిబౌదంబు తృజాడ్యక్ష
జంఘామర్కసృజాత్కృతములు
క్రవ్యాఃరాక్షాత్రికసదృశాహన
స్ఫుటశ్శివాన్యభుక్సాంధ్యోత్తములు
యోధవర్తితహృత్పుటోత్కంఠసిజపాత
సాలాశ్శక్తిముహూర్తాత్కృతములు
పతతోగ్రుత్తగిరిబంధభారభృశార్తి
భుగ్నభోగభణిద్రాఘాత్కృతములు

తే. శ్రాంతపథ్యనిగంతరచ్చాయపములు
చివ్యతావకాన్తకోత్కృతములు
కలుషము లడించు గాత లంఠకాపురాంగ
శాంబరచరత్కలంబ కరంబకములు.

27

సీ. స్థానంబు = నివాసము, శక్తి = శక్తి, విద్యో = చిహ్నము
యొక్క, తృప్తి = సంతోషము, సృజా = సృష్టిములు, సృత =
సేయించుచున్న, జంఘామరుత్ = పెరుగాడులుగల, గమత్ = తొక్కిలయొ
క్క, యాత్కృతములు = యాత్కృతములు గలవియు, క్రవ్యా...లు - క్రవ్య =
హంసమును, ఆశి = భక్షించెడురాక్షసులను, రాత్ = రాజైన దశకంఠుని
యొక్క, గాత్ర = చేపమంటి, కినిల్ = చిప్పచున్న, అన్యథా = రిక్తమందు, గా
నమునుగుటచేర, స్ఫుట = పరిశుభ్రమైన, శల్య = ములుకులయందు, హవ్య

బృహదయములు భేదించి వస్తులొనరిడి దూరం యింక నిలువక లంకాపట్టణపుంగోట సాహవామలకుండుగులం గా సారసం పారకములు గలుగు ననియును, సాహవామల పక్షం లెక్కకు మెక్కులయిగా, రిక్కనుల పీఠుగ, పోటలవలన నధి భారముగల గ్రామిని భరింపలేక పడలుల నుంచుకొని శేషుండం చునుల విడుచు ననియును, విడువని యుద్ధమందు గోచునకు బూన్చినవి వెలుపుల గుట్టమాలేసినట్లు మిక్కిలి చడకను జెందుగా నానందకర గుంటకుండు విడిగివేసినట్లు స్త్రమగు నీడ సిచ్చుచున్న పరియును, సద్బిబానాలు పూపావములు బోగొట్టుండు యని భావము.

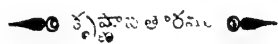

చ. 'క్షీతి హలకృష్ణం బుట్టి యడంగె' క్షీతయంబున నీత' యంచుండు
త్వతి విరహార్తి బోడిమముం దాల్చి రామశరీర మెత్తి యీ
క్షీతిఖననక్రియ గుడంగ జెందుంగ గాక, కళిదాజాతట
క్షీతి దున నేకన స్థానమున నీ కమనాత్మత క్షేపర. 28

శీ. హ = ఓస్వామి ! ఇచ్చునా నాలియనియుం గలను, నీ = సీతాదేవి,
క్షీతి = భూమియగును. హలకృష్ణం = నాంగలివలన మిన్నటచు, పుట్టి = జనించి,
క్షీతియగునె = భూమియందే, అడంగె = అడగిపోయెను. యంచు = అనుచు,
స్థాన = ఆసీరయింక, విరహార్తి = విరహ = ఎడంబాపుచేనైన, ఆర్తి = ఎడచట,
హంజిమము = తల్లడనమును, తాల్చి = భరించి, రామశరీరము = రామావతారము,
(బలరామావతారమును) ఈక్షీతిఖననక్రియ = ఈక్షీతి = ఈభూమియొక్క, ఖనన =
స్వేదనయొక్క, క్రియ = కార్యమిహేతరు, మగుడజెందుంగ గాక = సరిగిపోయిన
గాక. కలెం. కె = కలదజా = కలెంబడియొక్క. కల = కలయొక్క,
క్షీతి = భూమిని, మతి = పడుపడి, హలముచే = నాంగలిచేయు, అనశాత్మక =
అవశ = స్వాధీనముగాని, ఆత్మ శక్త = శరీరము గలుగుటచేత, నీకు మననేటికి = దుష్ట =
దుష్టుట, నీకేటికి = నీకేమి యక్కట యును. — ఇచ్చట దుష్టు ధాతువు 'ప్రసమ
బుగ పిచ్చిమగ' యి' అనునాస్రమవలన నును అనియెడు ధాతువయ్యె. కల. 'దునకయి
వెదలెట్టకయును' గా ముదలగు ప్రబంధపరమేశ్వరా వక్షాని ప్రయోగసిద్ధి
యై యున్నది.

తా. స్వామి ! పూర్వము రామావతార మెత్తినప్పుడు సీతాదేవి భూమియందు
శరచక్రవర్తి దున్నించుచుండగా బుట్టి కడదట స్వామివారిసభాస్థలిలో భూమియందే

యడగిపోయె గావున నారాముడే మల బలరాముడై యపఠరించి యాసీతావిర
హమువలన ముప్పునల్లనై దేహము తెల్లనై కుండగా నాసీత భూమిలోనే కొన్న
నియును, ముప్పు నల్లనై పుట్టె గావున మరల దున్ని నూసీతను బొందవలయు
నని యూహించి నిరంతరశయములన మైవఱచి కాళిదాసితీర్థసూమి నాగటిచే
పిన్నినివలె పోషించెననియును, యమునాతీరమున
పిన్నిటను నతాగ్రాహిణి కలయును ముప్పొంగుచినాడు గను భూకల్పితు.

ఉ. ఆయతయుష్ట దాకృతి కరంగ్రనగాంచలవాంతవారిథా
రాముతచంద్ర కాంతిఫలకావల బింబిత హృది లుంగ నా
రాయణమూర్తిమత్కవచరత్నముచే బరిరక్షణ గాంచ నా
నోయచివీరు! వృష్టి బసి క నుగాఱడఁ బ్రవవ సప్తరాత్రముల్. 29

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

తా. స్వామీ! ఎష్టావతారచుత్తి పృథురేహద్రుడు సప్తరాత్రములు ప్రబల
మగు పర్వము గురించుచుగా నల్లకాలమందు గోర్ధనగిరి పాస్తాగ్రమునగు భగిని
గోవులను రక్షించితివిగావున నాపర్వత మెత్తినప్పుడు చుట్టును జాటుచున్న యడక
భారలతోగూడిన చంద్రసంతములయందు నీయాకృతి ప్రతిఫలించుచుండగా
నేదిక్కునఁజూచిన గృష్ణమయమై యుండుటంజేసి శరీరముగల నారాయణకవచము
గోవులధరించినవిధాన యగుట్లుండె ననియును నారాయణకవచ మూపదల నడంచుట

ప్రసిద్ధంబుగావున నట్టికవచధారణంబుననే యపి రక్షింపబడినట్లు గోవులను నీవు రక్షిం
చితి వనియెను భావము. నారాయణుఁ డనుపదమున కర్థ ముఁగివాసియగు విష్ణువు
గరుడ నిచ్చట నుపప్రతిబింబితమైన శ్రీకృష్ణవిగ్రహము నట్లు చెప్పెను. ఉత్పేక్షా
లారము.

●● పౌర్ణవతారము ●●

మ. తరుణత్వత్సుతబాణపంచకమునం శ దైత్యాబలాక్రీడిత
ద్వరసందోహము యుష్మదాత్మకజరద్యాణాం బాకింట నైడక్
ద్వరం గావించితి వేటికో! యహహ! బుర్రం బయ్యె సిభావ మ
త్తరుణీశీలతను మేరిగి నసాధ్యం బొట గా కేళవా! 30

టీ. తరుణ = ప్రవృత్తాశానోష్ఠి రుమ ప్రసన్నామీ గుసి సుబోధనము.
రుణ = ములయు, తరుణ = తరుణి, ద్వయ = సిహాడు గు మన్మసియెక్క, బా =
వాములయు, సుమ = సుమ, ప్రవృత్తాశానోష్ఠి = ప్రవృత్త = త్రిపుర
రాక్షసులయు, తరుణ = తరుణయు, తరుణ = తరుణహంబును, యుష్మ...టక్
యుష్మదాత్మ = శిష్టయమైన, దుర్రక్ = ములగుల, గావించొట = ఒక్క
బాణమున, తరు...ము = తరుణీశీలయొక్క, తరు = తరులయొక్క,
సందోహము = సముహము, చెడక్ = విగ్రహమునట్లు, వేటికో = ఏలాకో, త్వరం గావించి
తివి = త్రిపురమునీసివి, అహహ = అహ! సిభావము = నీయభిప్రాయము, బుర్రంబయ్యెక్ =
తెలియనయ్యెను. అత్తరుణీశీల = అత్తరుణీశీల పాతివ్రత్య మనియెడు, తనుత్రము =
పంచము, ఏరిగి = ఎవ్వరికిని. అసాధ్యబాటగా = అసాధ్యమాటచెలగదా యని
త్వర గావించితి పుట కన్వయము.

అ. త్రిపురసందోహమున నాత్రిపురస్త్రీలపాతివ్రత్య మసాధ్య మవుటనేసి
ముంటువారిని జెఱచుటను స్వామి తనకుమారుఁ డగుమన్మథుఁడు ఒకరికి లేచవా
డగుటవలన నీసిని ద్రిపురబాణములను ముసలేనా డగు తనరాసు మును యుగబాణమును
స్వీకరించుగా వాటిస్తె లగు త్రిపుర రాక్షసుల జెఱచుట నుపయోగించి జేసినని ముఖ్య
భావము. ముగ్రాలారము.

●● కల్పవతారము ●●

శా. ఘోరాపాగమహాఘపంచకము జెక్కు లేయఁగా ¹నేర్ప(ర్పు)నా
ధారాపంచకధావనం జెలగుగంధర్వంబుఁ ద్రోక్కించు బ
ల్బీరంపున్నె అరొతుఁ గికటశరభీవారవాణీభవ
ద్దోరుద్భాసితకృపాణీకాఢ్యితయవోద్భుద్గంధి నిం గొల్పెదన్. 31

టీ. ఘోరా... ఘోరి = కఠోరములగుట్టలు, లోపార = పొరములేసవియు,
 మహాత్ = అధికము లగునవియు నగు. ఆఘ = పాపములయు, పంచము = పనింటిని,
 'స్వర్ణస్త్రీ' యీ సురాపాయి భ్రాతృభాగ గురుతల్పగ, మహాపాతకవస్త్రే తల్పమొగిచ
 పచ్చమ' అని. ఇది మహాపాపములు. చెకు ర్ = పదిమూలు, సుకా = సుముఖము,
 నేర్పకా = నేర్పకము యున్నది. ఘోర - ఘోరా = స్వకలితశేషము
 లగు నాస్కందిం. భాగ్యం వి శ్రేష్ఠతము లాదులు భాగ్యయును. 'గ' యోగము
 పచ్చభారా' నిని యమము. పంచ = పదింటియు. ధావక = హా. హరితు,
 చెలగు... బుక - చెలగు = ప్ర శిం యు. గుధర్విబు = శ్వమును,
 ప్రా... = అశ్రుక్కును = న... ముహస్వస్తి, లోక = గమ. దిగ్భువిర
 గుఱముగల, సెఱకారా = భూభూతల భూభూత, ... = మోయా
 యొక్క. కటచక... = హా. హరి. 'చె' శీచ... = సిగ్గు. ఇ. శబ్ద =
 బాణములగులు. స... = సమగ్రము. ... = భూమి...
 ఉద్భా... = ప్ర... సు. పృథ... = పృథ... లయు. ... = హరి
 యనియెడి. విశ్వ... = మొఱులముడి గోగ. స... = ... సువు. హా...
 దక్ = శేషించెను.

తా. స్వామి, ల్యుత్పతారము దు ముశ్యమునూ... బిరికి. ప...
 రహాలు, జోడన. బిరికి యను పేరుగల మ్రాదు కమరపేక్షములచే నెదువు
 ముండగా బంచమహాపాపముల నడగడ్రోగుమును నైదు బిడప లగు కమనములు
 నేర్పుచున్నట్లుండు నదియును, కాదు నేతు. కడుద్రాకయి పూని ప్రభు...
 నన్ని ప్ర... సుఱులు సుఱు... నవియును. ... యు సాచారిపె
 నూ... లమందు న్న... బో... గమనము...
 బాణములచు బై... ననియెడు భ....

చ. అని ¹సుతియింపఁగా హరి సుధాశసవృద్ధి జూచి 'పాండు్యః
 చ్చివధన మిమ్మునీశ్వరుఁ డశేషము భాగవతాస్త్రదీప్యతే
 హనివహసాత్కరించి యకటా! కటప రిక్తిత నొందు; నేతదీ
 యనిలయ మప్పురి స్పటిగురయంబును స్థానిని జేయు నావుడున్.

టీ. అని = ఈరిగాను, సుతియింపఁగా = మృత్యు సేయఁగా, హరి =
 స్వామి, సుధాశసవర్ధకే - సుధాశన = దేవతలయొక్క, వర్ధకే = వర్ధంగియును

విశ్వకర్మను, 'తేనాతు వర్ధకీ తప్తా' యని యమరము. చూచి = చూపించి, పాండ్యుఁ
డిచ్చినభవము = పాండ్యురా జొసంగిన ద్రవ్యమును, ఇష్టునీశ్వరుఁడు = ఈ దిష్టు
చిత్తుఁడు, అశేషము = సమస్తమును, భాగ...చి - భాగవత = భక్తవద్భక్తులవిషయ
మందు, అస్తదీయ = నాసంబంధులగు, గేహ = ఆలయములయొక్క, నివహ =
సముహమునకు, సాత్త్వికించి = దునియోగ సతీచి, అకర్మా = అయ్యో, కడుక్ =
మిక్కిలి, రిక్తితక్ = లేమిని, ఒరిమిక్ = పొందును. అవ్యుక్ = అవిల్లపుత్తూరియందు,
ఏకదీయనిలయము - ఏకదీయ = 'విష్ణువిష్ణుని సుబాధియగు, సిలయము = గృహమును,
మణిమయంబులు = గుణకావళిలు, సార్థవక్ = ధనసహజ మైనదిగాను, చేయు=
చేయుము, నాభి... అ... అ...

తా. సుగమము.

తే. విశ్వక్రమము నగ్ని కాపి చుఁ నంశ
సంబుజ్ఞానము నప్తుని న నానందచి
యితు కాగోచరం డెయ్యి న బుషియు నేగి
పారులు భజింప విల్లపుత్తూరి కరిగె.

33

టీ. విశ్వాకర్మచరమంబు = అతర్థానముం జెప్పెను. కడమ సుగమము.

— విష్ణుచిత్తుని స్వపురప్రవేశము —

క. స్థానములు నచ్చని దిద్ది
తేనానదితు లగుచుం బుండుం గై నేసి ప్రజ
ల్లో ననుగ నాగవాసము
తో నెదురుగ నేగి రత న శూన్యము లులియన్.

34

టీ. స్థానములు = శ్రీవిల్లపుత్తూరిలోని దేవస్థానమందలి యధికారులు, తప్తని =
అదిష్టుచిత్తునియొక్క, దిద్దితే = దర్శనార్థమేత, ఆనందితులగుచున్ = సంతోషపడెను
వా రగుచు, పురమున్ = విల్లపుత్తూరిని, గై నేసి = అలంకరించి, ప్రజల్ = పౌరులు, తో
నదురుగ = కూడరాగా, నాగవాసముతోన్ = బోగము మేళముతోడ, ఎదురుగ నేగిరి =
అభిముఖముగా బోయిరి, తూర్పుములు = పాద్యములు, ఉలియన్ = భవని సేయుచుం
డగా, అంలన్ = పిమ్మట, ఇది మొదటి కన్దయము.

తా. సుగమము.

1. భజింపగానె పుతూరి. 2. నదున.

ప. ఇ ధైర్యులొని కట్టుకవిత్త భగవత్ప్రసాదార్థములు లుపాయనంబు
 లుగాంధ్రజామంబు లాచరించి లేచి ప్రాంతమునై ధైర్యవర్తనవల్ల
 తం బగుబ్రహ్మభంజనంబు నిబృంధనంబునంబు నినిచికొని పోవు
 సమయంబున, బండ్లు నివేశించు లగుశాంతానందజంబులు గలసి
 మెలసి సమయనెడ స్వయంకరంబునగాని బాధలు నందెడల శం
 బురుచు కన్నుల స్పృహ నీనోముఖంబు వానప్రస్థుల డోలు మారి
 భరి గొను గుడ్డుతన్నెంబు నింకొ డిక్కి చక్రమున క్రికి లోనగు
 ససంఖ్యాకానాపత్రి ప్రాంత నుంబులు మొదలు, నెడనెడ బహుతు
 కలుమలపుగోన, బృహదానందజ ధర్మభూతా భూతాదుల ఘోరకా
 కరుబ ఘోర భూతంబుల కర్మముల నొకటి నుంబులంబు
 తెలుగియ్య, నల్లకొనల జాగులకు నుంబుల గినినోన కర్మకర్త
 లగురివరక నొకటి లం గనకొనలకు నుంబులు నుంబు నేరంది
 పోవుసామంత భూకాంతకుగాంధ్యంబుల బ్రదు గొంది యుంబు
 రు గడన, నుంబులమదా ప్రాంత నింకొ నుంబుల కర్మకర్త
 నేత్రంబు లుంబుల కింకొనంబులగా నుండి నుండి పొగినినం
 బోవుతత, ఏద్రాబునంబుల నుంబులకు నుంబుల నుంబుల నుంబు
 కిం జను దెంచికప్పు డెల్ల నెడలం బొగుడు నుంబులంబులు నా
 ప్రాంతమేళంపు గళావతుల ప్రేమనెంబుల గ్రామగ్రామగ్రామలు
 లొసంగునాంకమాతులంకంబుల నుంబుల కుంబుల బూర్వం
 భుక్తలగునక్కిం ముఖుల క్రికి, కర్మకర్తల కర్మకర్తలంబుల కంబు
 రిత్తితంబునుగా నాత్మభిప్రేంభోలికర్మకర్తలంబులనుగా
 పాంగ విలోకనంబులు నాచేతకర్మకర్తలంబులగా మొగంబులు
 మొగించికొని నుంబులంబుల జనుహంబులకుల మూపుల నుంబు
 గులం డాగి యన్నాగపానంబు నాగకవిలోకంబులం బెలరేగి
 మొగంబులు విగించికొని వేరు రెల్లికగతి నెరిమొత్తు బ్రతుచం
 బును మద్దళముఖాకమద్దనకు గ్రుంగుటయు, బయలుపడి చేగనునది
 లేక యాకడకు మగిడి తులుము దిగ్దించు ఏద్రాగణాధినయవత్స
 రాచీకరాజ్యలై నుడినడనెడల బొడమకర్మకునుమావతంబునపోల
 భురలి కించిచ్చలనోపలక్ష్యలై లక్ష్య జనుకుందంబులు సాంద్రతర

చంద్రికాకందంబులందీటుకొలువఁ, జాటూక్తివాచాట లగుజరతవని
తలు తమకు మ్రొక్కఁ దాగు మ్రొక్క కొక్కించుక యోరమో
మిడి వారియిరువక్కియల నొడిగిత్తోంకియంటు దలంచి తలవాంచిన
వంచనం గటాక్షిగని యొక్కసక్కెంబుచగుఁ నమచేత మ్రొక్కించు
కొనువేడ్క సక్కడం బుగమిత్రేశు శోని సామాన్యచూనవులం
గొకొక సుమానంబు వేల్గబుగావిచ్చొక యొప్పపులరగుమారు
మ్రొక్కించుక మ్రొక్కిమి మొట్టుమొక్కింపుగ డనుటయు, గ్ర
క్కుడం బొడము మొగ్గుచగవు గామునమ్మును వేల్చొక్కవిత
తెలివియొక్క మొగ్గు టక్కుడం నెడ గూడి నడచు తోడికిడియల
కిన్దొలకుఁ గనుకూ వర్జముం బొంగు గడచు పద్దజీకం బెటుక
నటుకం గెచ్చెపులు వలంచి లోలోన నొయ్యచు చుక్కన నక్కి
తొంగి గొప్పయొచ్చుని పుచ్చుకచ్చునిపచ్చు ముందుజీకి నూక యక్క
క్కు మొగ్గువే వచపాలివేయ కని బుజగిదిగను బొరులుగొని
జూచి ను నెక్కే గు నొనూచినిన, ప్రసాదభవయనలై విరళ
విరళాంగుకొంజలబంధం బగా మొగ్గి కక్కసాన నీట్లు మ్రొక్కించి
శాచ్చి యచ్చయ్యాగు మెడం బడకనుండం జగురుగండెలు
బోలె నల్లుకొని నొక్క చగునొగ్గలాంగనం గల్లకోకంబునం గొట్టి
కచ్చుం జూప, భూపూభూమ్యుని నిగురు మగుచ నులుకకు కొమిరె
పారిణలోచనలచలికొనిగా నుకులక్రీంకారంబు గాననామోచ మే
దుగలీ యుంకారంబుల విగమం బలవంశ, జెవులసంకులు లోవంక
భుజంబుల కొంకి సిగలు నాచిరప్పకుల నొచ్చి నిచ్చుదెప్పరంబై
ముప్పున నప్పుంబు నే, నసికజనబాంధవంబున బుధువియోగంబు
నుటచి, గంధకలనాకుసుచు ప్రగ్గోధనాదల నాంధ్యంబు లే కలరునం
ధదేశీయు లగు గంధకారులు సాచిసాటి వర్ణంపుమ్రొక్కులతో
వోవోవోకై వాచంబుల నొను నెత్తంబులపె నచ్చు రాచవారిపై నా
నువారిపై నాభువారిపై జల్లగాం జల్లంబెల్లెగని సృష్టియొల్లను ముష్టి
కరించు నప్పవృథేన యగు నరియభవగ్ని బెట్టు పిష్టాహంబు నభో
మండలికిం జండాతకంబై నండకీరణంబులు మాటుకకుంక, బన్నీరు
నించిన నన్నీరుతిత్తు లొత్త, వియత్తలంబునం బాణి కైవ్రాలు థా

నల వాద్యంబులు వడిసిన విద్యోపజీవులు పుష్కరంబులు గ్రాహ నగ్ని
 రోయుచుండ, నమ్రోత్తమ తైజీ నృత్యంబు జూడ నిలిచి మేత్రమే
 త్తన నడుచుచుండు మిండతండంబునం దారు నప్పించు పుండరీకాస్య
 లవకాశంబు గాంచి కాశకుసుమప్రతిఫలనసాంకుశంబులై పద్యాతి
 హృద్యపార్శ్వస్వయోద్యాసపాదంబులకుం బాటుచెంగలువకా
 లువలకుం డిగ్గి, కానదధిమండమానంబులుగా బికి యారంబెట్టిన
 నారంగశృంగిజేరభంగంబులతో గట్టిన కలమాన్నంపుజల్లి పోక
 పాశ్వులంగుదున గూర్చుండ వీక్షించి, కుక్షి-భరిత్వంబున తుణ్ణములై
 తిరిగితిరిగి వేసి యోసరితినదాసరిగుంపువారిపాల గోపాలభిక్ష
 భిక్షించిభక్షించు దీరక్షోణి నీలివనతోరంపుదివెదాగికోలల (తిరువిళ
 క్కోలలు) పుద్గోళంబుల గుట్కిలంబులై మడు ధగధగనిజగ
 జ్జ్యోతి దీకజాలంబుల మధ్య భూవక్షండికాంబులని గానగ్రూచి
 నారం బరికింప వాయిండు ధిమధిమధ్యాంబులకు బెదరి యీ
 వలి యుపవేశుక బుగ్గించి కాదలియకనశకుంబు లీవలికి దట్ట
 బుగా గట్టనితోరణంబులై కటక, నలు విసరుటయు నోరు దెఱ
 చుటయు, గేలు సఱచుటయు దక్కమిక్కుటంబగునక్కోలాపాల
 బున నేపాకియు బాట విసరాకి మాకగట్టిన భాగవతజాత బు
 లేతే, నూరారి నుడు తకు పంగం బెత్త పేటి పున తలనిన
 పిలుక వాటుగోడిగల జావడంబుకు బుట్టికాల్పి విడువ నెత్తంబున
 మెత్తని గంకమేసి పోసించి మాపుమాపున మేపుసజ్జకవణంపు
 మేపున నిడుక గొఱపంబు తోమకంబున బుటపుటనై కణియకం
 బడి వ్రాతం గని మైన సీడకని కైకం బెదరుకొదమతట్టువగుంపు
 కాలి కొలంపే ప్రేలు లాలునుచెలు గీలిచిన గవ్వకటలగంటల
 నలగరించి మోలుగుమడ్డి దోచి మూర కొక్క ము జేన
 కొక్కండుచుగా గుట్టినదొల్లు టుల్లారు బల్లసిల్ల బల్లించిన పల్లం
 బులపై జల్లతైలంబును వాసనకొదుపుల బూనినమణుంగుబుద్రి
 కళే త రవణంబులుగా నెదురుగా వేడుకకుం జూడవచ్చిన యవ్వీటి
 మేలసాలె యగసాలె పటుసాలె వానె వైజాతిసాతు లెత్తెలకొని
 రెండు తుములనై వచ్చు తచ్చమూసామజంబులం జూచి యేదిన

వెఱం దమయెక్కిరింత లెక్కిగొని వాగె లిరుగేలం గుడియంబట్టిన
 నిలువ కయ్యుత్సవం నీటింప వచ్చినప్రజలం ద్రొక్కుచుం బోవఁ,
 దస్తధ్యవృద్ధవధ్వాతురాసులు జిట్ట నిట్టవలేక ప్రాణములు పిడి
 కిటం బట్టుకొని పోవుచున్న నవీననవిధ కేదారంబులం ద్రెల్లి చట్టలు
 కిగంబడి నెడల లేకుండ చాచు పగ నుట్టులేక బిడ్డటిగొని నలు
 దెసలుం జూడం జూచి కేలు చఱచి గొహో యని గేలిసేయు గణి
 కాకదంబులు చప్పుటులు నివిదనిష్కుటపటపిఘాటమ్ములం బ్రతి
 శబ్దములు పుట్టింప, నిట్లనూకెభకము సిగురొత్త వల్లనవూ సొచ్చి
 యచ్చక్రధరు నగరికెండు నిలుమడుము, నవ్విష్ణుదిత్తుండు దద్ర
 థావశరిణంబు చేసి భగవద్ధవ సమూహస్థానికత్కూహంబు వెంట
 రా నవ్వైకూడు నేనింది, తత్ప్రసాదలబ్ధం బగు పరిశుద్ధులవ
 నలొక్కతుండై, నానాలంకార సహితంబును చత్వ కాంచన మయంబు
 నగు నాస్తియభవనంబు గాంచి విష్ణితుండై పూజరికాక్ష మహి
 మాభిలష్టై భవంబు కాద వెలిసి తప్రస్థాధాతీకళ స్రవ్యముల ననుపి,
 ప్రవేశించి నొంకిక లు శరణుంబుగగా భగవతపూజాప్రణమింపై
 యుండె నంత.

35

టీ. శబ్దం = పూర్వోత్తర రమణ, ఎంకొని = ఎదురుగావచ్చి, పట్ట=తిరు
 పురిచుట్టమును, చదిత్ర=పావనములైన, భగవచ్చి=పాద తీర్థంబులు=రంగమన్నారస్వామి
 యొక్క యభిషేకాన్నిర్దేశములు, (ఇప్పుడు ప్రోత్తర 'అన్నార' పూర్వ
 యని స్వరద్వయమును వివేక మున్నప్పటికీ 'అక్షరామేతోవ్యోక్తియామా' యనుశ్లాపక
 సూత్రముచేత ప్రయోగింపబడును.) ఈ రాయంబులు కాక = కావుకలు
 కాగా, ప్రణామంబు లాచరించి = నమస్కరించి, లేచి = ఉత్థితులై, ప్రాణులై =
 చేతులు బోడించినవారై, భర్త...బగు - భర్త = బాధామయమైన, పరార్త = ఆలం
 కారమునీకును, పల్లెలబగు = సన్ననమైన, ప్రహరంబుక = ప్రహరముందు,
 అద్భుతవతకరంబుక = భగవచ్చు శిరోమహిమయును సూర్వించియును, ని.
 'గాక్షేయం భర్తకర్పరం', 'సౌకర్మాజ్ఞసాస్కరం', 'సర్వభోక్తా శ్చక్ర', 'పూర్వ
 త్తంసావతంసాద్వా కర్తవ్యారేక శీఘరే' యనియు నమరము. ఈని = ఈచి, కొని
 పోవు నమయంబునక = పంచేవు నేనిగొని వెట్లకాలమగు, పరార్త...లగు - పర
 భు = అన్యోన్యము, సమేలంబులగు = కలసియున్నటువంటి, పార...బులు - పార =
 బుణమందలి, జానపద = పల్లెలయందలి, జనంబులు = నదులు, కంసి = కూడిగొని,

మెలసి = వ్యాప్తమే. నడచునెడకో = పోవుతఱి. మృదంగంబు = మద్దెల, ఉపాంగంబు = తిత్తి, అవజము = రూఢి, పాడె = తుబురూ, తాళంబు = లయకుసరిగావాయించు కంచువాద్యము, ఉరుము = వాద్యవిశేషము, కెన్నెర = తండ్రివాద్యవిశేషము, సన్నగాళి = తిరుచ్చిన్నము, పిళి = పులి, ముఖపిళి = మోర్సింగు, పాసెట్టలు = పిల్లనట్టలు, పోయి = వ్యాప్తమే, సూరి = కాగనలమును, పో = దుండుభి, 'ధేరిస్త్రీ ముంభిభిః పుమాన్' ని యనుచును. గొం = గొంతు, గుమ్మట = గుడుము, తప్పెటంబు = దోవపు, చుక్క, చక్క. పో = వ్యాప్తమే, చుక్క = సొన్నాయి, లోనగు = మొదలుగాగల, సుఖ్యా = తెచ్చగమిక్కుటమైన, శ్యాదివాద్య త్రిశయ మనియును (పాదముగలను) వ్యా...నాదిక్ర = వ్యామలయొక్క, త్రిశయ = మూటియొక్క, పరంపరలు = సముహములు, పి. 'త'ర్కత్రికం నృత్యగీత వాద్యం కాశ్యమిది త్రియ' మని యనుచును. మొరయి = స్వనివేయగా, ఎడనెడకో = పొడవనడుచు, పోయెడు = గాట్టుకొని, ములుగుకో = ఎదురుగిరిగినాట్యము యుగా, పుణా...కు = పుణ = నగరములనుండి, ఆగత = వచ్చినటువంటి, గజపట్ట = ఏనుగుల సమూహమయొక్కయు. ఘోటాణ = ఘోటాణదేశమందు బుట్టిన, ఘోట = ఆశ్వముయొక్క, పోటాణ = గురలసమూహమయొక్క. ఘో...ఘోటాణులు = ఘో...పర్వతంబు, పుత్రాసులై = ఆరు కరణములై. పొసినీ...ని - విలాసినీ = స్త్రీలయొక్క, మంజు = మంజుములమున, 'మనోజ... మంజుమంజు' అని మరలను పోయెడు = మంజు, 'మంజుగో నూపురో స్థిరూ' మని యనుచు. ఎలుగియ్య = స్వనివేయగా. అల్లనల్లనకో = మెల్లమెల్లగా. చాగుణికో = నడచునడుచుచును, కెలుగులకో = ప్రాశములందు, కవచ...లగ - కవచ = కంచుకముగాని జేయగడినటువంటి. షా = పృష్ఠపరిణములచే, కన్నరలు = చిత్తపర్వములను, సి. 'ప్రవేశ్యాస్తరణః పర్వః పరిస్తావః మఖోద్వజాః' మని యనుచును. కి...లకో - కుప = గజశ్రేష్ఠములయొక్కయు, కరణు = శివముగులయొక్కయు, పుధరలకో = పతప్రదేశములయందు, సి. 'కరణుభ్యాన్యన్తే' యనియు, 'కంకోగో...గ్రీవామూం శిరోధిః గంధకే...వి' యనియు ననుచును. కనకాంశులు = నంగుపుష్పములు, పేజూ = చేలబట్టి, సేవిచిహ్న = పద్మచిహ్న సమనాదిచిహ్నమున్నట్టి, సామంత...లుకో - సామంత, సనదేశము, పుట్టినిండున్న దేశములను నధిపతులైన, భూకార = రాజులయొక్క. మార = పుట్టులయొక్క, భట్టంబులకో = సమూహమును, బిట్టగాంచి = మిగులగాంచి, బండ్ల...చుకో - బండ్ల = బంధుకరిని, కడవకో = అతిక్రమించుటకొరకు, సుత్రమించుచుకో = త్వరపడుచు, మొక్కి = అంజలిజేసి, నిక్కి = ఉబికి, వీయెత్తి = హస్త ప్రసారణముజేసి, బత్తిలి :

బురుగ్ = కొవ్వగులుగుట్లుగా, 'ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచాః' యని యమరము.
 మొగంబులు తిరిచిని = ముఖములు ద్రిప్పిని, సమ్మత్తుబున = సుఖమును,
 చను...న = వెళ్లుచున్న, మార్దంగుల = మర్దలవాలుచుచున్నయొక్క, ము
 పుల = భుజములయొక్క, ముంగుల = చాటున, దాని = ఆవృత్తమై, నన్నగ
 వానంబు = ఆవేశానమూహము, నాగ...న = నాగ... = అప్పుడపు బంబ
 యొక్క, విగ్రహమున = చూచుచున్న, చెలరేగి = బిడ్డచేరి, మొగంబులు =
 ముఖములు, బిగించి = ముడిచిని, నేనర్థిగని = 'వెళ్లెవలెని, 'వెళ్లె' నను
 వెళ్లెవేరడి వీరడి వెగలి వెబర్చునగునని సూర్యనామ సూక్తము, అనియె
 త్త = ఆవృత్తమగునట్లు, (అనులేత్త = అనుపాతమును వివిధబ్రతుని యథము)
 ప్రతివనంబు = అడుగడుగునకును, చుట్ట...న = చుట్టమును = అప్పుడగ
 ముఖములయొక్క, ఆవృత్తము = చూచుచున్న, స్త్రీ...ల = పుంగవా,
 బయలుపడి = బయటబడి, (అప్పుడొకప్పుడు చాలన దాని...న విశ్వ లతులు)
 చేయవదిలే = ఒనగించునట్టి 'చూచుచున్న' అని, అక్కడ...ని = నా
 గాదుల చేయుచున్న వెలులవైపునది, అప్పుడొకప్పుడు = కొవ్వగులుగుట్లు,
 చద్వా...లు = ఆ...ల = అనుచుకాదులయొక్క, 'చరణ' = నీచానుచున్న, అని
 నయన = వ్యజకముతో...ని, 'కాన' = కనాత్ములమునైన, 'అప్పుడు...
 'ని' యని యమరము. 'కాన' = చూడబడినములగలవాడై, గూడి...న =
 తిరుగుచున్న సమయమును, 'కాన'...లు = చూడము...లు = చూడబడుచున్నట్లుగాటి, కర్త
 కునుమా...న-కర్త = చేయవదిలిన, కునుమ = పుష్పరూపమైన, 'కాన' = భూష
 ణముయొక్కయు, 'కాన' = అందగ్గలములనియెడు, ఖు... = సామంతుల ప్రదేశముల
 యందు, కించిచ్చున = ఇంచుగంధంపనముతో, ఈలత్త్య = కూడుకొన్నటువంటి,
 వైలత్త్య = ఆవృత్తముతో, గూడి...న, 'విలత్' = విన్నయాన్ని' యని యమరము.
 'కాన'...ంబులు = మల్లెమొగ్గలంటి నగవులు, సూర...ల = సూర్యరశ్మిని =
 దట్టమైన, 'సునంధిరస్తర సూర' యని యమరము. చంద్రికా = వెన్నెలయొక్క,
 కందంబుల = మాలప్రదేశములను, 'దీటుకొలప' = సామ్యమునుబొందింపగా,
 ముఖము లనేకములుగాన బహువచనప్రయోగము. చాటూక్తి...లు-చాటూక్తి =
 చతురచాక్యములచేతను, 'వాచాట' = గర్భావాక్యములు గలిగినవారు, ని. 'వాచాతో
 బహుగర్భావా' క్కని యమరము. అగుజరవనితలు = అయినవృద్ధాంగనలు, 'బరశా
 జీర్ణ కర్మశా' అని నానార్థరత్నమాల. తమకు = ఆ విటులను, మ్రొక్క = నమ
 స్కరింపగా, తారు = తాము, మ్రొక్కక = అంజలిగావించక, ఒక్కించుక = ఇంచు

కంఠ, పీఠమోమిడి = మాటుమొగముచేసి, వారి...లక్-వారి = ఆవృద్ధస్త్రీలయొక్క, ఇరుపక్కయలక్ = బిదిగి, ఇరు = రెండైన, పక్కయలక్ = పార్శ్వములయందు, బిదిగి = బిడ్డిలి, తొంటియందుండలంచి = పూర్వపు సముద్రమును స్పృశించి, తలవాంచినక్ = శిరస్సుపండుగా, ఎవగక్ = ఆకాశములు ఆస్త్రీలు కమస్కరింపని కపటమును, కలూక్కించి = చూచి, ఎక్కువక్రొందునగక్ = హా సమునకు, నమోతక్ = ఆస్త్రీల చేత, మ్రొక్కి చుగిలవక్రొక్ = పురుషము ముందుగలవలయు నను సూహలము చేసెను, అక్కడక్ = అక్కలందు, పుడమిచుడులేమిక్ = రాజులేనందువలన, సామాన్య మానవులక్ = సామాన్యములగు, కైవస = లక్ష్యపెట్టి, సూత్రము = సునోభాము, మొక్కినగక్ = తెలియజేయుటకు, ద్విమోమోవృద్ధిలగు - విద్యా = గాగా పరిపడెను, గాగి = సమస్యచేయు, వృద్ధిల = పెద్దలగు, మీర మ్రొక్కక్ = మీరు ననుస్మరించు, గాగి = గాము, పుడమిచుడులు.) మ్రొక్కమియెట్లు = నమస్కరింప జేయుట, మ్రొక్కమియెట్లు = మోస నమస్కరింప జేయుటయు, క్రమ్మనక్ = క్రిమిముగ, పాదము...లక్ - పాదము = పుట్టుచున్న, మొక్కనగవులక్ = హా సమునచేత, మోమువలనక్ = ముఖవర్ణములను, వేటిొక్క వింతతే వింతకొనక్ = కుటియు సూక్ష్మప్రయోగమువల్లగా, మ్రొక్కనకమస్కరించు, క్రమ్మనక్ = క్రిమిముగ, కెవకూడి = కెవకూడి, నడచు = చుచున్న, తోడిచేదయలనుక్ = సహవాసపుస్త్రీలను, ఆనా...లక్ = ఆనాశముయందు, తమకును = వారొకనలకు, తద్దయుమోగులపియ - కుటియుక్ = ఎక్కువగా, పొందుగల నను = ఆచునొల్కముగలవను, ఎక్కువలను = కొద్దియు, ఎటువడువక్ = బయలు పడుచుటకొరకు, కెవకూవులు = ఎల్లరియధునితములు, చుండి = మడిచి, (పెదవులు విడిచియును) కుటియుక్ = కుటియుల, బియ్య నొన్మునక్ = మిగుల క్రిమిముగను, ముక్కునక్ = పిక్కువయుగా, (అనగా నాశ్చర్యకరమైన ద్వని విశేషముచేయుగా ననుట) క్రిమిలెఱంగి = ఆకాదరణేసి, చక్రైసాన్మురి = ధనము దొఱకెనని, తమ్ముక్ = ఆస్త్రీలను, అమ్మమనన్లు = అవృద్ధవేళ్ళు, ముందఱికి నూక = అగ్రభాగమునను ప్రోచి, అక్క = ఓయక్క, (ఆదరముచేరి ద్విమి.) చువపాదవేలుపు = చుర పాలిటిచైవము, మ్రొక్కవే = పండుమునసేసియు, అని ముజ్జించియుక్ = మంచిమాట లాడియును, బొమలగని = భూగ్రంథ చేయు, జుకించియుక్ = వెఱపించియును, ఎట్టకేలకుక్ = వింతసేపటికి, ఒడలుఱిచినక్ = నమ్మతింపజేయుగా, శ్రపా...లై-శ్రపా = లజ్జచెతకు, తరలి = చురలములైన, నయకలై = నేత్రములు గలవలై, విరళ...గక్ - విరళవిరళ = మిక్కిలి యెడములైన, అంగుళ =

[illegible]

బెట్టిన, నారంగ = నారింజకాయల (నారదబ్బ కాాయల) యొక్కయు, శృంగీదేర = అల్లముయొక్కయు, భంగంబులతో = తునకలతోడను, సి. 'అద్రిక' శృంగీదేరం స్వా' త్తని యమరము. కట్టిన=బంధించిన, కలమాన్నపుష్పం=రాజపుం బయ్యడిరాన్న ము, 'మోస్తబభిక్యేకవచనకేపుంపు' అని శబ్దానుశాసనము సూత్రించినాడు గనుక కలమాన్న మనుచోట మంజులమునకుఁ బుమాదేశము వచ్చెను. పోకపోతుల = ప్రము కపుష్పలయందు. పోతుల = వికపాస్రలగున, మడు = భోజము నేరులను, కాగ్నోడ = అగ్నియలగున, వీక్షించి = చూచి. సుదీర్ఘావ్రాజున = ఉపిపోషణ ప్రియమున. పుష్పము = అంకగర్భశాపిదాంత, సోమిని = సుమించి సూచి రించి, వెనది = సికి. పీచరిన = అ పోట్టి, సాసగుంపు = సావర్జనమునాము. బారి పాల = చర్మగుడునులయొద్ద, గోపాలభీష్ = అన్నభీష్, (దాసర్థ భీష్ అ బోవునపుడు గోపాలభీషయని యడుగుట ప్రసిద్ధముగాన నిచ్చుట గోపాలభీషమని ప్రయోగించినాడు. మా' కర మన్నట్లు) పీక్షించి = చూచించి, భక్షి = భోజనము చేయుటను, శోభోజుల = పీటిపానాలయందు నిలిచిన = ఉనిచిన, తోరపు = తావగు. సేదాకోల = పుష్ప కలమలయొక్క. (అమలయొక్కయు పాతమున నిక యర్థము.) రుద్రగోళుల = చక్షరప్రదేశములగుడి, ఉల్కిలయలై = ఉల్కల జ్వాలలై, మందు = వెలుగుచున్న. భగభగని = చగభగములయెడల, జగజ్యోతి గవగా లంబుల = జగజ్యోతి (యవగా లమైల మొదలగు నియోగ) త్రివయస్సు ముగ్గు ప్రదేశమగు జమరగంజు పడమరదిను గుడ్డలుగూర్చుకల = సూచి వెలుగించు దివము), దీపజాలంబుల = పదమూడుగులచేయు, 'హ' గవాన్ అనాను త్కారక కవలే గణే' యని విశ్వము. పుష్క...ల = పుష్క = సూక్ష్మముయొక్క నమియుపేసిన ధూపకుండికాంగారంబుల = ధూప = ఉపచారార్థముపేసిన సూక్ష్మ ప్రాణి హగయొక్క, కుణ్డికా = పోలలయందున్న, వి. 'పుంసచకుండీ పితరేతోయాభాచేదవన్నాగతైద, కుండోబారాజ్జాలస్సభిర్వృకాయాంకమండలౌమండీ' యని నానార్థరత్నమాల. అంగా రంబుల = అగ్నులయందు, సి. 'అంగారోలతముల్లుక' మ్మని యమరము. సీరా రగ్రాచి, సీరార = తడియొక్క, గ్రాచి = పుష్పముచేసి, నామబికింప = ధ్వనిచూచుటకు, వాయిచు = ధ్వనిజేయునట్టి, ధిమిధిమిగ్నాంబులకు = ధిమిధిమి యను ధ్వనులకు, బెనరి=బడిసి, ఈవలియుపవన శుకంబులు - ఈవలి = ఇవలలి వైపున నున్న, ఉపవన = ప్రాంతోద్ధానవనమందలి, శుకంబులు = చిలుకలు, ఆవలికి = ఆవలి వైపునకును, ఆవలి యుపవనశుకంబులు=ఆవలి తోటయందున్న చిలుకలు, ఈవలికి = ఇవలలిని, పట్టంబుగా = పడతొడుద, కట్టబోరణంబులై = నిర్బలులని మర

తోరణంబులై, పఠింపఁ = పఠింపఁగా, 'లలు విసరుటయు' = శిరశింపనములు చేయుటయును, (అభివ్యూహనపుడు భలలు కదలుచుండు నయ్యు.) నోరు పఠించుటయు' = పాడుటకు పదనములు విప్పటయు, కలువఱచుటయు' = చప్పట్లు గొట్టుటయును, లక్క' = కప్ప, మిక్కుటంబు = అతిశయపైన, అక్క' = హలంబున' = అకలకల ఘనీయందు, 'లాహరి కలకల' యని యమరము. ఏపాటియు' = ఎంతమాత్రమును, పాట విన రాక = పాడుట నెనఱుడక యొందఁగా, చూడ గట్టిన = గుంపులైయున్న, భాగవతకాశములేలక' - భాగవ' = భగవద్గుత్తులయొక్క, జాడంబులు = సాక్షులు, 'కాశిన్న హా మోర్జాశా బృదుజాలోస్తవస్యమో' యని యుత్పలమాల. ఏలేర' = పచ్చుచుండఁగా, హాని సాశసంతమ' - హాని = ప్రతిప్రముయొక్క, స' సాశమ' = ప్రసాదము, (సాత యొందఁగా వాదము లొక హానియును సకల పట్టపులు జేసి ని యొదఱుట విష్ణుమాయయును ప్రయమనము = శివమటయు సిద్ధి పాపముగని నిష్ఠి = నిష్ఠ ప్రచేతము.) తిరుగ' = సంచించుటను, ప్పెలు = ప్రమము, అంటింటి' = ప్రతిగృహించుటను. సు... = సు... = సంతరించిన = పోషించిన, పుకవారు = పుల్లలచ్చుట్టి, గొడగల = పడమలన' = అడుగుజ్జుపుట్టు, పుట్టి = జుట్టును, లుగట్టిచువ' = నాడవైన త్రాటిగా బాదబాధన మొనఁపించి వినివఁగా, నెత్తయిన' = ఊరఁబాటియందు, మెత్తని = చురుకైన. గఱిక' = ము... = దూర్చుచిన, బోసంచి = గర్వించి, హపుమాపున' = ప్రతి సాయంతాలమందును, సేపు = పిసిపించుచున్న, సకకాణపు పుష్ప' = కంఠకాటి మంచితను, పుడి = పుష్పము, గోగోలు = గుఱ్ఱముగా దోమనట్టి పాపమును. తోమకొన' = నంద, ధనము = ప, పులపట్టిన = పుష్పాన్ననై. మియకాటి ప్రాతఃగయైన' = గయ్యక బుడ గడ్డెంచినను, నీడగనైన' = సుగుమ్మలలనీడలు విక్షాదనను, మెయి = పుష్పాగోనుచున్న - పుష్పమట్టుగుంబు, పు... = లే...లైన, పట్టె = గుఱ్ఱములయొక్క, సుంపు = సమూహము, కాలికోలంటి = పాదముల పద్మంబు, ప్రేలు = లంబి ననులై యున్న, లాటమంచె = ఎఱుని కుచ్చులు, లాటమంచె లనఁగా గంధర్వుల పాండ్ర, పతపట్టె సూర్యపుకుచ్చులని పండితులు, పండి = కట్టిన, గవ్వదండల' = పండితివనములనను, కంటల' = గంధలవత, కలకల = ప్రసాధనము జేసి, ములుగుమట్టి దోచి = మోచుకుచ్చుపేసి కాంచిననీళ్లతో పోసి, మూరకొక్కండును = హస్తప్రమాణముప కొకటియును, కేనొక్కండుగా' = అరమూర కొక్కటియును గలుగునట్లుగ, కట్టిన = కట్టబడిన, పొల్లుటల్లారులల్ల' - పొల్లుటల్లారులు = ప్రేలుకాలరు, కట్లసిల్ల' = వెలుగునట్లుగా, (మోచుకుచ్చు రసముచేతను

రంగువేయఁగా, నలుపునట్లును పచ్చునుగాన నెఱువని కుచ్చుల నడుమను వీని నొక్కటిని జేర్చి పట్టబడియున్న గాలరుల ననుట.) పల్లించిన = ఆయుతపఱచిన, పల్లంబుల పెక్ = పల్కాణముల మీద, చిల్లతైలంబులు = ఇడుగువగుదురు, వాననోడుపు లక్ = పరిమళియున్నదైన శలాశలచేతను, పూసిన = లేపనము చేయబడిన, మణుంగు = చలువచేయబడి నటునట్టి, చుక్రికలనీలలె = తెల్లబట్టె, రుణంబులుగాఁ = భూషణములుగాను, ఎదురుగాఁ = అభిముఖముగాను, పేడుకొ న్నాడవచ్చిననుసారోపముచేత వీక్షించుట వచ్చిన, అవ్వీటి...లె - అవ్వీటి = ఆశ్రయిల్లి పుత్తూరియందున్న, పేటి = ప్రబలులైన, సాలె = పస్త్రకారులును, అగసాలె = స్వర్ణకారులును, పటసాలె = మున్నెలవాండ్రు, వాసె = హీనశాలికోపస్థులు, ప్రశాతి = కలవవాండ్రును, సాతులు = గోసలు నేయువాండ్రును, (అనఁగా పోకెవాడ్రునుట.) ఎత్తెలె = చాచలునేయువాండ్రును, వీరలయొక్క, కొమిలు = స్త్రీలు, (మరులు ఆనుపాతమున చిన్నవాండ్రనియర్థము.) తుములమై = సుకులమై, పచ్చు...లక్ - పచ్చు = ఏతొచుచున్న, రేచ్చుమూసామజుబులక్ = అనేకముచిరి యేరుంగల వీక్షించి, సి. 'పుతనానీకిసేచము ?' యని 'సామజి పేచకీహర్మస్త్రి' ర్వేనన్ద ఇత్యపి' యనియు నమరము. పడి = అధిష్టెను, వెఱ్ = భయముచేతను, పమ = పమయొక్క, పక్కిరింకలెత్తిని = శ్వమలు దమమైయున్న రేచెత్తిని, వాగెలి = గోగుడియొ బట్టిన - వాగెలి = కట్టెములను, ఇరుగలక్ = చాచుచుండును, కుడియొబట్టిగ్ = విరియబట్టినను, నిలువక = ఆ స్థలమందుండాయె, పుష్కలపరిపక్షిపచ్చిన = ఆతిరు నాళ్లజూడ నేతొచిట్టి, ప్రబలక్ = ములుపులను, పొక్కుమక్, పోవక్ = సారి పోవఁగె, తన ధ్యవృత్తివధ్వాతురూపముబట్టి - తన్నధ్య = ఆ త్రొక్కుడుపడుచున్న వారి నడుమనున్న, పృథ్థ = మునునల్లరు, పధూ = స్త్రీలును, ఆతుర = రోగిగీడితులును, ఆదులు = లోనగువారు, లెట్టక్ = శపివఁగా, ఇట్టిటనలే = మాటుమాడలేక, ప్రాణంబులుపడిటంబట్టిని = అరచేతిలో ను: రులంబెట్టికొని, పోవుమక్ = వెళ్లుచును, నవీనసవిధకేదారంబులక్ - నవీన = నూతనములైన, సవిధ = సమీపమందున్న, కేదారంబు లక్ = సమ్మచేసిని పరిమల్లలొను, సి. 'కేదారంస్యాత్మైదార్మ్యం శ్రేష్ఠం వైవారం గణే' యని యమరము. త్రెల్లి = తుల్లి, చెట్టుదిగంబు = పంకలపఱమఁ గ్రుంగిపోయి, (చప్పటలనియును పాతము గలదు) వెడలలేకుండక్ = వైకలేవలేకుండఁగా, తారు = తాము, దిగక్ = దిగుటకు, ఇమ్మలేక = స్థలముగానక, పిమ్మటగొని, ఊగిగుడిచి = మనోద క్షణముఁబొంద, నలుచెసలక్ = నాలుగు దిక్కులను, చూడక్ = వీక్షింపఁగా, చూచి = వారిజూచి, కేలుచఱచి = చప్పట్లుగట్టి, రోహోయని = రోహోయను పరిహాస

స్వంజకమగుధ్వసి విశేషమనసి, శేరినేనను = పరిపాసనగాజేయుచున్న (లేచుచుపోయి) శేరినేనను నన్నియందంబులయని యొకపాశము. నన్నికయనగా సమర్థుడనిది) గోళికాకదంబులు = వేశ్యాసంఘములయొక్క, చప్పులులు = చేతులు తట్టులు నిబిడనిప్పులు విటోర్కూటాలులకొ - నిబిడ = పట్టమైన, నిప్పులు = ఉపవసములయొక్క, విటవి = పృష్ఠములయొక్క, పోటలులకొ = సహవాములకొ, ప్రతిశబ్దములు = ప్రశిష్టములు, పట్టెనకొ = ఇన్యథా, ఇట్లు = ఇతైతగన, అనూనవిధపంబు = ముద్రాధిపము, నిబిడకొ = అనుబంధగా, అట్టి పతి = ఆశ్రీవిల్లపుత్తూరు, చొచ్చి = ప్రసరిం . అచ్చుప్రథ = ఆశ్రీమహావిష్ణునియొక్క, నగరికొ = దివ్యమందిరముయొక్క, మోసలకొ = పుష్పశాలయొక్క, సోచునయకొ = ఉండకొ, అవిష్టచుండకొ = ఆదేహినికొ, శక్రధారణముకొ = అట్టి బ్రహ్మరక్షమును డగ్గి, భరణీధవసము = ధీమతి ప్రాణములకొ - భరణీ = రాజులయొక్క, సమూహం = సాధనమును, శానిర = శానికానాగి వానిలయొక్క, పూహం = సహవాములను, వెటరకొ = వెటరములకొ, అట్లయిన సేవించి = ఆస్వామి. పర్వనముచేసి, తప్పిసాదలబ్ధంబగు = ఆ పుష్పకాంతమును గ్రహములకొ బంధించునట్లు, ప్రసాదపు ప్రసన్నతాయనియమము. పరిపాసనకొ = పరిపాసనముచేసి. అంబుత్తుండై = భూషితుండైనానానాంకరసహాయము - నానాంకం = అనేక స్థితులగు ప్రసాధనములతోడ, సహవాము = సహవాములకొ, నిత్తు = పాదలయొక్కను, రోదనం = బాగవములయొక్కయు, పంబులునునగి = నికామమైన. ఆత్మయధిపనముకొంచు = స్వీయగృహమును వాచి, పన్నితుండై = ఆశ్చర్యమునొందినవాడై, పుడ...గాకొ = పుండరీకాయ = శ్రీమహావిష్ణునియొక్క, మహామ = ప్రభావము చేసి, ఆభిలబ్ధం = పొందిబడిన, ప్రేక్షకులకొ = ప్రాధవముగాను, తెసి = ఎఱిగి, పట్టెనకొ...లకొ - తప్త్య = అచ్చటనున్న, ధాత్రికళికొ = రాజులయొక్క, వర్తంబులకొ = సహవాములను, అనివి = పంపి, ప్రపేరించి = గృహప్రవేశముననించి, తొంటికంటెకొ = మునుపటికంటెను, శతగుణంబుకొ = నూతన లభింపముగా, భాగవతపూజాప్రవణుండై - భాగవతవిష్ణుభక్తులయొక్క, పూజా = సవర్యయంగి, ప్రవిణుండై = ఆసక్తిగలవాడై, ఉండకొ = ఉండెను. అంశకొ = చరువాళ్.

తా. శ్రీవిల్లపుత్తూరిలో నుండు దేవస్థానమందలి యధికారులు నృత్యగీత వాద్యములతోడ నా విష్ణుచిత్తు నెదుర్కొని నమస్కరించి యతనిం దాము తెచ్చిన స్వర్ణమయమైన బ్రహ్మరక్షమునా దుసరికొనిపోవునట్టి మహావైభవములతో నందఱు వెంట నంటికొగా నా విష్ణుచిత్తుండు పురము ప్రవేశించి కోవలముందట బ్రహ్మరక్షంబు డగ్గి

యచ్యుతుని నేపించి యాదేవుని యుగ్రహంబున లబ్ధులైన కాచననిర్మితంబగు తన గృహము ప్రవేశించి తొల్లింటికంటె నధికంబుగ భాగవతపూజాపర్యాయణుడై యుండెనని భావము.

మ. ఉలుపా ల్పట్టినయిండ్ల మజ్జనస్పృహతో దారభుక్తిక్రియో
జ్వలులై రే హరికొల్వనక వివిధలాస్యపురిసుఃఖాభుక్తికుం
సులవాదు ల్పరి దీ(దే)ర్పి పుచ్చి మణివాసోభూషణగ్రామముల్(క)
జలజాతాక్షునకుఁ సమర్పణము నిష్ఠం జేసి యవ్వేకువన్. 36

టీ. ఉలుపాల్పట్టిన = తానులకచ్చిన, ఇండ్లక = చాలి స్పృహములయందు, మజ్జన = భగ్గంగాదుల చేతను, స్పృహ = రాజకూస్యమైనది. భుక్తిక్రియో = భోజన వ్యాపారముల చేతను, ఉల్వలులై = బులుగుచున్నవారలై, రే = రాత్రియందు, హరి కొల్వనక = భగవత్పుష్పి ధానమగు, వివిధలాస్యపురి = వివిధ = పలు దఱుగులైన, లాస్య = కామ్యమాయంబు, 'లాస్యంబుత్తాచన' తన'మని యమరము. పుచ్చి = వివాహ పడుచున్న, సుఃఖా = స్త్రీలయొక్కయు, భుక్తికుం = భుక్తికులయొక్కయు, 'స్త్రికుం సశ్చ భుక్తికుం సశ్చ భుక్తికుం' శ్చేతి నర్తక' యని యమరము. వాసులు = వివాహము లను, సరికింప = సరిపుచ్చి, (నమ్మతిపఱచియరుట.) పుచ్చి అంటి, (ఇచ్చి యనుపాఠమున వారికి బహుమతులిచ్చి యని యర్థము.) మణివాసోభూషణ గ్రామముల్ - మణి = రత్నములును, వాసః = వస్త్రములును, భూషణ = ఆభరణములును, గ్రామముల్ = ఊళ్లును, జలజాతాక్షునకుఁ = పుండరీకాక్షునకు, నిష్ఠక = భక్తిచేతను, సమర్పణము = జేసి = నమర్పించి, అవ్వేకువన్ = ఆత్మలవాటుజామున. (ఆగి) యను ననంతరపద్యముగాని క్రియతో ననన్వయము.

తా. అప్పు డా విష్ణుచిత్తు ననుసరించి వచ్చుమున్న పుడమితోట్ర ప్రమకు గారు కలు దెచ్చి యిచ్చియున్న చాలి గృహములయందు నభ్యంగస్నానములును రాజయోగ్యంబుల యైన భోజనకృత్యంబులం దీర్చికొని రాత్రియందు భగవత్ప్రేంకర్యానర్త చిత్తులై యాదేవమందిరముల కరుగుడెంచి యం దనేకవిధ నాట్యములయందు వాడు లిడుచున్న నర్తకనర్తకుల వాదములు విని పుత్తొంది యప్పుండరీకాక్షునకు నభిభక్తితోడం బ్రశ్నరత్నభూషణాంబర గ్రామాపథ లోనగి తెల్లవాఱుగానె.

తే. ప్రభువు లరిగిరి కమ్మఱు १ బాండ్యనగరి

కమ్మనియు నట్లు వైష్ణవాభ్యర్చనంబు

దనచిరంతనతులసికాదామకరణ

దాస్యమును జేసికొనుచు దశర్పురత నుండె.

టీ. క్రవ్వుణ్ = తిరిగియు, ప్రభువులు = అధికారులు, పాండ్యనగరికీ = మధురకు, అరిగిరి = వెళ్లిరి, అమ్మనియున్ = అవిష్టుచిత్తుడును, అట్లు = పూర్వప్రకారము, వైష్ణవాభ్యర్చనంబున్ = భాగవతారాధనమును, 'న...ను - తన = తనయొక్క, చిరం కన = బహుకాలమునుండి యొప్పియున్న, తులసికాదామ = తులసిమాలికలయొక్క, కరణ = చేయుట యను, దాన్యమును = కైంకర్యమును, 'చేసి'నుచున్ = సలుపుకొనుచు, శర్పరన్ = భగవదాస్త్రచేయ, 'శర్పరేప్రసితానన్' అని యమరము. ఉండెన్.

తా. అప్పుడా ప్రభువులు మధురాపురంబునకు మరల నేతొచిరి. ఏష్టుట మనియుం దైనమావిష్టుచిత్తుడు మునుపటియట్లు తాను భాగవతారాధనమును, చిరకాలాభ్యుత్థులై యున్న తులసిమాలికాకరణములను విశిష్టకైంకర్యమును చేసికొనుచు నాదేవునియందుం గాస్త్ర గలవాడై యుండెను.

5. ఒక్కనాడు మధ్యాహ్న సమయమాలికాసమారోపణానంతరంబున మంత్రి బునకు బోవునతని బ్రసాదమందస్థితసుందరవళత్నంబగుకటాక్షంబున వీక్షించి పక్షిపుంగవకేతరుండు పుండరీకనికేతన కిట్లనినె.

28

టీ. ఒక్కనాడు = ఒకదినము, మధ్యా...నన్ - మధ్యాహ్నసమయ = మధ్యాహ్నకాలమందు, ని. 'సమయా శ్మకథాచారి కాలసిద్ధాంతసంవిధి' యని యమరము. అలికాసమారోపణానంతరంబునన్ = పుష్పచూల సమర్పణముఁ జేసిన పిదప, మందిరంబునం బోవునతని గృహమునకు వెళ్లుచున్న, అనిన్ = అవిష్టుచిత్తుని, ప్రసాదమందస్థిత సుందరవళత్నంబగు - ప్రసాద = అనుగ్రహము లితనైన, మందిస్థిత = విఠునవుండచేసెను, సుందర = అందముగా, వళత్నంబగు = తెల్లనైన, ని. 'వళక్షోధమణి' యని యమరము. కటాక్షంబునన్ = అపొంగదర్శనము నేత, వీక్షించి = చూచి, పక్షిపుంగవకేతండు = గరుడధ్వజుండు, (భగవంతుడవుట.) పుండరీకనికేతనమన్ = లక్ష్మితో, ఇట్లు = క్షణమాణప్రమంబున, అనియెన్ = పలికెను.

తా. ఒక్కనాడ విష్టుచిత్తుండు మధ్యాహ్నకాలమున నిత్యము తాను పుష్పాలికను స్వామికి నొసంగురీతిని సమర్పించి తనయింటికి వెళ్లుచుండగా నప్పుడప్పుక్షింగవకేతనుండైన విష్టుదేవుం డతనిం దన కరుణాకటాక్షమునకుఁ బాత్రుండేసి యాస్త్రనికేతన యగులక్ష్మీదేవితో నిట్లని పచించెను.

— యామునాచార్యచరిత్రము —

తే. 'యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడు / నీమహాత్ముఁ
దొక్కఁడును గాదె నున్నతం / బుద్ధునించి

రస్త దీయక్తిపాతశేయమున ననిన

నిందిరాదేవి తనభర్త కిట్టు లనియె.

39

టీ. యామునాచార్యు డొక్కఁడు = యామునాచార్యు డొక్కఁడును, ఈ మహాత్ముడొక్కఁడును = ఈ ఘోషితు డొక్కఁడును, కాని = వీరలేదువులే, నదా, మన్వ శంబు = శ్రీవైష్ణవస్థానమును. ఉద్ధరించె = సర్వహింస. అన్త...నన్త-అన్తగీయ = నానంబుగియైన, కృపాతిశయమునన్ = సర్వాధిక్యముననను, అనినన్ = ఇట్లుగా, ఇందిరాదేవి = అత్తదేవి, 'ఇందిరా' అనినది 'నా' యని అర్థమిది. తన భర్తనన్ = తనను భర్తయైన క్రొవ విష్ణువునను, ఇట్టి అనియన్ = సత్త్వమాణ ప్రమంబున పుట్టెను.

తా. యామునాచార్యు డొక్కఁడును, విష్ణుడొక్కఁడును. వీరికిఁ బుణ్యదా నాకృతము బాతులై వైష్ణవస్థానంబు ముద్ధరించి తన గా విని యులత్తదేవి తనభర్త యైన శ్రీవిష్ణుదేవునితో నట్లునియె.

క. 'ఇతనికథ యెఱిగినది కా

యతఁ డేమి యొనర్చె' ననిన క సబ్బాత్ముం డా

శతకత్త్రగిలయ కిట్టు

నలన కలం డొక్కఁడు మత్పదాశ్రితు డాదిన.

40

టీ. ఇతనికథ = విష్ణు-వైష్ణవ ప్రణామ పఠాగనంతః = తనను బడనవిడచి, అతఁ డు = ఆయామునాచార్యుడు, ఏమి యొనర్చెన్ = ఏమి నెలవి, అనిన = ఇట్లు ముది రించగా, అబ్బాత్ముండు = పుండరీకాక్షుండు, అశ కత్త్రగిలయమునన్ = ఆ యందిరా దేవికి, ఇట్లుచున్ = ఈలాగినచు బలిచు, లలిప = పీలత్తి, అన్త = తొలపొల్తు, మత్పదాశ్రితుండు, మత్పద = గాచరణములు, అశ్రితుండు = ఆశ్రయించనవాడు, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, కలండు = ఉండెను.

తా. ఈ విష్ణుపీఠ సచిత్రంబైన యంబడియున్న గాన యర్యామునా చార్యుం డేమి యొనరించెన్ తెలియబడదని గాన వివరించి తెలుపు మనవు. డప్పు డప్పుండరీకాక్షుండు అబ్బాత్ములయతో నోయితి అగమము మహామచగణారవిభూ మరంద పాన ప్రముదిత హృదయుండై యొక్కరుం డుండె నని యానలిచ్చెను.

ఆ. అతఁడు చిలుతనాడె క యాచార్యకులమున

¹వేడక వేదశాస్త్రవిద్య లభ్య

1. వేదశాస్త్రముఖ్యవిద్య లభ్య.

సింఘ చుండ నపుడు 1 చెలువ యిప్పుటిపాండ్య
నృపతి పూర్వవంశ్యుడే యొకండు.

41

టీ. అరెడు = ఆ యామునాచార్యుడు, చిటుతనాడె = పిన్నవయస్కుననే, ఆచార్యులమహాకవి = ఎవని గృహమందు, సి. 'కభావానా కులం క్షీతిః' యని యమర శేషము. మేకాగ్ర్యవేద = శ్రుతులు, శాస్త్ర = షాస్త్రములు, విద్యుల = కళలను, అభ్యసింఘచుండె = సేర్పరుచుచుండగా. (అనగా జయపుత్రుల చరణగా నుట.) చెలువ = పిల్లడేనీ, అపుడు = ఆ కాలమందు, ఇప్పుటి పాండ్యనృపతి పూర్వవంశ్యుడే = పాండ్యరాజువంశమున జన్మించినవాడే, ఒకండు = ఒకరాజు.

తా. యామునాచార్యుడు పూర్వమందె గురియలనాన వెనకరించుచు వేద శాస్త్రాది నిజానిష్ఠులు గణించుచుండు నవనరంజన నిప్పుటి పాండ్యరాజుయొక్క పంశజుడగు పూర్వపు రాజులలో నొక్కఁడు యొకఁడు. ఇక్కడ యామునాచార్యునికంటె విష్ణుచిత్తుడు పూర్వమైనచు యామునాచార్యుడు పూర్వమైనది భగవంతుడు చెప్పఁబడుటన నానందక్షణాగ్రము భగవద్వచనమున నట్లు పలుమాలు కలుగునో అట్టి భాగవతవచనము లని యెఱుఁగవచ్చును.

తే. వెట్టిశైవంబు ముదిరి మరవ్వింపుచి వివరంబు,
నతి యొనర్పడు మామకప్రతిపలనకు,
హరుడె హతి త్వ మగు, మనోమాలయముల
నుత్సవంబుల కులుకు. సోయ్యురుచు నట్లు.

42

టీ. వెట్టిశైవంబు = చిత్తశ్రమహామయ శివభక్తి, ముదిరి = అతిశయించి, మద్వింపుచి వివరంబు = నాప్రోత్తముల నాలొంగుడు (అనగా జెవులఁజెల్లఁడనుట.) మామకప్రతిమలకు = నా సంబంధులయినవిగ్రహములకును, నతి యొనర్పడు = నమస్కరింపఁడు, హరుడె = శివుడె, హర్తవ్యమకు = సర్వస్వమునకును, మనోమాలయంబుల = విష్ణుమందిరములయందలి, ఉన్నవమాలకు = తిరునాళ్లకును, ఉలుకు = అదరిపడును, సెయ్యురుచు = తన్ని స్నేహితులును, అట్లు = ఆరాజువలెనే, (ఉలుకును నుట.)

తా. ఆ రాజునకు వెట్టిశైవము ముదిరి విష్ణుస్థనములు చెవియందు. దైవిక విష్ణు విగ్రహములకు నమస్కరింపక విష్ణుమందిరములయందు జరిగింపబడు మృవాదుల కసహ్యుడగుచు శివుడే పరబ్రహ్మ మని తాను తనస్నేహితులతోఁగూడ నిద్విధంబుగా నుండెను.

సీ. అశ్రాంత జంగమాశ్వాశ్రద్ధ (సక్తి) వర్తిలు
వేదవిద్విజపూజ 1 వీటికి 1 గణిపి;

భామవారపు వీరభద్ర పల్లెర మిడు
 గృహదైవతంబు లోజ్జీకు లింక;
 ప్లవతిశ్రాద్ధపయ మారఁ బెట్టు శం
 కరదాస మయ్య భక్తప్రతికి
 నాద్యంబు లైనదేవాలయంబులు వ్రాల
 నవని నిరాశ మతాళి నిలుపు;

తే. జందె ముత్తరకై వంబుఁ శ జెంది త్రొంచు
 బతితు లారాధ్యదేవతైరప్రాప్య లనుచు
 నుపనిషత్తులు వారిచే శ నుబ్బి వినుచు
 వెండి యే జగ మెత్తిన శ వెఱుగుపడును.

43

టీ. వేదివిద్విజపూజక-చువిన్ = సాధుగ్ధ మెఱిగిన, ద్విజ = బ్రాహ్మణుల
 యొక్క-పూజక = సవర్యులు. పరివర్తన = పునర్వ్యవస్థాపన, అంత్రాంత్రజగదాంశాశ్రద్ధా-
 అశ్రాంత = ఎడతెగని. జగహర్షా = జగములపూజయగును. శ్రద్ధ = ఆసక్తిచేత,
 (అత్యంతజగహర్షా శ్రద్ధ ననియును బాతము కలదు.) పత్తిలక్ = ప్రవర్తించును,
 భామ.....ము-భామవారపు = ఆంధ్రారకవారసంబుధియును, వీరభద్రపల్లెరము =
 వీరభద్రపల్లెర మనుగొన్నవను, ఇడుక్ = పిన్నపురు, గృహదైవంబులు =
 ఇలుపెట్టులు, ఇజ్జీకుంక = మిక్కిలి ముగిసినట్లుగా, (దెవరి ముడిగియుండుగా నని
 కొందఱు, అపమమన నిజ్జీకు లనగా జింకలు భయమునొంది దూరముగ వెళ్లుటకు
 యత్నించునమయమున దెవరి ముడిగియుండు గణసాక్షిశేషము.) ప్లవతిశ్రాద్ధపయము =
 తొంబదియాలుతిథులు. ట్. 'అమాయగమనక్రాంతి భృతిపాశమహాలయాః,
 తిస్తోష్కాశ్చ విజ్ఞేయా ప్లవతిశ్రాద్ధ ప్రకీర్తితాః.' అర్థః-నశించగా, శంకరదాసమయ్య =
 శంకరదాసమయ్య లని పేర్కొనబడు, భక్తప్రతికి = శివభక్తుల సమూహములను,
 పెట్టుక్ = ఇడుకు, అద్యంబులైన = పురాణములగు, దేవాలయంబులు = కొవెలులు,
 వ్రాలక్ = పడిపోగా, అవనిక్ = భూమియందు, నిరా...నిరాశ = జగములపూ-
 జతాళి = సన్న్యాసులు మొదలగువారుండు గృహసమూహములు, నిలుపుక్ = కట్టిం-
 చును. (జగమపీతస్థులకు స్థిరంతులనియును, మఱియు వారలకే చరంతులనియు, లింగ
 ధారులయొక్క గురువులకు సయ్యలనియును చాలిలో వ్యవహారము గనుక స్థిరాళిమతాళి
 యనుపాదమున స్థిరంతులమతముల నని యర్థము.) జందెము = యజ్ఞోపవీతమును,
 ఉత్తరకైవంబుక్ = పిన్నటవచ్చిన కైవంబును, చెంది = అంగీకరించి, త్రొంచుక్ =

త్రించివైచును, పతితులు = మేదబాహ్యులైన, ఆరాధ్యదేవతే = ఆరాధ్యదైవతములే (అనగా లింగధారులనుట), ప్రాప్యలభుచుక్ = పొందదగిన వారయిచును, ఉపనిషత్తులు = కాణ్విరుద్రాధ్యపనిషత్తులను, వారిచేక్ = ఆ యారాధ్యులచేతను, ఉబ్బి = సుతోషించి, విచుచుక్ = ఆలకించి వినుచును, 'వెండి = మఱియును, ఏ జగము = ఏ జగముదేవదైనను, ఎత్తినక్ = ప్రశంస పొసినను, 'వెఱుగుపడుక్ = ఆశ్చర్యపడును.

తా. అనగా సప్తాంధ్యరాజు వైదికంబులగు కర్తముల నూని జంగాల సేవిం చుచు వారు చెప్ప వైదికాస్తములనే యావరించుచుండె నని ముఖ్యతాత్పర్యము.

క. శివలింగముఁ దాల్చినజన

నివహము లేమైనఁ జేయ నీది పాపము దా

నవుఁ గా దనఁ; డాసమయము

నపు నను విపులక యగ్రహారము లిచ్చున్.

44

టీ. శివలింగముఁ దాల్చిన = శివలింగముఁ గట్టించిన, జననివహములు = నరసమూ హములు, ఏమైనఁజేయక్ = ఏవని చేసినను, తాక్ = తాను, ఇది = ఇట్టి నర్పులు, పాపము = దుష్టమని, 'వృందావనండు = యుక్తమనిగాని అయుక్తమనిగాని చెప్పెడు, ఆసమయముక్ = ఆయాచారమును, ఏ. 'సమయాశ్శవథాచార' కాలసిద్ధాంత సూచి' యని యమరము. 'అవునను విపుల' = అదియుక్తమని చెప్పచున్న పుడమిచేలు పులకే, 'అగ్రహారము లిచ్చుక్' = ప్రాముఖ్యము నొసంగును.

తా. మఱియు నారాజు లింగధారు లగునందు లెటుమాటి, దుష్ప్రవృత్తము లావర్తినను విచారింపఁ యుండుటయ కాక, యంత్రైవాచారము యుక్త మని తన యభి ప్రాయము ననుసరించి పలుకుచుండు బ్రాహ్మణుల వగ్రహారముల నిచ్చుచుండెను.

తే. అతఁడు రాజ్యంబుఁ బాలించునవసరమున

దనవశం బై నయట్టియశామ్రపర్ణిఁ

గలుగు నలపుట్టరానిశిముఁ క్తామణివర

కులము మాహేశ్వరులకంధరలకుఁ దీతె.

45

టీ. అతఁడు = అసప్తాంధ్యరాజు, రాజ్యంబుక్ = దేశమును, పాలించు నవసర మునక్ = విలుచున్న కాలమందు, తనవశంబైనయట్టి = తనయధీరమైన, అత్రామ్ర పర్ణిక్ = అత్రామ్రపర్ణి యనునదియందు, కలుగు...బు-కలుగు = జనించున్న, అల = ప్రసిద్ధమైన, పుట్టరాని = అపూర్వములైన, ముక్తామణివర = శ్రేష్ఠంబులగు ముత్తయ

1. నివహంబేమైన. 2. ముక్తామణికులంబు మాహేశ్వరుల కంధరకునె టీతె.

ములయొక్క, కులంబు = రాశి, మాహేశ్వరుల కంధరలకు = లింగధారుల మెడలకు, తీత = సరిపోయెను, (కంఠలకును తీత ననుపాతమున బొంతలకు సరిపోయెననియర్థము.)

తా. ఆరాజు రాజ్యపాలనం బొనర్చుటఁ దనచేతమందున్న తామ్రపత్తి యను నదియం దుద్భవించి యమూల్యములై చెలగుచున్న ముత్తియపురాను లింగధారులకు హారము లయ్యె నని భావము.

తే. అప్పు డిచ్చకు లగుబ్రాహ్మణౌఘ మెల్ల
నాత్మజనిభూమి విడువలే కలికభూతి
గడ్డముల నాన రుదు రాకలిడ్డ సలవి
సూతసహిత లిజికించి క నూర దొడగిరి.

46

టీ. అప్పుడు = అప్పులందును, ఇచ్చకులు = ఇచ్చుచువర్తులైన, బ్రాహ్మణౌఘ మెల్ల = విప్రులందఱును, అత్మజనిభూమి = సమజ్జనిభూమిని, విడువలేక = త్యజించజాలక, అలికభూతి - అలిక = ముఖములది, భూతి = భగ్నము, గడ్డములకు = చురుకైన ప్రదేశములందును, అలిక = సెలవి, గా. కరు...మిక్ - రుదురాకలిడ్డ = రుదురాక్షులకట్టికొనిన, సరికి = సూక్తియందు, సూతసహిత = సూతసహితా గ్రంథములను, ఇజికించిని = ఉసిచికిని, చొరబొడగిరి = ప్రవేశింప నారంభించిరి. ని. 'జనివర్పుత్తిరుద్భవ' యనియు, 'భూతి ర్భగ్నని ర్భగ్ని' యనియు నమరము.

తా. అప్పుడు జన్మస్థానియందుండే గలవారెల్ల బ్రాహ్మణ రాజులొక్క యిచ్చానుష్ఠానము గలవారై సమముఖములయందు గడ్డములవలెను బ్రాసించినట్లు విభూతిఃబుధుని గుర్రాక్షుల ధరించుచున్న చుక్కల సూతసహిత యను గ్రంథము నిజికించిని యెదుటికి రా నాగి రని తాత్పర్యము.

క. శీలముఁ బ్రసన్ను గంజాహల లుపాంశున భుజిచునధముల బైటం
జాలఁడు వైవక్ విప్రస్థాలిత్యము శ్చైట వేసికకుగిరిపు సభకు. 47

టీ. శీలము = బంగమదిత్యను, పట్టియు = పూనియును, గంజాహల = గంజా = గంజంబు నీ, హల = వివిధమధ్యములను, ఉపాంశునకు = రహస్యమునకు, భుజించునధములకు = సేవించుచున్న సేవలను, బైటవైవక్ = బయలుబెట్టుటకు, చాలఁడు = శక్తి యుండగును, విప్రస్థాలిత్యము = విప్ర = బ్రాహ్మణులయొక్క, స్థానిత్యము = తస్మిన్మును, బైటవేసి = ప్రకటనవేసి, సభకు = కాలపుకూటమునకు.

1. డిచ్చకు లగుచు బ్రాహ్మణులు గొందఱ, తాత్. 2. బైట సేసి.

కనుగిఱుపున్ = హేళనముచేయు మని సభ్యులఁ జూచి కనుసంజ్ఞఁజేయును. ని. 'సురా హలిప్రియాహాలా' యనియు, 'రహోచ్చపాంశు చార్దగ్ధ' యనియు నమరము.

తా. శైవదీక్ష వహించియు రహస్యముగా గంజాయిఁ దిని మద్యపానముఁ జేయుచున్నట్టి భ్రష్టులను బట్టి విచారించి శిక్షింపఁడుగాని, బ్రహ్మణులకుఁ బ్రమాదము చేత సంభవించిన కొంచెపుఁదప్పిదములను సభయందు బయలుపఱచి సభ్యులం జూచి హేళనముచేసి యాక్షేపింపుఁ డని కనుసంజ్ఞఁ జేయుచుండును.

క. ఆరాజమహిషి ¹నియతి మదారాధనపరత నుండు; ²నట్లుండియు దుర్వారవ్యధకుం గానదు, పారము విభుఁ డస్తదంస్త్రిభక్తుఁడు గామిన్.

టీ. ఆరాజమహిషి = ఆ పుడమితేనిపట్టపురాణి, నియతి = భాగ్యముచేతను, మదారాధనపరత = మత్ = నాయొక్క, ఆరాధన = పూజనమందు, పరత = ఆసక్తిచేత, ఉండఁ = వర్తించును, అట్లుండియు = మద్భక్తుగాఁజైయుండియును, విభుఁడు = ప్రియుఁడు, అస్తదంస్త్రిభక్తుఁడు కామిన్ = నాయొక్క, అంఘ్రి = పాదములకు, భక్తుఁడుగామిన్ = భక్తుఁడుకాకుండుటచేసి, దుర్వారవ్యధకున్ = మితిలేని మనోదుఃఖమునకు, పారమున్ = తిరుగు, తానగు = చెందదు.

తా. ఆ రాజయొక్క భార్యచూత్రము శనకకృతముచే నానవర్షయందు రుక్తిగలదియై యుండియు, దనమగండు, నాని భక్తుఁడు గాక యుండుటచేసి, తానపారం బగుదుఃఖముద్రంబున మునిగియుండు.

వ. మఱియు నప్పరంధీరత్న బు. 49

టీ. మఱియున్ = ఇంకను, అప్పరంధీరత్నంబు - పురంద్రీ = సచ్చిత్రగల పువితలహివల, రత్నంబు = శ్రేష్ఠయైన యాపట్టపుడే.

సీ. వింగడం బైనట్టి ¹ ముంగిట ² నెలకొన్న
బృందావనికి మృగ్గు ³ వెట్టు దాన;
దళమినాఁ డేకభుక్తముఁ జేసి యవలినాఁ
డోర్చి జాగరముతో ⁴ నుండు నిట్లు;
బారసి పోనీదు ⁵ పైనిద్రఁ బాటుట
క్కులుపాడు మత్పుణ్యకథలఁ ద్రోయు;
నేమంపుమూనాళ్లు ⁶ కామింప దధినాథు;
మఱునాఁడు కన్నును ⁷ మనసు దనియ

తే. నారజపువన్నెఁ బరిసెజ్జి కరుగుఁ గూర్చి;
 నరుగుచో నాభిఁ దుడిచి కర్రప్పురపునాభిఁ
 బెట్టు; నిట్టులు మద్భక్తి కి పుట్టియును ని
 జేశునెడ భక్తి చెడదు మనదిష్ట మగుట.

50

టీ. వింగడు వైనట్టి = విరళముగ నున్నట్టి, ముంగిలి = ముంగిలియందు, నెలొన్న = పాదుసొనియున్న, బ్రందావని = తులసీవనమునను, తాన = తానె, మ్రుగ్గువెట్టు = రంగవల్లినిదను, దశమినాడు = దశమిదశనమందు, ఏకభుక్తముజ్జే = ఒక్కప్రార్థనండి, ఆకరినాడు = మఱచటివినము, (ఆకరినాడు నేనాదరియగు నగుట.) ఓర్పి = సహించి, జాగరముతో = నిద్రలేమితోడను, నియ్యకము = ఉపవాసముండును, బారసి = ద్వాదశిప్రతము, పోసిదు = విడువదు, వైసిప్ర = పారణానంతరమందుగలుగునిదురు, పాటుటక్కలువాడు = బ్రహ్మణస్త్రీలు పాడుచుట్టి, 'పాటుడనగఁ బడమివేల్పు బాపడనగ' నని యాంధ్రనామసంగ్రహము. మల్ = నాయొక్క, పుణ్యకళ = పవిత్రకరంబు లగుచక్రములచేత, త్రోయు = కడపును, నేమంపుమానాట్ల-నేమంపు = నియమమైన, మానాట్ల = దశమి యెడదశి ద్వాదశియను మూడు దినములును, 'ధిసాధు' = పెనిమిటిని, కామింపదు = కోరదు, మఱునాడు = ఆ మూడురోజులు కడచినవెనుక, పులులు = నేత్రంబులు, నునస్సు = ముఖము, పరియ = ఆనందించునట్లు. ఆరజపువన్నె = ఆరజపు = మనోహరమైన, వన్నె = సొగసుతోడను, పతి = ప్రియునియొక్క, సెజ్జు = పాపుమీడికి, కూర్చి = ప్రేమచేత, అరుగ = వెళ్లును, అరుగుచో = ప్రియుని గలయుటకు వెళ్లునపుడు, నాభి = నిడుపుగఁబెట్టిన కస్తూరిబొట్టును, తుడిచి = తీసివేసి, కప్పురపునాభి = కర్పూరపుబొట్టును, పెట్ట = పెట్టుకొనును, (విధూతిచుక్క యని పెనిమిటి కగపడునట్లును.) ఇట్టుల = ఇద్విధంబుగ, మద్భక్తిపుట్టియనునాయందు బూజ్యురగాగ ముదయించియును, నిజేశునెడ = తనభర్తయందు, భక్తి చెడదు = అనురాగము విడువదు, మదిష్టమగుట = నాకిష్టమైనయదియగుటచేతను, (స్త్రీలు పతివ్రతలైయుండుట తమ కిష్టమని తెలిసి యామె పతిభక్తి విడువ దనుట.)

తా. మఱియు నచ్చరిత్రలు గలవనితారత్నం బైన యారాణియు, వికాలం బైన నగల్గయొక్కముంగిల్లయందు నెలొనియున్న తులసీవనమందు దాన మ్రుగ్గులు పెట్టుచు దశమినాడు డొక్కప్రార్థనండి యేకాదశిని శుద్ధోపవాసజాగరణములచేత గడపి ద్వాదశినాడు పారణి యొనర్చి బ్రహ్మణస్త్రీలు పాడుచున్న విష్ణుస్తోత్రపాఠములచేత నిదురపోకయ ప్రార్థనపుచ్చి యామూడురాత్రులు పతిసంభోగముఁ గోరక

నియమముచేత నిట్లేకాదశీవ్రత మాచరించి యామఱునాడు ప్రియుఁ దుత్సహించు నట్లు కన్నులపండువై సొబగైయున్న యలంకారమునఁ జెలగుచు నత్యంతప్రీతితోడఁ గాంతునిఁ గూడఁ దలంచి పోవునవనరంబున ముందుఁ దనముఖంబున నిలువుగ నుంచి యనియున్న కస్తూరీతిలకమును దుడిచి వైవధీశ్చ నహించియున్న తనభర్త విభూతి యని యుత్సహించునట్లు కర్పూరముతోఁ జుక్కబొట్టు పెట్టి పరిశయ్యం జేరును. నాయం విట్లుద్భవం బైనభిక్ష జపించియున్న స్త్రీలకుఁ బరివ్రాతాభక్తుల బహ్యంతాగరణీయం బని మచ్చాననంబు నెఱింగియ పరిభక్తియందు మిగుల నమరవృత్తాల్లె యుండె నని భావము.

సి. వనజబరుద్రాదులు ముత్తనువుల; తత్సృజనంబు శతభ్యము మత్స్యా జనము; తవీప్సితఫలవా, తమ 'నేనశ్చైవః కలవు శతతమవృత్తుల్'. 51

టి. వనజబరుద్రాదులు = బ్రహ్మయ్య, దుస్తుండు మొదలగువారు, మత్తనువుల = నాశరీరములే, తత్సృజనంబు-తల్ = వారలయొక్క, పూజనంబు = అర్పించుట, మత్స్యా జనము = నన్ను గూర్చి యొకరినొకరు పూజయే, తత్సము = యథార్థము. తవీ...ను - తల్ = అట్లా బ్రహ్మబ్రాహ్మలును బుద్ధులగుచు నలయొక్క, మత్సితఫల = ఇష్టసిద్ధి లకు, దాతను = ఇచ్చువాడను, నేన = నేనే, అశ్చైవత్ = అలాగైనప్పటికిని, తరతమ వృత్తుల్ = హెచ్చుదగ్గులు, కలవు = కలిగియుండును.

తా. ఈశానుడు, బ్రహ్మ బోధనగువారగును నాశరీరంబు లగుటండేసి వారల నారాధించినయెడ యథార్థముగ నన్నారాధింపనట్లు సుతసింది యట్లానర్చిన మనుజులకు నభీష్టార్థముల నిచ్చువాడను నేన యైనను నాకును వారలకును దూరతమ్యము గలదు.

క. కేవలశరీరదృష్టిన, దేవతల నేవల కలుగఁ శరీరినజడులన్
నావాసుదేవతాస్థితి, భావింపనిపూజ సాంతోఫలమై త్రిప్పన్. 52

టి. కేవలశరీరదృష్టిన-కేవల=ముఖ్యముగ, శరీర=ఇతరదేవతల శరీరములయొక్క, దృష్టిన = చూచుటచేతనే, దేవతలన్ = అస్తవ్యశరీరభూతులైన యితరదేవతలను, కేవల కలుగన్ = ప్రత్యేకముగ కన్నట్లు, శరీరినజడులన్ = ఎఱిగినయజ్ఞానులను. నావాసు దేవతాస్థితి-నా = నాయొక్క, నాసుదేవతా = వాసుదేవత్వముయొక్క, స్థితి. 'నర్వరాసా నమస్తం చ పసత్యత్రేలివైయతః, అగోఽస్య వాసుదేవతే విద్యద్భిః పరి పత్యతే' అని విష్ణుపురాణము. స్థితిన్ = ఉంటును, భావింపని = తలంపని, పూజ = ఆరా

ధనము, సాంతఫలమై-సాంత-అంతముతోఁగూడిన, ఫలమై = ఫలముగలదై, త్రిపుణ్ = మల్లించును.

తా. ముఖ్యముగ నితరదేవత లంచులు నా శరీరంబులే, కాన నట్టిదేవతలు నాకు వేఱుగా నున్నవారనియును, బ్రత్యేకఫలప్రదు లనియును, చెలిసికొనియున్న యజ్ఞులకు నా వాసుదేవత్వస్థితిని చెలియనిపూజ యల్పఫలప్రదాయకమై యనేక జననమరణ రూప దుఃఖములం ద్రిక్పంచుండు నని భావము.

వ. మఱియు నీరహస్యంబుఁ దెలియ కబూభవతి తామసుండై మామకీ సంబు లగు జనంబుల సామాన్యబుద్ధిం జూచుచుఁ దన్వీర్తుల కగు నుపద్రవంబుల నువేక్షించుచు రక్షావిముఖుండై యుండ వీక్షించి కలియుగంబున ద్రవిడమండలంబునఁ గృతమాలాతామ్రపర్ణితటం బుల మద్భక్తులు తఱచగుటను దద్దేశంబున కొడయం డతం డగు టను రక్షణశిక్షణంబులు రాజముఖంబునం గాక నేన సాక్షాత్కరించి చేయమియుఁ దద్రక్షణేచ్ఛ యస్తదాభిముఖ్యంబునం గాని పాదమమియు నాయభిముఖ్యంబు సంవాదంబునం నీ పుట్టమియు నే విచారించి తదాభిముఖ్యకారణార్థంబుగ నాస్థానం బెక్కి వాది జయంబు నేయవలయు ననుతలం పవ్విప్రకుమారునకుం బుట్టింప నంత డేగి నానాదేశాగతదీనానాథవృద్ధభూసురకుటుంబంబులకు ధాన్యాజినపటాదులు వటువులకుం బెండ్లిండ్ల కనుపనీతుల కుపనయ నంబులకుఁ బంగవంధబధిరాదులకు సౌరభేయాదియానంబులు మఱి యుఁ జెటువు గడమబడియె ననియుఁ బేదగుడులకుఁ బూజ నడువ దనియు నెడవునం జలిపంది రిడియెద మనియుఁ దిథి చిక్కు నని యుఁ దీర్థయాత్రఁ జనియెద మనియును ప్రతోద్యాపన కనియును వ్యాధి మాన్పుకో ననియును జెప్పి పంప నారాణివాసంబు గుప్తా గుప్తప్రకారంబులం బంపుద్రవ్యంబుఁ దెచ్చి యిచ్చుముదుసల్లగు నస్తధరులచేతులకుం గ్రందుకొని చే సాచిన సందిటితోరణంబులై తోచునేకదిండిత్రిదండిబ్రహ్మచారుల యున్న మితదండంబుల నిండా రుకాషాయకద్రువస్త్రకౌపీసపరంపరలం గ్రమ్మి *కావల్లపడగలజాడఁ గొని కేవలకార్పణ్యంబ విద్యగాఁ దక్కినవిద్య లెటుంగక వేడు

సీద్యగ్విధానేకప్రాణుల కాధారం బగు పడమటిద్వారంబుఁజేరి ప్రతి
దినాన్తృప్తిదభజనకథాశ్రుతపూర్వ యగునాయుర్విధపుదేవి కాశీ
ర్వచనాక్షతంబులు దౌవారికముఖంబునం బంపి వైదేశికుండ వైష్ణవ
వటుండ వాదిగలిగిన విష్ణుతత్త్వంబె ఐతత్త్వం బని వాదించి గెలి
చెద వసుధానరుండు విష్ణుభక్తివిముఖుండు గావున వైష్ణవునిమనవి
విన్నవించ నెవ్వరు వెలుతురు నీవు విష్ణుభక్తిపరాయణపు పతిహి
తాచారవుం గావున నీకు విన్నవించి పంపితి నీవిభుండు నీకు విధే
యుండు విన్నవించి నన్ను రప్పించి వాదంబు నేయింప నోపుదేని
వాదించి గెల్చి నీదుభర్తకు భగవద్భక్తి బుట్టించి కృతార్థుం గావించెద
నని విన్నవించం బంచిన.

53

టీ. మఱియు. నీరహస్యంబుకొ = సర్వమునేననియెడి సహారమును, తెలి
యక=ఎఱుంగక, అబ్బాపతి=అరాజు, తామసుండై=తమోగుణముగలవాడై, మమ
నంబులగు=మచ్చివేసిన, జనంబులకొ=మనుజులకు, సామాన్యబుద్ధిజూచుచు=సాధా
ణజనులని పించుచు, తద్వ్యుత్పలకుకొ-తత్ = ఆ భక్తులయొక్క, వృత్తులకుకొ =
హస్యక్షేత్రాదులకు, ఆగు నుపద్రవాబులకొ = కరిగినబాధలకు, ఉపేక్షించుచు = నివ
ర్తింపజేయుట, రక్షావిముఖుండై=పారించుటనకు బరాజ్యుఖుండై, ఉండకొ = పరించు
పండితా, విక్షించి=చూచి, పరియగంబునకొ = కలికాలమందు, ప్రవిడమండలం
నకొ=ఆరణ్యదేశమునను, పృథమాలాగ్రప్రవృత్తులకుకొ - కృతమాటా = కృతమాట
లను నడయొక్కయు, తామ్రపర్ణ=తామ్రపర్ణయునునదియొక్కయు, రటంబులకొ =
రములయందు, మచ్చునలు=నాను దాసులైన భాగవతోత్తములు, తఱచగుటకొ =
స్తబ్ధియిండుటచేతను, క్లో. 'కలౌ ఖలు భవిష్యంతి సారాయణపరాయణాః, క్వచి
క్రచ్చిన్తృహగౌ ద్రావిడేషు చ భూరిశ' యని శుకయోగీంద్రునివచనము. రక్షేతంబు
నకొ = ఆదేశమునకు, విడయిండు = రాజు, అతండగుటకొ = ఆ పాండ్యరా
జులచేతను, 'ఒడయొ డేలొ యెకిమిఁడు పుడిమి టేడని యాంధ్రనామసంగ్ర
హము. రక్షణిశ్చణంబులు రక్షణ=పారించుటయు, శిక్షణంబులు = శాసించుటయును,
జముఖంబునంగాక = పార్థివునిపలననేకాని, నేన = నేనే, సాక్షాత్కరించి =
శ్రక్షతమై, చేయమియొకొ = చేయకుండుటయును, తద్రక్షణేచ్ఛ-తత్ = ఆభగవ
త్తులయొక్క, రక్షణేచ్ఛ = పాలసాధిలాషము, అస్తదాభిముఖ్యంబునంగాని -
ర్కత్ = నాయొక్క, అభిముఖ్యంబునంగాని = నన్నిధియందేకాని, పాదము

మియుక్ = పుట్టమియును, నాయాభిముఖ్యంబు-నా = నాయొక్క, ఆభిముఖ్యంబు = ఆముఖ్యము, సంవాటమునంగాని = సంగ "దా" అప్పుడూర్జును న్యాయము చేతనే కాని, పుట్టమియుక్ = జనింపకుండుటయును, విచారణ = తలపోసి, తదాభిముఖ్యకర కార్థంబుగఁ - తల్ = ఆదానియుక్, ఆభిముఖ్య = ఆభిముఖుఁ డగుటయుక్, కరణార్థంబుగఁ = చేయుటకును, ఆస్థానంబుక్కు = నభిసంప్రదించి, వాచకయంబు - వాచి = వాడులయుక్, జయంబు = గెలుపును, వయంబులయుక్ = జననికావలయును, అను = అనునట్టి, కలంబు = అలాంటివను, అవ్యవస్థకుమారుననిక్ = అప్రయోగపడుచునకు, పుట్టింపఁ = జనింపఁజేయఁగా, పుట్టింపఁ = అవివ్రతము, విచి = విచి, నానా...నక్ - నానాదేశాగత = బహుదేశములనుండి వచ్చినట్టియు, నిస = నిదురైనట్టియు, అనా = చెప్పులేనట్టియు, వృద్ధ = పృథ్వీనట్టి, సూసురకుటంబములకుఁ = బ్రాహ్మణసాసారములకు, ధాన్యాజినపూగులు-ధాన్య = వస్త్రము, ఆజిన = వస్త్రాజినములను, పటాంబులు = వస్త్రములు లోనగువానిని, వటువులకుఁ = బ్రహ్మచారులను, పెండ్లిండ్లును = వివాహములకును, ఆనుపసీతులకుఁ = బంధములేనివారికి, ఉపనయంబులకుఁ = ఉపసీతులుగా నొనర్చుటకును, పంగవంధుబధిరాదులకుఁ = గుంటుగ్రస్తమెటివారైనవను, సౌరభేయాదిగూనంబులును = ఎడ్లు మొదలగు వాహనంబులును, (సురభి యనఁగా గామధేయపు; దానివలనఁ బుట్టినది. సౌరభేయ మనఁగా నెడ్డు; అది మొదలైనవి యిని విగ్రహార్థము.) మఱియుక్ = వంశియును, చెఱువుగఁడయఁబడియెననియు = చెఱువుగుంటల పని ముగియకున్నవనియు, పేదగుండలకుఁ బాఁజనఁపనియు = నిడుపడియున్న పేదలయము లోని పేదలకు పూజనవస్త్ర వద్యా లు లేకయున్నవనియు, ఎడవునక్ = ఎడారిని, చలపదిరిడియెవమనియుక్ = పానీయశాలనేర్పఱిచెవనియు, తిథి = వైశ్యము, చిక్కుననియుక్ = నిగ బడననియు, తీర్థయాత్రజనియెడి మనియుక్ = పుణ్యతీర్థంబుల సేవించుటకు వెళ్లెడి మనియును, ప్రత్యేకాధ్యక్షననియుక్ = శాస్త్రసీద్ధికర్తంబుల దుది ముట్టించుటకనియును, వ్యాధిమాన్యుకోననియుక్ = రోగముఁ బోగొట్టుకొననియును, చెప్పిపంజక్ = వాస్తవ్యులయఁగా, ఆలాపివంశంబు = రాజులేవి, గుప్తాగుప్తప్రకారంబులక్ - గుప్త = రహస్యమైనట్టియు, అగ్రప్త = ప్రబలమైనట్టియు, ప్రకారంబులక్ = కీతులచేతను, పంపుద్రవ్యంబుక్ - పంపు = అనిపినట్టి, ప్రవ్యంబుక్ = సామగ్రులను, తెచ్చి = తీసికొని వచ్చి, ఇచ్చు...నక్ = ఇచ్చు = ఇడుచుచున్నట్టి, ముదునశృగు = పృథ్వీనట్టి, వర్షధరుల = వండులయొక్క, చేతులకుఁ = హస్తములకు, క్రందుకొని = సంపాదించి, చేసాచిన = వాస్తవప్రచారణము చేయుచున్న, నందితితోరణంబులై = నందిశృంగ గట్టిన తోరణములై, తోచు...లక్ - తోచు = కనబడుచున్న, ఏక

పాడి = స్మారకస్వాధ్యాయములయొక్కయు, ప్రాదండి = వైష్ణవస్వాధ్యాయములనగా జీయ్య
 కులయొక్కయు, బ్రహ్మచారుల = పటువులయొక్కయు, ఉన్నమిత = ఎత్తబడ్డ, దండం
 ముల = కట్టలయందు, సిండా...లక్ = సింధు...లక్ = వ్యాపించుచున్న, హాయి = ఎత్తి
 పై నట్టియు, కర్త = పన్నుపై నట్టి, సి. 'రాగ్రప్యకహయోస్త్రీ' నిర్వాసేవారజే
 సే, విశ్వా 'పర్వపెన్' అని యాదహమరములు. పస్త్రకాపిన పరంవరలక్ -
 పస్త్ర = శాటులయొక్కయు, (దండములమరి గట్టి, ముద్రవస్త్రము లనుం.) కాపిన =
 గోచులయొక్కయు. పరంవరలక్ = సమూహములచేతను, ప్రిమ్మి = కప్పి, కావ
 శ్యపడగలబాడగని - కావశ్య = కావలయున్న స్థానములదల, పడగల = బెక్కి
 ములయొక్క, బాడగని = వైభవించిరిసి, (కావశ్య) = వివిధములయొక్క, పడగల =
 కావలవలెను, బడగని = మెలికలుగని, కేటలకార్పూరింబ = ఒక్క దీనత్వమే,
 విమ్మి కా = చుట్టుగా, కక్కిన విమ్మిలెఱుగక = ఎఱుచుదువు లెఱుగక,
 పేడు...కు = పేడు = గూచించుచున్న, విమ్మిగింబ = ఇత్తెఱుగననున్నట్టి,
 కాపే = లెక్కల మిక్కిటయైన, ప్రాణలక్ = చతులకు, ఆధారంబు =
 ఆస్పదమైన, పర్వపర్వరంబు = పర్వమును గుర్తుమును, (అని గా దిడ్డివాకిలి
 ననుట.) చేరి = ప్రవేశించి, ప్రతిచన = నదినమందును, ఆగ్రతాప = నాచరణ
 ములయొక్క, భజనకథాశ్రుతపూర్వము = ముందువినబడిన భజనకథలు గల
 పైన, పూర్వము వినబడినవి శ్రుతపూర్వములు, కేరిచిత నాపాద భజనకథలు ముందు
 వినబడియున్నదో అది యని నిర్ణయము. భగవత్పాదారవిదధ్యానగర్విరాలనుట.)
 ఆయుధధరుడేవిక్ = ఆపాంధ్యరాజుభార్యకు, ఆశ్విరవనాక్షతంబులు = మంగళాశా
 సనపూర్వకాక్షతంబులు, దేవాలకముఖంబునంబు = ద్వారపాలునిచేత బంపి, వైదేకి
 కుండక్ = పరగణి, వైష్ణవమండక్ = విష్ణుభక్తిగల బ్రహ్మచారిని, వాచిగలిగినక్ =
 విద్యావాదులు చేసిన వాడున్నయెడ, విష్ణుతత్త్వంబు = నారాయణస్వరూపమే, పర
 తత్త్వంబు = పరమార్థమని, వాదించి = ప్రసంగమొనరించి, గెల్చివక్ = జయించెను.
 వినుభావనంబు = రాజు, విష్ణుభక్తివిముఖుండు కావునక్ = నారాయణస్వరూపుఁ బూజ్య
 ప్రతిష్ఠింపలేక దానిని జేసి, వైష్ణవనిమి = విష్ణుభక్తికొడవైన నాయొక్క నిజాన
 మును, విన్నవించక్ = ఎఱిగించుటకు, ఎవ్వరును = అందఱును, వెఱుకురు = భయపడు
 దురు. సీవు, విష్ణుభక్తిపరాయణువు = విష్ణుభక్తియందాన క్తిగలదానవు, పరిహితాచారవుం
 గావున = భర్తకనుకూలంబగు సర్వైక్తిగలదానవునగునకు, సీకుక్ = సీతాకు, విన్న
 వించి = విజ్ఞాపనముచేసి, పంపితిక్ = అనిపిలిసి, నీవిభుండు = నీభర్త, నీకు విధే
 యుండు = నీకు వశ్యుండు, విన్నవించి = విన్నవమొనరించి, సన్నుక్, రప్పించి = పిలువ

బంచి, వాదంబు = ప్రసంగమును, 'చేయింపజే' = చేయించుటను, 'హిపుదేని' = సమర్థు
రాలవైతివా, వాదించి = ప్రసంగించి, 'గల్పి' = ప్రదివాదులను జయించి, 'నీదుభర్తకు' =
నీపతికి, 'భగవద్భక్తి' = శ్రీమన్నారాయణనియం దానక్తిని, పుట్టించి = జనింపఁ
జేసి, 'కృతార్థు' = కృతకృత్యునిగా, 'కావించెదన్' = చేసెదను. అని = ఇట్లుని, విన్నవించు
బంచినన్ = విన్నపము చేయఁబఱచగా.

తా. వెండియు నీ రహస్యం బెఱుంగక పుడమితే దక్షానుడై నాభీక్షులను
సామాన్యజనులమాడ్కిం జూచుచు వారల దీవనంబులకుం గలుగు సుపద్రవంబులను
చారించకయుండం జూచి కాయం దిరుక్తి లేని యారాజును వాచమున మెప్పించి
నాభీక్షుం గావించనియెడఁ గలియుగంబునం గృతమాలాతామ్రపర్ణీ తీరములయందు
దండెగ వాసముజేయు నాభీష్టల నద్వైతము నేలుచున్న యితఁడు సమ్మానింపఁడని
విచారించి వాచమున జయించి రాజును నిష్ఠుభీక్షుం గావించవలయునను తల
పర్యాయసాచార్యునకు నే బుట్టింప నటం దచ్చటి కరిగి యనేకదేశములనుండి వచ్చు
బహువిధ యాచకతండంబుల కిష్టార్థముల నిచ్చుచు మత్స్యదీపవయం దిరుక్తురాలై
యన్న యాభూపతిదేవియొద్దకు దేవారికముఖంబున మగగళాశాసనాక్షతలం బాపి
వాచి గంగినయెడ విష్ణుతత్త్వంబు పరతత్త్వ మని సిద్ధాంత మొనరింపఁగలవాడ
సయ్యును విష్ణుభీక్షిముఖుడైన రాజునకు నామనవి విన్నించువారు లేకయుండుటం
జేసి విష్ణుభీక్షురాలగునీను నన్నుఁబిలిసి. నీవు విష్ణుభీక్షిగా, పతిభీక్షియును గల
దానవగుటచేత నీభీక్షు నీకు నశ్యుడై యున్నవాడు గాన విన్నపముఁజేసి నన్ను
బిలువనంపి ప్రసంగము జేయఁపఁగలదాని వైతివని నచ్చి సభయందుఁ బ్రసంగించి
వాదులను జయించి నీ పతికి శ్రీవిష్ణుభీక్షి బుట్టించి భయ్యని జేసెద నని విన్నవించు
మని పంచె ననుట.

తే. గ్రీష్మసమయనిరుత్సాహకేరిమణి

నవభునధ్వని కలరుచోదమున నలగి,

*యేకతపు నర్తగోష్ఠిఁ బ్రాణేశుతోడ

నలని విధ మెఱిగింప, నీట్టటు వడుచు.

54

టీ. గ్రీష్మ...ణి = గ్రీష్మసమయ = వేసవికాలమందు, ని. 'సమయాశ్మవధాచార
కాలసిద్ధాంతసంవిద' యని యమరము, నిరుత్సాహ = సుఖోపరహితయైన, కేరిమణి =
అడుగుమలి, నవభునధ్వనికోశంబు = త్రొత్తయైన, భునధ్వనికోశ = ఊలుమునకు, అలరు

చందమునకొ = సంజమించునట్లుంబలె, ఆలరి = ఆనందించి, ఏక...ప్రే = ఏకతపు = ఏకాంతమందైన, నర్త = విలాసార్థమగు, గోష్ఠి = ముచ్చటించునపుడు, ప్రాణేశుతోడకొ = పెనిమిటితో, అతనివిధము-అతని = అయ్యమునాచార్యునియొక్క, విభము = ప్రసంగ మొనరించెడి నన్నరీతిని, ఎఱిగింపకొ = తెలుపఁగా, ఇట్టట్టుపడుచుకొ = అచ్చెరువొందుచును.

అ. పిమ్మట నారాజభార్య పసవికాలమునం దుత్సాహము లేకయున్న యాడునెమల నుత్సాహమేనుస్థుని పసి యూరొందించు పోన నుబ్బి యుత్సహించి యేకాంతంబున గరనస్థుడయి లాడువేళం దనస్రావల్లభునితో సయ్యామునాచార్య వర్కుం డానలిట్టినవిధం దెల్ల నెఱిగింప నయ్యుత్సాహం దాశ్చర్యమునొందుచు.

క. భూషల్లభుడొడైట్టెట్టా

తొ వాదముఁ జేసి శివమతంబు జయింపం

గా వచ్చెనో? చూతముగా,

రావింపు' మటన్న నాటిరారాత్రి చనంగన్.

55

టీ. భూషల్లభుడు = రాజు, ఎడైట్టా = ఏలాగలాగు, లొ = తాను, (బ్రహ్మచారి యనుట.) వాదముఁ జేసి = వాదించి, శివమతంబుకొ = శైవమతమును, జయింపంగా వచ్చెనొ = గలుపవచ్చెనో, చూతముగా = వీక్షించెదముగాని, రావింపుము = పిలువనంపుము, నాటిన్నకొ = అట్లనఁగా, నాటిరారాత్రి = ఆ రారెరి, చనంగకొ = వెళ్లఁగా.

అ. ఆ భూకాంతం దేలాగని నాబ్రహ్మచారి వాదమునరించి శివమతమును జయింపఁగలఁచొ చూతము పిలువఁ బంపు మనుటయు, నిరలలోఁ దెల్లవాఁడఁగా నని భావము.

వ. ప్రభాతంబునం ¹బరిమితాస్థానంబునం గొలుపున్న భర్తమ్రాలఁ దా నుండి మయ్యిందువదన యతనియనుమతిం బ్రతిహరిచేతఁ బిలువఁ బించిన నట్టానిలింపకుమారుండు.

56

టీ. ప్రభాతంబునకొ = స్రాతకాలమందు, పరిమితాస్థానంబునకొ = మితజనము గలసభయందు, గొలుపున్న = కూర్చుండియున్న, భర్తమ్రాలకొ = పెనిమిటియెదుటను, ఉండినిల్చుండి, ఆయ్యిందువదన = నంద్రునివంటి = మోము గలయారాజభార్య, అతనికొ = ఆరాజయొక్క, అనుమతికొ = సమ్మతిచేత, ప్రతిహరిచేతకొ = ద్వారపాలకునిచేత,

1. బరిమితజనం బనునాస్థానంబునం.

పిలువబడుచినాన్ = రమ్మని చెప్పవలసినగానే, ఆజ్ఞానిలింపనుమారుండు = ఆపుడమి పలుకుకొమరుండు.

— యామునాచార్యుండు పాండ్యపభిం జేమట —

క. ద్వారంబు సొచ్చి, కీలిత

గారుడమహి నజ్రవేదికం జన్మకులం గెం

పారు నొకపిప్పలముం గని,

యా రావి న్నాదసాక్షికి వే గొనుచున్.

57

టీ. ద్వారంబు = రెండు వీలిని, సొచ్చి = ప్రవేశించి, ... హిం = చిత్ర = చెక్కబడిన, గారుడ = మరకతమయమైన, మహిం = భూమియందు, నజ్రవేదికం = రవలతో గట్టినలిన్నెయందు, చివురులం = విగుళ్ళచేరు, ... ముం = గొప్పది = ఎఱ్ఱనగాచున్న, ఒకపిప్పలముం = ఒకయశ్వశ్లేష్మపుడమును, దని = చూచి, ఆ రావిం = ఆయశ్వశ్లేష్మమును, వాదసాక్షికి = ప్రసంగమునకు సాక్షిగా నుండుటకై, అగొనుచున్ = ప్రదక్షిణ మొనరించుచు నని యుత్తరపద్యముతో నన్వయము.

తా. పిమ్మట హజారమునుండి నొరుం ప్రవేశించి వచ్చులచేత జెక్కుబడయున్న భూమియందు మిగుల వెలగల రవలచేత గట్టుబడన పనుయం జాఱినచిగుళ్ళచేత నొప్పుచున్న యశ్వశ్లేష్మపుడమును చూచి తాను జేయు బూనిన వాదమునకు దాని సాక్షిగాం గైకొను నిచ్చుతో ప్రదక్షిణ మొనరించుచు.

సీ. పసిడిగ చ్చుమన సోపానముల్ మూలంబు దుం

గితవిశాలితయుఁ జిత్రితయు నైన

సభ మహాకుభముపై శ శార్దూలచర్మకం(ఖం)

థా(డా)వృతుల్ జటిలులు శ నైన జరత

మాహేశ్వరులు చుట్టి (ట్టు) శ రా హారసంధి రు

ద్రాక్షాయతముం దాల్చి శ యలికభూతి

సురటిగాడ్పుల రాల శ నరుణాయతాక్షుడై

కుటుగదై బిల్లం బ్రశోవ మునిచి

నంది ముద్రితపాణియందు జెక్కుండి యా

గమములు విసుచు హేమము పొదివిన

తే. యలతిరుదురాకగవికుట్టులందు మెఱయ

వెలిదపారంబు మించ దుశవ్వలువ గప్ప

యడపమును వాడివా లొక్కయతివ దాల్చ

భార్య వింజామ రిడ నొప్పుసాండ్యు గనియె.

53

టీ. పనిడి=బంగారముయొక్క, గచ్చు = పూచు, అమరక = బిచ్చుచుండగా,
సోహనముల్ = మెట్లు, (నగలు గంతస్త్రు లుంటు.) మూలం = మూటిచేత,
మింగిత=పాడుగొవబడిన, శాలియం = వైశాల్యముగలదిగాఁ జేయబడినదియు,
చిత్రియం = చిత్రిపులు గలదియును, పానభక్ = అగు ఆస్థానమండపమందు,
మహా = అధికమైన, కుశముపైక = ఆస్తరణమునందు, శార్దూలచర్మంధాపుతుల్ -
శార్దూలచర్మ = పులితోలచేతను, ంధా = బొంబలచేతను, ఆపుతుల్ = కప్పబడినట్టి
యు, జటిలలుగు = పడుగులగు నున్నట్టి, నిత=వృద్ధులైన, మోహశర్వరులు = రంగ
ఘారులు, చుట్టికాక = పరివర్తితంగా, హరిసంధి=హరి = ముత్యాలపేరిలయొక్క,
సంధి = సంగలయి, రుద్రాక్షనిలతముల చుట్ట - రుద్రాక్ష = రుద్రరాక్కముల
యొక్క, ఆయు=మూలంపు=పెక్కులు ధరించి, స. శకంహస్తమయుతంశుమానం
స్యపాచక' ముని పదనము. ఆరిధుతి = ముఖమందలిభిన్నము, సురటిగాడ్పులక=విం
జామరలగాలిచే, రాలక = పడుచుండగా, రుజాయతామండై = ఎఱునై దీర్ఘము
నైనట్టి పులుగులవాడై, కలుగ ద్దె = మిటుచేతమునగు, బిల్లక = పల్లనైన
కలగడయందు, ప్రశస్తి మనిచి=మాంచయాసి, సం...దాక=నందమృత్రి=పుమాం
శితాంగుశీయకవంగల, పాణియందుక = హస్తమునందు, చెక్కె=గండకలమును
జేర్చి, ఆగడముంవిరుచుక = ప్రవాహమును లాలకించుచు, హ...మి - హేమము
పొదివిన=పైడిపొదిగిన, అలతి = నన్నములయిన, రుగరాక = రుద్రాక్షములయొక్క,
గమి = సమాహము, కుట్టులందుక = అంటుపోగులందు, మెఱయక = వెలుంగగా,
'ప...బు-వలి = తెల్లనైన, తపారంబు = పాగాను, మించక = అతిశయించునట్లుగా,
దువ్వలంక = దుప్పటిని, కప్పి = ఆచ్ఛాదించి, అడపము = తొగబూలపుసరి
చిని, వాడినాలు=పదును గలభిదమును, ఒక్కయతివ తాల్చక = ఒకస్త్రీ ధరించియుం
డగా, భార్య = రాజపత్ని, వింజామర, ఇడక = విసరగా, ఒప్పు = చెన్నందు
చున్న, పాండ్యుక = పాండ్యరాజును, కనియెక = చూచెను. (ఇది పంచపాదసీస
మని కొందఱును, చతుష్పాద మని, మఱి కొందఱు దైదవపాదములేకయు వక్కా
నింతురు.)

తా. పసిండివన్నెపూలచే నొప్పు మూడంత్రులపెట్టును మిగుల పాడవు వెడల్పును గల్గి పలుకెఱుగులయిన చిత్తరువులచే జెన్నెఱుగింపన్న సభామంటపము నందు గొప్ప యాస్తరణంబున బులితోట్లను బొంగులను గప్పకొని జడలు ధరించిన వృద్ధులగు లింగధారులు పిన్నుల బరిపెట్టించియుండ రన్నచోరములయొక్క నడుమ నడుమున దుద్రాక్షములం గూర్చించి ధూయించి నొవగు బుట్టిన విష్ణుని వింజామరల గాలికి రాలుచుండఁ గన్న తెఱ్ఱజేయుచు చిత్తగర్హయించుచు విష్ణునిమీఁద మోచేయి యుంచి నంది ముద్రితంబులైన గుంగరములు గల హస్తమునఁ జెక్కిలి లోయించి కొని మాహేశ్వరులు చదువునైవాగమముల నాలకించి విరుచుఁ గుండనపు బంగారముచేతఁ గట్టఁబడిన సన్నదుద్రాక్షల కుట్టుపోగులు గల్గి తెల్లనిపాగాను ధరించి నాణ్యపు దుప్పటి గప్పకొని జడప్రక్కనడవమును పాడైయొసకర్త వచి బట్టిన యొక్కస్త్రీ తన్ను నేమిసం బట్టపుడేవియైన సభార్య వింజామర లిడుచుండఁ బ్రాశించుచున్న యపాండ్వరాజుం గనియె నని భావము.

వ. కని వినతుం డై చేర నరిగి యజ్ఞోపవీతంబు గాను కిచ్చి కూర్చున్న నాదరింపక సంరంభి యై యవ్వశ్యంభ రాధర్త యి ట్లనియె. 59

టీ. కని=చూచి, వినతుండై = నమ్రుడై, చేరనరిగి = సమీపమునకుఁ బోయి, యజ్ఞోపవీతంబు కాను కిచ్చి=బుడె ముపాయనముగ నొసంగి, కూర్చున్నాఁ=ఆసీనుఁడు కాఁగా, ఆదరింపక = మన్నన చేయక, సంరంభియై = ఉద్రేకముగలవాడై, అవ్వశ్యంభరాధర్త=ఆ రాజు, ఇట్లనియె= వక్ష్యమాణమగునను బఁకెను.

తే. 'సంగతియె యోగంబు సుమంత్ర శింగణావు

తత్త్వనిర్ణయవాదంబు శరమె నీకు?

నోడిలేనియుం బట్టి మొట్టో యనంగ

లింగమును గట్ట కుడుగ, మోటింగి నొడువు.

60

టీ. ఓయి = ఓ బ్రహ్మచారి! సంగతియె = యుక్తమా, ఇసు...వు - ఇసుమంత్ర = ఇంచుకంత, శింగణావు = పన్నవాడవు, తత్త్వనిర్ణయవాదంబు = స్వరూపనిర్ణయ ప్రసంగము, శరమె నీకు = నీకు శక్యమా, ఓడిలేనియుం = పరాజితుండవై తివేసి, పట్టి = బూత్కరించి, మొట్టోయనంగ = ఆర్తధ్వని చేయుగా, లింగమును గట్టక = శివమూర్తి బంధింపక, ఉడుగము = మానము. ఎఱింగి = విచారించుకొని, నొడువు = మాటలాడుము.

తా. అప్పుడపాండ్వరాజు 'ఓ బ్రహ్మచారి! న్యాయమా, నీవు మిక్కిలి చిఱుక కాదుగాని సంగతికి గాఢ మె టినదే' అని వాదమున బలాబలమందవై తివేసి

మొట్టోయన్నను వదలక పట్టి లింగముఁ గట్టించి పుపుమము; విచారించి మాట లాడు మనియె.

తే. వాదుల మటంచుఁ జెప్పించి శ వత్తు; రోట
మైన దయ నీరె యేమైన శ నని విలజ్జ
జూటుండనమున సభ లెక్కు శ చొరవకాండ్రు;
పాటువారలసుద్ది సెప్పంగ నేల.

61

టీ. వాదుల మటంచుఁ = ప్రాసంగికల మని, చెప్పించి = పర్తమానముఁ బంపి, వత్తురు = విలెచెవరు, పీటమైనఁ = పీడినను, దయఁ = కృపచేత, ఏమైనఁ = కొంచె మైనను, శాశి = ఇయ్యరా, అని = ఇట్లని, విలజ్జఁ = స్థిర లేకుండుటచేతను, జూటుండన మునఁ = మోసముచేతను, సభలు = ఆస్థానములను, ఎక్కు = ప్రవేశించునట్టి, చొరవ కాండ్రు = ప్రవేశించు స్వభావముగల సాహసినలైనచూచి, వత్తురు శ్రమియింప నన్వయము. పాటువారల = ప్రాసంగికలయొక్క, సుద్ది = పృథ్వికమును, చెప్పంగ నేల = వచించుట యెందులకు.

కా. మఱియు నారాజు ఏమియు నెఱుంగని ప్రాప్తాణులు దాము వాదముఁ దోడినను, గరుణించి కొంచె మయిన నీమరా చూత మని తలపోసి ప్రాసంగికల మని చెప్పిపొనుచు వచ్చుచున్నారు. ఇట్లు లజ్జలేక మోససారితనమున సభలను బ్రవేశించు నట్టిసాహసిన లగునావిప్రుల పృథ్విక మే మని వచింపుడు నని నిందించె నని భావము. ప. అని పలికి దరహాసంబుతో దేవిదేవుఁ జూచి యిట్లనియె.

62

టీ. అని పలికి = హాసాననఁ జెప్పి, దరహాసంబుతోఁ = చిఱునవ్వుతో, దేవి దెనఁ = భార్యదిక్కును, చూచి = వీక్షించి, ఇట్లనియెఁ = వత్సమాణక్రమంబుగ వక్కాణించెను.

క. అన్నన్తతస్థుఁ డోడిన
భస్మము రుద్రాక్షములును శ బాసి యితనిచే
విస్తయముగఁ 2దక్షపుముర
ఘన్నరచక్రాంకితుండఁ శ గాఁ గలవాఁడన్.

63

టీ. అన్నన్తతస్థుఁ డోడినఁ = నాకిష్టమైన వైషమతస్థుండు పరాజితుఁ డాయెనా భస్మము = విభూతిని, రుద్రాక్షములును = రుద్రరాక్కములను, పాసి = త్యజించి, ఇతని చేఁ = ఈ పలుపుచేతను, విస్తయముగఁ = అత్యర్థముగా, తప్త...డన్ - తప్తపు =

1. పాటుదురు వాండ్రుసుద్ది చెప్పంగ నేల. 2. సాక్షము ముర.

తపింబుబడిన, మురఘస్థుర = మురాసురుని భక్తించిన విష్ణుచేవునియొక్క, చక్ర = చక్రముచేతను, అంకితుండ = చిహ్నితుండను, కాంగలవాడ = అయ్యెదను. ని. 'భక్తికోమస్స రోద్ధర' యని యమరము.

తా. ఇప్పుడు నడువబోయెడి వాడమున నా కభిమతుం డయినశివమతస్థుఁ డోడెనేని విభూతి రుద్రాక్షములు బరిత్యజించి నే నీ బ్రహ్మచారిచేతఁ జక్రాంకితుండ నయ్యెద ననియె.

తే. ఉవిద! యీనీదువిద్వాంసుఁ १ డోడెనేని

నీకు నితనికే నన్న పూనికయ యన్న

'నొప్పితిమి దేవరానతి १ దప్పకున్న

జాలు మఱి పంచభూతము १ ల్పూక్షిగాఁగ.'

64

టీ. ఉవిద = ఓస్త్రీ, ఈ నీదువిద్వాంసుఁడోడెనేని = ఈ నీపండితుండు పరా శితుఁడాయెనా, నీకు = నీకు, ఇహనికి = ఈ యామునాచార్యునకును, ఏక = నేను, అన్న = అన్నెట్టి, పూనికయ = ప్రతిజ్ఞయే, అన్న = ఇట్లనఁగా, విప్పితిమి = మేము నప్పించితిమి. దేవర = తాము, అనతి = చెప్పినమాటను, దప్పకున్న = అతిక్ర మింపకయుంటిరా, చాలు = ప్యాప్తము. మఱి = మఱియును, పంచభూతములు = పృథివ్యైజోవాయాకాశములు, సాక్షిగాఁగ = నిష్పక్షపాతముతోఁ జూచువారలు గాఁగా, దప్పకుండిన జాలు నని శ్రీవి చన్వయము.

తా. ఓ పనితామణీ! నీ పండితుండు డోడెనా నీవును నీ యామునాచార్యుండును నే జెప్పినట్లే తైవదీక్ష వహింపవలసి యుండు ననఁగా విని, యా రాజుభార్య "యో స్వామీ మీయాజ్ఞ కొడుబడితిమి మీరును బంచభూతములు సాక్షిగా నానతిచ్చిన మాటను ద్వంద్వక నడవవలయు" నని ప్రతుక్షర మిచ్చె ననుట.

వ. అని పలుకు నయ్యిరువుర ప్రతిజ్ఞ లొకరించి.

65

టీ. అని = ఇట్లని, పలుకు = వచించుచున్న, అయ్యిరువుర = ఆయిద్దఱ యొక్క, ప్రతిజ్ఞలు = శపథములను, అకర్ణించి = విని.

తే. అతఁడు మృగకృత్తి పెళ పెళ १ యనఁగఁ బసుపు

గోచి గట్టిన మోదుగుఁగోల నెగయఁ

బ్రాంజలి వినీతుఁ డై విన్నపం బటంచు

నగమునాసుత నిటు १ లనియొ బలికి.

66

టీ. అతఁడు = ఆ యామునాచార్యుఁడు, మృగకృత్తి = కృష్ణాజినము, పెళపెళ
యనఁగఁ = పెళపెళయాడఁగాను, పసుపుగోచిత్ = హరిద్రాకాశీనము, కట్టిన = కట్టఁ
బడిన, మోదుగుఁగోలఁ = బలాశదండమందు, ఎగయిత్ = చలంపఁగా, ప్రాంజలి =
చేతులుజోడించిననఁడై, నన్నుండై, విన్నవం బటంచుత్ = నేను శ్రుతపఱుచునట్టి
వాక్యము నాలకింపు మటంచును, ఆర్థముక్తాననశత్ = సగము విడువఁబడిన యాసనము
గలవాడై పతికిత్ = రాజునుగూర్చి, ఇట్టు లనియెత్ = శిలా గనియెను.

తా. ఆట్లయ్యుండవురు నిర్ణయించుకొనిన శపథముల నాకర్ణించి యామునాచా
ర్యుం డవుడు, నాను ధరియించియున్న కృష్ణాజినము పెళపెళయాడఁగాఁ బలాశదండ
మునందు బంధింపఁబడినగోచి చలించునట్లు ఎగము విడువఁబడ్డ యాసనముగలవాడై
చేతులు జోడించి విన్నవించెద నాకర్ణింపు మని రాజునుగూర్చి పలికె ననుట.

క. 'దేవా! ఇట్లని యానతి

యీ వల దే గడుపుఁగూటి १ కిట రా 1 నాడ

బ్రేవారిఁ బోవ భిక్షా

జీవిక వర్గి కిని విధి సృజించెనె గాదే.

67

టీ. దేవా = ఓరాజా! ఇట్లని = శిలాగని, ఆనతి యీవలదు = ఆజ్ఞయాయ
వలదు, ఏత్ = నేను, కడుపు గూటికిత్ = పొట్టవంటకమునకు, ఇటరాత్ = ఇక్కడికి
రాను, నాడబ్బు = నాప్రవృత్తము, ఏవారికిత్ బ్రోవత్ = ఎవ్వరిని పక్షించుటకొఱకు,
వర్గికిత్ = బ్రహ్మచారికి, భిక్షాజీవిక = భిక్షాజీవనము, విధి = బ్రహ్మ, సృజించెనెగాదె =
సృష్టించియే యున్నాఁడుగదా.

తా. ఓయీరాజా! నీ ఏలాగున నెలకొనవలదు; నేను కడుపుకూటినిమి త్రమై
వివాదముజేసెద ననిచెప్పి వచ్చిన నడ కాను. నే నెవ్వరిని పక్షించవలసియున్నది;
బ్రహ్మచారికి బ్రహ్మ భిక్షావృత్తిని మున్నే సృజించియుండలేదా యని భావము.

తే. ఎవ్వఁ డీ(దే)సర్వభూతస్థుఁ १ డి త్రైఱంగు

నకును బ్రేరేచె సతనియాసతియె తెచ్చె

నెఱిగినవి నాల్గు నొడువ నెట్లెని లెస్స

యతఁడ బొంకన నేమి సేయంగ వచ్చు.

68

టీ. ఎవ్వఁడు = ఏభగవంతుఁడు, ఈసర్వభూతస్థుఁడు = ఈసర్వాంతర్యామియై,
ఇత్రైఱంగునకుత్ = ఈప్రకారమునకు, (వాదార్థమై యనుట.) ప్రేరేచెత్ = ప్రేరణ

1. నాడం బేవారి.

చానెనో, అతని=అదేవునియొక్క, ఆనతియె = అడ్డయే, తెచ్చెన్ = తీసికొనివచ్చెను, అతడ=నన్నుఁజెచ్చినభగవంతుఁడే, బొంకినె=అబద్ధమాడినను, ఏమిసేయంగవచ్చున్ = ఏమిసేయంగలను, ఎఱిగినవి=నాకుఁజెలిసినవి, నాలు=నాలుగుయుక్తులను, నొడువన్ = చెప్పఁగా, ఎట్లైనీ = ఏలాగైనను, లెస్స=యోగ్యమే.

తా. సర్వాంతర్యామియైన యేదేవుండు నన్నిట్లు వాచుముసేయు మని ప్రేరేపించెనో యట్టిభగవంతుండే బొంకినవుడు నే నేమి సేయంగలవాడను? నాకుం జెలిసియున్న నాలుగుయుక్తులను జెప్పెద; దానిపై నేలాగైనను యోగ్యమే యనిపలికె ననుట.

తే. పంతమైనను గానిమ్ము ॥ పార్థివేంద్ర
యుక్తులను నిగ్రహస్థాన ॥ మొదలవే నేని
యప్పు దెచ్చినవిద్వాంసుఁ ॥ డనఁగ వలవ
దెట్లు గావింప వలయు నట్లుట్లు చేయు.' 69

టీ. పార్థివేంద్ర = ఓయిరాజా! పంతమైనను=నీ డైన ప్రతిజ్ఞనైనను, గానిమ్ము=జరగనిమ్ము, యుక్తులను = ప్రతిపాదియుక్తులచేతను, నిగ్రహస్థానము = ఓడుకొని, ఒదవే నేని = దెచ్చినేని. యప్పు = దేవరదేవి, తెచ్చినవిద్వాంసుఁడు = రావించినపండితుఁడు, అనఁగ వలమ=అని విచారించువలయు, ఎట్లు గావింపవలయున్ = ఏలాగునఁ జేయవలయునో అట్లుట్లు చేయుము = అలాగుననే చేయుము.

వ. అని య(యు)లుకు విడిచి పలికి, మగుడం గూర్పుండి, యతఁడు యను మతి వాదంబునకుం దొడంగి. 70

టీ. అని=ఇలాగని, అలుకు = భయమును, విడిచి = త్యజించి, పలికి=వాక్రచ్చి, మగుడన్ =మరలను, గూర్పుండి=అసీనుడై, అతనియనుమతిన్ = ఆరాజయొక్కరూజ్జచే, వాదంబునకున్ = ప్రసంగమునకు, తొడంగి = ఉపక్రమించి.

తా. ఓయిరాజా! నేనబ్రతివాదియుక్తులను నోడితి నేని మిరానలిచ్చినట్టి ప్రతిజ్ఞనైనను జరగింపుండు, అప్పుగాని పిలువంబుచిన విద్వాంసుం డని మన్నింపక మాకిష్టము వచ్చినయట్లు చేయింపుఁ డని పల్కె ననుట.

— అన్యమతభండనము —

నీ. అందులో నొకమేటి ॥ కభిముఖుండై యాతఁ
డనిన వన్నియును ము ॥ న్ననువదించి ;
తొడంగి యన్నిటి కన్ని ॥ దూషణంబులు వేగ
పడక తత్సభ యొడఁ ॥ బడఁగఁ బల్కి ;

ప్రక్కమాటల నెన్నఁగొక్కొక్కమాటనె
నిగ్రహస్థాన మనగుగ్రహించి ;
క్రందుగా రేగినఁ గలఁగ కందఱఁ దీర్చి
నిలిపి ; యమైదలి వానికినె మగిడి ;

తే. మఱి శ్రుతిస్మృతిసూత్రసమాజమునకు
నైకకంఠ్యంబు గల్పించి, యాత్మమతము
జగ మెఱుంగఁగ రాధాంతముగ నొనర్చి
విజితుఁ గావించి దయ వానిఁ విడిచిపెట్టి.

71

టీ. అందులఁగఁ = అవాదులఁగఁ, ఒకమేటికిఁ = ఒక ప్రాధవాదికి, అభిముఖుడై = ఎదురుగా నున్నవాడై, అతఁ డనినవన్నియుఁ = అచుడు నెప్పినయుక్తుల నన్నిటిని, ము న్నునువదించి = ముందరువాదముఁ జేసి, తొడఁగి = ఉపక్రమించి, అన్నిటికిఁ = అతఁడు నెప్పినయుక్తులకన్నిటికిని, అన్నిదూషణాబులు = అన్నిదోషంబులు, వేగపడక = త్వర పడక, 'ప్రగమావైధికికమాగ్నిదుత్ప మహాస్పతిక్రియారేఖ' అనుసూత్రముచేత మువర్ణ కలాపము. తత్సభ = ఆసభ్యులు, ఒడఁబడఁగఁ = సమ్మతించునట్లుగా, బల్కి = సంభాషించి, ప్రక్కమాటలఁ = పార్శ్వముల చున్నవారు నెప్పునటియుక్తులను, ఎన్నక = గణనచేయక, ఒక్కొక్కమాటనె = ఒక్కొక్కయుక్తిచేతనే, నిగ్రహస్థాన ము గ్రహించి = నిగ్రహస్థానమును బొందించి, యుగ్రహించి, ('నిగ్రహస్థాన' మనఁగా బ్రసంగదోషములకుఁ జేరు.) క్రందుగా రేగిన = దోష్టిగాఁ బ్రసంగింపరాఁగా, కలఁ గక = తొట్టుపాటుపడక, అందఱఁ = ఎల్లరఁ, తీర్చి = సమాధానపఱచి, నిలిపి = ఉంచి, అమైదలివానికినె = ఆ 'మైదరి విద్వాంసునకె, మగిడి = తిరిగి, మఱి = మఱియును, శ్రుతి = వేదములు, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములు, సూత్ర = వ్యాససూత్రములు, వీనియొక్క, సమాజమునకుఁ = సమాహమునకు, వికంఠ్యము = వికగ్రీవత, కల్పించి = చేసి, ఆత్మమతము = స్వమతము, జగ మెఱుంగఁగఁ = లోక మెఱుంగనట్లు, రాధాంతము గఁ = సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, విజితుఁ గావించి = ఓడించి, దయఁ = కరుణచేత వానిఁ = ఆతనిని, విడిచిపెట్టి.

తా. ఆ వాదులఁగఁ నొక ప్రాధవాది కభిముఖుడై యతఁడు నెప్పినయుక్తులను ముందరువాదముఁ జేసి యుపక్రమించి ఏమిట నా యుక్తుల కన్నిదూషణాబులును దాను త్వరపడక సభ్యులు మెచ్చునటుల బల్కి యరుప్రక్కల చున్నవారు నెప్పు చున్నమాటల నెన్నక యొక్కొక్కయుక్తిచేత నిగ్రహస్థానము లొదవిన ననుగ్రహించి సభ్యులు దోష్టిగా వచ్చి ప్రసంగింపఁ దా దొట్టుపడక యందఱు సమాధానపఱచి అముక్త—18

యించి యామొదలవిధానమునకే మరల పేదశాస్త్ర బ్రహ్మసూత్రములకు సేకవాక్యతఁ గల్గించి చెప్పి పిమ్మట స్వమతము సిద్ధాంత మని యొక మెఱుంగునట్లుగఁ జేసి యాడించి దయచేత వానిని విడిచిపెట్టును.

క. 'నీ వేమంటిని నీవు, చావలివానికిని మగిడి శ్రయట్లనె వానిం గావించి, యొకఁడొకఁడురా, నావిప్రుఁడువాదసరణిసంరక్షణగెలిచెన్.

టీ. నీ వేమంటిని = తొలుత దొమ్మిగఁ బ్రసంగించవచ్చినవారలలో నొక్కనిం జూచి యీవువల్కినదేమి, రమ్మంచు = రమ్మని యాడించి, ఆవలివానికిని = ఆవలనున్న మఱియొకనికిని, మగిడి = భిక్షుఖండై, వానికి = ఆ వానిని, శ్రయట్లనె = మొదలివానినివలెనే, కావించి = చేసి, మఱియు నీ ప్రకారముగన్, ఒకఁడొకఁడు = ఒకనిపేట నొకఁడుగా, రా = రాఁగాను, ఆవిప్రుఁడు = ఆ యామునాచార్యుఁడు, వాదసరణి = వాద ముఖమున, అదక్ష = వాదుల నెల్లరు, గెలిచెన్ = జయించెను.

తా. మఱియొకనికట్టు తిరిగి నీ వేమంటిని రమ్మని ప్రసంగించి యాడఁగొట్టి యావలివాని కెదురై వానిని నోడఁగొట్టి యారీతి నొక్కొకఁడుగ రాగా నా విప్రుఁడు ప్రసంగించి యదక్షఁ బ్రసంగించునయమున నోడఁగొట్టెను.

వ. ఇట్లు జయించి విష్ణుదేవుండె పతిత్వం బనియు విశిష్టాద్వైతంబ మతంబు నగుటం బ్రతిష్ఠించిన. 73

టీ. ఇట్లు జయించి = ఇద్దర్నరమున గెలిచి, విష్ణుదేవుండె = శ్రీమన్నారాయణుండె, పరతత్వం బనియు = పరబ్రహ్మ మనియును, విశిష్టాద్వైతంబ = దీవేశ్వరులకు భేదప్రతి పాదన మగుటయె, మతంబు = సిద్ధాంతమును, నగుటన్, ప్రతిష్ఠించినన్ = స్థిరపఱువఁ గా (స్థూల చిదచిద్విశిష్ట పరబ్రహ్మమునగును, సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్ట పరబ్రహ్మమునకును ఆ భేద మని చెప్పుటయ విశిష్టాద్వైతశబ్దార్థ మునుట.)

క. ఆయెడను నొక్కపలు కెదు

రై యుండెడు పిప్పలమున శ్రీ నాయెరు విన 'నో

హో యిది నొక్కము నృప నా

రాయణుండె వరంబు కొల్వొ శ్రమతని' నటంచున్. 74

టీ. ఆయెడన్ = ఆసమయమందు, ఎ...నన్ = ఎదురై యుండెడు = పురోభాగ మున నున్నట్టి, పిప్పలమునన్ = రావిచెట్టునందు, ఓహో = ఓయీ, నృప = రాజా! ఇది = ఈ యామునాచార్యుఁడు చెప్పినది, నొక్కము = యథార్థము. నారాయణుండె =

విష్ణుడేవుండె, పరంబు = పరబ్రహ్మము, అతనికొ = ఆనారాయణుని, కొలువుము = సేవింపుము. అటంచుకొ = శూలాగంచుచు, ఒక్కపలుకు = ఒకవాక్యము, వినకొ ఆయెకొ = వినబడెను.

తా. ఇట్లయ్యామునాచార్యుండు సిద్ధాంత మొనర్చినసమయమున నెవడు నున్నరావిమ్రానినుండి, 'యోయిరాజా! యీ బ్రహ్మచారి చెప్పినది నిజము. శ్రీమన్నారాయణుండే పరబ్రహ్మ మగుటండేసి యద్వైతని సేవింపు' మను నొక్కశబ్దము వినవచ్చెను.

వ. అప్పలుకులు విని ఖన్నంబై యక్మాడినపాపండమండంబు తలవంచుకొని పోయిన నాయుర్వీధవుండు నతని మాహాత్మ్యంబునకు సంతోషించి సాష్టాంగ మెఱచి, హస్తాద్భుతసోత్తరంగితాంతరంగుండై, భుజగళయనచరణకు శేషయభక్తి వాడమి కృతార్థతం బొంది, పాండ్యమండలమునకు భాగినేయుండ పట్టాహ్లాదంబు గావునఁ బాత్రం బని బ్రహ్మచారి యగునతనికిఁ దనకడగొట్టు చెలియలిం బరిణయంబు నేసి యరణంబుగ నమృతహాతునకు ధారాపూర్వకంబుగా సర్ధరాజ్యం బిచ్చి, యువరాజుం జేసి, యధీశసాంగవేదం డగునతనికి సద్గర్వశిరస్సుభ్యస్తం బని యొఱంగి, యందు దివ్యాస్త్రమంత్రంబుల కలిమియుం దెలిసి, యమృతహాతున కెచ్చరించి, దుస్సాధం బగువిరోధియూథంబు సాధింపు మని దండయాత్రఁ బనిచిన, నయ్యామునుండును సన్నద్ధం డగుతఱిఁ దత్పురోహితప్రధానమంత్రినగ్లంబు సన్నిహితంబు లగునివ్వారి కదినంబులు గడపి శరత్సమయంబున విదిన్వషత్సంహారంబునకు విజయంబు నేయు మనుటయు, నత్రైతంగు రాజున కెఱింగించి తత్సమృతంబున నిలిచె నంత.

75

టీ. అప్పలుకులు విని = ఆ వాక్యము లాలకించి, ఖన్నంబై = విచారించునదై, అక్మాడిన పాపండమండంబు = వాచమునకు నాయత్తపడి వచ్చిన యాపేదబాహ్యుల సమూహము, తలవంచుకొని, (సిగ్గుచే ననుట) లేచిపోయినకొ = వెడలిపోగా, ఆయుర్వీధవుండును = ఆరాజును, అతనిమాహాత్మ్యంబునకుకొ = అయ్యామునాచార్యుని ప్రభావంబునకు, సంతోషించి = హర్షించి, సాష్టాంగ మెఱచి = ఎనిమిదియంగములతో నమస్కారమొనర్చి, (ఉరస్సు, శిరస్సు, దృష్టి, మనస్సు, వచస్సు, కాళ్లు, చేతులు, చెవులు ఈ యెనిమిదింటితోఁ జేయునమస్కారము సాష్టాంగము. దండపత్తుగా భూమిపయింబడుట సాష్టాంగమందు. 'ఎరగఁ జేమోడ్చె నన నమస్కృతి యొనర్చె, ననుట కివి యాఖ్యలై చెల్లు' నని యాంధ్రనామసంగ్రహము.) హ.,...డై-హస్తాద్భుతసంజాతంబు

రసముచేతను ఆశ్చర్యరసముచేతను, ఉత్తరంగిత = ఉప్పొంగింపబడిన, అంతరంగుడై = హృదయముగలవాడై, భు...క్తి-భుజశయన = శేషశాయయొక్క, చరణకుశేతయ = పాదపద్మ ములయందు, భక్తి = భజింపవలయు నన్నయాసక్తి, పాదమి = పుట్టి, కృతార్థ తుబొంది = కృతకృత్యుడై, పాండ్యమండలంబునకు = పాండ్యదేశమునకు, భాగినేయుండె = మేనల్లుండె, పట్టాన్తండుగావున = ప్రభుత్వమునకు దగినవాడు గాన, పాత్రంబు = యోగ్యుడని, బ్రహ్మచారియగునతనికి = వటువైనట్టి యయ్యామునాచార్యునకు, తనకడగొట్టచేయిచి = తనచిన్నచెల్లెలిని, పరిణయంబు చేసి = వివాహము గావించి, ఆరణంబుగ = కట్టుముగ, (అరణం బనగా బెండ్లి కాలమందు మామగా రల్లుని కిచ్చునట్టిద్రవ్యము.) అన్యుహతునకు = ఆ వటువునకు, ధారాపూర్వకంబుగా = దానముగా, అర్ధరాజ్యాబిచ్చి = సగముదేశము నొసంగి, యవరాజుండేసి = యవరాజుగా నియమించి, ఆధీనంగాపేదుండగు = పడుగపేదవేత్తయగు, ఆశనికి = అయ్యామునాచార్యునకు, అధర్వశిరస్సు = అధర్వణశిఖ, అభ్యస్తం బని = చదువబడిన పని, ఎఱిగి = తెలిసి, అందు = ఆ యాధర్వణపేదమందు, దివ్య = మహిమగల, అస్త్రమస్త్రాబుల = బ్రహ్మస్త్రము మొదలగు నస్త్రాబులయొక్కయు, తత్సాక్షాత్కారము చేయునునువులయొక్కయు, కలిమియు = కలిగియుండుటకు, తెలిసి = ఎఱిగి, అన్యుహతునకు = ఆశనికి, ఎచ్చరించి = ప్రస్తావమొనరించి, దుస్సాధంబగు = సాధింపశక్యముగాని, విరోధియూర్థంబు = శత్రుసమూహమును, సాధింపు మని = జయింపు మని, దండయాత్ర = యుద్ధయాత్రను, పనిచిన = చేయుమనగా, అన్యుమునుండు = అన్యుమునాచార్యుండు, సన్నద్ధుండగునతనికి = ప్రయాణోద్యమింపజేసిన సమయమునకు, తత్పు...వర్గంబు-తల్ = అయ్యామునాచార్యునియొక్క, పురోహిత = పురోధనులయొక్కయు, ప్రధాన = మహిమంతుల (దివానుల) యొక్కయు, మంత్రి = ఆమాత్యులయొక్కయు, పర్గంబు = గణంబు, సన్నిహితంబులగు = సమీపించియున్న, ఇవాన్ని కదినంబులు = ఈ వానకాలపుదివనంబులు, కడపి = వెళ్ళజేసి, శరత్సమయంబున = ఆశ్వయుజ్యార్తికమాసములయందు, విద్విషత్సంహారంబునకు = శత్రువులం బిమార్చుటకు, విజయంబుపేయు మనుటయు = చనుండునగా, అత్తెండు = అవర్తకాల ప్రయత్నప్రవిరోధమును, రాజునకు = ప్రభువునకు, ఎఱిగించి = తెలిపి, తత్సమ్మతంబున = ఆరాజుయొక్కయనుమతిచేతను, నిలిచె = వెళ్ళకయుండెను, అంత = అటుపిమ్మటను.

తా. అపు డట్లుద్భుతముగ నుత్పన్నములైన వాక్యములను విని చేయునది లేక యాచార్యుండును సాధుగంబులు గుణాంగులు జనులె యేగిపోయిరి. గా జనూనము

నాచార్య మహత్త్వంబునకు మెచ్చి సంతసించి యవ్వపునకు దండవత్ప్రణామం బాచరించి శ్రీవిష్ణుదేవునియందు భక్తిజనించుటవలన గృతకృత్యుడై తనరాజ్యము మేనల్లునికిం బట్టముగట్టనట్టిసూప్రదాయము గలది యగుటంజేసి యతనికిం దనముద్దు చెలియలి నిచ్చి వివాహంబొనర్చి యావివాహకాలమున ధారాపూర్వకముగఁ దన రాజ్యమున నర్ధరాజ్యమిచ్చి యుపరాజుగా నియమించి తరువాత నధీశనిఖిలాస్త్రవేదం డగు నతనిం జిరకాలముగఁ దన కసాధ్యులై యున్న శత్రురాజుల సాధింపు మని నియోగింప నందుల కయ్యామునాచార్యుని డొడబడి యుద్ధసూత్ర వెల్లట కుద్యుత్తండయ్యెను. కాని, ముత్రిపురోహితులు మొనలగువార రివ్వడు సప్రాప్తిచియ్యున్న వర్షాలము వెళ్లఁగానే దండయాత్ర యొనర్చుట యుక్త మని విన్నవించిన నవ్వీధ మారాజునకుఁ బలిపి యతని యనుజ్ఞ పడసి నిరచియూడెను.

❖ వర్షాలవర్షనము ❖

ఉ. కిర్కశుఁ డంట కోర్వ కురకంబులు వాళపతి గూర్చినట్లు న
య్యర్కుడుఁ దాను గూర్చి మఱి యాసలిలాధిపచిహ్న వాహతం
బేర్కలగంగ నాతఁ డెలమి పుకరస్థితిఁ గన్న స్థితిఁ దాఁ
గర్కటకసుఁ డయ్యె ననఁ కి గర్కటకస్థితిఁ గాంచె నత్తఱిన్. 76

టీ. అర్కుడు = సూర్యుడు, కిర్కశుఁ డంటకు = కరికుఁ డనుటకు, ఓర్వక = సహింపక, ఉడకూబులు = బలములను, వాళపతి గూర్చినట్లు = వరుణుడు సంగ్రహించినట్లు, అయ్యర్కుడు = అసూర్యుడును, తాను గూర్చి = తానును జల సంగ్రహముజేసి, మఱి = తరువాతను, అ...తఁ - ఆసలిలాధిపచిహ్న = వరుణుని యొక్క గుణులయిన మొసలి, వాహతఁ = తనకు వాహనముగాఁగలది అని, పేర్కల గంగఁ = పేరువహించినచైన (ప్రసిద్ధముయిన) గంగానదియందు, అత్తఁడు = ఆవరు ణుడు, ఎలమి = స్త్రీతితో, మురస్థితి - మకర = మొసలియందు, స్థితి = ఉండుటను, కన్న = పొందుగా, గర్వత = అసూయచేత, తా = తాను, కర్కటకసుఁ డయ్యె ననఁ = కుశీరమందుఁ బ్రవేశించెనో యన్నట్లు, అత్తఱి = ఆసమయమందు, కర్కటకస్థితిఁగాంచె = కుశీరమందుఁ బ్రవేశించెను. సూర్యునకు సహజమైన కర్కాటకరాశి ప్రవేశమునకు మకరస్థముణ్ణేర్పూర్వము యత్నేప్రీక్షించుట వలన నుత్పేక్షాంతరము.

తా. సూర్యుడు కరికుఁ డనుట సహింపని వరుణుడు తాను జలములు సంగ్రహింప నాసూర్యుడును జలగ్రహణ మొనర్చి, వరుణునిచిహ్నము తనకువాహన మగుటచే

ప్రసిద్ధమగునట్లు మొసలి యం దుండఁగా నసూయచే నూర్వ్యుడుకూడఁ గర్కటకస్థితి గాంచెనో యన్నట్లు కర్కటరాశియందుఁ బ్రవేశించెను. అనఁగా వర్షాకాల మారంభ మయ్యెను.

తే. వనతలివరాహవాహారివాయుభుగ్వి

రోధివారణవరాభులౌధి దోఱఁగె

నెండి రవి చేర మూడవయెడకుఁ జేరు

తరణి ధరణి బ్రహ్మదసంధాయి గాఁడె.

77

టీ. రవి = సూర్యుడు, ఎండి = కర్కటమును, చేర = ప్రవేశించుగా, వన...ధి = వనతలి = వనసమూహమును, వరాహ = అడవిపందులును, వాహారి = మహిషములును, వాయుభుగ్విరోధి = పాములకు విరోధులగు మయూరములును, వారణ = ఏనుగులును, వర్షాభులు = కప్పలును, ఆధి దోఱఁగె = మనోవృధ మానెను. ని. 'వరాహస్నాకరోఘృష్టిః, నీలకణ్ఠోభుజస్తభుక్, కుష్ఠారోవారణః కరీ, లులాయో మహిషోవాహద్విషత్కానరనైరిభాః, భేకేమండుకవర్షాభూః' అని యంతట నమరము. మూడవయెడకు = జన్మలగ్నతృతీయస్థానమునకు, చేరు = ప్రవేశించునట్టి, తరణి = సూర్యుడు, ధరణి = భూమియందు, బ్రహ్మదసంధాయి = సంతోషమునిచ్చువాడు, గాఁడె = కాఁడా! అగును.

తా. 'షట్రిదశస్థో భానుః' అని జన్మరాశికి మూట నాటింట బడింట నున్న సూర్యుడు శుభఫలప్రదుఁడుగాన వనతలి, వారాహ, వాహారి, వాయుభుగ్విరోధి, వారణ, వర్షాభులనామాద్యక్షరము వకార మగుటవలన 'వోనా వీవో రోహిణీ' అని నామాద్యక్షరముచేత వీనికి రోహిణీనక్షత్రమాయెను గాన గృత్తికా త్రిపాద రోహిణీ మృగశిరార్ధం పృషభ మని పృషభలగ్నమాయెను. ఆపృషభలగ్నమునకు మూడవదియైన కర్కటకమందు రవి ప్రవేశించుగానే వర్షములు కురిసినందున యాటింటికి సంతోషకరుఁ డాయె నని చెప్పి సామాన్యముచేత విశేషమును సమర్థించి నందునఁ దద్రూపమగు నర్థాంతరన్యాయసాంకారము. (అడవులు, అడవిపందులు, నెమిళ్లు, ఏనుగులు, కప్పలు జలము కోరుచుండుచుగాన వర్షాకాలము రాగానే వానిమనోవృధ తొలుగెను. సూర్యుడు కర్కటకము ప్రవేశించుటతోఁ దృతీయస్థానము చేరినరవి సంతోషప్రదుఁడే యగును గదా.

తే. వనధిగవనజగర్భార్కజనిత ఘృణులు

మఱి ప్రసూతికి నతనిధామంబు జేరెర

ఘనతః జౌచ్చినయిండ్లను 1 దనను లుండి

కాన్పునకుఁ బుట్టినల్పేరు క్రమము గనమె.

78

టీ. వ...లు - వనధి = సముద్రముయొక్క, గమన = పొండుటచేతను, జ = పుట్టిన, గర్భ = చాలుగల (అనగా సుదకములోపలఁ గలిగినటువంటి), అర్క = సూర్యునివలన, జనిత = పుట్టినటువంటి, ఘృణలు = రణములు, మఱి = కదనంశర మందు, ప్రసూతి = ప్రసవించుటకు, ఆశనిధామంబు = ఆసూర్యునియొక్క స్థానమును, చేరె = ప్రవేశించెను. ఘనతః = అధికముచేతను, జౌచ్చినయిండ్ల = అత్తవారిండ్లను, తనయలు = కొమార్తెలు, ఉండి = కొంపురముండి, కాన్పునకు = ప్రసవమునకు, పుట్టినల్పేరు క్రమము = తల్లిగారిటికి నల్లమర్యాదను, చూడమా, చూచు చున్నా మనుట.

తా. సూర్యకరణములే మేఘము లని ప్రసిద్ధిగాన సూర్యునివలనఁ బుట్టినమేఘములు సముద్రునిబొందుటచే అండుల నిమిడియున్న యాదకములను గర్భములఁ దాల్చి ప్రసవమునకుఁ దమజన్మస్థానమైన సూర్యుని జేరుచున్న పన్నుట్లు వర్షించుచు గొప్పదనము చేత సత్తవారింటఁ గాంపురముచేయుచున్న కొమార్తెలకు గర్భముగలుగఁగానే బిడ్డలు గనుటకుఁ బుట్టినట్లు చేరుచుండుమర్యాదవలె నొప్పెను. మేఘములు సముద్రోదకములను గర్భమును ధరించిరిగాఁ మునంతట వర్షించుచున్న పని ప్రతీతి గను నట్లు పట్టించబడియె. అర్థాంశరన్యాసాలంకారము.

తే. ఉర్విఁ గాదంబిసుల యల 1 యున్ననీరు

దొరుంగఁ గేకులు కేకలు 1 తోన నేనె

ద్విజత నారణ్యకధ్వని 1 వినఁగఁ జేసి

గర్భము సుఖచ్యుతము నేయఁ 1 గడఁగె ననఁగ.

79

టీ. ఉర్వి = పుడమియందు, కా...రు-గాదంబిసుల = మొయిళ్లగుంపులయొక్క, అల=ప్రసిద్ధమైన, ఉమ్మనీరు = ప్రసవజలము(అనగా గర్భకోశములో శిశువు నావరించియుండి ప్రసవకాలమున వెలువడునీరు.) తొరుంగ = స్రవించఁగా, ద్విజత = ద్విజత్వముచేతను, ని. 'దంతవిప్రాణ్ణజోద్విజః' యని యమరము. ఆరణ్యకధ్వని = ఆటవికజనులు వర్షమురాఁగా వర్షమువచ్చె నని రొదచేయునుగనుక నది యనునారణ్యక కాఖయొక్క ధ్వనిని, వినఁగఁజేసి = శ్రుతపఱచి, గర్భము సుఖచ్యుతమునేయ = సుఖప్రసవము గల్గినట్టినర్పుటకు, కడఁగె ననఁగ = ఉపక్రమించినవనగా, కేకులు =

నెమిట్ల, కేకలు = కేకాస్వరములను, తోన = వెంబడిగానె, చేనె = ఒనర్చెను. ఇచ్చట మేఘోదయమువలన నొత్తసించిన మయూరములయొక్క కేకలను సుఖప్రస వార్థమైన యార్థాన్యకకాఖ్యాధ్వనికి హేతు వని యుత్పేక్షించినందున నుత్పేక్షాలంకారము.

తా. లోకమందు వేకటి గలయవిదలకుఁ బ్రసవసమయమునఁ గల్గుచున్ననీరు గానుపింపఁగా నక్కడ నుడువ్చీలు దాని జూచి ప్రసవకాలం బనియూహించి తమలోఁ దాము గొలగొల లాడుట ప్రసిద్ధము గావున నావిధముగా నెమిట్ల మేఘములనుండి యుబ్బినీరు స్రవింపఁగా దాము ద్విజు లగుటఁజేసి సుఖప్రసవార్థ మార్థాన్యకకాఖ యనముఁజేసి వినిపించుటకు సుకృమిచెనో యన్నట్లు వెంబడించి కేకానాదములం జేసెను.

మ. అలపద్మన్యఁడు భానుఁ డన్మోలిమిలో నత్రంపుఁ బెన్మొప్పెరక్
జల మాఁగ్ బిహంగుక్కుజాత్యపుటయఁస్కాంతంబు నత్తున్మలో
పలఁ జొప న్నహిమిఁదిలోహజముఁ నైఁ బర్వె నాలేచె వా
త్యలఁ బ్రాద్ధావమఁపు ల్వాగి ల్వాదల గ్రద్దంతై దివిం బర్విన్. 80

టీ. అ...దు-అల = ప్రసిద్ధుఁడైన, పద్మన్యఁడు = దేవేంద్రుఁడు (కష్టరవాడు), భానుఁ డ్ = సూర్యుఁడనియెడు, మోలిమిలో = ఆయోగోళమందు, అత్రంపుఁబెన్మొప్పెరక్ = మేఘమును పెద్దసిల్లకాగును, జలమాఁగ్ = ఉదకములనాపుటకై, పి... బు - పిడుగు = అశనియను, ఉన్మ = అహముయొక్క, జాత్యపు = సజాతీయమైన, అయస్కాంతంబు = సూదంటునాతియొక్క, అత్తున్మలో = ఆశకలమును, లోచలక్ = అంతర్భాగమందు, చూపక్ = అతికింపఁగా, మ...ముక్ - మహిమిఁది = భూమండలముమీద నున్న, లోహరజముక్ = ఉక్కుపాడి, వైక్ = వైకి, పర్వక్ = ఎగసి వ్యాపించెనో, నాక్ = అనునట్లు, వాత్యలక్ = సుడిగాడ్పులచేత, ప్రాద్ధావమఁపుల్ ప్రాద్ధావ = మొదలైన కార్చిచ్చులయొక్క, మఁపుల్ = బూడిదలు, మొగిల్ = మేఘము, మొదలక్ = ప్రప్రళమమందు, గ్రద్దంతై = గ్రద్ధితపరిమాణముగలదై, దివిక్ = అంతరిక్షమందు, పర్విన్ = వ్యాపింపఁగా, లేవెక్ = ఎగసెను.

తా. లోల్దొల్ల మేఘము గృధ్రమాత్రమై యంతరిక్షమున నుండునప్పుడు భూమియందున్న కార్చిచ్చుల మఱిసమూహములు సుడిగాడ్పులచే నెగరగొట్టఁబడి వైకెగసి యందున్న స్వల్పమగుమును గలయనపుడు పద్మన్యఁ డను కష్టరవాడు సూర్యుఁ

డనుకొనిమియందు మేఘమును నీళ్లకాగను నీరు కాఱకుండుటకై పిడుగుక్కునకు సజాలియైన సూదంటుకాఱి తునుకలు లోపల నతుకుఁబెట్టఁగాఁ బడమియందున్న లోహరంజు పుంజములన్నియుఁ బయికి నెగసి యామేఘము నావరించి వృద్ధిబొందించునట్లుండెను. రూఢోత్థాపితమైన యుల్పేక్షాలంకారము.

తే. ఇలకు డిగి చుట్టిచుట్టి ద్రవ్యైత్తి యెగసి
పోయి తము ముంచునుఁగిగాల్పుష్కరముల
గడలిరి రభ్రకలభము రల్లానె ధరణి
నభ్రకరిక్ష దిని గాంచినట్టికరణి.

81

టీ. ఇలకుడిగి = భూమికిడిగి, చుట్టిచుట్టి = గిరిగిరిందిగి, ద్రవ్యైత్తి = ధూళిని గ్రహించి. ఎగసి = మీఁది కెగిరిపోయి, తమన్ = తమము (అనగా మేఘములనరుట), ముంచు = కప్పచున్న, సుడిగాలి = తిరుగుడువాయువును, పుష్కరములన్ = తొండపు కొనలచేత, ఆ...న్-అర్థ = మేఘములనియెడు, కలభమున్ = ఏనుగుగున్నలు, కడలి నీరు = సముద్రమునఁ బానముఁ జేసియన్ననీటిని, దివిన్ = ఆంధరితమందు, ధరణిన్ = భూమియందు, గ్రానెన్ = వెళ్ళుచున్న, అభ్రకరి = విరావతముయొక్క, శిక్షన్ = నేర్పుటను, కాంచినట్టికరణిన్ = పొందెనోయన్నట్లు, ధరణిన్ = భూమియందు, గ్రానెన్ = వెడల నుమిసెను.

తా. లోకమునం దేనుగులు దొండముల కొనలచేత ద్రవ్యైత్తి పైకిఁ జల్లుటయును నీటిని బీల్చి మరల వెళ్ళుచున్నట్లుగాను బ్రసిద్ధముగావున. మేఘము లనునేనుగులన్నలు భూమియందు లేచిన సుడిగాడ్చు లుతుండములచేత సముద్రవకమును పానముఁజేసి యైరావతముయొక్క సాహచర్యముచేత నాంధరితమా దభ్యాసముఁజేసిన విద్యచేతనో యన్నట్లు మరల వెళ్ళుచున్నెను. ఇది రూఢోత్థాపితమైన యుల్పేక్షాలంకారము.

తే. కృతపయగిపాననవమేఘుపృథుఁములకు
రాలె నోయ్యన వడగండ్లపాలపండ్లు
మఱి బలాకాద్విజాలింపరాఁగి గలిగె
బెరుగ బెరుగంగ ధ్వనియు గంభీరమయ్యె.

82

టీ. కృ...కున్-కృత = చేయఁబడిన, పయః = ఉదకములను తీరమలయొక్క, 'పయఃపానీయ దుగ్ధయోః' యని రత్నమాల. పాన = త్రాగుటగలిగినట్టి, నవ = కొత్త లైన, మేఘ = మొయిళ్ళనియెడు, పృథుఁములకున్ = పసిబిడ్డలకు, 'పృథుఁకశ్యాబకశ్శిశుః' అని యమరము. దియ్యనన్ = మెల్లమెల్లఁగా, వడగండ్లపాలపండ్లు = పన్నోపలములను బాల్యదంతములు, రాలెన్ = పడెను, మఱి = వెనుకను, బలాకా = కొంగలనియెడు,

ద్విజాళి = చలువరుసయొక్క, సంప్రాప్తి = ప్రాప్తించుట, కలిగె = సుభవించెను, పెరుగఁబెరుగఁగె = నానాట పృథ్విబొందగా, భవనియు = శబ్దమును, గంభీర మయ్యె = మిగుల నతిశయించెను.

తా. స్తన్యపానముజేయు పసిబిడ్డలకు మెల్ల మెల్లన బాలపండ్లు రాలి, మరల పండ్లు మొలవఁగా నానాట పృథ్విబొంది స్వరమతిశయించునట్లుదానము గల నూతన జలధరములకు వడగండ్లను బాల్యదాతములు రాలి, పిమ్మట గొంగలను దంత పక్షి గర్భ క్రమముగా పృథ్విజేదఁగా గంభీరభవని యతిశయిల్లెను. శ్లేషానుప్రాణిత రూపకాలంకారము.

మ. తనతోయం బినరత్న లెత్త నిల వాత్యా రేణుమూర్తి స్తపేం
ద్రు సకుం జెప్పగ మ్రుచ్చు బట్ట దివమంద్వి విల్లిటింప భయం
కర్తృసహస్రము న్వేషణిగెం బో డాగి
ప ననం ధారులు దోచె నుంచు వెలిగింప స్తబ్ధుల న్వేల్లిపెన్. 83

టీ. ఇల = భూమి, త...బు-తన = తనయొక్క, తోయబు = నీటిని, (తోయము శబ్దము దేశ్యమగుటవలన ముఖ్యవస్తువును బోధించుచున్నదిగాన ప్రస్తమెనపదార్థమగుట.) ఇనరత్నలు = సూర్యకిరణములు, ఎత్తె = అవహించుగా, త... గ్రేణి-నాత్యా = నుడిగాని వలన నెగిసిపట్టి, రేణు = పరాగరూపము లగు, మూర్తి = శరీరముచేత, మహేంద్రునను = దేవేంద్రునను, చెప్పగ = ఎఱిగించఁగా, అయింద్రుడు, మ్రుచ్చు = దొంగను, పట్ట = పట్టుటకై, దివమంద్వి = అంతరిక్షమందు, విల్లిటింప = ధనుస్సును బూనఁగా, భయంబున = భీతిచేత, తద్రశ్శి...ము = ఆ సూర్యునియొక్క, రశ్మి = కిరణముల యొక్క, సహస్రము = పేరును, పన = పేరముచేత, డాగి = కానరావయ్యుడి, వే = త్వరితముగా, వెల్లివై = ప్రవాహముమీఁద, కుమ్మరింప = వర్షించుటకు, డిగెంబో = దిగెను గాఁబోలు, ఆన = ఆనునట్లు, మించు = మెఱపు, వెలిగింప = (కనుపించునట్లు) వెలుగుచేయఁగా, మబ్బుల = మేఘములయందు, ధారలు = నీటి ధారలు, తోచె = కనబడెను.

తా. భూమి తనయందకము లనుముఖ్యవస్తువులను సూర్యకిరణములు హరించి కొనిపోయిన పసి నుడిగాలిచే రేణుబడిన పరాగరూపమును దాల్చి యింద్రునితో మొఱపట్ట నాయుంద్రుఁడంతరిక్షమందు దాదొంగలనుబట్టుటకై తనధనుస్సును గనుపఱువఁగా నందులకు భయమంది సహస్రకిరణములు నేకకాలమందు వానిని కుమ్మరింప నుద్యమించినవో యనునట్లు మేఘములనుండి వచ్చు నుదకధారలు మెఱపుల వెలుంగునఁ గానవచ్చుచుండెను.

అలం. ఉత్

చ. తొలితొలివచ్చుధారల కె(నె)దుర్మొని తచ్చట దీగెచుట్టుగా
నలముచు ధాత్రి లేచి పాలుపారె మలీమసబాష్పవల్లుల
త్తోలితొలి ధారకే వెఱచి తోనె ఘనౌఘము వానకాశృకుం
బలిపుర డాలయాభ్రముల భంగినె సంకెల లూన్చెనో యనన్. 84

టీ. తొలితొలివచ్చు = ముందుముందుగ వచ్చుచున్న, ధారలకు = నీటిధారలకు,
ఎదుర్మొని = ఎదురించి, తచ్చట = ఆధారాసమూహమును, దీగెచుట్టుగా =
లతావృషేష్టన మన్నట్లుగా, అలముచు = చుట్టుముడుచు, ధాత్రి = భూమియందు,
లేచి = ఉత్థితమై, మ...లు-మలీమస = నల్లనైన, బాష్ప = పాగలయొక్క, వల్లులు = తీగెలు,
బలిపుర = ఇంద్రుడు, ఆత్తోలితొలిధారకే = ముందుముందుగురిసినయొడకధారకే,
వెఱచి = మిగుల పన్నించు నని జుకి, తోనె = వెంటడినే, ఘ...కు = ఘనౌఘము =
మేఘ సమూహమయొక్క, వానకాశృకు = ధారలకు పాడములకు, ఆ = ప్రసిద్ధమయిన,
య = ప్రళయకాలమందలి, అభ్రములభంగినె = పుష్కలాపర్ణాది మేఘములకు బలె,
సంకెలు = సిగళబుధములు, డొన్చెనో యనన్ = ఒనర్చెనోయన్నట్లు, పాలుపారె =
వృషచుండెను. సి. 'సమిలి ర్నండలి పిండే రాధాళి పటలీ ఛానా, మనిమనకు
బలినం చచ్చురు మలదూషిణా, బాహునే శ్రజలోష్టణోః, అని 'పల్లవు ప్రవతి ర్ణతా'
ని యంతట నమరము.

తా. నేలమీద జరుగుట కాలఁగానే యందున్నవేడిమి పొగరూపమై వై
గయుట ప్రసిద్ధముగావున ముందు ముందు పన్నించు నుడకధారలచే గ్రీష్మతప
వమైనభూమియొక్క పొగతీగ లాధారలనెదుర్మొనుడ జేపేద్రుండు తొలుదొల్ల
నుపడినయొడకధారల వెఱచి ముందు విశేషముగా పన్నించునన్న శంకచేగ మున్న
ప్రళయకాలమేఘములైన పుష్కలాపర్ణాదులకు సిగ్గుంధించినవిధమున నీమబ్బులకు
సంకెలు దగిలించెనో యన్నట్లు పూచుండెను. ఉల్లేఖలంకారము.

. ఎడపక మున్ను మింటిపయి భ నేతగులంబును లేమి మూకతె

*వెడలెడుచో గతోరఘనభృందము లడ్డమువడ్డ వానిమే

యిడియ జవోష్ట బాతెడుసీందులదట్టపుబండికండ్లచ

ప్పుడుగలి మ్రొసె రేవగలు భూరిభయంకరగ్జుల త్తఱిన్. 85

టీ. ఎడపక = ఎడతెగక, మింటిపయి = ఆకాశమందు, మున్ను = వర్షకాల
నకుఁ బూర్వమందు, ఏతగులంబును లేమి = ఏప్రతిబంధమును లేని కారణమున, మూక

* వెడలె: గతోరమేఘములు వేమరు లడ్డము వడ్డ.

మ. ఇనరక్ష్య ల్మృష వార్ధిః కేరి జల మొక్కింతాన నాన్తోష్టః జా
య్యన వెంటల బొగముంచికో నెగసి వాగ్జాఘాతశ్చైర్నధులం
గన నౌచుం గళనశ్శ్రుతై వడకురేఖం ది క్షుప్తప్రోశత
స్తనయిత్తు చ్చృటం జంచల టైటసె నాసాంబు దోరంబుగన్. 87

టీ. ఇనరక్ష్యత్ = సూర్యకిరణములు, తృషణ్ = దర్శించుట, వార్ధిః = వృద్ధి, చేరి = సముద్ర
ముఖబొరి, జలము = బిడ్డి, ఆనన్ = ఉదకములు గొంత పానముచేయఁగా, వెంటన్ =
వెంటనే, అన్తోష్టః = స్వకీయమైన యబ్బుచేత, చుయ్యనన్ = చుయ్యమని ధ్వని
పెట్టఁగా, పొగము-చికోన్ = పొగముగవచ్చునఁగా, ఎగసి = పొరపొరమునకెగసి,
వా...లన్-చాత = వాగ్చాతము, అన్-త = కరణమునైన, శ్చృటంబు = ఆమబ్బు
యొక్కసూచలయొగ, కనశాచుక్ = అగపడుచు. గ...లు వి-గళన్ = బాటుచున్నట్టి,
అశ్రుతై = కన్నీళ్లవలె (వడ దిగినప్పుడు కన్నుల నీరుగాటుట ప్రసిద్ధము.) వడకు
రేఖన్ = కంపించుచుచున్న, ది...టన్ - దిక్షుటన్ = దిగంతములయందు, ప్రోశిత = పుట్టి
నట్టి, స్తనయిత్తుచ్చృటన్ = మొలకొనగలిగినందు, అసాంబు = ముసంబువాన. దోరం
బుగన్ = అతిశయింపఁగా, చాచలత్ = మెలుపులు, మెటసెన్ = వెరిగెను. ని.
'స్తనయిత్తు స్వలాహతః, ఘాతానం తం ఆనన్త చక్షులా చవలాపిత' యని యంతట
నమరము.

తా. సూర్యుని కిరణము లగు మేఘములు సముద్రదిగింపు నీల్పుతఱి
పడుకొని యూష్మముచేత జూగియ్యమని శబ్దించుచుండ, వెంటనే పొగ చుట్టి
కొన్నాడనఁ బ్రకృతి వాగ్ వుంతల గునిపలుకొనిమిదలనఁ, పనుయందు గాన
చచ్చుచుం గాటుచున్నకన్నీరు గలవై కంపించుచుంబుర నున్న మెలుపులు దిగంతముల
యందు జనించిన మేఘములమిందు జడిచ న గురియించుడఁగా బ్రకాశించెను.

మ. ఇలకుం గల్గినజీవనంబుల నిజానిష్ఠోగ్రనూర్ణంధమం
డల మానం దనవైరివైరి సఖుఁ డౌటం దస్రవిం పీల్చి య
య్యిల కొక్కుమ్మడి గుమ్మరించు దగుఁ దానెంతై న నంజై నమం
డలమున్ రాహుపాసంగదాల్పుగతి మింటంబురెన్వీనిశాశ్రముల్.

టీ. ఇలకున్ = భూమికి, క...లన్-శర్గిన = ఉన్నటువంటి, జీవనంబులన్ = ఉదక
ములను, ని...ము-నిజ = రాహువునకు, అనిష్ట = శత్రువైన, ఉగ్ర = తీవ్రమైన, మార్తంధ
నుండలము = సూర్యుని బింబము, అనన్ = పానము సేయఁగా, అపహరింపఁగా,
శ...రి-తన = తనయొక్క, వైరివైరి = పగవాని పగవాడు, సఖుఁ డౌటన్ = మిత్రుఁడగుట

చేతన, (అనగా లోకమందు దనశత్రునిశత్రువు దనకు మిత్రుడౌట ప్రసిద్ధముగాన భూమియందున్న జలముల నవహరించిన సూర్యునకు శత్రువైన రాహువునకును భూమికిని మైత్రి యుట.) తప్రవిక్ = ఆసూర్యుని, పీ = ఊటుకొని, (ముందు సూర్యుడు హరించిన యువకములను మరల నాకర్షించి యుట.) అయ్యులకుక్ = ఆభూమికి, ఒక్కమ్మడిక్ = ఒకవర్షాయమే, నుమ్మరింపక్ = కురియుటను, తాక్ = ఆరాహువు, ఎంతైనా = ఎంతటియాకృతిగలవాడైనను, తగుక్ = సమర్థుడగునో, అంతైనమండలముక్ = అంతైనా దెరుగుచున్నదిబుమును, రాహు = నైహికేయుడు, పాసంగక్ = సరిపడు చట్టు, తాల్పుగతిక్ = ధారణ మొనరించెనో యన్నట్లు, నీలాద్రముత్ = నల్లముబ్బలు, మింటక్ = ఆకాశమందు, పచ్చెక్ = వ్యాపించెను.

తా. ఆకాశమం దుత్తల వ్యాపించియున్న నల్లముబ్బలను జూడగా భూమి తనజలములను సూర్యుడు పానముజేసి హరించుగా వానిని మరల రప్పించునవలయు నన్న యభిప్రాయముతో సూర్యునకు విరోధియైన రాహువుతో జెప్ప నశఁడు భూమికి మిత్రుడౌటజేసి యాసూర్యకిరణములయందున్న యువకములను గ్రహించి వర్షించుట కుద్దమించి శనఁగిరి దాల్చిన మాడలమో యన్నట్లుండెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

తే. పుట్ట వెడలి నభోభిత్తిఁ బట్టుశక్ర

కార్త్యకపుఁబెద్ద పలువన్నెకట్లజెట్టి

దైన నడచెడు కాళ్ళగుంపనగ గాలిఁ

గార్కొని దిగంతముల వానకాళ్లు నడచె.

89

టీ. పుట్టవెడలి = పట్టకమునుండి బయలుదేటి, పట్ట. 'పట్టికాగ్రాప్యధవతి ధనుః ఖండ మాఖండలస్య' యని శిదాన ప్రయోగము. నభోభిత్తిఁ = ఆకాశమని యెడుగోడను, ప...ది-పట్టు = అవలంబించునట్టి, శక్రకార్త్యకపు=ఇంద్రధనుస్సనియెడు, పెద్ద = గొప్పదైన, పలువన్నె = నానాపర్ణములుగల, కట్లజెట్టిది = కట్లుగలశతపది సంబంధి, ఐన, న...పు-నడచెడు = చుచున్నట్టి, కాళ్ళగుంపు అనగక్ = పాదముల చాళ్ళనునట్లు, గాలిక్ = వాయువుచేత, కార్కొని = నల్లనివై, వానకాళ్లు=వర్షధారలు, దిగంతములక్ = దిక్పటములయందు, నడచెక్ = ప్రవర్తించెను.

తా. పట్టికమునుండి వెడలి యాకాశ మునుగోడ నాశ్రయించి నడచుచున్న ఇంద్రధను స్సనియెడు బహువిధముల పన్నెలుగల కట్లుగలిగియున్న జెట్టికాళ్ళో యనునట్లు నలుగడలయందును వర్షధారలు కనబడెను. అలం. రూపతోత్థాపిత మయిన గుఱుత్పేక్ష.

చ. ఒకచిచకు న్నసస్య యగు శ్రమ్యుకి డిగ్గంగ నీవు మూగి చా
తకము లటంచు లోక గనలి శ్రద్ధముగా నలమేఘుఁ డాడుచుం
డక చన నూడఁగాఁ దొరంగు శ్రావళపుటండలు వోలె రాలె ద
క్కక వడు న్నధారల ముఖములై కరకానికాయముల్. (0

టీ. ఒకచిచుక్ = ఒక్కబిందువుచుకూడ, నసస్య = పురుషోద్గూడినది, అగు
ఉర్వికి = వివభామికి, చాతకములు = చానకములు, మూగి = చుట్టుకొని, డిగ్గంగ
నీవు = బాటసారియవు (తామ దర్శించువల నన్నిటిని పానము చేయుచు) అటంచుక్ =
ఈలాగనుచును, లోక = ప్రసిద్ధుడైన, మేఘుఁడు = జలధరుఁడు, లోక్ = లోపలను,
గనలి = కోపించి, దట్టముగాక్ = నిబిడముగా, అడుచుండ = సంచరింపక, చనక్ =
పోవునట్లు, ఉడఁగాక్ = వెళ్ళనూడగా, తొరంగు = పడుచున్న, నావళపుటండలు
వోలెక్ = ప్రవీయగలయుండలవలెను, (లోకమున బిట్టలు పట్టుచు నోటిలో
కుండలు వేసిని గొట్టముతో జూని బిట్టలపై బడునట్లుందుట ప్రసిద్ధము గానఁ
బ్రచూరించి నాడు.) కరకానికాయముల్ = పడగండ్లరాసులు, తక్కు = ఎడతెగక,
పడు=పలనగుచున్న, దర్శగారల = వానకాశ్మయొక్క, ముఖములై = ఆగ్రములయం
పన్నవై, రాలె = పడెను. ట్ల. 'నర్వరా' అతిశయము న చాతకానా' మని యున్న
ప్రకారము భూసంస్పృష్టజలము చాతకములకు రోగహేతువుగాన నాతరాళముననే
గ్రహించుట ప్రసిద్ధము.

తా. చాతకపక్షు లొకబిందువునైనను సస్యములతోఁ గూడిన ఘామియందుఁ
డసక నడుమనే పానముజేసి గుంపై యాడుచుండఁ జూచి మేఘుఁ డాత్మలో
కోపించి యాచాతకపక్షులను వెళ్లగొట్టుటకై నీట్లం బట్టునూడు నోటినుంచినయుండ
ను గొట్టముద్వారమున వెళ్లగొట్టచుండుమన నాతఁడు రుద్ధ నావళపుట డాలో యను
ట్లు నిరంతరపర్వధారాముఖమున పడగండ్లు పడెను.

సీ. ఎలగోలుజల్లు ము శ్రవైశవైశ నేటవా

ల్పడి గాలి నట్టిండ్ల శ్రదడిపి చనగ;

నట్టై తో వడగండ్ల శ్రకట్టావులు దుమార

మావులు రేచి రెండవదియుఁ జన

వ.టి మూడవది నిల్చి శ్రమెఱసి బిట్టటిమి శ్రీ

కరవారిసృష్టి జీకటిగ నలమ

నుయ్యెలచేరుల శ్రయోజు బైపై వెండి

జల్లుపై జల్లు పె శ్రల్లుకొనగ

తే. భూభిదాపాది దుష్కరాభోభంపు
 వడి మరుజ్జుర్పుఁ దెలక కడవ వంచి
 నట్లు హోరని ధారాఘన మైన్య మొంది
 విన్ను మన్నును నొకటిగా వృష్టి బలిసె.

91

టీ. ఎలగోలుజల్లు = మొదటవచ్చినవానజల్లు, మున్ = ప్రథమమందు, పెళ
 పెళన్ = పెళపెళధ్వనితో, ఏటవచ్చిడి = సుపుగా వాలి, గాలిన్ = వాయువు
 చేతను. నట్టిండ్లన్ = గృహమధ్యభూములను, తడిసి = నాన్ని, చనంగన్ = పోగా,
 ఆటై = ఆప్రకారమే, తోన్ = వెబడిగానే, వడగండ్ల = వర్షోపలములయొక్క,
 కట్టాఱులు = కావిరులు, దుమారము = వరాగమును, ఆవులు = ఉబ్బలును, రేంచి =
 ఎగురుచేసి, రెండవదియైన్ = రెండవదియైనజల్లును, చనన్ = పోగా, మఱి = పిమ్మట,
 మూడవది = తృతీయమైన వానజల్లు, నిన్పు = నిలువఁబడి, మెఱసి = మించుట
 వెఱిగించి, బిట్టుఱిమి = మిగుల గర్జించి, కిర = తుపలతోఁగూడిన, చారిన్ =
 ఉదకముచేత, సృష్టిన్ = ప్రపంచమును, చికటిగ నలమన్ = అంధకారమగునట్లు
 చుట్టఁగొనగా, ఉయ్యెలచేరులయెజన్ = దోలయొక్కనిలుసులవలెను, వైవైన్ =
 మీఁచిమీఁచును, (వెంటవెంట నుండు.) వెడి = మఱియును, జల్లువైన్ = పర్వము
 మీఁచును, జల్లు = పర్వము, పెల్ల = పరిశయముగ, యొగొనంగాన్ = క్రమ్మకొనగా,
 భూ...న్ - భూభిదాపాది - భూ = భూమియొక్క, భిదా = భేదమును, ఆపాది =
 ప్రతిపాదిచుచున్న, సిర్పర = భరిమశక్యముగాని, అంభోభంపు = ఉదకాలిశయము
 యొక్క, వడిన్ = పగముచేతను, మరుజ్జుర్పున్ = జంఘాహారుతముచేతను,
 'యుని' భావ శస్యసృష్టిక' యని యమరము. తెలక = తెమలక, కడవ పంచినట్లు =
 బానశస్త్రమునవైఖరి, హోరని = హోరుమధ్యధ్వనితోఁగూడి, ధారాఘనము =
 ధారాసముహము, ఐక్యమొంది = ఏకీభవించి, విన్నుమన్నునునొకటిగా = ఆకాశ
 భూమలు రెండునొక్కటి యగునట్లు, వృష్టి = పర్వము, బరిసెన్ = పృథ్విబొందెను
 తా. పెళపెళధ్వనితో మొదటి జల్లుగాలుగా వచ్చి గాలిచే గుమ్ములనుండి
 గోనినీఁ జొచ్చి నట్టిల్లు దడిసి చనగా వెంటనే రెండవజల్లు వచ్చి పేడిపాగలు,
 భూభిదాగలు రేపి చనగా మూడవజల్లు వచ్చి కొంతనే పాఁగి యుటుములతో
 మెఱుపులతో దుంపలతో నంధకారబాధుర మొనర్చి చనగా నటువైని జల్లువై
 జల్లు వచ్చి కారుక్రమ్మి దుర్భవవర్షాజలవేశమనకుండోడు ఝుంఝుమారుతము రాగా
 భూమ్యాకాశము లేకమగునట్లు హోరుమధ్యధ్వనితో విడువకుండగ నేకధారగా
 గడవలతో నీరుపోసినట్లు పర్వ మధికమయ్యెను.

౪. ఆలవృక్షమృదు కేకీపాత్రములగుం పాపించుచో మేఘును
 డలపుక మద్దెల గ్రుంగ లేవను మరున్నాదంగికుం డ్దా నె
 త్త లలి న్నేలకు వ్రాలుచు న్నెగయుచుం ప దా కాచున త్తెల్ల జ
 ల్లులు గెంగుచ్చులు నయ్యె ధారలును చక్కోలేం ప్రగోపంబులుక.

టీ. ఆలవృక్షండు = ఆయింద్రుడు, కే...పు - కేకీ = మమూరములనియెడు,
 పాత్రములక = నలులయొక్క, గుంపు = సమూహమును, అడిచుచోక = నాట్యము
 పించుతఱి, మరున్నాదంగికుండు = చామువనెడు (మద్దెల గ్రుంగవై పు) మద్దెలకాడు,
 డలక = విలాసముగా, అగ్గిక = ప్రియముతో, మేఘమండలపుక మద్దెల = మబ్బుల
 పంపను మృదంగము, క్రుంగక = ఐంగుగా, లేవను = ఉత్థింముకాగా, ఎత్తక =
 పికెత్తగా, ధారలును = ఉదకధారలును, నేలకుక = భూమికి, వ్రాలుచుక =
 పొగుచును, ఎగయుచుక = మీరికి నెగయుచును, తా...లుక - తారాడు = జీరాడు
 పున్న, అత్తెల్లజల్లులక = ఆధవళములను జాలరులను, తల్లాలే ప్రగోపంబులుక -
 తో = ఆప్త ధారలయందు, తోల = చలించుచున్న, 'చల్లలించలచల' మని
 చమకము. ఇంద్రగోపంబులక = అర్చిపునుగులును, కెంగుచ్చులక = ఎఱ్ఱనిగుచ్చు
 లును, అయ్యెక = ఆయెను. పాపంబులకాదు.

తా. ఆ ప్రియమేఘముగా పుట్టింపవను నెయ్య నా ప్రసిద్ధి చగువృక్షమృదు
 మమూరము లుపడుట నాపించుచో మేఘును డలపుచు మృదంగములుగా,
 యుపు మద్దెల గ్రుంచుచుండుగా, జలధారలు నెగించుచు, జీరాదును జీరెను
 పున్న యూర్ధ్వపుగులు గెంగుచ్చులును నెగయుటైను.

౫. ఓహరిసాహరిం బ్రథమ ప మొల్కెడుధారల గాడుపు లేటవా
 ల్లా హతి నీడ్చి వీగుప్రజలం గలప న్నొగు లొందె నంబుభృ
 ద్వాహచల ద్రథత్వము మోగెద ల్లెటుంగధ్వజ మెక్క నొటగా
 నాహదనం జెలంగుజన ప మాంశము నూళ్ళకు బోవ రామియున్.

టీ. ఓహరిసాహరిక = ఆవిచ్ఛిన్నముగా, ప్రథమము = మొదటిగా, పొల్కెడు
 ధారలక = కురియుచున్న నీటిధారలను, గాడుపులు = చామువులు, హతిక =
 మయొక్క కొట్టుచేత, ఏటనాల్గాక = చేటచేయుగా, ఈడ్చు = ఆకర్షించి, వీగు
 ప్రజలక = మఱుగులయందు దానినజరులను, కలవక = రడచివ్యాకులపెట్టగా,
 యగులు = మేఘము, అం...ము-అంబుభృద్వాహ = దేవేంద్రునకు, 'తురాహణ్నే' ఘ

1. తారాడు నత్తెల్లజల్లులకు గుచ్చులు.

ఆమర్త-19

వాహనాః' యని యమరము. చలప్రగత్వము-చలత్ = కదలుచున్న, రగత్వము = స్పందనభావమును, ఒంఁదె = పొందెను, ఈదన మితగుము చేల వెళ్లక నిచ్చియుండె ననుశంకను వారించుచున్నాఁడు. — మొనల్ = తొలుత, మెరుగ్గోధ్వజము = మించనియెడల బెక్కిము, ఎక్కడోటగాక = ఆరోహణము చే ముగి, ఆహవనకొ = ఆధ్వజారోహణ సమయమందు, చెలంగుజనము = ఉన్నప్రజలు, అంశము = కడపఱును, 'ఆశీష్' శ్రేణి వ్యాప్తా సీయాశేధాతుకాగ్రే' నుని యనునము. డొడ్లకుకొ = ప్రామములను, బోవరా మియుకొ = పోగూడక యుండుటను సముతము, (నానవెలియువఱ కుటు.) నొచ్చె నని పూర్వముతో నన్వయము.

తా. ముందగ నవిచ్చిన్నముగాఁ గురింపచున్న వడ్లధారలను గాడ్పులు విసరుచున్న పేగముచేత జేటచేర్చు గా లాగి, ముందున దాగినట్టి ప్రజలను శ్లేశపెట్టగా, సేపుము లింద్రునను జలప్రగతగుటను బొందెను. అ కమున ముగ్ధవామలగాఁ ధ్వజారోహణంబందున్న జనులు ధ్వజావరోహణమునఱు నచ్చటనే యుండుట ప్రస్థముగాన, మించునెడల ధ్వజము పెట్టగానే మచ్చటనున్న జనులు తుగవఱును నుండిపోయెను. అట్లు యున్నములేయావ్వుమనగు నిడిసి. ఇందు లింద్రుని రగముగాను, వడ్లధారలు శ్రేణియొనగుగాను, ముందున బెక్కిమున గో మించుచుండుటను తల్పేక్షావలంబెను.

తే. మిగుల నామని బచ్చచాంపేయకముల

నమ్మి కడపళ్లెం దము వైచినాఁడు మగుడ

నాసవడువారి నమ్మిన కట్లు విచ్చె

గలయ మూతులు కేతకీగహనతతులు.

94

టీ. మిగులకొ = మిక్కిలియును, ఆమరికొ = హంసయునువునందు, వచ్చుచాంపేయకములకొ - వచ్చు = వగుచున్నెగుల, చాంపేయకములకొ = సుపేగులును, 'భండిలీప్య' దాంపేయ శ్మనకాహేమహస్యక' యని యమరము. నమ్మి = నిశ్చయని విశ్వసించి, కడపళ్లెం = కడపలును, (కంచెగో ననుట) కముకొ = చేతులను, వైచి = వడపయించి, నాఁడు = వడ్లర్తువునగును, మగుడకొ = తిరిగియును, ఆనవడువారికొ = ఆశించెడువారిని, నమ్మినట్లు = ఉపహసించినట్లు, ఆల్లకొ = మెల్లగా, కేతకీగహనతతులు = మొగలితోటపరుసలు, కలయకొ = అంశటను, మూతులు = ముఖములు, విచ్చెకొ = వికసించెను.

తా. ఆ వడ్లర్తువుండుంతుట వికసించియున్న మొగలిపువ్వులను జూడగా వసంత ఋతువునందు బ్రతియున్న సుహరిపువ్వులను నమ్మి తమ్ము కడపట పేసి యిపుడాను

పంగులు లేకపోవుటచేత మరల నశేషించుచున్నజనులకు జూచి నవ్వి నట్లుండెను. ఆపత్ర నమునందుఁ గోంటలచుట్టును మొగలిపూవు బుండుట ప్రసిద్ధముగాన, గడపట వేసినట్లు వర్ణించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. అనయము నందనంబు దివియందున యుండి ప్రసూనవాసనల్
గని పటతెంచిపోవు నలకారు మెటుంగులె పోవ గాక చి
క్రైన్ నో నవగంధలుబృభుజగీపరివేష్టన నా మొగిల్లపిం
డునఁ జెలఁగెం బసిండితగడం దెగడం బురురేకు మొత్తముల్.

టీ. అనయము = ఎల్లప్పుడూ, నందనంబు దివియందునె = నందనవనముతోడి
యాకాశమునందే (స్వర్గమునందే), ఉండి = కాలముగడపి, ప్రసూనవాసనల్ =
నందనోద్యాన కుసుమామోములకు, కని = పొంది, పటతెంచిపోవు = (వర్షించుటకు
భూమికి దిగివచ్చిన పేగుములతోడను) వచ్చి మరలిపోవుచున్నట్టి, అల = ప్రసిద్ధమైన,
కారుమెటుంగులె = తొలకరిమెటువులె, నచ = ప్రొత్తైన, గుంధ = పరిమళమునందు,
'గుంధగంధకామోదే వేశేంబంధగర్వకాశ' యని విశ్వము. అబ్ధి = లోభపడుచున్న,
భుజగీ = ఉడునానాదోలులయిన, పాపవనం = చుట్టుకొంటున్న, పోవరాక
చిక్రైన్ = చురకాల పట్టువనసో. నాక = ఎన్ని, పుష్కలమనం = మెరిసి
పనమంది, పసిండి గడం = బుగ్గించుకొని, తెగడం = పోగుంచుచున్న, పువు
రేకుమొత్తముల్ = పువ్వులరేకులములము, చలం గెం = ప్రళయించెను. సోతూ
త్ప్రేక్షి వస్తూత్ప్రేక్షి.

తా. ఆ దేశమునందు గండెలయనలముపెట్టె నెఱుగ్గయుందుఁ బొక్కులుబం
గారు తేకులకు మించు పువ్వులరేకుల జూడంగా నాకాశముననే యనవరతమునుండునం
దనో ద్యానవనప్రసూన పరిమళముల గ్రసించి కమంధారములగు మొయిళ్ళపెట్ట
వర్షించుటకై భూమిగురుగుఱించి మరల పోవుచున్న మెఱుపులా వగంధమునం దాసక్త
ములయిన స్త్రీసప్తములచేతఁ జుట్టబడి కదలుటని శక్తిలేక నిలువబడియున్నవో యన్న
టుండెను.

చ. బలునెక నించువిల్లడుగునవట్టినదే ముపు డాకుబూరిగెం
పులఁ ద్రిరుచిత్ర మూది మరుశముష్టి బిగిం చిపి న్నాయుమాత్తకం
బులజడి¹దీన నందఱకు १ బోయిది యుద్రునిచేసి పుట్ట రాఁ
గెలనమొ నాఁగ బోల్చిలుజగిం గరకాస్త్రుత నొప్పె మేఘముల్.

1. జామనం దొరగఁబో.

టీ. బునెక్ = మిక్కుటముగ వెట్టచేతను, (గ్రీష్మకాలము దనుట.) ఇంచు విల్లు = చెఱువవిల్లు, అడుగువట్టినదే = భూమిని అడుగవేసినదే, (అనగా మొలువవేసినదే అని యుట.) ఇప్పుడు = ఈవర్షాకాలమున, ఆసిబూది గొంపులకొను = పచ్చనియాకుల చేతఁ బండువర్షము, బూది = నడుమనుడు తెలుపు, కెంపుల్ = చెఱువన నుండెడియెఱుపును, వీనిచేత, త్రిరుచిత్రము = హరిత శ్వేత రక్తము లనియెడు త్రివిధకాంతులుగలిగి యుండును, ఊది = పొంది, ముంపుప్పిదిగి = మున్నగుని డిడికిటిదిగి చేతను, నివి = ఆకాశమునందు, మాక్తికములజడి = ముత్యపువర్షము, గీనకొ = ఈ ధనుస్సును, క్రాయ్ = వెల్లెగ్రాయును, అంజున్ పో = ఎల్లవారికిని పోవునుజుమీ, ఇని = ఈ ధనుస్సు, ఇంద్రునిదేని = ఇంద్రునిచేసె పక్షమున, పుట్టరాగెలము = పుట్టలానుండి యేలవచ్చెను, నాగకొ = అనునట్లుగా, పోలు = చూడఁబడిన, విలబిగి = ఇంద్రధనుస్స కాంతిచేత, కరకానుతి = గడగండ్లవానచేత, పేగును = ముంపుట్లు, ఒప్పెన్ = చెన్నించెను.

తా. గ్రీష్మకాలమందు వెట్టచేత నిశ్శుభమున్న నేలంబునుండి యిప్పుడాను బూది కెంపు లనియెడు మూడువర్షములు గలిగిన మరనిముప్పిరిగిచే వెలువలెకి మాక్తికముల పన్నించుచున్నదినుమా! అట్లుగాక ఇంద్రునిచేసె యిధనుస్సు పుట్టనుండి రావలసినవిమిత్త మేమని తోలంపఁజేయుచున్న యింద్రధనుస్సంతికోనూడిన డగండ్లచే మేగుము లాప్పుచున్నెను. శుద్ధావహుప్రాణిలోత్సేహలంకారము.

చ. అతిజల మద్ధిల గ్రోలె నితఁ ధంతము రా నతివృష్టిదోషమా

మితి నిపు డబ్ధతం బరిణామించినతోయమె చాలుం బంట క

న్నతి నలధాత గట్ట గగనంబున వర్తులత స్సమంతతో

వృత మగు సేతుమండలము నీ శ్రీబరివేషము సుట్టె భానునిన్. 97

టీ. ఇతఁడు = ఈ గూర్వండు, అద్ధి = సముద్రమందు, అతిజలము = మిక్కిలి నీటిని, గ్రోలె = పానము చేసెను, అంజున్ = పానముచేసెన అందుకమంతయును, రాకొ = వచ్చినపక్షమున, అతివృష్టిదోషమాకొ = అతివృష్టిదోషముగు నీతిబాధ యగును, మితి = తగుమాత్రముచేతను, ఇప్పుడు = ఈ సమయమందు, అబ్ధత = మేఘవృక్షముచేత, పరి...మె-పరిణమించిన = విర్పడిన, తోయమె = ఉడకమే, పంట కున్ = సస్యములు ఫలించుటకు, చాలున్ = సరిపోవును, అన్నతి = అనునట్టితలపు చేత, అలధాత = ఆ బ్రహ్మ, కట్టకొ = కట్టగట్టగా, గగనంబున = ఆకాశమందు, వర్తులత = పలయాకృతిచేతను, స...ము అగు - సమంతలః = అంతటను, వృతమగు =

చుట్టికొనియున్న, సేతుమండలము = మండలాకారముగ కట్టయొక్క, శ్రీక = కాంతి లేక, పరివేషము = ఎరరగుడి, భానునిక = సూర్యుని, చుట్టక = చుట్టుకొనెను.

అ. సూర్యుని చుట్టికొని యున్న పరివేషమును సూడంగా ని భావించి యందు నిత్యముగ నుండు పాప మెవరిదియన్నది యెడల ముందుగా పన్నయవమనం గురిపి నిహా నత్వప్రకటనము గాటింపెను. ఇ. సూర్యునిని ఎవరిది యగును మితముగ ప్రియించి యుండు సన్యములను జూచియున్నయది యని భాగం గూర్చించి సూర్యునికెరితనలలో గమనములే గడుపుత పాప మనుమిది నానహస్రా శుని బాధించినో యన్నది చెను.

తే. గగనరంగస్థలంబున శ మిగుల ప్రాధి
మమున గాలిక నిల్చి కోలము నటించు
బారి మొగంబున రాలు నికప్పుకి లనంగ
గుంపులై రాలె మహి నింద్రగోతరులు.

98

టీ. గ...నక = గగన = ఆకాశమనియెడు, రంగస్థలంబునక = నాట్యభూమి నందు, మిగుల = మిక్కిలి, ప్రాధిమమునక = ద్విత్వమునక, కాలిక = మల్బలగుం పనెడి - కిక శస్త్ర, 'సంభజాలైని కాలికం' యని యమరము. నిల్చి = నిలువంబడి, 'లమునటింపక' = నాట్యమునందుగా, (సేద్యంబును భాగంబున శ. ర. ఆపుడు సీ. కోలము = నల్లనివేషము ధరించి నాట్యముచేయంగా నిసి యధిమం) పానిక = ఆధిక ముగా, మొగంబున రాలు = ముఖమునుండి వడుచున్న, నిప్పులనంగక = నిక్కిణములూ యన్నట్లు, ఇంద్రగోతరతరులు = ఆద్వైతరువులు, గుంపులై = మొత్తములై, మహిక = భుజిమియందు, రాలెక = వడెను. సూర్య సుప్రాణితో ప్రేక్షించుకారము.

తా. ఆకాశ మనునాట్యభూమియందు మిగుల నైపుణ్యముతో మల్బలగుం పను రాళికాశస్త్ర నల్లనివేషము ధరించి నాట్యముచేయంగా నామొగమునుండి రాలు క్కిణములూ యన్నట్లు ఇంద్రప్రపురుగులు భూమిపై గుంపులుగ బడెను.

క. ద్యుమణికరాళి మొగులై

యమవస శశి గలయె గూర్చి శ హృద నౌటయు స
య్యమృతపుబిందులై క్రమట
నుమిడెను సనవాన గంక శ లుడుగక రాలెన్.

99

టీ. ద్యు...శి-ద్యుమణి = సూర్యునియొక్క, 'ద్యుమణిస్తరణిర్మిత్ర' యని యమరము. కరాళి = కిరణవజ్ర, మొగులై = మేఘములై, అమవనక = అమావాస్య

యందు, శశి=చందమామ, కలయ్=కమతోఁ గలిసొంటవలన, నూర్పి=అమృతబిందువులను నూడఁజెట్టికొని, (చంద్రుం డమృతకరిణిం డగుటచే నగుట. అమావాస్యనాఁడొ చంద్రు నూర్చు లే గానగను లొక ప్రసిద్ధము.) 'విర్యగ్నాన్త్యేందినంగమః' యని యనురము. హదనాటయ్ = పోరాఁగానే, అయ్యమృతబిందులె = అయ్యమృతబిందులనే, క్రమణ్ = మగిడను, ఉమినెడుననన్ = వెళ్లగ్రమ్మచున్నవో యన్నట్లు, వాన్ = వర్షముతోను, కరకలు = పడగొడ్లు, ఉడుగు = ఎడతెగక, చాలెన్ = పడెను.

తా. అచింత్యముగా వెన్నముతోఁగొని రాలుచున్న పడగొడ్లు నూడఁగా నూర్చు కిరణములు పోయినట్లే యమావాస్య బుధుం డగునెఱిగింపఁజేయుచు నీ నూడఁజెట్టికొన్న చంద్రునిది యగును. పదనాటయ్ అనగా ముగిసినట్లుగ్రమ్మచున్నవో యన్నట్లు.

చ. స్ఫురణ మొగుళ్ళిపై మొలకల బొల్లి జలస్రతి నాఁడునాఁటికిం
గరగుచు బుట్టుచుండుమఱి కాగుకర్తము పుల్ల పెల్లె గె
న్నరుగుల గట్టనట్టులు గరగుగోన నొసెన్ద గోపముల్
గరగినవింటియప్పసరకై వడిఁ దెట్టెలు పెట్టుపచ్చికన్. 100

టీ. స్ఫురణ్ = ప్రకాశముచేత, మొగుళ్ళపై = మేఘములమీఁద, మొదలన్ = ప్రథమము, పొల్లి = ఒప్పి, బ...తె - జల=ఉచితముయొక్క, స్రుతిన్ = స్రవణముచేయు, నాఁడునాఁటికిన్ = దినదినమునకు, కరగుచున్ = కరగిపోవుచు, పుట్టుచున్ = ఉద్భవించుచు, ఉ...ల ఎల్లెన్ - ఉంగు=ఉన్నటువంటి, మఱి కర్తక = ఇంద్రధనుస్సుయొక్క, కర్తవ్యున్ = ఆవిర్యమగుటయు, న్నెల్లెన్ = వఱియందు, కెన్నరుగులగట్టిట్టలు = రెండువర్ణముగల ఫలము లయినట్లు, నుగొననయ్యెన్ = నూడసాంపై యుండెను, గరగు = ప్రసరించు, వింటియప్పసరకై వడిన్ = అమఱి ధనుస్సుయొక్క చూపుచున్నవర్ణమువలన, తె...కె - తెట్టెలుపెట్టు = సాగ్రమగు పచ్చికన్ = పచ్చికయందు, నురేంద్రగోపముల్ = అద్రిపురుగులు, కనుగొనన్ ఒప్పెన్ - అని క్రిందికి నన్వయము.

తా. ఇంద్రధనుస్సుయొక్క యెఱ్ఱదనమంతయు మొదట మేఘములపై ప్రకాశించి జలపాతముచే గ్రహక్రమముగఁ గరగుచు బుట్టుచు దుదను పరిదయం చెఱుపు రంగుగల నురుగులై నట్లు గనుపట్టఁజొచ్చెను. కరగిపోయియుండ్రధనువుయొక్క చూపుచున్నవర్ణమువలన నొప్పుపచ్చికయందు నాద్రిపురుగులు ఎఱుపుచురుగులవలె నొప్పెను.

1. నొప్పె దదింద్రగోపముల్. 2. చెట్టువ గట్టుపచ్చికన్.

చ. పశపశ మబ్బు బిట్టులుమఁ శీతి విదూరశిలాంకుఁ ¹చ్చటో
 త్పులకీనియై ప్రియు నిగదఁ శ వోపుహరి స్వడిఁ ²గొగిలించుగాఁ
 దలరి ధరిత్రి సాచుగరు ³ దాల్చినకేలనఁ గంకణంపునైఁ
 తలఁ బులు దేల వండు పయిదాల్చి నదు ల్వడిఁ బొచ్చెవారిధిన్.

టీ. మబ్బు = మఱుము, పశపశ = పశపశమసి, బిట్టులుమఁ = కేముగా
 గర్జించుగా, శీతి = భయముచేతు, వి...సివ- విదూరశిలా = ద్రుద్యుములయొక్క,
 చుగరు = పులలయొక్క, శుభ = సమూహముచేతు, (పుల లును పాతమున వ్యాజ
 మునకు నని యర్థము.) ఈ = ఉద్ధృతము, పుల సమై = రోహించునగులదై, మఱుము
 లులుగా ¹ ద్రుద్యుత్తుంగులు భట్టాఁ ప్రసిద్ధము. ట. ² గొగిలించుమిత్తవమఱు
 శబ్ద సుప్త్యయోగమునకు నుండును కాకిగజమువలెవిప్రదానము. ప్రియు =
 ఇష్టుడైనట్టియొ, వి...గ-నిగదాపు = నిస్సౌచమును, హా = శ్రీకృష్ణస్వామిని,
 పడి = పగము, దాల్చినకేలన = ఆదిగనునగునగులవలెను, తల = త్వర
 పడి, ధరిత్రి = భూమి, సాచు...ల-చాచు = ప్రసరింపజేసినట్టియొ, గరుదాల్చిన =
 పులకాంకురైవైనట్టి, తలఁప = హస్తమోయన్నట్లు, వండు...ల = కంకణంపు =
 కంకణమతన లనియెడల పలయములయొక్క (జాల్సంపదనము) మ్రోతల = శబ్దముల
 చేతును, పులు = పచ్చినపు, తేల = మునుగకవైనుండునట్లు, పండు = బురుస, పుం =
 మీదను, తార్చి = భయించి, న...త్ = విద్య, ప... = పనిముత్, చుగి = సము
 ద్రమందు, చచ్చె = ప్రవహించెను. ఉత్పేదాంగ = కము.

తా. మఱుము పశపశమసి లులుగా ధూచు శీతినొచ్చి నిస్సౌచమోపు
 గొగిలించి యగు శ్రీమహాస్థులు గొగిలించుటకు జాచినపులకాంకురములు గల
 హస్తమోయన్నట్లు కంకణంపులు విస్తరింపగా వండునట్టిలో బచ్చినపులు పైపదార్థ
 ప్రవాహములు సముద్రమును ప్రవహించెను.

తే. కేకషడ్జంబె తక్క గోశీలపుబంబ

మం బలుటఁ దోయిపదరులు శ మది(ఁ)బోసగమి

నదియుఁ బ్రియుఁ గూర్చ నదులచో శ నమృత మయ్యెఁ

బోపితల చేరికకు సంపు శ బోటివోలె.

102

టీ. కేకషడ్జంబె తక్క = సమిలియొక్క పద్మస్వరముచిహ్ను, ని. 'పద్మం మయూరో
 వదతి పికక కూజలి పచ్చమ' వుని యమరము. కో...బు - కోశీలపు = కోయలయొక్క,
 వంచమంబు = వంచమస్వరము, అలుట = లేకపోవుటవల్ల, తో...లు = తోయి =

మేఘములయొక్క, పగిరులు = ధ్వనులు, (ఉఱుము లనుట.) మదిన్ పొసగమిన్ = మనమునకుఁ దగవినై యుండుటవలన, అదియెన్ = ఆవృష్టస్వరమును, ప్రియన్ = వల్లభుడైన సముద్రుని, కూర్చున్ = కూర్చుటకై, నదులచోన్ = సరిత్తులపట్లను, అమృతమయ్యెన్ = సుధారసమాయెను. (హితమాఁగు నని యర్థము.) ప్రాప్తితలన్ = విరహిణులయిన స్త్రీలను, చేరికకున్ = నాథులపొందునన్, (అంప...లెన్ - అంపు = పంపునట్టి, బోటివోలెన్ = మందయానవలె, హితమయ్యె నని క్రిందికి నన్వయము. ప్రి. 'దేశాంతరకలే కానిచి యిన్నాప్రాప్తితలన్' యని వారిలక్షణము.

తా. ఇంద్రుని నందఱు నెఱిగియొక్క వృష్టస్వరమునపు ఁయిలయొక్క పంచమస్వరము నెఱిగిసి మేఘములయొక్కగర్జనధ్వను లుల్లమున నిష్టములుగాక యావృష్టస్వరము నెఱిగియున్న వాము. పగిరులు గనుతమనాథులచోటను జేర్చి నట్టిబోటివలె నడువని వాని బ్రీతిగఁడును నలుగ్రునినొప్పున వియమై యుట్ట మాయెను. ఇచ్చటి నుండునున సుధారసమున ద్రవ్యవృత్తినందు జేయువలన దూతీసామ్యము చెల్లదు ముగనుక పుష్పమాలికారము.

తే. తతతనువు రాహు సోమామృతంబు మ్రంగఁ

జక్రి దుసిమనమెడగంటిర చాయఁ బొలిచె

నసితమేఘస్థమణిధను శ వాసుదర్శ

నం బనంగ నింగి బ్రతిసూర్య ర బింబ మలరె.

103

టీ. ఆ...పు-అసిత=నల్లనైన, మేఘస్థ = మేఘమందున్న, మణిధనువు = ఇంద్ర ధనుస్సు, త...హు-రత = విస్తారమయిన, తనువు = దేహముగల, రాహు = సైంహిక యందు, సోమామృతంబు = చంద్రసుధను, మ్రంగన్ = కబళింపఁగా, చక్రి = శ్రీమహా విష్ణువు, తు...య-తునిమన = భండించిన, మెడ = కంఠమందలి, గంటి = గాయము యొక్క, చాయన్ = పోల్చఁచును, పొలిచెన్ = ఒప్పెను, ప్రతిసూర్యబింబము = ప్రతిఫలితసూర్యబింబము, అసుదర్శనం బనంగన్ = తునిమి యాపంక నిలిచియున్న చక్రమో యన్నట్లు, నింగిన్ = ఆకాశమందు, లరెన్ = ప్రకాశించెను.

తా. మితలేన శరీరము గల రాహువు చంద్రునియందున్న యమృతకళ గ్రసించ రాగా శ్రీమహావిష్ణువుచేత భండింపబడిన కంఠమందలి గాయముమాడ్కి మేఘమధ్య ము దింద్రధనుస్సును, ఆరాహుకంఠమును ఛేదించబచ్చియున్న చక్రమువలె బ్రతి సూర్యబింబమును ప్రకాశించెను. ఉచ్చేత్తలంకారము.

చ. స్వరుఖరతాబ్రహ్మహరిపురజాలమదాచిరభృగ్భా
కరకబకాతవాస్సుతికిర గాలవణేతుసురాజ్యదధ్యుదా
కరములు దుగధుజలకంధులు నాగలయట్టి సప్తసా
గరములు మేఘుఁ డానె నొకొకా యనగాఁ గనుపట్టె వీనిచేన్.

టీ. వీనిచేన్ = స్వరుఖరతాదిగుణములు గలిగియుండుటచేత, స్వ...కే -
కాన్ - స్వరు = విడుగునక, ఖరతా = తీక్షణతలుగలటచేత, స్వ...స...వ =
ఉదకమునకు, ర = మాధుర్యముగలటచేతను, బ్రహ్మహరిపురజాల = సమిశ్మగుంపులగు,
మద = గర్భముగలటచేతను, ఆచిరభృగ్ = మెఱుపులయెడల, శిఖ = అగ్నికె,
ప్రభా = దీప్తిగలటచేతనును, కరక = పగగర్జనచేతను, లక = కొంగలకొఱచేతను,
అతివాస్సుతికిరగాన్ = శుభ్రోదకమున స్నానముచేతనును, స. 'శరకోటిస్వస్వశృం
బోదాభోధిరశస్త్వి సాశి, సేలవంశ భూజాగిశ్చ', స్తోత్రము కరక, ఆపస్త్రీభూమ్ని
నార్యాద' యని యాశీర్వాదములు. మేఘుఁ డా = ఆప్రిము, లనగాఁ = ఉపయోక్తయు,
ఇక్షు = నెఱుపలయొక్కయు, సుర = స్తోమయొక్కయు, ఆజ్య = సేతియొక్కయు,
దధి = పెరుగుయొక్క, ఉదాకరములు = సప్తములును, సుగ = పాలయొక్కయు,
శుద్ధజల = మంచినీరుయొక్కయు, కంధులు = సమస్తములు, నాగలయట్టి = అను
పేళ్ళతోనుండునట్టి, (నానగనట్టియరు పాశము పానమునుండెమిటజేసి ఉద్ధపాటు
చేయఁబడెను.) సప్తసాగరములన్ = సప్తపముద్రములను, అనెనొకా = పానము
చేసెనాయేమి, అనగా = అనునట్లు, కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను. హేతూత్పేక్షాలం
కారము. యథాసంఖ్యాలంకారమును.

తా. మేఘములయందు స్వరుఖరతాది గుణములు గనుపట్టుటజేసి తత్తద్గుణ
హేతుభూతములైన సప్తసముద్రములయందు నీ జలధరంబు లందఱునొకరిని
వచ్చెనో యన్నట్లు గానంబడుచుండెను.

మ. తనిమం బచ్చ మెఱుంగుగోచియు మణీధనోజ్జ్వలాపాదముం
గొని పుట్టం గొడు గబ్బ నెమ్మిపురియోకు ల్విప్పి శబ్దంబు మిం
చ నతస్సారరణోబలిత్వమున నుచ్చసూర్తి మిందన్ని వే
ఘననీలాంగుడుగాంచె బాదసలిలోఘంబున్ మరుత్సప్తమున్.

టీ. తనిమన్ = సూక్ష్మత్వముతోఁగూడిన, ప...యున్ - పచ్చ = పచ్చని,
మెఱుంగు = మెఱుపనియెడు, గోచియున్ = కాశీనమును, మ...మున్ - మణీధన్య =

ఇంద్రచాప మనియెడు, ఉబ్బల = నెలంగుచున్న, ఆహామూక్ = చండమును, 'పాలానో' నిండ ఆహా' యని యనుచును. గొని = వహించి, పుట్టగొడుగుబ్బ = పుట్ట గొడుగులనుగొడుగులు గలుగఁగా, 'నె...ల్' - 'నెప్పిపు' = నెమిరిసింధు పురియెడు, ఆకు ల్విప్ప = పొత్తమండలియాకులువిచ్చి, శబ్దంబుమిగడ = తాముఁబనియెడు పేదవాళ్ళ ములు బయలుదేరిగా, (కకాధ్వము లనియెడు పదవాక్యము లనియెను జెప్ప పచ్చును.) న...నన్ = అడగిన, స్ఫార = రిశయమైన, రిశోబన్ = శ్వమునన్ = పరాగ మను బుచ్చవత్తిగలుగుటచే న, ఉ...న్ = ఉచ్చ = ఉచ్చ మైన, గూర్తిక్ = పటిమచేతను, నె = శీఘ్రమున, ము...న్ = ఆ...మునునన్, సుననిబాగులగు - ఘన = ఘనమునెడ, నిబాగులగు = నిబాగులు, ము...న్ = ము...ను వాయువు నెత్తును, పుష్పమున్ = పుష్పమునన్, సూర్యమున్ = సూర్యమునన్, పు...న్ = పు...మును (నకాశము), నె...న్ = పొ...ను.

తా. దిన్న పచ్చనిమొలకపడుడిగోచును పుట్టగొడుగుబ్బల చండములు గొప్ప పుట్ట గొడుగునుగొడుగు లభులగా నెమిరిసింధు పుట్టగొడుగు పుట్టలు విప్ప యులుము లనుపేదవాళ్ళమాలతో నెమిరిసింధు పరాగ మనుబుచ్చవత్తిచే గొప్ప శక్తిచే నాకాశమును దన్ని వాయు పుచ్చవత్తిచే వానకాశము పుచ్చమును పుచ్చుండను వామనమూర్తి పొందెను. నిబాగులు నెమిరిసింధులగు లక్షణములను పొంది యుండఁగా బసపుగోచి మొలకగువాని ధరించుచున్న చ మనస్వామిగా నిబాగుల బడెను. కాన నిట సూర్యకాలంకారము.

క. ఘనవృష్టికతన గుణు లే

పున నలవత్తికరంధ్రములు మూ రంగ నె

త్తినగొడుగు లనంగ శత్రా

కనికాయం బవనినెల్లకడలం బొడ మెన్.

105

టీ. ఘనవృష్టికతన్ = ఎక్కుడైన కర్ణులచేతను, గుణు = సుష్ణములు, పునన్ = ఉడుటుచేతను, అల = ప్రసిద్ధములైన, పత్తికరంధ్రములు - పత్తిక = పుట్టలయొక్క, రంధ్రములు = బిలములను, మూరంగన్ = పప్పుబొర్రను, ఎత్తిన = మైని నిలిపిన, గొడుగు లనంగన్ = ఛత్రము లనుచట్టు, ఛత్రానికాయంబు = పుట్టుగొడుగులయొక్క సమూహము, అవనిన్ = పుడమియందు, ఎల్లకడలన్ = సులదిక్కుల యందును, పొడమెన్ = పుట్టెను.

తా. మిక్కుటముగా పుష్పములు గురియుచుండఁగా సర్పములు పదమ నివాస స్థానములయిన పుట్టలకలుగు మూయుటకై యెత్తిన ఛత్రములో యన్న జెల్లదిక్కుల యందును బుట్టగొడుగులు కానవచ్చెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

ఉ. సారెకు మింట మేఘుడు నిజస్ఫురణం బఱిగ్రూర వకా పురోం
 గారక యోగమూడి తిరుగన్వకుటంబము దద్దహంబు నెం
 తే రుష ద్రొబ్బ*నంతలునునంతలునై వడుతన్న భక్త్యుశాం
 గారశిశుప్రతానముల శ కైవడి రాలె సురేంద్రగోపమల్. 107

టీ. మేఘుడు = పలాహనుడు, మింట = అంతరిక్షమును, సారెకు = మాటిమాటికిని, ని...బుని = తనయొక్క, స్ఫురణంబు = స్ఫూర్తి, అఱిగ్రూర = చెడు నల్లు, గ్రూరనా = కనిమైవట్టి, మింటగాం యోగమూడి = మింటగారక వసు నవ నాగము = నాగి, తిరుగన్ = చచ్చుచుండి చుట్టగా, ద్రొబ్బ = పురోగారెవ్వనాపుట్టి భక్త్యుశా ప్రవృత్తి అని భక్త్యుశా ప్రవృత్తి అని. పనుటంబులు = దారపుత్తా మలతో నున్న, సురేంద్రగోప = ఆ యోగారిక గ్రామము, సురేంద్రగోప = అధిక మైనది పనుటయే, ద్రొబ్బ = ద్రొబ్బిం బడల్లముగా, * గల సెలలునై = ఇంకొకటియున్నది, పడు = వడుచుచున్నది, ర...డి = తన్నభి = ఆయా శము నలను, చుక్క = పాతిన, గార = అంగారపసియొక్క, శిశుప్రతానములకై వడి = నిల్ల గుంపులదలె, ని. 'అంగారాధరూపతోల్ల' యని రర్థముల. సురేంద్రగోపమల్ = ఇంద్రగోపపురుగులు, రాలె = పడుచు.

తా. ఇంద్రగోపముల పుడమియగుట రాలగా మేఘుఁడంతరిక్షమునందుఁ దన మహిమను నంగారగ్రహము పురోగామియగుచును బహించి యడుచుచుండఁ జూచి, నిష్ఠా నానాగ్రామమువలె పట్టచున్న గూయంగారగ్రహమును, దారపుత్తా మలతో న్యూగారమున భూమిపము అద్రోయంగా దుత్తిమునలై వడుచున్న దానినిల్లలో యన్నట్లుండును.

క. కాళోదరాహితుల వ

ల్లీకంబులఁ దూర్చె మెఱసి మేఘుం డని గుం

పై కినుగొని పొగడెను నన

భేకధ్వను లేనగె వృత్త శ భేదానుక్యతిన్.

108

టీ. కాళోదరాహితుల = కాళోదర = నర్మము లనియెడు, అహితుల = శత్రువులను, మెఱసి = మెఱుపులమెఱయఁజేసి, మేఘుండు = ఘనుండు, పల్లీకంబుల =

*అంతలును = పెద్దగుంపులును, ఇంతలును = చిన్నగుంపులును, వి.—ఆరుద్ర పురుగులు (ఇంతలును అంతలును వి = చిన్న మొత్తములును పెద్ద మొత్తములునుగా) రాలె.—అని, టి. అంతలు, ఇంతలు అనుపదములకు పెద్దగుంపులు, చిన్నగుంపులు అనుర్థము భావలో లేదు.

పుట్టలను, తూర్పు = ప్రవేశింపజేసెను. అని = ఈలాగని, గుంతై = సెలక్తములై, కనుగొని = చూచి, పొగడెడు ననక = స్తోత్రముచేయుచున్నవో యునునట్లు, పుత్ర భేదానుకృతి - పుత్రభేద = సుందూరి పుత్రభేదములయొక్క, అనుకృతి = అనుకరణముచేతను, భేదధ్వనులు = విభవములు, ఎనక = విశయించెను.

తా. ముగ్గుడు మందలది పుత్రభేదముల ననుసరించి భేదధ్వనుల గలుగగా నని సేయుచు దినుకు శక్తివులైన స్వయముల మెఱుపుల మెఱుచుండేసి పుట్టలలోఁ బ్రవేశింప జేసెనని తలచిని సంతోషించి గుఱుగూడి యొక యుగము బొగడుచున్నవో యన్నట్లుండెను. క్రియాలక్షితక్రియాస్వరూపాత్మేతి.

తే. మొగిలు మైచీటులు నెక్కుజిగిమెఱుగుల
బగలు రాతిరి రాతిరి పగలు చేసె

సకలమును నిద్రపుచ్చుకేశవుని నిద్ర
పుచ్చుచునునకు నిట్టి దశద్భుతమే *తలఁప.

109

టీ. మొగిలు = ముగ్గుడు, మై చీటులు = మై = శరీరము మొక్క, చీటులు = అంధకారముచేతను, ఎక్కుజిగిమెఱుగులు = అధి మైరకాంతిమెఱుగుల చేతను, బగలు = నలుపు, రాతిరి = రయి, రాతిరి = విశయ, ఎనక = విశయించు, చేసె = కావించెను. సకలమును = సర్వవ్యాపకమును, నిద్రపుచ్చు = ప్రశయకాలమందు దినుచుదరబున యనిచిని నిద్రంబుజేయునట్టి, శక్తిని = శ్రీమహావిష్ణువును, ని...కు = నిద్రపుచ్చు = నొప్పిబొందుచున్న, యుననక = మృగనకును, అధికునకును, (భగవంతుండు వందాకాలమందు మోగనిద్రానందని ప్రసిద్ధముగాన నిద్రపుచ్చు నని ప్రయోగించెను.) ఇట్టి = బగలు రాత్రి, రాత్రి బగలుగా జేయుట, తలఁపక = విచారించుగా, దశద్భుతమే = అశ్చర్యమే ! కాదనుట. అర్థావస్థలకారము. యథాసంఖ్యాలకారముగఁ జేసెను.

తా. పెరుచీటిచేతను బొక్కపుమెఱుపులచేతను ముగ్గుడు రాత్రిని బగలుగను బగటిని రేయిగ నొనర్చి నుండు సందకారము గ్రమ్మునట్లుగాఁ జూట్టికొని వర్షించుచు మెఱుపుల మెఱుచుచుండెను. సమస్త విశ్వములను మోగనిద్రానందని విష్ణుమూర్తి తనయుడరమున నుంచుకొని నుప్పు నొలిపించును గాన నట్టి శ్రీవిష్ణుమూర్తి నే నిద్రంబుజేయు ముగ్గుడు రాత్రి బగలు బగలు రాత్రిచేయఁగలుగుటలో నేయాశ్చర్యమును లేదుగదా !

తే. ధూళి యడంగిన మఱి మింట దోచె శంప

జలధరద్రోణి మన్ను పరజన్యుఁ డెత్తి

ఖనదిఁ దగిచ్చివిభూషేచ్ఛఁ గడుగ మెఱయు

మృదుమహిగతవసురజోరేఖ యనంగ.

110

టీ. ధూళి = దుమ్ము, యడంగిన = అడగఁగా, మఱి = పిమ్మటను, మింట = అంతరిక్షమందు, శంప = మెఱుఘు, దోచె = కరుపించెను, పరజన్యుడు = ఇంద్రుఁడు, జ...ణి = జలధర = పంసుమనియెడు, ద్రోణి = దోనెయందు, (అనగా జలగడుగువాఁడు మసకట్టఁ జేగెడు వలక యగుట.) మన్ను = భూమియందలి ధూళి రూపమైన మృత్తికను, ఎత్తి = ఉంచినది, ఖనది = అకాశగంగయందు, తచ్చి) విభూషేచ్ఛఁ-తచ్చి) = అగగనలక్ష్య, విభూషేచ్ఛఁ = భూమిముఱియున్న యుచ్చ చేతను, కడుగ = తొలగఁచుచుండుగా, మెఱయు = జ్వలించుచున్న, మృదుమహిగత = మృదువైన భూమియందన్న, వసు = బాగారముయొక్క, రజః = కళియొక్క, రేఖ యనగా = చాలనగా, తోచె నని ప్రావీణి కన్వయము.

తా. వర్షముచేత భూమియందు పుష్పదళగఁగా విమలముగా నవచ్చివిమృశ్యత పరజన్యుడు ఇంద్రు మనుచున్న భూపరగము డెత్తినది గగనలక్ష్యకీ భూమణములు చేయవలయున్న చక్కని నామక గమయించు గడుగఁగా బ్రకాశించుచుండెను.

తే. స్థూలపరిపక్వ కాననోమంబరాగ్ర

రంధ్రముల వాననీరు సోరంగ వెడలె

మశకపట్టులు దావధూమంబు లడంగ

రచ్చ సేయంగ వెడలె విశ్రాంతి కనంగ.

111

టీ. స్థూ...ల = స్థూల = గొప్పదై, పరిపక్వ = పండియున్న, కానన = అడవి యందలి, ఉదయ = మేడి పుట్టయొక్క, ఆగ్ర = తుదలయందున్న, రంధ్రముల = ఔజ్జములయంద, వాననీరు సోరంగ = వర్షింపఁగఁగ ప్రవేశింపఁగా, మశకపట్టులు = దోమలచాళ్ళు, దావధూమంబులడంగ = చాటుచిచ్చులపొగలడంగఁగా, విశ్రాంతి = శ్రమనుబోగొట్టుకొనుటకొఱకు, రచ్చసేయంగ = కొలువుసేయుటను, వెడలెన నంగ = బయలుదేరి నన్నట్లు, వెడలె = బయలుదేరినను.

తా. వానలు మెండుగా గురియుటచేత నడవియందలి పరిపక్వములైన మేడి పండ్లనుండి దోమలగుఱులు వెడలెను. అవి కాటుచిచ్చులు చల్లఱుటచేసి విశ్రాంతి కొఱకు కొలువుచేయ నాలోచించి బయలుదేరినో యన్నట్లుండెను.

సగ్ధర. గ్రావాళిం గేతకోరకకుటజరజోరాజిధూర్వాంకురశ్రీ
 తో వీక్షింపం దినానుశ్రుతి మఱుపడుచుండోచు చిట్టా తిరోభా
 వాదిర్భావంబులం బోయక పొరయ నభిస్సభ్రము ల్పిప్పి పై నెం
 తే వివైపింఛికల్ బర్హిణులుదిరుగఁ బెల్లింద్రజాలంబుఁ జూపెన్.

టీ. గ్రావాళి - గ్రావ = వర్ణతమలయొక్క, ఆళి = సమూహండు, ని
 'అద్రిగోత్రగిరిగ్రావాచలతైలిలోచ్చయః' యని యమరము. కే...జి-కేతకోరక =
 మొగిలిమొగ్గలయొక్కయు, కుటజ = కొండమల్లెమొగ్గలయొక్క, ని. 'కలికా కోరకః
 పుమా' ననియు, 'కుటజోగిరిమల్లికా' యనియు నమరము. రజోరాజి = పరాగపక్షి,
 దూ...తో - దూర్వాంకుర = గొర్రెమొలకలయొక్క, శ్రీతో = సంపదతో, వీక్షిం
 ప = చూడఁగా, ది...టి - దిన = వగటియొక్క, అనుశ్రుతి = ప్రతిక్షణింపఁచును
 'స్త్రీయా మాత్రా శ్రుతిః పుంసి' యని యమరము. మఱుపడుచు = కరువడక యుండు
 చును, తోచుచు = కనఁబడుచును, బర్హి = పుత్రకారకు యన, తిరోభావాదిర్భా
 వంబుల = తిరోభావ = కనఁబడకయుండుటను, ఆదిర్భావంబుల = కనఁబడుటను,
 పొయక = ఎడతెడ, పొరయ = పొందుఁగా, నభిస్సభ్రము = అభిమానము, అభ్రముల్ =
 సేఁపుములను, కప్పి = పఱచి, పై = పూట, బర్హిణులు = ముగ్గు, పిప్పికల్ =
 పురులు, పిప్పిపై = మిక్కిలి పిప్పిపై, తెలిగ = ఆడుచు ఁగా, పెల్లు =
 అధికమైన, ఇంద్రజాలంబు = ఇంద్రుని మరుశాబ్దవిద్యను, చూపెన్ = కను
 పఱచెను.

తా. పర్రాకాలమునఁ బుష్పించుచున్న కుటజరేతకాదుల పరిసరములును గంగ
 కాంతులును గొంతపడి గన్నటియుఁ గొంతపడి గన్నడకయు నిట్లు తిరోభావాది
 ర్భావముల నెడతెడక పొయఁగా ప్రాణమానమునైంద్రజాలంబు సేఁపుములను
 తెరవేసి నెమిళ్ళయొక్క పడబులైన పింఛములు వ్యాపింపజేసి యతిశయమైన
 యింద్రజాలంబును గనుపఱచెను. భస్మమును దూర్వమును నెమిలింఁగము నింద్రజాల
 సాధనములు. తిరోభావాదిర్భావము నింద్రజాలగుణములు. ఇవి యన్నియు నప్పుడు
 కలిగియున్న చనుట.

తే. గిరులతటజంబుతరువులఁ శ్రీ వొరంగుపండ్లఁ

బుట్టె జంబూనదలు గానఁ బొదుపుమొయిలు

మేన నవి *సోకునెడలుగా శ్రీ మితిఁ దటిచు

లంబునను శుద్ధజంబూనదంబు లయ్యె.

టీ. గిరుల = కొండలయొక్క, తట = చరులయందుఁబుట్టిన, జంబుతరువులక్ = నేరేడుచెట్లయండి, తో...న్-తోరగు = రాలుచున్న, పండ్లక్ = ఫలములవలన, జంబూ నదులు = నేరేడుపండ్లరసపుట్టిళ్లు, పుట్రైక్ = ఉదయించెను, కాన్ = అడవియందు, పా...నక్ - పాదువు = అముకొన్న, మెం...లు = మేఘముయొక్క, మేనక్ = శరీరమందు, అది = ఆ జంబూనదులు, తో...గా - తో...కు = తోచునట్టి, ఎడలుగా = తావులేకదా, మిలిక్ = మెరుగైన, త...చు...టిక్ = మెళుపయెడు, ఫలంబునను = ప్యాజముచేత, శు...లు - శుభ = చొక్కములైన, జాంబూనదులు = సువర్ణములు, ఆయ్యోక్ = ఆయన.

తా. మేఘములయందుండు మెళుపును జూడఁగా గొండలయందలి చరులయందు జనించినట్లు నేరేడుచెట్లయండి రాలుచున్నపండ్లయందుఁ బుట్టిన జంబూనదు లడవి యందెల్లశల చుడఁగా నుదలముకొన్న మేఘములయొక్క మేఘములాదు నది సోకి నందున జంబూనది ప్రవహించినచో స్వర్ణముగల్గి మర్యాద వప్పుక లెట్టిత్తు లనువ్యాజ మును పొంది మెరుగై శుభజాంబూనమయము లాయెను. అపహ్న వాలంకారము.

తే సుభిబజీ జన్మ పరాధాన్యోక్తముల

కువలయాచూర్ణిగ గదబ కుటజనీక

కకుభయాధికలం సాను క కమలు మనస

కేసు గన్గి నేనగిసుగె రెయ్యె డయ్యె.

114

టీ. సుభిబజీ = పసుసునిమరిగి, చన్న = పోయినటునట్టి, ని. 'సుర భిస్తు గవి స్త్రీనూం. పసుగవైత్రేయః పుసి త్రిష సామ్యసుగంధినో' అని రత్న మాల. సప్తలా = విరజాజియొక్కయు, 'సప్తలా ననమాకా' యని యమరము. అశోక = కంకళియొక్క గు, కమల = పద్మముయొక్కయు, కువలయ = కలువయొక్కయు, ఆచ్రు = హామయొక్కయు. ఆఖిక్ = సహూహమునను, క...లు - కదంబ = కడిమి పుష్పమును, కుటజ = కొడిసెలెప్పమును, నీప = కడపపువ్వును, (అమరమున గదంబ నీపములు పర్యాయములుగా జెప్పబడియున్న నునుల' బిల్వమిళి' మ్రుకదంబనీపా' అన భిన్నజాతిగాఁ బ్రయోగించియున్నామి గనుక నీ గ్రంథకర్తయను రెంటిని వెఱుగాఁ జెప్పె నని యెఱుంగదగును.) కకుభ = పద్మిపువ్వును, 'ఇంద్రదుకపఖోచ్చన' యని యమరము. యూధిల = అడవిమొల్లయును, 'గణికాయూధికాబృహ' యని యమ రము. అను = అనునట్టి, సాయకములు = బాణములు, మరునకుక్ = మన్నథునకు, ఏను కల్గి = పంచబాణములకుఁ బ్రతినిధి పంచబాణములగల్గియు, గేద గిసుగె = మొగలి ఱేకను సురియకత్తి, ఎక్కడయ్యోక్ = శ్రేష్ఠమాయె నని యర్థము. అణవయాయుధ మాయె నని భావము.

తా. వసుంతునితోడ నరిగిన సప్తలాశోకాది పంచదాణములకు బదులుగా నీ వర్షద్వంద్వం గదంబకుటజాది పంచసాయకములు గల్గియుం గేతకీకుసుమమెక్కుడయ్యె ననగా నీ ఋతువు ఐసంకర్షపునకుటె నతిశయముగా స్వరోద్ధీపక మాయెను.

క. నటనఁరకేకిపాత్ర

స్ఫుటయవనిక లన మొగుల్లు ॥ పొదివెన్ భూభృ

త్తటుల నవి యాకు దిను చిట

పొటవము నెలంగెఁ దాళములచప్పుడు నై.

115

టీ. న...లు అనెన్ - నటన = నాట్యమునందు, పర = ఆసక్తములైన, కేకి = నెమళ్ళనియెను, పాత్ర = నాట్యస్త్రీలయొక్క, స్ఫుట = వ్యక్తమైన, యవనికలనెన్ = నీలితెరలలో యనగా, 'ప్రతిసీరాయపనికాస్యాత్తిలస్మరచీచసా' యని యమరము. భూభృత్తటులెన్ = కొండలచరులయందు, పొదివెన్ = 'ప్యాపించెను, అవి = ఆ మేఘములు, అనిదిన = పర్జములను దినుచున్న, చిటపొటలపము = చిటపొటయపుధ్వని, తాళములచప్పుడునై = తాళధ్వనియై, (నాట్యోప మో.తాళము లను.) చెలఁగెన్ = బిప్పెను. రూపకానుప్రాశితమైన యుల్లేఖాలంకారము.

తా. అప్పుడు నెమళ్ళనించునాట్యస్త్రీలు నాట్యమునేయంగా మబ్బులు కొండలలోని యాకులు నెయించుండఁ గొన చిటపొటధ్వనులు తాళములుగా నాసెనుములు నీలపూదపగడ్డలుగా నొప్పుచుండెను.

చ. జలధర ముప్పుతోడ లలు సొరసగురచం బని యప్పయోధి నిం

పాలయంగఁ గ్రోలి పై దధిపయోధి యుం గ్రోలంగ బ్రాచి దాటఁబె

న్పులుసు: గరుల్లెఁ గ్రాయ నవి ॥ వోవడగండ్లన రాల్చె గాని నాఁ

డిల: బడువానిఁ దిన్నయపు ॥ డే చలిఁ బండ్లు వడంగ నేటికిన్. 116

టీ. జలధరము = పురుషులు, ఉప్పుతోన్ = లవణముతోఁగూడిన, పులుసు = ఆప్లుము, పండు = రుచిని, బసంగుని = ఇచ్చునని, ఆప్పయోధిన్ = ఆ లవణసముద్రమును, ఇంపాలయఁగెన్ = స్త్రీతెల్లవంటలు, గ్రోలి = పానముజేసి, పైన్ = ఆ పిప్పటను, దధిపయోధియెన్ = పెరుగుసముద్రమును, గ్రోలంగెన్ = త్రావగా, ప్రాచి, దాటెన్ = అది ప్రాచీనమైనదిగాన, (పురిసినపెరుగుట.) పె...ల్లెన్ - పెన్నులును=మిగులు బుల్లనైన, కరుల్లెన్ = పెరుగుగడ్డలను, క్రాయెన్ = వెళ్లెగ్రక్కగా, అవివో = అట్లువెళ్లెగ్రక్కఁబడిన పెరుగుగడ్డలే, వడగండ్లనెన్ = కరక లనునట్లుగా, రాల్చెన్ = పతకమునొంచెను, కానినాడు = ఈవడగండ్లు దధికణములు కాకపోయెనేని, ఇలెన్ = భూమియందు, పడువానిన్ = పతనమగుచున్న యావడగండ్లను, తిన్న

మృత్యుదేహినఃగానే, చండ్లు=దంతములు, చలివదంగనేటికే = జిల్లుమని చల్లవదవల
న నిమిత్తమేమి ?

తా. అప్పుడు రాలుచున్న వడగండ్లను నోటిలో ప్రేయంగా బండ్లు జివ్వనితీపు
లపై పులుకు దగిలిన దంతములమాడ్చి వస్త్రంతరముల నమలుటకు శక్తి చాలకుండు
టనేసి మేఘము పులుసుతో నువ్వు గలిపినట్లయిన మిక్కిలి రుచిగా చూడు నని తలంచి
మూడు లవణసముద్రమున నీరు ద్రావి యాపివ్వుట దధిసముద్రమును బానముచేయగా
గది ప్రాచిదౌటవలన మిక్కిలి పులుసుగా మండెను గాన దాని వెళ్ళు గ్రక్కగానే
యూగడ్డలే వడగండ్లనువ్యాజమున రాలుచున్నవి. ఉత్పేక్షాలంకారము.

తే. అపు డసల్లకు డిగక మేఘులీ పొదువు

నచలములపై నె దొడ్డికట్టగుమ్మగాలి

బాడఁ జూపట్టె మీఁదిపర్జన్యధన్వి

నృపున కగు తెరవేటయాఁయిత మనంగ.

117

టీ. అపుడు = ఆ వర్షాకాలమునందు, అసల్లకుడిగక = బురదలలోదిగక, మేఘులీ =
మబ్బులచాట్ల, పొదువు = చుట్టుకొన్న, అచలములపై నె = కొండలమీదనె, దొడ్డి
కట్టగు = దొడ్డిలోఁ గోలబడినవానివలె నిలిచియున్న, మృగాళిబాడ = లేళ్లగుంపువలె,
మీ...న్వి - మీఁది = పయినున్న, పర్జన్య = ఇంద్రుండనియెడు, ధన్వి = ధనుర్ధరుడైన,
నృపునకు = రాజునకు, అగు = అయినటువంటి, తెరవేటయాఁయితము = సిద్ధమయిన
తెరవేట, అనంగ = అనునట్లు, చూపట్టె = కానవచ్చెను. (తెరవేట యనగా
గొప్పయధికారులు వేటకు వెడలునవసరంబున నరుగతులయిన వేటకాండ్రచేత మృగము
లొక్కచోటఁ గూడియుండునట్లుగఁ జూట్టుచు తెరవేసి నమకూర్చుట.)

తా. ఆవానకాలమునందు జడిసి బురదలకు డిగక మబ్బులగుంపు చుట్టును న్యాపింపఁ
బడియున్న కొండలపైని దొడ్డికట్టగా నిలువఁబడియున్న మృగములవలె బజ్జప్పు
డనువిలుకాఁ డగు దొడ్డరాజునకై సిద్ధపఱపఁబడిన తెరవేటయో యన్న ట్లుండెను.

చ. తడి తల డిగ్గి ముంప జడతలం దుది తెప్పలఁ గన్ను విప్పి పు

ల్పొడచుచు నీరు ముంగరలఁపొలిక ముక్కునఁ గూడ నోటఁ గొం

తొడియుచు గూటికిట్ట సగ ౧ మొత్తుచు తెక్కచిమ్మ మున్ను గా

వడఁకుటె కాక ౧ చే వ్వుడిగె ౧ పక్షులు వక్షము జానువుల్ చొరన్.

టీ. తడి = నీరు, తలడిగ్గి = తమతలనుండి దిగి, ముంప = ముంచుకొనఁగా,
(అనఁగా వర్షము దొర్లఁ బక్షులతలలుదడిసి పివ్వుట వానిశరీరములను దడువఁగా

ననుట.) జడత = జాడ్యము చేతను, తుదితెప్పల = పట్టాగ్రములచేత, కన్నువిప్పి = నేత్రములు తెరిచి, పుల్పొడుచుచు = కన్నులుపులకరించుచు (అనగా తెరివగుడని కన్నుల నలిప్రయత్నమునఁ జెరిచి లొనినీళ్లు వెలువరించుచు.) నీరు = వర్షోదకము, ముంగరల పోలిక = ముక్కణలకై వడి, ముక్కులగుడ = నాసికలయందు వ్రేలగా, నోట = వదనముచేతను, తొత్తోడియుచు = కొం స్వీకరించుచు, గూటికణ్ణలు, గూటిపుడకయందు, సగము = అర్థము, చిత్తుచు = తుడుచుచు, పక్షులు = పిట్ట = జానువు = తమ మోకాళ్ళు, వక్షము = ఎవ, చొర = చొచ్చియుండగా, వడకుటె కాక = కంపమొడుటయేకాక, తెక్కవిదుర్పు మున్నగా = పక్షవిఘాతము మొదలయిన, చేష్ట = వ్యాపారము, ఉడిగె = మానెను.

తా. ఆనయంబునఁ బిట్టలు గూండ్లయందు ముద్దలుగాఁ దడువబడి కాళ్లు ముడుచుకొని చలికి వడకుట పక్క నొండుచేష్ట లుడిగి యుండెను.

క. చెందు నెఱుసంజ కుంకుమ

క్రందునఁ గెంపెక్కుదివికి. ౧ గాళ్ళీరత రా

నిందుశిలాత్వము రవి గని

యెం దోయముఁ గురియ నేల ౧ యిటు గాకున్నన్.

119

టీ. చెందు = ప్రాప్తమైన, నెఱుసంజ = పూర్ణసంధ్యారాగమనియెడు, కుంకుమ = కుంకుమపువ్వుయొక్క, క్రందున = అతిశయముచే, కెం...కి = కెంపెక్కు = ఎఱుపెక్కిన, దివికి = ఆకాశమునను, కాళ్ళీరత = కాళ్ళీరదేశత్వము, రా = రాగా, రవి = సూర్యుడు, ఇందుశిలాత్వము = చంద్రకాంతమణియౌటను, కనియె = పొందెను. ఇటుగాకున్న = సూర్యుడు చంద్రశిల గాకుండెనేని, తోయము = జలమును, కురియనేల = వర్షింప నిమిత్తమేమి ?

తా. సంధ్యాకాలమునందు వర్షించుచుండగా నెఱుపుఁజేరినసంధ్య యను కుంకుమపువ్వుచేత నెఱునైన యాకాశమునకుఁ గాళ్ళీరదేశత్వము రాగా సూర్యుడు తద్దేశోద్భవ మని ప్రసిద్ధికెక్కిన యిందుశిలాత్వమును బొందెను. అటుగాకపోయె నేని యాసూర్యుఁ డుదకంబుల వర్షించుటకు హేతు వేమని ప్రజలు తలంచునట్లుండెను. చ. అలజలరాశి నీటఁ బగ ౧ లర్కరావళి చూలు దాల్చుగా

నలమిన యిర్వార్గరాత్రి ధవళాంశుకరావళి దానుఁ దాల్చు ద

జ్వలముల కాస మూఁగిగొనుఁచాడ్పున నాడి వహించె జూలు *మ

బ్బుల నిల ముంచు నీలఘనపుంజమువల్ల బలాకనూర్తికల్.

120

నంబుల నిల ముంచు. (జలముచే భూమిని మునుగఁజేయు.)

టీ. అల = ప్రసిద్ధమైన, జలరాశి = సముద్రముయొక్క, నీటన్ = ఉదకముచే, గలు = పవటియందు, అర్కకరావళి = సూర్యకిరణసమూహము, 'బలహస్తాంశవశి' 'రా' యని యమరము. చూలుదాల్చుగాన్ = గర్భముధియుండుగా, అలమినయార్ద్యైన్ = బింబిన యసూయచేత, రాత్రిన్ = రేయియందు, ధవళాంశుకరావళి = చంద్రకిరణ సమూహము, తామున్ = తామును, తాల్పున్ = గర్భములుధరించుకొనుటకు, తజ్జల ములకున్ = ఆసముద్రోదకముల ద్రావుటకై, ఆసన్ = ఆశనో, మూగినిసూచాడ్పున్ = చుట్టుకొనినవిధమున, ఆడి = సంచరించి, బూకసూలిగల్ = తెల్లకొంగలచాళ్ళు, బూకాబినకంకికా' యని యమరము. మబ్బులన్ = చీకట్లవేతను, ఇల్లన్ = భూమిని, ము...ల్లన్ - ముంచు = కప్పచున్న, నీలగున = లాలచేసముయొక్క, పుంజము పల్ల = సమూహమువలనను, చూలు = గర్భమును, వహించెన్ = ధరించెను.

తా. తెల్లకొంగలు రాత్రులయందు నంధకార మగునట్లు భూమియందుఁ గన్పియున్న నల్లమబ్బులను మార్చిలుగాఁ జూటికొని యానీళ్ళు త్రాగి గర్భము ధరింపఁగా సూర్యకిరణములు పగటియందు సముద్రోదకముచేసి గర్భముధియుండుజూచి యార్ద్యై గలవియై చంద్రకిరణములు దామును గర్భముల ధరించుటకొఱకు నాసముద్రోదకముల నీల్చుటకై తిరుగుచున్నట్లుండెను.

క. ఉలుము విని యలకకై దివి

వెఱుఁ బఱచును రాళపటలి १ విడిచినఁ బడు న

క్కఱచిన బిసలవనిసరము

తెఱుగున పడగండ్లు ధవళదీధితి రాల్చెన్

121

టీ. ఉలుమున్ = గర్జితమును, దివి = ఆలకించి, 'లకకై' = అలకాపురమునకెదురై, దివిన్ = అంతరిక్షమునందు, 'వెఱు' = భయముచేత, ప...లి - పఱచు = పఱువిడుచున్నట్టి, మరాళపటలి = అంచలగుంపు, విడిచినన్ = వదలఁగా, పడు = పతనమునొందుచున్నట్టి, అ...నన్ - అక్కఱచిన = ఆయంచలుగొఱికిన, బిసలవనిసరము = తామర తూడుతుకులసమూహముయొక్క, తెఱుగునన్ = చందమునను, పడగండ్లు = పక్షి పలములు, ధవళదీధితిన్ = తెల్లనికాంతిలోడను, రాల్చెన్ = పడెను.

తా. ఆకాశమునం దలకానగ రోన్ముఖమై యంచలగుంపు పోవుచుండఁగా నులుములధ్వని విని భయపడి నోటనున్న తామరతూడులముక్కలు విడిచి పేయఁగా నవి పుడమిఁ బడుచున్నవిధమున పడగండ్లు తెల్లనిపై పడెను.

క. తటిదుత్సారితఫణభృ

త్పటలి నిరన్నంబు లయ్యున్ १ దక్కవు బద్ధుల్

నటన మటహస్త హేతు

త్కటలాభం దిడునె మది శుభ స్మీర్వట్టున్.

122

టీ. బర్హత్ = చెమట్లు, త...ల్ = తటిత్ = మెఱపులచేత, ఉత్సాహ = పో
దోలబడిన, ఫణభృత్ = పాములయొక్క, పటలిక్ = సమాహమచేత, నిరన్నంబుల
య్యుక్ = నిరాహారములైనప్పటికిని, నటనము = నాట్యమాడుటను, తక్కువు = మాన
వు, అ...బు-అతిహస్త = అత్యంతసంతోషమునకు, హేతు = కారణముయొక్క, ఉత్క
ట=అధికమైన, లాభంబు = ప్రాప్తి, మదిక్ = మరలబునందు, త్సభక్ = ఆకలిని, సీర్వ
ట్టుక్ = దప్పిని, ఇడునె = కలుగజేయునా! (చేయ దనుట).

తా. మెఱపులు మెఱసి పాములగుంపులను బుట్టలొనికొని వ్రేలివేసిన కారణమున
నాహారము లేనప్పటికిని నెమిట్లు తమవృత్త్యమునుమాత్రము మానకుండెను. వరసునంతోష
నమయమున నాకలిదప్పలు మనస్సునకు దోవవుగదా! అథాంతరస్యాసాలంకారము.

సీ. రవిఁ జూచి కుడుచువారలకును గృకలాస

ములకును దృష్టి మిగన్నులనె నిలిచె

సంధ్యాన్యదాయుద్విజ్రేణి కిలు సేగు

మొదవులకును భ్రాంతి మది జనించె

¹హలజీవిసందోహములకు బలాకికా

విసరంబులకు మంచి సేవెదలు ²దొరకె

నెలమి బొల్పుగుయూధికలకు సంతలకూట

ములకును వటి విచ్చు మొగ్గ లొదవె

తే. నతిధిసంఘంబునకు సీనినట్టియెనుప

కడుపులేగలగమికి వాశకట్టు లెసగె

మంటిమిద్దెలవారికి సమరుపనులకు

నెలఁగ వాసినవారికి సనిదుర చెడియె.

123

టీ. రవిక్ = సూర్యుని, చూచి = వీక్షించి, కుడుచువారలకును = భోజనము
సేయువారికిని, కృకలాసములకును = తొండలకును, 'సరటః కృకలాసస్సన్య' త్తని
యమరము. దృష్టి = చూపు, మిగన్నులనె = అంతరిక్షమందే, నిలిచెక్ = ఉండెను. (ఆది
త్యుని జూడక భుజింప మను నియమము గలచారలకు దద్దర్పనాపేక్షచేతను, దొండలకు
వానిపొలనునందున సీనుచొచ్చిన వాని దేహము లూడుచున్నవిగానె గొమ్మలం దూర్ధ్వ

ముగ నిలిచియుండుటచేతను గనుచూపు లంతరిక్షమందె యుండు ననుట.) సంతరిక్ష - సంతరిక్షార్థదాయ - సంతరిక్ష = సాయంకాలమునందు, అర్థార్థదాయ = అర్థార్థప్రదాయము చేయునట్టి, ద్వితీయార్థిక్ష = పుడమిపేల్పులసంఘమునకును, ఇలుసేరు, మొదవులకు = ఇంద్రునిపేల్పులను, భౌతి = సాయంకాలమున భ్రమము, మది = బుద్ధియుండు, జనించె = పుట్టెను. హరిదీపిసందోహమునకు = వ్యవసాయముఁ జేయు జనసమూహమునకును, బలకావిసరంబులకు = తెల్లకొంగలగుంపులకును, మ...లు-మంచి = అనుకూలమైన, పెదలు = చల్లబడ్డచేలు చక్కగా మొలచుటయు, గర్భధారణమును, దొరకె = ప్రాప్తించెను. 'గర్భం బలకా దధేతేబ్రహ్మ' గానాకేసీబ్రహ్మచలయం నమంతా' త్తని కర్ణోదయమందుఁ బ్రయోగము. ఎలమి = ఉత్సాహముతో, పా...కు. పాల్గు = ఒప్పుచున్న, యూధికలకు = మొల్లల భేదములకు, సంతరిక్షములకు = సంతరిక్షవచ్చి కూడియున్న జనములకును, (సంతరిక్షగా గ్రామాంతరములనుండి వర్తకులు నానావిధంబులైన సరఫరాచేచ్చి బస్తీగా చూడుగ్రామచందనం వెలచలనునిచి యావస్తువులను విక్రయించెడు బజారు.) మఱి = మిక్కిలియును, విచ్చు మొగ్గలు = పరువిడుటయు, మొగ్గలువిచ్చుటయును, ఒక కె = కలిగెను. (అనగా వర్షాకాలమునందుఁబుష్పించునట్టియూధికలు వికసించినవియు, వర్షమురాగా సంతకువచ్చినప్రజ లూళ్ళను విచ్చిపోయి రనియు భావము.) అతిథి సంఘాబునకు = అతిథిసమూహమునకును, హ...కి - హనిట్టి, ఎనువ = కేదలయొక్క, కదుపు = సంఘముయొక్క, లేగలగమిక్ష = దూడలసమూహమునకు, వాకట్టులు = వాగ్బంధనములు, ఎనుకె = అతిశయించెను, (మేరదప్పినవర్షము గురియుచుండగా సంచరించుట సుపాయమొందని యతిథులకు నన్నములేసందునను - కేదెకదువుల లేగలకు జలిచేత దవడలుమూసికొని పాలుగుడువఁగూడనందునను వాగ్బంధనము లొదవ ననుట.) ముటిమిద్దలవారికి = ముటితో మేడలేర్పఱచుకొన్నవారికిని, మరువనుల = మన్మథవ్యాపారములకు, నెలకె = స్త్రీలు, (ఇది జాత్యేకపదము.) పాసినవారికి = ఎడఁబాసినవారికిని, నిదురచెడియె = నిద్రలేకపోయెను (అనగా ముటిమిద్దలు గలవారికి బ్రతున్నమన్ను వర్షముచేతఁ గలుగి యింటిలో పడుటచేతను, మన్మథవ్యాపారములకు స్త్రీలులేనివారికి విరహవేదన గల్గుటచేతను నిదురలేకయుంట ప్రసిద్ధము. మఱువనులకు నెలకెబాసినవారికనుదాని కితరవ్యాపారార్థము స్త్రీల నెడఁబాసినవారికిని కొన్నివ్యాఖ్యానములలో నున్నది. మరువనులకు నిద్రలేకపోయెననియైనం జెప్పవచ్చును. ఆపక్షమున నది యధికముగా జరగెననిభావము.) 'వర్ష్యానామితరేషాంవాధర్మైక్యం తుల్యయోగితా' యను లక్షణముచేత నొప్పియున్న తుల్యయోగితాలంకారము. రెండవగీటున భౌతిమదలంకారము.

ఉ. కాలునిదున్న నందినయి శ గంటలుదున్నక మంటినా మహా
కాలునినందిదున్ననయి శ కర్దమమగ్నత లేక మంటి నా
హాలికు లెన్నడం దెగనిశయశారులచేలును జౌడుమల్లుగుం
గా లలి నేరుసాగి రిల శ గల్లుపసింగొని పేద మున్నగన్. 124

టీ. కా...న్న-కాలుని = యమునియొక్క, గున్న = వాహనమైపమహిషము -
'కాలో' దండధరః శ్రద్ధాదేవో'యని యమరము. నందినయి=పుష్పభద్రై, గంటలు = అపురు
దుబ్బలను, దున్నక = కృషిచేయక, మంటినాన్ = బ్రదికితిననగా, మహాకాలునినంది =
రుద్రునకు వాహనమైనపుష్పభద్రము, 'మహాకాలో మహానటః' యని యమరము. దున్న
నయి = దున్నపోతై, కర్దమమగ్నతలేక = బురదలయందు గాఢమిగిలబడలేక - 'పంఖో
స్త్రీకాబకర్దమా' యని యమరము. మంటినాన్ = బ్రదికిన నమనట్లుగ, హాలికులు =
కృషిచేయు, ఎ...ప-పప్పుడుంబెగసి=విడిననుండుమన్నని, బేరులచేలును = గంటలు
గల చేలికలును, జౌడుమల్లుగుగాన్ = డింబరములగు కేదారములుగా, లలిన్ = ఆ
సక్తిచేతను, పేదమున్నగాన్ = దరిమిల్లు మొదలుగా, ఇ...సింగొని = ఇలంగల్లు=
భూమియందున్న, పసింగొని = పశుమాక్రమనంతయును గూర్చి, ఏరుసాగిరి = మడక
కట్టి దున్నిరి.

తా. దున్నపోతులకు 'వెలిదుక్కి' కష్టముగనుక యమునికి వాహనమగుటనట్లు
దున్నక సుఖించితి నని యామహిషమును, ఎద్దులకు రొంపిదుక్కి కష్టముగనుక నీశ్వ
రునకు వాహనమైనందన దున్నచలననదిలేదని యాపుష్పభద్రమును నెంచునట్లుగా బుడమి
యం చెల్లెడల చూడువశువులం బెచ్చి బిడలు మొదలగు హాలికులు బీటిచేలు చవుటి
కయ్యలుగూడ దున్నిరి.

క. వరుజుబడి రొంపి: ద్రోక్కం

జరణంబుల జొట్టి పసిడిశచాయకడుపులం

బొరి నీరుకట్టై లమరెను

బిరుదులు హాలికులు దున్నం శ బెట్టిరొ యనగన్. 125

• టీ. వరుజుబడి=మడిగనిమంచబడిన, రొంపి:ద్రోక్కన్=మడిలోనీరువెళ్ళుకుండు
నట్లు బురదను ద్రోక్కగా, చరణంబులన్ = పాదములను, చుట్టి = చుట్టికొని, పసిడి
చాయకడుపులన్ = బంగారుపన్నెగల యదరములతోగూడిన, నీరుకట్టైలు=నీరుతోట్టు
పాములు, బొరిన్ = బేడ్ధత్యముచేతను, హాలికులు = కర్షకులు, దున్నన్ = దుక్కి-
యందు, బిరుదులు=తమకు సరియెవ్వరును గారని గండపెండెరములు, పెట్టిరొయనగన్ =
నరియించిరో యస్తుట్లు, ఆమరన్ = బిప్పెను.

తా. కర్షకులు మడిలో బురదను ద్రోక్కుచుండఁగా వారిపాదములను జాట్టుకొన్న బుగారువన్నెగల పొట్టలతోఁగూడిన నీరుకట్టెలు, సేద్యకాండ్రు తమ గొప్పదనమును జాటుటకై దుక్కియందు ధరించిన గండపెండేరములా యన్నట్లుండెను.

క. వాని శిఖ వంటచెఱకుల

చే నఱ నవి వెండి వంటచెఱకులె యగుటం

బోనంబు ప్రజకు జక్కుల

బోనంబులె యయ్యెఁ బ్రొయ్యి పొగయమి పృష్టిన్. 126

టీ. శిఖ = అగ్ని, వంటచెఱకులచేత్ = వంటపట్టియలచేతను, వాని = తడిసి, ఆఱు = చల్లాఱుగా, (ఎడతెగని వానలచేతఁ దడిసియున్నకట్టెలను నివ్వమిఁద వేయ గానే యాయగ్ని చల్లాఱు ననుట.) అరి = ఆయుధనములు, వెండి = మఱియును (అనఁగా విచారింపఁగా ననుట.) వంటచెఱకులెయగుటన్ = వంటకుయోగ్యమయిన చెఱకులని యన్వర్థము లగుటచేతను (అనఁగా బెల్లమువండుటకుఁ దగిన చెఱకులు రసఘనములైయుండి గానుగయందుంచి త్రిప్పుగా నెట్లు రసమును వెల్లఁగ్రక్కునో యాతీరుననే ప్రాయలానఁ బెట్టఁగానే కట్టియలు నీరు నుఱియుటజేసి వంటచెఱకు లన్న పేరు సార్థకమాయె ననుట.) బోనంబు = అన్నము, ప్రజకు = జనమునకు, జక్కుల బోనంబులెయ్యెన్ = కామేశ్వరునిఁగొల్పు జక్కులవాండ్ర యన్నమాయెను. (అనఁగా శూద్రులయొక్క పెండిలిమొదలగు సుతస్సవములయందు జక్కులవాండ్రు అరివేణిపెట్టిన శూన్యభండములను దలమిఁదమోచికొని బోనాలుబోనాలనివల్కుట ప్రసిద్ధముగానఁ దత్త్వంబాయె నని భావము.) ప్రొయ్యి = పొయ్యిపృష్టి = వర్షము చేతను, పొగయమి = రాజకయిండుటచేత నని క్రింది కన్వయము.

తా. వానకుఁ దడిసినవంటచెఱకులు పొయ్యిలోఁబెట్టఁగా వానిచే నగ్ని చల్లాఱెను. వండుట కారంభించుటతోడనే నీటిని గ్రక్కి నిప్పార్పుటవలన గానుగులోనుంచి త్రిప్పుగా రసముచిప్పిలు చెఱకులఁబోలి సార్థకనామభాజనములయ్యెను. వానచేత బొయ్యిలోని నివ్వ రాజకపోపుటచే బ్రజలభోజనములు మిథ్యాభోజనము లయ్యెను.

నీ. ఇల్లిల్లు దిరుగ నొక్కిం తబ్బు శిఖ యబ్బె

నే నింటిలోఁ బూరి ర్ యిడి విసరక

రాజదు రాజన ర్ *రవులుకొల్పాసలే

గాని కల్గదు గూడు ర్ దానఁ గలిగె

నేని కూ రగుట మం ధ్ర దైవం బెన్నొగ సుఖ
 భుక్తి సేకూర దా ధ్ర భుక్తి యిడినఁ
 బ్రాగ్భోక్తలకె తీటు ధ్ర బహుజనాన్నము దీఱ
 నారుల కొదవుఁ బునగప్రయత్న
 తే. మాజ్యపటముఖ్యలయ మెన్న ధ్ర రాలయాంగ
 దారులయ మెన్న రంతికఠకారజనిక
 పచన నాంధోగృహిణి రామిం ధ్ర బడక మరుఁడు
 వెడవెడనె యార్వ నొగిలి రజ్జుడిని గృహులు.

127

టీ. ఇల్లెలు = ప్రతిగృహమునకును, తిరుగ్ = వెళ్లఁగా, శిశు = పిల్ల, ఒక్కింత = కొంచెము, అబ్బు = దొరకును, అబ్బెనేని = దొరకనచో, ఇంటిలోఁబూరి = ఇంటిపైకనవును, ఇడి = దానిపై చునిచి, విసరకరాజము = వీజనముసేయక యుండికొనదు. రాజీన = అంటికిసినను, రవులుకొల్పినరెకాని = ప్రజ్వలించజేయు నపేక్షయొక్కటి దక్క, దాన = ఆమంటచలన, కూడు = అన్నము, కల్గదు = దొరకదు (రవులు కొల్పసాలఁగానె యను పాఠమునందు గృహములలోని వాసములను విడిచి పెట్టక గాని రగుల దని యర్థము.) కరిగెనేని = అన్నమైనప్పటికిని, కూరగుట = కాకముగుట, మందు = బోషణము (ఆనఁగా దుర్లభములు.) ఐన = కాకమైనను, పెన్నొగ = ప్రబలమైన భూమముచేతను, సుఖభుక్తిచేకూరదు = సుఖరమైనభోజనముదొరకదు. ఆభుక్తియిడిన = ఆభోజనము పెట్టినను, బహుజనాన్నము = ఇంటిలో నున్నవారల కెల్ల పండిన యన్నము, ప్రాగ్భోక్తలే = తొలుబాతి భోజనముఁ జేయువారలకే, తీటు = సరిపోవును (ఆకాలమునకువచ్చిన యతిథులఁ బరిహరింపరామింజేసి వారల కిడుటచేతఁ బక్కాన్నము సరిపోవు ననుట.) తీజ = సరిపోఁగా, నారులక = ఆడువారలకు, పునగప్రయత్నము = మరలపంటయొనర్చుట, ఒడవు = కలగును, అంతికు = శ్రామికి, ఆ...ము - ఆజ్య = సేతిచేత దడుపఁబడిన, పటముఖ్య = పాతలు లోనైన వానియొక్క, లయము ఎన్నరు = నష్టము విచారింపరు, ఆ...ము - ఆలయ = ఇంటియొక్క, అంగదారు = వాసాలయొక్క, లయము = నాశమును, ఎన్నరు = లెక్కింపరు (శ్రామిమండుటకై సేతిలో బట్టుబడిపివైచియు వాసాలు పెట్టివైచియును వాని నష్టమును లెక్కింపకుండెను.) ఆ...ని - ఆరజనిక = రారినవలయును, పచన = పాకముసేయుటచేతను, నాంధి = అన్నములేకయుండిన, గృహిణి = ఇల్లాలు, రామి = రాకపోవుటవలన, పడక = శయ్యమందు, మరుఁడు = పశువిల్లుడు, వెడ

కడన = పెళ్ళిపెళ్ళమని, అర్వక్ = పేగిరింపఁగా, అజ్ఞడీక్ = అమునురునందు, గృహులు = గృహస్థులు, నొగిలిరి = కృశించిరి. (అనఁగా దొట్టువడి రుసుట.)

తా. ఆనమయంబునందు కల్లదిక్కులందు సతీవతులంద యాహారమజ్జనశయ శాదులయందు క్లశము నొందున బైడతెగక జడివానలు గురియుచుండెను.

చ. పిడుగుల కిల్కి లోఁ దొలిచి భీరులు కంచముఁ జల్లునీధితు
ల్లడపల వెల్లిరాఁ బొగలఁ గావిరిబ్రంగెడు పుల్లహంబు లె
ల్లడఁ గనుపట్టె నూళ్ళ నిల యెల్లను ముంచి రసాతలంబుపై
విడియఁగ దండు డిగిన సవద్యుడు సుతయిత్తులో యనన్. 128

టీ. పిడుగులకు = ఆశనిపాతములను, కిల్కి = వెలిచి, భీరులు = భయస్వభావ ముగల స్త్రీలు, 'భీరున్విహృభరాస్తా' యని నిఘంటువు. కంచము = భోజన పాత్ర మును, లోఁదొలిచి = కడపలనులోపలనేకడిసి, చ...ల్ = చల్లు = త్రిప్పియుదైటఁ జల్లుఁ గాఁబుట్టిన, దీధితుల్ = కాంతులు, కడపలవెల్లిరాక్ = దేహభుదాటిరాఁగా, పొగ ల్ = ధూమములచేతను, కా...లు = కావిత్త్రంగెడు = ధూమ్రవర్ణము గప్పినట్టి, (వర్షా కాలమందు పడిన గృహములకుఁ బొగచుట్టికొనియుండుట ప్రసిద్ధము.) పుల్లహం బులు = పూరి యిడ్లు, ఎల్లెడక్ = విజనఁజూచినను, ఊళ్ళక్ = గ్రామములయందు, ఇలయెల్లను = భూమియంతయును, ముంచి = వాననీళ్ళచేత నిండింపఁజేసి, రసాతలంబు పైక్ = పాతాళముమీద, విడియఁగక్ = ఆస్తి మింపఁచయినని, ద...లో ఆనక్ = ఉరు = గొప్పలయిన, దండుడిగిన = భూమియందునేవానము మైవిడిసిన, సవిద్యుల్ = మెఱుములతోఁగూడిన, సుతయిత్తులోయనన్ = మేఘములోయనునట్లు, కనుపట్టెక్ = చూపట్టెను

తా. పిడుగులు పడుచుంటుచే భయపడి స్త్రీలు గుమ్మములోపలనుండియే కంచములు తొలిచి చల్లఁగాఁబుట్టినకాంతులు గుమ్మములందాటి బయట బ్రకాశించుచుండ, గ్రామము లందెల్లడల ధూమ్రముతోనిడిన గడ్డియిడ్లు ననగుచుండెను. అయిడ్లు భూమి నంతను జలమయమైనర్పి పాతాళముపై దుండెత్త విడిసిన మెఱుములతోఁ గూడిన మేఘ ములో యనున ట్లుండెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

చ. గొడుగుల గాలిఁ గూల్చి మఱి కోలలతోడన పాట నాన్పెఁ జే
డ్పడ జడి మేఘుఁ డట్లక(గు)ట పాంథులపైఁ దన కెంతవైరమో
తడిసినమేన నింకి యది కదారవియోగజవహ్నిఁ గొంత కొం
తుడిపె విధాతరతు పెష క మొక్కొకమా టమృతంబు నేయుటన్.

టీ. మేఘుడు = జలధరుడు, గొడుగులక్ = ఛత్రములను, గాలిక్ = వాయువు చేతను, కూల్చి = ఎగురగొట్టి, మఱి = పిమ్మట, కోలలతోడన = గొడుగుకణ్ణులమాత్రము చేతఁబట్టి, పాఱ్ = పఱువిడుచుండఁగా, జడిక్ = వర్షముచేతను, పేదపడక్ = బాధ పడునట్లుగ, నాస్పెక్ = తడిపెను. అట్లు = ఆలాగుతడుపునట్లు, అకట = అయ్యో, తన కుక్ = మేఘునికి, పాంథులవైక్ = పథికులమీఁద, ఎంశవైరమో = ఏపాటివిరోధమో (నాస్పె నని క్రిందికిన్వయము.) విభాశరతు = విరిచియొక్క రక్షణము, విషము = గరళమును, ఒక్కొక్కమాటు = ఒక్కొక్కపర్యాయము, అమృతంబు సేయుటక్ = సుధగాఁ జేయుటవలన, అడి = అపవర్ణము, తడిసిన మేనక్ = నానినశరీరమందు, ఇనికి = ఇగిరి, దార వియోగజవహ్నిక్ = భార్యలవిరహముఁబల్లఁబుట్టినయగ్నిని, కొంతకొంతడిపెక్ = కొంత వడి బోగొట్టెను. ఈపద్యమునందు రాష్ట్రంబున స్వాధీనతాలంబును సుత్త రాష్ట్రంబున విచిత్రాలంకారము. ధ్వి. 'స్వాధ్వ్యభూతో తథాకారి తథాకారిక్రియేత చేత్, విచిత్రం యత్ప్రియత్న శ్చే ద్విపరీతఫలేష్యచాన్' అని వానికి లక్షణము.

తా. మేఘునకు పాంథులవై సొత్తవైరమోకాని వాయువుచే వారి గొడుగుల నెగురగొట్టి మిగిలిన గొడుగుకణ్ణులతోనే వారిని బుగిడిజేసి వర్షముచే తడిపి బాధించెను. కాని, యొక్కొక్కప్పుడు బ్రహ్మదేవుని కృపవలన విషమమృతమగునట్లు వర్షజలము తడిసిన పాంథులశరీరములఁ జొచ్చి యందలి భార్యావియోగాన్నిని గొంతపఱుకైనను బోగొట్టుచుండెను.

తే. దవులఁ జల్లని తూట నంతకుమునుపటి
జల్లనీ రూని వచ్చునాజల్లు మొదలి
గాలి యెలగోలుచే గొప్పగదలి జల్లు
దలపడకమున్ను వంగుళ్లఁ దడిపె దరులు. 130

టీ. తరులు = పృథుములు, దవులక్ = దూరమునందు, జల్లని = వనయనుకొని, దూఱ్ = వానిక్రిందికిఁబోఁగా, అంతకుమునుపటిజల్లు = దూరముననుండి వచ్చువానకంటె మున్నగురియన్నవనయొక్క, సీరాని = ఉదకముగలవై, వచ్చునాజల్లు = దూరమున వచ్చుచున్నయావానయొక్క, మొదలి = ముందుగవచ్చిన, గాలియెలగోలు చేత్ = ఎలగోలు గాలిచేతను, (దండునకు ముందుగాఁబోయి హెచ్చరికచేయుటకు నెలగోలని చెప్పట ప్రసిద్ధము.) గొప్పగదలి = కాళి చలనమునొంది, జల్లుదలపడకమున్ను = వచ్చుచున్న వర్షము రాకమునుజేసి, వంగుళ్లక్ = నమ్రములై యున్నకొమ్మలు మొదలగువానియందు నిలిచియున్న జలముచేతను, తడిపెక్ = నాస్పెను, పథికుల నని పూర్వపద్యమున నుండు

తా. పాపము పథికులు దూరమునుండి వచ్చుచున్న వర్షపుజల్లునఁ దడవ నుడుటలై వృక్షములక్రిందకుఁ జేరఁగా, నంతకుఁ బూర్వపుజల్లువలన నాచెట్టుకొమ్మలపై నాకులలో నిలిచినవానసీటిచే యాక్రొస్తజల్లు వచ్చులోవలనే వారు తడిసిరి.

చ. రయమున వృష్టికై యొదిగి శరచ్చలపై విధియింతురుగ్రతఁ

హయవతిమీదఁ దంతివతి శనాతనపై నృపతి గజాదిని

ర్ణయముల *మొత్తులాడుదురు శస్త్రబౌద్ధులందుక విప్ర విచ్చుమొగ్గయి మఱి పాఱిపోదురు సనుస్తపిశాకతులైనయధ్వగుల్. 131

టీ. స...న్-సమస్తదిశ = సకల శయూడి, ఆశతులైన = వచ్చినట్టి, అధ్వగుల్ = తెరువరులు, రయమనఁ = పెనుపడన, వృష్టికై = వర్షకై, విధిగి = చోటుచాల కడగివొని, శరచ్చలపై = ధర్మపురావశ్య యనుగిలమీద, హయవతిమీదఁ = ఆశ్వ వతిపైని, దంతివతి = గజవతిని, శనాతనపై = ఆశునిమీదను, నృపతి = నరవతిని (ఆశ్వవతి ప్రబలుండు, శనాతన గజవతి ప్రబలుండు, గజవతికంటె నరవతి ప్రబలుడని యవుట.) శస్త్ర = కోశములోదురు, విధియింతురు = నిర్ణయింతురు, గజాదినర్ణయములఁ-గజ = యులుగులు, ఆది = మొదలగువానియొక్క, నిర్ణయములఁ = నిశ్చయించుటలయందు, మొత్తులాడుదురు = పలహవడుదురు (అనుగా నశ్వవతి యెక్కుండని యొక్కండును, గజవతియ ప్రబలుడని మఱియొక్కండును, నుండఁకంటె నరవతి యధికండని యయ్యుండును, వానికంటె వీనికి నశ్వము లెక్కువనియు, వీనికంటె వానికి గజాబులు తక్కువనియు, నీ మొదలగు గజాదినర్ణయార్థినివేశములచేతఁ గల హించుచుందు రవుట.) మబ్బు = మేఘము, ఒక్కయందుకవిప్ర = కొంచెము విమవగానే, మఱి = పిమ్మట, విచ్చుమొగ్గయి = ప్రాగువీడినవారలై, పాఱిపోదురు = ఎవ్వరిదారిని వారు వెళ్ళదురు.

తా. వలుచెనలనుండి వచ్చిన బాటసారులు వర్షమురాఁగానే శ్వరిమఱగా ధర్మ సత్రముల యరుగులపైఁ జేరి యహంకారములతో సత్రధులై యశ్వవతిమీద గజవతి గజవతిపై నృపతియని గల వానికంటె వీనికి వీనికంటె వానికి గజము లెక్కువ యశ్వములు తక్కువ యాదిగాగల వృద్ధభౌషణములఁ గలహించుచుందురు. ఇంతలో మేఘములు విడువగానే యొక్కరును నిర్విక శమతమ దారులబట్టి పోవుచుందురు.

క. తనరె బలిధుక్తతులు నిం

డిన గ్రామశ్రీల కఱితి శ నీలము లగుటం

* నిర్ణయములఁ గొట్టులాడుదురు.

గనియొక దృణగ్రాహిత నన

గొనుకనవుల జైత్యతరుల 1 గూండ్లిదూభ్రమణన్.

132

టీ. బలిభుక్తలు = కాకులగుంపులు, 'ధాంతైత్త' సూపరభృద్బలిభుగ్నాయసా అపీయని యమరము. నిండిన గ్రామశ్రీలనా = సంపూర్ణగ్రామలక్ష్యులకు, అతితి = కంఠమునందున్న, నీలములగుట్ట = ఇంద్రనీలమణులొకటి, తనర = ఒప్పెను, చైత్యతరుల = ఉద్యానపాదములందు, 'చైత్యమాయతనే' బౌద్ధ బిందే చోద్యాన పాదపే' యని విశ్వము. గూండ్లిదూభ్రమణన్ - గూండ్లిదూ = గూండ్లు పెట్టుటకొఱకు, ద్భ్రమణ = తిరుగుటచేతను, కొనుకనవుల = వట్టి నిరపోవుతృణములచేతను, తృణగ్రాహిత = తృణగ్రాహితమును, కనియొక = పొందెను, అన = అనునట్లు, తనర నని క్రింది కన్యము

తా. నీలములు తృణగ్రాహులుగాన నావిభుగ్న గాకులగుంపులు గ్రామ సమీపముననుండు సుద్యానముదలచెల్లయందుఁ గూండ్లు గట్టినవలయునన్న యిచ్చచేత గణించిన నిరపోవుతరుల కనుక గాద యైన గ్రామలక్ష్యులు కంఠమునందు ధరించిన హరమందలి నీలమణులు తృణంబులని గ్రహించుచున్నవో యన్నట్లుగా నొప్పెను.

మ. వసతు ల్వైవృషి వానకై గుడిసె మోహన్ రాక తా నానియే

పసగా నిల్చినజమ్ముగూడఁ బొల మంబల్లోయచుం బట్ట పె

న్దుసురం దీఁగెడు కాపుగుబ్బెతల పెన్గుబ్బ ల్పనాస ల్వైలిం

బిసికిళ్లుం బిసికిళ్లు హలికుల కర్పించె న్నభస్యంబునన్.

133

టీ. వసతు = గృహములు, ల్వైడి = బయలుపల్లి, వానకై = వర్ష బాధా నివృత్తి కొఱకు, గుడిసె మోహన్ = పొలములోఁ గాపుసమిత్తమై వేయబడ్డపట్టణముదగిలి కొనఁగా, రాక = లోపలికిరాక, తాన్ = తాను, అనియే = తగిలికొనియే, పసగాన్ = ఒప్పదముగా, ని...డన్ - నిల్చిన = నిలువబడియున్న, జమ్ముగూడన్ = జమ్ముచేగట్టబడ్డ గూడయందు, (జమ్ముగూడ కావలిగుడిసెలోనికి రాక గుడిసె దగిలి నిలిచియుండఁగా ననుట.) పొలము = కృషిసేయుభూమికి, అంబల్లోయచున్ = నంబలి మోచికొనుచు, వట్టి = ధరించి, పెన్దుసురందున్ = జడివానయందు, ఈ...త్ - ఈగెడు = గుడిసెలోపల దూఱునట్టి, కాపుగుబ్బెతల = కాపువాండ్రవనితలయొక్క, పెన్గుబ్బ = గొప్పవైనకుచములును, పునాసల్ = పూర్వసన్యంబులైన సజ్జలుమొదలునవనియును (పునర్వసుకార్తయందు జల్లబడ్డధాన్యములు గనుకఁ బునాస లని వ్యవహారము.) వెలిన్ = వెలుపలను, హలికులన్ = కృషిజేయు హదులకు, బిసికిళ్లున్ = కురుగ్రహణము

లును, పిసికిళ్లు = కంకులు నల్పుటలును, నభస్యంబున = భాద్రపదమాసమునందు, అర్పించె = ఓసంగెను.

తా. భాద్రపదమాసమునందు గృహముల వెలువడి జమ్ముగూడయుందు బొలమున కంబలి, యన్నము మున్నగునవి మోచికొనిపోవుచు గొప్పవానయుదు గుడిసెలు దూఱు కాపుస్త్రీల కుచములు, పునర్వసునక్షత్రమున జన్మిన పునాసనస్యములు, కర్షకులకు గుచములు నలుపుటయు గంసులునలుపుటయు నను పనులు కలుగజేసెను.

మ. గురుగుం జెంచలిఁ దుమ్మి లేదగిరిసాకుం దిం త్రిణీపల్లవో
త్కరముం గూడఁ బొరంటి నూనియలతోఁ గట్టావికుట్టారుతో
గిరము త్రేసి తమిం గొమల్పాలము వోరగ్రేపు తైయల్పాక మే
కెరువుంగుంపటి మంచ మెక్కిరి ప్రభుత్వై కాపి రెడ్లజ్జిన్. 134

టీ. గురుగుం = గురకటకమును, చెంచలి = తువిన్నకము, తుమ్మి = ద్రోణ కాకము, లేదగిరిసాకుం = కోమలమైన తంబెఘనగూరయును, తిం త్రిణీపల్లవోత్కరముం = చింతచిగురును, గూడఁ = వానితోఁగలిపి, నూనియలతో = తైలముతో, పొరంటి = పొరంటి, కట్టావి = చుట్టు నావిరి బాటి మిగుల వేడియైన, కుట్టారుగ + ఓగిరమున్ = కుఱుచయారికకూర్లు, (మూడు నెలలకుం బాడునవి కుఱుచయారిక లనియు నుండు నెలలకుం బాడునవి పెద్దారికలనియు జెప్పదురు.) మేసి = తిని, తమిం = రాత్రి యందు, కొమల్ = కొడుకులు, (చెల్లరు శాఖలవంటివారు గనుక నిట్లు చెప్పువచ్చును.) పొలముపోక = చేలు గాయఁబోగా, రెడ్లు = పెత్తనముచేయుకాపులు, ప్రభుత్వై కాపి = అధికారముకంటియబ్బుటచేత, అజ్జిన్ = ఆ ముసురునందు, గ్రేపుల్ = దూడలు, మెయిల్ = దేహములను, నాకన్ = లేహనమెనరింపఁగా, మేకెరువుం గుంపటి = మేకలయెరువున నెత్తియుంచిన కుంపట్లుగల, మంచమెక్కిరి = మంచముపైఁ బవ్వళించి (వానకుం బడియు నని దూడలను మంచపుగోళ్ల కుంకట్ట నవి దేహములను నాకుచుండఁగా శయనించి రుతుట.)

తా. ఆవర్ణాసమయమున గురకటము, తువిన్నకము, ద్రోణము, తంబెఘన, చింతచిగురు పొరంటి నూనెలతో నావిరి తేలుచున్న కుఱుచయారికలకూర్లు మెక్కి, పుత్తులు పొలమున కేగఁ దాము వమముచముల కోళ్లకుం గట్టిన దూడలు తమ శరీరములు నాకు చుండఁగా మంచముక్రింద మేకయెరువువలన రాజు కుంపట్లు లుంచుకొని తమ గొప్పదన ముట్టిపడరెడ్లు పవ్వళించి.

నీ. మణియప్పై గేలిబర్హి ణపడసుధ వీను
వోలాడఁ బ్రదేక్కి 1 మేలుకాంచి

ఘమఘమవత్సుమగంధరాజంగమ
 ర్దననైః జిరోష్ణమజ్జనము లాడి
 మిసిమిదువ్వలువ బగ్నసంబు మొగలితే
 కులఁ దాల్చి జా మెక్కి శ కొలు వొసంగి
 జంగలామిషముతో శ శాల్యన్న మధికహ
 య్యంగవీనంబుగా శ నాగించి

తే. మృగమనము మించుతములంపురీతిరులమోవి
 దలముగా సాగరుహసంతోషెలుగ సౌధ
 శిఖరవాతాయనాగతాచిరగుంతు
 నతవృగవరోధములతోడ శ నగిరి నృపులు.

135

టీ. మణియట్టి = మణిమయమైనవనిమునందున్న, కే... ధ - కేబిర్హిణ =
 పెంపుడు నెమళ్ళయొక్క, షష్ట = షష్ట్యర్థమనియెడు, సుభక్త = అమృతమునందు.
 వీరులు = చెవులు, ఓలాడ = జలకమాడగా, (అనగా నీరులకు విస్తా నిండగా నని
 భావము.) ప్రాదైక్కి = సూర్యాయులైన మఱి కొంతకేటటికి, మేలుకాంచి =
 నిద్రలేచి, ఘ...వై = సుమఘమహా = సుప్తమివాసించుచున్న, గమగంధరాజ =
 కుసుమలధమను ద్రవ్యమయొక్క, అంగమర్దననై = నలుగుఁ బెట్టినమీదట
 చిరోష్ణ = మిక్కిలిపేడిగలను దకములచేత, ముదనము = జలకములు, అడి = సరిసి,
 (చిరోష్ణమజ్జనములాడి యని యున్నందున శుష్కశబ్దమునకు శుష్కచక మని యర్థముఁజెప్ప
 వలయును.) మిసిమిదువ్వలువ = సగ తళళలాడుచున్నటిని, బగ్నసంబు = బన్న
 సరములకు హారములకు, మొగలితేమల = మొగిలిపువ్వులకు, తాల్చి = ధరించి,
 జామెక్కి = జాము ప్రాదైక్కినవెనుక, కొలువొసంగి = సభఁజేసి, జా...తో = జాం
 గల = మరుభూమియందలి, ఆమిషమతో = మాంసముతోడను, (అనగా మరు
 భూమియందు సుచరించెడు కాఁజు, పూరేడు, ఉడుము, వీడుఁబంది మొదలగు
 వాని మాంస ముట.) 'పలరా క్రవ్యహామిష' మ్మని యమరము. శాల్యన్నము = రాజనపు
 సాదమును, అధికహయ్యంగవీనంబుగా = అప్పుడు 'వెన్న'గాఁచిననేయి యెక్కుడు.
 గాఁ గలుగునట్లు 'తత్తుహయ్యంగవీనం యద్వో గోదోహోద్భవ' ఘృతేష్టుని యమ
 రము. అగించి = భోజనముఁజేసి, మృగమదముమించు = కస్తూరియెక్కువగాఁగల,
 తములంపురీతిరులు = విడిముఠే నల్లనైనకాతులు, (కస్తూరి యధికమగుటవలన నల్లగా
 నుండుటచేత నిరు లుట.) మోవి = పెదవిపై, దళముగా = దట్టముకాఁగా, సాగరుహ
 సంతోషెలుగ = అగరుచెక్కతో నించినకుంపట్లు ప్రవ్వలించుచుండగా, సా...న్ -

సౌధ = ఉప్పుగిలయొక్క, శిఖర = వైయంత్యులయందున్న, వాతాయశశవాత్ముల
 నుండి, ఆగత=వచ్చినట్టి, ఆచిరరుక్ = మెలుపులయొక్క, అంశు=కాతులచేతను, నత=
 పండుబడిన, ద్యౌక్=చూపుటగల, అవరోధములతోడ = అంతఃపురస్థితతో, 'శుద్ధాంత
 శ్వావరోధశ్చ యని యమరము. నృపులు = రాజులు, సగి = అనుదించిరి.

వ. ఇట్లు సాంద్ర సలిలధానాసారమాసగంబు లగు వానికి వాసగంబులు
 ప్రశాంతం బగుటయు దదనంతరంబు. 136

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, సా...లు=సాంద్ర=సునమైన, సలిల=ఉదకములయొక్క,
 ధార=ధారలయొక్క, ఆసార = సమ్యక్ప్రవర్తనముల చేతను, మాసగంబులు = వ్యాప్తము
 లైన, వాని కవాసగంబులు = వాళలపుదినములు, ప్రశాంతబగుటయు = శాంతిపడగా,
 తదనంతరంబు = అటుపిమ్మట.

ఉ. రాజమరాళలబ్ధిగిరిరంధ్రము శాలివనీశరావళి

వైజననంబు యజ్ఞహుతేవాజహుతాశయ భాస్వదిందిరాం

భోజసమాగమం బుదితేబోధభుజంగసయోపచారనీ

రాజనపుల్లహల్లకసృరం బునయించె శరద్ధినం బిలన్.

137

టీ. రా...ము=రాజమరాళ = రాజహంసలచేత, లబ్ధ=పొందబడిన, గిరిరంధ్రము=
 గ్రాచపర్వతముయొక్క బిలముగ్గినట్టియు, (అంచలు మానససరోవరమున వర్షాకాలము
 జెల్లపుచ్చి శరద్ధిపువ్వురాగా గ్రాచపర్వతపుబిలముతోజొచ్చి దశార్ధాదిదేశంబులకు
 వచ్చుట ప్రసిద్ధము.) శాలివనీ = రాజపుత్రులైన, శరావళి = చెల్లుగంటలసమాహ
 మునకును, వైజనంబు = ఈనెలయొడియును, 'సూతిమాసోవైజనక' యని
 యమరము. యజ్ఞ = విఘ్నక్రమకారము జన్మముజేసినవారిచేత, హుత = హోమము
 చేయబడ్డ, వాజ = హవిస్సుగల, హుతాశనము = శ్రాతాగ్నిగలదియును,
 (అప్పుడు సోమయాజులు నూతనాన్నభోజముకొఱచు నాగ్రయశోద్ధిద్ధికముజేసి
 రుట, లేక, వాజివాజిపేయము గలయదియైన జెప్పవచ్చును. శరద్వాజపేయము
 ప్రసిద్ధము.) భా...బు - భాస్వత్ = వెలుగుచున్న, ఇందిరా = లక్ష్మీకి, అంభోజ =
 కమలములతోడి, సమాగమంబు = కలయికగలదియును, (శరద్ధిపువ్వునందు కమలములకు
 వికసనముగల్గుటంజేసి వానియందే లక్ష్మీ నివసించె ననుట.) ఉ...బు-ఉచిత = జనించిన,
 బోధ = మేల్కొనుటగల, భుజంగశయ = దామోచరునకు, ఉపచార = పూజనార్థమైన,
 సీరాజన = నివాళియయిన, పుల్ల=వికసించిన, హల్లక = చెగలల్లంకగల, సరంబు=కొలంకులు
 గలిగినట్టి, 'హల్లకం రక్తసంధ్యక'మని యమరము. (అనగా జాతుర్వాసము లభ్యుపేక్ష
 గడచినవి గాన భగవంతుండు నిద్రమేలుకొనగా శరల్లక్ష్మీ సీరాజనమెత్తెనో యన్నట్లు

చెన్నొందియున్న యెఱ్ఱచెంగల్వలతో నొప్పియున్న కొలుసులు గలదనుట.) శరద్దినంబు = శరద్వాసరము, ఇలన్ = భూమియందు, ఉపయించెన్ = కనుపడెను, వికసించిన చెంగల్వలను నిద్ర మేలుకొన్న యాశ్వరునకు శయనోపచారసిరాజనముగా వర్ణించినందున నుత్పేక్షలాకారము.

తా. పుడమిపై వర్షాకాలము కడచిన శరత్కాలము ప్రవేశించెను. ఆశరద్వాసరము రాజహంసలతోఁగూడిన క్రౌంచవర్వశబిలము గలది. అనఁగా శరత్కాలము రాఁగానే రాజహంసలు క్రౌంచనగబిలముయొడి దశార్వాదిదేశములందు బోయి జొచ్చును. మఱియు నది శాలిధాన్యపుష్కలము, రెట్టుగంటలసమూహమును ఈశుకాలము; యజ్ఞము చేయువారు రాజపేయ మొనర్చి హోమములుచేయు శ్రాతాన్ని కలకాలము; లక్ష్మీదేవి కమలముల బ్రవేశింప నవి వికసించుకాలము; మఱియు భుజశయనమును నిద్ర మేల్కొనఁగా నాకనిక నీరాజనముగాఁ బూచి వికసించియున్న చెంగలువలుగల సరోవరములు గలకాలము.

క. కరము పొగ రెక్కె నంబర

మురువిద్యుద్దీప్తకళిక १ లుమిసిన ధూమ

స్ఫురణ బొగచూరె ననఁగా

హరిమణిజంబూఫలాసీతామలరుచులన్.

133

టీ. కరము = మిక్కిలి, అంబరము = గగనము, ఉ...లు - ఉరు = అధికమైన, విద్యుత్ = పెఱుపులనియెడు, దీప్తకళికలు = దీపాంకురములు, ఉ...ణ్ - ఉమిసిన = చిమ్మినటువంటి, (ప్రొ. 'సిద్ధ్యాతోద్గిర్తనాతాదిగౌఢివృత్తివృషాశ్రయమ్, అలిసుంద రమన్యత్రామృతక్షృంవిగాహలే' అని ఆచార్యుడండి చెప్పియున్నారు గాన నుమిసిన - అనునది మొదలగువానికి గౌణార్థములేకాని ముఖ్యార్థములు చెప్పఁగూడదు.) ధూమ = పొగయొక్క, స్ఫురణ్ = స్ఫురించుటచేత, పొగచూరె ననఁగా = ధూమిత మాయెనో యన్నట్లు, హ...లన్ - హరిమణి = ఇంద్రనీలములవలెను, జంబూఫల = నేరేడు పండ్లవలెను, అసిత = నల్లనై, ఆమల = స్వచ్ఛములైయున్న, రుచులన్ = కాంతులచేతను, పొగరెక్కెన్ = మదించెను. ఉత్పేక్షలాకారము.

తా. శరత్కాలప్రవేశముకాఁగానే యాకాశము మిక్కిలి నలుపెక్కెను. ఆయాకాశము విస్తారములగు విద్యుద్దీప్తముల యాంకురములు చిమ్మిన దట్టపు బొగచేత ధూమిత మయ్యెనో యన్నట్లు ఇంద్రనీలములవలెను నేరేడుపండ్లవలెను నల్లనైన నలచ్చకాంతులచే నొప్పారును.

ఆ. సాంధ్యరాగలహరి శ సామిరంజితములై

తిరిగె మింట నిదుర శ చెలిసినట్టి

యిందిరాధిపతికి శ నెత్తుకర్పూరనీ

రాజనంబు లన శరద నములు.

139

టీ. శరద్దనములు = శరత్కాలమేఘములు, సా...లు వి-సాంధ్య = సుధ్యా సంబంధియయిన, రాగ = రక్తిమయైక్క, లహరి = తరంగములచేతను, 'మహత్సూక్ష్మాల కల్లారా' లహర్యత్కలికేసమే' అని యమరశేషము. సామి=నగము, రంజితములై=కెంపు వర్ణములుగలవిగా జేయఁబడినవై, ని...కి - నిదురచెలిసినట్టి = నిద్రమేల్కొందిన, ఇందిరాధిపతికి=అత్తీరమణునకు, ఎ...న - ఎత్తు = పట్టినటువంటి, కర్పూరసీరాజనంబు లన = ఘనసారపునివ్వబడు యన్నట్లు, మింట = అంతరిక్షమునందు, తిరిగె = సంచరించెను, 'సామిత్వశ్చే జాగుస్పితే' యనియు, 'ఇందిరా లోకమాతా మా' యనియు నమరము. ఉల్లేఖాలంకారము.

తా. ఆశరత్కాలమేఘములు సుధ్యాకాలమునందలి యెఱుపురంగుచే నగమెఱుపు గలవై నిద్రమేల్కొన్న విష్ణుమూర్తికి బట్టుకర్పూర సీరాజనములూ యన్న ట్లకసమున సంచరించెను.

చ. అళిగరుదంచలామలత శ దంతరచింబిత యయ్యెఁ బాకని

ద్వలితమహాఫలాఘహరి శ తచ్చదకర్కరికావనాలి నాఁ

గలమవనభ్రమచ్ఛుకని శ కాయములోపల సాంధ్యర క్తిమం

బలఁతిగఁ దాల్చి మింటఁ గన శ నయ్యె విపాండుపయోదఖండముల్.

టీ. వి...ల్-విపాండు = మిగులఁ జెల్లనైన, పయోద = మబ్బులయొక్క, ఖండ ముల్=శకలములు, క...ము-శలమవన = పండినరాజనపుచేలమీద, ద్రమత్ = తిరుగు చున్న, శుకనికాయము = చిలుకలగుంపు, లోపల = శరత్కాలమేఘములలోపల, సా...బు - సాంధ్య = సుధ్యాకాలసంబంధియైన, రక్తిమంబు = ఎఱుపు, అలఁతిగ = కొంచెముగా, తాల్చి = ధరియించి, పా...లి-పాక = పండుటచేతను, నిర్దళిత = మిక్కిలి విరిసిన, మహల్ = గొప్పవైన, ఫల = పండ్లయొక్క, ఓను=సమాహమగ్నియు, హరిత చ్చద = పచ్చనియాకులగల, కర్కరికావనాలి = దోసతోటలగుంపు, అ...త - అళి = తుమ్మెదలయొక్క, గరుల్ = తొక్కలయొక్క, అంచల = కొనలవలెనున్న, అవల = నిర్జలమయిన, తల్ = ఆకాశమయొక్క, అంతర = నడుమను, బింబిత = ప్రతిఫలించె నొక, అయ్యెనా = అన్నట్లు, కననయ్యె = చూడనొప్పెను. ఉల్లేఖాలంకారము.

తా. పండితపైరులమీద సంచరించుచున్న చిలుకలగుంపును దమయం దించు కంఠసంధ్యాకాలికరక్తిమము ధరియించిన తెల్లని మేఘఖండములును బరివక్రములై పండి విరిసిన గొప్పపాడులు బచ్చనయిగనూతులును గల జోనతోటలు ద్విరేఫముల టెక్కల మొనలవలె నైగనిగ్యము గలయన్యూకాశమునందుఁ బ్రతిఫలించెనో యన్న ట్లుండెను.

క. ఘుణగణవిహరణః జివికిన

మణిధనువునఁ దొరఁగు నుని స ర మానములై ద

ర్పణనిభనభమునఁ బరిణత

శణకణహరిణములు *జలదశశకలము లొలసెన్.

141

టీ. ఘు...ణఁ-ఘుణ = నుసిపురుగులయొక్క, గణ = సమూహముయొక్క, విహరణఁ = సంచారముచేత, చి...నఁ-చివికిన = వానలకుందడిసి శిథిలమయిన, మణి ధనువునఁ = ఇంద్రధనువునందుండి, తొ...లు వి-తొరఁగు = పడుచున్నటువంటి, నుని సమానములై = పరాగసన్ద్రశములై, పరి...లు-పరిణత = పరివక్రములయిన, శణ = జరుప నారయొక్క, కణ = లేశములవలెను, హరిణములు = తెల్లనైనటువంటి, జలదశకల ములు = తెల్లని మబ్బుతునుకలు, ద...నఁ-దర్పణ = కద్రముతోడను, నిభ = సమానమయిన, నభమునఁ = ఆకాశమందు, ఒలసెన్ = సంచరించెను. శరత్కాలమేఘములను మణి ధనువుయొక్క పరాగము లని యుత్పేక్షించినందున నుత్పేక్షాలంకారము.

తా. శరత్కాల మేఘశకలములు పండియొడిన జరుపనారలేశములవలె మిక్కిలి తెల్లనై, నుసిపురుగులు పట్టుటచే జీకిపోయిన ఇంద్రధనుస్సునుండి రాలిపడు పొడి వలె, నద్దముతో సమానముగ స్వచ్ఛమైన యూరశమున, సంచరించెను.

క. రవిశశిగురుములు శర

ద్యువతి మెఱుంగువెట్టుభూతి యో యనఁ బర్యే

బననాహతసప్తచ్ఛద

నివహపరాగంబు దివికి ర నిర్తలకాంతిన్.

142

టీ. ర...లు-రవిశశి = చంద్రసూర్యు లనియెడు, ముకురములు = అద్దములను, శరద్యువతి = శరదృతుపదజపరాలు, మెఱుంగువెట్టు = కాలింగలుగఁ జేయునట్టి, భూతి యో యనఁ = భిన్న మో యనఁగా, ప...బు-పవన = వాయువుచేతను, ఆహత = ఎగురఁ గొట్టబడిన, సప్తచ్ఛద = ఏడాదుల యరంగులయొక్క, నివహ = సమూహముయొక్క, పరాగంబు = పుష్పాడి, దివికిన్ = అంతరిక్షమునను, ని...తిన్-నిర్తల = స్వచ్ఛమయిన, కాంతిన్ = లేజస్సుచేతను, పర్యే = వ్యాపించెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

* పాండుజలదము లొలసెన్.

తా. లోకమునం దద్దమునకు పచ్చిన మాల్గిన్యమును భస్మముచేతఁ దుడుచుట ప్రసిద్ధము గాన నటు వర్షాకాలమందుఁ జంద్రసూర్యు లనునద్దములకు నైర్మల్యము దక్కువ ఁడఁగా వానికి మెఱుఁగెక్కించి చక్కఁబఱచుటకై శరద్దనిత యుంచిన విభూతియో యనునట్టాసమయమందు సప్తచ్ఛదపరాగములు గాలిచేత నెగరఁగొట్టు బడి యంతరిక్షమున వ్యాపించెను.

సగ్ధర. సంభూతజ్ఞప్తివాతా శశనశయనము విశ్వంభరుం డూదిలేవన్ గంభీరప్రక్రియామ గృత డిగు జగతిం గ్రందుగాఁదోచు వర్షా దంభోళిస్థూలరంధ్రోద్గతసితపృథుపాతాళజాతాంబుధారా స్తంభంబుల్పాలె నెన్ను ల్లవళరుచితర స్తంభపత్త్రీం జనించెన్.

టీ. స... ప్తి-సంభూత = జనించినట్టి, జ్ఞప్తి = మెఱుఁకువచేతను, వాతాశన శయనము = శేషవర్షంకమును, విశ్వంభరుండు = శ్రీమహావిష్ణువు, 'విశ్వంభరః కైట భజి ద్విధుశ్శ్రీవత్సలాంధనః' యని యురురము. ఊదిలేవన్ = ఊహనిలేవఁగా, గం... త-గంభీరప్రక్రియా=నిన్ను ప్రకారమగునట్లు, మగృత-మురుగుటవల్లను, డిగు = క్రిందికినడఁగినట్టి, జగతి = భూమియందు, క్రందుగా = చట్టముగా, తో... తో = కానవచ్చుచున్న, వర్షా = వానకాలమందలి, దంభోళి = పిడుగులయొక్క, స్థూలరంధ్ర = గొప్పబెజ్జములవలన, ఉద్గత = బయలుదేరిన, సిత = తెల్లనైన, పృథు = గొప్పలైన, పాతాళజాత = పాతాళలోకమందుఁబుట్టిన, అంబుధారాస్తంభంబుల్ పాలెన్ = స్తంభములవంటి యువకధారలవలె, శరస్తంభపత్త్రీ = తెల్లకాండలవరుసయందు, ఎన్నుల్ = కంకులు, ధవళరుచి = తెల్లనికొలితో, జనించెన్ = పుట్టెను. ఇందు తెల్లు యొక్క యెన్నులను విడుగులరంధ్రములయండి బయలువెళ్ళినట్టి పాతాళజలధారా స్తంభములగా నుల్పేక్షించినందున యల్పేక్షాలంకారము.

తా. ఆశరదృతువునా దేదిక్కునఁ జూచినను తెల్లుపాదలు ఎన్నులు దీసి తెల్లగాఁ బ్రకాశించుచుండెను. అది యెట్లుండె నన శ్రీమహావిష్ణువు శేషవర్షంకముయండి నిద్రమేల్కొని యూహనిలేవఁగా గ్రొదికడకు భూమియందుఁ బడినపిడుగులు చేసిన రంధ్రములండి పాతాళమున బడు స్తంభములవంటి జలధారలవలె తెల్లకాండల కెన్నులు తెల్లనై పుట్టెను.

తే. నీరజేక్షణుఁ డవ్వేళ నీ నిద్ర దెలిసి

యడుగుఁ దనమీఁద మోప నోరువనిరమణి

కంటకితగాత్రి యయ్యె నాఁగ విపాక

పరుషకంటకళాలిమంగజరులు వొలిచె.

టీ. నీరజేక్షణుడు = విష్ణుదేవుడు, అప్వేళక్ = ఆ శరత్సమయమునందు, నిద్రచెలిసి = నిదురమేల్కొని, అడుగుక్ = పాదమును, తనమీదక్ = భూమిపైని మోపనో = ఉంచుగానో, అవనిరమణి = భూదేవి, కంటకితగాత్రియయ్యెనాఁగాక్ = పులకితానియయ్యెనన్నట్లు, విపాక = పండుటచేత, ప...లు - పరుష = వాడియై యున్న, కంటక = ముండ్లుగల, శాలిమంజరులు = సన్నవరియెప్పులు, పాలిచెక్ = ఒప్పెను. హేతూత్పేక్షాలంకారము.

తా. పండి ముదురైనందున వాడిమి గలియున్న ముండ్లతోనుండు సన్నవరి యెప్పులు జూడఁగా నా శరదృతువునందుఁ గమలాక్షుండు నిద్ర లేచి యడుగు దనమీద నుంచుటచేత గాభూదేవి పులకితగాత్రి యాయె నను ట్టుండెను.

మ. స్ఫుటభూయోహృతిశంక వార్ధి నినరశ్చ ల్లిన్ను చేర్పం దటి
చ్చట లౌఽంబుగఁ గారుగొంచు ఘనమై శ్చైవ దీర వర్షింప న
చ్చొటనుం దోచి గ్రసింపఁ బోలుఁ గలశీఃసూనుండు గాకున్న నొ
క్కొంటఁ దారాగ్రహభాస్కరేందుమణిశోక్తుల్వ్యక్తమైతోచునే.

టీ. స్ఫ...క్ - స్ఫుట = వ్యక్తమైన, భూయోహృతిశంకక్ = ఆగస్త్యుండు మరలబాసముజేయు ననుభయముచేత, 'శంకావిత్కర్మభయయోగి' అని యమరము. ఇనరశ్చల్ = సూర్యకిరణములు, వార్ధిక్ = సముద్రమును, మిన్ను చేర్చక్ = అంతరిక్షమును బొందింపఁగా, (సూర్యకిరణములు సముద్రోదకమును మేఘములందుఁ జేర్చుఁగా ననుట.) తటిచ్చటలు = విద్యుత్సమాహములు, బౌర్వంబుగక్ = బడబాగ్నిగా, కారుగొంచుక్ = నల్లనిచై, ఘనమై = మేఘమై, శ్చైవ = భూమిని, తీరవర్షింపక్ = ఉదకమౌళయు వానలుగరియఁగా, అచ్చొటనుక్ = ఆ యాకాశమునందును, గలశీ సూనుండు = ఆగస్త్యుఁడు, తోచి = కనుపించి, గ్రసింపఁబోలుక్ = సముద్రోదకమును బాసముజేసే గాఁబోలు, కాకున్నక్ = అట్లుగాకుండెనేని, ఒక్కంటక్ = ఏకరీతిగా, తా...ల్ - తారా = చుక్కలును, గ్రహ = అంగారకాదిగ్రహములును, భాస్కర = సూర్యుఁడును, ఇందు = చంద్రుఁడును, (అనియెడు) మణిరత్నములును, శుక్తుల్ = ముత్యపుఁజిప్పలును, వ్యక్తమై = గుఱుటమై, తోచునే = కానవచ్చునా, కానరా వనుట.

తా. శరత్సమయమున నంతరిక్షమందు మేఘములు లేక, నక్షత్ర సూర్యేందులు స్ఫుటముగఁ బ్రకాశించుటను నగస్త్యుదయమగుటను జూడఁగాఁ బూర్వ మగస్త్యునికి వెంటి మేఘరూపమును వహించి యాకాశమును జేందియున్న సముద్రుని నగస్త్యుఁడు మరల బాసముజేసియుండును. లేకపోయెనేని యందుండు తారాగ్రహము లనియెడు

రత్నములును సూర్యచంద్రులనుముత్త్యంబులును గానవచ్చుటకు గారణములే దనుటలు తోచుచుండెను.

చ. అలమలయాద్రి కుంభభవుఁ ఁ డన్మతకంబు శరత్తుకుండమం
డలి బ్రతిబింబకై తవమునం దమ కిచ్చిన వారిదేవత
ల్తొలఁకులకేల దాప నిడి ఁ తోమఁ గలం కడఁగెం దదీయత
త్ఫలతకు హ్రస్వ మాటె కరి ఁ తారక లంబువుఁ దేర్పునే యనన్.

టీ. అ...న్ - అల=ప్రసిద్ధమైన. మలయాద్రి = పటిరవర్షతమునందున్నట్టి, కుంభసంభవుడు = ఆగస్త్యుడు, 'ఆగస్త్యః కుంభసంభవః' యని యమరము. అకతకంబు = అనుచిల్లగింజను, 'చక్షుష్యః కశకః కాంతికృ' త్తనిరత్నమాల. శ...న్ - శరత్తు = శరదృతువు, కుండమాడలి = సరస్వతీమాహములందు, ప్రతిబింబకై తవమున్ = ప్రతిఫలనవ్యాజముచేతను, తమకున్ = ఆవారిదేవతలకు, ఇచ్చినన్ = ఇయ్యగా, వారిదేవత = జలదేవతలు, తొలఁకులకేల = రరంగములను హస్తములచేతను, తాచుడి = మెట్టుతాతిమీదఁబెట్టి, తోమన్ = సరంగదీయగా, కలకడంగెన్ = కాలుష్యము గీఱును, తదీయ = ఆ యగస్త్యుని సుబాధియున, త్ఫలతకున్ = ఆ చిల్లగింజాటుకు, హ్రస్వమాటె = చిన్నదాటయే, కరి = సాక్షి. (చిల్లగింజ గురుకనే రాచినందున హ్రస్వమాయె ననుట.) (అట్లుగానుండెనేని) రారకలు = నక్షత్రములు, లంబువున్ = ఉదకమును, దేర్పునే = తేటగాఁజేయునా, చేయె వనుట. అన్ = ఆనునట్లు కలకడంగె నని క్రిందికన్వయము, రూపకానుప్రాణితాపహ్నుత్యుత్థానోత్పేక్షలంకారము.

తా. మలయవర్షతమువై నున్న యగస్త్యుఁ డను నిండుగింజను శరదృతువు సరస్వతిలోఁ బ్రతిబింబించు వ్యాజమున వారిదేవతల కీయఁగా నాజలదేవతలు కైగటములనుచేతులతో సోపానశిలలవైఁ బెట్టి యాచిల్లగింజ సరంగదీయఁగా జలములు కలకలుదేటి స్వచ్ఛములయ్యెను. ఆగస్త్యుడు చిల్లగింజయాయె ననుట కాచిల్లగింజ సరంగదీయఁగా చిన్నదాటయే సాక్ష్యము. అట్లు కానినాడు నక్షత్రములు నీటికాలుష్యమును బావలేవు గదా యనునట్లు జలములు స్వచ్ఛము లయ్యెను.

చ. ఇలకు సుధాసమత్వము వ ఁ హింప శరజ్జలజాతీ కుండమం
డలి సలిలంబు కల్పమ మ ఁ డంగ మొగు ల్విరియెండఁగాయుచోఁ
జిలుకు నిశారజగటలి ఁ చెప్పు వహించె దరంగపక్షిపై
దళదరవిందక్షైరవక ఁ దంబక డారపరాగపూగముల్.

టీ. తరంగవక్త్రైవై = కరుణబలిమీద, ద...త్ - దశత్ = వికసించు, చున్న, అరవింద = పద్మములయొక్కయు, కైరవ = కలువలయొక్క, కదంబ = సమూహములయొక్క, కడార=పచ్చనై నటువంటి, 'కడారః కపిలః పింగః' యని యమరము. పూగముత్ = సమూహములు, 'పూగో వితానా ప్రకరః' యని యమరము. ఇలకుత్ = భూమికి, సుధాసమత్వము = అమృతసామ్యము, వహింపత్ = పొందునట్లు, శరజ్జల జాషీ = శరత్కాలమనుస్త్రీ, మండమండోన్ = కొలంకులసమూహమందు, 'మండపిత రేతోయా ధారవిశేషేపవస్నిగరైచ, మండో జారాజ్ఞాతస్సభర్తృకాయాం కమండలౌ మండీ' యని రత్నమాల. సరిలంబు = ఉపకము, కల్పషమండోన్ = కలషముపొపుటకు, మొగుల్ = మబ్బలు, విరి = విరిసిన, ఎడగాయిచోత్ = ఎండకాయంగా, చి...లి చిలుకు = చల్లబడినటువంటి, నికారజపటం = పసుపుపొడిరాశియొక్క, చెప్పు = సౌందర్యమును, వహించెత్ = పొందెను.

తా. ఆసమయమున వికసించిన తామరలయొక్కయుఁ గలువలయొక్కయుఁ బరాగములు తరంగముల వైబడి శరదృతు పుష్పి యుపకములొని కల్పష మండగించి రుచిఁబుట్టించుటకొఱకు జల్లిన పసుపుపొడివలె నుండెను.

ఉ. హెచ్చినమైత్రై బద్ధినుల శ క్లై ఘనాత్మయకారకుండు సౌ
వృచ్చుపడంగఁ జేయుటకు శ నై యలక్రౌంచనగంబుపేరిక
వృచ్చున నీడువశరగిరి శ యందలి వెండిశలాకపిండు నా
వచ్చి మరాళిమాలికలు శ వ్రాలెఁ గొలంకులఁ జక్రయుక్తతిక్. 148

టీ. హెచ్చినమైత్రై = అవిశయించినన్నీ హముచేత, పద్ధినులక్లై = తామర కొలంకు లను పద్ధిసీత్రీల కంతయును, ఘనాత్మయ = మేఘావసానమనెడు (అనగా శరదృతు పనుట.) కారకుండు = (గసాలెవాడు, సౌమ్మ = భూషణము, అచ్చుపడంగ = సమముగనుండులాగున, చేయటకునై = తీగగా నొనరించుటకై, అల = ప్రసిద్ధిపైన, క్రౌ...నన్ - క్రౌంచనగంబుపేరి = క్రౌంచపర్వతమనియెడు పేరుగల, కమ్మచ్చునన్ = వెండిబంగారు తీగతీయనట్టి యుక్కుకమ్మచ్చయొక్క బెజ్జమందు, ష...నాన్ - షడ్ము = లాగెడు, శరగిరియందలి = కైలాసపర్వతమునందున్న, వెండిశలాకపిండునాన్ = రజతపుడిగలసమూహమో యనునట్లు మరాళిమాలికలు = హంసలబతులు, వచ్చి = ఏతెంచి, కొలంకులన్ = సరస్సులయందు, చ...లిక్ - చక్ర = సుడిగాలియొక్క, యుక్తతిక్ = యుగకారముతోడను, వ్రాలె = దిగెను.

తా. మిక్కిలి యనురాగముతోఁ దామరకొలంకులను పద్ధిసీత్రీలకు శరదృతు పను నగసాలెవాడు అందుమగుభూషణ మొనర్చుటకై క్రౌంచాచల మను కమ్మచ్చునందు

రాగు కైలాసచర్మతమందున్న పెండితీగల సమూహమో, యనునట్లు కడువేగముగా హాసలసమూహము వచ్చి శరదృతువునందుఁ గొలఁకుల జేఱను.

తే. కుంభజుఁడు వార్ధితోఁ గ్రోలి కుటీ నున్న
మించుముక్తాచ్చటలే కుమ్మరించె ననఁగ
జలజదళములఁ దేటలుల జవులు నయిన
యంబుకణములు మోలిచె బద్ధాకరముల.

149

టీ. కుంభజుఁడు = ఆగస్త్యుఁడు, వార్ధితోఁగ్రోలి = సముద్రముతోఁగూడఁ బానముచేసి, కుటీ నున్న = ఉదరములోనన్న, మించు = ఆతిశయించిన, ముక్తాచ్చటలే = మాత్రికసమూహములే, కుమ్మరించె ననఁగ = పుగఁడనిగవడఁబోసెనో యనఁగ, జలజదళముల = తామరాకులయందు, దేటలు = స్వచ్ఛమైనటువంటియు, చవులునైన = రుచిగవియునైన, (మత్స్యలోక నొక్క లెక్కకు చవి యనిపేరగునక నవి యనియు నర్థము.) అంబుకణములు = ఉదకబింగవులు, బద్ధాకరముల = బద్ధ = తామరలకు, ఆకరముల = గరులైన కొలఁకులయందు, బొలిచె = బిచ్చెను.

తా. తామరచెఱువులయందు బిచ్చెవచ్చెనటమీఁదల కేసిన స్వచ్ఛములు రుచి విములునైన జలబిందువులు, ఆగస్త్యుఁడు సముద్ర ముప్పోశని చిహ్నము. విమలమౌనీకి జూచ్చిన మత్స్యముల సమూహమును మరల వేరే దిగువబోసెనో యని ట్లొచ్చుచును.

చ. కెరలు ప్రవంతివై యిసుక శ్రీ క్రిందగువేళ నినుండు మేఘపుం

దెర సఁగ జల్లఁగా విరహ శ్రీ దీప్తకరః త మాసజీరణో

త్కరగుడ మట్లు పద్మినులఁ గ్రస్తునికేనుమాధ్వి పాల్యైః బైః

గర మరుదారైః దేంట్లు సైక శ్రీ గందినము ధైపుసేసలో యనన్. 150

టీ. కె...క - కెరలు = ప్రవహించుచున్న, ప్రవంతి = నడలయుండు, 'ప్రవంతీ నిమ్నగాహ'యని యమరము. ప్రైయసుక = ప్రవాహవేగముచేత స్థితితోఁగలిసి వైగా బ్రవహించుచున్నయిసుక, క్రిందగువేళ = ఆడుగుబట్టినప్పుడు, (వేగముకల్గినప్పు డిసుక క్రిందబడుట ప్రసిద్ధము. ప్రవంతి యనఁగా నిమగ్నమయియుండు ఘటికా యంత్రమునకును బేరుగనుక దానిలోఁ బైయసుక క్రిందికి రాఁగా ననియు నర్థము.) ఇసుండు = సూర్యుఁ డనునాయకుఁడు, 'ఇనస్సార్యేప్రథో'యని యమరము. మేఘపుండర సనఁ = మేఘమును తెర దీయఁగా, చల్లఁగా = చిలుకరింపఁగా (ఉంచఁగా ననుట.) వి...ము అట్లు - విరహ = వియోగ మనఁచేత, దీప్త = వెచ్చనైన, కర = హస్తమందు, పుత్రమా =

తేలుచున్న, సజీరకోర్కర = జీలకఱ్ఱతోఁగూడిన, గుడమట్ల = బెల్లమువలె, పద్మి
 ల్ = తామరపువ్వులనియెడుపద్మినీజాలిస్త్రీలయందు, క్ర...ధ్వ - క్రమ్ము = వ్యాపిం
 చినట్టి, సకేసరమాధ్వ = కేసరములతోఁగూడినమకరందము, పార్శ్వ = ఒప్పెను,
 'పద్మినీకరిణీస్త్రీస్త్రీ సరోజవలినీషువ' యని రత్నమాల. (విరహతాపతప్తమైన హస్త
 మందు గుడ ముంచఁగాఁ గరఁగి పాకమైనట్లు మకరంద ముండె ననుట.) తేంట్లు = తుమ్మె
 దలు, సెక = తాపముచేతను, కం...లో అన = కందినకమలినటువంటి, ముత్తెపు
 సేసలో అన = ముత్యాలతలంబ్రాలోయనునట్లు, పై = ఉపరిభాగమందు, కరము =
 మిక్కిలి, అరుదార = ఒప్పెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

తా. తామరపువ్వులయందు కేసరములతోఁ గూడినమకరందము నదులవేగము
 తగ్గినపుడు మేఘపుఁజెర తొలఁగఁగా సూర్యుఁడు వైయిసుక క్రిందికి జల్లఁగా నది
 పద్మినులహస్తములఁబడి విరహవేదనచే దీప్తమగుహస్తమునఁ బెట్టిన జీలకఱ్ఱతోఁగూడిన
 బెల్లమువలె నొప్పెను. విరహవేదనచే గమలిన ముత్యాలసేసలవలె వానిపై దుమ్మెద
 లొప్పాకెను.

చ. జలజదళస్థితోయములు १ సుందుల క్రిందుగఁ దోచుమింటినీ
 డలుఁ గనుపట్టె నత్తటిఁ దటాకములఁ లఘిమంబు రెంటిలోఁ
 డెలియఁ దరంగఁ బైకెగయు १ తేటులచేరులఁ దూన్పఁ దోయము
 ల్పలుచనఁ దేలి మిన్నడుగువట్టె గడుం దళమాటనో యనన్. 151

టీ. జ...లు - జలజదళ = పద్మపత్రములయందు, స్థ = ఉన్నటువంటి, తోయ
 ములు = ఉదకములును, సు...గ = సుందుల = ఆ పద్మపత్రములనుదులయొక్క,
 క్రిందుగ = ఆధోభాగమునందు, తో...లు - తోచు = కనుపించుచున్న, మింటి
 నీడలు = ఆకాశమయొక్క ప్రతిఫలనములును, అత్తటి = ఆ శరత్సమయమునందు,
 లఘిమంబు = చులకఁదనము, రెంటిలో = ఆకాశజలములలోను, తెలియ = ఎఱుంగుట
 కొఱకు, తరంగఁబైకెగయు = కరుణ చేతఁ బైకెగయుచున్న, తేటుల = తుమ్మెదలని
 యెడు, చేరుల = దారములచేతను, తూన్ప = తామరాకు లనియెడు తూనికెసిబ్బుల
 యందుఁ దూఁగఁగా, తోయముల్ = ఉదకములు, పలుచన = తేలికయగుటవల్ల
 తేలి = పైకిఁదేలి, మిన్ను = ఆకాశము, కడు = మిక్కిలియును, దళమాటనో =
 మందమాటచేతనో, అడుగువట్టె = క్రిందికి బోయెను. అన = అనఁగా, తటాక
 ముల = సరస్సులయందు, కనుపట్టె = చూపట్టెను.

తా. తామరాకులయినుండు నీరును, వానినుదులయందుఁ దటాకములొని
 యుదకమునఁ బ్రతిఫలించిన యాకాశమయొక్క నీడలను జూచి, యాకాశము తేలి

కయో, లేక యుదకములు లేలికయో, చాత మను సుకల్పముచేతఁ జేట్లను దారములు గలకటాక మనుతక్కుడయందుఁ దూనికవేయఁగా నుదకములు పలుచన గనుక మీఁదికి వచ్చెను; మిన్న దశముగనుక నడుగుఁబట్టెను.

మ. ఇలకు స్వేగిగుగఁ బండుతీరవన పుండ్రేక్షుచ్చట లీపు ల
గ్గలమై వ్రాల నురుస్వనంబు లెసంగంగాఁ ద్రిప్పు రాట్నంపుగుం
డ్రలు నాఁ దేనెకొలంకులం బొరలి పాఱి విచ్చు పంకేరుహం
బుల నాడెం దొలుసంజఁ దోటివలయంబుల్తారఘంకారముల్. 152

టీ. ఇలకు = భూమికి, స్వేగిగుగ = బరువగునట్లు, పం...ల్ - పండు = పరివృత్తమైన, తీర = దిరియదరీ, వన = ఉద్యానవనమందున్న, పుండ్రేక్షుచ్చటల్ = నామాలచెఱుగుంపులు, 'రసాలఇక్షుస్తదేభిదాః పుండ్రకాంతారకాచయః' యని యమరము. లీపులు = మాధుర్యములు, ల్గలమై = ఆలిశయమై (రసము విస్తరించి యనుట), వ్రాల = మీఁదవంగఁగా, ఉరుస్వనంబులు = ఆధిమైనధ్వనులు, ఎసంగంగా = విప్పఁగా, త్రిప్పు = త్రిప్పఁబడుచున్న, రాట్నంపుగుండ్రలునాఁ = చెఱుగుగానుగయొక్క కోలలొయఁగా, తేనె = మకరందము, కొలంకుల = సరస్సులయందు, పొరలిపాఱి = లురికితమై ప్రవహింపఁగా, విచ్చు = వికసించుచున్న, పంకేరుహంబుల్ = పద్మములయందు, తారఘంకారముల్ = గాభీరములయినధ్వనివిశేషములు గల, లేటి...బుల్ - లేటి = తుమ్మెదలయొక్క, వలయంబుల్ = మండలాకారభ్రమణంబులు, తొలుసంజఁ = ప్రాతస్సంధ్యయందు, ఆడె = తిరిగెను. ఉల్లేఖింకారము.

తా. తీరమందలి చెఱుకులు ఎంగి కటాకములలో నున్న కమలములమీఁదిఁ బడియుండ నా కమలంబులయందలి మకరందములు సరస్సులలోఁ బొరలి పాటుచుండఁగా నందు మండలాకారభ్రమణములు కేయుచున్న తుమ్మెదలయొక్క ధ్వనులు చెఱుకుగానుగకోలధ్వనులవలె నుండెను.

సీ. హలనమత్కదళికందాభతిర్యజ్జుతా

స్యమునఁ గొమ్మెకటి మోసనఁగఁ గ్రుంగఁ
గటముల డిగి చిబ్బుకమున రేఁ తేరిన

మద మంజనగ్రంథిమాడ్కి మెఱయ

భిద్రోతహతవలత్కద్రాజ మనఁ జొట్టు

తో విప్పుతో దరిఁ క దొండ మాడ

తెల్లుపెల్లు నీటఁ క దెల్లి ఫేసము వండు

నయి పునఁప్రావృడాశయము నొసఁగ

తే. ఘనరజోవృష్టికై మీదికిన్ను మొగుడఁ
గటిదెసలు నిక్క బరితోలు ॥ గదలఁ గీలు
మదము తిక్తత నదులకీ ॥ దదనుకృద్వృ
షాలితోఁ దేంట్లు పఱవఁ గోరరాడఁ గరులు.

153

టీ. హ...నక - హల = నాఁగేటిదుక్కిచేత, నమత్ = వంగుచున్నటువంటి, కదళికందాధ = ఆనటిదుండనామ్యముగల, తిర్వక్ = అడ్డముగా, నత = వంగినటువంటి, ఆస్యమునక = ముఖమందు, కొమ్మెకటి = ఒక విషాదము (దంత ముటు), మోసు + నగక = ఆకువిప్పనియరటి మొలక యునుట్లు, క్రూరక = మిగఁగా, కటములక = గొడవలము నుండి, డిగి = జాతి, చిబుకమునక = గడ్డమీదు, రేక = రాత్రియాయ, పే...ము-పేస = ఘనీభవించిన, మదము = దానము, అంజనగ్రంథిమాడ్కిక = కాటుకడబ్బి వలెను, మెయియక = ఒప్పుగా, చి...ము - చిక్కిత = రంధ్రమువలన జయలువెడలి నట్టియు, హత = కొట్టబడినదిగవు, వలన్ = చుట్టునుచున్న, కద్ద్రాజమునక = సర్వమో యనఁగా, చుట్టుతోక = వెనచిసొలుతుతోడ, విప్పతోక = విడచియుటు తోడను, నరిక = నదితొలమందు, తొండము = శూద్రాదుడము, అడక = చరించుచుండఁగా, తెల్లు = శరములు, పెల్లు = మంటిగడ్డలును, నీటక = ఉపకమునందు, తెల్లి = పడి, ఘేనము = చురుపును, మడుచు = ప్రవాహముతో పచ్చియున్న బురదయును, అయి = అయినచై, పు...ముక - పునః = మఱను, ప్రాచ్యదేశయముక = పర్షాకాల మనుబుద్ధి, ఒసగక = పుట్టింపఁగా, (అనఁగా తెల్లినితెల్లు చురుగుగా మంటిపెల్లుల వండునుగానున్నందున పర్షాకాల మను బుద్ధిని బట్టిగాచె నుట.) ఘనరజోవృష్టికై - ఘన = అధికమైన, రజః = పరాగముయొక్క, వృష్టికై = సర్వమువలన (చల్లుటవలన నుట.), మీదికిన్ను = వైశేత్రము, మొగుడక = మూయబడఁగా, కటిదెసలు = మొల ప్రక్కలు (పిఱుదు ప్రక్క లనియుం జెప్పఁదగును), నిక్కక = వైకెగయఁగా, బరితోలు = పార్శ్వమందున్న చర్మము, కదలక = చలించఁగా, కీలు = స్రవించుచున్న, మదము = దానోదకము, తిక్తక = సౌగంధ్యమును, నదులకుక = సరిత్తులకు, హక = ఒసఁగఁగా, 'కటుతిక్తకషాయాస్తు సౌరభ్యైపిప్రక్షీర్తితాః' యని యాదవము. తత్ = ఆ తమ్ము, అనుకృత్ = అనుకరించుచున్న (పోల్చిన యుట.), వృషాలితోక = వృషభ నమూనాముతోఁగూడను, 'సుకృతేవృషభేవృషా' యని యమరము. తేంట్లు = తుమ్మెదలు, పఱవక = తమవ్యాపారమునకు వెఱచి పాఠిపోఁగా, కరులు = ఏనుగులు, కోరాడను = తొండముతో నేలబొడిచి దుమ్మెత్తి వై జల్లులాడెను. ఉల్లేఖించారము.

తా. ఆశరత్కాలమునం దేనుగులు మదించి తొండములతో నేలబొడిచి దుప్పెల్లి వైజల్లులాడుచు విహరించెను.

శా. గండవ్యంద్యగళత్కరాళమదరేఖల్ ఘల్లసప్తచ్ఛదా
ఖండక్షోదసిత ల్పక్షిర్ణకములై కర్ణద్వయి న్నించగఁ
గొండ బ్లవ్విన మన్ను కత్తులగతిం గొమ్ముం గొన ల్తుంప వే
దండంబుల్పవుదఁతు లొటఁ దెలిపెం గండెత్త భూపాలికిన్. 154

టీ. గం...త్ - గండవ్య-ద్వ = కపాలద్వయమువలన, గళత్ = జాలుచున్న, కరాళ=దట్టమైన, 'కరాళో దంతురే తుక్లే' యని ర్షపూల. మదరేఖల్ = దానప్రవాహపుచాట్ల, ఘల్ల...త్ - ఘల్ల = విచ్చినటువంటి, సప్తచ్ఛద = ఏడాదులయరంట్ల యొక్క, ఖండ = అధికమైన, షోద = పుష్పాడిచేత, సితల్ = తెల్లనైనవై, ప్రక్షిర్ణకములై = చామరములై, 'చామరుతుప్రక్షిర్ణక' మ్మని యమరము. కర్ణద్వయిన్ = శ్రోత్రయమును, మించ...న్ = అధికమించికొమ్మలవర్మరమురాగా, కొండల్ ద్రవ్వినమన్ను = సర్వశ్రములతోరాడినమట్టి, కత్తులగతిన్ = ఒరలతోనున్నశిథిలముల రీతిని, కొమ్ముగొనల్ = సుతార్తములను, మునవన్ = పప్పుగా, వేదండంబుల్ = మత్తేభములు, భూపాలికిన్ = రాజమండలమునను, దండెత్తెన్ = యుద్ధసూత్ర కొఱును, చవుదురులొటన్ = చతుర్దశదుతాపములొటను (అనగా నైరాపకములొట) తెలిపెన్ = చూపెను. చామరసదృశములైనమదరేఖలు కొమ్మలమాడ్కించుచుండెను.

తే. అప్పు డన్యోన్యవిజిగీషు గలై నదొరల
కవ దొనలనుండి లబ్ధలక్ష్యంబు లైన
స్వాన్వయశరాలిచే గీర్తి గలచాల గనెన్
యన వనాళి బ్రఫుల్లశరాలి మెఱసె. 155

టీ. అప్పుడు = ఆశరత్సమయమునందు, అన్యోన్యవిజిగీషులైన = ఒండొరుల జయింపనిచ్చగల్గినటువంటి, దొరల = నృపులయొక్క, కవ = రెండైన, దొనలనుండి = ప్రాణిరములందుండి, లబ్ధలక్ష్యంబులైన = పొందఁబడినగుఱిగలవియైన, 'లక్ష్యం లక్ష్యం శరవ్య' మ్మని యమరము. స్వాన్వయశరాలిచేత్-స్వ = తమయొక్క, ఆన్వయ = వంశము గల, (తాము శరశబ్దవాచ్యులు గనుకన నుట.) శరాలిచేత్ = బాణసముహముచేత, కీర్తి చాలగ గనెన్ యనన్ = అధికమైనయశస్సును బొందెనోయనగా, వనాళిన్ = అరణ్య కుండ్రములు, ప్ర...ళిన్-ప్రఫుల్ల=వికసించిన, కరాలి=కాశకుసుమకుండ్ర, మెఱసెన్ = వెలిగెను. క్షేమానుప్రాణితోద్యేతాలంకారము.

తా. కీర్తి తెలుచు కవిగమయము గాన తెల్లుపువ్వులుం చెల్లుగుటంజేసి యపు డవి విస్తరించి యున్నందున విస్తారమైనకీర్తిని బాణములు పొందెనో యన్నట్లుండెను.

తే. దరులతడివండు పొదువుమూఁపురము లంటు

తెల్లుగంటల నాఁబోతు లల్లసిల్లె

గిరుల మోరులుసవి సముద్గీర్ణ సలిల

జలధరచ్ఛేదములు వ్రాలఁ జలఁగుకరణి.

156

టీ. ద...లు - దరుల = నదీకూలములందలి, తడివండు = కర్దమము, పొదువు = వ్యాపించిన, పురములు = కమత్పదేశములను, అ...ల...ంటు = తగిలికొనునట్టి తెల్లుగంటల = పూచినతెల్లుగంటలచేత, అఁబోతులు = అచ్చువేయఁబడిన కోడెలు, ఉల్లసిల్లె = మిగుల నొప్పెను, గి...లి-గిరుల = కొండలయొక్క, మోరులనవి = శిఖరములను బుద్ధిచేత, స...లు-సముద్గీర్ణ = కురియఁబడిన, సలిల = ఉచితములుగల, జలధరచ్ఛేదములు = మబ్బుతునియలు, వ్రాలఁజలఁగుకరణి = చేరఁజూచెడుచందమునను, ఉల్లసిల్లె నని క్రింది కన్యాయము.

తా. పుత్రశిఖరము లను ప్రచు చేసిన పుచ్చినమబ్బుగురుకలు చేబోవుచుండెనా యనునట్లు నచటలచు కొందలి తడిమయైన మెదలసముఁపురములను పూచిన తెల్లుగంటలంటుకొనిన యాఁబోతు లపుడు మిక్కిలి చెలువొచ్చెను. ఉల్లేపి.

తే. గగనలక్ష్మి నిబోరు నక్షత్రమాలి

కలు వియన్నది జలములఁ గడుగఁ బిసుక

నెఱయు కుంకుడుపండులనురువులనఁగఁ

బలవలని పాండురాంబుదపజ్జుల మమరె.

157

టీ. గగనలక్ష్మి = ఆకాశలక్ష్మి, ని...లు-నిజ = స్వీయమైన, ఉరు = గొప్ప లై, నక్షత్రమాలికలు = చుక్కలపొత్తులనియెడు నిరుపదియేడు ముత్యములుగల హారములు 'సైవ నక్షత్రమాలాస్యాత్సప్తవింశతి మాతృకా' యని యమరము. వి...ల... వియన్నది = ఆకాశగంగయందలి, జలముల = ఉదకములయందు, కడుగ = ముఱికి నెత్తుటకొఱకు, పిసుక = నలఁచుగా, నె...వులు అనంగ = నెఱయు = వ్యాపించి నట్టి, కుంకుడుపండుల = కుంకుడుపండ్లయొక్క, సురువులుఅంగ = ఘనములలో యనునట్లు, పలవలని = పలుచనైన, పాండుర = తెల్లనైనట్టి, అంబుదపజ్జులు = మబ్బుల చాల్లు, అమరె = ఒప్పెను. శ్లేషానుప్రాణితమైన యుల్లేపితులంకారము.

తా. ఆకాశమనులక్ష్యిచేసి చుక్కలవరుసలనియెడు తనగొప్పహారములు ఆకాశ గంగాజలములఁ గడిగిస్వచ్ఛము లొనర్చుటకొఱకందుఁ బినికి వ్యాపింపఁజేసిన కుంకుడు కాయనురుంగులొ యన్నట్లు పలుచనై తెల్లగ నున్న మేఘమంతు లొప్పారెను.

శా. అప్పు లావ్విరిధిచేతఁ బుచ్చుకొని కార్యంబైన ము న్నొన్నయ య్యప్పుశ్చాదనియున్ సవృద్ధికముగా న నవ్వార్ధికే తీర్వఁగా నప్పణ్యాతివిశుద్ధజీవుఁడు నిజాఁచ్ఛాంగంబులం దోచు నట్లొప్పారెన్నశబింబగర్భితములై న ద్యోచారిశుభ్రాభ్రముల్. 158

టీ. అప్పుత్ = ఉదకములు, ఋణములును, వారిధిచేత్ = సముద్రునిచేతఁ పుచ్చుకొని = పైకొని, కార్యంబైనన్ = పనితీరుఁగా, ము...న్-మున్నొన్న = ముందు పుచ్చుకొనినట్టి, అయ్యప్పుత్ = ఆ యుదకములను, ఋణములను, శ్చాదనియున్ = దూర దేశములువెల్లియును - వానకాలము గడచియును, సవృద్ధికముగాన్ = అధికముగా వడ్డితోఁగూడను, అవ్వార్ధికే = ఆ సముద్రునికే, తీర్వఁగాన్ = సరిపుచ్చుఁగా, అ...డు - అప్పుణ్య = ఆఋణముక్తిరూప సుకృతముచేతను, అలివిశుద్ధ = మిగులఁ బరిశుద్ధుఁడైన, జీవుఁడు = ప్రాణి, ని...లక్-నిజ = స్వీయములైన, అచ్చ = స్వచ్ఛము లైన, అంగంబులన్ = అవయవములందు, తోచునట్లు, అగపడునట్లు శశిబింబ గర్భితములై = చంద్రబింబ ముదరమందుఁ గలవియై, ద్యో...ల్ - ద్యోచారి = అంత రిక్షమున సంచరించుచున్న, శుభ్రాభ్రముల్ = తెల్లని మబ్బులు, ఒప్పారెన్ = ఒప్పిద మాయెను.

తా. 'జ్ఞో. బ్రహ్మహ ముచ్యతే పాపైః ఋణీ తు నకదాచన' యన్నట్లు ఋణ మపరిహార్యమైన పాపము గరుక నట్టిపాపముచేత విముక్తుఁ డైనమునుజానిమాడ్కిఁ జంద్రగర్భితము లైన మేఘములు వెలింగెను. శ్లేషానుప్రాణితమైన యుత్పేక్ష.

చ. విశదపయోదిపుగబొరలవేప్పనచే నొకమై సభోమణిన్
లశునపటత్వమొందుట మనంబున నారసి కాంచి విష్ణుఁ డ
య్యశివతత్వై పదంబు వలయంబునఁ బాపి యవస్తులోభక
- ర్కశతం బ్రబోధ మొంది సిరిగఁగాంచి చెలంగెఁబయసపయోనిధిన్.

టీ. వి...చేత్-విశద = తెల్లనైన, పయోచపు = మేఘములవైన, బొరల = ఆవరణములయొక్క, వేప్పనచేత్ = వ్యాప్తిచేత, ఒకమైత్ = ఒక ప్రదేశమునందు, నభోమణిన్ = (సూర్యుని)ఆకాశమందలి మణిని, లశునపటత్వమొందుటన్ = లశునపట ముదోషము పొందుటను, మనంబునన్ = చిత్తమందు, అరసి = విచారించి, కాంచి = చూచి, విష్ణుఁడు = లక్ష్మీరమణుఁడు, అయ్యశివతత్వై = అదోషనివృత్తికై, (తులమెత్తుగల

కెంపునకు మణి యని సంజ్ఞగాన వానికిఁ గలుగు లతునపట ముదోషము ద్యుమణియైన
 కూర్మనికి శరత్కాల మేఘరూపముతోఁ గలుగఁగాఁ జూచి శివంకరము గాదు గనుకఁ
 దన్నిట్లు త్రికై యుట.) పలయంబు = పరివేషమువలనను (అందెవలనను,) పదంబు =
 పాదమైన యాకాశమును, పాశి = విడిపించి, (ఆవృదు పరివేష ముండదరుట.) ఆవస్తు
 లాభకర్తృశతక = కూడనివస్తువునందు లాభముచేతఁ గతియుడు కాకపోవుటవలన,
 (అనగా దోషవస్తువులయం దాసక్తిలేనివాఁ డౌటవలన ననుట.) ప్రబోధమొంది =
 జాగ్రత్తనొంది, మేలుకొని, పయంబయోనిధి = పాలనముద్రమునందు, సిరిగాంచి =
 సుపద నొంది, శ్రీమహాలక్ష్మిని బొంది, చెలంగె = ఒప్పెను.

తా. సూర్యుఁ డను నాకాశమణిని దెల్పని మేఘములు చుట్టుకొని లతునపట ము
 దోషము పరివేషమై యావరింపఁగా విష్ణువు చూచి యది శుభకరముగా దని పరివేషము
 నుండి విడిపించి దోషవస్తువులం దనాసక్తుఁడు గనుక నాశండు మేల్కొని లక్ష్మీసహితుఁడై
 పాలనముద్రమునఁ బవళించి వెలుంగొంచెను.

ఉ. ఆంబరవాసు లగ్నిక్రియకై ద్యుమణిప్పటికోపలంబునం
 దుం బడయన్మరజ్జలదశతూలపరంపర గొంత పై ఘటం
 పుం బెలుచుం జగించి మణి శ మట్టున నిల్వక *యాక్రమించె.గా
 కం బరితాపమూనె ననఁ శ గానె మొగుల్వొరియెండ లత్తజీన్. 160

టీ. ఆంబరవాసులు = దివిషదులు, అగ్నిక్రియ = పోషాః బుట్టించుటకై,
 (వర్షదత్తునందు తీర్ణమైనదని ననుట.), ద్యుమణిప్పటికోపలంబునందు = ద్యుమణి =
 సూర్యుఁ డనియెడు, స్ఫటికోపలంబునందు = స్ఫటికశీలయందు, పడయ = పొందుట
 కొఱకు, శ...రక = శరజలద = శరశ్లేఘము లనియెడు, తూలపరంపర = దూది
 ప్రాగను, కొంత = కొంచెము, పైఘటంపక = మీఁద నుంచఁగా, పెలుచున్ జగించి =
 విస్తరించి యగ్నిపుట్టి, మణి = పిచ్చుటను, మట్టున = కొద్దిగా, నిల్వక = నిలిచియుండక,
 కాకక = వేడిమిచేత, సరితాపమూనె = వ్యాకులత్వమును బొందునట్లు, ఆక్ర
 మించె = వ్యాపించెను. అన = అనఁగా, అత్తజీన్ = ఆసమయమునందు, మొగుల్వొరి
 యెండక = మబ్బువీరిన యెండలు, కానె = తపించెను.

క. కంజహితాస్తోడయ వెఱ

సంజ కడల నడుము గప్పు శ సంధిల మి న్నొ

ప్పెం జూడఁ బ్రకృతిశబరీ

గుంజానాసావిధూష శ కొమరు భజింపన్.

161

టీ. కం...జ - కంఠహిత = సూర్యునియొక్క, ఆస్తోదయపు = అస్తమయోదయ
ములయొక్క, ఎఱుసంజ = ఎఱుసంధ్యారాగము, కడలక్ = దిక్కులయందును, కప్ప =
నైల్వము, నడుమక్ = మధ్యప్రదేశమందును, సుధిలక్ = వ్యాపింపగా, మిన్న = అంత
రిక్షము, ప్ర...రు - ప్రకృతికబరీ = మూలప్రకృతియనుచెంచితయొక్క, గుంజానానా
విభూష = గుఱిగింజముక్కలయొక్క, కొమరుక్ = సౌందర్యమును, భజింపక్ = పొందు
నట్లుగా, చూడక్ = వీక్షింపగా, ఒప్పెక్ = చెన్నించెను.

తా. సంధ్యాకాలములయందు దానిరక్తిముముఁ దిగంతములవఱకు వ్యాపించి
యందఁగా నంతరిక్షమునందు నల్లనై ప్రకృతి యను కిరాతస్త్రీయొక్క ముక్కల
యందు నలుపు వైవైపుగా నుంచి యడ్డముగాఁ గుచ్చిన గుఱిగింజవలెఁ జూడనొప్పెను.
రూపకానుసారితోఁ జేర్చితిమి.

తే. గూండ్లకై శాలిమంజరు శల్లాసుచు మూఁగి
యంబరంబునఁ బఱచు కీశ గాళి వొలిచె
బసరుటొంటొంటియాకుతోఁ శ బండఁ బాటి
ఛేదభయమున నెగసిన శ చేలనంగ.

162

టీ. గూండ్లకై = మలాయములపై, శాలిమంజరులు = పరియెత్తులు, 'వల్లరీమం
జరీస్త్రీయా' వుని యమరము. కొనుచు = గ్రహించికొనుచు, మూఁగి = గుంపులుగూడి,
అంబరంబునక్ = ఆకాశమునందు, పఱచు = ఎగసిపోవుచున్న, కీరాళి = శుకపంక్తి,
'శీరశ్చూనానా' లని యమరము. పసరుటొంటొంటియాకుతో = పసరువర్ణముగల
యొక్కొకవర్ణముతోడను, పండఁబాటి = పరివక్షములై, ఛేదభయమునక్ = శమ్ముగోసి
వేయుదు రన్నభయముచేత, ఎగసినచేలనంగ = వైకృతివైరుచేలొ యన్నట్లు,
పాలిచె = ఒప్పెను. ఉల్లేఖ.

సీ. శ్రీలుదా రౌట నాశ త్రితపద్మకర్ణికా
కృతఁ జెవు ల్కమలక శర్ణికల మెఱయ
నతనుసాధ్యకృత త్రిరేఖ మంచెపై
నదలించు రొదఁ జిల్క శ పదుపు పఱవఁ
దొగలమొగ్గలవైచ శ దూలమేగమి బెట్టు
చప్పట్లఁ జన్నులు శ జడలు గదల
పెడత్రోవ మును చెప్పి శ వడి నవ్వ దిరుగు న
ధ్వజులకొలది నప శ త్రపయు మరల

తే. నధరరదన ప్రసాదంబు నడుగ నోరు
 చెఱచెనో యన ప్రీతి ము న్నైములు తోచు
 చెఱకు జంఘల బోలమి న్నీరసు వాంచు
 రాజనము గాచు గోపికా న్న రాజి పాలించె.

163

టీ. తారు = శ్రోతములు, శ్రీలు = శ్రీకారములు, లక్ష్మలును, బోట్ = అయి
 వందువలన, ఆ...తే - ఆశ్రిత = ఆశ్రయించిన, పద్మకర్ణకాకృతి = తామర
 విద్వలపలెను, చెవుల్ = కర్ణములు, కమలకర్ణకల = తామరవిద్వలతో, మెఱయ =
 వెలుగఁగా, అతను = పెనిమిటియైన మన్మథునకు, సారస్వకృత్ = రఘునాథుఁడున్న,
 రతిశేఖ = మన్మథునిభార్యయైన రతివలె, (సారస్వముచేయుచు రతీదేవి చిలుక
 గుఱ్ఱము చెట్లదలించునో యట్లుట.) మంచెవై = మంచెమీఁదను, అదలించునొడ =
 నివారించుధ్వనిచేత, చి...త్ - చిల్కపదుపు = కీరపంక్తి, పర్వన్ = పరువిడు
 చుండఁగా, తో...ల = తోగల = కలువలయొక్క, మొగల్ = కుట్టములను,
 వైవ = విసరివేయఁగా, దూరమేగమి = ఆచిలుకలు దవ్వగా వెళ్ళనందున, పెట్టు
 చప్పట్ల = చేతుల పట్టుటలచేతను, చప్పులు = కుచములును, జడలు = కేశపాశ
 ములును, కడల = చలించుఁగా, మును = పూర్వము, వడ్రోవ = దబ్బముమార్గ
 మును, చెప్పి = పల్కి, నవ్వ = హాసముచేయఁగా, వడి = క్షిప్రముగా, తిరుగు =
 మరలపచ్చుచున్నటువంటి, అధ్వగులొడ = పథికులతోడనే, అపత్రపయన్ =
 సిగ్గును, మరల = మళ్లఁగా, (పథికులకుఁ దప్పదారిఁ జెప్పి నవ్వఁగా నది గ్రహించి
 యా పథికులు మళ్లఁగా లబ్ధించి రుట.) అ...బు = అధర = పెదవియొక్కయు,
 రదన = శంకములయొక్క, ప్రసాదంబు = అనుగ్రహమును, అడుగ = యాచి
 చుటొఱివ, నోరుచెఱచెనోయన = వదనమువిప్పెనోయనఁగా, ప్రీతి = పగిలి, ముత్య
 ములు = మాత్రికములు, తోచు = కనుపడునట్టి, చెఱకు = ఇత్తువనమును, జంఘల
 బోలమి = తమపిక్కలను సరిపాలనాదున, శిరసువాచు = తలవంచినొనిన, రాజ
 ము = కాలినసవ్యమును, కా...జి - కాచు = రక్షించుచున్న, గోపికారాజి = చేలకా
 పరిస్థితివలన, పాలించె = ఒప్పెను. ఉల్లేఖ.

తా. చెఱకులు తమయందలి రసమాధుర్యముకంటె నాచెఱకు తోటకాచు
 స్త్రీలయొక్క యధర రసమాధుర్య మధిక మనియు, దమలో నున్న ముత్యముల చక్కఁ
 దనముకంటె నాస్త్రీలయొక్క పలువరుసల చక్కఁదన మతిశయ మనియు, నధరరదన
 ములకు నోడి పరాజితులయినవారు నోరిగిలించి వేడుకొన్నట్లు కనుపులు పగిలి
 గర్భగతములయిన ముత్యములు గన్నట్లుచెఱకును, తమపైరు పొట్ట రాస్త్రీల పిక్కలకు

సాటిరానందున సిగ్గుచే దలవాంచికొన్నట్లు పండి వంగియున్న రాజవపుచేలను గాచుచున్న స్త్రీలు శ్రీమహలక్ష్మికి నాశ్రయస్థానమైన కమలకర్ణికలు బహిర్నిర్గతము లయినందున శ్రీసదృశములయిన శ్రీత్రములు గనుక వాని నవి యాదరించినట్లుగఁ జెవులయందుఁ గమలకర్ణికలు ధరించిని మన్తశరభర్యంబు లయిన చిలుకల నద లించురరీడివిమాడ్కిఁ జిలుకలం దోలుచుఁ గలుపపువ్వులతోఁ దోలఁగా నవి దూరము పోనందునఁ జుట్టుఁ గొట్టుచు సద్వగులకు వెడత్రోవఁ జెప్పి నవ్వగా వారు మట్లుట తోసె సిగ్గు గలవా రయి యొప్పిరి.

తే. నింగి య త్తటిఁ దామహానీలమైన

గరిమకుం దగబహు తృణాగ్రాహి యయ్యె

ననఁగఁ బరిణత కలమాది శ యవసరాశి

తతులు గిరు లన నభ్రంకశతఁ జెలంగె.

164

టీ. నింగి = ఆకాశము, త్తటిఁ = ఆశరదృశువునందు, తా = తామః, మహానీలమైన = మిగుల నల్లనైనట్టియు నీలమణియైనట్టియు, గరిమకుఁ = అధిక్యమునకు, తగఁ = అర్హమగునట్లు, బహుతృణాగ్రాహి = చాలకనవును గ్రహించునది, అయ్యె ననఁగఁ = ఆయెనో యన్నట్లు, పరిణత = పండియున్న, కలమాది = పరిమొదలగువాని యొక్క, యవసరాశి = గడ్డిచాములయొక్క, తతులు = పరుసలు, గిరులనఁ = కొండలొ యనునట్లు, అభ్రంకశతఁ = ఆకాశమునొరసికొనుటచేత, చెలంగెఁ = ప్రకాశించెను. పరిణామోత్పేక్షలంకారములు.

మ. అచునిష్ఠఁ ధవళాతపత్రి దగు నశ్యాగంబు సాగంగ నం
దు యమిశ్రేణులు గాఁగఁ బుంగవకకులే శస్త్రం డల్ల వర్షాదినా
త్యయరాముండు సలక్షణుం డిరున కోటబోవా ప్తిగా విల్లు ని
ర్దయతం ద్రుంపఁ బ్రభగ్న శాల్యనని నీతాలచ్చి గాకుండునే. 165

టీ. అచునిష్ఠఁ = శుభావహవిధినిష్ఠచేతను, 'అయశ్శుభావహో విధి' యని యమరము. ధవళాతపత్రిదగు = తెల్లదామరగొడుగుగల శరదృశువునైన, అశ్యాగంబు = ఆరాకయును, ధవళాతపత్రిదగు = తెల్లని గొడుగుగల జనునినైన, అశ్యాగంబు = ఆ యజ్ఞమును, (ఇచ్చట = ధవళశబ్దముచేత బుండరీకమును లక్షింపఁబడును. 'పుండరీకాతపత్రిస్తం వికసత్కాశ చామర' మ్మని రఘువంశమున శరదృశువర్ణనమున్నది.), సాగంగఁ = జరంగగా, అందుఁ = ఆ శరత్కాలమందును, ఆ జన్మమునందును, యమిశ్రేణులు = హంసపంక్తులును, యోగిబృందములును, (యమిశ్రేణులును ముఖ లర్థము, అముఖులకు హంస లను పేరుగలదు గనుక లక్షితలక్షణచేత హంస లన్న

యర్థము.), రాగ్ = వచ్చుచుండగా, పుంగవశతభృంగుడు = ఎడ్లయొక్క మూపురములయందున్నట్టియు, కపట్యులలో శ్రేష్ఠుడైనట్టియు, పుంగవాడు లుక్తరపదములై శ్రేష్ఠార్థము నిచ్చునవి యైన నిచ్చట శ్లేషనిమిత్తము పూర్వపదమాయెను. 'ప్రాధాన్యే రాజలింగే చ వృషాగే కతుద స్త్రియా' మ్మని యమరము. అల్ల = ప్రసిద్ధమైన, పర్వా...దు-వర్షాదినాశ్యయ = శరవృతు వ నెడి, రాముండు = శ్రీరాముండు, సలత్వణుండు = ఆడుబెగ్గురులతోఁ గూడినవాడును, సుమిత్రానందచనితోఁ గూడినవాడును, 'సారసస్యతు లక్షణా' యని యమరము. (సారసపక్షులు పర్వర్తువునందుఁ బిల్లలు వెట్టి శరత్కాలమునందు వ్యాపించువి యుట.) ఇరుసమో = సూర్యునకును, జనునకును, ఓహోవాప్తిగాఁ = తేజమును, గీర్తియును, గలుగునట్లుగా, విల్లు = మణి ధనుస్సును, శివధనుస్సును, నిర్దయకత్త్రుంపఁ = సంకోచింపక విఱువఁగా, ప్రభగ్న కాల్యవనిఁ = కోయఁబడిన రాజనాలు గల భూమియందు, సీతాలబ్ధికాకుండునే = వాగోటిచాలుయొక్క లాభము కలుగకుండునా (పాలమున పరి గోయఁగానే మరల దున్ను రుట.) 'సీతాలాంగలవద్ధతి' యని యమరము. ప్రభగ్న = విఱుచుటచేత, కాలి = ఓప్పుచున్న, (మాగాణి) అవనిఁ = భూమియందు, సీతాలబ్ధికాకుండునే = వైదేహి ప్రాప్తి కాకపోవునా? (కలుగు ననుట.) హిషకానుప్రాణిత శ్లేషాలంకారము. 'నానార్థ సుశ్రయశ్లేషో వర్ణావర్ణోభియాస్పద' యని శ్లేషలక్షణము.

క. మొగులు విరియెండ వెండియు

నిగుడ శుకశ్రేణి పసరు ॥ నింగి న్నిండఁ

బెగడె బ్రజ హరితవాజుల

గగనమణిస్యందనంబు ॥ గదిసెన్ యనుచున్.

166

టీ. మొగులు = మేఘములు, విరియెండ = విరిసినయెండ, (శరత్కాలాతప ముట.) వెండియున్ = మిక్కిలియును, నిగుడఁ = వ్యాపింపఁగా, శుకశ్రేణి = చిలు కలపదపుయొక్క, పసరు = పచ్చనిచాయ, నింగిన్ = ఆకాశమందు, నిండఁ = పూర్ణ మగుచుండఁగా, హ...బు - హరితవాజుల = పచ్చడాలుగల గుఱ్ఱములుగల, 'పాలాశో హరితోహరిత్, వాజివాహర్వ గంధర్వా' యనియు నమరము. గగనమణిస్యంద నంబు = సూర్యరశ్మి, కదిసెన్ యనుచున్ = సమీపించివచ్చెనో యని, బ్రజ = జనము, బెగడె = జడిసెను. అతిశయోక్త్యలంకారము.

లే. భువి సుగతై రవశ్రేణి ॥ పోవఁద్రోల

దివి: గన త్త్రహనక్షత్రదీప్తి దటుమః

గృష్ణపక్షపువాసిలే † కిరులు దనదు

నలుపునను గూడె నన నైల్యమొలనె నభము.

167

టీ. భువిక్ = భూమియందు, స...నరః = కొలఁకులయందున్న, కైరవశ్రేణి = తెల్లనికలువబంతి, 'సిలే కుముద కైరవే' యని యమరము. పోషగ్రోలక్ = వెల్లఁ దోలుగా, దివిక్ = అంతరిక్షమందు, కనల్ = ప్రకాశించుచున్న, గ్రహ = అంగారకాదులయొక్కయు, నక్షత్ర = అశ్విన్యాదులయొక్కయు, దీప్తి = కాంతి, తఱుమక్ = వెల్లఁ గొట్టగా, ఇరులు = అంధకారములు, గృష్ణపక్షపువాసిలేక = బహుళపక్షపురేలబలిమి లేక, తనదునలుపునను = తననైల్యముతోడను, కూడె ననక్ = కలిసెనో యన్నట్లు, నభము = ఆకాశము, నైల్యమొలనెక్ = అరినైల్యమును బొంచెను. ఉల్పేక్షా లంకారము.

క. క్రేపుదలఁచి పసి మేయుచు

జేపినపొల్లలయ నెండ † చే బాంధజనుల్

దూపింపమి కజాఁ డంపిన

యాపాగా యనఁగ నదుల † నంచలు మెఱసెన్.

168

టీ. పసి = పశుసమూహము, మేయుచుక్ = పాలముకనవుఁదిచుచును, క్రేపు తలఁచి = లేఁగదూడలను తలఁచికొని, చేపినపాలు = వెలికుబికి ప్రసించినక్షీరములు, కలయక్ = నద్యుదకములతోఁజేరఁగా, ఎండచేక్ = ఆతపముచేతను, పాంధజనులు = అధ్వగులు, దూపింపమిక్ = పానముసేయనందునను, (ఎండలోఁ దప్పిగొన్నవారు పాలుద్రావకుంట ప్రసిద్ధము.) అజాఁ డంపిన = ఆనదులలోనిక్షీరములు వేలుపఱపు మని బ్రహ్మదేవుఁడనినట్టి, ఆ పాగాయనఁగ్ = తనవాహనపంక్తియొ యనునట్లు, అంచలు = హంసలు, మెఱసెన్ = వెలిఁగెను. ఉల్పేక్షా లంకారము.

తే. వెద మొదవుఁ గూడఁబోలేమి † వెచ్చగ్రోవు

*స్వల్ప మెడసూప వెడలెనో † యనఁగ నెట్ట

కేలకును గ్రుంగితెచ్చు అం † కెలు నిగుడఁగ

మందగతి గున్మె వృషభము † ల్పంపిటుండ.

169

టీ. వెద మొదవుక్ = ఋతువైన భేరువును, కూడక్ = కలియుటకు, పోలేమిక్ = నడువ లేనందున, వెచ్చక్ = తాపముచేత, గ్రోవు = కంఠమువఱకున్న మదము, స్వల్పము =

* 'కల్పమెడచాప...యనఁగ' - మే. పా. (కల్పక్ = కరఁగునట్లు, మెడచాపక్ = కంఠమును దీర్చి కరించినందున - అని టీక) ఆపాతమున యతిభంగము.

కొంచెము, ఎడనూరుగాఁ = సందువిప్పుగా, వెడలెనోయనంగఁ = బయలు దేజెనో
యనగా, ఎట్టకేలకుఁ = కొంతకడవునకు, క్రంగి = భూమికివంగి, తెచ్చుటకెలు =
రప్పించెడు పృషభధ్వములు, విగుడంగఁ = సాగంగా, వృషభముల్ = ఆబోతులు,
మందపిఱుదఁ = పసులగుంపువెనుక, ముగిలె = మెల్లనినడకతో, గున్నె =
కొంచెముగాఁ బలుపువెట్టెను.

లే. శరధిజలమెల్ల రిత్తగాఁ శ గురియ నుప్పు
దొక్కఁ బేరిన నత్తెల్పె శ చిక్కి మీఁదఁ
గాన నగుచున్న దచ్చత శ చేననంగఁ
బఱచు శరదధ్రములమేని శ పాండి మమరె.

170

టీ. శరధిజలముఁబల్లె = సముద్రమునందు, రిత్తగాఁగురియన్ = శూన్యమగు
నట్లువర్షింపఁగా, ఉప్పు = జలమందుండు లవణాంశము, దొక్కఁపేరినఁ = కడుపులో
ఘనీభవింపఁగా, అత్తెల్పెచిక్కి = ఆలవణముయొక్క ధావశ్యముమాత్రము మిగిలి,
అచ్చతచేఁ = నైర్మల్యముచేత, మీఁదఁ = మేఘమువై, కాననగుచున్నది = చూడఁబడు
చున్నది, ఆనంగఁ = ఆనునట్లు, పఱచు = పరునిడుచున్న, శ...మ-శరదధ్రముల = శర
త్కాలమేఘములయొక్క, మేని = దేహముయొక్క, పాండిమ-ధావశ్యము, అమరె =
ఒప్పెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

క. శరనిధి ముచుగ్రోలినని

ర్భరజలములు గురిసి మేఘ శ భావం బఱియ

క్రరములు కరములె కా జిగి

నొరిమె ననన్ రవియు మెఱసె శ సుడిగెను మొయిలున్. 171

టీ. శరనిధి = సముద్రమునందు, ముచుగ్రోలిన = మున్నుపానముచేసిన, నిర్భర
జలములు = అధికోదకములు, గురిసి = వర్షించి, మేఘభావంబఱి = జలధరత్వమును
బోగొట్టికొని, అక్రరములు = ఆ సూర్యకిరణములు, కరములె కా = సూర్యకిరణ
ములుగానె కాఁగా, రవి = సూర్యుడు, జిగి = లేజన్నచేత, ఒరిమె ననన్ = తీక్షణ
డాయె నన్నట్లు, మెఱసె = ప్రకాశించెను. మొయిలున్ = మేఘమును, ఉడిగెన్ =
కాంతించెను. హేతూత్పేక్ష.

క. ప్రాశించిన నీరంతయుఁ, బోశరదధ్రములు మగుడఁ శ బూరింపఁగనా
వేళించెఁ గొలంకుల ననఁ, గాశప్రతిబింబపటలిశకడు నొప్పారెన్.

టీ. శరదధ్రములు = శరత్కాలమేఘములు, ప్రాశించిననీరంతయున్ = మునుపు
దాముగ్రోలినయదకఘంతయు, పో = వెళ్ళగా, మగుడఁబూరింపఁగన్ = మరల

నిండించుకొనుటకు, కొలంకులన్ = సరస్సులయందు, అవేళించెన్ = ప్రవేశించెను, అనన్ = అనునట్లు, కాశప్రతిబింబపటలి = తెల్లుపువ్వుల ప్రతిమానసమూహము, కడున్ = మిగులను, ఒప్పారెన్ = చెప్పించెను.

తే. కొలనం గరిదంపతులు పద్మ కళిక లొకటి
కొకటి యీనెత్తమకరంద క మొలుక నమరె
నివి శరత్పద్మ నిలయకు క నెలమితోడ
గవల నభిషేకమున కెత్తు క కడవ లనంగ.

173

టీ. కొలనన్ = సరస్సులయందు (జాత్యేకవచనము), కరిదంపతులు = సతీపతులైనయేనుగులురెండు, పద్మ కళికలు = అజివిరిశమ్మిమొగ్గలు, ఒకటికొకటి యీనెత్తన్ = పరస్పరమిచ్చుటకై వైకేత్తంగా, మకరందము = పూదేనె, ఒలుకన్ = కుమ్మరించుచుండగా ఇవి = ఈ పద్మముకళములు, శరత్పద్మ నిలయకున్ = శరల్లక్ష్మికి, ఎలమితోడన్ = సంతోషముచేతను, కవలన్ = జోడుగా, అభిషేకమున కెత్తు = స్నానమొనరించుట కుత్తిప్రమేనట్టి, కడవ లనంగన్ = కుభిములొయన్నట్లు, అమరెన్ = ఒప్పును.

తా. తామరకొలంకులయందుండించుచున్నగజవిభవముఁజూడఁగా, శ్లో. 'లక్ష్మీదైవ్యైర్గజేంద్రైర్నణికాభిచిభైః స్నాపితా హేమకుండైః' అన్న శ్లోకుండులు శ్రీమహాలక్ష్మికి హస్తంబులయందు సువర్ణకుంభములను ధరించి యభిషేక మొనరించుచందంబునఁ గానవచ్చుచుండెను.

తే. పంక మడుగంటి తేటిన క బావు లెల్లె
బంకములె చేనె గ్రమ్మఱ క బంకజములు
గళితమకరందయుతరజగ క కర్దమమున
గారణగుణంబు గలుగదే క కార్యమునకు.

174

టీ. పంకము = అడుగు, అడుగంటి = అధఃప్రదేశముఁబట్టి, తేటినబావులెల్లెన్ = స్వచ్ఛోదకములుగల్గినకొలంకులన్నియును, పంకజము = కమలములు, గ...నన్ = గళిత = జాతినటువంటి, మకరందయుత = పూదేనియతోఁగూడిన, రజగకర్దమమునన్ = పరాక పంకముచేతను, గ్రమ్మఱన్ = మగుడను, పంకములె = కర్దమయు క్తములైనవిగానే, చేనెన్ = పినచ్చెను. కారణగుణంబు = కారణముయొక్కగుణము, కార్యమునకున్ = క్రియకును, కలుగదే. (కలుగు ననుట.)

తా. కమలములు పంకజములుగాన నీళ్లను బంకయుక్తములుగాఁ జేసెను. సామాన్యముచేత విశేషమును సమర్థించిన యర్థాంతరన్యాసాలంకారము. శ్లో. 'తేయ

సోన్మైఠాంతరశ్యాసో వస్తుప్రస్తుత్య కించన, తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోజ్యస్య
వస్తునః ఆని దానిలక్షణము.

క. ఒసగి రగస్త్రాస్త్రిములం

గొసరి జచు ల్వార్థిసీరు ॥ గ్రోలితి వీని

ససికై మా కిచ్చని క

న్మిసరుడుగం గావ నప్పగించెడుమాడ్కిన్.

175

టీ. జుసల్ = మనుష్యులు, కొసరి = వేడిపోసుచును, వార్థి = సముద్రమందిలి,
సీరు = ఉదకము, గ్రోలితి = పానముచేసితివి. వీని = మాకువయోగమైన యాయుదక
మును, పసికై = పశువులకొఱకై, మాకు = మాకొఱకు, ఇచ్చని = విడువు మని, కన్మి-
సరుడుగ = కోపప్రయుక్తమైన నేత్రదోషము నివర్తించుటకై, కావ = ఆయుదక
మును ద్రావక రక్షించుటకొఱకు, అప్పగించెడుమాడ్కిన్ = ఇదిగో రక్షింపు మని యొప్పు
గించినరీతిని, అగస్త్రాస్త్రిముల = అగస్త్య = అగస్త్యునికి, అర్థముల = జలం
జలులను, ఒసగిరి = ఇచ్చిరి. హేతూత్వేక్ష. శరదృశువునందు నగస్త్యుని కిచ్చునట్టి
యర్థముల నిట్లుత్పేక్షించెను.

క. పరుషాతపత ప్తం బగు

ధరణీపాత్రమునఁ బడుట ॥ దళ మయ్యెఁ జామి

పరివక్వంబై యనఁగా

శరదిందుబోధ్యత్సన్న రేలు ॥ సాంద్రతఁ గానెన్.

176

టీ. ప...న = పరుష = కఠినమైన, అతప = ఎండచేతను, తప్తంబగు = కాగినటు
వంటి, ధరణి = భూమియనెడు, పాత్రమున = ఆధారమందు (పెనముమీఁదనుట),
పడుట = పకనమగుటచేత, దళమయ్యెఁజామి = దట్టమాయెచుజామా, అనఁగా =
అనునట్లు, పరివక్వంబై = పండినదై, శరదిందుబోధ్యత్సన్న = శరచ్ఛంద్రచంద్రిక, రేలు =
రాత్రులయందు, సాంద్రత = దట్టముగా, కానెన్ = వెలిగెను.

తే. వృద్ధితటి నిడ్డజెనఁ ద్రావఁ ॥ గ్రిందనుండి

తేటనదిసీటఁ దనవెంటఁ ॥ దేలుమీల

తథుకుతో నాఁచులత దోచె ॥ వెలికి ¹జమిలి

వెండిమీ లెక్కువెండుకవిల్లువోలె

177

టీ. వృద్ధితటి = పర్వాకాలమునందు, ఇడ్డ = పెట్టిన, జెన్ = చేరులయొక్క-
జెను, ద్రావ = పానముసేయుటకొఱకు, గ్రిందనుండి = అడుగునఁబట్టి, తేట = నిర్మల

మైన, నదినీటన్ = విడిచియుదకమందు, తనవెంటన్ = ఆనాచుతీగవెంటడి, లే...
తోన్-లేలు = పైకివచ్చుచున్న, మీల = మత్స్యములయొక్క, శకుతుతోన్ = కాంతి
తోడ, వెలికిన్ = బైటికి, జ...లు-జమిలి=జోడుజోడయిన, వెండిమీలు = రజతము
చేతఁజేయబడినమత్స్యములు, ఎక్కు = వైకెగయగా నొప్పుచున్న, వెండ్రుకవిల్లు
వోరెన్ = గుట్టపుతోడవెండ్రుకలచేగట్టిన ధనుస్సోయన్నట్లు (ఇది దాసరివాండ్రు
వాయించువాద్య మనియు దీని పేరు కామాచి యనియు జెప్పుదురు.) నాచులత
దోచెన్ = ప్రాచీనతీగ గన్నించెను.

తా. వానకాలమందు జేపలు నాచుతీగవెంట గుడ్డు విడిచియుండ వాని
దినటకు నీళ్లనుండి యానాచుతీగ వెంటడిని మత్స్యములు పైకి రాగా, నదిదాసరి
వాండ్రు గుట్టపువెండ్రుకలచేత వింటిబద్దకట్టి వానిమీద వెండితగ్గల్గచే మత్స్యముల
నేర్పఱచి వాయించునప్పడవి వైకెగయటవలె గన్పట్టెను.

క. హంసము క్రౌంచముతోలి రా

మాంసలరుచి వచ్చె దాను శ మలయముశీఖః బా

ల్లంస విలువ నీ రిద్విజీచెను

హంసమున కగస్తి పరమ శ హంసం బగుటన్.

178

టీ. హంసము=అంచపిట్ట, క్రౌంచముతోలిరాన్ = క్రౌంచపర్వతచిలముననుండి
రాగా, తాను = ఆయగస్త్యుఁడును, మలయముశీఖన్ = మలయపర్వతాగ్రముననుండి,
మాంసలరుచిన్ = అధికకాంతిచేతను, 'బలవాస్తాంసఖాంసలకి' యని యమరము.
వచ్చెన్ = ఉదయించెను. హంసమునకున్=చక్రాంగమునకు, అగస్తి = అగస్త్యమహర్షి
'అగస్త్యోగస్తిరిత్యపి' యని ద్విగుఃపఠోశము. పరమహంసబగుటన్ = పరమహంస
యనుఋషియౌటచేత, హంస = అంచ, పాల్ = తీరమును, విలువన్ = నీరముతో వేలు
పఱచగా, నీర్విజీచెను = తాను నీళ్ళలానిబురదను బోగొట్టెను.

తా. హంసలు పాలునీళ్ళు నేర్పఱచ నగస్త్యుఁడు నీరుబురదనేర్పఱచినందున
పరమహంస యనునట్లు శరదృతువునందు సుధికములు కలకలుఁడిగి నిర్మలము లాయెను.

లే. క్రౌంచ మొకకొన్ని గ్రుడ్లు శ గాంచె మింట

నవి యహంసచ్చదాచ్ఛాద శ నానుభూతి

హంసతతు లయ్యె గావన్నీ శ సరుణచూడ

గుప్తభుజగాశనాండము శ ల్గులు గావె.

179

టీ. క్రౌంచము = కొంచగుబ్బలియందున్నరంధ్రము, ఒకకొన్ని గ్రుడ్లు = కొన్ని
అండములను, మింటన్ = తనపైభాగమందు, కాంచెన్ = వహించెను. (పరశురాముని

బాణముచేత దోలువబడిన క్రాంచాచల రంధ్రమునుండి హంసలు మానససరో
వరంబునకు జనుటయు, మరలి వచ్చుచుండుటయును గల దని సంప్రదాయము.)
అవి = ఆ క్రాంచాచలములోని గ్రుడ్డులు, అహంస = దానియందురాకపోకలుగల హంస
తరములైన పక్షులయొక్క, ఛద = తొక్కలయొక్క, ఆచ్ఛాదన = కప్పటయొక్క, అను
భూతి = అనుభవముచేత, హంసతలులయ్యెన్ = అంచలగుంపులాయెను, కావన్నెన్ =
హంస గ్రుడ్లనితరపక్షులుపొందిన హంసపిల్లలుగానేరవన్నట్లయినా, అ...ల్ - అరుణ
చూడ = కోళ్ళచేతను, 'కృకవాకుస్తాప్రచూడః కుక్కుటశ్చరణాయధః' యని
యమరము. గుప్త=పొదుగుబడిన, భుజగాశన = నెమళ్ళయొక్క, ఆండముల్ = గ్రుడ్డులు,
గుఱులుగావె = చిహ్నములుకావా (ఆవు ననుట) ఇందు సామాన్యముచే విశేషమును
సమర్థించిన యర్థాంతరన్యాసాలంకారముచేత నుత్థాపితమైన యసంబంధమైన సంబం
ధము గలుగజేసిన యతిశయోక్త్యలంకారము.

చ. కలయఁగ వారిదేవతలు ॥ గాంచుసరోవరదంధదర్పణం

బులపయి దట్టపుంజీలుము ॥ పోవఁగఁ దాళలకంచు గీయఁగా

బలె నలువంకలం గలయఁగ బాయక తేలుచుఁ బద్మరేణువు

తెల్లఁకులఁ బాసిపోజెలఁగఁగ ॥ క్రేంకృతు లిచ్చుమ గాళమాలికల్.

టీ. వారిదేవతలు = జలాధిదేవతలు, కలయఁగఁ = అంతటను, కాంచు = చూచు
చున్నటువంటి, సరోవర = కొలంకు లనియెడు, దంధ = వ్యాజముగల, దర్పణంబుల
మయిన్ = అద్దములమీదను, దట్టపుంజీలుము = సాంద్రమైన మాంసము, పోవఁగఁ =
పోవునట్లు, తారు = ఆజలాధిదేవతలు, తలకంచున్ = ఆయద్దమైనకంచును, గీయఁగాలెన్ =
తోమిగిలఁజెట్టినందువలననోయన్నట్లు, నలువంకలన్ = నాలుగుదిక్కులయందును,
కలయఁగ = వ్యాపించునట్లు, పాయక = విచ్చిన్నముగాక, తేలుచున్ = పోవకమీఁ
దనేయుండుచు, పద్మరేణువుల్ = నలినపరాగములు, తెల్లఁకులఁబాసిపోక = ప్రక్కలకు
విడిపోవునట్లు, క్రే...ల్ - క్రేంకృతులిచ్చు = క్రేంకారములుచేసెడు, మరాళమాలి
కల్ = అంచలబారులు, చెలఁగెన్ = ఒప్పెను. ఆపహ్నుత్యుత్థాపితోత్పేక్షలంకారము.

తా. జలదేవతలు దా మెల్లడలఁజూచు సరోవరములను నద్దములవైగల దట్టమగు
మాంసము పోవునట్లు తోమిగిలఁపెట్టిరో యన్నట్లు హంసలసమూహము లవిచ్చిన్నములై
క్రేంకారము లొనర్చుచు బోలుపాఁచెను. వానిక్రేంకారములచే నలినపరాగములు ప్రక్క
లకు బోవుచుండెను.

సీ. అర్కమండలి కథ్ర ॥ మడ్డమైనంతనె

యెఱ మాసి మోము లి ॥ ప్పట్టి చూచి

ఘమఘమధ్వని గాలి గుహ జొర బురి యొకి

చుక విచ్చి కని తలం శ చుకొని వంచి

నిప్పుప్ప కేతకీ నేత్రాంబు వొత్తి భే

కపుఁ డెంకి పడియచోఁ గన్గ మొగ్గి

కేకకుఁ ద్యవనత గ్రీవమై రాక యొ

క్కిం తొర్చి వాత నే మేమొ కమిచి

తే. వెడలు బీతెండకును శర గ్రద్వృక్ష ముడిగి

వార్షిక మె యెక్కి త్రోటిని స్వంకపక్ష

తులను గిరువును పెట్టిచూపుల నరంబు

కెల కులఁ గనుంగొనుచుఁ గానఁ గేగు లుండె.

181

టీ. అర్కమండలిక = సూర్యమండలమునకు, అశ్రము = మేఘము, అడ్డమై నుతనెఁకొంచె మాచ్చాపకముకాఁగానే, ఎఱమాని = మేఱవిడిచి, మోము = ముఖమును, బిటెలి = పొడవుగానెత్తి, చూచి = వీక్షించి, (వానకాల ముఖభ్రాంతిచేఁ జూచి యనుట.) ఘమఘమధ్వని = ఘమఘమశబ్దముచేత, గాలి = వాయువు, గుహజొర = గుహలోఁబ్రవేశించుగా, పురి యొకించుక విచ్చి = వివిధమున గొంచెము విచ్చి, (గాలిచేతఁ గల్గినధ్వనిని మేఘధ్వని యనిభ్రమించి యనుట.) కని = చూచి, తలంచుకొని = అది యుఱుముగా దనివిశ్కరించి, వంచి = వివిధమున మరలనడచి, నిప్పుప్పకేతకీనేత్రాంబు వొత్తి = పువ్వులులేని మొగఁచెట్లయొక్క కన్నీరు దుడిచి, భేకపుఁడెంకి = కప్పలపనికి వట్టైన, పడియచోఁ = పల్లలములొని నెఱియకై కర్ణ మొగ్గి = చెవి వంచి (కప్ప కూతలు గలిగినవర్షము గల దన్న ప్రతీతినిబట్టి యనుట.) కేకకు = తనివాక్కునకు, శ్రో...ది - శ్రోవనత = మూఁడుమాటులు వంచఁబడిన, గ్రీవమై = మెడగలవై, రాక = ఆకేకాగ్రస్థియును వెడలక, ఒక్కిం తొర్చి = కొంచెముధ్వనిసేసి, వాత = నోటిచేతను, ఏమేమొ కమిచి = ఏమేమొచప్పరించుకొనుచు, వె...కుఁ - వెడలు = కలిగిన, బీతెండకు = తీక్షణతవనిపుత్తికొఱకు, శరద్వృక్షము = ఏడాదు లరఁటిచెట్టును, డిగి = విడిచిపెట్టి, వార్షికమైయెక్కి = గుప్తమునారోపించి, 'కారదో విషమచ్ఛదకి, వార్షికం త్రాయమాణాస్యా'త్తని కంటికి నమరము. (వర్షాకాలమున నెక్కియున్న పృక్షమున నెక్కిననర్థము కలుగు నని శరద్వృక్షము విడిచి వార్షికపృక్షమున నెక్కిననుట.) త్రోటిక = ముక్కుచేతను, 'చంచుస్తోటిరు భేస్త్రీయా'ప్తని యమరము. ఇర్వంకపక్ష తులను = ఉగ్ధియపార్శ్వపక్షమాలములను, 'స్త్రీపక్షతిఃపక్షమాల' త్తని యమరము. గిరువును = పెద్దకులు దుద్వికొనుచు, పెట్టిచూపున = వికృతభృచ్చీచేత, ఉరం

బుక్ = తొమ్మను, కేలకులక్ = ఇరుప్రక్కలను, కనుగొనుచుక్ = చూచికొనుచు, కాన్ = అరణ్యమునందు, కేకులు = సెమిళ్ళు, ఉండెక్ = నివసించెను.

క. వెలుతు రస లంటి యెండియు

లలి విప్పమి జెడక శిఖక శ లాపము వని వ

ర్తిలె బర్జన్యుడు నటన

ముల మెచ్చి మెఱుంగుగానె శ ముద్రించె ననన్.

182

టీ. శిఖకలాపము-శిఖ = సెమిళ్లయొక్క, కలాపము = పురి, అసలంటి = బురద తగిలి, వెలుతురు = మబ్బువిడిచినయెడచేతను, ఎండియుక్ = అరియును, లలివిప్పమిక్ = ఎప్పటికిని విడజేయకపోవుటవలన, (సామాన్యముగాఁ దడిసినపురులు విప్పరావు ; బురద యంటి యెండి యన్నట్లున్న వనుట.) చెడక = చెడిపోక, వనిక్ = అడవియందు, బర్జన్యుడు = వర్ష దేవత, నటనములక్ = నాట్యమును, మెచ్చి = క్లాఘించి, మెఱుంగుగానెక్ = ప్రకాశించుచున్న చిత్రవస్త్రమును, ముద్రించెనన్ = ముద్రపేసెనోయన్నట్లు, వర్తిలెక్ = ఉండెను.

తా. వానకాలపుబురదలు తమకలాపములకు నంటి యెడచేత నిగిరినందున శర త్కాలమునందు సెమిళ్లు పింఛములు విప్పి యాడకయుండఁగా వర్ష దేవత సెమిళ్లయొక్క నృత్యములకు మెచ్చి తననటులు మఱియొకచో నాడమందున్న ముద్రపేసెనో యన్నట్లుండెను.

సీ. చక్రస్తనప్రకాశ శమునకు ఘనంపుఁ

గొంగిడి కొనకొనఁగోల్ల గొణంగి

యశ్శనితంబంబు శ హంసహంమును బ

రాగరేఖాస్వర్ణ శ రశనముగను

జలశాటిపులినంపు శ జఘనంబుపై జాఱ

వ్యస్తవేతనభుజ శ స్వస్తిక మిడి

తనిమతో వెచ్చనై శ తటశరప్రతిబింబ

హంసాలి బాష్పలు శ చ్ఛాస్వములును

తే. నగుచు నలిచి చెందొవకంట శ నలిగి తమ్ము

లంటుకై యొత్తు పదనతి శ నలరి కువల

మధులహరి నభి జెందినై శ మగతనముల

నొక్కడల గూడుచు సనంతు శ లుబ్ధుఁ బెనుచె.

188

టీ. గ్రవంతులు = వదులు, 'గ్రవంతీ నిమ్నగాఢా' యని యమరము. ఉచ్ఛ్వాసములును = పరివాహము లనునిట్టూర్పులను, 'జలోచ్ఛ్వాసాభరివాహ' యని యమరము. అగుచున్ = అయినవై, చెం...టన్ - చెందొవ = ఎఱ్ఱగలవయనియెడు, కంటన్ = సేత్రము చేత, అలిగి = కోపగించి, (శరత్కాలమందు బ్రవాహములు తక్కువైనందునఁ బెనిమిటియైన సముద్రనితోఁ దమకు సంపర్కము లేమిఁజేసి ప్రణయకోపమునొంది యనుట.) తమ్ములంటు = పద్మములనంటుచున్న, కైయొత్తు = సముద్రపుఁగాలువల పొంగుట యనెడు, (కై = హస్తముచేతను, ఒత్తు = పట్టుటగల,) పద = పాదములయందు, నలిన్ = నమస్కారముచేతను, అలిగి = నొకసించి, చ...కున్ - చక్కస్తన = కోకము లనియెడు కుచములయొక్క, ప్రకాశమునకున్ = శుపించుటకొఱకై, ఘేనపు = శురుగనియెడు, కొంగు = వైటచెఱుగు, ఇడి = విడిచి, (భర్తకుఁ గుచులు గన్నించుటకై వైటచెఱుగుఁ దొలగించె ననుట,) కొనొనఁ గోళ్ళన్ = జలకుక్కుటములను వ్యాజముచేత (బొల్లి కొళ్ళనుట.) గొణిగి = జల్పితముచేసి (ఆనఁగా మణితములనుట) ఆశ్చర్యబాబున్ = పాషాణములనుకటివత్పాద్యాగమును, 'పశ్చాన్నితంబి స్త్రీ కట్యా' వ్వుని యమరము. హంసహరమును = మరాళము లనుముత్యాలనరము, ప...ను - పరాగ రేఖా = పద్మరేఖులబొలిమే, స్వర్ణరశనముగను = బంగారు మొలనూలుగాను, జల కాటి - జల = ఉదకము లనియెడు, కాటి = వస్త్రము, పునెనపు = ఇసుకడిచ్చెయని యెడు, జఘనంబువైన్ = కటిపూర్వభాగముమీఁదనుండి, జాఱన్ = గళితముకాఁగా, 'క్లిదేతు జఘనపుర' యని యమరము. వ్య...ముఇడి-వ్యస్త = వేఱైనట్టి, పేతన = ప్రబులి చెట్లనియెడు, భుజఃబాహువులయొక్క, స్వస్తికమిడి = స్వస్తికబంధముయిచ్చి, (భుజస్వస్తిక మనఁగా భర్తనాలింగనమొనర్చుటకై చేయునట్టి భుజముభవిశేషము.) తనిమతోన్ = సూక్ష్మరూపముగోడ, వెచ్చనై = వేడియై, త...లు-తట = తీరమందున్న, శర = తెల్లు పువ్వులయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిఫలనములనియెడు, హాస = నవ్వును, ఆళి = తుమ్మెద లనియెడు, బొప్పలు = సకజ్జలనందబొప్పములు గలవియై, కువలమధులహరిన్ - కువల = కులువలయొక్క, 'కువాలం కులం కువ' వ్వుని నానార్థరూపోశము. మధు = మకరందము యొక్క, లహరిన్ = ప్రవాహముచేతను, ఆభిధి = సుంద్రమును, చెంది = పొంది, వైమగతములన్ = పురుషాయితములచేత, ఒక్కెడలన్ = ఒక్కొక్కప్పుడు, కూడుచున్ = కలయుచును, ఉబ్బున్ పెనఁచెన్ = సముద్రుని నుప్పొంగించెను.

తా. సముద్రముయొక్క సమీపమునకుఁ గలువమకరందప్రవాహముతోపచ్చి శరత్కాలమందుబ్రవాహములు లేమిఁజేసి కూటమి లేకుండుటవలనఁ బ్రణయకోప

ప్రయుక్తంబైన శేత్రరక్షితులు గల్గిన బెజ్జుకలువలచే నొప్పుచు నుప్పుకాలువల పోటు
యొడు హస్తములతో నొత్తుటచేత నమ్రత్వమునకు సుతసింపి యొకానొకప్పుడు
గూడుచు బురుహాయితరతులచేత నదులు నముద్రుని సంతోషమును బొందించెను.
(ఈపద్యమునకు బెక్కండ్రు పెక్కువిధములుగ నర్థవర్ణనాబులు చేయుదురు. అవి
యన్నియు మిగులరసయుక్తములుగా నుండునందున గ్రంథిస్తరభీతిచేత నిందు పేక్షింపం
బడియె. పురుహాయితలక్షణము. 'నటదుత్తుంగవయోధరంబు గతమందాక్షక్రియో
దారమ, స్ఫుటనాగంకురమక్షిణివనత్పుష్పేషుదర్పంబున, ఘటితాలింగనవామసీ
కృతకుచాగ్రప్రాథరోమాంచమై, విటుఁ జొక్కించె బ్రభుల్లపద్మనయనావీరాయికం
బెంతమీన్.' అని నరసభూపాలీయమున చున్నది.) రూపకాలంకారము.

వ. ఇట్లు శరత్సమయం బెసంగిన నంగీకృతక్షత్రధర్తుండు గావున దిగ్వి
జయయాత్ర ధర్మం బని యానీతబలపట్కంబు నాకృష్టసామంత
రాట్కంబుగా వెడలి. 184

టీ. ఇట్లు = ఈయుక్తక్రమంబున, శరత్సమయంబు = శరద్భతువు, ఎసంగిన =
ఒప్పుగా, (యామునాచార్యుండు), అంగీకృత = అంగీకరింపబడిన, క్షత్రధర్తుండు
గావున = క్షాత్రములుగలవాడటచేత, దిగ్విజయయాత్ర - దిక్ = తూర్పు మొదలగు
దిశలయొక్క, విజయ = గెలుపునమిత్తమై, యాత్ర = పుట్టిపోవుట, ధర్మంబు = న్యాయ
మని, అనీత = పిలువబడిన, బలపట్కంబు = పడ్డిప్పు బైన నైనయము గలుగునట్లును
(మాల్యభృత్యాదిహింసముగ బలము పడ్విధము.) ట్ల. పడ్విధం బలమారాయప్రత్యే
దిగ్విజయ' యని కాళిదాసుని ప్రయోగము. అకృష్ట = అకర్షింపబడిన, సమస్త = ఎల్ల
వారైన, సామంతరాట్కంబుగా = తనదేశమునకు జాట్లుప్రక్కల నుండురాజులు
గల్గనట్లును, వెడలి = యుద్ధయాత్రకు బయలువెడలి.

మహాస్రగ్ధం. గజఘోటస్యందనాభీకబలితధరణింగాస్త్రవేయాధిరాజ్ఞా
ర్థజుత్వశ్రేణులంతర్జుణులసవతులై సమగ్ర బాదాంతకుంత
ధ్వజవాతాఘాతఘూర్ణద్వనధులరవభుల్బాద్యము వ్రీఱగాఁ ద
ద్విజరాజస్యండు విద్విద్యదళేన మనః గావించె ఐశ్వర్యయాత్రన్.

టీ. గ...ణిక్ - గజ = ఏనుగులయొక్కయు, ఘోట = గుఱ్ఱములయొక్కయు,
స్యందన = అరదములయొక్కయు, అభీ = సమూహముచేత, కబలిత = మ్రొంగబడిన,
ధరణిక్ = భూమియందు, కా...ల్ - కాస్త్రవేయ = పాములకు, అధిరాట్ = దొరయైన
తేజునియొక్క, మార్ధజ = తలయందుబుట్టిన, రత్నశ్రేణులు = రత్నాలపట్టులు, అంత

ర్షణులసవతులై = భూమి రత్నగర్భ గనుక దామాభూమిలో నున్న రత్నములలో సమానములై యునుట.) మర్గం = అవిలిపోగా, పా...త్ - పాదాత = పదాతిసేనాసంబుధియైన, కుంత = ఈటిలయందున్నటువంటి, ధ్వజ = తెక్కిపుబట్టలయొక్క, వాత = గాలియొక్క, ఆహూత = తాగుడుచేతమ, ఘూర్జల్ = పొంగుచున్నటువంటి, వనధుల = సముద్రములయొక్క, రవకుత్ = ధ్వజులు, వాద్యముత్ = మద్దెల, డోలు, వీణ, సన్నాయి మొదలగువానిని, మీఱుగాణ్ = అతిశయింపగా, తద్విజరాజమ్యుడు = విప్రుడైన యారాజు, (యామునాచార్యుడనుట.) దిగ్జైత్రయాత్ర = దిగ్విజయయాత్రయందు, అనిన్ = యుద్ధమందు, విద్విద్విదళనమున్ = వగతురయొక్క సంహారమును, కంపించెన్ = బనర్చెను.

క. జన్నములు చేసి దానము

ల న్నానాదేశవిప్రులం దనిపి సుసం

పన్నత ననిశము బహుభో

గోన్నతుడై యాదమఱచి శ యుండె నశంకన్.

186

టీ. జన్మములు = యజ్ఞములు, చేసి = కావించి, దానములన్ = ఉదకధారా పూర్వకంబుగ సిచ్చినయీవులచేతను, నానాదేశవిప్రులన్ = బహుదేశములనుండిచ్చిన బ్రహ్మణులను, తనిపి = తృప్తిపొందించి, సుసంపన్నతన్ = సకలసమృద్ధిగలవాడౌట చేత, అనిశమున్ = ఎల్లప్పుడను, బహుభోగోన్నతుడై = ఎప్పుడైనను భుజించుచే నతిశయించినవాడై, శంకన్ = వెఱపులేనట్లు, ఆదమఱచి = పరామర్శించి, ఉండెన్ = వసించెను. రాజ్యమోహముచేత జ్ఞానభక్తివైరాగ్యములు మఱచి యుండె ననుట.

వ. మఱియు నతనిరాజ్యంబున గలవు గఱచి చే యెత్తి మొఱుఁ బెట్టుట కరులయందఁ, యట్లు నట్లువడ మెడఁ బట్టిత్రోయుట వెడ వెడం బోవుకల్లువులం బండువతలంటులకు నింటికిం దెచ్చుకణ్ఠాంగ నాభ్రాతల పరిహాసచేష్టలయంద, సున్నముమెత్తుటయుం బట్టుకారులంబట్టుటయు సౌధస వర్ణ భూషాది నిర్మాణంబులయంద, కాసెచుట్టుటయు గత్తి గట్టుటయు గ్రీకవాకులకలహంబులయంద, యతుల్య తులనాదిభుజ శాదిదోషంబులు జాంబూనదపరీక్షాదులయంద, యే దేనియుం గెన్నువేయుట మృదంగాదివాదిత్రంబులయంద, థాతు వాదంబులు తఱచగుట శాబ్దికులయంద కాక, యితరస్థలంబుల లే కుండ రాజ్యపరిపాలనంబు నేయుచుండె.

187

టీ. చుటియున్ = వెండియు, అతనిరాజ్యమునన్ = అయ్యామునాచార్యుని దేశముందు, కనవుఁగఱచి = తృణముగఱచి, చేయెత్తిమొరఁబెట్టుట = వాస్తవమునలైకెత్తి యెలుఁగెడుట, కరులయంద = విచుంగులయందె, (చెయ్యనఁగాఁగరము, అది గలది కరి యని వ్యుహఁగము), అట్లునట్లువడన్ = ఆయాలాగునఁ బతనమగునట్లు, మెడ బట్టి త్రోయుట = గళముఁబట్టి యావలికింద్రొబ్బుట, వెడవెడంబోవు = మెల్లమెల్ల నెడచు చున్నట్టి, పల్లవులన్ = విలులను, 'ప్పిఁకపల్లవితో విట' యని యమరము. వండువతలంటు లకున్ = సంవత్సరాదిపొడువు మొదలగు సంతోష దినములయందు దభ్యంగము సేయుట కొఱును, ఇంటికిందెచ్చు = గృహమునకు రావించుచున్న, పట్నాగనాభ్రాతల = వేశ్యా నహాదరులయొక్క, పరిహాసచేష్టలయంద = ఎగతాళివ్యాపారములయందె, సున్నము 'మెట్టుటయున్' = సుధాలేపమును, పట్టుకాటులంబట్టుటయు = కంసాలవానికొఱముట్టులా కొక విధమైనవాని చేతంబట్టుటయు, సౌధసౌవర్ణ భూషాదినిర్మాణంబులయంద - సౌధ = మేడలయొక్కయు, సౌవర్ణ = సువర్ణమయములైన, భూషాది = ఆభరణాదులయొక్కయు, నిర్మాణంబులయంద = చేయుటయందె, (సున్నముఁబూయుట మేడలకును, బట్టుకారులం బట్టుట స్వర్ణ భూషాదులకు నుట,) కాసిచుట్టుటయున్ = లాగుమీఁద గోకకట్టు టయు, కత్తిగట్టుటయున్ = ఇద్దబాధనమును, కృకవాసులకలహంబులయంద = కుక్కుట యుద్ధంబులయందె, అ...లు - ఆతుల్య = సరిగానివస్తువుతో, తులనా = తూచుట, (పోల్చుట యని యొకయర్థము.) అది = లానగు, ఘర్షణాదిదోషంబులు = ఒరయుట మొదలైనవి, జాంబూనదపరీక్షాదులంద = స్వర్ణశోధనాదులయందె, 'రుక్మం కార్త వ్యురం జాంబూనదమప్తపదోస్త్రియా' మ్మని యమరము. ఏదేనియున్ = ఏవస్తువునైనను, కన్నుచేయుట = ఆభిలాషపడుట, మృదంగాది వాదిత్రంబులయంద = మద్దెలమొదలగు వాద్యములయందె, (మద్దెలను వేయునట్టికన్ను కరణి యని చెప్పఁబడును.) 'చతుర్విధ మిదం వాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామక' మ్మని యమరము. ధాతువాదంబులు దఱచగుట = మోసములు మొదలగుటయు, భూవాదిధాతువులవిషయమైనవాదములు విస్తరిల్లుట యను, శాబ్దికులయందకాక = వైయాకరణులయందెకాని, (ఈ కాకయనుపద మన్ని సావధారణసప్తమ్యంతములతో నస్వయింపపలసినది.) ఇతరస్థలంబులన్ = వేఱుచోట్లను, లేకుండన్ = లేక యుండునట్లు, రాజ్యపరిపాలనంబు = ప్రజాపాలనము, చేయు చుండెన్ = జనరించుచుండెను.

టీ. తత్పితామహం దైననా శి ధముని శిష్యుఁ
దై నశ్రీపుండరీకాక్షు శి ననుఁగుశిష్యుఁ
దై నశ్రీరామమిత్రాఖ్యుఁ శి దార్తి దనదు
పరమగురుపాత్రునకు నిట్టి శి బంధ మెట్లు.

టీ. తస్మిన్మామహుడు=అయ్యామునాచార్యునికిఁదండ్రీతండ్రీ, అయిన = అయినటువంటి, నా...డు-నాగముని=శ్రీమన్నాగమునికి, శిష్యుడు = అంటేవాసి, అయిన = అయినట్టి, శ్రీ...డు-శ్రీపుండరీకాక్షు = యోగియగునప్పూడరీకాక్షునకు, (శర్యునపేరు ద్రవిడభాషయందు ఉయ్యక్కొండా రని యందురు.) అనుగుశిష్యుడు = ప్రయచ్ఛాత్తుడు. 'ఛాత్రాంటేవాసినా శిష్యాకి' యని యమరము. అయిన = అయినటువంటి, శ్రీరామమిత్రాఖ్యుడు = శ్రీరామమిత్రు డను నామముగలయోగి, (ద్రవిడభాషచేత నీయనపేరు మణక్కార్ననది యందురు) ఆర్తి = బాధచేత, తనదు = తనకు, వరమగురు = వరమాచార్యుడైన నాగమునికి, పాత్రునకు = మరుమండైన యామునాచార్యునకు, (ఇందున కుదాహరణము. స్థా. పితామహం నాగముని విలాశ్య ప్రసీద ముద్వృజ్ఞ మచిత్యుత్వా' యని యామునాచార్యుని ప్రయోగము. అనుగుశిష్యుడై శ్రీరామమిత్రాఖ్యుఁ డన్నచో శ్రీరామమిత్రునికి నాచార్యుడు శ్రీపుండరీకాక్షుడు, అయినకు నాచార్యుడు శ్రీమన్నాగముని గనుక నాయన యాచార్యునకు నాచార్యుడు వరమాచార్యుడు గానఁ బరమగురు పాత్రుఁ డని ప్రయోగఃపఱడెను.) ఇట్టి బాధ మెట్లు = ఇటువంటి రాజ్యప్రాప్తిరూపమైన ప్రతి బాధక మేలాగు సభివించెను?

వ. యోగసామ్రాజ్యంబు మఱచి సామ్రాజ్యంబునం దాసత్వం డయ్యె నట్టిమహాత్మువంశంబునం బుట్టినట్టి యితం డి ట్లగుట యతివ్యతి క్రమంబు.

189

టీ. యోగసామ్రాజ్యంబుమఱచి = విశ్వరూపమైనశక్తియోగ ప్రపత్తియోగ ములకు విడిచి, సామ్రాజ్యంబునందాసత్వం డయ్యె = సమ్రాట్టయొక్క భావము సామ్రాజ్యము, 'శాస్త్రీ యశ్చాజ్ఞయా రాజస్స సమా' ట్టని యమరము. 'ట్టిమహాత్ము వంశంబునంబుట్టినట్టి = అటువంటి మహాపురుషుని కులమునందు జన్మించిన, ఇతండు = ఈ యామునాచార్యుండు, ఇట్లగుట = రాజ్యనత్తుడౌట, అతివ్యతిక్రమ బు=మిగుల సతిక్రమము.

సీ. వృషశైలధురవారిఁ శ్రీ ప్రవణస్నానంబు
నిష్ఠఁ గావించి యోగ్నికముఁ దీర్చి
యేకాంతగుహ తల్లఁటికుశాసనమున
నుండి లక్ష్మీశాంఘిపుండరీక
మంకురత్వులక హావ్వాశ్రువై దహరపు
ష్కరమున భావించి శ సవిత దిరుగ

యజ్ఞోపవీతపద్యమాలికతోడి

యోగపట్టిక గూడి 1 యుక్తము మొదలు

తే. శౌరిఁ దృఢజేధ్రవాస్తవ్యుఁ గొలిచి

సతియు నాలర్క శాకమంచితము వండ

నిల్లునుండున కిర్పించి 1 వేల్చి వీర్చి

యిట్లు తనుయాత్ర 1 నడపు మున్నితనితాత.

190

టీ. పృవతైలపురవారిక-పువతైల=ఘటికాచలముయొక్క, (గీనికి ద్రవిడభాష
యందు ఆకర్ తిరుమల యని నామము. నారాయణాద్రిపువభాద్రి పుషాద్రి యని
ఋర్యాయములుగాను వ్యవహారము గలదు.) ఘరవారిక = సెలయేటియుదకమందు,
ప్రవహణస్నానంబు = మూడువేళలయందు జలకములాడుటను, నిష్ఠా = నియమముచేత,
కావించి = చేసి, ఆపివకముక్ = సుధ్యావందనాది కృత్యమును, తీర్చి = జనర్చి,
వి...హాక్—వికాంత = రహస్యమైన, గుహ = గుహలుగల, తల్ = ఆ పృవతైలము
యొక్క, కటి = చటయందు, కుకానమునక్ = చర్మాసనమునందు, ఉండి = కూర్చుండి,
లక్ష్మీశ = శ్రీపతియొక్క, ఆంఘ్రిపుండరీకము = పాచివర్ణమును, ఆంకురల్ = మొలచు
చున్న, పులక = రోమాంచమును, హర్షాశ్రువై ఆనందబాష్పములు గలవాడై,
దహరపుష్కరమునక్ = హృత్పుండరీకమందు, 'పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాచ్యభాండ
ముఖే జలే, హ్యమ్ని ఖడ్గే జలే పద్మే తీర్థావధిశేషసౌఖి' అని యమరము. భావించి =
ధ్యానించి, సవిశదిదుగ్ = ప్రాద్దు పడమటికి మళ్లగా, యజ్ఞోపవీత = జంఝెముతోడను,
పద్మాక్షమాలికతోడి = తామరపూసలతోడను గూడిన, (ఇది తులసిపూలవందల కుప
లక్షణము. ప్లి. 'యే కంఠలగ్నతులసీనశివాక్షమాలా యే బాహుమూలపరిచిహ్నితశంఖ
చక్రాకి, యేవా లలాటఫలకే లసదూర్ధ్వపుండ్రాస్తే వైష్ణవా భువనమాశు పవిత్రయంతి'
యని యున్నది. యోగపట్టిక = యోగులు జంఝెముగా వేసిననువట్టి యల్లికపట్టు
పట్టెడను, కుడి = కలిసి, ఉరము = అగ్గి, మెఱయక్ = మెలుంగుగా, తద్ధరణీధ్ర =
ఆ పృవతైలమందు, వాస్తవ్యక్ = ఉన్నటువంటి, శౌరిక్ = సుందరబాహువును,
గొలిచి = నేవించి, సతియక్ = నాశమునిభార్యయును, అంచితము = ఒప్పెన్నో,
అలర్కశాకము = ముండ్లముపైకూరను, వండక్ = పచనముఁ జేయుగా, ఇల్లుకుందు
నకుక్ = తనయుట నారాధింపఁబడు కమలనాభునకు, అర్పించి = సమర్పణముచేసి,
వేల్చిక్ = ఔపాసనాదిహోమములను, తీర్చి = జనర్చి, మున్ను = పూర్వమందు,
ఇతనితాత = కాయామునాచార్యునికిఁ బితామహుండైన శ్రీమన్నాశముని, ఇట్లు
ఉక్తకనుంబుగా, తనుయాత్రక్ = శరీరయాత్రను, నడపుక్ = కడపును.

క. తొడిబడి *విషయాతురు నవి

విడువు మనుటకంటె గలదె 1 వేతేపగ నే

ర్వడర గథాదుల నొకవెం

బడి దోచుం బలికి మైత్రి 1 వాపుట యొప్పున్.

191

టీ. తొడిబడి = త్వరపడి, విషయాతురు = ప్రకృతనాదివిషయముల
యందాసక్తుడైన వానిని, అవి = ఆ విషయములను, విడువు మనుటకంటె = విడిచి
పెట్టుమనుటకంటె, వేతేపగ = అన్యమైనవిరోధము, కలదె = ఉన్నదా, (లే దనుట.)
నేర్పు = చతురత్వము, అడర = ఒప్పుగా, కథాదుల = భారతాదికథలయందు,
ఒకవెంబడితోరణ = ఏదేనొకక్రమముదోచునట్లు, పలికి = తెలిపి, మైత్రి = విషయ
ములయందున్న స్నేహము, వాపుట = వదల్చుట, ఒప్పున్ = తగును.

క. వసుధం బుత్తాదికదు

ర్వ్యసనము నైతము దండ్రి 1 వారింతుటకు

వనపడ దంట మఱి రాజ్య

వ్యసనము వారింప నెంతవా డెవ్వొడున్.

192

టీ. వసుధ = భూమియందు, పుత్తాది = సుతులు మొదలగువారియొక్క,
దుర్వ్యసనము నైతము = స్త్రీద్యూతాదిచిత్రయైనను, తండ్రి = జనకుడు, వారింతు
టకు = నివర్తింపజేయుటకు, వనపడదంట = శక్యము గా దంట, మఱి = ఇతను,
రాజ్యవ్యసనము = దొరతనపురింపినను, వారింప = నివర్తింపజేయుటకు, ఎవ్వొడున్ =
ఎవ్వడను, ఎంతవాడు = ఎంతటివాడు, (ఎట్టివాడైనను మాన్పలే దనుట.)

ఆ. నల్ల గ్రోల నిచ్చి 1 మెల్లనె చివ్వంగి

నోరి జింక దివియు 1 నేరు పొదవు

వేట కాడువోలె 1 విషయాలివలన ద

త్తవ్వగ దీప నిచ్చి 1 త్రిప్ప టురువు.

193

టీ. నల్ల = రక్తమును, గ్రోలనిచ్చి = త్రావనిచ్చి, మెల్లనె = తడవుగానె, చి...
కత్ - చివ్వంగి = తరక్షింపుయొక్క, నోరి = నోటియందున్న, జింక = లేడిని, త్రి...

* విషయాతురు = శబ్దాదులయిన యింద్రియార్థములచే - రోగియైనవానిని
అని వే. టీ. శ. ర. లో 'ఆతురుడు = వ్యాధిగ్రస్తుడు, తెలుగుంటు' అని యున్నది.
ప్రొద్దుగాక; దానిమీదనే ఆధారపడి - 'విషయ+ఆతురు' = విషయములచేత - రోగి
యైనవానిని' అని యర్థము చెప్పగూడదు. విషయములయందు, - ఆతురు = అసక్తిగల
వానిని - అని చెప్పవలెను. "ఆతుర Eager, over anxious" - అట్టి.

రే - తివియు = తీయునట్టి, నేరుపాదపు = వైపుణ్యముగల్గినట్టి, వేటకాడువోరే
= మృగయ్యనివలె, విషయాశివలన = శబ్దాదివిషయసమాహమందు, శత్రువృత్ = ఆ
యామునాచార్యునియొక్క యాశయ, తీరనిచ్చి = ముగియనిచ్చి, త్రిప్పట = మళ్లించుట,
ఉరుపు = మంచిది.

వ. కావున నెట్లయిన నితని నింక నువేక్షింప రా ద. పాయంబున
జొచ్చి యొక్కరీతిం ద్రిప్పవలయు నుర్వి నాహారవోషంబె విజ్ఞాన
నాశంబునకు మూలం బని వితర్కించి. 194

టీ. కావున, ఎట్లయిన = ఏలాగైనను, ఇతని = ఆయామునాచార్యుని,
ఇంక = ఇంకమీదను, ఉపేక్షింపరాదు. (అలక్ష్యముసేయరాదు.) ఉపాయంబున
జొచ్చి = నేర్పుతోబ్రవేశించి, ఒక్కరిని ద్రిప్పవలయు = ఒకానొక ప్రకారముచేత
మళ్లించవలయును, ఉర్వి = భూమియందు, ఆహారవోషంబు = భోజనమువలనివోషంబు
(ఆనంగా బాప ముట. ఆశ్రయనిమిత్తజాతస్వరూప దుష్టాహారవర్జనంబువలన గాయ
శుద్ధియనియున్నది కావున), విజ్ఞాననాశంబునకు = మతిచెడుటకు, మూలం బని = వారణం
బని, వితర్కించి = ఊహించి.

క. ముల్లుదలకొననినవకపు, బల్లవములతోడ ముక్తి కి భామచెవులకుం
బల్లేరుంబువ్వలగుపువు, బల్లసిలునలర్కశాక కి మొదుగుగగొనుచున్.

టీ. ముల్లుదలకొనని = కంటకముపుట్టని, నవకపు = లేతలేన, బల్లవములతోడ =
చిగుళ్లతో, ము...కు = ముక్తిభామ = మోక్షాంగనయొక్క, చెవులకు = కర్ణమ
లకు, బల్లేరుంబువ్వలగు, (ఆనంగా బల్లేరుపువ్వలనెడు భూషణములవలెనున్నదియును.)
పువులు = పుష్పములు, ఉ...ము = ఉల్లసిలు = బిడ్డను, అలర్కశాకము = ముగ్ధము నై
కూర, ఒదుగుగ = చిత్తారముగా, గొనుచున్ = సుగ్రహించినుచు, స్తో. 'అయత్నతో
యామున మాతృదాస మలర్క పత్తార్పణ నిష్క్రమేణ, యక్రీతవా నాస్థిశయాప
రాజ్యం నమామి తం రామ మమేయసత్త్వమ్' అని ప్రసిద్ధము.

తే. తెచ్చి యొకవైష్ణవుడు గాను కిచ్చె ననుచు

బానసపుబాడబులచేత కి బంపుటయును

నతడు ప్రియపడి వండించి కి యారగింప

దెచ్చు నిచ్చు గొన్నాల్గిట్లు కి తెచ్చుచుండ.

196

టీ. ఒకవైష్ణవుడు = ఒకవిష్ణుభక్తుడు, తెచ్చి = తీసికొనివచ్చి, కాను కిచ్చె నను
చున్ = ఉపహారమొసంగెనని, బానసపుబాడబులచేత = పంటబ్రహ్మణులచేతను,
పంపుటయును = అంపగా, 'అభద్విశాత్స్యగజస్తభూదేవ బాడబా' అని యమరము,

అతడు=అయ్యామునాచార్యుండు, ప్రియవడి = ఇష్టవడి, వండించి=వదనము చేయించి, ఆరగింపకొ = భోజనముచేయఁగా, ఇచ్చకొ = ప్రియముతో, తెచ్చుకొ = మరలఁజెచ్చి యిచ్చును. కొన్నార్లు = కొన్నిదినములు, ఇట్లు = ఈప్రకారముగా, తెచ్చుచుండకొ = తెచ్చియిచ్చుచుండఁగా.

వ. ఒక్కనాఁ డతండు భోజనసమయంబున సకలశాకాస్వాదనంబు నేయుచు వచ్చి తచ్చాకంబు నంజుచుం దలంచుకొని యేతదానీత యగుభాగవతు భోజనానంతరంబ మమ్ము గాన్నిపుం డనివలికి పాణిప్రక్షాళనాచమనానంతరంబ యతనిం గాన్నించుకొని నమస్కరించి వచ్చిన ప్రయోజనం బడుగుటయు నతం డిట్లనియె. 197

టీ. ఒక్కనాఁడు = ఒక్కదినమునందు, భోజనసమయమునకొ = ఆరగింపుతఱి, స...బు - సకల=సమస్తమైన, శాక=వృంజములయొక్క, ఆస్వాదనంబు = రుచిచూచుటచేయుచు, వచ్చి=క్రమముగావచ్చి, తచ్చాకంబుకొ = ఆముద్గము నైహారపు, నంజుచుకొ = ఆస్వాదించుచు, తలంచుకొని=జ్ఞప్తితెచ్చుకొని, ఏతదానీతయగు = ఈకూరఁజెచ్చినట్టి, భాగవతుకొ = భగవద్భక్తుని, భోజనానంతరంబు = ఆరగించినవెనుకనే, మమ్ము గాన్నిపుం డని = మమ్ము గుఁగొనఁజేసిం దని. వలికి = వడివి, పాణిప్రక్షాళనాచమనానంతరంబు = చెయిఁడిని యుపస్పర్శముచేసిన మ్మనకు, అతనిం గాన్నించుకొని = ఆమహాభాగవతునిం గానిపింపఁజేసికొని, నమస్కరించి = నేమించి, వచ్చినప్రయోజనం బడుగుటయు = ఆగమవకార్యమును బృచ్ఛనేయఁగా, అతండు = ఆ శ్రీరామమిత్రుఁడు, ఇట్లనియెకొ = పత్యమాణక్రమంబున బరికెను.

క. మీపెద్దలు గూర్చినని, ఊప మొకటి సహ్యాజనితసింధుజలాంత

ద్వీపమున నుండ నీకుం, జూపంగా వచ్చితిని వసుమతీనాథా. 198

టీ. వసుమతీనాథా=పీయరాజా ! మీపెద్దలు = వృద్ధులయిన మీపితృ పితామహాదులు, గూర్చిన = కూడఁజెట్టినట్టి, భక్తిచేత నేమించినట్టియు, నిత్యమొకటి = ప్రాంతిపెట్టినయొకనిధి, స...నకొ - సహ్యా = సహ్యాపర్వతమునందు, జనిత = పుట్టినటువాటి, సింధు = కావేరియొక్క, జలాంతః = ప్రవాహవ్యవస్థయైన చున్న, ద్వీపమునకొ = దీవిపర్వతమునందు, ఉండకొ=ఉండఁగా, నీకుకొ = నీకు, మాపంగాకొ = కనుపఱచుటకొఱకు, వచ్చితిని = ఏతెంచితిని.

క. నా కేటికి నిత్యేప మనాకు నిధియు నాకరంబు స నరనాథులసా

మైకాన విన్నవించెద, నాకర్ణింపుము తదీయమగువిధ మెల్లన్. 199

టీ. నిత్యము = ధననిధి, నాకేటికే = నాకెందులకు, ఆనాకు = ఆదిమలుకకుము, నిధియే = నిత్యమును, అకరంబు = గనియును, నరసాధులసొమ్మే కానకే = రాజుల ద్రవ్యమేగనుక, విన్నవించెదకే = తెలిపెదను, దనీయము = అనిత్యమునంబుద్ధియైన, విధమెల్లకే = స్వరూపమంతయును, అకర్ణింపుము = వినుము.

నీ. స్ఫటల మణు వ్రీట శ శాంతమై శ్వేతమై
నట్టికాంచొక్కటి శ చుట్టియుండు

రక్షోగృహీత మనన్వృథ తొల్లి గల దది

పాలయ దం దేదాబునెలలు గాని

యెఱాటిబలి యైనఁ శ జేపడు బ్రాణిహిం

సాదిపూజనముల శ కాసడదు

తనవెలుం గొగి నిరంజనదృష్టికేనె లత్య

మై యుండు నయ్య నింతంత గాదు

తె. రత్న మొక్కటిపై నపూర్వంబు మెఱయుఁ

గలదు పద్మంబు శంఖంబు శ పలుకు లేటి

కక్షయ మనంత మాద్య మేకాంతమందు

భూప నీ కొక్కనికె కాక శ చూపరాదు.

210

టీ. స్ఫటల = పడగలయందు, మణులు = రత్నములు, మొఱకే = అతిశయించగా, 'స్ఫటాయాంతు ఫణాద్వయోః' అని యమరము. శాంతమై = ఓర్పుగగ్గినవై, శ్వేతమైనట్టి = తెల్లనైనటువంటి, త్రాచొక్కటి = ఒకకృష్ణస్వము, చుట్టియుండుకే = పరివేష్టించియుండును (ధనశ్రేష్ఠును స్వము చుట్టికొనియుండు ప్రసిద్ధముగానెలకృతమందు రంగనాయకుని యామునాచార్యునియొక్క పూర్వ బుంఠిన నిత్యముగా రూపించిచెప్పినందున ద్వ్యర్థిగా శ్రీరంగేశ్వరునియందలి ధర్మములను నిధి ధర్మములుగాను, నాయన శ్రేష్ఠతాయి యగుటవల్ల సర్వావతారములకు నిధులని వ్యవహారము గలదు గనుక నట్టి నిత్యమునకు సర్వము చుట్టికొనియున్నట్లును జేవ్వట యుక్తము.) ర...ము - రక్షః = రక్షసునిచేత, గృహీతము = స్వీకరింపబడ్డది, అకే = అనెడు, ప్రశ = ప్రసిద్ధి, తొల్లి = పూర్వమునందు, కలదు = కద్దు, అది = అప్రసిద్ధి, అందుకే = అనిధి యందు, వీడు = సంవర్సరమునకైనను, అటునెలలుగాని = పక్షాసములకుగాని, పాలయదు = పొందదు (నిత్యమునకు రాక్షసగృహీతస్వముండునుగనుక నట్లొక్కడ శ్రీరంగ నాయకుండు పూర్వము విభీషణునిచేత స్వీకరింపబడిన విభీషణుఁ డాటుమానములకు నొకపర్యాయముగాని సంవత్సరమునకు నొకపర్యాయముగాని పూజయొనర్చు

చుండుట ప్రసిద్ధముగాన నిప్పుడా నిక్షేపమునకు రాక్షస్యహితత్వము నిరంతరము లేదు సులభముగా గ్రహించవచ్చునటు.) విపాటిబల్లియైన = నిశ్చలచిత్తుడై యెంత మాత్రముపూజచేసినను, చేపడుక్ = అనుగ్రహించును. 'బలిః పూజావహారయోః' అని యమరము. ప్రాణి = జంతువులయొక్క, హింసాని = కాయస్థేశాదులవలన, పూజనము లకుక్ = ఆర్చనలను (ద్వితీయార్థమందుపష్టి), అసపడగు = ఆపేక్షించదు (లోకమునందు నిక్షేపమును బొందుచారలు ప్రాణిహింసాని బలబాగుని దానిని గొనుట ప్రసిద్ధము గాన నట్లుగాక నూత్నబలచేత నబ్బు ననిక్షేపవలన సులభోపాయముచేతనే శ్రీరంగేశ్వరుడు ప్రసన్నుడౌ ననుట), చన=అనిక్షేపముయొక్క, వెలుగు = జ్వలించుట (అనగాగను విచుటయనుట), ఒగిక్ = ప్రయత్నముచేత, నిరంజనదృష్టికినె = కాటుకఁబెట్టని కన్నులుగలవానికె, లక్ష్మ్యమైయుండుక్ = చూడఁదగినవై యుండును (ధననిక్షేపాదులం జూచుచు గంటు కాటుకఁబెట్టెచూచుట ప్రసిద్ధమైనను నీనిక్షేపమును జూచుటకు నది యక్కఱలేదనుట), తనవెలుగుఃస్వప్రకాశము, ఒగిక్ = యత్నముచేత, నిరంజన = బంధరహితమైన, దృష్టికినె = జ్ఞానముగలవానికె, లక్ష్మ్యమైయుండుక్ = చూడఁదగినవై యుండును (వేలవర్తచక్రస్ఫులకు గోచరము గాదునుట), అయ్యుక్ = కనుపించున వయ్యును, ఇంతంతగాదు = ఇంతమాత్రమని లెక్కింపరాదు, (అనిధి యింత యనియు శ్రీరంగనాయకబహుహితము బింతయనియు జెప్ప శక్యంబుగానుట), మైక్ = అనిక్షేపము మీఁదను, రత్నమొకటి = ఒకమణి, సెఱయిక్ = వెలుగొందును, శంఖంబుపద్మంబు = శంఖపద్మాది సంఖ్యగలప్రవృత్తి, కలదు = కద్దు (శ్రీరంగనాథునియందు శంఖము నాభి యందు పద్మముండుట ప్రసిద్ధము.) పలుకు లేటికి = మాటలెందుకు, అక్షయము = నాశ రహితము, అనంతము = అంశములేనిదియు, దేశకృతకాలకృతఘరిచ్ఛేదములేనిదియు, ఆద్యమఃబహుకాలముగనుండియున్నదియు, సర్వభూతాదియు, ఏకాంతము = రహస్య మైనదియును, అందుక్ = అని చెప్పెదను, భూప = ఓటువిప్రప్రభుఁడా, సీకొక్కినె కాక = సీకుమః శ్రమేకాని, చూపరాదు = అన్యులకుఁ జూపఁగూడదు. అనగా నితరులు చూడఁగూడదనుట (అసాధారణభగవద్భక్తిని యైన నాథముని మనుమఁడవు గనుక నీ కామోగ్యతగల దని భావము.)

వ. అని విన్నవించిన సంతసించి సేనాసమేతుండై యతండు మున్నుగా శ్రీరంగంబున కరిగి కావేరీచంద్రపుష్కరిణులఁ దీగ్ధం బాడి రంగ నాథు సేవించి సాభిప్రాయంబుగా సతనిం గటాక్షించిన సతం డిట్లనియె.

టీ. అని = ఇట్లని, విన్నవించినన్ = విజ్ఞాపనముచేయఁగా, సంతసించి = సంతోషించి, సేనాసమేతుండై = సేనతోఁగూడుకొనినవాడై, అతడు = ఆ శ్రీరామమిత్రుఁడు, మున్నగాన్ = ముందుగాను, శ్రీరంగబునకరిగి = శ్రీరంగ మను దివ్యక్షేత్రమునకు వెళ్లి, కావేరీ చంద్రపుష్కరిణింబన్ = కావేరీ చంద్రపుష్కరిణిలందు, తీర్థమాడి = స్నానముజేసి, రంగనాథున్ = రంగనాయకుని, సేవించి = సమస్కరించి, సాభిప్రాయంబుగాన్ = ఆహతసహిత మగునట్లు, అతనిన్ = ఆ శ్రీరామమిత్రుని, ఓటాక్షించినన్ = చూడఁగా, అతఁడు = ఆ శ్రీరామమిత్రుఁడు, ఇట్లనియెన్ = వ్యతీమాణక్రమాబుగఁబరికెను.

క. మీ పెద్దలు గూర్చినని

క్షేప మ్మిది గొప్పటంచు శ్రీరంగవతి

శ్రీవదయుగ్గముఁ జూపిన

నాపుభవీవతహతాపాస్త్రముడై .

202

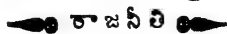
టీ. మీ పెద్దలు = మీ పూర్వులగున నాశ్రమనిప్రభృతులు, గూర్చిన = సంపాదించిన, సీతేశము = ధనసీతేశము, గొప్పటంచున్ = దీనిబరిగ్రహింపు చుని, శ్రీరంగవతి = శ్రీరంగనాయకునియొక్క, శ్రీవదయుగ్గమున్ = శోభాయుక్తమగు స్వాద్యమును, చూపినన్ = కనుపింపజేయఁగా, ఆపుభవీవతి = ఆయామునాచార్యుఁడు, హ...డు వి-హతాత్ = అపరుషాటున, 'ప్రసవ్యతుహతార్థక' యని యమరము. అపాస్త్ర = పోగొట్టబడిన, శ్రముడై = భృంగిలవాడై.

వ. గ్రక్కునఁ దనపూర్వదశఁ దలంచి యిన్నాళ్లు దనప్రమాదంబు నకుం బరమ నిర్వేదననొంది నీ వెవ్వండ వసులయు, నే మీపితామహుం డగునాథముని ప్రశిష్యుండ, నయ్యోగివరుండు భావిభవజన్మంబెఱిగి భాగవతవతంబు వగునీ చేత నివ్వశిష్టాద్వైతంబు సకల భూతహితంబుగా వెలయం గల యది యని నిశ్చయించి నీకు ద్వయంబుపడేశింపు మని తన శిష్యుం డగు పుండరీకాక్షున కుపదేశించిన నతండు భోగాసక్తుండ వైన నిన్నుపాయంబునఁ దెలిపి నీ కుపదేశింపు మనుటయుఁ బనివెంటి ననిన సాష్టాంగంబుగాఁ బ్రణమిల్లి యతనిచేతం బంచసంస్కారసంస్కృతుండై యంత నిలువక తురీయాశ్రమంబునకు రాఁగలవాడై స్కంధావారంబునకు మగుడి వచ్చి కుమారునందు రాజ్యభారంబుఁ బెట్టి బంధుమిత్రామాత్య సమేతంబగు బలచతుష్టయంబును బ్రకృతివర్గంబును నతని కొప్పగించి యిట్లనియె.

203

టీ. గ్రహ్మనా = శీఘ్రముగా, తన...శక్ - తన = తనయొక్క, పూర్వ
 పశక్ = పూర్వమైనది అని, తలంచి = స్మరించుకొని, ఇన్నాళ్లు = ఇన్నిదినములు, తన =
 తనయొక్క, ప్రమాదంబునకు = మఱపునకు, పరమనిర్వేదన = అధికమైన
 విషాదమును, ఒది = చెంది, నీ వెవ్వండ పరులకు = నీ వెవ్వండ వనఁగా, నే =
 నేను, మీపితామహులగు = మీతండ్రితండ్రియైన, నాగమునిప్రశిష్యుండ = నాగముని
 యొక్క యనుగుశిష్యుఁడయిన పుండరీకాక్షున కంటవానిని, ఆయ్యాగివరుండు =
 శ్రీమన్నామసి, భా...బు - భావి = వాఁగల, భవన్ = మీయొక్క, జన్మంబు =
 జన్మతారమును, ఎఱిగి = తెలిసి, భాగవతపతంబునకు భగవద్భక్తశిరోభూషణం
 బయిన, సీదేశ = ఇంద్రాక్షిప్తశంఖు (ధూలించినవిశిష్టపరమాత్మకు సూక్ష్మ
 దినచిహ్నిశ్చిహ్నమాత్మను నభేద మని చెప్పఁగల విశిష్టాక్షరద్వంద్వము) నక...కా =
 నకలభూత = నిఖలస్థానమును, హింసగా = మెలగునట్లు, వెలయంగల
 యు = నిఖిలంగలది, నీ నిశ్చయించి = నిర్ణయింపఁజేసి, నీకు స్వయం బువదేశింపు
 మని = నీ మంత్రార్చనాదానముజేయమని, తనశిష్యుడగు పుండరీకాక్షునకు
 దేశించిన = తనయంటిపెట్టిన పుండరీకాక్షునకు ద్వయమంత్రదానము చేయఁగా,
 ఆతాడు = ఆపుండరీకాక్షుండు, భోగానంతరము = ఆర్థకామాదులయం దిచ్చగల
 వాడఁ బయిన, నిర్ము = నిర్ము, ఉపాయంబునం దెఱపి = నేర్పుచేత నెఱింగించి, నీ
 కువదేశింపు మరుటయ = నీకు స్వయమంత్రదానముజేయు మనఁగా, స్థి. 'నేతృత్వం
 నిత్యమోగం సమదితగుణజాతం తమభ్యావనం చో, పాయం కర్తవ్యభాగం త్వవిభున
 పరి ప్రాప్యమపి ప్రసిద్ధిః; స్వామిత్వం ప్రాథమ్యం ప్రబలతరవిరోధిప్రహణం
 తైతా, స్తంతారం త్రాయితేచేత్యసిశనియమం పట్టవోయం ద్విఖండః చిద్వయమంత్ర
 లక్షణము. పసివంటి నసన = పచ్చితిసనఁగా, సాష్టాంగములైనవిల్లి = ఆష్టాంగ
 యుక్తమగునట్లు నతియొనర్చి, అతనిచేత = ఆశ్రీరామమిత్రునిచేతను, పంచసంస్కార
 సంగఁగా, స్థి. 'లాపః పుండ్రస్తభా నామ మంత్రో యాగశ్చ పంచమః, ఆమీ పరమసం
 స్కారాః పుండ్రైకాంతిహేమః' యని దానిలక్షణము. అంతనిలువక = అంతమాత్రము
 చేత విరమించక, తురీయాశ్రమంబునకు రాఁగలవాడై = చతుర్థాశ్రమమునకు వచ్చుట
 కుద్యుత్తుండై (అనఁగా యత్యాశ్రమమున కనుట), స్కంధావారంబునకు = దండుదిగి
 యొన్న స్థలమునకు, మగుడివచ్చి = తిరిగివచ్చి, 'స్కంధావారోనివేశన'మనఁగలుగును.
 కుమారునందు ర్వాజ్యభారంబుఁ దెట్టి = రాజ్యంబునకు బుత్తునధిపిత్తుండేసి, బంధుమి
 త్రామాత్యనమేతం బగు = బంధుమిత్రామాత్యులతోఁ గూడియున్న, బలచతుష్టయం

బును = చతురంగసైన్యమును, ప్రకృతివర్గంబును = ప్రజాసమూహమును, అతనికి = అతమారునికి, ఒప్పుగించి = అధీనముజేసి, ఇట్లనియె = పశ్చిమాంధ్రమంబునఁ బ్రేరియెను. 'రాజ్యాగాని ప్రకృతయః పౌరాణా శ్రేణయోఽపిచ' యని యమరము.

క. ఏపట్టున విసువక ర

తొపరుడవు గమ్ము ప్రజల కిచ్చి విపన్ను

ల్లూ పెట్టిన విని తీర్పుము

కాపురుఘలమీద నిడకు కి కార్యభరంబుల్.

204

టీ. ఏపట్టున = ఏనమయమునందును, విసువక = వేసరక, ప్రజలచిక్కి = జనులపట్టు, రతొపరుడవు గమ్ము = రక్షణవరతంతుండ వగుము, విపన్నుల్ = అపద నొందినవారలు, కూపెట్టిన = మొఱపెట్టఁగా, విని = అలకించి, తీర్పుము = వారియా యదలదొలంగజేయుము, కార్యభరంబుల్ = గొప్పపనులను, కాపురుఘలమీద = కుర్చికజనులయందఁ, నిడకుము = ఉంచకుము.

తే. రాష్ట్రవర్ధన మెదఁ గోరు కి రాజు మేలు

రాష్ట్రమును గోరుదానఁ గా కి ర్యమొ యనంగ

రాదు బ్రహ్మాత్తరము లైన కి ప్రజలయేక

ముఖపుగోర్కి దదంతరా కి త్తుం డొసంగఁడె.

205

టీ. రాష్ట్రవర్ధనము = ప్రజాభివృద్ధి, (రాష్ట్ర మనఁగా దేశ మనియుం జెప్ప వచ్చును.) ఎదఁ = హృదయమందు, కో...లుకోరు = అపేక్షించుచున్నటువంటి, రాజు = ఏలికయొక్క, మేలు = వృద్ధిని, రాష్ట్రమును = ప్రజయును, కోరుకొ = అపేక్షించును. దానఁ = అట్లుకోరుటవలన, కార్యమొ = ప్రయోజన మేమి, అనంగ రాదు = అనఁ గూడదు, బ్రహ్మాత్తరములైన = బ్రహ్మాణులొనగు, ప్రజల = జనులయొక్క, ఏక ముఖపుగోర్కి = ఒకరూపమయినకోరికను, దదంతరాత్తుండు = వారి యంతర్యామి యయిన శ్రీమన్నారాయణుండు, ఒసంగఁడె = ఇయ్యఁడా (ఇచ్చు ననుట.)

ఆ. ఆజ్ఞవలయు నృపతి కి కాభీరభిల్లాది

కంపకోల నూల కి నాజ్ఞ చెల్లు

నంట సార్వభౌము కి డైన భూపతియాజ

కెల్లవారు దల్ల కి డిల్లవలదె.

206

టీ. నృపతికి = రాజునకు, ఆజ్ఞ = సెలవు, వలయుకొ = వారాయముకావల యును, ఆ...కి - అభీర = గొల్లలకును, భిల్లాదికి = చెంచువాండ్రు వోయవాండ్రు మొదలగువారికి, 'భీతాః కిరాతకభరపులిండాప్లేచ్ఛకాకయః, గోపీగోపాలగోసుఖ్య

గోధగాభీరవల్లవాః' యని యింటికినమరము. అంఘోలక్ = అంఘకణ్ఠచేత, నూలక్ = దారపుఁదోగుచేతను, ఆజ్ఞచెల్లునంట = ఉత్తరువుచెల్లుబడియగునంట, (అడవులయందుండిడు వశుప్రాయులైన పాశేగాంధ్రునహిత మెవనికైన నభయదానముచేసిన వాని చేత నొకయంపకట్టె గాని నూలుపొంగు గాని తమ ముద్రగా నిచ్చినపక్షమున మఱి యతనిని జోరు లంట రనిప్రసిద్ధము.), సార్వభౌముఁడైన = సకలభూమండలమునేలుచున్న, భూ...కుక్ - భూపతి = రాజాయొక్క, ఆజ్ఞకుక్ = ఉత్తరువునకు, ఎల్ల వారుక్ = సకలజనులు, తల్లడిల్లవలచె = వెలుపవలదా, భూమండలమునకంతయుఁ బ్రభుత్వముచేయుచుండు రాజున కెల్లవారు భయముతోఁగూడి వశంపదులై యుండవలయును.

క. దుర్గము లాక్షద్విజవర, వర్గమునకె యిమ్ము దుర్గ ॥ వత్తత్తతి క
త్యర్గళధరాధి రాజ్యవి, నిర్గతసాధ్వసత పాదమనెలుపకు కొఁదిన్.

టీ. దుర్గములు = స్థలజలగిరివనదుర్గములను, ఆ...కె - ఆక్ష = ప్రియులయిన, ద్విజవరవర్గమునకె = బ్రహ్మణోత్తమ సమూహమునకె, ఇమ్ము = ఇయ్యంగావలయును, (దుర్గాధిపత్యంబు లంటు.) దుర్గవత్ = స్థలదుర్గాదులుగల, తత్తతికిక్ = అద్విజబృందమునను, ఆత్యర్గళ = నిఁకరింపకకృముగాని, ధ...తక్ - ధరాధిరాజ్య = భూమండలాధిపత్యముచేత, వినిర్గత = పోయినటువంటి, సాధ్వసత = భయముగలుగుట, పాదమక్ = జనించునట్లు, కొఁదిన్ = కొద్దిని, నెలుపకు = ఉంచుము. 'భీతిర్భిన్నాధ్వసాభయ' అని యమరము.

తా. దుర్గాధిపత్యమును బొందినవాఁ డేపాటిశత్రువు వచ్చినను వెఱవక యెదిరించుటకు యుక్తమైన బలస్తోమములు గూర్చి వానిం భరియింపుము.

ఆ. మొదలఁ బెనిచి పిదప ॥ గుదియింప నెవ్వొడుఁ

దనదు తొంటిపీన ॥ దళఁ దలంఁ

డలుగుఁ గాన శీల ॥ మరయుచుఁ గ్రమవృద్ధిఁ

బెనిచి వేళవేళఁ ॥ బనులు గొనుము.

203

టీ. మొదలక్ = ప్రగమముందు, పెనిచి = వృద్ధిచేసి, పిదపక్ = వెనుక, మదియొంక్ = తగ్గింపఁగా, ఎవ్వొడుక్ = ఎటువంటివాఁడయినను, త...తక్ - తనదు = తనయొక్క, తొంటిపీనదళక్ = ముందటితక్కువస్థిలిని, తలఁపఁడు = స్మరింపఁడు, అలుగుఁగానక్ = కోపించుచుగనుక (అనఁగా దొర తన్నుఁ దగ్గించినాఁడని కోవగించునుగాని తానున్న తక్కువస్థిలిని దలఁపఁ డనుట.), శీల మరయుచుక్ = వానివానినడవడిఁ గెఱిగొనుచును, (స్వభావము ననియైనఁ కెప్పవచ్చును.) 'శీలం స్వభావే నుద్వృత్తే'

యని యమరము. క్రమబుద్ధిఁ బెనిచి = పర్యాయముగా వృద్ధినిొందించి, వేళవేళ = ఎల్లసమయములయందును, పనులు గొనుము = కార్యములు చేయుచుకొనుము.

ఆ. అనభిజాతుఁ గీక శ టాలయు నశ్రుతు

నలుకువాని బొంకు శ నలుకువాని

నాతఁఁఁఁ గడుసు శ నన్యదేశ్యు న ధర్తు

విడుము విప్రసేల శ వేడితేని.

209

టీ. అనభిజాతున్ = పీననలముగలవానిని, శీకటాలగున్ = శబరపల్లి యందు, అలయన్ = గృహముగలవానిని, అశ్రుతున్ = పాడిశ్యము లేనివానిని, అలుకువానిన్ = పిఱికిని, బొంకుపలమువానిన్ = దిబ్బరలాడువానిని, అతఁఁఁఁ = ద్రోహచింతకుని, ధర్. 'అన్నివోగరపతైః శస్త్రపాశైశ్చ నాశయాః, కేంద్రదారా పహర్తావ షడేతే అతఁఁఁఁ' యని యూరతాయిలక్షణము. గడుసున్ = అసహద భయములేనివానిని, అన్యదేశ్యున్ = చేతనార్థుని, ధర్తున్ = ధర్మబాధుని, విప్రున్ = ఇట్టిబ్రాహ్మణుని, విలపేడితేని = ఉబ్బోగమిచ్చి పోయిపోయిచితివేసి, విడుము = వదలము. ఇట్టివారలు బ్రాహ్మణులైనను బహిరంపు పనుట.

క. తక్కుము మిగులఁ బధిచ్యుత

పక్కణవర్ధితులఁ దొల్లి శ శ్రష్టగుమిపుం

దొక్కం డలుగఁడె ప్రోచిన

కొక్కెరపై నొక్కపూట శ కూటికిఁగొంగన్.

210

టీ. మిగున్ = మిక్కిలి, పధిచ్యుత = క్షౌభ్రాన్తిస్త్రులై దుట్ట సనస్థముగ, పక్కణవర్ధితులన్ = శబరవాటిలయందఁ బుగిలటపాటి ప్రాక్షణము, శక్కుమన్ = విడుపుము. తొల్లి = పూర్వమునందు, శ్రష్టను = చేడివియనట్టి, విప్రుదొక్కొడ = బ్రాహ్మణుడొక్కరుండు, ప్రోచిన = తప్పుగాపాడినట్టి, కొక్కెరపూన్ = కొంగ మీద, ఒక్కపూటకూటికిఁగొంగన్ = ఏకకాలాక్షరమునకుగా (మాంసార్థియై మిలు ముఱచి యుండు), అలుగఁడె = కోపించుట. (ఈకగ మహాభారతముందలి శాంతిపర్వం బున రాజధర్మమందుఁ జెప్పబడియున్నది.)

తా. బ్రాహ్మణుడై జన్మించినను మన్యమాంశముల మఱిగి శ్రష్టదైనవాడు నిరంతరము దానిలై కులాచారములు మొదలగువానియందు లక్ష్య ముంచక స్వేచ్ఛాప సారముగ వర్తిల్లుచుండును గనుక నట్టివాని కధికార మియ్యంగూడదు.

చ. చదివి యధర్మభీరు నృప శ శాస్త్రవిధిజ్ఞుల న్వయస్సు డె

౧౧.౨౨౬ తోను వేఁబడికి శ బాహుమునె యరుజ నలహారులై

మద మఱి రాజప్రాధన సః మాత్యతః కైకొని తీర్పుపాటువా
రొదవిన నంగము ల్చిగులః నూర్జితమాటకుఁ బూట సాలదే. 211

టీ. చదివి = శాస్త్రాదులం బఁచి, అధర్మభీరు పుకశాస్త్రవిధిజ్ఞతలఁ = అన్యాయభీతితోను రాజసీతి పరిజ్ఞానముతోనుగూడి, పయస్సు = ప్రాయము, 'భగబాల్యాది నోర్వయ' యని యమరము. డెబ్బదిటికిఁ = సప్తతి సువత్సరములకు, లోనుకొ = లోపుగాను, ఏబదికిఁ = పంచాశ ద్వర్షములకు, బాహ్యమును = వెలపటిదిగాను, వి = కనివాడై, అరుజ్ఞ = రోగములేమియందు, స్వపూర్వలై = తమ పెద్దలనాటనుండి కనిపెట్టిమీఁన్నవఁడై, మదమఱి = మాత్యర్యాదులు లేక, రాజు = నృపునియొక్క, ప్రార్థనఁ = పేడుకొనుటచేత, ఆహార్యతఁ = ప్రసానత్వమును, కైకొని = అంగీకరించి, తీర్పు = కార్యనిర్వాహము చేయినట్టి, పాటువారు = ప్రాక్షాణులు, ఒంపినకొ = లభించిరేని, అంగముల్ = రాజ్యాంగములు, 'స్వామ్యగుఃత్వమృతోశ్చ' రాష్ట్రదుర్గబలానిచ, రాజ్యాంగానీ' యని యమరము. మిగులకొ = మిక్కిలియు, ఉర్జితమాటకుకొ = వృద్ధిబొందుటకు, పూటచాలక = " అనినము చాలక, సీతిశాస్త్రముందు జెప్పబడియున్నలక్షణములగు మృత్తి నిర్వహణమున నేని క్షీప్రమున రాజ్య మభివృద్ధి నొందును.

ప. అట్టిమంత్రవర్ణంబు దొరక దేని. 212

శా. నీతిం దాన తలంచితేయఁ బని గాఁ నీ కాకపోనీ బల
వ్రాతాధ్యక్షత నెమ్మి నుండ కొరుఁ బ్రోవ వత్తంత్రి యంచుం గుణా
తీతుం గుప్తుడికాయ యంత యగుముఁ త్రొవై మనం బేర్ప న
స్లే తా నాతనిచేతిలో బ్రదుకువారే చే యకా జమి మిందటన్.

టీ. నీతికొ = రాజన్యాయముచేయు, తాన తలంచి = తానే యోచించి, చేయకొ = రాజ్యపాలన మొనరించుగా, పనిగానీ = కార్యముతీరనీ, కాకపోనీ = కార్యముతీరకపోనీ, బ...తకొ = బలవ్రాత = సేనాసమూహముచేతను, అధ్యక్షధనముచేతను, అధ్యక్షకొ = ఒప్పియుండుటచేతను, 'ఇధ్యఅశ్రీధనీస్వామి' యని యమరము. (ధనబలములుగల్గి స్వతంత్రుడై యుండుచేత ననుట.) నెమ్మియండక = నెమ్మది నుండక, గుణాతీతుకొ = సద్గుణముల నతిక్రమించినట్టి (అనగా గుణకూఢుడనుట), ఒరుకొ = నుతియొక పురుషుని, మృత్రియంచుకొ = ఆమాత్యుడని, ప్రోవకొ = రక్షింపఁగా, గుప్తుడికాయయంతయగు ముత్తైవై - కూర్చొండ ప్రమాణమైన మాక్తికమై (గుప్తుడికాయయంతముత్తై మనఁగా శరీరముందు ధరింపఁగూడ దనుట), మనంబేర్పకొ = మనోవ్యధసేయఁగా (స్వాధీనుఁడుగాక యనుట. అట్లే = ఆలాగుననే, తాకొ = పరాధీనుఁడయినతాను, అతనిచేతిలోకొ = ఆస్వపరుఁడుగానిమృత్యువ్రములో, మిందటకొ = వెనుకను, బ్రదుకువారేయకామి =

అతడు చెప్పినట్లు విని జీవించవలయునామా. (అనగా దగినమంత్రి దొరక నపుడు నీతిశాస్త్రపరుడై తానే యెల్లపనులు చూచికొనుచు స్వతంత్రుడైయున్న రాజు సుఖపడుచు.)

క. ఒక్కనివిరివికినె దొర

లైక్కండ్రే నొక్కనొకనివెంబడి నరుగుల్

పెక్కండ్రు నిలువఁ బనులగుఁ

గక్కసము గుదింపఁ బెంపఁగఱ గాకుండున్.

214

టీ. ఒక్కనివిరివికినె = ఒకని కిది ప్రసించియిచ్చుదానినె, దొరల్ = ఉద్యోగస్థులు, పెక్కండ్రేని = అనేకులయిచ్చేని (అనగా నొకయధికార మనేకుల కిచ్చినప్పు డనుట), ఒక్కనొకనివెంబడి = వారిలో నొకనొకనివెంట, అరుగుల్ = వారివారి స్నేహితులు, పెక్కండ్రు = అనేకులు, నిలువఁ = నిలిచియుండఁగా, పనులు = రాజకార్యములు, అగుఁ = అనుకూలములగును, గుదింపఁ = శిక్షింపఁగా, గక్కసము = కఠినము, పెంపఁగఱ = వృద్ధిసేయఁగాను, గాకుండున్ = కఠినముగాకుండును.

క. ధనముఖ్యము కేవల మే

పనికి రా దాస్థ గలిగిపలువురు ప్రభువుల్

పనిసేయక తద్యత్కం

బునకు నలోభాన్మశంస్యముల్ బులముఁ జెలుల్.

215

టీ. పలువురు = పెక్కండ్రైన, ప్రభువులు = గొప్పయిద్యోగస్థులు, పనిసేయక = ముందు నిలువంబడి శ్రద్ధతోఁ గార్యమొనర్చక, ధనముఖ్యము = ధనప్రాప్త్యము, కేవలము ముఖ్యముగా, పనికిరాదు = ఏప్రయోజనమునకు రాద, తద్యత్కం = వారు స్వాధీనులౌటకు, అ...ల్ = అలోభ = లోభరాహిత్యమును, ఆన్మశంస్యముల్ = క్రూరరాహిత్యమును, బులముఁ = సత్యమును, చెలుల్ = స్నేహితులును, (ఉండవలయు నని యధ్యాహరిము.)

తా. అనగా రాజునకు ధనముమాత్రముండి యుపయోగింపదు, గొప్పవారి సాహాయ్యమును ముఖ్యముగ నుండవలయును గాన, వారు స్వాధీను లగుటకై యాదార్యమును, క్రూర్యము లేకయు, సత్యప్రవర్తనమును గల్గి మిత్రులతోఁగూడి యుండవలయు ననుట.

క. భాండాగారహయాద్యము

లుండియు ననువగుమనుషులొదవమి నవియుగ

మండలము నవయ నరిగొడి

గుండిన సింహాసనంబులర్చి నిన్సమే.

216

టీ. భాం...లు - భాండ = మూలధనముయొక్క, ఆగార = గృహమును, (బొక్కన ముటు.) 'స్వాధ్వాండమక్వాధరణే మంత్రే మూల వణిగనే' యని యమరము.) (ఇచట వణిగనము గాకుండినను మూలధనమంత్రమందే ప్రయోగము.) హయాద్యములు = గుఱ్ఱములు మొదలగునవి, ఉడియన్ = ఉండినను, అనువగుమనుష్యులు = తన మనుజులు, ఒదవమిన్ = లేనందువలనను, అవియన్ = ఆయర్థ బలములు లేండును, మండల మున్ = రాష్ట్రమును, నవయన్ = నశించిపోగా, ఆరికిన్ = శత్రునను, ఒదిగుండిన = మూల విగుడున్న, సింహాసనంబులు = వానినధిష్ఠించురాజులను (అనగా సుస్థానముల ననుట), ఉర్విన్ = భూమియందు, వినమే = వినమన్నమా (అనగా నెవ్విధాబున నయినను మంచి మనుష్యులం గూర్చినియందు యుక్త ముటు.)

తే. బాహుజాంఘ్రిజముఖవిదంబనకు నయిన

గొలిచి మనువిప్రధర్మంబు దెలిసియైన

బూని సంకటముల నిల్పుకగాన దలుచు

బ్రాహ్మణుని బ్రభు జేయుట శ పతికి హితము.

217

టీ. బా...కున్ - బయిన్ - బాహుజ = క్షత్రియులును 'మూర్ధాభిషిక్తో రాజ శ్యో బాహుజః క్షత్రియోవిరాట్'ని యమరము. అంఘ్రిజ = శూద్రులును, ముఖ = మొదట గూడానిని, విదంబనకున్ - బయిన్ = అనుకరింపవలయుననియెనను, గొలిచి = పూర్వ ముందు రాజకీయమునన్, మ...బున్ - మను = కాలమునుగడపి బ్రదుకుచున్న, విప్ర = బ్రాహ్మణులయొక్క, ధర్మంబున్ = ఆచారమును, తెలిసియైనన్ = గ్రహించియైనను, ఆశండు = ఆవిశ్రుడు, సంకటములన్ = ఇక్కట్లు వేళలయందు, పూని = పహించుకొని, నిల్పుకగానన్ = నిలువంబడుచున్నాడుగనుక, పతికిన్ = రాజునకు, శత్రువు = విస్తారముగా, బ్రాహ్మణునిన్ = విప్రుని, ప్రభుజేయుట = ఆధికారిగా నియమించుట, హితము = ఆనుకూలము.

, ఆయతికాని కీకు మమరాలయముఖ్యము లాతఁ డధ్యత్తు

ష్టాదయతుడై నిజోర్వి నగుఁజెప్పికే దధనముం దొరల్చి రా

జాయతనంబు జేర్చు మఱియట్టి దపథ్యము దాన నొంటి గాఁ

డే యధికారి గావలయుననించుక తిన్నను వాడె రూఁడున్. 218

టీ. ఆయతికానికిన్ = ధనమురాబట్టువానికి, అమరాలయముఖ్యములు = దేవాలయము మొదలగువానిని, (అనగా దేవ బ్రాహ్మణ జీవనాధికారముల ననుట.) ఈకుము =

ఇయ్యకుము, ఆతడు = ఆయుద్యోగస్థుడును, అర్థశృష్టాయుతుడై = ద్రవ్యాశోః
గూడినవాడై, నిజోద్విగనుష్ఠికి = తానుద్యోగము జేయునట్టి దేశమునందైన నప్పికి,
తద్దనము = ఆదేవబ్రహ్మణులయొక్క ద్రవ్యమును, దొరల్చి = హరించి, రాజాయ
తగంబు = నృపునియింటిని, చేర్చుకొ = చేర్చును, మఱి = అనుతరమందు, అట్టిది =
ఆదేవబ్రహ్మణద్రవ్యప్రాప్తి, అపస్యముగానక = రాజునకుగీడుగావున, ఒంటిగాడె =
ఒక్కడె, అధికారికావలయుకొ = ఉద్యోగస్థుడుగా నుండవలయును (దేవబ్రహ్మణ
ద్రవ్యలేశముగలసినను రాజునకు బాతకముగాన నది కలియకుండునట్టిధికారిని
పేరుగా నేర్పఱచుటయుక్తము) ఇంచుకతిన్ను = అట్లు నియమింపఁ బడినవాడు
కొంచెము భక్షించినను, వాడె = ఆదేవబ్రహ్మణ పృత్యధికారియే, రూపణు =
నశించిపోవును.

చ. మును దనసీమ చేసికొని ఓ ముల్లిడి గురట వెండి చేనిమె

త్తనకయి వేరు వెల్లడియుఁ ఓ ద్రవ్వెడుక్కు కునట్లు శత్రుతో

నెనలెమునెను దుర్గబల ఓ మేకొనియెన నిజాత చింతలే

క నెగడఁజేసి లోన మఱి ఓ కంటకశోధనఁ జేయు టొప్పగున్. 219

టీ (రాజైనవాడు) మును = ప్రాచీనముడు, తమసీమచేసికొని = తనసూర్యునిము
కావించికొని, ముల్లిడి = చుట్టును గుంచెచేసి, వెండి = మజిలమును, గురటకొ = గుడ్డను
చేత, చేనిమెత్తనకయి = వరిమొదలగునది పంచునట్టి ప్రదేశముననున్న మున్న
మృదువగుటకై, వేరు = పృథ్వీదలమూలమును, వెల్లడియుకొ = మోటును (బాల్మీక
వచనము.) త్ర...ట్టు-త్రవ్వెడు = భిక్షనముచేయుచున్న, కునట్లు = కాంపువానివలె
శత్రుతో = పగతునితోడ, ఎనలెమునెనక = కపటస్నేహము చేసియైనను, దుర్గబలమే
కొనియెనక = స్థలజూది దుర్గములం దైకొనియెనను, తనసీమచేసికొని = రాష్ట్రము తన
యధీనముచేసికొని, నిజాత = తనహృదయమును, చింతలేక = పరునిచేత నుపద్రవము
కలుగునను విచారములేక, నెగడఁజేసి = ఒప్పుచేసి, లోనకొ = ఆరాజ్యమందు, మఱి =
పిమ్మట, కంటకశోధనకొ = త్కుద్రశత్రునిరసనమును, 'సూర్యుగ్రే క్షుద్రశత్రోః
రోమహర్షేచకంటక' యని యమరము. చేయుటొప్పగున్ = చేయుట యుక్తము.

క. మొదలనె యొరుదలకాని

జెదిరంగా నాడ కాత్తఁ ఓ జింతింపు పది

బదిగ మృదు యేని మఱి విడు

మృదు మృదు గాక యుండ ఓ నొకమతమునన్.

టీ. ఒరుదలకానిక్ = పిశుచుని (కొండెగాని నతుట.) మొదలనే = ప్రథమమున,
చెదరంగనాడక్ = చెదరిపోవునట్లుచెప్పక, ఆత్మక్ = మనస్సునందు, బసింబదిగ్ =
లేస్సగా (పదిపర్యాయము లనుట), చింతింపుము = చింతింపుము, మృషయేని = అబద్ధ
మాయనా, చుటి = పిచ్చుట, ఒక్కమతమునక్ = ఒకపక్షమునను, ఉడక్కుఁగాఁగాక
యండక్ = పరాభూతు డు గాఁడందనట్లు, విడుము = వదలుము.

తా. కొండెగానిద్రుఁ దూలనాడిన రాజునకు రహస్య వృత్తాంతములు తెలియవు
గనుక చెదరనాడఁగూడదు.

క. ధరణి ససాధ్యనగాటవు

లిరవుగ భూషిడ సేయూనెలుకుల పారుగూ

ల్లిరవుగ సస్థితికూరుల

కెరవుగ నిచ్చునది విధము శ నెట్లయిన నురున్.

221

టీ. ధరణిక్ = భూమియందు, య...లు-అసాధ్య = సాధింపనవిగాని, నగ =
కొండలును, పటవులు = ఆరణ్యములును, ఇరవుగ్ = తెంకిచేసికొని, భూ...స్థు -
భూషిడసేయూ = భూమిపవద్రము చేయుచున్న, ఎలుకుల = ఈపేరుగలనీచజాతివాండ్రు
యట్లు, పారుగూ = సహిష్ణు గానుమలను, సస్థితి = స్థితిపన్నినటువంటి, కూరులకుక్ =
శార్యముగలపురుషులను, లిరవుగ్ = లిరవులనుండి స్థితినిచ్చి విన పూరుల కనుట.) ఇరవుగ్ =
ఉనికిపట్టుగా, ఎరవుగ్ = మనోపృథ్వికిగాను, ఇచ్చునది = ఇయ్యవలయును, మిగముక్ =
వరస్పరమును, ఎట్లయినక్ = స్వచ్ఛతసేబాడైనను, ఉరుక్ = మేలగును.

తా. ఇట్లొనర్పితిమే వైదేశికులైన శూరిలు చెనినను మిగుల హాని లేదు, అట
వినుట చెనిలేని యది విక్రీయము మేతాను.

వ. విశేషించియు సప్సార్వతీయబలంబు లోనం గూడుకొన్న రాజునకుఁ
బ్రజాబాధ వటుంగ దెట్లేని బెదరు వాపి వానలం జేకూర్చుకొన
వలయు నవిశ్వాసంబును విశ్వాసంబును నలుకయు నెలమియు నతి
వైరంబును నత్యానుకూల్యంబును నల్పులగుట నల్పంబునన యగు
నెట్లంతుని.

222

టీ. విశేషించియుక్ = మిగులగా, అసార్వతీయబలంబు = అయ్యాటవికసేన,
లోనం గూడుకొన్నక్ అడవిలోమెండై యుండెనా, రాజునకుక్ = మండరాధిపతికి,
ప్రజాబాధ వటుంగడు = జనపీడితక్కువవడదు (రాజునకుం దిరుగంటి పోరు లేక
వానిదేశమున కుపద్రవము చేయుచుండు రనుట), ఎట్లేనిక్ = ఏలైనను, బెదరువాపి =
జడుపుదీర్చి, వారలక్ = ఆయాటవికులను, చేకూర్చుకొనవలయుక్ = ఆనుకూలముచేసి

గొనవలయును, అవిశ్వాసమును = నమ్మకపోవుటయును, విశ్వాసమును = నమ్ముటయును, అలుకయున్ = కోరమును, ఎలమియున్ = ఆర్ద్రస్పృహయత్వమును, అతివైరమున్ = అత్యంతవిరోధమును, అత్యాశుకూల్యమును = అత్యంతసహకారిత్వమును, అల్పులగుటన్ = తుచ్ఛజాతులగుటవలన, అల్పమున = స్వల్ప కార్యముచేతనే, అగున్ = కలుగును, ఎట్లుటేని = ఏవిధబుటివా.

శా. విల్లుం దానును భిల్లుం దొక్కడరుగ ॥ స్వీం దింట దుగ్ధాన్నమున్
భిల్లుం డన్యుడు వెట్ట నార యుడుక ॥ స్వీక్షించి దొ బ్బించు వాఁ
డెల్ల న్యమ్ముగఁ జేసి త న్ననుపరా ॥ నెందే దెగం జూడఁగా
నుల్లంబై చన నంపు నార చెడు నా ॥ నూహించి పోనంపఁడే. 223

టీ. విల్లున్తానును = విటిబద్ధయును దానును (విల్లుచేతఁబట్టియునుట), భిల్లుం
దొక్కడు = ఒక బోయవాడు, అరుగన్ = పోఁగా, భిల్లుడన్యుడు = మఱియొక
బోయవాడు, ఇంటన్ = తనగృహముడు, దుగ్ధాన్నమున్ = పాలన్నమును, విందు =
శ్రీలిపూర్వకమైనభోజనమును, వెట్టన్ = ఇడఁగా, నారయ్యుడుకన్వీక్షించి = వానియొకటి
జానకి ప్రాటికొత్తై ప్రాయుమిఁడఁ బక్వమగుచున్న పట్టతాటలపై నెఱ్ఱఁగాబొంగిననీటిని
జూచి, దొబ్బించున్ = మాంస మనియెంచి, (ఇది తనపంబెట్టికపోయెఁ గదాయని
కొంచెపుఁబనిగా విచారించి కోపించి యునుట.) వాడు = అతఁడు, ఎల్లన్ = దీనినంత
యును, పమ్ముగఁజేసి = వ్యర్థపఱచి, తన్నుపవరాన్ = వాడు తన్నుపుటకొఱపఁ గొంత
దూరమురాఁగా, ఎందేన్ = ఎక్కడనైనను, తెగంజూడఁగాన్ = చంపవలఁపగా,
ఉల్లంబై = మనస్సుగలవాడై, చననంపుము = పోనంపుము, నారచెడునాన్ = ప్రాయు
మిఁడ నుడుకఁబెట్టివచ్చినత్వక్కు చిమిడిపోవుచున్నది వెళ్లవలెననఁగా, హోహించి =
ఆ విష్ణుట నుడుకునది నారగాని మాంసముకాదని విశ్రించి, పోనంపఁడే = పోవునట్లు
సెలవిచ్చి పంపఁడా, (చంపకయె పోనిచ్చె ననుట.) అల్పుల కతివైరాత్యాశుకూల్యము
లల్పకార్యములవలననే పుట్టుచున్న పనిభావము.

క. ఆపాలుగూటనే నిజ, మేపాటియుఁ దప్ప రాడి ॥ రే నెరసును గొం
తేపాటిగన్న నలుగురు, రీపని యెంతనక వెడఁగుటెర నాటవికుల్.

టీ. ఆటవికుల్ = భిల్లపులిందాదులు, ఆ పాలుగూటనె = ఆ ఊరాన్నము
బెట్టుటచేతనే, ఆడిరేన్ = పలికెరా, నిజమేపాటియుఁ దప్పరు = తామాడినయథార్థమైన
కులకు నెంతమాత్ర మతిక్రమించరు. నెరసున్ = తప్పదము విషయమై, కొంత = కొం
చెము, ఏపాటిగన్నన్ = ఏ మాత్రము చూచినను, తఱుని = ఈ కారణము. ఎందుక =

ఏకమాత్ర మని యెంచక, వెడఁగుటెడఁ = వెట్టిమనస్సుచేతను, ఆలగుదురు = కోప గింతురు.

తా. బోయవాండ్లు మొదలగు నల్పజనులు కారణములంబట్టి ప్రసాదని గ్రహములు గలవారగుదురుగాని గొప్పకార్యములకుఁ దగినట్లు గొప్పగా యోజింపరు.

తే. ఆటవికవశ్యకలన సత్యమున వైరి

మనుజపతిమైత్రి దూతసః పూనమునను

గూర్తి దటి భృతిః గాల్వరః సపారి

తోషికపునేవ నెలమి రాః తులకుఁ గలుగు.

225

టీ. ఆ...న-ఆటవిక=పులిదాదులయొక్క, వశ్యకలన = స్వాధీనకరణము, సత్య మునఁ = యథార్థము వచించుటచేత, కలుగుఁ = అగును, (సత్యవాక్యమునకే వశ్యు లగుదురనుట)వై...త్రి-వైరి=శత్రువైన, మనుజపతి=వృపునియొక్క, మైత్రి = స్నేహము, దూతసమ్మానమునఁ = వారిరాయబారులను బహుమానించుటచేతను, కలుగుఁ = సంభవించును, తటిఁ = కోరిన సమయమందు, భృతిఁ = భోజమిచ్చుటచేతను, కాల్వ రకు = పదాతులను, గూర్తి=మైత్రి, కలుగుఁ = సంభవించును, 'భృతిర్భరణమూల్య యో' యని రత్నమాల. సపారితోషికపునేవఁ = బహుమానములతోఁగూడఁ గొలి పించుకొన్నందువల్లను, రాతులవఁ = ఆశ్వారోహులకు, ఎలమి = సంతోషము, కలు గుఁ = సంభవించును. (రాజైనవాఁడు సమయములనుబట్టి వారివారికిం దగినట్లు నడపింప వలయు ననుట.)

క. మే లగుఘోటకమును శుం

డాలంబును నాస్తసుభటుః సకే యిష్టు తటి

న్తే లగుమేపున మందుఁ

బాలింపుము దొరలపాలుః పలుపకు మెపుడున్.

226

టీ. తటిఁ=ఆయా సమయములయందు, మేలగుఘోటకమును = గొప్పయశ్వ మును, శుండాలంబును = ఏనుగును, మందురఁ = నాజికాలయందు, 'నాజికాలాతు మందురా' యని యమరము. (ఇది గజకాలకు నుపలక్షణము.) మేలగుమేపునఁ=మంచి మేతచేత, సాలింపను = సరక్షింపను, ఆ...ట-తిష్ట=ఇష్టుఁడైన, సుభటునకే = మంచి రాతునకే, ఇష్టు = చిసంగుము, ఎపుడున్ = ఏ సమయమందును, దొరలపాలుపలుప కుము = గొప్పయధికారులవశము చేయకుము.

తా. గజాశ్వాదులకు సుఖరక్షణము చేయఁదలంచితివేని దానినొప్పి నెఱుంగక యారోహణముఁజేయునట్టి గొప్పయుద్యోగస్థుల కధీనముచేయక యాప్తుఁడైన బంటున కధీనము సేయుము.

అముక్త—24

తే. కార్య మొక్కడు గనిన మా తత్సర్వమున నొ
కండు గా దని ఖండించుకొని నైతింగి
యిరువురను గా దనకొల్వొక విరిసి మీద
నల్ల వాడెన్నినది నేయక నగు శుభంబు.

227

టీ. ఒక్కడు = ప్రధానపురుషుడు, కార్యము = పని, కనిన = తెలిసి
చెప్పగా, మాతృసర్వమున = అట్లుచెప్పినవానిమీది ద్వేషముచేతను, ఒకండు =
మఱియొకడు, కాదని ఖండించుకొని = అట్లు చెప్పినట్లు కాదని భంగపఱచుచు, కన్నె
టింగి = వారిద్దరిలోని యాలోచనక్రమము నెఱిగి, ఇరువురను = అలాగున జెప్పిన
వారిద్దఱును, కాదనక = నిషేధించక, కొల్వొక = సభ చాలించి, మీద = పిమ్మ
టను, అల్లవాడు = మాతృసర్వములేక అల్లహితమున జెప్పినవాడు, ఎన్నినది నేయక =
విచారించిన కార్యమునే చేయక, శుభంబు = మంగళము, అగు = జేయ.

క. పగ వెలిగని లోచనస్యలఁ

జిగురింపగఁ జేసి నృపతి కిక్కువడఁ బను

లైగి నేయక తారేది

క్కుగ నడతు రళంక నల్లి కి కొని దుస్సచివుల్.

228

టీ. పగవెలిగని = రాజునకును ముందరదేశమునందుండనట్టి విరోధుల నుండ
జూచి, లోచనస్యలఁ = న్వరాష్ట్రమునందలి క్షౌద్రశత్రువులను, 'దమ్యశ్శాత్రవశత్రవః
యని యమరము. చిగురింపగఁ = పల్లవిగా, చేసి = జనపి, నృపతి = రాజు
చిక్కువడఁ = గ్రహింపబడునట్లు, పనుల్ = రాచకార్యములను, తెగిచేయక
సాహించి యొనర్చక, తారేదిక్కుగఁ = పేజుమార్తెలలేక రాజునకుఁ గావ
యాధారమగునట్లు, దుస్సచివుల్ = దుష్టమార్తెలు, రళంక = భయములేనట్లు, అల్ల
కొని = కొండలుగట్టుకొని, (ఏకీభవించి యునుట.) నడతురు = ప్రవర్తించుచు, (కావున న
దుర్మార్గులు లేక యుండునట్లుగఁ బ్రభుత్వము నేయవలయును.)

క. ఇప్పింతు రాత్తవశులకుఁ

దప్పింతురు పరుల కాడి తప్పింతురు రా

జప్పిదివాడె యని వే

చెప్పినఁ బెరివారు నమ్మి కేరక యుండన్.

229

టీ. ఆత్తవశులకుఁ = తమకు స్వాధీనులై యుండువారలకు, ఇప్పింతురు
పరులవస్తావుల నియ్యజేయుదురు, పరులకుఁ = తమ కనుభాషములేనివారలకు, తపి
గురు = ఇయ్యకుండునట్లు చేయుదురు, అడితప్పింతురు = రాజుపరిసరమాట దొల

నట్లుచేయుదురు, వే = మేమువిధములుగా, చెప్పిన = పలికినను, రాజు = ఊడు, ఇప్పుడిదివాడెయిని = కలాగునజెప్పి తప్పెడువాడేయని, పెఱువారు = అయ్యలెవ్వరును, నమ్మి = విశ్వసించి, చేరక యుండ = దగ్గఱవచ్చిచేరకుండునట్లు, రాజుచేత నాడి తప్పింతు రని క్రిందికన్వయము.

ఆ. వాడిఁ బొదలు జతర శ వై శ్వాసరుండు కథ

ప్రముఖదోషయుక్తి శ బలిమిచెడిన

వెలి మహాషధంబు శ బలమిచ్చుగతిఁ బ్రతి

సేయ వారిమదముఁ శ జెటుచుఁ బరుండు.

230

టీ. వాడి = తైశ్శ్యముచేత. పొ...డు-పొదలు = ప్రబలుండైన, జతరవైశ్వాసరుండు = బొదరాగ్ని, కథప్రముఖదోషయుక్తి = శ్లేష్ఠాదిదోష సంబంధముచేత, బలిమిచెడిన = సత్త్వహీనుడుకాఁగా, వెలి = వెలుసలనున్న, మహాషధంబు = శ్రేష్ఠమైనభైషజ్యము, బలమిచ్చుగతి = జతరాగ్నికి సత్త్వముగలుగజేయునట్లు, ప్రతిసేయ = బదులుగా నొకసమస్థుని నియమింపగా, పరుండు = ఆ యధికారమునకు వచ్చినపురుషుండు, వారిమదము = ఆ దుర్మృత్యుయొక్క మదమును, చెటుచు = ఆడంచును.

వ. వారిమిగిలి ప్రతిసేయ నెట్లంటేని.

231

టీ. వారిమిగిలి = పూర్వమునందున్న యామంత్రుల నతిక్రమించి, ప్రతిసేయను ఏలాగున నితరపురుషునిచేవచ్చును. అంటేని = కలాగుంటివా చెప్పెదను.

క. భండారముతో హయమద

శుండాలుఘటాళి దనదు శ సొమ్మె పాగా

నుండిన నంతటఁ బాయదె

పండితుండును బిరుదునైన శ పతికిని బయలై.

232

టీ. భండారముతో = బొక్కసముతోడను, హ...హయ = గుఱ్ఱముల యొక్కయు, మదశుండాలు = మదపుటేనుగులయొక్కయు, సుట = గుంపులయొక్కయు, అలి = వరుస, తనదుసొమ్మె = తనయధీనమై, పాగా నుండిన = కాలయం దుండఁగా, అంతట = అటుపిమ్మటను, పండితుండును = ఎఱుకగలవాఁడును, బిరుదునైన = శూరుండునైనటువంటి, పతికి = రాజునకు, బయలై = దుర్మృత్యుపారము నివృత్తమై, పాయదె = పోదా, (పోవు ననుట.)

క. కుడుపున నొకకడి దఱికినఁ

జెడఁ జూచుటె కాక పతికి శ జెలియుం గలఁడే

యిడ నని విడువం జెల్లునె

నడపవలయు నేర్పినట్లు శ నవ్వుకయె కృపన్.

233

టీ. కుదుపున్ = భోజనమందు, ఒకకడి = ఒక్కకలశము, తఱిగినన్ - తక్కువ
పడగా, చెడఁజూచుటెక్కా = రాజునకుఁ జెఱపుతలంచుదాచేకాని, పలికిన్ = రాజునకు,
చెలియున్ = మిత్రుఁడును, కలఁడే = ఉన్నాఁడా, (లేదనుట.) ఇడ నని = ఇట్టి
వీరులకుఁ బెట్ట నని, విడువన్ = త్యజించుట, చెల్లునె = తగునా, (విడువఁ గూడదును.)
నేర్పినట్లు = తగినయట్లు, నవ్వుకయె = వారియందు మనంబున విశ్వాసముంచకయె,
కృపన్ = దయచేతను. నడపవలయున్ = పోషింపవలయును, (నేపవలకుఁ దక్కువపడ
నట్లు పోషింపకున్న స్వప్రయోజనములు జరుకవుగానఁ జక్కఁగాఁ బోషింపవలయును.)
చ. ఒకటికి రోయకుంటఁ గను శ మున్నిడియుం ద్రువదుండు మారణే
ప్రికి బసిఁ జూపి వేడ ముసిసింహుఁ డొకండు తమన్న వేల్పుఁ బం
డొకఁ డవనిత్రభూమిఁ గని శ యొల్లక పడఁ జనఁ దా గ్రహించె రో
య కనియెఁ గాన నల్లెలుగ శ నొంజను సర్వముఁ గాన శక్యమే.

టీ. ఒకటికిన్ = ఒకయకృత్యమునకు, రోయకుంటన్ = ఆనహ్యపడకుండుట
చేత, ఉన్నవియున్ = శక్తిసన్నదపడికలను, కనుము = తెలిసికొనుము, ద్రువదుండు =
పొంచుచుండు, మారణేప్రికిన్ = హింసారూపమైన హోమమునకై, పసిన్ = పెక్కు
గోవులను, చూపి = ఆకపఱచి, వేడన్ = ఇచ్చెద నని ప్రార్థింపగా, ముసిసింహుఁ
డొకండు = ఉపమానములు ఆరుమునిశ్రేష్ఠుం డొకండు, 'స్వరుత్తరపదే వ్యాఘ్రపుంగ
వర్షభీమాజరాః, సింహశార్దూలానాగాద్యాః పునః శ్రేష్ఠాః గోచరాః' యని యమరము.
తమన్న వేల్పున్ = తమజ్యేష్ఠభ్రాతయైన యాజుండు పాపకర్తమనిరోయక హోమము
సేయును, అచెట్లంటేని, పండ్కొండు = ఒకఫలమును, ఆపనిత్రభూమిన్ = ఆపరిశుద్ధస్థల
మందు, కని = పడియుండఁగాజూచి, ఒల్లక = ఆఫలమును గ్రహింపక, ఏన్ = నేను,
చనన్ = ఆపలికిఁబోఁగా, తాన్ = మాయన్నయైన యాజుండు, రోయక = ఏపగింపక,
గ్రహించెన్ = పుచ్చుకొనెను, ఆనియెఁగానన్ = అలా గ నెను గనుక, (అనఁగా ఫలాపేక్ష
గలవాఁడుగనుక నాయనయొద్దకు వెళ్లిన మారణియజ్ఞమును జేయించునుగాన నచ్చుట్టి
జెప్పు మని ద్రువదునితోఁ బెట్టెను గనుక ననుట.) అల్లెలుగనాన్ = స్థానీ
పులకన్యాయముచేత నల్లెలుగవలయును, చనుసర్వమున్ = జరగువానినన్నిటిని,
కానన్ = పరీక్షించిచూచుట, శక్యమే = సాధ్యమా. (కాదనుట.)

క. వీఁ డెడరునఁ గీ డెన్నిన

వాడని జయమైన హింస శ వదలికొనుము శ్రీ

పోడి మహి యేమికోటప

ల్యాడి సెడిన నట్టిదయకు ౧ వైరియు నమ్మున్.

235

టీ. పీడు = శుభ్రుడు, పడరున్ = ఇక్కట్టునమయముగందు, కీడు = అనిష్టమును, ఎన్నినవాడని = తలంచినవాడని, (గూఢశత్రువును, తదవప్తబుంధైన బలవద్విరోధియు ననుట.) జయమైనన్ = ఉపాయముచేత గెలిచినపిమ్మట, హింసవదలి = చంపదలక, శ్రీ = విశ్వరూపుయొక్క, పోడిమి = అతిశయమును, కొనుము = హరింపుము, అహి = పాము, కొఱుపల్యాడి సెడినన్ = పంటిత్రెవ్వు మడంగనపిమ్మట, ఏమి కొఱు = ఏమిచేయగలదు? వైరియున్ = శత్రువును, అట్టిపయసున్ = పంటిపొడివిరోధిని బంపకవిడిచినకృపకు, నమ్మున్ = విశ్వసించును, (హింసాకరణంబు గావించెనని శత్రువైనను నమ్ము ననుట.

తే. దేశవైశాల్య మధస్థినిమూల

మిల యొకింతెన గుంటకాల్యలు రచించి

నయము పేదకు నరిగి గోరునను నొసంగి

ప్రబల జేసిన నృధర్మములు పెరుగు.

236

టీ. దేశవైశాల్యము-దేశ = రాష్ట్రముయొక్క, వైశాల్యము = విష్ణుగల్గట, అధస్థిని = ధనాదాయమునకు, మూలము = హేతువు, ఇలయొకింతెనన్ = (అట్లు విస్తారముగాక) భూమియొకచేమైనను, గుంట = తటాకములు, కాల్యలు = వఱువకాలు పలు, రచించి = కలుగజేసి, పేదకున్ = దరిద్రుడైన కాపువానికి, అరిగి = చచ్చునందును, గోరునను = వారకమందును, నయము = మేలు, ఒసంగి = కలుగజేసి, ప్రబలన్ = వృద్ధిపొందునట్లు, చేసినన్ = ఒనర్చినట్లాయెనా, అధర్మములు = ధర్మములు, పెరుగున్ = వృద్ధిపొందును.

తే. ప్రజలవిశి చన్ను బిలువ శిష్యుల గొలుచు

నమ్మి యిండ్లింధనంబున ౧ కామె ననెడు

కలని నక్కైన యధికారి ౧ గలనృపతికి

నేడుదీపులు గొన్న సమృద్ధి లేదు.

237

టీ. ప్రజలు తనరాష్ట్రమునందలిజనులు, అపసి = నొగిలి, చన్నున్ = లేచి పోగా, పిలువక = మరలవారిని నొడంబఱచి వెంటబెట్టుకొనిరాక, అప్పుసులన్ = వాగ్దశువులను, కొలుచున్ = ధాన్యమును, అమ్మి = విక్రయించి, ఇండ్లు = వారిగృహములు, ఇంధనంబులకాయెన్ = పంటతెలుకన కొదిగెను, అసిడు = అనుబట్టి, కలనినక్కైన =

పోరిలాని జంబుకమువలె నశుభమును గోరుచున్న, అధికారిగల = ఉద్యోగస్థుడు గల్గి నట్టి, నృపతికి = రాజునకు, ఏడుదీవులు = సప్తదీపములను, కొన్ను = గ్రహించి నపుటికిని, సమృద్ధి లేదు = సంపద చేకూరదు.

మ హా ప్ర గ్ధ ర

ఉర వాచాగంబు భోగంబు భయము నొకపాటు గ్రనేనావనాథం
బిరువాల్నిండారుబండారిలుచొర నొకపాటిల్లుగా నాయమొప్పం
జరదృష్టికై వైరిపక్షేక్షణమును శుచిత స్తస్వపక్షేక్షణంబు
ధరణీనాథుం డొనర్పందగు దగె దునుమందస్కరానిన్ని బోర్నిక్.

టీ. రాజు దనకువచ్చునట్టి యాయతిని నాలుగుపాళ్లుచేసి, ఉరవు = అధికము, బాచాగంబు = వనత్యాగమును, (ఇది త్యాగశబ్దభేదము.) భోగంబు = స్వానుభవమును, ఉభయము = రెంటికిని, ఒకపాలు = ఒకభాగము, ఉ...ఉగ్ర = ప్రతాపశాలి యైన, సేనా = చేతురంగబలముయొక్క, అవనార్థంబు = రక్షణముకొఱకు, ఇరుచాల్ = రెండుభాగములను, ని...లు-నిండారు = సంపూర్ణముయి, భండారిలు = కోశాగారమును, చొర = ప్రవేశించుటకై, ఒకపాలు = ఒకభాగమును, ఇట్లుగా = ఈచతుస్సృకారములుగా, ఆయమొప్ప = అర్థాగమమేర్పడియుండగా, 'అర్థాగమో భవేదాయ' యని యమరము. చరదృష్టికై = చారులనియెడు నేత్రముచేత, 'అపనర్పశ్చ స్పృశ' యని యమరము. వైరిపక్షేక్షణమును = శత్రుపార్శ్వదర్శనమును, శుచితస్తస్వపక్షేక్షణంబు = మిత్రులలోనగు స్వపక్షజనదర్శనమును, ధరణీనాథుండు = రాజు, ఒనర్పందగు = చేయఁదగును, నిబోర్నిక్ = తనరాజ్యమునందు, తస్కరానిక్ = దొంగలగుంపును, తునుమందగు = చంపుట యోగ్యముగును.

క. లాలన నారత్నులగమి

నేల దెలిసి మ్రుచ్చు నాజ్ఞయిడ కలఁడు చెఱం

బో లాతి నిడ నయశ మెం

లే లేవదె శూలపృథువణిజ్ఞాయమునన్.

289

టీ. లాలన = బహుమానముచేత, అరత్నులగమి = శలవరులగుంపును, ఏలి = పోషించి, తెలిసి = ఎఱిగి, మ్రుచ్చు = దొంగను, అజ్ఞయిడ = వెంటనే శిక్షింపక, చెఱ = బదిలీనాలోనుండి, ఆలఁడు = అదొంగ, పో = పాటిపోగా, లాతి నిడ = వాడువలయుటకై నందునఁ దలవరులు శుకాజ్ఞ వచ్చు నని యన్యుని దెచ్చి యాచెఱశూలలో నుంచగా, శూలపృథువణిజ్ఞాయమునన్ = కొఱ్ఱునవేయఁబడిన పెద్ద కోమటిగట్టి న్యాయమువలె, అయశ మెంటే లేవదె = అబద్ధి యధికముగరాదా;

(వచ్చు ననుట.) అట్లెట్లన, నవరాధముజేసినవానిం గొట్టునవేయునట్లొక వివేకములేని రాజాజ్ఞచేయఁగా, గొట్టునవేయునవనరంజనం బెద్దగొట్టునం దవరాధిని వేయునెడఁ దగియుండుదు చూడవచ్చిన యాపెద్దకోమటినెట్టి తగియున్నాఁ డని యొకండు చెప్పఁగా యొక్క మని యెంచి యట్లుపెద్దనెట్టినే గొట్టునవేయుచినరాజున కెంత యవకీర్తి గలిగెనో యంత యవకీర్తి గల్గు ననుట.

చ. ఎఱుంగ నగు స్వక్తి నవసీశుఁడు నాలుగుపార్శ్వ మూఁడుపా
ల్లెఱుంగక మోచినట్టిఁచి నీ కిష్టసుహృత్తతి దెల్ప నొక్కపా
ల్లెఱుంగ నగు న్నయాధ్యమతీ నీ నిట్లు నిరాగ్రహుడై నఁ జేయునె
త్తటి విపదుగ్రదండవఃతంశ్రుఁడు గాక చిరంబు రాజ్యమున్. 240

టీ. అవసీశుఁడు = రాజు, నాలుగుపార్శ్వ = తెలియందగిన నాలుగుంశముల యందు, స్వశక్తి = తనసామర్థ్యముచేత, మూఁడుపార్శ్వ = మూడొకములను, ఎఱుంగ నగు = తెలియదగును, ఎఱుంగక మోచినట్టిఁచి = ఎఱుకవడనట్లు దాచియుంచిన విషయమునకు, ఇష్ట = ఆర్తులైన, సుహృత్తతి = మిత్రబృందము, తెల్ప = ఎఱుక చేయఁగా, ఒక్కపాలు = ఆయుధభాగమును, ఎఱుగ నగు = తెలిసికొనవలయును, నయాధ్యమతీ = నీతియు వైమన బుద్ధిచేత, ఇట్లు = ఉత్తమకారముగా, నిరాగ్రహుడైన = కోపములేనివాడారైనా, ఎత్తఁక = ఏననుయమునందును, వి...దుగాక - విపత్ = తనకుఁగల్గినయాపదును, ఉగ్రహి = నవరాధులమీఁదుమైన భయంకరంబగు దండమునకును, పరతంశ్రుఁడుగాక = అధీయఁడుగాక (ప్రారంభము నేయక యనుట), చిరంబు = బహుకాలము, రాజ్యమున్ = దొరకనము, చేయున్ = చివర్చును.

తే. కన్నకటి నిద్రపోఁ బెఱుకంట జాగ
రంబు గావించు భూరుహగ్రంబుమీఁది
యచ్చభల్లంబుగతి భోగ నీ మనుభవించు
నెడను బహిరంతరలపై నీ దృష్టివలయు. 241

టీ. కన్నకటి = ఒకనేత్రము, నిద్రపో = నిదురింపఁగా, పెఱుకంట = రెండవ నేత్రముచేత, జాగరంబుగావించు మేలుబొన్నటామట, భూరుహగ్రంబుమీఁది = చెట్టుయొక్కపొవనున్న, అచ్చభల్లంబుగతి = భల్లూకమువలె, 'బుత్తచ్చభల్లభల్లూక' యని యవరము. భోగ మనుభవించునెడను = రాజ్యసఖానుభవముజేయునప్పుడు, బ...పై - బహిరంతః = బాహ్యంతరములయందున్న, అరులపై = శత్రులమీఁద, దృష్టివలయున్ = చూపు నుంచవలయును.

ఉ. అక్షరపక్షపాతమున న నర్థము నూళ్ల నొసంగ నుబ్బునన్
 భిక్షుజటాధరాదికులు న భిన్ననిజవ్రతు లొదు రైన దు
 ర్భిక్షురుజా శిశుచ్యుతులు న పెక్కగు భక్తియ చాలు దాన నొ
 తత్తుభితత్వమే యథుము న దార్పదు శంక దలంగు మియ్యెడన్.

టీ. అ...నన్-అక్షర=నాశమునొందని, (విద్యాపరముగానైన జెప్పవచ్చును.)
 పక్షపాతమునన్ = దాక్షిణ్యముచేత, (చెడినియగుగ్రహముచేత ననుట. అక్షరముఁ
 జదివియున్నారన్న పక్షపాతముచేత ననియుం జెప్పవచ్చును.) అర్థమున్ = ధనమును,
 ఉళ్లన్ = గ్రామములను, ఒసంగన్ = కలుగగా, ఉబ్బునన్ = పొగరుచేతను, భి...
 లు భిక్షు = సన్న్యాసులు, జటాధర=జడలు ధరించినవారును, అదికులు = శ్రావణువారు,
 భిన్ననిజవ్రతు లొదురు=నియమభ్రంశముగలవారొదురు, ఐనన్ = అట్లుగుటవలన, దు...
 లు-దుర్భిక్ష = తేమమును, రుజా = ముక్కండిమొదలగు వ్యాధులను, శిశుచ్యుతులు =
 బాలారిష్టములను, పెక్కగున్ = విస్తరిల్లియుండును, భక్తియచాలున్ = వారిపట్ల
 బూజ్యురారాగమేచాలును, దాన నొన్ = ఆ యర్థగ్రామాదుల నియ్యనందున, అగు తల్
 ట్తుభితత్వము = అగునానన్న్యాసులు మొదలగువారు ఊభవమట, ఏయథుమున్ =
 ఏ పాపమును, తార్పదు = రాజును బొందింపదు? ఇయ్యెడన్ = ఈపట్ల, శంకన్ =
 భయములు, శలంగము = విడువుము 'శంకావిశర్క భయయోగి' యని యమరము.

క. విను వారత్రయవిజ్ఞాపన కోర్వము వధ్యకోటి న పట్టున జెనరం
 దనకప్పుడె కీడుగు నను, జనముంబట్టుటకుమునుప న శస్త్రమ చాలున్.

టీ. విను = ఈచెప్పెడిహితము వినుము. వధ్యకోటిపట్టునన్ = చంప దగిన
 ప్రజలపట్లను, వా...కున్ - వారత్రయ = మూడుమాటులు, విజ్ఞాపనకున్ = విన్నప
 మునకు, పీర్వము = సహించుకొనుము. (మూడు నేరములను గావుమునుట.) చెదరన్ =
 వాడు దప్పించివొనివెళ్లెనా, తనకున్ = రాజునకు, అప్పుడె = విడువఁగానే, కీడు =
 అనిష్టము, అగునను = సంభవించునని లోచెడు, జనమున్ = మనుష్యులను, పట్టుటకున్ =
 పట్టకొనివచ్చుటకు, మునుప = ముందె, శస్త్రమ = శస్త్రమే, చాలున్ = పర్మాప్తము.

తా. పట్టుబడిన శస్త్రవును విడిచిపెట్టిన హానికర మని లోచెనా యప్పుడ హతుని
 గావింపుము.

క. శూరాలాపములకు నతి

శూరుడు¹దా నయ్యు నృపతి న సోకోర్వ దగు

1. దానై నపలియు కోకోర్వదగున్.

న్వారబ్బుదు రందున నిజ

శూరత దొరలందు గనుట శ సూ కార్య మిలన్.

244

టీ. నృపతి=రాజు, తాను అతిశూరుడుఅయ్యున్ = మిగుల బరాక్రమవంతుఁడైనప్పటికిని, శూరాలాపములకున్=వీరుఁడాడెడి శౌర్యవాక్యములకు, చోడు=తగులు, ఓర్వదగున్ = శూరాలపశ్రవణజ్వయైన యహంకృతి సహించి యుండదగును, అందునన్ = అట్లొర్పి విరుటవలన, వారు = అశూరులు, ఉబ్బురురు = ఉత్సాహమును విడువదు, ఇలన్=భూమియందు, నిజశూరతన్ = స్వీయశూరత్వమును, దొరలందున్ = తనకు సరియైన ప్రభువులందు, కుట = చూచుట, కార్యముసూ = యుక్తమునుమీ. (అనఁగాఁ దనభటుల శూరాలాపముల నోర్వవలయు ననుట.)

శా. రేవు ల్లావు మతంగజంబులు మణిశ్రీఖండముక్తావియున్

రావాణిజ్యము పెంచి యేలంగ నగు శ స్వంపునెవ్వన్ రుజన్

హావళ్య దిగు నన్యభూప్రజలరా శ జాయాయిజాత్యైచితిన్

ప్రావంగా దగుదోట దొడ్డిగను లా శ పుల్పాడ బంపం నగున్.

టీ. రేవుల్=ఓడలుదిగునట్టి కరవాకపట్టణములందె, (నప్తమృగ్ధమందుఁ బ్రశమ.) మా...లు - మావు = అశ్వములును, మతంగజంబులు = ఏనుగులును, మణి = రత్నములును, శ్రీ...యున్-శ్రీఖండ = చందనము మొదలగు పరిమళద్రవ్యములును, ముక్తాదియున్ = మువ్వములు మొదలగునవియును, రాన్=పచ్చునట్లుగా, వాణిజ్యము పెంచి = జేరముపెప్పునేసి, ఏలంగనగున్ = పాలింపవలయును, వర్షంపునెవ్వన్ = టేమముచేత, రుజన్ = రోగములచేతను, హావళ్యన్ = అలసటలచేతను, దిగు=చేరినటువంటి, అన్యభూప్రజలన్ = దేశాంతరపుజనులను, రాజు=ప్రభువు, అయాయిజాత్యైచితిన్ = వారివారి కులములకుఁ దగినట్లుగా, ప్రావంగాదగున్ = రక్షింపవలయును, దోట = ఉద్యాన వనములు, దొడ్డి=పశువులమందను, గనులు = రత్నములుండు నాకరములును, అపుల్ = తనకుహితముఁగోరుచున్నవారు, చూడఁబంపదగున్ = పరామర్శచేయుటకై పంపుట యుక్తము.

శా. సముద్రీరముననుండు పట్టణములకుఁ దురుగగజమణి శ్రీఖండాదులు వచ్చునట్లు వర్తకము వృద్ధిజేయించి యోడలలోని సరకులు సులభముగా దిగునట్లుగా నవతరణమార్గంబులం గాపాడవలయును.

ఆ. హదను వచ్చుదాక శ నపరాధిపై రోష

మాఁగి చెలువలయు శ హదను వేచి

లక్ష్మ్యసిద్ధిదాకః శ్రీ లావున శర మాఁగి

కాఁడ విడుచు వింటి శ్రీ వాఁడువోలే.

246

టీ. హదనువచ్చుదాకఁ = తనకు సమయమువచ్చువఱకును, అపరాధిపైఁ = తప్పుచేసినవానిమీఁద, రోషముఁ = కోపమును, అఁగి = అడచికొని, హదను = సమయమును, వేచి = కనిపెట్టి, లక్ష్మ్యసిద్ధిదాకఁ = గుఱి రసకులానయ్యెడు పర్యంతము, లావునఁ = తనబలిమిచేతను, శరమాఁగి = బాణము నాకర్పించిపట్టి, కాఁడవిడుచు = బాణమును దిగఁబడునట్లు వదలుచున్న, వింటివాఁడువోలేఁ = భానుష్కృనివలె, చెఱివవలయుఁ = నిగ్రహింపవలయును.

శా. పోవం బోలు లఘుప్రయాణము దినం శ్రీ బుల్లోన్ని యొండొంటనే

కావైరిక్షితి కంబువు ల్పొలుక రాఁ శ్రీ గొనిల్లు జాలుంబలెం

ద్రోవఁ నైన్యము గూడ వైరిబలసాం శ్రీ ద్రుం దైనఁ బూజాదులం

బోవం బోలుఁ జర్మోక్తిచేత నసదేఁ శ్రీ బో కావరింపం దగున్. 247

టీ. (రాజు) కావైరిక్షితికఁ = పత్నికళత్రురయొక్క భూమికి, లఘుప్రయాణము = కొంచెపువైనములుగ, దినంబుల్లోన్ని = కొన్నిదినములు, ఒండొంటనే = ఒకటొకటిగా, అంబువుల్ = ఉదకములు, పిఱుదరాఁగా = వెంబడిరాఁగా, నిల్లుజాలుంబలెం = ముందుపోవుచున్న కొంచెము నీళ్లు పయన మొడుగవచ్చునీళ్లు కూడావఱకు నిలుచుచుండును, ద్రోవఁ = చూర్లమందు, నైన్యముగూడఁ = తనసేనకరిసింపి పర్యంతము, పోవంబోలుఁ = వెళ్లఁదగును, వైరి = అశత్రువు, బలసామ్రాధైనఁ = బలపంతుఁడాయెనా, పూజాదులఁ = వాసుదేయునట్టి యువచారములకే, పోవంబోలుఁ = మళ్లించి వెళ్లవలెను, చర్మోక్తిచేత = పేగులకాగివేగుచేతను, అసదేఁ = వాడు స్వల్పుడని పిఱబడెనా, పోక = వెళుకను మళ్లక, అపరిపూరితఁ = చుట్టుకొన వలయును.

చ. ద్రవిణము నొప్పగొంట నొఱి ద్రాబలతో నిడుచుంట భూమిగొం

తవలికి నిచ్చుచుంట ప్రభుమాస్తతఁ జూడక శంక నుంట లోఁ

బొవయు నృపాళికై యభయము న్నభిభూషలు గుప్తి బంపి భూ

ధవుఁ డరియగిడందగు భీదం దనయం దివి మాన్పుకోదగున్.

టీ. ద్రవిణము = ధనమును, నొప్పగొంట = తనరాజ్యమందలి ప్రజలనొచ్చు నట్లు పుచ్చుకొనుటయు, 'హిరణ్యం ద్రవిణం ద్యుమ్న' మ్మని యమరము. బఱిఁ = అలాచనను, ద్రాబలతోఁ = పందలతోడ, ఇడుచుంటఁ = చేయుచుండుటయును, భూమి గొంకఁ = గొంకదేశమును, అవలికఁ = వెలువలిక, ఇచ్చుచుంట = ఒసంగుచుండుటయును,

(శత్రువులు బలాత్కరించి తనభూమి నాశ్రమింపఁగా; మంచివని యని నమ్మింది యుండుట యనుట. ఈమూఁడు రాజదోషములను), ప్రగమాప్తతే = ముఖ్యముగా నిష్ఠులౌటను, చూడక = విచారింపక, శంకసుంట్ = ఆశితముఁజేయునన్న సంశయముతో నుండుటచేత, లోక = లోకపల, పౌవయు = పౌగరాజుచున్నట్టి, నృపాళితై = శత్రువునొద్దనుండు రాజులొకఁడు, అభయము = అభీతిదానమును, మణి = రత్నములను, భూషలు = ఆభరణములను, గుప్తి = రహస్యముగా, పంపి = అనిపి, భూభవుండు = రాజు, భిద = భేదోపాయముచేతను, అరియందిదాదగు = శత్రువునందుండు. దగును, ఇవి = 'అచెప్పబడిన మూఁడురాజదోషములు, తనయందు మాయుకోదగు = తనయొద్ద లేకుండఁజేసికొనవలయును.

తా. శత్రురాజు తనకుఁ బరమాప్తమున సామంతరాజులయందు దవనప్రకవడఁగా నందుచేత వారు లోపల దుష్టించుచుండు సమయమున, వారి కభయదానముచేసి, మణిభూషణులొచ్చి, భేదపఱచి, శత్రురాజుతనిరాజ్యమునందలి ప్రజలనుచ్చునట్లు వచ్చు పుచ్చుకొనులాగన, దుష్టులతో నాలొచించునట్లును, వైరులు దనభూమి నాశ్రమించు కొన్నప్పుడు సామంతరాజునయందలి కయ్యమునకుఁ జెచ్చియో కొంతభాగము నిచ్చులాగు నను, జేయుచు, దనరాష్ట్రమునందు నివి పుట్టునుండునట్లు విచారించుకొనుచుండవలయును.

క. అహితుండు వేడిన నేలెడు

మహి సగమే నిచ్చి తెగనిమైత్రి గొని విభుం

డహిభయము మాన్వికోదగు

నహిభయ మహిభయముకంటె १ నధికము గాచే.

219

టీ. అహితుండు = శత్రువు, వేడిన = అడిగినచో, ఏలెడుమహి = తాను రాజ్యముఁజేయుచున్నట్టిభూమిని, సగముఇచ్చియే = ఆర్థమిచ్చియైనను, తెగనిమైత్రి గొని = విడువని స్నేహము సంపాదించి, విభుండు = రాజైనవాడు, అహిభయము = స్వపక్షభీతిని, మాన్వికోదగు = నివారించుకొనదగును, 'మహిభూతా మహిభయం స్వపక్షప్రభవం భయ' మని యమరము. అహిభయము = స్వచక్రభీతి, అహిభయము కంటె = స్వరక్షభీతికంటెను, అధికముగాదే = అతిశయముకాదు.

తా. రాజులు స్వపక్షమువలననే భయమువచ్చునప్పుడు పరవానికై గను బ్రియము చెప్పి యతండు సగమురాజ్యము గొరిన సచ్చి స్వపక్ష భయమును మానుకొనవలయును.

చ. పలుకులు వేయు నేమిటికి १ బార్థివుఁ డాత్మభూజాభృతతయా
తలమున గుట్టుజేడు బహుళాథా యరయించి యడంచి చంచలా

తులగమిలో మెలంగుపురుషుండును బోలె నశంక నించుచున్
మెలంగడ యేని రాజ్యఫలమే యది రాజ్యము దుగ్గిలబ్ధికే. 250

టీ. పలుకులు మాటలు, వేయునేమిటికీ = వేయియెందులకు, పార్థివుడు = రాజు, ఆ...నకొత్తభుజా = జనబాహువుచేతను, భృత = వహించబడిన, 'దోర్దోమచ భుజ'యని ద్వీరూపకోశము. తమతలమునకొ = భూతలమందు, గట్టుచేడు = గూఢ శత్రువును, (తనరహస్యమును బయలుపఱచునాడవుట) (నియోగిని సముత్కరముల కీడు చూచుటకు దర్శకురేపెడు కుట్టుపేడని వారాహప్రమోగము.) బహుధా = అనేక ప్రకారములచేత, అరయించి = వెదికించి, (తెలిసి యనుట.) అడంచి = ఆడచివేసి, చంచలాక్షులగమియొక = స్త్రీ సుఖములుగల, మె...లకొ - మెలంగు = సంచరించుచున్న, పురుషుండునుబోలె = నరనిచందంబున, (స్త్రీలసమక్షమునందు బురుషుండేలాగిన నిర్భయుండైయుండునో యట్లునుట.) అశంకనించుచున్ = నిర్భయము జేసికొనుచు, మెలంగడయేని = సంచరింపకపోయెనా, అది = అట్లుండు, రాజ్యఫలమే = దొరతనము తెల్లించుటకు బ్రయోజనమా, రాజ్యము = దొరతనము, దుగ్గిలబ్ధికే = ఆనుభవప్రాప్తి కొఱకు (గనుక లోపల నహిత వాచరించువారిని మట్టుబెట్టవలయు.)

తే. బెదిరి చేరని బలియుని శి బిరియ బట్టి

కతమైవడినే వచ్చి శ హత్తజేత

క్రమము పెనగెడుబలుమీను శ త్రాట జేడు

నొడ్డుగాలంపువేటకాడ శ దుపమ గాడె.

251

టీ. బెదిరి = ఉలికి, చేరనిబలియున్ = జేశమునకు రాకమున్న ప్రబలశత్రువును, బిరియబట్టక = శ్రమపడిగ్రహించక, అతనిమైవడినేవచ్చి = తనకుదానేవచ్చి, హత్తజేత = తనకు బట్టుపడులాగునజేయుట, క్రమము = యుక్తము, పె...ను-పెనగెడు = లాగులాడుచున్న, బలుమీను = గొప్పమత్స్యమును, త్రాట = త్రాటిచేత, చేడు = చేడుచున్నటువంటి, ఒడ్డుగాలంపువేటకాడు = గట్టుననున్నట్టి బడిశధారియగు లుబ్ధకుడు, (గాలమును మత్స్యముపట్టగానే వడితోలాగిన నాసూత్రము తెగును గాన నట్లు గాకుండ లాగుచును పడలుచును మెల్లగా జేడుకొనుచున్నబడిశధారి యనుట.) ఉపమగాడె = దృష్టాంతముగాడా. (కావున నెట్టికార్యమునైనను నేర్పుతో సాధింపవలయు ననుట.)

సీ. దండపారుష్యంబు శ కొండెంబున నతర్క-

మరిసుధి కేడయాక శ మరలబడుట

యవలితప్పెన్నికన్న విదేశ్యుఁ జెఱచుట
 ప్రతిప్రవర్తకుఁ కేర్పడఁగఁ జేత
 జనులవిశ్వాసంబు శ గనుఁగొని మెలఁగుట
 విశ్వసనీయుల శ వేర్పఱచుట
 మోమోట మంత్రంబుచో మిక్కిలిడుకొంటు
 మంత్ర భేత్తకు నాజ్ఞ శ మఱచియుంట
 తే. వింత పుట్టినఁ గనుగల్గి శ చింతనేయ
 కుంట మాచ్యులపట్టున శ నొక్క చూపె
 చూడకుంట విహీనులఁ శ గూడుకొంటు
 వ్యసనియైయుంట చలముంట శ వలదు పలికి.

252

టీ. దండపాచష్టంబు = కనశిక్షయు, కొండెంబునకొ = వైశుశ్యమందు, అత
 ర్కము = చర్చచేసిపరీక్షింపకుండుటయు, శా = శత్రునితోడ, సాధికి = సమాధాన
 పడుటకు, ఎడయొక = సందేయక, మరలఁబడుట = తిరుగుబాటుగుటయు, అవలితప్పెన్ని
 కన్న = దేశాశరమందుండి తనకక్కడి స్వామిచేసినయవరాధమునెంచి తప్పునప్పి
 చూడఁచివిన, విదేశ్యుఁ = వైదేశికుని, చెఱచుట = చెడగొట్టుట, ప్రతిప్రవర్తకునకొ =
 ప్రతికూలఁడైన ప్రధానికి, ఏర్పడఁగొకొ = లేటపడుకట్లు, చేత = ఆలోచనసేయుటయు,
 జనులవిశ్వాసంబు = ప్రజలనుఁగల యప్రీతిని, కనుఁగొని = తెలిసికొని, మెలఁగుట = వారితోఁ
 గూడియుంటయు, విశ్వసనీయులకొ = నమ్ముచుగినవారలకు, వేర్పఱచుట = భేదము
 గలవారిని ఎన్నికొనుటయు, మోమోటకొ = ముఖప్రతిచేత, మంత్రంబుచోకొ =
 ఆలోచించుస్థలమందు, మిక్కిలిడుకొంటు = ఆలోచనకుఁ దగినవారినిఁ జేర్చుకొనుటయును,
 మంత్ర భేత్తకు = ఆలోచనవెల్లడిచేసినపురుషునకు, అజ్ఞ = శిక్షవిధించుటయు, మఱచి
 యుంటు = విస్మరించుకొనుటయు, వింతపుట్టినకొ = ఉత్పాతములుజనింపఁగా, కనుగల్గి
 మెలఁకులగలవాఁడై, చింతసేయకుంటు = వానికిఁ బ్రతిగావింపనాలొచి పకుండుటయు,
 మాచ్యులపట్టునకొ = పూజ్యులవిషయమై, ఒక్కచూపె = ఏకరీతిగా, చూడకుంటు = పూజ
 సేయకుండుటయు. హీనులకొ = దుష్టులతోడ, కూడుకొంటు = సహవాసముఁ జేయుటయు,
 వ్యసనియైయుంటు = స్త్రీ ద్యూతమృగయాదిచింతలు గలవాఁడై యుండుటయు, చలముంటు =
 పట్టుదలకలిగియుండుటయును (అనఁగా మాత్సర్యముకలిమి యుండుట), పలికికొ =
 రాజునకు, వలదు = కూడదు,

తా. రాజైనవానికి నీపద్యమునందుఁ జెప్పబడియున్న దండపాచష్టాది దుర్గుణ
 ములు లేకయుండెనేని చిరకాలము రాజ్యముఖ మనుభవించుచుండును.

క. త్రివిధోత్పాతములొదవిన, ననవిభుడువిడువలయునధిక ద్రవ్యం
బచనీసగముఖముముఖపవనసఖముఖముల భుక్తిబలిహోమవిధిన్.

టీ. త్రివిధోత్పాతములు = దివ్యభౌమాంతరిక్షము లనియెడు మూడు తెఱంగులై
తెలియవచ్చుచట్టిట్లు, ఒదవిన = జనించుగా, అనవిభుడు = రాజు, అ...లన్ = అవనీ
సురముఖ = బ్రాహ్మణముఖమందును, సురముఖ = దేవతావదనమందును, పవనసఖముఖ
ములన్ = స్నిగ్ధముఖమందును, భుక్తి = భోజనములచేతను, బలి = పూజోపహారాదుల
చేతను, హోమవిధిన్ = వ్రేల్చుటచేతను, అధిక ద్రవ్యము = పెక్కుధనమును, విడువల
యున్ = విరియెగము చేయవలయును, క్రమాలంకారము.

తా. త్రివిధోత్పాతలక్షణము. పృథ్వివసిష్ఠుడు చెప్పియున్నాడు. 'దివిజాయే
బుక్షగ్రహస్తేదివాఖ్యామహాఫలదాః, పరివేషేంద్రధనుర్బాహుగంధర్వనగరనిర్హ
తాః, గగనమకారజమేతన్నధ్యమఫలదం తథాంతరిక్షం చ, భూమిభవాభౌమాస్పృ
శ్చరస్థిరా దిష్టసంభవాయేచ, ఏతేంద్రమఫలదాస్పృశస్తేహం కాయామి ఫలాని
రూపాణి. ఆబాలవిద్యజ్ఞసమప్రసిద్ధం యద్యద్రూపాప్రకృతం తతోన్యత్, ఉత్పాత
మాన్యాప్తిద్ధం వదంతి దివ్యాంతరిక్షక్షితిజన్తభేదమ్.' తదుత్పత్తికారణము వృద్ధ
వసిష్ఠుడు చెప్పియున్నాడు. 'ఆధర్వతస్త్యసత్వాచ్చ నాస్తిక్యా దతిహాభతః,
అనాచారా న్నృణాం నిత్య ముపసర్గః ప్రజాయతే, తద్భేదా స్త్రివిధోత్పాతా
జాయంతే దుఃఖరోగదాః, దివ్యాంతరిక్షక్షితిజాః వికారా ఘోరరూపిణః.' వరా
హోక్తి 'మరుగానామవచారా దపరతాదేవతాస్సృజంత్యేతాన్. తత్ప్రతిహతాయ
నృపశ్శాసితరాష్ట్రే ప్రయోజిత.' గాథివచము. 'అకృత్వా శాంతికం రాజా దుఃఖాం
భోధా నివృత్తి, పుత్రే జననదే కోశే వాహనేషు పురోహితే, స్త్రీహ్వత్సనివ పుత్రేషు
పత్యతే పైఞ మప్తసు.' అనియున్నందున, రా జట్టియత్పాతములు గలుగకుండునట్లు
పాలింపవలయు, నొకవిధంబున నవి గలిగినవి, యద్యవహితముగఁ దచ్చాంతియైనను
జేయవలయు.

ఉ. సుర్ధ పరస్పరంబు దొరకట్టున యోధులకట్టునన్న పుల్ల
వర్ధన మొందఁ జేయఁదగు ॥ వారిహితాహితచర్య లొంద వం
తర్థి విధోవ్యథావహ హిత ప్రథమానసమానతాప్రథా
ధూర్ధరతాదలం దగిలి ॥ ద్రోహపుణింతఁ దలంప రేమియున్. 254

టీ. సుపుల్ = రాజులు, దొరలపట్టున్ = గొప్పయుద్వ్యోగగులవియమునను,
యోధులపట్టున్ = వారిక్రింద నుండుభటుల వియమునను, పరస్పరంబు = ఒండొరు
లకు, సుర్ధ = విరోధము, వర్ధన మొందఁ = వృద్ధిబొందునట్లుగ, చేయఁదగున్ = చేయ

వలయును (అట్లు కలహముపుట్టించినట్లయినను), చా...లు - చారి = వారలయొక్క, హితాహితచర్యలు = మంచిచెడ్డనడకలు, అంశ్శిక్ = దాగుటకు, ఒందవు = పొందవు, మి...లక్ - మిగిలి = అన్యోన్యము, వ్యభావహ = దుఃఖహేతువగు, హిత = ఇష్టలని, ప్రమాన=ప్రసిద్ధిలై, సమానతా=సములై యుండుటచేసినై, ప్రభా=ప్రసిద్ధియొక్క, ధూర్ధరతాదులక్=ధూర్ధరధర్మముమొదలగువానియందు, తగిలి=గులుకొని, ఏమియుం = ఇంచుకంతైనను, గ్రహపుంబలక్ = చెదాచింతను, శలంపరు = స్వరింపరు. (అందఱును హితాచరణమునం దాసక్తులై యుండు రనుట.)

చ. ధరణిపుంబెందునే దగరుం తాం జన నూటట కొక్కనిం దగుం
నొర నొనరించి పంప నరిగి దుర్బలుచే జెడఁ దాతఁ డధర్మ
కరితురగర్థి లేక కొఱుగఁ దట నేయ ద్విజాన్యుఁ డల్క కే
నెరపు నతండును నలయు గి నిండినదుర్గబలోర్వి యీ దగున్.

టీ. ధరణిపుండు = రాజు, ఎందునే = ఎచ్చటికెచ్చటికేనియును, తాం = తాను, చననగడు = చనరాదు కనుక, గోరటలక్ = భవమనవయముగా నుండుటకు, ఒక్కనిక్ = ఒక్కని, దొరక్ = క్రభువునగా, ఒనగించి = చేసి, పంపక్ = అంపుట, శగుక్ = యుక్తము, అరి = ప్రబలశత్రువు, దుర్బలుచేక్ = బలహీనునిచేత, చెడఁడు = సాధింపఁబడఁడు (కావున), అతఁడు = ఆయనకారపురుషుండు, అ...ని - కర్థ = రొక్కముయొక్కయు, భూ = వలయునట్టి భూమియొక్కయును, కరి = ఏనుగులయొక్కయు, గురగ=గుఱ్ఱములయొక్కయును, బుద్ధి=సమృద్ధి, లేక = లేకుండుచేసి, కొఱుగఁడు=పనికిరాడు, అటునేయక్ = అట్లు పెంపుజేసినపుటకు, ద్విజాన్యుండు = షట్త్రియండు లోనగుండు, అల్కకే = అగువలేక, నెరపుక్ = శనినఁడై నిలుచును, అతఁడునుక్ = అప్రహణుండును, వలయుం = రాజున కాత్మవై యుండవలయును, ని...ర్వి - నిండిన = నిండానిన, దుర్గబలోర్వి = దుర్గమును నిలువరుగబలములును భూములును, కలదగుక్ = ఇయ్యందుగును. దుర్గస్థములు బ్రాహ్మణుల కీయక షట్త్రియాదుల కిచ్చిన వారు మళ్లఁబడి పోరుదు రనుట.)

క. అడవులు గడిదేశములవి

దడములుగాఁ బెంపు మాత్త గి ధరణీస్థలికి

నడుములవి పొల్లుపొల్లుగఁ

బొడిపింపుము దస్యబాధ గి పొందక యుండన్.

296

టీ. గడిదేశములవి = గడిస్థలములయందుగల, అడవులు = విసినములను, దడములుగా = బలవిడిగా, పెంపుము = వృద్ధిబొందింపుము, అ...కిక్ - అత్త = తన

యొక్క, ధరణీస్థలికా = దేశమునకు, నడుములవి = మధ్యముననుండునట్టి యడవులను, దస్యబాధ = దొంగలవలనియుపద్రవము, పొంపకయుండక = కలుగకుండునట్లు, పొట్ల పొట్లగా = తునుకలుగా, పొడిపింపుము = నఱికింపుము.

తా. నీమేలుబడిదేశమునందు మధ్యమున నున్న యడవులను బోరబాధ లేక యుండుటకై పొడిపొడిగాఁ గొట్టివేయింపుము.

చ. తమఁ గుఱుమన్నెపుంగహనఁచారిజనం బెడ దోషదృష్టి కు
 డ్యముఁ గడుగంగఁ బూన్కి దెగఁ బల్లిన సర్వము బాస నీగి వ
 శ్యముగ నొసర్ప దాడి కగు నాఁగడి కొల్లలకు నృతాపరా
 ధమును సహస్రచండము నతర్క్యము సర్వము నేలువానికిన్. 257

టీ. తమ = భూమియందు, కుఱుమన్నెపుంగహనఁచారిజనంబెడక = కొంచె పాటిమన్నెటికముగల యూరివికజనులపట్ల, దోషదృష్టి = దోషమెంచుట, మడ్యము = మంటిగోడను, కడుగంగఁబూన్కి = మున్నులేవకుండఁ గడుగుటకు దొరకొన్నచందము, అల్లిన = పారిపట్లఁగోపించినను, సర్వము చెగదు = మొదలగుటలేకదు, బాస = సత్యవాక్యము చెప్పటచేత, గడి = వాహనముల నిచ్చుటచేతను, వశ్యముగ = తనకు వారు వశపర్చు లగునట్లుగా, ఒనర్ప = చేసికొన్నట్లును, దాడిక = శత్రువుల మీదఁబడెత్తుటకు, అగు = పనికివచ్చును, గడికొల్లలకు = గడిదేశములు కొల్లఁ బెట్టుటకును, బే = పనికివచ్చును, సర్వము = సమస్తమును, ఏలువానికి = పరిపాలనముచేయురాజునకు, శతాపరాధమును = అనేకులు చేయునట్టిపరాధమును, సహస్రచండము = అనేకజనులను శిక్షించుటయును, అతర్క్యము = తలంచుట యుక్తముకాదు.

తే. సింధుర మహాశ్వముఖ్యము నల్పేర్పు దొల

దీపవణిజుల కూళ్లు సర్వహములు పురిఁ

గొలువుఁ దేజంబు వెలమేలు నగలుగఁ బ్రాత

వారిఁగాఁ జేయు మరి నవిచేరకుండ

258

టీ. సిం...ల్ సింధుర = ఏనుగులును, మహాశ్వ = గొప్పయశ్వములు, ముఖ్యము = లోనగువానిని, చే...కు - చేర్చు = తెచ్చుచున్నట్టి, దొల = దూరముననున్న, దీపవణిజులకు = ద్వీపములయందలి వర్తకులకు, కూళ్లు = గ్రామములు, పురి = నీపట్టణమందు, సర్వహములు = మంచియిండ్లును, కొలువు = నిత్యము నీసేవయును, లేజము = బహుమ నములును, వెలమేలు = వారికొనుమొదలుమీద నాదాయమును, కలుగు = కలుగునట్లుగా, (చేసి) అవి = అగణదివస్తువులు, అరి = నీశత్రువును, చేరకుండ = చెందకయుండునట్లు, ప్రాతవారిఁగా = వారలను నీవారినిగాను, చేయుము = ఒనర్చుకొనుము.

తే. గడినృపులగాయ బారులయెడఁ గొలువున

సరససల్లాపములు రాజు శ సలుపవలయుఁ

గార్వఖడ్గము లనుచును శ ల్లానఁ బలుక

వలయు నవి మైత్రిఁ దా దేలఁ శ బలుకవలయు.

259

టీ. రాజు = ప్రభువు, గ...డఁ = గడినృపుల = తనభూమికి సమనంతరజేశాధిపతుల యొక్క, గాయబారులయెడఁ = నియోగులవల్లయు, కొలువునఁ = తనకచ్చేర్చియుండు, సరససల్లాపములు = రసము క్తములగు మాచిమాటలె, సలుపవలయుఁ = ఆడవలయును, గార్వఖడ్గములు = కార్యసమాచారములను ఖడ్గసమాచారములను, ఆరుచరుల్ = సమీపస్థులు, తనఁ = తెలియనట్లు, నలుపవలయుఁ = దించివలయును. శవి = చారులచేత నట్లు చెప్పబడినమాటలను. తాఁ = రాజు, మైత్రిఁ = స్నేహభిప్రాయముచేత, లేలఁ బలుకవలయుఁ = అమాటలు తప్పింపము లైనవి కా విని లేలబలుపవలయును.

తే. తా నమందుగ నొరఁజేయువానిమంత్ర

మునకు వేగమె లోఁజేయఁజనదు వాఁడు

క్రొత్తమన్నన రహి ననుఁగులకు జెప్ప

నయిన నదిచెడు మఱి వాఁడు శ నడఁగుఁ గాన.

260

టీ. (రాజు), తాఁ = తాను, నమందుగఁ = క్రొత్తగా, నొరఁజేయువానిఁ = దొరతన మిచ్చి పెంపుఁజేసినవరుని, మంత్రమునకుఁ = ఆలోచనను, వేగమె = వేగిరముగా, లోఁజేయఁజనదు = తూర్పునొనఁగుచు, (తల్లచేచ్చునొనినట్లయెసా) వాఁడు = ఆక్రొత్తముట్లోగఁగఁడు, క్రొత్తమన్ననఁ = మోసపుటసాహసములను చుప్పొంగి, రహిఁ = లేజముతో, అనుఁగులకుఁ = తనసెయ్యెదకు, చెప్పఁ = చెప్పఁగా, అయినఁ = కొనసాగినను, అది = ఆ కార్యము, చెమిఁ = తాకపోవును. మఱి = ఇంటియకాక, వాఁడుఁ = అట్లు మాత్రమును బ్రేరఁబెట్టినవానియు, అడఁగుఁ = చెడిపోవును, కానఁ = కావున, (మాత్రమునను లోఁజేయఁగుడ విని యన్వయము.)

సీ. హితబహుక్రొత్తధర్మసత్తహా శాస్త్వపూ

ర్వతల విద్విజుల దుష్కముల శిల్పి

పులిజున్ను మొవలుగాఁ బురుషాయుషావధి

కం దుండ సవరణ శ ల్పొందుకఱిచి

చీమంత యైనను శ సామంతగోటికి

మితము దప్పక యుండ శ షీతు లొసంగి

ఆము క—25

యాయాధికవ్యయానధికంబునుం బ్రజా

విరుజంబుగాఁగ బండ్లదరువుఁ గూర్చి

లే. ఊరిపుథాత్రిఁ జరదృష్టిచేతఁ జూచి

బకగతి హతార్థహించి తాఁగి బ్రజయు నొవ్వ

కయ పగఱగాత్రములనె చీకాకుపఱచు

నృపతి డెందానఁ జేయిడిగి నిద్రవోవు.

261

టీ. హిత... లక్ - హిత = కుశలచింతచేతను, బహుశ్రుత = విశేషజాప్తపరిచితి
చేతను, ధర్మరత = న్యాయాసక్తిచేతను, శూరతా = మరఁగిమిచేతను, స్వపూర్వకలక్ =
తనవంశక్రమానుగతవ్యముచేతను, (కూడి) మక్ ద్విజులక్ = వృద్ధియగుచున్న బ్రాహ్మ
ణులను, దుర్గములక్ = దుర్గస్థలములయందు, నిలిపి = ఉంచి, పులిజున్న మొదలుగాఁ =
పులిజున్న మొదలైన విభలాబు నపూర్వవస్తవులును, పురుషాయుషావధికిఁ = నూఱు
సంవత్సరములవఱకును, అందుడఁ = ఆదుర్గములయందుండునట్లు, సమరణి = పద్ధ
తులు, పాండువఱచి = కలుగఁజేసి, సామంతకోటికిఁ = తన్నుఁగొలుచుచుండుమన్నె
గాండ్రకు చిమృతయైనను = కొంచెమైనను, మితముక్ = ఆమహిష్మరీతిని, తప్పుక
యుండక్ = తప్పిపోకుండ, ఊతులు = భూములు, బిసంగి = ఇచ్చి, ఆయాధికవ్యయా
నధికంబును = ఆదాయ మెక్కుడుగాను వ్యయము తక్కువగాను, ప్రజావిరుజంబు
గాఁగఁ = తనదేశపుజులు నొవ్వనియట్లుగా, బాదరువున్ కూర్చి = బొక్కనము నిఁచి,
ఊ... త్రిన్ - ఊరిపు = ఊయిష్టమైనశక్తినియొక్క, థాత్రిక్ = దేశమును, చర
దృష్టిచేతఁ = కేగుదాండ్రచేతను, చూచి = ఎఱింగి, బకగతిక్ = కొంగచందమునఁ
బొందియుండి, హతార్థహించి = సమయము కట్టింపఁగా నొక్కదాటున నాక్ర
మించి, తాక్ = తానును, ప్రజయుక్ = తనయొక్కప్రజలును, నొవ్వకయ = నొప్పిఁ
జొందకయ, ప... నె - పగఱ = తనశత్రువులయొక్క, గాత్రములనె = దేహములనే,
చీ... తి - చీకాకుపఱచు = కలఁగవడునట్లు చేయుచున్న, నృపతి = రాజు, డెందాన్ =
తొమ్మన, చేయిడిహస్తము సుంచుకొని, నిద్రపోవుక్ = సుఖముగా నిద్రించును. (ఇందుఁ
జెప్పబడియున్నవిధముగా రాజు ప్రవర్తించినది యెందనియు భేదమునొందక సుఖం
బుల ననుభవించుచుండు ననుట.)

క. ఎచ్చో గజఘోటక్రయ, తచ్చర్వణసుభటజీవి గి తద్విజసురపూ

జోచ్చునిజభోగములకగు, వెచ్చము వెచ్చంబు గాదు గి విత్తంబునకున్.

టీ. విత్తంబునకుఁ = రాజాగ్నించినధనమునకు, ఎచ్చోక్ = వికాలమందును, గ...
లకున్ గజ = ఏనుగులయొక్కయు, ఘోట = అశ్వములయొక్కయు, క్రయ = కొను

టకును, తచ్చర్వణ=వానిమేపునకును, సుధటచేవిత = మంచిరాణువకు నిచ్చునట్టి జీతములకును, ద్విజ = బ్రాహ్మణులయొక్కయు, సుర = దేవతలయొక్కయు, పూజా = పూజలకును, ఉచ్చనిజభోగములకుకా = ఉన్నతములైన తనయనుభవములకును, అగు = అగునటువంటి, వెచ్చము = వ్యయము, వెచ్చూబుకాదు = వ్యయముకాదు. (వైవిచిత్రబడినవానివిషయమై వ్యయ మవశ్యముగా జేయవలయు గాన నిది దుర్వ్యయ మని తలంపరాదు.)

ఆ. ప్రతిస వలదు వైరి పట్టున నృపతికి

దండువెడలఁ దీట ప కుండుఁ దీట

గాక యుండియుండి ప కాలాంతరమున నౌ.

గార్యకాండో యంక ప గాండో నృపుడు.

263

టీ. నృపతికి = రాజునకు, వైరిపట్టున = పోరునిపట్టున, ప్రతిస = ప్రతిజ్ఞ, వలదు = పట్టించిని కూడకు, దండువెడల = యుద్ధము ప్రభువోయినను, తీరకుండు = నిర్ణయించుకొన్న సమయమునకు ముగిపుకాకపోవును, తీరు = ముగించును, కాకయుండియుండి = అప్పటికి గాకుండుండియుండి, కాలాంతరమున = మఱియొకసమయమున, ఔ = అవును, నృపుడు = బ్రాహ్మణుడు, గార్యకాండో = కార్యముకాండో, యంక గాండో = సమరశీలుండో (అనగా గానువు చేతఁ బట్టుకొనఁజేయవలయు.)

క. పోరానిపట్లఁబొందుచుట, వైరిబలముచిరుగ జయమొనర్చున మొయగుచా నారూపయంత్రతత్త్వో, కారాదులపట్ల బ్రజనె ప కవియంపం దగున్.

టీ. రాజు, పోరానిపట్ల = శత్రువులుపైకి పట్టుటకు పనపిలేకయున్న సమయములను, బాదుచుట = పోరునఁ గొట్టుటచేత, వైరిబలము = శత్రుబలము, తిరుగ = వివరకఁబోవ నశక్యమై తెగించి తిరుగుబాటుకాఁగా, జయమొ = గెలుపైనను, స్వర్గ మొ = వీరస్వర్గమైనను, అగు = సిద్ధమైనను, (అనగా ప్రోవలే యుక్తమైన యన్న శత్రువులబలమును జేనకరా దనుట.) నానారూపయంత్ర = పలుకలుగులగు నాయుధవిశేషములపట్లను, తలో = ఆ శత్రురాజులయొక్క, ప్రాకారాదులపట్ల = కొట్టుమెదలగు వానియందును, ప్రజనె = తనబలమునె, కవియంపం దగున్ = కవియునట్లుచేయవలయును గాని తాను బోఁగూడ దనుట.

చ మనమున కొండురెండుమలు ప మంత్రములన్నరిపోవఁ జెప్పినం జనపతు లాతనిం బిలువ ప సాగుదు రాగతి సారె బిల్చిన

చృనువునకే ధనాది గొని సంగతిగానివి క్రొవ్వి చేయఁ జె

ప్పు నృపతి తచ్చహిశ్చరితముం జరుచేఁ బరికింపఁగాఁ దగున్. 265

టీ. మనమునకున్ = రాజులయొక్కయుల్లమునకు, ఒండురెండుమఱు = ఒకటి రెండుమాఱులు, ముక్తములక్ = ఆలోచనలకు, సోపానక్, సోపకునట్లు, చెప్పినన్ = చెప్పినట్టాయెనా, జనపతులు = రాజులు, ఆరనిక్ = అట్లుచదునునందునకు సరిపడఁ జెప్పి యున్నవానిని, పిలువనగుదురు = పిలువనార భితులు, ఆగతిక్ = ఆతీరునకు, సారె బిల్పు = మాటిమాటికీబిలువనొసినట్టి, అచ్చునవునకే = అచారముకే, ధనాది = రాక్షసు మొదలగువానిని, కొని = వారివలన సంపాదించికొని, క్రొవ్వి = మంచి, సంగతిగానివి = అసంగతములయిన కొన్నిదములకు, చేయన్ = చినట్లుటకై, చెప్పన్ = నిర్ణయించును, (అట్లుగావున), నృపతి = రాజు, తత్ = ఆయనలోచన చెప్పుచున్నయొక్క, హిశ్చరిత మున్ = వెనకదపడి, చరుచే = చేరువానిచే, పరికింపఁగానునన్ = తెలిసికొన వలయును.

తా. రాజైనవాడు రెండుమూడు ఆలోచనలకే బేలువాయు వాని నమ్మియుండక మీడు పరహితుడై మోజులు చెప్పుచున్నవాడో, లేక తనకు హితబుద్ధిని జెప్పు చున్నాడో, యని వాని వెనకదపడి నిశ్చయించే తెలిసికొనవలయును.

క. గడివాఁడు చెడునెయ్యె దగు

జెడఁజేయుట చెడఁడయ్యెని స చెల్లియె తగుల బై

గడివాఁ డేపని కగుం దన

గడివాఁ డరిగొనఁ దనకె స గడికావఁబడున్.

266

టీ. గడివాఁడు = తనవగవానిమానిసియై తనగడి సరిహద్దనయందువాడు, చెడు నెయ్యన్ = చెడునట్లుతోచినపక్షమున, చెడఁజేయుట = అట్లుపొడిచిచెబుట, తగున్ = యుక్తము, చెడఁడయ్యెని = చెడఁ డని తోచినట్టాయెనా, చెల్లియె తగున్ = వానితో మైత్రియొనర్చుటయె మంచిది, తనగడివాఁడు = తనయొక్కయెల్లయందుఁ గావలియుండు వాడు, అరియైనన్ = తనకుశత్రువైనట్టాయెనా, వైగడివాఁడు = పరుసీమయొక్కగడి కాచువాడు, ఏపనికగున్ = ఏమికార్యమునకు పచ్చును, తనకె = తనొఱకే, గడికావఁ బడున్ = గడి రక్షింపఁబడును.

తే. రాష్ట్ర మెరియించుకొనుము దుర్గములు తదవ

కోధ మగుపడ్డఁ బుట్టింటిరూఢి నడపు

పరుషములు తద్విపులగాయభారులెదుట
బలుకకుము సంధి యొకవేళ శ వలసియుండు.

267

టీ. రాష్ట్రము = నీ శత్రురాష్ట్రమును, దుర్గములు = పరిదుర్గస్థానములను, ఎరియించుకొనుము = హరింపుము, తపవరోధము = గారిస్త్రీలు, 'గజ్జ' = దొరకితేసి, పుట్టింటిరాధీ = ఆ స్త్రీలు పుట్టింటి నుండగా నేమిమర్యాద నడుచునో యట్టి మర్యాదను, నడపుము = జరిగింపుము, త...టా-తద్విపుల=ఆ శత్రువులయొక్క, రానుబారుల = సాధిపటలాడునారియొక్క, ఎదుట = ముందు, పరుషములు = కఠిననాశ్యములు, పలుకుము = వచింపనుము, ఒకవేళ = ఒకసమయమునాదీ, సంధి = సమాధానము, పలసియుండు = పలసియుండును గనుక పరుషము లాడఁగూడ దని పూర్వముతో నన్వయము.

ఆ. ఆభిచారఘనగరంబుదూషితరజ్జు
రంతగాన్దిగహనదంతురోగ్ర
కీకటోర్వి మేరుగిరిసమ్మాము వచ్చు
నేని చొరకు మంపు శ మిడుముకొనగ.

268

టీ. ఆభిచార = ఆభిచరక్రియలు చేయుజనులచేత, ఘన-సిబిడమైయున్నట్టియు, గరంబు = విషజలములచేత, దూషిత = దుష్టమైనట్టిను, రజ్జురంతర = వ్యాధి బహుళమైనట్టిను, ఆన్ది = కొండలచేతను, గహన = కాఱడవులచేతను, దంతుర = ప్రవేశించ నశక్యమైనట్టి, ఉగ్రకీకటోర్వి = ఘ - ట్టలగొట్టెచుట్టయొక్కభూములను, మేరుగిరి = హేమాద్రితో, సమ = తుల్యమైన, ర్థము = ద్రవ్యము, వచ్చునేని = లభించు నట్లుండినను, చొరక = నీవు ఇళ్లక, ఇహముకొనగ = ఆదేశముల నాక్రమించునట్లు, అంపుము = దళములనుమాక్రము పంపుము.

క. రాణింప బల్కి తనపని

జాణై కొనుగొలుచు సంతసపుదాటి పొలంగు

ద్రాణ చెడగ పటమానిసి

నాణె మెటుగ బచ్చ గాంగ శ నరపతికి దగున్.

269

టీ. కపటమానిసి = కుల్చితుడైన మనుష్యుడు, రాణింప = ఇంపుపుట్టు నట్లుగా, పల్కి = మాటలాడి, జాణై = చతురుడై, తనపని = స్వప్రయోజనమును, కొనుక్ = కాజేసికొనును, సంతసపుదాటి = దొర లుత్సాహపంతు లై యున్నసమయమునను, కొనుచు = కొలువుఁజేయును, ద్రాణచెడ = దొర కొనుక బలిమిదప్పి

దిగులాండంగా, లొలగున్ = దాటిపోవును, నాణెము = మంచిచెడ్డలను, ఎఱుగన్ =
తాచెలిసికొనుటకు, బచ్చుగాగన్ = కోమటివానివలె నుండుట, నరపతికిన్ =
తేనెకి, శగున్ = ఆమరియుండును.

సీ. తద్దమండలిఁ గూర్చి ఓ ధాతువుల్ దెలిసి హే

మాదులఁ గొని ప్రకృత్యనుగుణాల్పు

జీవనాహృతులచే ఓ జెలంగి మహాబలో

ద్రేకంబు మద్దన ఓ రిత్తజేసి

స్త్రీహృద్విడగుచు నశేషంబుఁ బోషించి

నరవర్ణములతప్పుసఁగు లుడిపి

సతతద్విజప్తతాళాలి యై బలి

యించుపట్టులు బలియించి పలుచఁ

తే. జేయుపట్టులు పలుచఁగాఁ ఓ జేసి తేజ

మెసఁగ శోధన మఱవక ఓ యెసఁగవలయు

సాంగరాజ్య మొకెత్తుగ ఓ స్వాంగరాజ్య

మొక్కయెత్తుగ నృపతి యాయుష్యవతః.

270

అ.ప. ఈశ్వరమనందు స్వాంగరాజ్యమును బొందుభాగి సాంగరాజ్యమును
రాజైనవాఁడు పరిపాలింపవలయు, నని శెడగ్రములు వచ్చునట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.—

టీ. తత్ తద్దమండలిన్ = వైద్యులను, ఆభిజ్ఞులను, హృద్వి = కలయఁజేసి, ధాతు
వుల్ = సప్తధాతువులను, సువర్ణాదిజనకములైనధాతువులను, తెలిసి = ఎఱింగి, హేమా
దులఁగొని = సువర్ణభస్మము మెదులఁగవని బుచ్చుకొని, ఆధాతువులయందుండు సువర్ణ
రజతాదులను స్వీకరించి, ప్ర...చేత్ - ప్రకృతి = తనశరీరప్రకృతికిని, ప్రజులను,
అనుగుణ = తగునట్లు, ఆహృతీవన = మితమైనయన్నోనకములయొక్కయు, మితమైన
ద్రవ్యముయొక్కయు, ఆహృతులచేత్ = పుచ్చుకొనుటచేత, జెలంగి = బిప్పి, మహా
బలోద్రేకంబున్ = వాయువుయొక్కప్రకోపమును, ప్రబలశత్రువుయొక్కయాధిక్య
మును, మద్దనన్ = అంగమద్దనచేతను, దండించుటచేతను, రిత్తజేసి = మట్టుపఱచి,
స్త్రీహృద్విడగున్ = ఆభ్యంజనమును, ప్రేమయుగలవాడై, అశేషుంబులన్ = సకలావ
యవములను, సమస్తప్రజలను, పోషించి = పెంపొందఁజేసి, నరన్ = పలితమును, వర్ణ
ములతప్పుసఁగులు = దేహముం దాయాస్థానముల వశ్నెలు మాటుటను, నరవర్ణముల
మనఃపులయొక్క బ్రహ్మాణాదివర్ణములయొక్క, తప్పుసఁగులు = కాస్త్రవిరుద్ధాచారము

లను, ఉడిపి=తదుచితక్రియలచేతను మాని, సతతద్విజప్రతిష్ఠాశాలియై = ఎల్లప్పుడుబలు
వరుసలకును, బ్రహ్మణులకును దార్ధ్యప్రతివ్యలను సంపాదించుటచే నొప్పుచున్నవాడై,
బలిఘించుపట్టులు బలియించి = హస్తముహ్వాదులను, దుర్గములను బలియఁజేసి, పలుచఁ
జేయుపట్టులు బలుచఁగాఁజేసి = ఉపరాదులను, మధ్యదేశమునందలి యడవులను బలు
చఁగాజేసి, లేజమెనఁగఁ = ఇంద్రియప్రతాపము లభివృద్ధియగునట్లు, శోధనఁ =
సన్ని శోధనను, సగర్భోధనను, మఱిపక = విన్నతిచెందక, నృపతి = రాజు, ఆయుష్య
పరతఁ = ఆయుర్వృద్ధియందాసత్వఁడౌటచేతను, స్వాంగరాజ్యము = తనశరీరము,
ఒక్కయెత్తుగఁ = ఒకపంతుగాను, సాంగరాజ్యము = సప్తాంగములతోడిరాజ్యము, ఒక్క
యెత్తుగఁ = ఒకపంతుగాను, ఎనఁగవలయుఁ = పెంపొందవలయును.

సీ. సౌఖశాయనిక భిర మకూర్వకము కాల్య

నేళఁ గార్తంతిక శ ద్విజులగోష్ఠి

జాము వోవ సమాత్య శ సామంతపూర్వకం

బర్హస్పత్య కం శ యస్థగోష్ఠి

దినమధ్యమమున మ శ సమల్లపూర్వకం

బగుసూనసూచ్య శ స్తృగయుగోష్ఠి

యపరాష్ణామున దేవ శ శార్పకపూర్వకం

బౌర్వధర్తాధిక్య శ ద్యతులగోష్ఠి

తే. భుక్తిమీంద విమాపక శ పూర్వకము పు

రాణకవిగోష్ఠి చారపూ శ ర్వకము సంజ

జాముగాయకగోష్ఠి ని శ శ్శ సుఖుష్ఠి

పూర్వకము ప్రేయసీగోష్ఠి శ పాసగుఁ బతికి.

271

టీ. పతికిన్ = రాజునకు, కాల్యవేళఁ = ప్రభాతసమయమునందు, 'ప్రత్యూహా
హర్తుఖంకల్య' యని యమరము. సౌ...ము- సౌఖశాయనిక = సుఖశయనమాయని
యడుగువారును, 'భగ్వాదీనసగృహ్ణాతుసౌఖశాయనికాన్యషీ' ననిరఘువంశమునందుఁ
గవిపుంగవుడైన కాళిదాసునిప్రయోగ మున్నది. భిషక్ = వైద్యులును, పూర్వకము =
మొదలుగా, కార్తంతికద్విజులగోష్ఠి = జ్యోతిశ్శాస్త్రవిదులైన విప్రులయొక్క సంబం
ధమును, జామువోవఁ = జాముప్రాదైక్యినవెనుకను, ఆ...బు-అమృత్య - మంత్రులును,
సామంత = అమరగాంధ్రును, పూర్వకంబు = మొదలుగా, అ...ష్ఠి-అథార్వనష్ఠ =
ద్రవ్యార్థనాథిశరమునం దుండువారలయొక్కయు, కాయస్థ = కరణాలయొక్కయు,

గోష్ఠి = సంబంధమును, దినమధ్యమమునకొ = మధ్యాహ్న సమయమునందు, మ...బు-
 మర్దన = అంగమర్దనముచేయునట్టి, మల్ల = జెట్టిగొండ్రు, పూర్వకంబుగకొ = లోనుగా,
 సూ...ష్ఠి-సూద = పుటకమువంటివారియొక్కయు, సూపకృత్ = పవ్వుహారలవంటి
 వారియొక్కయు, మృగయు = పులివలె నగునముదెచ్చి బుచ్చునట్టి వేటకాండ్ర
 యొక్కయు, గోష్ఠి = సాంగత్యముగా, పగోష్ఠి-మునకొ = పగటిశృతీయభాగము
 నందు, దేవతార్చనాపూర్వకంబు = దేవపూజ మొనరింపగా, ఆర్చనఃపూజ్యులయొక్కయు,
 ధర్మాధికృత్ = ధర్మాధికారిలయొక్కయు, యదుల = భాగములు పడదేశించుచున్న
 మానులయొక్కయు, గోష్ఠి = సభలందు, భుక్తి-సంపాదక = భోజనముచేసినపిమ్మటను
 విదూషకపూర్వకంబు = వివేకభరితముగలుగగా, పు...ష్ఠి - పు...ష్ఠి = పాదాశీనుల
 యొక్కయు, కవి = కవిత్వములయొక్కయు, గోష్ఠి = సభలందు, సహ...ము = సాయా
 కాలమునందు, చారపూర్వకము = అలంకరింపఁబడినదిగా, గాను-గోష్ఠి = పాదశీనుల
 యొక్క-గోష్ఠియును, సేశన = అగ్రమునందు, సుఖపూర్వకము = శ్రీహృదయము మొద
 లుగా, ప్రేయసీగోష్ఠి = తనప్రేయసీగోష్ఠియును పాసంగుల = బంధువులు.

క. హితులు హితాహితులు సదా

హితులును నై రాజనెడల శరీరు త్రివిధమునకొ

హితి ననుచును లంఘించును

తతముకొ మఱి వారికి దెల్పె శరీర విషయ మసఘా.

272

టీ. శరీరమునందు వానివదనమున నుద్దమమునకును శరీర టిక్క వ్రాయ లేదు.

చ. హితులు శిష్యగ్రహణ బుధ శ బృంహకపింద్రపురోహితు, వ్రాతా

హితులు ధర్మనాపాదన శ కృత్యనియుక్తులు, వెండి కేవలా

హితులు దశావశాద్వితన శ మృద్ధరమాభరణేచ్ఛు, లోట నా

హితమును నట్లు కాక జతుర శ వృత్తి జరించుట నీతి తెలిసికొ. 273

టీ. ధి...త్ భిషక్ = వైద్యులును, గ్రహణ = బ్రూతిషి...లును, బుధబృంద =
 విద్యత్సమూహమును, కపింద్ర = కవివరులును, పురోహితుల్ = పురోహితులును,
 హితులు = ఇష్టులు ధ...లు-ధనార్జనాది = ద్రవ్యముపోగుచేయుటమొనరింప, నృప
 కృత్య = రాజకార్యములయొగను, నిత్యములు = అగ్ర్యములుగా నియమింపబడినవారలు,
 హితాహితులు = హితులుగా సహితులుగా నుందురు. వెండి = మణియు, దశావశాద్విత =
 ఆయాదశావశముచేత నగరికీయబడినట్టి, మృద్ధరమాభరణేచ్ఛులు = సమగ్రమైన
 కపటైశ్వర్యములను సమయభేదములయందు మరలఁ బొందవలయు నని కాదియందు

వారులు, కేవల హితులు = కేవల శత్రువులు, డౌట్ = అబద్ధములన, అహింసము = వారి
వట్టుతూ జేసిన హింసమును, అట్టహాస్ = భయపెట్టడానుగనకట్లుగా, చతురవృత్తి = నైపుణి
చేత, చరించుట = చ గొంచుట, టేస్ట్ = రాజునక, సిరి = కనికరము.

ఆ. పాత్రభూతు లెప్పుడో బరికించి యతః ఉదయ

గకగము నొకడు*నెప్ప ॥ కగము మురుపుగ

బనసుకొండ్ల కిరిచీ పరిక సక్రమము గన,

నెడిక నొసరి వెలుగు కి వలయు బొంపు.

274

టి. పంపురాజు = చక్కని పాత్రలు, తిన్నె = చక్కగా, పరిచి =
 తెలిసి, బాగుండు = ఆ బాగుండు పుణ్యము, పుణ్యము = పుణ్యమును, కురు, విండు
 నొప్పుకయింక = మహాబ్రహ్మ డిచ్చి గాని ముప్పును చూడక తొప్పుకయింకను మును
 పాకం = పూర్వము నుండియు, పుణ్యముంక = మొత్తమును బ్రహ్మజ్ఞానకారిత
 దిగినచున్నముగా, నవ్వుచున్న పాత్రంక = నలునలపైబాసముల నొప్పుకరాయ
 ముగా బాచినోని, పిన్నని = పిన్నగానానే పంపాకముగా నిచ్చి, వెలుగువలదుట =
 ఆసత్యాన్ని సమర్థపెట్టుచేయు, పిన్నం = చగురు.

* 'చెప్పించు' మారు = 'జూసిన ను గ్రహము చేయబడ్డదని ఆశంక'.

‘వన...గణ’ = ఉన్నట్లే ఉన్న బిరుదులు... వనదెక్కునిద చనపూర్ణి
 దిగబడిన స్థాయి నుండి అధిష్టులు... ఆహారోపమ ‘ని వ. (’.

దేవతపర్యం “గుణ మననం వసన (చెట్టు) విడిచి పుట్టుకున్నానని సంతోషం”
 దాయార్థము — “దిగులు to come forth as fruit from the tree” అను.

పనస వనస్పతి, ఆనాగో పూజ లోకము కారులు కాయచెట్టు, మేడిమిటిడి.
కావున ఫలస్పృష్టియూ చెట్టిసూచనయు బాడును. ఉన్నట్టికాచి చెట్టు ఆపాదమస్తకము
మించెలుపుటి కూర్చుండును.

వనన తటాలన సమృద్ధిగా ఫలించి ఆశ్చర్యము కలిగించునట్లు రాజు తటాలన సమృద్ధిగా పత్రుణించి ఆశ్చర్యమును కలిగించి నని యర్థము. చక్కనిరీతికను.

‘పనసపండ్లు నిగినపరక’ అనువాదమును — ‘పనసపండ్లే నిగిబడిన నెట్లుండునో’ అవిధముగాను’ అని యర్థముచేయుటయిది, అది ‘అభూతోపమ’ యనుటయే సరి కాదు.

క. పితృదేవక్రియలనువిధి, బిత్పక్రియలెసూక్ష్మలగుటఁబితృభక్తుడవై
శ్రుతిశీలతపశ్చాంతా, చ్యుతభక్తులకొసఁగి పసుపు శ మున్నతగతికిన్.

టీ. పితృ = పితృదేవతలయొక్కయు, దేవ=దేవతలయొక్కయు, క్రియలన్ = కర్మములయందు, విధిన్ = విధిశాస్త్రముచేతను, పితృక్రియలె = పితృప్రీతికరములైన కర్మములె, సూక్ష్మలగుటన్ = బుద్ధిమంతులచే విచారింపఁదగిన యతిశయము గలవి యగుట చేత, పితృభక్తుడవై = నీవును బిత్పభక్తి గలవాడవై, శ్రుతిశీలతపశ్చాంతాచ్యుత భక్తులకున్ = శాస్త్రాధ్యయనముచేతను మంచినడకలచేతను పయస్సుచేతను శాంతులై యచ్యుతునిభక్తిగర్భియన్న చారలను, ఒసఁగి = అభీష్టప్రభుల నిచ్చి, ఉన్నతగతికిన్ = పితృలనూర్ధ్వలోకములను, పసుపుము = అంభము.

క. దానము ద్విజరక్షణమును

జ్ఞానము నిజరక్షణముగ శ శరణముఁ జొరు మెం

తే నారాయణు 'రాజ్యాం

తే నరకం ధ్రువ' మటంట శ వీటునె యొంటన్.

276

టీ. (బ్రాహ్మణసారక్షణము రాజభర్త మగుటజేసి) దానము = తాజేయునట్టి దానములు, ద్విజరక్షణము = బ్రాహ్మణసారక్షణమునకు, జ్ఞానము = శ్రీపతిసంగి తృప్తుఁడనియు నీ సమస్తచేతలు నశనికి దానభూతు లనియు నెఱుంగుట, నిజరక్షణ కుగన్ = తనరక్షణార్థమనియును, (తేని), ఎంటేన్ = ఎక్కిన్, నారాయణున్ = శ్రీమన్నారాయణుని, శరణముజొరుము=తెచ్చగా శరణువేడుము, రాజ్యాంటే నరకా ధ్రువ' మటంట=రాజునకు రాజ్యాం మునందు నరకము నిశ్చయ ము లాకోక్తిగలదు గావున నది, ఒంటన్ = మఱియొక్కదానియలన, వీటునె=తొలఁగుగా (తొలగ దనుట.)

తే. ఆలు పతిభక్త స్త్రీపుంస శ పాలి వావి

యతి పతిత్వము దిగుజాతు శ లగ్రజాతి

ననుసరించుట హితవృత్తి శ నిధిపునకి

భృత్యుఁ డొదవుట నృప దండ శ భీతిఁ జాము.

277

టీ. నృప = ఓయిరాజా! ఆలు = భార్య, పతిభక్తి = భర్తవిషయమైన పూ జ్ఞానురాగమును, స్త్రీ...శి-స్త్రీపుంస = స్త్రీపురుషులయొక్క, పాలి = పక్షి, వావి = పరుగులను, యతి = జడదారి, పతిత్వము = ఇగ్రియనిగ్రహమును, దిగు జాతులు=తక్కువజాతివారు, అగ్రజాతిన్ = మొదటిజాతివారిని, అనుసరించుట = భక్తి యుక్తులై యనుసరించుచుండుటయు, అధిపునకిన్ = ఏలేడువానికార్యమునకు

హితవృత్తి = మంచినడతగలవాడై, భృత్యుడు = బాటు, ఒదవుట = ఉపయోగ పడుటయును, దండభీతిజ్ఞుడు = దండభయముచేతజ్ఞుడు. (ఇట్లుండటాడేసి రాజులకు యుక్తదండ మవశ్యకర్తవ్య ముట.)

ఆ. చంపి ధార్మికుండు, శ సతీ బొంది మఱి బ్రహ్మ

చారి, బొంకి సత్య శ శాలి, యార

గించి సదుపవాసి, శ కేడించి శూరుండు,

చింది ధనియు, నగు వి శ చిత్రసరణి

278

టీ. చంపి = చిత్తుల మచ్చచూపి, ధార్మికుండు = ధర్మాత్ముండును, సతీ = శకు ధర్మకత్తిని, కూడి = ఋతుకాలములయందుగోసి, బ్రహ్మచారియు = బ్రహ్మచర్యము సల్పువాడగును, బొంకి = పరిలకు మేలు గలుగువల్లు బబ్బటాడి, స్యశాలి = యథార్థ వాది, ఆరగించి, (ఆవేశయందు భుజింపక) 'సాయాప్రాత్యర్ధవ్రాతీనా' మనువిధి ననుసరించి యునుమాటుండునను భోజనముచేసి, సదుపవాసి = ఆహారరహితుండును, కేడించి = గురుజనాదులతో వాదించుచులని సప్రాప్త మగుయధమువల్లు విముఖుడై చాలించి, శూరుండు = వీరుండును, చింది = సత్యాశ్రమాదు మొదల వ్యయముచేసి, ధని యుండు = ధనియుండును, విచిత్రసరణి = అద్భుతమని, ఆగుం = ఆవును. (కాశ్యప ధర్మ సూక్తమును వేదసి నడవలయు ననుట.)

తా. దుష్టుల ముక్కుదూపువాడు ధర్మాత్ముడనియును; ఋతుకాలములయందు మాత్రము భాగ్యాసంగముచేయువాడు బ్రహ్మచారి యనియును; పరిలకు మేలు కల్గనిమిత్తే నుబ్ధములాడువాడు సత్యపాతుడనియు; నిశమున కినుమాటులు భోజనముచేయరాదు సదోపవాసి యనియును; పెద్దలయనుమతిచే శత్రువును జయింపకయే యుద్ధమునాడి మఱలినవాడు శూరుడనియును; ధనమును సద్వినియోగ మొనర్చు వాడు ధనికుడనియును భావము.

ఆ. ప్రణిధి స్వపురగృహియు శ భాషావిదుండు ప్రణి

ధ్యంతరావిదుండు శ నగుసతాపి

లింగమాత్రకృశ్ణుండు శ లిస్సాధికర్తవ్య

దానధనియుం గాక శ తఱియం బొరండు.

279

టీ. ప్రణిధి = వేగువాడు, 'ప్రణిధిః ప్రాథనే చరే' యని యమరము. స్వపుర గృహియు = తనపట్టణమునందు గావున ముందువాడును, భాషావిదుండు = నానా భాషలుజరిగినవాడును, ప్రణిధ్యంతరావిదుండు = దేశాంతరపువేగదులను జరిగిన

వాడును, లింగమాత్రకృతుడు = విచిహ్నుమును లేనివాడును, లి...యు - లిస్సా = తాగోరినంతకంటే, అధికప్రవృత్తి = అధికద్రవ్యమును, 'వాంఛాఽస్సామనోరక్త' యని యనురము. దానికొ = దొరుకుచుంటున్నది, భవయి = భవంతుడును, కాక = కాని వాడై, తటియబొందు = అవృత్తికి బ్రవేశింపడు.

క. తనుభృశ చమనజ సుకృతము

ధనదస్త్రినై కొనగవలయుం శ చిత్తస్పృతుకమ్

నమజ్జనభోజనమ్

పన వసన ప్రసవ కవాన శ హతం బతికే.

280

టీ. చ...ము - చను = శరీరమును భృశ = మిక్కిలి, చమన = ఉపవాసాదులుండి కోషి...జేయుటను సుపా...ముటి, సుకృతము = పుణ్యము, వ...కే = రాజునకు, ధనదస్త్రినై = ద్రవ్యము నమితముగా నిచ్చుటనైన, కొనగవల...కే = గ్రహించవలయును, త...శకే - తద్దృఢుక = ఆయాకాలములను కరుకాలములైన, మద్దన = అంగమద్దనము, మజ్జన = స్నానము, భోజన = భోజనము, లేన = మైథూనము, వసన = వస్త్రము, ప్రసవ = పుష్పము, కవానరతకే = వీనియొక్క సేవతోనుండి కొనవలయునని పూర్వవద్యముతో నన్వయము.

క. నానావిధపాడబముల

నాను 1ప్రపాహం మేపుషు శ నపరాహ్ణమునం

గాని మఱి శుద్ధోష్ణతః

గానితమి నభక్తి యేపుషు శ గమే బభ్య మగుకే.

281

టీ. ప్రపాహం = రాజులుభోజనమునకు వచ్చు మెంపిలగునది, ఏపుషు = వికాలమంటిను, నా...కే - నానావిధములైన పాడబములకే = రుచులతోడును, అమకే = ఉడికింపబడును, నానాహ్ణమునగాని = 'చరాహ్ణము'దే కాని, మఱి = 'ఋగాహ్ణ' శుద్ధోష్ణతః = గర్భగోళశుద్ధి, కానితమి = కానుడునట్టి త్వరచేత, భుక్తి = భోజనము, ఏపుషు = వీనిమయమందు, రదాకే = మిగులను, బభ్యము = హిరము, అగుకే = ఔను. (ఏపుషునగాదుట. అనుగా నపరాహ్ణమునందు భోజనము చేసినట్టయే నా శరీరమనకు సౌకర్యకరముగా నుండు ననుట.)

క. విను వగ్గ సమత సృపుడు

న్నను ధర్మాంశంబె హెచ్చె శ నా వెఱి మడి కె

త్తిననీరును దెగి గులరా

జనపుమడికి నెక్కినట్లు శ చను ముదమందకే.

282

టీ. నృపుడు = రాజు, వర్గసమత = ధర్మార్థకామము లనియెడు త్రివర్గసంపద
యందు సమత్వముతో, ఉన్నట్ = ఉండఁగా, ధర్మాశాసన = అందు ధర్మముమాత్రము,
హెచ్చైనా = అతిశయించెనా, పెరిమడికి = మిగిలినవల్లకు, ఎత్తి = కట్టబడిన,
నీరు = ఉదకమును, తెలి = గొడిచేసిని, రాజసపుష్కళి = విప్రైరుకయ్యకు,
ఎక్కినట్లు = పాతినచదముగా, మునమాదక = సుతోషించుట, చతు = తగును.

క. వెలయుచున్నట్టి యుగవణి

వెలుఁగాశం గొనుము ధర్మచి శ పెండి సువేదో

జ్వలతకు వలదే వాసర

ముల మణులనిభూషణములు శ భూపతి దాల్చున్.

233

టీ. వెలుచున్నట్టి = నిర్దోషమై వెలుగునట్టి ఒకమణి = ఒకజాతిరత్నములలో
నేరత్నమునైనొక్కటిని, వెలుఁగాశం = కాంతియునుగల యపేక్షచేతను, కొనును =
విడువక భరింపుము, పెండి = ఇలియేగాక, ధర్మచి = భూమియును, భూపతి =
రాజు, సువేదోజ్వలతకు = సుపరిమితమగువలయుక్కు, ఉజ్వలతకు =
ప్రకాశించుటకు, పెరిమడికి = విడివారలయందును తాల్చున్, భరించునొ
టను, మణులనిభూషణములు = రత్నములు = కట్టబడిన, విభూషణములు =
సొమ్ములు, వలదే = వలదా, అత్యంత భయపడెనని పంతు (అనగా నేజాతి
యందైనను సుమైరత్నముటి ప్రకాశార్థమై నిరంతరము భరింపవలయు ననియు,
మతియు నేడు వారాలలో గ్రమముగ నాయాభివృద్ధిచెలైన గ్రహములను
జెప్పబడన తత్వముసొమ్ముల నాచూచినయులు దలంకొనుచునవలయు ననియు
భావము.)

క. చేయునది రాజ్యమంట యఘ

మే యవధిగ నీగువార శ మే మనం జరదా

మ్నాయంబు నశకాన్యరు

స్త్రీయము జెప్పదు స్వశక్తి శ జేయఁగఁ జెప్పున్.

234

టీ. చేయునది = చేయుచూడునది, రాజ్యమంట = ప్రభుత్వమంట, అఘము = ఈ
పాపమును, ఎయవధిగ = ఎన్నాళ్లకు, ఏము = మేము, నీగువారిము = పోగొట్టుకొనఁ
గలవారము, అనంజనము = అని తలపఁచుటను, అమ్నాయంబు = పేషమును, స్వ
శక్తి = శక్త్యుసారముగా, చేయఁగఁ = చేయవలయునని, చెప్పున్ = విధించుటగాని,
అత్యంతసాధ్యముగాని, అమ్నస్త్రీయము = కృత్యమును, చెప్పదు = విధింపదు, (అనగా
శక్త్యనుగుణముగ ధర్మచూచించి యధర్మపూజకర మునర్పనం బాహులు లాట వనుట.)

వ. మను దండధరాదులు విశేషించి దోషం బెఱింగి దండించియె ధర్మ
 పరు లనఁబరగిరి ప్రజాపరిపాలనంబు పనిగాఁ బ్రజానాథండు¹ బహు
 ముఖంబులం బుట్టింపం బుట్టి విరాటసమ్రాట్పుభృతి వేదోఽతశబ్ద
 వాచ్యుండై దేవసదృశుం డగుమూర్ధాభిషిక్తుడు సోఁకోర్చియిలకు
 నగునలజల్లు తీర్చినంగాక జన్తంబు సఫలం బగునె కేవలేంద్రియప్రీతి
 బంధీకృత పరకళేత్రపథికపరిపత్ప్రహరణప్రాప్తి త్తెములఁ బాటచ్చుర
 ప్రభులకు జరుగదే యింత లాంఛట్య మేమి పని యని యవనియెడ
 నవనవై ముఖ్యంబు చెల్ల దెట్లనినఁ దొల్లి కృతయుగంబునఁ గృతవీర్య
 నందనుం డగుసహస్రబాహుం డాత్మీయదోస్తస్సంభంభృత యగు
 నీవిశ్వంభర నేద్రీపంబున నేనాట నేవీట నేత్రోప నేక్రేప నేవేళ
 నెవ్వఁ డేమి సేయం దలంచు నప్పు డందందు నసి ముసల చాపాది
 శస్త్రాస్త్రధారియై తోచి యాజ్ఞయిడు నట్లాజ్ఞయిడ నంతిమం బగు
 నీయుగంబున యాగానుసారంబుగా మితసారం బగురాజలోకంబున
 కు శక్యంబు గాదుగదా యొక్క రాజలోకంబున కన నేల యిక్కాలం
 బునందలిభూసురులకు నక్కాలంబునందలి భూమివిజిలకుఁ గలశక్తి
 యన్న దె యొక్క బాడబుండు కిడలిసీరుగ్రుక్కంగొనియెనొక్కవిపురి
 డు స్రవ్యైశుప్తికిఁ బ్రతిస్రవ్యై యయ్యె నొక్క బ్రాహ్మణుండు బ్రహ్మవం
 డంబున బ్రహ్మస్త్రంబు వారిం చె నట్టియనుష్ఠానంబు మాకు లే దెం
 దేమి ప్రయోజనం బని శక్త్యనుష్ఠానంబు వీరికి విడువవచ్చునే వీ
 రితరుల కుపాసనీయులు గాక పోయిరె కావున సావధానుండవై శక్తి
 కొలఁది శ్రుతదృష్టంబు లుపేక్షింపక రక్షణశిక్షణంబు లాచరించుచు
 నశక్యంబునకార్తశరణాగతరక్షకుం డగుఘండరికాటుమీఁద భారం
 బిడి యనహంకృతిఁ బ్రవర్తిల్ల నెల్ల సంసిద్ధులు కరస్థంబు లగు నది
 యట్లుండె నట్లయిన పట్టబద్ధుం డగు రాజు ధర్మంబునంద దృష్టి యిడి
 నడవవలయువరుణవై శ్రీనణ వాయువై శ్వానర వాసవాదుల జన్తం
 బుల ను బహుభవారబ్ధక్రియాలబ్ధంబుల భూర్భువస్స్వగాదులగునిజ్జ
 గంబులును ధర్మప్రతీష్ఠితంబులు కావునఁ దదాచరణచణుండవై ఋ
 ణశ్రయంబును నీగి సమానులం దుత్తమశ్లోకుండవై రాజ్యపరిపాల

1. బాహులం బుట్టింప.

నంబు నేయు మని యభిషిక్తు జేసె నిది మదీయభక్తప్రభావం బని
యంబుజాలయ కానతిచ్చె. 285

టీ. మరుదండధగాదులు = మరువు యముడు మొదలగువారు, విశేషించి దోషం
బెఱింగి దండించియె = మిగులదోషంబులఁ జెలిసి శిక్షించియె, ధర్మపరులనబరగిరి =
ధర్మాసక్తచిత్తులని నుతికెక్కిరి, ప్రజానాథుండు = చతురాననుడు, ప్రజాపాలనంబు
పనిగాఁ = ప్రజాసంరక్షణార్థముగా, బహుముఖంబులఁ = ఇంద్రాదిదిక్పాలకులయం
శంబులందు, పుట్టింపఁ = జననమొందింపఁగా, పుట్టి = జనించి, వి...డువి-విరాట్ =
విరాట్టు, సమ్రాట్ = సమ్రాట్టు, ప్రభృతి = మొదలగు, వేద = ప్రాజదువులయందు,
ఉదిత = చెప్పబడిన, శబ్ద = నాచకపదములకు, వాచ్యుండై = ఆభిధేయుండై, దేవసదృ
శుండగు = దేవతలతో సరియగు, మూర్ధాభిషిక్తుండు = రాజు, సోఁశోర్పి = కష్టమును సహించి,
ఇలకుఁ = భూమికి, ఆగు = కలుగుచున్న, అలజల్లు = ఉపద్రవములకు, తీర్చినంగాక =
నివారింపజేయకగాని, జన్మంబు = పుట్టుక, సఫలంబగునె = సార్థకమగునా, కే...తి -
కేవలముఖ్యముగా, ఇంద్రియ = కర్మేంద్రియములయొక్క ప్రీతి = తృప్తి, బ...లఁ -
బాధీకృత = చెఱసాలలొనుచుండుచున్న, పర = ఇతరులయొక్క, కళత్ర = స్త్రీల
చేతను, పథిక = తెరువరులయొక్క, పరిషత్ = సమాహమును, ప్రహరణ = కొట్టుట
చేతను, ప్రాప్త = లభించినటువంటి, విత్తస్థులఁ = ధనములచేతను, పాటచ్చరప్రభు
లకుఁ = దొంగదొరలకును, జుగంజె = కాలము గడచితిదా, ఇంతలావట్టుమేమిపని
యని = ఇంతటియాయాసమొందులకని, అపనియెడఁ = భూమిపట్ల, వి...బు - అవన =
రక్షించుటయందు, వైముఖ్యంబు = విముఖభావము, చెల్లదు = కూడదు, ఎట్లనినఁ =
ఏలాగంటివా, తొల్లి = పూర్వకాలమందు, కృతయుగంబునఁ = కృతయుగమందు,
కృతవీర్యనందసుండగు = కృతవీర్యునిపుత్రుడైన, సహస్రబాహుండు = సహస్రబాహు
డనువాడు, ఆ...త - ఆగు - ఆత్మీయదోస్తంధ = తనభుజములచేతను, సుభృతయగు =
భరింపబడెనైయున్న, ఈశ్వరభక్తఁ = ఈభూమిని, ఏడ్విపాబునఁ = ఏడ్వివియందు,
ఏనాటఁ = ఏదిగమందు, ఏవీటఁ = ఏపట్టణమందు, ఏత్రోవఁ = ఏమార్గమం
దును, ఏక్రేవఁ = ఏకార్యమందును, ఏవేళఁ = ఏసమయమందును, ఎఱ్ఱుండు = ఎట్టి
వాడు, ఏమిసేయం దలచుకొ = ఏమియొనర్చుటకుఁ జింతించుచుండునో, అప్పుడు
అందందు = అప్పుడె వానినంతయు నెఱింగి యక్కడక్కడ, అ...రి వి - అసిముసల
చాపాది = కత్తి, రోచలి, విల్లు లోనుగాగల, శస్త్రాస్త్రధారియై = శస్త్రాస్త్రములధరిం
చినవాడై, తోచి = కనబడి, అజ్ఞయుడుకొ = దండించును, అట్లాజ్ఞయిడఁ =
అలాగుదండించుటకు, అంతిమంబగు = కడపటిదైన, ఈయుగంబునఁ = ఈకలియుగ

మందు, యాగానుసారంబుగాఁ = యజ్ఞములకుఁదగినట్లు, మితసారంబగు = స్వల్ప
 బలముగల, రాజలోకంబునకుఁ = నృపవర్ణమునకు, శక్యంబుగాదుగదా, ఒక్కరాజ
 లోకంబునకుఁ = ఒకతత్త్వయజ్ఞమునకు, ఆననేల = చెప్పనేమిటికి, ఇక్కలంబు
 నందలి = ఇప్పుడున్నటువంటి, భూసురులకు = బ్రాహ్మణులకు, అక్కలంబు నందలి =
 ఆప్పుడున్నటువంటి, భూమిదివిజాలకుఁ = భూసురులకును, కలశక్తి - కల = కలిగి
 యున్న, శక్తి = నిగ్రహసామర్థ్యము, ఉన్నచె = కలదా, ఒక్కబాడబుండు = ఆగస్త్యుఁ
 డనునొక ఘటమివేల్పు, కడదనీయ = సముద్రవక మాయలును, గ్రుక్కగొనియెక్ =
 పుక్కిలియం దిమిడ్చెను, ఒక్కనిపుండు = విశ్వామిత్రుఁ డనుకొనివెళ్ళిపోయెను, ప్రప్ర
 సృష్టికొ = బ్రహ్మసృష్టి, ప్రతిప్రప్ర యయెక్ = విశ్వసృష్టిచేయువాడాయెను,
 ఒక్కబ్రాహ్మణుండు పసిపుం డని నుతికెక్కినయొకమునివర్సండు, బ్రహ్మవండుబునఁ =
 బ్రహ్మవండుమచేత, బ్రహ్మస్త్రంబుకొ = చతురాశనాస్త్రిమును వారించెక్ = మట్టువలె
 చెను, ఉట్టియనుప్రసంబు = టువంటి తఃస్పర్శ, మా = తన = నాయంమంగనబడదు,
 ఎంచేమి ప్రయోజనం బని = చేసియంచేమికార్యమని, వీరికొ = విశ్వజాలని, శక్త్య
 సుప్తానంబు = యథాశక్తి నాచరించుట, విహించుచునె = విహించుచునా వీరి =
 ఈబ్రాహ్మణులు ఇరులనుకొ = ఉత్తరమాదుల, ఉపాసించుచు గాక పోయిరే =
 పూజ్యులుగాక యున్నారా, కవులకొ = ఉద్బంధుల చేత, సావధానుడవై = బాగ్రత్త
 గలవాడవై, శక్తిగలవకొ = సామర్థ్యముగలవాడగు, త్రుక = చిహ్నమనవనిన దృష్టం
 బులు = చూడఁబడవనిన, ఉపేక్షించు = ప్రార్థించుక, రక్షణశిక్షణంబులు = శిష్ట
 సంరక్షణదృష్టిశిక్షణంబులు, ఆచరించుచుకొ = చేయుచును, ఆశక్త్యంబునకొ = నీని
 నలవిగాని కార్యవిషయమై అత్తశరణాగత క్షణండుగ = శివజనురక్షణబద్ధనీక్షుండగు,
 పుండరీకాక్షమీయకొ = శ్రీమన్నారాయణునిమీఁద, భారంబిడ = బరువుంచి, అన
 హంకృతిన్ = ఆహంకారరాహిత్యముచేత, ప్రార్థిల్లకొ = సంచరించుగా, ఎల్లసంసిద్ధులు =
 సకలకార్యసిద్ధులును, కర్మఫలంబులకొ = అణచిలోకంబునకును, యగును, అయియట్లుండె =
 అనియాలాగండెను, అట్టెన = అట్లేనైన, పట్టంధుండగు = పట్టముగట్టబడిన, రాజు =
 ప్రభువు, ధర్మంబునంద = ధర్మమునందే, దృష్టియన్ = దృష్టియించి, నడవలయున్ =
 ప్రవర్తించలయును, ప...లు = పరుణవైశ్రవణ వాయువైశ్వానర వానవాదుల =
 పరుణ కుచేఁ నిలధనంబులంద్రాదులయొక్క, జన్మంబులును = ఉత్పత్తులును, బ...ల =
 బహుధనార్థు = ఆనేకజన్మములయందారంభింపఁబడిన, క్రియా = యాగాదిక్రియల
 చేతను, లభ్యంబుల = పొందఁబడిన, భూర్భువస్వగాదులగు, ఇజ్జగంబులును = ఈలోక
 ములును, ధర్మప్రతిష్ఠితంబులకావునకొ = ధర్మమునందెయ్యిండునవిగనుక, తదాచరణంబు

దపై = దాని నాచరించుటయందుదత్తుండవై, ఋణశ్రయంబును = ఋషిదేవశిష్య
ఋణములను, నీఁగి = తీర్చి, సమాసులందుఁ = నీతోడివారలలో, ఉత్తమస్థోకుండవై =
కీర్తికరుండవై, రాజ్యపరిపాలనంబు = ప్రజాపరిపాలనంబు, చేయుమని = ఒనర్చు మని,
అభిషిక్తుఁజేసెన్ = పట్టాభిషిక్తుఁగావించెను, ఇది = నాచేతఁజెప్పఁబడినయానంగతి,
మదీయభక్తప్రభావంబు = నాభక్తునిప్రభావ మని, అంబుజాలయకున్ = లక్ష్మీదేవికి,
ఆనతిచ్చెన్ = తెలియునట్లునెలవెచ్చెను.

శా.దుగ్ధాంభోధిమహాగృహోత్సుక ! సుధాంభోభృంసచూడామణీ
రుగ్ధరాశబలీకృతాంఘ్రియుగ ! కాశరుణ్యాంబుసింధూభవ
ద్దృగ్ధామా ! ధృతమంథ ! సింధురచరాశ్రితేపిదోశ్చక్రశ్రీ
ముగ్ధాలాపరసాదరా ! కృతపలాశ్చూర్భస్వనోద్యద్ధరా ! 286

టీ. దు...క-దుగ్ధాంభోధి = పాలసముద్రమనియెడు, మహాగృహ = గొప్ప మం
దిరమందు, ఉత్సుక = ఆసక్తుడవైనస్వామి, సుధాంభోభృంస=వేల్పులగుంపులయొక్క,
చూడామణి = శిరోరత్నములయొక్క, రుగ్ధరా = కాలివరంపరచేతను, శబలీకృత =
శబలశవర్ణముగాఁ జేయఁబడిన, ఆంఘ్రియుగ = పాదయుగళముగలవాఁడా, కా...మా -
కారుణ్యాంబు = దయారస మను నీటికి, సింధూభవత్ = సముద్రమగుచున్న, దృక్ =
చూపులకు, ధామా = ఉనికిపట్టెనవాఁడా, ధృ...గ-సిం...క్ర-ధృత = మోయఁబడిన,
మంథ = కవ్వపుగొండగలవాఁడా, సింధురచరా = గజేంద్రునియొక్క, ఆశ్రి = శేద
మును, తేపి = పోగొట్టుచున్నటువంటి, దోః = భుజమందలి, చక్ర = చక్రాయుధము
గలస్వామి, శ్రీ...రా - శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, ముగ్ధాలాప = ముద్దుపలుకుల
యందును, రస = శృంగారాదిరసములయందును, ఆనరా = ఆదరముగలయోస్వామి,
శ్చూ...రా-కృత = చేయఁబడిన, పలాత్ = రక్కసులయొక్క, మూర్ఖ = మూర్ఖుగల,
స్వన = ధ్వనిచేతను, ఉద్యత్ = విజృంభించుచున్న, పరా = శంఖముగల యోస్వామి
యని యాశ్వాసాంతమున భగవత్పూర్వకమున.

క. కరధృతదరారివిత్తణ

పరిపాలిత తొండమాన్నుల పాలక ! పునరు

త్తరిత నరనప్తబాలక !

శరణాగతసేవధీ! భుంజంగాశరణీ !

287

టీ. క...క - కరధృత = హస్తముచేతధరింపఁబడిన, దరారి = శంఖచక్రము
యొక్క, విత్తణ = ఇచ్చుటచేత, పరిపాలిత = రక్షింపఁబడిన, తొండమాన్నులపా
లక=తొండమాన్చక్రవర్తియను రాజుగలవాఁడా, (తొండమాన్ చక్రవర్తికి శంఖ

చక్రము లిచ్చె ననుట ప్రసిద్ధము), పు...క-పునరుత్థిత = మరల బ్రతికింపబడెను, నిర = విజయనిగి, నత్తు = మనుమడైన, బాలక = చిన్నవాడుగలవాడా. శ...ధీ - శరణాగత = శరణుఁబొందినవారికి, సేవధీ = నిధియైన యోస్వామి, భు...ధీ-భుజంగాశ = గరుత్మంతునిచేత, రధీ = రథముగలస్వామి.

మత్తకోకిల. కుండలిద్విషదుగ్రకేతన ! శ్రీ గోత్రభిద్ధిమహారిదో

శృండిమోత్పులకీకృతాంగక శ్రీ సత్య ! దౌత్యకురూక్తవా

కృండితత్వయశోనిధీకృత శ్రీ పాండవేయ ! కష్టగో

దండఖండన ? పాటవాంచదు శ్రీ దారదారసమాగమా !

289

టీ. కుం...న-కుండలి = స్పృములకు, ద్విషత్ = శత్రువైన గరుత్మంతుడే, ఉగ్ర = భయంకరమైన, కేతన = భవజముగాగలవాడా, గో...త్స-గోత్రభిత్ = దేవేంద్రునియొక్క, ద్రుమ = వృక్షమును, హరి = హరించినటువంటి, దోః = భుజములయొక్క, చండిమ = అతిశోభముచేతను, ఉత్పులకీకృత = పులకాకురయుక్తముగా జేయబడిన, అంగక = అవయవములుగల, సత్య = సత్యభామగలవాడా, దౌ...య-దౌత్య = దూరభావముచేతను, కురు = కౌరవులవిషయమును, ఉక్త = పలుకబడిన, వాక్ = మాటలయందు, పండితత్వ = పాండిత్యముచేతను, యశోనిధీకృత = కీర్తిమంతులుగా జేయబడిన, పాండవేయ = పాండుసమూహులుగలస్వామి, క...మా-కష్ట = శివునియొక్క, గోదండ = వింటియొక్క, ఖండన = విఘ్నముచేయబడి, పాటవ = నేర్పుచేత, అంచల్ = ఒప్పుచున్నటువంటి, ఉదార = గొప్పనియైన, దారసమాగమా = సీతాసంయోగముగల స్వామి.

మ. ఇది సింహాచలదంభకేసరిపదాభిప్రాయనాపుణ్యల

బురుగుట్టంకణ పొట్టునూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకితాం

కదృధేప్రాక్షర కృష్ణరాయస్వసంజ్ఞాస్త్రతృతాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసనంబు నాలవది హృద్యై మహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది, సిం...దన్-సింహాచల = సింహాద్రియందలి, దంభకేసరి = మాయాస్వసింహుడైనస్వామియొక్క, పద = పాదములయొక్క, అభిప్త = ఇష్టములైన, అర్పనా = పూజలచేతనైనట్టి, పుణ్య = సుకృతముచేత, లభి = పొందబడినటువంటి, దురుట్టంకణ = ప్రయత్నముచేపాటవదగినటువంటి, పొట్టునూరి = పొట్టునూరియందలి, విజయస్తంభోపల = జాతిజయస్తంభమును, ఉట్టంకిత = న్రాయబడినటువంటియు, అంక = దిరుదై

నటువంటియు, దృఢ = కాశ్యతమైనటువంటి, ఇష్టాక్షర = అభిమతవర్ణములు గల్గిన, కృష్ణ
రాయస్థానంజ్ఞ = కృష్ణరాయధరణీకాంతుండనియెడు పేరుగల్గిన, అస్త = నాచేత,
కృత = రచియింపబడిన, ఆముక్తమాల్యదన్ = ఆముక్తమాల్యద యను ప్రబంధమందు,
నాలవది = నాలవదియైన, ఆశ్వాసపరంబు = శ్రేష్ఠమైనయాశ్వాసము, హృద్యంబై = సకల
కవిజనమనోహరంబై, మహి = భూమియందు, పాల్గున్ = ప్రసిద్ధ మాను.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీధరీణుండు
నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వాల్మీకీవంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగు
రామస్వామికాష్ఠిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాయోచించి
రచింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యద వ్యాఖ్యానంబునందుఁ
జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు.

ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము.

పంచమాశ్వాసము

క. శ్రీనీలాజాంబవతీ

మానసతామరసవిహారమాణమిళిందా !

భానద్యుదయకళిందా !

నానాంఘ్రిశిరోక్ష ! శేషనగహర్యతా !

1

టీ. శ్రీ...దా - శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్కయు, నీలా = నీలాదేవియొక్కయు, జాంబవతీ = జాంబవతీదేవియొక్కయు, మానస = మనస్సులనియెడు, తామరస = తామర పూవులయందు, విహారమాణ = విహరించుచున్న, మిళిందా = భృంగమా, భా...దా - భాశరీరకాంతి యనియెడు, నదీ = యమునానదియొక్క, ఉదయ = ఉత్పత్తి, కళిందా = కళింద మునుపేరుగల వర్షకమా, (కాళిందీనది కాంతివంటి శరీరకాంతిగల వాడనుట.), నా...క్ష - నానా = అచరిమితములైన, అంఘ్రి = పాదములును, శిరో = శిరములును, అక్ష = కన్నులును గలవాడా, (ఇది పురుషనూత్తప్రశస్తము.), శే...కా - శేషనగ = శేషచలమందు, హర్యతా = సింహమా, అని స్వామికి విశేషణములు.

వ. అవధరింపు మవ్వెష్టుచిత్తుండు.

2

టీ. అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, అవ్వెష్టుచిత్తుండు = డనుకర్తృపదము ముందటి పద్యమున కన్వయింపగలదు.

మహాస్థగర.

ఒకనాఁడా మ్రాంకురొఘంబురు కుసుమ కుడుంగోదరక్షోణిఁ దల్ప ప్రకరం బై కాంక్షచే ముక్తాబతులఁబదరివై శబ్దాధివాటించినిట్టూ ర్చెప్పకదొట్టం డన్నీ వీరాయిత మఱి మఱి తార్చెట్ల మున్నట్లయకానా యికలం గందర్పుఁడోటంబెఱిగి తఱిమివీరపేసె నానంటుతోటన్. 3

టీ. ఒకనాడు = ఒక్కదినమందు, (ఇచ్చట వప్తమికిలగ్ధము), ఆమ్రాంతుర = మామిడిచిగుళ్లయొక్క, ఓఘంబు = సమాహము, ఉరు = గొప్పలగు, కుసుమకుడుంగ = పూవులపాదలయొక్క, ఉదర = అంతర్గతదేశములయందలి, తోణి = భూమి యందు, తల్పప్రకరంబై - తల్ప = సెజ్జలయొక్క, ప్రకరంబై = పరంపరయై, కాంక్షచేత్ = కోరికచేత, ముక్ = ప్రగమమందు, పతుల్ = తమనాయకులను, పదరి = రజ్జులాడి, వైఘ్రాధి = ఉపరతిని, పాటించి = ఉపక్రమించి, నిట్టూర్పు = ఉచ్ఛ్వాసము, ఎకదొట్ట = ఉద్గతముకాగా, దస్సి = ఆయాసపడి, వీరాయిశము = ఆయుపరతిని, అఱి = ఉడిగి, మఱి = పిచ్చట, తారు = తాము, (ఆనాయకలకుట), మున్ను = ఉపరతికి బూర్వమందు, ఎట్ల = ఏవిధమో, అట్లయో = ఆవిధముగానేయగున్, (మరలగ్రిందై రకుట), నాయకల్ = స్త్రీలకు, కందర్పడు = మన్మథుడు, ఓటంబు = ఓడిపోవుటను, ఎఱిగి = తెలిసి, తఱిమి = వెంటడించి, వీరపేసె నాక్ = వీరునుగొట్టెనో యనగా, అంటు = అంటుకొన్న, తోట = ఉద్యానమనందు, (కపటమనందు ఆమ్రాంతురకాఘంబునది కర్తృపదము, అంటు అను ధాతువుతోడ నన్వయింపదగినది. మఱియు విష్ణుచిత్తుండును కర్తృపదముతో నన్వయింపదగిన క్రియాపదము పై పద్యమందున్నది.

తా. మామిడి చిగుళ్ల శయ్యలయందు స్త్రీపురుషులు చేరి యుపరతమందుఁ బురుషుల నోడించునట్లు నాయకలు పంపించి తాము పురుషులపైఁ జేరి యుపరతి సల్పుచు నాయాసమువలన రోజుచు నుపరతి జాలించి పూర్వము తా మెట్లు క్రిందై యుండిరో యట్లే మరల బురుషులకుఁ గ్రిందైరి. కావున, నా నంబెఱింగి మన్మథుడు స్త్రీలు ఉపరతి చాలించి యెఱింగింపలకుఁ గలుగుతగా నోడినవారిని వీరునుగొట్టుట ప్రసిద్ధి మగుటవలన వారిని వీరునుగొట్టగా వైన గాయములు యను నట్లు మున్ను శయ్యగాఁ బఱచికొన్న యాచిగుళ్లే చెమ్మటలుగల స్త్రీలవీరును నంటుకొని యుండెను. ఇట్టివనమం దొక్కనాడు విష్ణుచిత్తుండు, అని మొకపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. వింగడ మైన యొక్కవనవిధిఁ గనుంగొనె నీడ సున్నపుల్
రంగుటరంగు పచ్చలయరంగు గయి పో వెలిదమ్మబావికిం
జెంగట నుల్లసిల్లు తులసీవనసీమ శుభాంగి నొక్కబా
లం గురువిందకందళదళప్రతిమాంఘ్రికరోద రాధరన్.

4

టీ. వింగడము = వికలము, విన, ఒక్కవనవిధి = ఒక్కవనవిధిని యందు, సున్నపురంగుటరంగు = సున్నపురంగు గల తెల్లనితిన్ను, నీడ = మంచాయ

చేత, భవ్యయరంగయిపోక్ = మరకతమయవేదిక యగుచుండగా, వెలిదమ్మిబాని
 కిక్ = తెల్లదామరపూవులుగలబానికీ, చెంగటక్ = సమీపమందు, ఉల్లసిల్లు = ప్రకా
 శించుచున్న, తులసీవనసీమక్ = తులసీవనప్రదేశమందు, శుభాంగిక్ - శుభ =
 శుభలక్షణయుక్తములగు, అంగిక్ = అవయవములు గలిగినట్టియు, కు...రక్ -
 కురువంద = కురువంద మనుపేరుగల యొకజాతి కెంపులయొక్క, సీ. 'సలలిత మత్త
 కోకిల'గాచనద్యుక్తి దనరాదు: కురువంద మనెడుకెంపు' అని రత్నకాస్త్రము. కందశ్ =
 మొలకలయొక్క, దశ్ = చెక్కలతోడ, ప్రతిమ = సరియైన, అంప్రికరోదర = పాద
 తలహస్తతలములును, అధరక్ = మోవియ్యగల, ఒక్కబాలక్ = ఒకబాలికను, కను
 గొనెక్ = విష్ణుచిత్తుడు చూచెను.

తా. విష్ణుచిత్తుడు శృంగారవనవిధిలో నీడలు దేతెడు తెల్లని నున్నపురంగు
 గల యరంగు చెట్టుల నీడలచేత మరుత మయమైనట్లు కనబడు చుండగా దాని
 సమీపమనందలి తెల్లదామరవీరిని చెంగట నొక్క తులసీవనమందు శుభలక్షణ లక్షితు
 రాలగు నొకస్త్రీ శిశువును జూచెను.

చ. కనుగొని విస్తయంబొదవఁగా గనియం జని సౌకుమార్యముక్
 దనురుచియున్నులక్షణవిశిఖానముఁ దేజముఁ జెల్వఁ గొంత నే
 పనిమిషదృష్టిఁ జూచి యవాళి యనపత్మ్యన కమ్ముకుందుఁడే
 తనయ గ నాకు నీశిశువుఁ శ దాఁ గృప నేనె నటంచు హృష్టుఁడై .5

టీ. కనుగొని = చూచి, విస్తయంబొదవఁగాక్ = ఆశ్చర్యమొకరింపఁగా, కది
 యంజని = సమీపించిపోయి, సౌకుమార్యముక్ = సుకుమారత్వమును, తనురుచియుక్ =
 దేహకాంతియును, ను...ముక్ - సులక్షణ = శుభలక్షణములయొక్క, విశానముక్ =
 సమానమును, లేజముక్ = లేజస్సును, చెల్వఁ = సొందర్యమును, కొంతనీపు =
 కించితకాలము, అనిమిషదృష్టిక్ = తొప్పపాటులేనిచూపుచేత, చూచి = వీక్షించి,
 అవాళి = ఆశ్చర్యము, అమ్ముకుందుఁడే = ఆవిష్టదేవుఁడే, అనపత్మ్యనకుక్ = సంతానము
 లేనివాఁడగు నాకు, తనయగక్ = కూతుఁగఁగా, ఈశిశువుక్ = ఈబిడ్డను, తాక్ =
 తాను(విష్ణువసుఁడు) కృపసేనెక్ = దయచేసెను, అటంచుక్ = అనుకొని, హృష్టుఁడై =
 హర్షముగలవాఁడై.

తా. సుకమము.

క. కొనిపోయి ధర్మగోపిని

కనుర కి నొకంగఁ జొంగి యాయమయును జేఁ

పు నిజస్తన్యంబులచే

బెనిచెన్తో మొప్పు నిట్లు శ పెరుంగఁ గ్రమమునన్.

6

టీ. కొనిపోయి = ఆ శిశువును దీసికొనిపోయి, ధర్మగోహినికే = తనభార్యకు, అనురక్తి = అనురాగముతో, ఒసంగ్ = ఇయ్యగా, పొంగి = సంతోషించి, ఆయమయ్యను = ఆమెయొచే...చే - చేపు = పొంగివచ్చుచున్న, నిజస్తన్యంబులచే నిజ = స్వకీయములగు, స్తన్యంబులచే = చనుబాలచేతను, గోమ = గారాము, ఒప్పు = పొందికయగునట్లు, పెనిచెన్ = సాంకెను, ఇట్లు పెరుంగ్ = శుభిధమున బెరుంగుచుండగా, క్రమమునన్ = క్రమక్రమముగా నని ముందటి పద్యమున కన్వయము.

సీ. వాతెఱి తొంటికై పడి మాటలాడదు

కుటిలవృత్తి వహించెః శ గుంతలంబు

లడులు సిరులుగా శ నఱచూడ్కి గనుగొనె

నాడించె బొమగొని శ యాననంబు

సనుగొమ ల్మెగయవోడు ముపేక్ష గడకొత్తె

బాణిపాదము లెఱ్ఱవాఱు దొడఁగె

సారెకు మధ్యంబు శ దారిప్పిమ్ములచెప్పె

తొచ్చోప్పు కిటులోగఁగబొచ్చె మేచు

తే. వట్టిగాంభీర్య మొక్కడు శ వెట్టుకొసయె

నాభి నానాటి కీగతి శ నాటిపొందు

చవుకయైనట్టి యిచ్చటఁ శ జనదు నిలువ

ననుచు జాతీనకరణి బోల్యంబు జాతె.

7

టీ. వాతెఱి = ఆశరోష్ఠము, తొంటికైపడి = పూర్వమువలె, మాటలాడదు = సంభాషించదు, (యావన ప్రాదుర్భావము కాగానే రాజనము పొచ్చె ననుట), గుంతలంబులు = కలవెండ్రుకలు, కుటిలవృత్తి = కుటిలవ్యాపారమును, వహించె = ధరియించెను, (పూర్వమువలె సాధారణముగ నుండక కుటిల్యమును దాల్చె నని యర్థము, పంకర లాయె నని భావము), ఆత్ములు = కన్నులు, సిరులు రాన్ = సంపదలు దమకు రాగానే, అఱచూడ్కి = సగముచూపు చేత, కనుగొనెన్ = చూచెను. (చిన్ననాటి వలె జూడ దని యర్థము, యావనాతిశయముచేత రక్త శ్వేత నీలవర్ణములు గలిగి పులుగిక్కిరింపములు గలిగె నని భావము), ఆననంబు = ముఖము, బొమగొని = కుబ్జమునుడివైచి, అడించెన్ = కదలించెను. (వరిపోసమునకు బొమలాడించె నని మధోంతరము. మొగము చిట్టించుకొనె నని యర్థము. జవ్వనమున గనుబొమలకు

గాంతి యెక్కి నని భావము.), చనుగొమల్ = స్తనామరములు, శిగయిక్ = ఎగయిగా, వక్షము = తొమ్మి, ఉపేక్ష = ఒప్పరికించుటచేత, కడకొత్తై = అవలద్రొచ్చెను (స్తనములనియెడు వస్త్రవంతరములుగలుగఁగానే తన్నుపేక్షించి చేర నీయక మూలకుఁ ద్రొవె నని యర్థము. జన్వనమందుఁ జన్నులు చెప్పుమీతె నని భావము.), పాణిపాదములు = కరపాదములు, ఎఱ్ఱనాఱుదొడఁగె = కినుకచేత నరుణవర్ణము వహించెను, (యావనము రాఁగానే కాలసేతులు మిగులఁ దొగరుజిగి యెక్కి నని భావము.), సాగెయ్ = మాటిమాటికి, మధ్యంబు = నడుము, దారిద్ర్యముల = క్షవలేములే, చెప్పెన్ = ఉచ్చరించెను. (క్షవ లేమియే తెలుపుచుగాని పిన్న నాఁటివలెఁ గలిమిఁ దెలుపదని యర్థము, నడుము సన్నమయ్యె నని భావము.), మేరు = శరీరము, అొచ్చోర్వక = మునుపటివలె మాలిన్యమునోర్వక, ఇటు = హస్తకారముగా, లోగఁజొచ్చెన్ = సుఖించింప నారంభించెను, (సందడి కోర్వదని యర్థము, నాగరకము హెచ్చయ్యెనని భావము.), నాభి = పొక్కిల, పట్టిగాంభీర్యమొక్కఁడు = ప్రయోజనములేనియొక్క గంభీరతను, పెట్టుకొనియెక్ = ఉంచుకొనెను. (తొల్లింటియట్లు గాక బెట్టుగా నుండె నని యర్థము. మిక్కిలి లోఁతాయె నని భావము.), నానాఁటికిన్ = నాఁడునాఁటికి ఈలిక = ఈధముచేత, నాఁటిపొందు = అలనాటి స్నేహము, చవుకయైనట్టి = ఎల్లదమైనట్టి, ఇచ్చటన్ = ఈయనుశరీరమందు, నిలువఁజను = ఉండఁగూడదు అనుచున్ = ఇట్లని, జాఁతినకరణిన్ = పదలిపోయినట్లుగా, బాల్యంబు = పసితనము జాఁతెన్ = తొలగిపోయెను.

కా. హేయాభాంగవిభాధరారుణిమవశక్తేంద్రప్రభాశ్రీలఁ ద

ద్భామారత్నము వొందదయ్యె మును దశత్రదన్వయుక్తాఖ్యల

శ్యామాత్వం బలిగర్వధూర్వహఃచచ్చాయాచ్చటం గాంచె నొ

గా మున్నుర్వి శిశిప్రధాన మనువాక్యం బెచ్చెయ్యి దప్పునే.

టీ. తద్భామారత్నము = అకన్యారత్నము, మును = మొదలును, హే...లక్ హేమాభాంగవిభా - హేమ = బంగారుయొక్క, ఆభా = కాంతివంటికాంతిగఁ అంగ = నెట్టేనియొక్క, విభా = భచ్చనికాంతియొక్కయు, అధరారుణిమ - అధర వారెఱుయొక్క, అరుణిమ = ఎఱ్ఱనికాంతియొక్కయు, వక్త్రేంద్రప్రభా-వక్త్ర = నెట్టె గముయొక్క, ఇంద్రప్రభా = చంద్రకాంతియొక్కయు, శ్రీలక్ = సంపదలచేత కత్తదన్వయుక్తాఖ్యల-కత్తల్ = ఆయా, వర్ణ = పీఠరక్తాదులగు వస్త్రలకు, యుక్త కనిపట్టి, ఆఖ్యల = నామధేయములను, పొందదయ్యెన్ = పొందనియదియయ్యెన్ అ...టన్ = అలిగర్వధూర్వహ - అలి = తుమ్మెదలయొక్క, గర్వ = గర్వముయొక్క

ధూః = భారమును, వహ = వహించిన, కచ = క్రొమ్మడియొక్క, ఛాదూ = నీలకాం
తులయొక్క, ఛటన్ = సముదాయముచేత, శ్యామాత్వంబు = శ్యామలవర్ణము గలిగిన
దనుటను, ('శ్యామా యావనమధ్యస్థా' యని యునికింజేసి యావన మధ్యస్థభావము
ననుట) కాంచెన్ = పొందిన, బేఁగా = యుక్తమేకదా, మున్ను = పూర్వముందు,
ఉర్విన్ = భూమియందు, శిరఃప్రధాన మను = శిరస్సేప్రధానమనియెడు, వాక్యంబు =
మాట, 'సర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్రధాన' మనియెడు వాక్యము. ఎప్తెయిన్ = ఏరితిచే
నైనను, తప్పనె = తప్పనా, తప్ప దనుట.

తా. ఆకన్యక శరీరము బంగారువన్నెగలిగి యున్నదనివలన నొండె, అధరోష్ఠ
మెఱ్ఱిగానుండినదనివలన నొండె, నెమ్మైము చందురువన్నెగలిగి యుండినదనివలన
నొండె, తత్తద్వర్ణానుసరణముగా పేమాంగి, బింబోష్ఠి, చంద్రముఖి యనియెడు నీటి
నామములు పొందు లేటులలో దీటగు నల్లని తలవెండ్రుకలకాంతి కనుగుణముగ
శ్యామ యనునామము వహించెను. శ్యామ యన యావనమధ్యస్థురాలనియును సర్వశరీర
మందు శిరః ప్రధాన మగుటచేత నా శిరఃకాంతియే ప్రధానముగా నాపేరు వచ్చె
ననియును భావము.

క. ఆయతభుజై కచక్రం

దాయదుపతి దొమ్మి గెలువనడరుమరునికా

లాయసచక్ర పరంపర

లో యన సుంగరపుంగురులు 1 యువతికి నమరున్.

9

టీ. ఆ...దు-ఆయత = నిడుచయగు, భుజ = భుజమందు, ఏక = ఒక్కడైన,
చక్రండు = సుదర్శనచక్రముగల, ఆయదుపతి = ఆప్రసిద్ధుడగు శ్రీకృష్ణుని, దొమ్మిన్ =
క్రందుకయ్యముచేతను, గెలువన్ = జయించుటకొరకు, ఆ...లో - అడరు = చక్ర
మించుచున్న, మరుని = స్వరునియొక్క, కాలాయసచక్ర పరంపరలో-కాల = నల్లనైన,
ఆయన = ఉక్కులోఁజేయబడిన, చక్ర = చక్రములయొక్క, పరంపరలో = సమాన
ములో, అనన్ = అనునట్లు, ఉంగరపుంగురులు = కుటీలకుంతలములు, యువతికిన్ =
ఆయువికకు, అమరున్ = ఒప్పును.

తా. ఈ గోదాదేవి శ్రీకృష్ణుని మోహించగలదియై యున్నదిగావున నొక్క
చక్రము మాత్రము గలిగిన యా శ్రీకృష్ణుని గెలుచుటకై యుద్యోగించిన మన్మ
థుని యుక్కుచక్రముల గుంపులో యన్న ట్లాయువతియొక్క యుంగరములంక
లకాశించుచున్న తలవెండ్రుక లొప్పును.

తే. సకలసీమంతనీలోకసమలకాయీ

భాగ్యవర్ణావళులు వ్రాసె 1 బద్ధగర్భుఁ

డనఁగఁ గర్పూరలిలక రజోవదాత

ఫాలమునఁ గుంతలశ్రేణి १ పడఁచి కమరు.

10

టీ. పడఁచికి = ఆ స్త్రీకి, పద్మగర్భుడు = బ్రహ్మదేవుడు, స...లు-నకల = సమస్తమైన, సీమంతినీ = స్త్రీలయొక్క, లోక = జననములను, సమలిశాయి = మిక్కిలి యలిశయించుచున్న, భాగ్య = భాగ్యముగల, షర్ణ = అక్షరములయొక్క ఆవళిలు = పట్టులను, వ్రాసె ననఁగఁ = లిఖించెనోయనునట్లు, కర్పూరలిలక = కళురంపుఁదిల కముయొక్క, రజః = పరాగముచేత, ఆవదాత = ధవళవర్ణముగల, ఫాలమునఁ = నెన్నుదుటియందు, కుంతలశ్రేణి = ముంగురులగుంపు, అమరుఁ = ప్రకాశించు.

తా. కర్పూరలిలకముయొక్క పరాగముచేతఁ దెల్ల వైన లలాటమందు నల్లని ముంగురు లాలయు చుండఁగా నీ యమ యెల్ల పల్లవాధరలకంటె నధికతమభాగ్యము గలది యగు నని తప్పిచాలి వ్రాసిన శుభాక్షరములపరి నుండెను. పద్మాత్యేక్ష.

శా. నైరంధ్రులై కెత్త కజ్జలముఁ బ్రక్షేప్తేణికం దీర్ప వా
లారుంగన్నులమీఁదఁ జూచుతఱి ఫాలించచ్చతుర్థిశా
స్ఫారేందుం గనె వక్త్ర మక్కనుటఁగా १ పర్వేందుఁ డాత్మప్రభా
చోరుండుండఁగఁ దన్ను దగ్ధతవిభాచోరంబునఁ లోకముల్. 1

టీ. వక్త్రము = ముఖము, నైరంధ్రులు = అలంకరించెడు స్త్రీలు, పయికెత్తి = వైకెయనెత్తి, కజ్జలముఁ = కాటుకను, పక్షప్రేణికఁ = తొంగలిజెప్పలయందు, తీర్పఁ = దిద్దుచుండఁగా, వాలారుంగన్నులఁ = నెఱిసోగలగు నేత్రములచేత, మీఁదఁ = ఊర్ధ్వభాగమందు, చూచుతఱి = కుక్షించునప్పుడు, ఫాల = లలాట మనియెడు, అంచల్ = ఒప్పుచున్న, చతుర్థినిశా = చవితినిఁటిరాత్రియందు, స్ఫారేందుఁ-స్ఫార = ప్రకాశించుచున్న, ఇంద్రుఁ = చందరుని, కనెఁ = చూచెను అక్కనుటఁగా = ఆచూచునుచేతనేకదా, పర్వేందుడు = పున్నమనాఁటి చందమామ, ఆత్మప్రభాచోరుండు - ఆత్మ = తనయొక్క (ముఖముయొక్క యనుట.), ప్రభా = కాంతులయొక్క, చోరుండు = మ్రుచ్చు, ఉండఁగఁ = కానపచ్చుచుండఁగా, తన్నుఁ = ముఖము ననుట, లోకములు = జనములు, తగ్ధతవిభాచోరంబునఁ - తల్ = ఆచంద్రుని, గత = పొందిన, విభా = కాంతియొక్క, చోరంబునఁ = గొంగయనును.

తా. నైరంధ్రులు ముఖమును బైకెత్తి జెప్పలయందుఁ గాటుక పెట్టుచుండఁగా విశాము లగు నేత్రములచేత స్వభావముగాఁ బైని జూచునప్పుడు లలాట మనియెడు చవితినిఁటి చంద్రుడు గనబడుటం జేసి యా దోషమున నీయొక్క జూచిన

వారల్ల ముఖకాంతి దొంగిలిన పూర్ణచంద్రుఁ డటుండఁగా నీ నెమ్మొగమే చంద్రుని కాంతిని దొంగలించిన దని వచింతురు. ఇందువలనఁ గాంతిచే ముఖచంద్రుల కభేదమని భావము.

చ. కనుగవఁ దన్నుఁ గెల్వంగ మృగం బలసూడున కిందురేతు నే
నని రుచిదక్కఁ దత్పరిమళాధ్యత లేమి నతండు గొంకఁ గా
నినుపఁ జన నృగం దనదునెత్తుటఁ బొట్టిమకొంట కాక
సనక యన న్నొగం బమరుఁజామకు ఫాలము పచ్చికస్తూరిన్. 12

టీ. మొగంబు = ముఖము, కనుగవఁ = నేత్రద్వయముచేత, తన్నుఁ = మృగము ననుట, గెల్వంగఁ = జయింపఁగా, మృగంబు = ఇట్టి, అలసూడునకుఁ = అవిరోధమునకు, నేను = మృగమునుట, ఇందుఁ = చంద్రుని, రేతుఁ = ప్రేరేపుదును, అని = అనుచు, రుచిదక్కఁ = కాలితవచ్చు, తత్పరిమళాధ్యతఁ = ఆముఖమందలి, పరిమళ = పరిమళమువాటిపరిమళముచేత, ఆధ్యత = చాలియుండుట, లేమిఁ = లేకుండుటచేత, అతండు = ఆచంద్రుఁడు, గొంకఁ = సంగోచింపఁగా, తాఁ = ఆమృగము, నినుపఁ = నింపుటకు, (నిండించుటకనుట.), చనఁ = పోవఁగా, గుగఁ = చలముచేత, తనదు = ఆమృగముయొక్క, నెత్తుటఁ = రక్తముచేత, బొట్టిమకొంట కాక = తిలఁముపెట్టుకొనుటకాని, వాసనక = వాసనకా, అనఁ = అనునట్లుగా, ఫాలముపచ్చికస్తూరిన్-ఫాలము = లలాటముయొక్క, పచ్చికస్తూరిన్ = ఆర్ద్రస్థూరిచేత, చామకుఁ = ఆశ్యామకు, అమరుఁ = ఒప్పును.

తా. ఆశ్యామయొక్క ముఖము లలాటమందిలి కస్తూరిలికముచేతఁ బ్రకాశించుచుండఁగా, నాముఖము తనయందలి కన్నువోయిచేత నిట్టిని జయింపఁగా నావగఁ దీర్చికొనుటకుఁ జంద్రునితోఁ గలిసికొని యామొగమును గెల్పుటకు నతనిఁ దోడు రమ్మన, ముఖమునకువలెఁ దనకును గాంతియున్నదే కాక, పరిమళము లేమింజేసి యితఁడు సంశయించుచుండఁగా నామృగ మనఁగా గస్తూరీ మృగ మగును గావున నది పరిమళమును నతనికొసంగఁ బూనుకొనఁగా నిదియంతయు నహింపక యా మొగము మృగము నెత్తుటిచేతఁ దిలక ముంచుకొనెనేకాక వాసనకొఱకుఁ గాదు. మఱియు నమస్తపరిమలు ముఖమందుఁ గలిగి యున్నది.

తే. కడిది విలు చేది గుఱికిలకఱచి నిలుపు
మరుని కువలయశరము కంఠపములఁబోలు
దార కడకంటికై సారెఁ చేరిచేరి
చేగ మగుడ సలజ్జద్యోగ్విభ్రమములు.

టీ. తార = కనుగ్రద్దు, కడకంటికి = శేత్రాంశమువఱకు, సారె=మాటిమాటికి, చేరిచేరి=ప్రవేశించిప్రవేశించి, వేగ్ మగుడ = శీఘ్రముగా మరలుచుండగా, సలజ్జ దృగ్విశ్రమములు=సలజ్జ = సిగ్గుతోఁగూడిన, దృక్ = చూపులయొక్క, విభ్రమములు = విలాసములు, (ఇది కర్తృపదము.), కడిదివిలు-కడిది=బలువగు, విలు=భయస్సును, చేది= ఆకర్షించి, గుఱికి = లక్ష్యసిద్ధికిఁబడు, (ఇచ్చటఁ బ్రతిష్ఠికి వచ్చి), హరికణి = పండ్లు బిగియబట్టుకొని, ని...లక్ పోలున్ = నిల్వఁబట్టిన, మరుని = మన్మథునియొక్క, కువలయశరము=కలువతూపుయొక్క, కంపములబోలున్ = చలనములను బోలును.

తా. ఆనెలత మెఱుఁగెక్కిన కడకంటిచూపులు మన్మథుఁడు పెద్దవిలు వూని తినిచి గుఱికుదురునంతను నల్లెత్తాటికి ధరుర్దండమునను నడుమఁ జరింపించుచున్న కలువబాణములవలె నుండెను.

తే. నవ వయస్సీధుమదముచే శ్రవణకూప

ములఁ బడెడు శంక నలువ చాఁపలము లుడుగ

నిడిన శృంఖల లనఁ గాటుకిడిన దీప్తి

పక్ష్యరేఖలఁ గనుదోయి శ పడఁతి కలరు.

14

టీ. నవ=నూతనమైన, వయః=వయస్సనియెడు, సీధుమదముచేత్ = మద్యమదముచేత, 'మైరేయమానవస్సీధు'వని యమరము. శ్ర...లక్-శ్రవణ = చెవులనియెడు, కూపములక్ = నూతులయందు, పుడెడుశంక = పడునను సంశయముచేత, నలువ = చతుర్ముఖుఁడు, చాపలము లుడుగ = శేత్రముల చంచలభావములు తగ్గనట్లుగా, ఇ...నక్-ఇడిన = ఊనిచిన, శృంఖల లనక్ = సంకల్పచునట్లు, కా...లక్-కాటుకిడిన = కాటుకపెట్టుకొనిన, దీప్తి = నిడుదలగు, పక్ష్య = తెప్పలయొక్క, రేఖలక్ = రేఖల చేతనే, కనుదోయి=నేత్రద్వయము, పడఁతికి = అగోదాదేవికి, అలరుక్ = ప్రకాశించును. (ఈ పద్యమందు సీధుమద మనఁగా గజమద మని యర్థము చేసిన పక్ష్యమున సీధు కూప పతన శృంఖలాది పదములవలన గజము నుద్యోతమాన మగుచున్నది గాన, నది యధ్యాహార్యము. ఆపక్ష్యమున సీధు వనఁగా గజశేత్ర మదమునకుఁ బోరెనను వంశ కరీరకరికలభాదిశబ్దంబులవలె గ్రహింపవలయును.)

తా. ఆ పడఁతియొక్క నిడువాలిక లగుచు వీనులవఱకు నున్న కాటుకకన్నులు తమయందలి యావనమును సారాయిమదముచేతఁ జెవులనునూతులలోఁబడు, (సీధు వనఁగా గజశేత్రమద మను నర్థమున సేనుగులు మదిరిచినప్పుడు శేత్రములలో పుదముచేతఁ గన్నెఱుంగక నూతులలోఁ బడినట్లే యీ కన్నులును శ్రవణ కూపము గదుఁ బడు) నను సంశయముచేత వాని చాంచల్య ముడుగునట్లుగా సేనుగులకు

బోలె జతుర్ముఖుడు సంకెళ్లు వేసెనో యన్నట్లు తమ చెంద్రుకలుగల తొంగలి తెప్పలతో గూడి ప్రకాశించుచున్నది. అలం. రూపకానుప్రాణితోల్పేక్ష. శ్లో. 'దానం కపాలయో స్సీధు రత్తోశ్శుభ్రోస్తు సాగరః, కరాగ్రే సీకర స్సిథం ప్రసాగ్రే మేహనే మహః. హృదయే ఘర్త సలిలం మేఘస్తు చరణవ్రజే, సంజ్ఞ యాప్తమదాహ్మ్యేతే జాయంతే భద్రదంతినః' అని గజమడవిభేద మెఱుగవలయును.

చ. అనయము రాగమొప్పు సహజాననచంద్రకటాక్షపంక్తిప

ర్విన సఖశంకం గర్జమనుశ్రీ మఱువెట్టు జెలంగి చెండుఁగొ

ట్ట నవనిబడ్డకమ్మ మగుడం గొనునంతకు నంసపాళి నం

గన యిడి దాచుపేరం బెఱిగర్జముకమ్మ పయిం దభుక్కునన్. 15

టీ. అనయము = ఎల్లప్పుడును, రాగము = అనురాగము, ఒప్ప = స్ఫుటము గాగా, ప... క్తి-సహజ = తోబుట్టువగు, అననచంద్ర = ముఖచంద్రునియొక్క, కటాక్ష = శ్రేగంటి చూపులయొక్క, పంక్తి = చాలు, పర్విన = వ్యాపింపగా, ఆఘశంక = పాపమువచ్చున నెడంబడియముచేత, కర్ణమనియెడు = విననియెడు, (కర్ణము శ్రీకారము పరమన్నది గనుకను శ్రీకారము లక్ష్యరూపము గనుకను ఇట్లు రూపకము చేసెను.) శ్రీ = సిరిని, అంగన = అయింతి, చెలంగి = విజృంభించి, చెండుఁగొట్ట = కందుక శ్రీదలుసలుపుచుండగా, అవనిబడ్డ = భూమిపైబడిన, కమ్మ = కర్ణ భూషణమును, మగుడ = మరల, గొనునంతకు = గ్రహించువఱకు, అంసపాళి-అంస = భుజాగ్రముయొక్క, పాళి = ప్రదేశమును, ఇడి = ఉనిచి, దాచుపేర = గుప్తచేసెడు సెవముచేత, పెఱకర్ణముకమ్మ = రెండవవీనుతాటొకము, పయి = ఉపరిభాగమును, తభుక్కునన్ = తభుక్కుని మెఱయుంగా, మఱువెట్టు = మఱుగువెట్టును. అపహ్నావముచేత నుల్పేక్ష గలిగియున్నది. అది గమ్యకర్తృశ్రీయన్నది రూపకాలంకారము.

తా. లోకమందు బుజ్జొంగన యగు సహోదరి వట్టిచెవుల చుండగా బురు ఘడు చూడఁ గూడదు కావున, నీయంగన శ్రీకారమువంటి తన కర్ణ మనెడులక్ష్యని దాను జెందు గొట్టునప్పు డదరి క్రిందఁబడిన కమ్మను దాను మరల దీసికొనువఱకు నా చెవి సహోదరుడగు మొగ మనియెడు చంద్రుడు సూడకుండ నాచెవిం దన భుజా గ్రమందుంచి దాచుచున్న దనియెడు సెవముచేత నాకర్ణమును గనబడకుండ జేయును; శిరము ప్రక్కకువంచి భుజాగ్రముచే నొకచెవి దాచినప్పుడు రెండవచెవి కమ్మపైఁ దభుక్కుని మెఱయుచున్నది.

శా. నాసాచంపకత స్సుగంధ మచట १ రా భృంగముల్ గ్రోల సం త్రాసంబందియుఁ బల్కుచో నలము వత్తక్రింబేల నా నేల యం

దే సారభ్యము లేదు కుందములుగావే దంతము ల్లానినా

డాసక్తి బ్రతిబింబదంభమున నేలా వ్రాల దజ్జతికిన్? 16

టీ. నాసాచంపకత్ - నాసా = నాసికయనియెడు, చంపకత్ = సంపెంగపువ్వు గలుగుటచేత, సుగంధము = ఆ సంపెంగవాసన, అచటన్ = ఆముఖమందు, రాన్ = వచ్చుచుండగా, భృంగముల్ = తుమ్మెదలు, క్రొలన్ = ఆస్వాదించుటకు, సంక్రాసంబు = భయమును, అందియున్ = చెందియును, కల్కుచోన్ = ఆయువిదపలుకునప్పడు, వక్త్రంబు = ముఖమును, అలమునేల = ఏటికిముసరుకొనును, నాన్ = అనగా, ఏల = ఏటికి, (తుమ్మెదలకు సంపెంగవాసన విరోధ ముచుట.), అందు = ఆముఖమందు, ఏసార భ్యములేదు = ఏ పరిమళములేదు? (అన్ని పరిమళములున్నవనుట.), దంతములు = రదనములు, కుందములుగావే = మొల్లమొగ్గలుగావా? కానినాడు = కానియెడల, తజ్జాతికిన్ = ఆభృంగజాతికి, ఆసక్తి = శ్రద్ధచేత, ప్రతిబింబ = ప్రతిఫలన మనియెడు, దంభమున్ = నెవముచేత, వ్రాలన్ = వ్రాలుట, ఏలా = ఏమియక్కఱ?

తా. ఆయువిదనాసిక సంపెంగపూవువలె నుండును, ముఖమందు నా సంపెంగవాసనలను భయంపడి తుమ్మెదలు ముసర వెఱచియు మరల మాటలాడునప్పడు మఱి యొక పరిమళము రాగా దానికొఱకు ముసరును, సర్వ పరిమళములు ముఖమందు గలవు, దంతములు మొల్ల మొగ్గలవలె నుండును, తుమ్మెదలు ముఖము మీఁదఁ దిరుగునప్పు డాదంతములమీఁదఁ బ్రతిఫలించుచుండును. వ్యాజోక్తి, భ్రాంతిమదలిశయోక్తి, రూపకాలంకారములు.

తే. శంఖసామ్యంబు రా మున్న శ జలజభవుడు

సంసిరుహపత్తినేత్ర కంఠధర యొనర్చె

జవ్వనము వచ్చి వెండి సాక్షాత్కరించు

శంఖమున చేసె నును గంధసారచర్చ.

17

టీ. జలజభవుడు = శమ్మిచాలి-బ్రహ్మ. మున్ను = పూర్వమందు, శంఖ...బు-శంఖ = శంఖముగోడి, సామ్యంబు = సరియగుట, రాన్ = వచ్చునట్లు, సంసిరుహపత్తినేత్ర = శమ్మితేజఃలవటి కన్నులుగల యాబాలియొక్క, కంఠధర = కంఠమును. ఒనర్చెన్ = నిర్మించెను. జవ్వనము = యౌవనము, వచ్చి = ప్రాదుర్భవించి. వెండి = మరల, సా...న-వగు, సాక్షాత్కరించు = ప్రత్యక్షమైనట్టి, శంఖమున = శంఖమునే, ను...ర్చె-చును = మృదువగు, గంధసారచర్చ - గంధసార = మంచిగంధముయొక్క, చర్చ = పూత చేతను, సాన్ = ఒనర్చెను.

తా. ఆ సరసిజాతీ కంఠము శంఖముతో సమ మగునట్లు బ్రహ్మ మున్నైనరైనను, కాని యావనమువచ్చి గంధపుబూతచేత ధవళవర్ణమును గలుగఁజేసి ప్రత్యక్ష శంఖమునే చేసెను, దీనివలన బ్రహ్మకంటె యావనమే యధికతర మని భావము. అలం. ఉపమా గమ్యోత్పేక్షలు.

క. కమలదళేక్షణ సంగీ

తమున నిగుడుమంద్రమధ్యతార త్రిసా

సములకుఁ దీర్చిన రేఖల

క్రమమగు రేఖాత్రయమునఁ ౧ గంతం బమరున్.

18

టీ. క...నక్-కమలదళేక్షణ=గానమందు, నె...కుక్-నిగుడు=పుట్టు, మంద్ర మధ్యతార=మంద్రము, మధ్యను, తారమనియెడి, త్రి=మూటియొక్క, స్థానములకుక్=ప్రదేశములకు, తీ...నక్-తీర్చిన=దిద్దినట్టి, రేఖలక్రమమగు = గుఱుతురేఖలక్రమము గల, రేఖాత్రయమునక్ = పరిత్రయముచేతను, కంతంబు = కంతము, అమరుక్ = ఒప్పును. 'మంద్రస్త్ర గంభీరేతారోఽర్చ్యుచ్చైస్త్రయస్త్రీషు, విలంబితం ద్రుతం మధ్య' మ్మని యమరము. 'యస్మాస్తిసో గళే రేఖా బృశ్యంతే సా పరివ్రతా' యని సాముద్రిక శాస్త్రము.

తా. ఆయమ పాటఁబాడునప్పుడు మంద్ర మధ్య తారము లనియెను స్వరములు మూఁడు పుట్టుటను స్థానములయిన పని గుఱుతుకొఱకు మూఁడు రేఖ లున్నవో యనునట్లు కంతమున మూఁడు పగులు ప్రకాశించును. ఉత్పేక్షలంకారము.

తే. లలన మృదుబాహుబిసముగలతలు గడఁగి

బిసలతాశ్రీలనెల్లను ౧ వెస హరించె

మఱి హరింపంగఁ గా యవి ౧ నెఱులు విఱిగి

సారె దనుయాత్రఁ దంతులఁ ౧ జపుచుండు.

19

టీ. ల...లు-లలన .. అస్త్రీయొక్క, మృదు = మెత్తనగు, బాహు=భుజములని యెడు, బిస = తామరతూడులయొక్క, యుగ = జుటయొక్క, లతలు = తీగెలు, కడఁగి = యత్నపడి, బిసలతాశ్రీలనెల్లను - బిసలతా = లోకమందలితామరతూడుల యొక్క, శ్రీలనెల్లను = నువదలనన్నిటిని, వెసక్ = వేగముగాను, హరించెక్ = త్రొక్కినియెను, మఱి = మరల, హరింపంగఁగా = గ్రహించఁగానేకదా, అవి=తూడులు, నెఱులు=పూర్ణత్వములు, విఱిగి = విరిసిపోయి, సారె = పలుమాఱును, తనుయాత్రక్ = దేహయాత్రను, (శరీరపోషణము ననుట.), తంతుల = నూలిపోగులచేతనే (తంతువులే యాహారముగా.), జపుచుండున్ = కడపుచుండును.

తా. ఆయనయొక్క కోమలము లగు బాహువు లనియెడు తామరతూడులు చెలరేగి యెల్లతూడుల కాంఠిగంధదల నవహరింపగా నవి గుంపు చెదరి మఱియొక విధముచే బ్రతుకఁ జాలక నూలిపోగులు వడికినాని శరీరయాత్రఁ గడపు ననియెను, దామరతూడులు విఠిగెనేని నానిలో నూలిపోగు లందు ననియును భావము. అలం. రూపకానుప్రాణితగ మ్యోత్సేహి.

మ. తఱుకొత్తున్బుజకీర్తివజ్రఘృణి సూత్ర సూత్రహారస్ఫుర
తల్లికా చిత్ర కుచద్వయోపరిగళాధస్వల్పవిస్తారదై
స్ఫులస త్తిర్యగుర స్తటం బనువివాహంచన్ననోజాత పా
టల దంతచ్ఛదబోడ బాసికము దండలోవ్థలై గేల్లింతికిన్. 20

టీ. ఇంతికిన్ | = ఆస్త్రీకి, కేర్లు = హస్తములు, భు...ఘృణి - భుజకీర్తి = బాహువులయందలి, వజ్ర = మగతాలయొక్క, ఘృణి = కాంతులనియెడు, సూత్ర = దారములచేత, సూత్ర = కూర్పబడిన, హార = పూవులపేరులయందు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, కళికా = మొగ్గలచేత, చిత్ర = చిత్రవర్ణముగలయట్టియు, కుచద్వయః = చనుదోయికి, ఉరరి = మ్రోగాను, గళాధః - గళ = కంఠమునకు, అధః = క్రిందుగాను, స్వల్ప = అల్పమైన, విస్తారః = వెడల్పుచేత, దైర్ఘ్య = పొడవుచేత, లబ్ధ = ఒప్పుచున్నట్టియు, తిర్యక్ = అడ్డమగు, ఉరస్తటంబు = వక్షస్థలమనియెడు, వివా...చ్ఛద - వివాహ = పెండ్లియందు, అంచల్ = ఒప్పుచున్న, మనోజాత = మన్మథుని యొక్క, పాటల = ఎఱ్ఱనగు, దంతచ్ఛద = వాలెఱుగల రతీదేవియొక్క, బోడ బాసికము = శిఖరములేని బాసికముయొక్క, దండలోవ్థలై = ఇరుగడలప్రేలుచున్నదండలవలె, తఱుకొత్తు = మెఱయును.

తా. ఆయింతియొక్క కంఠమునకు దిగువగాను గుచముల కెగువగా నున్న ప్రదేశము నొంచెము వెడలుపును బొడుపును గలిగియున్నది. భుజకీర్తులయందలి వజ్ర కాంతు లావక్ష్యప్రదేశ మందలి పూలదండలయందు బ్రతిఫలించుగా నా మొగ్గల చేత నది చిత్ర వర్ణముగలదియై మన్మథుడు రతీదేవి వివాహ మైనప్పుడా రతీదేవి ముఖమందు గట్టిన బాసికమువలెనే యుండెను, హస్తములు రెండు నా బాసికమునకు రెండుపాళ్ళములయందు ప్రేలుచున్న దండల యనునట్లును ఉండెను.

చ. ఒడ పెడుజవ్వనంబు వెలికొత్తగఁ బయ్యెద సిగ్గుఁ గూడి వి
ట్టదుమఁగ లేత లౌట దిగ నాకకుమీఱను లేక వక్షపుం
జదుపునఁ బ్రక్కల నైఱిసి చప్పటలై మఱి లావునూడఁ బైఁ
బొదలె ననంగఁ బిక్కటిలెన్ బొల్తుకచన్నులు నాడునాటికిన్. 21

టీ. పా...లు - పాల్తుక = ఆ పాలలయొక్క, చన్నులు = స్తనములు, (ఇది శ్రువుదము. (ఓ...బు-ఒకపేడు = పుట్టుచున్న, జవ్వనంబు = యావనము, వెలికొత్తఁ గ్ = వైటచేయఁగా, పయ్యెద = వైటచేయఁగు, సిగ్గుగూడి = లజ్జనుగూడికొని, నిట్టుగట్టిగా, అదుమగ్ = లోపలికిఁ బ్రయఁగా, లేతలాట = తరుణములాట చేత, దిగ్ = దిగివచ్చుటకును, అకకుమిఱు = ఆజ్ఞకలిక్రమింపను, లేక = చాలక, వ...న = పక్షపు = పక్షస్థలసంబంధియగు, చమపున = సమర్థముచేత, ప్రక్కల = పార్శ్వములందు, మెఱసి = ప్రస్ఫుటములై, చప్పటలై = ఆడఁగినవై, మఱి = పిమ్మట, పాపునాడ = బలమురాఁగా, వైబొదలె ననంగ్ = పైకి వ్యాపించినవో యన్నట్లు, నాఁడునాటికి = దినిక్రమమున, పిక్కటిలె = విస్తరిల్లెను.

తా. ఆ యుగ్మలికుచములకు యావనము బుంబుఁ ద్రోయుచుండఁగాను సిగ్గు పచ్చి వైటచేయఁగలఁ గూడి మరల లోపలికిఁ ద్రోయఁగా నవి లేతవి గావన దిగి వచ్చుటకును బై కెగయుటకును నేరక యురస్థలమందె యొత్తిడి బడి పార్శ్వముల కొఱిగి అడఁగి చప్పటలై పిమ్మట గ్రమక్రమముగా లేతఱికిము వదలగానే బలము పచ్చి పైకి విక్రటిల్లెను. (యావనప్రాదుర్భవము కాఁగానే చనువోయి కానబడె ననియును, లజ్జ దోచె ననియును, దరువాత గుడుగుల గట్టి యుదరమెల్ల నాక్రమించి స్తనములు శ్రీక్రిఱిసి పిక్కటిలై ననియును భావము.)

తే. వృతరఘూత్తమశాప మొక్కింత విడిచి

విడిచి కడకేగ నప్పుడప్పుడ కవినెడు

చక్రయుగ మన తొమ్మైయ్య శ నాక్రమించి*

కొమిరెచన్నులు పృథుమాచుకముల నమరె.

22

టీ. వృ...ము - వృత=ఆచరించిన, రఘూత్తమ = శ్రీరామునియొక్క, శాపము = శపించుట, ఒక్కింత=ఒక కొంచెము, విడిచివిడిచి = పదలివదలి, కడకేగ్ = తొలగి పోగా, అప్పుడప్పుడ = తత్కాలముదే, కవినెడు = కూడుకొనియెడు, చక్ర = చక్రవలయొక్క, యుగము అన = కవయో యనునట్లు, తొమ్మి-పక్షస్థలమును, ఒయ్యో = మెల్లఁగా, ఆక్రమించి = వ్యాపించి, కొమిరె = ఆ యువతియొక్క యనికాని, కొమిరె చన్నులు = ఉడుటుకుచములనికాని, పృథు = కొంచెము పెద్దనియగు, మాచుకముల = చనుమొనలచేత, అమరె = ఒప్పును. చక్రవాకములకురాత్రియెల్లవియోగముగలుగనట్లు శ్రీరాముడు సీతాదేవి వియోగ మనుభవించునప్పుడు శాపమిచ్చుట పురాణప్రసిద్ధము.

* ఆక్రమించు, కొమిరెచన్నులు లేగవృశాల నమరె.

అముక-27

తా. చక్రవాకద్వయము తమకు సంభవించిన శ్రీరామ కావమునువదలి యప్పు డప్పుడే కలియుచుండిన నెట్లుండునో యారీతిగానే వట్లునయై యొడ్డొంటికిఁ జేరువయై కుచద్వయము తొమ్ము నాశ్రమించెను, ఆవశ్యకముకల్గునవలెనే చనుమొన లొప్పారెను.

క. తా రెట్లట్లుగఁ దమ్ముం

జేరిన ముత్తైపునరులఁ శ జేడియచన్నుల్

లోరెంటు లుడిపె ఘనమగు

వారు నిజావముఁ జేరువారికి నీరే.

2:

టీ. చేడియచన్నుల్ = ఆపాలిస్తనములు, తారెట్లు = తామెట్లో, అట్లు గా = అరీతిగానే (అనగా రెండుస్తనములు వేరుగా దూరముననుండి నానాటఁ జేరువకువచ్చి యొరసికొన్నట్లునట), తమ్ముజేరిన = తమ్మునాశ్రయించిన, ముత్తైపు నరుల్ = ముత్తాళులములను, లోరెంటులు = లోపలిబంటులను, ఉడిపెన్ = పోఁ జేసెను, ఘనమగువారు = ఘనతగలవారు, నిజావము - నిజ = స్వకీయమగు, ఆజ్ఞ వము = ఒప్పుకొన్నమును, చేరువారికిన్ = తమ్మునాశ్రయించినవారికిని, ఈరే=ఇయ్యరా (ఇత్తురనుట).

తా. కుచములు తాము మధ్యభాగమున నుండు లేక కదిసియున్నవి గావు నందుఁ జేరిన జోరములును గుచమధ్యమందు విరళముగ నుండుటకు తావులేక కుచములయందున్న పేట లొక్కటఁ గూడి ఘనమైనవారు దమవలెనే యుండుటకుఁ దమ యాశ్రీతులకుఁ జను సుగుణము లిచ్చురీతి నొప్పారెను. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

తే. విరహితతిమిఁది కోపాన శ మరుండు దివియ

వేగమై వైడియొఱియోన శ విసరఁ గుట్లు

దునిసి బైటికి నసిధార శ దోచె ననగఁ

గనకరుచి మధ్యలత నారు శ కాంత కలరు.

2:

టీ. కాంతకున్ = అయితికి, ఆరు = నూఁగారు, (ఇది కర్తృపదము), వి...నన్ విరహి = విరహగులయొక్క, తతిమిఁది = సమూహమువైపున్న, కోపానన్ = కోపము చేత, మరుండు = స్వరూపుడు, తివియన్ = ఒఱిలోనుండితీయుటకు, వేగమై = వేగపగలవాడై, నీ. 'అప్పురోసికురూబ మాటలుం బాటలు నైవినోదింపంగ నమరగణ' ము యను, క. 'కాచిగొనివచ్చితగనా, నేచినయట్లచటనచట నిలిపితిమునినా, థా చేటున భంగంబును, నైచిత్తముశోకమునకు నగ్గంబయ్యెన్' అనియు నున్న భారతప్రయోగ బల కలిమి నగుధాతువునకు కలిమిఅర్థము. వైడియొఱియోన = కనకమయమగునొఱి

గూడనే, విసర్జక = నలుగురువిసర్జకలు, కుట్టు = అయిదుకుట్టు, తునిసి = తిని, బైటికి = బాహ్యప్రదేశమునకు, అసిధార = కత్తివాదర, తోచెత్ అనగల్ = కానవచ్చినను నట్లుగా, కనకరుచి = బంగారుకాంతిగల, మధ్యలత = కొండీగెయ్యదు, అలరుక్ = ప్రకాశించును.

తా. మన్మథుడు విరహులపై దన కధికమును కోపము రాగా నా కోపాతి శయముచేత గత్తి బైటికి దీయు నంత తడవులేక వేగము పడి పసిడి యొత్తోనే యాఖిడమును విసర్జక నా వేగమువలన నొత్తును గుట్టి యున్న కుట్టుతెని యా సందున నా కత్తివాదర కనబడినట్లు బంగారు వన్నెగల కొండీగెయ్యదు నల్లనికాంతిగల నూగారు ప్రకాశించెను. ఉల్లేఖాలంకారము.

క. అండజగమిని యూరుపు

బిందువలపు లాన నాభిబిలము వెడలి చ

న్గొండల నడుమును బ్రాకెడు

కుండలియో యనగ నారు ॥ కొమరొప్పారున్.

25

టీ. అం...లు - అండజగమిని = ఆహాసయానయొక్క, ఊరుపుబిందు = ఉచ్చాస్వసవాయుసమాహమయొక్క, వలపులు = పరిమళములను, అన = అస్వాదించుటకు, నాభిబిలము = ఖాక్కిలియనుబిలముయందు, వెడలి = బయలుదేలి, చన్గొండలనడుమును = కుచగిరులమధ్యమున, ప్రాకెడు = ప్రాకుచున్న, కుండలియో యనగల్ = త్రాచు బామోయనునట్లు, అరుకొమరు - అరు = రోమరాజియొక్క, కొమరు = సౌందర్యము, ఓప్పారున్ = తనరును.

తా. మఱియు నాహాసయానయొక్క నూగారు పరిమళముగల యుచ్చాస్వస వాయువుల నాస్వాదించుటకై నాభియనియెడు బిలములోనుండి వెలువడి చప్పులనియెడు గొండలనడుము నెగ్రాకుచున్న కాలనర్పమో యనునట్లుండెను. (సర్వములు వాయు భక్షణము నల్పు ననియు, వాని కన్నత పర్వములయందుఁ బ్రాకుటయందుఁ బ్రయాసము గావున మెల్లగఁ బ్రాకుచుండు ననియును భావము.)

క. అంగన నిలిచినబాహువు

లుం గౌనును నేరుపలుచు ॥ లోకమునకు ర

త్నాంగద కాంచీభేదము

లుం గెళ్ళుల నడిమియునుకులు న్నూగారున్.

26

టీ. అంగన = అయిది, నిలిచిన = నిలుచునట్లు, లోకమునకు = చూచెడు జనమునకు, రత్నా...లును-రత్న = మణిమయములైన, అంగద = బాహువుల యొక్కయు,

కాంచీ=మొలనూలియొక్కయు, భేదములు = వేఱుపాటులును, కె...లుకొ-కేశవుల = పార్వములయందలియును, నడిమి = మధ్యప్రదేశమందలియును, ఉనుకులుకొ=ఉండుటలును, నూగారుకొ = రోమాపలియును, బాహువులుకొ=బాహువులును, కానును=నడుమును, విరువఱుచుకొ = విడచించును.

తా. నడుమును గోమలములగు బాహువులును సమకృతములై యున్నవి గావున, జూచు వారి కాభేద మెఱుక వడకుండగా భుజిర్తులను బార్వద్వయమందు నిలుచుటలును బాహువుల దెలుపుట, మొలనూలు నడుమ ఉండుట, నూగారు నీమూడును ఇది నడుమని తెలుపును, అట్లుకానియెడల తేను రెయ్యవియో నడు మెద్దియో తెలియుట కష్టము.

క. తనుమధ్యవలీభంగము

లను గూర్చంగ నవియుఁ తత్కులములయగుటఁ గం

తుని యిడిన పత్తితేకనఁ

జను నొడ్డాణమున నడుము శ చామకు నమరున్.

27

టీ. చామకు = ఆశ్వామకు, త...ను - తను = సూక్ష్మమగు, మధ్య=నడుము యొక్క వశీ=ప్రపశు లనియెడు, భంగములను = విఘ్నములను, గూర్చంగొ=అదుకుటకు, అవియుకొ = ఆవధులును, తత్కులములయగుటకొ = అబాగారుజాతిగలవేయవుటచేత, కం...నకొ=కంతుని=మన్నధుఁడనియెడు నగసాలెవానియొక్క, ఇడిన = ఉనిచిన, పత్తితేకనకొ=పత్తికట్టునిమిత్తముచినబాగారుతోనో యనునట్లు, చను=ఒప్పుచున్న, ఒడ్డాణమునకొ = కాంచీగుణముచేతను, నడుము=మధ్యము, అమరుకొ=చెన్నగును.

తా. సూక్ష్మ మగు నడుముయొక్క పశు లనియెడు తునుకలకు మన్నధుఁ డదును పెట్టఁ దలచి బాగారు బాగారుతోనే యదుకును గావున నావధులు బంగారుతునుకలే యగుట నా మధ్యపశుల నడుము దన పత్తితేకను బంగారు తేకు వేసి యదికి బిగించెనో యనునట్లున్న యొడ్డాణముచేత నడుము పొల్పరును. రూపకోత్థాపితోల్పేత్సాలంకారము.

క. లేకొండీగె నితంబము

ప్రేగునఁ ద్రెవ్వుటయుఁ గని విరించి బిగింపకొ

లోఁగి ముడియిడియె వదలుగ

నాఁ గొక స్తని గభీరనాభి చెలంగున్.

28

టీ. లేకొండీగె = లేతయగుమధ్యలత, ని...నకొ - నితంబము = పిఱుడు యొక్క, ప్రేగునకొ = భారముచేతను, త్రెవ్వుటయుకొ = తెలిపొగ, కని = చూచి నిలిచి, అస్త్రదేవుడు, బిగింపకొ=బిగించుటకు, లోఁగి = సందేహించి, వదలుగకొ =

విష్ణులేకుండ, ముడియిడియెనాన్ = ముడివేసెనోయనునట్లు, శోకస్తని = ఆచక్రవాక
స్తనియొక్క, గభీరనాభి = లోఁతైనపొక్కిలి (ఇది కర్తృపదము), టెలంగున్ =
ప్రకాశించును.

తా. పృష్టికర్త యగుబ్రహ్మదేవుఁ డాశోకస్తనియొక్క పిఱుందుల భారము
చేత లేత కాను దీఁగె లాగఁ బడి తెగుటఁ జూచి మరల సుధించుటకు యత్నపడి
బిగియించిన మరలఁ దగునేమో యని సందేహించి పదలుగా ముడివేసి మరల సుధించిన
ముడియో యన్నట్లు నాభి ప్రకాశించును. ఉపమాత్థాపిలోత్రే ఎఱులంకారము.

క. వెలది కటిపేర నిల నొక

పులినము దిగఁబడియె సింధుఁపులినపుఁబత్తిన్

నలువ యది వడఁగఁగాదే

తెలియుట కం దంచవనము १ దిరముగ నిలిపెన్.

29

టీ. సింధు...పత్తిన్-సింధు = నదీగముద్రములయొక్క, పులినపు = ఇసుక
దిన్నియలయొక్క, పత్తిన్ = శ్రేణియందు, వెలదికటిపేరన్-వెలది=ఆస్త్రీయొక్క,
కటి=పిఱుందనియెడు, పేరన్=వ్యాజముచేత, ఇలన్ = భూమియందు, ఒక పులినము =
ఒక్కయిసుకదిన్నియ, దిగఁబడియెన్ = తప్పిపోయెను. నలువ = చతుర్ముఖుఁడు, ఆది =
ఆపులినము, వడఁగఁగాదే = తప్పిపోవుటచేతనేకాదా, తెలియుటను = ఎఱుగుటకొఱకు,
అందు=ఆసింధు పులిన పత్తియందు, అంచపదమున్ = హంసపాదమును, తిరముగన్ =
సీరముగా, నిలిపెన్ = ఉనిచెను.

తా. ఆయను పిఱుందు ఇసుక తిన్నియవలె చున్న దనియును, మున్ను బ్రహ్మ
దేవుఁడు సముద్రతీరములయందును నదీతీరములయందును నైకళములు సృజించునట్లు డా
పత్తిలో నీయమ పిఱుందును నినుకదిన్నె చేరక దిగఁబడియెనుగాన నది యెఱింగి యతర
పత్తిలో దిగఁబడినయతరమునను గుఱుఁతుగా నక్కడ హంస పాదము వెట్టుట ప్రసిద్ధము
గావున, నట్టి విధముగానే యిది దిగఁబడుట దెలియుటకొఱ కాపులినపత్తియందు
సంచరించెడు హంసలయొక్క పదచిహ్నములనియెడు హంసపాదము వెట్టెను. వ్యస్తరూప
కానుప్రాణిత హేతుత్వే ఎఱులంకారము.

తే. కదలి దివియించె నగ్రాంఘ్రికంబు తొడల

పెనుపు నెట్లన్నఁ బొరల శోభన నడంచు

కొన్న యాఁడోకపాటును १ గొప్ప విప్ప

మొఱయు గోర్పుచ్చులును గెంపు १ గుఱులు గావె.

30

టీ. కదలి=అరటిచెట్టు, అగ్రాంఘ్రకంబు = పాదాగ్రముయొక్కయు, తొడల = ఊరువులయొక్కయు, పెనుపుక్ = అలిశయమును, లిదియింతె = లాగిగొనెను. ఎట్లన్న = అది యేవిధమున ననగా, పొరల = అరటిపుట్టలపొరలయొక్క, శోధన = శోధించుటచేత, (దొంగదగ్గఱుండు వస్త్రాదులలాని పొరలందుల సోదా చూచుట యనుట.), అడంచుకొన్న = దాచుకొన్నట్టి, అడోకపాటును = గోవుచ్చాకారమును, (ఇది తొడలపెనుపు), కొచ్చవిప్ప = అరటిపువ్వువిప్పగా, (దొంగ సిగముడి విప్పగా ననుట.), మెఱయు = బయటబడునట్టి, గోర్పుచ్చులును = గోళ్లుదొంగలును, (అరటిపువ్వులాని తెల్లనికుసుమలలాఁ గొన్ని గోళ్లువలెనుండును. వాని విచ్చుట జౌర్యసాధకనఖాకారాయుధములుగాఁ జెప్పినాడు. ఆయరటి పువ్వునందే మఱియొకవిధమున కుసుమలకు దొంగ లని పేరు కలదు), కెంపు = పద్మ రాగమును, అరుణకాంతియును, (దొంగ సిగవిప్పినప్పుడు కెంపు గనుపడె ననుట.), గుఱులు = నిదర్శనములు, కావె = కావ, ఆవు ననుట. (ఈ పద్మమునందుఁ గ్రమవ్యక్త్యయమునును దోహదహంబు గాదు, ప్రయోగములు గలవు.)

తా. ఈయను తొడల సౌందర్యమును, పాదాగ్రముల యొప్పిదమును, అరటి చెట్టు మ్రుచ్చిలింపగా నది యెట్లెఱుంగ వచ్చె ననగా, పొరలు విప్పగాఁ దొడల యందలి సౌందర్యమును; పు వ్వనియెడు కొప్పు విప్పగా నందలి కెంపును గేసరములును పాదకల రక్తకాంతియును నఖాకార శస్త్రములును సాక్షులై యుండగా వేఱు నిదర్శన ములొ బులెడు.

తే. వసుధలో నెట్టి శ్రీ గలవారివేని

కరభములు దాస్యములు చేయు సరసిజాతి

యూరువుల కెట్ల టన్నుల బైఁ స దారు మోచు

గొడుగులును నల్లకలశముల్ స గుఱులు గావె.

31

టీ. వసుధలో = భూమిలో, ఎట్టి శ్రీ గలవారివేని = వివిధమైనసంపద గలవారివై నను, కరభములు = హస్తభాగవిశేషములు, ఊరువులపుక్ = పెందొడలకు, దాస్యములు = కరవుడములు, చేయు = జనర్పను, అటు = అవిధము, ఎట్లన్న = ఎట్లనగా, వై = తమ మీఁద, తారు = తాము, మోచు = వహించెడు, గొడుగులును = ఛత్రములును, అల్లకలశ ముల్ = ఆరస్థిములగు భూరస్థములమును, (దాస్యములుచేసెడువారు తమహస్తముల యందు గొడుగులును జలాకారమునకుఁ గలశములను దాల్చు రనుట.), మఱియును క్తమ స్త్రీల హస్తములయందు ఛత్రకలకాదిరేఖ లుండు ననుట. స్లో. 'అంకుశం కుండల ఛత్రం యస్యాః పాణిరే భవేత్, పుత్రం ప్రణయతే నానీ చరణ భృణీపరీ. యస్యాః'

కరతలే పద్దం పూర్ణకుంభం తదైవ చ, రాజపత్నీత్వమాప్నోతి పుత్రైశ్చ సహ మోదతే.¹
అని సామద్రికశాస్త్రము. గుఱులు గావెగుర్తులు గావా? (ఓ ననుట.)

తా. లోకమందలి యెంత సంపదగల స్త్రీల కరభములైన నాయమ యూరువులకు దాస్యము నేయునే కాక, యాయమ యూరువులతోడ సామ్యముఁజేసి నేరవు. అవి దాసులై యుండుటను గుఱుతు లేమనిన, నాహస్తములయందు రేఖాకారములగు ఛత్రములును గలశములు యుండుటయు, అట్టి రేఖలుగల భాగ్యవతులు గావుననే యీ యమ్మ వారి దాస్యములు నేయుండు గలగుననియును; సాధారణస్త్రీల కది దొరక దనినామ భావము. ఉత్తమస్త్రీల పేరులయందుండు ఛత్రాలక రేఖల నూరు సేవార్థము ధరించిన ఛత్రకలశములుగా నుల్పేక్షించినాఁడు గమక నల్పేక్షాలంకారము.

క. వలరాజుకుటుంబము నగ్ధలముగఁ బోషించుకలమగర్భములయ్యెన్
బాలతరుకజంఘ లలిత్యామల మండీరస్థనిబిడఁమరకతకాంతిన్. 32

టీ. పా...లు - బాలతరుక = ఆబాలతయొక్క, డంఘలు = పిక్కులు, ఆ...
లిక్ - లలిత్యామల=మిక్కిలి శ్యామలవర్ణముగల, మండీరస్థ = అందియలయందున్న,
నిబిడ=దట్టములగు, మరకత=వచ్చలయొక్క, కాంతిక్=ప్రకాశముచేరి, ప...ముక్ -
వలరాజు=మన్మథునియొక్క, కుటుంబముక్ = సాసామును, అగ్ధలముగక్ = అధిక
మూగా, పో...లు ఆర్యైక్ - పోషించుఁ ప్రోచెడి, కలమగర్భములయ్యెన్ = వరిపొట్ట
లయ్యెను. (శ్యామలహృద్విష్ణుముల కధేని బగుటకు 'మండీరమా' స్తంభగంధీరబాహు'వని
శ్రీపుష్కర్ణామృతమనందను, 'శుకాంకసీలోచలనిర్మితానాం' నని మాఘకావ్య శృతీయ
నర్థమందును, నీ. 'భిన్నజాతిశ్యామరము లగుచోటు లొక జొంచుముల ననురింప'
అని రాజవంశమున నునికిజేసి మరలంబులయందు శ్యామలవర్ణము గలగునట్లు
నిచ్చటఁ జెప్పఁబడియె.)

తా. ఆ బాలతయొక్క లలి నిర్మలములై యుండుటం జేసి పాదుటములయందలి
నిట్టవగు వచ్చలకాలితచే వ్యాజ్యము లై వరి పొట్టలవలె వచ్చని వచ్చెగోరియున్నవి. ఈ
వరి పొట్టలు మన్మథుని నుటలం పోషణమనకు మిక్కిలి యుపయోగ మగుచున్నవి.

తే. ఉవిద నిద్దంపుజంఘల శ సవతుఁ గోరి

కలమగర్భంబు లడఁచు లోక శ గంటకములు

చాతురుల మించి మఱి దివఃసక్రమమున

నిలువ కవి బాహిరము లైన శ దలలు వంచు. 33

టీ. ఉ...తుక్-ఉవిద = ఆయువతియొక్క, నిద్దంపు = స్నిగ్ధములగు, జంఘల =
పిక్కులయొక్క, సవతుక్ = సావత్తుమును, కోరి = అపేక్షించి, కలమగర్భంబులు =

రాజనపుట్రులు, కంటకములు = తనయందలిదోషములు, (వరికి జాంతాముండ్లు గలిగి యుండుట ప్రసిద్ధము.), చాతురులక్ = నేర్పులచేత, మించి = అతిశయించి, లోక్ = తనలోనే, అడఁచుక్ = దాఁచుకొనును, మఱి = విష్టుట, అవి=ఆకంటకములు, నిలువక= లోకల నిముడక, దివసక్రమమునక్ = నానాఁట, బాహిరములైనక్ = బయల్పడఁగా, తలలు వంచుక్ = సిగ్గుచేత శరములు వ చును.

తా. నిద్దములగు నాయవిక్రికలతో రాజనపుట్రులు సామ్యము రా గోరి తమ యంతర్దోషములు నిలుపుడనీక నేర్పుచేత దాచెనే కాక మఱికొన్ని నిదుములలోనే యా కంటక దోషము గనబడఁగా నా పాపాట్టలు సిగ్గుచేత దిలగా వంచుకొనును. (ఆనఁగా నాయమ కిక్కిలు మిక్కిలి సుమపు గలిగియున్న పనియును పాపాట్టలు మొదట సామ్యమునకు వచ్చినను నెనుక వెన్ను తీయఁగానే ముండ్లు బయలుబడుటయు భారముచేత దిలలు వంచుటయు బ్రసిద్ధి పని భావము.)

చ. ఇలగల వస్తువంతతులకెల్లను గచ్చిడు మత్స్యభావనా

టలరుచి యింక వేఱ యొకడా లిడవచ్చునె లక్కనీట మ

మలమిన దెంతముగ్ధ యిది కి యంచుఁ బదాబ్జము లంగుళీముఖా

బుల నగునట్లు మించు నఖిల లైతియన్ గొమరారు సింతికిన్.

టీ. ఇల = భూమియందు, క...మిక్కిలు - కల = ఉన్నట్టి, వస్తువంతతులకెల్లను = ననుస్త పస్తువముదాయములకు, మ...చి మఱి = మాయొక్క, స్వభావ = ప్రకృతిచేతనే, పాటల = ఎఱుసి, రుచి = కాంతి, గచ్చిడుక్ = వన్నెఁబెట్టును, ఇది = వేఱచుఱియికరమగు, ఒకడాలు = ఒకపర్వమును, ఇడవచ్చునె = మాకుఁబెట్టవచ్చునా, ఇది = ఈయము, లక్కనీటక్ = హృదయముచేత, మమ్మిక్ = మము, అలమినది = పూసినది, ఎంతముగ్ధ = ఎంత తెలియనిది, అంచుక్ = అనుచు, పదాబ్జములు = అడుగుదమ్ములు, (ఇది కర్తృప్రదము.), అంగుళీముఖాబులక్ = అంగుళీ = ప్రశ్ననియెడు, ముఖాబులక్ = మొగములచేత, నగునట్లు = పరిహసించునట్లు, మిం...త్ = మించు = అతిశయించునట్టి, నఖిమల్ = గోళ్లు, మెఱియన్ = ప్రకాశించుగా, ఇంతికిన్ = అయమకు, కొమరారుక్ = ఒప్పును, ముగ్ధ యన్నందుకు, “స్థి. ముగ్ధత్యాద్యాదృశం స్త్రీణాం మధ్యేయస్తాదశః స్పృశమ్, అత ఉద్ధర్వం ప్రకల్పేతి వ్యవస్థాత్రయమువ్యతే.” అని యాధారము.

తా. ఆయమ పాదాబ్జములకు మంగళార్థమై లాక్షరస మిడఁగా నప్పు డాపాదములు లోకమందలి సమస్తవస్తువులకు వన్నెఁబెట్టెను మాకు వేఱొకవన్నెఁబెట్టవచ్చునా యది యెఱుంగక యా ముగ్ధ మాకు లక్కనీరువ్రాసి నని ప్రశ్ననియెడు.

ముఖములచేతఁ బకవక నవ్వుచున్నవో యన్నట్లు గోట్ల తెల్లఁగా మెఱయుచుండఁగా నాపాదము లొప్పుచున్నవి.

క. లలనోపరిపదకచ్చప

మలు బలిమిమెయిన్ గజప్రభూతగతిశ్రీ

విలాసముఁ గొన గఁగాదే

కలిగెన్ గజకచ్చపాగ్రుణ్ణిలహం బుర్విన్.

35

టీ. ల...లు - లలనా = ఆయమయొక్క, ఈ పద = మోక్షార్థనియెడల, కచ్చపములు = తాండేళ్లు, బలిమిమెయిన్ = బలాత్కారముచేత, గజ = విరుగులయొక్క, ప్ర...లు - ప్రభూతగతి = వియ్యాగవనడకయొక్క, శ్రీ = నూపదయొక్క, విలాసమున్ = విలాసమును, కొనఁగఁగాదే = గ్రహించఁగఁదా, ఉర్విన్ = భూమియందు, గజ కచ్చపాగ్రుణ్ణిలహంబు = విరుగులయొక్కయొక, కచ్చప - తాండేళ్లయొక్కయొక, ఉగ్ర = భయంకరమునన, కలహంబు = పోరాటము, కలిగెన్ = ఉదయించెను.

తా. ఆ లలనయొక్క మోక్షార్థ తాండేళ్లువలెను, గజగమనమువంటి గమనము గలిగి నీల నున్నది. ఆ కచ్చపములు గజముయొక్క గమనసూచము హరించుగా దాని వలన నా మేరుగునకును దాండేటిని గలహము సంభవించెను; దానిచేతనే భూమియందు గజకచ్చప నంబాద ము సాక్షాత్ కనబడెను.

తే. తరుణితనుకాంతియెదుట నూనెనహరిత్ర

తులకురాలేక యత్యంతమలిన యయ్యె

నొటఁగా రాత్రి యన నిశః ॥ యనఁ దమిస్త్ర

యన నిశీధిని యన తుప ॥ యనఁగఁ బరఁగె.

36

టీ. నూనెనహరిత్ర = పచ్చిపసుపు, తరుణి = తల్లిమయొక్క, తను = శరీరముయొక్క, కాంతియెదుటన్ = ప్రకాశముముందెఱు, తులకురాలే = సామ్యమునకురాలే, (త్రాసునకురాలే యనుట.), అత్యంతమలినమయ్యెన్ = మిక్కిలి మలినమునొందెను. (పచ్చిపసు పెండిన పిమ్మట దైన నల్లగా నగును.), బొంగగా = కాబట్టియేకదా, రాత్రియన్, నిశయన్, తమిస్త్రయన్, నిశీధిని యన్, తుపయన్ (ఇవియన్నియు రాత్రికి నామములు. ఈపేర్లే పసుపునకును జెల్లును. 'నిశాఖ్యాకాంచనీ పీతా హరిద్రా వరపద్మినీ' అని నిఘంటువు; కాన నీపేరులచేత నా పసుపు), పరఁగెన్ = ఉపైను. (కరఁగె నను పాదమును గలదు. పసుపురాచినఁ గరఁగుట ప్రశస్తము.)

తా. ఆమె నుండరశరీరము పచ్చిపసుపురంగును మించి మిక్కిలి ప్రకాశించుచుండెను.

సీ. అయ్యిందువదన ధరరాంగన గావునఁ
 బ్రాజ్ఞత్రిఁ బొరుగులభాగవతుల
 గృహములందు మరాళికై కావలీ హరి
 ణీ మనోజ్ఞా స్రగ్వీణీ సమాఖ్య
 లమర జనించి వయస్యలై నాగక
 న్యలు పుత్రి కావివాహములయందుఁ
 బాడు పద్మాలయాపరిణయామేయగే
 యముల ననంతకళ్యాణగుణము

తే. లద్భుతం బొప్ప విని విని యతనిఁ గవయు
 బుద్ధి ప్రాజ్ఞసంస్కారమున జనించు
 దదవతారానుమేయకథానుధాను
 కలితలీలానుకృతుల వర్తిలుచు నుండి.

37

టీ. అయ్యిందువదన = ఆచంద్రముఖ, ధరరాంగన గావునఁ = భూమిదేవియగుట
 చేత, ప్రాజ్ఞత్రిఁ = పూర్వజన్మ స్నేహముచేత, నాగకన్యలు = భుజంగకన్యలు,
 పా...దుఁ - పొరుగుల = సమీపములయందు, భాగవతుల = భగవద్భక్తులయొక్క,
 గృహములందుఁ = తిరుమాళిగలయందు, మరాళికా, ఏకావళీ, హరిణీ, మనోజ్ఞా,
 స్రగ్వీణీ అనియెడు, సమాఖ్య లమరఁ = నామధేయము లొప్పచుండఁగా, జనించి =
 ఆవతరించి, వయస్యలై = ఆయమకు నెచ్చెలులై, పుత్రి కావివాహములయందుఁ =
 బొమ్మలపెండ్లిండ్లయందు, పా...లఁ - పాడు = గానముచేసెడు, పద్మాలయాపరిణయ =
 లక్ష్మీకళ్యాణ మనియెడు, ఆమేయ = లెక్కకు మీఱిన, గేయములఁ = పాటలయందు,
 అనంతకళ్యాణగుణములు - అనంత = విష్ణువుయొక్క, కళ్యాణ = మంగళకరములగు,
 గుణములు = గొనములు, అద్భుతంబొప్పఁ = అబ్బురముగలుగునట్లు, వినివిని, ఆతని =
 అవిష్ణుదేవుని, క...ద్ధి కవయు = కూడెడు, బుద్ధి = మనీష, ప్రాజ్ఞసంస్కారమునఁ -
 ప్రాజ్ఞ = పూర్వజన్మ సంబంధియగు, సంస్కారమునఁ = సంస్కారముచేత, (ఇచ్చటఁ
 దృఢీకారమున సప్తమి.), జనింపఁ = పుట్టఁగా, తదవతారానుమేయకథానుధాను
 కలిత లీలానుకృతులఁ - తల్ = ఆస్వామియొక్క, అవతార = రామకృష్ణాద్యవ
 తారములయొక్క, ఆనుమేయ = ఊహింపదగిన, కథానుధా = అమృతముపంటి కథల
 తోడ, అనుకలిత = కూడినొన్న, లీలా = విలాసములయొక్క, అనుకృతులఁ = అనుకార
 ములచేత, వర్తిలుచునుండి = చిప్పచు.

సీ. తమతండ్రి శ్రీశదత్తశ్రీలు గృహమునఁ
 ద్రవ్యితండములయ్యున్ శ దనదు తొంటి
 స్రగ్వినిర్మాణదాశస్యం బనుత్సేకత
 జరపుచు బ్రజ్ఞ వైష్ణవపురాణ
 సంహితావ్యాఖ్యానరచనఁ బ్రొద్దు గడపుచు
 గట్టెడుకమ్మచెంగలువవిరుల
 తోమాలె లలకలు శ దున్వీ కంతునకు నా
 ద్ద్రవిబద్ధభేటకం శ బనగ నీల
 తే. వృషకకుద్రేఖ నెడమకొక్కింత యొలుగ
 నిడిన ధమ్మలవలయంబు శ నడుగనందు
 గొంతనే పరికిలించి శ కూపవారి
 నీడ వీక్షించి క్రమ్మట శ గూడ నునుచు.

38

టీ. తమతండ్రి = ఆమె తండ్రియగు విష్ణుచిత్తుడు, గృహమునఁ = తమయింటి
 యందు, శ్రీశదత్తశ్రీలు-శ్రీశ=శ్రియగపతిచేత, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, శ్రీలు = సిరులు,
 'శోభాసంపత్తివద్దాసు లక్ష్మీ శ్రీతికస్యతే'యని హలాయుధము. ద్రవ్యితండములయ్యున్ =
 తఱుంగకయండినను, తనదు = తనసంబంధియగు, తొంటి = తొట్టింటి, స్రగ్వినిర్మాణ
 దాశస్యం-సృక్ = పుష్పమాలికయుక్క, వినిర్మాణ=కూర్చుట యనియెడు, దాశస్యంబు=
 కైంకర్యంబు, అనుత్సేకతఁ = గర్వములేమిని జరపుచుక్ = చేయుచును, ప్రజ్ఞఁ =
 జ్ఞానముచేత, వై...నఁ - వైష్ణవపురాణసంహితా = శ్రీవిష్ణుపురాణసంహితయుక్క,
 వ్యాఖ్యానరచనఁ = వ్యాఖ్యానముఁజేయుటచేత, ప్రొద్దుగడపుచుక్ = కాలక్షేపముఁ
 జేయుచు, కట్టెడు = కూర్చుచుండెడు, కమ్మ = సుగంధముగల, చెంగలువవిరుల = ఎఱ్ఱ
 గలువతూలయుక్క, తోమాలెలు = దండలు, (ఇచ్చట ద్వితీయార్థమందుఁబ్రశ్నము),
 అలకలు = మరులు, దున్వీ, కంతునకున్ = మన్దగ్ధనకు, అర్ద్ర = నెమలిచెక్కలచేత,
 నిబద్ధ = కూర్చుబడిన, భేటకంబునగఁ = కేడెమో యనునట్లు (కూర్చుబద్ధ యనుపాఠ
 మున మోచేతఁగట్టెబడిన యనియర్థము), నీలవృషకకుద్రేఖఁ - నీలవృష = నల్లని
 యాఁబోతుయుక్క, పసుల్ = మూఁపురముయుక్క రేఖఁ = ఆకారముపంటియాకారము
 చేత, 'వృషాక్షేకకుదంత్రిపు' అని యనురము. ఎడమకున్ = వామపార్శ్వమునకుఁబిక్కింత =
 ఇంచుకంత, ఒంగఁ = ఒంగఁగా, ఇడిన = ఉనుచుకొనిన, అనగాదిద్దిన, ధమ్మిలవలయంబు =
 ధ్రువయగు కొప్పుయుక్క, 'ధమ్మిలస్సంయత్యాకచా' అని యనురము. అడుగనందున్ =

అంతర్భాగముందు, కొంతసేపు, అర్థిక్ = కోర్కిచేత, కీలించి = తులుముకొని, కూచవారిక్ = నూతిసిటియందు, నీడ వీక్షించి = నీడజూచుకొని, క్రమృత = మగిడి, గూడ = తమ తండ్రియించిన పుష్పముల పుటికలాను, ఉనుచుక్ = ఉంచును. 'గూడ' అనగా వైష్ణవపరిభాషయందు బుట్ట యనియర్థము.

తా. ఆచంద్రవదిన తనతండ్రియగు విష్ణుచిత్తూడు శ్రీయగపతికృపవలన నధిక తర సంపదలు గలిగినను గర్వింపక పూర్వమువలెనే పుష్పమాలికాకైంకర్యము జేయుచు శ్రీవిష్ణుపురాణవ్యాఖ్యానముచేతఁ గాలక్షేపము జేయుచు గూర్చుడు చెంగలంబ దండలను దాను కొప్పులా ధరించి నూతిలా నీడజూచుకొని మరల వానినిగూడ బుట్టలా నుచును. ఆకొప్పు నెడమప్రక్క కొఱుగి యుండును.

ఉ.* ఆ నవలా యలంత పసుపాడి దుకూలము దాల్చి గుబ్బుచక్
గోనల దావు బుప్పతిల ॥ కుంకుములేటల నిగ్గుదేజుల గ
ప్రాసన నాభిఁ దీర్చి పితృబంధ లతాంతము లర్థిఁ గొప్పనం
బూని యొకింత నే పునిచీపుచ్చి చెలిం గని వెచ్చ నూర్చుచున్ ॥

టీ. ఆనవలా = ఆయిలి, (అన్యదేశ్యమగుటచేసి దీర్ఘాంతము), అ...డి-అలం
తి=స్వల్పమగు, పసుపాడి = పసుపుతోడి స్నానముచేసి, (ఆనవలాపలంతి యుపపాఠ
మున స్త్రీరత్న మనియర్థము), దుకూలము = ధౌరవస్త్రమును, తాల్చి=ధరించి, గుబ్బు
చక్రోనలక్=గుబ్బు చనుగోనలయందు, (కోణశబ్దమువలన గోన కోన ఆచరూపములు
గలుగును, లేక, స్తనములు పర్వత సమములు గనుక దత్తదేశములను గోనలన
వచ్చును.) తావులు = పరిమళములు, ఉప్పతిలక్=ఉదయించునట్లు, కుం...గు-కుంకుము
లేటల = కుంకుముకాంతులయొక్క, నిగ్గు=నిగారింపు, లేజుక్ = కానరాగా, కప్రాసన=
కర్పూరముచేతనే, నాభిక్ = తిల.మణిని, తీర్చిదిద్ది, పితృబంధలతాంతములు-పితృ =
తండ్రియ గవిష్టుచిత్తునిచేత, బంధ = కట్టబడిన, లతాంతములు = పుష్పములను, అర్థిక్ =
కోరికచేత, కొప్పునక్=ధవల్లమందు, పూని = ధరించి, ఒకింతసేపు, ఉనిచి=ఉంచుకొని,
పుచ్చి = మరలదీసి, చెలిక్ = చెలికత్తెను, కని = చూచి, వెచ్చక్ = వేడిమిగాగ,
ఉచ్చుచుక్ = ఉచ్చస్వించుచు - అని ముందఱిపద్యముతో నన్వయము.

క. మీపాడిన హరిచందము

లేపాడిగఁ దలఁపవచ్చు ॥ నితఁ డేసతులం

గాపాడినవాఁ డనుఁగై

త్రోపాడినఁ దన్ను వలచి ॥ తోయ్యలులారా ?

టీ. తోయ్యలూరారా = స్త్రీలారా, మిపాడిన హరిచందములు = మియొక్క పాటలూని స్వామియొక్కరీతులు, విపాడిగ = విపర్యాసగాను, తలఁపవచ్చున్ = ఊహింపవచ్చును, ఇతఁడు = ఈహరి, తన్నుపలచి = తన్ను మోహించి, త్రోపాడినన్ = వెంటబడించినను, అనుగ్ర = వారికిఁ బ్రియుండై, విపతులన్ = వస్త్రీలను, కాపాడిన ఁడు. ఈ ప్రశ్నలైన నాస్వామి మర్యాదలేనివాఁడనియును, దన్ను మోహించిన స్త్రీలనైనను దాను స్నేహించి కాపాడ లే దనియును, బరిహసించుట.

తే. తాను సురమాని నృపతనుల్ దాల్చి యకట

కామినీతతి సుడికించుకంటె నట్టె

గండెయును నల్లదాసరిగఁగఁడు కిరియు

హరియు నై పోవుటయ మంచి దనుయుగంబు.

41

టీ. తాను = ఆహరి, సు...ల్ = సురమాని = వామన పరశురామ బుద్ధుల యొక్కయు, నృప = శ్రీరామునియొక్కయు, తనుల్ = శరీరములు, తాల్చి = వహించి, అకట = అయ్యయ్యో, కామినీతతి = స్త్రీ సమూహమును, సుడికించుకంటె = తపింప జేయుటకంటెను, అట్టె = ఆప్రకారమే, (మరల నవతారాంతరముఁ బొందుకుండు నట్లునుట), గండెయును = మత్స్యమును, అల్లదాసరిగఁగఁడును = కూర్మమును, కిరియున్ = పరాహమును, హరియున్ = సింహమును, అయి, అనుయుగంబున్ = ప్రతియుగమందును, పోవుటయ = పోవుటే, మంచిది = నీలు.

తా. ఆ హరి వామన పరశురామ బుద్ధ రామావతారములయందు స్త్రీలను వహింప జేయుటకంటె మత్స్య కూర్మ పరాహ సింహ హిమములతోనే ప్రతియుగ మందు నుండుటయే మేలు; ఇట్లు తిర్వణ్ణాతిరూపములతో నుండిన స్త్రీ లెవ్వరును మోహింపదు గావున వారికి దాచము లేకుండును.

క. ఆతనువుల లేరుగదా

నాతులు మఱి కాక కలిగిన నన్వగ తిర్య

గ్జాతికి నీజాతికి గల

యీతీవ్రత గలదె యెటుగ న్నిట్లే లంటిన్.

42

టీ. ఆతనువులన్ = ఆమత్స్యకూర్మాద్యవతారములయందు, నాతులు = స్త్రీలు, లేరుగదా, మఱికాక = వెండియు నటుగాక, కలిగినన్ = స్త్రీ లుండినను, 'విష్ణోద్దేశము రూపాం వై కరోత్యేహత్తనస్తమ' మనియున్నది గనుకఁ దిర్యగ్జాతిస్త్రీ లుండవచ్చు ననుట), వగ = భేదము, తిర్యగ్జాతికిన్ = ఆమత్స్యకూర్మాదితిర్యక్స్త్రిజాతికి, ఈజాతి కిన్ = ఈమనుష్యజాతికి గలిగిన, ఈతీవ్రత = ఈత్వరపాటు, కలదె = కలుగునా, అని

మరల, ఎఱుగక = తెలియక, ఇట్టేలంటి = ఈవిధముగా నేమిటి కంటి నని మొదటి పద్యముతో నన్వయము.

తే. 'ఆత్మ వ త్సర్వభూతాని' ఓ యనుట బొంకె

ముద్దియల కై న వలవంత ఓ ముచ్చటలను

నాటపాటలఁ గతలఁ గొంతడఁగుఁ గాని

నోరు లేనిజంతువులకు ఓ నొప్పి ఘనము.

43

టీ. ఆత్మవత్సర్వభూతాని - సర్వభూతాని = సమస్తభూతములును, ఆత్మవత్ = తనవలెనే, అనుట = అని చెప్పట, బొంకె = అసత్యము, (సత్యమే యనుట.), 'మాకృతపక్షరదారాణి పరద్రవ్యాణి లోచనవత్, ఆత్మవత్సర్వభూతాని యః పశ్యతి స పశ్యతి.' యని శ్లోకము. ముద్దియలకు = ముచ్చటలకు, ఐన = కలిగిన, వలవంత = విరహతాపము, ముచ్చటలను = ఒండొరులకుఁ జెప్పకొనుటచేత, అటపాటల = నృత్యగానములచేత, కతల = ఆచారికకలచేతను, కొంతడఁగుఁగాని = కొంత మట్టుపడుచుగాని, నోరులేనిజంతువులకు = మాటలాడలేనిజంతువులకు, నొప్పి = ప్రయాసము, ఘనము = అధికము.

కా. పై పద్యమందు నెఱుగక యని మరలఁ జెలిసి ముచ్చటల ముచ్చటలు మొదలయినవానిచేతఁ గొంత విరహతాప మాటును గాని, యీ మత్స్యకూర్మాది తిర్యగ్జాతి స్త్రీలకే పాపము తాప మధికము.

మ. ధర్మపై నీతఁడు పూర్వకల్పముల సకత్తస్త్రివిశాలాంబకాం

బురుహశ్రేణి జలంబుమై బులకలుఁ ఓ బూరించుచుఁ బెంచు దు

ర్భరకర్మం బలమంగ వచ్చుజలచారస్తబ్ధరోమత్వకే

సరిత ల్పొం డవతారదంభమున నాచాఛినించు దాఁ బొధిమన్.

టీ. ఈతఁడు = ఈచారి, ధర్మపై = భూమిమీఁద, పూర్వకల్పముల = పూర్వయుగములయందు, స...ణి-సక్త = తనయందు మోహము గల, స్త్రీ = స్త్రీలయొక్క, విశాల = వెడదలగు, అంబకాంబురుహ = కమలములవంటి నేత్రములయొక్క, శ్రేణి = పక్షి-యందు, జలంబు = ఉదకమును, మై = శరీరమందు, పులకలు = రోమాంచములును, పూరించుచు = నిండించుచును, పెంచు = పృథ్విఁబొందఁ జేసెడు, దుర్భర = భరింపరాని, కర్మంబు = సంఘాతకర్మము, అలమంగ = వ్యాపింపఁగా, వచ్చు = సంభవించునట్టి, జలచారస్తబ్ధరోమత్వకేసరితల్ = నీటిదిరుగుటయు, నిట్టవొడిచిన రోమములు గలుగుటయు, (మెడమీఁదఁ గొనవెద్రుకలు గలుగుటయును), తా = ఆచారి, ప్రాధిమన్ = నేర్పుచేతను, పొండు = ఇతరములగు, (ఇదియొండనుకల్పము

బకారాదిగా నుండు, నెట్లన్నను, ఒచ్చెము-పొచ్చెము, ఊను, పూను, ఒనరించు - పొనరించు, ఇత్యాదులవలెనని యెఱుంగవలయు.), అవతారదంభమునఁ = అవతార మనియెడు నెఱముచేత, ఆచ్ఛాదించుకొ = మఱుగుపఱుచును, కైతవాపన్నవాలంకారము. 'కైతవాపన్నుతిర్వ్యక్తా వ్యాఖ్యాన్యైర్హృత్తివైకై' అని దానిలక్షణము.

తా. ఆ హరి పూర్వయుగములయందు భూమిమీఁదఁ దన్ను మోహించిన స్త్రీల కోరికలు దీర్ఘక వారిని నిరహమందు ముసుగఁ జేసి దుఃఖపెట్టినాఁడు. కావున నా కర్తవ్యపరిపాకము దన కరుభవమునకు రాఁగా 'శుభకృచ్ఛభ మాపన్నతి పాపకృత్వాప మశ్నుతే' యన్న ట్టాస్త్రీలకుఁ గన్పించు గలుగఁజేసిన హేతువువలన నా కన్నులతో సరియగు మీరుమేలితో దాసు నీటిలోఁ గిరుగు నట్లేర్పడఁగా నది మత్స్యవతారము గాను, మఱియు నా స్త్రీలశరీరములయందు గగుర్పాటు గలుగఁజేసిన హేతువువలనఁ దనకు నెట్ల నిక్క వాడిచిన రోమములురాఁగా నది పరాహవతారముగాను, మఱియు వానివలననే తనకు మెడమీఁదఁ గొనమెడ్డత్రులు గలుగఁగా నరసింహ ముఖము గల యవతారముగాను నేర్పడెను. కావున నది యా కర్తవ్యభవ మని తెలియరాకుండ నాఁడు చక్రవర్తిసేర్పుతో మఱుగు పెట్టుచున్నాఁడు.

క. అనిమిషముని మనుజాధిప

జననంబుల నీతఁ డెట్లు శ జలజాతులఁ గూ

ర్చినవారి నేచె దయలే

కనిన వినుఁడు మీదుపాటలంద తెలి పెదన్.

4౪

టీ. అనిమిషముని = వామన పరశురాములయొక్కయు, మనుజాధిప = శ్రీరాముని యొక్కయు, జననంబులఁ = అవతారములయందు, ఈతఁడు = ఈహరి, హర్షిణవారిఁ = ప్రేమపడినవారైన, జలజాతులఁ = స్త్రీలను, దయలేక = కృపమాలి, ఎట్లేచె ననినఁ = పీరితిచే ఖేదపెట్టె ననఁగా, మీదుపాటలంద = మీసంబాధులగు పాటలయందే, తెలిపెదన్ = ఎఱిగించెదను, వినుఁడు = వినుండు.

చ. మొదల నుపేంద్రుఁడై యితఁడఁ మోఘహతింభగుపత్ని ద్రుంచియ మ్ముదునలి గేహినీవిరహాముం దనయట్లన పొందు మన్న నా కదియును దేవకార్యమున శ కయ్యెడునంచు వహించి త్రోచు లా వెద వటు వయ్యు లచ్చి మది శ కెన్నఁడుఁ బాయని జాలి నింపఁజే ?

టీ. ఇతఁడు = ఈహరి, మొదలఁ = ప్రథమమందు, ఉపేంద్రుఁడై = విష్ణుమూర్తియై, అమోఘహతిఁ = బీటువోనివ్రేటుచేత, భృగుపత్నిఁ = భృగుచుహమునిభార్యను, ద్రుంచి = సంహరించి, అమ్మదునలి = ఆవృద్ధయునభృగువు, తనయట్లన = తనవలెనే, గేహినీ

విరహము = భార్యవిరహమును, పొందు మన్న = ఆనుభవింపు మనఁగా, నాకది యను = నాకాభార్యవియోగమును, దేవకార్యమునకు = దేవతలకార్యముకొఱకే, ఆయ్యెడనుంచు = ఆవునని, వహించి = ఆశాపమును వహించి, గ్రోచు = కాలమునుగడపు నట్టి, లావె = దృఢమయినమనస్సుచేత, వటువయ్యె = తాను బ్రహ్మచారియయ్యెను, లచ్చిమది = లక్ష్మీదేవిమనస్సునకు, ఎన్నడు = సంతతమును, హయని = విడువని, కాలి = విచరమును, నింపడే = నిండింపడా? వ్యతిరేక ప్రశ్న.

తా. భృగుభార్యను దునిమి యా వృద్ధాసంగిన శాపము దేవతల కార్యముకొఱ కగు నని రాను నప్తుతిగా వహించి వామనుడై యపతంగిచి బ్రహ్మచారియై యుండి యును వివాహము చేసికొనక నిత్యానపాయని యయిన లక్ష్మీకి నెడఁబాలువలని ప్యన నమును గలుగఁ జేసెను కదా! విష్ణుమూర్తి దేవతలకొరకపై భృగు భార్యను దునుముట భృగుమహర్షి భార్యవిరహతాపమునందు మని విష్ణుని శపించి భార్యను బ్రదికించుకొనుట, పురాణ ప్రసిద్ధము.

మ. ప్రళయార్కగ్రకుతారకోణము నృచత్రైవిధ్యవత్సరికా
ఖ్యలఁ ద్రిసానము లేడుమాల్లు నరుస శ న్నించు దోశ్శక్తిఁ గి
ర్తిలఁ ద్విల్లకి మ్రోయ రక్తయయి యెం శ తే వశ్యయా భూసతీ
తలకంబుం దుదఁ ద్రోవ గశ్యపున కా శ ర్తిం బిడ్డయై పోవదే! 47

టీ. ప్ర...మ-ప్రళయార్క=విలయసూర్యునివలె, ఉగ్ర=తీక్ష్ణమగు, కుతార= గండ్రగొడ్డరి యనియెడు, కోణము = పీఠాఁబయించెడుగొడ్డరి, 'కోణా పీఠాదివాచన' మ్మని యమరము. నృ...ల = నృప=రాజులయొక్క, త్రైవిధ్యవత్=శత్రుమిత్రద్రోహీన భేదములచేత మూఁడువిధములుగల, పీఠికా=సింహాసనము లనియెడు, ఆఖ్యల = పేర్ల చేత, త్రిసానములు=మంద్రమధ్యతారకములనియెడు మూఁడుస్థానములను, ఏడుమాల్లు = నవవారములువరుస = పుట్టాది నవనవరక్రమముగా, ఘట్టించు = కొట్టెడు, వాయిం చెడు, దోశ్శక్తి = భుజశక్తిచేత, కీర్తిలసద్విల్లకి - కీర్తి = యశ మనియెడు, లసల్ = ఒప్పుచున్న, వల్లకి=వీణ. మ్రోయ = ధ్వనిసేయఁగా, రక్తయై=ఆసురక్తిగలనదైయని యను, రాజరక్తముచేత దడఁపఁబడి యెఱ్ఱునిపై ఆసియాను, ఎంలే = మిక్కిలి వశ్యయా = స్వాధీనుడైన, భూసతీతలకంబు = భూదేవి యనెడు పతివ్రతారత్నమును, తుదఁ ద్రోవ = కడకుఁ ద్రోయఁగా, కశ్యపునకు = కశ్యపుఁడనుముషికి, ఆర్తి = ఆరూ పముచేత, బిడ్డయై=పుత్రికయై, పోవదే=పోవదా, పోయె ననుట. (త్రైవిధ్యవత్తనుతావున బూర్వవ్యాఖ్యానముల ననుసరించి శత్రుమిత్రద్రోహీనభేదముచేత నని వ్రాసితిమిగాని శత్రు, శత్రుమిత్ర, మిత్రశత్రుభేదముచేత మూఁడువిధములు చెప్పుట యుక్తమని తోచుచున్నది.)

తా. పరశురాముడు కుతార మనెడు కడ్డిచేతఁ ద్రివిధ నృపసింహానమము అని యెడు మంద్రాదిస్థానముల నేడు మాటులు ఘట్టింపఁగా మూఁ డేర్పిరుపదియొక్క మాఱయ్యె; నట్లు దోర్బలముచేత వాయించె గావునఁ గీర్తి యనెనువీఁడయొక్క మ్రోత విని, యనురక్తురాలగు భూమిని దా నేలక కశ్యపునకు ధారవోసిన, నాపె పరివ్రత గనుక నతనిఁ బొందక యతనికి బిడ్డయై కాశ్యపి యని పిలువఁబడెను.

మ. తనసౌందర్యము చెప్పఁగాఁ గరఁగి పోద్దాకాంత రప్పించి మోహన కంజంబున వైచి తియ్యమిడు నోయ్యం బొప్పు బైకొన్న మీటి నృశంసత్వమునం దొఱంగి చని వెట్టిం జేసెఁ గాకుల్ ఘ్నఁడైన నిలింపారివిదారిచందములు డెందానన్విచారింపుఁడా. 43

టీ. త...ము - తన = ఆహరియొక్క, సౌందర్యము = చక్కదనమును, చెప్పఁగా = జనులు చెప్పఁగా, కరఁగి = స్త్రీనువడి, పోద్దాకాంత = శ్రీదేవి, రప్పించి = పంపించి మోహనకంజంబున = మోహమునగుఁగఁజేయు పద్మముచేత, వైచి = విశిషిపేరి, తియ్యమిడు = పశువ్యమెను గెడు, నెయ్యంబొప్పు = ప్రేమమించఁగా, వెక్కిన్న = పొలింపరాఁగా, మీటి = అడుమ సరిక్రమించి, నృశంసత్వమున = క్రూరముచేత, తొఱంగి = విస్మయించి, చని = పోయి, వెట్టిజేసె = ఉన్నతురాలిని జేసెను, కాకుల్ ఘ్నఁడైన = ఆకకుల్ స్థమిశబాసు. డైన, నిలింపారివిదారి = రాక్షసాంత కునియొక్క, చందములు = చర్యలు, డెందా = మనస్సునందు, విచారింపుఁడా = ఆలోచింపుడు.

తా. శ్రీరాముల సౌందర్యమును విని శ్రీదేవి విలిపించి విలాసముగాఁ దన చేతి కమలముచేత వైచి యతిప్రేమచేఁ గొనింప రాఁగా, నది తప్పఁజేసి యొప్పుక కఠ చిత్తుడై తొలఁగి యా యమను వెట్టినిగాఁ జేసెన యా రామునిచందము మీరే మదిలో విచారింపుడు.

చ. చెలువముఁ దాల్చి త న్గవయఁ గ జేరిన రాగిణి రావణస్వహ
నలువురు నవ్వ నతైఱఁ గొనర్పక యేలిన వియ్య మై యతం
డలుగఁడు సిత కిట్టి తలఁపాత్తఁ దలంపక యాయమ న్వృథా
కలహమునం దనుం దొఱంగు గ కఱకు నాఁకు లోను నేయఁడే.

టీ. చెలువము = సౌందర్యమును, తాల్చి = తాను వహించి, త = తన్ను, కవయ = కూడుటకు, చేరిన = సమీపించిన, రాగిణి = ఆనురాగముగలు, రావణస్వహ = రావణుని గోఁబుట్టువగు శూర్పాక్షును, నలువురు = చూచిననలుగురు, అనఁగా సర్వ జను లనుట, నవ్వ = పరిహసింపఁగా, అతైఱఁగ = అరిరిని, (ముక్కు నెవులు గోఁబుట్టు ఆము శ్. 28

ననుట), ఒనర్పక = చేయక, ఏలినా = పాలించినను, వియ్యమై = సుఖునియై, (అనగా బావమఱచి యై యనుట), అతండు = ఆరావణుండు సీతకు = సీతాదేవికి, అలుగఁడు = కోపించుడు, ఇట్టితలఁపు = ఈ యాలొచనము, ఆత్మ = బుద్ధియందు, తలంపక = ఆలోచింపక, ఆయమన్ = ఆమెను, అనగా సీతాదేవిని, వృథాకలహము నన్ = రిక్తకయ్యముచేత, తనున్ = తన్ను, తొఱంగు = ఎడఁబాసెడు, కాఁకకున్ = తాపమునకును, ఆఁకకున్ = రావణునింటచెఱిలో చుడుటకును, లోనుసేయఁడే = లోబడఁ జేయలేదా?

తా. ఆ శ్రీరాముండు దాని సుదరుండు గావున దన్ను జూచి మోహించి పచ్చిన శూర్పణఖను నలుగురు నవ్వున ట్లాభంగిఁ జేయక మేలికొనెనేని, దానికి సోదరుఁడగు రావణుండు దనకు బావమఱచియై సీత నిమిత్తము కోపించుడుగా? ఈ సంగతి యాలొచింపక వట్టి సోరు పెట్టుకొని, సీత, తన్నెడఁబాసి తాపముఁ జెందునట్లును, రావణుని నిర్బంధమునకు లోబడునట్లును చేసినాడుకదా!

శా. ఫీట్కూర స్రవ స్రమై పెదవి గంపింప న్నొట ల్లిట్టి ప్రా
వృట్కూలాంబుదగ్గ గెల్వంగ ॥ వలచ్చీ¹ఖండ శాఖాసిత
త్విట్కుంభీనసరేఖః గే లసిలతా ॥ ధృద్భావము వేష్టింప మున్
రాట్కూరీవ మై యొనర్చె వడి సోకాలంట ఘోణాచ్ఛిదన్. 50

టీ. ఫీ...మై-ఫీట్కూర = ఫీట్టరుఫ్ఫనితోడ, స్రవస్రమై - స్రవల్ = కాలు చున్న, అస్రమై = నెత్తురుగలదై, పెదవి = ఓప్తము, గంపింపన్ = వడఁకుచుండగా, మొఱల్ = ఆర్తనాదములు, కిట్టి = సమీపించి, ప్రావృట్కూలాంబుద = పర్వాకాల మే ఘముయొక్క, గర్జన్ = శబ్దమును, గెల్వంగన్ = జయించుగా, వ...న్-వలల్ = చుట్టు కొనుచున్న శ్రీఖండ = చందనపృక్షముయొక్క, శాఖా = కొమ్మయందలి, సీత = నల్ల నగు ల్విట్ = కాలిగల, కుంభీరగ = త్రాచుబొముయొక్క, రేఖన్ = పోలికచేత, కేలు = శూర్పణఖాహస్తము, అసిలతా = లతపంటిభిద్దమును, ధృత్ = ధరించు చున్న, బాహున్ = భుజమును, (తే. 'నెలనాలుగు చెఱంగుల నృపులొలుపు, లండు నేను వర్తిచితి నడనినా', యగ్గించి నాయెదుఱ బాహువులించి, కడఁగఁజాలెడ మల్లులం గాన నెందు.' అన్న పద్యమందుఁ దృతీయపాదమున వువర్ణకము లేనియట్లు సోమయాజి విరాటపర్వమునం బ్రయోగించె గావున నిచ్చటను వువర్ణకము లేకపో చెల్లుబడియయ్యె.) వేష్టింపన్ = చుట్టుకొఁగా, మున్ = పూర్వముందు, రాట్కూరీవమై = రాజసింహమై ఘోణాచ్ఛిదన్ = నాసికాచ్ఛేదమును, సోకాలంట = నాసామూ మునకుడు నెముక లంటునట్లు వడిన్ = వేగముచేత, ఒనర్చన్ = చేసెను.

తా. మున్నదాను రాజసింహమై స్త్రీబాధఁ జేయకుండెడు నియమముగల్గియు, శూర్పణఖయొక్క నాసికను శిల్పము దగులునట్లు ఛేదింపఁగా నాముక్కు దెగునప్పుడు ప్రిట్టనుభవనితోఁగూడ రక్తము గాఱుచుండఁగా దానపెదవిఁ పడవడ పడఁకుచుండఁగా మొట్టో యను నార్తనాద ముఱిమి నట్టుండఁగా దానిచేయి దనచేలినిఁ జూట్టకొనఁగా నలి వేగముగా దాని ముక్కు నెవులు గోసెనుకదా! (అట్లుఁజూడు గోసిన నయ్యార్థజ్ఞ తనదిగావునఁ దానే యని తాత్పర్యము.)

తే. ఒల్లఁ బొమ్మన్నఁ బోదె! తాళ నుల్లసముల
నేప నది రక్కసియ యాటఁ * నెగ్గె! వలచి
స్త్రీలు దలవంపఁ దానవఁ చెప్పనది చాల
కాఁడుదాని + బజీతు నేళ యంగ నగునె?

51

టీ. ఒల్లఁ = నేనిట్టపడకు, పొమ్మన్నఁ = పొమ్మనిచెప్పఁగా, పోదె = ఆశూర్పణఖ పోదా, తాను = ఆరాముఁడు, ఉల్లసములఁ = పరిహసములచేత, ఏవఁ = తపించి జేయఁగా, అని = ఆశూర్పణఖ, రక్కసియ యాటఁ = రాక్షసియేయాటచేతను ఎగ్గె = తప్పిదమా, (బోట యెగ్గె యను హితమున రాక్షసియాటయె తప్పిదమా యనియర్థము.), వలచి = మోహపడి, స్త్రీలు = విన్నకన్నస్త్రీలు, తలపంపఁ = శిరముపంచుకొనునట్లు, తాన వచ్చెన్ = శూర్పణఖ తానే వచ్చెను, అదిచాలక = అట్లు వచ్చుటయేచాలక. ('ఐనిత తనంతఁ దా పలచివచ్చినఁ జూల్కునగాదె యేరికె' అని మరుచునీత్రమున నున్నది), అఁడుదానిఁ = స్త్రీని, బజీతు సేయంగఁ = రచ్చ సేయఁగా, అగునే = తగునా.

తా. శ్రీరాముఁడు శూర్పణఖ మోహించి వచ్చినప్పుడు వలదు పొమ్మని తాను జెప్పెనేని యది పోదా? అట్లు సేయక దానిని పరిహసములచేత నడియాగలు గల్పించి మిగుల వగలం బోగిలించినాఁడు. అది మోహము గలిగినది గావున నట్లువచ్చుట దానికిఁ దప్పగాదు. లోకము దీవార్త స్త్రీలు విని, తలలు వంచునట్లు దనంతనతాను వచ్చుటచాలక మరల దాని నిట్లు రచ్చలఁజెట్టవచ్చునా?

మ. తను నంటకొ సతు లొటఁ గోరు మునిబృందంబుం దదాపాదప

దర్శనజుడోదము గల్గియు నృజినిం * దా వల్లవస్త్రీలఁగా
జననం బందఁగఁ జేసి కూడియును నానీక్తాత్మలం గాందినీ

తనయప్రేరణ బాసె భోజపుర యాశ్రానింభసంరంభియై.

52

టీ తనుకొ = తన్ను, అంటకొ = కనియుటను, సతులొటకొ = స్త్రీలగుటను, గోరు = ఆభిలషించెడు మునిబృందంబుకొ = మునిలనమూహమును, త...ము = తదా

పాచి-తల్ = అస్త్రీశ్వమును, ఆపాచి = కలుగఁజేయునట్టి, పద్వనజ = పాదపద్మముయొక్క, ఊదము = పరాగము, 'పదంప్రశ్నరశాస్త్రీయా' మ్మనియు, 'చూర్ణేక్షోదస్సముక్షింప' యనియు నమరము. కల్లియుక్ = తాను గలిగియుండియును, పెటజన్ = మఱి యొకజన్మందు, తాన్ = తాను, పల్లవస్త్రీలఁగాన్ = గోపాంగనలఁగా, 'గోధుగా భీరపల్లవా' యని యమరము. జననంబుదఁగఁజేసి = పుట్టునట్లు చేసి, కూడియును = సంభోగించియు, ఆనక్త = తనయందుఁగలిగిన, ఆత్మలన్ = చిత్తములుగల యాస్త్రీలను. కాందిశితనయప్రేరణన్ = అస్త్రీయనిప్రేరణచేత, (అస్త్రీయని తల్లిపేరు కాందిని.) భోజపురయాత్రారంభసంరంభియై-భోజపురమునకుఁ బురుషుల రావలయుననుకొని, దంభ = నెవముచేతను, 'కవటాస్త్రీవ్యాజపంభోభయ' శబ్దవైతవేయని యమరము. సంరంభియై = ప్రయత్నముగలవాడై, పానన్ = విడిచెను.

తా. శ్రీరామావతారమందు 'రామస్వర్వాంగసందరశ' యనినట్లును, 'యాపాచి' దార్యగుడై పుసాం పుష్టిచిత్రావళిని' అనునట్లును, గలిగిన తన సౌందర్యమును జూచి మునిజనులు దన్ను గవియుటకై స్త్రీశ్వము నపేక్షించుగా నప్పుడే వారలను స్త్రీలనుగాఁ జేయక - అనఁగా తాచిని నాలినిగాఁ జేసినవాఁడగుట - అట్టి పాదపద్మ పరాగము గలిగియుండియు నప్పుడట్లు చేయక, తానొక యవతార మెత్తి యా కృష్ణావతారమందు వారిని గోపికలుగాఁ బుట్టఁ జేసి యప్పుడు వారితోఁ గలిసిను సంతత మట్లుండక తన్ను మరిగియున్న స్త్రీలను విడిచి యత్రాప్రేరణవలన మధురా వట్టణమునకుఁ బోదా? అట్లు పోవుటవలన నాస్త్రీలకు వెత గలిగించినాడు కదా!

చ. హతల నొనర్చె మోహితల ॥ నల్ల యయోముఖ నాపుల స్త్యభూ సుతను విరూప లాట ననుచో ముసలి నృప నిట్టతాడువం

టతవ రమించె దా ముసలియయ్యు రహి న్నలుగుజ్జుప్రేష్యకై

ధృతిసెడి యుగ్ర సేనునకుఁ ॥ శ్రేష్ఠత నొందియు దిద్ది యేలఁడే. 58

టీ. మోహితల్ = వలచిన, అల్లయయోముఖన్ = అప్రసన్నునినొందిన యయోముఖ యను రాక్షసస్త్రీని, ఆపుల స్త్యభూసుతను = పులస్త్యనందనుడగు విశ్రవసునికూతురగు కూర్పణును, విరూప లాటన్ = రూపహీనలగుటచేత, హతలనొనర్చెన్ = భంగపఱచెను, అనుచోన్ = అనెడుపట్ల, (వారు సౌందర్యము లేనివారగునక భంగపఱచె నందమా యనిన ననుట.), ముసలిన్ = వృద్ధునదానిని, పెద = పెద్దదియగు, నిట్టతాడు వంటి = నిడుతాటి మ్రగివంటి, అలివన్ = లేవలేదని, (ఇచ్చట దదాదిగణవతి త సంధి వికల్పము), తాన్ = తానును, ముసలియయ్యున్ = ముదుసలివాడయ్యును, రమించెన్ = భోగించెను, (యుగాంతరమునుండి వృద్ధునినదియుఁ బెద్ద పోతపుగలదియుఁ నైన

లేవలీదేని దాను ముగల మను నాయుధము గలబలరాముఁ డయ్యును మోహించి రమింపఁడా? స్వరూపముచేత నానురూప్యమును గలుగఁ జేసికొని రమింప లేదా? అని భావము.) 'తాలాంఠో మునలీహాలీ' యని యమరము. మఱుగుజ్ఞప్రేష్యకై = కుబ్జ యగుపరిచారికకై, ధృతిసెడి = ధైర్యములేక, ఉగ్ర సేనునకు = ఉగ్రమైనసేనగలవానికి, (ఉగ్ర సేనుడను పేరుగల కంఠజనకుని కనుట.), ప్రేష్యత = పరిచారికత్వమును, ఒరి యుం = తానుబొందియును. (దాని కనురూపుఁడై యుండుట.), దిద్ది = దానికుబ్జతనుదీర్చి, ఏలఁడే = పరిపాలింపఁడా.

తా. ఓచెలులారా! అయోముఖయు కూర్మణియు మోహించిరేనియు వారు లావణ్యవతులు గారు. కావున వారిని దా నేలకొన లే దని మీరంటిరేని, బలరాముఁడు దాను ముగలియయ్యును నిడుపాటిచాటిచెట్టువంటి మునలిది యగు లేవలీని రమింప లేదా? కృష్ణుఁడుగ్ర సేనునికి బరిచారకుఁడయ్యును మఱుగుజ్ఞును త్రివక్తను జక్కఁగా దిద్ది యీమెను రమింపఁడా? (అతనికిఁ బడపాతమే కాక లావణ్యతారుణ్యాది గుణములతో నక్కఱలే దని భావము.)

తే. తనకు నందఱుఁ గూర్ప బృందావనమున

నొకతె రతిఁ దేల్చి కాక నొందొకతెఁ బ్రేల్చి

యంత రాధకు మేలువారడై మురారి

యెల్ల సతులకు నెన నుదూరకై యిడంచె.

రీ

తే. తనకు = ఆ కృష్ణునకు, అంబుం = పల్లవపల్లవాధరలేల్లను, కూర్మ = మోహదయిండ్లఁగా, బృందావనమున = బృందావనముందు, ఒకతె = ఒక్క గోపికను, రతిఁ దేల్చి = సురతసుఖ ముభవింపఁజేసి, ఒందొకతె = మఱియొకగొల్లతను, కాక = విరహతాపముచేత, ప్రేల్చి = అపింపఁజేసి, అంత = అనంతరముందు, రాధకు = రాధ యనుప్రసిద్ధగోపికకు, మేలువారడై = అనుకూలుఁడై, మురారి = ఆ కృష్ణుఁడు, (ఇది కర్తృవచనము.), ఎల్లసతులకు = కర్తవ్యస్థిలకు, (రతిఁదేలివట్టియు రతిఁ దేలనట్టివఁగి నందఱు కనుట.), ఎద = హృదయముందు, (జాత్యేకవచనము.), ఉదూరకై = తాపమునే, ఇడంచె = ఉనుపఁడా.

ప. అని యెల్లుత్రపాథరంబున నుపాలంభదంభంబుగాఁ జేయు పునక పునస్త్పణంబున నంతఃకరణరాగంబు దేటపడం దెలిసి బోటు లిజ్జోటి తైటభారియెడ నాటుకొన్న కన్నెకూర్చి లజ్జా వశంవద ధైర్య వెలివిరియఁగానీక పుటపాకనికాశం బగుకాఁకఁ జీకాకుమఱి నాఁడునాఁటికి నగుచున్నట్ల కిటకిట నగుచున్న దింత నియ్యించి

యెరవు మాన్చి యింగితం బెటుక పటచుకొని చింతాపనోదంబు
నేయకున్నం బ్రమాదం బని నవ్వచు నర్చగర్భంబుగా నిట్లనిరి. 55

టీ. అనియట్లు = ఈపూర్వోక్తప్రకారముగా, శ్రపాధరంబున = సిగ్గువ్రేగు
చేత, ఉపాలంభదంభంబుగా = సిందావ్యాజముగా, చేయు = చేయుచున్న, పునః
పునస్సరణంబున = సారెసారె కగుస్సరణముచేత, అంతఃకరణ = మనస్సునందలి
రాగంబు = కృష్ణునివిషయమున ననురాగము, తేటపడ = బయల్పడగా, తెలిసి =
ఎఱిగి, బోటులు = చెరులు, ఇట్టోటి = ఈయవలె, తైటభారియెడ = కృష్ణునియందు
నాటుకొన్న = పాదుకొనినట్టి, కన్నెకూర్చి = వివాహమునకుముందు గలిగినయరురాగ
మును, లజ్జావశంపదయై = లజ్జాపరవశుగలై, వెలివిరియంగానీక = బయల్పడసీయక
పుటపాకగి కాశంబు = పుటమువేసిన పాకముతో సరియగు, కాక = అంతస్తాపము
చేత, చీకాకుపడి = చిక్కుపడి, నాడునాటికి = నానాటికి, నగుచున్నట్ల = నవ్వచ
న్నట్లే, కిటకిటనగుచున్నది = సుకటపడుచున్నది, ఇంత = ఇంతట, ఇయ్యంతి =
యెంతయొక్క, ఎరవు మాన్చి = ఆయాసము నడచి, ఇంగితంబు = అభిప్రాయమును
'ఇంగితం హృద్ధితో భావ' అని యమరశేషము. ఎఱుకపటచుకొని = ఎఱిగిపాడుచేసి
కొని, చింతాపనోదంబు = చింతా = విచారముయొక్క, ఆపనోదంబు = పరిహారమును
చేయకున్న = చేయక యూటిమేసి, ప్రమాదం బని = ఘోసమగు నని తలంచి, నవ్వ
చు = హసించుచు, నర్చగర్భంబుగా = విలాసగర్భమగునట్లు, ఇట్లనిరి = ఈవత్సవార
క్రమముగా ననిరి.

ఉ. ఎవ్వరు నట్లపో నెఱుగు శ లెన్నకమానరు ప్రాణభర్తలన్

దవ్వుల నున్న కాకతనశత్రు వారలు వశ్యులైన దా

రెవ్వరి నొల్ల కొక్కటయి యింద్రుడు చంద్రుడటంద్రు బోటి దా
నివ్వల దెరకతై యగు శ నిట్టివి నీతలవేగనే చెల్లి. 56

టీ. ప్రాణభర్తల = ప్రాణేశ్వరులను, దవ్వుల నున్న = దూరముననున్నట్టి, కా
కతన = తాదాపాతవృత్త, నెరసులు = తప్పలును, ఎన్నక మానరు = లెక్కింప
పోవరు. ఎవ్వరు = ఎల్లవారును, అట్లపో = అప్రకారమే, మఱి = సిమ్మట, వారలు =
ఆప్రాణభర్తలు, వశ్యులైన = స్వాధీనపడిరేసి, తారు = స్త్రీలు, ఎవ్వరి నొల్లక = ఎవ్వ
రైన నిచ్చగింపక, ఒక్కటయి = సతమతులేకమై, ఇంద్రుడు చంద్రుడటంద్రు =
భర్త నింద్రుడు చంద్రుడనియందురు, ఇవ్వల = ఇవలను, బోటి = తెలికత్తై, తా =
తాను, తేరకతైయగు = అవ్యరూపము, ఇట్టివి = ఇట్టివార్తలు, నీతల వేగనే = నీత
లవేగనే యుదయించెనా, సర్వత్ర కల వనుట. చెల్లి యని సంబోధనము.

తా. దూరమందుఁ బ్రియు లున్నప్పుడు లోకమందలి స్త్రీ లందఱును భర్తల తప్ప లేనట్లక పోరు. వారు నమిసించి వశపడినప్పుడు వారి నిద్రుఁడు చంద్రుఁ డని భాపించుచు నేక మై యుందురు. భూర్వము ప్రియుని బిలుచుట మొదలగు పనుల యందు నక్కఱి గలిగి యున్న చెలకత్తై యప్పుడు లేరకత్తెయగు నిట్టి పనులు నీకే కలిగినవా? అంతటఁ గలిగి యున్నాఁడే.

క. అనుటయు నెలనగ వడఁచుచు

గన లించుక తెచ్చి యాహుగఱచుచు నయ్యం

గనఁక కందుకనికరముఁ

గొని వ్రేయుచుఁ గెలుచు చూచుకొనుచుం బలికెన్.

57

టీ. అనుటయున్ = ఇట్లునిక, ఎలనగవు = లే. రసవత్వ, ఆడఁచుచున్ = బయలు మెఱయనీకమాటుపఱచుచు, గనలు = కొదము, ఇంచుక = కొంచెము, తెచ్చి = బయలు పఱచి, ఔదుగఱచుచున్ = ధీవ్యముచ. తపాక్తిసేవఱచుకొనుచు, అయ్యంగనలన్ = ఆ స్త్రీలను, కందుకనికరమున్ = చెడులఁ దిరు, కొని = గ్రహించి, వ్రేయుచున్ = కొట్టుచు, కెలు = పార్వమును, చూచుకొనుచున్ = ఆశించుకొనుచు, పలికెన్ = (అయితి) పలికెను.

క. విడువక మీగానము సొగ

సినుటయు మఱి పాడుఁడనుట న్మొగ్గే! పాసెం

బడిగినవారే వేరలె!

కొడిమెలు గట్టకుడి యతనిఁగొని పని చేసేలా?

58

టీ. విడువక = విడతెగక, మీగానము = మీయొక్కపాట, సొగసినుటయున్ = ఇంపాసుగిందున, మఱి = ఇంకను, పాడుఁ డనుట = గానమునేయఁడని చెప్పుట, ఎగ్గే = తప్ప, పాసెంబు = పాయసము, అడిగినవారే = వేడినవారే, వేరలె = దరిద్రులా, (పాయసము మధురమైయుండున దాని నడిగినవారు దరిద్రులా? ఆమాధుర్యము గ్రాల నిచ్చుగించినవారే యనుట), కొడిమెలు = లేనిదిదలు, కట్టకుడి = పెట్టకుడు, అతనిఁ గొని = ఆకృష్టని గ్రహించి, పని చేసేలా = విమియక్కఱి గలదు.

తా. పోనిండ్లన్న వయస్య లిట్లుని రగుం న్ బో నిక్క మిం కిప్పుడే

గాని మ్మిం కొక కొంతసేపునకునే న్ గానీ సఖి యెల్లయే

గానీ నీవుడి దస్తనోజ్ఞ గుణము న్ గానీ తదన్యాయము

ల్లానీ డిందిన జిత నీ కతనిపైఁ న్ గా కెవ్వరిం దేల్చెదే!

59

టీ. పోనిండన్న = ఆయన పోనిండనిచెప్పగా, వయస్కులు = చెలలు, ఇల్లనిరి = ఈవడ్డమాణిక్రమముగా ననిరి, అగుంబో = బోనుపో, నిక్కము సత్వయమే, ఇంకిప్పుడే గానిమ్మ = ఇంకమీద నిప్పుడే కాని, ఇంకింకొంతసేపునకునేగాని = ఇంకింకొంతకాలమునకే కాని, (ఇచ్చట నవధారణార్థకమగుచేత) రము వ్యవధిక్రమము ద్రుతముమీదవచ్చినది), సభి = పిచ్చి, ఎట్లనుగాని = తేపే కాని, నీనుడే = నీవాకృతమందు, శస్త్రనోజ్ఞగుణములే కాని = ఆస్వామియొక్క మనోహరములగు గుణములుగాని. తదన్యాయముల్లాసి - తే = ఆస్వామియొక్క, అన్యాయముల్లాసి = నేరములయినగాని, డిండిన = జాతిన, (సినోర వచ్చెనేని యనునది) చింత = విచారము, నీకు, అతనిపై గాక = ఆస్వామిమీదనే కాని, ఎవ్వరి దేల్చిన = మఱియెవ్వరిని ప్రస్తావించును?

తా. ఎక్కడ ప్రసంగము లని పోనిం దని యాయన చెప్పగా, జెలు లగున, నీమాట నిక్కమేకాని, యింకమీద నిప్పుడే కాని, మఱియొకసేపునకే కాని, తేపే కాని, నీనోట నా స్త్రీప్రభుని ముచగుణములే కాని, చెడుగుణములే కాని, వచ్చెనా, యప్పుడు నీమది యనియిందు డగిరియిండును గాక ; మఱి యెవ్వరిని సీవు దలంపవు గదా !

సీ. సఖముఖోద్భి తపరాజ్ఞుఖము క్తబాహ్వాంబు

పటిమ దీపపుజటచిటలు దెలుప

పారినుపాంతూత్సప్తప్రభూత్కృతు ల్కృతమధ్య

పార్శ్వముహాప్రకంఠములు దెలుప

నొదవెడుగాదద్య శ మదటిపాటుప బల్క

రింప బుట్టెడుకేకరింత దెలుప

వలవంత విసువు కాంతల పుల్లు దూషించు

కారణంబుల తొంకికథలు దెలుప

తే. సలంత బానిపుత్రై బొంకలూట దెలుప

దెగువ లోలోసనే సవ్య శ సగపు దెలుప

గలక మామీదిపసిలేని శ కసరు దెలుప

బొలంతి రేలు నీయున్నియే శ పులుగుగాదె.

(1)

టీ. మఱియు సఖివాక్యము, స...బు - సఖముఖంబొనగొట్టచేత, ఉద్భి త = విరింగబడినట్టియు, పరాజ్ఞుఖ = ఆవలి మొగమై, ముక్త = విడువబడిన, బాహ్వాంబు = కన్నీళ్లయొక్క, పటిమ = పలుల్పమును, దీపపుజటచిటలు = దీపమువలనబుట్టిన చిటచిట ధ్వనులు, తెలుక = ఎఱిగియగా, (ఆయన యావలి మొగమై కన్నీరు విడుచుచు

నాదాహ్నిమిషములు గొనగోల్ల విడిలింపఁగా నవి దీపముమీద బడి చిటచిట యరుచుం
డఁగా జలసంబంధము లేక దీపములందు జిటచిటధ్వని పుట్టదు గనుక నిదియ జ్ఞాపక
మయ్యె ననుట), పారిజాతము = మిక్కిలియు, ర...త్ = ఈ పారిజాతమున (రహస్యముగా),
ఉత్పన్నమై విడువఁబడిన, పూర్వపుత్రుఁ = పూర్వార్థములను, కృ...లు = కృత = కృతించిన,
మధ్య = నడుముయొక్క, పార్శ్వ = ప్రక్కలయందలి, ముహూర్తప్రకంపములు = సారే
సారెకుఁగఁదలుటలు, తెలుపఁ = తెలియఁజేయుఁగా, (ఎవ్వరినిఁ దెలియకుండ రహస్యముగా
నాయాసముచేత బుసలు విడువఁగాఁ బ్రక్కలు గదిలు ననుట), ఒ...ము = ఒడవెడు =
జనించెడు, గాఢద్యము = డగ్గుత్తిక వడుట, ఆదటిపాటునఁ = హతార్థార్థముగా,
పల్లవరంపఁ = మేము పల్లవరంపఁగా, పుట్టెడు = ఉదయించెడు, కేకరిత = కుత్తుక
సరుగుకొనుట, తెలుపఁ = తెలుపఁగా, (చోకితైలు పరాత్పూర్ణగా బి...చిన బలుకఁ
బోఁగా నాయమకుఁ గలిగెడు డగ్గుత్తిక యొచ్చెలలకుఁ దెలియకుండఁ గేకరించెడు
సైవముచేత ములుగు పలుకు ననుట), ఎ...వు = పలుకుత = విరహతాపముపలననైన,
నినువు = పసలును, కౌశలపుట్టు = స్త్రీలజన్మమును, దూషించు = దూషించెడు, కారణం
బుల = హేతువులుగల, తొంటి కళ్లు = పూర్వపుట్టు, తెలుపఁ = తెలియఁజేయు
గా, (స్త్రీల పుట్టుగూడ చని యునేకపూర్వభావప్రాయములు చెప్ప ననుట), అల
గఁ = ఆయాసమును, పానుపువై = శయ్యమీద, పారబాట = పారబాటుట, తె
పఁ = తెలుపఁగా, (విరహాతిశయముచేత బడ మదరక పారలు ననుట), తెనుప =
ప్రాంత్యాగమవఱకుసాహసమును, బోలిననే నవ్వు = బోలినవలనే యపహసించెడు,
నగవు = హాసము, (నడచునడకలు, పలుకుపలుకులు అను వ్యవహారము ననుసరించి నవ్వు
నగవన్న ప్రయోగము), తెనుపఁ = తెలియఁజేయుఁగా, (మరగేసతి కిం భయమైనది రీతిగా
కొప్పుజేసి బోలినవలనే ప్రచ్ఛన్నముగా నవ్వు ననుట), కలకంకలంకుటను, మామీడి =
మామైగలిగిన, చనిలేసి = కారణమునుఁగిన, కపట = గద్దియను, తెలుపఁ = తెలియఁగా,
(మనస్సు తాపాతిశయముచేతఁ గలుగించి యొందగలవలన జేలులను కారణములేక
పరివ్రేచు ననుట), పాలానికిఁగూలలే, రేలు = రాత్రిలయందు, నీనాస్తియే = నీవర్త
నమే, పులుగుగాఁ = గుర్తిగాదా.

తా. సుగమము.

చ. ఎఱుగరుగా యొకదృశ్యము 1 నీచెలి దీర్ఘ కం దీర్ఘమాడ నా
యఱుతఁ దగిల్చి పోవుఁ దనహారము వోయిన నేను బోవుదఁ
మఱువక వెంట బోవ జలమగ్నత నొ నది సున్నమైన దా
గఱకటిపెట్టి సొవ్వుదుగుఁగని నిజార్తి యెఱుంగ దేమియున్. 61

టీ. ఒకనఖ తక్కినసఖలతో ననుమాట, — ఒకదృశ్యము = ఒకయబ్బురమును, ఎఱుంగరుగా = తెలియరుగా, ఈచెరి = ఈనఖ అనగా గోదాదేవియనుట, దీర్ఘిక = దీర్ఘయందు, తీర్థమాడక = స్నానమునేయుటకు, తనహారము = తనముత్తయిపుడేను, నాయులుక = నాకంతమందు, తగిల్పి = ఉనిచి, పోవుక = చరుచు, పోయినక = తానటు పోయిన, నేనుబోవుదుక = నేనుబోదును, మఱువక = విస్తరిత, వెంటబోవక = వెంటబోగా, జలమగ్నక = నీటియందుమునుగుటచేత, అది = ఆహారము, సున్నము = చూర్ణము, బోన్ = అవుచు, ఐనక = అట్లు సున్నముకాగా, తాక = తాచు, ఆనగా నీయను. కఱకటి పెట్టి = బాధించి, సాము = చన హారమును, అడుగుకాని = వేడుచుగాని, ఏమియుక = కొంచెమైనను, నిజారి = న ప్రయాసమును, ఎఱుంగదు = తెలియనేరదు, ముగ్ధయగుట నని భావము.

తా. ఈ యమ విరహతాపముచేత గ్రాగుడువలన శరీరమందరి ముహూర్తముల పెట్టిరి యుండిన నదియే నాయమబోడ నీటమునిగి నచ్చుచు విసి సున్నమాయె ననియు. నంతతాప మీయమ యుభయించుచున్న దనియు నొకచెరి కడమచెలులతో జెప్పెను.

చ. ఆసిన మరాళి పల్కు విససవా హరిణి యుగినాడు కస్తూరి

గొని యిడు బొట్టునా కనుచు ॥ కూర్చి నొంగిన బెట్టుచుండ జా
ట్టరుచు మొగంబు ప్రేసినటు ॥ లో తనయూర్పుల నింకి యికి పో
యిన పలుబేంట్లు గోరగ గొని ॥ యెత్తనె పట్టెను మాటిమాటికిన్.

టీ. అనిక = ఇట్లనగా, మరాళి = మరాళి యనియెడిచెరి, పల్కు = చలుకును, హరిణి, విసవా = విశు మనుట, ఒకనాడు = ఒకదినమందు, కస్తూరిగొని = కస్తూరినిదీసికొని, ఇడు బొట్టు నా కనుచుక = నాకు దిలగములెటుమని, కూరిక = ప్రేమచేత, ఒసంగిక = కస్తూరినీయగా, పెట్టుచుండక = తానుబొట్టుపెట్టుచుండగా, చుట్టుచుక = చుట్టుచునీ, మొగంబుప్రేసినటుల = మొగమడచినట్లగునట్టి, తనయూర్పులక = తనయుచ్చాస్వనవాయువులచేత, ఇంకి యికిపోయిన = మిక్కిల తడియాలిన, పలుబేంట్లు = కస్తూరియొక్క పెక్కుదీటికలు, మాటిమాటికిన్ = సారసారకు, గోరగొని = గోటిచే గ్రహించి, ఎత్తనె = ఎత్తిపెనుటకే, పట్టెను = ప్రాద్దుగరిపోయెను.

తా. మరాళి హరిణితో జెప్పెడు పల్కు:—విసవే చెరి! యీ యమ నొకనాడు నాకు గస్తూరి తిలకములెట్టుమనగా నా మొగ మడచినట్లు దన పడి నిట్టార్పు రెగయంగా చానివేడిమిచేత నానుదుటి తిలకము పెట్టునట్లుదే యిందిపోవు

చుండగా నావీటికలు దన గోటితోడ మాటిమాటి కెత్తనే కాలము సరిపోయెను గాని బొట్టుపెట్టుటకు గాలము చాలక పోయెను. చూచిలివా యాయమతాపాలికయము !

మ. అనినన్నగ్నిగిణి వల్కెఁ దన్నుఁ జెలులారా నే లతాదోలఁ జిక్కన నూఁపం దెగి వ్రాల దీని చనువ్రేఱకం బ్రేక్రియం దాల్తునో యని వట్టం దినమధ్యమార్కరుచిభిద్యస్తంజరుల్లోని వాడినపాల్గొండ్లను బెండుబొమ్మగతి సుగంధె న్సందితుం జొల్కనై. 63

టీ. అనినన్ = అనగా, సగ్నిగిణి = సగ్నిగిణి యనుచెరి, వల్కెన్ = వత్కమాణ రీతిచేతఁబరికెను, చెలులారా = సఖులారా, తన్నున్ = ఈయమును, నేన్ = నేను, లతాదోలన్ = తీగెముయ్యెలయందు, చిక్కనన్ = దృఢముగా, దోడఁగాన్ = దోడగి నగా, తెగి = ఆలత ఈయముశరీరరాజముచేతఁదెగి, వ్రాలన్ = ఈమె దిగువఁ బడఁగా, దీని = ఈయమయొక్క, చనువ్రేఱకంబు = స్తనభారము, పక్రియన్ = పరీతిగా, తాల్తునో = పురుతునో, అని = అనుకొని నొశయించుచు, వట్టన్ = ఈయమును బట్టుకొనఁగా, వి... చూచినమధ్యమన్ = వట్టవగటి, చిక్కన్ = సూర్యునియొక్క, రుచి = ఎండచేత, భద్యత్ = గాడుచున్న, ముజుర్వాని = పూలగుత్తులవలె మన్న, చాడెన్ = ప్లానములగు, పాల్గొండ్లు = వశాధరములచే, బొమ్మబొమ్మగతిన్ = బొమ్మతోఁ జేసినబొమ్మవలె, సందితున్ = నాలోగిటియందు, చుల్కనై = లగ్నమై. ఉండెన్ = నిలిచెను.

తా. ఆమె విశాగతావముచేతఁ గృశింప శరీరము తేలిక యయ్యె ననిభావము. ప. అని తనయవస్థఁ దోఁపనాడిన సనాదరయ్యుంబోలె వారల కిట్లనియె.

టీ. తనయవస్థన్ = తనవీరవాదశను, తోఁపనాడిన్ = బయల్పడఁ బలకఁగా, అనాదిరముం బోలెన్ = ఆదిరములేనిదానివలె, వారల కిట్లనియె.

క. ఆర్పంగఁ దీర్పంగ మిక్కిలి

నేర్పుగలవయస్కులట్లు ॥ నెలఁతలు మీ మీ

నేర్పునఁ బలికెద రక్కఱ

యేర్పడ మీ కీ విచారమేటికిఁ జెప్పుడి.

65

టీ. ఆర్పంగన్ = పోంబుచ్చుటయును, తీర్పంగన్ = దిద్దుటయును, మిక్కిలి = అధిముగా, నేర్పుగలవయస్కులట్లు = పోడిమి గలచెలులవలెనే, నెలఁతలు = స్త్రీలారా, మీమినేర్పునన్ = మీమినామర్థముచేత, పలికెదరు = చెప్పెదరు, అక్కఱ = అవశ్యకము, ఏర్పడన్ = కదురునట్లు, మీ కీవిచార మేటికిన్ = మీకిచింతయల, చెప్పుడి = చెప్పుడు.

తా. ఆర్జున దీర్ఘ శేష్యుల చెలులవలె నక్కఱ గలిగినట్లు మీమిత్రాతుల్యముల కొలది బలికెదరుగాఁ జూచి యానాచన మేలీ చెప్పెడు.

వ. అని మేలంబు సేసికొని తేలిపోఁ బలికి పుటపాక ప్రకారంబగు వియోగ దవధుభరం బవ్యధూరత్నం బడంచుకొని యుండియు నుండలేక నిశా సమయంబుల నొక్కొక్కమాటు తనలోన. 66

టీ. అని = ఇట్లని, మేలంబు సేసికొని = పరిహాసము చేసికొని, తేలిపోఁబోకి = అలక్ష్యముగా మాటలాడి, పుటపాక ప్రకారింబగు = పుటము వేసినట్లు పలకగు ములుచున్నట్లుగు, వియోగదవధుభరంబు = విరహతాపాలేశయమును, అవ్యధూరత్నంబు = అబోటి పేటికి, అడంచుకొని యుండియున్ = మఱుగుపఱచుకొని యుండియు, ఊడలేక = నిలువఁజాలక, విశాసమయంబులన్ = రాత్రులయందు ఒక్కొక్కమాటు ఒక్కొక్క తొడి, తనలోనన్ = తనంతటనే, అలక్ష్యమాణ ప్రకార మయినందున నని మించి కన్వయము.

సీ. అభినవకువలయశ్శామకోమలమైన

దామూపు మకరకుండలముఁ దాల్చు

ని స్తులాస్యశ్రీ వసయ స్తన్తభనిక్షీప్త

నింబచ్చద భ్రువశల్పంబు నిక్కఁ

బరువగు మంకెనవిరి వగు నరవంపు

వాతెఱి చెంద్రంపురవాసఁ గురియ

నందంపు మెఱుంగువాళార కన్గవ చూడ్చి

శ్రవణ కుండల కాంతిసవతుగాఁగ

తే. స్తన్తభువనాంగనాసురంబసకు సత్త

విధ పరీవాహముగ గానసుధ వెలార్చు

మాడ్చి వేణువునై వ్రేళ్లుమార్చిమార్చి

మరులుకొలిపితె గోగిర క మందసతుల. 67

టీ. ఆ...ము = అభినవ = అప్పుడు వెళ్ళిచిన, కువలయ = నల్లగులువవలెనే,

శ్యామ = చామనచాయకరిగనై, శోహలము = మృదువు, విస, దామూపు = ఎడవ భుజిభారము, మకరకుండలమున్ = వామకర్ణ మకరకుండలమును, తాల్చున్ = పోగుచుగా, (వేణు గానము చేయు నప్పుడు పెద యొత్తిగ నిట్లుగా నిడమ భుజము మీదికి కుండలము వచ్చె ననుట.), నిస్తుల = సరిలేని, అస్యశ్రీ = ముఖకాంతియొక్క, వయః = వయస్సును, స్తంభ = నిల్పుటకొఱకు, నిక్షీప్త = దృష్టిదోషములేకుండ సురుచుబడిన నింబచ్చద = పాపాశువంటి, భ్రువు = కనుబొమ, (అలక్ష్యము ప్రసక్తంబు నగుచు.

‘శ్రుతుటిర్భూతికటిస్త్రియామ్’ అని అమరము. అల్పంబు = ఇంచుకంత, నిక్కణ్ = చిక్కుచుండగా, (నుస్కారవిశేషముచేత వేపాకు వయస్థంభకరమని ప్రసిద్ధము. కనుబొమ యెగురవేయుచు గానమునయునెడల ముఖకాంతి వయస్సతిక్రమించుకొండ దృష్టి గోషమురాని యట్లుంచిన వేపాకుపత్ర నాకనుబొమ (నుండి నకుట), ప...రి-పరుమపు = తిన్న వికసించిన, మౌకేనపిరి = బంధసౌకర్యమును, పంపు = నమ్రముగాఁజేయుచున్న, అ...రి-ఆరపంపు = సగము వంచిన, వాతేతి = అధిరోష్ణము, చెం...నకొ-చెంద్రంపు = సిందూరసంబంధియగు, వానకొ = వర్షమును, పురియకొ = వర్షించుగా, (పెదవి నగము మడిచి పిల్లఁగ్రోవి నుఁడు చున్నాఁడనుట), అ...డ్కి - అందంపు = అందమగు, పెంబుగు = నిద్రమగు, వాలారు = నిదురు యగు, కన్దవ = నేత్రద్వయముయొక్క, చూడ్కి = దృష్టి, శ్ర...రి-శ్రవణకుండల = కర్ణకుండలముయొక్క, కాంతి = కాంతికి, సవరుగాగకొ = సమానమగుచుండగా, (ఆ గానసృష్ట డట్టి చూడ్కి కర్ణాంతాయతములగు నేత్రముల కొనలను వ్యాపించియుండె ననుట), ప...రుకొ-సప్తభుజు = భూర్భువస్సువ రాది సప్తభోకములయందున్న, అంగనా = స్త్రీలయొక్క, అనురంజనమకొ = ఆహరణి గలిగించుటకు, పుష్పవిధపరివహముగకొ = విడు తెఱంగులగు ప్రహము లగునట్లు, ‘జలొచ్చాసాః పరివాహా’ అని అమరము. గానసుధకొ = గానమృతమును, వెలార్పు చూడ్కి = వైకుంఠకంచేసెనురీతిగా, పంజువువైకొ = పిల్లఁగ్రోవమీద, వ్రేళ్లు = అంగుళములను, మార్చిమార్చి = పరివృత్తిచేసి, గోవిందా = ఓయి శ్రీకృష్ణుడా, మంద సతులకొ = గోవికాస్త్రీలను, ముందు కొలిపితె = మోహపడచేసితివే శ్రీకృష్ణని వేణు గానవినిోదము ననుసంధించుచున్న దని భాషము.

ఉ. అక్కట రాధ నీకుఁ దగలవా మగవారల నత్తమామలం

దక్కి ముకుందవేణుకలనాదపుటిలకు లేటిమొత్తమై

త్రైక్యోనుకాకచే నడికిరే లరుదెంచిన గోవికావళిక

బొక్కగఁజేసి తద్రుచితభోగము గుత్తగ నీవ కైకొనన్. 63

టీ. రాధ = ఓ రాధికా, మగవారలకొ = భర్తలను, అత్తమామలకొ = శ్వశ్రు శ్వశురులను, తక్కి = కిమిరించి, ము...కుంద = శ్రీకృష్ణునియొక్క, వేణు = పిల్లఁగ్రోవియొక్క, కల = అవ్యక్తమధరమగు, నాదపుటిలకొ = గానమనునీలకు, (కల యనగా జారచోరు లొండోరులకుఁ జెలుపుకొను సుకేతనాదము), లేటి మొత్తమై = మృగీనమూహమువలె వై, త్రై...చేకొ - త్రైక్యాను = భరింపగూడని, కాకచేకొ = తాపముచేత, నడికిరేలు = ఆర్ధరాత్రులయందు, అ...ళికొ-అరుదెంచిన = వచ్చినట్టి, గోవికావళికొ = గోవికాసమూహమును, బొక్కగఁజేసి = పరితపించున

ట్లానర్సి, తద్రు చిరభోగము-తల్ = ఆ కృష్ణునియొక్క, రుచిర = ఇంపైన, భోగము = అనుభవమును, గుత్తగ్ = గుత్తజేసినట్లు, నీవ = నీవే, త్రైకొన = గ్రహించుట, నీకు = నీకు, తగవా = మర్యాదయే, అకట = అయ్యో, (ప్రశమపామందుఁ బ్రశ్న కలిత దీర్ఘయతి).

తా. తాను దావ మనుభవించుచు రాధ మద్దేశించి శ్రీకృష్ణ సుభోగము సమస్త గోపికలకు లేకుండ జేసి గుత్త జేసినట్లు నీ వొక్కతెవే యనుభవింప వచ్చునా యని రాధను దుఃఖించును.

ఉ. అక్కమలాక్షుఁ డొక్కతె నిజాంసమునం దిడి కుంజపుంజపుం
జక్కికి గొంచుబోవఁ బెరిచాన లినాత్మజవెంట వ్రేగున
న్సిక్కిలి డిగు పాదసరణెం జని రోయుదు రట్టె రోసి తా
రక్కడఁ గాంచు లేమి వలదా యభిమాన మొకింత యింతికిన్ ?

టీ. అక్కమలాక్షుఁడు = ఆ కృష్ణుఁడు, ఒక్కతె = ఒకస్త్రీని, నిజాంసము నందు = తనమూలపునందు, ఇడి = ఉనిచికొని, కుంజపుంజక్కికి = పొదరిండ్ల గుంపుతావునకు, గొంచుబోవ = తీసికొనిపోవగా, పెరిచానలు = ఇతర స్త్రీలు, ఇనాత్మజవెంట = సూర్యతనయయగు యమునానదివెంట, వ్రేగున = భారము చేత, మిక్కిలి = అధికముగా, డిగు = దిగబడియున్న, పాదసరణి = కాలిజాడను, చనిపోయి, రోయుదురు = వెదకుదురు, అట్టె = అప్రకారమే, రోసి = వెదకి, తారు = తాము, అక్కడ = ఆ పొదరిండ్ల ప్రదేశమును, కాంచులేమి = చూచుట యేమున్నది, ఇంతికి = స్త్రీకి, అభిమానము = శూలుపు, ఒకింత = కొంచెమైనను, వలదా = ఉండవలదా?

తా. శ్రీకృష్ణుఁడు గోపికల చించి యొక్కదానిఁ దనభుజము మీఁదఁ గూర్చుండబెట్టుకొని పొదరిండ్లచాటునకుఁబోగా, నాగోపికలందఱును గృష్ణుని గానక స్త్రీని మోచికొనిపోవుచున్న భారముచేత నాయనపాదములు యమునానది నీకతా తలంబుల మిగుల దిగబడియుండిన నాజాడను బోయి వెదకెదరుగాక; అట్లు వెదకి శ్రీకృష్ణుని జూచుటవలన నాగోపికతోఁగూడి యున్నప్పుడు నమకేమిపనియని స్త్రీకి గొంచెమైన నభిమానముండవలదా యని దూతెను.

చ. ఇలు గలనైన వెల్వడని యీలుపుటాండ్రకుఁ దాపికతైవై
యులు కెడలించి శొరి తను యోగపు వాచవి జూపి మీఁదఁ బె
ల్లలము వియోగవహ్ని భవదంతర నై కతపక్షి పాంత వం
తలఁ బొరలించి తొడు శమనస్వప వుగ్రమయూఖనందనీ! 70

టీ. ఉగ్రమయూఖనందనీ = తీక్ష్ణగిరణములుగల సూర్యునియొక్కకూతురవైన యోయమునానదీ, ఇలు = గృహమును, కలనైనన్ = స్వప్నమందేని, పె...కున్-వెల్వడని = వెడలిరాని, ఈలువుటాద్రకున్ = మానవతులగుగోపికలకు, తాపికత్తెవై = కుంటెనకత్తెవై, ఈలుకెడలించి = (వారల) భయముదీర్చి, శా...విన్-శారి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, తను = శరీరముయొక్క, యోగపు = సంయోగ మనియెడి, వాచనిన్-మాపి = వాగ్రచిజాపి, (విటునియొద్దనుండి మధురవస్తువులు కొనివచ్చి స్త్రీల కిచ్చి రుచి బుట్టించి యనుకూలపఱుచుట దూరికను యుక్తమే గనుక వాచని యని ప్రయోగించినాడు), మీదన్ = అంతరముందు, పెల్లు = అధికముగా, అ...హ్నిన్-ఆలము = వ్యాపించుచున్న, వియోగవహ్నిన్ = విరహగ్నిచేత, భ...తన్-భవత్ = నీయొక్క, అంతర = మధ్యప్రదేశమగుట, సైకత = ఇసుకవిస్త్రైలయొక్క, పక్షిన్ = సమాహమయొక్క, పొంతన్ = సమీపముందు, చంతలన్ = తాపములచేత, పారలించితి = వారినె బొరలునట్లుచేసితివి, శమనస్వసపుటోదు = యమునీతోఁబుట్టువగుదువు, 'యమునా శమనస్వసా' యని యమరము.

తా. ఓ యమునానదీ! నీవు జగముల దపించుచేయు సూర్యునికొక కూతురవై యంతకుండు గురుయమునీకొక దోఁబుట్టువైతివి గావున, నీ కకనగుణమునకుండు పగిలట్లు స్వప్నమందైన నిట్లు వెడలిని మానవతులగు గొల్ల సతుల కెడకత్తెవై యిట్లు వెడలించి భయమునాపి మొదల నతనితోఁ గూడునట్లునర్చి యాచుచి జాపి పిమ్మట నా కృష్ణుని నెడఁబాపి నీ యనునన్నియలమీఁది నెఱువరహగ్నిచేత బొరలాడునట్లు చేసితివి గదా? యెంత కకనాత్మరాలజే?

ప. అని యొంటిపాటునం దింతలోం బలుకు పలుకు లాలించి పొంచి గుండ్ల వయస్య లాస్యగబు లపహస్యచంద్రికాతుందిలంబులుగాఁ దోచి భామ యే మేమి నీ మగం బెఱింగియే కదా మును మున్న యతనిమాటలు మానలే పించి మని మూలించినం గించి దవన శాస్త్రు నెమ్మొగంబు వెలవెలపాటు లేనగవున నడంచి మఱి మొఱంగ సనువుపడక యందంబు గూడుకొని వారి కిట్లనియె. 71

టీ. అని = ఈరీతిగా, ఒంటిపాటునన్ = ఏకాంతముందు, తనలోనం బలుకు పలుకులు = తనలో దా ననియెడుమాటలు, అలించి = విని, పొం...లు-పొంచియున్న = డాగియున్న, వయస్యలు = పఱులు, అస్యంబులు = మొగములు, అ...గాన్-ఆపహస్య = మేలుపు నవ్వు లనియెడు, చంద్రికా = వెన్నెలచేత, తుందిలంబులుగాన్ = పిక్కిటిల్లునట్లుగా, లోచి = కనబడి, భామ = ఓయింటి, ఏమేమి, ఎఱిగియేకదా =

తెలిసిమేకదా, మురుమున్ను = ప్ర ప్నమనుచే, అతనిచూటలు = అసామివాత్తలు, మానలేమిటిమనివిడువజాల ఎంటి మురుచు, మూడలించినా = 'ప్రస్తావించుగా, (తాన నాడగా ననుట), కించినవనతాననయై = కొంచెముదలచుకొన్నదై, నెమ్మొగంబు = ముఖముయొక్క, వెలవెలపాటు = సిగ్గుచే బిల్లబోవుటను, లేనగవునా = తేత నగవు చేత, అడంచి = మట్టుపటిచి, మఱి = ఇతరు, మొఱంగు = దావగా, అరువు పడక = వలచుగాక, అందుబుగూడుకొని = వారినిగలపిని చారి కి ట్లనియె=అ చెబుల కిట్లనియె.

తే. నాడు మన మున్న నెట్లా పూరిబోడులారా ;

యనిన వారలు మగుడ నాయమకు ననిరి

యింతి నాడుండ కెందు బోయితివి నీ వ

టన్న నచ్చెరువడి వారి కి కలివ పలికె.

72

టీ. పూరిబోడులారా = ఓ చెల్లారా! నాడు = ఆ గోపికాకృష్ణులక్రీడాకాల మందు మన మున్న = నేను మీరు ముందును, ఎట్లా = ఏవిధమునో, అనినా = అనగా, వారలు = ఆచెలులు, మగుడ = మరల, అయమ = ఆమెను, అనిరి = చెప్పిరి, ఇంటి = ఓచెలి, నాడునీవుండక = ఆకాలముమనీవుండ, ఎందుబోయితివి = ఎక్కడబోయితివి, అట్లన్న = ఆప్రకార మనగా, అచ్చెరువడి = ఆశ్చర్యపడి, అలిపి = అయితి, వారికి బలికె = ఆచెలుల కనియెను.

తే. సకియలార త్రైకాలికజ్ఞానవంతు

లైన ఋషులట్ల పలికెద కింత యెటుక

యెద గలిగెనేని యెఱింగింపు కి చేరు మొదల

నెవ్వతె నటన్న మఱి వార కి లిట్లు లనిరి.

73

టీ. సకియలార = సఖులారా, త్రై...లు - త్రైకాలిక = భూతభవిష్య ద్వర్త మానకాలక్రయసంబాధియగు, జ్ఞానవంతులు = జ్ఞానముగలవారు, ఐన, ఋషులట్ల = మునీ శ్వరులు, లె, పలికెదరు = వచించెదరు, అంతయెఱు = తాదృశజ్ఞానము, ఎదక = హృదయమందు, కలిగెనేని = ఉండెనేని, ఏరు = చేరు, మొదల = ప్రప్రమమందు, (పూర్వ జన్మమనుట), ఎవ్వతెను, ఎఱిగింపు డటన్న = తెలుపు దనగా, మఱి = పిమ్మట, వారు = ఆచెలులు, ఇట్లు లనిరి.

మ. దివిజన్మప్రసవంబు గొంచిన సహస్త్రిం జూచి చూపొప కిం

తవుజిల్లుంబని యంత నేనీ మది నీర్వాక్రోధము ల్నందడిం

ప విరిం బోక ద్రుమంబు కైకొనబలి శ న్దందన్నప్రాసెల్లఁ జే
నవధిం బెట్టిన సత్య వీ వహమా కావా! భామినీ నావుమో. 74

టీ. ది...త్తిక్-వివిజదు = కల్పవృక్షముయొక్క, ప్రపంబుక్ = పుష్పమును,
ని. 'స్యాదుత్పాదేఫలేపుష్పేప్రసవోగర్భమోచనే' యని అమర. కాంచిన = పొందిన,
సపత్నిక్ = సవతాలగుంట్లోని, చూచి = కాంచి, చూపాహ = ఓర్వలేక, ఇంకవుజిల్లం
బని = ఇంతైనచిన్నపనిని, అంతసేనీ = అంతగానే, మదిక్ = మనస్సునందు, ఈర్ష్యా
క్రొధముల్ - ఈర్ష్యా = ఈసును, క్రొధముల్ = కోపమును, సంపడింబక్ = పెనంగొనగా,
విక్ = పుష్పముచేత, పోక = చనక, ద్రుమంబున్ = వృక్షమును, కైకొనక్ = గ్ర
హింపఁగోరి, పతిక్ = భర్తయగు శ్రీకృష్ణుని, మందన్నక్ = బోషధ మనగా, ప్రాసెల్లక్ =
వృక్షమెల్లను, లేక్ = తెచ్చునట్లు, అపధింబెట్టిన = శ్రమ పెట్టినట్టియు మేరఁబెట్టినట్టి
సత్యపు = సత్యభామవు, ఈపు = నీవు, కావా, అహహ = ఆశ్చర్యము, 'అహహేశ్య
ద్భులేభదే' యని యనురము. భామినీ = ఓముంటియనిసంబోధనము, ('కోపనానైవ
భామినీ' యనియున్నది గమక గోపముగలదానా యుట), నావుమో = అనగా.

తా. ఓభామినీ! నీసవతియగు దుష్టిదేవి శ్రీకృష్ణునిచేత బారిజాత పుష్పము
గ్రహింపఁగా నీవు చూచి యొర్వఁజాలక యీసును జలంబును మెలియ స్వల్పముగు
నక్కార్థంబు నెంతో గొప్పఁ జేసి యలిగి యా పుష్పమునుమాత్రమేగాక స్వర్గము
యండి పారిజాత వృక్షమునే తెప్పింపఁగోరి ము దనిన ప్రాసెల్లఁ జెప్పించునట్లు కలంచి
యాప్రకారము శ్రీకృష్ణుని శ్రమ పఱచి పారిజాతవృక్షమును విడచిన సత్యభామవు నీవే
కదా!

ప. గ్రక్కనం బ్రత్యుత్పన్నవిజ్ఞానయై గృహదీపికారోహణంబునం గృహ
గత పదార్థంబు లొక్కమాట దృగ్గోచరంబు లగునట్లు జన్మాంత
రంబున నయ్యనంతునితోడి క్రీడాప్రపంచంబు సదృశమనుభూతం
బైన తెఱంగునం దోచిన. 75

టీ. గ్రక్కన్ = వెంటనే ప్రత్యుత్పన్నవిజ్ఞానయై - ప్రత్యుత్పన్న = ఉద
యించిన, విజ్ఞానయై = విశేషజ్ఞానముకలదై, గృహదీపికారోహణంబున్ = నిలయ
మందు దీపముండుటచేత, గృహగతపదార్థంబులు = ఇంటిలోనున్న వస్తువులు, ఒక్క
మాటె = ఒకసారియె, దృగ్గోచరంబులగునట్లు = దృష్టివిషయములయినభంగిని, జన్మాంత
రంబున్ = పూర్వజన్మమందు, అయ్యనంతునితోడి = ఆశ్రీకృష్ణస్వామితోడి, క్రీడా
ప్రపంచంబు. విహరవైపులము, సదృశమనుభూతంబయిన తెఱంగున్ = అప్పుడు
తెన్నగా ననుభవించినమాడ్కిని, తోచినన్ = అగపడఁగా.

ఉ. వారికన్నులం బొడమువారి సకజ్జల మౌళిత్రవో
 గోళక మై తదంతికపుణగుంతలవల్లికి దల్లిదోడుగా
 మైలవలి న్న నన్నిగుడు స మై బులకల్పొడమౌ శ్లఘాంగియై
 సోలిన జూచి డెందములు స సుజ్జన హోయనిబోటు లర్పిల్చి. 76

టీ. వారి=నిడుదలగు, కన్నులక = నేత్రములయందు, పొడము = ఉదయి
 చెడు, వారి=బొప్పము, సకజ్జలము = కాటుకనీటితో గూడినదియై, ఆశ్రిత = ఆశ్ర
 యింపబడిన, శ్రవక = చెవు లనియెడు, గోళకమై = గోళములుగలచై, తదంతికపు =
 ఆకర్ణసమీపమునందున్న, మంతలవల్లికి = తలవెండ్రుకలు అనుతీగెను, తోడుగా =
 తల్లియుదోబుట్టువుగాగా, (కాటుకతో నల్లవైయున్నదిగావున గురులకు సమాన
 మైన దనుట), మైలవలి = శరీరమనియెడి మేలకితీగెయందు, (లవలి = వెన్నెలతీగ
 యనికొందఱు), ననల్ = పుష్పములు, నిగుడుమై = పుట్టెడిరీతిచేత, పులకల్ = రోమాం
 చములు, పొడమౌ = పుట్టగా, శ్లఘాంగియై = బెడువనిదేహముగలదియై, సోలి
 న్ = మూర్ఖిల్లగా, చూచి=పిక్షించి, బోటులు=చెలికత్తియలు, డెందములు = అంత
 రంగములు, చుజ్జనక = చుఱుక్కనగా, హోయని = ఆయ్యోయనియంగలార్చి, అర్పి
 ల్చి=కూర్చి చేత, ఆయమయందలి ప్రేమచేత నని ముందటి పద్యముతో నన్వయము.

తా. ఆయమ కన్నీరు నింపుచుండ నది చెవులునిండి తలవెండ్రుకలు దడువగా
 నెప్పై గగుర్పొడువగా సోలిన గాచి డెందములు గంది తోడి పూబోడులు
 ప్రేమంబున నిట్లనిరి.

ఉ. ఎంతకుఁ దెచ్చెనే సకశీశేఖణచెయ్యము లందుమీఁద జ
 న్నాంతరవర్తనంబు హృదయంబున కిత్తటి నెచ్చరించి గో
 రంతలు గొండలంత లగునట్లుగఁ జేసితి మంచుఁ జేటికా
 వాంతసతాశవృంతమృదువాలహిమాంబుకణాలిఁ దేర్చినక. 77

టీ. స...క = సరసిశేఖణ=పద్మాక్షియగునీయమయొక్క, చెయ్యముల్ = వ్యాపా
 రములు, ఎంతకుఁ దెచ్చెనే = ఎంతవఱకుఁ దెచ్చెను, అందుమీఁద = ఆకప్తముమీ
 జన్మాంతరవర్తనంబు = పూర్వజన్మ వ్యాపారమును, హృదయంబునకు = ఎదు
 ఇత్తటి = ఈనమయమందు, ఎచ్చరించి = ఎఱుకపఱచి, గోరంతలు = గోరంగ
 స్వల్పములగుకార్యములు, కొండలంతలగునట్లుగ = పర్వతోపమానము లగునట్లుగా
 చేసితి మంచు = కాంచితి మని, చేటికా = కరిచారికలచేత, వాంత = వీపబడిన,
 సతాశవృంత = వీపనలతోగూడిన, మృదువాత = మందమారుతముగల, హిమాంబు =
 చుట్టియొక్క, కణాలి = దిందుపరంపరచేత, తేర్చినక = మూర్ఖుడేల్పగా, (విస

కణ్ణలమీఁడఁ బన్నీరు చిలుకరించి చెలికత్తియలు పరిచారికలచేత వీరు జేసి నేడఁ జేర్చి రనుట).

క. తెలిసి కను దెఱచి ఓ వెండియు

జలజేక్షణ తన్నుకుంద ఓ చరణస్ఫులిని

శ్వలతఁ గనుమొగిచి ఓ మఱి య

శ్రులు తెప్పలఁ దోఁపఁ దెఱచి ఓ చూచి సఖులతోఁ. 78

టీ. తెలిసి = తెలివొంది, కనుదెఱచి = నేత్రము విచ్చి, వెండియు = మరలను, జలజేక్షణ = ఆనాముక, తన్నుకుందచరణస్ఫులినిశ్వలతఁ - తన్నుకుంద = ఆ శ్రీకృష్ణనియొక్క, చరణస్ఫులి = పాదస్పర్శమందు, నిశ్వలతఁ = స్థైర్యముచేత, కనుమొగిచి = నేత్రము మూసి, మఱి = పిమ్మట, శ్రులు = బాహుజలములు, తెప్పలఁ = పట్టుములయందు, తోఁపఁ = కానరాఁగా, తెఱచి = కను దెఱచి, చూచి = వీక్షించి, సఖులతోఁ = చెల్లలతోడ. అని ముందటి కన్వయము.

క. మీ రెవ్వ రనుటయును శృం

గారిణి మే మురగకన్యకల మింతకు ము

ధారుణి కేతెంచితి మన

నాగామలఁ గొఁగిలించి ఓ యార్తి న్బలికె. 79

టీ. మీ రెవ్వ రనుటయును = మీ రెవ్వ రనఁగా, శృంగారిణి = ఓసుందరి, మేమురగకన్యలము = సేమనాగకన్యలము, ఇంతకుముఁ = సాజన్తమునకుముందు, ధారుణి కేతెంచితిమఁ - భూలాకమునకు విచ్చితి మనఁగానే, ఆరామలఁ = అస్త్రీలను, కొఁగిలించి = ఆలింగనముఁజేసికొని, అర్తి = మనస్తాపముచేత, బలికె = వదించెను.

ఉ. అట్టి మురారి కప్పడనుఁ ఓ గై మఱి యీకలివేళఁ గ్రవ్వుటం

బుట్టి వియోగవేసనలఁ ఓ బొక్కెందు నీ తను వేల తండ్రి దా

నిట్టగు నన్ను నింకొకని ఓ కియ్యక తొల్లన యోగశక్తిఁ బో

తెట్టెద దీని వెండియు నుపేంద్రపదాంబురుహంబు పట్టెద. 80

టీ. అట్టిమరారికె = అట్టిశ్రీకృష్ణునకు, అప్పడు = ఆకాలమందు, అనుగై = ప్రియురాలనై, ఇచ్చట అనుగునై యని యుండవలసినను అది వైకల్పికవిధిగాన అనుగై అనియు నుండవచ్చును. ఇట్లు ఆవివర్ణంబున - గీ. 'కారవుల క్షల్ల గుర్తున కారణంబు' అని ప్రయోగింపఁబడియున్నది.) మఱి = పిమ్మటను, ఈకలివేళఁ =

శతలియుగకాలము క్రష్ణుఁడు = మరల, పుట్టి = జనించి, వియోగబేదనలకు విరహమేవలచేత, పాశ్చాత్యుడు = పరిశ్రమించెను, ఈతకు వేల = ఈశరీరమేటికి, తండ్రి = మాజనకుడు, తాను = తియన, ఇట్లు = ఈశరీరలిగియున్న, ననుకొ = నను, ఇయ్యక నికొ = ముత్యముకనిక, ఈయకతొలన = ఇయ్యకముదతన, దీనికొ = ఈశరీరమును, యోగశక్తికొ = యోగబలముచేత, పాశ్చాత్యుడు = వినిపించెదను, వెండియుకొ = మగిడి ఉపేంద్ర = అప్రవిక్రమునియొక్క, పదాబురుహము = చరణసరోజమును, పట్టెనకొ = ఆవలంబించెదను.

తా. అట్టి శ్రీకృష్ణునకు దొడ్డి ప్రియురాలైన యుండియు నీకలివేళ మరల జనించి వియోగతాపముచేతఁ గ్రాగుడు నీదేహమును మాతండ్రి న న్నొకని కియ్యక మున్నె యోగశక్తిచేత విడిచి మగిడి యాయుపేంద్ర పాదపద్మంబు ఆవలంబించెద నని భావము.

క. అది యొండె భక్తి యెవ్వతె

యెద విశ్లేషైః భీరువృత్తిః బ్రయలా

భదశన్తయిః దోఱుగించును

హదనున నదిగాక యున్న కి యవి వైశికముల్.

81

టీ. ఎవ్వతె = ఏస్త్రీయైన, ఎదకొ = హృదయమును, వి...త్తికొ - విశ్లేష = వియోగమువలన, ఏక = ముఖ్యమును, భీరువృత్తికొ = భయంపడినవర్తనముచేత, ప్రియలాభ దశకొ = ప్రియునియొక్కలాభశయదే, హదనుకొ = హృదయమును, మెయి = శరీరమును, దోఱుగించును = జారుచునో, అది = ఆశరీరత్యాగవ్యాపారము, ఒండె = ఒకటి, భక్తి = పరిభక్తి, అదిగాక = అట్లుగాకుండినను, ఉన్నయవి = మిగులునట్టి భక్తులు, వైశికముల్ = 'విశ్రమాప్రోపాధిక నకలపురుషాభిలాష సామాన్యా' యను నట్లు' వేశ్యాభక్తియొక్క నిక్కము గాచుట.

తా. వియింతి తనప్రాణనాథుఁడు దాపున నుండినప్పుడే యితనితో వియోగము గలుగు నేమో యను భయముచేత మంచినమయము గనుగొని శరీరత్యాగము సేయునో యాపెనే పరిభక్తిగాక యితరములైనవి వేశ్యాభక్తివంటి వని భావము.

తే. అనినవారలు పల్కి రామదువతెన

మెందుఁ జన్నాడు విను రంగమందన్ నిల్చె

వేగపా లేల! యతఁడ నీవిభుఁ డగుటకు

నర్చనాదుల నివ్వీటిహరి భజింపు.

82

టీ. అనినన్ = ఇట్లుచెప్పగా, వారలు కల్పిరి = అతలు లీవశ్యమాణక్రమముగా వచించిరి, ఆయమవతంసము = ఆయాదవరత్న మగు శ్రీకృష్ణుడు, ఎందుజన్నాడు = ఎక్కడ నేగినాడు, వినుము = ఆలకింపుము, రంగమంద = శ్రీరంగశ్రీత్రమందే, నిర్భుక్ = నివసించెను, పగపాటేల = త్వరపడుటయేటికి, ఆతడ = అస్వామియే, నీవిభూ డగు టుక్ = నీభర్తయగుటకు, ఇవ్వీటిహరిన్ = ఈశ్రీవిల్లిపుత్రుడగు నున్న స్వామిని, అర్చనా దులన్ = పూజాదులచేత, భజింపుము = సేవింపుము.

తా. ఆశ్రీకృష్ణు డిప్పు డెచ్చటికిఁబోలేడు, శ్రీరంగమందే యున్నాఁడు గావున నతఁడు నీభర్త యగుటకు నీయూర నున్న వడపెరుంగొయి లండయ రుహస్వామిని బూజ నాదులచేతఁ గొల్వము.

చ. అలుకకు మన్నఁ దేటి మటి శ యంతటనుండియు వేళవేళ నెచ్చెలు లిడు తెల్లుల న్నగుడఁ శ జింతల సంతమసంబుల న్ననూ కలితత మించె సొమ్మడని శ కార్మమునన్ హృదయంబున న్నదా పలపలగాక నీలముల శ బన్నసరంబయి నిర్తలాంగికిన్. 83

టీ. అలుకకుమన్నన్ = వెఱవను మని చెప్పగా, లేటి = తెలివొంది, మటి = అనంతర మందు, అంతటనుండియన్ = అప్పుడు మొదలుకొని, వేళవేళన్ = ప్రతికాలమందు, నెచ్చెలులు = చెలికత్తియలు, ఇడు = ఉనిచెడి, తెల్లులన్ = జ్ఞానము లనెడు ధావళ్యములతోడను, మగుటన్ = మరల, చింతల = విచారము లనియెడు, సంతమసంబులన్ = చీకటులతోడను, సమాకలితత = కూడుకొనుట, (ఇది కర్తృపదము), నిర్తలాంగికిన్ = న్నచ్చ శరీరముగల యాయువిదకు, సొమ్మడని = భూపదము ధరింపని, కార్మమునన్ = కృశించుటచేత, హృదయంబునన్ = ఎడయందు, నదా = ఎల్లప్పుడును, పలపలగాక = పలచనగాక నీలములబన్న సరంబయి = నీలములతోడఁ గూర్చిన ముక్తావళిమై, మించెన్ = ఓపెను.

తా. ఆయమకుఁ గృతశ్రమ చేత సొమ్మ లిడకుండినను హృదయమందుఁ జేలుల మాటలఁ జెల్పులను, మరలఁ గలిగెడు చింతాభరంబులను చీకటులును, గూడికొని నీలములతోఁజేర్చిన ముత్తైపు సరమువలె నుండెను, దీనికిఁ జింతాశంకమసంబులు నీలములవలెను, చెలుల మాటలవలనఁ గలిగెడు తెలుపులను తెలుపులు ముత్తైములవలె నుండెననియును, లో నున్నభావము నిర్తలాంగియాట బయలు దొఁచెను.

తే. ఎలసి యే ప్రాద్దుఁ గనువొందఁగీక మరుఁడు కలహమున కంకతాడయి శ కాలు ద్రవ్వఁ బొందుబహుళక్షపాపరంభరలు వెడల కింటిలో నేడుముల్లయ్యె శ నిందుముఖి.

టీ. ఎలసి=ను పెట్టుకొని, ఏప్రాద్దునకొ=సంతతమును, కనువొందనీక=కన్నుమూయు
నీక, మరుడు = స్వరీండు కలహమునకు = పోరాటమునకు, అంకకాడై = మిక్కిలి
వట్టుదలగలవాడై కాలుద్రవ్వకొ = కాలుద్రవ్వచుండగా, పా...లు-పొందుబహుళ
క్షపా = శుక్లపక్ష బహుళపక్ష రాత్రులయొక్క, పరంపరలు=వరుసలు, వెడలక=కడవక,
ఇందుముఖికొ = ఆచంద్రముఖికొ, ఇంటిలోకొ=గృహమందు, ఏదుముల్లయ్యెకొ=ఏదు
బదిముల్లుండినట్లే యాయెను.

తా. మన్మథుఁ డెడతొక యెప్పుడుఁ గనువై చి నిద్రబట్టినీకుండఁ గచ్చుకొ గాలు
ద్రవ్వచుండగా శుక్లపక్షరాత్రులు బహుళపక్షరాత్రులు నొక్కఁడుగానే చక్కఁగా
జరుగక యేదుముల్లంటిఁగొనుడిని నానూటిచొర కెటు టేమములేక నిద్దర పట్టక
పోవునో, యారీతిగానే యాయెను శ్రమపడుచుండెను. కల్పమృగరోమ మింటనున్న
నాయంటఁ గలహము కలుగునటుట ప్రసిద్ధము. ఇచ్చట శుక్లపక్షరాత్రులు తెల్లగాను గృష్ణ
పక్షరాత్రులు నల్లఁగా నుడునుగనుక వానిపరంపర యేకం బొదిముల్లుఁగాఁ జెప్పుబడిను.
ఆరోవ్యమాణమైన యేదుబదిముల్లు కలహమును గలుగఁజేయుట నుపయోగించు
గనుక పరిణామ లంకారము.

మ. తరిగుండై దువుజోదనానతి వధూదైర్యంపుఁ బెన్గోట కం
దలితావార్తఖయంత్రకారుఁ డలుక న్నానాటికిఁ ద్రెళ్లఁ గొ
మలమార్తండమరీచిదీపకళికోశ్చం జూడి యేయూం దళ
ద్దళపాథోరుహలోహనాశకుహరోద్యచ్చంపరీ కాశ్శముల్. 81

టీ. కందలితావార్తఖయంత్రకారుఁడు = అంశరించినప్రాశ్నకాలమనియెడి
ఫిరంగిరాతు, త...లికొ = తరిగుండైదువు=చిగురుటారుబాంకల, జోదు=యోధుఁడు
మన్మథునియొక్క, అనలికొ=అజ్ఞప్తిచేత, వ...ట = వధూ=ఆపనితయొక్క, దైర్యంపు
దైర్యమయమగు, పెన్గోట = పెద్దకోట, నానాటికికొ = దినక్రమముగా, త్రెళ్లకొ
కూలుటకు, కో...చ్చకొ = కోమల=పుదువులగు, మార్తండ = బాలసూర్యునియొక్క
మరీచి=కిరణములనియెడు, దీపకళికా = ముగ్ధపంటిదీపములయొక్క, ఊచ్చకొ = పే
మిచేత, చూడి=ముట్టింది, ద...ల్ = దళల్=వికసించుచున్న, దళ=తేములుగల, పాశీ
రుహ=కమలము లనియెడు, లోహనాశ = ఫిరంగులయొక్క, కుహర = చిలములను
ఉద్యోగ్ = వెడలుచున్న, చంచల్ = మడించిన, చంచరీక=తుమ్మెదలనియెడు ఆశ్శముల్
గుండ్లను, అలంకొ=కోశపముచేత, ఏయొకొ=ప్రయోగించును.

తా. ప్రాశ్నకాల మనెడు ఫిరంగిరాతు మన్మథుఁ డను యోధవరుని నెలవ
యాయమ దైర్యమనియెడు కోట నానాటికిఁ గ్రింద గొలుటకై, బాల సూర్య

ములు సోకుటవలన వికసించుచున్న కమలము లనియెడు ఫిరంగులలోనుండి వెడలెడు గండుదుమైద లనియెడు గుండ్లను బారు సేయును; అప్పు డాకీరణశ్వాలయే జానకి త్రాటి రంజకపువేడిమియై యుండెను; ఆయమకు రాత్రులు ధైర్యము లేదాయెడదా ప్రాతః కాలముందును లేదాయెను; సాయంకాలములందు గమలములు మునుపించు నప్పుడు తుమైద లాకమలములలో జొచ్చియుండి సూర్యోదయము కాగానే వికసించిన వానిలోనుండి వెడలు చుండెను.

లే. సురుచిరవితానదంభకౌసుంభధారి

తుహినధారాగృహంగి బిందవులు నెదర

పాంత ఘటయంత్రసరముఁ ద్రిప్సుచు జపించు

మగువధృతి దూల మధ్యాహ్నమంత్రవాది.

86

టీ. మధ్యాహ్నమంత్రవాది = మధ్యాహ్నమనియెడిహంత్రముడు, మ...లి - మగువ=ఆయమయొక్క, ధృతి=ధైర్యము, తూలక=చలించుటకై, సు...రి - సురుచిర= ప్రకాశించుచున్న, వితాన=పేలుకట్టనియెడు, దంభ=వ్యాజముగల, కౌసుంభ= కాషాయ వస్త్రమును, ధారి = ధరించినవాడును, తు...గి - తుహినధారాగృహ = మంచువంటి ధారలుగల గృహమనియెడు, అంగి = శరీరముగలవాడనై, (ఇవిరెండును మధ్యాహ్న మంత్రవాదికి విశేషణములు), బిందువులు=ధారాబిందువులు, (బిందువులనెఱగా ధైర్యము యొక్క ప్రాణము లనికొండలు, బంధువులను పాతమున్నను బ్రాణము లనియే యర్థము. 'బంధుర్బంధూకపుష్పే స్యాత్ప్రాణబంధ్వోశ్చ భర్తరి' అని విశ్వము.) చెదరక = పడు చుండఁగా, ఘ...ముక్ - ఘటయంత్ర=కుంభయంత్ర మనియెడు, సరముక్=జపమాలికను, త్రిప్సుచుక్=పరివృత్తిజేయుచు, పాంతక్ = సమోహమున, జపించుక్ = జపము సేయును.

తా. తొగ రద్దిన చందువ లనియెడు కాషాయములను ధరించి మంచువలె ధారలు గురిసెడు గృహ వనియెడిశరీరము భస్మధూసరిత మైనట్లు తెల్లఁగా నుండఁగా, జలము వెదవట్లుచుఁ దిరుగుచున్న ఘటయంత్ర మనియెడు జపమాలిక ద్రిప్సుచు మధ్యాహ్న మనియెడు హంత్రముడు మగువ ధైర్యము చెడిపోవుటకుఁ దన నోటి తుప్పరులు రాలు నట్లు జపముఁ జేయుచుండును. దీనివలన దాహకమనార్థమై నీటి తుంపురులు నెగయు చున్న ఘటయంత్రములుగల యింటిలో నాయమ యుండఁగా, నక్కడను దాప మధిక మాయె నని తోచుచున్నది. ఘటయంత్ర మనఁగా నొక మోటు వెంట గడపలు గట్టి బానిలో జేడుచు రాఁగాఁ గొన్ని మునుగునవియు మఱికొన్ని నీరు గ్రుక్కురించునవియై యుండును.

ఉ. తామరసాస్త్రతామ్రముఖిదంష్ట్రిత విస్ఫుట మల్లి హల్లక
స్తోమసజచ్చటాంగక మధుద్యుతితారవియద్భ్రుచంక్రమో
ద్దామపితృప్రసూప్లవగీదైన్యరుతోత్థరథాంగపోత చిం
తామయనిద్రలం బొలసె ॥ తాపమునేయఁ దొడంగె నింతికిన్. 87

టీ. తా...ఖ-తామరసాస్త్ర=కమలాస్త్రం దగుసూర్యుఁ డనియెడు, తామ్ర = ఎఱ్ఱ
నైన, ముఖి=మొగముగలయట్టియి, దంష్ట్రిత = కోఱలుగాఁ జేయఁబడిన, విస్ఫుట = నీక
సింఛిన, మల్లి=మల్లెపూవులు గలగిన్నట్టియు, హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలయొక్క, స్తోమ=సమూ
హమయొక్క, రజః=పుష్పాల్లయొక్క, ఛటా = ప్రోగనియెడు, అంగక = శరీరముగల
యట్టియు, మధు=మకరందమయొక్క, ద్యుతి = కాంతివంటి కాంతిగల, తార=నక్షత్ర
ములనెడు కనుగ్రుడ్లుగలట్టియు. (క్షిప్తరూపము), వియో=ఆననమనియెడు, చంక్ర=చక్ర
మందు, చంక్రము=సూచించుటయందు, ఉద్దామ=ఉద్దాహతులైనయదియను నగు, పితృ
ప్రసూ = సాయంసంధ్యయనెడు, వ్లవగి = ఆడుకోతి, 'సాయంసంధ్యా' పితృప్రసూ
అని యమరము. దైన్యరుః=గీనా తాపములతోడ, ఉత్థ=లేచినట్టి, రథాంగ=చక్రవాకము
లనియెడు, పోత=పిల్లలుగలయై, చింతామయ=చింతాగోకాంతులగు, నిద్రలం=నిద్రల
యందు, బొలసె = నొబడి, ఇంతికిన్ = అయిదు, తాపమునేయన్ = తాపము గలుగఁ
జేయుటకు, తొడంగె = ఉపక్రమించెను.

తా. 'స్వప్న మయాయం విశృతోఽద్యుచ్చిష్టశ్చాఖ్యామృతశ్చాస్త్రగణైర్నిషి
ద్ధః' అని సుందరకాండమందును, 'స్వప్న వానరమార్కాలభల్లః కాదుఖపాతవః' అని
గ్రంథాంతరమున నున్నట్లు, స్వప్నమందు వానరదర్శనము శుభావహముగాదు గావున
'కోయం తామ్రముఖి కపి' అనినట్లు అస్తమింపబోయెడు సూర్యుఁ డనియెడు నెఱ్ఱని
ముఖము గలిగి, సాయంకాలమందు వికసిల్లుచున్న మల్లెమొగలనియెడు తెల్లని కోఱలు
గలిగి, యెఱ్ఱ గలుప పుష్పాడి లిప్ప యనియెడు పచ్చని శరీరము గలిగి, 'పిష్టాక్షం
పురశస్థి' మన్న ట్టాపూలమకరందమువలె పింగళ వర్ణము గల నక్షత్రము లనెడుకను
గ్రుడ్లు కలిగి యాకాస మనియెడు వెట్టుమీదఁ దిరుగుచు నస్తమయకాలమందు
నొండొంటిఁ బాసి దీనాలాపములు నేనెడు బిక్కవ లనియెడు పిల్లలతోఁ గూడిన
సాయంసంధ్య యనియెడు నాడుకోతి, యాయమకు నిద్రలు లేకున్నను శరీర మెఱుంగ
రాని చింతామయ నిద్రలోఁ దోచుచుండుఁ గావున, నాయమ మిగుల వగలం బొగులు
తుండెను.

వ. ఇత్యైతంగన సకల కాలంబుల నారటంబునకు నూటటఁ గాన కుండి

యు నప్పుండరీకాక్షి యందుండు నప్పుండరీకాక్షు నారాధనంబున
నారాధారమణుం గ్రమ్మఱ జెంద డెందంబునం దలంచి. ౪౮

టీ. ఇతైఱంగునక్ = ఈ ప్రకారముగాను, నకలకాలంబును = అహోరాత్రములు, ఆరటంబునకు = పరితాపమునకు, డొఱుఁగనగుడియుక్ = ఉపశాంతి పొందగుడియు, అప్పుండరీకాక్షి = ఆనాగుక, యందుండు = ఆ శ్రీవిల్లిపుత్తూరునకుండు, పుండరీకాక్షు = విష్ణువుయొక్క, ఆరాధనంబునక్ = పూజచయుటచేతను, ఆరాధారమణక్ = ఆ శ్రీకృష్ణస్వామిని, గ్రమ్మఱజెందక్ = తిరిగిపొందుటను, డెందంబునక్ తలంచి = మనస్సున నెంచుకొని

సీ. పద్మాస్య ప్రతిదినప్రత్యూషమును మాన
నియతి మేల్కని సఖచయము మ్రొల
హేమపాత్రిక హరిద్రామలక్యాది
స్నానీయవస్తుప్రజంబుఁ గొనుచు
ధౌతాంశుకంబులుతడి యొత్తులును దేర
సంతగింతులను న నరిగి నిజగృ
హారామదీర్ఘక ననుసంహిత దావి
దామ్నాయయై స్నానమాచరించి

తే. పర్జనీలేశ పూర్ణసౌభాగ్యదాంగ
ధూతి చకిచక చిరెండ్రతోడ మాలు
మలయ నిడువెండుకలగుంపుమలచివైచి
వేగ వెడవెడఁ దడియొత్తి న విధియుతముగ. ౪౯

టీ. పద్మాస్య = ఆకమలముఖ, ప్రతిదినప్రత్యూషమును = ప్రతిదినప్రాతఃకాలమందును, మాననియతిక్ = మానప్రతముచేత, మేల్కని = నిద్దురలేచి, సఖచయము = చెలుల మొత్తము, మ్రొలక్ = తనముందిఱి, హేమపాత్రికక్ = బంగారుపల్లెరమునందు, హ...బుక్ = హరిద్రా = పసుపును, ఆమలక్యాదిక = ఉసిరికపిండిమొదలగు, స్నానీయం = స్నానమునకుఁ దగిన, వస్తు = ద్రవ్యములయొక్క, ప్రజంబుక్ = సమూహమును, కొనుచుక్ = గ్రహించుకొనుచు, ధౌతాంశుకంబులు = ఉదికినచీరలును, తడియొత్తులును = తడిపెడుచుకొను వస్త్రములును, లేరక్ = తెచ్చుచుండఁగా, అంతఃకర్పణంబునక్ = గురటితోవను, అరిగి = పోయి, ని...య వి-నిజగృహ = తమయింటి సంబంధియగు, హేమ = ఉద్యానమందలి, దీర్ఘకక్ = డిగ్గియందు, అనుసంహిత = అనుసంధానము

సేయబడిన, ద్రావిడామ్నాయయై = ద్రావిడవేదముగలదియై, ('నమామ్యహం ద్రావిడ వేదసాగరమ్' అనియు, 'ద్రవిడోపనిషద్ధాథాం పఠితస్య ద్విజస్యవై, యోవై పాదోదకం పాలి స పునాతి వసుంధరామ్' అని యున్నది గనుక ద్రవిడవేదానుసంధానముఁ జేసెనుట.) స్నానమాచరించి = తీర్థమాడి, ప...ఋ-పర్జసీలేశ = పసుపుపొడికి, పూర్ణ = మొండుకొన్న, సౌభాగ్య = సౌభాగ్యదనమును, న = ఇచ్చునట్టి, అంగ = శరీరము యొక్క, ధూతి = పడఁకుటయొక్క, చకచకలు = చాకచక్యములు, ఈరెండోడె = బాలాశపముతోడ, మాటుమలయె = ప్రతిఘటింపఁగా, ని...పు-నిశు = దీర్ఘములగు, వెండ్రుకలగుంపు = కేశములసమూహము, మలఁచివైచి = వెరుకకు వేసికొని, వేగె = శీఘ్రముగా, వెడవెడె = అనమించినముగా, తడియొత్తి = ఒడలుదుడిచి, విధియు తముగె = శాస్త్రవిధి ప్రకారముగా నని ముందఱికన్వయము. 'లలాటే కేశపా ధ్యాయే' త్తని యూర్ధ్వపుండ్ర ప్రకరణము దున్నది గనుక విధియుత మని ప్రయోగింపఁబడెను.

ఉ. కుందరదాగ్ర నెన్నొసలగుమ్మడిగింజతెఱంగు పాండుమృ

ద్బిందువుఁ దీర్చి చెందిరముఁ పేచకశీర్షముపైఁ బలి న్నటిం

జందురకావిజీ బమరఁ శి జల్లని రేయిటి తట్టుపు న్నభు

ల్విందులఁదేల నూనెముడిపెండ్రుకలం దడి తావు లీనఁగన్. ౧౦

టీ. కుందరదాగ్ర = మొల్ల మొగ్గలపంటిఁఁదాగ్రములుగల యాయువతి, నెన్నొ సల = లలాటమందు, పాండుమృల్ = తిరుమణియొక్కయు, గుమ్మడిగింజతెఱంగు = కూక్తాండ బీజముయొక్కరీతిగా, బిందువు = తిలకమును, తీర్చి = దిద్ది, చెందిరము = సిందూరము, పేచకశీర్షముపైఁబలి = గజమస్తకముమీఁదవలె, 'పేచకః పేచకీ తథా' అని ద్వీరూపకాశమందును, 'సామజఃపేచకీశూర్ప శ్రుతిర్వేదబింద' అని యమరమునను చందురకావిజీ = చంద్రకావిజిల్లుచీర, కటి = పిఱుందున, అమర = ఒప్పుగా చల్లని = శీతలమగు, రేయిటి = రాత్రియలదిన, తట్టుపు = సాకవవిశేషము, అశుల్ = తుష్పెదలు, విందులఁదేల = విందుభోజనములు సేయఁగా, నూనెముడి పెండ్రుకలఁ నూనె గలిగి ముడిపేయఁబడిన కేశపాశమునందు, తడితావులీనఁగె = అర్ద్రసరిమళముఁ బృజింపఁగా అని ముందఱికన్వయము.

తా. ఆమె తిరుమణి శ్రీచూర్ణమును బెట్టుకొని, చంద్రకావీర ధరి యుండెను, రాత్రి శరీరమందు ధరించిన పుష్ప వాసనకుఁ దుష్పెదలు గ్రమ్మకొ చుండఁగా, మెఱుంగురాచియున్న పెండ్రుకలు ముడియిడ నామెనుండి యొక బిఁ బరిమళము వచ్చుచుండెను.

తే. బోటి గట్టిన చెంగలవృథావృతెత్తు

దరు పరిణ తోరుకదలిమంజరియుఁ గొనుచుఁ

బోయి గుడి నంది విజనంబుఁ ॥ జేయఁ జొచ్చి

మ్రొక్కి వేదికఁ బలువన్నె ॥ ముగ్గు బెట్టి.

91

టీ. బోటి = చెలికత్తె, క...త్తు-కట్టిన = కూర్చిన, చెంగలవృథావృతెత్తు = ఎట్టి కలువ వృథావృథాదయము, త...యు = తరు = వృక్షమునందే, పరిణత = లెస్సగాబండిన, ఉరు = పెద్దదైన, కదలి = అరటిపండ్లయొక్క, మంజరియు = గెలయుచు, కొనుచు = గ్రహించుచు, పోయి = చని, నంది = అర్చకుడు, గుడి = కోపెలను, విజనంబు = జేయక = జనరహితమగునట్లు గావింపఁగా, చొచ్చి = అచ్చటఁ బ్రవేశించి మ్రొక్కి = స్వామికి దండము సమర్పించి, వేదిక = లిన్నెయందు, ప...గ్గు = పలువన్నె = పెక్కురంగులు గల, ముగ్గు = రంగపల్లవి, బెట్టి = తీర్చి.

తే. కపిలగవి సర్పిల బృథు దీపకలికఁ దీర్చి

ద్వయముతో వక్షమునఁ గలవృదండనేర్చి

యగరు ధూపంబు లిడి శక్తరాజ్యయుక్త

హృద్యకదలీఫలాని నై వేద్య మిచ్చి.

92

టీ. కపిలగవి = కపిలధనువుయొక్క, సర్పిల = నేలిచేత, బృథు = పెద్దయగు, దీపకలిక = దీపకావాలను, తీర్చి = వెలిగించి, ద్వయముతో = ద్వయ మనియెడు మంత్రోచ్ఛారణముతోడ, వక్షమున = స్వామివక్షస్థలమందు, కలవృదండ = చెంగలవృథావృథా, చేర్చి = సమర్పించి, అగరుధూపంబులిడి = అగరుచెక్క పొడితో ధూపములు పేసి, శ...శక్త = శక్తరా = చక్రారతోడను, ఆజ్య = నేలితోడను, యుక్త = కూడి యున్న, హృద్య = మనోహరములగు, కదలీఫల = అరటిపండ్లయొక్క, ఆలి = సమూహమును, నై వేద్యము = ఆరగింపను, ఇచ్చి = సమర్పించి.

క. ఖండిత పూగీ నాగర

ఖండంబులు ఘన శశాంకఖండంబులచే

* హిండితములు గావించి యు

ఖండస్థిరభక్తి నొసగి ॥ కదలి చెలులతోన్.

93

టీ. ఖం...లు-ఖండిత = కత్తిరింపబడిన, పూగీ = పోకలయొక్కయు, నాగర = సింహియొక్కయు, ఖండంబులు = తునుకలను, ఘన...చే = ఘన = గొప్పలగు, శశాంక ఖండంబులచే = కర్పూరశకలములచేతను, 'ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞక' అని నిఘంటువు.

* హిండిత మగు తాంబూలము.

హిండితములుగావించి = కలియఁగూర్చి, (హిండిత మగు తాంబూలము.) అఖండ = కొదవలేని, స్థిర = తిరమయిన, భక్తి = భక్తిచేత, ఒసఁగి = స్వామికి సమర్పించి, కదలి = అచ్చటనుండి నెడలి, చెలులతో = సఖులతోడ నని ముందటి కన్వయము.

తే. చెలువ గర్భగృహ ప్రదక్షిణముఁ జేసి
వినతయై మాళి శతకోపమును ధరించి
చరణతీర్థముఁ గొని తత్ప్రసాదలబ్ధ
మయినమాల్యముఁ దాల్చి గేహమున కరుగు. 94

టీ. చెలువ = అనుదరి, గ...ముక్ - గర్భగృహ = గర్భగృహమునకు, ప్రదక్షిణముఁ జేసి = వలగొని, వినతయై = నమ్రయై, మాళి = శిరమునందు, శతకోపమును = శ్రీశతకోపమును, ధరించి = వహించి, చరణతీర్థము = అస్వామిచేత శ్రీపాదతీర్థమును, గొని = పుచ్చుకొని, త...ముక్ - తత్ = అస్వామియొక్క ప్రసాద = ప్రసన్నస్వము చేత, లబ్ధమయిన = లభించిన, మాల్యము = పూదండను, తాల్చి = ధరించి, గేహము నకు = తనయింటికి, అరుగు = పోవును.

క. ప్రతిదినము నిట్లు చని య
చ్యుత పూజ యొనర్చి వచ్చి సుదతి వియోగ
చ్యుతధైర్య యగుచు నయ్యదు
పరిగుణములు ద్రవిడభాషఁ బాడుచు నుండున్. 95

టీ. ప్రతిదినము = అనుదినమందును, ఇట్లు = ఖరీతిగా, చని = పోయి, అచ్యుతపూజ = అస్వామిపూజనము, ఒనర్చి = చేసి, వచ్చి = మరల నింటికివచ్చి, సుదతి = ఆయను, వియోగ = విరహముచేత, చ్యుత = జాతిన, ధైర్యయగుచు = ధైర్యము గలదియై, అయ్యదు = అశ్రీకృష్ణునియొక్క, గుణములు = కల్యాణగుణములను, ద్రవిడ భాష = ద్రావిడభాషయందు, పాడుచునుండున్ = గానముచేయుచుండును. ఈయను స్వయముగా తిరుప్పావై యను ద్రవిడప్రబంధము చేసి దానిని గానము చేసెను.

తే. మొదల నాముక్తమాల్యద స మదనతాప
తరణి పెనువెట్ట వేగిన స దక్షిణాశ
మత్కొతోష్ఠకుఁ దుదముట్ట స మాండు ననుచుఁ
దొలఁగె నన నుత్తరాశకుఁ స దొలఁగె దరణి. 96

టీ. మొదల = ప్రథమమందు, ఆముక్తమాల్యద - ఆముక్త = ధరించివిడువఁ బడెను, మాల్య = పుష్పమాలికలను, ద = స్వామి కిచ్చిన చూడొక్క దుత్త నాచ్చియూ

రనియెడు నాయవ్యయొక్క, మదనతాప - మదన = మన్య భునిచేతనైన, తాప=విరహ తాప మనియెడు, తరణి = సూర్యునియొక్క, పెనువెట్ట = అధికోష్ణముచేత, వేగిన = పరితపించిన, దక్షిణాశ = దక్షిణదిక్కు, మత్స్యత = నాచేతఁజేయుటదైన, హాష్టకు = వేడిమికి, తుదముట్ట = పరిసమాప్తమగునట్లు, మాండు ననుచు = మాడిపోవునని, తొలఁగెనన్ = తొలఁగెనో యనునట్లు, తరణి=సూర్యుడు, ఉత్తరాశకు = ఉత్తర దిక్కునకు, తొలఁగెన్ = సంపదించెను, ఉత్తరాయణగతుఁ డాయెను.

తా. ఇప్పుడె చూడ్కొందు తనాచ్చియారుయొక్క విరహతాప మనెడు సూర్య దీప్తిచేత నీదక్షిణదిక్కువేగుచున్నది; దీనిపై నేను వేడిమిఁ జేసిరినేని యీదిక్కు మాడి పోవు నని తలంచి సూర్యుఁ డాదిక్కునుండి తొలఁగెనో యును ట్టుత్తరాయణ ప్రవేశమాయెను. ఆచూడ్కొందు తనాచ్చియారు ధరుర్తాసము దీప్తము బూని ముప్పది దినములు ముప్పది పాటలుగాఁ దిరుప్పావై పాడె ననియును, బిమ్మట మకరసంక్రమణము ప్రవేశించె ననియును భావము. రూఢాత్మాశితహేతూప్యేక్షా లంకారము.

చ. తెలియఁగ వచ్చె నట్టితఱిఁ ॥ దిగ్గకరుండు ధనాధిపాశ్చక్రై

తొలఁగినకారణం బతివ ॥ దుర్వహ దీర్ఘవియోగవహ్ని పె

ల్లలమిన తద్దిశం దగిలిసట్టి తనూష్ణ ఘనీభవన్తనః

జలమయశంకరశ్వశురశ్చైలమశోనల చల్వన్ దీర్ఘగన్.

97

టీ. అట్టితఱి = ఆసమయమందు, తిగ్గకరుండు = తీక్ష్ణకిరణుండగు సూర్యుడు, ధనాధిపాశ్చక్రై = కుడేరదిక్కునకై, తొలఁగిన కారణంబు = తొలఁగించినహేతువు, అ...హ్ని - అతివ = ఆచూడ్కొందు తనాచ్చియారుయొక్క, దుర్వహ=వహించుగూడని, దీర్ఘ = పొడువగు, వియోగవహ్ని = విరహాన్ని, పెల్లు = అధికముగా, అ...శక్ - ఆలమిన=వ్యాపించినట్టి, తద్దిశ = ఆదక్షిణదిశయందు, త...ష్ణక్ - తగిలినట్టి = తనకు నంటినట్టి, తనూష్ణ = శరీరతాపమును, ఘ...ల్వన్ - ఘనీభవత్ = కరుడుగట్టిన, మహాజలమయ = మహాదకవికారమగు, శంకర = ఈశ్వరునకు, శ్వశుర = మామయగు, శైలము = హిమవత్పర్వతముయొక్క, శోనల=చరులయందలి, చల్వన్ = శైత్రముచేత, తీర్ఘగన్ = పోగొట్టుకొనుట కని, తెలియఁగవచ్చెన్ = ఎఱుకబడవచ్చెను.

తా. సూర్యుడు దక్షిణదిక్కునుండి యుత్తరదిక్కునకుఁ జనుటకుఁ గారణ మేమనగా, దక్షిణ దిశయందుఁ జూడ్కొందు తనాచ్చియారుండె గావున నాయమతాప హదిక్కుల్ల వ్యాపించుగా సూర్యుఁ డచ్చట నుండగా నతనికి నావేడిమి దాఁకుట

వలన హిమవత్సర్వకము చఱియలలాని శైత్యముచేత వాకాళ నడంచుకొనుటకై యా యుత్తర దిశకు బోయెను. కావ్యలింగానుప్రాణితఫహాప్రేక్షాలంకారము.

తే. కినిసి వలతోడు దండెత్తఁగేతు వగుట

మీన మిలఁ దోచు టుచితంబుమేష మేమి

పని యనఁగనేల? విరహాఖ్యైఁగ బాంధయువతి

దాహమున కగ్ని గాఁగఁ దగ్గతైయు రాదె ?

98

టీ. కినిసి = కోపించి, వలతోడు = మన్మథుఁడు, దండెత్తఁ = విరహముమీద దండెత్తిరాఁగా, కేతువగుట = బెక్కిచూచేత, మీనము = మత్స్యము, (మీనసంక్రాంతి యుచుట), 'ప్రద్యుమ్నోమీనకేతనః' అని యమరము. ఇల = భూమియందు, తోచుట = కనబడుట, ఉచితంబు = తగినదియే, మేషము = మేక, (మేషసంక్రాంతి యుచుట), ఏమిపనియనఁగ నేల = ఏమిపనికివచ్చెననుటయేల, విరహాఖ్యై = విరహమునెడుపేరిచేత, పాం...కు - పాంశు = విసోగవగులగు, యువతి = ఉవిదలయొక్క. దాహమునకు = దహించుటకై, అగ్ని = అగ్ని, గాఁగ = వచ్చుచుండఁగా, తత్తడియు = వాహనమును, రాదె = రాదా. (వచ్చును.)

తా. మన్మథునకు మీనము బెక్కిము గావున నతఁడు దండెత్త వచ్చునట్లు దది కనబడుట నరియేగాని, మేష మేల వచ్చె ననఁగా నగ్ని మేషవాహనుడుగావున నతఁడు విరహ ము నామముచేత వియోగియలకు దహించుటకై రాఁగా నతని వాహనముకూడవచ్చెను, మీన సంక్రాంతి వచ్చి యాసెల గడచి మేషసంక్రాంతి వచ్చెను. క్లేషచేత మీనమేషములకు సంతాపకరత్వము చెప్పినాఁడు గనుక నలంకారముచేత వస్తుధ్వని.

చ. ప్రియ పరిరంభణ ద్రధిమఁగెల్లెఁడై త్రుడు వచ్చి చేయుగా

వ్యయ మని నీతునంద చెలువ ల్పెదవు ల్దడుపంగ వచ్చెదా

రయమునఁ జేర్చి యా ఋతువుఁగ రాఁ జలి విచ్చి తొఱంగి రయ్యవ

స్థయుచితమే కదా విపది ? ధైర్య మనం జనుమాట యింతకుకే. 99

టీ. ప్రి...ల్లు-ప్రియ = ప్రియులయొక్క, పరిరంభణ = ఆలింగనములయొక్క ద్రధిమ = దార్ద్రముయొక్క, గెల్లె = ఆధిక్యమును, ఇల = భవిష్యత్కాలముందు త్రుడు = మధుమాసము, వచ్చి = ఆసన్నుడై, వ్యయమునీయుగా = నాశమ జేయునుగదా, అని = అనుకొని, నీతునంద = చలికాలమందే, చెలువ = సుందలు, పెదవులడుగుగఁ = భయముచేతఁ బెదవులు దడుపుకొనుచుండఁగా (చ.

చేతఁ బగిలిన పెదవులను నాలుకలచేఁ దడుపుదురు గనుక దానిని భయానుభావము గాఁ జెప్పినాఁడు), ఆ ఋతువు=ఆవసంతర్తువు, తా= తాను, రయమున= వేగము చేతను, పేర్చి=అతిశయించి, వచ్చె=ప్రవేశించెను, రా= అట్లురాగా, చలిపిచ్చి = చలిదీటి, (భయములేకయనుటయును, వసంతర్తువురాగానే చలిపోయెనుట), అయ్య వస్థ = అట్లు భయపడి పెదవులుదడుపుటయును, చలిచేతఁదడుపుచుండుటయును, తొఱిగిరి=విడిచిరి. ఇంతకు=ఇంతవనికిని, వివదితైర్యమనజనుక = అప్పుడు మైర్యముండ వలయు ననఁగా నొప్పుచున్న, మాట = వాక్యము, 'వివదితైర్య మథాభ్యుదయేక్షమా' అను వాక్యమనుట, ఉచితమేకదా = తగినదేకదా.

తా. స్త్రీలందఱు తమ ప్రియుల దిగి కొఁగిలింత లొకఁ జైత్రుఁడు వచ్చి యుప్పుటివరే నుండనిక నశించజేయు నని చలికాలమందే భయపడి పెదవులు దడిపి కొను చుండఁగా నతఁడు రానే వచ్చెను; అట్లు రాగా వారు చలిదీటి యా యవస్థ విడిచిరి, వివది తైర్య మనుమాట యీవని కుచితమే కదా! చలికాలములో వరే జైత్రమాసములో గాఢాలింగనము లుండ వనియును, జలిచేతఁ బెదవులు పగులగా నాలుక కొనలచేఁ దడుపుకొందు రనియును, వసంతర్తువు రాగానే చలి తగ్గెననియును, వారా పెదవులు దడుపుట మాని రనియును భావము. హేనూత్ప్రేక్ష, క్షేమాలంకారములు.

ఉ. సృష్ట బహువ్రణం బయిన నీ నీతున కల్పి నిజోష్ఠపల్లవో
చిచ్ఛముఁ గొన్న దిష్టుధు విసేయన కింతులుమోవిఁ దన్నధూ
చిచ్ఛముఁ గొన్న యొచ్చె మఱిజేసిన వారు కృతం బెఱింగి వి
సృష్టముగా నొనర్చిరి వసంతున కూటట దోహదంబులన్. 100

టీ. ని...ముక=నిజోష్ఠపల్లవ=నిజ = తమయొక్క, పిష్ఠపల్లవ = మోవిచిగురుల యొక్క, ఉచిచ్ఛముక = ఎఱిగిరి, కొన్నది = గ్రహించినది, ఇష్టుధువు = ఈతేయ, ఇసేయనక = చీయనక, ఇంతులు = స్త్రీలు, సృ...బు=సృష్ట = సృజింపబడిన, బహువ్రణంబు = పలుగాయములగలది, ఐన, నీతునకు = చలికాలమునకు, అల్పి = వెఱచి, మోవి = అధరోష్ఠమునందు, తన్నధూచిచ్ఛముక=తల్ = తమ చేతనిరసింపబడినట్టి, మధూచిచ్ఛముక = తేయకెఱిగిలయైనమయినమును, 'మధూచిష్టుంతు సిక్థకమ్' అని యమరము. కొన్న=గ్రహించిన, ఒచ్చెము = లోపమును, అఱిజేసినక = పోవునట్లైన ర్పణగా, వారు = అస్త్రీలు, కృతంబెఱింగి = ఉపకారమెఱిగి, వసంతునకు = మధు మాసమునకు, దోహదంబులక = దశవిధదోహదములచేత, 'తరుగుల్లలతాదీనా మకాలే కుశలైః కృతం, పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్వాత్మ తల్పియా' యని దోహదప్రకారము. డోటటుక=విక్రొందిని, విస్ఫుష్టముగాక = ప్రకట మగునట్లు, ఒనర్చిరి = చేసిరి.

తా. స్త్రీలు మున్ను లేనియద్రావునెడ నది యోవ్యవల్లవములయందలి మాధుర్యమును బుచ్చుకొన్నదిగానఁ దమయెంగిలి తిన్న దని తెలిసియు దానికి రోతపడక చలికి వెఱచి తమ పెదవులయందున్నట్టి లేనియ కెంగిలి యగు మయినమును జలిపుండ్ల కడ్డముగాఁ బెట్టుకొనియుండిరి. వసంతర్తువు గాఁగానే చలి పోయెను గావున, వార లామయినము వదలునట్లు, ఆనఁగా తమ నా చిన్నతనము నీ వసంతుఁడు పోగొట్టె నని యుపకారస్మృతి గలిగి, యందులకుఁ బ్రత్యుపకారముగా వసంతుని కార్య మగు పుష్పింపఁజేయుటకు దామే దోహదములచేతఁ గనఁబఱచి యతనికి నూఱుట గలుగఁజేసిరి. పరివృత్త్యలంకారము.

మ. మునుపే చంద్రబలంబు గల్గి మలయంపుం గవ్వు లేగాడ్పుఁ దే
రున నేతెంచు లతాంతబాణునకు సూర్యుండు స్తహిం గ్రొత్తగా
ననుకూలించెఁ జలంబున నిర్విహితప్రాణావహారంబు నే
యన యూహించు విధాత కృత్య మది యేలామానునెప్పట్టునన్.

టీ. మునుపే=పూర్వమే, చంద్రబలంబుగల్గి=గ్రహచార రీతిచేతఁ జంద్రబలంబు గల్గి, (మన్మథునికిఁ జంద్రుఁడు స్నేహితుఁ డనుట), మ...నన్ - మలయంపు = మలయ పర్వతసంబంధియైనట్టియు, కవ్వు = పరిమళించునట్టి, లేగాడ్పు = మందహాసమునని యెడు, లేరునన్=రగముందు, ఏ...కున్-ఏతెంచు = వచ్చునట్టి, లతాంతబాణునకున్ = పుష్పాస్త్రోదగు మన్మథునికి, సూర్యుండున్ = సూర్యుఁడును, మహిన్ = భూమియందు, గ్రొత్తగా = నూతనముగా, అనుకూలించెన్ = చాలివచ్చెను. (సూర్యుఁడు మేషమునఁ బ్రవేశించి వసంతర్తువును లేగా నది మన్మథునకు సాహాయ్యమయ్యెననియును, చంద్ర సూర్యు లనుకూలించి రుతువలనను, మహినుటవలనను, గాల దేశములు మన్మథునికి మేలిమివై యుండెననియును భావము.) చలంబునన్ = దీర్ఘక్రొధముచేత, నిర్విహిత ప్రాణావహారంబు - నిర్విహిత = పాంశస్త్రిలయొక్క, ప్రాణ = ప్రాణములయొక్క, ఆవహారంబు = అవహరణమును, చేయన = చేయుటకే, (అపధారణము), ఊ...మ-ఊహించు = సంకల్పించెడు, విధాత = బ్రహ్మయొక్క, కృత్యము = కార్యము, అది = అట్టిది, ఎప్పట్టునన్ = ఎచ్చోట్టనైన, ఏలామానున్ = ఏమిటికి విరమించును, కొనసాగు ననుట. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

క. మలయకటకోటజస్థిత

కలశీసుత నేవ నిట్లు ॥ గనెనొ తదాత్మా

నిలుఁ డనగ నలసవృత్తిన

మెలఁగుచు నాపోశనించె ॥ మిహికాజలధిన్.

టీ. మ...వో-మలయ = మలయపర్వతముయొక్క, కటక = చఱియయందలి, 'కటకం వలయే సానా రాజధానీ నితంబయో?' అని నిఘంటువు. ఈటజ=పర్వ కాలయూదు, స్థిత = ఉండిన, కలశీమత = కలశసంభవుఁ డగు నగస్త్యమహామునియొక్క, 'వేవో' = శుక్రావచేత, తదాశానిలండు-తరో = ఆదక్షిణపుదియగు, ఆశా = దిశయందలి, అని లండు = వాయువు, ఇట్లు = ఈవక్ష్యమాణక్రమముగా, కసెనో యనంగ్ = పాంచినో యనునట్లు, అలసవృత్తిన - అలస = ప్రాలుమాలిన, వృత్తిన = వర్తనముచేతనే, 'మెల' గుచుక్ = సంచరించుచు, మిహికాజలధిక్-మిహికా = మంచనియెడు, 'ప్రాత్రేయం మిహికాచసా' అని యమరము. జలధిక్ = సముద్రమును, అపాశనిచెక్ = అపాశనము చేసెను.

తా. సముద్రపానముచేసియున్న యగస్త్యుండు నివసించెడు దక్షిణదిశయందే మలయమారుత ముండును గావున, నాయనయొద్ద శుక్రావచేసి తానును దనగురువు వలెనే మంచనియెడు కడలిని ద్రావె ననియును 'మీనే శీతనివారణ' మ్మని యున్నది గావునఁ జైత్రమాసమందు మంచు ఇనికిపోవుటచే, మంచ మారుతము వీచెను.

క. మలయతరు న్యాయను యిలఁ

గలతరువులకెల్లఁ జేయఁ శ గాఁ బొలనెఁ జుమి

యలరించునెపంబునఁ బరి

మలితములుగ ననగ నచటి శ మారుత మొలనెక్.

103

టీ. మ...మ - మలయతరు = మలయపర్వతమందలి చందనవృక్షములయొక్క, న్యాయను = న్యాయమే, (పరిమళగుణమే యనుట), ఇలక్ = భూమియందు, కల తరువులకెల్లక్ = ఉన్న సమస్తవృక్షములకును, చేయఁగాక్ = చేయుటకై, అలరించు నెపంబునక్ = పుష్పించెడువ్యాజముచేత, పరిమలితములుగక్ = సంజాత పరిమళము లగునట్లు, పొలనెఁజుమి = వీచెనుజుమి, అనగ్ = అనునట్లు, అచటిమారుతము = అమలయపర్వతమందలి వాయువు, ఒలనెక్ = పొలనెను.

తా. మలయ పర్వతమందలి చందనవృక్షములకుఁ గల పరిమళగుణమే భూమి యందలి యెల్ల చెట్లకుఁ గలుగఁ జేసెడు నిమిత్తము వానిఁ బుష్పింప జేసెడువ్యాజము చేతఁ బరిమళము గలిగి ననిపించి సంచరించెనో యనునట్లు, మలయ మారుతము వీచెను. ఎల్ల తరువులు లెస్సగా పుష్పించి పరిమళించుచుండెను.

ఉ. కుప్పసము ల్వదల్చి రిజిశగుబ్బల నొత్తిలి హత్తి వేగుజా

మిప్పలలర్చు గాడ్పుల కధీశుఁ గ్రమంబున ఘర్త శంకమై

అమర్త—30

నువ్వులిలంగ దోమతెర ॥ లుప్పర మెత్తిరి దక్కి దూష్టముల్
డెప్పరమైన లోహశకటీ ప్రకటికరణంబుఁ గామినుల్. 104

టీ. కామినుల్ = వలపుగలముతులు, కుప్పసములు = కూర్చొనములను, (అని కల ననుట), వదల్చిరి = నడలించిరి, ఇఱిగుబ్బల్ = క్రిక్కిరిసిన గొప్పచప్పులచేత, (వలిగుబ్బల ననుపాతమున శితలస్తనములచేత ననియర్థము. 'కూపోదకం వటచ్చాయా తాంబూలం స్తనమండలం, శితకాలే భవేదుష్టముష్టకాలేతు శితల' మ్మని యున్నది. అధీశుల్ = తమప్రియుని, ఒత్తిలి = ఒత్తిలి, హత్తి = ఆలించనము చేసికొని, క్రమంబున = కొంతసేపునకు, మైక్ = శరీరమందు, ఘర్మశంక = చెమ్మటపోసె ననునది యము, ఉప్పలిలంగల్ = ఉత్పత్తికాఁగా, వేగుజాము = వేసువజామునందు, ఇప్పల లర్చు = ఇప్పచెట్టుఁ బుష్పించుజేసెడు, గాడ్పులకుల్ = వాయువులకుఁగా, దోమతెరలు = మళకబాధానివృత్త్యర్థముగావేసియున్న తెరబట్టలను, ఉప్పరమెత్తిరి = వైకెగయవేసిరి, దూష్టముల్ = కాఁకలు, డెప్పరమైన్ = అతిశయముకాఁగా, లో...బుల్ - లోహశకటీ = ఇనుపకుంపట్లయొక్క, ప్రకటికరణంబుల్ = బయల్పడుచుటను, తక్కిరి = మానివేసిరి.

తా. కామినులు చలికాలమందువలె అవిఁలు దొడుగక యవి నడల్చి తా మెత్తిలి నాథులు గొలిచించుకొని తమ క్రిక్కిరిసిన గుబ్బలు వారి తొమ్ములు దాఁచుట ట్టునిచికొని కొంతసేపునకు శరీరమందు జేనుట వోసె నని సుశయించి ప్రభాత సమయమందు నివృత్తుల విప్పఁ జేసెడు వాయువులు మెల్లన వీచుచుండఁగా మంచముల దోమతెరలు వైకెగయ నెత్తిరి గాని, తొల్లింటి యట్లు యినుపకుంపట్లు గదలింపరైరి. స్వభావోక్త్యలంకారము.

మ. అరుణాంశుండు హిమర్తు వన్ రజని డీలై క్రుంకి పుష్పర్తు వా
సర కల్యోదితుఁ డాచు మున్న యిడుటఁ న్నామకూచాలేపనం
కరసాంద్రాగ్ని శిఖారుణప్రభఁ గొనెన్ ॥ గాకున్నఁ గాలజ్ఞప
త్త్రిరుతం బెట్లు చెలంగు మానకుపితృస్త్రీ కర్ణ దంభోలిమై. 105

టీ. అరుణాంశుండు = అరుణశిరఃకుండగు సూర్యుండు, హి...న్ - హిమర్తువన్ = హేమంతమును పనియెడు, రజనిన్ = రాత్రియందు, డీలై = దుర్బలఁడై, క్రుంకి = అస్తమించి, శ్లో. 'ఉపచితేషు పరేష్వసమర్థతాం వ్రజతి కాలవకా ద్బలవానపి, తపసి మందగభస్తి రభిశుమా న్నుహి మహాహి మహానికరోభవేత్.' అన్నట్లు హేమంతర్తువు నందు సూర్యుండు బలహీనుఁ డనియును రాత్రియందు బలహీనుఁడై యస్తమించి యని యును భావము. పు...దు-పుష్పర్తు = వసంతర్తువనెడి, వాసర = దినముయొక్క, కల్య = స్రాతఃకాలమందు, 'ప్రత్యూహోహర్మఘం కల్యప్' అని యుతుము. ఉదితుఁడాచుల్ =

ఉదయించుచు, మున్నయిడుటకొ = మునుపు నిలచియుండుటచేత, శ్యా...భక్ - శ్యామా = చామలయొక్క, కుచ = గుబ్బలయందలి, అలేప = కలపములోడును, సంకర = కూడియున్న, సాంద్ర = దట్టమగు, అగ్నిశిఖ = కుంకుమపువ్వునెడి యగ్నిశ్వాసయందలి, అరుణప్రభా = ఎఱ్ఱనగుతనకాంతిని, కొనెకొ = మరలగ్రహించెను. 'కామినిస్తనభర గిరిదుర్గసీమ్ని నిర్భయ నిలీన నిదాఘ భార' అన్నట్లు స్త్రీల కుచములయందుఁ జలికాలమున నగ్నిదాగుట ప్రసిద్ధము. సూర్యుఁ డస్తమించునప్పుడు దన లేజ మగ్నిలో నునుచుట 'దినాంతే నిహితం లేజ స్ఫులితేవ హతాశన' అన్నట్లు ప్రసిద్ధము. మఱియు 'కుంకుమేగ్నిశిఖా మతమ్' అను నిఘంటువుచేత నగ్నిశిఖ మను నామముగల కుంకుమ పువ్వు స్త్రీలు కుచములయందు హేమంత సమయము దలఁచిని యుండిరి గనుక నాకుంకుమపువ్వునందలి యరుణకాంతి యనుట. హేమర్తువను రాత్రిచని, వసంతర్తువను మఱునాఁటి ప్రభాతము వచ్చె ననుట. కామన్నకొ = అట్టురామన్న. కా...మ-కాలజ్ఞపత్రి = కుక్కుటములయొక్క, రుతంబు = నాదము, మా...శి-మానకుపితస్త్రీ = నాథునితప్పునఁ గోపించియున్న స్త్రీలయొక్క, కర్ణ = చెవులకు, సుభాశి ఐ=వజ్రాయుధమువలెఁ గఠోరమై, ఎట్లు చెలంగుకొ = విభాగి విజృంభించును? కాలజ్ఞపత్రి యనఁగా 'కాలం వసంత కాలం కానాలి వేర్తీలికాలజ్ఞ' అను వ్యుత్పత్తిచేతఁ గోకిలము 'కాలజ్ఞ పికకుక్కుటా' అని శాశ్వతః నిఘంటువున నున్నది గనుక 'వసంతకాలే సంప్రాప్తే కాకాకాకః పికపిక' అని యన్నట్లు, కోయిలలు గూనె ననుటయు, జెల్లవాఱు జామునఁ గోడికూసినఁ బోలయలుకఁ బూనియున్న పొలఁతులకు భయ మగు ననుటయును. వసంత ర్తువునందుఁ గోయిల కూయఁగానే మానకుపితురాలగు స్త్రీకి విరహము గలుగు ననుటయు ప్రసిద్ధములు.

తా. సూర్యుఁడు చలికాలము వదలి వసంతకాలమందు లెస్స ప్రకాశించెను. కావున, నాహేమంతర్తు వతనికి రాత్రిప్రాయమై యుండెను; అప్పు డతని కరుణ కాంతి హేమప్రచ్ఛన్నమై యుండును; వసంతర్తువు ప్రాతఃకాలము వలె నుండును; అప్పుడు స్త్రీలు స్తనములయందుఁ గుంకుమ పువ్వులందుకొనుట మానిరి గావున నది సూర్యసంబాధి యగు రుద్రాకాంతియై యుండి యాస్త్రీల స్తనములయందలి యగ్నికి నొప్పుగించుట మరల గ్రహించుటబడిన ట్లుండెను. ఆ వసంతర్తువు సూర్యోదయకాలము గానిపట్ల కాలజ్ఞములగు కోయిలలయొక్కయు, గోళ్లయొక్కయుఁ గూత లేల వినవచ్చును? అని విని మానకుపితలగు యువతులు భయపడుటకుఁ గతంబేమి? అనుమానానుప్రాణిత రూపకాలంకారము.

తే. మృగదాలేపమును మాని १ రగరుకలనఁ
జన్నుఁగవ మీఁది కొప్పిరి १ బన్నసరము

లాంటి కురువేరు పోచకుఁ గంటగింప

రైరి తులీమెడు సరపువ్వలం దటవలు.

106

టీ. అలివలు = స్త్రీలు, మృగమదాలేపము = కస్తూరి యలఁదుకొనుటను, అగరు కలనక్ = అగరుగంధ మలఁదుకొనుట, మానిరి = విస్మించిరి, చమ్మగవమిఁదికి = కుచద్వయోపరిభాగమునకు, బన్నసరములు = ముత్యాలహారములు, ఒప్పిరి = సమ్మతించిరి, తులీమెడు = తమకురులయందుఁ జెక్కెడు, సరపువ్వలందు = దండలుగట్టిన పుష్పములయందు, ఒంటికురువేరు పోచకు = ఒక్కఁడైనలామజ్జలేశమునకు, కంటగింపరైరి = ఏవగింపరైరి. ఏవగింపక ధరించి రుట. ఇవి యన్నియు సమశ్చోష్ణము లగు నుపచారములు. స్వభావోక్త్యలంకారము.

చ. చిలువసుధారసాధరల గెల్వపులుబుక్కిటితావిఁ దీయ నై
వలపులనందు తల్పియుల గెల్వవిషజ్వలనోత్త నొట్ట నై
వెలువడి దద్దుణిద్వితయ గెల్వ వేధఁ జూమి యన ప్రానుపట్టుటల్
తలిరులు పుట్టుటల్ గలుగఁ గెల్వదొనై జందనశైలవాతముల్.

టీ. చందనశైలవాతముల్ = మలయమారుతములు, చి...వి - చిలువసుధారసాధరల = అమృతరసమువంటి యధరోష్ణములుగల నాగకన్యలయొక్క, చెల్వపు = సుందరమగు, పుక్కిటితావి = పుక్కిళ్లపరిమళముచేత, తీయనై = మధురమై, వ...వ్ - వలపులనందు = ప్రేమపశ్యులయిన, తల్పియుల = ఆయాఁడుబాములమగలగు మగపాములయొక్క, వక్త్రవిష = పుక్కిళ్లవిషమనియెడు, జ్వలన = అగ్నియొక్క, ఊష్ణ = వేడిమిచేత, ఒట్టనై = తీక్షణమై, వెలువడి = బయలుదేలి, తల్ = ఆ, గుణ = మాధుర్యతీక్షణగుణములయొక్క, ద్వితయ = ద్వంద్వమువలన నయిన, వేధ = వేధచేత, చుమి = చుమా, అనక్ = అనఁగా, ప్రానుపట్టుటల్ = ఆ వాయుత్వలసోఁకుటవలన శరీరములు నిశ్చేష్టితములగుటయు, ఆకులురాలి ప్రాకులుమాత్ర మగవడుచుండుటయు, (ఇది విహగ్నిగుణము), తలిరులుపుట్టుటల్ = చెట్లయందుఁ జిగుళ్లుదయించుటయును, (ఇది యధర మాధుర్య గుణము), కలుగక్ = కలుగునట్లుగా, తార్కొనక్ = విసరెను.

తా. మలయమారుతము వచ్చునప్పు డాఁడుబాములు మగపాము లావర్తము మీఁద నీ వాయువును భక్షించుటచేత రెండు గుణములు గలిగి యాఁడుబాముల పానముచేత జిగుళ్లుపుట్టుటయును మగపాముల పానముచేత ప్రాస్థెట్టుటయును గలుగును. (ఈ పద్యమునందు తృతీయము దోహదపాదుగాదు. 'ఊర్ధ్వపుండ్రం వామధ్యద్విపండ్రం భారయేత్, శ్రుణుషణ్ముఖతన్తథ్యేః ఉపాయాహం శ్రియా హరిః' అనియున్నది.

మ. మదనస్యందనతా స్వవృత్తిః దైలిపెం శ బాటిర భూభృద్వల
 స్పదువాతం బలిపక్వ పాదప లతా ॥ వృంతావళీ మూలరం
 ద్రదళత్పంకజకర్ణికాగణహరిద్రాభంగ భా భాసుర
 ఛదన ఛద్ధవివర్తికాంచన కనశ్చక్రఛటాఛీత్కృతిన్. 109

టీ. పా...మ - పాటిరభూభృత్ = మలయపర్వతమందు, వలత్ = సుడియు
 చున్న, మృదువాతంబు = మందమారుతము, అ...తిక్ - ఆలిపక్వ = మిగులఁబడిన,
 పాదప = వృక్షములయొక్కయు, లతా = తీగెలయొక్కయు, వృంతఃపూదోడిమల
 యొక్క, 'వృంతం ప్రసవబంధన' మ్మని యమరము. అవళీ-పత్తిలయొక్క, మూలరంధ్ర =
 మొదళ్లగండ్లనుండి, దళత్ = విరియఁబడుచున్న, పంకజకర్ణికా = తామరమిద్దెల
 యొక్క, గణఃసమూహముయొక్కయు, హరిద్రాభంగ = పసుపుఁజిందఱలయొక్కయు,
 భా = కాంతిపండికాంతిచేత, భాసుర = ప్రకాశించుచున్న, ఛదన = ఆకులనియెడు,
 ఛద్ధ = వ్యాజముచేత, వివర్తి = గిఱిగిఱిగిఱిమొనచున్న, కాంచన = బంగారుచేత, కనత్ =
 ప్రకాశించుచున్న, చక్ర = బండికండ్లయొక్క, ఛటా = గుంపుయొక్క, ఛీత్కృతిక్ =
 ఛీత్కారముచేత, మ...త్తిక్-మంచన = మన్నఁగనికి, స్వందనతా = రోషమగుటయందు,
 స్వవృత్తిక్ = తనవ్యాపారమును, తెలిపెన్ = ఎఱుకపఱిచెను.

తా. చెట్లమీఁదనుండియు దీరగెలమీఁదనుండియు బండుటాకులు దోడిమ లూడి
 తామర మిద్దెలవలెను బనుపు జిందఱలవలెను బచ్చనై కొంచెము ధ్వనితో గిఱిగిఱి దిరుగు
 చుండెను. అవి యట్లుగట వాయువు మన్నఁగనికి రోషమగుటకు గుఱుతుగా నాబాడి
 బంగారు చక్రములు దిరుగుచున్నవో యన్నట్లుండెను. 'మందానిలస్యందనక' అని దక్షిణ
 వాయువునకు మన్నఁగరోత్వము ప్రసిద్ధము. కైతవాచపన్న వాలంకారము.

వ. తదనంతరంబ.

109

సీ. క్షౌ వశా రక్త రాంకవ మరణ్యానిమ
 ధూదితారుణిమవల్లురగరసని
 కోద్ధతి తరుగరుత్తద్గరు ద్గణ ముద్భి
 దాహార్యదీమూలరోహితంబు
 నవ విళిందస్రాహాణకనిమంత్రిణ శోభ
 నాక్షత ప్రతివాహన విభక్త
 పరభృతాఘస్రాప్త ॥ పత్తిక మూలతీ
 త్రాసాచయావహార్ద్రక్షుశబము

తే. ప్రమదవన వనదేవతాసముదయాంగ

రాగ మినజ హరిజగత్పూరిత కాణ

కషణదలితదళాంతసంక్రాంత కాంతి

ఘనమణికలాకచిగురాకుగలయ మొలిచె.

110

టీ. త్వా...ము-త్వా = భూమి యనెడు, వశా = ఆడేనుగునకు, 'కరణీ ధేనుకావశా' అని యమరము. రక్త = ఎఱ్ఱనగు, రాంకవము. బూర్నిసును, 'రాంకవం వృగరోమజమ్' అని యమరము. అరణ్యాని = మహారణ్యమునకు, 'మహారణ్యమరణ్యానీ' అని యమరము. మధు = వసంతర్తువనుమద్యముచేత, ఉదిత = పుట్టినట్టి, అరుణిమ ఎఱుపును, వల్లభ రగ = తీగెలనియెడు పాములయొక్క, రసనీకా = నాలుకయొక్క, ఉద్ధతి = బయలు వెడలుటయును, తరు...ము-తరు = వృక్షములనియెడు, గరుత్మత్ = గరుత్మంతులయొక్క, గరుత్ = తొక్కలయొక్క, గణము = సమూహమును, ఉ...బు - ఉచ్ఛిల్త = పొదలనియెడు, అహర్నదీమాత = కల్పితమేఘములకు, రోహితంబు = కొరడును, 'ఇంద్ర యుధంశక్రధనుస్తదేవబుజరోహితమ్' అని యమరము. న...తి-నవ = నూతనమును, మిళింద = తుమ్మెదలనియెడు, ప్రాణానికి = అతిథులయొక్క, ప్రతతి = సమూహమును, వా...క-నాయన = కాకులతోడ, విభక్త = పలుపడెను, పరిభ్రత = కోయిలలయొక్క, పీఘ = గుంపుచేత, ప్రాప్త = పొందబడెను, పత్రిక = విభాగపరిష్కార పత్రికయును, (వసంతముతు ప్రాణానే కాకులతో గోకిలలు పలుపడుట ప్రసిద్ధము), మా...ము-మాలతి = జాజిచెట్టనకు, త్రాస = భయమనెడు, ఆమయ = రోగమును, ఆవహ = కలుగజేయునట్టి, ఆర్ద్రక్షతజము = పచ్చిరక్తమును, ప్ర...ము-ప్రమదవన = శ్రీదోద్యానములయందలి, వనదేవతా = వనదేవతలయొక్క, సముదయ = సమూహముయొక్క, అంగరాగము = కుంకుమపుమైపురాళయును, ఇనజ = సూర్య పుత్రుడగుయమునియొక్క, 'ఇనస్సూర్యే ప్రభావః' అని నిఘంటువు. హరిత్ = దిక్కుగుడక్షిణసంబాధి యగు, జగత్పూరిత = వాయు పనియెడు, కాణ = సానలతోడి, కషణ = ఒఱిపిడిచేత, దళిత = రాల్చబడెను, దళ = ఆకులనెడుపొరలయొక్క, అంత = నాశముచేత, 'అంతోనాశో ద్యయోర్మృత్యు' అని యమరము. సంక్రాంత = నెరసినట్టి, కాంతి = దీప్తిగల, ఘన = గొప్పయగు, మణికలాక = రత్నపుకణికయునగు, చిగురాకు = వల్లవములు, (జాత్యేక వచనము), కలయక = అంతటను, మొలిచె = మొనసూపెను.

తా. భూమి యనియెడు నాడేనుగుపై గప్పిన యెఱ్ఱబూర్నిసువలెను, మహారణ్యమునకు వసంతముతు వను మద్యముచేత దోచిన రక్తకాంతివలెను, తీగెలనియెడు పాముల వను నాలుకలు వెడల్ప నిడెనో యనునట్లును, వృక్షము లనియెడు

గరుడ పక్షుల తోక్కలో యనునట్లును, పొద లనియెడు కల్పిత మేఘములకు గొరడు లను పగిదిసి, తుమ్మెద లను నభ్యాగతులనుఁ గ్రోతగఁ బిలుచుటకై యునిచిన కోభనా యతములగు చందమునను, కాకులతోడఁ గూడియుండి యప్పుడు వేఱుపడిపోయెడు కోకిలముల కొదవిన విభాగ పత్రికలయందమునను, జాజిచెట్టుకు భయరోగమును గల్పించు క్రొత్తనెత్తుటి భంగిని, క్రీడోద్యాన వనదేవతలు నెమ్మేనులఁ బూసికొన్న కుంకుమంపు మైపూత భాతిని, మలయమారుత మను సానతో నొఱయంబడి రాతిన యాకులచేతఁ గానఁబడిన మొదగు దీప్తి గలిగిన గొప్ప రత్నశలాకలజ్జోకయనం దగి చిగురాకు మొనసి కనఁబడియెను.

తే. శరనిధుల మాఘ్యములు దీతై శ మరున కట్టి

యడరున జయింతు మని కదా శ యద్దినాళిఁ

గ్రూరతిథిఁ గృష్ణరజనిఁ దదైవ్వరిఁ గనియుఁ

బెద్ద లిపురాకులబట్టెన శ పెట్టువడిరి.

111

టీ. మరునకుఁ = స్మరునికి, శరనిధులఁ = అంబదొనలయందు, మాఘ్యములు = మొల్లపువ్వు లనియెడు బాణములు, తీతై = సమసిపోయెను, (వసంతర్తువులో మొల్లలు పూయ వుట.), అట్టియడరునఁ = ఆనంకటమునందు, (బాణము లేనివేళ ననుట), పెద్ద లు = వృద్ధులు, (యోగు లనుట), జయింతును = మన్నఁఁగనిఁ గెల్తము, అనికదా = అనియే కాదా, అద్దినాళిఁ = ఆమాఘవినశరంపరయందు, గ్రూరతిథిఁ = గ్రూరతిథియైన, కృష్ణ రజనిఁ = బహుళపక్ష చతుర్దశి రాత్రియందు, (శివరాత్రినాఁ డనుట), తదైవ్వరిఁ = ఆ మన్నఁగవైరి యగుశివుని, కనియుఁ = చూచియు, (గీచించి యుట.), ఇపురాకుల బట్టెన = చిగురాకనియెడు పట్టాకర్తిచేతనే, పెట్టువడిరి = చెబ్బుచినిరి.

తా. పెద్దలగువారు మన్నఁగనికి మొల్లములుకులు లేని తఱి వేచి, యాయితకట మున నతని గెల్త మని తలంచి, యతని విరోధియగు శివుని గ్రూరతిథి యగు చీకటి రాత్రియందుఁ జూచియుఁ బ్రయోజనము లేక పోవుటయేకాక, యా మన్నఁగఁడు తనకుబాణములు లేకుండెను జిగురా కనియెడు పట్టాకర్తిచేతనే పసంకర్తుప్రారంభ కాలమునందు వారల బ్రహించి జయము గొనెను.

తే. అవని నచ్చడు దవోదితుం శ దై న యట్టి

మరునకుం గుసుమర్తు వశ్చన్త్రసాని

బొడ్డుగోసిన కొడవలి శ బోలే విరహి

దారకం బయ్యెఁ గింకుకశోరకంబు.

112

టీ. ఆవని = భూమియందు, ఆపుడు = తత్కాలమందు, నవోదితుడైన = నూతనముగా నువ్వయిన, (ఆభ్యుదయమొందిన యచట). ఆట్టి-ఆప్రసిద్ధుడగు, మరనకు = న్నరునకు, పునుదుర్తు వక్ = వసంతర్తు పనియెడు, మంత్రసాని = సుఖప్రసవముచేయు చునట్టిస్త్రీ, బొడ్డుగోసిన = నాభినాళచ్ఛేదముజేసిన, కొడవలెబోలె = లవిత్రము వలెనే, కింకుకకోరకంబు = మోదుగుమొగ్గ, విరహి = వియోగులకు, దారకంబయ్యె = ఛేదకమాయెను.

తా. వసంతర్తువునందు మోదుగులు పుష్పించుగా నామొగ్గ పంకరగా నెఱునై యుండుటవలన నప్పుడు పుట్టిన మన్మథుని బొడ్డు గోసిన నెత్తుకుతోడిలిక్కిరాడవలె వలె నుండి విరహులకు పేథం జేయున దాయెను.

చ. కుసుమము లెల్లఁ గామినులకొప్పుల నుండ నటుండ లేమి నీ
గైఁగఁగ వంగినట్లు జనియించె నన ల్పటి వంగి జీవితే
శసమితి కొమ్మలం గరచి ॥ చల్లఁ గుచక్షణి కాంగ రాగమా
టపడె యటంచు రాగిలిన ॥ యట్లులు గాగిలి విచ్చెఁ గింకుకొ. 113

టీ. కుసుమములెల్ల = సమస్తపుష్పములును, కా...లక-కామినుల = యువకులయొక్క, కొప్పుల = ధమ్మిల్లములయందు, ఉండ = ధరింపఁబడియుండఁగా. అటుండలేమి = తా మట్లుండ లేకపోవుటచేత, (నిర్లంఘములగుటచేత నగుట), సిగ్గెనఁగ = లజ్జ యతిశయించుగా, పంగినట్లు = నన్దుములైనటువలె, ననల్ = మొగ్గలు, జనియించె = పుట్టెను మఱి = పిమ్మట, పంగి = అట్లే పంగియుండి, జీవితేశసమితి = జీవితేశ-ఆస్త్రీలప్రాణాధులయొక్క, సమితి = సమాహము, గరచి = రసముదీసి, కొమ్మల = చివ్వునొప్పులచేత. చల్ల = చిమ్ముచుండఁగా, (మోదుగుపూమొగ్గల రసము దీసి వసంతములాడుదురనుట), కు... - కుచ = క్షనములయందు, క్షణిక = క్షణమాత్రముండెడు, అంగరాగమాట = మైపురయగుట, అనఁ = నల్పము, (అన్ని పుష్పములవలె గొప్పలయందుండుటకంటె జమ్మలపై జేరుట సామాన్యము గా డనుట), అటంచు = అనుకొను, రాగిలినయట్లులు = రంజిల్లినభంగి, రాగి = రక్తిగలిగి, కింకుకొ = మోదుగుపెట్టునందు, విచ్చె = వికసించెను, ఎఱునై మోదుగుపువ్వులు వికసితై ననుట.

ఉ. నై పుణి జందనాద్రి గహానదుమ సారథ వీచి దామ్రప
ర్ణిపరిలబ్ధ మాత్మికమణిప్రకరంబులు దోచి దక్షిణా
శాపవసుండు సల్లు వెదఁ ॥ జల్ల జనించెన కాక వానికే
లా పొడమఁగ నిప్పాలప ॥ మప్పుడు నావని దోచెఁ గ్రొన్ననల్.

టీ. దక్షిణాశాపవసుండు = దక్షిణదిగ్విద్యుత్, నైపుణి = నేర్పుచేత, తామ్రపర్ణి = తామ్రపర్ణిపరియందు, పరిలబ్ధ = గ్రహించఁబడిన, మాత్మికమణి = ముక్తామణుల

యొక్క, ప్రకరణములు = సమూహములును, చం...చిత్ - చందనాద్రి = మలయ
వర్వతముయొక్క, గహన = అరణ్యమందలి, ద్రుమ = చందనవృక్షములయొక్క, సౌర
భ = పరిమళముయొక్క, వీచిత్ = తరంగమందు, లోచి = లోగఁజేసి, (తడిసి
యనుట), *చల్లువెదక్ = చల్లెడువెదయందు, (లోకమందు గొర్తివెద, చల్లువెద యని
తెండువిధములు. వానిలో వరుసగా నేర్పడియుండునది గొర్తివెదయును, అంతటవ్యాపించి
యుండునది చల్లువెదయును గనుక చల్లువెద యన్నాడు.) చల్లక్ = విత్తనమువేయఁగా,
జనించెనకాక = మొలచెనేకాని, అప్పుడు = అపసౌకల్యమందు, వీనికిత్ = ఈ మొగ్గ
లకు, అపొలపము = అపొలపు, (ముత్తైములవంటి రూపమును బహుళమునుట),
పొడమంగ్ = పుట్టుటకు, ఏలా = ఏమివని, నాక్ = అనునట్లు, క్రొన్ననల్ =
క్రొత్తమొగ్గలు, వనిక్ = వనములయందు, (జాత్యేకవచనము.), లోచెక్ = కనుకడెను.

తా. వనములయందు ముత్తైములవంటి రూపము గలిగి పరిమళముతోడ మొగ్గలు
పుట్టఁగా మలయమారుతము తామ్రపల్లినదిలోని ముత్తైములేతీ యవి మలయవృక్ష
పరిమళలహరీతరంగములో నేర్పగా ముంచి యవియే వెదఁబెట్టి చల్లిన కారణముచేత
మొలకలెత్తినవాకాని లేనియెడ నీచెట్లమీఁది మొగ్గల కా శృంగారము రాదు. ఇట్లు
చెప్పటచేత మలయమారుత మొకకర్తకుఁ డని భవనించుచున్నది.

క. వీరుద్ధ్రమిథునమేళన

కై రతిపతి యేయ దుస్సీహరితద్యుతిఁ బై

నారెగయఁ బొటమరించిన

నారసముల మొనలనంగ నన లవి మించెన్.

115

టీ. వీ...కై-వీరుల్ = లతలయొక్కయు, ద్రు=వృక్షములయొక్కయు, మిథున=
ద్వంద్వముయొక్క, మేళనకై = సంపర్కముకొఱకు, రతిపతి = మన్మథుడు, ఏయక్ =
బాణమువేయఁగా, దుస్సి = నాటియీవలకుండి యూపలికిఁబోయి, హరితద్యుతిక్ =
పచ్చనికాంతిచేత, వైక్ = పరిభ్రమందు, నారెగయక్ = నారయెగి పోవునట్లు,
పొటమరించిన = అంకురించిన, నా...గక్-నారసముల = బాణములయొక్క, మొనలు
అనంగ్ = అగ్రములో యనునట్లు, ననలుఅవి=అమొగ్గలు. (వ్యస్తవికేదము.), మించెన్ =
అతిశయించెను.

తా. లతావృక్షసంపర్కమునకై మన్మథుఁ డాలతలను వృక్షములను దన నారస
ములచే నేయఁగా నవి యాలతావృక్షశరీరములలోఁదూటి వెన్నులయందు మొనలఁ
జూపుచున్నవో యన్నట్లు మొగ్గలు బలిసెను.

* చల్లు వెదచల్ల ప్రశస్తము. (చల్లు వెదకుఁగాని దాని వృతిలేకరూపముగ గొర్తి
వెదకుఁగాని ప్రయోగాంతరములు లేవు. గొర్తి వెద. శ. ర. సూ. నిలలో నగ్రాహ్యము.
చింత్యము. చల్లు = చల్లఁబడునది-విత్తనములు వెదచల్లన్ = అంతటను చల్లుటచే.)

చ. తనయుదరంబునం బొడమి ఓ తామ్రుచిచ్చట లుల్లసిల్లఁ గో
 ల్కొను ధరణీజ సంతతికిఁ ఓ గోరక దంతము లించుకంత ని
 క్కినయది యాదిగాఁగఁ జెలఁగెఁ వనలత్తీ గడుం జెలంగఁగాఁ
 జనుఁ బ్రియఁడైన మాధవుని ఓ సంగతి మీఁదటఁ జాలఁ గల్గుటన్.

టీ. తనయుదరంబున = తనగర్భమందు, బొడమి = పుట్టి, తా...లు-తామ్ర
 రుచి = ఆరుణకాంతులయొక్క, ఛటలు = సమాహములు, ఉల్లసిల్లఁ = ప్రకాశిం
 పఁగా, కో...కిఁ-కోల్కొను = వృద్ధిబొందుచున్న, (శిశువులు పుట్టినప్పుడెఱ్ఱగానుం
 దుటయు నానాటికి వృద్ధియగుటయుఁ బ్రసిద్ధము), ధరణీజ = పృథ్వీమలనియెడు,
 సంతతికిఁ = సంతానమునకు, కో...లు-కోరక = మొగ్గలనియెడు, దంతములు = పండ్లు
 ఇంచుకంత = కొంచెము, నిక్కిన యది = అంకురించినది, ఆదిగాఁగఁ = మొదలుకొని,
 వనలత్తీ = వనలత్తీయనెడు పొలతి, కడుక్ = మిక్కిలి, చెలఁగెఁ = సంతోషించెను,
 ప్రియఁడు = ఇష్టఁడు, ఐన, మాధవుని = వైశాఖమాస మనియెడు పురుషునియొక్క,
 సంగతి = సాంగత్య మనియెడుసంపర్కము, మీఁదటఁ = భావికాలమందు, చాలఁ =
 చాలునట్లు, కల్గుటఁ = కల్గినను హేతువుచేసెను, చెలంగఁగాఁజనుఁ = సంతోషింపఁ
 దగును.

తా. లోకమందలి స్త్రీలు తమ సంతానమునకుఁ బాట్లు మొలిచెడువఱకు బాలిం
 తలై పురుషసాంగత్యము లేకుండి పండ్లు మొలపఁగానే పురుషులు దమతో సంభోగింతు
 రని సంతోషపడినట్లుగానే, వనలత్తీయు పృథ్వీమలు నిగిచ్చి వృద్ధియై మొగ్గలు పొడమిన
 కారణంబున నాపృథ్వీమలు బిడ్డలనియును, మొగ్గలు వారిపండ్లనియును, వైశాఖమాసము
 తనపురుషుఁ డనియును, బ్రకాశము సంతోషమనియును, నన్నట్లు చెలువయ్యెను. వనలత్తీ
 యనియు, మాధవునిసంగతి యనియుఁ జెప్పటవలన, లత్తీకి మాధవ సాంగత్యము
 యుక్తమే యని భావము. బాలింతలకు బిడ్డలకు దంతములు మొలచునంతవఱకుఁ బురుష
 సంపర్కము గూడ దని స్మృతులయందుఁ బ్రసిద్ధము.

సీ. మును ననల్దమిఁ బట్టి ఓ ముంగిళ్లముక్కుబో

డనలఁ బీలిచి పసఁకొనిన విడిచి

పరువంపు విరి గొందుఁ ఓ లరసి చాలై త్రోవఁ

చెట్టి యారము లీఁగు ఓ పిండుఁ దగిలి

కొవ్వరి దొలుత నొక్కఁడు గని యది వ్రాలు

తఱి దాని నిలఁబడఁ ఓ దాచి గ్రోలి

యాకురాలుపుగండ్ల శ నానెడు నాసనిం
తడుగూది బంకంటి శ యంగలార్చి
తే. యెట్టకేలకు నొక డబ్బు శ బొట్టనిండఁ
గ్రోలి యది గాలిఁ గదలినఁ శ గూలు నగుచు
ప్రమదవనపాలికలు వేడ్క శ బట్ట నగుచు
మధునినాదిక్షుధాభమ శ న్నధుపచయము.

117

టీ. మ...ము-మధునినాది = పసంతర్దుప్రగమదినమందు, డ్బుధా=ఆకలిచేత,
భమత్ = మ్రుచ్చుచున్న, మధుపచయము = తేటిగుంపు, మురు = మొదలను,
ననత్ = మొగ్గులను, తమిక్ = మోహముచేత, ముంగార్లక్ = అన్యాయముచేత,
పట్టి = అవలంబించి, ముక్కుబొడనలక్ = నాసికాబిలద్వయములచేత, పీలిచి =
దూటికొని, పసర్కొనినక్ = పసరువాసనరంగా, విడిచి = వానివిస్మరించి, ప...లు-
పరువంపు = పక్షములగు, విరి = పూలుగల, గొందులు=మూలమూలలు, అరసి=వెదకి,
చాలై = గూపుకొని, ప్రోసెబెట్టి = పోవుటకు మార్గముఁబెట్టి, హరములేగు = పొదలు
దూఱెడు, పెండుక్ = సమూహమును, జగిరి = వెనుముట్టి, తొలుతక్ = ప్రగమ
మందు, ప్రొవ్విరిక్ = ప్రైత్తువుమును. ఒక్కడు = ఒకభృంగము, పిని = చూచి
అది ప్రైతితటిక్ = అదిముసరికొనునప్పుడు, దానిక్ = ఆభృంగమును, ఇలబడక్ =
భూమియందుఁబడునట్లు, తాచు = తన్ని. క్రిలి=మకరందము పానముసేసి, అకురా
లుపుగండ్లక్ = అకులురాలిన తొడిమల మొవళ్లయందు, అనెడునాసక్ = పానము
సేనెడునాశచేత, ఇంత = కొంచెము, అడుగూది = పాదము నిలిపి, బంక=అవృంత
మూలనిర్వాసము, అంటి = స్పృశించికొని, అంగలార్చి=కాలువెలుపలికిరాక భేదపడి,
ఎట్టకేలకుక్ = కొంతసేపునను, ఒక డబ్బుక్ = ఒక పుష్పముదొరకఁగా, పొట్ట నిండక్ =
కడుపునిండునట్లు, క్రిలి = మకరందపానముసేసి, అది = ఆపుష్పము, గాలిక్ =
వాయువుచేత, కదలినక్ = చలించఁగా, నగుచుక్ = నవ్వుచును, ప్రమదవనపాలికలు=
శృంగారవనములను బరిపాలించెడు పాలకులు, పట్టక్ = పట్టుకొనుటకు, అగుచుక్ =
దుర్బలములై వశపడుచు, కూలక్ = క్రిందపడును.

సీ. మరుదూధమలయాహి శ గరధూమ్య లనుగళ

న్దనసిజరథపదాంజనకలికలు

త్రాసథావచ్చిశిరత్యక్తబాష్పములే

పికపంచమస్వరోద్యేద వీణ

అబ్బాగమన రోదాసారజంబువుల్
 హిందోళ సాక్షాన్యుకుందరోచు
 లభిసారికాంతుకోద్యన్నిల గుళికలు
 జాత్యనుల్లసనాత్త శాపతతులు

తే. చైత్రసంజీవనౌపథీజాతచేత
 నాత్మజని హేతు తరువునార్యయి యువతి
 కరవిధూతహసంతి కేంగాలచయము

లభుల పజ్జులు వనుల నశ్శ్రాడఁ దొడఁగె.

118

టీ. మ...మృ-మరుత్ = వాయువు చేత, ఉభయ = వహించబడిన, మలయ-మలయ
 పర్వతమందలి, అహి = సర్పములయొక్క, గర = విషముయొక్క, ధూమ్యలు = ధూమ
 సమాహమలైనట్టియు, (వాయువశముచేతనే పొగ లేగయుననియు విషధూమములు
 మిళల నల్లనై యుండు ననియు భావము.), అ...లు-అనుగళల్ = విడువకజాటుచున్న,
 (ఇది యంజన కళికలకు విశేషణము.), మనసిజ = మనస్సునియొక్క, ర్గమ = బండిచ
 క్రములయందలి, అంజనకళిలు = కంఠమువలయునట్టియు, (వసంతర్తువునందుఁ గ్రొత్తగా
 మరుండు వెడలఁ గావునఁ దేరుచక్రముల కప్పుడు కంఠవేయఁగా నాచక్రములు
 దిరుగునప్పు డా కంఠమువలయు జాటు ననుట.), త్రా...త్ - త్రాన = భయముచేత,
 ధావత్ = పాటిపోవుచున్న, శిశిర = శిశిరర్తువుచేత, తృక్త = విడువబడిన, బాష్ప
 ముల్ = కన్నీళ్లయినట్టియు, (శిశిరర్తువు వెడలినప్పుడు దుఃఖించె ననుట.), పి...లు-పి =
 కోయిలలయొక్క, పంచమస్వర = పంచమస్వరముయొక్క, ఉద్భేద = పుట్టుటకు, వీణలు
 = కస్తూరివీణలైనట్టియు, 'పికః కూజతి పంచమమ్' అని నిఘంటువు. వీణయందు పంచమ
 స్వర ముండుటకు 'శ్రుతిభ్యస్సు స్వరరాష్ట్రజ్జర్ధ గాంధారి మధ్యమాః, పంచమో హైవి
 తత్సాధ నివాద ఇతి సప్తధా, లేమం సుజ్ఞాస్సరిగమ పథనిత్యపరామతాః', అని సంగీత
 శాస్త్రము. అబ్బాగమల్ = వర్ణాకాలమువలె నాచరించుచున్న, మరంద = మకరందము
 యొక్క, ఆసార = ధారాసంపాతమునకు, జంబువుల్ = నేరేడుపండ్లైనట్టియు,
 (వర్ణాకాలమందు నేరేట్లఫలించు ననుట, అబ్బాగమ మనఁగా సంవత్సరాగమము, అబ్బా
 గమమే అబ్బాగ మని శ్లిష్టధూపకము.) హిం...లు-హిందోళ = ఆ కాలమందుఁ
 బాడఁగిన విష్ణుప్రియమైనహిందోళగానమునకు, సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షమున
 ముకుంద = కఠవేల్పుయొక్క, రోచులు = శరీరకాంతులయినట్టియు, ('శిశిరస్య
 వసంతస్య సంధౌ హిందోళరాగకమ్' అని సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధము. కావున నప్పు డా
 రాగమునకు సంతోషించి ప్రసన్నుడై వచ్చి గోవిందుని శరీరకాంతులచేతి నుండె ననుట.)

అ...లు - అభిసారికా = ప్రియులకొఱకు సుకేతస్థానములకు గూర్చి పోవుచుం
డెడు స్త్రీలయొక్క, 'కాంతాధి సీతు యాయాలి సుకేతం సాభిసారికా' అని యను
రము. అంతుక = వస్త్రములకు, ఉద్యన్నీలగుళికలు = సద్యోనైల్య సుపాదకఘటికా
విశేషములు, (అభిసారికలు తమ గోపనార్థమై నీలవస్త్రములు ధరింతు రనుట),
జా...లు - జాలి = జాజులవలన, అనుల్లసన = ప్రకాశములేకుండుటబట్టి, ఆత్త =
పొందబడిన, కాప=లిట్లయొక్క, శతులు = సమూహములైనట్టియు, (వసంతర్తువునందు
జాజులు వికసిల్లవు గావున నవి వసంతునిఁ దిట్టఁగా నాశాపములే యిట్లు వచ్చె ననుట),
చై...లు-చైత్ర=చైత్రమాస మనియెడు, సుజీవశౌషధీ = సుజీవముచేత, జాత = ఉద
యించిన, చేతన చైతన్యముగల, ఆత్మ = తమయొక్క, జని = జన్మమునకు, హేతు =
కారణములగు, తరు = వృక్షములగుగూర్చి, పునర్యాయ = మగిడిపోవుచున్న, యువలి=
ఉదించులయొక్క, కర = హస్తములచేత, విధాత = పాఠఃజల్లబడిన, హసంతికా=కుంపట్ల
యందలి, ఇంగాల = బొగ్గలయొక్క, చయములు = సమూహములైనట్టియు, ('నిర్ధూ
మాం, రధరితహసంతికాయంత్రస్య చ' అని భోజరా జన్మట్లు, చలికాలమందు స్త్రీలు
కుంపట్లైతియుండి వసంతర్తువు రాఁగానే చలిదీఱఁ గావున నాకుంపట్లు పారఁ జల్లఁగా
నందలి నల్లబొగ్గలకు వసంతర్తువనెడు సుజీవశౌషధము దగిలి ప్రాణములువచ్చి తమ జన్మ
ములకు హేతువులగు వృక్షములకు గూర్చి మరలఁ బోవుచున్నట్లుండె ననుట.) అశుల
వజ్రులు = తుష్పెదలగుంపులు, వసులక్ = వనములయందు, అశ్లాడక్ = సుచరించు
టకు, తొడఁగెక్ = ఉపక్రమించెను.

లే. ద్విజతఁ గాంచియు మధునేవ ॥ విడువలేక

జాలిఁ బాసినతేట్లనిశ్చనముఁ గూడు

కొనుటనో యనఁ గోకిలస్వనము నెలఁగె

దనకు మఱి పంచమత్వంబు ॥ దప్పకుండ.

119

టీ. ద్విజతఁగాంచియుక్=విప్రత్వమును బొందియును, 'దంతవిప్రాజ్ఞాజాద్వికా'

అని నిఘంటు వున్నదిగానఁ దుష్పెదలు నండజము లగుటచేతఁ బక్షు లయ్యె ననుట. మధు

నేవక్ = మధ్యపానమును, విడువలేక = విసర్జింపలేక, (మకరందపాన మనుటయు నిది

కోకిలపర్యాయ మైనప్పడు ద్విజత్వమును వసంతర్తునేవ యనుట.), జాలిక్ = తమ

ద్విజకాలిని, పా...క్-పాసిన = విడిచిన, లేట్ల = తుష్పెదలయొక్క, నిస్వనముక్ =

నాదమును, కూడుకొనుటనో = సంయోగించుటచేతనో, (తుష్పెదలు మధునేవవలనఁ

గులభ్రష్టము లయిన వనియును, (జాజిని విడిచె ననుట.), అనక్ = అనునట్లు, కోకిలస్వనము =

సికస్వరము, తనకు, మఱి=పిమ్మట, పంచమత్వంబు = పంచమస్వరత్వమును, విదవ మహా

పాతకుడగుటయును, 'పితృకూజలి పంచమమ్' అన్నట్లు పంచమస్వరత్వ మగుటయు 'దత్సంయోగీ చ పంచమ' యనునట్లు దగుటయు ననుట, తప్పకుండఁ = తప్పి పోకుండునట్లు, చెలఁగఁ = ఒప్పెను, (కోకిలములకుఁ బంచమస్వరము స్ఫుటముగా వచ్చెననుట.)

ఉ. పూచినమావులం దవిలి శ పూవిలుబోదువ కమ్మై మాధవుం

డేచిన శంక నాతఁ డవి శ యేకొనియే పథికాపరీజయ

శ్రీచణుఁ డయ్యె నట్టిద యశ్చత్యముచే నగునట్టిపీడయుం

గోచరమానె దైవ మనుకూలము నై పరుమేలు దీక్షింక. 120

టీ. మాధవుండు = వసుంతుండు, పూ...లక్-పూచిన = శరీరముపూచిన, మావు లక్ = గుఱ్ఱములను, తవిలి = అంటి, ఏ...కఁ-ఏచిన = అలిశయించిన, శంకఁ = అనర్థ శంకచేత, పూవిలుబోదునకుఁ = కుసుమకార్పణనకు, అమ్మై = విక్రయించెను, (గుఱ్ఱములకు శరీరములు పూచెనేని యవి కీడుసేయుట యశ్వశాస్త్రప్రసిద్ధ మగుటయుఁ బూచిన మామిళ్లగుటయును), అవియేకొనియే. ఆ పూచిన మావులనే కొనియే, అతఁడు = ఆమన్నఁగుండు, ప...డు-పథికాపరీ = విరహినమూహముయొక్క, జయశ్రీ జయ సంపదయుండు, చణుండు అయ్యెఁ = సమర్థుడయ్యెను, అట్టిద = అట్టిదేదా, అశ్చత్య ముచేఁ = దుష్కార్యముచేత, అ...యుఁ-అగునట్టికలుగునట్టి, పీడయుఁ = ఆర్తియును, దైవమనుకూలమునై = దైవమనుకూలించియుండియు, పరుమేలు-పరు = శత్రువుయొక్క, మేలు = మంచికాలము, దీక్షింక = సమాప్తికాఁగా, గోచరమానె = తనకుఁ గన పడునా, (మావుల నమ్మినవాడు మాధవుండు గనుక దైవ మనుకూలమై యని చెప్పెను. దైవానుకూల్యమున్నప్పుడు జయ మెవ్విధముననైనఁ గలుగు ననుట.)

తా. వసుతర్తువునందు మామిడిచెట్లు లెస్సఁగాఁ బూచెను, మన్నఁగుఁ డా పువ్వుఁ చేతఁ బథికలను జయించెను. కీడు చేయవలసిన పూచినమావులు జయప్రదము లయినట్లు చెప్పుటవలన న్యాపూతాలంకారము. 'న్యాద్యాపూతో తథాకారి తథాకారిక్రియేః చేత్' అని దానిలక్షణము. ఆపూతాలంకారము మావు లను తావున స్తేషములక భేదాలిశయోక్తిచేత ననుప్రాణితము గనుక నా రెంటికిని సంకరము. దీని కర్థాంతరన్యాస లంకారముతో సంస్పృష్టి.

మ. ఉరుశక్తి న్నధుమాసదోగ్ధ పిదుకక శ బోధిల్నిగపీచంద్రమక్
సుధరదూధగప్రవిముక్తమైన నిబిడబోధితాన్నిపయగిపూరముఁ
విరియంబాటినగొఱ్ఱఁగల్గరియ మున్నీయైన యక్కమ్మనీ
రు రహిం గూడిన నేర్పరించు గములై శ రోలంబకాదంబముల

టీ. మధుమానదోగ్ధ - మధుమాన = వసంతర్తు వనెడు, దోగ్ధ = పాలుపిడుగు వాడు, ఉరుకక్తి = మహాబలముచేత, పిడుక = పిండగా, బో...ముక్ - బోలీన్ని = వెన్నెలరాత్రియనెడు, గవీ = గోవుయొక్క, చంద్రమః = చందమామ యనెడు, స్ఫురత్ = గోవుదైన, ఊధి = పొదుగువలన, ప్రవిమక్తిమైన = కురిసిన, నిబిడ = దట్టమైన, బోధ్యాన్ని = వెన్నెలయనెడి, పయః = పాలయొక్క, పూరముక్ = సమాహమును, వి...త్ = విరియందాచిన = వికసించిన, గొజ్జగత్ = గొజ్జగిపూలు, కురియక్ = వర్షింపగా, మున్నీలైన = సముద్రప్రాయ మయిన, అక్కుమ్మనీరు = ఆమకరందమును, రహిక్ = సొంపుగా, కూడిసిక్ = కలిసికొనగా, రోలంబకాదంబ ముత్ - రోలంబ = తుమ్మెదలనియెడు, కాదంబముత్ = కలహాసలు, గములై = గుంపులై, ఏర్పరించుక్ = ప్రత్యేకపఱచుచు. (వెన్నెలయందు గొజ్జగఁపూదేసెను దుమ్మెదలు గ్రోలెనుటయు, హాసలు పాలు నీరు వేఱు పఱచుటయు ప్రసిద్ధము లనుట). రూపకాలంకారము.

ఉ. దిగ్వియ నంచతూడు గొని ॥ తీ రవనేత్తువునంకమిడుగా

నగ్గడ పుల్ల కేసరమునందు వసంపగ నెక్కునూలిచు*

స్పృగ్గము నం దనారత మరంద సరస్వరవిందగోష్ఠికి

వెగ్గలమాడుతేంట్లు మరువింటికి బూనె గుణద్యయత్వమున్. 122

టీ. దిగ్వియక్ = స్థితి కయందు, నూ. డిగ్వియ), అంచ = హాస, తూడు = కమలనాళమును, గొని = గ్రహించి, తీ...గాక్ - తీర = దరియందలి, వన = వనము యొక్క, ఇత్తువు = చెఱుకుయొక్క, వంకమిడుగాక్ = వంపుమిడుగా, అగ్గడక్ = ఆప్రాంతమందు, పు...దుక్-పుల్ల = పుష్పించిన, కేసరమునందుక్ = పొన్నచెట్టునందు, 'పున్నాగః పురుషస్తుభః కేసరో దేవవల్లభః' అని నిఘంటువు. వసంపగక్ = వ్రాలగా, ఎ...ముక్ - ఎక్కు = ఆచెఱుకునకెక్కినట్టి నూలి = అభిననాళశంతు సంబంధియగు, నుక్ = సునువైన, ప్రగముక్ = సూత్రంబు, అందు = ఆపొన్నచెట్టున, అ...కిక్ - అనారత = ఎడతెగని, మరంద = మకరందముయొక్కయు, సరసీ = అడ్డియయందలి, అరవింద = కమలములయొక్క, గోష్ఠికిక్ = సమాజమునను, వెగ్గలము = అధికముగా, ఆడు = సంపరించుచున్న, తేంట్లు = తుమ్మెదలును, మరువింటికిక్ = మన్మథుని ధనువు నకు, గుణద్యయత్వముక్ - గుణ = గొనయములయొక్క, ద్యయత్వముక్ = జంట తనమును, పూనెక్ = పహించెను.

తా. ఒక సరస్సుననుండి హంస తామరతూడు ద్రుండుకొని దానివరి నున్న చెఱుకువంకమీదుగాఁ బొన్నచెట్టుమీఁద వ్రాలఁగా నావిసనాళతంతువు లాచెఱుకునకుఁ దగుల్కొని యది యొక యల్లెత్రాడుగాను, మఱియు నా పొన్నతూలముకరందము కొఱుకు నా సరస్సునందలి కమలముల మకరందముకొఱుకు నెడతెగఁ చాలుగట్టి యా చెఱుకువంకమీదుగానే తిరుగుచున్న తుమ్మెద లొక్క యల్లెత్రాడుగాను, ఈరెండురు రెం డల్లెత్రాళ్లుగా మన్మథునికి ధున్దయిన యా చెఱుకున కమరుట బాంధ విజయమునకై మన్మథుఁడు తన విటికి బటువుగా రెండల్లెత్రాళ్లు వేసికొనెను.

చ. నిడుద మధూళిక ల్పడుచునే కొని తీఁగెలు సాగఁ జుట్టుకొం
చడవి గడార కాచకటకాకృతి సుళ్ళ మెలంగె గాడుపుల్
జడగలి నధ్వనీనపరిషత్పటుచిశ్వసితానలం బెదు
ర్పడ మఱి సార్పులై చురచుర్ దుద సుళ్ళగ స్రుక్కెనో యనన్.

టీ. ని...ల్ నిడుద = పొడుపులగు, మధూళికల్ = మకరందధారలను, నడుచునే = భూమినిఁ బడకుండ మధ్యభాగముననే, కొని = గ్రహించి, తీఁగెలుసాగఁ = (మకరందము జేగటగావున) తీఁగెలు సాగునట్లు, చుట్టుకొంచున్ = వలయుతము లొచు, గాడుపుల్ = వాయువులు, అ...బు - అధ్వనీన = పథికులయొక్క, పరిషత్ = సమూహముయొక్క, పటుచిశ్వసిత = పెద్దనిట్టూర్పులయొక్క, ఆనలంబు = అగ్ని, ఎదుర్పడన్ = తనకెదురు గాఁగా, మఱి = పిమ్మట, సార్పులై = మంటలలోఁ గూడినవై, చురచుర్ = చుఱచుఱ యనఁగా, తుదన్ = అగ్రమందు, సుళ్ళగన్ = ఆవర్తములుగలుగఁగా, స్రుక్కెనో యనన్ = శోషించెనో యనునట్లు, అడవిన్ = అరణ్యమందు, కడార - కపిలవర్ణముగల, 'కడారః కపిలః పిత్త' అని నిఘంటువు, కాచకటక = గాఁజుచుట్టయొక్క, ఆకృతి = ఆకారము వంటి యాకారముగల, సుళ్ళన్ = ఆవర్తములచేత, జడగలిన్ = మందగమనముచేత, మెలంగెన్ = సంచరించెను.

తా. పుష్పములనుండి జాతెడు మకరందధారలు క్రిందఁబడకుండ నడుచునే గ్రహించి తీఁగెలు సాగునట్లు వలయుతములై గాఁజువలెఁ గపిల వర్ణము గలిగి యడవులయందు వాయువులు సంచరింపఁగా విరహులయొక్క నిట్టూర్పుచి చెప్పుదు పడఁగా మందుచునగ్రముల సుళ్ళవలె ముదుఁచుకొని సుఱుఱు స్రుక్కెనో యన్నట్లుండెను.

చ. కురిసిన క్రిందిపుప్పొడులఁ గొంచు నగంబుల మీఁదికై పిశం
గరుచులఁ గొన్ని పెల్లెగనె గాడ్పులను శ్వలి మాధవుండు రా

నెరవుగఁ బూవు సొప్పిడి వసేందెర భూమికి వెండి మెట్టతా
మరరవణంబు రాఁ గొన భ్రమద్గతులౌ మరచుట్టులో యనన్. 124

టీ. కు...లక్ - కురిసిన = పుష్పములనుండి రాలినట్టి, క్రింది = వృక్షముల
క్రిందనున్న, పుష్పాదులక్ = పుష్పరజములను, కొంచుక్ = గ్రహించుచు, అగంబుల
మీదికై = వృక్షములపైకిఁగాను, పిశంగరుచులక్ = కచ్చనికొంతులచేత, కొన్ని =
కతివయములగు, గాడ్పులసుట్ల = వాయువులయొక్క యావర్తములు, (కర్తృవద
ము) కలి = భర్తయగు, మాధవుండు = విష్ణుండు, (వైశాఖమాసము ననుట.)
రాక్ = రాఁగా, వసేందెర = వనలక్ష్మి, పూవుసొమ్ము = పుష్పము లనియెడు ఆభరణము,
మె...బు-మెట్టతామర=స్థలకమల మనియెడు, రవణంబు=భూషణము, రాక్=రాఁగా,
ఆభూషణము, భూమికిక్=నేలకు, ఎరవుగనిడి = ఎరవుగాఁబెట్టి, వెండి = మణియు,
కొనక్=తీసికొనఁగా, భ్రమద్గతులౌ - భ్రమల్ = తిరుగుచున్న, గతులౌ=గమనములు
గల, మరచుట్టులోయనక్ = చీలలోయనునట్లు, పెల్లు=అధికముగా, ఎగనెక్ = ఉద్గ
మించెను. సుళ్లనుకర్తృవదమునకు 'సలాలాశ్వ' అను సూత్రముచేత స్థగ్లోపమై యీ
రూపము వచ్చెను.

తా. భూమికిని దనకును భర్తయగు మాధవుండు రాఁగా, వనలక్ష్మి కనకు
గల పూవుసొమ్మును భూమి కెరవుగాఁ బెట్టి భూమికి గల మెట్టతామర యను వేటొక
వింతసొమ్ము తాను బెట్టుకొనఁగా మరలు దిరుగుచున్న మరచుట్టులో యనునట్లు
చెల్లక్రింద రాలిన పుష్పాదులు కేఁపికొని కచ్చని వస్త్రిగలిగి కొన్ని సుడిగాడ్పులు
చెట్లపై కెగసెను.

చ. తరుణులు దోహదాన మధుఃధార నన ల్వకుళాలి నింపఁగాః
దరుణుల మేము గామె యని శ తగ్గతలై వనదేవత ల్పురన్
ధర వకుళోఘ మెల్లను ననన ల్లనఁ గ్రాయఁగ నించుబుగ్గలై
దొరసె మధుప్రపూర్ణత మగధూకములం బృథుపాంశుపుష్పముల్.

టీ. తరుణుల=యువతులు, దోహదాన=దోహదమువలన, మధుధారక్ = మధ్య
ధారచేత, వకుళాశిక్=పొగడచెల్ల పక్షియందు, ననల్=పుష్పములను, నింపఁగాక్=
నిండింపఁగా, 'వకుళోముఖసీధునా' అన్న ట్లనుట, ఏము=మేము, తరుణులము గామె=
యువతులము గామా, అని=అనుచు, తగ్గతలై=తల్=ఆ వనమును, గతలై=పోందినవై,
వనదేవతల్ = వనదేవతలు, సురక్=మద్యముచేత, (మకరందముచేత ననుట.), ధరక్=
భూమియందు వకుళోఘము=పొగడలగుంపు, ఎల్లను=సమస్తమును, ననల్లనక్=మొగ్గలు
వేయునట్లు గ్రాయఁగక్ = ఉమియుటకై, నిం...లు-నించు=నిండించుచున్న, బుగ్గలై=
అముక్త—31

పుక్కిళ్లు, మహాకములక్ = ఇప్పుచెట్లయందు, పృ...లు-పృథు=పెద్దవియగు, పొందు= తెల్లనగు, పుష్పములు = పువ్వులు. మనుప్రభూర్ణతక్ - మధు=మకరందముచేత. ప్రభూర్ణ తక్=మిక్కిలి నిండియుండుటచేత, దొరనెక్=పోలెను.

తా. ఇప్పుపువ్వులు మిగులఁ జెల్లనై మకరంద భరితములై యుండఁగా దళవిధ దోహదములలో నొకఁడైన ముఖసీధువుచేతఁ దరుణులు పొగడచెట్లు బుష్పింపఁ జేయఁగాఁ జూచిన వనదేవతలు తామును దరుణు లగుట నారీతిగానే ననుస్త వకుళ వృక్షములను బుష్పింపఁ జేయుటకై యత్నుపడి యుమియుటకై తెల్లని మద్యముఁ బుక్కిళ్లఁ బట్టియుండఁగా నా బుగ్గలవలెనుండెను.

చ. తరుణుల కౌగిట న్ననుచుతమ్ము వృథా విరులై త్తఁజేసె మో
పరులుగఁ జై త్తుఁ డంచుఁ దదభావమనోభవవహ్ని వెచ్చి ని
ర్భరమధుపాలిధూమము శరరాగపు నీటుచు దేనెగట్టెచాఁ
దరుదుగఁ దాల్చుఁగా గొరవులై యొరగంబడెఁగొన్ని భూజముల్.

టీ. త...టక్ - తరుణుల=ఉవిలయొక్క, కౌగిటక్ = ఆచింగనముచేత, న...మ్ముక్-నరుచు = పుష్పించునట్టి, తమ్ముక్ = తమ్ము, (గోరింటలను), 'అలిగినా త్కురవక' అన్నట్లునుట. వృథా=వ్యర్థముగా, చై త్తుఁడు=వనశర్దువు, మో=పరులుగఁ = బరువు మోసెడువారిగా, విరులై త్తక్ = పుష్పములెత్తునట్లుగా, చేనెక్ = జనరైను, అంచుక్ = అరుచు, త...హ్ని - తత్ = ఆయువత్యాచింగనముయొక్క, అభావ = లేమిచేత, మనోభవ మన్త్యసంబాధియును, వహ్నిక్ = అగ్నిచేత, వెచ్చి = దగ్ధములై, ని...ము-నిర్భర=నిబ్బరములైన, మధుప=తృప్తదలయొక్క, ఆశి=పక్షి యనెడు, ధూమము=పొగయును, శరరాగపు=పుష్పరజోమయమగు, నీటుచు=భస్మమును, లేనెగట్టె చాఁడు = మకరందమనియెడు కట్టెచాఁడును, (పచ్చికట్టె కాలునప్పుడు లోపలిసీరు వైకుణ్ఠి చాఁడుగట్టుననుట), తరుదుగక్=వింతగా, తాల్చుఁగాక్=ధరింపఁగా, కొన్ని భూజముల్ = కొన్నిచెట్లు, కొరవులై=ఆరాతములై, (కొరవులనఁగా గురువకములు) ఒరగంబడెక్ = నేలవ్రాలెను. (తాపభరముచే ననుటయు బుష్పభరముచే ననుటయు) ఆరాతమునునర్థమున శకటరేఫము. శ్లేషయందు రేఫద్యయము గ్రాహ్యము.

తా. కురువకశబ్దభవములై కొరవు లని చెప్పబడియెడు గోరింటలు స్త్రీల యాలింగ నములచేతనే మేము పూయుదుమే యట్టి మమ్ము నీ చై త్తుఁడు బరువుచేటుగా దాను వృథా పుష్పింపఁజేసె నని యాస్త్రీల యాలింగనము లేకుండుటవలని మదనాన్నిచేతఁ దపించు బడినందులకుఁ జిహ్నముగా దుష్టెదలు పొగ లెగసినట్లును, బుహ్నిడి బూది రాలినట్లును, మకరందము దానిలోని నీరుపేరి నల్లఁబడి చాఁడుగట్టినట్లుండఁగా నొరగఁబడి

తమపేరు సార్థక మగునట్లు కొఱవలవలె నుండెను, ఆకులు మొదలగునవి కనుబడమందు నట్లు లెస్స పూచి యుండెను. అం. గమ్యైశ్వేక్షలాంకారము.

ఆ. ఫలశలాటు లురల శ నభులక్తై తమకూడు
చెటుప మావు లంటి శ చెలువ పిండు
మగుడ ననలు నింప శ మొగము గన్నులు నెఱ్ఱ
వాతె మిగుల శౌక శ పైకములకు.

127

టీ. చెలువపిండు = సుందరీసమూహము, ఫలశలాటులు = పండ్లుగాయలు, ఉరలక్ = రాలిపోవునట్లు, ఆకులక్ = తేటులకొఱకు, తమకూడు = తమ యాహారము చెటుపక్ = చెటుచుట్టకై, మావులు = మామిడిచెట్లు, అంటి = స్పృశించి, 'కరస్పర్శేణ మాకంద' యనునట్లుచుట. మగుడక్ = మరల, ననలు = పుష్పములను, నింపక్ = నిండి పుగా, శౌకపైకములకుక్ = చిలుక కోకిలల గుఱులకు, మొగము = ముఖమును, కన్నులు = నేత్రములును, మిగులక్ = అధికము, ఎఱ్ఱవాతెక్ = కోపముచేత నెఱ్ఱ నయ్యెను, (చిలుకలకు ముఖమును గోయిలలకుఁ గన్నులును వసంతప్రవృత్తనందు మిక్కిలి యెఱ్ఱనైయుండుట ప్రసిద్ధమగుట). హేతూశ్వేక్షగమ్యైశ్వలాంకారము.

మ. అతులప్రేమరస్దౌ యోర్తు ప్రియహాసస్యకీడ సంకేత వం
చితయై తత్త ఇజాంగజజ్వరమిశోద్భిత్తభ్రమం బూని నా
పతి నోవృక్షమ కానవే యన సపుష్పం బయ్యె గోగంతలో
నతఁడు న్దోచిన నవ్వడు నివిరిసె బ్రాంతాంచన్న మేరుప్రవుక్.

టీ. అ...ర్దౌ-అతుల = సమానములేని, ప్రేమరస = ప్రేమడిచేత, అర్దౌ = సరస యైన, ఓర్తు = ఒక్కనాటి, ప్రి...డక్-ప్రియ = తననాథునియొక్క, హాస్యకీడక్ = పరిహాసకీడయందు, (దాగిలిమూతయగుట), సంకేత = సంకేతస్థానమందు, వంచితయై = మోసపోయినదై, త...బు-తత్త ఇజ = అప్పుడే పుట్టిన, అంగజజ్వర = విరహజ్వరము తోడను, మిశో = కూడికొన్న, చిత్తభ్రమంబు = మనశ్శాంచల్యమును, ఉని = పొంది, ఓవృక్షమ = ఓచెట్టా, నాపతిక్ = నానాథుని, కానవే = చూడవా, అనక్ = అని డుక్కుగా, గోగు = కర్ణికారము, సపుష్పంబయ్యె = పుష్పములతోఁ గూడినదయ్యెను, 'సల్లావతకర్ణికారే' అన్న ట్లుచుట. అంతలోక్ = ఆపల్కరించునంతలో, అతఁడుక్ = ప్రియుఁడును, తోచినక్ = కానరాగా, నవ్వడుక్ = నవ్వగానే, (అస్త్రీయగుట), ప్రాంతాంచన్న మేరుప్రవుక్ - ప్రాంత = చేరువను, అంచల్ = ఒప్పుచున్న, నమేరు ప్రవుక్ = నురబొన్న చెట్టును, విరిసెక్ = పుడించెను. 'నమేర్హస్తి సితే చ'.

తా. ఒకస్త్రీ తన నాథుని గనుమఱచి 'వెదకుచు నొక కొండగోలగు బలుక
రింపగా నది పుష్పించెను. అంతలోనే తననాథుడు గనిపించిన నాయునివ్వగానే
యాచేరువ నున్న సురపొన్నచెట్టును బుష్పించెను.

తే. స్థాణు వొక్కండు మగవాడు १ దలక కుమియ

ఫల మొసంగె నట్టె కినియక १ పద్దవదన

వదనసురం గూర్చి నొసంగ నీవలదె పుష్ప

మైన ననుమాడ్కి నుమిసిన १ నలరె బొగడ.

129

టీ. స్థాణువు = మొద్దును, శివుడును, ఒక్కండు మగవాడు = ఒక్కపురు
షుడు, తలకక = నంకోచింపక, ఉమియక = ఉమ్మివేయగా, కినియక = కోపింపక, ఫల
మొసంగె = మండిచ్చెను, (కోరిక నిచ్చెను), 'స్థాణూ దృఢ ఉమావతి' అని అమరము.
(స్థాణువువై బోయ కన్నప్ప యువవాడు పూజార్థము పుక్కిటి సురుమియంగా గోప
గింపక కామితఫల మిచ్చెనట. ఇది శ్రీకాళహస్తి మాహాత్మ్య ప్రసిద్ధము.) అట్టె =
అప్రకారమే, పద్దవదన = తమ్మిమిటి మొగముగల యువిన, వదనసురక = తననోటి
యందలిమధ్యమును, గూర్చి = ప్రేమచేత, ఒసంగ = ఇయ్యగా, పుష్పమైన
నీవలదే = పూవేయునిలదా, ఆనుమాడ్కి = అనియెదురీలిచేత, ఉమిసిన =
ఉమియగా, బొగడ = పకుళవృక్షము, 'లరె' = పుష్పించెను. 'పకుళోముఖసీధునా'.

తా. మున్నొక మగవాడు స్థాణువు పై నుమిసిన నశనికి ఫల మొసంగి
యుండగా, దామరపంటి మోము గలయువతి పుక్కిటిసుర యొంగుకగా బువ్వైన
నియ్యవలదా? యన్నట్లు, బొగడపై నొకమగుప యుమియగా నది పూచెనని భావము.

తే. మధువు గాంతలపుక్కిటిమధువు బేళ్ల

యార్వొ బస సూప బొగడపై १ నెలయ దాన

విరిసె దొల్లిటి దళములు १ విరులు జడిసె

దీన నగ్గెల్పునకు నుబ్బి १ తేలు లార్చె.

130

టీ. మధువు = వసంతమాసమును, కాంతల = స్త్రీలయొక్క, పుక్కిటి = బుగ్గల
యందలి, మధువు = మద్యమును, 'పేళ్ల' = సమాన నామము చేతనైన, ఈర్వొ = కురుచేత,
బస = తమతమ హేచ్చులను, చూడ = కనఁబఱచుటకై, బొగడపై = పకుళవృక్షము
మీద, ఎలయ = వ్యాపింపగా, దాన = అన్యాపించుటచేత, తొల్లిటిదళములు =
మున్నున్ననైవ్యములు, (ఆకులకుట), 'దళం శస్త్ర భద్రే ఛదే' అని నిఘంటువు. విరిసె =
విచ్చెను, (రాలె ననట), విరులు = తొల్లింటిపువ్వులు, జడిసె = భయపడెను. (క్రిత
పువ్వులు జడిగొనెననట), దీన = ఈహేతువుచేత, అగ్గెల్పునకు = అవసంతవిజయ

మునకు, ఉద్భి = సంకసించి, తేటులు = తనపక్షముననున్న తుమ్మెదలు, ఆర్చున్ = సింహనాదముచేసెను, (ధ్వనిచేసె ననుట.)

తా. మధు వసు నామము ఐసంతర్ముత్రునకును మద్యమునకుఁ జెల్లును గావున, నా నామైక్య వైరముచేతఁ దమతమ పస పొగడచెట్టువైఁ గనుపించుగా, నుదదల పుక్కిళ్ల మధువుచేఁ జిగిరించి పుష్పించియున్న యామలకు బువ్వులకు రాలించి, వసంత ర్ముత్ర పొగడకు మరలఁ బుష్పించుజేసెను; మరలఁ బూచినపుల కలరి తుమ్మెదలు మ్రోసెను.

ఉ. మేకొని తాచినం భృగువుఁ మెచ్చిన వానికి మర్త్య భార్యయా

శ్రీకి నివాస మై చెలిమి నేయుట నిట్టిప్రశాంతిగల్గె నో

కాకన నాతి దన్ని నవోకాసము నొంది వనస్థునితా

శోకముచేసె మెచ్చునఁ బ్రసూనరజగనకాభిషేకమున్.

131

టీ. తాచినన్ = తన్నినను, మేకొని = లింగీకరించి, భృగువున్ = భృగునుహ మునిని, మెచ్చిన వానికిన్ = మెచ్చుకొన్నయావెన్నునకు, మ...ర్త్యమర్త్య = మను ష్యుడైన రామావతారమందలి, భార్య = గృహిణి, బౌక్రికిన్ = ఐన శ్రీదేవియగు సీతకు, నివాసమై = ఉన్నిపట్టె, చెలిమిసేయుటన్ = స్నేహముచేయుటచేత, ఇ... తి - ఇట్టి = కువిధమునను, ప్రశాంతి = ఆధికశాంతి, కల్గెనో కా = లిగినకాక, అ నన్ = ఆనునట్లు, నాతి = ఒకయింటి, తన్నిన్ = తన్నుగా, నొంది = వికసిల్లి, 'అ పోకశృంగాహత్యా' యన్న ట్లుట. ప...ము - వనస్థుల = వనప్రదేశమందు, సిర = ఉన్నట్టి, అశోకము = అశోకవృక్షము, మెచ్చునన్ = సంతుష్టిచేత ప్ర...మున్ - ప్రసూనరజః = పుష్పాడియనియెడు, కనకాభిషేకమున్, చేసెన్ = ఒనర్చెను.

తా. లొల్లి భృగుమహాముని తన్నుగాఁ గోపింపక మెచ్చుకొన్న విష్ణుదేవునికి, రామావతారమందు భార్యయైన సీతాదేవికి లంకయందు నివాసస్థానమై చెలిమి చేయ నా సంబంధముచేతఁ దనకు నట్టి శాంతగుణము గలిగెనో యనునట్లుకావ్యము దన్నొక నాతి దన్నుగాఁ బుష్పించి పచ్చని పుష్పాడిచేత నాయితీకి గనకాభిషేకముఁ జేసిన ట్లుండెను. భృగుమహర్షి త్రిమూర్తుల ప్రాశస్త్యము నరయుటకై ఋషులచే నియమింపఁబడి విష్ణుమూర్తిని దన్నెను. (శివబ్రహ్మ లాతఁ డొనర్చిన యవమానము నహింసతోఁబోయిరి. విష్ణువు నహించెను. అందుచే విష్ణువే పరమశాంతమూర్తి పూజార్హుఁడు నని భృగువు చాటెను.)

మ. అభు లేతద్వదనేందురాగ మిళనా న ప్రదుర్వనతోరకం

బులలేనె ల్పుధలంచురా నొకతె నెమ్మోమెత్తఁ జైత్రంపులు

పులలలోఁ దగ్గులు లయ్యె గంధఫలిఁ బువ్వులు పోదోలె నొ
చ్చెల చేదై తఱచెందుఁ 1 దల్లి బడితో 1 లైట్టాటయే కామహిన్. 132

టీ. ఒకతె = ఒక్కనాతి, నెమ్మొమ్మెత్తగా = ముఖమెత్తగా, ఆకులు = తుమ్మెదలు, ఏ...త్ - ఏతద్వదనేందు - ఏతత్ = ఈనాతియొక్క, వదన = ముఖమని యెడు, ఇందు = చంద్రునియొక్క, రాగ = రక్తితోడ, మిళనా = కూడుటచేత, ప్రాదు ర్భవత్ = పుట్టుచున్న, కోరకంబుల = మొగ్గలయొక్క, లేనెల్ = మకరందములు, సుధ లంచున్ = ఆమృతములని, (తియ్యనైయుండు నవి యనుట), 'ముఖరాగేణ చంపకః' అనునట్లునుట. చెత్త్రపుంబువ్వలలోన్ = చెత్త్రుడు వికసింపజేసిన పుష్పములలో, తగ్గు లులయ్యెన్ = ఆరాతాముఖగుణములే కలవి యయ్యెనా యనికాశువు, (కాలేవనుట), గంధఫలే = సుపెంగయందు, పువ్వులవ్విట్టి = పుష్పము లుదయించి, చేదై = తిక్తమై, పోదోలెన్ = వెదలగొట్టెను, ఒచ్చెల = ఇది భేదోక్తి ఓచ్చెల్లయనుటను రూపాంతరము. ఎందున్ = ఎచ్చటనైనను, మహిన్ = భూమియందు, తఱచు = బహుళముగా, తల్లిబడితోల్పెట్టాటయేరా = తల్లివలెఁ బెరిగిన కోరిచ్చెట్టువంటిదేకదా !

తా. ఒకస్త్రీ మొగమెత్తగా దాని ముఖచంద్ర సుధసూర్యోగమువలనఁ బుట్టిన సుపెంగమొగలలోని మకరందము చంద్రవలెనే తియ్యగా నుండు నని తుమ్మె దలు రాఁగాఁ జెట్టినఁ బుట్టుటచే బూర్వపుగుణమే కరిగి సుపెంగ పువ్వులు తుమ్మె దలకు మిక్కిలీ చేదై చేరకుండఁ బాఱుదోలెను; బిడ్డలకుఁ దల్లి గుణమే యుండు నని కదా లోకోక్తి. ఆర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

చ. అలరెఁ బ్రియాభువోర్తు ప్రియమకాట వసంతముఁ బాడ నప్పుడ
వ్వెలఁదిసత్తి భక్తికిని 1 వేల్పులు మెత్తురు గాన రాగమన్
ఫలమునఁ దన్నుఁ బాడఁగ వసంతుండు దా దయచేసె గాక యా
యెలె నిజశక్తి నా యనుచు 1 నీవసకుం గొదవెట్టె నీసునన్. 133

టీ. ఓర్తు = ఒక్కతె, ప్రియమాటన్ = తనకిష్ట మాటవలన, వసంతమున్ = వసంతరాగమును, పాడన్ = గానమునీయగా, ప్రియాభువు = ప్రేమభావజెట్టు, అలరన్ = పుష్పించెను, 'వసంతస్ససహాయస్త వసంతస్తా ప్రగీయతే' అను సంగీతశాస్త్ర సంప్రదాయమునఁ బాడఁగా 'గీత్యా ప్రియాభు ర్నితరా' అన్నట్లు పుష్పించె ననుట. అప్పుడు = ఆకాలమందు, అ...త్తి - అన్వయి = ఆపాడినచేదయొక్క,

1. తల్లిబడి కొత్తవంట; తల్లిబడి కొచ్చెట్టాట.

2. ...ఆ, యలె నిజశక్తి నా యనుచు నావసకున్ గొదవెట్టె నీసునన్. (శ. ర.

శా. వ్రాతప్రతిపాతము)

నవత్ని = నవతి, వేల్పులు = దేవతలు, భక్తికిని, మెత్తురుగానన్ = మెచ్చుకొందురుగావున, రాగము = వసంతరాగము, అఁచలమునన్ = అను నెవముచేత, తన్నున్ = ఆవసంతని, పాడఁగన్ = గానముసేయఁగా, వసంతుడు, తాన్ = తాను, దయచేసెగాక = కృప చేసెనుగాని, ఈ ప్రియాభవును బుష్పింపఁజేసెనుగాని యనుట. నిజశక్తి నా నిజ = ఈ బిడయొక్క, శక్తి నా = సామర్థ్యముచేతనా, ఆయెలె = అప్పుడేయాయెలె, ఇది నిస్సారార్థము. అచున్ = అనివల్కుచు, ఈవసతున్ = ఈ పాటబాడి పుష్పింపఁజేసిన స్వారస్యమునకు, ఈమనన్ = నవతియందలి యార్ద్రచేత, కొనవెట్టెన్ = కొఱుతను ఆరోపించెను.

తా. ఓర్పు వసంతరాగముఁ బాడఁగాఁ ద్రేంకణము పూచెను; దానిన్ నాస్త్రీయొక్క నవతి మెచ్చుకొనక యీనుచేత వేల్పులు భక్తికి మెత్తురు గావున, వసంతమనియెడు తనపేరుగల రాగముచేతఁ దన్నుఁ బాడఁగా, నావసంత వైవతమే యీచెట్టును బుష్పింప జేసెనుగాని, యీపె కింత సామర్థ్యమా యని సీరసించెను.

తే. ఆధరసుధఁ బ్రాణిజతఁ బ్రాణి యగుచు మాత్త

కాండమాలిక నిడెను నాసాగ్రమాత్త

కంబ యనఁజాలు ననలిచ్చె గతజరత్ను

మంపు వావిలి మొగమూర్పు నింప నోర్పు.

134

టీ. ఓర్పు = ఒక్కతె, మొగమూర్పు = మొగమునందలి యుచ్చాఘ్రవమును, ని.పన్ = నిండింపఁగా, 'సిందువారో ముఖానిలాల్' అనునట్లునుట. ఆధరసుధన్ = ఆధరమందలి యమృతస్పర్శముచేత, ప్రాణిజతన్ = ప్రాణముగల ముత్రైపుఁ జీప్పవలనఁ బుట్టినదగుటచేతన్, ప్రాణియగుచు=తానును బ్రాణము గలదిగుచు, నాసాగ్రమాత్తకంబునాసా = ఆపాలఁలిముక్కుయొక్క, ఆగ్ర=కొనయందలి, మాత్తకంబు=ముక్తాభూషణమె, మా...కన్-మాత్తకాండ = ముత్రైపుగ్రుడ్డయొక్క, మాలికన్ = పక్షిని, ఇడెను = వెట్టెను, అనన్ = అనునట్లు, గతజరత్నుమంపు-గత = రాలిపోయిన, జరత్ = ముదురువైన, సుమంపు = పువ్వులుగల, వావిలి=నిర్గుణీవృక్షము, చాలు నన లిచ్చెన్ = శ్రేణిగా నుండు మొగ్గలనీసెను.

తా. ఒక్క మగువ నిట్టూర్పు నింపఁగా దానివలనఁ బువ్వులు రాలిపోయిన వావిలిచెట్టునందుఁ గ్రొత్తగా శ్రేణిగట్టి మొగ్గలు గనిపించెను; అవి యాస్త్రీయొక్క యధరమందలి యమృత స్పర్శముచేతఁ బ్రాణము గల ముత్రైపుఁ జీప్పలొక దాను బుట్టి యున్నందునను, దానును బ్రాణముగలవై యీసెలెత నాసాభూషణ మగు మాత్తకము పాలుగా ముత్రైపు గ్రుడ్డు పెట్టిన ట్లుండెను.

చ. ఘనమగు నాకురాలి తిలకం బతిరి క్తత నున్న నోర్తు లోఁ
గనికర మూని కన్నుగఁవఁ శ గాయజాఁ డిల్లడ యిడ్డ తూపులే
యనువుగ నించెగాక మఱి శ యంటక ముట్టక యొక్కచేష్టలే
క నెగడఁ జూడ్చి నంట యిది శ గల్లనఁగా నలరించె జూపులన్.

టీ. ఓర్తుః ఒకయింతి, ఘనమగు = పెట్టమైన, ఆకురాలి, తిలకము = బొట్టుగుచెట్టు, అతిరిక్తత = మిక్కిలిదొడ్డయ్యముచేత, ఉన్నత = ఉండఁగా, లో = మనస్సులో, కనికరము = కారుణ్యమును, ఉని = ఉండించి, కన్నుగవ = తననేద్రవ్యముమందఁ, కాయజాడు = పూవీట్టుడు, ఇ...లే-ఇల్లడఇడ్డ = దాచియుంచిన, తూపులే = బాణములే, అనువుగ = సొగసుగా, నించెగాక = ఈపె నిండించెగాని, మఱి = లేనియెడి, అంటకముట్టక = తగలఁ తాఁకకయే, (ఇది జాత్యుత్తి), ఒక్కచేష్టలేక = ఒకవ్యాపారములేక, చూడ్చి = చూపుచేత, నెగడె నంట = వృద్ధియయ్యె ననుట, ఇది = ఈ పల్కు, కల్లనగా = ఆనత్యమనునట్లుగా, చూపుల = వీక్షణములచేత, అలరించె = పుష్పించు జేసెను, 'తిలకో వీక్షణేన చ' యన్నట్లును.

తా. ఒక బొట్టుగుచెట్టున నాకులు రాలి బీడగిరి యుండఁగా, నొకతె మిక్కిలి గనికరముతోఁ బని జూడఁగా నప్పుడే తప్పు విషయ గోషపువృత్తులు పుట్టి, నది మదమని యంప గడులు దాచియున్న యాచకోరణోచన కమలయోవలి యా ములుకులు మరల వెడలించి యీ తిలకముపై నెలయించె గాని, లేకున్న నీబోక నంటక ముట్టకయే చిట్టలుం డెట్టకయే యట్టికడట్టు లిట్లు పువ్వులు పుట్టుట కల్ల యని యెల్ల రహస్యట్లొప్పియుండెను.

తే. సాంద్రమకరందవృష్టి రససాతలంబు

దొరఁగు పువ్వుల భుజియుఁ బూర్ణధూళి నభము

విక్రమత్రయి మాధవుఁ శ డాక్రమించె

నురువిరోచనజనిత మహోష్ఠ ముడుంగ.

136

టీ. సా...ప్రి-సాంద్ర = తఱచైన, మకరంద = పూదేనియలయొక్క, వృష్టి = వానచేత, రసాతలంబు = పాతాళమును, దొరఁగు = రాలుచున్న, పువ్వుల = పుషపములచేత, భుజియ = భూమిని, పూర్ణధూళి = పుష్పరజముచేత, (మిత్రసమాసము), నభము = ఆకాశమును, విక్రమత్రయి = ఈ చెప్పుబడిన మకరంద పుష్పరజము లని యొడు మూడువిధములైన విక్రమముచేత, మాధవుడు = వసుంతుఁ డనియెడు త్రివిక్రముడు, ఉ...మ-ఉడు = విస్తారమైన, విరోచన = సూర్యునిచేత, జనిత = పుట్టియబడిన,

మహోష్ఠము = మహాప్రతాపము, అడగ్ = శాంతిబొందునట్లు, ఆక్రమించె =
 త్రిలోకముల నాక్రమించెను.

తా. మాధవుం డని విష్ణునకుఁ దగిన పేరుగల పసంపాడు, సూర్యప్రతాపము బలి
 ప్రతాపమువలె నడంగునట్లు, పాతాళమర్త్య స్వర్గలోకములను పరుసగా మకరందపుష్ప
 రజముచేత మూఁడడుగులచేత నాత్రివిక్రమునివలె నాక్రమించెను, పసంతర్జువునందు
 సూర్యుఁ డంత విస్తారముగా వేడిమిఁ జూపఁడని భావము. ప్రకృత పసంతవర్ణనముచేత
 నప్రస్తుత త్రివిక్రమ పరిస్పూర్తి గలుగుటవలన సమాసోక్త్యులంకారము.

క. డోడుకొనఁ బడుమధూలిక

యోడికలకుఁ గ్రిందఁ గ్రమ్మియుండెడు లేట్ల

నీడలు దిరిగియుఁ దిరుగని

బాడఁ దరు లొవ్విలిచె నవ్వసంతపువేళన్.

137

టీ. డోడుకొన = భూమియూటవట్టునట్లు, (డోడుకొను. నాటు అని సూ. ని.
 కాని యర్థ మిటు సరిపడునట్లు లోచదు. డోడుకొను = డోడుచుకొను చుఁగఁబము. కొను
 స్వార్థమున వై నపుడు (డోడుకొను = బురనయగు అనుట యుక్తము.) ప...వక్ - పడు =
 స్రవించుచున్న, మధూలిక = మకరందధారలయొక్క, ఓడికలకు = ప్రవాహములకు,
 క్రింద = ఆగోభాగమందు, క్ర...ట్ల - క్రమ్మియుండెడు = మునుదుకొన్న, లేట్ల =
 తుమ్మెదలచేత, నీడలు దిరిగియు = గాయలు ప్రొద్దువెంబడి మఱియొకదిక్కునకుఁ బరిగి
 యను, తిరుగనిబాడ = తిరుగనిరీతిగానే, తరు = పృథ్విములు, అవ్వసంతపువేళ =
 అవసంతకాలమందు, పొలిచె = ఒప్పెను.

తా. ఆ పసంతర్జువునందు మకరంద మధికమై స్రవించుగా నావాసనకు జెట్ల
 క్రింది భూమిమీఁద దుమ్మెదలు గ్రమ్ముకొని లేపక నల్లనై యుండె గావున ప్రొద్దు
 వెంట నీడలు విడిగినను దిరుగనియట్లే యా...ట్లు నీడలవలె చుండెను.

చ. శతదళమంజరీధవళీచైత్రనిశామలచంద్రికాఘముల్

వృత వియదంత కేళి వనవృక్ష లతాంతరజశ్చట న్నళం

కేళి గని కామినీకమనకేళియుఁ బోఁ జెడవా నగాటనీ

కళకపరాగ మొక్కదెను క్రమ్మి యనచ్చత మాన్పకుండినన్.

టీ. శ...ర - శతదళ = తెల్లదామరపువ్వులయొక్క, మంజరీ = గుత్తులవలెనే,
 ధవళ = తెల్లనైన, చైత్ర = చైత్రమాససంబంధియగు, నిశా = రాత్రిలయందలి, అమల =
 న్వచ్ఛమైన, చంద్రికా = వెన్నెలయొక్క, ఓఘముల్ = జలప్రవాహములు, 'ఓఘా'
 వితానే వేగ్యాం చ' అని నిఘంటువు. వృత = అపరిమలబడిన, వియదంత = ఆకాశప్రదేశము.

గల, కేళివన = ఉద్యానవనములయందలి, వృక్ష = చెట్లయొక్క, లతాంతఃపుష్పముల
యొక్క, రజః = పరాగముయొక్క, ఛటక్ = సమానముచేత, కళంకితక్ = బురుస
గలుగుటను, కని = పొంది, న...మునగాటవీనగ = పర్వతములయందలి, అటవీ=అడవుల
యందలి, కతక = చిల్లచెట్లయొక్క, పరాగము = రజము, ఒక్కడొక్క = ఒకదిక్కునందు,
క్రమ్మి = వ్యాపించి, ఆనచ్ఛతక్ = స్వచ్ఛముగాకుండినను, మాన్వకుండినక్ =
పోగొట్టకుండుటచేత, కామినీకమన = విటీవిటులయొక్క, కేళియుక్ = క్రీడయును,
పోక్ = పోవునట్లుగా, చెడవా = చెడిపోవా, (పోవునటులు).

తా. తెల్లనైన వైత్రమూస రాత్రులయందలి వెన్నెల లనియెడు నిర్మలాదక
ప్రవాహము లుద్యానవనములలోని పుష్పాదుల రిప్పులచేత గలంగినవై యుండగా
నవి లేటుట కొకమూలను గొండల యడవులలోని చిల్లచెట్ల పుష్పాదులు వ్యాపించి
యా కలక దీర్చి యా నీరు దేర్చిన రెన్నెయునునీ కాక, యట్లు చెయకుండిన నా
ప్రవాహములు విటీవిటుల క్రీడల కుపయోగింపక తాము జెడిపోవును. (బురదనీటితో
జిల్లపాడిరాల్చిన నీరులేరుట ప్రసిద్ధము).

సీ. శైత్ర్యపాండిమలు దుఃఖారాంతమునఁ జేరె

నిరులుకొ న్ద్రాక్షపంపిరుల విరుల

వలయగానముల యుక్తలకార్యమునఁ జేరె

మలయంపుఁ గమ్మవీవలులనలుల

సౌరభోల్లాసములొత్తె గ్రుంగఁగఁ జేరె

నలరారు కొదమ క్రోవులను నెలను

స్ఫుట జటామస్కరంబులు ప్రతిచ్యుతఁ జేరె

నందన ప్లక్ష సంతతుల వృతుల

తే. స్వభృతపరభృత వినుత రసాలపరిష

దహరహాగ్నిప్త బహురహాగి ప్రహరవిహర

మాణ మానవతీ *పరిష్టానిమాని

వారి వారిజ వనగంధరవాహ మొలసె.

139

టీ. శుభారాంతమునఁ-శుభార = మంచుయొక్క, అంతమునఁ = నాశకాల
మందు, (శిశిరర్తువు గడవఁగాననుట), శైత్ర్యపాండిమలు = చల్లదనమును జెల్లదనమును,
(ఇవి మంచుగుణములు), ఇరులుకొ = చీకట్లు గ్రమ్ముచున్న, ద్రాక్షపందిరులక్ =
ద్రాక్ష కాయమానములయందును, విరులక్ = పుష్పములయందు, చేరిక్ = ప్రవేశిం

చెను. (ద్రాక్షపందిట్ల బలసి యల్లకొనెఁ గావున నచ్చట జల్లదనమును, పుష్పములు వికసిల్లఁగా నందుఁ దెల్లదనమును జేరె ననుట), అ...నన్-ఆయుక్తుల = ప్రియులతోఁ గూడినాని విరహముగలస్త్రీలయొక్క, కార్యమునన్ = కృశించుటయందు, నలయగానములు = వారియొక్కకంకణములను సంగీతములును, మలయంపు = మలయ పర్వతసంబంధ లగు, కమ్మ = పరిమళించుచున్న, వీచలులన్ = వాయువులయందును, ఆలులన్ = తుమ్మెదలయందును, చేరన్ = ప్రవేశించెను, (విరహముచేత స్త్రీలు కృశించుగా వారి కంకణములు నూసిపోయె ననియు, జాతచేత గానములు మాని రనియు, నా చిహ్నములు పరుసగా నుడిగాడ్పులయందుఁ గంకణమును దుమ్మెదలయందు గానమును జేరె ననుట), బాలి = బాలి, (జాత్యేకవచనము), కుంగఁగన్ = ఆడఁగి పోఁగా, సారభోగ్లాభముల్ = వానియొక్క పరిమళ ప్రకాశములు, ఆలరాని = పుష్పించుచున్న, కొదమకృవులను = గున్నలయిన క్రవిచ్చెట్లుయందును, (పరిమళ మనుట), నెలను = చంద్రునియందును, (ప్రకాశ మనుట). చేరన్ = ప్రవేశించెను, ప్రతిచ్యుతి-ప్రతి = సన్నాహులయొక్క, చ్యుతిన్ = జాతుటచేత, (వనంకర్తువు రాఁగానే సన్నాహులు వ్రతమును గాపాడుకోఁజాలక పోయిరనుట), స్ఫుటఃస్పష్టము లగు, జటా = వారియొక్కజడలను, మస్కరంబులు = వేజులిండములును, నందన = ఉద్యానములలోని, వ్లక్ష = జువ్వెట్లుయొక్క, గుళతులన్ = సమూహములయందు, (జటా స్వరూపములగు నూడలు దిగె ననుట), పురులన్ = ఆవరణములయందు, (వెలుఁగులవెదుళ్లు గానవచ్చె ననుట), 'వేణుమృగరతేజనా' అనియును, 'ప్రాచీనం ప్రాంతభో' ప్పత్తి' అనియు నిఘంటువులు. చేరన్ = ప్రవేశించెను. స్వభృత = తమచేతఁ బోషించుబడిన, పరభృత = కోయిలలచేతను, విరుత = క్రోధించుబడిన, రసాల = తియ్యమామిళ్లయొక్క, పరిషత్ = గోష్ఠాలయందు, అహరహా = దినదినమును క్షప్త = చేయబడిన, బహు = అనంతములగు, రహా = ఏకాంతములందు, ప్రహర = జాములయందు, విహరహాణ = విహరించుచున్న, మానవతీ = హలువుటాండ్రయొక్క, పరిష్టానిమ = హెచ్చైనబడలికను, అనివారి = మిక్కిలి నివారింపుచున్న, వారిజవనగంధవాహము = కమల పనములమీఁదుగా వీచెడు వాయువు, బలినన్ = విసరెను.

తా. మామిడితోటయందుఁ గోయిలలు చిగుళ్లకొఱకు గుంపులు గూడి కూర్చుండఁగా నవి యనియెడు గడియారములచేతఁ బ్రద్రులు గడపుచు స్త్రీ లుండఁగా వారి బడలికలు వాయువులు దీర్చును. కడమ సుగమము. పర్యాయాలంకారము. 'పర్యాయో యది పర్యాయేకైకస్యా సేకవర్ణన' మ్మని దానిలక్షణము.

ఉ. సారెకు గీరము ల్పలరసాలము శాఖలలోనఁ ద్రిమృతం
 గా రహిఁ దన్నఘాళికకుఁ ॥ గా నభివజ్ఞులు వెంట గ్రుమ్మరం
 గా రొదమించె నందుఁ జిలుక ల్వనలక్ష్మీయుఁ దద్వచస్సుధాం
 ధోరుచు లానఁగా సరివణు ల్జనుల ట్టిడి పెంపఁగా బలెన్. 140

టీ. సారెకు = మాటిమాటికి, కీరముల్ = చిలుకలు, ఫల = పండిము
 న్ను, రసాలము = తియ్యమామిడియొక్క, శాఖలలోనఁ = కొమ్మలలోనఁ, త్రిమృ
 రంగాఁ = సంపదించుచుండఁగా, రహిఁ = శృంగారమును, తన్నఘాళికకుఁగాఁ -
 తల్ = ఆఫలములయొక్క, మఘాళికకుఁగాఁ = రసధారకుఁగాను, అభివజ్ఞులు =
 లేటిచాళ్లు, గ్రుమ్మరంగాఁ = తిరుగఁగా, అందుఁ = ఆవనమందు, వనలక్ష్మీయుఁ =
 వనదేవతయును, తద్వచస్సుధాంధోరుచులు - తల్ = ఆచిలుకలయొక్క పచః
 కలుకు లనెడు, సుధాంధః = ఆమృతరూప మగునన్నముయొక్క, రుచులు = చవులను
 అనఁగాఁ = ఆస్వాదించుటకై, జనులట్ల = భూప్రజలవలెనే, సరివణుల్ = గొలుసులు.
 ఇడి = ఉనిచి, చిలుకల్ = చిలుకలను, పెంపఁగాబలెన్ = పెరుచుచున్నట్లు, రొద =
 ధ్వని మించెన్ = అతిశయించెను.

తా. పండిన తియ్యమామిడి కొమ్మలలోని తిరుగుచున్న చిలుకల వెంబడి
 తుమ్మెదలు మెదలఁగా నవి సరివణులవలె నుండె గావున, వనలక్ష్మీయుఁ నిలుకొ
 వలుసులు విని యలరుటకై మునుఘృలవలెనే చిలుకలను గొలుసులు వేసి పెరుచు
 చున్నట్లుండఁగాఁ జిలుకలు రొదపేసెను.

సీ. ప్రతిహంతృతాత్రక్షీటత చన్న భృంగసం
 ఘపుటంగములచేతఁ ॥ గాయమెత్తి
 యమదిశాగత మరుతాస్పృణ్ణియై *దదళిరం
 గస్థలాబ్ధిని దమ్మికన్ను దెఱచి
 ప్రాంతపుల్లమ్ర సంశ్రయి తచ్చటాహతో
 ద్ధతి లేచి చెలి జైత్రుఁ ॥ గొనించి
 యురు పరాగపుళాటి ॥ నుద్దండ వాఘృత్వ
 లసవత్పీఠ రత్యస్త ముడిపి

తే. క్రవ్వుఁ బలాశ కటకాముఖమునఁ గీర
 చలితశాఖాస్ఫుటాశోకశరముఁ గూర్చె

* వికచరంగల్ ఫలా; కదళిరంగస్థలా.

దద్రులికిఁ గాఁగఁ చలికాలఁ ॥ దిన్నిమంచు

పాండురాంగుండు విడిచిపో ॥ బ్రదికి మరుడు.

141

టీ. మరుడు = మన్నుడు, ప్ర...త - ప్రతి = ప్రతములు గలవారియొక్క, హంతృతా = హత్యచేతను, ఆశ్చ=సంభవించిన, కీటక=పురుగులు, చన్ను = పోగా, భృం...త - భృంగసంఘము = తేటిగుంపులనెను, అంగములచేత = అవయవముల చేత, కాయమెత్తి=(తాను) దేహమెత్తి, (సన్న్యాసులకు జంపుటచేత బురుగు జన్ము పచ్చెననుట), య...ణి-వి-యను = యమునియొక్క, దిశా = దిక్కువలన, అగత = వచ్చినట్టి, మరు = వాయువుచేత, ప్రాణి వి = ప్రాణములుగలవాడై, త...లి-తద ॥ = ముప్పుచెప్పబడిన తుమ్మలకు, రంగస్థల = నృశ్శలమైన, అబ్జిని = కమలలత యందు, తప్పి = తామరయనియెను, కన్ను = నేత్రమును, తెలిది = విచ్చి, (అయ్య ప్రాణములు దీయువాడు యముడు మరల నీ మరుని ప్రాణములను బాపె ననుట, పుట్టినపిదప శిశువు గన్ను తెలుచు ననుట), ప్రా...లి - ప్రాంత = సమాపమందలి, భుల్ల = పుష్పించిన, అమ్ర = మామిడిచెట్టును, సుశ్రయ = ఆశ్రయించినట్టియు, తప్పు టా-తల్ = ఆతుమ్మెదలయొక్క, ఛా = గమూళముయొక్క, హతాద్రుతి = అల వోక చేతను, లేచి = ఉద్గమించి, చెక్ = స్నేహితు డైన, చెత్తు = పసితమానమును, కాగిలించి = ఆలింగనముచేసికొని, (ఎడఁబాసి యావడఁజేరినవారు తమచేలిని జాడఁ గానే కాగిలింపునుట ప్రసిద్ధము), ఉ...టి - ఉరు = విస్తారమును, పరాగపు = పుష్పాడిరూపమును, కాటి = వస్త్రముచేత, ఉద్గడ = అధికమును, వాసి = డిగ్గియయిం దలి, ఉత్పల = కలువపువ్వువలన, స్రవల్ = జాటుచున్న, సీధు = మకరందమనియెడు, రత్నసము-రతి=తనభార్యయగు రతీదేవియొక్క, అస్త్రము = కన్నీటిని, ఉడిపి = తుడిచి, (తన విరహముచేత రతీదేవి దుఃఖించు చుండఁగా మరల నుదయించి యాయమకన్నీరు దుడిచె ననుట), క్రవ్వణి = మరలను, ప...న-మలాశ = మోదుగులువర్షియెడు, కటకాముఖమున = కటకాముఖమునుహస్తమును, 'తర్జనీమధ్యమామధ్యే పుంభాం గుప్తేనపీడ్యతే, యస్మిన్ననామికాయోగాత్ సహస్ర కటకాముఖమ్' అని తల్లక్షణము. కీ...ము-కీ-ర-చిలుకచేత, చలిత = కదలించబడిన, కాభా = కొమ్మయందు, స్ఫుట=విక సించిన, అశోక = అశోక పుష్పమనియెడు, శరము = బాణమునకు, కూర్చె = సంధిం చెను, మ...దు - మంచు = శిశిరర్తువనియెడు, పాండురాంగుండు = తెల్లనిశరీముగల శివుడు, దద్రులికిఁగాఁగ = అట్టిరతీదేవికొఱకు, చలికాల = చలియునుపాదముచేత, = తాచి, విడిచి = ఇతనినంతట విసర్జించి, పో = పోగా, బ్రదికి = జీవించి, కూర్చెననుదానితో నన్వయము. (చలికాల మనియెడు శివుఁ డీ మన్నుని దుదముట్లఁ

జంబక, కాలఁ దన్ని రఠీదేవియందుఁ గరుణించి, యామెకై వీనిని విడిచెఁ గావున, తైఁ శెప్పినట్లు బ్రదికి యిట్టాయె ననుట).

చ. చిగురుఁ బికాళికి న్ఫలముఁగజల్కలగుంపునకు న్నధూరిఁ దేఁ

టిగమికి దావి గాలికి విఠివిటఁగోటికిఁ బువ్వులుం దలం

బుగఁ గృప నీనియు న్సురభిఃపుం స్త్వముఁ బాంథులచోటఁ బూనెన

ట్లగుఁ బ్రజ యోర్కులిచ్చుతన శ కాత్మఁ దలంచినదబ్బదే యనన్.

టీ. సురభి = వసంతర్తువు, (కామధేవు ననియుం శెప్పవగు), పికాళిక్ = కోయిలచాలునకు, చిగురు = పల్లవమును, చిల్కలగుంపునకు = శుకసమూహమునకు, ఫలముక్ = పండును, రేటిగమిక్ = భృంగచయమునకు, మధూళిక్ = మధుధారను, గాలిక్ = చులయమారుతమునకు, తావిక్ = పరిమళమును, విఠివిటఁగోటిక్ = కామినీ కమనసముదాయమునకు, పువ్వులుక్ = పుష్పములును, దలంబుగక్ = దట్టముగా, కృపక్ = దయచేత, కనియుక్ = ఇచ్చియును, (ఈయట స్త్రీధర్మముగనుక నది గలిగియు నని పుస్తవవిరోధము), ఆట్లగుక్ = అంతి యగును, ప్ర...బు-ప్రజ=జనము యొక్క, యోర్కులు = కామికములను, ఇచ్చు = ఒసఁగునట్టి, తనకుక్, ఆత్మక్ = ముగ్ధి యందు, తలంచినది = ఊహించినది, అబ్బదే = లభింపదా, అనక్ = అనునట్లు, పాంథుల చోటక్ = విరహాలవిషయమున, పుస్తవముక్ = మృతనమును, పూనెక్ = వాంఛించెను. (విరహాలకుమాత్రము బాధించె ననుట).

తా. సురభి యనఁగా వసంతర్తువును కామధేవునుగాన, నది స్త్రీవృత్తియైన నందఱకుఁ గోరిక లిచ్చునట్టి సామర్థ్యము గలిగి యున్న తనకు ఆమృతము గోరినచో రాదా యనునట్లు పుస్తవముం దాల్చెను.

సి. సహకార ఫలరస శ సౌరభ్యములఁ గూడి

మాధ్వి మోవులఁ గంఠబముగ వలవ

మలయజోదరత జంభల ఫలత్వగృత

శ్రీ మించుచెవులఁ గోజ్జెగలు మెఱియ

శశి కడఁబోదరదచ్చదపు బావడలూరు

చకచక బట్టి పాళికిఁ బెనంగఁ

వ్రొక్కులేంట్లకుఁ గాక శ లెక్కింపఁ జెరివిన

గంధఫలీపజ్జ్మి శ గబరు లలరఁ

తే. ¹గేలఁ గలవంటకపుఁదావికిని బులిమిన

ఘుస్పణములు మించ ననల బే శ రెనుగెడు వన

1. గేలుగల వంటకపుఁ దావికిని బులిమిన, ఘుస్పణమును మించు ననల చే రెనుగెడు వన బవనముల నమేరు రజోవృష్టి బూద సరవ.

ములు నమేరురజోవృష్టిః ॥ బూదిః జఱున

నింతు లెనసిరి పూఁబొదరిండ్లఁ బతుల.

143

టీ. స...లక్-సహకారఫల = తియ్యమామిడిపండ్లయొక్క, రస=రసముయొక్క, సారభ్యములక్ = పరిమళములను, కూడి = కలిసికొని, మాధ్వి = లేసె, మోవులక్ = వాతెఱులయందు, కదంబముగ్ = కలసముగా, చలవక్ = పరిమళింపగా, (మామిడి పండ్లరసమును మద్యమును స్త్రీలు గ్రోలుదు రనుట), మ...తక్-మలయజ = చందనము, ఉదరతక్ = గోవలగల్గియుండుటచేత, జం...క్రిక్ - జంభలఫల = దూదినిమ్మపండ్ల యొక్క, త్వక్ = చెక్కలను, గత = పొందిన, శ్రీ = కాంచిపంటికాంతిచేత, మించు = అతిశయించుచున్న, చెవులక్ = శ్రీత్రములయందు, గొజ్జెగలు = గొజ్జెగపూలు మెఱయక్ = ప్రకాశింపగా, (స్త్రీలు గొజ్జెగపూలను గర్భభూషణములుగా నునిచొని రనుట), శ...లు - శశికగళ = కూర్పరపుటరంటిపైయొక్క, ఉదర = గర్భముందలి, భద్రపు = మోపువంటి, పాపదలు = జంకపట్టములు, ప్రావారములు, ఉ...క్ = ఉడు = నొడలయందలి, చకచక్ = మెఱచెడుకాంచిన, పట్టి = ఆవలంది, పాలికిఁ దెంగక్ = భాగమునకుఁ దెంగులాడగా, (లేత యరంటి మోవులపంటి పాపదలు గట్టికొని రనుట), గ్రో...కుక్-గ్రొక్కు = (వాసనలకై తమతలలు) గ్రొక్కుచున్న, తేల్లకుక్ = తుమ్మెదలకు, కాకలు = తాపములను, ఎక్కింపక్ = అతిశయింపజేయుటకు, చె...క్రిక్-చెరివిన = చూచిమినట్టి, గుధఫలీపక్తిక్ = సంపెంగపూలచాలుచేత, కబరులు = క్రొమ్మడులు, అలరక్ = ప్రకాశింపగా, (తమ తలలమీఁద న్రాలుచున్న తేలులతోటువడి వానికి భయముకొఱకు సంపెంగపూలు దుఱిమి రనుట), కేలక్ = హస్తమందు, క...క్రిక్-కలవంటకపు = చిత్రాన్నములయొక్క, తావిక్రిక్ = మరిమళము పోవుటకుగాను, పు...లు - పులిమిన = పూసికొనియున్న, ఘృన్మణములు = కుంకుమపుర బూతలు, మించక్ = అతిశయింపగా, [శర్కరాన్నము (చక్కెరపొంగ) మొదలగు కలవంటకములను భుజింపగా నావాసన తెలియకుండుటకుఁ జేతులయందుఁ గుంకుమ పూవు జేర్చి రనుట], ననలక్ = పుష్పములచేత, పే...లు - పేరెనగెడు = మిక్కిలి యొప్పుచున్న, వనములు = తోటలు, న...ప్తిక్ - నమేరు = సురపొన్నలయొక్క, రజః = పుష్పాదులయొక్క, వృష్టిక్ = కురియుటచేత, బూదిక్ = భూమిని, (దుమ్మ ననుట), చఱువక్ = పూయుచుండగా, స్త్రీలమీఁదఁ బుష్పాదులు రాలుచుండు ననుట), ఇంతులు = యువతులు, పూఁబొదరిండ్లక్ = పూచిన నికుంజములయందు, పతులక్ = తమసాథులను, ఎనసిరి = పొందిరి,

తా. స్త్రీలు రెప్పగా నలంకరించుకొని నికుంజగృహములయందుఁ దమ నాథులతోఁ గ్రీడించిరి.

వ. అట్టి వసంత సమయంబున.

144

ఉ. కామిని మేఘరంజి మధుగర్వ మడంతు నటంచు లో నిజ
క్షేమముఁ గోరి పాడి మణిచిత్రమరుత్తృణతాచిరద్యుతి
స్తోమవలాహకావలులు ॥ దోచి ప్రపుల్లకసంబరేతకో
ద్దామ సమీరణాహతులగుదాపము నీ నొరగు నిచ్చేష్టన్. 145

టీ. కామిని = చూడికుడు త్రనాచ్చియారు, మధుగర్వము = మధు = వసంతర్తువు యొక్క, గర్వము = శ్రోవ్యులు, అడుతు నటంచు = అడఁచెన నని, లో = అంతరంగ మందు, నిజక్షేమము = జనసేమములు, గోరి = అపేక్షించి, మేఘరంజి = మేఘ రంజి యనియెడురాగమును, పాడి = గానముచేసి, మ...లు = మణి = మణిమయమై నట్టియు, చిత్ర = నానావర్ణములుగల, మరుత్తృణత = దేవధవులు, అనగా నిర్మ చాపమును, అచిరద్యుతి = మెఱుములయొక్కయు, స్తోమ = సమూహముగల, వలాహక = మేఘములయొక్కయు, జెగ్గురుపులుగులయొక్కయు, శోపలు = చక్రములు, దోచి = కనబడి, ప్ర...లక = ప్రపుల్ల = వికసిల్లిన, కదంబు = కడిమిపూవులయొక్కయు, కేతక = గేదంగులయొక్కయు, ఉద్దామ = అధికమగు, సమీరణ = వాయువుయొక్క, అహతుల = వీచుటలచేత, తాపము = సుతాపము, ఈ = కలుగఁజేయుగా, విచ్చేష్ట = చేష్టలుడుగుటచే, ఒరగు = సోలును, (ఇచట మూర్ఖాగ్రహవమున మన్తభావన చెప్పబడినది).

తా. వసంతర్తువు హెచ్చి యుండుట చేత దానిమద మడంతు నని తనక్షేమముఁ గోరి మేఘరంజిరాగము నా చూడికుడు త్రనాచ్చియారు రావాపముఁజేయుగా, సంత మేఘరంజయమై వెంటనే యాచిహ్నము లన్నియుఁ గల్గి యావర్తర్తువునందుఁ బుష్పించెడు కడిమి గేదంగి పూలమీఁదుగా వాయువులు విసరటవలన మిక్కిలి తాప మొద పగా నాయమ చేష్టలు దక్కి మూర్ఖ మునిగెను.

తే. అలవ పూర్ణేందు భీతిదగదశ్శకాలం

దెంచి యతఁ డందు నినుమడి ॥ తీండ్ర దోచ

మింటి పయినుంట గా దని ॥ యింటిపైకి

దెచ్చుకొంటి నటంచుఁ బెన్ ॥ అచ్చ వెడలు.

146

టీ. అలవ = అయిలి, పూ...లక = పూర్ణేందు = నిండుచందురునివలన, భీతి = భయముచేత, తదశ్శకాలం = అచంద్రకాంతశకాలయందు, తొడి = పరుండి, (శయ

నించి యనుట), అకడు = ఆ చంద్రుడు, అందు = ఆ చంద్రకాంతకాలయందు, ఇ...ద్రక్-ఇనుమడి = ద్విగుణమయిన, తీద్రక్ = పేద్రముగా, తోడక్ = కనఁ బడఁగా, మింటిపైక్ = ఆకసముమీద, తుంటు = తుంటుట, కా దని = కూడ దని, ఇంటి పైక్ = గృహముమీదికి, తేచ్చుకొంటిక్, (ప్రతిబింబరూపముగా ననుట), అటుచుక్ = అని, పెక్టిచ్చక్ = మిక్కిలిచీదఱచేత, వెడలుక్ = ఆ చంద్రకాంతకాలమండి వెడలును.

తే. శ్రమరగీతిక మాయ విపంచి మీట
దాన శ్రుతిఃగూడి మిగులఁ దద్రక్తిహెచ్చ
వే నివారించి లేచి దైవికము నెదుట
యుక్తులు ఫలింప వనుచు బీట్టూర్చి నవ్వు.

147

టీ. శ్ర...క-శ్రమర = తేలులయొక్క, గీతిక = పాట, మాయక్ = మాయుటకు, (వివరాకుండుట కనుట), విపంచిక్ = వీణకు, మీటక్ = వాయింపఁగా, దానక్ = ఆమీటుటచేత, శ్రుతిక్ = సుతియందు, కూడి = కలసికొని, మిగులక్ = అధికముగా, తద్రక్తి = ఆ భృంగగానానురక్తి, హెచ్చక్ = అతిశయింపఁగా, వే = వేగముగాను, నివారించి = చాలించి, లేచి, దైవికమునెదుటక్ = వైవయత్నముమందఱి, యుక్తులు = మనయుక్తులు, ఫలింప వనుచుక్ = తుదముట్టవని, బీట్టూర్చి = పెద్దనిట్టూర్చు విడిచి, నవ్వుక్ = హసించుచు (పూర్వవ్యయమున నున్న యతివ యను కర్తృపదమున కను వృత్తి చేసికొనలయును).

తే. వెలది కలితాపదం బయ్యె శ విరులపాన్పు
మును దదంప్రహతాది భర్తృనలు గన్న
తరులఁ బొడమిన పూటట శ దన కొసగునె
పొంచి తటివేచి మిగుల నొప్పించుఁగాక.

148

టీ. వెలదిక్ = ఆయింతికి, విరులపాన్పు = పుష్పకయ్య, అలితాపదంబయ్యెక్ = మిక్కిలితాపముచేసెను, మును = పూర్వము, త...లు - తదంప్రహతాది - తల్ = ఆయమయొక్క, అంప్రహత = కాలితన్న లే, అది = మొదలగు, భర్తృనలు = తిరస్కారములను, క...లక్ - కన్న = పొందిన, తరులక్ = పృథ్విములయందు, పొడమినవి = పుట్టినయాపుష్పములు, పొంచి = వంచి, తటివేచి = నమయముగనిపెట్టి, మిగులక్ = అధికముగా, నొప్పించుఁగాక = నొప్పిగలుగఁజేయునేకాక, తనకు, దోహతు = సుఖమును, దిగునె = ఇచ్చునా, (ఇయ్య వనుట) అనఁగా, దోహదములయందు, భగవే

‘అశోకపరణానాత్మ్యా వకుళో ముఖసీధురా’ అన్నట్లు, పాదతాడనాదులగు తిరస్కారముల జేసిన యశోక వృక్షము మొదలగునవి సుఖము సీయ వనుట.

శా. పూజాదంభమునన్పరాకుమెయి ముగన్పూజోడి నేర్పూడి చే
తోజాతానల మార్ప శాస్త్రసరణి ॥ దూలి స్తరి న్నాగ్ని ల
జ్జాబాద్యాకులదృష్టిఁ బ్రత్యవయవేక్షం జేయుచో వెండి న
క్షోజాగ్రద్రమఁ గాంచి తల్లడిలు నీసు న్దాపముఁ మీఱగఁ. 149

టీ. పూజోడి = ఆవరిత, పూజాదంభమున = పూజయ నెడు వ్యాజముచేత, పరాకుమెయి = హెచ్చరికలేనియట్లు, ముఁ = మొదలయ, నేర్పు = సామర్థ్యమును, డోడి = ఆవలంబించి, చేతోజాతానలము = మన్తభాగ్నిని, ఆర్ప = చూపుటను, శాస్త్రసరణి = శాస్త్రమార్గముచేత, తూలి = తూలికచేత, హరి = శ్రీయశవలసి, వ్రాసి = వ్రించి, ల...ష్టి = లజ్జా = సిగ్గుచేతనయిన, బాధ్య = బదభావముచేత, ఆకుల = వ్యాకుల మగు, దృష్టి = చూడ్చిచేత, ప్రత్యవయవ = ప్రతియవయవముయొక్క, ఈక్ష = చూచుటను, చేయుచో = ఒనర్చునెడ, వెండి = మరల, వ...మన్ = వక్ష = ఆస్వామిపక్షస్థలమందు, జాగ్రత్ = విలసిల్లుచున్న, రమ = శ్రీదేవిని, కాంచి = చూచి, హరి = (సవల్నీభావమున నగు) నీర్వయను, (ఇది యీర్వాశబ్దభేదము), తాపము = సంతాపమును, మీఱగఁ = ఆతిశయించుగా, తల్లడిలు = పరితపించును.

శా. ఆ లేమ తనవిరహ మార్ప దలంచి శాస్త్రోక్త మార్గముగా పక్షస్థలమందు శ్రీదేవి గలుగునట్లు, స్వామియొక్క రూపమును బూజావ్యాజముచేతఁ బరాకుగాఁ జిత్తురువునందుఁ గలముతో వ్రాసి, పిమ్మట లజ్జనొంది, యాస్వామియొక్క ప్రత్యవయవ సౌష్ఠవమును జూచుచున్నప్పుడు పక్షస్థలమందుఁ దాను వ్రాసిన లక్ష్మీదేవిని చూచి, తన సవతి యగుట నీసును దాపము సతిశయించు దల్లడిలు చుండును.

చ. కుముదసర స్తటస్ఫటికకూలవనోత్పలశయ్య వ్రాలి పూ
ర్ణిమలఁ బికాళి కుట్టుసులు ॥ ద్రిక్కగఁ ధర్మపుదార వట్టుశే
షము రెయి మల్లికాళిరుతి ॥ సక్కగఁ జేయకయుండ నిల్పు నా
యమ మఱునాఁటికిం గలుగ ॥ నాంతగళచ్చుతిగుంభితాశ్రవుల్. 150

టీ. కుముదసర = తెలిగలుపడిగ్గియయొక్క, తట = దరియందలి, స్ఫటిక = స్ఫటికమణివికార మగు, కూల = తీరమందలి, వన = ఉద్యానమందు, ఉత్పలశయ్య = కలువపులపాస్తునందు, వ్రాలి = సారగి, పూర్ణిమల్ = పున్నమలయందు, పికాళి = కొయిలగుంపుచేత, కుట్టుసులు = కొఱపాణము, ద్రిక్కగఁ = మిగులునట్లు, ధర్మపుదార = ధర్మోదకధారను, వ...మువట్టు = గ్రహించునట్టి, శేషము = మిగిలియున్నదాని,

రయిరాత్రియందు, మ...తి-మల్లికా = మల్లెపూలయందలి, అశి=తుష్పెదలయొక్క, రుతి = ధ్వని, చక్కగఁజేయకయుండఁ = కడలేర్పకుండునట్లు, ఆయు = ఆమె, ములునాటికి = మఱుచటిదినమునకు, కలుగఁ=కుండుటకు, నా...త్ - నాంత= అనంతముగ, గళత్=జాటుచున్న, శ్రుతి=చెవులయందు, గుంభిత=నిండుబడిన, అశ్రువుత్ = కన్నీళ్లు, నిల్పుత్ = నిలుచునట్లు సేయును.

తా. ఆమె పున్నమలయందుఁ జెల్ల కలువ డిగ్గియ దరులయందు స్ఫటికమయ తీరములయందుఁ గలువపూసెజ్జయందు మేను వైచి యుండఁగాఁ బగుల కోయిల గుంపులు ప్రాణమానములను తీసింపఁ జేయుచుండఁగా వానిని యాచించి ధర్మోదకధారం బట్టి కొంచెము మిగులఁ జేసికొనఁగా నా మిగిలిన దానిని రాత్రియందు మల్లెపూలపైఁదిరిగిదు లేటలు మ్రోత నిరవశేషముఁ జేయకుండఁ రెండవనాటికుండుటకై చెవుల నిండఁ గన్నీరు నించును. అనఁగా నామ్రోత వివకుండా నా నీ రద్దపడుననియు, దుఃఖించు చున్నప్పుడు నేత్రకోణములకుండి జాఱిన యశ్రువులు వీచులు నిండె ననియు భావము. ఇచట నామెకు సాత్త్వికభావము చెప్పబడెను. తే. 'సత్త్వ మన మనోవృత్తికజ్జంబులైన, భావములు సాత్త్వికము లప్తభావితములు.' 'స్తంభరోమాంచ బాష్ప వైస్వర్యకంఠ, నలయ వైవర్ణ్యకుర్చ సజ్జలఁ దనగ్ని' అని దాని లక్షణము.

తే. నెలఁతఁ గుచకుంభయుగళ ముండియు వియోగ

జలధి నీఁదింప లే దయ్యె ॥ సఖులు వంచు

చున్న పన్నీటివెల్లి లోఁగొన్నకతన

ముంప కది లాఘవమునఁ దేలింపఁగలదె.

151

టీ. కుచకుంభయుగళము-కుచ = పాలిండ్లనియెడు, కుంభ = కుంభములయొక్క, యుగళము=ద్వంద్వము, ఉండియుత్ = కలిగియు, నెలఁతఁ = ఆ కోమలిని, వియోగజలధిఁ = విరహానమూద్రమును, ఈడింపలే దయ్యె = ఈడఁజేయలేక పోయెను, సఖులు=ఆమె చెలులు, వ...నఁ -వంచుచున్న=కువ్తురించుచున్న, పన్నీటి వెల్లిఁ =పన్నీటి ప్రవాహమును, లోఁగొన్నకతనఁ=ముంచిన హేతువుచేత, అది=ఆ కుంభ యుగము, ముంపక=మునుగఁజేయక, లాఘవమునఁ=లేలికగా, లేలింపఁగలదే లేలఁజేయఁగలదా (లే దనుట.)

తా. ఆమెకుఁ దాపోరభవనముకొఱుక జెలులు పన్నీ రమితముగా వంచుచున్నను దానిచేతనైనను దావము దీక్షక యది యొక సముద్రప్రాయమై యుండెను.

ఉ. చంచలనేత్రదాల్పు జలభాతమృణాలసంబు వేగ స

ల్గించిన బాటుకెంచి కబళింపి తదూర్షకు నంగలార్పు రా

యంచకుచ్చేఘ్నఃగాంచి యిఁకశనై నను గందు మొ యంచు మోమే వీ
ఁజించిన దోచు లేనగవు ॥ నేరుచు బోంట్ల కొకింత ప్రాణముఁ. 152

టీ. చంచలనేత్రః=ఆచంచలాక్షి, తా...బుక్ - తాల్పు=ధరించిన, జుజాత
మృగాల=తామరతూడులయొక్క, నరంబుక్ = మాలికను, వేగ్ = తెల్లవాఱు
గానే, సల్లించినక్ = సడలించి యీవలవేయఁగా, పాఱులెంచి=వరువెల్లివచ్చి. కబళించి=
స్రింగి, తదూష్ణకుక్-తల్ = ఆదిననాళసంబంధియగు, ఉష్ణకుక్ = (శరీర
స్పర్శచేతనైన) వేడిమికి, అం...ప్టక్-అంగలార్పు = వగర్పుచున్న, రాయంచ=
రాజహంసయొక్క, కుచ్చేప్టక్=వెట్టిచేప్టచు, కాంచి = చూచి, ఇఁక నేనియు, కందు
మొ యంచుక్ = నవ్వున నాతుమేమో యని, మోమే=ఆమెముఖమునీ, వీక్షించినక్ =
తాము చూడఁగా, తో...వు - తోచుచు=అగపడిన, లేనగవు=ఆమెయొక్క చిఱునగవు,
బోంట్లకుక్ = చెలులకు, ఒకింత = ఇంచుకంత ప్రాణముక్, చేరుచుక్ = ఒడఁ
గూర్చును.

తా. ఆమె తాపోవశమనార్థమై తామరతూడులనరములు ధరించి యుండి
ముఱునాడు తెల్లవాఱినవెనుక నవి వీడఁదీసి పాఱవైచిన, నప్పటి పెంపుడు హంస వచ్చి
యామృగాళమున గబళించి వెంటనే (యవి యామె విరహతాపముచేత వేడిమి
యెక్కియున్నవి గావున నాహంసకు గొంతులొక గనఁజెత్తఁగానే), ఉమియుచు నగ
లార్పుచుచుండె, గావున నావంతఁ జూచియైన నీయమ నవ్వునా యని యామె
మోమే చూచుచుండఁగా, నామె నవ్వెను. ఆచిఱునగవు నలనఁ జెలులకుఁ బ్రాణము
వచ్చి ధైర్యము గలిగెను. (ప్రాణసంశయము గరిగినప్పుడు నవ్వు వచ్చెనేని బ్రదుకుట
ప్రసిద్ధము.)

ఉ. శ్రీపతిమీఁదిగీతములఁజేమ విఁచించి నంట బాణిసం

తాపము సోకి మెట్లమయినంబు గరంగిన డించి పాడు నా

లాపిని దాల్చి పెన్జెమటకల న్నటి తంత్రులు జబ్బుగాఁ గలా

లాపిని దాన పాడును గళంబును గద్గదమైన మ్రాన్పడుక్. 153

టీ. కలాలాపిని - కల = ఆవృక్తమధురములగు, ఆలాపిని = ఆలాపములుగల
యామృతాభాషిణి, శ్రీ...మన్ - శ్రీపతిమీఁది=శ్రీయశ్వపతిమీఁది, గీతముల=గీతముల
యందలి, ప్రేమన్ = ప్రేమండిచేత, విఁచించిక్ = వీణను, అంటక్ = స్పృశింపఁగానే,
పాణిసంతాపము=విరహముచేతనైన చేతులవేడిమి, సోకి=తగిలి, మెట్లమయినంబు=
వీణమెట్లకు వేసియున్న మైనము, కరంగినక్ = కరగిపోఁగా, డించి=ఆవీణను దించి
ఆలాపిణి=తంబుగూన, తాల్చి=ధరించి, పాడుక్ = గానముచేయును, మఱి=వీధి

టను, పెన్సెమటల్ = ఆయాసమువలనఁగలిగిన యెక్కుడు చెప్పుటచేతను, తంతులు = తంబురాతంతులు, జబ్బుగా = భస్మముకాగా, తాన = తానే, పాదును = గాత్రమునఁబాదును, గళంబును = కంఠమును, గద్దడమైన = దగ్ధులైకపడగా, మ్రాన్పడు = చేట్టయుండును, (నానాటికి విరహ మధికమాయె ననుట), ఇవియు సాత్త్వికభావములే.

తే. ప్రతికుసుమతల్పమునఁ జాఱిపడిన తల్ప

వలయ వలినాంకయుగము వృద్ధులతఁ బొలిచె

జూడ నీక మానధైర్యము లన్న లనుచు

సుదతి బోంట్లకుఁ ద్రవవ్రాసి మాపె ననఁగ.

154

టీ. సుమతి = మంచువలనవరుగలయాయుడవ, చూడ = ఆలోచించుగా

ఇంక = భావికాలమందు, మానధైర్యముల్ = మానమును దాలిమియు, సున్న లనుచు =

పూజ్యము లని, (లే వనుట), త్రవ = సిగ్గుచేత, బోంట్లకు = చెరులకు, వ్రాసి చూపె

ననఁగ = ఖండి కరువఱిచె ననునట్లు, ప్రతికుసుమతల్పమునకు = అన్ని పూలపాన్పు

లందును, జా...ము - జాఱిపడిన = కృశత్యముచేత వీడిపడిన, తల్ప = శరీరతాపముచేతఁ

దహించబడిన, వలయ = కంఠములయొక్క, మలిన = నల్లపడిన, అంక = చిహ్నముల

యొక్క, యుగము = ద్వంద్వము, వృద్ధులత = పట్టువగుటచేత, పొలిచె = బిచ్చెను.

తా. పూలపాన్పులు శరీర తాపముచేత వాడిపోవుచుండఁగా వేఱువేఱు

మరలఁ బఱచుచుండఁగా నట్టి యన్ని పాన్పులందును జాఱిపడిన కంఠాద్వయము

యొక్క మలినములగు గుండ్రని గుఱులు సుదతి తన కింకమీఁద మానధైర్యములు

లెండు లేవని తాను సిగ్గుచేతఁ జెప్పలేక చెరులకు దెలియనట్లు వ్రాసి చూపెనో యను

నట్లు కనిపించెను.

ఉ. ఆవనజాతీ కాంక్ష బొర ల లాడ నలంగిన సొమ్ము జీరలు

వేచిన నూడ్చి యూడ్చి మఱి ల వేఱ వహించుట వారక్ల పముల్

గా వనమాలినేవయెడఁ గాంక్ష నొడుంగక కల్ల తెల్వితో

నే వలవంత దాంఁగఁ జరియించిన దాంఁగమి జూచి నెవ్వగన్. 155

టీ. ఆవనజాతీ = ఆపద్భాతీ, కాంక్ష = విరహతాపముచేత, పొరలాడ =

పొరలఁగా, నలంగిన = తుణ్ణము లైనట్టి, సొమ్ము = భూషణమును, చీరలు = వస్త్ర

ములును, వేచిన = తెల్లవాఱఁగానే, ఊడ్చి యూడ్చి = పరిహరించిపరిహరించి, (అలి

శయమున ద్విరుక్తి), మఱి = అవల, వేఱ = ప్రత్యేకమయినవాని, వహించుట = ధరిం

చుటయే, వారక్ల పములా = అవనగనిర్జీతము లగునట్లుగా, వనమాలినేవయెడ =

భగవత్సేవపట్టున, కాంక్ష = ఆసక్తిచేత, ఒదుంగక = వెనుదీయక, కల్ల తెల్విలో నే = లేని తెలివితోడనే, వలవంత = విరహతాపము, దాగ్ = ప్రచ్ఛన్నమగునట్లు. చరియించిన = సంచరించినను, దాగ్మి = దాగకుండుటచేత, చూచి = దీక్షించి, (దీనికి పెనుకటిపద్యముననున్న విష్ణుచిత్తు డన్నది కర్తృపదము), నివ్వగ్ = భేదము చేత, (ముందటిపద్యముతో నన్వయము.)

తా. ఆమె విరహాతిశయముచేతఁ బొరలి పొరలి నలగిన సొమ్ములును పలువలును వదలివదలి మరల ధరించుచు, నాధరించుటయనునది, శృంగారము కొఱ కనునట్లు, గను పఱచి, భగవత్సేవయందుఁ గాంక్షమానక లేనితెలివని దెచ్చుకొని, తన తాపము తెలియకుండునట్లు సంచరించిన, విరహము దాగక బయల్పడఁగాఁ జూచి విష్ణుచిత్తుఁడ, భేదపడెను.

క. పుత్రియుఁ దాఁ గామిని నొక

పుత్రియు నట్లుండుటకు నశబుద్ధేతుధనుగ

పత్రియగు విష్ణుచిత్తుఁ డ

పత్రవలే కదియు నేతఁడెంబో యనుచున్.

156

టీ. తా = ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు, పుత్రియు = పుత్రివంతుఁడును, కామిని = కాకుండుటచేతను, ఒకపుత్రియు = తనయొక్క యొకకూతురును, అట్లుండుటకు = ఆరితిగనుండుటకును, అబుద్ధేతుధనుగత్రి - అబుద్ధ = ఎఱుంగఁబడని, ఇక్కడ నుఁజెఱుకువల్లనియొక్క, పత్రి = ములుకులుగలవాఁడును, అగు విష్ణుచిత్తుఁడు = అగు నాపెరియూతువాడు, అపత్రవలే = లజ్జలేక, అదియు = ఏతఁడెంబో = ఏమితవసో, అనుచు = అనియెంచుచు.

తా. ఆ విష్ణుచిత్తుఁ డెన్నఁడును మదన శరప్రహార మెఱుంగనివాఁడు గావున నాయమకుఁ గల్గినది విరహ మని యెఱుంగక యామె యట్లుండుటయు నొక తపమే యని తలఁచెను.

వ. తలపోసి దినదిన ప్రవర్ధమాన తనయాతనుగ్గాని కత్యంత దుఃఖితుం డై తత్కారణం బెఱుంగక వలదని మౌఢ్యంబున వారించి చూచి యంత కంత కగ్గలం బగుడు గుడికిం జని పూజాంతిమ నమస్కరణానంతరంబున, దనమనోనిర్వేదనం బన్నగరివెన్నునకు విన్న వింపం బున ర్నమస్కృతిఁ జేసి, దేవా దేవర దానియగు మదీయ పుత్రి యేమిగుఱించియో విచిత్రంబగు ప్రతచర్యం గాత్రశోషంబు నేయుచున్నది, వలదన్న విన దపుత్రికుండ నగునాకుఁ బుత్రియైనను బుత్తకుండైనను దాన యే నేమి నేయుదు, మఱి తన తపశ్చర్య

తెలుంగు మా తపశ్శర్య తెలుంగు గాదు, ఏము భవద్దివస భవజ్జని
దివస రాత్రులం దక్క గణరాత్ర జాగరంబు తెలుంగ, మేము బిసబి
జాతువలయంబులు దక్క బిసవలయంబు తెలుంగ, మేము ప్రసాద
కుసుమంబుఁ జెవిఁ జెరువుటఁ దక్క నవి గప్పకొన నందు శయ
నింప నెలుంగ, మేము చెంబుల భవ త్రీర్థంబు గ్రోలిను దా నంగంబులు
దడిపి కొను, నేము చాంద్రాయణంబులఁ జంద్రవృద్ధి బడిగడి
యొక్కించిన దా డించు, నేము నిదిధ్యాస నిశ్వాస నిరోధంబు సేసి
సం దాఁ దద్ధ్యానదశ వెలికి నిగుడించు, నేము చిస్తుద్భవై హృద
యంబునం గేలు సేర్పినదాఁ గిసలయోత్తరీయంబులు వహిం
చు, నేము సితపక్ష నూత్నేందుఁ గీర్తించినం దాఁ బూర్ణేందు ను
పాలంభించు, నిట్లుగాఁ బ్రవర్తిల్లు చున్నయది, యిది యేటితపం
బున్నానంబు గానోపు, నెంత భవదీయభక్తి గలిగిన మాదృశులకుఁ
బ్రకృతి సంబంధంబు విడువ దంతర్యామిని నీవెలుంగని యిది లేదు,
దీనితెలుంగ జేరింగింపవే యనవుడు, ననుకంపాతిశయంబునఁ దచ్చాం
దసంబునకు మండస్థితంబు సేసి మందరధరుం డిట్లనియె. 157

టీ. తలవాసి = వైఁ జెప్పిన ప్లాగ్ = చించి, ది...క్ - దినదినప్రవర్ధమాన =
నానాటికి వృద్ధియగుచున్న, తనయా తపస్సనిక్ - కూతుయొక్క శరీర కృతశక్తి
మునకు, అత్యంతదుఃఖతుండై = మిక్కిలి దుఃఖించినవాడై, తత్కారణంబు = ఆ విరహ
హేతువును, ఎటుగక = తెలియక, వల దని, హృద్ధ్యుంబున = మూఢభావము
చేత, వారిచి = నివారిచి, చూచి, అంతకృతకు = అప్పటిప్పుటికి, అగ్గలంబగు
దుః = విరహము దుఃస్వహము కాఁగా, గుడికిని పని = స్వామికోవల కేగి, భూ.....
నక్ - భూజాలిమ = భూజాంత్యమగు, నమస్కరణానంతరంబునక్ = నమస్కార
మైన పిమ్మట, తనమనోనిర్వేదనంబు = తనమనఃశేధమును, అన్నగరివెప్పునకుక్ =
ఆశ్రీవిల్లిపూత్తూరులోని మన్నారుస్వామికి, విన్నవింపక్ = విజ్ఞాపముచేయుటకు, పున
ర్నమస్కృతిఁజేసి = మరల నెఱంగి, దేవా = ఓస్వామీ, దేవరదాసి యగు = దేవరవారి
దాసురాలగు, మదీయపుత్రి = నాకూతురు, ఏమిగుఱించియో = ఏఫలమునుగూర్చియో,
(విరించిగుఱించి తపంబుసేసి నని భారతప్రయోగము కలిమింజేసి యిది కర్తవ్యవచనీ
యార్థక మగుదేశ్యరదము), విచిత్రంబగు = వితయైన, ప్రతచర్యక్ = నియమాచర
ణముచేత, గాత్రకోషంబు = శరీరకోషమును, చేయుచున్నది = కావించుచున్నది,
వల దన్న వివదు. అపుత్రక్రమంజ నగునాకుక్ = పుత్రులులేనాకు, పుత్రియైనను బుత్రి

కుండైనను, తాన = తూతురేనియు గొడుకేనియుఁ దానే, ఏనేమిసేయుదుకో = నేనేమి యాచరింతును, మఱి = ఇంకను, తనతపశ్చర్యత తెఱంగు = తానుదపముచేసెదనరీతి, మాతపశ్చర్య తెఱంగుకాదు, (విలక్షణతవ మనుట), ఏము = మేము, భ...కో = భవద్దీపన = దేవరవారి దినముయొక్క, (హరివాసర మనుట), భవజ్ఞనిధివన = దేవరవార లవతరించిన జయంతుల దినములయొక్క, రాత్రుల దక్క = రాత్రులయందేకాక, గ...లు = గణరాత్ర = పెక్కురాత్రులయందు, జాగరంబులు = నిద్రలేకుండుటలు, ఎఱుంగము (విరహాతిశయమున నామెకు రాత్రులయందు నిద్ర లే దనుట, ఈరీతిగానే ముదఱును తెలియఁదగును), ఏము బినబీజాక్షవలయంబులుదక్క = మేము తామరపూసలమాలికలు దక్క, ఇది భాగవతలక్షణము. 'యే కంఠలగ్నతులసీ నలినాక్షమాలా' యే బాహు మూలపరిచిష్ణితశంఖచక్రా, యేవా లలాటఫలకే లసదూర్ధ్వపుండ్రాస్తీ వైష్ణవా భువనమాళు పవిత్రయంతి' యని యున్నది. బినవలయంబు లెఱుంగము = తామర తూడుల మాలిక లెఱుంగము, (తాపాచశమనమున కామె ధరించె ననుట), ఏము ప్రసాదకుసుమంబుఁ జేయి జెరువుటదక్క = మేము ప్రసాదిలభ్యమగుపూవుఁ గర్తమందుఁ జెక్కినానుటేకాక, ఆవి గవ్వకొన నందు శయనింప నెఱుంగము = పూలు మేనఁ గవ్వకొనుటను బూలవైఁ బవ్వళించుట నెఱుంగము. (ఆమె యట్లుసేసె ననుట), ఏము చెంబులకో భవతీర్థంబు గ్రోలినకో = మేము పానపాత్రములచేత దేవరవారి యభిషేకతీర్థంబు పానముపీసినను, తా నంగంబులు దడిపికోనుకో = తాను శరీరము) దదుపుకోనును, (తాపకాంతి కనుట), ఏము = మేము, చంద్రాయణంబులకో = చంద్రాయణము లనియెడు ప్రతములయందు, చంద్రవృద్ధిబడికో = చందరు వృద్ధి వెంటను, కడి యెక్కించినకో = ఆర్కుకబళము వృద్ధిజేసిన, తాండొంచుకో = తాను తగ్గించును, (విరహాతిశయముచే ననుట), ఏము = మేము, నిదిధ్యాననిశ్చాననిరోధము నేసినకో = బ్రహ్మధ్యానమందు యోగమునవలంబించి చిత్తాన నిరోధింప, తాకో = తాను, తద్ధ్యానదశకో = ఆబ్రహ్మధ్యానదశయందు, వెలికి నిగుడించుకో = బహిర్గతములఁజేయును, (తాప మోచలేక నిట్టూర్పునిగుడించు ననుట), ఏము = మేము, చిత్తద్రక్షే, హృదయంబు నకో = ఎదయందు, కేలుఁచాస్తమును, చేర్చినకో = ఉంచిన, తాకో = తాను, కపోలంబు నకో = చెక్కిటియందు, చేర్చుకో = ఉంచును, (చింతచేత ననుట), ఏము, వల్కలలో త్రరీయంబులు = నారచీరలు, వహించినకో = తాల్చిన, తాకో, కిగలయోత్తరీయంబు లుఁతరిరాకుఁజీరలు, వహించుకో = ధరించును, (తాపకాంతి కనుట), ఏము, నితపక్ష నూల్చేందుకో = శుక్లపక్షంబునందలి క్రొన్నెలను, కీర్తించినకో = కొనియాడిన, తాకో, పూర్ణేందుకో = గుండుచందుని, ఉపాలంభించుకో = మూడించును, (ఉద్దిపకుఁ డగుట చేత ననుట), ఇట్లుగాకో = ఈరీతిగా, ప్రవర్తిల్లుచున్నందున, ఇది యేటితనంబు,

ఉన్నాదంబు కానోపుకొ = వెట్టియొండవచ్చును, ఎంతభవదీయభక్తి గలిగినకొ = మి
యందు భక్తి యొంతయుండినను, మాదృశులకుకొ = మావంటివారికి, ప్రకృతిసంబంధంగా =
మాయాసంబంధము, (తనయాదిమమకార మునుట), విడువదు = వదలదు, అంతర్యా
మివి నీవెఱుంగనియది లేదు = సర్వాంతర్యామివగు నీకుఁ దెలియనిది లేదు, దీని తెఱుంగు =
గతుడుచునడవడి, ఎఱింగింపవే = తెలియజేయవే, అనవుడుకొ = అనగా, అనుకంపాతి
శయంబునకొ = దయాతిశయముచేత, తచ్చాందసగుణనకుకొ = అవిష్టుచిత్తుని వైదికత్వము
నకు, మందస్థితంబునీసి = చిలువగ వునది, మందరధరుండు = గట్టుదాల్చు వేల్పు, ఇట్లని
యొకొ = సవత్సరమాణ్య మముగాఁ బలికెను.

ఉ. కంధరసీలవర్ణ ! మధుకైటభనాగసువర్ణ ! యోగిహృ

స్సృధిభిదోభభోగివనితాస్వనవచ్చస్వనప్రవచ్చిర

స్సృధివసన్నిశావతిరసస్సృతిదుగ్ధపయోధివీచికా !

మంధరకేళికాదర ! సమాశ్రితపక్షిశిరోధిసోదరా !

158

టీ. కంధర = జలధరమువలె, సీల = నల్లనైన, వర్ణ = మైవన్నెగలవాఁడా,
మధుకైటభ = మధుకైటభరాక్షసు లనెడు, నాగ = పాములకు, సువర్ణ = గరుత్మం
తుఁడగువాఁడా, యోగి = అష్టాంగయోగములుగల మునులయొక్క, హృద్ధి =
హృదయగ్రంథియొక్క, భిదా = భేదించుటచేత, ఉత్థ = ఎగిసిట్టి, భోగివనితా =
అడుబాముయొక్క, (కుండలసీతక్తి 'శక్తి కుండలసీనామ వినతంతునిభా శుభా'
యని నామకేశ్వరమహాతంత్రము). స్వనవత్ = ధ్వనిగల్గిన, శ్వసన = నిట్టూర్చుచేత,
స్రవత్ = స్రవించుచున్న, శిరస్సంధి = కపాలమందు, షసత్ = వసించుచున్న, నిశా
వతిరస = అమృతము యొక్క, స్రుతి = స్రావ మనెడు, దుగ్ధపయోధి = పాలకడలి
యొక్క, వీచికా = అలలయొక్క, మంధర = మెల్లనైన, కేళికా = క్రీడయందు,
అదర = ఆదరణముగలవాఁడా, సమాశ్రిత = ఆశ్రయించిన, పక్షిశిరోధి = పక్షి
కంతుఁడగు రావణునియొక్క, సోదరా = తోబుట్టువగు విభీషణుఁడు గలవాఁడా.

* క. కరధృత దరారి వితరణ

... 159

(ఇది పూర్వాశ్వాసాంతమున వచ్చినపద్యము గనుక విక్రీడ వ్రాయ లేదు.)

తోటకవృక్షము.

ద్రుహిణాండకరండకధూర్వహగ

ర్భ హారాభకదుర్భరవక్త్రవహి

* క. ప్రపదానికసలిచర్యా, త్రిపదానన వర్ధనాక దేవాద్యమర; ద్విపదాన
వాహితోదిత, విత్తూత్త భవాభవారి విక్రతనామా!

కుమానార్భక వార్భృతకోనిరిహః

రిహిరణ్డయహర్త్యచరిష్ణుపదా.

160

టీ. ద్రుహిణాండకరండక = బ్రహ్మాండ కటాహములయొక్క, ధూర్వహః = భారము వహించిన, గర్భ = కడుపుగలవాడా, హరార్భక = కుమారస్వామియొక్క, దుర్భర = భరింపగూడని, ష్వ = పరిషత్మయైన, తపః = శపముచేత, కుమానార్భక = కపట బాలుడవై యవకరించినవాడా, వార్భృతకోనిరి-వాః = ఉదకములచేత, భృతః = నిండిన, కోనిరి = స్వామి పుష్కరిణియందు, హిరి = ఒప్పుచున్న, హిరణ్డయహర్త్య = స్వర్ణమును మంటపమందు, చరిష్ణు = నుంచరించెడి, పదా = పాదములుగలవాడా.

మ. ఇది యంధోక్తి యథార్థనామయవనాస్పృహన్వృత కెంబావివా

రిదపద్ధత్యవరోధి వప్రవలయశ్రేణివిభూతక్రియా

స్పృశ సేనాగ్రద కృష్ణరాయమహిభృతస్సంజ్ఞాస్తదాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసము పంచమం బమరు హృద్యంబై నపద్యంబులన్. 161

టీ. ఇది = ఈ గ్రంథము, అంధోక్తి = అంధభాషచేత, యథార్థనామ = స్వార్థ నామముగల, యవనాస్పృక = మైచ్చుచుచేత, పూర్ణ = నింపబడిన, కెంబా = కెంబావి యను పట్టణముయొక్క, (దీసికే యాంధోక్తి యథార్థనామము), వారిదపద్ధతి = మేఘమార్గమును, ఆవరోధి = ఆడ్డగించుచున్న, వప్రవలయ = వలయములపొటి కోటలయొక్క, శ్రేణి = పట్టులయొక్క, విభూత = పడగొట్టుటయొక్క, క్రియా = కార్యమునకు, అస్పద = కారణమగు, సేనా = దండునకు, అగ్రద = అగ్రేపరుడైన, కృష్ణరాయమహిభృతస్సంజ్ఞా = కృష్ణరాయ భూపాలు డను పేరు గల, అస్తత్ = నాయొక్క, ఆముక్తమాల్యద = ఆముక్తమాల్యద యను ప్రబంధమునందు, హృద్యంబై = మనోహరము లగునట్టి, పద్యంబులన్ = పద్యములచేతను, పంచమంబు = పంచమది యగు, ఆశ్వాసము, అమరున్ = ఒప్పును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనా సమాసాది తాఖండ సాహితీ ధురీణుడు నాల్గేయ గోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశి రాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రి చేత నశేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబుల బర్యాలోచించి రచియింపబడిన దుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదావ్యాఖ్యానమునందుఁ బంచమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు. ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము

షష్ఠాశ్వాసము

క. శ్రీకారికృపార్ద్రేక్షణ!

వైకుంఠ! యకుంఠభక్తవరద! పదాబ్జా

స్తోకమరందాయితగం

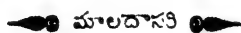
గా! కాకోదరనగోదరయస్థపతంగా!

1

టీ. శ్రీ...క-శ్రీకారి=లక్ష్మీకరమగు, కృపా=దయచేత, ఆర్ద్ర=తడిసిన, ఈక్షణ= దృష్టిగలవాడా, వైకుంఠ = (....ద.అకుంఠ = భంగములేనియట్లు, భక్త = భక్తుల కొఱకు, పరద = విరములొసంగెనువాడా, పదాబ్జ=పాదకమలమునకు, అస్తోక=సమృద్ధ మైన, మరందాయిత = మరందమువలెనుండెడు, గంగా = గంగానదిగలవాడా, కాకో దరనగ = శేషశైలమనియెడు, ఉదయ = ఉదయవర్వతముందు, స్థ=ఉన్నట్టి, పతంగా= సూర్యుండైన వాడా!

ప. అవధరింపు మనంతర వృత్తాంతంబు.

2

చ. కలఁ డొకరుండు పేరుకొనఁగాని కులంబు మదీయభక్తుఁ, డి

య్యిల మును వాడు వామనత * నే వసియించిన పుణ్యభూమియం

దుల కొక యోజనత్రయపు * దూరపుటూర వసించి, బ్రాహ్మవే

ళలఁ జనుడెంచి పాడు మము * లాలస మంగళనామకై శికిన్. 3

టీ. పే...బు=పేరుకొనఁగాని = చెప్పరాని, కులంబు = కులమందలి, మదీయ = నాదగు, భక్తుఁడు, ఒకరుండు = ఒక్కఁడు, కలఁడు = ఉండెను, వాడు = అతఁడు, మును=తొల్లి, వామనత = వామనావతారమునందు, ఏక = నేను, వ...కున్=

* వసియించుకొ పుణ్యభూమి నందులకు—పాతాం.

వసియించిన=నివసించినట్టి, పుణ్యభూమియందులకు = దివ్యదేశప్రాంతమునకు, (ఆ దివ్య దేశము తిరుక్కురుంగుడి యనుట.) ఒకయోజనత్రయపుదూరపుటారే = ఒక మూడు యోజనములదూరము గల యూరియందు, వసించి = నివసించి, బ్రహ్మవేళల = బ్రహ్మముహూర్తములయందు, (తెల్లవాని నాల్గు గడియలు గల దనగా ననుట) చను దెంచి=వచ్చి, మంగళనామకైశికి = మంగళనామకైశికి యను రాగముచేత, లాలస = కోరికతో, మము = మమ్మ, పాడు = గానము సేయును:

తా. పంచమకులమందు బుట్టిన పాశున్దొక్కఁడు గలఁడు. అతఁడు లొంగి నేను వామనావతారముచేత వసించిన దివ్యదేశమునకు మూడుమడలదూరమగు దివి గ్రామమందు వసింది ప్రభాతసమయములయందు మంగళనామకైశికి చేత మమ్ము గానము సేయుచుండును.

వ. అహరహంబు నవ్వునాత్తుండు.

4

అహరహంబు = ప్రశ్నహము-ప్రతిదినము.

క. జాత్యుచితచరిత్రమ మ

ప్రీత్యర్థం బూది తనదు 1 హృదయము శుచితా
నిత్యంబుగఁ దత్తనుసాం

గత్యముమసిపాత మానికందై యొడుగున్.

5

టీ. జా...మ-జాత్యుచిత=తనజాతికిఁ దగినట్టి, చరిత్రము=నడపడిమే, మట్టి త్యర్థంబు = మాసుతోపముకొఱుకు, బూది = వహించి, ('క్రీయాన్ స్వధర్మో విగుణః' ధర్మధర్మాత్వస్వస్థితాల్' అను గీతావాక్యము ననుసరించి యనుట.) తనదు హృదయము= తనసంబంధి యగునంతరంగము, శు...గున్-శుచితా=పరిశుద్ధత్యమునందు, నిత్యంబుగ = సిరమగుచుండఁగా, త...ము-తత్తను = ఆచండాల శరీరముయొక్క, సాంగత్యము = సంగమ మనెడు, మసిపాత = మసిగుడ్డయందలి, మానికందై=మాణిక్యమై, ఒడుగున్ = ఒదిగి యుండును.

తా. అతఁడు మద్భక్తుడైనను నూకు పర్ణాశ్రమాచారములయందుఁ బ్రితి గావించి నది యెఱిగి తా నొక యాధిక్యమునకుఁ బోక, తన కులచితాచారమందే నిలిచి, తన హృదయము నిత్యపరిశుద్ధమై, యాచండాల శరీరసాంగత్య మునెడు మసిగుడ్డను గట్టిన మాణిక్యమువలె నుండును.

సీ. చమురైన తోల్కులుసంశబు * లింకియును ని

త్రలి శంఖ చక్ర కుండలము లమర

* దెక్కియును=ఒకవిధమగు కుళ్లయి, దక్కియును=చర్మవాద్యవిధము.

దివెదారికొమ్మదోర్ ల్లిత్తియు జోడమ్మ
మెడమీది మొగలాకుగొడుగు దనర
మత్పాదరక్షయు 1 మాపు పెన్వెటక గు
ట్టిన యోటి తిపిరిదండెయును మెఱయఁ
జిటితాళములు సంక 1 పుటిక నొక్కొకమాటు
గతిరయంబున దాకి 1 కలసి మొరయ

తే. వలుద వనమాలకంబెయు 1 మలినతనువు
బట్టెతిరుమన్ను బెదరుగెం 1 పుట్టు జొపు
బసుపుఁబొడితోలు పల్లంబు 1 నెక మెఱగ
వచ్చు నేవింప సురియాభు 1 వైష్ణవుండు.

6

టీ. చమురైన = చము రంటిన, లోల్కుబుసంబు=చర్మ కూర్పాసము, (లోలు చొక్కా యనుట), బెంకియు=పట్టాయును, ఇ...లు-ఇత్తలి=ఆరకూటమయములగు, శంఖచక్రమండలములు=శంఖచక్రముల చెవులపోగులు, అమరే = ఒప్పుచుండగా దివిదారికొమ్మ=భజనమున్నగువానిలో ననేక దీపము లుంచెడు దీపగ్ధంభము. లోల్లిత్తి యుక్=చర్మపుర దిత్తియును, జోడమ్మ=ధనుస్సున జేర్చక చేతితో బొడిచెడు బాణమును, ('నాపాపపేక్షిత శరమొప్పుజోడమ్మన యని చేళ్ళనామార్థకోశము. "నీ. చాపానపేక్షియా శరమొప్పుచుండు : జేయవచ్చనంగ జోడమ్మనంగ" అం.భా.౨, ౨౧౩. జోడమ్మని యనేకపుస్తకపాఠము, అప్పుడు ములుకులేని బోడి బాణ మని యర్థము.) మె...గుక్-మెడమీది=అంగముమీదనున్న, మొగలాకుగొడుగు = కేరకీపత్తిములు గూర్చినధత్తమును, తనరక్ = ప్రకాశింపగా, (మొగలాకును నెడ మొగలి+అను పరిమిత్కర్థము పరమగునపుడు పరి నాక్యాదులు పరమగు నపుడును నిత్యసంధి), మత్పాదరక్షయుక్ = మాపాదుకయును, మా...కక్=మాపు=గుఱ్ఱముయొక్క, కు...ను-కుట్టిన = కూర్చినట్టి, పీటి=పీడువాసిన, తిపిరిదండెయును=సారకాయదండెయు, ఒకవిధమగు చిన్నవీణ.) మెఱయక్ = ప్రకాశించుచుండగా, చిటితాళములు = చిలుతాళములు, చండ పుటికక్ = చంకనున్నభవనానిని, ఒక్కొకమాటు=ఒక్కొక్కతూరి, గతిరయంబునక్ = గమనవేగముచేత, తాకి=తగిలి, కలసి=వికమై, మొరయక్ = ధ్వనిచేయుగా, ప...యుక్-వలంద=వట్టువదుగు, వనమాలకంబెయుక్=తులసిపూసలపేరును, (కుతికంటునుట), మలినతనువుక్=మాసిన శరీరమును, (దేహభిమాని గాఁ దనుట), బట్టెతిరుమన్ను=బట్టెలుగా స్ఫుటమైన శ్రీమృత్తికయును, బెదరు గెంపుట్టు జొపుక్ = బెదరుచు నెఱ్ఱెయెన్న చూడ్కొయు, (ఎఱ్ఱని బెదరుజొపు లనుట) బసుపుఁబొడితోలుపల్లంబుక్=బసుపు బట్టించిన కుఱుచ యగు చర్మపుర జన్మిదమును. (బసుపు బొడితోడి

వలువయు నని యొక పాతము), ఎనకమెనుగఁగ్ = ఒప్పించుండఁగా, సురియారు వైష్ణవుండుఁజి మాలదాసరి, సేవింపవచ్చున్ = సేవార్థమై వచ్చుచుండును. (ఊరియా శివయొం బాతము కలదు. అపక్షమున నవలంబించిన యని యర్థము.) "సీ. పరఁగుఁ జండాలుండు సురియారువనఁగను మాల దంచనఁగను మాల దనఁగ్." ఆం. భా.

శా. గండాభోగముల స్తుదశ్రులహరుల్లల్ప న్నుతుల్పాడి యా
దండ ¹న్ద్రేగులు డించి భక్తిజనితోవ్యత్యాంధవం బాడు నా
చండాలేతరశీలు దుత్పులకియైచాండాలిక నీటుచుగ్
గుండు ప్నీరుగ నెండ గాలి నని తాళకుం జూడ కాప్రాహ్లాముగ్.

టీ. ఆ చండాలేతరశీలుడు = చండాలురకంటె నితరులగు సజ్జనులయొక్క శిలము వంటి శిలము గల యతఁడు, 'శ్వవచోఽపి మహీపాల విష్ణుభక్తో ద్విజాధికః, విష్ణుభక్తి విహీనస్తు ద్విజోఽపి శ్వవచాధమః' అన్న ట్టునుట. గండాభోగములగ్-గండఁచెక్కిగుల యొక్క, ఆభోగములగ్ = పరిపూర్ణత్వములయందు, 'ఆభోగః పరిపూర్ణతా' అని నిఘంటువు. (అనఁగా అంతట ననుట), ము...ల్-ముదశ్రు = ఆనందబాష్పములయొక్క, లహరుల్ = ప్రవాహములు, కప్పగ్ = అచ్చాదించుచుండఁగా, నుతుల్పాడి = కీర్తనలుపాడి, అదండగ్ = అపమీషమందు, ప్రేగులు = తనబరువులు, డించి = దించి, ఉత్పులకియై = గగుర్పాటుగలవాడై, గుండుల్ = పాహణములు, నీరుగ్ = గానరక్తిచేతఁ గరఁగి నీరగునట్లు, చాండాలికగ్ = తనవీణను, చాండాలికా తు కండోలవీణా చండాలువల్లీ' అనినిఘంటువు. మీటుచుగ్ = వాయించుచును, ఎం...కుగ్ = ఎడఁచితవముయొక్కయు, పసిఁజిలయొక్కయు, తాకుగ్ = వేధను, చూడక = లక్ష్యముసేయక, ఆప్రాహ్లాముగ్ = అపరాహ్లామగు దనుక, భ...బు-భక్తిజనితఁభక్తిచేతఁబొడమిన, ఉద్యుల్ = రెన్నె నన, తాండవంబు = నాట్యమును, అడుగ్ = అడుగు. (ఆప్రాహ్లా మనుచోట బ్రాహ్మ మనఁగా నహస్సునో మూఁడన భాగ మని అనఁగా పదిగడియల ప్రాజ్ఞెక్కు వఱి కని కొంద యందురు.)

తా. జాలిచేతఁ జండాళుడైనను నగ్రవర్ణములవారి శిలమువంటి శిలముగల యామాలదాసరి ప్రతిదినమును దనబరువుల నాచెంత దింపి యెండను, గాలిని, నాకలిని గణించక మధ్యాహ్న మగుదనుక నొడ లంతయు గగుర్పాటు సెందుచుండఁగా, రాలు గరఁగునట్లు, చండాలువీణను మీటుచు, భక్త్యుదైకమున నాస్తోత్రములు పాడి, భక్త్యుదైకమునఁ దాండవ మాడును.

తే. అట్లు దదవుగఁ గొల్చి పోష్టాంగ మెఱిగి

గర్భమంటపి గడిగిన కలఁకజలము

1. ... ప్రేగు లడంచి...

లోని తాతొట్టి నిండి కాలువగఁ జాగి

గుడి వెడలి వచ్చునది శూద్రుఁ డిడఁగఁ గ్రోలి.

8

టీ. అట్లు=అప్రకారము, తడవుగఁ=చాలసేపు, కొల్పి=సేవచేసి, సాహ్వాంగము= కరచరణ వక్షోలలాట భుజములతోఁ గూడునట్లు, ఎఱిగి=నమస్కరించి, గర్భమంట షిఁ=గర్భగృహమును, క...ము=పడిగిన = ఖాళీనముఁ జేసిన, కలకజలము = కలుషోద కము, లోని=లోపలనున్న, తాతొట్టి=తాతితొట్టి, నిండి=పూర్ణమై, కాలువగఁ = కుల్ల గాను, చాగి=ప్రవహించి, గుడి వెడలివచ్చునది = గుడిచుండి వెలికి పారివచ్చుచున్న జుముచు, శూద్రుఁడు=నాలవజాతివాఁడు, ఇడఁగఁ=ఒసఁగఁగా. క్రోలి=పానముఁజేసి.

తా. ఇట్లు చాలసేపు సేవించి నమస్కరించి గర్భగృహముఁ గడిగిన సమ్మార్థనో దకము లోపలి తొట్టి వెలుపడి బైటికిరాఁగా, దాచు పంచమశలీకుఁడు గావున, నాయు దకము నుటక శూద్రుని నొక్కని యాచించి, యతనిచేతఁ దెప్పించుకొని పానముచేసి యని ముందటి కన్వయించును.

ఉ. ఆతఁడు ముఖ్యజాతిఁ గని శ నంతన పాయుచు నెండ గాలి నెం

తో తడవుం బ్రసాద విని శ యోగము వార్చి వసించుచుం ద్రివ

ర్ణేతరజాతి మెచ్చి దయ శ నిడ్డ ప్రసాదము దండెసాచి శ్ర

ద్ధాతిశయంబునక విసతి శ నంది భుజించు గొనుం దదంబువుక. 9

టీ. ఆతఁడు=ఆదానము, ముఖ్యజాతిఁ=శ్రేష్ఠజాతిగలవానిని, (బ్రహ్మణ్యుల ననుట), కనినంతన=చూచినమాత్రనే, పాయుచుకొ=తొలగించుచు, ఎండకొ=ఆ కలహించును, గారికొ=వాయునందును, ఎంతోతడవుకొ=ఎంతోసేపు, (చిరకాల మనుట), ప్రసాద= ప్రసాదముయొక్క, వినియోగము=పంచిపెట్టుటను, వార్చి=నిరీక్షించి, (ఉ. 'ఇంతనసేల యేను భుజగేశ్వరురాకయ వార్చినాడ నా, కంతపు నంతకుం గుడువ నాకలి నీకులు ద్రావఁ దృప్త యొక్కంతయు లే'దనియును; లే. 'అనిన నీరాక వార్చి మహాశతోడ, నున్న విప్రసోగ్ని నీ వొక్కభంగి' ననియును; 'అనఘ నారాక వార్చి నీవధికనిష్ఠ, నిట్లు లున్నికిఁ గారణం బేమిశోగ్ని' యనియును; ఇత్యాది శాంతిపర్వప్రయోగము లుండుట నిచ్చట గొంద అపేక్షార్థక మని చెప్పుదురు.) వసించుకొ=నివసించును; త్రివర్ణ తరజాతి-త్రివర్ణ-బ్రహ్మ క్షత్రియ వైశ్యులకంటె, ఇతర=అన్యుఁడైన, జాతి=శూద్రజాతి గలవాఁడు, మెచ్చి=నాన్పించి, దయకొ=తనయందలికృపచేత, నిడ్డ = ఒసఁగిన, ప్రసాద ముకొ, దండెసాచి=చేతనున్నదండె సాచి, శ్రద్ధాతిశయంబునకొ=అత్యానతితోడను. విస తికొ=విసయముతోడను, అంది=అందుకొని, భుజించుకొ=సాదకును, తదంబువుకొ=వానిచే నొసఁగఁ బడిన తీర్థమును, కొనుకొ=గ్రహించును.

తా. ఆతడు గర్వ మించుకేని లేనివాడును, బ్రసాదాదులయం దత్యంత శ్రద్ధ గలవాడును నగుట విప్రైలను గాంచి తొలగించు చాలవఱకు వేచి యే కూర్చుండో యొసఁగిన ప్రసాదము భక్తితో భుజించి తీర్థమును గ్రోలును.

వ. ఇట్లు దన ¹దివాకీర్తిజని నగు పరమార్తి నై చ్యంబు సకలజన శోచ్యంబుగా గుడి ²లాఁపరా తూపరాణి కడ నిలిచి బహిరావరణ నిట్టుండి యొక్కనాడు.

10

టీ. ఇట్లు=కరీరిగా, త...నిఁ-తనయొక్క, దివాకీర్తిజనిఁ=నికృప్తమగు పంచమజన్మముచేత, 'చండాలప్రవమాతజ్జ దివాకీర్తిజనుగమా' అని యమరము. అ...బు-అగు=కల్గినట్టి, పరమార్తి=అధికమగునార్తినల్లనైన, నైచ్యంబు=నీచభావము, (కాత్యుచిత వినయభావ ముచుట), స...గాఁ - సకలజన = ఎల్లవారలకు, శోచ్యంబుగాఁ=క్లేశార్థముగాగను, (ఇతనిఁ జూచి యందఱు చాలింబడి కనికరింతు రనుట), గు...గుడి = శోవెలయొక్క, లాఁపరా=చదరమగుపలకతాలగల, తూపరాణికడఁ = జలదారిదాపున, నిలిచి=నిలుచుండి, కొలిచి=సేవించి, బహిరావరణ ప్రదక్షిణంబు కావించి= బహిష్కారకారమున కావల వలగొని, (తాను బంచముఁ దగుటచేత గుడిలోపలికిఁ జనుడనుట), ప్రాద్దేశికఁ=ప్రాద్దుపోగా, ని...కుఁ-నిజఃస్వీయమగు, పక్కంబునకుఁ=పల్లెకు, 'పక్కణశృబరాలయో' అని నిఘంటువు. పోవుచుండుఁ=చరుచుండును, ఇట్లుండి=ఈరీతి వచ్చుచుం బోవుచుండి, ఒక్కనాడు=ఒక్కదివసంబున. లాఁపరా తూపరాణి-¹నీ. తూపురాణపు టమ్ము తూ మొప్పరము జలదారి యనంగను దనరును జల, గీ. నిర్గమము తన్మఖంబున నీటితోడ వచ్చు తృణములఁ జొరసేనిపలకపేరు, లాఁపరా యంచు జనులు పల్కంగను వెలయు.' ఆంధ్రభాషార్థము.

క. ఆద్దమరే యద్దాసరి

యద్దండ బిడాలగాహితాలయకృకవా

కూద్దండరవము విని చను

ప్రాద్ధాయె నటంచు బాడఁ బోవుచు ద్రోవఁ.

11

టీ. ఆద్దమరేయ=అర్ధరాత్రమునందు, అద్దాసరి=మాలదాసరి, అద్దండఁ=ఆనమిషమందు, బి...ము-బిడాల=పిల్లిచేతను, 'ఓతు ర్బిడాలో మార్జాల' అని నిఘంటువు. గాహిత=ప్రవేశింపబడిన, ఆలయ=ఇంటియందలి, (శోభ్యగుడినె యనుట.) కృకవాకు = శోభ్యయొక్క, కుద్దండఁ=అధికమైన, రవము=రవళిని, విని=ఆకర్షించి, చనుప్రాద్దు = తాను నిత్యముం బోయెడు సమయము, ఆయె నటంచుఁ=అయ్యె ననుకొని, పాడఁబోవుచుఁ=గాళము సేయ సేగుచును, ద్రోవఁ=మార్గమందు. తరువాతి కన్వయము.

1. దివాకీర్తిజనినంబగు. 2. మోచుట.

తా. అర్ధరాత్రసమయమందు గుక్కుటాలయములోనికి బిల్లి చొరగా వెలుచి నూత లిడిన దాను విని వేకువ కోడికూత లని తలంచి తాను నిత్యముగా బాడ నే గడు సమయ మాయె నని బయలుదేటి పోవుచు మార్గమందు. ఇది ముందటి కన్వయ మగును.

ఆ. మరులుదీగె మెట్టి १ యిరు లన్న నో యని
యెడు తమిస్ర గాడుపడి పాలంబు
లెల్ల దిరిగి తూర్పు १ దెల్ల నొతటి నొక్క
శూన్యగహనవాటిక १ బొచ్చి చనుచు.

12

టీ. మరులుదీగె మర్లుమాతంగి తీగను (దీనింద్రొక్కినవారుదారి తప్పు దురు)మెట్టి = ఆ దాసరి ల్రొక్కి, ఇరు లన్న = చీకటు లని పిలువఁ గానే, ఓ యనియెడు = ఓ యని పలికెడునట్టి, (కటికిచీకటి యనుట), తమిస్ర = చీకటి రాత్రియందు 'తమిస్రా తావసీరాత్రి' అని యవరము. కాడుపడి = త్రోవదప్పి (దిగ్భ్రమ చెంది) పాలంబులెల్ల = పాలము లన్నియు, తిరిగి = దివ్వుదిరిగి, తూర్పు = ప్రాగ్, తెల్లనొతటి = తెల్లబడుసమయమందు, (ప్రభాతసమయ మనుట), ఒక్కశూన్యగహనవాటిక = ఒక్కనిర్వాసువ్యపుటదవిప్రదేశమందు, బొచ్చి = ప్రవేశించి, చనుచు = పోవుచు.

సీ. ఇడిసిన యిడుపులకయెడలఁ బొత్తే నుత్త
రేను గసింద కోరింద పొదలఁ
గెడసిన 1 గరిసెలక్రింద లాఁగలఁ గ్రుస్సి
యదవకాపురముగడు १ నాఖుతతుల
సగముదుమ్మనఁ బూడి १ చిగిరింత వామూయఁ
బెరిగిన నూతిపాతతఱ బొటియలఁ
జీమలు ప్రాల్ద్య १ జివికిన వెలుగుప
ట్టునఁ బండి యెండి క్రుంగిన గునుకులఁ

తే. బెంటవొగ్గళ్ళలోఁ గడుపఁటి శ్తశ్రు
చలనములఁ గ్రుక్కు జిగ్గోతుపులఁ బొలంబు
దుండిగల మల్లె యూరులఁ १ 2 దూలి రాడు
చిక్కు నేతాల పాడలుసీమఁ జనుచు.

13

టీ. ఇ...లక్-ఇడిసిన=దిరిగిన, ఇదుపుల యెడలక్=గోడలయందు పా...లన్.
 పొట్రేను=చిటిరేగుచెట్లయొక్కయు, ఉత్తరేను=అపామార్గములయొక్కయు, కసింద=
 కాసుమర్దములయొక్కయు, కోరింద=కోరింద చెట్లయొక్కయు, పొదలక్=పొదరులచేత,
 కె...దక్-కెడసిన=క్రిందికొఱగినట్టి, గరిసెల క్రిందన్=గాచెబొట్టల క్రిందను, లాంగలక్=
 బొక్కలయందు, క్రుస్సి=కృశించి, అదవకాపురముండు = ఆస్థినివాసమున్నట్టి, ఆఖుత
 తులక్=మూషకములగుంపులచేత, సగము = అర్థభాగము, దుమ్మనన్ = గాలిదువ్వచేత,
 పూడి=పూడ్వబడి, చిగిరింత=చిగిరింతగడ్డి, వామూయక్=మొగముమూయగా, పె...
 లక్-పెరిగిన=ఎదిగినట్టి, నూలి=చేదుడు బావులయొక్కయు, పాతర=పాతరలయొ
 క్కయు, బొఱియలక్=బొందలచేత, (నూలి పాతర గుంటలు సగముపూడి యది మొదలు
 గడమచిగిరింత బలసియున్నదనుట), చీమలు=పిప్పిలికలు, ప్రాలు=బియ్యమును, ఈడ్వక్ =
 ఆకర్షించుకొని పోగా, చి...నక్-చివికిన=జీర్ణమయినట్టి, వెలుగుపట్టునక్=దొడ్డికంటల
 పట్టున, పండి=(గునుకుభాస్యము) పక్వమై, ఎండి=శుష్కించి, క్రు...లక్-క్రుంగిన=
 అడగిపోయిన, గునుకులక్=గునుకుగనవుచేత, పెంటదొగ్గల్లలక్=పెంటలమీది దొగ్గలి
 చెట్లయందు, కడుపంటి = కడుపు వెన్నున నంటుకొని, (ఆశనము లేక నకనకలాడు ననుట),
 శక్ర=మీసములయొక్క, చలనములక్ = కదలుటలచేత, క్రు...లక్ - క్రుక్కు =
 అడగియున్న, జీర్ణోతువులక్ = ముసలిపిల్లలచేతను, 'తద్భృందేశక్రపుంముఖే, ఓత్స
 డాలా మాధ్దాలకి' అనియు నిఘంటువు. పా...లక్-పాలంబు=పాలముయొక్క, దుండి
 గల=దుండిగపుఁజెట్లచేతను, మల్ల=వరిమల్లయొక్క, టోరులక్ = టోరుగనవు గంటల
 చేతను (కృషిలేకయుండుటచేత బొలములందు దుండిగములును, వరిమల్లయందు వీరణపు
 గంటలును మొలిచిన వనుట), తూలి=నేలకు వ్రాలి, రాడుచిక్కు = నిట్రాడుమాత్రము
 మిగులునట్లున్న, ఏతాలక్ = ఏతములచేతను, పాడఱుసీమక్=పాటుపడిన ప్రదేశమందు
 (తొచము మాత్రము గనుపడుచు జలయంత్రములు దుమ్మనఁ బూడిపోయిన పాడుభూమి
 యనుట), చనుచుక్=పోవుచును.

క. అపమార్గత సరుగుచు మా

ర్గపు ధామార్గవపుఁ గంటకంబులఁ గాల్గ్

విపరితత నూడ్పుచు నే

రువున న్బల్లేరు లీడ్పి 1 త్రోయుచుఁ జనుచున్.

14

టీ. అపమార్గత=తట్యదారిలో, అరుగుచుక్=పోవుచు, మా...లక్-మార్గపు=
 తానుబోయెడిమార్గ మందలి, ధామార్గవపు=ఉత్తరేనిచెట్లసంబంధులగు, 'అపామార్గశ్చైభ
 రికో ధామార్గవపురూరకో' యని నిఘంటువు. కంటకంబులక్=ముండ్లను, కాల్గ్=

కాళ్లనుండి, వివరీతతో = ప్రతిలోమముగా, ఊడ్చుచు = పోరాల్చుచు, నేరుపుతో = ఉపాయముచేత, వల్లెరు = వల్లెరుగాయలముండ్రను, ఊడ్చి = ఊడలాగి, త్రోయుచు, చనుచు = పోవుచును.

తా. ఆమాలదాసరి దారికప్పి నడచుచు నుత్తరేణముండ్లు కాళ్ల కంటుకొనగా వానిని ప్రతిలోమముగా దుడిచివైచుచు, బల్లెరుగాయలు గ్రచ్చుకొనగా వానిని మెలకువతో దొలగించుకొనుచు బోవుచుండెను.

శా. కాంచె నై వైష్ణవుఁ డర్థయోజన జటాఘాటోత్థాభోపశా
ఖాంచర్మాటవరన్నరుద్రయ దవీయః ప్రేషితోద్వ్యచ్ఛదో
దంచట్రీటకృత ప్రణచ్చలన లిప్యాపాదితా భవన్యని
స్సంచారాత్తమహాఫలోపమఫలస్సాయ ద్వటత్తజమున్. 15

టీ. వైష్ణవుడు = ఆభాగవతుడు, అర్థయోజన = రెండుపరుగుల నిడివిగల, జటా = ఊడలయొక్క, ఘాటా = వైభాగపుఁ బ్రక్కలనుండి, ఉత్థ = మొలిచినట్టి, కాఖా = కొమ్మల యొక్కయు, ఉపశాఖా = ప్రక్క కొమ్మలయొక్కయు, అంచల్ = ఒప్పుచున్న, ర్మాట = గుంపులయందు, చరల్ = సంచరించుచున్న, మరుల్ = వాయువుయొక్క, రయ = వేగముచేత, దవీయః = దవ్యగా, ప్రేషిత = చిప్పుబడినట్టియు, ఉద్యత్ = ఎగురు చున్నట్టియు భద్ర = ఆకుల యందు, ఉదంచల్ = స్ఫుటము లగుచున్న, కీట = పురుగులచేత, కృత = చేయబడిన, ప్రణ = బొంద లనియెడు, చలన = వ్యాజముగల, లిపి = అక్షరములచేత, ఆపాదిత = సంపాదించబడిన, ఆభవన్య = మార్గములయొక్క, నిస్సంచార = సంచారభావముచేత, ఆత్త = పొందబడిన, మహా ఫల-మహల్ = శ్రేష్ఠమైన, ఫల = పుణ్యఫలముతోడ, ఉపమ = సామ్యముగల, ఫల = పండ్ల చేతను, స్సాయల్ = వృద్ధిబొందుచున్న, పటత్తజమున్ = మట్టిచెట్టును, కాంచె = చూచెను.

తా. ఆభాగవతుఁ డామార్గమందు రెండుకొనుల నిడివిగల యూడలు దిగి యూడలయందే యనేక కాభోపశాఖలు గలిగి యాకాఖలయందలి యాకులమీఁదఁ బురుగులు దొలిచిన బొందలతోఁ గూడ నవి పిడి వాయువశముచేత దూరముగాఁ గొట్టు కొనివచ్చి యెగురుచుండఁగా నాపుత్ర, మచ్చట బ్రహ్మరక్ష స్సున్నది, యీ త్రోవను రావల దని, మార్గములకుఁ దెలియుటకు నాయాకు లనెడు జాబులమీఁదఁ బురుగులచే దొలువబడిన గీత లనియెడు నక్షరములు వ్రాసి పంపుచున్నదో యన్నట్లును, దానివలన మార్గము లా మార్గమున సంచరింపకుండుటండేసి, మహాపుణ్యఫలముచే గలిగి ననుటకు నమానముగా గొప్పలగు పండ్లచేత నొప్పుచున్న యొక్క పెద్దమట్టిచెట్టును జూచెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

ఆ. కాంచి యాతఁ డొక్కఁకాలి¹ త్రోవయు నంత
గాంచి యందుఁ దెరువుఁ శ గాంచినదియ
పరమలబ్ధి గాఁగఁ శ ద్వరితంపుగతి నవ్వ
టావనీజ మంత శ నంతఁ గదిసి.

16

టీ. కాంచి=ఆవృక్షమునట్లుచూచి, ఆతఁడు = ఆభక్తుఁడు, అంతఁ=అంతట,
ఒక్క కాలి త్రోవయుఁ=ఒక కాలిమార్గమునుగూడ, కాంచి=చూచి, అందుఁ=ఆ పాడు
వడిన సీమయందు, తెరువుఁగాంచినదియ=మార్గము లభించుటయే, పరమలబ్ధిగాఁగఁ=
పరమలాభముగా, ద్వరితంపుగతిఁ=శిష్టుగమనముచేత, అవ్వటావనీజము = ఆ మట్టి
చెట్టును, అంతనంతఁ=అంతటంతటను, కదిసి=చేరవచ్చి. తర్వాతిపద్యములో నన్వయము.

సీ. ఎలనీటి బొండ్లలంబులువోలె మెదడెల్ల
జాఱి వైచిన డొల్లు శ పుట్టె గములు
నెఱచి గీఱిన జీర శ లేర్పడఁ దుదముట్టఁ
జీఱిన నులిపచ్చి శ కీకసములు
దొనదొనమను నీఁగె శ తుట్టెల రూపేలు
పడక క్రంపలను ప్రేరేడు గరుసులు
ధూల్ల మక్లెక్కి మంగగల్గె తిప్పలు రేఁగు
వడువున గాలి నాడెడు వెఱకలు

తే. దునిసిన నరాంగకముల బొత్తులను గమిచి
పోక యొందొంటితోఁ బిలువీఁకులాడు
శ్వాపదంబులు, బదహతి వ్రస్సి వలచు
వరుగు దఱచగు ములుత్రోవ శ నరిగి యెడుట.

17

టీ. ఎ...రెఁ=ఎలనీటి = లేఁతనీరుగల, బొండ్లలంబులువోరెఁ = బెంకాయ
బొండ్లములవలెనే, మెదడెల్లఁ=మ స్తిష్కమంతయు, జాఱి=పీల్చి, వైచిన్=వరిచా
రింపఁగా, డొల్లు=దొరలాడుచున్న, పుట్టెగములుఁ = నరకపాలనమూహములును,
(ఎఱసీరు ద్రావి పాఠవైచిన బెంకాయ బొండ్లములవలెనే తలకాయల మెదడు జాఱి
వేయఁగా నాపుట్టెలు డొల్లుచున్న వనుట), ఎఱచి గీఱిన జీరలు=మాంసము గీచుకొన్న
గిఱలు, ఏర్పడఁ=కనువడునట్లు, తుదముట్టఁ=కడవెడలునట్లు, చీకిన=చుప్పరించిన,
ను...లు=నులిపచ్చి=కొంచెముపచ్చిగల కీకసములు=ఎముకలను ('కీకసం కుల్య మస్థిచ' అని

1. డొంకయు. 2. ఎడనీటి బొండ్లాలవడువున. (శ.ర. పా.) 3. జోరి పీకులాడు.

నిఘంటువు.) దొనదొనమును=దొనదొన ముసరికొను చప్పుడుగల, ఈగెరుట్టెలక్
=మక్షికారాసులచేత, రూపేణుబడక=రూపము దెలియరాక, క్రంతులను = కంప
పెలుగులయందు, ప్రేలేడు=ప్రేలాడుచున్న, గరుసులు = పచ్చిచర్మములను, ధూల్లక్
=దుమ్మలచేతను, మక్కెక్కి=మక్కుడువారి, మం...లు=మంగళ్ల = తుర్రులయొక్క,
తిప్పలు=(వెండ్రుకల) పెంటలు, రేగువడుపునక్=రేగినట్లు, గాలిక్=వాయువుచేత, ఆ
...లు=ఆడెడు చలించుచున్న, వెఱకలు=వెండ్రుకలును, తు...లక్=తునిసిన ఖండింప
బడిన, నర=మానవ్యులయొక్క, అంగకములక్=అవయవములను, పొత్తులను=కూడ,
కమిచి=కబళించి, పోక=ఆవల జరుగక, ఒండొంటితోక్=పరస్పరమును, పిఱువీలకూడు=
వాడుకూడుచున్న, శ్వాపదంబులక్ = దుప్తమృగ విశేషంబులను, పదహారిక్=కాలి
తన్నుచేత, ప్రస్సి=ప్రయ్యలై, వ...గు=వలచు=కంపుగొట్టుచున్న, వరుగు=మాంసపు
వరుగును, (వరు గనగా గృధ్రవిశేషము లనియొక జెప్పవచ్చును), తఱచగు=నట్టముగా
గలిగిన, ముఱులోవక్=మాంసములు ముఱిగియున్న దుర్గంధమార్గమున, ఆరిగి=పోయి
ఎదుటక్=ముందఱు తరువాతి కన్వయము.

తా. ఆ బ్రహ్మరక్ష స్సనేకులను బట్టి చంపుచుండుం గాన నాప్రదేశమందు
మెదడు జుఱివైచిన కపాలములను, శల్కములు మాంసముతోడ నోటగఱిచి పండ్లగీటి
తిని పాతివేసినయవియును, శరీరములు చర్మము లాలించి కంపలమీద వేయఁగా నీ
గెలు మూఁగి రూపు గానరా కుండునవియును, బహుకాలముగా ననేకులఁ జంపుటచేత
వారి తలలవెండ్రుకలు కుప్పలై పడియుండి ధూళిచేతఁ గొంత బ్రుంగుడుపడి గాలిచేత
మంగళ్ల పెంటలు రేగినట్లు రేగుచుండు నవియును, దునిగిపోయినమానవావయవముల
నవ్వల నివ్వలఁ గబళించి దుప్తమృగములు పీకులాడుచుండునవియును, గాల్లఁదన్ని
బ్రద్దలుచేసి యొండవేసిన వరుగులను గలిగి, యిట్టివిభిన్నరసాస్పదంబైన యా ముఱు
మార్గమున నతఁ డరుగుచుండెను.

సీ. ముంగాల్లఁ బొంగిపై १ మ్రుచ్చుజూపులు వర్ష
బొమిక లేత్తుచుఁ బాటి १ పోవు శునులఁ
బలలతోరణములు १ పట్టి బిట్టెగయ శా
ఖా¹ధూతి నెగయు కం १ కముల రొదల
నడ్డంబు దిరిగి శిల १ లాహరిఁ బడి రొండి
వాస్తంబు లిడి యంగ १ లార్చుకపుల
డబ్బాట్టుమై నొక్క १ డలు సూపి యవిమాయ
నడఁగ వేతెడఁ జూపు १ వ్యాపుతులను

తే. ¹నెవ్వడో యొక్క డున్నవాఁ డిందు, వాడు
నరుడు గాఁ, డింధనాదికా ²హరణమునకు
వేళయును గాదు, పాలగాలి ³వీచె, దెరువు
నెడ, వసుచు జాలిగొని సంశ ⁴యించువేళ.

18

టీ. ముంగార్ల = ముందటికాళ్ల చేత, చాఁగి = చాఁగిలిపడి, ప్రై = ఉపరిప్రదేశమున, స్తుచ్చు జూపులు = దొంగచూపులు, పర్వ = వ్యాపింపగా, బొమికలు = శల్యములను, ఎత్తుచు = ఎత్తుకొనుచు, *పా...ల = పాలిపోవు = పరుగులిడుచున్న, శునుల = కుక్కలచేతను, కలలతోరణములు = మాంసపుర్రోకెములను, పట్టి = కఠించుకొని, బిట్టు = పెట్టుగా, ఎగయ = ఎగసిపోవగా, కాభాధూరి = కొమ్మలు గడలుటచేత, ఎ...ల = ఎగయు = పుట్టుచున్న, కంకముల = రాములుగులయొక్క, 'లాహ పృష్ఠ కంకస్యాత్' అని నిఘంటువు. రొదల = శబ్దములచేతను, అడ్డంబు దిరిగి = ఆబ్రహ్మరక్షసుని కడ్డాలు వచ్చి, తలాహరి = అఱచేలివేటును, పడి = పొంది, (దెబ్బ దిని యనుట), రొండి = కటిప్రదేశమందు, హస్తాబులు ఇడి = చేతులిడుకొని, అంగారపు = మిడుకుచున్న, కపుల = కోరులచేతను, డబ్బాటుమై = హతాత్కారముగా, ఒక్కెడలు చూపి = ఒక్కదిక్కు గానుపించి, అవి = ఆప్రదేశములు, మాయ = టక్కుచేత, అడగ = కనబడకపోగా, పేటెడ = మఱియొక్కదిక్కును, చూపు = కనబఱచుచున్న, వ్యాపృతులను = వ్యాపారములచేతను, ఇందు = ఈప్రదేశమందు, ఎవ్వడోయొక్కడున్నవాడు, వాడు, నరుడు గాడు = మాంసపుర్రు గాడు, ఇం...కు = ఇంధన = శుక్లములు, ఆదిక = మొదలుగాగలవన్యవస్తువులయొక్క, ఆహరణమునకు = తెచ్చుటకును, వేళయును గాదు = సమయంబును గాదు, పాలగాలి = మాంసపుగాలి, వీచె = విసరెను, తెరువు = మార్గంబును, ఎడవు = దవ్వు, అనుచు = అని తలచుచు, జాలిగొని = వెతఁగూరి, సంశయించువేళ = సందియపడునప్పుడు. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. మృతమర్త్య రెంటాన ¹నిడ్డ జాలక నెత్తు
రంజిల్లు పెనుపొట్ట ²ముంజివాని

1. గని యెవడో యొక్కరుం డిందుగలడు వాడు.

* 'పాలిపోవుశునుల = చలాయనమగుచున్న రూఁడుగుక్కలను శును లేమి? మగవిరాచా? రావు. వీనికి చొరవయు జీర్తును ఎక్కువ కావున ఇవి ముందువచ్చును. శుని - స్త్రీలింగము; శ్యావము - పులిలింగము' అని, వే. టీ.

ఇదియంతయు ఇకారాంత పులిలింగమైన 'శుని' శబ్దమున్ననంగలి యెఱుంగమి చేత పెరిగినదైత. "శుని. ఇ. పుం. కుక్క" - శ. ర. "శుని = A dog" - ఆప్టి.

బల్లచీమల వక్ర శి భల్లాతకియుఁబోలే
 నెఱ్ఱిదుప్పటి నొప్పు శి కఱ్ఱెవాని
 వ్యత్యస్త హస్తీమ శి స్తాభః బాయగు గడ్డ
 మును దంష్ట్రకలుఁ బొల్పు శి మొగమువాని
 గడుదుల్ల నిడుత్తుట్టై శి గతిఁ 2జోగలోఁ బాండు
 రత మించు కపిలకూ శి ర్పంబువాని

లే. నెఱకుఁ దెరువరిఁ గన శాఖ శి లెక్క జాలు
 ప్రేసృజం దెఱుఁ గసరి వై శి బెట్టువాని
 వ్రేలు డగుబొజ్జ గల బూర శి గాలివాని
 శెంబుతలవాని నవటుకఁచంబువాని.

19

టీ. మృతమర్త్యో = చచ్చినమానవుని, రెంటానక్ = కొసినముగా, ఇద్దక్ = పెట్టొనఁగా, చాలక=పొడవుసాలక, సెత్తురంజిల్లు = రక్తమంటియున్న, పెనుపొట్ట = పెద్దకడుపునందలి, ముంబివానిక్ = కటిగూత్రముగలవానిని, (శవమును గొసినముగా బెట్టుకొన్న నది పొడవుసాలక యీడ్చియీడ్చి మొలత్రాటిలో దోఁపునఁగా దాని సెత్తురు పొట్టకంటె ననుట), పల్లవీమలక్ = బాఁచనవీమలచేత, వక్రభల్లాతకియుఁబోలే = వంకరబీడిచెట్టువలె, ఎఱ్ఱదుప్పటిక్ = రక్తివర్ణముగల దుప్పటిచేతను, ఒ...నిక్ = ఒప్పు = ఒప్పుచున్న, కఱ్ఱెవానిక్ = నల్లనిమేనుగలవానిని, వ్య...ధక్ = వ్యత్యస్త = క్రిందుమీఁదయిన, హస్తీ = పినుగుయొక్క, మస్త = తలయొక్క, అధక్ = రీతివంటి రీతిచేతను, పాయగు = పాయయైన, గడ్డమును, దంష్ట్రకలుక్ = కోఱులును, పొల్పు = మెఱయుచున్న, మొగమువానిక్ = ముఖముగలవానిని, (కుంభికుంభస్థలము తలక్రిందుఁ జేసిన నాకుంభస్థలములవలె బాయవద్ద గడ్డమును నాచంతి దంతములవంటి కోఱులును గలిగి యున్న వనుట), క...తిక్ - కడుఁదుల్ల = కణఁదురీగలయొక్క, నిడు = నిడుద యైన, త్రుటైగతిక్ = పెఱవలె, చోగలో = గుంకలో, (చొంగులో ననుట), పాండు రత = తెల్లఁదనము, మిం...నిక్ - మించు = అతిశయించుచున్న, కపిల = కడార వర్ణముగల, కూర్పంబువానిక్ = భూమధ్యదేశముగలవానిని, 'కూర్పచుస్త్రీ భువో ర్భధ్వమ్' అని నిఘంటువు. ఎఱకుఁ దెరువరిక్ = ఎఱకువాఁ డగుమార్గస్థుని, కనక్ = చూచుటకొఱకు, శాఖలెక్కక్ = కొమ్మలనెక్కఁగా, బాఱు = బాటిపోవుచున్న, ప్రేసృజం దెఱుక్ = ప్రేగులఱ్ఱిదమును, కసరి = గద్దించుకొని, వైఁ బెట్టువానిక్ = భుజము మీఁదికి ద్రోచిశానువానిని, వ్రేలుడగు = వ్రేలాడుచున్న, బొజ్జగల = బొజ్జగలిగిన, బూరగాలివానిక్ = ఊచకాళ్లవానిని, శెంబుతలవానిక్ = శెంబువలె నున్నవై బట్ట

గట్టిన శిరముగలవానిని, అపటుకచంబువానికొ-అపటు = ముచ్చినగుంటగనుగుడు, 'అపటు
ర్హటా కృతాటికా' అని నిఘంటువు. కచంబువానికొ = జాట్టుగలవానిని, (కర్తృ
పదక్రియాపదము లీకద్యమందు లేవు గావునఁ గుళికము. 'క్వచి త్కుళికసంఖ్యా
దావత్తసాహిత కృద్ధవేల్' అని యధర్వణోక్తి).

తే. కండకన్నులవాని, నాఁ శ కటను బండ

తిట్ల బేతాళికల సారె శ దిట్టువాని,

నగగరిమవాని, సన్వర్ధ శ నాముఁ, గుంభ

జాను వనునొక్కద్విజనికా శ చరుని గనియె.

20

టీ. కండకన్నులవానికొ = కండపెరిగిన కన్నులు గలవానిని, అకటను = అకటి
చేతను, ('కౌపదిధ క్తికసామ్నామత్వం స్యాత్సప్తమితృతీయాథే' అను సూత్రము
చేత నత్వము.) బండతిట్లన్ = బాతుఁదిట్టులచేత, బేతాళికలొ = అడుదయ్యాలను,
సారె = పల్ల టను, తిట్టువానికొ = తిట్టుచుండెడువానిని, నగగరిమవానికొ-నగ = పర్వతము
యొక్క, గరిమవానికొ = గురుత్వమువంటి గురుత్వముగలవానిని, (కొండంతవాఁడనుట),
అన్వర్ధకాముకొ = సార్థకనామధేయముగలవానిని, కుంభజానువు అకొ = కుంభజానువను
పేరుగల, (కుంభజాను వనఁ గుండలవంటి మోకాళ్లు గలవాఁ డనుట), ఒక్క = ఒక్కఁ
డైన, ద్విజనికాచరునికొ = బ్రహ్మరాక్షసుని, కనియె = చూచెను.

ఉ. వాఁడును గంటఁ బోకు మని శ వ్రాలె మహీరుహపాలి నుగ్గుగా
వీడును మున్ను రే వగటి శ వేళకు మానిసి యాట, బోరిలో
వాడిమిఁ గొంతకాల మిల శ వ్రాలుట, లావరి యాట, నిల్చి యా
వాడిశిరంబుచే నడువ, శ వాఁ డది ద్రుంపుడు, వీడు నుద్ధతిన్. 21

టీ. వాడును = ఆ బ్రహ్మరాక్షసుఁడును, కంటికొ = చూచితిని, పోకుము అని = పోవకు
మని, మహీరుహపాలి = చెట్లమొత్తము, నుగ్గుగాకొ = చూర్ణమగునట్లు, వ్రాలె = దుమికెను,
వీడును = ఈదాసరియును, మున్ను = పూర్వమందు, రేవగటివేళకుకొ = రాత్రి
యొక్క-పగటియొక్క-సమయమునకు, మానిసియాటకొ = తగినమనుష్యుఁడౌటచేత, పోరి
లోకొ = యుద్ధమునందు, వాడిమికొ = పరాక్రమముచేత, కొంతకాలము =
కొన్నాళ్లు, ఇలవ్రాలుటకొ = భూమియందుఁ బ్రసిద్ధిపొందినవాఁ డగుటచేతను, లావరి
యాటకొ = బలముగలవాఁడౌటచేతను, నిల్చి = ఎదిరించి, అవాడిశిరంబుచేత = మున్ను
దాను జెచ్చిన బోడ మ్మనియెడు బాణముచేత, ('సంస్కృతపదేన పరిమితమాంధ్ర పదం
కర్తృధారయో భవతి' అను సూత్రముచేత, మఱియు 'నాంధ్రం వడ్డర్ణ్యపర్యంతం సంస్కృ
తేన సమస్యతే' అను నధర్వణోక్తిచేతను 'వాడిమియూఁఖము ల్గులుగువాఁ డభరాంబుధిఁ

జే... నేటికి 'నాడు కనుండు' అను వాగనుశాసనప్రయోగముచేతను సాధువు) అడు
చు = కొట్టగా, వాడు = అరక్కనుండు, అది = బాణమును, ('ఇతరత్రుచ ద్వితీయా
తస్యాః ప్రథమాచ జడపదానాంస్యా' త్రనుసూత్రముచేత ద్వితీయకుఁబ్రథమ.) త్రుంపు
డు = విడిచివేయగా, వీడును = ఈదాసరియును, ఉద్ధరిత = గర్వముతో. తరు
వాతిపద్యముతో నన్వయము.

సీ. తిగించిన నడుగులు శ దెమలక తొమ్మప్ప

లించి యవ్వలికి¹ గే శ డించి దాటి

చఱచిన వంచించి శ చరమభాగమునకై

తిరిగి, తత్క్రియ కగు శ దృష్టి నిలిపి

పైఁబడ్డఁ జనుమఱ శ పట్లకొడ్డుకయుండు

పిడికిళ్ల బలిమి లోఁ శ బడక నిలిచి

చొరఁజూడఁ క్రుంగి ము శ మ్మలదిగి కోటగాఁ

జొరవీక తిరిగెడు శ చోన తిరిగి

తే. యసుర వధసాధనము రోయు శ నపుడు గ్రుద్ది

తాచి తిరిగినఁ గృతముష్టి శ దండ నిలిచి

'యెడకొలది వెనుక నడుమొయ్య శ నడిచి యడిచి

మత్పదస్మృతి యాత్త నే శ మఱక యతఁడు.

22

టీ. తిగించిన = అరాక్షనుండుదన్నుఁబడఁలాగినను, అడుగులు దెమలక = తనయడు

గులుగదలక, తొమ్మ = పక్షిస్థలము, అప్పలించి = ఆస్థాలించి, అవ్వలికి = ఆవలికి,

కేడించి = తొలగి, దాటి = లంఘించి, చఱచిన = అరాక్షనుఁ డఱచేతప్రేసినను,

వంచించి = కిక్కురించి, చరమభాగమునకై = వెనుకదిక్కునకై, తిరిగి = మరలి, తత్క్రియ కగు =

మఱలఁబఱచుటకైన, దృష్టి = చూపు, నిలిపి, పైఁబడ్డ = ఆయసుర తనపైఁబడి

రాగా, చనుమఱపట్లకు = తొమ్మ మీఁదికి, పిడ్డుకయుండు = కొనియుండెడు,

పిడికిళ్లబలిమి = ముష్టిబలముచేత, లోఁబడక = లోఁకువగాక, నిలిచి, చొరఁజూడ =

ఆయసురచొచ్చిరాబోగా, క్రుంగి = తాను వంగి, ముమ్మలదిగి = పిడికిళ్లదిగువ,

కోటగా = వస్త్రముగా, చొరవీక = చొరవ యాయక, తిరిగెడుచోన = ఆయసురతిరి

గెడుచోటనే, తిరిగి, అసుర = అరక్కనుండు, వధసాధనము = తన్నుఁజంపెడునుపాయ

మును, రోయునపుడు = వెడకునప్పుడు, గ్రుద్ది = పిడికిటఁబడిచి తాచిఁతన్ని, తిరిగిన =

వాడు దిరుగఁగానే, కృతఁఅమర్పఁబడిన, ముష్టి = పిడికిటియొక్క, దండ = ప్రాశస్త్య,

1. జుడించి. 2. తత్క్రియకును. 3. కొడ్డునుండు. 4. యక్కొలది వెన్న

నడ నొయ్యనడిచి యడిచి.

నిలిచి, ఎడకొలది = సందుచ్చిక్కినకొలదియు, వెనుక = వానివీపును, నడుము = మధ్య
 దేశమును, ఒయ్యిళ్ = క్రమముగా, అడిచియడిచి = కొట్టికొట్టి, ('వెనుకనడుగొయ్యి
 నడచినదచి' అనియును బాతమునందు ఆప్పుడు వెనుకకుఁబోయియునుట) మత్సరస్త్వలి =
 మాపాదానుచింతనమును, అత్త = బుద్ధియందు, ఏమఱక = మఱచిపోక, అతఁడు =
 ఆదాసరి, (ఇది కర్తృపదము), (అసుర యనుచోట 'స్త్రీత్వ బహుత్వే సురాదే రసమానే'
 అను సూత్రముచేత నది సురాదిగణపరితమైన నేకవచనమందు స్త్రీత్వము. 'కం.
 చంపునొకో యక్కట కా, రింపం దిలఁచునొకొ ల్గుచరిత్రంబులకుం, బంపఁ గడంగు
 నొకో శం, కింపం డొక కఱుకుటసుర గీ డొనరింపక.' అని నిర్వచనోత్తరరామాయణ
 ప్రయోగము.)

తే. 1. త్రోచి పోజొడఁ దనరాక్షసీచయంబు

నెల్లఁ జీరిన డిగ్గి వా రేగుదేరఁ

బోయె నదె వాఁడు రాఁ రారే యటంచుఁ

బాటి వారును దాచును ర బట్టికొనుడు.

: 3

టీ. త్రోచిపోజొడఁ = ఆదాసరితట్టివై చిపోవ నుద్ద్యోగింపఁగా, తనరాక్షసీచయంబు
 నెల్లఁ = తనరాక్షసస్త్రీలనందఱును, చీరిన = పిలువఁగా, డిగ్గి = చెట్టు దిగి, వా రేగు
 దేరఁ = వారు రాఁగా, వాడు = అమరుఘ్నఁడు, బోయెనదె = అదిగోపోయెను, రాఁ
 రారేయటంచుఁ = రండురండనుచు, ('ఏదోతొవ్యతిరేకా దపిసంప్రార్థనపరౌక్తి
 యాకాంస్త' అనుసూత్రముచేత వ్యతిరేకరూపము : మీది యేకారము సంప్రార్థన
 పరము.) పాటి = ఊటికి, వారును = అయ్యాఁడు రక్కసులను, తానును = మంథజానుఁడును,
 పట్టికొనుడుఁ = ఆదాసరిని బట్టుకొఁగానే.

క. 2. పెంబో తద్దాసరి య

ప్తు బదహతులను గపోణిపోటుల నిరుమై

లం బొడుచుచుఁ బెనుగుచుఁ బో

వం బట్టి వటుంబు తేర్చి ర వాఁ డిట్లనియెన్.

24

టీ. పెంబోతు = పెనుబోతగు, (బలసినవాడనుట; బంబోతనికొందఱుందురు.) అద్దా
 సరి = ఆదాసుఁడు, అప్తు = అప్పుడును, ('పోశ్చతదాద్యర్థవాచకేషాత' అను సూత్రము
 చేతఁ బువర్ణోపరివిద్యమానమగు నుత్పమునకు లోపంబును 'తద్దు'తంచ బిందుస్స్యాత్
 అని యెఱిఁగి సూత్రముచేత ప్రథమాసమశబ్దముమీద సముచ్చయార్థక మగు ద్రుతం

మనకు బూర్ణమందును వచ్చినది.) పదమారులను = కాలితన్నులచేతను. కపాపిపాటు
లక్ = మోచేలి పాటులచేతను, ఇరుమైలక్ = రెండు ప్రక్కలయందును, బాడుచు
చుక్ = పెనగుచు, పావక్ = పావగా, పట్టి=ఆదాసరిని బట్టుకొని, వటుంబుజేర్చి=
మట్టిచెట్టుదావునఁ జేరిచి, వాడు=ఆయనరు, ఇట్లనియెక్.

తా. ఆదాసరి బలవంతుఁ డగుటచేత నారక్కసుని దనకాళ్లతోఁ దన్నుచు,
మోచేతులతో నాశని ప్రక్కలఁ బాడుచుచు పెనగులాడుచు బోవుచుండెను.
అట్లయ్యి నారక్కసుఁ డాశని బట్టుకొని మట్టిచెట్టుకడఁజేర్చి యాశనితో నిట్లు పలికెను.

శా. సా రాస్వాదనఁ బ్రాణపంచకము 1 తృష్ణం బాసి సంతర్పణ
న్మూరింబో నసీ ద్రుంచి పొంగెడు 1 భవన్ముండా స్రధారోష్ణ మిం
పారం గ్రోలి పిశాచి నీదు కఱకు 1 ట్లందీ నదస్తాలకాం

తారాంతర్మృకపాలకుండవిగళశస్త్రేయముం 2 గ్రోలెదన్. 25

టీ. సారాస్వాదనక్ = నీర్మిశ్రుజనిచూచుటచేత, ప్రాణపంచకము = నాపంచ
ప్రాణములును, తృష్ణక్ = దప్పిని, పాసి=విడిచి, సంతర్పణక్ = తృప్తిచేత, మూరింబోక్ =
సూతోషింపగా, (క. 'మదిలోన నన్ను పలుచుచు, బురీఫలమాత్ర హవ్యభాగము నలు
న, దొదవించి తేనియును న, భృదయము నే నొంది మూరి బోవనె చెపుమా.'
అనిగము; గీ. 'గాడ్పుమురిపెంపు నెందును గర్గియెల్ల, వారిమనసులు వేడ్కల మూరి
బోయె' ననియును, హరివంశమునం దెఱ్ఱాప్రగడగారి ప్రయోగము.) అసిక్ = కత్తిచేత,
ద్రుంచి=భండించి, పొం...ము-పొంగెడు=పొంగుచున్న, భవన్ముండ=నీబోడితలయొక్క,
అస్రధారోష్ణము=పచ్చనిరక్తధారలు, ఇంపారక్ = ఇష్టముదీటునట్లు, గ్రోలి=పానము
జేసి, పిశాచి = కాయాడుపిశాచము, నీదు = నీసంబుధియగు, కఱకుట్లు = కడ్డితోఁగట్టి
కాల్చినమాంసభండములను, అందీక్ = అందియియ్యగా (క. 'నమ్మము కైదువ మోపగు,
జమ్మి వెనం బ్రాణి విడిచి చావము నా కం దిమ్మనుడు సేయునది లే, కమ్మగ్గుం డమ్మపీజ
మలనత నెక్కిక్.' అని విరాటపర్వమునందును; క. 'ఇతఁడు మదీయ పురోహితుఁ
డితనికిఁ దగస్యెల పనులు నెఱిగిం చిపుడే, ధృతరాష్ట్రకడకుఁ బనుపుడు, చతురవచన
రచనగఱపి సంక్రీతి మెయిక్? అని యుద్యోగపర్వమందును; సోమయాజిగారును
ప్రయోగించినారుగాన నీక్తార్థకయత్వసంధి సాధువు.) అ...ముక్-అదః=ఈ, తాల
కాంతార = త్రాటితోపుయొక్క, అంతః = లోపలనున్న, నృ=నరులయొక్క, కపాల=
పుటియ లనియెడు, కుండ = కుండలనుండి, విగళత్ = జాటుచున్న, శ్రేయముక్ =
మద్యమును, గ్రోలెదన్ = త్రాగెదను.

1. భవన్ముండంబు ధారోష్ణ 2. ద్రాగెదన్.

క. న న్నిం తలయించినఖలు

నిన్నుఁ బుజువిధి వధింతు నే యని యార్పులో

మి న్నందఁగ బుస కొట్టుచు

నన్నీ చుడు వొగరు వెడలు ॥ నవ్యక్తోక్తిన్.

: 6

టీ. నన్నుఁ = నన్ను, ఇం తలయించిన = ఇంతకప్ప పెట్టిన, ఖలుఁ = దుష్టుడైన, నిన్నుఁ = నిను, బుజువిధిఁ = మృదువైనరీతిచేత, వధింతునే = చంపుదునా, (చూచు ననుట), అని = అనుచు, ఆర్పులో = బొబ్బరింతలు, మిన్నందఁగఁ = ఆకసమంటఁగా, బుస కొట్టుచుఁ = నిట్టూర్పు విడుచుచు, అన్నీ చుడు = ఆరాక్షసుడు, ఖా... క్తిఁ = ఖాగరి, వెడలు = మదము బయల్పడునట్టి, అవ్యక్తోక్తిఁ = ఉన్నతభాషణముచేతను.

తే. అసియుఁ బాత్రయుఁ దే బంచి ॥ యాం త్రవల్లిఁ

గోలగగ్గర ద్రోయ నక్కుజముతోడ

వొరగి రక్కుసుతో దైన్యవిరహితముగ

ధర్మ మెఱిగించుసూక్తి నాతండు వలికే.

27

టీ. అసియుఁ = భద్రమును, పాత్రయుఁ = రక్తముబట్టుటకుఁబాత్రమును, తేఁ = తెచ్చుటకై, పంచి = ఆజ్ఞాపించి, అం త్రవల్లిఁ = తీగెపంటిపైఁగుచేత, గోలగగ్గర కాళ్లకుఁబ్రాదుతగిలించి యెడ్డను మూటకట్టుగాగట్టి పడవేయునట్లుగా పడవేసి గీ. ఎద్దులను గాళ్లగట్టి క్రిందేయటావ్వుఁ గోలగగ్గర యనఁగ... ఆంధ్రభాషార్థము. అక్కుజముతోడఁ = అమట్టిచెట్టుతో, ఒరగి, రక్కుసుతో = రాక్షసునితో, దైన్యవిరహితము గఁ = విన్నఁబాటులేనివిధమున, ధ... క్తిఁ = ధర్మ మెఱిగించు = ధర్మ పద్ధతిని వెలిపెడు, సూక్తిఁ = మంచిమాటచేత, ఆతండు = ఆహరిదాసుడు, వలికెఁ = పచించెను.

తా. ఆసురియాళుని బ్రహ్మరాక్షసుడుకట్టి, మట్టిచెట్టున కావించఁగా, నతండు ధైర్యముతో నారాక్షసునిం జూచి యిట్లనియెను.

చ. విను మొకమాట రాత్రిచర! ॥ వేగిర మేటికి నిక జయింతురే

యనిమిషు లైన! భాజనగతాన్నము నే నిక నెందుఁ బోయెడఁ

బెనగక ప్రాణరక్షణ ముపేక్ష యొనర్చుట పాప మిందు కై

నవలకు నాకు మేనియెడఁ ॥ గాంక్షయు లే దిది వోవుటే యురున్.

టీ. రాత్రిచర = ఓరక్కసుఁడా, ఒకమాట వినుము, వేగిర మేటికిఁ = వేగమేల అనిమిషులైనకఁ = దేవతలేని, నిక జయింతురే = నిన్ను జయింతులగురా, (గెల్వలే రనుట) నేకఁ = నేను, భా...ము = భాజనగత = కంచములోకివచ్చిన, అన్నము = ఆహారమునీ, నేన

ఇక = ఇకమీద, ఎందుబోయెద = ఎచ్చటికి బోగలను (భావిక్రియ) పెనగక, ప్రాణరక్షణము = స్వజీవసంరక్షణము, ఉపేక్షయొనర్చుట = ఒప్పరికించుట, పాపము, ('హంతు మభ్యాగతం శత్రుం యశ్శక్త్యా న నివారయేత్, స ఆత్మఘ్నఇతి ఖ్యాతో' కారవంశరకం ప్రజేత్' అనియున్నది.) ఇందుకై = ఈపనికై, (ఇందనునది యేత దర్శకముగ దేశ్యపదము గావున దీనిమీదఁ జతుర్థీవిభక్త్యర్థకముగ కైవర్ణ్యమువచ్చెను, కావుననే యిందుమీద నిందుచేత మొదలగునవి గలుగును.) కనలకు = అలగకు, నాకు, మేనియెడ = శరీరముపట్ల, కాంతయు = అపేక్షయు, లేదు, ఇది = ఈమేను, పాపుడేనశించుటే, ఉరు = మేలగును.

ఆ. హీనజన్త మటుట १ యెవ్వడే నొకప్రాణి
సంతసిలుట ముక్తి १ పొంత గనుట
మేలెకాదె శిబియ १ మేల్బొలిగాడె న
శ్వరపుదేహ మమ్మి १ పరము గొనుట.

29

టీ. హీనజన్తము = చండాళజన్తము, అటుట = పాపులయును, ఎవ్వడేని = ఎవ్వడైనను, ఒకప్రాణి = ఒకపురుషుఁడు, (వినిశబ్దమున కికారలూపము), సంతసిలుట = సంతోషించుటయు, ముక్తిపొంత = మోక్షసమీపమును, కనుట = పొందుటయు, మేలెకాదె = మంచిదేకదా, న...మునశ్వరపు = కాశ్వతముగాని, దేహము = తన శరీరమును, అమ్మి = వెలపుచ్చి, పరముగొనుట = మోక్షము గ్రహించుటయందు, శిబియ = శిబిచక్ర వర్తియే, మేల్బొలిగాడె = మార్గప్రదర్శకుఁడుగాఁడా, (అగు ననుట).

చ. తెవు లయినం, గ్రహం బయినం, १ దే లయినం, గర మైన, నాత్త పెం
దెవు లయిన, న్జలం బయిన, १ దెక్కలియైన, మృగాగ్నులైన, మే
ల్తవు లయిన, న్నృణం బయినంద్రా చయిన, న్నిడుం గైన, దీర్పుపే
లవ తను పూర కే చెడ కిల న్నృళు నొక్కని బ్రోచు టొప్పదే.

టీ. తెవులయిన = వ్యాధియేనియు, గ్రహబయిన = విశాచమేనియు, తేలయిన = పృథ్వికమేనియు, అరమయిన = విషమేనియు, ఆత్మ పెందెవులయిన = వెద్దెమనోవ్యాధియేనియు, జలంబయిన = ఉదకమేనియు, తెక్కలియైన = చోరుడేనియు, మృగాగ్నులైన = మృగములేనియు నగ్నియేనియు మేల్తవులయిన = స్త్రీధనవ్యాసంగమైనను, ప్రణాబయిన = పుండేనియు (రణాబు = యుద్ధము) త్రాచయిన = సర్పమేనియు, పిడుంగైన = అశనియేనియు, ఉరకే = వర్షింపముగానే, చెడక = చెడిపోక,

* దీర్పుదేవు తనుపూరకే-పాతాంతరము.

ఇల = భూమియందు, కృతు = ఆకలిచే గృహించిన, ఒక్కని = ఒక పురుషుని,
 ప్రోచుట = పోషించుట, ఒప్పుచే = తగదా, (ఒప్పు ననుట.)

తా. రోగాదులచేత నీ తనువు నశింపకుండ నాఁకలిగొన్న యొక్కనికిఁ దృప్తిగా నిచ్చుట మంచిదికదా యని యాతఁడనెను.

ప. అది యట్లుండె నింకొక్క హితంబు నెప్పెద, ననియును బ్రాణ భయంబున నాడు కార్యవశంపు మాటగాఁ దెలియక మాధ్యస్థంబ కాఁ దెలిసి వినుము. వినుకున్న భూతహితంబుఁ గోరి యుచ్చరించు మాట కీర్వరుండైవ మెచ్చుగదా ! వ్యాఘ్ర సింహ వరాహ వృక జంబుకాది శరారువులయం దొక్క తిర్యక్కవు గావు; దేవయోనివి, నీకుచు మాకుంబలై గర్భ చరణ ముఖాపఘనంబులు గలవు; మాట లను మాయట్ల ఆకర్తవ్యకర్తవ్యతావిచారంబులు సమానంబ, హ మఱచి యంటి; స్థావరంబులకంటె గీటాదులకు, వానికంటె మఱి మృగాదులకు, వానికంటె మఱి పశు పతంగాదులకు, వానికంటె ను మాకును, మాకంటెను మీకును, గర్భచరణ కశేటరాది పాటవం బెక్కుడు, విజ్ఞానంబును ఘనం, బిట్టి నీ కేకాంత కుత్సావహంబగు బీభత్స *పథ్యాపథ్య భక్త్యాభక్త్య పేయాపేయవివేకంబులు లేకు నికి యుక్తమే, రుచిగాదు శుచిగా దీదురాహారం బిదియు సకల దురితావతంస యగు హింస నొనఁసాడునది, హింస పరలోకంబునం గదా బాధకంబు, పరలోకంబు ప్రాణాంతంబునంగదా చిరస్థిరప్రాణుల మగు మా కేల హింసాభయం బర వలదు; ప్రాణభయంబు మఱు ఘ్యుల మగుమాకు నేడైన, మీకు మఱునాడైన నవలి నాడైన దుద యుగాంతంబునందైన నిడుపు గుఱుచల నెప్పుడుఁదప్పదు. అంత వత్తెంబునకుఁ దారతమ్యం జేమి? మున్నీటనైనను మునుంగుట సరి యగుటఁ బర్యంతంబునకుం బరమాణువునకు నేమి యంతరంబు మీఁదు విచారింప వలవదే, తపోలబ్ధవరాదులం బూర్వంబున గీర్వాణుల గర్వం బడంచి హెచ్చిన హీరణ్యకశిపు దశముఖాద లు శతసహస్ర సంఖ్యాక సంవత్సరంబులు జీవించిరాముం బంచత్వ రు బొంది తారు మున్ను జయించిన జముచేతనే చిక్కరే ? యిక్క

డికి మీరు ప్రబలులచైన నక్కడికి వాడు ప్రబలుండు, సకలభూత
తారతమ్యంబును నిజ నిజస్థానవిశేషంబునన వచ్చు, నచ్చుండొంతు
సుతుని వీట మేర దప్పిన మాకుం దప్పనియట్లు బాధ మీకుం దప్పదు,
మీరు నాసౌరిముఖ బర్హిర్ముఖులు జాతిఁ దలపోయ భౌతలట్లుయ్యం
బరంబున మీరు వారు బాధ్యబాధకతల నొందు చున్నా రీతైజసం
బగు తారతమ్యంబునకుం దమస్పర్త్యైంబులు హేతువులు, వాని
కాహృతులు హేతువులు వ్యాహృతులం గ్రతువుల చరుపురో
డాశాహతులభుక్తులం బవిత్తులై యమర్త్యతమికంటె నతిదీర్ఘ
కాలంబు వారు జీవించెద రప్పాననతఁ జూచికదా సదా చతుర్ముఖం
శజం డగుసుధాంతుండు గరంగి సకలరసముల కవధి యగు సుధా
సంబున నాప్యాయనం బొనరించుచున్న వాఁ డేతదర్థంబు మా
కుచ్చరింపరాదుగాని ¹వేదంబు ప్రథమకళ యనలుండు త్రావు నని
చెప్పు, మఱియు నాయాకళ లాయావేల్పులకుం గ్రమంబునం
జెప్పు, నింత విచారించి రుచించినట్లు నడువు మనినఁ గహకహ నవ్వ
యద్దోహరికి సుర దోహ యిటనియె.

31

టీ. అదియట్లుండె = అసీతియారీతినుండెను, ఇంకొక్కహితంబునెప్పెద =
మఱియొకహితము వచించెదను, అదియును = అమాటయును, ప్రాణభయంబున =
ప్రాణభీతిచేత, ఆ...గాఁ-అడు = వచించెడు, కార్యవశంపు = వనిగదపుకొనుటకైన,
మాట కా = చలుకుగా, తెలియక = తలంచక, మాధ్యస్థంబు కాఁ జెలిసి = మధ్యస్థపు
మాటగానె తెలిసి, వినుము = ఆలకింపుము, వినకున్న = నీవువినకుండినను, భూత
హితంబుఁగోరి = గోఱోపకార మపేక్షించి, ఉచ్చరించు మాటకు = వచించెడు చలు
కునకు, ఈశ్వరుండైన = పరమాత్ముడైనను, మెచ్చుక = కదా = హర్షించునుగదా,
వ్యాఘ్రసింహవరాహపుకజంబుకాది = పులి సింగము పంది లోఁడెలు నక్కమొదలగు,
శరారువులయందు = ఘాతుకజంతువులయందు, ఒక్కతిర్యక్కువుకావు = ఒకతిర్యగ్గం
తువపుగావు, దేవయోనివి = దేవతలలో నొక భేదమైనవాడవు, 'విద్యాధరోద్భవో
యక్ష రక్షిగంధర్వక్షిన్నరాక, విశాచో గుహ్యాకస్సిద్ధో భూలోమీ దేవయోనయః' అని
యమరము. అనఁగా, రక్షిపిశాచములును దేవయోనులే యనుట. నీకును మాకుంబరె =
నీకును మాకువరెనే క...లు-కరచరణముఖ = కాలుసీతులు మొదలగు, ఆవహనంబులు
= అవయవములు 'అంగ ప్రతీకోపయవోఽవఘనోఽథ కళేబరే' అని యమరము.

* వేదంబు ప్రథమకళ యనల మని చెప్పు.

కలవు=ఉన్నది, మాటలునుమాయట్లు = సంభాషణములునుమావలెనే, ఆ...లు-అకర్తవ్య కర్తవ్యతా=చేయరాని చేయవచ్చిన పనులగుటయొక్క, విచారంబులు=అలోచనములు, సమానంబు=సమమే, హా = అచాహా, మఱచియంటి = మఱచిపోయి యిట్లు పలికితిని, స్థావరంబులకంటె = పృథ్విదస్థావరంబులకంటెను, కీటాదులకు = పురువులు మొదలగువానికిని, వానికంటె = అకీటకాదులకంటె, మఱి = అధికముగా, మృగాదులకు = మృగములు మొదలగువానికిని, వానికంటె = ఆమృగాదులకంటె, మఱి, పశుపక్ష్యాదులకు = పశుపక్ష్యాదులకును, వానికంటెను = ఆపక్ష్యాదులకంటెను; మాకును, మాకంటె మీకును, కరచరణకళేబరాదిపాటవంబు=ఇంద్రియశరీరాది పటుత్వము, ఎక్కుదు = అధికము, విజ్ఞానంబును = నిన్నాణంబును, ఘనంబు=అధికము, ఇట్టి నీకు, ఏ...బు-ఏకాంతముఖ్యముగ, కుత్సా=నిందకు, ఆపహంబు=సంపాదకమైన, కుత్సానిందా చ గర్వాణే అని యమరము. బీ...లు-బీభత్స=రోతయైన, పథ్యావ్యభిహితములయొక్కయు, (పథ్యావధ్య యనుపాఠమునఁ జంపఁదగిన చంపఁదగని యని యర్థము), భిక్ష్యాభిక్ష్య=తినఁదగినవియు, తినరానివియును అయినట్టివానియొక్కయు, పేయాపేయ = త్రాగఁదగిన త్రాగరానివానియొక్కయు, వివేకంబులు = జ్ఞానములు, లేకునికీ=లేకుండుట, యుక్తమే=తగునా, (తగ దనుట) ఈదురాహారంబు = ఈ దుర్భోజనము, దుచిగాదు=చవిగాదు, శుచిగాదు=పవిత్రముగాదు, ఇదియు = ఈదురాహారమును, సకలదురితావతంసయగు=సమస్తపాపకేభరమైన, హింసక = హింసించుట చేత, ఒనగూడునది=సంభవించునట్టిది, హింస=అట్లుహింసించుట, పరలోకంబునఁగదా=లోకాంతరంబునఁగదా, బాధకంబు = బాధకము, పరలోకము = అట్టి లోకాంతరము, ప్రాణాంతంబునఁగదా, = ప్రాణావసానమైనప్పుడుగదా, చిర = బహుకాలము, స్థిరముగానుండునట్టి, ప్రాణులమగు = ప్రాణములుగలమాకు, ఏలహింసాభయంబునవలదు = హింసలవలనవచ్చెడువెఱుపేలయనఁగూడదు, ప్రాణభయంబు=ప్రాణభీతి, మనుష్యులమగు మాకు, సేదైనక = సేడుగలిగిన, మీకు, మఱునాఁడైనక, అవలినాఁడైనక = ఆమఱునాఁడైనను, తుదక = చివరను, యుగాంతంబునందైనక = యుగప్రళయమప్పుడేనియును, నిడుపుగుఱుచలక = దీర్ఘప్రాస్థకాలముగా, ఎప్పుడుఁదప్పదు, అంతవత్సంబునకుక = చావుగలుగుటకు, తారతమ్యంబేమి=కాలముయొక్క హెచ్చుతగ్గులేమి, మున్నీటనైనక = సముద్రమందైనను, ('మువ్వన్నె ముపొన్నె మున్నీర ముక్కాక ముచ్చి చ్చునఁగఁ గబ్బములను మఱియు, నిరుపంక యిరుదైన యిరుగెడ యిరువాగు ద్విగువేకపచనాంత మగుచుఁ దనరు.' అనుటచే నేకపచనాంత ద్విగు సమాసము.) మునుంగుటగరియగుటక = మునిగిపోవుట సమానముగావున, పర్వతంబనకుక = కొండకును, పరమాణువునకుక = దృగ్గోచరముకాని నలుగునకు, ఏల యంతరంబు=ఏమి భేదము, ('కో మజ్జుకోరణకులాచలయోర్విశేష' అన్నట్లు సముద్ర

మందుఁ బర్వత మేనియుఁ బరమాణుమేనియు మురుగున నుట) మీఁదు = మూదఁకలుగు
 నది, విచారింపవలదే = అలోచింపవలదా, తపః = తపములచేత, లబ్ధి = పొందఁబడిన,
 పరాదులకొ = పరములు మొదలగువానిచేత, పూర్వంబునకొ = తొల్లిటికాలమందు, గీ...
 బు-గీర్వాణుల = దేవతలయొక్క, గర్వంబు = పొగరు, అడుచి, హెచ్చిన = అతిశయించిన,
 యి...లు-గీర్వాణశిష్యు, దశముఖ = రావణాసురుఁడు, అదులు = మొదలగువారు, శ...
 లు-శతసహస్ర సంఖ్యాక = నూఱువేల లెక్కగల, వత్సరంబులు = ఏండ్లు, జీవించియుకొ =
 బ్రదికియుండియును, పంచత్వంబులతోది = మృతినొంది, తారు మున్న జయించిన =
 తాము పూర్వముజయించినట్టి, జముచేతనే చిక్కిరే = యమునిచేతనే పట్టుబడరా, ('ఈజ
 ముఁ డనునది సంస్కృతభవ ప్రాకృత తత్వము. 'జడామోముఖసమాదయాః ప్రా
 కృత తత్వమ' యనియును; సీ. 'జడయన జముఁడను శబ్దము సంస్కృత ప్రాకృత
 నమమై ప్రశస్తిఁగాంచునన్నట్లునటు.) ఇక్కడకుకొ = ఈలోకమునకు, మీరు, ప్రబల
 ప్రైన్కొ = బలవంతులైనను, అక్కడికొ = అక్కడకుమునకు, వాడు = ఆయముఁడు, ప్రబ
 లుఁడు = బలవంతుఁడు, స...లను-సకలభూత = సమస్తభూతములయొక్క, తారతమ్యంబును
 = ఎక్కువదక్కువలును, ని...న-నిజనిజ = తమతమ, స్థానవిశేషంబునన = స్థానంబుము
 చేతనే, వచ్చుకొ = వచ్చును, అ...టకొ = అప్పుడాతునుతుని = ఆయుష్షకరుని కుమారుఁ
 డగు యమునియొక్క, వీటకొ = పట్టణమందు, మేర దప్పినకొ = దురాచారముఁజేసిన,
 మాకుం దప్పనియట్లు = మనుష్యులమగుమాకును దప్పనట్లుగానే, బాధ = నరకయాతన, మీ
 కుకొ తప్పదు = మీకుచుదప్పదు, (పాపఫల ముదఁకకు నొక్కటే యుట), మీరుకొ =
 రాక్షసులైనమీరును, ఆసౌరిముఖబిర్దులు = ఆయముఁడు మొదలగు దేవతలు,
 జాలిందలపోయకొ = జాలిని విచారింపఁగా, భ్రాతలు = అన్నదమ్ములు, అట్లయ్యుకొ, పరం
 బునకొ = పరలోకమునందు, మీరువారును, బాధ్యబాధకతలకొ = బాధ్యబాధకభావము
 లను, ఒందుచున్నారు, (మీరు బాధింపబడువారును వారు బాధించెనువారు ననుట),
 ఈత్రైజనంబును = ఈత్రేజస్సంబంధియగు, తారతమ్యంబునకుకొ = హెచ్చుతగ్గులకు, తమ
 స్వత్వంబులు = తమ స్వత్వగుణములు, హేతువులు = వరుసగాఁ గారణములు, వానికొ =
 అట్టి తమ స్వత్వగుణంబులకు, ఆహృతులు = ఆహారములు, హేతువులు = కారణములు,
 వ్యూహృతులకొ = భూయ్యవరాదిమంత్రములచేత, ప్రత్యుకొ = యజ్ఞములయందు,
 చ...లకొ - చరు = అన్నముయొక్క, పురోదాశ = హవిస్సుయొక్క, ఆహుతు
 ల = నావనములయొక్క, భుక్తులకొ = భుజించుటచేత, కదిల్తులై = పాపమై, అమ
 ర్త్వతకొ = చావులేకుండుటచేత, మిశంబెకొ, అతిదీర్ఘకాలంబు క మిక్కిలి నిడువైన
 కాలము, వారు = అదేవతలు, జీవించెదరు = బ్రదికెదరు, అప్పావనత = అపవిత్రత్వ

మును, చూచికదా = ఈక్షించిచేకదా, సదా = నిరంతరమును, చతుర్ముఖాశఙ్ఖుడగు = బ్రహ్మాశసంభూతుడైన, సుధాంశుడు = అమృతకరుండగు చంద్రుడు, కరంగి = తాను గరగి, నకలరసములకు = నకల మాధుర్యములకు, అవధియగు = పరమావధి యగు, సుధారసంబున = తన యమృతరసముచేత, ఆప్యాయంబు = తృప్తిని, ఒనరించుచున్నవాడు = చేయుచున్నవాడు, వితపిర్థంబు = శూన్యము, మాకుచ్చగింపరాదు గాని = మాకు జెప్పఁగూడదుగాని, వేదంబు = శ్రుతి, ప్రశమకళ = చంద్రుని ప్రళయ కళను, అనలుండును = అగ్ని, త్రావునని = పానము సేయునని, చెప్పక = ప్రతిపాదించును, మఱియు = ఇంకను, ఆయాకళలు, ఆయావేల్పులకు = ఆయాదేవతలకు, క్రమంబున = వరుసగా, చెప్పక, ఇంత = నేజెప్పిన యాయావదర్థమును, విచారించి = ఆలోచించి, రుచించినట్ల = నీకింపగునట్లే, నుడువు మనిన = వర్తిల్లు మనఁగా, కహ కహ, (ఇదియొకరణశబ్దము) నవ్వి = హసించి, అడ్డోహాకి = ఆ మాలదాసగి, సురప్రసాద = బ్రహ్మరూపమును, ఇట్లనియె.

క. చంద్రుడు చదువుల మేము ప

లింపనిశాస్త్రములే? మావలింపని శ్రుతులే!

యింప నవి నమ్మవే 'బ్రథ

మాం పిబతే వహ్ని' యనెను! మాటవు గాదే.

32

టీ. చదువుల = చదువులచేత, చంద్రుము = బాధింపకుము, మేము, పలింపని = చదువని, ('భవతిక్రియాపదానాం త్రివిధానామిచ్ఛుగాగమ' అను సూత్రముచేత బలింపచుచు నని రాగా, 'వ్యతిరేకాదౌ భావినిచాత్స్య' త్తన సూత్రముచేత నా చువర్ణకమునకత్వమువచ్చియూ చువర్ణమునకు 'వ్యతిరేకాదికేచచోఽపస్యా' త్తన సూత్రముచేత బత్వమును దానివై 'బ్రతిషేధవాచినాం ని' యను సూత్రముచేత నివర్ణకమునువచ్చెను.) శాస్త్రములే = చదువులా, (అన్నియు మేము చదివిత మనుట) మా...లే-మా = మాయొక్క, పలింపనిశ్రుతులే = చదువనివేదములా (ప్రథమార్థమందు వృత్తి. 'సీ. తెల్లంబు గానో'మికెల్ల సుయోధను చేసినకుటిల విచేష్టితములు, అని యుద్వోగపర్వము.), అని = ఆవేధశాస్త్రములు, ఇంపవు = మాకు రుచింపవు, (ఇంచు అనుటకు మధుర మగు అనీ యర్థము. దీనికి ఆ. 'జిహ్వా మరలఁ బడంగ జిలుకల కన్నిక, పించె సురలు చెవుల-కించునట్టి, కలుకు నాని' కొనగిరి' అని యానుశాసనకపర్వప్రయోగము. శావుననే. యుచువిన్నాడని తియ్యవిల్లునకు జెప్పుదురు; దీనికి వ్యతిరేకార్థమందు 'నా బత్వము వచ్చెను' నట్లువేక = నమ్మవేని, ప్రథమాంపిబతేవహ్ని - ప్రథమాం పిబతేవహ్ని - ద్వితీయాం. పిబతే రవి రిత్వాదివచనము. ('లోహో నను ఆదికే వివర్ణస్య'

అనుసూత్రముచేత విసర్గహావము.) అనెను=అనునట్టి, (ఇది 'అనుకృతేఽస్తివాక్యంతు' అను సూత్రానుసరణముగా వనుకరణము.) మాటవున్, కాడె=అటుగాదా.

మ. నిలు మోహో మము వారి భాగ్రే లనుచున్ శ నీవంటివారల్సుథా శులపూతాశులు గారటంటి ప్రతిపత్తోమాంశము స్తోలి మున్ జ్వలనుం డం టిక నొందు ని న్నడిగెదన్ శ సర్వాశిగాఁడా? యతం డిలఁ దన్నా శ్చయను చాలు మాకు నఘ మే?వృద్ధానుచారంబికన్.

టీ. నిలుము=నిలువుము, ('కం. నిలువుము పిలుపుము కొలువుము, గెలుపుము విడుపు మనఁగాఁ దగినబహుళబ్ధం. బులకుం దృఢీయ పర్ణము, దొలఁగిన దోషం బులేదు శుహినాశుధరా.' అని యడిదము సూరయ కవినంశయవిచ్ఛేదంబునం జెప్పి వీనిని చుదాహరణంబులఁ జెప్పినాఁడు.) ఓహో = పరిహాసార్థకము, మమున్ = మమ్మును, వారిభాగ్రే లనుచున్ = అదేవతల తోఁబుట్టువు లనుచును, నీవంటి = నీవుచెప్పి తివి, వారల్ = అదేవతలు, సుధాశులు = అమృతాశులు, అపూతాశులుకారు=అపవిత్రా హారలుగారు, అటంటి = అంగటంటి, ప్ర...మున్ - ప్రతిపత్ = పాద్యమి కాటి, సోమాంశమున్ = చంద్రశశు, జ్వలనుండు = అగ్ని, మున్ = ముమ్ముగాను, స్తోలు నంటి=పానముఁ జేయునంటివి, ఇకన్ = ఇంకను, (నిత్యమనుత్తమపురుష శ్రీయాస్మిక్ యనుసూత్రముచేత నిత్యసంధి.) ఒండు=ఒకనంగతి, ని న్నడిగెదన్, అతండు ఆ యగ్ని హోత్రుఁడు, సర్వాశిగాఁడా = అన్నిటిలిండికాఁడుగాఁడా, ఇలన్ = భూమియందు, తన్నా శ్చయమే = ఆస్థాయమే, మాకున్, చాలు=అచారము (పర్యాప్త మనియును జెప్పవచ్చును) ఇకన్ = ఇంకను, వృద్ధానుచారంబు=పెద్దలవలె యహులదూలగ నడుచుట, అఘమే=పాపమా, (కా దనుట).

తే. హరికి సఖుండును రథమును శ నగుగరుడుండు

దొరకినమృతంబు సురలకు శ మగల నిచ్చి

యవచలు గూడుగ వరమున శ నడిగి కొనఁడె ?

యమృత మైనను జవుల జాత్యన్న సమమే ?

34

టీ. హరికిన్ = విష్ణునకు, సఖుండును=చెలికాఁడును రథమును = వాహనమును, 'నాగాంతోకి విష్ణురథః' అని యమరము. అగు = అయినట్టి, గరుడుండు = గరుత్మానుండు, దొ...బు-దొరకిన = తనకులబ్ధమైన, అమృతంబు = సుధను, సురలకున్ = దేవతలకు, మరలనిచ్చి=క్రమ్మణిసంగి, అహులు=నర్పములు, కూడుగన్ = తనకాహారముగా, వరము నన్ = వరముచేత, అడిగి = యాచించి, కొనఁడె = గ్రహించుడా, అమృతమైనను = సుధ యేనియు, జవులన్ = రుచులచేత, జా...మే=జాత్యన్న=దమ తమ జాత్యుచితా హారమునకు, సమమే=సరియగునా. (కా దనుట.)

చ. నిదురయుఁ గూఁడు బోఁ చదివి నే నిటఁ గన్నదియేమి యెవ్వఁ డీ
చదువుల యర్థవాదపుమృగష ల్విని బేల్చుడు నీవు మాయెడం
జదువుల మాటలాడి కనఁజాల వొకానొక మెచ్చు నొక్కఁ డీ
చదివినకూర వింతచవి న చాలఁగఁ దెప్పును మెచ్చు దక్కఁగఁ. 35

టీ. నిదురయు = నిద్రయును, గూడు = న్నయును, బో = పోవునట్లు,
చదివి = పఠించి, నేను, ఇట్లు = ఇచ్చటను, కన్నది = పొందినది, ఏమి = ఏమి గలదు?
ఎవ్వఁడు = ఏపురుషుఁడు, ఈ...ల్ - ఈచదువుల = ఈశాస్త్రములయొక్క, అర్థవా
దపు = అర్థవాదసంబంధులగు, మృగల్ = కల్లమాటలు, విని = ఆకర్షించి, బేల్చుడు =
బేలుపోవును, (ఎవ్వఁడును బేల్చిన దనుట), ఈవు = నీవు, మాయెడ = మాపట్టు,
చదువులమాటలాడి = శాస్త్రార్థప్రసంగముచేసి, ఒక్కఁడు = ఒక్కటి, ఈ...ర - ఈ
చదివిన = పఠించిన, (చదివినయన్న పాఠమున నెదివిన యనియర్థము) నొక = కాకము,
వింతచవి = క్రొత్తరుచిగలది, చాలఁగఁదెప్పు = చాలునంతలే, అను = ఇట్లనియెడు,
మెచ్చు = క్లాగు, దక్కఁగఁ = వినా, ఒకానొకమెచ్చు = ఒకానొక్కడైనట్లాగును,
కనఁజాలవు = పొందఁజాలవు.

తా. ఈశాస్త్రప్రసంగముల వలన నేమి ప్రయోజనము లేదు. నీనికి బేలు
పోవువాఁ డెవ్వఁడును లేడు. ఈ చదివినకూర క్రొత్త రుచి గలది; యా కూరనే
మఱియు నింత పెట్టుమందును. నీ కీ చదువులచేత నావలన నంతకుంటే నే మేలును
గలుగదు. నీ వెన్ని చదివినను నిన్ను విధింపక విడువను-

ప. అని గీషులి మతం బవలంబించి నిజాలాపహేళనపరుండైన రక్కసు
కుతర్కోక్తులకుం గృష్ణస్వరణంబు నేసి, యిందులఁబొందుపడుప్రత్యు
త్తరంబుల వీనిఁ గెలఁగిన బుద్ధితోభంబుగా నింతకంటె నేమి యబ
ద్ధంబులు వినంబడునో, మీఁదఁ గార్యంబు గల మాకు దీనిఁ గా
దనం బని లే దని యందంబుఁ గూడుకొని ఛందోసువర్తనపరుం
డై నీచరుస్మృతికి రోసి, తన్ముఖోల్లాసంబునకు శబ్దచ్ఛలంబున నంత
ర్గతంబున సుగతు నిడుకొని నీవు సర్వజ్ఞుండ వేసు నరుడ, హీన
కులుండ, ననభ్యస్తశాస్త్రుండ. నీ కుత్తరంబీశక్తుండనే, మద్వచనసాల్పి
త్యంబులు సహించి దయచేసి నమ్మి మత్ప్రార్థనంబు గావింపుము.

టీ. అని ఇట్లు, గీ...బు-గీషులి = బృహస్పతియొక్క, మతంబు = మతమును
అవలంబించి, ని...డు - నిజఃస్వకీయములగు, ఆలాప = పలుకులయొక్క, హేళన =
పరిహాసించుటయందు, పరుండు దిన = ఆనక్షత్రదైన, ర...కుఁ = రక్కసు = రాక్షసుని

యొక్క, మరొక్క = కుశలయొక్క, ఉత్తలకు = మాటలకు, కృష్ణస్వరణంబున
 కృష్ణకృష్ణ యనుకొని, ఇందులకు = ౫ సీతర్కములకు, పాం...న్ - పాండుపడు =
 సమాధానకరములగు, ప్రత్యుత్తరంబులకు = బదులుమాటలచేత, వీనిగలఁగెను =
 వీనిగఁగరించినను, బుద్ధిజ్ఞోభాబుగా = మనశ్శక్తిమగునట్లు, ఇంతకంటె = చిన్న
 దానికంటెను ఏమియబద్ధంబులు = ఏమివివరానివి, పినబడునో, మీద = తరువా
 తను, కార్యంబుగలమాకు = భగవత్స్వేచ్ఛయనుపనిగలిగినమాకు, దీని = ఏడుసెప్పిన
 యీమాటను, కాదనగ బనిలేదని = కాదనుట కక్కఱ లేదని, అందంబుగూడవోని =
 ఉల్లాసముఁజెచ్చుకొని, ఛందోవర్తనపరుండై - ఛందః = వానియిష్టముయొక్క, అను
 పర్తన = అనుసరించిన ర్తించుటయందు, పరుండై = అనర్తుడై, సీతసంస్కృతికి = సీతస్వరణ
 మునకు, రోసి = ఏవగించి, తన్మూలంబున = వానిముఖప్రీతికొఱకు, శబ్దచ్ఛలంబు
 నకు = శబ్దవ్యాజముచేత, అంతర్గతంబున = మనస్సునందు, మగతునిడుకొని = బుద్ధ
 దేవునిచిహ్ని, సీవునొప్పుడవు = సేవస్మియు సెఱిగినవాడవు 'సర్వజ్ఞశబ్దమున
 కర్థాంతరము బుద్ధుఁ డనుట. ఏను = నేను, నరుండ = మనుష్యుఁడను, హీనులుండ =
 సేవజాతివాడను, అ...డ = అనభ్యుత్త = అభ్యసంపాదని, కాస్త్రుండ = కాస్త్రములు గల
 వాడను సీనుత్తరంబిశక్తుండనే సీనుక బ్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు సమర్థుడనా? (కాననుట).
 నుల్ = నాయొక్క, పంచ = పలుకులయందీ, స్థానిత్యంబులు = శబ్దలను, సహించి =
 నైసాచి, నియతసి = కృపయనీచి, నమ్మి = విశ్వసించి, మత్పార్థినంబు = నాపెడమోటును,
 కావింపుము. చేయుము.

శా. ప్రఖ్యాతుండవు దైత్యులందు మునుపాపై నొక్క సీతా యశో
 భిఖ్యన్నేనును జేర్చి మేయొసంగఁ దగ్గింపవన్నతం బొక్కండే
 ముఖ్యంబై యొనరించు దాని సఫలం నేయంగా లేవుగా
 'సఖ్యం సాప్తపదీన'మన్నన మిథిసాక్షిత్వ మూహించుచున్. 37

టీ. మునుపు = మొదలనే, ప్రత్యులందు = రక్కసులయందు, ప్రఖ్యాతుం
 డవు = ప్రసిద్ధుడవు, ఆత్మై = అందుమీద, ఒక్కండైన, యాభిఖ్య = కీర్తికాంతిని,
 'అభిఖ్యానావశోభయో' అని యనరము. నేను, చేర్చుకొనువానియను, మే
 యొసంగ = నాశరీరము నీ కిచ్చుటకు, తప్పింక = తప్పింపజేయును, ప్రతీబాక్య
 డే = ఒక్కవ్రతమే, ముఖ్యమై = ముఖ్యముగాగలిగి, ('ఆప్యరోసికురుంబమాటలు పా
 టలు, నై విరోధింపంగ నమరగణము' అనియును; 'ద్వాదశదినము లాతఁడు గారవిం
 పంగ వర్తించి పండ్రెండుపత్సరముల, ప్రాయమై రాజ్యసంప్రాప్తికి నేతెంచి యద్దుని
 యుదయంబు నర్జునయము, నగుచోట్ల పొలిమేర లైన' అను నీ మొదలగు కాంబి

నర్వప్రయోగములును; కం. 'కాచిగొని వచ్చి తగవా, నేచిన యట్లవట నచట నిలిపిని మునినా, థా చేటును భంగంబును, నై చిత్తము శోకమునకు నగ్గం బయ్యెన్.' అని మానవనర్వప్రయోగంబును గలిమిజేసి అనుభాతువునకు కలిమి అర్థముగా జెప్పెలయును.) ఒనరింతున్ = చేయుదును, దానిన్ = ఆప్రతమును, సఖ్యంసాప్తపదీనమును = సఖ్యంసాప్తపదీనంస్యాత్మవాక్యప్రకారమును, (విడదుగులుతోడ నడిచిన స్నేహము గలుగు ననుట) మ...ము-మున = మనయొక్క, మిగ్గసాంగత్వము = ఒండొరులచేలిమిని, ఊహించుచున్ = తలంచుచును, సఫలంబున్ = ఫలముతోఁగూడినదానిగా, చేయుగాలేవుగా = చేయలేవా. అనిప్రార్థన.

తా. మన మిరువురము చేలికాండ్ర మగుటవలన నాప్రతమును సఫలము చేయుమని వాసిని గోరుకొనెను.

వ. అని యెద్దియంటేని.

38

క. ఈకుఱగటి యీకుగుగుడి

వైకుంఠుని బాడి వత్తు శ్రతముగఁ దల్నే

వాక్యతి కడపట నశనము

నీ కొడు స్తఖ్య విషయ శ నేడగుతుదకున్.

39

టీ. ఈ...నిన్ - ఈ కుఱగటి = ఈసమీపమందలి, ఈకుగుగుడి = ఈలిరుక్కురుంగడియొక్క, వైకుంఠునిన్ = వన్నెని, శ్రతముగఁ = నియమముగా, పాడివత్తున్ = గానముచేసినప్పుడును, త...లిన్ - తల్నేవా = అలిలవనియెడు, కృతి = కార్యముయొక్క, కడపటన్ = అంతమునందు, అశనము నీ కొడున్ = నీ కాహారమగుదును, నేడగుతుదన్ = నేటితుదన, ఇదియ = ఇట్లుగుటయు, ముఖ్యము = శ్రేష్ఠము, శ్రతముగఁ కడపటనగునశనము, నీకొడుననిపాఠంతరముగల దట్లేసి, తల్నేవ = అభగవంతునికొలుపే, కడపటన్ = అంతమునందు, అగున్ = అగును.

ఉ. అంచు నతండు వల్కు దరహాసతఁ జెక్కిలి గొట్టి లెస్స పం
డించితి వోయి దాసరి వగని దెరువాటులు గొట్టికొట్టి మే
న్వెంచి విరక్తి దాసరివి శ నిన్నగదా యయినాడ వీమమున్
గొంచెముఁ జేసి త్రాడ్గొట్టికోడొ దల పోసెడు మెచ్చితి న్నినున్.

టీ. అంచున్ = ఇట్లును, అతండు = ఆదాసుడు, వల్కున్ = చెప్పుగా, దరహాశన్ = చిరునవ్వుగలగుటచేతను, చెక్కిలిగొట్టి = చెంపగొట్టి (చిరునవ్వున జెంపమిడఁబట్టినగొట్టె ననుట) ఓయిదాసరి, లెస్సపండించితివి = చక్కగాఁబఁడముఁజేసితివి, పనిన్ = అడవియందు, తెరువాటులుగొట్టికొట్టి = ప్రోకదొంగతనములుచేసి చేసి, మెచ్చించి =

శరీరముఁబెంచుకొని, విరక్తి = వైరాగ్యముచేత, సిన్నగదా = నిన్నటిదినమున నేకదా, దాసరివలనాఁడవు, ఈమముక్ = ఇట్టి మమ్మును, కొంచెముఁజేసి = తగ్గవఱచి, త్రాడ్తోటికి ఖాక్ = ఈచ్చుకొంటుంటుంటును, (తప్పించుకొనిపోవుటకును, త్రాడనుపదమున దువర్ణము నొంది యుత్సవమునకు లోపము వచ్చినది) తలపోఁగెడు = ఆలోచించెదవు, నినుక్ = నిన్ను, మెచ్చితిక్ = మెచ్చుకొంటిని, (ఇట్లు పరిహసించె ననుట).

శా. ఏరాజ్యంబు నరుండు నోరి కడివో ॥ నీబోధ మాలించు నిం

కేరాజ్యంబు నరుండు బాసయి మే ॥ నీ దాన యేలెంచు దీ

పార న్నే జననీమియు స్తగిడి నీ ॥ వారామియుం డెల్ల మే

లా రంతు ల్పలుపల్కు లంత్యకుల! యేలా చింత లేలా వగల్. 41

టీ. ఏ...దు-ఏరాజ్యంబు = ఏదేశమందలి, నరుండు = ప్రాణి, నోరికడివో = నోటికందిన కబళముపోవునట్లు, ఈబోధము = ఈయుపదేశమును, అలించుక్ = వినును. (స్వీడు విడఁడనుట) ఇకక్ = మఱియొను, ఏరాజ్యంబునరుండు = ఏనీచుపురుషుఁడు, బాసకు = ప్రమాణమునకై, మేను = పరమము, ఈ = ఇచ్చుటకు, తాన = తనకుఁ గానే, ఏతొచుక్ = వచ్చును, (ప్రమాణముఁ జేసితి నే యని యెవ్వండును గాఁడనుట) తీపారక్ = రుచివఱఁగా, (ప్రీతిగ ననుట) నేక్ = నేను, చననీమియుక్ = బానియ్యి మొడుటయను, మగిడె = తిరిగి, నీవు, ఆ రామియుక్ = ఆరామండుటయను తెల్లము = స్పష్టము, అంత్యకుల = చందాలుఁడా, ఏలారంటల్ = రచ్చలేమిటికి, పలుపల్కులు = పెక్కుమాటలు, ఏలాచింతలు = విచారములేల, ఏలావగల్ = దుఃఖములేల.

తా. ఏదేశమందైనను దన నోటి కందిన యాహారమును విడిచెడువాఁడును లేఁడు, బాసయిచ్చి పెచ్చితి నని తనశరీర మొక్కని కాహారముగా నొనఁగినవాఁడును లేఁడు, కావన సిన్న విడుచుటయు లేదు, నీవు మరల నచ్చుటయను లేదు. చండాలుఁడా! నీ మాట నమ్మదునా, గురికి నీ యజపులతోడను విచారములతోడ నధిక్త ప్రసంగములతోడను డక్కలతోడను బ్రయోజనము లేదునుమా!

తే. అనిసఁ జెవి మూసి నారాయణాయటంచు

నతఁడు నను సప్తువే పిశితాశి యొక్కి

శపథమున నమ్ము మని వాఁడు ॥ సప్తుతింప

వేనవే ల్సత్యములు వల్కి ॥ వినకయున్న.

42

టీ. అనిసక్ = ఇట్లనఁగా, చెవిక్ = కర్ణమును, మూసి = ఆచ్ఛాదించుకొని, నారాయణాయటంచుక్, అతఁడు = ఆదాసుఁడు, పిశితాశి = పిరాక్షసుఁడా, నను సప్తువే = నన్ను సప్తువా, ఒక్కశపథమునక్ = ఒకప్రమాణముచేత, సమ్ము మని = విశ్వా

సింపునుని, వాడు, సప్తతింహ్ = ఒప్పొనునట్లు, మేవేత్ సత్యములు = వేవేలుసత్యములు, పట్కి = పచించి, వివకయున్నట్ = వాడంగీకరింపకుండగా.

ఉ. ఎవ్వనిచూడ్కిజేసి జనియించు వసించు నిజగం

బెవ్వనియందు డిందు మఱి యెవ్వనియందు దిది యట్టి విష్ణుతో

నివ్వల నొక్కవేల్పు గణించియించిన పాతకి నాదు నేడ నే

నెవ్వనినైన న ని న్దయినేని యన నివని బంధ మూడ్చినన్. 43

టీ. ఎవ్వనిచూడ్కిజేసి = విపురుషుని వీక్షణముచేత, జగంబు = జగత్తు (అంత్య హల్లావమై జగం బని యయ్యె), జనియించుకొ = కల్గినో, ఎవ్వనియందుకొ = విపురుషుని యందు, ఇజగంబు = ఈజగము, వసించుకొ = నిలుచునో, ఇది = ఈజగము, మఱి = పిమ్మటను, ఎవ్వనియందుకొ = విపురుషునియందు, డిందుకొ = తీనమగునో, అ... తోకొ - అట్టి = తాదృశముడైన, విష్ణుతోకొ = వాసుదేవునితో, ఇవ్వలకొ = ఈవలను, ఒక్కవేల్పుకొ = మఱియొకదేవతను, గణించియించిన = సరిగా లెక్కబెట్టిన, పాతకి గాదుకొ = పాపములేవాడనాదును, (విష్ణునితో మఱియొక దైవము సమాన మని చెప్పుట కంటె నధిక మగు పాపము లేదునుట) నేడ = నేటిదినమే, నేకొ = ఏను, ఎవ్వనినైనకొ = ఏచోపుననేసియును, నికొ కదియనేని = నిన్నుజేర రాకపోతినా, (ఇది పూర్వముతో నన్వయము) ఆనకొ = ఇట్లనగా, విని = అలకించి, బంధమూడ్చికొ = కట్టు విప్పగానే,

తా. నేటిదినమే నిన్ను నే నేప్రకారముగానైన జేర రాకపోతినేని విష్ణుని తోడ సరియగు నొక దేవుడున్నాడని చెప్పెడు వాని పాపమున బోగలవాడ నని యాదాసుడు ప్రమాణము జేయగా నా రక్కసుడు మాటు వల్లక కట్టు విడిచెను. ఈతద్యమతో నీవద్యమును పోల్చి చూడుడు: “ఎవ్వనిచే జనించు జగమెవ్వనిలోకల నుండు తీనమై, యెవ్వనియందు డిందు బరమేశ్వరు డెవ్వడు మూలకారణం, బెవ్వడ నాదిమధ్యయం డెవ్వడు సర్వముదానయైననం, డెవ్వడు వానిసాత్తభవు నీశ్వరు నే శరణంబు వేడెదన్.” భాగ. ౮ ఆ. 23.

చ. అతడు తదల్పపాపఫలం మందుట సుంకము వీటి పోయి త

చ్చతదశవత్త్రనేత్రునకుం జాగిలి మ్రొక్కి రణద్విపంచియై

స్తుతికలిత ప్రబంధములం జొక్కంగ బాడి యసత్యభీభర

ద్రుతగతి వచ్చి రాత్రిచరుతో వ్రతవూర్తి గతార్తి నిట్లనున్. 44

టీ. అతడు = అదాసుడు, త...ము = తదల్ప = అకొంచెమైన, పాప = పాపము యొక్క, ఫలముఅందుట = ఫలమునుబొందుటయనెడు, సుంకము = అధ్యంతరము, (బంధింపబడినఫల మనుట) లీర్పి = చెల్లించుకొని పోయి, తచ్చతదశవత్త్రనేత్రునకుం =

అకమలదళనయనుడగు తిరుక్కురుంగుడిస్వామికి, చాటిరిమ్మైక్కి-దండవత్పరణామముఁ జేసి, రణద్విపంచితై - రణత్ = మ్రోయుచున్న, విపంచితై = విణగలచాడై, స్తు... ల్ - స్తుతి = నుతులతోడను, కలిత = కూడుకొన్న, ప్రబాధములక్ = గ్రంథములచే, చొక్కగ్ = స్వామిసంతోషించునట్లు, పరవశమొందునట్లు, పాడి = గానముఁ జేసి, ఆ .. ల్ - ఆనత్యభిధర = ఆప్రమాద భయాలిశయముచేత, ద్రుత = వేగముగల, 'లఘుక్షప్రమరంద్రుతమ్' అని యనురము. గలిక్ = గమనముచేత, విచ్చి, రాత్రిచరు తోక్ = అరక్కునునితో, ప్రతపూర్తి = ప్రతపూరణముచేత, గత = పోయిన, అర్తిక్ = సేదచేత, ఇట్లుక్ = ఈ ప్రకార ముచు.

ఉ. నీ చెఱు బాసి పోయి రజనీచర చక్రి భజింప ముక్తి పొందే చర యే చెఱు దవుల నీ నే నిక నుండగఁ జూడు పంచుచో నేవరణంబు లేయుదర న మేయుర మేళిర మేకరంబు లీ వాచరణంబు లాయుదర న మాయుర మాళిర మాకరంబులున్. 45

టీ. రజనీచర = ఓరుకేన్రివ్వరీ, నిచెఱుక్ = నీనిర్భాధమును, పాసి = విడిచి, పోయి = చని, చక్రిక్ = స్వామిని, భజింపక్ = సేవింపఁగా, ముక్తి = మోక్షము యొక్క, పొందు = స్నేహము, విచెర = హెచ్చుచురా, విక్ = నేను, ఇకక్ = ఇక మీఁద, నిచెఱుక్ = నీనిర్భాధమాగును, తవులక్ = చిహ్నవడను, పంచుచోక్ = గర్జన బలుపునప్పుడు, విచరణంబులు = విశాసములతో, విశ్వాసరము = నీకడుపతో, వియరము = వివక్షస్థలమో, విళిరము = విళిరస్సో, వికరంబులు = విహస్తములతో, ఆచరణంబులు, ఆయుదరము, ఆయురము, ఆళిరము, ఆకరంబులుక్, ఈవు = నీవు, ఉండగఁజూడు = ఉండఁజూచినుము.

తా. నీ చెఱు పదిలి పోయి స్వామి సేవలో జేసి యెల్ల బాధములు పదిలి వచ్చి నాండను, నీవు నన్ను బంపు నప్పు డే కాంక్షకడుపు నేవక్ష మేళిర మేహస్తములు గలిగియాంటిని నూకాళ్లు మొదలగునవి యిప్పు డుండఁ జూచివొప్పుని చెప్పెను.

తే అనిర దత్తత్యమునకు నేత్రాంబు లురలఁ బ్రమద పులకితగాత్రుడై నీ పాటు టనుర యినుని మధ్యందినపుటెండ నీ తనదు పెద్ద బట్టతల మించఁ బల్లవు జేరఁ నీ బాటులెంచి. 46

టీ. అనిరక్ = ఇట్లనఁగా, తత్సత్యమునకు - తత్ = ఆదానరియొక్క. సత్య మునకుక్ = నిక్కువమునకు, నేత్రాంబులు = ఆనందబాష్పములు, ఉరలక్ = ప్రవిం పఁగా, ప్ర...దు-ప్రమద = మంతోషముచేత, పులకిత = గగురుపారిన, గాత్రుడై =

శరీరముగలవాడై, పాటుటనుర = బ్రహ్మరాక్షసుడు, (లే. 'పాటుడల్లుండుదిమ్మండ
 న్నదిములోలి, దగు సమాసములైన డుత్వములు వాయు, నల్లువా డ్రనఁ బాటు
 వాం డ్రనఁగఁ దిమ్మఁ, గుఱ్ఱి లనఁ నెల్లపదములు గొన్ని యిట్లు' అని యడిపిము
 సూరయగారు వివరముచేసిచేసియుండునఁ జెప్పిరిగావున నిది సంగతమయ్యె) ఇ...డ-
 ఇనుని = సూర్యునియొక్క, మధ్యందినపుటెండ = మధ్యాహ్న సంబంధమైనయెండ,
 త...లక్-తనదు = తనసంధియగు, పెద్దబట్టతలక్ = బట్టతలయందు, మించక్ = తలి
 తళిమెఱయుచుండఁగా, ప్లవుక్ = ఆసురియొద్దని, 'చండాలుప్లవమాతంగ దివాక్ ర్తిజ
 నంగమా' అని యమరము. చేరక్ = సమీపించునట్లు, పాటుటెంచి = పఱువెత్తి.

ఉ. కొండయుఁబోలె భక్తి వల న్ గొంచునె వాఁడునిజద్రుమభ్రమీ

హింధన వ్రాలుపాకలపు న్ టేనుఁగుబోలె నొస ప్తదంఘ్రిలం

దండ రొద ప్తహాగిరులు న్ హారనఁ బ్రస్తుతి వ్రాలి దంష్ట్రీకా

నండము లెత్తి పట్టిన ప న్ దం బొకఁ డొక్కడఁ నెత్తి జేర్చున్. 47

టీ. కొండయుఁబోలె = పర్వతమువలె, భక్తి = భక్తిచేత, వలఁగొంచునె =
 ప్రదక్షిణముసేయుచునె, వాఁడు = ఆరాక్షసుడు, ని...నక్ - నిజ = తన్నుఁగట్టిన,
 ద్రుమ=పృథ్వుమయొక్క, భ్రమి=చుట్టు తిరుగుఁడుయొక్క, హింధనక్ = ఆవృత్తిచేత,
 వ్ర...లెన్-వ్రాలు = పడునట్టి, పాకలపు = పాకల మురుగొమ్మల, (ఆరోగమువచ్చి
 నప్పుడుమదముచేత శిరస్సుపగులు నొడుగు. 'గజరోగస్తు పాకల' యని నిఘంటువు) ఏనుఁ
 గుఁబోలె = గజమువలెనే, నొసక్ = ఆరాక్షసునిలలాటము, తదంఘ్రిరొదక్ = ఆదా
 సుని పాదములయందు, డండక్ = తగిలియుండునట్లు, రొదక్ = తనకంతధ్వనిచేత,
 మహాగిరులు=పెద్దొండలు, హారనక్ = ప్రతిధ్వనియ్యఁగా, ప్రస్తుతి = స్తోత్రము
 చేతను, వ్రాలి = ప్రణామముచేసి, దంష్ట్రీకానండము = దండములవంటి నిడుకోలలు,
 ఎత్తి = మీదికెత్తి, పట్టిన = తానుబట్టుకొన్న, పదాలు = ఆదాసరి పాదమును, ఒకఁడొ
 క్కడ = ఏకైకముగా, నెత్తిక్ = తనశిరమును, జేర్చున్ = ంచుకొనుచు.

తా. కొండవంటి శరీరముగల యారక్కునుండు హాసగానునను బ్రదక్షిణము
 సేయుచుఁ దనప్రాంతచేత నద్రుమ మార్త్రోయఁగా బ్రస్తుతిసేయుచు నా దాసరి
 పాదముల వ్రాలఁగా నేనుఁగు దనకట్టు కంబముచుట్టు తిరిగి బృంహితధ్వనితో నేల
 వ్రాలినట్లుండెను, మఱియు నాబ్రహ్మరాక్షసుఁ డాసురియానువైష్ణవుని పాదమొక్క
 డొక్కడఁ పెట్టిన నెత్తి భక్తిచేతనెత్తిమీదఁబెట్టుకొనెను.

శా. ఈసర్వసహ దేవదానపమహీ న్ భృన్మనివాచాతప

శ్శ్రీసర్వస్వము నేతదనకృతులం న్ జెప్పంబడు శ్లోర మా

సీసత్యం బురరీకృతాంత మిల నెం తే వృద్ధనై మంటినే

నాసత్యం బింక సిన్నబోలె గృతసం త ధూర్వహు ల్లేమికిన్ .48

టీ. ఈసర్వసహా = ఈభూమియందు, దే...మన్ = దేవ = పట్టులయొక్కయు, దానప = రక్కసుల యొక్కయు, మహీభృత్ = పుడమితేంద్రయొక్కయు, మాని = జడదారులయొక్కయు, వాచాతపః = వచనరూప తపస్సులయొక్కయు, శ్రీ = సంపదలయొక్క, సర్వస్వమన్ = అంతయును, ఏ...లన్ - ఏతత్ = ఈశరీరదానపాద్యయముకంటె, ఆన్య = ఇతరములైన, శృతులన్ = వార్యములయందు, చెప్పబడున్ = పవిత్రపదము, (దేవాదులంద టితరవిషయములయందు సత్యములు చెల్లించుకొనిరేకాక యిట్లు మేనువిడుచుటకై నెఱవేర్చుకొనె ననుట) ధూర్వా = భయంకరమైన, 'ధూర్వాభిమంధసూచక' మ్మని యమరము. సీసత్యము = సీముతము, ఉరరీకృతాంతము - ఉరరీకృత = అంగీకృతమగు, అంతము = అపధిగలది, (రాధాంత ముట) ఇలన్ = భూమి యింద, నేను, ఎంతే = మిక్కిలము, వృద్ధనై = పెద్దవాడనై, (తే. 'ఉత్తమజ్ఞానవృద్ధినా నుం జెనేని, బాలుడయ్యును జూండు బ్రహ్మజుండు' అనిసభాషర్వంబునను; ఆ. 'దుష్టుబుద్ధి నీచు దుర్యోధనుడు నీ, మాటవి నెమి దురభిమానము'డని యుద్యోగ పర్వంబునను; చ. 'అవినియబుద్ధి నై హరికి నర్హు మ సాగ్యమ యగటిసేపు మూ, ర్థపు శిశుపాల యొక బుక స్వలనె నృభూత'నని సభాషర్వంబునను; ఉ. 'అనిం గొడంగి మూడుకృతు లుక్రకవిత్వ వికారదుండు వి, ద్యాచూతుం డొనర్చె మహితాత్ముడు నన్నయభట్టు దక్షతన్,' అని విరాటపర్వంబునను బ్రయోగంబులుండుటజేసి వృద్ధ సాక్షుడయ్యె.) మంటిని = బ్రతికితిని, ఇంకన్ = ఇంకటినుండి, సిన్నబోలెన్ = సీవలెను, కృ...కన్ - కృ = చేయబడిన, సూక్ష్మా = ప్రమాణముయొక్క, ధూర్వహుల్ = భారముఁగొప్పించుకొనువారి, లేమికిన్ = లేమందుటకు, నాసత్యంబు = నాప్రమాణము, (నేను బ్రమాణముఁ జేసెను ననుట).

తా. దేవతలయందును, రాక్షసులయందును, మునులు రాజులు మొదలగువారి యందును, సీసత్యము లేదు; సీసత్యమే సిద్ధాంతము. దీనికి నేను చెప్పివాడను గావున నీతో సమానులగు సత్యవంతులు లే రని ప్రమాణముఁజేసెదను.

చ. ఇతరులు నీకు నీదె మఱి త యీధృతి నీస్మృతి నీముతేరిత

నీతిగతి నీమురారిపద త నేవన *జీవనవస్తతి* సమా

దృత కలగాన తింధు లహ త రీ ప్లవన ప్లవభావ భా గురు

శ్రుతి తతబద్ధతుంబికి గు త గుడినంబిక్యపావలంబికిన్ .

టీ. సమాదృశః=అదరింపబడిన, కల = ఆవృత్తమధురమగు, గాన = పాటయినెడు, సింధు = నదియొక్క, 'సింధుర్వాసరితిస్త్రీయామ్' అనియమరము, లహరీ = ప్రవాహమునందు, ప్లవన = లేలుటయందు, (విహరల్ అనుపాతమున విహరించుచున్న యని యర్థము). ప్లవభానః=తెప్పయోటను, 'ఉడుపంతు ప్లవః కోల' అని యమరము. భాక్ = పొందిన, ఉరు=అధికమైన, శ్రుతి=నుతిచ, శత=దండెయందు, 'శతం వీణాదికంవాద్య' మ్మనియమరము. బద్ధః=కట్టబడిన, తుంబిక్ = సారకాయగలిగినట్టియు, నురుగుడి = కురుగుడి యుప నామధేయము గల దివ్యదేశమందఁ, సంభి=నందియును తిరునామము గల స్వామియొక్క, కృపా=దయను, ఆవలంబించినయట్టి, నీరుక్, ఈధృతి = ఈధర్మముచేతను, ఈస్త్రుతి = ఈజ్ఞానముచేతను, ఈబులేత = ఈసత్యవాక్యముయొక్క, 'సత్యంతశృమృతం నమ్య్' అని యమరము. శ్చిర=నిలుకడయైన, గతి = ప్రాప్తిచేతను, ఈమురారిమనసేన = ఈశ్రీకృష్ణపాదసేవచే, దీవనవల్ = బ్రతుకుగల, (నీవన వత్తను పాతమున భగవత్ప్రేమానిత్య సంబాధముగల యుట) మతి = బుద్ధిచేతను, మఱి యితరులు=మఱియవ్యులు, ఈడె=సమీపము, (ఎవ్వరును సమానులు గారరుట).

తా. జలప్రవాహములయందీర్చి కాయలు, లేల్చినట్లే గానప్రవాహమందు మురుగుతుండ నీ వీణకాయలందు లేల్చును. కడమ సుగమము.

తే. అనిన నాతని గొంగిట నునిచి పలికె

వ్రత మొనర్పించె నని భాగవతవతంస

మోయి రజనీచరేంద్ర నీయురుకృపాక

టాక్షమునఁ జేసి ధన్యుడనైనై త ననఘ.

50

టీ. 'సినక్' = ఇట్లనఁగా, భాగవతవతంసము = ఆవరమభాగవతం దగు గొంగి, వ్రతము=తన గానవ్రతమును, ఒనర్పించెనని=అరాక్షమొడు సంతోషింపించెనని, అతనిక్ = అతనికనుని, గొంగిట నునిచి = అలింగనముచేసికొని, పలికె = వచించెను, ప్రియరజనీచరేంద్ర=పీరాక్షున శ్రేష్ఠుఁడా, నీ=నీయొక్క, ఉరు = 'అధికమగు, కృపా=దయతోడి, కటాక్షమునఁజేసి = శ్రేంగటిచూపుచేత, ఆనఘ=పీయి పావరహితుఁడా, ధన్యుడనైతి = కృతార్థుడనైతిని.

ఉ. బాసలు బండికండ్లు మఱి న ప్రాణభయంబున లక్ష సేసినం

గ్రాసము గృహ్యులబ్ధ ముహుగ న్యసమే యిది నీక చెల్లె నో

భూసురవంశపుణ్యజన న పుణ్యజనాంకము తావనీనమే

పో సమకూరెడిం గులముపొత్తున దైత్యులకెల్ల సంకత.

51

టీ. బాసలబాడికండ్లు = ప్రమాణములు చక్రములవంటివి (లేదా బాసలు బాడి కండ్లున్నది, తాయరపు, త్రాళ్లు తగుళ్లు వానివలె నాడెడుమాట.) మఱి = అధికముగా, ప్రాణభయంబున = ప్రాణభీతిచేత, లక్ష సేసిన = నూలుపేలు చేసినను, కృచ్ఛలబ్ధము = ప్రయాసముచేత వచ్చినట్టి, 'స్వాత్కృష్టం కృచ్ఛ'మాభీలమ్' అని యవరము. గ్రాసము = ఆహారమును, ఉడుగ్ = విడుచుటకు, వస = వశమా (శక్యముగాదుట), ఇది = ఇట్లు విడుచుట, నీకచ్చెల్లె = నీకే యొప్పెను, ఓభూసురపంశ్యపుణ్యజనః ఓ బ్రహ్మణసంశయమునఁ బుట్టినపుణ్యార్తుడా, లేక, ఓబ్రహ్మరాక్షసుఁడా, ('యూతుగానః పుణ్యజనః' యని నిఘంటువున్నది కావున బుణ్యజనశబ్దమునకు రాక్షసుఁడు స్థానమును) పుణ్యజనాకము = పుణ్యజనుఁ డనెడుబిరుదు, తాపశీనమేషా = సమబుధియైనచే, కులము పౌత్రున = కులనామ్యముచేత, వైత్యులకెల్లె = రక్కసులకెల్లెను, అంకర = నామధేయమగుట చేత, సమకూరెడి = కలుగుచున్నది.

తా. నీమిత్రపుగ్నార్తుడవుగావున బుణ్యజనుఁడను బిరుదు నీకే చెల్లెను; ఇంటియ గాక, నీకులమువా రగుటవలన గాక్షసుల సదఱును నీగువచ్చిన పుణ్యజననామమే వచ్చె నని భూషించెను.

చ. కడుపు మహాకుంభం న్నకనకంబడ సన్మతకృత్యం జేయఁ బో
విడిచితి వేము జాత్యముగ ॥ వేధవిధించినకూడు మీకు నీ
యెడ నొకకీడు గల్గ దింక ॥ నే మనిన సఱి నీకు నానసూ
బడలిక దీఱ నిత్తనువు ॥ బారణసేయుము మైత్రిగల్గినన్. 52

టీ. కడుపు = నీయందరము, మహాకుంభం = పెర్రాకలిచేతను, నకనకంబడ = సొటసొటలబోవగా, (ఇది జాలి సాధారణభాషలు) న = నన్ను, కృతకృత్యం = కృతార్థనింగా, చేయ = బలించుటకు, పోవిడిచితివి = విడిచిపెట్టితివి, ఏము = మేము మీకు, జాత్యముగ = జాత్యుచితముగా, వేధ = బ్రహ్మచేవుండు, విధించిన = నిర్ణయించిన, కూడు = ఆహారము, (మీకు మానవులమైన మేమే యాహారమనుట) హయెడ = ఈకార్యమునందు, ఒకకీడుగల్గుదు = మీకొకదోషములేదు, ఇంక నే మనిన = ఇంతటనీవే మేనియు జెప్పినను, మఱినీకు నానసూ = మఱినీకు నొట్టునసూ, మైత్రిగల్గినన్ = నాయందు స్నేహముండెనని, బడలికదీఱ = నీశ్రమదీటునట్లు, ఇత్తనువు = ఈనాడేహమును, పారణముసేయుము = భుజింపుము.

క. ఈమాట నొప్పరపొచ్చెము

. లేమికి నీశ్వరుడ కరి నిలంపవిరోధి

నామెయి మేదోమయ దృ

ప్రామిషములు మెసవు మన్న 1 నతఁ డను నార్తిన్.

53

టీ. నిలింపబోధి = ఓయిరాక్షసుడా, ఈమాటకొ = ఈవాక్యమందు, పొర
పొచ్చెము = కపటము, లేమికి = లేకుండుటకు, ఈశ్వరుండు = అంతర్భూమియగు చర
మాత్మఁడే, కరి = సాక్షి, నామెయి = నాశరీరమందలి, మే...లు-మేదోమయ = మెదడు
గల, దృష్ట = ద్రిష్టియున్న, అమిషములు = మాంసములను, మెసవుమన్న =
మెక్కుమనఁగా, అతఁడు = ఆరాక్షసుండు, ఆర్తి = వాలించేత, అరుకొ = ప్రత్యుత్తర
మిచ్చెను.

శా. ఎట్టుయి ట్టగునయ్య పల్క దయలే 1 కిన్నాళ్లు నీనూడె యీ

పొట్టు బెట్టి మహాఘటబ్ధతనువు 1 బోషించి యెన్నాళ్ళ కే

నెట్టే నొక్కతపస్వి యొక్కప్రతి గారడే చూడఁడే తత్కృప

బుట్టు నీగెన దీనినా నొదవి యో 1 పుణ్యాత్మ యెట్లంటివే. 54

టీ. ఎఱా = ఎట్టు, (ప్రశ్నార్థకము) ఇట్లు = ఈప్రకారము, దయలేక = కృప
మాలి, పల్కగునయ్య = పల్కవచ్చునట్లునూ, కిన్నాళ్లు = జరిగినంతకాలమును,
ఈనూడె = ఈమనుష్యహంసానరసే, ఈపొట్టుబెట్టి = ఈనింద్యమైనదొక్కటా,
బెట్టుకొని, మ ... ట్టిన్-మహాఘ = మహాపాపముచేత, లబ్ధ = ప్రాప్తించిన, తరువుకొ =
శరీరమును, బోషించి = పెంచుకొని, ఎన్నాళ్ళకేని = ఎన్నిదినములకైనను, ఎట్టిని = ఏ
రీతిగానైనను ఒక తపస్వి = ఒక తపసి, ఒక్కప్రతి = ఒకనియమముగలవాఁడు, రారడే =
రారడా, చూడఁడే = చూడఁడూ, (ఇది పృథిరేక ప్రశ్నార్థకములు) తత్కృప =
వానిదయచేత, దీనిపుట్టున్ = ఈజన్మమును, ఈగెదనాకొ = పాపిణినియెద నని తలఁచు
చుండఁగా, ఒదవి = అట్లులభించి, ఓ పుణ్యాత్మ = ఓయిపుణ్యాత్మఁడా, ఎట్లంటివే = వివిధ
ముగాఁగంటివే.

శా. ఇదివఱలొ గలకాలము నీ మానవ మాంసమే యాహారముగాఁ గొను
చుండి మేను పెంచుకొని యెన్నటికైన నొక్క సన్నాస్థినియైన గాఁడా, యొక్క
భక్తుడైన రారడా, నన్ను చూడఁడా, యూయనదయచేత నీపాపపుజన్మముఁ బోకొట్ట
కొందు నని యున్నందులకు నీ పట్టుపచ్చియు నే మంటివి?

క. మీనంటి భాగవతులు

భావనులుగఁ జేయలేని 1 మఱిగతి యేది

మావంటివారి కింక మా

యేనము వెనుకటిది చూడ 1 కిఁకపు కృప.

55

టీ. మీవంటి భాగవతులు, పాపములగ్ = పవిత్ర లగునట్లుగాను, చేయ లేని = చేయకుండిన, ఈమావంటివారికి, మఱిగలి = గత్యంతరము, ఎద్ది=ఎద్ది? ఇంక = ఇంతటను, వెనుకటిది = పూర్వముగలిగిన, మాయేవము = మాహేయమును, (అకృత్య ముట) చూడక = అంగచింపక, కృప = దయచేత, ఈక్షింపుము = చూడుమా.

తే. స్వధితియైనను ద్విజుఁ దిన్న శస్త్రమైన
సరియ కాఁ గాంచనమ చేయుఁ బరుసవేది
యీయసాధారణస్వామ్యం శ మెన్నవలదె
మాదృశులచోటఁ గదియు భ శ వాదృశులకు.

56

టీ. పరు: వేది = స్వర్గవేది యనియెనుస్థిరము, స్వధితియైనను = గొడ్డలియై నను, 'స్వయోఽపితాహస్వధితే' అని యునురము. స్వ...నక-ద్విజు=విప్రుని, తిన్న = సంహరించిన, శస్త్రమైనక = ఆయుధమైనను, సరియకా = సమానముగానే, పరుసవము చేయుక = బుగారే చేయనా, స్వర్గవేది యుముబుగారము చేయట ప్రసి ధము) మాదృశులచోటక = చూచుటివారియెడల, ప...కుకదియ = చేరుచున్నట్టి, భవాదృశులకుక = మీవంటి వారికి, యీయసాధారణస్వామ్యము = సామాన్యస్వామ్యమును, ఎన్నవలదె = గణించవలదా? అనఁగా గణించవలయు ననుట.

తా. పరుసవేది యుమును సువర్ణమును జేసినట్లే మీరు మమ్ము బలిత్రులను జేయవలయును.

తే. అనిన దేహోర్పణము నొల్ల శ కార్తి బలుకు
కృపణత కతఁ డభిప్రాయ శ మెద్ది యనిన
నిత్తుఁ దను వంట యనుకంప శ యే మదాత్మ
కసటుఁ బాపుటయే యనుకంప గాక.

57

టీ. అనిక = హరితిఁ బలుకఁగా, దేహోర్పణము = శరీరము నిచ్చుటను, బల్లక=ఇచ్చుగింపక, ప...కుక - పలుకు - అర్కసుండువచించునట్టి, కృపణతకుక = వైద్యమునకు, అతఁడు - ఆదాస, అభిప్రాయము = రాక్షసుడ వైననీతాత్పర్యము, ఎద్ది యనిక = ఏది యనఁగా, మదాత్మ = నాయాత్మయొక్క, కసటుక = ప్రహరక్ష స్త్రవరూపమగు మాలిన్యమును, పాపుటయే = పోగొట్టుటయే, అనుకంపగాక = దయ గాని, 'కృపాదయానుకంపాస్యాత్' అని యునురము. తనువు = శరీరమును, ఇత్తునంట = ఇచ్చెదననుట, అనుకంజయే = కనికరమా, (కా దనుట).

తా. దేహసమర్పణము నొక్క జానిబడి వేడుకొన్న యారక్కసుని గాంచి, యాదాసరి నీయభిప్రాయ మే మని యడుగగా, వాడు నా బ్రహ్మరక్షస్త్వము వదల్చుటమే దయగాక శరీర మిచ్చెద ననుట దయగా దని చెప్పెను.

తా. ఘంటాకర్ణుని మించుకర్త మొకొ నాకర్తంబు మానీంద్రులం దుంటల్సేయఁడె మాన్చి యీఁడె భగవంతుం డట్టి శ్రీ యట్టి శ్రీ కంటె న్నాగవతుండు మించ నొసంగం ॥ గా లేఁడె యామేలు నా కంటింప న్నటి రాదె పూజనము గాదా ప్రాణిమే ల్పక్రికి. 58

టీ. నాకర్తంబు = నేజేసినచెడ్డవని, ఘంటాకర్ణునికంటె = ఘంటాకర్ణుఁడనువాని, మించు...-మించు = అతిశయించెడు, కర్త మొకొకర్త మేమోకా, మానీంద్రులకంటె = మునిశ్రేష్ఠులకు, తుంటల్సేయఁడె = (వాడు)వంటికి వేయలేదా, భగవంతుండు = వద్దఁజెల్వర్య సంపన్నుఁడగు శ్రీయగవతికి, మాన్చి = ఆ పాపము చదివి, అట్టి శ్రీ = అట్టిసంపదు, ఈఁడె = ఈయఁడా, (మోక్షవచన నిచ్చె ననుట) అట్టిశ్రీకంటె = అటువంటిసంపద కంటెను, మించక = అధికముగునట్లు, భాగవతుండు = ఆధిపద్ధాసుఁడు, ఒసంగంగా లేఁడె = ఇయ్యలేదా, మఱి = ఇంకను, ఆమేలు = అట్టియుపకారమును, నాను, అంటింపరాదె = కలుగునట్లుచేయఁగూడదా, ప్రాణిమేలు = ప్రాణిమేల కగునుపకారము, చక్రికి = శ్రీయగవతికి, పూజనముగాదా = పూజించుటగాదా, ('సంతోషంజనమేతాని') జ్ఞప్తదేవేశ్వరపూజనమ' అన్నట్లుగా జనులకు సంతోషముజేయుటే యాశ్వరుని బూజించుట యనుట. దీనికి, 'జనస్యాశయమాలక్ష్మ్యయో యథా పరితృప్యతి, తం తథైవానువర్తేత పరారాధన పండిత' యని అష్టాంగహృదయమందు బ్రమాణాంతరము గలదు.)

తా. ఘంటాకర్ణునికంటె నే నెక్కుడుగా పాపము సేయలేదనియును, శ్రీయగవతి యాశరిపాతకము లదంచి చెప్పనలవిగానియట్టి మహాన్నతవదని నొసంగలేదా, యా భగవంతునికంటె నెక్కుడుగా భాగవతులు నొసంగలేరా, యట్టి యుపకారము నీవు నాకు జేయఁగూడదా, యొకప్రాణికి మేలు సేయుటను పరమేశ్వరుని బూజించుట కాదా, కావున నన్ను రక్షింపు మని యా రాక్షసుండు వేడికొనెను.

వ. అనిన విని మాతంగుం డాలెఱుం గేతెఱుంగైన సంగతం బగు ననిన నాతం దే నొక్క బ్రహ్మరాక్షసుండఁ గుంభజానుసంజ్ఞుఁడ నుగ్ర కర్తుండనై యీన్యగ్రోధం బాశ్రయించి వంచనం బధికపంచజన చర్మణింబు సేయుచుండుదు. పూర్వంబున సోమశర్మ యను భూబర్హిర్ముఖుండఁ బ్రాగని ద్విజుండఁ గాన దయనీయుండన యొక్క దుష్కర్తంబున నిష్టుతి నీవు కైటభారిం బాడిన నేటి పాటఫలంబు

సజలంబుగా నా కిచ్చితేని బీభత్సకుత్సార్పం బగు నీజన్మంబు మేగు,
 కు నార్తరక్షణంబున నగు సుకృతం బనంతంబు సిద్ధించు, నత్యంత
 ధర్మసాధనం బగు నిష్ఠేరు నిల్లునేరు ననిన, (నష్టేని) మాటలకుఁ గల
 కల నవ్వి యవ్విష్టుదాసుం డి ట్లనియె. 59

టీ. అనిన విని=ఇట్లనగా నాలించి, మాతంగుడు = ఆసురియాకు, ఆతెలుగు =
 ఆరీతి, (బ్రహ్మరక్ష స్వనివృత్తి యనుట) ఏతెలుగై నాన్ = వివిధమైనను, (ఏమిచేయఁగా
 ననుట) సుగతంగు ననినన్ = అనుకూలించు ననగా, ఆహుడు, ఏనొక్క బ్రహ్మరాక్ష
 సుడన్, ముగ్ధజానుంజ్ఞుడన్ = ముగ్ధజాను ము పేరుగలవాడను, ఉగ్రకర్తుడనై-
 ఉగ్ర = ఘోరములగు, కర్తుడనై = కృత్యములు గలవాడనై, ఈశ్వరోద్ధృతాశ్ర
 యించి = ఈమట్టిచెట్టునఁజేరికొని, వంచన=మోసముచేత, ప...బు-పథిక = మార్గస్థులగు,
 వంచజు = మునుష్యులయొక్క, చర్వణంబు = నమలుటను, చేయుచుండుదున్ =
 కావించుచుండును ; (మునుష్యులను భక్షించుచుండు ననుట) పూర్వంబునన్ = పూర్వ
 కాలమందు, ఉబ్రహ్మరాక్షసుడను గాకము న్నునుట) సోమశర్మ యను = సోమశర్మ
 యను పేరుగల, భూబిర్బుధుండన్ = భూమియందుండును, ప్రాక్షనిద్విజాండ గానన్ =
 పూర్వంబు ప్రహణుడను గావున, దయనీయుండన = దయనీయవనినవాడనై,
 ఒక్కదుష్కర్తంబునన్ = ఒక దుష్కర్మముచేత, ఇట్టెలిన్ = ఈవిధముగా నైతిని,
 సిఫ్ర, కైటభాన్ = శ్రీయశులని, పాడిన = గానముచేసిన, నే...బు-నేటి=ఈదినము
 యొక్క, పాటఫలంబు = గానఫలము, పడలంబు గాన్ = ఉపకథారాపూర్వకంబుగా,
 నా కిచ్చితేని = నాకు నొసంగితివా, నీభిక్ష నిత్యార్పంబగు-నీభిక్ష = రోజితకును,
 మిన్న = నివసకును, అర్హంబు = శాసనట్టి, ఈజన్మంబు = ఈబ్రహ్మరాక్షసజన్మంబు,
 మేగున్ = కడలేరును, నీకును, అర్తరక్షణంబున నగు = దీనసరక్షణచేత గలిగెడు,
 సుకృతంబు = పున్నియము, అనంతంబు = మితిలేనిదై, సిద్ధించున్ = ఒనఁగూడును,
 అత్యంత = మేరమీఱిన, ధర్మ = ధర్మపునకు, సాధనంబు = ఉపాయమును, ఇష్టే
 చున్ = ఈనీశ్వరమును, 'శరీర మాద్యం భలు ధర్మసాధనమ్' అని ప్రమాణము. ఇట్లు
 నేరు ననినన్ = నియిల్లునేరుననగా, అష్టేనిమాటలకన్ = ఆశరీరముతోకగు మాట
 లకు, కలకల (ఇది యనుకరణ శబ్దము) నవ్వి = పనివసించి, అవిష్టుదాసుడు = అభాగ
 పరుడు, ఇట్లనియెన్ = ఈపక్ష్యమాణ క్రమముగా జెప్పెను.

తా. శరీరము నియిల్లు నేరు నని రక్కసుఁ డనియెఁ గావున, తనశరీరమందపేక్ష
 తేని యాదాసుఁ డందులకు నవ్వెను. కడమ సులభము.

క. ఇటువంటివి యిట కెక్కడు

విటవిగుడువి యొంద నెన్ని యే నిదియును నొ

క్కటి యొకనాటిద కా దోక

త్రుటి గీతఫలంబు నొసగు యదునె యిచ్చెయికిన్.

60

టీ. ఇటువంటివి = ఇట్టి శరీరములును, ఇటకెక్కడువి = ఇంతకధికములగుశరీరములును, ఇటవిగుడువి = ఇంతకుండున్నవగు తువులును. ఎన్నియేని = ఎన్నియైనను, ఒకనొకపాదము. (అనేకతువులు దాన్వీయియన్నా నుట) ఇచ్చెయికిన్ = యిచ్చేవాము, ఒక్కటి = ఇదివఱకుం జెందినవానిలో ఒకటి, ఇచ్చెయికిన్ = ఈశరీరమునై, ఒకనాటిదకాదు = ఒకనాటి పాటఫలమేకాదు, ఒకత్రుటి = ఒక చిటిక పేయునంతకాలము యొక్క, గీతఫలంబున్ = గానఫలమును, ఒసగుదునె = ఇత్తునా, ఇయ్య ననుట.

తా. ఇటువంటి శరీరములు నింతకు మించినవియును దన్నువైనవియు ననేకము లెత్తి యున్నాడను గావున, నాశరీరములలో లిది యొక్కటేకాని, నీనికొకకు నా పాటఫల మొక్కనాటిదే కాదుగదా యొక్క ప్రేర్చిడి ఫలమైన నియ్య నని చెప్పెను.

నీ. దిక్పాలతను వెత్తి యిరిపంపుదను దోన

యెన్నిమార్లెత్త మీయేను నీవు?

మాతంగతను వెత్తి యిరిపంపుదను దోన

యెన్నిమార్లెత్త మీయేను నీవు?

కేసరితను వెత్తి యిరిపంపుదను దోన

యెన్నిమార్లెత్త మీయేను నీవు?

ధరణీశతను వెత్తి యిరిపంపుదను దోన

యెన్నిమార్లెత్త మీయేను నీవు?

తే. సోమయాజుల మెన్నిమార్లొము శ్వపద

ఖగకులుల మెన్నిమాటులు యిగాము పాము

గాములమ మెన్నిమాటులు యిగాము వెండి

కరసరిపుభ క్తుల మొకండె యిగాము గాని.

61

టీ. కం...ముకంసరిపు=కృష్ణునికి, భక్తులము = సేవకులము, ఒకండె=ఒక్కండె. కాముగాని, ఈ యేనును = ఈనేనును, ఈవు=నీవును, ది...పు=దిక్పాల, ఇంద్రాద్యప్రతికాపాలకులయొక్క, తనువు=శరీరమును, ఎత్తి=తాల్చి, లోన = వెంటనే తి...నున్. పుపురితిభిక్ష = మెత్తెడు, తనున్ = శరీరమును, ఎన్నిమార్లు = ఎన్నిపర్యాయములు.

ఎత్తము = ధరింపము, (ఇంద్రాదులమై సంపద లనుభవించియు బుణ్యక్షయము కాఁగానే మరల భిక్షుకులమై నీవును నేనును బెక్కుమూలు భూమిపైఁ బుట్టితి మనుచు) ('తోన యెన్ని యెత్త మియేయనీవు' అనునర్థమునే జెప్పిన మూండు పాదములందును గ్రహించు నది) మా...వు - మాతంగ=వినుగుయొక్క, తనువు = శరీరమును, ఎత్తి, మశకంపుఁ దనక=దోమశరీరమును, (కడమ నుగమము) కేసరితనువు=సింహశరీరమును, ఎత్తి కీటాపుఁ దను=పురుగుసంపమును (కడమ నుగమము), ధరణీశతనువు=రాజశరీరమును, ఎత్తి, దాస్యంపుఁదను= బానిససంపును (కడమనుగమము), హేమమంజులము=యజ్ఞములను జేసినవారము, ఎన్నిమాల్గము = ఎన్నిమంజులు గాలేదు, (అనేక పర్యాయము లైతి మనుట) శ్వసన = శునకమాంసభిక్షుకులము, భిక్షుకులము=పక్షిజాతులము, ఎన్ని మాంజులుగాము = ఎన్నిపర్యాయములై యుండలేదు పాముగాములము = సర్పగ్రహము లము, (గా మన్నది గ్రహశబ్దము) ఎన్నిమాంజులుగాము = ఎన్నిపర్యాయములై యుండలేదు.

అ. నీవును నేనును దిక్కుబిడ్డనైకజన్మము లైతి నామేరాని, మేజన్మముదేని విష్ణుభక్తిగల. ఏము గాము, కాఫన మరలముల కాజన్మములు మచ్చుచుండెను, విష్ణుభక్తి గలిగిన నదప జన్మములేదు.

ఆ. షోఠనీరు చెలది १ నేత మూ టాముటి

దూది యెండవసుపు १ తొట్టియక్క

రంబు మేను దీనిరహించ బుణ్య మష్టుట

కప్పరంబు వైట్టి १ యుప్పు గొనుట.

62

టీ. మేను=శరీరము, షోఠ యనగా, అడుగున లావుగను వైని సన్నముగను నుండునట్లు చెందువైపుల మూతలకుండంగ వెదురుపేళ్లతో న్నన మత్స్యగ్రహణ సాధనము, "గీ.షోఠ యలజల్లె జెబువుల నుండరాక, కార్వొనట్ల నెగట్లను గవులు విడిచి, తరలి చెంతల నూతిగుంతలవసించె." వేం. పంచ. ౧౨౮౪. "నీవలయన జాలంబువరంగు...కదేబర మొప్పు నూతన..." ఆంధ్ర భాషార్థవము. ౧. ౧౫౮. షోఠనీరు=షోఠలో నిలచు నీరు షోఠలో నీరు నిలవదు కనుక మిక్కిలి క్షణిక మని భావము.) చెలది నేత=సాలెపుర్లు నేసిననేతతోగట్టిన, మూట, అయిటిదూది=ఎండ కాలము గాలిలో బెట్టినదూది (బూరుగు దూది యని కొందఱు) ఎండవసుపు = ఎండలో నునిచిన పసుపు, (ఎండలో నునిచిన పసుపునకు వర్ణము చెడు ననుట; మఱియును సాయంప్రాతఃకాలములయందు నెండలో నునిచినవస్త్ర వాక్షణము మాత్రము కచ్చగా నుండు నావల నుండదు గాన నా వర్ణ మని

1. పూతనీరు, షోఠనీరు.

కొంద అందురు) తొట్టియక్కరంబు = బోసిసోటివాఁడు చచ్చరించినయత్నము, (పురుగు దొల్చిన యత్న మని కొంద అందురు) [అనఁగా మేరు పినివలెనే కాశ్వశముగాక నష్ట మగు ననుట] దీనిరహి = దీనిప్రకాశమునుగూర్చి, (కర్తప్రపచనీయకము లేకయే కేవల ద్వితీయమింద నాయర్థము వచ్చును. అందులకు, ఆ. 'అరుగుదెంచి యన్నయధుగులఁ గడు నార్త, నాద మడరఁ జెల్చి నాథుఁ బువి, యేడ్చుచున్న నల్ల యెత్తి యమ్ముద్దియఁ, దదవి కన్ను నీరు దుడిచి యశఁడు.' అని యుత్తరరామాయణమునందు సోమయాజీ ప్రయోగమును మఱిగొన్నియుం గలవు.) పుణ్య మమ్ముట = పుణ్యము విక్రయముచేయుట, కప్పరంబు = కప్పరమును, పెట్టి = ఇచ్చి, ఉప్పు = లవణమును, కొనుట = గ్రహించుటయు.

తా. ఈ యస్థిర మగు శరీరముకొఱకు. దన పుణ్యమును ద్వియముచేయుట కర్హుర మమ్మి యుప్పుకొనుటయే యగును.

వ. అనిన దనుజం డిట్లనియె.

63

క. సంగీతఫలంబునఁ గో

సంగీ సగమైనఁ దయపాసఁగ నీవే మీఁక

మింగినగ్రుక్కన్వారిధి

కిం గొఱతయె కొదయె విష్ణుకీర్తన కనినక.

64

టీ. గోసంగీ = ఓగోసంగీదాసరీ, (మాతంగదాసఁడనుట) "సీ. గోసంగీ మాదిగ గూబరి యన, మాతంగుఁడగు..." అప్రభావార్థము. ౨. ౨౮౯. సంగీతఫలంబునకొ = నేటిగానఫలమును, సగమైనకొ = అర్థభాగమైనను, దయపాసఁగకొ = దయయొప్పు నట్లుగా, ఈవే = ఇయ్యవే, (వృతిరేకార్థకముమీఁద నేకారమువచ్చిన సంప్రార్థనపర క్రియ) మీకొ = మినము, మింగిన = ఆహరించిన, గ్రుక్క = గ్రుక్కెడునీటిచేత, వారిధి కొ = సముద్రమునకు, కొఱతయె = తక్కువగునా, విష్ణుకీర్తనకుకొ, కొదయె = నీకుఁ దక్కువగునా, (సముద్రమున కుదయె దఱుగనియట్లు నీకు హాకీర్తన తఱుగ దనుట.) అనినకొ = ఇట్లున.గా.

శా. ఏలా నొంచె దదేయ మిట్లడిగి యెంతే బాస మేనంబలం

బో లీలావటుగీతకీర్తనఫలంబో నీయెడ స్తున్న పా

తాళప్రశ్నలు మాని మేన్దొనుము బోతాళప్పలోక్తి రుషం

దూలింప దలఁతేని పుట్టు మఱి నూతుల్లీవ్వ బోతాళముల్.

టీ. ఆదేయము = ఇయ్యఁగూడనిదానిని, ఇట్లు అడిగి = ఈరీతినియాచించి, ఏలానొంచెదు = ఏలనొప్పించెదవు, మున్ను = మున్ను, నీయెడకొ = నీపట్ల, ఎంతే = ఎంతయును, బాస = నాప్రమాణము, మేనకొ = పలంబో = దేహమందలిమాంసమో, లీ...బో = లీలావటు =

మాయా బ్రహ్మచారియగు వామనునియొక్క, గీతాగానము సేయబడిన, కీర్తన = కీర్తనల యొక్క, ఫలంబో=ఫల మో, (మున్ను నేను శరీర మిచ్చెద నని ప్రమాణముఁ జేసిరినే కాని గానఫల మిచ్చెద నని చేయలే దనుట) పాతాళ ప్రశ్నలు = పాతాళప్రశ్నములను, (పాతాళమం దిప్పు డే మున్న దని యడిగినట్లునుట) మానివిడిచి, మెగ్గొనుము=నాశరీ మును గ్రహింపుము, బేతాళ ఛలోక్తిక్ - బేతాళ = మీ బేతాళజాలిసంబంధియగు ఛలోక్తిక్=పంథిపుమాటచేత, రుషక్=రోషముచేత, (నాని రోషము పుట్టించి యనుట) గ్లోబుక్ = తొలఁదేయుటకు, శలఁతేసి = శలఁదినట్లాయెనా, మఱి = ఇంకను, సూరిత్ శ్రవ్వక్=కూపములు శ్రవ్వఁగా, (ఇంక సిట్టి ప్రశ్నలు సేయఁగాననుట) బేతాళముల్=మఱియొన్ని బేతాళగ్రహములు, పుట్టును = ఉత్పత్తియగును, 'బావి శ్రవ్వఁబోఁగా భూతము బయలుదేఱె' అన్నసామెతయర్థము నిక్కడఁ జెప్పినాడు. మఱి యిటు 'తూలించు దలఁతేని బుద్ధిమఱి నూతుల్లివ్వ నాతాళముక్' అని కొందఱు పాతాళరముగాఁ జెప్పి దానికిఁ దాటిచెల్ల ప్రమాణమున బావులు ద్రవ్యవలయు నని యెడు బుద్ధివంటి దని యర్థము చేయుదురు.

తా. ఇంకఁ బాతాళప్రశ్నలు మాని, నేను చేసిన ప్రమాణ ప్రకారమునాశరీర మను భక్షింపుము; తడవుఁజేసి నన్నలశపెట్టవలయు నని శలించి మఱియుఁ ద్రవ్యలివా మఱియొన్ని బేతాళములు పెచ్చి నన్ను భక్షించుఁ గావున, మనమాటచొప్పున నీపె భక్షింపు మని చెప్పెను.

వ. అనిన సాలకటంక టేయుండు సాలఁ గటకటంబడి కార్యేచ్ఛం గన్నీరు గ్రుక్కుకొని కటకటా! కైటభారి కినుంగులగు డింగరీలు దయాభు వులు గావలవదే! తొల్లి దర్శన ప్రవర్తకుండై వైయాసికంబు లగు సూత్రంబులు వివరించి విష్టరశ్రవు నద్వైతైశిష్ట్యంబుఁ బ్రతిష్ఠించిన లక్ష్మణాఖ్య యోగింద్రుండు చిరకాలనేవ సుతుష్టుండై నిజదేశి కుం డగు పూర్ణాహ్వాయుం డనధికారుల కీకు మని విధియు క్తంబుగాఁ దనకుఁ బ్రసాదించిన గీతాచరమార్గంబుఁ గృపాతరంగితుండై రం గేశభామ దామోదరనామ చామీకరగోపురంబెక్కి యుచ్చైస్త్వ నంబున నుచ్చరించిన గురుం డలిగిన, దేవా! దేవరయాజ్ఞ మీఱకయే నొక్కరుండ రౌరవంబునం బడకుండుట మేలో? భాగవతపరివృత్తు నకుఁ బరమపద మగవడుట మేలో? యని వితర్కించి నీ వుచ్చరించుటగా నుచ్చరించితి నని తదభినందితుం డయ్యె, నతండ్ నిజచ్ఛాత్ర సత్రంబునకుఁ బ్రత్యహంబును గల్యంబున మూల్యం బొల్లక గవ్యం

బు సమర్పించి వేడిన వల్లవీవల్లపులకుఁ బరమపదంబుఁ బ్రసాదించె, నతండ బంధముక్తుం డయ్యు నవతారాంతరంబునఁ గాలాంతరం బున సంకుచితజ్ఞానులై విషయపరు లగు నరులకుం బరమునందలి తీపాదప సుందరిజామాతృ నామంబున నర్చిరాదిగతి విశదీకరించె, నతండ యిటమీఁద యావఁగిరి టెఁకణంబు పాపండుసంకులంబుగా వచ్చినఁ దచ్చుకృతకే శతకోపసమాఖ్య సంభవించి సీరంధ్రవాదం బున సంధా²దివిషయ విద్యజ్ఞనంబుల న ధోక్షజవిషయవాదభిక్ష వేడి దిగ్విజయంబు నేసి గరుడకుధర గుహాకుంత నృకంఠవంబు కుహనాత్రిదండిమై బ్రసీ *కుసుంభాంబరాంభగకుండిక లొసంగ నం గీకృతాంతిమాశ్రమం దై సఠిప కణభు గక్షపాద బాదరాయణ కపిల జై మిని శాసనంబులు వ.త మహానస మహీసురులు మున్నుగా నెంతేవాసి సంతేవాసులకుఁ దెలివి నలుపం బరమహంసానుష్ఠాన పరకావ్యయై పదియుగ ప్రపన్న భువనప్రపంచపంచజనహృదయ భవనంబులం బద్ధపద్ధతులు పల్లెల్లు దుడిచి †పాదెక్కభక్తి బోధించి భూతలంబు బావనంబు నేయంగలవాడు, మఱియు పాయ వదనపదారాధకుండై వేంకటేశం డను నింకొక్క మనీషి మధు మథనమతస్రతిపాదకం బగు ప్రబంధశతంబు వచించి శిలోంశవత్ నంబునం దనంబు నేయం దనకు జుచ్చనఁ శాసనంబు నగస్తోర్వీ ర్విరుపాంబునకు నిర్వాణం బొసంగం గలం డిట్టి యేష్యంబులు మదీయ దివ్యబోధంబున నెఱింగియుండు నేతాదృశం బగు త్రైకాలిక జ్ఞానంబు కలిమి నిష్ఠేను మానసీయంబుగదా యలఁగిని యది బాత్యంబుదక్కఁ దపస్సత్యశమదమాది లబ్ధంబు గాదు ; నిషాది భవిష్య దర్థంబులఁ జెప్పుచున్నది, అది శుచియే? కాశికంబు డబ్బాటిగబ్బులుగు గౌళికనుంచెటివైఁడికంటి లోనగుతిర్యక్కులు భావిప్రయోజనసూచకంబులై యున్నయవి యవి తడస్సులే? యట్ల మావిజ్ఞానంబును నెట్లునిన, నాస్తిక్యంబువలన శాస్త్రంబులెడ నధీతిబోధంబులు దక్క నాచరణప్రచారంబులు లేమి ధర్మంబు దూరం బది నిమిత్తంబుగా నిత్రైటం గెలుంగక భవోత్తారకంబు గాదు, గావునఁ

* కుసుంభరాంభకుండిక. † పాదెక్క.

గలువ రహిత కాయంబునంగాని కల్యాణంబు లభంబుగాదు, గాఢబ్రహ్మ
య్యిరూపవిగ్రహం బనుగ్రహంబున నుడిపి కృతార్థుఁ జేయు మని
పాదంబుల వ్రాలి పాటం బాతికపాలేని యీవే యనిన, సతండ్డియును
సీలే సన్న, బోని మ్మాప్రభాతసమయంబునం బాడిన చరమగీతంబైన
నిల్చి ప్రసన్నుడగు నన్నపిపన్నం జేయు మని లేవకున్నం, బరమ
దయాస్థుడై, 'యట్లు కానిమ్ము లేమ్మని యతని లేవ నెత్తి, యత్తను
ప్రాప్తికారంబు సమిప్తంబుగాఁ జెప్పు మనిన సవధరింపు మని
యప్పొలదిండి దుగిభాస్తుండై యుట్లనియె.

66

టీ. అనియె = ఇట్లునయెగా, *సాలకటంకరేయండు = సాలకటంకటా వంశస్థుఁ
డగు, నారాక్షసుఁడు, చాలకటంకటంబడి=మిక్కిలి దుఃఖించి, కాశ్యేచ్ఛక్=ప్రయో
జనాభిలాషచేత, గన్నీరు, గ్రుక్కుకొని=ఆడఁచుకొని, కళాకటా=అయ్యగొయ్య, కైటభారి
క్=శ్రీవతికి, ఆచుంగులగు=కాతులగు, డింగరీలు=దాసులు, లేక భవ్తులు. (డింగరీడు=సం.
డింగరీ. క. డింగర. "ద్వి. మీబాట మీదూడ మీదంగరీడ," గనవపు. ౪ ఆ. ౧౦-౨౧.
పూర్తి.) దయాశువులు=కృపగలవారు, కావలవడే=కావలదా, లోట్ల=పూర్వముందు, దర్శన
ప్రప్రతిగండే=నవనీర్వాహించి, వైరాసిగంబులగు=కార్యసప్తంబులగు, సూక్రంబులు=
బాగా, సూక్రములు, వివరించి=వ్యాఖ్యాన మొనఁగించి...బు-విష్టరింపు=నారాయణుని
యుక్కి, అద్వైతశిష్ట్రాబు=నిశిష్టాద్వైతము, ప్ర...డు-ప్రతిష్ఠించి=సిద్ధాంతము
జేసినట్ల (సూక్ష్మచింతిత్వశిష్టబ్రహ్మము జగత్కాంతి మనినట్లు, భూలచిదిచిద్విశిష్టబ్రహ్మము
కార్యమని యనుట), లక్ష్మణాఖ్యయోగీంద్రుడు = రామానుజాచార్యు లనెడు
యోగిశ్రీష్ఠుడు, (ఎందరుమానాట లనుట), చిరకాలసేవ = బహుకాలశుక్రాప
చేత, సంతుష్టుడై, నిజ = నయొక్క, దేకుండు = ఆచార్యుడు, ఆగు
పూర్ణాహ్వయండు = ఐన పెరియనంబిగా రనియెడు ద్రవిడ నామముగల పూర్ణా
చార్యులు, అనధికారులకు = యోగ్యతలేనివారికి, ఈకుము అని=ఇయ్యకు మని, విధి
యంతముగా = శాస్త్రోక్తప్రకారముగా, లేనకు, ప్రసాదించిన = ఆనుగ్రహం
పగా, గీతాచరమార్గము=ధర్మతాచరమార్గకార్యము, పృపాదరంగితుడై - పృపా =
దయచేత, తిరిగితుండై = సంజాగరంగములుగలవాడై, రు...బు-రుంగేళ - శ్రీరంగ
నాయకులయొక్క, ధామ=కోవెలయందలి, దామోదరనాను = దామోదర మనుపేరు

* ఈసాలకటంకట హేలిప్రహేతు లను నాదిమ రాక్షసులలో నొకఁడైన
హేలికి గుమారు డగు విద్యుత్కేతునకు భార్యయును సుకేతు డగు రాక్షసునకు
దల్లియు సంధ్య యనుదానికిఁ గూతురు నైనది.—ఈకథ శ్రీమద్రామాయణోత్తర
కాండమునందుఁ బ్రసిద్ధము.

గల, చామికర=స్వర్ణమయమగు, గోపురము, ఎక్కి, ఉచ్చైస్థస్థనంబున = గంభీర, కంఠవాదముచేత, ఉచ్చరించి=పలికి, (తిరుమంత్రివైయ చరమాంశములను గోపురమెక్కి చాటివాడనుట) గురుండు=తమయాచార్యులగువూర్ణాహ్వయులు, అలిగిన = గోపింహగా దేవాస్వామి, దేవయాజ్ఞమీఱక = దేవయాజ్ఞాబుల్లంఘింపక, ఏ నొక్కరుండ = నీ నొక్కడనే, తొరవంబున = వరకమునును, పడనుండు = మాలమండుట మేల = మంచిదో, భాగవతపరిమత్తునకు = భాగవతసమూహమునకు, పరమపదంబు = మోక్ష స్థానము, అగ్రవడుట = లభించుట, మేల = మంచిదో, అనియిట్లు, విశర్మించి = శిలు పొసి నీ వుచ్చరించుటగాక = మీరే యుపదేశించినట్లుగా, ఉచ్చరించిని = అని చెప్పిని నని, తదభినందితుండయ్యె = తల్ = ఆ పెరియనాదిగావేత, అభినందితుండయ్యె = మెప్పించుకొనియె; అతండ = ఆరామాయనగుట దే, ని...నకు = తనయొక్క, గాత్ర = శిష్యులయొక్క, గాత్రాలేవాసగా శిష్యు అని యనురము. సత్రంబుల కు = రామాయనములను, 'సత్రమాచ్చానేయశ్చే సదాదానేవనేచ' అని విశ్వము. ప్రత్యహంబు = ప్రతిదినము, కల్యంబున = జేవకడనె, 'ప్రహ్లాద హర్షభం కల్య' అని యనురము. మూల్యంబు = వెలు, 'మూల్యంవహ్నివృష్టప్ర యో' అని యనురము. ఇట్లక = ఇచ్చుటవక, గవ్యంబు = గోసంబాధియైన పాలు పెరుగు నేయి, సమర్పించి వేడిన = సూచింపగా, న్నానీపల్లవులకు = గోపికా గోపకులకు, పరమపదంబు, ప్రసాదించె = కృపనొసంగెను, అతండ = ఆయండ యవరులే, బ...య్యె = బాధ = కర్మబాధమువలన, ముస్తందయ్యె = విమవంబడిన వాడైనను, అపతారాతరంబున = మఱియొక యవతారమగు, కాళాతరంబున = మఱియొక కాలమందు, సా...లై = సంచిత = తక్కువపడిన, భానలై = ఎఱుక గలవలై, విషయపరులు = శబ్దాదివిషయాసక్తులు, అగునరులకు = ఐనమానవులను, పరమనందలి = మోక్షమునందలి, తీపు = రుచి, ఇదవ = పుట్టునట్లుగా, సు...నకు = సుందరకామృత = సుందరకామార్పణ దనియెడు, నామంబున = నామధేయముచేత, అర్పిరాదిగతి = అర్పిరాదిమార్గగమనము, (మత్తలగువారు సూర్యమండలమును భేదించు కొని పోవు మార్గప్రకారము ననుట) విశదీకరించె = లేటఱుచెను, అతండ = ఆ యెందెరుమానారే, ఇటమిడ = భవిష్యత్కాలమందు, యాదవగిరి బెంకణంబు = యాదవాచలప్రాంతము, (తిరునారాయణపురప్రాంత మనుట), పా...పావండ = వేద బాహ్యులచేతను, సంకులంబు = సంకరము, కావచ్చిన = తచ్చులికి = తల్ = ఆ పామండులయొక్క, చ్చులికి = నాశమునకు, శతకోపసమాఖ్య = శతకోపులసనామ ధేయముచేత, సంభవించి = అవతారిమెల్లి, నీరంధ్రవాదంబున = ఎడతెగని ప్రసంగ

ముచేత, అం...లక్-అంధ్రాదివిషయ = అంధ్రదేశము మొదలగుదేశములందలి, విద్య
 జ్ఞనంబులక్=విద్యాంసులను, అ...త్వక్-అభ్యోత్తజవిషయ = భగవద్విషయమును, వాద=
 ప్రసంగ మనియెడు, భిక్షక్ = భిక్షు, వేడి = 'డిగి, దిగ్విజయంబునీసి = దిక్కులను
 గెలిచి, గ...దుక్ - గరుడకుధర = గరుడాచలముయొక్క, గుహయాదుక్, (అహో
 బిలమునట), అ...బుఅకుర = ఆప్రతిహతుడైన, నృసరీరవంబు = నరసింహస్వామి,
 కుహనాత్రిదండి వి = కపటసన్నాహుడై, బ్ర...లు...స్రీ = ఒకానొకము, 'ప్రతిహ
 మాననం బ్రస్రీ, అని యమరము. కుసుభంబు = కామయమును, అంభగకుండికలు =
 కమండలువును, ('కమంభరాధకుండికలు' అను పాఠమున రాంభ మనగా వేణుదండ
 మని యర్థము; కడను సుగమము.) ఒసంగక్ = ఇయ్యంగా, అం...దువి - అంగీకృత=
 గ్రహింపఁబడిన, అాలిమ = పదటిచిన, ఆశ్రమరాజై = నుత్యాశ్రమముగలవాడై,
 ఫ...లు-ఫణిప = శేషునియొక్కయు, కణభుక్ = కణాదునియొక్కయు, ఆత్మపాద =
 గౌతనుమునియొక్కయు, బాదరామణి = గృహిణియొక్కయు, కపిల = కపిలని
 యొక్కయు, జైమిని = జైమినియొక్కయు, కాననంబులు = విఙ్గులు, (వీరిమరము
 లునట), మ...లు - మత = తమమతముయొక్క, మహానస = బాసనమందలి, మహీ
 సురులు = ప్రాహ్లాదులు, (పాదసలనుట), మున్నుగాక్ = మొదలుగా, ఎంటేవాన్=
 మిక్కిలిచక్కగా, అంటేవాసులకుక్ = శిష్యులకు, తెలివెఱువక్ = బోధింపుటకై,
 ప...ప్త వి-పరమహంస = యతీశ్వరులయొక్క, అమృతాన=అచామనకు, పరకాష్ఠ వి=
 పరమావధియై, ప...లక్ - పదియంగ = తమపదవ్యవధిమునకు, ప్రసన్న = ప్రవర్తి
 డేసినట్టి, భువన = లోకములయొక్క, ప్రపంచ = లోకమందలి, పంచజన = నరుల
 యొక్క, 'పంచజనాః పురుషాః పూరుషా నరాః' అనియమరము. హృదయ = మనస్సు
 లనియెడు, భవనంబులక్ = గృహములయందు, పద్మావద్దాక్షులు = శ్రీశ్రీపతులు,
 పల్లెట = కామక్రీడారు లనియెడు కంటకములను, తుడిచి = తొడివినైచి, పాదు=
 శూన్యములగువానిని, ఎక్కక్ = ప్రవేశింపగా, ('పాదక్కయ' అని పాతాంతరము.
 అట్లైన బాదుకొనగా ననియర్థము), ఛక్రిబోధించి = భక్తియపఱిచి, భూశంఖుక్=
 భూప్రదేశమును, పావనంబునీయంగలవాడు = పవిత్రముఁజేయంగలడు, మఱియు=
 ఇంకను, హయవదన = హయగ్రీవస్వామియొక్క, పదు = పాదములయొక్క, ఆరాధ
 కుండై = పూజించెడువాడై, వేంకటేశుండను = వేంకటేశాపరనామముగల వేదాంత
 దేశికుఁ డనుట. ఇంకొక్కమనీషి = మఱియొక్క విద్వాంసుఁడు, మ...బు-మధుమగ్న=
 మధుసూదనుడగు శ్రీపతియొక్క, మత=మతముయొక్క, (శ్రీమన్నారాయణుడే
 పరతత్త్వ మని యనుట) ప్రతిపాదింబు, ప్రబంధశతంబు = నూజుప్రబంధములను,

రచించి = వీర్వణిచి, శిలోంఘపర్తసంఘనక్ = శిలోంఘవృత్తులచే జీవించుచున్నను,
 (శిలోంఘము లనునది ప్రత్యేకవృత్తు లనవలయును. శిల మనగా నిమిషకృహోపా
 దానము; ఉంఘ మనగా రాలిన నీవారాసలను గ్రహించునది), శపంబుసేయన్ = శప
 స్సుచేయుచుండగా, తనకున్ = ఆవేదాంతపేక్షనగు, జ...లు-జరిచున = మును
 రాకులనియెను, కాకదానంబుసేయు, ఆగస్త్యోద్వేషహంబునకున్ = ఆగస్త్యుని,
 (ఇచ్చట నలర్కోద్వేషహంబున పని కొనియెను దానికి ముల్లచ్చిచ్చెట్టి చెప్పినట్లు)
 నిర్వాణంబు = పరమార్థమును, పినాకంబున = పుష్పసేయించుట, ఇట్టిసామ్య
 బులు = భవిష్యత్ఫలము, మ...నక్ - మనీయ = గానబాధియగు, నిష్కబోధా
 బున్ = నిష్కలనముచే, ఎఱిగించుచుండున్ = తెలిసి సేయుచును, పితృశ్రవణంబు =
 ఇటువంటి ఆగు, త్రై...మిన్ - త్రైకాంగి = భూతభవిష్యత్తమ సకాలప్రయా
 సంబాధియగు, జ్ఞానంబు = తెలియొక్క, కలిమిన్ = ఉన్మితత, ఇష్టే = ఇశ
 రము, నూననీయంబుగదా = పూజ్యునిదా, అంటేని = అంటేనా, అది = అజ్ఞానము, జా
 త్యంబుదక్కన్ = జాతిప్రయుక్తముగాన, తపస్సశ్శశమవమాని లభ్యంబు - తపః = తప
 మును, సత్వ = సత్త్వమును, (సత్త్వమనోబలు) శమ = మనోనిగ్రహమును, శమ =
 బహిర్యద్రియనిగ్రహమును, అది = మునులగువానిచేత, లభ్యంబు = పొంద బడెనది, కా...
 విహరి = ఎఱుకుది, భవిష్యద్ధర్మంబులన్ = కాగల భవిష్యములను, చెప్పయన్ను = చెప్పించు
 చున్నది, అది = అర్హుడ చెప్పనిది, శుని ను = వజ్రురాలా, (కాదునా), పాశకంబు =
 గూబును, దబ్బు = ఒకానొక శపకపక్ష, అటి = ఒకజాతికాని (అడలు లే ఒక
 జాతిచేప.) గబ్బులుగ = కుమ్మరము (అడవికొడి - నీనిని గూతగో - చెప్పి యన్న
 దురుగాన గబ్బులుగ నని పేరువచ్చెను. "సే...శక్తుభూ... గులు గు గంధభూ...
 గనగ, ఐతలు..." అప్రభావార్థము. అ. ౧౭. ౧౭ = అట్లు, కహాతేటి = కలుగు
 పిట్ట (ఇది కాగల ప్రయోజనమును సూచించు పాదానందము.) వై డిగడ్డి = బుగ్గ
 రంగువంటి రంగుగల శేత్రములగల యొకపక్ష విశేషము. అంగిని = ము...లైన, శ్శ
 క్కులు = తిర్వగ్గుతువులు, భా...లు-భావిప్రయోజన = ముందటిపనులకు, సూచ
 కంబులై = తెలియజేయునవియై, ఉన్నయి = ఉన్నది, అది = ఆకాశికాదులు, తప
 స్కులే = తపస్సంపన్నములా, మా...జ్ఞానము = వావిన్నాణమును, అట్లు = అప్రకారమే,
 ఎట్లనన్ = అది యప్రకార మనగా, నాస్త్యంబువలన్ = నమ్యములేకుండ
 వలన, కాస్త్రంబులెడన్ = కాస్త్రములపట్ల, అధితిబోధాంబులు = చదువుట తెలియుటలు,
 తక్కున్ = తప్ప, అ...లు-అచరణ = అచరించుటయు, ప్రచారంబులు = అచరింప.
 జేయుటలును, లేమిన్ = లేకుండుటచేత, ధర్మంబు, దూరంబు = మాకు లేదు, అది నిమి
 త్తంబుగాన్ = ఒకకారణముగా, ఇత్రై...ంగు ఎఱుంగక = ఈమార్గముజెలయక, భవో
 త్తారకంబు = సంసారోద్ధారంబు, కాదు, కావునన్ = కాబట్టి, క...ని-కలుష =
 పాపముచేత, రహిత = విదుబుబడిన, కాయంబునంగాని = శరీరముచేతగాని, కల్యా
 ణంబు = మోక్షశుభము, లభ్యంబుగాదు = లభించదు, కావునన్ = కాబట్టి, ఇ...లు-

ఇన్ద్రియాశు = ఈవికృతరూపముగల, విగ్రహము = నాశరీరమును, ఆసుగ్రహమునన్ = ప్రసాగముచేత, ఉడిసి = పోగొట్టి, కృతార్థున్ = యము మని = ధన్యుని జేయు మని, పాదముల వ్రాలి = పాదామృతముడై, పాటన్ = గానముడు, పాతిక పాలేని = పాదాంశ మైనను, ఈ పేయనిన్ = ఇయ్యవే యనగా, అతండా = ఆదానని, ఆదియును = ఆ పాతిక పాలైనను, ఈలే సన్నన్ = ఇయ్యలే ననగా, పోసిమ్ము = పోసి, ఈ ప్రభాత సమయమునన్ = నేటి ప్రాతఃకాలమునను, పా...నన్ - పాడిన = గానము సేసిన, చరమగీతంబైనన్ = పడవటి పాటమైనను, ఇచ్చి = ఒనగి, ప్రచన్నుండన్ = శరణా గతుడను, ఆగనమ్ము, ఆదివన్నుంజేయు మని = ఆపవేదన సంగీతముని లేవనన్నన్ = పాదముల పైనుండి లేవకుండిన, ప...ను వి - చరమ యా = ఉన్నప్పుడయి చేత, అద్భుతై = చల్లని ండై, అద్భుత సేమ్ము, అద్భుని, తస్యన్ = ఆరాధన సే, లేవనెత్తి, అ...బున్ - అత్తను = ఆరాధన శరీరముయొక్క, ప్రాప్తి = వచ్చునయొక్క, ప్రకారమున్ = రీతిని, సవిస్తరింబుగాన్, చెక్కు మనినన్, అప్పాలదిండి = ఆహ్వానితమండనరాక్షసుడు, ముఖాద్భుతై = దుఃఖింబుండిండ్రి, అవిధరంపు మని, ఇన్ద్రియే.

* * * * *

ఉ. ఉండుదుం బోళిభూమి నొకాయూరం గళిల్చుచు నాల్గు నేర్పి వా
క్కుండిమఁ జర్చగెల్లు ఘట శ్రీ శాసుల క్రౌతులఁ దప్ప వట్టుదున్
‡ ఖండల ముట్టి విక్రం గో శ నవ్వుదు వెండి ప్రయోక్తల స్పృశీ
మందలిగ్రాంధకత్య మవమానము నెయుదు జల్పవాది నై. 67

లే. బోళిభూమిన్ = బోళిచేసిన భూమి, బియ్యూరన్ = బిక్రమముడు, ఉండు దున్ = ఉండును, శ్రీ = విక్రము, ఘట నాల్గు = చతుర్దశబాహులములగునని, 'అగ్ర గాని పదాశ్చ త్వర' మిహంసా న్యాయవిస్తరి, పురాణా ధర్మశాస్త్ర చ విద్యా హ్యేతా శ్చతుర్దశి' అనియును, ఆంగము లా అనుటకు. 'శిష్యా వ్యాకరణం కలాప సిరుక్తం బోధ్యతిషా తథా, ఛందశ్చేతి పదగణాని' అనియు ప్రమాణము. నేర్పి, ఘట కాసులన్ = తార్కికతలను, (ఘటశాస్త్ర)లను పాఠమున నిదేయర్థము, గాక్కుండిమ = వాక్పనిండత్వముయొక్క, చర్చన్ = అనేకముచేత, గెల్తున్ = జములెను, క్రౌతు లన్ = యాగం త్రజ్ఞులును, దప్పవట్టుదున్ = స్థానోత్పములువట్టుగను, వెండి = మఱి

* ఇంతవఱకు షష్ఠాశ్వాస మనియు నితరుండి సప్తమాశ్వాస మనియును గొన్ని ప్రతులందుమాత్రమే కలదు. (కాని ప్రమాశ్వాసము 90, ద్వితియాశ్వాసము 100, తృతీయము 93, చతుర్థము 290, పంచమము 150, ఉండగా 65, 66 పద్యము లలో) ఐదాశ్వాసములు రచించబడిన పనుటకన్న నిది 137 నుగలది యేకాశ్వాస మనుటయే యుక్తము.

. ఇచ్చట గొన్ని ప్రక్షిప్తపద్యములు గలవు. వానిని ఆశ్వాసాంతమునఁ గనవచ్చు. ‡ కాస్త్రుల † ఖండల ముట్టి విక్రంగని నవ్వుదు వెండిప్రియోక్తులన్.

యును, ప్రయోక్షలక్ = సోదశకర్తాధికారులను, ఖం...ప్తి-ఖండల = ఖాడకారిల
యొక్క, ముష్టి = సంచికను, విప్పి = విప్ప గా, కని = చూచి, నవ్వుదుక్ = పరిహసి
తును, సు...ము-సుధీ = విద్వాంసులయొక్క మండల = సమాహమయొక్క, గ్రాధి
కత్వము = గ్రంథినిపుణతను, జల్పవారిలై = జ-సీచ్చచే కోలను వారించువాడనై,
ఆవమానముసేయుదును.

వ. ఇన్నడవడిం బ్రభిన్నగండంబగు వేదండంబునుంబోలె మదాంధుం
డనై యల్పవిద్యాలబ్ధి విడువ ముడువ వేసరని వీసంబుగఁ గెడ్డిగొం
బోలె నచ్చదువె పుబ్రహ్మండై పెద్దలఁ జెనకీ యోడియు సరిహొలె
ననియును సరిపోయి జయించితి ననియు నబద్ధంబు లాడి చిల్లర ప్రభు
వులం భ్రమియించుచుండి దీక్షితులం జూచి యియక్ష వాడమి
ద్రవ్యభిక్షార్థినై మధురకుం బోయి యప్పురంబున. 68

టీ. ఇన్నడవడిక్ = ఈనడకచేత, ప్రభిన్నగండంబు - ప్రభిన్న = మనముకాం
చున్న, గండంబు = చెక్కలు గలది, ఖం, వేదండంబునుంబోలె = విలుగువలె, మదాం
ధుండనై = మదముచేత మత్తుండనై, అ...బ్ధిక్-అల్పవిద్య = కొంచెపువిద్యయొక్క,
లబ్ధిక్ = ప్రాప్తిచేత విడువక్ = మూంటవిచ్చుటను, ముడువక్ = మరలమూంటఁట్టుట
ను, వేసరని = విగవని, వీసంబు = వీసముకాగులకల, గెడ్డియనుబోలెక్ = కెడ్డివని
వలెనే అచ్చదువ = నాకు వచ్చియున్న నూచదువ, పుబ్రహ్మండై = చాలగొప్పదై,
పెద్దలక్ = పృథ్వులను, చెనకీ = ప్రసంగమునకుఁ గలించి ఓడినట్లక్ = ఆపజయము
బొందియొ, సరియైతి ననియుక్ = సమముగాఁ బ్రసంగించితి ననియొ, సరిపోయి = సరిపో
సరియై, జయించితి ననియుక్ = గెల్పితి ననియును, అబద్ధంబులాడి = దబ్బరలాడి, చిల్లర
ప్రభువులను, భ్రమియించుచుండి, దీక్షితులంజూచి = అహితాగ్నులను గాంచి,
ఇయక్ష = యజ్ఞముఁ జేయవలయునను నెచ్చ, (యప్పు మిచ్చా ఇయక్షా - అని వ్యతప్రతి)
వాడమి = అంతురించి, ద్రవ్యభిక్షార్థినై = ద్రవ్యభిక్షను గొరినవాడనై, మధురకుం =
మధురాపట్టణమునకు, పోయి, ఆప్పురంబునక్ = ఆమధురాపట్టణముందు.

సీ. బహివద్దద్విజాన కలపుల బాచితం విడి

పసిడికై తా వానిబంలె గుడిచి

కలసి వణిక్కురోధలతోడఁ బుణ్యాహ

ముల బియ్యములకు నై ॥ మొత్తులాడి

కలి రవి గ్రహ జపస్నానాదికము లెల్ల

దొరలవాకిండ్ల కేదొడ్ల యిచ్చి

*పచ్చిట్టితో ల్పట్టె 1 చుచ్చుల మెట్లంది
కొనఁ దాన యూరెల్లఁ 1 గుత్తవట్టి
తే. దర్శపోటులఁ దిని లేనితలుల మైత్రి
నంటి పితృశేషము భుజించి 1 యదియు నెడల
నక్కవాడల నఱకూర్పు 1 మెక్కి- మీద
వీనిశేఖర మొకతులార ర్తిజ్యము కొని.

69

టీ. బ...నె - అ...డ = పరిపర్యయము, ద్విజానకుఁ = విప్రునను, అ...
బు - అల్పము = కొంచెమును, పాచితంబు = ప్రాయశ్చిత్తమును, ఇఁపి = పెట్టి, పసి
డికై = ధనముకొఱకు, తాఁ = తాను, వానిబారి = వాని పక్షియందు, కుడిచి =
భుజించి, ప...డన్ - వఱిగే = కొమట్లయొక్క, పురోధలతోడన్ = పురోహతులతో,
కలసి = చేరుకొని, ప...కై - పుణ్యాహముల = కొమటిండ్ల పుణ్యాహవాచనముల
యొక్క, బియ్యములకుఁ = తోడులముకొఱకు, మొత్తము = కలహించి, శ...లు ఎల్లఁ -
శశి = చంద్రునియొక్కయు, పసి = సూర్యునియొక్కయు, గ్రహ = గ్రహణముల
యందు జేసినట్టి, జపఁజపములు, స్నాన = స్నానములు, ఆయురైల్లఁ = మొద
లగునవి యెల్ల, దొరలఁ కొట్లకే = ప్రభుత్వములకే, కొద్దుచ్చి = కొల్లించుచి,
(దానముల కొరతై తాను జేసిన నన్నగ్రహజపము మొదలగునవి ధనికుల వాకిండ్లనే
భారంబొసె ననుట), ప...లు - పచ్చి = అద్దమును, ఇట్టితోలు = పుష్టజనమును, లట్టె
చుచ్చులమెట్లు = ఎరుము మేళ అపు వీని ఎరుసలను, అదికొనఁ = దానమువట్టుటకై,
తానఁతానే, డొరెల్లఁ = ఆపట్టణమెల్లను, గుత్తవట్టి = గుత్తచేసి, (పచ్చిట్టితోల్పట్టి
చిచ్చుల నని పాకాతరము. అట్లయిన పచ్చి జింకతోళ్ళు గ్రహించి వేసవికాలములయం
దనియర్థము), దర్శపోటులఁ = నిమగ్తములయందు, తినిభక్షించి, లేనితలులఁ = ఆ
ప్రహ్లాదములు లేని కాలములందు, మైత్రిఁ = స్నేహముచేత, అంటి = చేరి,
పితృశేషము = తదైనపుఁగూడు, భుజించి = మెనవి, అదియుఁ = అపితృ శేషమును,
ఎడలఁ = దొరకక పోకగా, అక్కవాడలఁ = పూటకూలియొ డ్లుండు వీధులయందు,
అఱకూర్పు = చాలిచాలని యర్థాశనములను, మెక్కి = తిని, మీదఁ = అనంతరముండు
వీనిఁ ఈకార్యముయొక్క, శేఖరము = శిరోభూషణముగు ఒక...ము-ఒకఁ = ఒకటియైన
తులూ = తులూభారముయొక్క, ఆర్తిజ్యము = ఋత్విగ్భావము, (తులూభార దాన
మునుట), కొని = గ్రహించి.

* పచ్చిట్టితోల్పట్టి చిచ్చుల.

తా. ఈపైనిచెప్పినవస్తుయును బాహువులు గాన నిద్రము లయిన నథాతు రత్నమును జట్టి యన్నియుం జేసియుండెను.

ఉ. ఇట్టొనగూర్చి వైశ్యునకు १ నిచ్చి చన న్నటి పుచ్చి చొకము
తెట్టుచు వడ్డితెక్క లటుపెట్టుచు ధారణవాసికై కొదల్
పెట్టుచు వాడు రేగి మఱిపెట్టుదుం బెట్ట ననంగఁ మిట్ట గూ
పెట్టుదు నిట్ట పోరఁ గనిపెట్టుక యొక్కరుం డుండి వెండియున్. 70

టీ. ఇట్టు = ఈప్రకారము, ఒనగూర్చి = కూడఁబెట్టి, వైశ్యునకున్ = కోమటికి
ఇచ్చి = వడ్డికిచ్చి, చనన్ = మరల నూనికిఁ బోవుటకై, మఱి = పిమ్మట, పుచ్చి = తీసికొని,
చొకముల్ = ఉడ్డలు, (నాలుగేసి యుట) పెట్టుచున్ = ఇడుచు, వడ్డి తెక్కలు, (ఇటు
పెట్టుచున్ = ఆప్రకారము పెయ్యుచును, ధారణవాసికై = బియ్యము మొదలగునని ధర
వారడికై, కొదలపెట్టుచున్ = తక్కువలు సేయుచు, వాడు = ఆకోమటి, రేగి = రేల
రేగి, మఱి = పిమ్మటను, పెట్టుదుం బెట్ట ననంగన్ = ఇత్తునీయననిచెప్పఁగా, మిట్టన్ = రచ్చ
మిట్టయందు, గూ పెట్టుదును = కూతలు పెట్టుచును, ఇట్ట పోరన్ = ఇట్టు పోరుచుండఁగా
ఒక్కరుండు = ఒకమారిసి. కనిపెట్టుచుండు = చూచుకొనుండు, వెండియున్ =
మరలను.

తా. ఇట్లు కూడఁబెట్టిన ధనము కోమటికి వడ్డికిచ్చి నే నమ్మిన బియ్యము
మొదలగు వాని ధర చూడకొనుటకు జిల్లరపెట్టకొనుట మీఁలాడి రచ్చలలోఁ జెప్పకొను
చుండఁగా నొక్క కొంగ కనిపెట్టుకొని యుండెను.

సీ. వెలివాడఁ బనికొత్తమలకవాల్లోను నూనె

యిడి తంగెడాకుగట్టెడు తహతహ

కూర్చుంబు గొరిగించుకొని యుష్ణతోయంపు

టంగడిఁ దలయంటుకాడి తడవు

వంట పుట్టింటి కెప్పంటికంటెను బాలు

పెరుగు నే కూర లంతవెడుతెగువలు

సంబెళ విదలించి १ తాంబూలదళ పూగ

నివహంబుఁ జాలంగ १ సించు నుమ్ము

తే. బ్రహ్మచారిభుజంబు మాత్రకు సడింపు

బ్రాలు నాలికి మేలుచిరలు గొనియెడు

సంభ్రమంబును బెఱపాంధ్రజనులఁ బయన

మడుగు ప్రశ్నంబులను మత్స్యగ్రయాణ మెఱిగి.

టీ. వెలివాడకో = చందాలవాటికయందు, పని = పనితనముగల, క్రొత్తమలక
 చాలో = క్రొత్తపాదరక్షలు, కొని=వెలచేసి, నూనెయిడి = నూనెబూసి, తుంగెడు,
 కట్టెడు = ఆపాదరక్షలకుంగట్టునట్టి, తహశహ=శ్వరపాటును, కూర్పంబు = కనుబొమల
 సందు, 'సూర్యమస్త్రీభ్రువోర్మ్యమ్' అని నిర్ణయింపబడును. గొరిగించుకొని=త్రేవముఁ జేయుచు
 కొని, (సూర్యమనకుఁ గనుబొమలసందుమాత్రమే గొరిగించుకొనె ననుట,) ఉడ్డతోయంపు=
 చేసినీరమైదు, అంగడికో = దుఁగాణమును, శలయంటుకాడి = అభ్యంగము సమ
 యమునైన, (శలయంటుకాడి అనుపాతమున నభ్యంగముఁ జేసికొని లిగెడు,) తడవు=
 ఆలస్యమును, పంటపుట్టి = పంటఁజేసి పెట్టెడు పెద్దవయొక్క, ఇంటికొ = గృహ
 మునకు, ఎప్పటికంటె = పూర్వముకంటెను. పాలు పెరుగునేగూరలు = పాలును,
 పెరుగును, నేయిని, కాకమును, అంపెడు = పంపునట్టి, తెగువలు=బోదార్థములను,
 సూర్యే = పక్కాకుపెట్టి. విడిలిచి = విప్పి, తాంబూలనల్ = శబ్దములపాటలయొక్క,
 పూగ=పొకలయొక్క, నివహించుకో=సమాహమును, చాలంగకో = చాలనట్లు, నిచు=
 నిండించునట్టి, ఉబ్బు = ఉత్సాహమును, బ్రష్టరాని = శిష్యునియొక్క, భుజులు =
 కుంభముననున్న, ముక్తానికో = అసిమికి, సడింపుచ్రాలు = పంపుడుబియ్యమును, ఆలి
 క్కో=భార్యనుఁగాను, మేలుచీరలు = ముదిముచి తీరలు, పొనియెడు = గ్రహించెడి,
 పొత్తిమాలు = చిడిముడిపాలులు, పెరి = ఇశులగు, పొగజనులకో = మార్గస్థులను,
 పయనమడుగు=ప్రయాణ మెప్పు డనియడిగెడు, ప్రశ్నంబులను=ప్రశ్నలచేతను, మత్పి
 యాణము = నాపయనము, ఎఱిగి = తెలిసికొని.

తా. పైనిచెప్పినప్రకారము ప్రయాణసన్నాహము గాఁగా దొంగ లెస్సగాఁ
 జెలిసికొనియుండెను.

క. హత్తుకొని యొక్కకొందఱు

నత్తెరువుం గట్టం బనిచి యందఱ క్రియం దా

విక్తొకటియుఁ గొని తే మఱి

యుత్తర ముత్తర మటంచు నొకప్రాద్దుకడన్.

72

టీ. హత్తుకొని = వెంటబడిచికొని, ఒక్కకొందఱో = మఱికొందఱో, అత్తెరు
 వుకో = ఆహార్యమును, కట్టంబనిచి = అఱికట్టంబుని, అందఱక్రియకో = అందఱవలెనే,
 తాకో = అదొంగ, లిత్తి = సంచి, ఒక్కటియుఁగొనితేకో = ఒక్కటి తీసికొనిరాగా
 మఱి = అనంతరమందు, ఉత్తరముత్తరమటంచుకో = పోవలసినదుత్తరదిశయని, ఒకప్రాద్దు
 కడకో=ఒకప్రాద్దువేళను. ('లిత్తియొకటికొని' అనుట సాధువు.)

తే. లేచి పోవంగఁ దత్తఱి మేచితోడి

వారు సన నేను ముడిమోపు పట్టునకెత్తి
పోవ వాఁ డిందు రం దని త్రోవ యడవి
బెట్టి యొక వాఁగు డిగ నీల ప వెట్టుటయును.

73

టీ. లేచిపోవంగఁ = లేచిపోవుచుండగా, తత్తఱి మేచి = త్వరపాటతిశయించి, తోడివారు చనఁ = తోడిమార్గస్థులుపోగా, నేను, ముడిమోపు = మూటబరువు, పట్టునకెత్తి = బ్రహ్మచారికెత్తి, పోవఁ = పోవుచుండగా, వాఁడు = ఆచోరుఁడు, ఇందు రం దని = ఇటురం దనుచు, త్రోవ = మార్గమును, అడవి బెట్టి = అడవిలో బెట్టి, ఒక వాఁగు డిగఁ = ఒక పంక డిగఁగానే, కలవెట్టుటయును = కలవేయఁగానే, (జార - చోరు పీలవెట్టుట వారిసంజ్ఞ).

క. అఱచేలివ్రాలు గనున

త్తఱి బడె నొకయంపకట్టె ప దానికి నిలువం
బిటుబిట్టున తాలు వడెం
దెఱియుఁ గనలేక సాతు ప దిరుగంబడియెన్.

74

టీ. అఱచేలివ్రాలు = అఱచేలిగీతలు, కనునత్తఱి = చూచెడుకాలముందు, (అరుగోదయకాల మునుట), ఒక యంపకట్టె = అంపకాల, వడెం = వ్రాలెను, దాని క్ = అయంపకట్టెను, నిలువఁ = మార్గమునడువకనిలువఁగా, బిటుబిట్టునఁ = బిరుసు బిరుసుగా, తాలువడెం = పాహణములువడెను, సాతు = పథికిసమూహము, తెఱియుఁ = పోవుటకునుడును, కనలేక = తెలియ, దిరుగంబడియెన్ = వెనుదిరిగెను.

*

మహాస్రగధ

కవినె స్థల్యాంతజంతు ప గ్రసనభృశబుభు ప ఊర్వర త్ర్యక్షపార్శ్వ
స్థవమానోత్పాతభూత ప ప్రకరపటిమ హ ప లాహలస్పర్ధి హేతి
చ్చవిరేఖానేక రాహూ ప చ్చలితరవులు రక్షశ్చమూఢిత్పులింద
స్థవబృందంబుల్వనిస్ఫుల్వడి బొడుపాడుమనస్ఫుల్కులు స్థుల్కులు

[నాన్.

టీ. క్వాంత = ప్రళయకాలముందు, క్షయశకల్యాంత ఇత్యపి. అని యమరము. జంతు = ప్రాణి అయొక్క, గ్రసన = భక్షణముందు, భృశ = మిక్కిలియగు, బుభుక్ష = ఆకలియొక్క, భోక్త మిచ్చా బుభుక్ష, త్వర = వేగము గలిగిన, త్ర్యక్ష =

శాలాక్షునియొక్క, పార్శ్వ = ప్రక్కలయందు, ప్లవమాన = పరువులేత్తుచున్న, ఉత్పాత = భయంకరములైన యుద్ధాల్గులతో గుడిన, భూత = భూతములయొక్క, ప్రకర = సమూహముయొక్క, పటిమన్ = సామర్థ్యమువంటి సామర్థ్యముతో, హల = కాలకూటముతోడ, స్ఫుర్ధి = కలహించెడు, హేలి = ఆయుధములయొక్క, ఛవి = కాంతులయొక్క, రేఖా = పజ్జులనియెడు, అనేక = పెక్కులైన, రాహు = రాహుగ్రహములచేత, ఉచ్చలిత = చలింపజేయబడిన, రవులు = సూర్యుడు గలిగి నట్టి, రక్షశ్చమూ = రాక్షససేనను, జిత్ = జయించుచున్న, పులింద = కిరాతకుల యొక్కయు, ప్లవ=చండాలలయొక్కయు, బృందంబుల్ = సమూహములు, వనిన్ = అడవియందు, బల్వడిక్ = మిక్కిలివేగముగా, పాడుపాడు మన్ = పాడుపాడు మని యెడు, (ఇది యామ్రేడిత ప్రార్థనార్థము), చల్కులున్ = మాటలును, ముల్కులున్ = బాణములును, రాన్ = రాంగ, కవినన్ = చుట్టుకొనెను.

తా. ప్రళయకాలమందు సూర్యుల బాటులెంచుచున్న మహాభూతములవలె బడిమ గలిగి యనేక రాహువులనెడు బృహచ్చేత సూర్యుడు భయంపడునట్టి యాయుధ కాంతులు కాలకూటమును మీటుచుండగా ననేక కిరాతకులును జండాలురును గుంపులు గూడుకొని వాడితూపు లేయుచు పాడుపాడు మని చల్కుచు నలదిక్కులఁ గ్రమ్ముకొని, 'భూత-గ్లహ' అనియు, 'ప్లవబృందంబుల్ వనిన్ - బల్వడి' అనియు వే. దిద్దుబాటులు. దిద్దుట అనఁసరము.

ప. ఇట్లు చెట్లు వెడలి విండ్లు వంచుకొని ముంచుకొను నన్నల్లప్రజం జూచి హల్లకల్లోలం బై విలుగంబడు నెడ. 76

టీ. ఇట్లు=ఈ ప్రకారము, చెట్లువెడలి = అడవిలోనుండి వెడలివచ్చి, విండ్లు = ధనువులను, వంచుకొని=ఎక్కువెట్టివంచి, ముంచుకొనుచున్న = మీదఁబడుచున్న అన్నల్ల ప్రజన్ = ఆ కిరాతసంఘమును చూచి 'క. విలల బాడుచు చగవిలు, గోలలఁగొని నల్లప్రజలు గుములై నడువన్' అని వేంకటనాథుని పంచకంఠము. (అ. ౧౮౫) హల్లకల్లోలంబై=పెద్దరంటై, విలుగంబడు నెడన్=విఠివాపునకును.

సీ. పసలేదు నిలరోయి శ పాతకులారని

దేవాయుధంబులు శ ఊవువారు

పైఁడిబాసముఁ జెట్లఁ శ బడవైచి ¹దుడ్డుపె

ట్లకుఁ బాటుచునె యెలె శ లై వ్రచువారు

బరువు డించి కటారి పరుఁడించి నిల్పియిం

దెందు వచ్చెద రని శ యెదురువారు

1. దుడ్డుఁ జెట్లకుఁ బాటుచునె యెడల్ దాచువారు.

అము క—36

వస్త్రంబు గొండు దేవర యోయి యిది చన్నఁ
 బస్త్రని దయపుట్టఁ శ బలుకువారు
 తే. కలవి మామూఁక నిప్పింతుఁ శ దొలఁగుఁ దొఁకటి
 యాడుదానిఁ జేనంటకుఁ శ దనుచుఁ బెద్ద
 తనము నభిమానమును దెంపు శ గనఁగఁ బలికి
 నిలిపి దోపిచ్చువారు నై శ తొలఁగి రపుడు.

77

టీ. పసలేడు=పలుమంది లేరు, (దొంగలు గొంచె ముకుట.) పాతకులారా =
 క్రోధులార, నిలరోయి=నిలుపుఁదోయి. అని, దేవాయధములు=పాపములును దుండు
 కట్టెలును, (ఇక్కడ దేవశబ్దమునకు యజ్ఞ మని యర్థము చేసి దాని యా యుధములు
 వారుమయములుగాను పాపముయములుగా నుండును గనుక వాలును దుంటకట్టెలు
 ననవచ్చును), అూవువారు=పిసరువారును, పైడిబాసముక్ = బంగారు మొదలగునది,
 (పైడిబాస మనునది నానుడుమాట), చెట్లొక్=వృక్షములయందు, పడవైచి=పాతవైచి,
 దుడ్డుపెట్లొక్=దుడ్డుకట్టలచెబ్బలకు, పాటుచు నె=పరునిడుచునే, ఒరెక్=వస్త్రములను,
 వైచువారు=పాతవైచువారును, బరువు=తాపెత్తుకొన్నబరువును, డించి = నిగువదించి,
 కటారి పరుఁబించి=కటారి యమర్చుకొని, నిల్చి, ఇం చెందు వచ్చెదరని, ఎదురువారు=ఎది
 రించెడువారును, వస్త్రంబుగొండు=తొలటను దీసికొనుడు, ఇది=ఈమూట, దేవరయో
 యి=దేవతయోయి, చన్నొక్=ఇదిపోయినట్లయినా, పుట్ట=ఉపవాసముంపవలసివచ్చును,
 అని, దయపుట్టొక్ = దయగలుగునట్లు, పలుకువారు = మాటలాడెడువారును, మా
 మూఁకొక్=మాగుంపునందు, కలవి=కలిగినవస్తువులు, ఇప్పింతుఁక్ = పోజేసెదను, తొలఁ
 గుడు=తొలఁగిపొందు ఒకటి=ఒకటి వినుడు, అడుదానిక్ = స్త్రీని, చేనంటకుడు =
 చేతఁ దాఁకవలదు, అనుచుక్ = అట్లని, పెద్దతనముక్ = (అగులపుట్టె చమనఁగల
 యధికార ముకుట) అభిమానములు, (స్త్రీలయెడలఁ గల పరు వుకుట), తెంపు = తెలుప,
 సొమ్ములు వోయినఁ బోవుఁగాక స్త్రీలను దాఁకున్న మంచి దని తలంచుట), కనఁగొక్=
 తెలియనట్లు, పలికి=చెప్పి, నిలిపి=గుంపును నిలువఁజేసి, దోపిచ్చువారునై=చాటునొగు
 గువారై, తొలఁగిరి=విముఖులైరి, అపుడు.

సీ. తొడువంటివాడుసంగ్రోహ జోవక యెదు
 ర్పుడువాండ్రుఁ దొడిబడఁ శ బదరి పొడిచి
 పినుఁ గీక పెనుగినుఁ శ బెద్ద నొంపక యెఱ్ఱఁ
 బాలించి చే గలఁపాటి *నాచి
 యాయితంబై చించుకరిగెడువాఁ డేటు
 లవి మీఱి చన్న వెళ్దవులు టుపిగి

పాదపు చే లేకయ 1 పుటపుటయును నైన

వాని శోధింప నవ్వలికిఁ బనిచి

తే. పాదలఁ దూఱిన నీటెచాపుల వెడల్పి

కట్టుబట్టలు గొని ప్రాతబట్ట దయసు

గోఁచులకు నిచ్చి గనపరాకులు నిగిడ్చి

చెప్పటట్టలు శోధించి 1 సిగలు విప్పి.

78

టీ. కొడుమిటివాడు=అంబుదొడ్డిని విల్లుగలవాడు, చన్ద్రోవ్=పోయెడు ప్రోవను, పోవక = విగక, ఎదుర్పడువాండ్రు = ఎదురైనవారిని, తొడిబడక్ = తొట్టుపడునట్లు, పురి = హుంకరించి, పొడిచి, పిరుగు=పీరుగు, (లోభియునుట.), ఈ = తనసొమ్మియ్యక, పెనంగినక్ = పెనంగులాడఁగా, పెద్ద=మెండ్లుగాను, నొంపక= నొప్పింపక, ఎట్టిక్ = నెత్తురును, పాటించి=కొలునట్లు పొడిచి చేగలపాటి=చేతనున్న మాత్రము సొమ్ము, నాచి=అపహరించి, ఆయితంబై = ఆయత్తపడినవాడై, చించుక= గుంపును చించుకొని, ఆరిగెడువాడు, = పోవునట్టివాడు, అవియేటులు = అదొంగల ప్రహరములను, మీటి = అల్పిమించి, చన్నక్ = పోయినను, వెదవులుట = వెంట పించుట, ఉడిగి = చూని, (మార్గస్థు డెవ్వండేని గుంపు జించుకొనిపోగా దొంగలు పాని దలుపు రనుట.), పాదపు = ప్రద్యము, పోలేకయ=చేలేకయ, పుటపుటయును నైన వానిక్ = బడిసలావైనవాని, శోధింపక్ = వానిదాపున సొమ్ములు చూచుటకు, అవ్వలికి=అవలికి, పనిచి=పంపి, (బలముగలవాడు గుంపులోనున్నవాని నవ్వలికి దొంగలు పంపిరనుట), పాదలఁదూఱినక్ = కొందఱు పాదలఁదూఱఁగా, ఈటెచాపులక్ = అపాదలమిండికి బొడిచెదమని ఈటెలు చూచుటచేత, వెడల్పి = వారిని బయటికి రప్పించి, కట్టుబట్టలు=కట్టుకొన్న వస్త్రములు నైతము, కొని=గ్రహించి, ప్రాతబట్ట= జీర్ణవస్త్రమును, దయసు=దయచేత, గోఁచులకు= పీనములకుఁగా, ఇచ్చి = ఒసగి, *గనపరాకులు=గన్నేరాకులవంటి యమ్ములయలుగులను, నిగిడ్చి = లోపలదూర్చి, చెప్ప టట్టలు = పాదరక్షలయట్టలు, శోధించి = వెదకి, సిగలు = జాల్లు, విప్పి, (మార్గస్థులు చెప్పటట్టల సందులను సిగలయందును సొమ్ములు దాచియున్నారని దొంగలు వానినెల్ల శోధించి రనుట).

వ. ఇట్లు పాటచ్చరులు పెచ్చువెరిగి విచ్చలవిడి నుచ్చావచంబులగు

సార్థంబు నర్థంబు లపవారించు సంకులంబున.

79

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, పాటచ్చరులు=చోరులు, 'ప్రతిశోధిపరాస్కంధి పాటచ్చర మలిష్టుచా' అని యమరము. పెచ్చువెరిగి = చెలరేగి, విచ్చలవిడి =

* గనపరాకులు; గనిపరాకులు. (గనపరాకులు అని త్రాసు.)

స్వేచ్ఛచేత, ఉచ్చాపచంబులగు = అనేకవిధములగు, 'ఉచ్చాపచం నైకభేద' మ్మని యమరము. సార్థంబు = బాటసారులయొక్క, అర్థంబులు = భవములు, అవహరించు = దోచుకొనెడు, సంకులంబున = సంపదించుండు.

సీ. కటినుండి చనుమఱి శ గడిగాఁగ బిగియించి

కట్టిన నిడు నీలి శ కాసె మెఱయఁ

బిల్లిగడ్డము మించఁ శ బెరిగి మీసలు కుఱి

గోళంబుమీఁద సుర్యాయల లూఁగ

బూది బ్రంగిన మొగంబున వడిగట్టుమై

నపుమైల ప్రాజాదు శ నాజెలంగఁ

జిటివేలి పూసపై శ ఘటియిల్లు వెడవట్టు

చిమ్ముల సురి య డా శ ల్లుమ్మరముగ

తే. నూరనుండియుఁ గనుపెట్టుకుండువాఁడు

తప్పిపో నన్ను డబ్బాటు శ దా బొడగని

యట్టివేళఁ కాకళ్ళ శ్రు వనెడు నొకప్ర

చండ చండాల చోరభ్రటుండు తఱిమి.

80

టీ. కటినుండి = పిఱుందుదగ్గనుండి, చనుమఱి=తోమ్మ, గడిగాఁగ=హద్దుగా, బిగియించి = బిగించి, కట్టిన, నిడు = పొడువైన, నీలికాసె=నీలిదట్టి, మెఱయె = ప్రకాశింపఁగా, పిల్లిగడ్డము = పిల్లిగడ్డమును, మించె = అతిశయించునట్లు పెరిగి మీసలు = మీసాలు, కుఱిగోళంబుమీఁద = గుండ్రని కడుపు మీఁద, ఉచ్చాప లూఁగ = డోలాయమానము లగుచుండఁగా, బూది = తానుబూసికొన్న బూడిదచేత బ్రంగిన = కప్పబడిన, మొగంబున = ముఖమందు, వడిగట్టు = వడియగట్టిన మైనపుమైల = మధూచ్ఛిష్టమాలిన్యము, ప్రాజాదునా = ప్రాతఃపాదు చుక్కయన నట్లు, చెలంగె = ఒప్పఁగా, (వడియగట్టిన మైనపుమైలను జాదుచుక్కవలె బెట్ట కొన్నాఁడనుట), చిటివేలి = కనిష్ఠికాంగుళియొక్క, పూసపై = గనుపుమీఁద ఘటియిల్లు = సంగతమైన, వెడవట్టు = చసిలిగాబట్టుటయొక్క, చిమ్ముల = వినరుటల గల, సురియ = సురక త్తియొక్క డా = కాంతి, ముమ్మరముగ = అతిశయిల్లఁగా ఊరనుండియు = నేను వెడలిన గ్రామముననుండియును, కనుపెట్టుకుండువాఁడు = చేయవచ్చువాఁడు, తప్పిపో = తప్పించుకొనిపోఁగా, నన్ను, డబ్బాటు = అదాటు (నూతనాత్మరముగా ననుట), తా = ఆమొదలిచోరుఁడు, పొడగని = గుఱుకు బాచి, అట్టివేళ = అన్యాయమందు, కాకళ్ళ శ్రు వనెడు = కాకళ్ళ శ్రు పను పేరుగ

ఒక = ఒక్కడైన, ప్రచండ = మిక్కిలియుద్ధండుడైన, చండాల = మాలడైన, చోర = దొంగయగు భటుండు = బంటు, తఱిమి = వెంటడించి.

చ. కవ వటు డించి యేగునుకఱగా సురె గొంకుల దార్పి కూలుడు
న్నివిడిన బొజ్జపై మిగులు १ నిద్దపు దోవతి దట్టి డొల్లిరా
దివిచి పెనంగ వల్లువము १ ద్రెంచి యనంతుని గంట్ల హసపుం
జెవులుగ గౌదకట్టు 1 గనె చేరుల లెక్కియు దోపునొల్పి పో. 81

టీ. కవ = నాకు జతయగు, వటు = బ్రహ్మచారిని, డించి = డిగ్గవిడిచి, ఏ = నేను, గునుకగా = పరుగెత్తగా, సురె = వానికల్గిని, గొంకుల = నాజాను సందులయందు, దార్పి = అంటప్రేసి, (ప్రొంకుల దార్పి యని కొందఱుఁడు), కూలుడు = క్రిందబడగానే, నివిడి = నిగిడినట్టి, (పై కుదికినట్టి యుట), బొజ్జపై = ప్రతిఘోషించువాడ, మిగులు = వ్యాపించియున్న, (ముల్లె యున్న దని తెలియునట్లుబ్బు కొనియున్న యుట). నిద్దపు = స్నిగ్ధమగు, దోవతి = దోవతియొక్క, దట్టి = కట్టును, డొల్లిరా = జాతివచ్చునట్లు, తివిచి = ఈడ్చి, పెనంగ = నేను పెనంగరాడగా. వల్లు వము = వరపలములై, ద్రెంచి = తెగఁగొనఁగొని, అనంతుని గంట్ల = కట్టుపోగులకుఁ బైగావన్న గజపులవఱకు, (నాగుబడిపోగులుగల బొందలవఱకనియును జెప్ప వచ్చును.) ఉసపు = తెలిపొయినట్టి, చెవులుగ = చెవులు గలుగునట్లుగా, (చెవులు పెగునట్లుగా బోగులుతెప్పినాఁ డనుట.) గౌదకట్టు = చెంపలను మూసికట్టిన కట్టు. “గీ. చెంపలను మూసి కట్టుట చెలగు గౌదకట్టనంగను.....” అంధ్రభాషార్థవము. 3-32, “కనెచేరుల = బొందచేరులగల, లెక్కియు = కుల్లాయయు, దోపు నొల్పి = దోచుకొని, పో = పోవుచుండగా.

క. నోరిసని సుండ కే నో

రోరి యకట మా సమీప १ పూరనె మనియున్

దూరము వోయితివే సా

మేరీతిని నీకు దక్కునే కానీరా.

82

టీ. నోరిస = నోటికనిచేత, ఉండక = ఉరకుండక, ఏను = నేను, ఓరోరి, (ఇది సీచసంబుద్ధి), అకట = అయ్యో, మా = మాయొక్క, సమీపపు = దాఁపున నున్న, ఉరనే = గ్రామమందే, (తములపాకు మొదలగు ఐదములకువలె పుగాగమము), మని యొ = బ్రదికియుండియు, దూరమువోయితివే = దూరమేగితివా, సొమ్ము = ఈధనము, ఏరీతిని = ఏవిధముచేతనైనను, నీకు దక్కునే = నీకు నిల్పియుండునా, కానీరా = కాని మురా.

సీ. కొంగవా ల్పటుకు లంగుళుల బట్టుక బబ్బ
 లంట గుట్టిడ వెజ్జు నరయువారు
 తల బడ్డగుదియ దోబ్బల బాత మసి యిడి
 యంబలి గం జిండ్ల నడుగువారు
 తమనేగి జెప్పకో నదయమీఱ విని చీర
 జిం చిచ్చువారి దీపించువారు
 నోలివడ్డ నెపమున గలలేని సిరి జెప్పి
 చుట్టలపై దాడి నెట్టువారు
 తే. నైన పాంథులచేత గ్రంధైన యూళ్ల
 జాడగా నిట దెచ్చియిన్నీడ డించి
 పాటు నీ రాన బోవ నొ న వ్వారి మగిడి
 వచ్చునాలోన నీ రూపు నవచ్చె నాకు.

25

టీ. కొంగవాల్ = కొంగవాలుగావంకనైన, నటుమలు = గాయములు, (కొంగ
 వాలనగా మాటవాని చేతి కత్తి. కం. 'నగినూళు చేతికి త్తికి, నరులందఱు పేరువెట్టి
 నారు ధరిత్రి, స్త్రీ కొంగవాలనంగను, దిరుమలపై నుండు దేవదేవ మునగాదా' అని దేశ్య
 నామార్థకోశమందు జెప్పబడియున్నది : కాన, నట్లైన కొంగవాల్ = ఆకత్తిచేతనైన,
 నటుమలు = గాయము అని చెప్పవచ్చును.) అంగుళులక్ = ప్రేళ్లచేత, పట్టుక = బిగబట్టు
 కొని, బబ్బలను = తుంట్లను, అంటక్ = కదిలీకొనునట్లు, నుట్టిడక్ = మట్టుట్టై,
 వెజ్జున్ = వైద్యుని, ఆరయువారు = వెనకెడువారును, తలక్ = శిరమునందు, పడ్డ =
 పడినట్టి, గుదియ = దుడ్డుకఱ్ఱలయొక్క, జెబ్బలక్ = గాయములయందు, పాతమసి
 యిడి = గుడ్డకాల్చినమసి యదిమి, అంబలి, గంబి, ఇండ్లక్ = ఇంటింటను, అడుగు
 వారు = యాచించువారును, తమనేగి = తమకుంగలిగినీడును, చెప్పకోక్ = తెలియ
 జేసికొనగా, దయ = కృప, మీఱక్ = అలిశయించునట్లు, విని = ఆకర్షించి, చీరక్ =
 వస్త్రమును, చించిచ్చువారిక్ = చించియొసంగెడువారిని, (చించిచ్చు, 'చించియిచ్చు,
 క్షార్థి ఇత్తునకునంధి) దీపించువారు = ఆశీర్వాదించెడివారును, ఒలివడ్డ = దోపిడిపడిన,
 నెపమునక్ = వ్యాజముచేత, కల = కలిగినట్టియు, లేలి = లేనట్టియు, సిరిక్ = తమ
 నందను, చెప్పి, చుట్టలపైక్ = బంధువులమీఁద, దాడినెట్టువారు = దండువేడలేదు
 వారును, (తాము దోపుడుపోయినసాకుచేత గొంచెము పోయినను గొప్పగా జెప్పు
 కొనుముఁ జుట్టల యిండ్లమీఁదికిభోజన వస్త్రాదులకుఁ బోయి రనుట), ఐన = కఠిని
 గలిగిన, పాంథులచేతక్ = దోచబడినమార్గపులచేత, క్రంధైన = నందడిగల, డొడ్డ

కాడగా = గ్రామములమీఁదుగా, ఇటువచ్చి = నామఱుది నన్నిక్కడికిఁ గెచ్చి, ఇన్నీడఁడించి = ఈమట్టిచెట్టనీడను గావడించి, పాటు = ప్రవహించెడు, నీరు = ఉం, కమును, అనఁబోవ = పానముసేయఁబోగా, నొవ్వారి = నొప్పిఁబడమై, మగిడివచ్చు నాలోన = తిరిగి వచ్చునంతలోనే, ఈరూపు = ఈబ్రహ్మరాక్షసరూపము, నాకు, వచ్చెను.

వ. కయ్యంబునఁ బాఱఁబాఱఁ గాయంబు గాయంబు నేసి వెరవేకిఁగొలిపిన కాకశ్శ్రుతనామధేయచండాలు కరాళవేషంబు గన్నులం గట్టిన ట్టుండఁగడఁగనుట నిట్టి కరాళవేషంబు గలిగెఁ దైశికిగాన ఫలదానంబునదీని మానుపవే? అనిన నతఁ డెను ఫలబెఱుంగ, ఫలంబుపరమేశముభోల్లాగుంబ యాజ్ఞాకైంకర్యంబులకు ననుమతి కైంకర్యంబులకు ఫలపరిమాణ గణన ప్రపన్నుల కెక్కడియది? కాన బంధకం బగుట ఫలం బింతంత యందుఁ గొంతఁ గొమ్మన వెఱుతు భగవంతుండ రక్షించు సూతిడిలు మన్న నన్నోరిమాట నోరన యుండ నతండు. 81

టీ. కయ్యంబున = మున్ను చోరులకును బధికులకును గలిగిన జగడమునందు, పాఱఁబాఱ = మిక్కిలి పరువెత్తఁగా, కాయంబు = నాశరీరమును, గాయంబునేసి = రక్తసిక్తముఁజేసి, వెఱవేకి = భయజ్వరమును, కొలిపిన = కలుగఁజేసిన, కాకశ్శ్రుతనామధేయ చండాలు = కాకశ్శ్రుత డనుపేరుగల మాలనియొక్క, కరాళవేషంబు = భయంకరాకారము, కన్నులం గట్టిన ట్టుండ = ప్రత్యక్షముగాఁ బొడఁగట్టినట్టుండఁగా, కడఁగనుట = పంచత్వమును బొందుటచేత, ఇట్టికరాళవేషంబు = ఈవిధమైన బీభత్సరూపము, కలిగె = నాకు సుభవించెను. (అంత్యకాలమం దాచండాలునిరూపమే స్వరూపు వచ్చెను గావునఁ దదనుగుణముగా నిట్టిరూపము వచ్చె ననుట), కైశికిగానఫల దానింబున = కైశికిగాన = మంగళకైశికిగానముయొక్క, ఫలదానంబున = ఫలము నా కొనుగడుటచేత, దిసి = ఈవిశ్రుతాకారమును, మానుపవే = పొంగొట్టవే, అనిన = ఇట్లుంఁగా, అతండు = ఆభగవద్దాసుండు, వీను = శేను, ఫలం బెఱుంగ = గానఫలము నెఱుంగను, ఫలంబు = ఆఫలము, పరమేశ = శ్రీపతియొక్క, ముభోల్లాగుంబ = ముభోల్లాసమే. ఆజ్ఞాకైంకర్యంబులకు = వేదశాస్త్రములచేత విధింపఁబడినకైంకర్యములకును, (సంధ్యావందనాదుల కినుట), అనుమతికైంకర్యంబులకు = భృత్యుండు సేయుకీర్తనాది కైంకర్యములకును, ఫలపరిమాణ = ఫలపరిమితియొక్క, గణన = లెక్కవెట్టుట, ప్రపన్నులకు = భగవద్దాసులకు, ఎక్కడియది = ఏదది, కాన = కాఁబట్టి, బంధకం బగుట = ఆగణనము బంధకారణంబు

గావున (పునర్జననహేతు వసుట.) ఫలము = ఆగానఫలము, ఇంతంత = ఇంతయంతయని గును, అందుకొ = ఆగానఫలమందు, కొంత = కొంతభాగమును, కొప్పున వెలుతుకొ = గ్రహింపుచునుటకు భయపడుదును, భగవంతుడ = శ్రీపతియే, రక్షించుకొ = కాచును, ఉపాడిలు మన్నకొ = స్వస్థచిత్తుడవుగ మ్మనగా, అన్నోరిమాట, నోరన యుండకొ = నోట నే యుండగా, (అంతశీఘ్రముగా ననుట), అతందు = ఆ బ్రహ్మరాక్షసుడు.

సీ. స్నిగ్ధ త్రిభాగ ముం ర డిత శిరశ్శిఖితోడ

హిమధవళోపవీ ర తములతోడ

బుణ్యవృద్ధి తయోర్ధ్వ శ పూర్ణ వల్లులతోడ

దులస కాబ్జ స గా ర వళులతోడ

గౌపీన కటిసూత్ర కామాయయుగితోడ

జలపూర్ణ శుభకమండలువుతోడ

బాణిసద్దివ్య ప్రబంధసంపుటితోడ

సుత్రవాక్పూర్వోక్తితోడ

తే. బడిసిడిజితోడ బ్రహ్మమువర్చసము వొల్చు

భాగవతలక్ష్మితో ధూమకపటలిసుండి

వెడలు శిఖివోలె నమ్రేనువెడలి చూడ

జూడ వైష్ణవులై నిల్చె ? సోమశర్మ.

87

టీ. స్నిగ్ధ = నిద్రమైనట్టియు, త్రిభాగ = మూడుపార్శ్వములు, ముండిత = భద్రా కరణముఁ జేయఁబడిన, శిరః = శిరమునందలి, శిఖితోడ = జుట్టుతోడను, (శిరస్సుమూడు భాగముల క్షేరమునై యొక్కభాగమందు శిఖయు నుండె ననుట), హిమ = మంచు వలెనే, ధవళ = తెల్లనగు, ఉపవీణములతోడ = జన్మిదములతోడను పుణ్య = పవిత్రములగు, పుష్పితయ = పండ్రెండైన, ఉర్ధ్వపుండ్రవల్లులతోడ = లతలవంటి యూర్ధ్వ పుండ్రములతోడను, తులసి = తులసిపూసలయొక్కయు, ఆబ్జ = తామరపూసల యొక్కయు, స్రక్ = మాలికలయొక్కయు, అవళులతోడ = సమూహములతోడను, గౌపీన = గోవణముతోడను, కటిసూత్ర = మొలల్రాటితోడను, కామాయయుగితోడ = రెండుకామాయపస్త్రములతోడను, (ఇది ద్వంద్వసమాసమును 'సర్వోద్వంద్వో విభావ యైకద్యవలి' అన్నట్లేకవచసాంతము. కామాయయుగశితో ననియుం గొందఁబడుదు), జల = తీర్థముచేత, పూర్ణ = నిండిన, శుభమగగళమైన, కమండలుతోడ = పాత్ర తోడను, పాణిసద్దివ్య ప్రబంధున్న, దివ్యప్రబంధ = ద్రావిడవేదముయొక్క, సంపుటితోడ = పుస్తకముతోడను, (సంపుటముతో ననికొందఁబడు) ఉత్తరవాకో = దివ్యమువలది

యుక్తరవాక్యమే, పూర్వక = పూర్వముగాగల, ఉత్తితోడ = సాభాషణముతోడ,
(ద్వయోనుసంధానముఁ జేయుచున్నాఁడనుట, ఇచ్చట నుత్తరవాక్కునునెడఁ గలదు
సదాచారాభ్యయనసమృద్ధి, పాల్పు = విప్రుచున్న, (బ్రహ్మవర్చసముఁ బ్రోచు నని కొందఱు
అందురు.) అట్లే, బ్రహ్మవర్చసము = బ్రహ్మవర్చస్సును, పాల్పు = విప్రుచుండెడి,
భాగవతలక్ష్మితో = భాగవతకాంతితోడను, ధామవటలనుండి = పొగగుంపువలసి,
వెడలు = బహిర్గతుఁడగు, శిఖివోలె = అగ్నిహోత్రునివలెను, అచ్చేను = ఆ రాక్షస
శరీరమును, వెడలి = వెలువడి, చూడఁజూడఁ = చూడఁగాజూడఁగా, పోవఁశక్తి, వైష్ణ
వుండె = విష్ణుభక్తుండె, నిల్చె = నిలిచెను.

వి. ఇట్లు భాగవతపరిచయ ప్రభావంబున బ్రహ్మణ్యంబె కాక భాగవత
శ్రీయునుం గలిగి యుప్పు చింది యునుమడియగుచందంబునం పరమ
హర్షభరితుండై స్వరూపానురూపంబుగా నతనికిఁ బూజఁగావించి. ౪౮

టీ. ఇట్లు = ఈ ప్రకారము, భాగవత = భగవద్గ్రాసునియొక్క, హరియ = గుఱు
తెఱుకయొక్క, ప్రభావంబున = మహానువేతను, బ్రహ్మణ్యంబె కాక = విప్రశ్రవణ
కాక, భాగవత శ్రీయును = భాగవతసంపదయును, కలిగి, ఉప్పు చింది, ఇనుమడియగు
చందంబున = ద్విగుణితమగునట్లు, బ్రహ్మణ్యము వైష్ణవత్వముచేఁ రెట్టించె ననుట.
పరమహర్ష = పరమానందముచేత, భరితుండై = పరిపూర్ణుండై, స్వరూపానురూపంబుగా =
సంప్రదాయమునకుఁ దగినట్లుగా, నతనికి = ఆనందబాడువా నను భాగవతనకు, పూజ =
సవర్ధను, కావించి = పినంపించి.

సీ. జయ దరు త్తరణసంసరణాబ్జదళసీర

జయజయ గాయకసాహస్యభామ

జయ శౌరిగాధారసజ్జపుణ్యరసజ్జ

జయజయ తత్త్వసంశయలవిత్త

జయ *జనార్ధాచీనజనిసంగవంచక

జయజయ దేశికచరణశరణ

జయ యుక్తవాక్ప్రతిష్ఠాతృణీకృతదేహ

జయజయ భగవదాజ్ఞాకృతిస్థ

తే. జయ సకలజంతుసమచిత్తజయ దయాద్ర

జయ ముకుందాన్యదేవో స్త్రీశాస్త్రబధిర

జయ చతుర్ద్యయభక్తిలక్షణచిత్రాంగ

జయ మురారిప్రహ్లాదఘోరిజలజమధుస.

89

టీ. దురుత్తరణః=తపఃపశ్యముగాని, సంసరణ = సంసార మనియెడి, అబ్జదళ = తామరాకునందలి, సీరః=ఉదక ప్రైసవాడా, (తామరాకుపై నీరు దాని నంటకుండి నట్లు నీవు సంసారమందు దగుల వచుట), జయ = జయ మగుగాక, గాయక సార్వభౌమ = కీర్తనాపరులకు జక్రవర్తివైనవాడా, జయజయ, శౌరి=శ్రీపతియొక్క, గాథా = కథలయొక్క, రస = సారస్యమును, జ్ఞ=తెలిసిన, పుణ్య = పవిత్రమగు, రసజ్ఞ=జిహ్వగలవాడా, జయ, (నీనాలుక భగవద్గణకళన మధుర రసమును తెలిసిన దనుట), తత్త్వసంశయ = పరబ్రహ్మ మేవో యు సంతయమునకు, లవిత్ర = కొడ వలి వైనవాడా, (తత్త్వశబ్దము పంచవింశతి తత్త్వములగు నన్వయింపవచ్చును, అట్టి నాని సంజేహనిపర్తకుఁ డనుట.), జయజయ, జన=జనులయందు, అర్వాచీన=తక్కువగు, జని=జన్మ మయొక్క, 'జనినిప్సత్తిరుగ్భవః' అనియమరము. సంగ = సాంగశ్యముచేత, ఎంచక=మోసము సేయువాడా, (మహామ గూఢము చేసి జాతిని బ్రకటింపువా డనుట. మఱియు జనులకు నీచజన్మములు రాకుండ జేసెడివాడ వనుట. జయజయార్వాచీనజని సంగవంచక యుపపాతమున, ఇతను ఐచ్ఛుజన్మముల సుబాధములేనివా డని యర్థము.) జగు, దేశిక = ఆచార్యులయొక్క, చరణ = శ్రీపాదములే, శరణ = రక్షకముగా గలవాడా, 'శరణం గృహరక్షిత్రో' అని యమరము. జయజయ, ఉక్త=చలుకబడిన, వాక్ = మాటయొక్క, ప్రతిష్ఠా=నిలకడచేత, తృణ్యత=తృణప్రాయముగా జేయబడిన, దేహ = నిజశరీరముగలవాడా, (సత్యమందు బుద్ధిగొనిచి దేహభిలాష లేనివా డనుట), జయ, భగవత్ = భగవంతునియొక్క, ఆజ్ఞ=ఆనతిని, కృతి=చేయుటయందు, స్థ = స్థిర పడినవాడా, సకల = సమస్తములైన, జంతు=ప్రాణులయందు, సమ = సరియైన, చిత్త= హృదయముగలవాడా, జయ, దయాద్రి=దయచేత జల్లనివాడా, జయ, ముకుంద = మోక్షప్రదుఁడగు నారాయణునికంటె, అన్య = ఇతరుఁడు, దేహాత్మి = దేవుఁడున్నాఁ డనిడు, శాస్త్ర=శాస్త్రమందు, బధిర=చెవిటివాడా, (విష్ణునికంటె నన్యదైవము గల దను చదువు విని డనుట), జయ, చతుర్ద్యయ=ఎనిమిదివిధములైన, భక్తిలక్షణ = భక్తి చిహ్నములచేత, చిత = వృద్ధియయిన, అంగ=దేహముగలవాడా, (ఇచట భక్తి యొని మిది విధము లనుటకు బ్రమాణము. 'మద్భక్తజనవాత్సల్యం పూజాయాం చానుమోదనం, న్యయ మభ్యర్చనం చైవ మదర్థే దంభవర్జనం, మత్కథాశ్రవణే భక్తిః సర్వనేత్రాంగ విక్రియా, మమానుస్సరణం నిత్యం యచ్చమా ముపజీవతి, భక్తిరప్రవిధాహ్యేషా యస్మిన్ మేజ్ఞేఽపి పరతే, స విప్రేంద్రస్యచ శ్రీమాన్ సయతిస్స చ పండితః' అని

యొన్నది), జయ, మూరారి=మూరానరమర్దనుం డగు శ్రీ పతియొక్క, ప్రశస్తి=ప్రశంస
చేసిన భక్తులయొక్క, ఆంఘ్రీజలబ = పాదపద్మములకు, ముఖపఃభృంగమవైనవాడనా,
జయ.

వ. అని ప్రస్తుతించి ప్రదక్షిణంబు గావించి పునర్భవభయంబున భవన
భార్యాప్రముఖ సుఖ విముఖుడై బడరీవనాదిపురుషోత్తమాధిష్ఠిత
పుణ్యభూములఁ బొసఁపునయ్యంబుగం దీర్ఘయాత్ర జరించుచుఁ బరమ
నిర్వృతిం బొందె నిష్పూణ్యకథ వహనసమయంబునఁ గుహనావరా
హంబువలన మహీమహిళ మదీయ పూజోపచితోపచారంబుల
విశేషఫలదంబు గానంబ యన విని వైష్ణవియుం దాఁ గావునఁ దదా
కలన కుతూహలంబునం గూఁతురై నీ కొదవి యహరహంబును
విప్రలంభదంభేరితాగాధగాఢాస్థానమేతకీతరసంబునం ప్రోద్బువుచ్చుట
గాని వేటొండుగా దేమి తపంబునేయుచున్నదియో యం టింత
కంటఁ బరమతపం బున్నదే? యన్నియును మేలయ్యెడు, శ్రీరంగం
బునకు రంగేశు సేవింపఁ దోడుకొనిపోయి రమ్మనుటయు, బ్రసాద
మృని ప్రణామము సేసి పసిండి పల్లకి నబ్బలికారత్నంబు నునిచి
పరిచారికా శతంబును భాగవతపరిషత్తునం గొలువఁ బ్రయాణ
పర్యాయంబులఁ బరమానురాగంబునం బోయి.

టీ. అని=ఇట్లు, ప్రస్తుతించి=కొనియాడి, ప్రదక్షిణంబూమించి = వలగొని, పునర్భవభయంబునకొ = మరలజన్మములుగలుగునభయముచేత, భజన=ఇట్లును, భార్యా= ఇట్లాలను, ప్రముఖ=మొదలగు, సుఖ=సుఖములవలన, విముఖుండై = పరాజ్ఞులుండై, బదరీవనాది=బదరికారణ్యముమొదలైన, పురుషోత్తమాధిష్ఠిత - పురుషోత్తమ = నారాయణునిచేత, అధిష్ఠిత=నెలకొనవలసిన, పుణ్యభూములకొ = దివ్యదేశములయందు, పౌనఃపున్యంబుగకొ = మాటిమాటికి, తీర్థయాత్రజరించుచు=తీర్థయాత్రలయందు నంచరించుచును, పరమస్వీర్పితకొ = పరమసుఖమైనమోక్షమును, పొందెను=ప్రాపించెను, ఇచ్ఛాన్యాకడ=ఈపనిత్రచరిత్ర, పహనసమయంబునకొ = పరాహవతారమై పహించినప్పుడు, కుమానావరాహంబువలనకొ=మాయావరాహమువలన, (పరాహవతారుడే యనుట.), మహిమహిళ=భూకాంత, మదీయ=నానంబంధములగు, పూజా = పూజలయందు, ఉపదత్త = పృథ్విబొందిన, ఉపచారంబులకొ = కైంకర్యములయందు, విశేషఫలదంబు=హేచ్ఛుఫలము నొసంగునది, గానంబయనకొ=గానమే యనగా, విని=అకర్షించి, తాకొ=ఉపాకాంత, నైష్ఠికయాకొ = విష్ణునంబంధియును, కావనకొ=కా-

బట్టి, తదాకలన=ఆగానము సేయుటయందలి, కుతూహలంబునకొక = వేడుకచేత. కూ-
తులై=పుత్రికయై, నీ కొదవి = నీకుఁ గనఁబడి, అహరహంబును = ప్రతిదినమును, విప్ర-
లంభ = వియోగ ములయొడు, దంభ = వ్యాజముచేత, ఈరిత = పలుకఁబడిన, అగాధ=
గంభీరములైన, గాధా=కథలయొక్క, అర్థ = అర్థముతోడ, సమేత = కూడియున్న,
గీతరసంబునకొక = గానరసముచేత, ప్రొద్దుపుచ్చుటగాని = కాలక్షేపము సేయుటగాక,
వేటొందుగాదు=మఱియొకటిగాదు, ఏమిశపంబు సేయుచున్నదియో యంటి = ఏమి
తప మాచరించుచున్న నో యాటివి, ఇంతకంటె = ఇట్లు గానము సేయుచుండుట
కంటెను, పరమతపం బున్నదే = హెచ్చుతప స్సున్నదా, (లే దనుట), అన్ని గును=
యావత్కార్యములును, పేలయ్యెడుకొక = మంచి వగును, శ్రీరంగంబునకుకొక =
శ్రీరంగస్థలంబునకు, రంగేశుసేవివకొక = శ్రీరంగ నాయకుని సేవించుటకై. తోడుకొని=
ఆయమును దోడ్కొనిపోయి రమ్మంటయుకొక = పోయిరమ్మనఁగా, ప్రసాదమ్మని =
మహాప్రసాద మని, ప్రణామస్సుసేసి = నమస్కరించి, పసిండిపల్లెకికొక = కనకాంబోళిక
యందు, అబ్బాలికారత్నంబుకొక = అగోదాదేవిని, ఉనిచి = ఇడికొని, పరిచారికా
శతంబును = అనేకపరిచారికలును, భాగవతపరిషత్తును = భగద్భక్తసమూహంబును, కొలు
వకొక = భజింపఁగా, ప్రయాణము పర్యాయంబులకొక = పయనంపువరుసలచేత, పర
మానురాగంబునకొక = పరమానందముచేత, పోయి=(ఆవిష్టచిత్తుండు) వెడలి.

తా. ఆ నందొడువారు చీత్రము పూర్వము పరాహిత్యమున విష్ణుచేవుండు
భూదేవికి జెప్పఁగా, గానకైంకర్య మధికఫలదం బని, యట్లు, పాడుటకై యాభూ
మియె యీచూడితుడు తనాంచా రాయెను. ఈయమును శ్రీరంగ నాయకుని సేవార్థమైతీసి
కొని పొమ్మని పడవెరుంగోయి లుడయవరు నెప్పఁగా నా విష్ణుచిత్తు పల్ల బంగరు పల్ల
కిలొ గోదాదేవి నటకుఁ గొనిపోయెను.

మ. చని కాంచె నిర్విరజాభిధాంతర వపు శ సహ్యాద్భవాతీరనం
దనవాటి వలయద్రుమావళి దళాంతర్దృశ్య పాపాలి భం,
జన చాంపేయసుమాయమాన విషమ శ స్వర్ణావృతివ్రాత ర
శ్చి నభస్సప్రకీర్ణఖిలాళి దీపకళికాశృంగంబు శ్రీరంగముకొక. 91

టీ. చని = ఆవిష్టచిత్తుం డరిగి, విరజా = విరజా నదియనెడు, అభిధాంతర =
మఱియొకపేరుగల, వపుః = దేహముగల, సహ్యాద్భవా = సహ్యా = సహ్యాపర్వతము
వలన, ఉద్భవా = ఉదయించిన కావేరీనదియొక్క, 'కావేరీ విరజా సేయమ్' అని
ప్రమాణము. తీర=దరియందలి, నందనవాటి=వనవీధియొక్క, వలయ = మండలమందలి
ద్రుమ=వృక్షములయొక్క, ఆవళి = సమూహముయొక్క, దళ=ఉత్పలయొక్క, అంతః=

నందులనుండి, దృశ్య=చూడఁదగినట్టియు, పాప=దోషము లనియెడు, అళి=లేటలుయొక్క, భంజన=భంగపఱచుటయందు, చాంపేయ = సుపెంగలయొక్క, సుమాయమాన = పువ్వులవలెనుండెడు, విషమ=దీసియగు సప్తసంఖ్యాకములైన, స్వర్ణావృతి=సువర్ణప్రాకారములయొక్క. వ్రాత=నమూనానుండలి, రశ్మి=కాంతులచేత, నభస్పృష్కో=ఆకాశము నొరయుచున్న, శిఖర=శిఖరములయొక్క, అళి = పక్షుల నియెడు, దీపకళికా=మొగ్గల వంటి దివ్యైలయొక్క, శృంగంబు=కొనలు గలిగిన, శ్రీరంగము=శ్రీరంగస్థలమును, కాంచె=చూచెను.

తా. విరజానామాంతరముగల దేహముచేత నొప్పుచున్న కావేరీతీరమందు దట్టము లగు వనములయందలి తరువుల యాకులసదులఁ గానవచ్చుచున్న యేడుబాగారు ప్రాకారముల కాంతులు పాపము లనియెడు తుమ్మెదలకుఁ దలదిమ్ము పుట్టించి పాపదోలెడు సంపంగిఫూలవలె నుండెను; వైశిఖరములు నీవకళికలవలె మెఱయుచు మిన్నంటి యుండెను.

క. చోళీహల్లకచితకచ

పాలీ పాలీధన ద్విపంచీస్వనభృం

గాలీ కవేరదుహితృమ

రాలీధ్వను లెనఁగుగాడ్పు ॥ ప్రతిపద యుడిపెన్.

92

టీ. చోళీ = చోళదేశస్థీలయొక్క, హల్లక = ఎఱ్ఱకలువలతోడ, చిత = కూర్చబడిన, కచ = క్రొమ్మడులయొక్క, పాలీ = సమూహములకు, పాలీధవల్ = పక్షిగట్టనట్టియు, విపంచీ = ఒకైలయొక్క, స్వన=నాదముపంటినాదముగల, భృంగ = లేటలుయొక్క అళి = సమూహములయొక్క, కవేరదుహితృ = కావేరియందలి, మరాళి=హంసికలయొక్కయు, ధ్వనులు=కంఠ నాదములు, ఎనఁగు=వీతెంచునట్టి, గాడ్పు = వాయువు, ప్రతి = నియమపంతుండగు నావిష్టచిత్తునియొక్క, వడ=మార్గాయాసమును, ఉడిపెన్ = పొగొట్టెను.

తే. ఆతఁ డఘమర్షణస్నాన ॥ మన్దురుద్వృ

ధాంబువుల నాడి మాధ్యాహ్నికాది దీర్చి

స్నాతయు నలంకృతయు నౌ తనయను దోడు

కొనుచు వైష్ణవపరిపత్తు ॥ గొలువ నరిగి.

93

టీ. ఆతఁడు=అదిష్టచిత్తుఁడు, అన్దురుద్వృధాంబువుల = ఆకావేరీ తీర్థముల యందు, అఘమర్షణస్నానమాడి = అఘమర్షణసూక్తములను చెప్పుచు స్నానముచేసి, మాధ్యాహ్నికాది = మాధ్యాహ్నిక బ్రహ్మయజ్ఞానుష్ఠానములును, తీర్చి = నిర్వర్తించి

స్నాతయౌక్ = స్నానము జేసిన యట్టిదియు, అలంకృతయౌక్ = సర్వాలంకార శోభితరూపము, ఔ = అగునట్టి ('వాయురత్నరత్నతనూ' అనునూత్రముచేత విడి వక్రత మము.) తనయను = తనకుమారికను, తోడుకొనుచు = వెంటబెట్టుకొనుచు, వైష్ణవ = విష్ణు భక్తులయొక్క, పరిపత్తు = సమూహము, కొలువన్ = సేవింపఁగా, ఆరిగి = పోయి.

సీ. చరణంపు సరిపణి శ మొరపంబు విన్న *దం

తులతోనె యెదురు నింతులకుఁ దొలగి

యిడి నట్టి మణిముప్పి శ గృహుల యారతి కేంపు

తాళ్ల నే కలయ వాకిళ్ళ జన్ల

ప్రసవాది తావిడి శ బ్రతిగృహేశ్వరభ

క్ష్యపువల్పునకె పోలె శ శ్వాస ముడిపి

నృత్తగీతోత్థ శ రిస్తుతి కీర శా

రి జయట్ల యగోర శ రీకృతి విని

తే. వలభి రత్నాంశువుల గట్టు శ తెలుపు చిత్ర

మగుట కోర్వక దిగదిగ శ సరిగి థాన్య

మడిగెడు విరక్తభాగవ శ తాలివలన

వెల్లదీవియపోని య శ వీడ్చు సొచ్చి.

94

టీ. చరణంపు = స్త్రీలపాదములయందలి, సరిపణి = భూషణవిశేషముయొక్క, మొరపంబు = ధ్వనిని, విన = వినఁగానే, దంతులతోనె = వీరుగులతోడనే, ఎదురు = తమకెదురుపడెడు, ఇంతులకు = స్త్రీలకు, తొలగి = పీరినట్టి, (స్త్రీలపాదభూషణ రవము వినఁగానే యందలి యక్షయపాత్రపరులగు వైష్ణవు లేసుంగులకుఁ దొలగినట్లే యాస్త్రీలకుఁ దొలగుదు రనుట. శ్రీరంగమం దేసుంగులను గల వనుట.), ఇడినట్టి = తమకు నిచ్చినట్టి, మణిముప్పి = మాణిక్యభిక్ష, గృహుల = ఆగృహస్థులయొక్క, ఆరతి = సీరాజవములయందలి, కెంపుతాళ్లనే = రత్నములయందే, కలయ = కలియునట్లు, వాకిళ్ల = వారి ద్వారములయందు, చల్లి = పారఁజల్లి, (వీరు పేద లని యొక్కర్థ వంతులగు నచ్చటి గృహస్థులు వీరు వాకిండ్లయం దుండఁగానే వీరికి రత్నభిక్ష బెట్టఁ గా వైరాగ్యమువలన నవి యొల్లక మరల వారు వీరికి రతనాలయారతి సమర్పించెడు పట్టెరములలోనే కలియఁబోయుదురుగాక; తండులములుదక్క మఱియొకటి యంట రనుట.), ప్రసవాది = పుష్పము మొదలగుదానియొక్క, తావిడి = పరిమళమునకు, ప్రతి గృహేశ్వర = ప్రతి తిరుమాళిగల పెరుమాళ్లకొంతైన, భక్ష్యపు = పర్యారముల సం

బంధియగు, వల్పునకెపోలే = వాసునకెవరె, క్వాస ముడిపి = ఉచ్చాస్వమును జాలించి, (అభిక్షుకులు పుష్పాదులయం దాసక్తి కూడ దని యందులకును తిరువణ్ణారములు స్వామి కారగింపు గాకమునుపు మూర్కొన్న నపచార మగు నని యావాదనకును బోకుండఁ దమ క్వాసమును బిగఁబట్టుదు రనుట), నృత్త = నాట్యములయందును, గీత = పాటలయందును, ఉత్థ = కలిగిన, శారి = శ్రీ పతియొక్క, స్తుతి = వినుతిని, కీర = చిలు కలవలనను, శారి = గోరువంకలవలనను, జయట్ల = పుట్టిన దానివలననే, అర్థోరరీకృతి = అర్థాంగీకారముచేత, విని = ఆకర్ణించి, (అయత్తుయపాత్ర పదులు విరక్తులుగావున నృత్త గానాదులయందు నాసక్తిలేకయుఁ గీరశారికాదిభాషలనువలెనే యందు భగవన్నామ ముండుటవలన దాని నర్థాంగీకారముగా విందు రనుట), వలభి = లోబలయందలి, రత్న = రతనములయొక్క, అంశువుల = కాంతులచేతను, కట్టు = తాము ధరించుకొన్న, తెలుపు = ధవళవస్త్రము, చిత్రమగుటకు = చిత్రవర్ణ చూటకు, ఓర్వక = సహించుక, దిగదిగనరిగి = బిసబిసఁబోయి, ధాన్యము = తందులమును, అడిగెడు = యాచించునట్టి, విరక్త = విరక్తులగు, భాగవతాశివలన = భగవద్భక్తసమూహమువలన, వెల్లడివియ పోని = శ్వేతద్వీపమువలె నున్న, అవ్వీడు = ఆశ్రీరంగస్థలము, పోచ్చి = ప్రవేశించి, (ఆ శ్రీరంగమందు భిక్షుమెత్తెడు భాగవతులు శ్వేతద్వీపమునుండి యవతరించిన నిత్య సూరులేకాక మనుష్యులు గాని యింద్రాది దేవతలుగాని కారు. ఇందులకుఁ బ్రమాణము. ప్లీ. 'దిదేవిషలిమానుషస్సచలితద్విభూషత్యసౌ శిశిర్విషలిగర్వదా వివిధయ్యవ్య లేతేనచ, ముముక్షుషితత్త్వగత్త్వవగలేస్స నిస్సంశయం నిని త్యిషతి సర్వదా సుచరి రంగభిక్షుషతి.' అని శ్రీపరాశరభట్టరుశ్రీసూక్తికలదు. దీనికి సరియగు తెనుగు మదీయము. చ. 'నరుఁ డమరత్వ మాయమరనాగతయాతఁ డతండు నెప్పుడునీ, గిరిశతఁ గొంక కాతఁడును గీర్వవతీశతయాతఁ డెంతయున్, మురిప మెలర్ప ముక్తతయు ముక్తుండు నిత్యత నిత్యుండు స్థిరం, తరమును రంగభిక్షుకతఁ డప్పక ఖాటడు రోలి నాత్మలన్').

ఉ. గోపురకంద రాళికడ ॥ కు న్మళిపుష్కరిణీకణార్ద్రసం

తాపహారానిలంబులువి ॥ తానరణన్దణికింకిణీకలా

లాఽముల న్సుఖంబడుగ ॥ నాటిటఁ జొచ్చి యకాండ గామానా

చాపలకృన్దరుద్దణముఁ ॥ జండుఁ డద ల్పెడు లోనివాకిటన్. 98

టీ. గోపురకందరాళి = దదులపంటిగోపురములపత్తియొక్క, కడకున్ = తుద వఱకు, శశిపుష్కరిణి = చంద్రపుష్కరిణియందలి, కలా = జలబిందువులచేత, అర్ద్రా = చల్ల నైనట్టియొకసంభావన = సేదదేర్చుడు, అనిలంబులు = నాయువులు, విభాన = మేలుకట్ట

యందలి, రణల్ = మ్రోయుచున్న, మణికింకిణీ = రతనంపుమువ్వలయొక్క, కల = జిలిదిలి
యగు, అలకముల = ధ్వను లనియెడు పలుకులచేత, సుఖం బడుగఁ = కుకల ప్రశ్నము
సేయఁగా, అతిఁజూచి = అతిప్రాకార ములయంగుఁబ్రవేశించి, అకాండ = అసమయ
మందు 'కాండోస్త్రీ దండబాణార్వపర్గా వసరవారిష' అని నిఘంటువు. గాహనా = ప్రతే
శించుటయందె, చాపలక్ష్మి = త్వరపడుచున్న, మరుద్గణము = దేవతాసమూహ
మును, చందుడు = చందుడను ద్వారపాలకుడు, అదర్శిడు = రాపల దని యదలించు
చున్నట్టి, లోనివాకిట్ = సప్తమ గోపురద్వారమందు.

తా. విష్ణుచిత్తుం దరిగెడు నవసరంబున దేవతలు సేవింప వచ్చిన నది వారికి నసమ
యంబని నూ దేవతలను జండుఁ డను ద్వారపాలకుం డదలించుచు లోపలికి రాకుండుఁ
డేమునట్టి సప్తమప్రాకారద్వారమందుఁ జేరె నని భావము. కడమ సులభము.

ఉ. వేత్రముఁ గేలఁ బూని మణి ॥ వేది కుంధంబుపయి నిసాంబురు
డేత్తుని ముద్రవేల్చెఱుయ ॥ నిశ్చలు లై యిరుమై మనాజ్ఞుమ
ద్రాత్తుల దంతివక్త్రులశతంబు వినీతి భజింప నొప్పుత
త్సూత్రవతీకు వందనముతోఁ గని యాతఁడు భక్తి సేయఁగన్.

టీ. వేత్రముఁ = బెత్తమును, కేలఁ = నూనెమందు, పూని = వహించి, మణివేది =
రత్నంపుటరుంగునందలి, కుంధంబుపయి = తివాచీమీదను, సితాంబురుట్ = పుండరీ
కములవంటి, నేత్తుని = కన్నులుగల శ్రీపతియొక్క, ముద్రవేత్ = ముద్రతోడి యంగ
రముగలయంగుళిము, మెఱయఁ = ప్రకాశింపఁగా, నిశ్చలులై = చలించనివారై, ఇరుమై
= ఉభయపార్శ్వములయందు. మనాక్ = ఇంచుకంత. 'కించిదీషన్తనాగల్వే' అని
నిఘంటువు. నమల్ = నమ్రములగు, గాత్రుల = దేహములు గలవారగు, దంతివక్త్రుల = గజ,
ముఖులయొక్క, శతంబు = నూఱు, (నూఱురుగజముఖు లనుట.), వినీతి = వినయముచేత
భజింపఁ = సేవించుచుండఁగా, ఒప్పు = మెఱయుచున్న, తల్ = ఆప్రసిద్ధుడగు, సూత్ర
వతీకు = సూత్రవతీదేవినాథుడగువిష్వక్సేనుని. (విష్వక్సేనుడు గజముభకతముచే
బలివేట్టింపఁబడుటకు బ్రమాణము. 'యస్య ద్వీరదవక్త్రాద్భాకి పారిషద్భాగి పరశ్శతం,
విష్నూన్నిఘ్నం సతతం విష్వక్సేనం తమాశ్రయే' అని గలదు). వందనముతోఁ గని =
నమగపూర్వకముగాఁ గాంచి, ఆతఁడు = ఆవిష్వక్సేనుడు, భక్తి సేయఁగఁ = కొలువఁగా.

లే. అవిదితపురందరాయుధం ॥ బైనకనక

శిఖరియునుబోలె నొకకలగిదిగులు దెసల

నింగి నీరెండఁ గాయ వేదాంగువినత

సుతుని నతిఁ గాంచి మగుడఁ దగ్నతియుఁ గాంచి.

టీ. అవిదిత = ఎఱుగఁబడని, పురందరాయుధుడైన = వల్లీవజ్రముగలవట్టి, కనకశిఖరియునుబోరై = మేరుపర్వతమువలెనే, (ఇంద్రునిచేత టెక్కలు వ్రక్కలింపఁబడని బంగరుకొండవలె నున్నాఁ డనుట.) ఎఱకల = పక్షములయొక్క, జిగులు = కాతులు, దానలై = దిశలయందును, నింగి = ఆకాశమందును, ఈరిండగాయ్ = చల్లని యెండ గాయుచుండఁగా, (కాంతు లాతపమువలె నుండె ననుట.) వేదాంగు = ఘండోమయ్యుడైన, 'కాతస్తే పురుషోత్తమః ఘోషితశ్శృంగ్యూసనః హాహనః వేదాత్తా విహగే శ్వరో యసనికా మాయా జగన్తోహినీ' అని ప్రమాణము. వివరముతుని = వైనలేయ్యుడగు గరుత్మంతుని, నతి = నమస్కారముచేత, కాంచి = చూచి, మగుడ = మరల, తత్ + నతియ్యై = అవైనలేయ్యని నమస్కారమును, కాంచి = పొంది.

వ. అతనిచే విజ్ఞాపనంబు నేయించి యనుమతి గాంచి చతుర్ముఖులు జలధరశ్యాములు శతవస్త్రలోచనులు చపలాపిశంకవసనులు వనమాలికాబద్ధబాహుమధ్యులు నైన మధుమథన ప్రతిబింబములుం బోని పారిపార్శ్వకులఁ బరాంకుశ ప్రభృతిముత్తల సేవించుచుఁ దదభినందితులై చని మహావకాశంబును మణిమయస్తంభ సంభృతంబును శాతకుంభకుంభశోభితశేఖరంబును నై చిత్రనేత్రవితానలంబమాన నానాప్రసూనదామ ముక్తాగుళుచ్ఛాచ్ఛచామరంబును నుద్వేలకాలాగరుధూపధూపితంబు నగు మహావిమానమధ్య విధుకాంతవిత్తరి కాతలంబునఁ జరణముఖ తత్ప్రీతీకాధిష్ఠిత ధర్మాది సూరి పరిపదాత్మకంబును దేజోమయంబును నగు విపులవిమల పీఠంబునఁ బరిమళాలోలరోలంబజాలం బగు నంబురుహంబు జాంబూనదత్వి డుత్తమర్ణవస్త్ర కర్ణికోపరివీధి నూధస్యపాఘోనిధానంబునకుఁ బ్రథమహేతుభూతం బగు భూతతన్మాత్రయుండోలఁ బారద స్ఫటిక బటీర పాండురుచి పుండరీకంబుల పసకు మనసునక లేసకొల్పు మిసిమి గల భోగిభోగభాగంబునం బరభాగంబు మిగులఁ దదాత్మకంబయగు నుపబ్రహ్మంబున మహార్హ కేయూరమణికర్పూరం బగుకూర్పరంబూని మననపర ముని మనోరాగరస మార్జనంజేసి మిగుల నరుణిమి వహించెనో యనఁ జాలు కెంగేలు కపాలంబునం గదియం ద్రిదశ తరు కుసుమ కంచుకిత కంచుకికంచుకాత్మకం బగు దుకూలని చోళంబుననొత్తగిలియున్నవానిం గరిం గఱకఱిం దెట్టి బిట్టు దనచేత చక్రంబునం దెగిన నక్రంబు పూజ్యం బగు సాయుజ్యంబు నొందెనో

యన నుమరి పరిదృశ్యమాన గండఫలస్థ మణిమకరకుండల ప్రతిబింబ
 రుచి డంబరంబునం బరమ సౌందర్య మకరంద నివ్యంది యగు ముఖా
 రవిందంబున నందంబగువాని నిర్నిమిషదృష్టి నెట్టుకొని చూచుతటి
 నీలావదాతరసు తెప్ప వట్టు తటి బి ట్టైదుర్మొను కలధాత గౌర
 గౌర మహామహాగృహారంబున మునింగి దుర్నిరీక్ష్యయు నగు
 నిజ రుచిర మూర్తివలనఁ దనకు సాకార నిరాకారతలు వారికిఁ
 జూపు చూపున దీపించువానిఁ, గళత్రంబు లగు శ్వామా
 చ్ఛాయలచేతఁ ప్రేముడిం బొదునంబడిన యట్లు కప్పులుఁ దొంగలు
 నగుపత్మకాలికల నొప్పు సోమ సూర్యాత్మకంబు లగు వెడంద నిడు
 వాలు టెఱుగెరల కన్నులం గెందఱ్ఱితేకుల వెదచల్లువాని మంకెన
 విరి బింకంబు నింకించు నధరశోణిమ నెఱంబున వెలుంగు ముఖజనిత
 హుతాశనుతోఁ దత్సఖుం డగు గంధవహుం సూర్య నిక్కినన
 నొక్కింత నిక్కి చొక్కంపుఁ బొటములఁ జూపట్టి తిలకుసుమ విలస
 నాపహాసి యగు నాన భాసమానుం డగువాని నుదరజాత శ్వేద
 ధామతామరసంబుఁ గనుంగొని మహదాశ్రయంబు గనిన పూర్ణి
 మాశశాంకుం డనుశంక నాతనికి నాకు వైరంబు మాన్పు మని
 తత్సహోదరి గావున రత్న కాంచనంబులు లంచంబులుగా నివేదించి
 యడుగు లొత్తు నిందిరకు వరవుం బడియున్న రాహు వనం
 గేయూర కటక మణి ముద్రికాంకితం బగు దీర్ఘ బాహుపరిఘంబు
 కటితటోత్సంగంబునం మెఱయువాని నురస్థుల న్యస్త నిస్తులాస్తోక
 కాస్తుభ గభ స్తి మండలంబున నిండోలగంబుండు పుండరీకనికేతన
 తనుచ్ఛాయ యన నచ్ఛాచ్ఛం బగు శ్రీనశ్శంబున లోచనోత్సవంబుఁ
 గావించువాని విజితమృగనాభినాభి సౌరభ్యంబునకు* నెగయు
 నుత్తుంగ భృంగ మాలిక యన మెఱయు ననిత వేశలతులనీపలాశ
 దామంబున నభిరామ కోమలాలంకృతి యగువానిఁ గపట కరటి
 విరోధియై యసుర యుసుటుం గొని మగుడ మనుజాంగంబు నంగీక
 రించునెడఁ దలంపంబడమి నట్లన యుండె నన బడుగు బడుగగునడుము
 పను గడు నొడిక మగువాని ఘన జఘన చరమేతర ధరాధరాధిత్య
 కాతలంబునం గాంచన కాంచికామణిమకుట గగనమణి గాయు

నీరెండమెం డనంబరంగు మెఱుంగు పీతాంబరంబునం బొదువంబడి
దాని సన్నదనంబు వెలుపలం దోయ గనక పుష్కరాగంపుఁ దెర
వాఱు నై దూర్యమణి స్తంభయుగంబునుంబోలె గించి దామిలిత
నీలిమం బగు నూరుయుగళంబువానిఁ ద్రైవిక్రమం బగు విగ్రహం
బుతో నాగ్రహంబున మీఁదికిం జూచు తఱిఁ జంక్రమణ రయం
బునం దగిలివచ్చిన మణిమయస్వర్భుననజాంబూనదస్త్రాకారవలయం
బనం దీండ్రించు నుద్దండ గండపెండెరంబునం బొడము నఖండ
ప్రభామండలంబునం బరిహిండితంబులై మట్టిపండుల వడువుగల
మడమల బెడంగు పడి భావి నిజ కమతావతార సూచకంబులుం
బోలె గొదమతామేల్ల మేల్ల నగు మీఁగాల్లతోఁ గోకనద మృదూ
దరంబు లమర మెఱుంగు జుక్కల జిగి మొక్కుపఱుచు నఖచక్ర
వాళ చంద్రికల భక్తజన మనస్తమోవిదళనంబుఁ గావించుచు హల
కులిశ కలశ కమల మకరాంకు శాంకితంబులై లక్ష్మీకుచకుంకుమా
కలన నరుణారుణంబు లగు చరణంబులం దాపత్రయాపహరణంబు
నేయువాని నారాయణుం బురాణపురుషుఁ బురుషోత్తముఁ బ్రణ
తార్తిహరు వాసుదేవు హృషీకేశు నీశసుతు విభీషణవరదు ననంగ
జనకు రంగరమణుం గాంచి సహసమాగత భాగవతపరిషత్సమేతం
బుగాఁ దానుం దనుజాతయుం బ్రమద భయ భక్తిసమగ్నుడై
జయజయశబ్దంబులతో సర్వాంగాలింగిత ఊఁఁజితలంబు లగు నమ
స్కారంబులు గావించి నిలిచి నిటలతటఘటతాంజలి యై యిట్లని
నుతియించె.

98

టీ. అతనిచేఁ = ఆవైనతేయునిచేత, విజ్ఞాపనంబు సేయించి = క్రిరంగనాయకునకుఁ
దనిరాక విన్నవంబు సేయించి, అనుమతి గాంచి = నెలపును బొంది, చతుర్భుజులు =
నాలుగు భుజములుగలవారును, జలధర = మేఘమువలెనే, శ్యాములు = నీలచ్ఛాయగల
వారును, శతపత్ర = తామరలవంటి, లోచనులు = కన్నులుగలవారును, చపలా = మెఱ
పులవలెనే, శిశంగ = పచ్చనైన, పసనులు = పస్త్రములు గలవారును, (పీతాంబరు లనుట),
పనమాలికా = తులసీపనమాలికలతోడ, బద్ధ = కూర్చబడిన, బాహుమధ్యులును = పక్ష
స్థులుములు గలవారును, ఐన = అయినట్టి, మధుమగ్న = మధుసూదనుడైన శ్రీహరియొ
క్క, ప్రతిబింబంబులుంబోని = ప్రతిబింబములవంటి, పారిపార్శ్వకుల = పార్శ్వవద్దుల
గునట్టి, పరాంకుశ = నమ్మాళ్వారులే, ప్రభృతి = మొదలగు, ముక్తులక్ = ముక్తాత్ములను.

సేవించుచుకొనుచును, తదభినందితులై = నారిచేత నాదరింపబడినవారై, చని =
 అనలనగిరి, మహావికాశంబును = మహావికాశమైనదియును, మణిమయరత్నవికారము
 నైన, స్తంభ = స్తంభములచేత, సూర్యతంబును = భరింపబడినదియును, కాశస్థంభకుంభ =
 బంగారు కలశములచేత, శోభిత = అలంకృతములైన, శేఖరంబును = శిఖరములు గలది
 యును, ని = అయినదై, చిత్ర = చిత్రపటములుగల, నేత్ర = వస్త్రములచేత నైన,
 'స్వాజ్ఞటాంతుకయోర్వేత్తమ్' అని యమరము వితాన = మేలుకట్టయందు, 'అస్త్రీవి
 తానమ్లు' 'చకి' అని నిఘంటువు. లంబమాన = వ్రాలుచున్న, నానా = అనేకవిధములగు,
 ప్రసూనదామ = విరిసరులును, ముక్తాగుళుచ్ఛ = ముత్తెముల గుత్తులును, ఆచ్ఛచామరం
 బును = తెల్లని జల్లులుగలదియును, ఉద్వేల = మేరమీడిన, కాలాగరు = కృష్ణాగరువు
 యొక్క, ధూప = ధూపముచేత, ధూపితంబును = ధూపింపబడినదియును, అగు = అవు
 నట్టి, మహావీమానమధ్య = మహా గర్భగృహమధ్యమందలి, విధుకాంత = చంద్రకాంత
 శిలచేతయేబడిన, విత్తరికాతలంబున = వేదికాస్థలమందు, చరణముఖ = పాదములు
 మొదలగు, తత్తత్ప్రీతిక = ఆయావయవములయందు, అధిష్ఠిత = ఉన్నబడిన, ధర్మాది =
 ధర్మవర్తప్రముఖులగు, సూరి = నిత్యసూరులయొక్క, పరిషదాత్మకంబును = సమాజ
 స్వరూపమైనట్టిదియు, లేజోమయంబును = ప్రకాశస్వరూపమైనట్టిదియును, అగు =
 అవునట్టి, విపుల = చఱచైనట్టియు, విమల = నిర్మలమగునట్టి, పీతంబున = సింహాసన
 మందు, పరిమళ = క్రొత్తావులకొఱకు, ఆలోల = సంచరించుచున్న, రోలంబ =
 తుమ్మెదలయొక్క, 'ఇందిరిశ్చంచరితో రోలంబో బంధరోఽసి చ' అని నిఘంటువు.
 జాలంబుగ = నమూనాముగల, అంబురుహంబు = కమలముయొక్క, జాంబూనదర్మిట్ =
 బంగారురంగునకు, ఉత్తమర్త = అష్టాంగుడైనట్టియు, విస్తీర్ణ = విడలుపైన, కర్ణి
 కొరవిధికి = మిద్దియపై జెనయందు, ఉధస్యపాఞ్ఞానిధానంబునకు = తీరవారి
 రానికి, (ఉధస్య మనఁగా బొడుగువలనఁ బుట్టినది గావున తీర మనుట, ఈశబ్దము
 మానవజాతియందు స్తన్యమువలె నుండును), ప్రప్రమేతుభూతంబు = ఆదికారణ
 మైన, భూతతత్త్వాత్రయంబోలె = ఆదిభూతమువలెనే, (సూక్ష్మవస్థ గల తీరమువలె
 ననుట), పారద = పాదరసముయొక్కయు, 'రసస్సూదశ్చపారదే' అని నిఘంటువు.
 గృహితికమణులయొక్కయు, పటేర = శ్రీగంధముయొక్కయు, పాండురుచి = చలి
 వెలుంగయొక్కయు, (చంద్రుఁ డనుట), పుండరీకంబుల = తెలి విరిదములయొక్క,
 పసకు = మేలిమికి, (ధావ్యమున కనుట), మసమసకలు = మాలిన్యమును, ఎస
 కొల్పు = అపాదించుచున్న, మిసిమి గల = కాంతిగలయట్టి, భోగిభోగ-భోగి = శేషుని
 యొక్క, భోగ = శరీరముయొక్క, 'భోగస్సభే ధనే చాపిశరీరధానయోర్న లో' అని

నిఘంటువు. భాగంబునకు = ప్రదేశమునకు, పరభాగంబు = సుబోక్తార్థము, 'పరభాగో గుణోక్తార్థః' అని నిఘంటువు. మిగుల = అతిశయించునట్లు, తదాశ్చ సగలయగు = ఆశేషశరీరమయమగు, ఉపబర్హుంబున = తలగడయందు, 'ఉపధానంతూప బర్హు' అని నిఘంటువు. (మఱియు శేషుడే యుపధాన మగుటకు, శ్లో. 'నివాస శయ్యానుపాదుకాంతుకోపధాన వర్ణాశపవారణాదిభిః, శరీరభేదైస్తవ శేషతాంతో యథోచితం శేష ఇతిర్యతేజనైః' అనియూహించుదారుక్రియాక్రిప్రమాణము.), మహర్షి = మిక్కిలియుచితమగు, కేయూర = బాహుపురియందలి, మాణి = రత్నములచేత, కర్పూరంబు = చిత్రవర్ణమైన, కూర్పరంబు = మోచేరిని, 'స్యాత్కృపాశీస్తకూర్పరః' అని నిఘంటువు. ఉసి = ఉండిపోని. మనసపర = ధ్యానపరులైన, ముని = మునులయొక్క, మనః = మనస్సులయందలి, రాగరస = ఆనందరాగరసముయొక్క, మార్జనజేసి = తుడుచుటచేత, (మునిమానసముల విక్లిగంగఁజేసె ననుట.), మిగుల = అధికమగునట్లు, 'విరుణిమ = ఎల్లదనమును, వసింపెనో యన = తాల్చినో యనుట, చాలు = శాసన, కం గలు = ఎల్లనివాసము, కపోతంబున = చెక్కిటియందు, పరిమళంబున = సమీక్షించుగా, (చేసెనైత ప్రహస్తముం బెట్టుకొన్నా రనుట) క్రిదశంబు = కిల్బపృథ్వుములయొక్క, కుసుమ = పువ్వులచేత, కంచుకిత = కప్పబడిన, కంచుకి = కేషునియొక్క, కంచుకాత్మకంబు = నుబు నుమేయైనట్టి, కుకులనినోళింబున = కుకుల = పరిపెమైన, నిహోళంబున = నెజ్జ వలువయందు, (పడంగుప్పటి యనుట.), ఒత్తిరియ స్థువాని = ఒంటిప్రక్కను బవ్వ శించియున్నట్టియు, కరి = కజేంద్రుని, కఱకఱి బెట్టి = బాధపెట్టి, బిట్టు = కఠినముగాను తనచేతిప క్రంబున = సుసన్నముచేత, తెగిన = ఖాడితులైన, సక్రంబు = మకరము, పూజ్యంబు = పూజింపఁదగిన. సాయంజ్యంబు = భగవద్వివేకముగళవిగ్రహ సాంగత్యమును, ఒండెనో యన = పొండెనో యనునట్లు, ఉపరి = మీఁదిభాగమందు. పరిదృశ్యమాన = లెస్సగా కానవచ్చుచున్న, గండఫల = చెక్కిటియందు, ఫల = ఉన్నట్టి, మాణి = రత్నంబుచేతమైన. మకరకుండల = మకరాకారమగుకర్ణ భూషణముయొక్క, ప్రతినిబరుచి = ప్రతిఫలనకాంతులయొక్క, కంబరంబున = అధికముచేత, పరమసౌందర్య = మిన్నయగుచెన్న నెడు, మకరంబు = పూఁదేసయను, నివ్యంది యగు = శరియించున్న, ముఖారవిందంబున = మోముందామరచేతను, అందంబగువాని = సుందరుడగునట్టియు, నిర్నిమిషదృష్టి = తేపువాల్చుచూడ్కిచేతను, నెట్టుకొని = ప్రయాసపడి, (కథంబు వార్థకము), చూచుతఱి = సేవించునప్పుడు, నీకావదాతయన = నల్లని తెల్లని వర్ణము గలిగినదియను, తేపువట్టుతఱి = తేపువాల్చుగలిగి చూచునప్పుడు, బిట్టు = అధికముగాను, ఎదుగొను = శ్రేష్ఠములకుదురయ్యెడు, కల భాత = కలఁజువుల, గారగార

మిక్కిలి తెల్లనైన, మహాత్ = అధికమైన, మహాః = లేజముయొక్క, 'లేజో' ధామమహా విభా' అని నిఘంటువు. పూర్ణబునక్ = ప్రవాహమందు, మునిగి = అచ్చాదివలన, దున్నిరీక్ష్యయిక్ = మాడ శక్యము గానిదియు, అగు = అవునట్టి, నిజఃస్వకీయమగు, రు చిరఃమనోహరమైన, మూర్తివలన = దివ్యమంగళవిగ్రహమువలన, జనదుఃతన, సా కార నిరాకారతలు = ఆకారముతోఁ గూడియుండుటయును నాకారములేకుండుట యును, వానికే = సేవించువారిక, మాపురూపునక్ = కనఃబలించేడుఁటిచేసెను, గీరించు వానికే = వెలుంగుచున్నట్టియు, కళశ్రంబులగు = చంద్రఃపూర్ణలభ్యలయన, శ్యామా = రాత్రిచేత, ఛాయచేత = ఛాయాదేవిచేత, (రాత్రియు నలుపు చాయ గావున నాయును నలు పచుట), ప్రేముడికే = ప్రేమముచేత, పాదుపబడినయట్లు = ఆంగనము పయబడినట్లు, కప్పలు = నల్లనివియు, తొంగలులక్ = గర్భములయనవియు, ఆగు = అవునట్టి, వత్స = తొప్పలయొక్క, కాగికలక్ = నైల్యములచేత, ఒప్పు = సుందరమగు చున్న, సోమసూర్యోత్కంబు లగు = చంద్రసూర్యమయములగు, వెదది = విశాలములు ను, నిడువాలు = గిర్జములైన, ఎల్లినెరల = రక్తరేఖలుగల, కిన్నులక్ = నేత్రముల గల, కందమ్మితేకులక్ = ఎల్లదామగళాతేకులను, వదచిల్లువానిక్ = వ్యాపింపజేయు చున్నవాని, (స్వామికే జంద్రుఁ డొక్కనియనంబును సూర్యుఁ డొక్కనయనం బగుట చేత వారిపుర భార్యలయన రాత్రియును ఛాయాదేవియును పచ్చితమ నల్లనికాంతులు గానవచ్చునట్లు వారి నాలింగనముఁజేసికొని విడువకయుండినట్లు నల్లని తొంగలి తొప్ప లొప్పె ననుట), మంకెనదిరి = బంధుకపుష్పముయొక్క, బింకంబుక్ = గర్వమును, ఇంకించు = ఇవురఁజేసెడు, ఆధర = వాతెఱయొక్క, పిఱిమ = అరుణకాంతి యనెడు, నెపబునక్ = వ్యాజముచేత, వెలుంగు = లేజరిల్లుచున్న, ము...తోన్ = ముఖః = నెమ్మో మువలన, జనిత = ఉత్పన్నుఁడగు, హుతాశనుతోన్ = అగ్నిహోత్రముతో (ముఖమువలన నింద్రుండు నగ్నియుఁ బుట్టుట శ్రుతిప్రసిద్ధము), తత్సఖుండగు = అయ్యగిచెలియైన, గంధవ హుంగూర్పక్ = వాయువునుగలుపుటకై, నిక్కె ననక్ = నిక్కినదోయనునట్లు, ఒక్కింత = ఇంచుకంత, నిక్కి, చొక్కంపు = సుందరములైన, పొటమలక్ = పుటములచేత, చూడుట్టి = దర్శనీయమై, తిలకునుచువిలసనాపహాసి యగు = నువ్వుబువ్వుమవ్వమును నవునట్టి, నానక్ = ముక్కుచేత, భానమానుం డగువానిక్ = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, (కొంచెము నిక్కిన ముక్కుపుటములలోనుండి నిట్టూర్పులు వెదలు ననుట.) ఉదరజాత = నాభియందుఁ బుట్టిన, శ్వేత = తెల్లనగు, ధామ = కాంతి గల, తామరసంబుక్ = కమల మును, కనుంగొని = చూచి, మహదాశ్రయంబు గనిన = మహదాశ్రయమునుబొందిన, 'నీచాశ్రయోనకర్తవ్యకర్తవ్యోక్షహదాశ్రయః' అన్నట్లును. పూర్ణిమాశకాంతు

దనుకొంక = పున్నమనాటిచందురుం దనునందియంబున, (తెల్లని నాభీకములము చంద్రునివలె నుండె ననుట), ఆతనికి = ఆచంద్రునికి, నాకు = రాహువున కనుట. పై రింబుమాన్యుమని = చగలేకుండఁజేయుమని, తత్సహోదరిగావున = ఆచంద్రునికి దో-
బుట్టువగుటఁజేసి, రత్నకాంచనంబులు = మణికనకములు, లంచంబులుగా నివేదించి = ఉపాయములుగా నమర్పించి, ఆడుగులొత్తు = స్వామిపాదము లొత్తుచున్న, ఇంది-
రకు = శ్రీదేవికి (దీనికి దత్సహోదరి యనునది విశేషణము), వరముంబడియున్న = ప్రాణాచారముబడియున్న, రాహు వన = రాహుగ్రహ మునట్లు (చంద్రుడు తొల్లిదర్పలఁడై యుండి మహదాస్త్రయముఁ జేసినపిదపఁ దనకుఁ జేటు గలుగు నని యునికి రాహుగ్రహ మిట్లు చేసిన ట్లుండె ననుట). కేయూర = భుజీర్తులచేతను,
కటక = కడియములచేతను, మణిముద్రికా = రతనపుముద్దులుంగరములచేతను, అంకితం బగు = చిహ్నితమైన, బాహుబలిఖంబు = పరిపూయధమువంటి దీర్ఘభుజము, కటిరటో-
త్సంగంబున = పిఱుందు ప్రక్కమీఁదను, మెఱయువాని = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, ఉరస్థుల = వక్షస్థులమందు, నృస్త = ఉనుటబడిన. నిర్తల = సరిలేని, అస్తోక = స్థూలమగు, కాస్తభ = కొస్తభముచియొక్క, గభస్తి = కాంతులయొక్క, మండలంబున = సమా-
హమందు, 'మండలచక్ర వాళకమ్' అని యమరము. నిండోలగం బుండు = నిండునధ దీక్షన, పుండరీకదీక్షన = కమలనివాసీనియగులక్ష్మీదేవియొక్క, తనుచ్ఛాయ యన = దేహకాంతియో యనునట్లు, అచ్ఛచ్ఛబగు = మిక్కిలిస్వచ్ఛమగు, శ్రీవత్సంబున = శ్రీవత్స మనుమచ్చచేత, లాచనోత్సవంబు గావించువాని = కన్నులబండువుచేయు నట్టియు, విలీత = గెలువబడిన, మృగనాభి = కస్తూరిగల, సౌరభ్యంబునకు = నెల్లా-
వికి, సెగయు = వచ్చుచున్న, (ఎఱుగు నని పాఠాంతర మట్లేని వాలుచున్న), ఉత్తుంగ = తఱచైన, భృంగమాళిక యన = తుష్పెదలవరుస యనగా, మెఱయు = తనరుచున్న, అశిత = నల్లనైన, పేళల = లేత యగు, తులసివలాళ = తిరుతుళాయిదళములయొక్క,
దామంబున = వనమాలికచేత, అభిరామ = సుందర మగు, శోమల = మృదువైన, ఆలం-
కృతియగువాని = ఆలంకారముగలయట్టియు (ఆకృతియగువాని నని కొందఱుండురు.), కటకరటివిరోధియై = మాయాసింహుడై, ఆకుర = హిరణ్యకశిపుచియొక్క,
ఉసులువాని = ప్రాణాపహరముఁజేసి మగుడఁ = మరల, మనుజాంగంబున = మానవా-
కారమును, అంగీకరించునెడఁ = గ్రహించునప్పుడు, తలంపంబడమి = జ్ఞప్తిరాకుం-
డుటచేత, అట్లన యుండె ననఁ = ఆప్రకారమే యుండె ననునట్లు, బడుగుబడుగు = మిక్కిలిసూక్ష్మమగు, నడుమునకు = నడుము = మధ్యముయొక్క, భన = మేలిమిచేత,
కడుఁ = మిక్కిలి, ఒడికమగువాని = శృంగారమైనట్టివానిని, ఖన = గొప్పైన, జఘన =

పిఱుదనియెడు, చరమేశరధరాధరఃఉదయవర్వతముయొక్క, అధిత్తకాతలంబునఁ =
 ఊర్ధ్వప్రదేశమందు, 'ఉతత్తకాద్రేరాసన్నాభూమిరూర్ధ్వమధిత్తకా' అని యమ
 రము. కాంచనకాంచికాఃబాగారుఃమొలనూలియందల, మణిమకుటఃమణిశ్రేష్ఠ మనియెడు
 గగనమణిఃసూర్యుడు, కాయ = వ్యాపింపజేయు, ఈరెండమొందునఁ = బాలాత
 పాలితయమచునట్లు పరగుఁబుచ్చుచున్న, మొఱుగుఁకాంలివిశిష్టమైన, పీతాంబరంబునఁ =
 కట్టబాగుపుట్టముచేత, పాదుపంబడిఁఆచ్ఛాదిపంబడి, దానిఁఆవస్త్రముయొక్క, సన్నఁ
 దనంబునఁ = పరిపెదనముచేత, తననున్నదనంబుఁతోడదోయినుచువు (పరుసోసరళే
 వై స నమాసేనుమతోభవే, అద్రి త్సారసాపందు పట్టికూర్చి విధిక్రిపు, లనేచమస్త్రచిది
 తోవికారాచ్ఛాపికేచన' అనునగర్వణోక్తిచేత, సుమాగమము.) వెలుపలం దోఁపఁ =
 బయిటఁగానరాఁగా, కనకపుష్కరాంగంపుఁ(=కనకపుష్కరాంగము లను మణులయొక్కః లేక,
 కనకఃబాగుఁ యొక్కయు, పుష్కరాంగము లనుమణులయొక్కయు;) కనక = బాగు
 యొక్కయు, పుష్కరాంగంపుఁపుష్కరాంగములయొక్కయు సంబంధముగల, తెరవాలు =
 తెరలుగలిగిన; లేక, తెరవారుఁసూరిపోగులువైచిరిగినట్లుండు, వైదూర్యమణిఁవైదూర్య
 రత్నవికాఁములగు, స్తంభ = స్తంభములయొక్క, యుగంబుచుంబోలెఁజతవలెనే,
 ఆ. 'పగలు గొందిఁ గానబడెడు బిడాలంబు, కన్నువోలె వెలుగు గల్గి నూలు,

తిరుగు నట్లు మీఁదఁ దెరవాఱు వైదూర్య,రత్నమున కిది ప్రయత్న మమరు.

అని వైదుర్యలక్షణము. కించిదామాలిత = కొంచెము గప్పుబడిన, నీలిమంబగు =
వైల్యముగల, ఊరుయుగళంబునానికే = తొడదొయిగలయట్టియు, త్రైవిక్రమంబగు =
త్రివిక్రమావతారసంబంధియగు, విగ్రహంబుతోడ = నెచ్చేనితోడ, ఆగ్రహంబునకే =
తోపమచేత, మీఁదికిఁజాఁచుతఱికి = గగనంబునను బ్రసరింపఁ జేయునప్పుడు, చంక్ర
మణిరయంబునకే = ప్రసరణవేగముచేత, తగిలి విచ్చిన = చుట్టిపచ్చిన, మణిమయ =
రత్నవికారమైన, స్వర్భువన = స్వర్గలోకమందలి, జాంబూనద ప్రాకారపలయంబునకే =
పలయమువంటి బంగారుతోట యనునట్లు, తీండ్రించు = మెఱయుచున్న, ఉద్బంధ =
అధికమైన, గండపెండెరంబునకే = పాదకటకమందు, పాదము = పుట్టునట్టి, అభంధ =
ఎడతెగని, ప్రభా = కాంతులయొక్క, మండలంబునకే = సమాహమచేత, కరిహిండి
తంబులై = కూర్చుబడినవై, మణ్ణిపండువడువుగల = పటఫలసౌందర్యము గల్గినట్టి,
మడిమలకే = పార్శ్విభాగములచేత, బెడంగువడి = ప్రకాశించి, భావి = కాంగల, నిజః
స్వక్రియమైన, కమతావతార = కూర్తావతారమునను, దాచకంగాలుతోరె = నూచకముల
వలెనే, కొదముతాఁబ్జేళ్ల = లేతతాఁబ్జేళ్లయొక్క (తాఁబేలు తామేలనియునుం గలదు),
మేళ్లకే = మేలులను, నగు = హఠించెడు, మీఁగాళ్ళుతోడ = ప్రపదంబులతోడ,

శోకనద=ఎఱ్ఱగలువలవలెనే, 'రక్షోత్పలం శోకనదమ్' అని యమరము. మృదు=శోమలము
 లైన, ఉదరంబులు = గర్భములు (అఱుచా శృనుట.), అమరక = ఒప్పంగా, మెఱుంగు
 జుక్కల = ప్రకాశముగల నక్షత్రములయొక్క, జిగి = కాంతిని, మొక్కుపఱుచు =
 భంగపఱుచునట్టి, నఖ=గోళ్లయొక్క, చంద్రవాళ = మండలములయొక్క, చంద్రికలక =
 వెన్నెలలచేత, భక్తజనునకి = భక్తులమనస్సులయందలి, తమి = శోక మను చీకటి
 యొక్క, 'రావశాధ్యాంలే గుణేశోకే తమశృణ్దౌఽభిధీయతే' అని నిఘంటువు. విదళ
 సంబు = ఛేదనమును, కావించుచుక = చేయుచును, హలకులిశకలశకమలమకరాంకుశ =
 హలకులిశాదితత్తద్రేఖలచేత, అకితంబులై = చిన్నితములై, లక్ష్మీనుచకుంకుమాకలనక =
 కలుములజవరాలి పాలిండ్ల చెందిరంపుఁబూఁజిచేత, ఆరుణారుణాబులగు = శఱుచు
 కంజాయగల, చరణంబులక = శ్రీపాదములచేత (శ్రీదేవిస్వామి పాదములను గన
 యక్కనఁ జేర్చుకొనిన నవి మిగుల గొప్పెక్క ననుట.), తాపశ్రయావహరణంబు
 సేయఁచానిక = ఆధ్యాత్మికాధిష్ఠానికాధిభౌతికములను తాపశ్రయమును గూపుమాపు
 నట్టి, నారాయణక, పురాణపురుషక, పురుషోత్తమక, ప్రణతార్తిహరుక, వాసు
 దేవుక, హృషీకేశుక, కళశసుకుక, విభీషణవరదుక, అనంగజనకుక, గంగరమణక =
 ఏవంవిధ నామధేయములుగల శ్రీరంగనాయకస్వామిని, గాంచి = దర్శనముచేసి, సహ
 సమాగత=తనలోడవచ్చిన, భాగవత = భగవద్భక్తులయొక్క, పరిషత్సమేతంబుగాక =
 సమాజములోఁగూడ తానుక = ఆ విష్ణుచిత్తుండును, తనుజాతయుక = కొమార్తె
 యగు చూడికుడుత్తనాంచారును, ప్రమదభయభక్తిగనమగ్నులై, జయజయశబ్దంబు
 లతోక = జయజయమునువాక్కులతో, సర్వాంగాలింగిత = సర్వావయవములచేత
 స్పృశింపఁబడ్డ, జ్ఞోతితలంబులగు=భూతలములుగల, నమస్కారంబులు, కావించి నిలిచి,
 నిటలతట = లలాటప్రదేశమందు, ఘటిత = కూర్పఁబడిన, అంజలియై = దోసిలిగలవాడై,
 ఇట్లని = ఈవక్ష్యమాణక్రమముగా, స్తుతియించెక = వినులించెను. (ఆ విష్ణుచిత్తుఁ డనుట.)

తే. విధిగృహాక్షయవిత్త సేవధికి శరణు

చిరకృతేక్షాకుపుణ్యరాశికిని బ్రణుతి
 ధనపతి భ్రాతృకుల దేవతకు జోహారు
 నతమృదాదిక సుమనస్సునకు నమస్సు.

౧౧

టీ. విధి = చతుర్ముఖునియొక్క, గృహ=ఇంటియందు, అక్షయ = నాశములేని,
 విత్త = ధనమునకు, సేవధికి = నిత్యపయింపనీకు, శరణు=నమస్కారము, (శ్రీరంగనాయ
 కులు బ్రహ్మగృహమందలి తిరువారాధన యని ప్రసిద్ధము.) చిర = తడవుగాను, కృత =
 చేయఁబడిన, ఇత్తాదు = ఇత్తాదుమహారాజుయొక్క, పుణ్య = ముక్తమలయొక్క,

రాశికిని = ప్రోవననీకు, ప్రణలి = వందనము (శరువార ఇత్వాకుమహారాజునకుఁ దపశి
ఫలమవై తోచితి వనుట), ధనపతి = కుదేరునకు, భ్రాతృ = తమ్ముడైన విభీషణునకు, కుల
దేవతకు = కులదైవమైననీకు, భోహారు = బోహారు (పిమ్మట శ్రీరాములవలన విభీషణు
నకు వచ్చితి వనుట) నత = నమ్మలైన, మృడాదిక = శివుడు మొదలగు, 'గిరిశో గిరిశో
మృడో' అని యమరము. సుమస్సనకు = దేవతలు గలవానికి, 'సుపర్వాణస్సమనసః'
అని యమరము. నమస్సు = నమస్కారము.

తే. కొలుతు సర్వేశు సర్వాత్మశకుని ననంత

నప్రకాశు సఖేద్యు సమస్తలోక

సముదయాధారు నణసమూహములకును న

ణీయు నిన్ను ననాధారు శ నిత్యు సత్యు.

100

టీ. సర్వేశు = సర్వప్రభువనాధుడైనట్టియు, సర్వాత్మశుని = సర్వాంత
ర్యామి యైనట్టియు, 'నంత' = అంతరహితుఁ డయినట్టియు, 'నప్రకాశు' =
చక్షురగోచరుఁడయినట్టియు, 'సఖేద్యు' = ఇయత్తా పరిమాణ విశిష్టఁ డని తెలియ
శక్యఁడుగానియట్టియు, సమస్తలోక = సర్వలోకములయొక్క, సముదయ = వృద్ధికి,
అధారు = మూలాధారమైనట్టియు, అణసమూహములకును = సూక్ష్మవస్తువుల
కంటె, అణీయు = పరమాణుస్వరూపుడైనట్టియు, నిత్యు, అనాధారు, సత్యు,
నిన్ను, కొలుతు = సేవితును. ఇక్కడ చెప్పిన అణీయస్వాదులు శ్రుతిప్రసిద్ధములు.

క. నారాయణ భూ ప్రభృతిక

గౌరవవద్యస్తువిలలికంటె మిగిలి పెం

పారు గరిష్ఠతగల పర

పూరుష శరణంబువేడి శ పొగడెద నిన్నున్.

101

టీ. నారాయణు = (నరసమూహము నారము. దానికి ఆయన మనియును, అది
ఆయనముగాఁగలవాడనియును, వ్యుత్పత్తిద్వయము చేయుటచేత) అధారత్వాద
యత్వములు గల యట్టివానిని, భూ = భూమి, ప్రభృతిక = మొదలుగాఁగల, గౌ
రవత్ = గరిమముగల, వస్తువిలలికంటె = భూతసమూహముకంటెను, మిగిలి = అతిశయించి
పెంపారు = వృద్ధియగుచున్న, గరిష్ఠతగల = అతిగురుత్వము గలిగిన, పరపూరుషున్ =
పరమపురుషుడైన, నిన్నున్, శరణంబు వేడి, పొగడెదన్ = కొనియాడెదను.

తే. అజశివాదిక మగునీసమ సజగము

నెందు బ్రభవించు వర్తించు శ డిందునట్టి

మహిమ కిమైన నిత్య సమస్తభూత

మయః బరులకంటె బరు మహామహుని గొలుతు.

102

టీ. అజ = బ్రహ్మయ, శివ = శూలయ, ఆదితి మగు = మొలగాగల యట్టి, ఈసమస్తజగము = జగమెల్లను, ఎందు = ఎచ్చటను, ప్రభవించు = పుట్టునో, వర్తించు = సంచరించునో, డిందు = లీనమగునో, అట్టిమహిమకు = ఆమహత్త్వమునకు, ఇమైన = స్థానమైనట్టి నిత్యు = శాశ్వతుఁ డగువాని (అజశివాదులశాశ్వతులనుట), సమస్తభూతమయ = సర్వభూతాత్మఁ డగువానిని, పరులకంటె = ప్రకృతి జీవులకంటెను, పరు = విలక్షణుఁడగువానిని, మహామహుని = మహాతేజోరూపుడైన నిన్ను, కొలుతు = సేవింతు.

సీ. పరపురుషునికంటె శ బరుఁడు నా జనువాని

బరమాత్తు ముక్తికై శ పరమయోగి

పరిషత్తుచే సదా శ భావింపఁబడువాని

నెవ్వనియందుఁ బ్రాకృతము లైన

సత్త్వాదిగుణముల శ సందడి లే దట్టి

విమలుని సర్వభూతములకంటె

నాద్యుఁడు శుద్ధుఁడు శ నగువాని విభుఁ గళా

కాష్ఠానిమేషాది శ కాలసూత్ర

తే. మయిన శక్తి యింద్రియ వితతికి

గోచరము గాదె నిర్లేపుఁ డై చెలఁగుట

నతి విశుద్ధుఁడు దానయ్యు శ నౌపచార

వృత్తి బరమేశుఁ డగు నిన్ను శ విష్ణుఁ దలఁతు.

103

టీ. పరపురుషునికంటె = జీవునికంటెను, పరుఁడు నా = ఆన్యుఁడుగా, చనువాని = చెల్లునట్టివానిని, 'ఉత్తమశురుష స్వస్యః పరమాత్మేత్యుదాహృత' అను గీతావాక్యప్రకార మనుట. పరమాత్మ, ముక్తికై = మోక్షముకొఱకు, పరమయోగిపరిషత్తుచే = మహాయోగిసమాజముచేత, సదా = ఎల్లప్పుడును, భావింపఁబడువాని = భావించుబడువానిని, ఎవ్వనియందు = ఏవానియందు, ప్రాకృతములైన = ప్రకృతినంబు ధులైన, సత్త్వాదిగుణముల = సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క, సందడి = స పర్కము, లేదు = లేకుండునో, 'సత్త్వాదయోగసంతీశీ యత్రచప్రాకృతాగుణాః' యను సంహితాపదనముచొప్పున ననుట, అట్టి, విమలుని = నిర్మలఁడగువాని, సర్వభూతములకంటె =

అకాశాదిసకలభూతములకంటె, ఆద్యుడు = మొదలివాడును, శుద్ధుడునగువానికొ,
విభుఁ = వ్యాపకుడగువాని, కళాకాష్ఠానిమేషాది = కళలు కాష్ఠము నిమిషములు
మొదలగు, కాల = కాలమునకు, సూత్రమున = నడుపునదియైనట్టి, ఎవ్వనిశక్తి =
ఎవనిసామర్థ్యము, ఇంద్రియవిశేషిక = ఇంద్రియసమాహమునకు, గోచరముగాదొ =
కనబడదొ, నిర్లేపుండై = అంటనివాడై, చెలగుటకొ = ప్రకాశించుటచేత, తాకొ =
తాను, అతివిశుద్ధుడైనను, ఔపచారవృత్తికొ = ఉపచారవ్యాపారముచేత, పరమేశ్వ
రుడైనట్టి, విష్ణుకొ, నిన్నుకొ, తలఁతుకొ.

వ. అని పరస్వరూప సురసేవ్య భవ్య దివ్యావతారలీలలం బ్రస్తుతించిన
గొస్తుభాభరణుండు కరుణాతరంగితంబులగు నపాంగంబుల నమ్మునిం
గనుంగొని కుశలప్రశ్నంబు గావించి కంకణాలంకార క్రేంకారంబు
లంకురింపఁ బదపంకజంబులకుఁ గుసుమాంజలులు సమర్పించు సకల
సీమంతినీమంత ముక్తామణి యగు నాముక్తమాల్యదరూపు నెల
ప్రాయంబు సాభిప్రాయంబుగాఁ జూచి తనలోన. 104

టీ. అని = ఈప్రకారము, పరస్వరూప = నిత్యముక్తసేవ్యమైన పరస్వరూప
మయొక్కయు, సురసేవ్య = పేర్చులచే భజింపఁదగిన, భవ్య = మంగళకరములగు,
దివ్యావతార = దివ్యావతారములయొక్క, లీలకొ = విలాసములను, (లేక) 'లీలా
విలాసక్రియయో' అని నిఘంటువు. ప్రస్తుతించినకొ = నుతింపఁగా, కొస్తుభాభర
ణుండు = శ్రీరంగనాయకులు, కరుణాతరంగితంబులగు = కృపాతరంగయుక్తములగు,
అపాంగంబులకొ = క్రీడగంటిచూపులచేత, అమ్మునికొ = ఆ పెరియాళ్వారులను, కనుం
గొనికటాక్షించి, కుశలప్రశ్నంబు గావించి = తేమమా యని యడిగి, కంకణాలంకార =
కంకణభూషణములయొక్క, క్రేంకారంబులు = నాదములు, అంకురింపకొ = మొలలేరకొగా,
పదపంకజంబులకుకొ = తమ తిరువడితామరలకును, కుసుమాంజలులు = పుష్పాంజలులను, సమ
ర్పించు = సమర్పించుచున్న, సకలసీమంతినీ = పర్వకాంతలయొక్క, సీమంత = పాటలకు,
ముక్తామణి యగు = ముత్తైమైన, అముక్తమాల్యద = చూడికుడుతనాంచారుయొక్క
రూపుకొ = రూపమును, ఎల ప్రాయంబుకొ = లేతవయస్సును, సాభిప్రాయంబుగాకొ = అభి
ప్రాయము గలిగినట్లుగాను, చూచి = విక్షించి, తనలోనకొ = ఆత్మగతంబున.

సీ. దీనిచూపెదురెక్కఁ १ గానెకా సీరిపట్టి

కిని బోర బిరుదులెక్కెంబు గలిగె

దీనికొ నల్లాడఁ १ గానెకా గర్వించి

యర్వింజైత్రునకుఁ గోటూడఁ గలిగె

దీనిపాలిండ్లుబ్బుక గానెకా రలిచేలి

కిన్నెరమ్రోతకు ప వన్నె గలిగె

దీనిమో మొప్పారం గానెకా వాణి రా

యంచలేమకు గులాయంబు గలిగె

తే. దీనిపెన్నెలు లేపారం గానెకా ప్ర

పోషితమయారికి విరాలి ప పొందు గలిగె

దీనియడుగులు రంజిల్ల గానెకా పి

పాసు బడు లేటులకు మెట్ట ప పంట గలిగె.

105

టీ. దీని = ఈయాముక్తమాల్యదయొక్క, చూపు = వృత్తి, ఎదురెక్కా
నెకా = వైకివ్యాపింపగానేకదా, సిరిపట్టికిని = మన్నఘానికి, పోరె = యుద్ధమునందు,
బిరుదుటెక్కంబు = బిరుదైనధ్వజము, కలిగెను. (ఈకన్యక మినలాచన యనియును,
మన్నఘాడు మినకేళను డనియు ననుట.) దీని = ఈమె, కాసు = నడుము, అల్లాడగానెకా =
చలించుచుండగానేకదా, గర్వింపి = మదించి, ఉర్వి = భూమియందు, చైత్రనకు =
వసంతమాసమునకు, పాదములిలుపుకోగలిగెను. (మధ్యము లతవలె
నుండెననియును లతాదులవలననే వసంతునికి గీర్తి గలుగు ననుట.) దీని, పాలిండ్లు =
చన్నులు, ఉబ్బుగానెకా = పృథ్విబొందుగానేకదా, రలిచేలి = రలిచేవిహస్తమున నున్న,
కిన్నెరకాయలకు సామ్యమునకు 'వైభూతరుచిగాని ప్రలియె కిన్నెరకాయ, లది మేరువు
తలయంపి నిడివ' అని వసుచరిత్రము.) దీని, మోము = ముఖము, ఒప్పారం గానెకా = ప్రకా
శింపగానేకదా, వాణి = సరస్వతియొక్క, రాయంచలేమకు = రాజహంసికకు (సరస్వతికి
హంసిక వాహన మనుట), కులాయంబు గలిగె = నివాస మొదలెను. 'కులాయోనీడమస్త్రీ
యావ' అని నిఘంటువు. (హంసకు బద్ధము నివాస మనియు నాయమ బద్ధముఖి యని
యనుట.) దీని పెన్నెలు = నిడుగులు, ఏపారంగానెకా = బలిష్ఠములుగాగానేకదా,
ప్రపోషితమయారికో = పెంపుడు నెమిలికి, విరాలిపొందుగలిగె = మోహసుగలి గలి
గెను. (పెండ్లుకలు మేఘమువలె నుండెననియు మేఘమునకు నెమిలి సంతసించుననుట.) దీని
అడుగులు = పాదములు, రంజిల్లగానెకా = వికసిల్లగానేకదా, పిపాసుబడు = నీరువట్టుగల,
లేటులకు = మధుకరములకు, మెట్టపంట గలిగె. (పాదములు మెట్టదామరవలె నుండె
ననియు తుమ్మెదల కత్తెములు నెమ్మి యొదవించు ననుట.) ఈపద్యమందు విషయనిగరణా
లంకారము.

లే. అనుచు నువ్విభులూరు మురారి తమక
మాచ లే కాత్త దివ్యశుభ్రాంతసీమ
కన్నెలతఁ దార్చి యొక్కమామాయావధూటి
నట్ల కావించి వారున్నదనియ యుండ.

106

టీ. అనుచు = ఇట్లు తలచుచు, ఉవ్విభులూరు = కోరికలుగోరు, మురారి = శ్రీరంగనాయకుడు, తమకము = మోహమును, ఆచలేక = నిలుప లేక, ఆత్మ = తన యొక్క, దివ్య = శ్రేష్ఠమైన, శుభ్రాంత = అంతఃపురముయొక్క, 'శుభ్రాంతశ్చావరోధశ్చ' అని నిఘంటువు. సీమన = ప్రదేశమునకు, అన్నెలతఁ = అచూడినట్లు తనాంచారును తార్చి = ప్రవేశపెట్టి, ఒక్కమామాయావధూటికి = ఒకమాయనెలతను, అట్ల = అరూముక్తమాల్యదవలెనే, కావించి = చేసి, వారు = అవిష్టచిత్తుడు మొదలగువారు, ఉన్న దనియ = ఆయను యొక్కదనే యున్న దనియే, ఉండ = ఉండగా.

వ. పూజకులచే బాదతీర్థప్రసాదపరివేష్టనంబు లిప్పించి విడిది కనిపిన గుడివెడలి శాంబరీతనుసంభవం బాలకిం పెట్టి గృహంబునకుం జని పంజరంబు సడలించి యచ్చంచలాక్షిం గానక.

107

టీ. పూజకులచే = నామలచేత, పాదతీర్థప్రసాద = శ్రీపాదతీర్థప్రసాదము లును, పరివేష్టనంబులు = పరివృత్తమును (ద్వంద్వార్థముందు బహువచనము), ఇప్పించి = ఒకరిగించి, విడిదికి = అనిపిన, అనిపిన = పంపగా, గుడివెడలి = కోమలనుడిబయలు చేసి, శాంబరీతనుసంభవం = మాయాపుత్రికను, పాలకిం = పల్లకియందు, పెట్టి = ఉంచుకొని, గృహంబునకుం జని = తిరుమాలిగకుం బోయి, పంజరంబు సడలించి = పల్లకి గవసెనెదీసి, అచ్చంచలాక్షిం = ఆ చపలాక్షిని, కానక.

శా. * అబ్రహ్మణ్యము లోన వైచుకొనె నోన్మాయంబున న్నత్తుతం దా బ్రహ్మాదుల మేర నిల్పియు బ్రభుత్వం బూదియుం ద్రోతురే యీ బ్రక్కం ద్విజుఁ జూడ రయ్య సభవారీరంగ భర్తంచుదుగ ఖాబ్రాశిం బడిఁ బాష్పకంఠుడు సముద్యద్దోగలూలుండు నై. 108

టీ. అబ్రహ్మణ్యము = మొట్టో, 'అబ్రహ్మణ్యమవస్థ్యోక్తే' అని నిఘంటువు. (అబ్రహ్మణ్య మను పాతమున నారంగనాయకు లనుట. 'బ్రహ్మణ్యోదేవకీపుత్ర' అని యని యున్నది). ఈ రంగభర్త = ఈ శ్రీరంగనాయకుడు, తాం = తాను, బ్రహ్మాదుల = బ్రహ్మ మొదలగువారి, మేర = మర్యాదను, నిల్పియ = ప్రతిష్ఠాపించియును, ప్రభుత్వంబూది

* అబ్రహ్మణ్య. † ద్రోతురే. ‡ భాష్పలాచనుడు సమ్యద్దోగలూలుండు.

యొక = దొరతనముఁ దాల్చియును, మత్సుకే = నాకూతును, అన్యాయమునకే = ధర్మేతరవృత్తిచేత, లావనైచుకొనె = లావలవేసికొనెను, త్రోతురే = నను విస్మయించురా? (ఇచ్చట దోచుతే యని పాతాళర మట్లని దోచుకొందురా యని యర్థము), నభవారు = సభ్యులు, ఈబ్రక్క = ఈ పేదవాడైన, ద్విజా = బ్రాహ్మణుని, చూడ రయ్యా = కనరయ్యా! అంచుకొ, దుఃఖ+అప్+రాశి = దుఃఖమును ద్రమందు, పడి, బొప్పకంఠుడు = దగ్గుతుకగలవాడును, సముద్యో = వైకిలేచుచున్న, దోగలూలుండునై = కరపల్లవములు గలవాడునై 'పలాలి పల్లవస్సమా' అని నిఘంటువు.

శా. ఎంతేవేడుకయైనఁ బెండ్లగుట కీనే దేహము న్నాగిముఁ
సంతానంబు నిశాంతము స్థనము సశస్యంబు ల్పశుక్రేణు లే
కాంతస్వస్వజనార్చనంబునకే కాదా కూర్చుపే మీ కయో
వింతే యీ బుడు తెంత నల్గులుచఁ గావించుం దను నైత్తురే. 109

టీ. ఎంతేవేడుకయైన = తనకు మిక్కిలి ప్రియమైనను, పెండ్లగుటకు = వివాహముగటకు, ఈనే = ఈ చిన్నదాని నియ్యనా (ఇత్తు ననుట), దేహముకొ, ప్రాణముకొ, సంతానంబుకొ, నిశాంతముకొ = గృహమును, ధనము, సస్యంబుకొ = ధాన్యములును, పశుక్రేణులు = కనరములు, ఏకొ = నేను, కూర్చుపే = సుపాదించుటే, ఏకాంతముఖ్యుడుగునట్లు, స్వ = తనయొక్క, స్వజన = తనభక్తులయొక్క, అర్చనంబునకే = పూజమునకే, కాదా = అవు ననుట, మీకు, అయో = అయ్యో! వింతే = ఇది యాశ్చర్యమా? ఈ బుడు తెంత = ఈ చిన్నది యనగా సెంత, నల్గులుచఁగావించుకొ = నన్ను దక్కువఱుచఁగా, తనుకొ = తన్ను, మెత్తురే = హర్షించురా? (మెచ్చ రనుట).

తా. తన కంత వేడుక గలిగిన నేను నా కూతునిచ్చి పెండ్లి చేయనా? దేహిది పశుపర్యంతము సమస్తద్రవ్యములు తనకొకరు దనిభక్తులకొకే కదా సుపాదించుట? నా కూతు రనగా సెంత? నన్నుమర్యాద చేసిన దనకు మెప్పునా? యని విష్ణుచిత్తుడు చెప్పెను.

చ. శివుడు విరించి వాసవుడుఁ శ జెప్ప నశక్తులు గొల్చినట్టి వా
రవుట నిరంకుశుండ నని శ యక్కట పాడి దొంగఁ జెల్లునే?
భువనములెల్ల నీ వయినఁ బొంత దయానిధి యవ్వు లేదె! భా
గవతులు లేరె! నా కొంకరుఁగా వహించుకొనంగఁ గేళవా!

టీ. శివుడు = శంభుడును, విరించి = బ్రహ్మయును, వాసవుడు = దేవేంద్రుడును, గొల్చినట్టివారవుట = సేవించినవారగుటచేతను (సేవకు లనుట), చెప్పనశక్తులు = మనవి సేయనశక్తులుగాను, నిరంకుశుండ నని = అడ్డములేనివాడని, అక్కట = అయ్యో!

పాడి = మర్కాదను, తొలుగఁజెల్లునే = విడువవచ్చునా? భువనముల్లె = లోకములన్నియు, నీవి = నీ సుబంధులైనవి, అయిన = అయినేనియు (లోకము లన్నియు, నీవి గావున నీవక్షముగాఁ జెప్పెనేనియు ననుట), బొంత = నీసమీపమందు, దయానిధి = ఆక్కటికంఠుఁడైన, ఆవు = మాతల్లియైన లక్ష్మీదేవి, లేదె = సాక్షిగా లేదా (ఉన్న దనుట), 'ఇందిరా లోకమాతా' అని నిఘంటువు. 'మాతా చ కమలాదేవీ పితాదేవోజనార్దనః' అనునది ప్రమాణము. కేశవా = బ్రహ్మర్షి జననకారణ మగు శరీరముగల స్వామి! నాకొఱకు గాఁ = నాకొఱకై, వహించుకొనంగ = పైని వేసినొనిచెప్పటకు, భాగవతులులేక శ్రీవైష్ణవులులేరా? (ఉన్నారనుట). (లక్ష్మీదేవియు భాగవతులును పురుషకారవరు లని ప్రమాణము.)

ఉ. నెట్టన యల్ల లచ్చి యలసీశయు భూసతి యుండ నీకు నీ
నెట్టిక సీలపై మనసు ॥ నిల్పుట కేమనవచ్చు? వెట్టి యా
నట్టుగఁ జేద నన్నుఁ బరిహాసము సేతకుఁ దక్క వింతచూ
పెట్టిది? దిద్దు నెవ్వఁ డిల ॥ నేటులవంకలు వారిడొంకలున్. 111

టీ. నెట్టన=సిద్ధముగా, అల్లలచ్చి = ఆలక్ష్మీదేవియు, ఆలసీశయు=అసీశాదేవియు, భూసతి = భూదేవియు, ఉండ = ఉండఁగా, నీకు, ఈ నెట్టికసీలపై = శుక్లప వాసీ ప్రతముగల యీ కన్యకమీఁద, కుతకయంటుసీలయంతటిచిన్నది, మనసు నిల్పుటకు, ఏమనవచ్చు, పేద = బక్కవాడవగు, నన్ను, వెట్టి యానట్టుగ = పిచ్చివాడగునట్లు, పరిహాసము సేతకుఁ దక్క = గేలిసేయుటకే కాని. వింతచూపు = నూతనదృష్టి, ఎట్టిది = మీకేలాగుది, ఇల = భూమియందు, విజులవాకలు = నదులవక్ర త్వములును, వారిడొంకలు = ఉదకముల మార్గములును, ఎవ్వఁడు, దిద్దు = చక్కఁ దీర్చు (ఎవ్వఁడును దీర్చఁడనుట. నానెట్టితన మానసిక శక్తి మొదలగువాని పంటి దనుట), ప్రబలు లగువారి నడకలను దిద్దుట దుర్లభ మని చెప్పవచ్చును.

వ. అని యిట్లు ధరణీసురుం డద వెట్టి భాగవతక్షోభంబునకు భువనభర్తయు
భయంపడి తచ్చాందసంబునకు గేలిసేయు చున్నవాడను భావం
బతనికే దోష మకరకుండలమండితంబు లగుగండవర్పణంబులం జిటున
వ్వెలర్ప నిట్లనియె. 112

టీ. అని యిట్లు = ఈ ప్రకారముగా, ధరణీసురుండు = విష్ణుచిత్తుండు, అదవెట్ట = మొఱిపెట్టఁగా, భాగవతక్షోభంబునకు = భగవద్భక్తుని దుఃఖమునకు, భువనభర్త యుం = లోకరక్షకుం డగు శ్రీరంగనాథుండును, భయంపడి = జడిసి, తచ్చాందసంబున కుం = అవిష్ణుచిత్తుని యనుయోగములేనిమాటలకు, గేలిసేయుచున్నవాడను భావంబు =
అము క—38

పరిహాసముచేయుచున్నవాడను తాత్పర్యము, అతనికిఁ దోచుట = అవిష్టచిత్తునకుఁ దోచునట్లు, మకరకుండలమండితంబులగు = నక్రాకారకర్ణ వేష్టములచేత నలంకృతములగు, గండదర్పణంబుల = చెక్కుటద్దములయందు, చిఱునవ్వెలర్పట = మందహాస మంకురించునట్లు, ఇట్లనియె.

చ. ముది మదిఁ దప్పితోయి మునిగముఖ్య! భవ త్తనయ స్త్రహంబునకొ
బదిలము చేసివచ్చి మఱి శ బట్టబయ ల్వెడదూఱు దూఱె దా
సదన మిం కొక్కమా టరసి శ చంచలలోచనఁ గాన కున్న బో
రెదు మఱి కాని బుద్ధివిపరీతతఁ బొందక పోయి చూడుమా. 113

టీ. ఓయ మునిముఖ్య! ముదిమదిఁదప్పి = ముసలితనముచే మతిస్థిరముపోయి, భవత్తనయ = నీహుంతువు, గృహంబునకొ = ఇంటిలోన, పదిలముచేసి = భద్రముచేసి వచ్చి, మఱి = ఇంకను, బట్టబయల్ = బహిరంగమందు, వెడదూఱెడు = వట్టినిద, దూఱు = నిందింతువా, ఆసదనము = ఆసీయుటయ, ఇంకొక్కమా టరసి = ఇంకొక్కసారి వెడకి, చంచలలోచన = ఆచలలాఁగి, కానకున్న = చూడకుంటివా, మఱి = పిమ్మట, పోరెదుకాని = వాదింతువుగాని, బుద్ధి = నీమదియందు, విపరీతతఁబొందక = మఱియొక్కరీతిగాక, పోయి = చని, చూడుమా = వీక్షింపుమి.

తే. *అనిన నాతండ్రి యిట్లని శ యనియె నే మె

ఱుంగమే యార్థి గడుపు చల్లంగఁ బలికి

కరుణచేసిలి విజయివి శ గ మ్మటంచు

బాష్పజల మూగి యింటికి శ బరువువాటి.

114

టీ. అనిన = ఇట్లనఁగా, ఆతండ్రి = ఆముని, ఇట్లని యనియె = ఇట్లని వచించెను. ఏయార్థి = ఏదుఃఖమును, ఏమెఱుంగము = మెమెఱుంగము, కడుపుచల్లంగ = కడుపు చల్లఁబడునట్లు, పలికి = వదించి, కరుణచేసిలి = దయచేసిలివి, విజయిగమ్మ = విజయవంతుడవు గమ్మ (ఇది మంగళాశాసనము), అటంచు, బాష్పజలము = కన్నీరు, అగి = నిల్వకొని ఇంటికి = తన బసకు, పరువువాటి = పరుగెత్తి.

ఆ. మొక్కినట్టి తనయగ్రమార్థంబు మార్కొని

ప్రమదబాష్ప మురల బ్రాహ్మణుండు

చేత వెన్ను నిమిరి శ నాతల్లి నినుఁ గంటిఁ

గా యటంచు నింటికడ వసించ.

11

* అనిన నోతండ్రి యాయెనే యాయెనే యె, ఱుంగమే.

టీ. మ్రొక్కినట్టి = తనకుదండము సమర్పించునట్టి, తనయ = కూతుయొక్క, మూర్ధంబు = శిరమును, మూర్ఖుని = అహుజించి, ప్రమదబాష్పము = అనందబాష్పము, ఉరుల = స్రవించుగా, బ్రహ్మణుడు = అవిష్టుచిత్తుడు, చేత = తన హస్తముచేత, వెన్ను = ఆయమవీపును, నిమిరి = తడవి, నాశల్లి, నియ, కంటిగా, అటంచు, ఇంటికడ = తనబసయొద్ద, పసింప = నివసించియుండగా.

తే. రంగవతి బ్రహ్మరుద్రుల బ్రాహ్మిగౌరి
దనకు నక్కన్య నడిగింపఁ బనుపుటయును
వారు సేనేశసహితులై పచ్చుటయును
విష్టుచిత్తుండు సంభ్రమాన్వితుండు నగుచు.

116

టీ. రంగవతి = రంగనాయకుడు, బ్రహ్మరుద్రుల, బ్రాహ్మి = సరస్వతిని, గౌరి, తనకు = రంగనాయకులకు, అక్కన్య, అడిగింప, పనుప = పంపగా, వారు, సేనేశసహితులై = విష్వక్సేనుతోఁ గూడినవారై, పచ్చుటయును = రాగా, విష్టుచిత్తుండు, సంభ్రమాన్వితుండు నగుచు = సంతోషముతోఁ గూడినవాడగుచు.

వ. విష్వక్సేనపూర్వకంబుగా వినయంబున వచ్చినవారికి నాతిభ్యంబు లొసంగి యుచితాసనంబుల నాసీనులై యున్న వారియాగమన ప్రయోజనం బడిగి తెలిసి ప్రమదంభరితాంతరంగుడై యిట్లనియె.

టీ. సులభము.

క. ధన్యుడ నైతిం దనకీ

కన్యక నీఁగాంచి భృగువు గౌరవముఁ బయో

ధన్యాయము నొదవె నితే

నన్యాయంచే? చమూపహర విధులారా.

118

టీ. తనకున్, ఈకన్యకను = ఈపిన్నపడుచును, ఈగాంచి = ఇయ్యగని, ధన్యుడ నైతి, భృగువుగౌరవము = భృగుమహామునిగురుత్వమును, పయోధన్యాయము = సమద్రన్యాయమును, ఒదవె = ఉదయించెను. ('భృగోఖ్యాత్యాం సముత్పన్నా శ్రీపూర్వ మదధేళున' యని శ్రీవిష్ణుపురాణవాక్యము ప్రమాణముగా 'భార్గవీ లోకజనీ క్షీరసాగరకన్యక'యని యమరమునఁ గలదు గావునఁ దొల్లి లక్ష్మీనామ గిన భృగుదధులగౌరవము నాకుఁ గలిగె ననుట). ఇటేని = ఇట్లడిగిపుచ్చుకొంటేని, అన్యాయంచే = అన్యాయముగాదా, చమూపహరవిధులారా = విష్వక్సేన శివ బ్రహ్మ లారా! యని సంబోధనము.

క. వినుఁ డీదగు సంబంధపు

ఁజెనయికఁ గని మోచి తెచ్చి యిచ్చె ననరె చు

ల్కని నరులు గాన మాపుర

మునకు నిజయంబు నేయఁ శ్రీ బుత్రిక నిత్తున్.

119

టీ. వినుడు = ఆకర్ణింపుడు. శూదగున్ = ఇయ్యదగును, చుల్కనినరులు = తేలికయగు జనులు, సంబంధపు టెనయిక్ = వియ్యపుఁబొందికను, కని=చూచి, మోచి తెచ్చి = మోసికొని తెచ్చి, ఇచ్చె ననరె=చిసంగ ననరా? కానన్ =కాఁబట్టి, మాపురము నకున్ = మాశ్రీవిల్లిపుత్తూరికి, విజయంబు నేయన్ = పోచేసినను, పుత్రినిత్తున్ = కొమ్మనై నొసంగుదును.

తే. ప్రభులఁ బరమేశ్వరుం డైనఁ శ్రీ బత్సరపున్న

జనమున కొసంగు మీకు నీచనపు శౌరి

తానె కట్టిన భూమికఁ శ్రీ దాల్పు మాకు

ఘనతె యిది మమ్ము జేయుట శ్రీ తనదుఘనత.

120

టీ. శౌరి = ఆశ్రీపతి, ప్రభుత్వన్ = ప్రాభవముచేత, పరమేశ్వరుండైనన్ = సర్వాధికుడైనను, పత్ = పాదములయందు, ప్రపన్న = ప్రపత్తిచేసినట్టి, జనము నకున్ = జనులగు, మీకున్, శీచనపు = శీమచ్చికను, చిసంగున్ = ఇచ్చుచు. (మీరు చెప్పిన విషయము.) తానె కట్టిన తానె కలుగఁజేసిన భూమికున్ = శ్వశుర పెదమును, తాల్పు = ధరించునట్టి, మాకున్, ఇది, ఘనత=గొప్పతనము, మమ్ముజేయుట = మమ్మిట్లు గొప్పపఱుచుట, తనదుఘనత = తనగౌరవము.

తే. అనినఁ జని విన్నవింపఁ జరయారస్సాది

చిహ్నంబై విశ్వభక్త పక్షి ప్రధాన

కౌశవాహ్యులు నెక్కి బ్రహ్మాదిసురలు

బలసి తమతత్త్వదుల నెక్కి శ్రీ కొలిచి రాఁగ

121

టీ. అనిన్ = ఇట్లనగా, చని = వారు మరలఁబోయి, విన్నవింపన్ = మనవి చేయఁగా దయారస = కృపారసముచేత, అర్చి = తడుపఁబడిన, చిత్తుండై = చిత్తము గలవాడై, విశ్వభక్త = ఆరంగపతి, పక్షి ప్రధాన = గరుత్మద్రూపమైన, బౌళవాహ్యంబున్ = లీలావాహనమును, ఎక్కి, బ్రహ్మాదిసురలు, బలసి = పరివేషించి, తమ తత్త్వదులన్ = తమవాహనములను, ఎక్కి, కొలిచి=సేవించి, రాఁగన్ = వచ్చుచుండఁగా.

క. నానీరుఁ డగుచు సూత్రవ

తీసఖుఁ డుడువీధిఁ బోజు తీర్చిన ప్రజభూ

*మాసి శతకోటి శతకో

టీ సవితృప్రభలు దితల ౧ డెప్పర మలమన్.

122

టీ. సూత్రవర్ణనమునువివృత్తమును, నాసీరుఁ డగుచుఁ = సేనముగమగుచు
'సేనాముఖుఁడు నాసీరు' యని యమరము. ఉడువీధిఁ = నక్షత్రవీధియందు, పాఞా
తీర్చిన = పూజాముఁబన్నినట్టి, ప్రజ = జనముయొక్క, భూషా = భూషణములయొ
క్కయు, ఆసి = ఖడ్గములయొక్కయు, శతకోటి = పక్షాయధముయొక్క, శతకోటి =
నూఱుకోట్లసంఖ్యగల, సవితృ = సూర్యులయొక్క, ప్రభలు = వెలుంగులవంటి వెలుం
గులు, దితలఁ = దిక్కులయందు, డెప్పరము = అధికముగా, అలమన్ = వ్యాపింపఁగా.

వ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికిం జని విశ్వకర్త మణిమయంబుగాఁ గట్టిన విడివి పట్టున
విడిసి యయ్యాదిమవరుండు దివ్యావ్వరసలు హరిద్రాదికన్నాసీయ
మంగళద్రవ్యమండనం బొనర్పఁ పెండిలికొడుకై దివ్యవాదిత్రంబులు
నారదాది దివ్యముని గానంబులు వెలయం గలధౌత ధవళ దివ్య
ధారాధరంబులు గురియు సుధాధారల సభిషిప్తుండై ముక్తావళి
కొస్తుభాము క్షకింబుకింధరండును కేయూరికింకణాలంకితుండును
మకరకుండల మకుటాదిభూషావిభూషితుండును దివ్యాంగ రాగ
రూపితుండును బీతాంబ సంపీతుండును దులసీల్పతరుప్రసవప్ర
గాశ్రితోంస్తుండు నై యుండు సంత నక్కడ నటకుమునుప గృహ
ప్రవేశంబునేసి సంభ్రమాయత్తుం డగు విష్ణుచిత్తుప్రయత్నంబున.

టీ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికింజని, విశ్వకర్త, మణిమయంబుగాఁ, కట్టిన, విడివిపట్టున,
విడిసి = ప్రవేశించి, అయ్యాదిమవరుండు = ఆమొలపెండ్లికొడుకైన శ్రీవతి, దివ్యా
వ్వరసలు = పల్లటచ్చగలు, హరిద్రాదిక = పసుపుమొదిలగు, స్నాసీయ = స్నానము
కొఱుకైన, మంగళద్రవ్య = శుభవస్తువులతోడి, మండనంబు = అలంకారము, ఒనర్పఁ =
చేయఁగా, పెండిలికొడుకై, దివ్యవాదిత్రంబులు = దేవదుందుభులు, నారదాది దివ్య
మునిగానంబులు, వెలయన్ = ప్రకటముగాఁగా, కలధౌత = పెండివలెనే, ధవళ =
తెల్లనైన, దివ్యధారాధరంబులు = దేవతా మేఘములు, గురియు = వర్షించుచున్న,
సుధాధారలఁ = అమృతధారలచేత, అభిషిప్తుండై = అభిషేకింపఁబడినవాడై, అముక్తా
వళి = ముక్తైపుసరాలతోడి, కొస్తుభ = కొస్తుభ రత్నముచేతను, అముక్త = విడువఁబడిన,
కంబుకింధరుండును = శంఖమువంటి కంఠముగలవాఁడును, కేయూర = భుజీర్వుల

చేతను, కంకణ = కడియములచేత, ఆలంకృతుడును = ఆలంకరింపబడినవాడును, మకర
కుండల = మకరాకృతిగల పొంగులు, మకుట = కిరీటము, ఆది = మొదలుగాఁగల భూషణ =
భూషణములచేత, విభూషితుండును = మిక్కిలి భూషింపబడినవాడును, దివ్యాంగరాగ =
దివ్యచందనముచేత, రూషితుండును = ఆలంబబడినవాడును, పీతాంబరసంపీతుండు =
బంగారు పట్టుపుట్టంబుఁ గట్టుకొన్నవాడును, తులసీ = తిరుత్తులొయ్యెక్కయు, కల్పతరు
ప్రసవ = కల్పపుష్పపుష్పములయొక్కయు, 'స్వాదుత్పత్తైః ఫలేభ్యశ్చ ప్రసవో' గర్భ
మోచనే' అనినిఘంటువు. స్రక్ = మాలికలచేత, ఆశ్రిత = పొందబడిన, ఉరస్కుండునై =
ఎత్తముగలవాడై, ఉండునంతః = ఉండునంతట, అక్కడ = ఆయన్లువారియొద్ద, అటకు
మునుప = అంతముమునుపే, గృహప్రవేశంబు సేసి = తమయిల్లు సేసి, సుభ్రమాయత్తుండగు =
ప్రేమాధీనుడగుచున్న, విష్ణుచిత్తు = పెరినూళ్వారుయొక్క, ప్రయత్నంబున.

క. శర్వాణీ వాణీ ముఖ

గీర్వాణీకోటి జానకీరఘుకులరా

టూర్వార్వాచరిత వివాహ

ఖర్వసుగీతములు పాడఁగా విభవమునన్.

124

టీ. శర్వాణీ = శర్వణి, 'శర్వాణీ సర్వమగ్రా' అనియమరము. వాణీ =
సంస్కృతము, ముఖ = మొదలు, గీర్వాణీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, కోటి = సమూహము.
జానకీరఘుకులరాట్ = సీతారాములయొక్క పూర్వార్వాచరిత = తొల్లిచేయబడిన, వివాహ =
కల్యాణమందలి, ఆఖర్వ = అంతియములయిన, సుగీతములు = పాటలు, పాడఁగా = గానము
సేయఁగా, విభవమునన్ = వైభవముతో.

తే. నమ్మి నేకావలియు స్రగ్విణియును జామ

రంబు లిరుగెడ ఏడ హరిద్రాద్రవమునఁ

బెట్టిరి నలుంగు లక్కన్యః పేండ్లికూతుఁ

డేయు ఋషిపత్ను లర్థి నాశీర్వుతముగ.

టీ. నమ్మి = మైత్రి చేతను, ఏకావలియన్ = మున్నుచెప్పబడినచెలికత్తియలైన
యేకావలియును, స్రగ్విణియును, ఇరుగెడ = ఉభయపార్శ్వములయందు (ఇది
యేకవచనాంత ద్విగుసమాసము), చామరంబులు = వీచోపులు, ఇడన్ = సమర్పించుగా,
హరిద్రాద్రవమునన్ = పసుపునీటిచేత, అర్థి = అంశుచేత, అక్కన్యః = ఆయాముక్తమాల్య
దాకన్యకును, పెండ్లికూతుఁడేయు, ఋషిపత్నులు = ఋషిభార్యలు, అశీర్వుతముగా =
దీవనలతోడను, నలుంగులు పెట్టిరి = ఉద్వర్తనము లాచరించిరి.

తే. అట్లు వై వాహికపుదీక్ష १ యమరః గమ్య
నూనై దలయంతి నెలులు గంధానః బులుమ
స్వర్ణమణికుంభహిమవారి १ జలక మాడి
నట్టి జగదీశ్వరికి వేల్పుటబలయోర్తు.

126

టీ. అట్లు=అప్రకారము, వై వాహికపుదీక్ష = వివాహసంబంధదీక్ష, అమరః =
ఒప్పునట్లు, కమ్యనూనై = సుగంధతైలముచేత, తలయంతి = శిరోభ్యంగముజేసి,
నెలులు=అకురులు, గంధానః = శ్రీచందనముచేత, పులుమః=పులుముగా, స్వర్ణమణి=
బంగారురతనాల వికారములగు, కుంభ=కలశములయందలి, హిమవారిఁ=పన్నీటిచేత, జలక
మాడినట్టి=మంగళస్నానమొనర్చినట్టి, జగదీశ్వరిఁ=అయ్యవ్వుకు, వేల్పుటబలయోర్తు=ఒక్క
దేవతాస్థి (యని ముందటి కన్యాయము.)

క. తడి యొత్తి సన్నవలిపం

బిడి మణిపీఠస్థమైన १ యితి మెఱుగు పె

న్నిడుదకురు లార్చి ధూపం

బిడె దుఱుము ఘటించె నొకమృగేక్షణ నెమ్మి.

127

టీ. తడియొత్తి=తడి దుడిచి, సన్నవలిపిడి = సన్నచీరగట్టించి, మణిపీఠస్థ
యైన=రత్నపీఠమందుఁ గూరుచున్న, ఇంతి = అముక్తమాల్యదియొక్క, మెఱుగు =
మెఱుగారుచున్న, పెన్నిడుదకురులు = మిక్కిలి వాలికలగుకురులు, అర్చి = లేమార్చి
ధూపబిడె = ధూపముపేసెను. ఒక మృగేక్షణ=మఱియొక్క కురుంగలాచన,
నెమ్మి = మైత్రి చేత, తుఱుము ఘటించె = కొప్పుబెట్టెను.

నీ. యావక ద్రవమున १ నరుణాంఘ్ర సఖపబ్బు

లభ్యక్తములు సేసె १ నలివ యోర్తు

నయకల ప్రేళమఱియలు బిల్లాండ్లిడి

పాయవట్టము బెట్టె १ బడలియోర్తు

నెఱకవట్టి పసిండిసీటివ్రాత చెఱంగు

వెలిపట్టు రహి గట్టె १ వెలిది యోర్తు

కటిసీమఁ గనకమేఖలఁ జేర్చి తారహః

రములు గీలించె గంఠమున నోర్తు

తే. కటకములు హస్తసరము లంగదము లంగు

రీయకములును బాహువల్లికల ప్రేళ

నిలిపి తాటంకనాసామణుల నమర్చి

చొనిపె సీమంతవీధి జేర్చుక్క యోర్తు.

129

టీ. అలివయోర్తు = మఱియొకదేవకన్యక, యావక ప్రవమున = లక్ష్మకనీటిచేత, అరుణమునుపే యెఱ్ఱనైయున్న, నఖపట్టులు = గోళ్లచాట్లు, అభ్యక్తములుసేనె = తడిపెను. ఒకర్తు = మఱియొకయంగన, నయకల = నాణెముగల, ప్రేల్లె = పాదాంగుల యందు, మట్టియలును, పిల్లాండ్లు, ఇడి, పడలియోర్తు = మఱియొకయోర్తు, పాయ పట్టు = పాదభూషణ విశేషము (పాగడము లనవచ్చును), పెట్టె = ఉనిచెను. నెఱిక = పెట్టి = కుచ్చిళ్లుపట్టి, వసిండినీటివ్రాతచెఱుగు = బంగారు నరిగ చేత జీర్ణించియున్న చెఱుగుగల, వెలిపట్టు = తెల్లపట్టుచీర, రహి = పాలుపుగాను, వెండియోర్తు = మఱి యొక్కకాంత, కట్టెను. ఓర్తు = మఱియొక్క పాలుతుక, కటిసీమ = నడుముమీద. కనక మేఖల = బంగారుగంట యొడ్డాణమును. చేర్చి = అలంకరించి, కంఠమున, తారహారములు = ముత్యపు బెరులు, కీలిం = ఉనిచెను. ఓర్తు = మఱియొక్కత, కటకములు = కంకిణములు, హస్తనరములు = చేనరపణలు, అంగదములు = భుజ కీర్తులును, అంగుళీయంబులు = ఉంగరములును, బాహువల్లికలప్రేల్లె = వరుసగా బాహుశలయందును, ప్రేల్లియ దను, నిలిపి తాటంకనాసామణుల = కవ్వలు ముక్కరముత్రమును, ఆముచ్చ = పొసగించి. సీమం = వీధి = పాపటప్రవయందు, చేర్చుక్క = ముక్తాభూషణమును, చొనిపె = ఉనిచెను.

క. కలికి తెలిగన్నుగవంగ

జలరేఖలు దీర్చి మేన స సారంగమదం

బలది లలామక మిడి చెం

గలువలు క్రొవ్వెదకు వేటొకర్తు ఘటించెన్.

129

టీ. కలికి = ఆపెండ్లిహారుయొక్క, తెలిగన్నుగన = ధవళాక్షిద్యంద్య మందు, కజ్జలరేఖలు = కాటుకరేఖలు, తీర్చి = దిద్ది, మేన = శరీరమందు, సారంగమ దంబు = కస్తూరి, అలది = పూసి, లలామకము = చేర్చుక్క (బొట్టుమీద శిరమున నుంచుకొనెడు భూషణమైనదాని, 'ప్రభవైకం శిఖాలంబి పురోన్యస్తం లలామకమ్.' అని యమరము.), ఇడి = ఉంచి, వేటొకర్తు = మఱియొక నాలి, క్రొవ్వెదకు = క్రొవ్వుడికి, చెంగలువలు = ఎఱ్ఱగలువపువ్వులు, ఘటించెన్ = కూర్చెను.

వ. ఇట్లలంకృత యైయుండ లగ్నం బొసన్నంబయ్యె నని విన్నవించుట యుం బన్నగళయనుండు మార్తాండనుండలంబులు పరిచెందును

దివియలై వెలుంగఁ దారకలగుంపు జగజంపుగా శతపత్రశత్రుం
దాతపత్రత యంగీకరింప సింధుపతి సౌగంధికదళోపహరసహితం
బుగా వివణిఁ గలయంపిఁ జిలికింప బ్రకృతికాంత క్రంత సురకాం
తలం గూడుకొని సంతరింప వలతవహం డగరుధూపంబు రేఁష
బర్జన్యుం డుల్లడయిడఁ బ్రాచీనపాతంబులు పాతకౌఘంబు లయి
బిరుదప్రబంధంబులు ఇతియింప విధినందన సనందనాదులు సంగీత
మాంగల్యంబున నంతరంగంబున కింపాసంగ విహంగపుంగవుండు
మత్తమాతంగంబై ఖచితమణికల్యాణం బగు వల్యాణం బంగీకరింప
నస్తాకృతవైభవంబున జని మమమూర్తమంబున భాగవతవతంబు
భక్తిలితబహుప్రణామపూర్వంబుగా నెవర్కొన నెక్కిరింత డిగ్గి
విష్వక్సేను కిరం బహుబాచి కిత్కొంతంబులం జంచలాక్షులు
నడుగు నడుగుల జూబులకుం బయ్యియుం బడి గీర్వాణ సిద్ధసం
ఘంబు హంపూర్వకై మర్చినిర్వహిగా మార్చికొని స్థాపించి బ్రవే
శించి తదీయ నిర్దిష్టం బగు జంబూనదీతంబున నుపవిష్టుండై యతం
కు వెండియు బాగురుభృగాగుంబులఁగనకభాజనక్షీర్ణంబు లగు
కుశేశయవేశలమెక్కిసలయింబులు గడిగి షోకశోచాననాతంబును
సవరిష్క్రియంబు నగు మధువర్కంబు నొంగం గొని యయ్యా
శ్వారు దేవేరియుం దానును ధారవోయ నా కన్యకారత్నంబు
బరిగ్రహించె ననంతరంబ.

130

టీ. ఇట్లు = ఈ ప్రకారము, ఆలంకృత యెయిండఁ = ఆలంకరింపఁబడినదై
యిండఁగా, లగ్నంబు = వివాహముపూర్తము, ఆసన్నంబయ్యె నని = సమీపించె నని,
విన్నవించుటయొక్క = విన్నవముసేయఁగానే, భన్నగళయనుండు = కేవలకాయయగు
రంగనాథుండు, మార్తాండమండలంబులు పండ్రెండును = ద్వాదశాదిత్యమండలంబులు,
దివియలై వెలుంగఁ = దివ్యజీవయి వెలుంగఁగా, తారకలగుంపు = నక్షత్రసమూహము,
జగజంపుగా = కుచ్చులుకాఁగా (గొడుగుచుట్టు నుండునవి), శతపత్రశత్రుండు =
కమలవైరియైనచంద్రుండు, ఆతపత్రత యంగీకరింపఁ = ఛత్రముకాఁగా, సింధుపతి =
సముద్రుండు, సౌగంధికదళోపహరసహితంబుగా = ఎఱ్ఱగలుపఱేకుల కానుకతోఁగూడ,
వివణి = అంగడిపీఠియందు, కలయంపి = కల్లాపిని, చిలికింపఁ = చల్లించుగా,
ప్రకృతికాంత = మాయయనునాతి, సురకాంతలం గూడుకొని = దేవతాస్త్రీలం గలిసి
కొని, క్రంత = సమీపప్రదేశము, సంతరింపఁ = సవరణములుగా, హుతవహుండు =

అగ్ని దేవుడు, అగరుధూపంబు, రేఖ = ఎగయింపఁగా, పర్జన్యుడు = వర్ష దేవుడు, ఉల్లడ యిడ = ఉల్లాభముఁబట్టఁగా, ప్రాచీనపాతంబులు = ప్రాచదువులు (వేదము లనుట), పాతకాఘంబులై = పండిమాగధసంఘములై, బిరుదప్రబంధంబులు = బిరుదుఁ డైవారములు, పతింఖ = చదువఁగా, విధినందన = నారదుండు, సుందన = సుంద నుండు, ఆదులు = మొదలగువారు, సంగీతమాంగల్యంబున = సంగీతమంగళత్వముచేత, అంశరంగంబునకు = మనస్సునకు, ఇంబాసంగ = మాధుర్యమొనర్పఁగా, విహంగ పుంగవుండు = గరుత్మంతుఁడును, మత్తమాతంగంబై = మదపుటెనుఁడై, ఖచిత = కూర్పఁబడిన, మణి = రత్నములును, కల్యాణంబు = బాగుగఁగలిగినట్టి, 'వసు చంద్రం చార్జునం చ కల్యాణం భూమిగైరిక' మ్మని నిఘంటువు. పల్యాణంబు = పల్లమును (చాడో లనుట), అంగీకరింప = వహింపఁగా, అప్రాకృత = లోకవిలక్షణమైన, వైభవంబున = సుపద చేత, చని = వేచేసి, పరమసంభ్రమంబున = పరమానందముచేత, భాగవత వతంకంబు = భాగవతోత్తముఁడగు భట్టనాథుండు, భక్తి = భక్తితోడ, కలిత = కూడు కొన్న, బహుప్రణామపూర్వకంబుగా = అనేకసమస్కారపూర్వకముగా, ఎదుర్కొన = ఎదుర్కొలువకురాఁగా, ఎక్కిరింత డిగ్గి = వాహనమును దిగి, విష్వక్సేనుకరం బవలంబించి = విష్వక్సేనుని కైగండ గ్రహించి, కక్ష్యంతరంబుల = ద్వారాంతరాళములయందు, చ పాక్షులు = సువాసనులు, కడుగు = ప్రక్షాళనము చేసెడు, అడుగుల = శ్రీపాదముల యొక్క, జలుబులకు = తీర్థములకు, పుష్పపయింబడి = మీఁదమీఁదఁబడి, గీర్వాణ = వేల్పులయొక్క, సంఘంబులు = గుంపులు, అహంపూర్విక = ఓహరి సాహరిచేత, ఉర్వి = భూమి, నిర్వారిగా = నిర్జలమగునట్లుగా, ఉర్వికొని = దూఁటుకొని, ప్రాళింప = పానము సేయఁగా, ప్రవేశించి = చొచ్చి, తదీయ = ఆభట్టనాథసంబంధుల చేత, నిర్దిష్టంబు = నిర్ణయింపఁబడిన, జాంబూనదపీఠంబున = బంగారుపీఠయందు, ఉపనిష్ఠండై = కూరుచున్నవాడై, అతండు, వెండియుం = మరల, బంగారుభృంగారు కంబుల = బంగారుగిండ్లచేత, కనకభాజు = పసిడిపత్తైరంబునందు, నిక్షిప్తంబులగు ఉనుపఁబడిన, పక్షేయ = తామరపూలలెనే, పేళల = మృదువులైన, పదకిలయంబులు = అడుగులెగురులు, కడిగి = ప్రక్షాళనము చేసి, పాడకోపచారసహితంబును = అవాహ నాసనపాదార్థాల్లచమనీయ న్నైనవస్త్రయజ్ఞోపవీత గంధపుష్పధూపదీపవైవేద్యతాంబూ లాత్తర సీరాజు మంత్రపుష్పాత్తకములగు పాడకోపచారములతోఁ గూడినట్టియు, సభరి ప్రియంబునగు = అలంకారసహితమైనట్టి, మధువర్కంబు = గుడయు క్తదధిని, సునంగ = సమర్పింపఁగా, కొని = గ్రహించి, అయ్యాళ్వారు = ఆభట్టనాథుండు, భీషేయుం = ధర్మబర్హియు, తానును, ధారవోయ = ధారాదత్తముసేయఁగా,

అ కన్యకారత్నంబున్ = అ కన్యారత్నమును నాముక్తమాల్యదను, పరిగ్రహించెన్ = పాణిగ్రహణముసేసెను, అనంతరంబు = పదంపడి.

మ. కలధాతద్రవ చిత్రము లైతియ ముక్తాస్యాత మా మేవకాం
చలపుం బెందెట వారి లగ్నము సమాసన్నంబుగా వేల్పు బె
ద్దలు వంపన్ గుడ జీరకంబులు సముద్యత్ప్రేమ నన్యోన్య వం
జాలహస్తంబుల నుంచి రర్థి గనుమించు ల్పిట్టుము ట్టాడంగన్.

టీ. కలధాతద్రవ = బాగాదునీటిచేతనైన, 'కలధాతంశాప్యహేమ్యా' అని నిఘంటువు, చిత్రముత్ = వింతపనులు, మెరియన్ = ప్రకాశింపగా, ముక్తా = ముత్తై ములతోడ, న్యూతనా = కూర్పబడిన మేచక = నల్లనగు, అంచలపు = అంచులుగల, పెందెట = పెద్ద తెఱచువట్టి, వారి = పట్టి, లగ్నము = ముహూర్తము, సమాసన్నంబుగాన్ = మిగులదగ్గఱగా, వేల్పు బెద్దలు = బ్రహ్మాదిసురశ్రేష్ఠులు, వంపన్ = క్రిందికిన వంచియుండగా, గుడజీరకంబులు = జీలకఱ్ఱ బెల్లములు, సముద్యత్ప్రేమ = అగ్గలంపుఁ బ్రేముడిచేత, అర్థిన్ = ఆసక్తిచేత, కనుమించుత్ = నేత్రధాళిధ్యములు చిట్టుముట్టా డంగన్ = సంపాదించగా, అన్యోన్య = ఒకదొరులయొక్క, మంజుల = సుందరములగు, హస్తంబులన్ = కరములయందు, ఉంచిరి = ఉనిచిరి.

చ. ముఱి వనమాలి చూడవలె ను మాని ముత్తైపుల్రాలు వోయుచో

మెరియుం దదంగుళీకిసల మేళన జక్రి చెమర్చు రాలె మై

నఱిముఱి ఘర్త బిందువులు సెప్పులు న్నొగులందునుండి డా

ల్లికిగొన జాటు ధారలబలె న్నడగండ్లబలె న్ననుంగొనన్. 132

టీ. మఱి = పిమ్మట, మానిని = ఆపెండ్లికూతురు, వనమాలిచూడమునన్ = స్వామి శరీరమందు, ముత్తైపుల్రాలువోయుచోన్ = ముత్తైములకల్రాలువోయునప్పుడు, తదంగుళీ కిసల - తల్ = ఆయమయొక్క, అంగుళీకిసల = చిగుళ్లవంటి ప్రేళ్లయొక్క, మేళనన్ = కూడుకొనుటచేత, చక్రి = స్వామి, చెమర్చున్ = చెవరింపగా, మైన్ = స్వామి శరీరమందు, అఱిముఱి = తఱుచైన, ఘర్త బిందువులున్ = చెమ్మటచినుకులును, రాలెను = క్రిందబడెను, అప్పుణులన్ = ఆ ముత్తైములును, మొగులందునుండి = మేఘములలో నుండి, డాల్లికిగొనన్ = కాంతి వ్యాపించుచుండగా, జాటు = స్రవించుచున్న, ధారలబలెన్ = వర్ష ధారలవలెను, వడగండ్లబలెన్ = కరకములవలెను, కనుంగొనన్ = చూడగా, మెరియున్ = ప్రకాశించును.

తా. స్వామి శరీరము నీలమేఘమువలె నున్నది. అదిచెమర్చి చెమ్మట చినుకులు రాలగా నవి వాచచినుకులవలెను దనర్రాలముత్తైములు వడగండ్లవలె నున్నవి.

తే. ఇంతి దోయిట సేసఁబ్రా శ లెత్తుచోట
గుబ్బపాలిండ్లక్రేవ గ్ర శ క్కున మురారి
కన్ను వేయుటఁ గని లజ్జ శ గదుర బాహు
లెత్తక కరాగ్రములన పై శ కెగురఁజల్లె.

133

టీ. ఇంతి = ఆనాటి, దోయిట = అంజలిచేత, సేసఁబ్రాలు = తలఁబ్రాలు
ఎత్తుచోట = ఎత్తునప్పుడు, మురారి = రంగనాథుఁడు, గుబ్బపాలిండ్లక్రేవ =
ఈనుటగలనుచములదిక్కున, గ్రక్కున = శీఘ్రముగా, కన్ను వేయుట = కన్ను
పెరిగించుట. కని = తాను జూచి, లజ్జగదుర = సిగ్గులయఁగా, బాహులెత్తక =
చతులపైకెత్తక, కరాగ్రములన = కొనచేతులనే, పైకి = స్వామిపైకి, ఎగురఁజల్లె.

క. గళమున గట్టెను హరి మగ

గళసూత్రము పులక లతచ శ గాత్రముఁ బొదువ

సైతతయుఁ బతియును గంఠముల

నలఁగించిరి కంకణంబు శ అన్యోన్యంబున్.

134

టీ. హరి, అతివాత్రము = ఆయితి నెఱుఁపెనిని పులకలు = రోమాంచములు,
బొదువ = బాంధువుగా. గళమున = క తమందు, మంగళసూత్రముఁ గట్టెను,
సైతతయుఁ పతియును, అన్యోన్యంబు = ఒండొరులకు, కంకణంబులు ప్రతిసర
ములు (చెవటసీటిదిదువులు), కరముల = వాస్తములయందు, అలవఱించిరి = అమర్చిరి.
సీ. లలనచే నిష్ఠతో శ లాజలు వేల్పించి

శార్ఙ్గ మెట్టించెను శ సప్తపదులు

తెఱవఁ గూడి యరుంధ శ తీదర్శనముఁ జేసి

బ్రహ్మరుద్రాది గీ శ రాక్షాశోటి

యర్పించు నుడుగర శ లనుకంపఁ గైకొని

యనిచెఁ బ్రసాదభా శ జనులఁ జేసి

* యాత్మపట్టణమున శ కలివై భవంబున

నలివఁదోడ్కొని విజయంబుచేర్చి

తే. సహ్యాకన్యాతటోద్ధాన శ చందనద్రు

కుంజముల నీలకుంతల శ గు సరించి

* నలివై భవంబున యాత్మపట్టణమున, కలివఁ దోడ్కొని విజయంబుచేసి.

కంతుసామ్రాజ్య మేలించి కరుణఁ జిత్త

మొలయ జగములఁ బొలించు క చున్నవాడు.

135

టీ. లలనచేత్ = ఆయింతిచేత, నిష్ఠతోత్ = లాజలు వేల్చించి = లాజహోమముఁ జేయించి, కాన్తి = స్వామి, సప్తపదులు, మెట్టించెను = త్రొక్కించెను, తెలువన్, కూడి, అరుంధతీదర్శనముఁ జేసెన్, బ్రహ్మరుద్రాదిగీర్వాణతోటి, అర్పించు = సమర్పించునట్టి, ఉడు గరలు = బహుమానములను, అనుకంపన్ = కృపచేత, కైకొని, ప్రసాదభాజులఁజేసి = ఆసుగ్రహపాత్రులనుజేసి, అనిచెన్ = పంపెను, ఆత్మపట్టణమునకున్ = శ్రీరంగమునకు, అతివైభవంబునన్ అతివన్ తోడ్కొని, విజయంబుచేసి = వేంచేసి, సహ్యాకన్యా = కావేరీ నదియొక్క, తట = దరులయందలి, ఉద్భాన = శృంగారవనములందలి, చందనద్రు = శ్రీగంధపుష్పములయొక్క, కుంజములన్ = పొదరిండ్లయందు, నీలకుంతలన్ = ఆముక్త మాల్యదను, కుస్తరించి = లాలించి, కంతుసామ్రాజ్యము = రతిపతిసామ్రాజ్యమును, ఏలించి = టరిపాలింపఁజేసి, (నురతక్రీడకుఁ బ్రవేశింపఁజేసినాఁ డనుట.) చిత్తము, కరుణన్ = దయచేతను, ఒలయన్ = నిండఁగా, జగములన్ = లోకములను, పాలించు చున్నవాడు = ఏలుచున్నవాడు.

ఉ. స్కందసర స్తటీరమణి కిందర చందన కుంద వాటికా

మంగళమీ లోల వన మాళిన్! నిర్మలవివర్చనిగ్రహా

స్ఫూర్తిభాధరీకృత సత భస్మస్ఫుటకాళిన్! వల్లవాంగనా

బృందమనోభిమాన ధృతి కేధేన! పేళల వంశవాదన ! 136

టీ. స్కందసరః = స్వామిపుష్కరిణియొక్క, తటీ = దరియందలి, రమణ = మనోహరమగు, కాదర = గుహలయందలియు, 'దరితుకందరోవాస్తీ' అని యచరము. చందన = హరిచందనపుష్పముయొక్క, కుంది = మొల్లలయొక్క, వాటికా = శ్రేణుల యందలియు, మందసమీర = మందమారుతముచేత, లోల = కదలుచున్న, పనమాళిన్ = తులసీవనమాల గలిగినవాఁడా, నిర్మల = స్వచ్ఛమైన, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, ఆస్పంది = పరింధని, విభా = కాంతిచేత, అధరీకృత = క్రిందుచేయఁబడిన, సభి = ఆకాశముయొక్క, స్ఫుట = వ్యక్తమైన, కాళిన్ = నలుపుగలవాఁడా, వల్లవాంగనా = గోపికల యొక్క, బృంద = గుంపుయొక్క, మనః = మనస్సులయందలి, అభిమాన = ఈడుపులను, ధృతి = ధైర్యములను, కేధేన = కేదించెడువాఁడా, పేళల = మృదువైన, వంశ = పిల్లఁగ్రోవియొక్క, వాదనా = వాయించుటగలవాఁడా. (ఈ పద్యమునందు స్కందపదము మొదలగుగాఁ గాళికపదమునకుఁ కొక్కసమాసముగాను, బిదప వల్లవాంగనా శబ్దము మొదలగుగాఁ దుదవకుఁ కొక్కసమాసముగాను కొందఱు నెప్పుదురు.)

క. అరి ధారాఖండితమరు

దరిసంఘ ! విహంగవాహనా! యుదరమహాం

బురుహపుటభరిత మధుశం

బరభరజలమానుషాయమానద్రుహిణా !

137

టీ. అరి = చక్రముయొక్క, ధారా = అంచులచేత, ఖండిత = త్రుంకుబడిన, మరుదరిసంఘ = రాక్షస సమూహముగలవాడా, విహంగవాహనా = గరుడవాహనా, ఉదర = నాభియందలి, మహాంబురుహ = పెందామరయొక్క, పుట = దొప్పయందు, భరిత = నిండిపడుచున్న, మధు = మకరందమనియెడు, శంబర = ఉదకముయొక్క, భర = అతిశయమందు, జలమానుషాయమాన = నీరుపాపవలె నున్న, ద్రుహిణా = బ్రహ్మగలవాడా.

స్వగిణి. వాలినిర్భేదనా ! ॥ వారిజాతేక్షణా !

తైలకన్యాస్తుతా ! ॥ శార్ఙ్గచంచద్భుజా !

ఫాలదృక్పద్మభూపాకభేదిస్ఫుర

న్దాలిమాణిక్యరుజ్జుండితాంఘ్రిద్వయా !

133

టీ. వాలినిర్భేదనా = వాలినిసహరించినవాడా, వారిజేక్షణా = తామరపంటి కన్నులగలవాడా, తైలకన్యాస్తుతా = పార్వతీదేవిచే స్తుతింపబడువాడా, శార్ఙ్గచంచద్భుజా - చంచల్ = కదలుచున్న, శార్ఙ్గ = ధనుస్సును, భుజా = భుజమందుగలవాడా, ఫాల...ద్వయా-ఫాలదృక్ = శివునియొక్కయు, పద్మభూ = బ్రహ్మయొక్కయు, పాకభేది = ఇంద్రునియొక్కయు, స్ఫురల్ = ఒప్పుచున్న, మాళి = కిరీటములయందలి, మాణిక్య = రత్నములయొక్క, రుజ్జు = కాంతిచేత, మండిత = అలంకరింపబడిన, అంఘ్రిద్వయా = అడుగులు కలవాడా, అని సంబోధనము.

మ. ఇది సింహాచలదంభకేసరిపదాభీష్టార్చనా పూర్వం

బృదురుట్టంకణపొట్టు నూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకితాం

క దృఢాష్టాక్షరకృష్ణరాయ ధరణీ ॥ కాంతాస్తదాముక్తమా

ల్యద వాక్యాసవరంబు నాటవది హృద్యంబై మహింబొల్పగున్.

టీ. ఇది, సింహాచల = సింహాచలమందలి, దంభకేసరి = నృసింహస్వామియొక్క, పదాభీష్టార్చనా = ఇష్టమైన పాదపూజలయొక్క, పూజ్య = పూజ్యముచేత, లక్ష్మణాంధ, బడి, దురుట్టంకణ = ఉట్టంకింపకకృముగాని, (ఎన్నరానివనుట), పొట్టునూరి, విజయ

స్తంభః = స్తంభముయొక్క, ఉపల = శిలయందు, ఉట్టంకిత = చెక్కబడినట్టి, అంక = గుఱుతుచేత, దృఢ = దిట్టములైన, అష్టాక్షర = ఎనిమిది యక్కరములుగల, కృష్ణరాయ ధరణీకాంత = కృష్ణరాయధరణీకాంతుఁ డను, అస్తదాముక్తమాల్యదఁ = నాయాముక్త మాల్యదయందు, ఆశ్వాసవరంబు, అతివదియున్, హృద్యంబై, మహిన్ = భూమి యందు, పౌల్పగున్ = ప్రకాశించును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీ ధురీ జుండు నాల్గేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్ల వంశవయోరాశి రాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబుల బర్యా లోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యా నంబునందు సర్వంబును షష్ఠాశ్వాసము.

ఆముక్తమాల్యద, సవ్యాఖ్యానము

స మా ప్ర ము.

ప్రక్షిప్త భాగము

కొన్ని పుస్తకములలో దాసరి యడుగంగా నతనితో బ్రహ్మరాక్షసుడు తన వృత్తాంతము చెప్పబడినదంగనంతవఱకు నావయ్యాశ్వాసము సమాప్తముగాను, తక్కిన పద్యము లేడవ యాశ్వాసముగా నున్నది. అయినను, బూర్వవ్యాఖ్యాత లేవరు నా యాశ్వాసాంతపద్యముల కర్థము వ్రాయమిం జేసియు, అది శబ్దదోషములును, యతి దోషములును, కలవియగుటంజేసియు, సీగ్రంథ మాతాశ్వాసములే యని స్పష్టముగాఁ దెలియపఱచుచున్నది కనుక నారీతినే ముద్రింపబడియె. అయినను, ఆ పద్యముల నిటఁ బొందుపఱచుచున్నారము.

(రీరీ-వ పుట చూడుడు).

మ. అజచోర్యాపహృతాత్మతారసముదాఁయాభీరకాంతామణీ
వ్రజగోరాజిమనగప్రమోదకిర తదవృత్తాప్తరూపాసురూ
పజని ప్రాభవ ప్రాభవోదరకనద్యాణాగ్నివృత్తి ప్రకో
పజలాసారసరోజబాంధవ శశిప్రాంచద్విశాలాంబకా!

ఉత్సాహ.—

నలముఖాది చక్రవర్తినాథనవసమర్పితా
త్యలఘుమకుట ముఖ్యహాద్యోపాయనాయనావిగా
జిల సుకారిహాణ నిజచరణీశ్చాఖిలాండ ని
చ్చలగుణా! యమేయరూపరంజితాశ్చాఖిపాషణా!

మ. ఇ. నై రావనయానునామనిధవాహీనాభ్రచుంబిస్ఫుర
ద్విదిశాభీల మణిగృహాభి దశనోద్వేలోగ్రహస్తిప్రజో
న్యనీ కాగ్రగృహాభి దశనోద్వేలోగ్రహస్తిప్రజో
ల్యనీ నాశ్వాసవరేణ్యమాటనది హృదయంబైన పద్యంబులన్.

* (ఇచ్చటనుండి సప్తమాశ్వాసము ప్రారంభము.)

క. శ్రీమదుమాసురుభాంగక, సామజహరనక్రదళనచక్ర సదాభీ
క్షేమంకర చరణాంబుజ, హేమోజ్జ్వలవాస! వేంకటాచలరమణా!
వ. అనధరింపు మప్పొలసుదిండి దుఃఖార్తుం డై యిట్లనియె.

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి

‘వావిళ్ల’ ప్రెస్సున ముద్రితము.—1954.

ఆము క్తమాల్యదయందలి గద్యపద్యముల

అ కౌ రా ది సూ చి క

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
అంకితమో యన	14	అట్లువైవాహికపు	599
అంగన నిలిచిన	419	అడరుగళాస్త్ర	5
అంచితహార	48	అడవులుగడదేశ	383
అంచు నశండు	534	అడుగున బండి	53
అంజ నమాన	91	అడుగుననుండి	75
అంటలు గట్టి	166	అతఁడుచిలుక	552
అందజగామిని	419	అతఁడుతదల్పు	536
అంతఃః తొంతః	566	అతఁడు మృగకత్తి	270
అందుండు	61	అతఁడు రాజ్యంబు	255
అందు సరస	23	అలనిచే విజ్ఞాపనంబు	578
అందులో నొక	146	అకసియదు	19
అందులో నొక ఖేటి	272	అకఃపని	167
అంబరవాసు లగ్ని	384	అలిజలకుద్ధి	292
అంభోధికస్యకా	36	అలివపూర్ణేందు	496
అంభోధివన	23	అలివృష్టిప్రసూ	117
అక్కటరాధ	445	అకులప్రేమ	433
అక్కమలాక్షుఁ	446	అదియట్లుండె	526
అక్షరపక్షపాతమున	376	అదియెద్దియందెని	534
అజశివాదిక	587	అదియొండె	452
అట్టిమంత్రివర్గంబు	363	అడ్డమకే	512
అట్టిపరమేశ్వరు	200	అధావాగ్విబుధ	212
అట్టిమురారి	451	అధరసుధ	487
అట్టిమోహశ్ర	186	అసభిజాతు	362
అట్టివేసనిబెడి	122	అసయమునంద	291
అట్లుదడవుగ	510	అసయమురాగ	413
అట్లుత్యక్త	219	అనవుడునల్ల	177

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
అనిగీష్వులిమకము	532	అనియొంటి పాటునం	447
అనికలఁచి	132	అని విన్నవించినఁ	36
అనినంజేయెత్తి	165	అనివిన్నవించిన	357
అనినఁగేళి	192	అనుచునుద్విజులారి	591
అనినఁ జనివిన్నవించ	596	అనుచు నెడలి	174
అనినఁజెవిమూసి	532	అనుటయుగెల	439
అనినఁదక్కత్య	537	అన్యాయంబున	168
అనినఁదద్భక్తి	137	అపమార్గత	514
అనినదనుజాండు	548	అపుడనల్లకు	305
అనినదేహార్పణము	543	అప్పులుకులుదిని	275
అనిననతండు	166	అప్పుడన్యోన్య	331
అనిననాకని	540	అప్పుడిచ్చకులగు	256
అనినమరాళి	442	అప్పులొద్దిరిధిచేత	383
అనినమాణు	138	అప్పునువేసని	125
అనిననలఁతిగఁ	566	అల్పప్రాణము	591
అనపవదపద	135	అభినవకువలయ	444
అనినవారలు	452	అభిరతి	33
అనినవినిమాతంగుండు	544	అమృతీవల్లభుండు	106
అనిన సాలకటంక బేయుండు	549	అమృతీసుర	61
అనినకొన్వ్రణి	443	అయ్యివ్వు	317
అనిననాశంధి	594	అయ్యిందువదన	426
అనినపరియింపఁగా	234	అరిథారాఖండిత	606
అని బరహర్షుఁడు	539	అరుణాంకుండు	466
అనిబలికి	269	అర్కమండలి	344
అనిబలుకు	270	అలచేలివ్రాలు	560
అని ప్రస్తుతించి	572	అలజలరాళి	306
అనిమిష	79	అలజన్మిద్దలు	9
అనిమిషముని	431	అలదర్శనగ్రంథు	289
అని మేలంబుగేసికొని	444	అలదర్శనగ్రంథు	280
అనియలుకు	272	అలమలయాద్రి	325
అనియిట్లుత్రపా	437	అలమంబురంబు	56
అనియిట్లుధరణి	598	అలరెద్దియాకు	486
అనియిట్లు	9	అలసతఁబరున్న	172

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
అలంకరమున్న	453	అపరసాధ	78
అలంకరము	35	అభావనాశ్రయము	193
అభిగ్రహించరా	321	అభిచారమున	389
అనులేకద్యద	485	అయకభుజైక	409
అవధరింపు	144	అయకయుష్వదాకృతి	232
అవధరింపు	210	అయతికాని	365
అవధరింపుము	404	అయాశ్వర	22
అవధరింపుము	507	అయెడనొక్క	274
అవధృతాప్తుతో	175	ఆరాజమహిషి	257
అవమతిచిత్తము	170	ఆర్పగదీర్పగ	443
అవసరపుడు	471	అలుపతిధర్మ	394
అవిదితపురందరా	577	ఆశివచరిత్ర	50
అక్రాంతజంగమా	253	ఆపనకాక్షి	501
అసియంతాత్రియ	524	అవిభుననంత	25
అనురేంద్రాశయ	225	ఆవేశంబలి	211
అన్నకృష్ణుడొడి	269	ఆనవడుదురె	182
అహరహంబు	508	అనుభాధామ	18
అహితుడువేడిన	379	అస్థితాహింద్ర	208
ఆకేశిధర్మ	157	ఇంకరెన్నాళ్లు	169
అజ్ఞానలయన్మనలి	360	ఇంగిలికంబున	216
అటవికవశ్యకలన	369	ఇంతి దోయిట	604
ఆకడమున్నది	574	ఇందమంతటి	85
ఆకడము ముఖ్య	511	ఇందుకులావతంస	101
ఆకనువుల	429	ఇటువంటిని	546
ఆతిథ్యము	145	ఇట్టిరావణోటు	197
ఆత్మకానిమేన	183	ఇట్టిరావణోర్పి	558
ఆత్మవత్సర్వ	430	ఇట్టులంకృతయె	606
అదినారాయ	150	ఇట్లు చెట్టునెడలి	561
అనలిబడి	138	ఇట్లుజయించి	274
అనవలాయలంతి	428	ఇట్లుదనదివాక్తి	512
అనిష్టానిధి	66	ఇట్లుపాటచ్చరులు	563
అన్యసింహ	25	ఇట్లు భాగవత	570
అపాఖ్యానము	368	ఇట్లుకరకృమయ	348

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
ఇట్లుపొంద	319	ఈపరిభ్రజన	87
ఇట్టైదుకొని	236	ఈమియంగఁ దన్ను	97
ఇడిసినయిదుపుల	518	ఈరవడిబోరికై	95
ఇతనికథ	252	ఈరవచాగంబు	374
ఇతరులనీకు	530	ఈరుకత్తికమధు	478
ఇత్తెఱుగున	67	ఈర్విఁగాదందిమల	279
ఇత్తెఱుగున	456	ఈఱుముదిని	307
ఇదికర్ణాట	69	ఈలుపాల్పట్టిన	250
ఇదిపాత్రప్రవాళేశ్వర	208	ఈనిదనిద్దంపు	423
ఇదిభూమండన	148	ఈనిదయ్యానీదు	270
ఇనియంధ్రోత్తి	506	ఊదమొనఁబడుమధుళిక	489
ఇదిసింహాచల	402	ఊరీకృతపాండవ	207
ఇదిసింహాచలదంధ	606	ఎంతకుఁదెచ్చెనే	450
ఇనరత్నల్పమ	285	ఎంతేవేడుకయైన	592
ఇన్నదపడిన్	556	ఎక్కడిరాజ్యవైభవము	131
ఇన్నింతురాత్మ	370	ఎచ్చోగజఘాట	386
ఇలఁగలవస్తు	424	ఎట్టాయుట్టగునయ్య	542
ఇలఁబాదద్యయి	91	ఎడపకమున్నమింటిపయి	283
ఇలకుడిగిచుట్టి	281	ఎదురేఁగి	59
ఇలకునల్లిన	285	ఎన్నఁదులాపు	177
ఇలకుకొనేగుగ	329	ఎన్నినుఁగూర్తు	12
ఇలకునుధానమత్వము	325	ఎవ్వడు హరిఁగని	218
ఇలుగలనైన	446	ఎఱుంగనగుకొ	375
ఇల్లియ దిరుగ	311	ఎఱుంగరుగా	441
ఈకుఱుగటి	534	ఎలగోలుజల్లు	287
ఈమాటస్ఫూరపొచ్చెము	541	ఎలసిటిబొందలంబు	516
ఈవేళబలియు	171	ఎలసియేప్రొద్దు	453
ఈనర్మనహ	538	ఎలమియఁగాంత	222
ఊండుదుఁ బోళభూమి	555	ఎవ్వఁడినర్వ	271
ఉండునప్రాణులు	196	ఎవ్వనిచూడ్కిఁజేసి	536
ఉడుటుగుల్బలు	76	ఎవ్వరునట్టపో	438
ఉన్నట్టయింద	131	ఎవ్వగుకట్టని	118

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
వీనవిద్యవలన	182	కమలదళేక్షణ	415
వీరపట్టన వినువక	360	కయ్యంబున	568
విరాజ్యంబు నరుండు	535	కరభృతదరారి	401
విలాసించెద	548	కరముపొగరెక్క	320
వీవీటిసరుల	71	కర్మముడంట	277
ఒక చినుకు ససర్య	287	కర్త భుక్తికొఱకు	199
ఒకటికిరోయకుంట	372	కలఁడొకరుండు	507
ఒక నాఁడామ్రాంకు	404	కలధాతద్రవచిత్ర	603
ఒకమఱిమిడ్డగింబ	224	కలమపుటెందుగల్	59
ఒక్క నాఁడతండు	355	కలయఁగ వారిదేవతలు	344
ఒక్క నాఁడు	251	కలమన్నీల	43
ఒక్కనివిరివికి	364	కలకపాఠోరాళి	16
ఒకవెదుజవ్వనంబు	416	కలసియొకకొంత	215
ఒల్లఁబొమ్మన్న	435	కలికి తెలిగన్నుఁగవ	600
ఒసఁగి రగస్త్రా	342	కవవటుడించి	565
ఓహరిసాహరిం	289	కవిసంగల్పాంత	560
కంజసీతాస్తోదయ	334	కాంచియాతఁడొక్క	516
కండకన్నులవాని	520	కాంచెన్నైష్ఠపుఁ డర్థ	515
కంధరనీలవర్ణ	505	కాళోదరాహితుల	299
కచన క్షణి	31	కాద్రవేయులు	74
కటిసుండి	564	కానఁదటిచ్చుల	131
కడిఁదినిలుచేది	411	కామినిమేఘరంజి	496
కడుపుమహాత్మధక	541	కార్య మొక్కఁడు	370
కలిపయోక్తుల	146	కానిదిదన్న	310
కదళిగళిర	66	కావుననట్లే న	354
కదలిదివియింతె	421	కినిసి చలతేఁడు	462
కనివనకుం డై	268	కుండలిద్విష	402
కనుఁగవఁ దన్ను	411	కుండరదాగ్ర	453
కుఁగొని విన్నయంతోదవఁ	406	కుంభజాఁడు	827
కుక్కటి	375	కుడుపున నొకకడి	371
కిలగవిరబ్బి	459	కుబ్జనముల్	405

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట
కుముదసర వ్రట	498	గబ్బునమక్షికంబయి	159
కురిసినక్రింది	480	గళమునగట్టె	604
కుసుమములెల్ల	472	గిరులతట	302
కురిమి గృష్ణరాయ	30	గిఱిగొనుగోపురా	81
కృతపయః పాన	231	గురుగుంజెంచలి	317
కైరలుస్రవంతిపై	327	గురుదక్షిణ	176
కేకివడ్డంబె	295	గుహపుష్కరిణీ	37
కేవలశరీర	259	గూండ్లనైకారి	335
కొంగవాల	567	గృహసమ్పదనమో	136
కొండయింబోలె	538	గొడుగులగాలి	313
కొనిపోయిధర్మ	406	గోపురకందరాళి	576
కొలనంగరి	341	గ్రక్కునందనపూర్వ	358
కొలుతు సర్వేశు	587	గ్రక్కునకా ల్రక్కుత్పన్న	449
కొలుచైబహు	133	గ్రామగ్రామంబున	124
కొరకతనారికేళ	42	గ్రావారింగేతకీ	302
క్రేపుదలంచి	339	గ్రీష్మగమయనిరుత్సాహ	264
క్రొంచమొకకొన్ని	343	ఘంటాకర్ణః	544
క్షుయః గుణుమన్నె	334	ఘనగళకంఠ	80
క్షీరిహలకృష్టిః	231	ఘనమగు నాకురారి	488
క్షౌవకారక	469	ఘనపృష్టికతన	298
ఖండితపూగీ	459	ఘనసౌధాళి	77
ఖనటత్పయోద్ధి	3	ఘనమైలివృక్షిణి	19
గండద్యంద్యగళత్	331	ఘుణగణవిహరణ	322
గండాభోగములన్	510	ఘోరాపారమహాఘ	233
గగనమునీరుబుగ్గ	64	చంచలశేత్ర	499
గగనరంగస్థలంబున	293	చంకకు చదువుల	530
గగనలక్ష్మినిబోరు	332		
గజఘోటస్యంద	348		
గద్దెపులరాయ	385		
గడివాడుకెడునె	388		

గద్యభద్యములు.	పుట.	గద్యభద్యములు.	పుట.
చంపిధార్మి కుండు	395	జలధరము పృతో	304
చక్ర ప్రస ప్ర కాశము	345	జలభూరప్ర వమాన	223
చదివియధర్మ భిరు	362	జలవనుధాంబర	184
చనికాంచెన్	573	జూక్యచితచరిత్రము	503
చమురై నతోల్కు ముసంబు	508	తెక్కు ముమిగుల	362
చరణంపునరవణి	575	తద్ జ్ఞ మండలి	390
చలమునసింగిణి	90	తడిదు త్సానిక	307
చాలదళంబుగా	54	తడితలడిగి ముంప	305
చిగురుచి కాళిన్	494	తడియొ ల్లిసన్న	599
చిగురుబొట్టపు	217	తతతమపురానా	296
చిత్రము కృష్ణరాయ	29	తల్లి తామహుడైన	350
చిరసము పార్థితాన్ని	95	తదనంకరంబ	469
చిలువను ధారసాధరల	468	తనకునందఱు	437
చుటుచుటుకన	160	తనతో యంబినరత్న	474
చెందు నెఱుసంజ	306	తనయుదరంబునం	474
చెడవితీసి	157	తనరా వ్రము	168
చెలువగర్భగృహప్రద	460	తన రెబలిభు క్తతులు	313
చెలువముదాల్చి	433	తన సౌందర్యము	433
చేయునది రాజ్యమట	397	తనిమంబచ్చ	297
చోళిహల్లక	574	తనునంటన్	435
చిద్రుప్రహరి	172	తనుభృత దనునజ	396
జగదుద్ధతికిని	148	తనుమధ్యనశి	420
జనకాభ్యాఖిల	155	తనువుగొమ్ము	159
జనవిరక్తము	170	తనుకం డ్రీ కి శదత్ర	427
జనిసాహస్ర	186	తరణిఖరకిరణ	110
జన్మములుచేసి	349	తరుణత్వత్పత	233
జయజయదానవ	220	తరుణకై వాల	75
జయదురు త్తరణ	570	తరుణితను కాంతి	425
జలచరణి	68	తరుణులకొంగిటన్	482
జలచరణ	328	తరుణులదోనిదాన	481
		తరుణుల్లలి	122
		తలఁబడ	51

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
కలహాసీ	502	దండపారువ్యంబు	380
కలియంగైదువు	454	దంభాపీఠ	96
కనకాత్మభుజకీర్తి	416	దరులకడివండు	332
తానవంబుగ దొరఁజేయు	385	దలమగుచంద్ర	86
తానునురమాని	429	దవధూమంపు	108
తామరసాప్తశాస్త్ర	456	దవులఁజల్లని	314
తారుణ్యాలిగ	123	దానత్యాగ	104
తారెట్లుగా	418	దానముద్వితరక్షణ	394
తిగిచిననడుగులు	521	దిక్పాలకనువెత్తి	546
తీలగుకంఠువెంటడిసె	120	దిగ్విజయనందమాడు	479
తునియలు	27	దినముల వెంటడిం	284
కులశేఖండు	151	దివిజదు ప్రసవంబు	448
తెచ్చియొకవైష్ణవుడు	554	దివిజశ్వేషి	221
తెలిసులివెచ్చ	64	దీనిచూపెదురక్కఱ	589
తెలియఁగవచ్చె	461	దుష్టాంభోధి	401
తెలిసికనుకొని	451	దుర్గమలాప్తద్విజవర	361
తెలుఁగవేల	13	దేవాంబుని	271
తెవులయినం	525	దేశవైకాల్య	373
తోడిఁబడనవ్వు	117	దోర్భార్థుక	142
తోడిఁబడనివయాకురు	353	ద్యుమతికరాని	293
తోడువింటివాడు	562	ద్రవిడపటుంబినుల్	50
తోలుఁగను	26	ద్రవిణమునొప్ప	378
తోలితోలివచ్చు	283	దురహిణి	142
తోలుదొల్ల	28	దురహిణాండకరంధ	505
తోల్లికానుదగ్గి	152	ద్వారంబుసొచ్చి	266
తోఁజులగలుండి	125	ద్విజశక్తగాంచియు	477
తోచినఁకాదఁ	522	ద్విద్యయోపాయ	100
త్రివిధోత్పాక	382		

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
ధనధాన్య	164	నిత్యంబుకొల్పి	146
ధనముఖ్యము	364	నిదురయ్యంగూడు	532
ధన్యుడనైతి	595	నిమిషవోత్సవ్వుల	178
ధరణిసాధ్య	367	నిర్భరప్రబల	106
ధరణిపుఁ డెందు	883	నిలుమోహం	531
ధరమైసకడు	430	నీచెఱుఁబాసి	537
ధూళిమడఁగిన	301	నీతిందానకలం ది	363
ధృతరఘూత్తమ(పా.పృతరఘూత్తమ)	417	నీయిచ్చయె	137
నఖముఘోజిత	440	నీరంధ్రమునుమధారా	219
నటనపరకేతి	804	నీరకేక్షణుడ	323
నన్నింతలయించిన	524	నీలవేళుము	10
నరనాథపాంచభౌతిని	183	నీవేమంటిని	147
నరనాథయారాజ్య	180	నీవేమంటిని	274
నరపతివల్కె	162	నులివాడునాచు	112
నరవర యిటు	204	నృపకృతాధుడ	204
నల్లగ్రోలనిచ్చి	353	నృపులబడవాలకేఖల	97
నవపయస్వీధు	412	నైట్టన యల్లలచ్చి	593
నాఁడుమనమున్న	448	నమ్మినకావలి	598
నాకేటికి నిశ్చయము	355	నలఁకకుచకుంభ	499
నానావిధమడబముల	396	నేఁడుచునామరీ	135
నానిశిఖవంట	311	నైపుణిజండనాద్రి	472
నారాయణధూ	587	నోరిననినుండకే	565
నాచిన్నచింక	38	న్యాయార్థితవిత్రంబు	64
నావుడువార	176	పంకమడుగంటి	341
నానాచంపకతక్	413	పంకమైనను	272
నానీరుఁడగుచు	596	పగడపుఁకాయ	41
నింగిటు	94	పగయు పగయు	170
నింగియత్తతి	337	పగవెలింగని	370
నిండ్లోలగంబు	14	పడమరవెట్టు	109
నిజభూతాశ్రిత	22		
నిదుదనుధూళి	480		

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
బద్ధాశ్వుత్తరి	84	పూజకులచే	591
బద్ధాశ్వుప్రతిదిన	457	పూజాదంధమునక	498
బస్మిటితోగదం	127	పూనిముకుందునాజ్ఞ	5
బరపురుషునికంటె	588	పైబోకద్దానరి	522
బరలోకముఖ	173	పెళపెళముబ్బు	295
బరిఖాదత్తుర	74	పైననికంబు	88
బరివక్తసురభి	126	పొంతకుటయంత్ర	455
బరుహతపత్రప్రబగు	342	పొత్తమిటుసేయ	14
పలకలపేగ	156	పాలమరులందు	160
పరికిత్రేష్ణో	11	పాలయంగాడ్పులు	57
పసుకూసువేయు	379	పోనిండన్నవయస్య	439
పవలెల్లదీర్ఘికా	116	పోరానిపట్ల	387
పవిధారాపతనంబు	228	పోవంబోలు	378
పసలేదు	561	ప్రఖ్యాతుండవు	533
పసిడిగచ్చమర	266	ప్రజలవసించన్న	373
పాటలవసుధరారుహ	106	ప్రణిధిస్వపురగృహియు	395
పాటిరగిరివన	102	ప్రకకప్రాంత	93
పాత్రభూతు	393	ప్రకతోద్ధాధర	8
పాతోధిజల	40	ప్రతిమనుమకల్పమునఁ	501
పాలుగలవాఁడు	166	ప్రతిదినమునిట్లు	460
పిత్తదేవక్రియలను	394	ప్రతివలదువైరి	387
పిడికెడుకొను	7	ప్రలలరాజాధి	36
పిడుగులకల్కి	313	ప్రభాకంబునం	265
పుట్టవెడలి	286	ప్రభుకలరమేశ్వరుం	596
పుత్రియుఁదా	502	ప్రభువులరిగిరి	250
పునుగుందాని	65	ప్రళయార్కగ్ర	432
పురిగేసింది	215	ప్రాణికోటికెల్ల	188
పురోహిత	205	ప్రాకర్షకల	114
పులిమలడిగి	171	ప్రాకిందినరంతయు	340
పులుసుఖకారి	158		
పూఁతనీరుతలఁది	547		
పూదినమాపులక	478		

గద్యబద్ధములు.	పుట.	గద్యబద్ధములు.	పుట.
ప్రియపరిరంభణ	462	మునమునకొండురెండు	387
ఫలకలాటులు	483	మునయూనిమివంశం	182
ఫీట్కార్తవదస్త్ర	434	మునుదండధరాదులు	398
బౌద్ధరథాంగ	38	మరుదూధమలయాహి	475
బద్ధాంజలిపుట	174	మరులండీ	513
బలవ్యవస్థినిర్దిష్ట	68	మర్దిక కాళియ	37
బలమదమక్త	20	మఱియుఁగోరిన	175
బలసినపల్లక	52	మఱియునెతనిరాజ్యంబు	349
బలికై లేయ	226	మఱియునవప్పరంధి	257
బలమింద్రంబంగ	21	మఱియు నీరహస్యంబు	260
బల నెగనించువిల్లు	291	మఱియు బ్రహ్మచర్యాదు	190
బహివద్దదీక్ష	556	మఱి వనమాలి	103
బాలార్కాంతు	68	మలఁచివయోజ	39
బాసలబరిడికండ్లు	540	మలయకటకోటజ	464
బాహుకాంఘ్రిజ	365	మలయకరు	465
బెదరికేరనిబలియుని	380	మలయపురాలి	58
బోటిగట్టినచెంగల్వ	459	మాత్ర సంచి	127
భండారముతోహయ	371	మిగులనామని	290
భక్తిద్రోవకు	139	మిలిగడవ	222
భరితనికాంబు	110	మొటగుమొలకెల్ల	113
భాండాగారహయాద్యము	364	మొనొడివన	173
భూనిసరగైరవ	338	మొపాడిన	428
భూపల్లకుఁ	265	మొపెద్దలు	355
భ్రమరగీతిక	497	మొపెద్దలుకూర్చిన	358
మృత్యుప్రేగేలి	317	మొరెవ్వరనుటయు	451
మదగంధ	98	మొవంటిభాగవతులు	542
మదనస్యందనతా	469	మృంగార్కణాగి	517
మధుమ్రగాంతల	484	ముడివిప్ప	92
మనకనురక్తి	55	ముదినుడిదప్పి	594
మనమునకెద్ది	192	మునుదనసీమ	366
		మునుననల్ దమిం	474
		మునునాకెప్పిన	193

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
మునుపేచంద్రబలంబు	464	రేవుల్ మావు	337
మునుముద్దెబ్బను	226	లలనచే నివృత్తో	604
మున్నెన్నిన	198	లలనమృదు	415
ముల్లుదలకొనని	354	లలనోపరి	425
మృగమదాలేపమును	467	లలితోద్యాన	38
మృతమర్త్య	518	లాలన నారక్షుల	374
మొండుమీతిన	114	లావుగలయట్టి	139
మేకొనికాచినం	485	లేకాడిక	420
మేలగుఱ్ఱగోటక	369	లేది పావంగ	560
మొగిలంబిరియెండ	338	లేలెత్తుకుటయం	173
మొగులమైచీకటులు	300	వకుళాలంకృత	206
మొదలనాముక్త	460	వచ్చురిపు	164
మొదలనుపేంద్రుడై	431	వనజబుద్ధు	259
మొదల నెయ్యెరుదల	366	వనకలివరాహ	278
మొదలఁజెంది	361	వనధిగమనజ	278
మూనిక్రొధవిధూత	89	వపురువభోగ్య	184
మ్రొక్కినట్టితనయ	594	వకుళాబడి	310
యమనియమాది	141	వర్గత్రయవరత	132
యాదవసార్వభౌమ	7	వలరాజుకుటుంబము	423
యామునాచార్య	251	వలనబెదర	163
యావక ద్రవమున	599	వనకులైవల్వడి	316
యోగసామ్రాజ్యంబు	351	వసుధంబుత్రాదిక	353
రంగవతి ప్రస్త	595	వసుధలోగెట్టి	422
రయమునవృద్ధి	315	వాడిబొదలు	371
రనితాది	308	వాడునుగంటి	520
రనియనుదివ్వె	80	వాతెఱిగింటి	407
రవికళి	322	వాదవనాత	152
రాజమరాళ	319	వాదమొనరించి	133
రాజింపఁబల్కి	389	వాడులకుటుంబు	269
రాష్ట్రమెరియింపు	388	వానికీఱురూర	18
రాష్ట్రవర్ధన	360	వానివంశంబు	19
		వారిదిసికు	176

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట
వారిమిలి	371	వృతరసూత్రము	417
వారియ్యరు	156	వృత్తలయ్య	339
వారికకన్నలం	450	వృత్తికణినిడ	342
వాలినిశ్చేదనా	606	వేద మొదలు	339
వింగడంలైనట్టి	257	వెట్టికెవంబు	253
వింగడమైన	405	వెలండియినదండ	82
విజ్ఞానమున	189	వెలండికటిశేర	421
విడుదలనీడు	179	వెలండికలితావ	497
విడువకమీగానము	439	వెలయించునట్టి	397
వితరణాని	20	వెలివాడలని	558
విద్యద్యంబితు	149	వెలుతురనబంటి	346
విధిగృహక్షయ	586	వేత్రములగేల	577
వినితద్గ్రంథార్థము	130	వేదవేద్యమైన	212
వినియెనెలత్	129	వేదవేద్యమైన	49
వినుడీదగు	596	ప్రతిహంతృతాత్ర	492
విను కేశిధ్వజ	180	శృంఖసామ్యంబు	414
వినుజనేశ్వర	187	శతవశమంజరీ	489
విను మొకమాట	524	శమనరిపు	73
వినువర్గనమత	396	శమితక్షత్ర	227
విను వారత్రయ	376	శయపూజాంబుజ	48
విన్నవించుట	161	శరదించు	201
విరహితతిమిండి	418	శరధిజలమెల్ల	340
విల్లిపుత్తూరిలో	134	శరనిధిమును	340
విల్లుం దానును	368	శరనిధుల	471
విశదపయోజపుం	333	శర్వాణి	598
విశేషించియున పావర్స	367	శివలింగము	255
విశ్వకర్తయు	235	శివుడువిరించి	592
విద్యకేసనపూర్వ	595	శిష్టనినునింత	169
వీడెదరున	372	శీలములబట్టియు	256
వీడెంపులలుకెంపు	47	శ్రుకకదంబము	104
వీరవృత్తినిహుడు	25	శ్రుకకాళాపము	376
విరుద్ధమిధున	478		

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
శైత్యపాండితులు	490	సింధురమహాశ్వ	384
శ్రీకమనీయ	1	సిరి నొక్కప్పుడు	2
శ్రీకారికృపా	507	సుడినాభిచ్ఛలన	115
శ్రీక్షితిఃభా	144	నునులెఱునః	35
శ్రీనయన	71	నురభిబడిఁజన్న	303
శ్రీనీలాశాంబవరీ	404	సృష్టలహు ప్రణంచెన	463
శ్రీపతిమీఁది	500	సెగబల్కి	116
శ్రీమందిరభుజమధ్యమ	210	సెలవులు నాకుచు	213
శ్రీలుదాకాట	335	సేవించిపావు	126
శ్రీవిల్లిపుత్తూరికి	597	సైరంధ్ర)త్ పయి	410
శ్రీవిష్ణు నీగతి	203	సారిదింజేర్చిన	52
సంగతియెయ్యాయి	268	సారిదిఁగనుబట్టి	73
సంగీతఫలంబున	548	సోరణగండ్ల	78
సంభూతజ్ఞప్తి	323	సౌఖికాయనిక	391
నకలనీమంతిని	409	స్కందసర స్తటి	605
నకియలార	448	స్థానావృత్తండు	484
నగరునలుం	131	స్థానికులు	235
ననకాది	33	స్థిరసౌధాగ్ర	76
నమసికథా	121	స్థూలపరివర్త	301
నరమలసర్	83	స్థితిభాగ	569
నరియగునిట్టి	108	స్పర్ధ పరస్పరంబు	382
నవలయధ్వని	45	స్ఫుటల మణుల్ని	356
నవాకారఫలన	494	స్ఫుటభూయోహృతి	324
నవ్యాక న్యాకతోద్యాన	604	స్ఫురణ మొగుళ్లు	294
సాంద్రమకరంద	488	స్వందనస్థిత	229
సాంధ్యరాగలహరి	321	స్వధితియైనను	543
సామరదిచ్చుకు	218	స్వనివాసోగ్ర	123
సాయంకాలము	56		
సారాస్వాదన	523		
సారకుఁగిరముల్	492		
సారకుమింట	299		

అ క రా ది సూ చి క

గద్యపద్యములు.	పుట.	గద్యపద్యములు.	పుట.
స్మరింపావాస	44	హరిపూరింపఁ	6
స్వరుఖరతా	297	హరునౌకఁదన	134
స్వామి నన్న	136	హలనమక్కదలి	329
స్వామ్యమాత్య	167	హిరణహక్తుర	385
హంసముక్తాంచము	343	హితులు భిష్టనాశ్చ	392
హతలనొనర్చె	436	హితులుహితాహితులు	392
హత్తునొనియొక్క	559	హీనజన్త ములు	525
హదను వచ్చుదాక	337	హృదయములెప్పుడు	120
హరికి నఖిందు	531	హెచ్చినమైత్రి	326
హరినాణినోత్త	163	హేమాభంగ	403

చుం

20-8-92

అభ్యాత్త రామాయణము, క్రైస్తవూర్వు	...	2
అనంతునిధందము, ఛందోదర్శణము	...	2
అనిరుద్ధచరిత్రము, కమవర్తి అబ్దురహమాత్మ ప్రణీతము	...	1
అభ్యుపనియము, శ్రీశివగు రామమూర్తిపంతులుగారి వియ్యతో నున్నది	...	5
అంధీభాగవతము, పోతనామాత్మ ప్రణీతము, చెందునంపుటములు	...	15
శ్రీమదాంధీభారతము - చద్యకావ్యము:—		
అది, నభావర్షములుంగల నంపుటము	...	4
అరణ్యవర్షము	...	4
విరాటోద్వోగవర్షములు	...	4
భీష్మద్రోణవర్షములు	...	4
కర్ణ శల్యసౌప్తిక స్త్రీవర్షములు,	...	4
కాంతివర్షము	...	4
అనుకాననిక, అశ్వమేధ, ఆక్రమవాస, మానవ, మహా ప్రస్థానిక,		
స్వర్ణారోహణవర్షములుంగల నంపుటము	...	4
అదిపంచకము, ఒకటిసంపుటము	...	11
యోధపంచకము స్త్రీవర్షము	...	7
కాంతివర్షము	...	7
అనందరంగరాట్టందము	...	1
నన్నెచోడ కుమారసంధవము	...	5
పాండురంగమానాత్మ్యము, సజీక	...	6
ఉత్తరరామాయణము, కంకంటి పాపరాజ ప్రణీతము, చక్కనికూర్పుగిల్లులెందు	...	6
ఉత్తరహరివంశము, నాచనసోమనాథకృతము	...	3
కళాపూర్ణోదయము. దశనరికాగితములు	...	4
,, లఘుటీకానుక్రమణికతో	...	5
కాశీఖండము, చక్కనికూర్పు	...	3
కృష్ణరామవిజయము, కుమార ధూర్జటికృతము	...	0

229

వారికి రామస్వామిశాస్త్రులు అండోపన్న్య,

292, ఎస్.బి.బి., కామ్రూరు, తూ.

